

Universitat de València

Facultat de Geografia i Història
Departament d'Història Medieval

Les senyories valencianes dels comtes d'Urgell. Les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar entre el 1238 i el 1327. Renda i jurisdicció

Manel Pastor i Madalena

Tesi doctoral

Tom I

CO-DIRECTORS DE LA TESI

Dr. FLOCEL SABATÉ i CURULL (Universitat de Lleida)

Dr. ENRIC GUINOT RODRÍGUEZ (Universitat de València)

Estudis de doctorat:

programa "Societats Econòmiques i Culturals a Europa
des de l'Edat Mitjana fins a la Revolució Francesa"

Al professor Dr. Flocel Sabaté i Curull amb el record inesborrable de la tendra acollida que em va oferir a la capital del vell comtat d'Urgell que obrí la porta d'aquest treball i a Consol la meua companya estimada.

“Molt lentament giravolta la sínia
i passen anys, o segles, fins que l’aigua
s’enfila al cim més alt i, gloriosa,
proclama la claror per tots els àmbits.
Molt lentament davallen aleshores
els catúfols per recollir més aigua.
Així s’escriu la història. Saber-ho
no pot sobtar ni decebre ningú.”

Miquel Martí i Pol, fragment del poema «Ara mateix», del llibre *L'àmbit de tots els àmbits* (1980)

Agraïments

Aquesta tesi ha estat possible gràcies a moltes persones que m'han animat en moments de defalliment i que m'han tornat les forces perdudes que en tantes ocasions han estat a punt de vèncer. He posat a prova amb excessiva insistència la pacient direcció del meu tutor principal en aquest camí el Dr. Flocel Sabaté i Curull, catedràtic de la Universitat de Lleida, que, de tant en tant, em regalava un cabasset d'ànims electrònics des d'aquell racó preciós de Gàver a la Segarra i que, incomprendiblement, i una mica temeràriament, sempre ha cregut en mi i en aquest treball. He gaudit del consells i les orientacions dels meus professors, molt especialment, dels catedràtics de la UV Enric Guinot i Francesc Gimeno. Em va ajudar en moments molt importants conduint les meues primeres passes per l'Arxiu Reial de Barcelona la saviesa del seu arxiver facultatiu Jaume Riera. Al calaix dels records zelosament amague les classes dels professors del meu cicle universitari i senyaladament les de l'admirable Paulino Iradiel, i les d'Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver que van agullonar les meues ingenuïtats d'aprenent. També em cal agrair les atencions rebudes del professor Vicent Pons a l'Arxiu de la Catedral de València i les de la professora Carme Barceló en tractar amb les fonts àrabs. Darrerament un bon amic meu, Andreu Sevilla, ha tingut la santa paciència de llegir-me la tesi i corregir els errors lingüístics. Tant en aquest cas com en el derivat de les recomanacions i crítiques dels meus directors de tesi he tractat de ser fidel a les seues indicacions tot procurant de dissimular les limitacions i els errors que només a mi mateix són imputables si no he sabut fer-me càrrec de totes les seues orientacions i consells.

Res de tot això no hauria estat possible sense l'estima i la pacient col·laboració de la meua companya, Consol, que amb tota la passió pel seu país, l'Aragó, m'ha esperonat encenent en mi la possibilitat d'assaborir els vincles entre la terra dels meus pares i la dels seus.

Resum

El nostre estudi sobre la creació de nous espais feudals al regne medieval de València pretén analitzar les coordenades que puguen explicar la sorprenent desfilada de personatges, sense dubte importants, propietaris dels senyorius amb un potencial econòmic -encara desconegut- i avesats a una presumpta marginació a causa del profund desconeixement que els afectava.

Els senyorius de Xiva, Bunyol i Xestalgar, eren en mans de llinatges molt importants de la monarquia catalanoaragonesa, per tant, el descobriment de la seua font de riquesa esdevé una tasca fonamental. L'estudi de la riquesa, la jurisdicció i el poder dels barons, ha de permetre que analitzem la confrontació entre els poders senyorials i reials, emmarcats en una dimensió molt particular ja que els participants van compartir llaços familiars importants. També ha estat necessari tractar d'analitzar el procés de desenvolupament del seu poder i la relació amb el rei Jaume II que buscava enfortir el poder reial, en un segle ple d'empobriment econòmic, i que tractava, amb prou feines, de resistir davant els continus atacs de la nova aristocràcia i el creixent poder d'uns municipis disposats a llevar-li parcel·les de la seua jurisdicció.

Abstract

Our study on the creation of new feudal spaces in the Medieval Kingdom of Valencia, tries to analyse the coordinates that can explain the amazing parade of surely important characters owners of the manors with an economic potential – still unknown – accustomed to an alleged marginalization because of the profound ignorance that affected them.

The manors of Xiva, Bunyol and Xestalgar, have very important lineages of the Catalan-Aragon Monarchy, thus the discovery of their source of wealth becomes a fundamental task. The wealth, jurisdiction and baronial power study, should allow us to analyze, the confrontation between the baronial and royal powers, framed in a very particular dimension, taken that the participants shared important family bonds. It has also been necessary to try to analyse the process of development of their power and the relationship with King Jaume II, who was seeking to strengthen the royal power, in a century full of economic impoverishment, and who had with great difficulty resisted the continuous attacks of the new aristocracy, and the growing powers of municipalities willing to take away bits of his jurisdiction.

Índex

TOM I

SIGLES I ABREVIATURES EMPRADES	17
INTRODUCCIÓ: JUSTIFICACIÓ, OBJECTIUS I FONTS EMPRADES	21
BIBLIOGRAFIA I FONTS	33
PRESENTACIÓ	57
1. <u>PRIMERA PART: Evolució dels senyorius</u>	
1.1 Articulació política	63
1.1.1 Xiva i Xestalgar: els cavallers d'Entença	
1.1.1.1 El casal d'Entença	65
a) Els orígens: segles XI i XII	71
b) Els Entença al segle XIII	93
1.1.1.2 Els senyorius de Xiva i Xestalgar	
a) El segle XIII	107
b) El segle XIV	125
1.1.2 El senyoriu de Bunyol: entre Íxer i Urgell	
1.1.2.1 Primeres notícies: Roderic de Liçana i l'Orde de l'Hospital	133
1.1.2.2 Jaume I i els Ferrandis d'Íxer	141
1.1.2.3 L'adquisició del senyoriu per Jaume II	167
1.1.2.4 Minoria de l'Infant: La intervenció de la reina Blanca d'Anjou	179
1.1.3 Els comtes d'Urgell senyors de Xiva i Bunyol	189
1.2 Evolució dels senyorius.	
1.2.1 L'espai i el territori	199
1.2.1.1 L'escenari	217

a) L'espai previ	225
b) L'espai ocupat	229
c) Sobre alguns topònims conflictius	243
d) La població: aljames i alqueries	257
e) Control militar i colonització: els nuclis cristians i les fortaleses ...	269
f) El destí de Setaigües	281
1.2.2 Economia i espai agrari	285
1.2.2.1 La muntanya i els recursos naturals	287
a) Les activitats ramaderes: ramats i ruscs	289
b) Les salines	301
c) La grana i altres activitats extractives	307
1.2.2.2 Els cultius	315
a) Riuades i sequeres: quan "la pluja no sap ploure"	321
b) Control de l'aigua i espais irrigats	329
c) Principals cultius	337
1.2.2.3 Espais de transformació, consum i sociabilitat	
a) Forns, molins, tavernes i obradors	343
b) Comerç, mercat i crèdit	353
2. <u>SEGONA PART: Fiscalitat i poder</u>	
2.1 Rendes i jurisdiccions	365
2.1.1 ¿Un territori rebel?	367
2.1.2 Evolució de la fiscalitat. L'origen diferenciador	377
2.1.2.1 Reserva senyorial i prestacions personals	387

2.1.2.2 Rendes de la terra	
a) Censos monetaritzats i en espècie	399
b) Peita, alfarda i almagram	403
c) Particions de collita	417
d) Drets sobre la ramaderia	433
e) Els monopolis sobre activitats productives	439
2.1.2.3 Exaccions provinents del control de les activitats comercials	443
2.1.2.4 Imposicions directes sobre els individus o la comunitat	447
a) Rendes derivades de l'exercici jurisdiccional	449
b) Imposicions als individus o unitats fiscals	455
c) Exaccions col·lectives: La qüestia i els subsidis	477
2.1.2.5 Les rendes eclesials i la xarxa parroquial	493
a) El delme diocesà i la xarxa parroquial	497
b) Les primícies parroquials	517
2.1.3 La destinació i gestió de les rendes	521
2.1.3.1 Rendes hipotecades	527
2.1.3.2 Deutes i compromisos testamentaris	533
2.1.3.2 Despeses d'administració i inversions	541
2.1.3.3 Donacions d'heretats i assignacions de rendes	549
2.1.3.4 La gestió de les rendes: arrendaments	565
2.2 Administració del poder feudal	
2.2.1 L'estructura del poder baronial : Els oficials del senyoriu	571
a) Primeres notícies: els primers alcaids o tinents. El segle XIII	577
b) Síntomes de canvi i primeres innovacions	587
2.2.1.1 Els oficials del senyoriu al segle XIV	593

2.2.1.2 Procuradors, batlles i alcaids	599
a) De Batlle General a Procurador General	601
b) Els batlles	625
c) Els “nous” alcaids	633
2.2.1.3 Altres oficis senyorials: escrivans, munters, saigs	677
2.2.1.4 Els poders comunitaris: aljames i universitats	683
3. <u>TERCERA PART: L'exercici i la pràctica de la jurisdicció</u>	697
3.1 Marcs jurídics i senyors	701
3.1.1 Actors i interferències jurisdiccionals	711
3.1.1.1 Els principals actors	719
3.1.1.2 Cúria comtal	725
3.2 Els objectes de la jurisdicció i els procediments	729
3.2.1 Els límits de la terra	731
3.2.1.1 “ <i>Ponendo inibi, ad aeternam rei memoriam, fitas seu mollones</i> ”	737
3.2.1.2 Fronteres per fugir, fronteres per acollir	755
3.2.2 Controlant les rendes i les exaccions: “que per negligència de vós no·ns perdam nostre dret”	761
3.2.3 Impartint justícia conflictives, sancions i procediments	767
3.2.3.1 Vigilant els comportaments: religió, sexualitat, joc i vi	771
3.2.3.2 Abusos dels oficials i protecció dels vassalls	781
3.2.3.3 Criminalitat: bregues, assalts i homicidis	791
3.2.3.4 Les resolucions i l'aplicació de les penes	799
3.2.3.5 Aspectes procedimentals: “intercessio”, composició i remissió... ..	817

3.3 La societat objecte de la jurisdicció. Els bàndols de la solidaritat i la diferenciació social	825
Conclusions	841

Prefaci per a dues dones¹

Reina Blanca d'Anjou

"(...) que del senyor rei vos pusc dir que és lo pus graciós senyor, e lo pus cortès, el pus ensenyat, e el pus savi e mellor d'armes que anc fos, e dels bons crestians del món; e de madona la reina Blanca pot hom dir, així mateix, que fo la pus bella dona, e la pus sàvia, e la pus graciosa a Déu e a sos pobles que anc regina neguna, e la mellor crestiana; que ella era fontana de gràcia de totes bonees. Per què Déus hi tramès la sua gràcia, que anc no fo marit ne muller de neguna condició qui tant s'amassen; per què a ella pot hom dir lo mot que les gents de Catalunya e d'Aragó e del regne de València li dixeren: que l'apellarien "la santa reina dona Blanca, de santa pau": que pau santa e bona ventura venc per ella tota la terra. E segons que avant oirets, eixiren-ne molts fills e filles, qui tots foren bons a Déu e al món."

Infanta Teresa d'Entença

"E aquest senyor infant n'Anfós hac per muller una de les pus gentils dones d'Espanya qui filla de rei no fos, e la pus rica, ço és a saber, la filla del molt noble en Gombau d'Entença; e ab ella pres lo comtat d'Urgell e tota la baronia d'Antilló e tota la baronia de son pare, e aquestes baronies son gran cosa [...] e fo de les pus sàvies dones del món que de la sua saviesa se poria fer un gran libre."

1 Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, ed. Selecta, Barcelona, 1971. Paràgrafs extrets de la "Crònica de Ramon Muntaner".

Sigles i abreviatures emprades

Abreviatures de fonts i bibliografia

AEM	Anuario de Estudios Medievales
CHJZ	<i>Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita</i> (ed. Diputación de Zaragoza)
CJI	<i>Llibre dels Fets (Crònica de Jaume I)</i> , Ferran SOLDEVILA, <i>Les quatre grans cròniques, Llibre dels Feits del rei en Jaume</i> , ed. revisada per Maria T. Ferrer i Mallol, IEC, Barcelona. 2007.
CMF I/II	Jesús E. MARTÍNEZ FERRANDO, <i>Catálogo de la documentación relativa al antiguo Reino de Valencia, contenida en los registros de la cancellería real</i> , 2 vol., Madrid, 1934. vol. 1 (regnat de Jaume I), vol. 2, (regnat de Pere el Gran)
CODOIN	<i>Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón</i>
CPG	Enric GUINOT RODRÍGUEZ, <i>Cartes de poblament medievals valencianes</i> , Generalitat Valenciana, València, 1991
CSIC	Consejo Superior de Investigaciones Científicas
CX	Manel PASTOR i MADALENA, <i>El cartulari de Xestalgar, memòria escrita d'un senyoriu valencià</i> , Fundació Noguera, Barcelona, 2004
DB (I,II,III,IV)	Robert I. BURNS, <i>Diplomatarium of the crusader kingdom of Valencia, 1257-1273</i> , Princeton, 1985-2007, (volums)
DIEC	Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans. Disponible a la xarxa.
GEC	Gran Enciclopèdia Catalana
HUICI	Ambrosio HUICI MIRANDA, <i>Colección diplomática de Jaime I (1213-1276)</i> , Hijos de E. Vives Mora, València, 1916-1922
HUICI/CABANES	Ambrosio HUICI MIRANDA i Maria D. CABANES PECOURT, <i>Documentos de Jaime I (1216-1268)</i> , Anubar, 1976 -1982
IEC	Institut d'Estudis Catalans
IEC-HBCH	Institut d'Estudis Comarcals "La Hoya de Buñol-Chiva".
IET (CSIC)	Instituto de Estudios Turolenses
IFC	Institución Fernando el Católico.
IVEI	Institut Valencià d'Estudis i Investigació (Diputació de València)
LI-ACV	<i>Liber Instrumentorum</i> , ms. 162 de l'ACV.
LLdR	<i>Llibre del Repartiment</i> , ed. d'Antoni Ferrando Francés, Vicent Garcia editors, València, 1979.
MONFAR	Diego MONFAR y SORS, <i>Historia de ls Condes de Urgel</i> , II, pub. Pròsper de Bofarull a Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la

Corona de Aragón (CODOIN), tom X, Establecimiento litográfico y tipográfico José Eusebio Monfort, Barcelona, 1853.

- MUNTANER Ferran SOLDEVILA, «Crònica de Ramon Muntaner», *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, 1971
- REC Revista de Estudios Comarcales (ed. IEC-HBCH).
- RHM Revista d'Història Medieval, UV, València
- SIM Simposio Internacional de Mudejarismo
- TV Recull de registres de documents valencians procedents dels registres de Jaume II de la cancelleria reial de l'ACA elaborat per Josep Torró i Pau Viciano.
- UJI/AVJI Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, Arxiu Virtual Jaume I, <http://ujiapps.uji.es/>
- UV Universitat de València.
- ZURITA Jerónimo ZURITA, *Anales de Aragón*. Ed. preparada per Angel CANELLAS, Zaragoza, IFC-CSIC, 1978-1998. 9 vols.

Sigles de referències arxivístiques

- ACA Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
- ACV Arxiu Catedral de València, Seu de València, (València)
- AHPZ Archivo Histórico Provincial de Zaragoza (Zaragoza)
- AHCX Arxiu Històric de la Colegiata de Santa Maria de Xàtiva (Xàtiva)
- ARV Arxiu del Regne de València (València)
- AHN Archivo Histórico Nacional (Madrid)
- BC Biblioteca de Catalunya (Barcelona)
- CR Cancelleria Reial
- MR Mestre Racional
- RP Reial Patrimoni

Abreviatures

- AD annex documental
- cap. capítol
- cit. citat anteriorment
- còd. còdex

cf. confronteu
coord./coords. coordinador/coordinadors
dir. director
doc. document
ed./eds. edició/editor/editors
f. full/foli
fac. facsimil
fig. figura
ms. manuscrit
n. número
num. numeració
n/c no consta
p. página/pàgines
pub. publica/publicat
reg. registre
r. *recto*
s.v. *sub voce*
t. tom
v. *verso*
veg. vegeu
vol. volum

Monedes i mesures

caf. cafís/cafissos
d./d.b. diners (reials valencians o barcelonesos, considerats equivalents)
d.j. diners jaquesos
ll. lliures
mb. morabatins
s./s.b. sous (reials valencians o barcelonesos, considerats equivalents)
s.j. sous jaquesos

Introducció: justificació, objectius i fonts emprades

El naixement del regne medieval de València en el segon quart del segle XIII que emmarca l'abast territorial i cronològic del nostre estudi ha estat objecte d'una atenció molt particular per part del medievalisme hispànic. La incorporació del Xarq al-Andalus a la Corona d'Aragó i de les seues terres i homes al feudalisme català i aragonés en expansió han suscitat un volum important de debats historiogràfics de gran relleu. L'ocupació de la taifa valenciana i la creació d'un país feudal encaixat en l'edifici en construcció de la Corona d'Aragó ha ofert als especialistes un laboratori ric i profitós guarnit per l'empenta de la disposició documental al seu abast. Els avanços en la configuració de l'aparat de poder i l'estructuració de la trama administrativa que envolta i enforteix un poder monàrquic que tracta de sobreposar-se a la puixança d'altres poders propers - l'església, la noblesa i les ciutats-, reben al regnat del rei Jaume I un impuls decisiu al caliu de les grans operacions militars desplegades cap a les Balears i cap a València i Múrcia.

Tot plegat constitueix, com dèiem, una escenografia en què els canvis, les transicions, les innovacions i les substitucions bullen i animen a identificar i esbrinar el procés de construcció d'espais i territoris afegits a la feudalitat tot partint d'un món andalusí que es mostra més resistent a les anàlisis de la historiografia atesa la migrada disponibilitat d'evidències documentals que obliguen a desplegar estratègies més acurades de la mà de l'arqueologia i altres auxilis científics.

El cas que anem a analitzar tracta amb una zona del País Valencià actual a ponent de la ciutat de València i la comarca de l'Horta, és a dir, la zona compresa entre els límits occidentals del contorn agrícola de la ciutat de València i les terres de l'esglaió oriental de la Meseta Castellana, l'actual altiplà de Requena i Utiel del regne veí que fou incorporat a València a mitjan segle XIX. Es tracta d'un territori fins ara inexplorat i, per tant, pràcticament desconegut entre els estudis medievals del regne de València tot i que, no obstant això, ha atret tangencialment l'atenció del medievalisme valencià que ha assenyalat alguns

trets d'interés deduïts sovint a partir més aviat d'una intuïció i algunes, poques, evidències, que no d'un coneixement fonamentat. Així, els territoris occidentals de la *madina Balansiya* que corresponen en l'actualitat amb la comarca valenciana de la Foia de Bunyol-Xiva, així com altres territoris veïns en la Serrania del Túria (Xestalgar, Sot de Xera i Pedralba), la Ribera Alta del Xúquer (Torís i Montroi) o de les gorges del mateix Xúquer (Dosaigües, Cortes de Pallás i Xirell) careixien d'un estudi relatiu al seu paper en aquell procés de construcció del nou regne.

Els territoris del país musulmà que en els darrers anys del primer terç del segle XIII conquisten i ocupen els guerrers del nord, catalans i aragonesos, estava estructurat per una malla irregular de "madines" que trepitjaven els darrers camins de la romanitat i per una ruralitat, recentment redescoberta i descrita per Pierre Guichard, enquadrada entorn d'una xarxa de forteses maldant a vigilar i protegir el camperolat i els ramats de les diverses zones. Amb molta probabilitat els *husun* de Bunyol i Xiva, així com el de Macastre, vigilaven, i acollien en cas de necessitat, les poblacions d'un reguitzell nombrós de petites alqueries recolzades a les vores dels magres corrents d'aigua que podien permetre entreteixir una agricultura que en principi podem qualificar en termes d'autocunsum i de supervivència. Els trets bioclimàtics i geomorfològics dels territoris a què ens referim constitueixen un escenari insegur per tal de deduir-ne hipòtesis fiables tot i que la important extensió i la configuració orogràfica ofereixen algunes pistes per a cercar alguns altres complements d'unes economies que devien presentar algun bri de fortlesa més contundent derivat de la potència del *saltus*. Al capdavant comptem, d'antuvi, només amb una senzilla garba d'intuïcions i desconeixements que tractarem de batre i acréixer amb aquest estudi nostre.

Malgrat el reconegut i llargament descrit programa del rei Jaume I en fer servir la invasió del país andalusí de *Balansiya* a profit particular dels seus corcats reials cofres i a profit també de la seua decidida empenta adreçada a bastir una supremacia encara massa feble en la piràmide feudal de la Corona d'Aragó, la dinàmica expansiva i les consubstancials necessitats militars exigien el repartiment del botí entre la nòmina dels seus col·laboradors de manera que el

procés de senyorialització encetat abastà una part important del territori ocupat tot i les matisacions profusament al·legades pels historiadors.

La dificultat d'incorporar el procés observat en aquestes contrades de l'interior del nou regne rau precisament al fet de constituir una part del territori reservat a la noblesa circumstància que entrebanca greument qualsevol intent de prospecció ja que, com és ben conegut, la supervivència de la documentació provinent de senyories laiques resulta exasperant, més encara si confrontem aquesta constatació amb l'impressionant volum de producció documental nascut de les escrivanies reials, i també de les eclesiàstiques, prodigiosament conservades. Amb prou feines, un nombre limitat de conjunts documentals atenent a un reduït grapat dels llinatges més fulgurants que enllaçaren amb els principals estats senyorials (Montcada, Cardona, Medinaceli, Alba...) que s'allargaren per l'etapa Moderna fins a les portes de la contemporaneïtat, ofereixen col·leccions documentals capaces de permetre una aproximació a aquests senyories laics medievals. Així doncs, l'església, la monarquia i els principals nuclis urbans han estat els centres de poder proveïdors de la principal eina de la investigació històrica. En aquest sentit, cal recordar que els espais baronials corresponents al senyoriu de Bunyol i als de Xiva i Xestalgar que constitueixen el nucli central de la nostra tesi es troben en un abast geogràfic una mica allunyat del principal centre productor de documentació del nou regne constituït per la metròpoli valenciana on es concentren la principal ciutat i la seu episcopal.

En una primera aproximació, no deixa de sorprendre la confrontació entre la manifesta pobresa i marginalitat de la nostra zona d'observació en relació al volum dels estudis històrics del medievalisme valencià i la constatació que a aquestes terres els va ser atribuït un cert valor afegit, en aparença sorprenent, pels seus conqueridors; valor afegit que tradicionalment hom ha volgut relacionar amb la proximitat del regne de Castella d'on calia deduir una rellevància estratègica adientment adobada per la repetició dels conflictes amb el país veí. Les terres de ponent de la taifa valenciana arravatada pels guerrers del nord seran terra de frontera arran del necessari procés de fixació dels límits

castellano-aragonesos. Una frontera, per una altra banda, oscil·lant i canviant com va mostrar amb precisió Enric Guinot en un treball seu recent.² Recordem, per exemple, al caliu de la proximitat geogràfica, la reclamació de Requena plantejada per Jaume I al seu veí de Castella aprofitant l'avinentesa de la col·laboració oferida per tal de portar a cap la conquesta de Múrcia.³

El ben cert és que la desfilada de llinatges, no sempre acuradament estimada, que van ser ací heretats arran de la conquesta ens era, d'entrada, una mica sospitosa. Els Liçana, Entença, Íxer, Peris d'Arenós, Urgell... componen un seguit de grans llinatges, parents o propers al cim de la monarquia feudal que no imaginem atenent unes senyories, o fent-se'n servir, de poca rellevància. Enric Guinot, novament, ja va parar la seua atenció en analitzar l'evolució del patrimoni reial al País Valencià del segle XIV amb la creació de senyories, bé que no massa grans però importants, per als Infants reials com és el cas de Bunyol donat al segon fill de Jaume II, l'Infant Alfons que, com és ben conegut, per renúncia del primogènit, esdevindria rei, Alfons el Benigne.⁴ ¿L'explicació del valor afegit que calia atribuir a les nostres senyories provenia de raons estratègiques i militars o més aviat ens trobaríem amb raons econòmiques i fiscals?

2 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Els límits del regne*, Institució Alfons el Magnànim-IVEI, València, 1995

3 CJL, cap. 381.

4 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "'Donamus et concedimus vobis'. Monarquía i senyorialització del patrimoni reial al País Valencià en temps de Jaume II", a *El poder real de la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI). XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 1993)*, Gobierno de Aragón-Diputación General de Aragón, Saragossa, 1996, tom 1, vol. 2, p. 219-236. Del mateix autor "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el regne de València (segles XIII-XIV)", *Revista d'Història Medieval*, 8 (1997), p. 79-108. Cal també fer notar que els senyoriis entraren en la tardor de l'edat mitjana cap a l'època moderna de la mà dels Montcada en el cas de Xiva i dels Mercader en el cas de Bunyol, dos llinatges no precisament secundaris.

És per això que vam decidir tractar d'esbrinar, per una part, les bases econòmiques dels senyoriis de manera que ens permetera explicar aquella estranya desfilada de barons il·lustres i poderosos. L'estudi dels senyoriis medievals en mans de la noblesa, però, presenten, com adés recordàvem, una severa limitació per les dificultats de disposar de la documentació escaient en un temps i un país en construcció/destrucció en què les tasques administratives i la necessària producció documental es desenvolupen amb força dificultats i, tot i que creixerà ràpidament, la documentació haurà de fer front amb les forces minvades per la fragilitat del nou suport, el paper, al discórrer implacable de la cronologia i la multiplicitat de factors que l'assetjaran amb senyalada severitat.

La constatació de la disposició de les baronies de Bunyol i Xiva en mans dels comtes d'Urgell al llarg de bona part del segle XIV ens va fer dirigir la mirada cap a la ciutat de Balaguer, la capital històrica del vell comtat, atrets per la ingènua presumpció del fet que poguera subsistir algun fons arxivístic de la cancelleria comtal. Precisament una de les grans empreses polítiques del rei Jaume II havia estat l'operació destinada a fer-se amb el control d'aquesta històrica baronia de la qual, com és ben sabut i adés recordàvem, acabà fent-se'n servir per tal de dotar el seu fill segon, l'Infant Alfons, casat amb l'hereva del comtat, Teresa d'Entença. Aquesta circumstància ens obria la possibilitat que l'Arxiu Reial pogués oferir alguna opció per a abordar la nostra tesi. El professor i catedràtic de la Universitat de Lleida Flocel Sabaté ens va guiar en les primeres passes d'aquest apassionant corriol i ens va recomanar l'estudi dels registres de la Cancelleria Reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona que sota la denominació "*Infantis Alfonsi*" s'hi conserven entre els corresponents al regnat de Jaume II.

Ha estat, doncs, aquest cabal arxivístic, la font fonamental de la nostra tesi en haver pogut localitzar desenes de documents que atenyien a les senyories valencianes dels Infants Alfons i Teresa, també comtes d'Urgell. Les baronies de Bunyol i Xiva havien produït una bona quantitat d'anotacions i vam procedir a un buidament exhaustiu dels registres.

Per una altra banda, el temps de les nostres estades a Barcelona ens va permetre rebre de l'atzar un present ben lluent. La Biblioteca de Catalunya amagava un preciós cartoral relatiu al senyoriu de Xestalgar que fou la base del nostre treball d'investigació per a l'obtenció del Diploma d'Estudis Avançats en haver finalitzat els estudis de doctorat a la Universitat de València. El cartoral contenia una trentena de còpies dels documents relatius a la disposició del poder baronial des del temps de la conquesta fins a la tardor de l'Edat Mitjana de manera que complementava l'abast del nostre estudi i ens permetia aprofundir en el nostre coneixement de la baronia de Xestalgar, que sota el control dels comtes d'Urgell caminà de la mà de la de Xiva tot al llarg del segle XIV com veurem.

Quant a l'abast cronològic del nostre estudi, la disposició documental ens dificultava la possibilitat d'esbrinar les primeres passes en la configuració de l'espai ocupat arran de la conquesta. L'única possibilitat en aquest punt era la revisió historiogràfica i l'agrupament, revisió i anàlisi de la documentació coneguda que ha estat ja majoritàriament i reiterada difosa.

Els registres que recullen les disposicions dels Infants Alfons i Teresa comencen a finals del 1314 arran del seu matrimoni que, entre altres conseqüències, els col·loca al front d'ambdues senyories, en realitat de les tres senyories: Bunyol que havia estat adquirida pel rei Jaume II per a l'Infant quan era només un nen petit; Xiva i Xestalgar que formaven part de l'herència de Gombau d'Entença, el pare de Teresa. Abasten els documents un període d'una dotzena d'anys, exactament fins al 1327 una data closa per la mort de la Infanta pocs dies abans que el seu marit, l'Infant, heretés la corona i trametés el patrimoni al nou comte, l'encara massa petit fill segon del matrimoni, el comte Jaume (I) d'Urgell.

Tot i amb això la nostra recerca a l'Arxiu Reial s'havia de completar amb altres documents dels períodes anterior i posterior ja que en el primer cas, els anys transcorreguts entre la compra del senyoriu de Bunyol i el casament dels Infants, des de finals del 1304 fins al mes de novembre del 1314, la intervenció directa del rei i, com veurem, també de la reina permetia intuir l'interés que

podia tenir el fet de regirar els documents reials d'aquell període. Malauradament les senyories dels Entença, Xiva i Xestalgar, no ens han llegat documentació pròpia o no l'hem sabuda trobar. Amb prou feines hem pogut localitzar quatre petges mal contades entre la documentació reial que contenen disposicions relatives al patrimoni baronial dels Entença que meresquen ser ressenyades per la cancelleria d'un monarca avesat a intervenir en el recorregut de les principals nissagues i patrimonis senyorials.

Els registres del rei Jaume II corresponents al període 1304-1314 els hem regirat pacientment i ens han aportat informacions d'un gran interès. Molt rellevant ha estat l'anàlisi dels dos registres conservats de la reina Blanca (els n. 289 i n. 290 del regnat de Jaume II) que va administrar la baronia de Bunyol des del 1306 fins a la seua mort en la tardor del 1310.

El volum de la documentació disponible augmentava de manera destacada i encara ens vam llançar a revisar un bon nombre dels registres corresponents als primers anys del regnat d'Alfons, el nostre Infant i comte d'Urgell investit amb la corona catalanoaragonesa, ja que el nou comte que heretà les senyories de Bunyol, Xiva i Xestalgar, era, com dèiem, encara massa petit i el rei administrava el patrimoni de l'hereu del comtat.

Hem fet servir també documentació procedent de l'Arxiu del Regne de València i de l'Arxiu de la Seu de València, que ha resultat també profitosa, així com algun altre com ara l'Arxiu Històric de la Seu de Xàtiva, que compta amb un grapat de vells pergamins relacionats amb la senyoria veïna de Xest, o l'Archivo Histórico Provincial de Zaragoza que custodia l'Arxiu Ducal d'Híjar que ens ha ajudat també a acostar-nos als antics posseïdors de la baronia de Bunyol, els Pero Fernández de Híjar, pare i fill.

No calia, evidentment, menystenir la col·lecció dispersa de documents publicats per diversos autors que havien guiat les nostres primeres indagacions. Als reculls i diplomataris tradicionals de Ambrosio Huici i Amparo Cabanes o els catàlegs de Martínez Ferrando, Gallofré Guinovart amb documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de Olmos Canalda de l'Arxiu de la Catedral de València i també els primers treballs sobre les cartes de poblament medievals o els estudis

clàssics dels musulmans del regne s'afegien recentment els monuments documentals publicats per Rober I. Burns relatius al regnat de Jaume I o el recull de texts poblacionals valencians aplegat per Enric Guinot.

De tot plegat es desprenia i es confirmava aquella apreciació inicial en el sentit que estàvem davant d'unes senyories que urgien una explicació quant a les bases econòmiques que justificaren la pertinència d'uns barons tan assenyalats de manera que aviat ens vam plantejar començar per estudiar amb detall la trajectòria dels llinatges per tal d'esbrinar-ne la dimensió precisa i els seus lligams amb el cim de la corona i l'alta noblesa catalana i aragonesa. A banda de la nissaga reial que disposa de prolífics i precisos estudis, acurats itineraris i fecunds reculls documentals, calia temptar d'estudiar dos llinatges fonamentals i senyaladament importants per al període que ens ocupa, això és, els antecedents de la senyoria dels comtes d'Urgell, Alfons i Teresa, en les terres de les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar, és a dir, el primer segle de la incorporació a la Corona entre el 1237 i el 1327. Es tractava, per una banda dels Fernández de Híjar/Ferrandis d'Íxer i per l'altra dels Entença lligats respectivament a les senyories de Bunyol i de Xiva-Xestalgar al segle XIII i un petit bocí del XIV.

El segon pas, lògicament, tractaria de revelar la composició i avaluació de les principals fonts de renda en un territori, fins ara, insistim, desconegut. Les aportacions de la historiografia recent del medievalisme valencià ens ha oferit un volum considerable i valuós atret precisament per l'interés per les economies rurals i les relacions entre el camp i la ciutat. Als abundants treballs relatius a la història econòmica s'uneix l'atracció per l'estudi de les minories atés el fet que la principal minoria, la musulmana, no sols mantingué un rellevant potencial demogràfic sinó també pel fet de constituir, el seu treball i les seues tècniques, un dels pilars de l'economia del nou regne naixent. Significatives i rellevants han estat les síntesis relacionades amb la producció historiogràfica que reflecteixen aquest predomini de la història econòmica i dels estudis sobre la minoria musulmana, com ara les presentades en diverses aportacions als Simposia de Mudejarisme de Terol.

A banda dels principals impulsors de la renovació de la historiografia relacionada amb la conquesta del regne valencià i dels antecedents i conseqüències representada pels imprescindibles Pierre Guichard i Robert I. Burns hem gaudit les aportacions i matisacions d'Enric Guinot, Josep Torró, Pau Viciano, Manuel Ruzafa, Ferran Garcia-Oliver, Antoni Furió o les recentíssimes de Vicent Baydal; hem devorat les actes dels successius *Simposia*, adés esmentats, organitzats a Terol pel Centre d'Estudis Mudèjars i ens hem acostat a alguns altres estudis particulars relatius a senyories que mostraren algunes característiques semblants a les del territori que ens ocupava. El treball de Carmel Ferragud sobre Cocentaina i el de Francisco J. Cervantes relatiu al patrimoni de Maria de Luna ens han resultat particularment profitosos i clarificadors.

Pocs treballs, però, s'han ocupat de la configuració de l'aparat de poder baronial i de la seua relació amb un poder reial particularment avesat en aquells temps, les primeries del segle XIV sota el regnat del rei Just, a arrencar parcel·les d'aquell poder zelosament vigilades i contestades, no sens arrogància, pels vells poders nobiliaris i els nous i puixants poders municipals. Les informacions de les fonts havien de permetre que ens endinsarem en aquesta nova orientació i que abordàrem també un aspecte molt poc representat en els estudis al nostre abast: la jurisdicció. No són molts els treballs que s'ocupen de la impartició de la justícia de manera que ens vam plantejar abordar els procediments de l'exercici jurisdiccional. A la projecció del poder sobre la població i sobre els recursos i la seua corresponent explotació s'afegia també l'estret lligam entre la fiscalitat i l'exercici de la jurisdicció.

És per això que hem estructurat la nostra tesi en tres blocs fonamentals. Per una banda l'estudi dels llinatges i la trajectòria política dels senyorius tot tenint en compte la configuració dels respectius espais baronials des dels temps de la conquesta. L'estudi dels llinatges senyorials i la dimensió de la seua presència i arrelament al regne de València ha estat també objecte d'estudis de rellevància sovint lligats al front irreductible dels mil voltes escorcollats "orígens" del poble valencià que amb tanta vehemència ha presidit una part de les

preocupacions historiogràfiques del medievalisme valencià. Tot i amb això, el cas que ens ocupa requeria, des del nostre punt de vista, un enfocament adreçat a esbrinar la formació i evolució de les nissagues i la seua relació amb el cim del poder feudal.

Per un altre costat hem volgut explorar les bases econòmiques de les baronies per tal de cercar arguments suficients relatius al potencial de renda de manera que després de fer un repàs exhaustiu a les principals activitats econòmiques ens hem endinsat en un segon bloc on analitzem la trajectòria i naturalesa de les fonts fiscals i la configuració de l'aparat de poder. Era aquesta, creiem, una de les principals novetats que podíem aportar al coneixement del funcionament dels senyorius i ens calia atendre a un procés que, com en altres aspectes, es desenvoluparà en sintonia amb la creixent diversificació i especialització que ateny a l'organització del poder monàrquic en aquells primers decennis dels regnat de Jaume II. L'assaig desplegat pels comtes d'Urgell haurà d'atendre també a les singularitats dels nostres territoris tot comptant amb la pervivència d'importants aljames andalusines.

La tercera part de la nostra tesi s'ocupa de l'exercici i la pràctica de la jurisdicció; qüestió aquesta molt poc atesa per part d'anteriors estudis. És ben cert, però, que l'avaluació de les principals tradicions jurídiques que convisqueren en aquell període "fundacional" ha estat també objecte de severos estudis no massa allunyats d'aquell corrent de què adés parlàvem avesat a recomptar amb afany el nombre de llocs i baronies adscrites a la foralitat aragonesa i dels resistents a l'extensió del nou fur autòcton. La persistència, per una altra banda, de la tradició islàmica i la vigència de les principals figures al cap de les aljames compta també amb estudis força importants.

No era estrany doncs que ens haguérem d'ocupar dels marcs jurídics i de la conflictivitat interjurisdiccional així com de les interferències inevitables derivades d'un procés de definició progressiva de les diferents magistratures que va estudiar en l'àmbit del poder reial José V. Cabezuelo centrat, principalment, al voltant de l'ofici de la Procuració.

Per una altra banda, calia detectar quins eren els objectes fonamentals de la jurisdicció i quines eren les figures i els personatges que actuaven en l'exercici jurisdiccional. El control dels recursos, dels comportaments i dels àmbits territorials ens hauran de permetre acostar-nos també a la conflictivitat i la criminalitat dels grups humans així com al desplegament dels llaços solidaris i les complicitats que es mostraran semblantment efectives en l'ajut i protecció dels encausats com en la preparació i comissió de les infraccions i els delictes.

Comptat i debatut, la nostra proposta pretén aportar alguns aspectes nous que signifiquen una complementarietat de l'estudi global del senyoriu, un nou tractament amb inclusió de la jurisdicció i l'anàlisi de la projecció del poder sobre el territori.

Bibliografia i fonts

Fonts manuscrites

BARCELONA

Arxiu de la Corona d'Aragó

Reial Patrimoni

- Mestre Racional, General: vol. n. 262, n. 263, n. 264, n. 297, n. 556, n. 775, n. 776, n. 2268 i n. 2350

Cancelleria Reial

- Vària, n. 21
- Pergamins: Ramon Berenguer IV, carp. 35, perg. n. 86; Jaume I, sèrie general, perg. n. 1159, n. 1160 i n. 1168.
- Registres n. : 2, 8, 9, 11, 16, 17, 18, 20, 22, 24, 38, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 64, 80, 81, 90, 91, 94, 100, 101, 111, 149, 151, 152, 154, 155, 164, 180, 190, 196, 197, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 215, 221, 226, 232, 234, 239, 240, 242, 258, 267, 270, 287, 289, 290, 294, 295, 325, 326, 327, 329, 332, 334, 341, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 534, 544, 545, 548, 551, 561, 859, 932

MADRID

Archivo Histórico Nacional

Órdenes Militares

- Pergaminos: Carpeta 482

SARAGOSSA

Archivo Histórico Provincial de Zaragoza.

Archivo Ducal de Híjar: sala IV, Leg. 269, caja n. 2, Híjar, leg. n. 1

VALÈNCIA

Arxiu de la Catedral de València

- Còdexs : ms. 399 i ms. 162
- Pergamins : n. 1084, n. 1665, n. 3109. n. 8409, n. 5286

Arxiu del Regne de València.

- Cancelleria reial: registres n. 495 i n. 611
- Justícia de València: llibres n. 1 i 1 bis.
- Pergamins reials: n. 139

XÀTIVA

Arxiu Històric Catedral de Xàtiva.

Pergamins, s. XIV: n. 201 i n. 202.

Fonts impreses i catàlegs documentals

AL-IDRISI, *Los caminos de al-Andalus en el siglo XII según 'Uns al-muhay wa-rawd al-furay'*, (ed. i trad. Jassim Abid Mizal), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1989.

ANYÓ GARCIA, Vicent, *El primer Manual de Consells de la ciutat de València*, Ajuntament de València, València, 1997.

BAIGES i JARDÍ, Ignasi J., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Fundació Noguera, Barcelona, 2010.

BOFARULL y MASCARÓ, Próspero, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Impremta de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, 1847-1974.

BOSCÀ CODINA, José V. i CÀRCEL ORTÍ, María Milagros, *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV y XV)*, Facultad de Teología San Vicente Ferrer, València, 1996.

BURNS, Robert I., *Diplomatarium of the crusader kingdom of Valencia, 1257-1276*, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1985-2007.

CANELLAS LÓPEZ, Àngel, "Colección diplomática de La Almunia de Doña Godina (1176-1395)", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 12-13 (1961), p. 191-269.

- "Colección diplomática de San Andrés de Fanlo: 958-1270", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 14-15 (1964), p. 281-448.

CASTILLÓN CORTADA, Francisco, "Documentos de Capella (Huesca) en el manuscrito núm. 729 de la Biblioteca de Cataluña (Barcelona)", *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 89 (1980), p. 211-220.

- "Documentos de la población altoaragonesa de Laguarres", *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 112 (1998-2002), p. 269-316.

CHESE LAPEÑA, Ramon, *Colecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, Fundació Noguera, Barcelona, 2011.

COMPANY, Ximo; ALIAGA, Joan; TOLOSA, Lluïsa i FRAMIS, Maite, *Documents de la pintura valenciana medieval i moderna, I (1238-1400)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2005.

DURÁN GUDIOL, Antonio, *Colección Diplomática de la catedral de Huesca*, Instituto de Estudios Pirenaicos, Osca, 1965-1969.

EIXIMENIS, Francesc, *Lo llibre de les dones*, (Ed. crítica a cura de Frank Naccarato), Curial, Barcelona, 1981.

Furs de València, (ed. Germà Colom i Arcadi Garcia), Barcino, Barcelona, 1970.

GARCÉS DE CARIÑENA, Pedro, *Nobiliario de Aragón*, (ed. crítica de Isabel Ubieto Artur), Anubar, Saragossa, 1983.

GONZÁLEZ ANTÓN, Luis, *Las Uniones aragonesas y las Cortes del reino (1283-1301)*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Escuela de Estudios Medievales, Saragossa, 1975.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, *Cartes de poblament medievals valencianes*, Generalitat Valenciana, València, 1991.

- *Pergamins, processos i cartes reials. Documentació dispersa valenciana del segle XIII*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2010.

HUICI MIRANDA, Ambrosio, *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador: años 1217 a 1253*, Renovación Tipográfica, València, 1916-1922.

HUICI MIRANDA, Ambrosio, i CABANES PECOURT, M. Desamparados, *Documentos de Jaime I de Aragón (1216-1268)*, Anubar, Saragossa, 1976-1988.

IBN SAHIB AL-SALAT, *Al-mann bi-l-Imâma*, Estudio preliminar, traducción e índices por Ambrosio Huici Miranda, Anubar, València, 1969.

LACARRA, José M., *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del Valle del Ebro*, Anubar, Saragossa, 1982-1985.

LACUESTA CONTRERAS, Alicia Elena, *Liber Instrumentorum de la Catedral de Valencia. Edición crítica y estudio*, Tesis doctoral, València, Universitat de València, 2013.

LEDESMA RUBIO, M. Luisa, *Cartas de población del reino de Aragón en los siglos medievales*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1991.

LEMA PUEYO, José. A, *Colección diplomática de Alfonso I de Aragón y Pamplona (1104-1134)*, Eusko Ikaskuntza, Sant Sebastià, 1990.

Liber privilegiorum civitatis et regni Valencie, (ed. Josepa Cortés), Publicacions de la Universitat de València, València, 2001.

Llibre d'establiments i ordenacions de la ciutat de València. I (1296-1345), (ed. Antoni Furió i Diego, i Ferran Garcia-Oliver), Publicacions de la Universitat de València, València, 2007

Llibre de la Cort del Justícia de València, 3 vol. (vol. 1 a cura d'Enric Guinot Rodríguez, Maria Àngels Diéguez i Carmel Ferragud; vol. 2 a cura de Rosa M. Gregori, Juan V. García Marsilla i Ramon J. Pujades; vol. 3 a cura d'Aureli Silvestre Romero), Publicacions de la Universitat de València-Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2008.

Llibre del Repartiment de València, (a cura d'Antoni Ferrando, ed.), Vicent Garcia editors, València, 1984.

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, Josep M., *El cartoral de santa Maria de Roses*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1986.

MARTÍNEZ FERRANDO, Jesús E., *Catálogo de la documentación relativa al antiguo Reino de Valencia, contenida en los registros de la Cancillería Real*, Cuerpo facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, Madrid, 1934. 2 vol.

MATEU IBARS, Josefina i Mre Dolores, *Colectánea paleográfica de la Corona de Aragón: siglos IX-XVIII*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1991. 2 vol.

MIQUEL ROSSELL, F. J., *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1945-1947. 2 vol.

PASTOR i MADALENA, Manuel, *El Cartulari de Xestalgar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*, Fundació Noguera, Barcelona, 2004.

RODRIGO LIZONDO, Mateu, *Diplomatari de la Unió del regne de València (1347-1349)*, Publicacions de la Universitat de València-Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2013.

RUBIÓ i LLUCH, Antoni, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1947, (ed. facs., IEC, Barcelona, 2001).

RUBIO VELA, Agustín, *Epistolari de la València medieval*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València-Barcelona, 2003. 2 vol.

SOLDEVILA, Ferran, *Les quatre grans cròniques*, Selecta, Barcelona, 1971.

- *Les quatre grans cròniques. Llibre del feits del rei En Jaume*, (ed. revisada per M. T. Ferrer i Mallol), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007.

UBIETO ARTETA, Agustín, *Documentos de Sigena*, Anubar, València, 1972.

UBIETO ARTETA, Antonio, *Documentos de Casbas*, Anubar, València, 1966.

Bibliografia citada

AGUADÉ NIETO, Santiago, "Molino hidráulico y sociedad en Cuenca durante la Edad Media (1177-1300)", *Anuario de Estudios Medievales*, 12 (1982), p. 241-277.

ALSINA, Claudi; FELIU, Gaspar; MARQUET, Lluís, *Diccionari de mesures catalanes*, Curial, Barcelona, 1996.

ALVIRA CABRER, Martín, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213) Documentos, Testimonios y Memoria Histórica*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2010.

ANDRÉS ANTÓN, Pilar, *El Monasterio de la Puridad: primera fundación de clarisas en Valencia y su reino*, Monasterio de la Puridad, València, 1991-1993. 2 vol.

ARAGÓ CABAÑAS, Antoni M., "Las "tenentiae castrorum" del reino de Valencia en la época de Jaime II", *I Congreso de Historia del País Valenciano (València, 1971)*, Universitat de València, València, 1980, vol. 2, p. 567-577.

ARASA i GIL, Ferran i IZQUIERDO PERAILE, Isabel, "Los hallazgos arqueológicos de 1827 en la construcción de la carretera de Madrid por Las Cabrillas (Buñol, Valencia)", *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXVII (2008), p. 263-302.

AURELL, Martin, *Les noces du comte: mariage et pouvoir en Catalogne (785-1213)*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1995.

BARCELÓ TORRES, Carme, "L'Alfondeguilla y Castro. Situación de los mudéjares castellanenses en el siglo XIII", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LVI (1980), p. 126-139.

- *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, Universitat de València, València, 1984.
- "Topònims valencians en patronímics àrabs del 'Llibre del Repartiment' de València", a Emili Casanova i Joan F. Mateu (coord.), *Estudis de toponímia valenciana homentage al prof. Vicenç Rosselló*, Denes-Universitat de València, València, 2000, p. 61-77.
- *Noms aràbics de lloc*, Bromera, Alzira, 2010.

BARRIO BARRIO, Juan Antonio, "Las rentas reales en la procuración de Orihuela, 1305-1324", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 11 (1996-1997), p. 43-64.

BAYDAL SALA, Vicent, "El naixement de l'impost del morabatí al regne de València (1265-1266)", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 15 (2008), p. 141-164.

- "'Tan grans messions'. La financiación de la cruzada de Jaime II de Aragón contra Almería en 1309", *Medievalismo*, 19 (2009), p. 57-154.
- *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250-c. 1365)*, Tesi doctoral, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2011.
- "Peites qüestions, redempcions d'exèrcit i subsidis. La naturalesa i l'evolució dels principals tributs reials directes a la Corona d'Aragó des de Jaume I fins a Alfons el Benigne (1213-1336)", a M.T. Ferrer i Mallol (ed.), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2011, vol. 1, p. 259-285.
- "El cabeçatge, un desconegut servei de les Corts valencianes de 1301-1302", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 18 (2012), p. 229-270.

BELENGUER, Ernest (coord.), *Història del País Valencià*, Edicions 62, Barcelona, 1989, vol. 2.

BENÍTEZ BOLORINOS, Manuel, *El reino de Valencia en tiempos de Jaime II. Poderes urbanos y estructura territorial*, Tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant, 2012.

BLAY GARCÍA, Francisco, "Una reflexión sobre la restauración del patrimonio histórico local", *Revista de Estudios Comarcales*, 1 (1996), p. 51-55.

- *El castillo de Chiva a través del archivo de Mora Yuste*, Asociación Cultural ÁTAME, (sense lloc), 2013.

BONILLA Y SANMARTÍN, Adolfo, "El derecho aragonés en el siglo XII (apuntes y documentos)", *Actas y memorias del II Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, (Osca, 1920), Justo Martínez, Osca, 1922, vol. 1, p. 173-294.

BOTELLA PLANELLS, Rosa i DEVÍS GÀMIR, Maria J., "Toponímia de Bunyol", *Actes del X col·loqui de la Societat d'Onomàstica (València)*, Universitat de València-Generalitat Valenciana, València, 1986, p. 58-73.

BURNS, Robert I., "Irrigation Taxes in Early Mudejar Valencia: The Problem of the Alfarda", *Speculum*, 44 (1969), p. 560-567.

- *El reino de Valencia en el siglo XIII*, Del Cenia al Segura, València, 1982.
- *Colonialisme Medieval*, Tresiquatre, València, 1987.

CABANES PECOURT, Maria Desamparados i MONTERDE ALBIAC, Cristina, "Aragón en las cartas reales de Jaime II (1290-1300)", *Aragón en la Edad Media*, 16 (2000), p. 521-554.

- "Aragón en las cartas reales de Jaime II (1301-1303)", *Aragón en la Edad Media*, 17 (2003), p. 43-70.

CABANES PECOURT, Maria Desamparados, "Los castillos de frontera en el reino de Valencia", *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, X (1975), p. 1-17.

- *Documentos de Jaime I relacionados con Aragón*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2009.

CABEZUELO PLIEGO, José Vicente, "El poder real en la Murcia aragonesa a través del oficio de la procuración, 1296-1304", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 11 (1996-1997), p. 79-100.

- "Formas feudales en el traspaso de la posesión de fortalezas 'ad consuetudinem Yspanie'", en José V. Cabezuelo Pliego (ed.), *Alcaidías y fortalezas en la España medieval*, Marfil, Alcoi, 2006, p. 155-191.
- *La curia de la Procuración*, Instituto de Cultura 'Juan Gil-Albert', Alacant, 1998.
- *Poder público y administración territorial en el reino de Valencia 1239-1348. El oficio de la procuración*, Generalitat Valenciana, València, 1998.
- "Procuración, frontera y organización defensiva del Reino de Valencia frente al Islam a principios del siglos XIV: Gombau d'Entença y Granada", a Pedro Segura Artero (coord.), *Actas del Congreso la Frontera Oriental Nazarí como Sujeto Histórico (S.XIII-XVI)*, Instituto de Estudios Almerienses-Diputación de Almería, Almeria, 1997, p. 93-100.

CAMARERO CASTELLANO, Inmaculada, "El azaque (zakat/sadaqa) de los rebaños en el Derecho Islámico", *Miscelánea de estudios árabes y hebraicos. Sección Árabe-Islam*, 58 (2009), p. 23-53.

CANELLAS LÓPEZ, Àngel, "Fuentes de Zurita. Documentos de la alacena del cronista relativos a los años 1302-1478", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 23-24 (1974), p. 267-405.

- "Tarazona y sus gentes en el siglo XII", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 16-18 (1965), p. 27-47.

CANO VALERO, José, "Intentos frustrados de villazgo y exención jurisdiccional del lugar de Villamalea en el siglo XVII", *Al-Basit, Revista de Estudios Albacetenses*, 13 (1984), p. 25-36.

CARBONELL BORJA, Maria J., *El libro de colaciones de Ramón Gastón (1312-1347). Estudio crítico*, Tesi doctoral, València, Universitat de València. 1986.

CARMONA GONZÁLEZ, Pilar, "La dinámica fluvial del Turia en la construcción de la ciudad de Valencia", *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 31 (1997), p. 85-102.

CARRERAS i CANDI, F., "Entences y Templers en les montanyes de Prades", *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, 2 (1903-1904), p. 217-257.

CASAUS BALLESTER, M. José, *Archivo ducal de Híjar: Catálogo de los fondos del antiguo Ducado de Híjar (1268-1919)*, Gobierno de Aragón-Instituto de Estudios Turolenses, València, 1997.

- "La relación de la casa de Híjar con la casa real de Aragón durante los siglos XIII-XV, de señorío a ducado", en Manuel González Jiménez i Isabel Montes Romero-Camacho (eds.), *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV (Cádiz, 2003)*, Servicio de Publicaciones de la Diputación de Cádiz, Sevilla-Cádiz, 2006, p. 657-666.
- "Los Pedro Fernández de Híjar y el espíritu cruzado entre los siglos XIII y XIV", *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), p. 187-202.

CASTILLON CORTADA, Francisco, "La iglesia de Santa María de Monzón (Huesca)", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 27-28 (1974-1975), p. 7-61.

- "La enfermería medieval de la catedral altoaragonesa de Roda de Isábena", *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 92 (1981), p. 227-266.

CATALÁ SANZ, Jorge Antonio i PÉREZ GARCÍA, Pablo, *Los Moriscos de Cortes y los Pallás. Documentos para su estudio*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2002.

CATALÁN MENÉNDEZ-PIDAL, Diego, "De Nájera a Salobreña. Notas lingüísticas e históricas sobre un reino en estado latente", *Studia hispanica in honorem R. Lapesa*, Gredos, Madrid, 1975, vol. 3, p. 97-121.

CEBRIÁN ABELLÁN, Aurelio, "El patrimonio como potencial turístico de las comarcas del Júcar y Cabriel (Albacete)", *Papeles de Geografía*, 47-48 (2008), p. 35-53.

CEBRIÁN FERNÁNDEZ, Rosario, *Titulum Fecit: la producción epigráfica romana en las tierras valencianas*, Real Academia de la Historia, Madrid, 2000.

CERVANTES PERIS, Francisco J., *La herencia de María de Luna*, Ayuntamiento de Segorbe, Segorbe, 1998.

COLON i DOMÈNEC, Germà, "Doble text, llatí i romanç, dels delmes del bisbat de València", *Llengua & Literatura : revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 9 (1998), p. 250-286.

CONDE y DELGADO DE MOLINA, Rafael, "Pergaminos aragoneses del fondo 'Sástago' del

Archivo de la Corona de Aragón”, *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 51-52 (1985), p. 295-349.

- *Reyes y archivos en la Corona de Aragón*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2008.

Confederación Hidrográfica del Júcar, *Sistemas de regadío histórico de la Hoya de Buñol*, www.chj.es.

CONTEL BAREA, Concepción, “El Císter zaragozano en el siglo XII: abadías predecesoras de Nuestra Señora de Rueda de Ebro”, *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 16-18 (1963-1965), p. 385-553.

- *El Císter zaragozano en los siglos XIII y XIV. Abadía de Nuestra Señora de Rueda de Ebro*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1977. 2 vol.

CORTADELLAS i VALLÉS, Anna, *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d’Aragó*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.

COSTA i PARETAS, Maria Mercè, *La Casa de Xèrica i la seua política en relació amb la monarquia de la Corona d’Aragó (segles XIII-XIV)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.

CRESPO VICENTE, Pascual, “Documentos para el estudio de las Órdenes Militares en España”, *Xiloca*, 34 (2006), p. 185-214.

- “La Militia Christi de Monreal y el origen de las órdenes militares en España”, *Xiloca*, 35 (2007), p. 203-228.

CUÑAT CISCAR, Virginia M., “Para un catálogo de ‘signum tabellionis’ de la Corona de Aragón: algunos notarios de las ciudades de València y Alzira del siglo XIII”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 4-5 (1986), p. 343-358.

DE AYALA MARTÍNEZ, Carlos, “Jaime I y la sublevación mudéjar-granadina de 1264”, *Homenaje al prof. Juan Torres Fontes*, Universidad de Murcia-Academia Alfonso X el Sabio, Murcia, 1987, vol 1, p. 93-107.

DE BURGOS, Augusto, *Blasón de España, libro de oro de su Nobleza. Reseña genealògica y descriptiva de la Casa Real, la Grandeza de España y los títulos de Castilla*, Madrid, 1853-1860. 6 vol.

DE SANTIAGO, José, “Los Entenza”, *Linajes de Aragón*, vol. V, 13 (1914), p. 217-229.

DEL ESTAL, Juan Manuel, *Itinerario de Jaime II de Aragón*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2009.

DÍES CUSÍ, Enrique; JIMÉNEZ SALVADOR, José L.; CRUSELLES GÓMEZ, Enrique, “Castillo de Buñol (Valencia). Avance de resultados de la intervención integrada dentro de la primera fase del proyecto de rehabilitación y puesta en valor”, *Saguntum*, 40 (2008), p. 251-256.

DOMINGO i GABRIEL, Anna, “Los subsidios de las aljamas musulmanas de la Corona de Aragón”, *Actas del V Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 1990)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1991, p. 19-31.

DOMINGUES BELL-LLOCH, Joan, "El Motrotón de làtova: un "mont rodó", *Revista de Estudios Comarcales*, 3 (1998), p. 211-214.

FALCÓN PÉREZ, M. Isabel, "Un aragonés embajador de Jaime II", *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona (Sassari-Alghero, Maggio 1990)*, Università di Cagliari, Sassari, 1996, vol. 3, p. 417-432.

FEBRER ROMAGUERA, Manuel V., "Perenxissa: notes històriques d'un despoblat mudéjar de Torrent, antigament pertanyent a la baronia de Xiva", *Torrens*, 4 (1985), p. 23-43.

- "Los Bellvís, una dinastía mudéjar de alcadíes generales", *Actas del III Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 1984)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1986, p. 277-290.
- "Los tribunales de los alcadíes moros en las aljamas mudéjares valencianas", *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), p. 45-78.
- "La administración económica de las aljamas mudéjares valencianas a través del estudio del oficio de alamín", *Actas del IV Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 1987)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1992, p. 261-279.
- *Les aljames mudèjars valencianes en el segle XV*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2006.
- "Derecho común, fueros y estatuto islámico de los mudéjares de los senyores aragoneses: el caso de las alhóndigas y de la ordenanza de D. Pedro Fernández de Híjar para prohibir el juego de dados a sus vasallos moros (1297)", *Aragón en la edad media*, 20 (2008), p. 301-319.

FERNÁNDEZ, J., "Conquesta feudal, organització de la xarxa castral i establiment de les quadres", a Jordi Bolós et al. (ed.), *Paisatge i història en època medieval a la Catalunya Nova. Organització del territori i societat a la vila d'Agramunt (Urgell) i a la Vall de Sió (segles V al XIX)*, Universitat de Lleida, Lleida, 2002, p. 83-93.

FERRAGUD DOMINGO, Carmel, *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2003.

FERRER i MALLOL, Maria Teresa, "La batllia general de la part del regne de València dellà Xixona", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 6 (1987), p. 279-309.

- *Els sarraïns de la corona catalanoaragonesa*, Consell Superior d'Investigacions Científiques-Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1987.
- "La tinença a costum d'Espanya en els castells de la frontera meridional valenciana (segle XIV)", *Miscelánea de Textos Medievales*, 4 (1988), p. 1-49.
- *Organització i defensa d'un territori fronterer: la Governació d'Oriola en el segle XIV*, Consell Superior d'Investigacions Científiques-Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1990.
- "Las comunidades mudéjares de la corona de Aragón en el siglo XV: la población", *Actas del VIII Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 1999)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 2002, p. 27-153.
- *La corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, Consejo

Superior de Investigaciones Científicas-Ministerio de Educación y Ciencia, Barcelona, 2005.

FITA COLOMÉ, Fidel, "El Pilar de Zaragoza. Su templo y su tradición histórica hasta el año 1324", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 44 (1904), p. 525-544.

FITÉ i LLEVOT, Francesc, *Recull d'Història de la Vall d'Àger*, Centre d'Estudis de la Vall d'Àger, Àger, 1985.

FLUVIÀ, Armand de, "Entença", *Gran Enciclopèdia Catalana*, Edicions 62-Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1969-1980.

- "Entença", *Catalunya Romànica-Ribagorça*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996, vol XV.

FOREY, Alan J., *The templars in the Corona de Aragón*, Oxford University Press, London, 1973.

FORT CAÑELLAS, María R., *Léxico romance en documentos medievales aragoneses (Siglos XI y XII)*, Gobierno de Aragón, Saragossa, 1994.

FURIÓ i DIEGO, Antoni, *Història del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim-Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1995.

- "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana", *Revista d'Història Medieval*, 8 (1997), p. 109-151.

GALTIER MARTÍ, Fernando, "Reflexiones sobre la cuestión lombarda en el proceso de constitución de primer arte románico: San Andrés Apóstol de Calvera", *Aragón en la Edad Media*, 14-15 (1999), vol. 1, p. 585-598.

GARCIA MARSILLA, Juan V., "De cristianos a mudéjares. La comunidad rural de Turís en el siglo XV", *Actas de la VI Asamblea d'Història de la Ribera*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 1977, vol. 1, p. 305-326.

- "La intervención del poder real en los señoríos valencianos. El secuestro de Xiva y Castellnou (1415-1425)", *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, Gobierno de Aragón, Saragossa, 1996, tom I, vol. 2, p. 207-218.
- "Endeudamiento señorial y comunidad campesina en la Edad Media. El secuestro de la baronía de Chiva (1415-1425)", *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 57-61.
- *Vivir a Crédito en la Valencia Medieval: de los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2002.

GARCIA-OLIVER, Ferran, *Terra de feudals*, Edicions Alfons el Magnànim-Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1991.

- *La vall de les sis mesquites*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2003.

- “L’espai transformat. El País Valencià de la colonització feudal”, a M.T. Ferrer i Mallol (ed.), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 2013, vol. 2, p. 537-552.

GARÍ, Blanca, “El linaje de Entença en el Mediterráneo del S. XIII”, *XI Congresso di Storia della Corona d’Aragona: La società mediterranea all’epoca del Vespro* (Palermo-Trapani-Erice, 1982), Accademia di Scienze Lettere e Arti, Palermo, 1984, vol. 3, p. 151-164.

GIL SÁNCHEZ, Luis; IGLESIAS SAUCE, Salustiano; BURÓN BARIRO, Margarita, “Los olmos en la historia”, *Foresta*, 26 (2004), p. 49-57.

GIMÉNEZ BARATECH, Concepción, “Donaciones de Ramiro el Monje a San Vicente de Roda”, *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 105 (1991), p. 175-184.

GLICK, Thomas F., *Regadío y sociedad en la Valencia medieval*, Del Cenía al Segura, València, 1988.

GONZÁLEZ ARCE, José D., “La fiscalidad agraria en el señorío de Villena en la baja edad media”, a Rafael Vallejo Pousada (ed.), *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2008, p. 103-135.

GRAU i MONSERRAT, Manuel “Musulmans als Ports de Morella (s. XIV)”, *Sharq Al-Andalus*, 7 (1990), p. 151-155.

GRAU QUIROGA, Núria, *Roda de Isábena en los siglos X-XIII. La documentación episcopal y del cabildo catedralicio*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2010.

GRAU ZAHONERO, Julio, *Setaygües: puerta del Reino*, Goaprint, València, 2008.

GUAL CAMARENA, Miguel, “Contribución al estudio de la territorialidad de los fueros de Valencia”, *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, III (1947-1948), p. 262-289.

GUICHARD, Pierre, “Le problème de la sofra dans le royaume de Valence au XIII siècle”, *Awraq*, 2 (1979), p. 64-71.

- “Los castillos musulmanes del norte de la provincia de Alicante”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 1 (1982), p. 29-46.
- “‘Alcaidia’ et coutume d’Espagne dans le royaume de Valence et les États de la Couronne d’Aragon au Moyen Age”, *Les espagnes medievales. Aspects économiques et sociaux. Mélanges offerts à Jean Gautier Dalché*, Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines, Niça, 1983, p. 254-256.
- *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Siglos XI-XIII*, Universitat de València, València, 2001.
- “La place de le dîme ou zakat dans la fiscalité musulmane au moment de la conquête chrétienne”, a Miquel Barceló et al. (eds.), *El Feudalismo comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, Universitat de València-Museu d’Història de Catalunya, València-Barcelona, 2003, p. 349-360.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, *Feudalismo en expansión en el Norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa (siglos XIII y XIV)*, Diputación Provincial de Castellón, Castelló de la Plana, 1986.

- "El mercat local de vi a la València medieval", a Emili Giralt (coord.), *Vinyes i vins, mil anys d'Història*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, vol. 1, p. 431-442.
- *Els límits del regne*, Edicions Alfons el Magnànim-Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1995.
- "'Sofras' y prestaciones personales en los mudéjares valencianos", *Actas del VI Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 1993)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1995, p. 329-356.
- "La Batllia general de València: gestors i beneficiaris", a M. Sánchez Martínez, A. Furió i P. Bertran (coords.), *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Institut d'Estudis Ilerdencs-Diputació de Lleida, Lleida, 1995, p. 577-601.
- "'Donamus et concedimus vobis'. Monarquía i senyorialització del patrimoni reial al País Valencià en temps de Jaume II", a *El poder real de la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI). XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca, 1993)*, Gobierno de Aragón-Diputación General de Aragón, Saragossa, 1996, tom 1, vol. 2, p. 219-236.
- "L'alta noblesa catalana en la conquesta de València", *Anuario de Estudios Medievales*, 26/2 (1996), p. 647-685.
- "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el regne de València (segles XIII-XIV)", *Revista d'Història Medieval*, 8 (1997), p. 79-108
- "La Orden de San Juan del Hospital en la Valencia Medieval", *Aragón en la Edad Media*, 14-15 (1999), p. 721-742.
- "Las cartas de población medievales de la comarca Hoya de Buñol-Chiva y la organización del territorio", *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 29-41.
- "El repartiment feudal de l'horta de València al segle XIII", a Enric Guinot i Josep Torró (eds.), *Repartiments a la corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2007, p. 115-200.
- PASTOR i MADALENA, Manel, *La carta puebla de Buñol (1254)*, Ayuntamiento de Buñol, Bunyol, 2004.
- J. MIRA JÓDAR, Antonio, "Fiscalidad urbana y distribución y consumo de la producción agrícola en Valencia (siglos XIV-XV)", a Rafael Vallejo Pousada (ed.), *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2008, p. 137-161.

HERMOSILLA PLA, Jorge, *El aprovechamiento de los recursos hídricos en la Hoya de Buñol-Chiva*, Instituto de Estudios Comarcales "Hoya de Buñol-Chiva", Bunyol, 1996.

- *La Hoya de Buñol-Chiva, estudio de una comarca con futuro*, València, 1998.
- *Historia de Buñol*, Universitat de València, Bunyol, 2007.
- *Turís. Geografia, Història, Art*, Universitat de València, València, 2007.

HINOJOSA MONTALVO, José, "Señorío y fiscalidad mudéjar en el reino de València", *Actas del V Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 1990)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1991, p. 105-134.

IGLESIAS COSTA, Manuel, "El Cartulario de Roda según Abad y Lasierra" (primera part), *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 105 (1991), p. 121-164.

- "El Cartulario de Roda según Abad y Lasierra" (segona part), *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 107 (1993), p. 287-320.
- *Historia del Condado de Ribagorza*, Instituto de Estudios Altoaragoneses-Diputación de Huesca, Osca, 2001.

KIEGEL-KEICHER, Yvoenne, "Arabismos y romancismos: el iberorromance y el hispanoárabe en diálogo", a Hans-Jörg Döhla, Raquel Montero Muñoz i Francisco Báez de Aguilar González (eds.), *Lenguas en diàlogo. El iberorromance y su diversidad lingüística y literaria*, Iberoamericana, Madrid, 2008, p. 201-218.

LAPEÑA PAÚL, Ana Isabel, "Fraga, de medina musulmana a villa cristiana", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 76-77 (2002), p. 241-367.

LAPEYRE, Henry, *Geografía de la España morisca*, Diputació de València, València, 1986.

LEDO CABALLERO, Antonio Carlos, "De ediciones y correcciones: Ibn Sahib al-Sala, Cofrentes y la ruta antigua del río Magro", *Anaquel de Estudios Árabes*, 19 (2008), p. 91-103.

LÓPEZ ELUM, Pedro, "Carácter plurifuncional de la sofra", *Anuario de Estudios Medievales*, 17 (1987), p. 195-206.

- *Los castillos valencianos en la Edad Media*, Generalitat Valenciana, València, 2002.

LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos, *Nobleza y poder político en el reino de Valencia*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2005.

MADOZ, Pascual, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España*, P. Madoz i L. Sagasti, Madrid, 1845-1850. 16 vol.

MARCOS, Ernest, "Els catalans i l'imperi bizantí", a María Teresa Ferrer i Mallol (dir.), *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2003, p. 23-78.

MARTÍN DUQUE, Ángel J., "Graus: un señorío feudal aragonés en el siglo XII", *Revista Príncipe de Viana*, 227 (2002), p. 611-624.

MARTÍNEZ CARRILLO, María de los Llanos, "El comercio en el sureste peninsular en la baja edad media. Sectores principales y políticas de actuación", *Miscelánea medieval murciana*, vol. XIX-XX (1995-1996), p. 173-188.

MARTÍNEZ ESCRIVÀ, José M., “La decoración vascular en el mundo ibérico: el hipocampo del Pico de los Ajos, Yátova (Valencia)”, *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 111-120.

MARTÍNEZ FERRANDO, Jesús Ernesto, *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, Escuela de Estudios Medievales, Barcelona, 1948.

- SOBREQUÉS, Santiago; BAGUÉ, Enric, *Els descendents de Pere el Gran*, Teide-Vicens Vives, Barcelona, 1954

MASIÀ DE ROS, Ángeles, *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Ceremonioso*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Sant Adrià de Besòs, 1994. 2 vol.

MATEU i LLOPIS, Felipe, “Notas sobre los archivos de la Bailía, la Generalidad y la Gobernación del Reino de Valencia”, *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LVI (1950), p. 5-35.

MATEU IBARS, Josefina i Maria Dolores, “Nomina ecclesiarum Valentiae”. Un comentario a toponimia valenciana (s. XIV) según el ms. 98 de la Biblioteca Capitular de Valencia’, *Butlletí de la Societat d’Onomàstica XVI Col·loqui*, LXVIII (1992), p. 101-107.

MEDARD RUIZ, José, “Cambios en el modelo de población de época ibérica a época romana en la Hoya de Buñol-Chiva”, *Revista de Estudios Comarcales*, 3 (1998), p. 175-180.

- BLAY MARTÍNEZ, Francisco, “El abastecimiento hídrico del castillo de Buñol”, *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 177-181.

Memorial ajustado del pleito que siguen los señores fiscales, la villa de Buñol y lugares de Yatova, Alvorach, Macastre y Siete-Aguas [...] sobre la incorporación a la corona de los citados pueblos, Imprenta de D. María Martínez Dávila, Madrid, 1829.

MIRA JÓDAR, Antonio José, “Administrar los drets al senyor rey pertanyents. La gestión de la fiscalidad real en el País Valenciano en la Baja Edad Media”, a M. Sánchez Martínez, A. Furió i P. Bertran (coords.), *Col·loqui Corona, municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Institut d’Estudis Ilerdencs-Diputació de Lleida, Lleida, 1995, p. 527-553.

MIRET i SANS, Joaquim, *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, Impremta de la Casa Provincial de la Caritat, Barcelona, 1910.

- *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 1918, (ed. facs., Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 2004).

MONFAR i SANS, Diego, “Historia de los Condes de Urgel”, *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* (CODOIN-ACA), vol. 10 i 11, (pub. Prósper de Bofarull), Barcelona, 1853.

MONJO GALLEGO, Marta, “Noves aportacions a l’arbre genealògic de la família Montcada, senyors de la baronia d’Aitona”, *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 26 (2005), p. 327-344.

MONTAGUT, Tomàs, “El baile general de Cataluña (notas para su estudio)”, *Hacienda Pública Española*, 87 (1984), p. 73-84.

MOXÓ y MONTOLIU, Francisco, *La casa de Luna, 1276-1348. Factor político y lazos de sangre en la ascensión de un linaje aragonés*, Aschendorffsche Verlagsbuch-Handlung, Münster, 1990.

MUÑOZ ALTABERT, M. Lluïsa, *Les corts valencianes de Felip III*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2005.

MUÑOZ NAVARRO, Daniel i URZAINQUI SÁNCHEZ, Sergio, *El Camino Real de Valencia a Castilla, s. XV-XVIII*, Generalitat Valenciana, València, 2011.

MUÑOZ POMER, Maria Rosa, *Orígenes de la Generalitat Valenciana*, Generalitat Valenciana, València, 1987.

NAVARRO ESPINACH, Germán, "Los negocios de la burguesía en la industria precapitalista valenciana de los siglos XIV-XVI", *Revista d'Història Medieval*, 11 (2000), p. 67-104.

OLMOS y CANALDA, Elías, *Inventario de los pergaminos del Archivo de la Catedral de Valencia*. Semana Gráfica, València, 1961.

ORDEIG CORSINI, Margarita, *Constanza Hohenstaufen-Emperatriz de los griegos*, Comisión Histórico-Artística de San Juan del Hospital, València, 2001.

ORTÍ GOST, Pere, "Les alienacions del patrimoni reial i el finançament de la conquesta de Sardenya de 1323-1324" a M.T. Ferrer i Mallol, J. Muntgé i Vives i M. Sánchez Martínez (eds.), *La Corona Catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 2005, p. 239-272.

OSTOS SALCEDO, Pilar, "Los notarios de los documentos de los condes de Pallars", *Historia, instituciones y documentos*, 13 (1986), p. 111-176.

PAGÉS i PARETAS, Montserrat, *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.

- "Les pintures de Santa Maria de Mur, seu d'una canònica fundada pels comtes de Pallars Jussà" a R. Alcoy i P. Beseran (eds.), *El romànic i el gòtic desplaçats: estudis sobre l'exportació i migracions de l'art català medieval*, Universitat de Barcelona, Barcelona 2007.

PASCUAL i COROMINES, Jaime, *El antiguo obispado de Pallars en Cataluña*, impremta Pablo Gallifa, Tremp, 1785.

PASTOR i MADALENA, Manel, "En Bunyol, martes XI días andados del mes de Junyo 1297", *Revista de Estudios Comarcales*, 2 (1997), p. 67-68.

- "Estelas del poblamiento en la documentación medieval en los territorios de la actual comarca "La Hoya de Buñol-Chiva" (1237-1330)", *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 43-54.
- "Los nombres del agua", *Ruralia*, 7 (2000), p. IX-X.
- *El milagro de Chiva y los corporales de Daroca*, Riella, València, 2002.

- “El linaje de Arenós y el señorío medieval de Cheste”, *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 127-136.
- “La mirada que atrapó el tiempo”, a Óscar i M. Àngel Mora (coord.), *Mora Yuste, el pintor de Chiva*, Xiva, 2003, p. 25-31.
- “‘La Suiza valenciana’ en la historiografía de la comarca”, *Revista de Estudios Comarcales*, 8 (2006), p. 7-10.
- “Siete Aguas: 750 años desde la carta puebla medieval”, *Revista de Estudios Comarcales*, 9 (2010), p. 111-114.

PÉQUIGNOT, Stéphane, “‘Interponere partes suas’. Les bons offices de Jacques II d’Aragon entre les cours de Naples et de Majorque (1301-1304)”, a Jen-Marie Moeglin (ed.), *L’intercession: du Moyen Âge à l’Époque Moderne. Autour d’une pratique sociale*, Droz, Ginebra, 2004, p. 215-261.

- *Au nom du roi: pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d’Aragon (1291-1327)*, Casa de Velàzquez, Madrid, 2009.

PÉREZ BOLDÓ, Amparo, “Los mayordomos de Aragón bajo el reinado de Jaime I”, *Ligarzas*, 2 (1970), p. 57-76.

PÉREZ CALABUIG, Francisco, *Recuperación Histórica de las vías pecuarias de la Baronía de Chiva*, Riialla, Xiva, 2003.

PÉREZ MÍNGUEZ, Rafael, *Aspectos del mundo rural romano en el territorio comprendido entre los ríos Túria i Palancia*, Servicio de Investigación Prehistórica-Diputació de València, València, 2006.

- “Relación provisional de las villas romanas desde el sur de río Turia hasta la sierra de Benicadell-Agullent”, *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXVII (2008), p. 225-262.

PÉREZ NEGRE, José, “La ordenación del espacio rural y la explotación de la tierra en la comarca de La Hoya de Buñol-Chiva (siglos I aC-IV dC)”, *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 67-76.

PESQUÉ LECINA, José Miguel, “Documentos del priorado de Roda: siglos XI al XX”, *Homenaje a Don Antonio Durán Gudíol*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Osca, 1999, p. 675-689.

PICATOSTE NAVARRO, Pedro Carlos, “Intereses transalpinos de Jaime II en la época de la conquista del reino de Murcia: la donación de los calatravos al infante Juan en 1304”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 11 (1996-1997), p. 457-464.

PIEDRAFITA PÉREZ, Elena, “Sectorios sociales y ocupación territorial en las Cinco Villas”, a Esteban Sarasa Sánchez (coord.), *Las Cinco Villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII. De la frontera natural a las fronteras políticas y socioeconómicas (foralidad y municipalidad)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2007, p. 249-294.

PILES IBARS, Andrés, *Valencia árabe*, València, 1901, (ed. facsímil París-València, València 1980).

PILES ROS, Leopoldo, *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1970.

PONS ALÓS, Vicent i PASTOR i MADALENA, Manel "El fondo Cheste en el archivo de la Colegiata de Xàtiva", *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 63-66.

QUIXAL, David, "El pico de los Ajos (Yàtova) y el poblamiento ibérico en torno a los ríos Magro y Mijares", *Revista de Estudios Comarcales*, 9 (2010), p. 25-33.

RETUERCE VELASCO, Manuel, "Arqueología y poblamiento en la meseta andalusí. El referente cerámico", a J. Ignacio De la Iglesia Duarte (coord.), *V semana de estudios medievales (Nájera, 1994)*, Gobierno de La Rioja-Instituto de Estudios Riojanos, Logroño, 1995, p. 87-124.

RIUS SERRA, José, *Rationes decimarum Hispaniae (1279-1280)*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1946. 2 vol.

ROCA FERNÁNDEZ, Lourdes, "La necrópolis islámica de Buñol", *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 59-62.

ROCA, Maria Carme, *Les dones de Jaume I, L'Esfera dels llibres*, Barcelona, 2008.

RODRIGO ESTEVAN, María Luz, "Fondos documentales sobre el Justicia de Aragón en el Archivo Real de Barcelona (Archivo de la Corona de Aragón)", a Esteban Sarasa i Guillermo Redondo (coord.), *VI Encuentro de Estudios sobre el Justicia de Aragón 'Instrumentos para el conocimiento de los orígenes y desarrollo de una institución clave en la Edad Media'* (Zaragoza, 2005), El Justicia de Aragón, Saragossa, 2006, p. 17-54.

RODRIGO LIZONDO, Mateu, *La Unión de Valencia (1347-1348), una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real*, Tesis doctoral, València, Universitat de València, 1987.

ROMERO TALLAFIGO, Manuel, "El señorío catalán de los Entenza a la luz de la documentación existente en el archivo ducal de Medinaceli (Sevilla); años 1173-1324", *Historia, instituciones y documentos*, 4 (1977), p. 515-582.

- PALET PLAJA, Mª Teresa, *Documents de la baronia d'Entença*, Ajuntament de Vandellòs i Hospitalet de l'Infant, 1991.

ROMEU ALFARO, Sílvia, "Los Fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: jurisdicción alfonsina", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972), p. 75-115.

ROYO PÉREZ, Vicent, "Violencia contra violencia en el mundo rural valenciano. Los mudéjares del Valle de Pop (1419)", *Actas del XI Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 2008)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 2009, p. 667-680.

RUBIERA MATA, María J., "La sofra (sujra) en el Sharq Al-Andalus antes de la conquista catalano-aragonesa", *Sharq Al-Andalus*, 3 (1986), p. 33-37.

RUBIO GARCÍA, Luis, *Documentos catalanes, s. X-XII*, Universidad de Murcia, Murcia, 1979.

RUBIO VELA, Agustín, “Una fundación burguesa en la Valencia medieval: El Hospital de En Clapers (1311)”, *Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam*, I (1981), p. 17-49.

- “Del asedio de Buñol al de Balaguer. Los valencianos y la sublevación de Jaume d’Urgell (1413)”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 77 (2001), p. 155-217.
- “Urgelistas valencianos. Sobre la oposición a Fernando I de Trastámara”, *Anuario de Estudios Medievales*, 33/1 (2003), p. 191-261.

RUIZ-DOMÈNEC, José Enrique, “Oria, condesa de Pallars: una dama catalana del siglo XII”, *Medievalia*, 12 (1995), p. 7-12.

RUZAFÀ GARCÍA, Manuel, “Señores cristianos y campesinos mudéjares en el País Valenciano”, a Esteban Sarasa Sánchez i Eliseo Serrano Martín (coords.), *Señorío y Feudalismo en la Península Ibérica (s. XII-XIX)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1993, vol. 3, p. 423-433.

- “Los mudéjares de las comarcas interiores de Valencia en el siglo XV: una prospección elemental”, *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (1997), p. 21-28.

SABATÉ i CURULL, Flocel, “El ban del vi a Puigcerdà a la segona meitat del segle XIV”, a Emili Giralt (coord.), *Vinyes i vins, mil anys d’història*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, vol. 2, p. 299-314.

- “Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV”, *Anuario de Estudios Medievales*, 25/2 (1995), p. 617-646.
- “Organització administrativa i territorial del Comtat d’Urgell”, *El comtat d’Urgell*, Universitat de Lleida-Institut d’Estudis Ilerdencs, Lleida, 1995, p. 17-70.
- *L’expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): è conquesta o repoblació?*, Universitat de Lleida, Lleida, 1996.
- “La castralització de l’espai en l’estructuració d’un territori conquerit (Urgell, Pla d’Urgell, Garrigues i Segrià)”, *URTX*, 11 (1998), p. 7-40.
- “La governació al principat de Catalunya i als comtats de Roselló i Cerdanya”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 12 (1999), p. 21-62.
- Pedro Andrés PORRAS ARBOLEDAS, Eloísa RAMÍREZ VAQUERO, *Historia medieval*, dins *Historia de España*, Istmo, Madrid, 2003, v. VIII.
- “Las tierras nuevas en los condados del nordeste peninsular (siglos X-XII)”, *Studia Historica-Historia Medieval*, 23 (2005), p. 139-170.
- “La tenencia de castillos en la Cataluña medieval”, en José V. Cabezuelo Pliego (ed.), *Alcaidías y fortalezas en la España medieval*, Marfil, Alcoi, 2006, p. 69-136.
- “La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval”, *Clío & Crimen*, 4 (2007), p. 117-276.
- “Poder i territori durant el regnat de Jaume I”, a M.T. Ferrer i Mallo (ed.), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 2011, vol. 1, p. 61-129.

SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, Regina, *La orden de San Jorge de Alfama: aproximación a su historia*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1990.

SÁIZ SERRANO, Jorge, "La intervención del poder real en los castillos nobiliarios valencianos en tiempos de guerra (1424-1430)", a Antoni Furió i Josep Aparici (eds.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2002. p. 145-166.

SALAVERT y ROCA, Vicente, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón. 1297-1314*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Escuela de Estudios Medievales, Madrid, 1956. 2 vol.

SALLERAS CLARIÓ, Joaquín, *La Baronía de Fraga: su progresiva vinculación a Aragón (1387-1458)*, Tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2006.

SANAHUJA, Pedro, *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*, Editorial Seráfica, Barcelona, 1959.

SÁNCHEZ CASABÓN, Ana I., "Los cargos de Mayordomo, Senescal y Dapifer en el reinado de Alfonso II de Aragón", *Aragón en la Edad Media*, 8 (1989), p. 599-610.

SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Manuel, "Tributos negociados: las questie/subsidios de las villas catalanas en la primera mitad del siglo XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 38/1 (2008), p. 65-99.

SÁNCHEZ VERDUCH, Mar, *et al.*, *Cheste y su historia*, Ayuntamiento de Cheste-Diputació de València, València, 2002.

SANCHIS y SIVERA, José, *Nomenclátor Geográfico-Eclesiástico de Valencia*, Tipografía Moderna a cargo de Miguel Gimeno, Valencia, 1922 (ed. facs. París-Valencia, València, 1980).

- "El obispo de Valencia Arnaldo de Peralta (1243-1248). I", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 82 (1923), p. 40-64.

SANZ, Benito, *Chiva-Hoya de Buñol*, Institució Alfons el Magnànim-Institut Valencià d'Estudis i Investigació, València, 1984.

SERRA CLOTA, Assumpta, "Entre una ramaderia senyorial i una ramaderia pagesa (segles X-XIII)", *Estudis d'Història Agrària*, 14 (2000-2001), p. 41-62.

SERRANO DAURA, Josep, *Senyoriu i Municipi a la Catalunya Nova: Batllia de Miravet, Comandes d'Horta, d'Ascó i de Vilalba, i Baronies de Flix i d'Entença*, Tesi doctoral, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 1996.

SILVESTRE ROMERO, Aureli, *Els llibres de comptes de la batllia de Morvedre a la fi del segle XIV*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2004.

SIMÓN GARCÍA, José Luís, *Castillos y Torres de Albacete*, Instituto de Estudios Albacetenses "Don Juan Manuel"-Diputación de Albacete, Albacete, 2011.

- SOBREQUÉS i VIDAL, Santiago, *Els Barons de Catalunya*, Vicens Vives, Barcelona, 1989.
- SOLDEVILA, Ferran, *Pere el Gran. Primera part: L'infant – Segona part: El regnat fins a l'any 1282*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1950-1962, 3 vol., (nova ed. a cura de M.T. Ferrer i Mallol, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1995, 2 vol.).
- VALLS, Ferran, *Història de Catalunya*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002.
- SOLER i RIBER, Joan, *Nomenclàtor Geogràfic del País Valencià*, Promocions Editorials, València, 1970.
- SOLER MILLA, Juan Leonardo, "Comercio musulmán versus comercio cristiano: la actividad de los mercaderes mudéjares y la producción de las aljamas sarracenas . Valencia, primera mitad del siglo XIV", *Anales de la Universidad de Alicante. Revista de Historia Medieval*, 14 (2003-2006), p. 229-247.
- TINTÓ SALA, Margarita, *Cartas del Baile General de Valencia, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera*, Instituto Valenciano de Estudios Históricos-Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Valencia, 1979.
- TOMÁS FACI, Guillermo, "Conflictos durante la construcción de los señoríos en Ribagorza (siglos XI-XII): la donación de Chía al monasterio de San Victorián por Alfonso I y sus consecuencias", en *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), p. 795-810.
- TORRES FONTES, Juan, "El señorío y encomienda de Canara en la Edad Media", *En La España Medieval, Estudios dedicados al profesor Julio González*, Universidad Complutense, Madrid, 1980, p. 535-555.
- "Tres nuevas fases en la historia de Canara", *Murgetana*, 112 (2005), p. 9-20.
- TORRES i FAUS, Francesc, *Evolució del mapa municipal valencià*, La Xara, Simat de la Vallidigna, 1999.
- TORRÓ i ABAD, Josep, "Arqueologia de la conquesta. Registre material, substitució de poblacions i transformació de l'espai rural valencià (s. XIII-XIV)", a Miquel Barceló, *et al.* (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, Universitat de València-Museu d'Història de Catalunya, València-Barcelona, 2003, p. 153- 200.
- *El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2006.
 - "Guerra, repartiment i colonització al Regne de València 1248-1249", a Enric Guinot i Josep Torró (eds.), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2007, p. 201-276.
 - "Vall de Laguar. Asentamientos, terrazas de cultivo e irrigación en las montañas del Šarq al-Andalus: un estudio local", *Recerques del Museu d'Alcoi*, 16 (2007), p. 151-182.
 - "Del almagram a las particiones de frutos. Las cargas agrarias en las aljamas musulmanas del reino de Valencia", a Rafael Vallejo Pousada (ed.), *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, Publicacions de la Universitat de València , València, 2008, p. 185-222.

-

- "Vivir como cristianos y pagar como moros. Genealogía medieval de la servidumbre morisca en el reino de Valencia", *Revista de Historia Moderna*, 27 (2009), p. 11-40.

TOUS I SANABRA, Joan, "Toponímia pre-romana d'Anglesola i altres noms urgellencs", *Urtx: Revista cultural de l'Urgell*, 2 (1990) , p. 15-35.

TRENCHS, Josep i CONDE, Rafael, "La escribanía-cancillería de los condes de Urgel (s. IX-1414)", *Folia Munichensia*, Institución Fernando el Católico-Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Saragossa, 1985, p. 7-130.

UBIETO ARTETA, Agustín, *Toponimia aragonesa medieval*, Anubar, Valencia, 1972.

- *Los "tenentes" en Aragón y Navarra en los siglos XI y XII*, Anubar, València, 1973.

UTRILLA UTRILLA, Juan F., "Pedro II", a Ricardo Centellas Salamero (coord.), *Los reyes de Aragón*, Caja de Ahorros de la Inmaculada, Saragossa, 1993, p. 73-80.

- "Linajes aristocráticos aragoneses: datos prosopográficos del linaje de los Bergua y notas sobre sus dominios territoriales (siglos XII-XV)", *Aragón en la Edad Media*, 10-11 (1993), p. 859-894.
- "La nobleza aragonesa y el estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos", a Esteban Sarasa (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2009, p. 199-218.

VALLDECABRES RODRIGO, Rafael (ed.), *El cens de 1510: relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2002.

VARELA-RODRÍGUEZ, M. Elisa, "Les relacions amoroses d'Elo Àlvarez, Aurembaix d'Urgell, Blanca de Antillón, Teresa Gil de Vidaure, Berenguera Alfonso, Sibil·la de Saga... amistançades, concubines o amants de Jaume I?", a M.T. Ferrer i Mallol (ed.), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2011, vol. 1, p. 577-598.

VERDET GÓMEZ, Federico, *La baronía de Chiva*, Riialla, Xiva, 2000.

- *El condado de Buñol*, Riialla, Xiva, 2001.
- *Historia de Macastre*, (sense lloc), 2009.
- *Los mudéjares y moriscos de la Hoya de Buñol-Chiva*, Casa de la Cultura de Chiva, Xiva, 2010.

VILLANUEVA, Jaime [i Joaquín Lorenzo], *Viage literario a las iglesias de España*, 22 vol., Real Academia de la Historia-Olivares, Madrid-València, 1803-1852, (ed. Facs. Biblioteca Valenciana, València, 2001).

VINCKE, Johannes, "El derecho de patronato en la Corona de Aragón", *Primer Congreso de Historia del País Valenciano (València 1971)*, Universitat de València, València, 1980, vol 2, p. 832-849.

ZURITA, Jerónimo, *Anales de Aragón (1610)*, (Ed. preparada per Angel Canellas),

Institución Fernando el Católico-Consejo Superior de Investigaciones Científicas,
Saragossa, 1978-1998. 9 vol.

Presentació

Tradicionalment, l'espai central del territori valencià entre l'Horta de València i els altiplans occidentals ha estat definit com un espai de transició entre el pla del litoral que es desplega a l'orient i la muntanya que creix cap a ponent. Aquesta condició intermèdia s'acorda amb una dualitat fisiogràfica ben representada també per l'onomàstica aplicada al territori de l'actual comarca que llueix la denominació administrativa oficial de "Hoya de Buñol-Chiva" d'acord amb el fet que es tracta d'un territori que històricament ha estat de parla castellana.⁵ Com tornarem a revisar, la comarca de la Foia de Bunyol-Xiva comprén, a occident, la depressió terciària de Bunyol enquadrada entre relleus

5 Com és ben conegut, la delimitació dels espais comarcals al País Valencià ha estat objecte de polèmiques en els territoris on s'ha assajat. Aquestes controvèrsies sovint es veuen esperonades en presència de fenòmens com la competència entre nuclis que puguen disputar-ne la capitalitat. La nostra comarca ha estat objecte de moltes propostes de delimitació i d'identificació onomàstica que van ser recollides i analitzades per Benito SANZ en el seu llibre *Chiva-Hoya de Buñol* (Institució Alfons el Magnànim-IVEI, València, 1984). El títol de la seua obra recollia per endavant la seua proposta particular anteposant el topònim de Chiva a la denominació més comunament estesa per referir aquest conjunt comarcal. A hores d'ara, la denominació adoptada com a oficial per la Mancomunitat intermunicipal, "Hoya de Buñol-Chiva", sembla definitiva i és utilitzada amb naturalitat en pràcticament totes les instàncies administratives, mediàtiques, socials i, fins i tot, guanya terreny en àmbits científics tot aparcant la disputa de la capçalera comarcal ja que, de fet, podem afegir que tenim tres nuclis importants amb un potencial demogràfic semblant: Xiva, Bunyol i Xest. No va ajudar molt a resoldre aquesta controvèrsia l'estranya proposta que va fer, segons sembla, Joan Soler al *Nomenclàtor Geogràfic del País Valencià* (Promocions Editorials, València, 1970) -segons recull també Benito Sanz (veg. ibidem, p. 19)- i que fou difosa per l'Institut d'Estudis Catalans -i encara manté- en escampar la denominació per al cas de Xiva la fórmula "Xiva de Bunyol" amb l'excusa de diferenciar-la de la Xiva de Morella. És evident que es tracta d'una denominació inventada sense cap justificació documental ni suport històric que no pot arrelar i que caldria descartar definitivament.

calcaris de certa importància, és a dir La Foia, i a l'orient els piemonts de Xiva que es recolzen en les vessants orientals de les serres de Los Bosques que estructuren un seguit de planures secularment conreades que reposen caient pausadament cap al Pla de Quart en les riberes mateixes dels cultius occidentals de l'Horta de València.⁶

Les baronies de Bunyol i de Xiva es van bastir sobre aquesta zona central de l'actual País Valencià, unes poques llegües a ponent de la ciutat de València, arran del procés d'ocupació del seguici del titular de la corona d'Aragó, el rei Jaume el Conqueridor, en la tercera dècada del segle XIII. Resseguint el seu procés històric podem comprovar en bona mesura aquesta composició bicèfala de manera que la Foia pot identificar amb claredat el territori que constituí un senyoriu sobre els territoris dels actuals municipis de Setaigües, Bunyol, Alboraiç, Macastre i làtova tot i que el topònim al·ludeix amb propietat una unitat geogràfica que ateny únicament els quatre darrers territoris com tornarem a explicar. La localitat de Xiva és a hores d'ara un centre subcomarcal que forma junt amb Xest -abans Xestalcamp- i Godelleta -antiga Godella- el denominat Camp de Xiva o de Xiva-Xest i fou el cap d'un altre important senyoriu medieval.⁷

6 Com hem pogut comprovar, aquesta dualitat fisiogràfica i històrica es reflecteix fins i tot en la toponímia oficial que ha acabat incloent-hi la referència de les dues poblacions més importants -Bunyol i Xiva-, que es disputen una absurda capitalitat comarcal, que històricament han estat cap de sengles importants senyories i que, curiosament, romangueren reunides únicament sota el domini dels comtes d'Urgell en les dècades centrals del segle XIV. Sobre la composició i estructura de la comarca i alguns problemes relacionats amb la seua denominació hom pot consultar l'obra ja esmentada de Benito SANZ, (*Chiva-Hoya de Buñol*, cit.). Cal, tanmateix, assenyalar algunes aportacions més recents com ara els treballs del prof. Hermostilla Pla, de la Universitat de València, que ha dedicat una bona part de la seua tasca investigadora al nostre territori. Una monografia fonamental va ser dirigida per l'esmentat professor fa poc més d'una dècada. Veg. AAVV (dir. Jorge Hermostilla Pla) *La Hoya de Buñol-Chiva, estudio de una comarca con futuro*, Diputació de València, València, 1998.

7 Aquest subconjunt fou batejat com a "Piemont de Xiva" per Sanchis Guarner en

A hores d'ara Xiva és el municipi amb més població de la comarca en haver superat recentment la preeminència demogràfica de Bunyol, que romania sostinguda tot al llarg del segle XX, per haver-se beneficiat del fenomen de descongestió de la metròpoli i per haver eixamplat i desenvolupat, en relació amb aquest fet, noves àrees residencials.⁸

Al llarg del període medieval i modern, entre els segles XIII i XIX s'estructuraren tres senyories amb una llarga continuïtat des del voltants del canvi de segle enquadrat entre les dècades finals del XIV i les primeries del XV fins a èpoques recents. Hom diria que el canvi dinàstic dibuixà un solc definitiu en la persistència dels llinatges medievals en aquestes terres. En aquest sentit, val a dir que en els nostres senyories no s'aprecia el ball característic de la desfilada de llinatges esdevingut en molts altres indrets de la geografia medieval valenciana amb l'excepció del cas de la baronia de Xestalgar que canvià de mans en diverses ocasions al llarg del segle XIII.⁹ En aquest mateix sentit hom pot adduir també el cas de les fugaces intervencions de Roderic de Liçana i l'Orde de l'Hospital al senyoriu de Bunyol de la primera dècada després de la conquesta com veurem. Pel que sembla, Xiva romangué sota el senyoriu dels Entença, que integraren a final del segle XIII el *castrum* de Xestalgar, des dels anys de la

apreciar una entitat singular en aquesta contrada de tradició vitivinícola que aplega els municipis de Xiva, Xest i Godelleta als quals s'afegiria Torís que generalment s'adscriu a la Ribera Alta.

8 Fem servir el terme "beneficiat" en un sentit purament comptable menystenint ací l'anàlisi dels efectes socioeconòmics i culturals del creixement urbanístic i demogràfic resultant de la descongestió de la metròpoli valenciana sobre la zona. Ara fa uns quants anys ens hi vam referir en un article "La mirada que atrapó el tiempo" publicat al llibre *Mora Yuste, el pintor de Chiva*, Óscar i Miguel Ángel Mora Corachán (coord.), Imp. Graphic-3, Chiva, 2003, p. 25-31.

9 Les febleses i la mobilitat dels patrimonis nobiliaris al País Valencià medieval han estat sovint destacades. Veg. Ferran GARCIA-OLIVER, *Terra de feudals*, Edicions Alfons el Magnànim-IVEI, València, 1991 i també Antoni FURIÓ I DIEGO, "Senyors i senyories al País Valencià al final de l'Edat Mitjana", *Revista d'Història Medieval*, 8 (1997), p. 109-151.

conquesta. Xest romangué invariablement sota el domini dels Peris d'Arenós i Bunyol fou ensenyorejat pels Ferrandis d'Íxer al llarg de la segona meitat de l'esmentat segle XIII amb les matisacions adés al·legades. Tot al llarg de bona part del segle XIV els territoris dels *castra* de Xiva i Xestalgar i el de Bunyol constituïren el patrimoni valencià dels comtes d'Urgell arran del matrimoni entre l'hereva de Xiva i Xestalgar, Teresa d'Entença, i el senyor de Bunyol, l'Infant Alfons, fill segon del rei Jaume el Just. Com és conegut, Alfons tingué també assignades altres rendes provinents del patrimoni reial a les Valls del Vinalopó: Elda, Novelda, Asp.

Així doncs, com a conseqüència o en sintonia amb el canvi dinàstic, van arribar modificacions importants i duradores de manera que el senyoriu de Bunyol passà a mans del llinatge de juristes valencians dels Mercader des del 1425 fins al 1836. Un dels seus membres, Gaspar Mercader, fou investit amb la creació del títol que els ennobliria definitivament, el de Comte de Bunyol, que fou instituït el 1604 pel rei Felip III. La baronia que havia estat segrestada al darrer comte d'Urgell fou entregada pel Magnànim a aquest llinatge de "savis en dret" instal·lats en la Batllia General de València i amb aspiracions d'ennobliment. El senyoriu de Xiva pertangué a una branca de la potent família dels Montcada -després emparentats amb els Medinaceli- des de finals del segle XIV quan l'adquiriren en una operació de bescanvi feta amb el comte Pere –Pere I d'Urgell- fins al final dels senyoriis i la baronia de Xest, que fou senyoriu d'una branca dels Mercader de Bunyol, romangué en mans d'aquest llinatge predilecte al llarg també d'un extens període fins ben entrat el segle XIX. Tots tres senyoriis protagonitzaren sengles processos d'incorporació a la corona per tal d'espolsar-se el jou feudal que s'allargaren dècades interminables fins a les portes mateixes de la modernitat arrapant les restes d'un antic règim que no acabava mai de morir.¹⁰

10 Federico VERDET GÓMEZ, *El condado de Buñol*, Riella, Xiva, 2001. Del mateix autor *La Baronía de Chiva*, Xiva, 2000. També ha publicat diversos articles sobre el senyoriu de Xest a la Revista de Estudios Comarcales, IEC-HBCH i és co-autor del llibre Mar Sánchez

El període que ara ens proposem estudiar, tanmateix, representa un tram del passat que va reunir els senyoriis de Bunyol i Xiva, amb Xestalgar, sota la titularitat dels comtes d'Urgell i específicament de la branca comtal nascuda del pacte-compra signat entre el darrer Ermengol i el rei Jaume el Just materialitzat pel casament d'una reneboda del vell comte infecund i el fill segon del monarca. L'acord va ser signat l'estiu de l'any 1314 i pocs mesos després es produïa el matrimoni que personificava l'inici de la nova branca comtal: la cerimònia s'esdevingué el 10 de novembre d'aquell mateix any a la catedral de Lleida. A més d'un munt de conseqüències polítiques el matrimoni uní els destins dels nostres senyoriis ja que ella, l'hereva del comte, era Teresa d'Entença, una jove que heretà moltes altres coses i també les baronies de Xiva i Xestalgar al regne valencià de son pare Gombau d'Entença.¹¹ Ell, el fill segon del titular de la corona catalanoaragonesa, era l'Infant Alfons per a qui, son pare, el rei, havia comprat quan era només un xiquet, la baronia de Bunyol. D'acord amb els termes del pacte, el primer fill del rei, l'Infant Jaume, restava reservat a heretar la corona de manera que Alfons fou investit amb el comtat segons les minucioses previsions i especificacions de l'esmentat acord entre el comte i el rei. El vell i delejat comtat d'Urgell, amb el vescomtat d'Àger, s'incorporava ara a la corona, o als seus encontorns per a ser més precisos.

Així, com déiem, s'extingeixen els Peris d'Arenós de Xest a final del segle XIV en casar l'última dama d'aquesta branca del llinatge, Sança Peris d'Arenós, amb el comte de Prades¹²; s'acaben els comtes d'Urgell a Xiva per haver-la venut,

Verdusch *et al.*, *Cheste y su historia*, Ayuntamiento de Cheste-Diputació de València, València, 2002. Recentment ha publicat també *Historia de Macastre*, Ayuntamiento de Macastre, (sense lloc), 2009.

11 De son pare rebé també la baronia de Mançanera en terres d'Aragó fregant la frontera valenciana a la qual podem també referir-nos en el nostre estudi a partir de l'escassa documentació que hem trobat a ella referida.

12 Aquesta Sança era filla de Gonçal Eximenis. Veg. El nostre treball "El linaje de Arenós y el señorío medieval de Cheste", *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 127-136.

en una operació de bescanvi, el comte Pere a una branca dels Montcada el 1386 i, finalment, desapareixen també del senyoriu de Bunyol per la confiscació soferta pel comte Jaume (II)¹³ el Dissortat el 1413 arran de la seua rebel·lió envers la sentència de Casp que l'apartava de la corona front al pretenent castellà. De manera que l'entrada en el segle XV va constituir en aquestes terres una petita revolució dinàstica coincident amb la gran revolució dinàstica que suposà l'arribada dels Trastàmara al seient de la Corona d'Aragó.

No deixa de sorprendre que malgrat la desfilada de llinatges importants, els historiadors, els cronistes i els escriptors hagen parat una atenció ben magra sobre aquestes terres de l'interior valencià. Per part nostra, en un article recent, ens vam ocupar de fer una escarransida revisió dels treballs, articles i aportacions de diferent valor que s'han ocupat dels nostres territoris.¹⁴

Veg. també el capítol corresponent al període medieval, del qual som responsables, al llibre abans esmentat de *Cheste y su historia*, cit.. Sança d'Arenós fou una dama famosa en la cort valenciana de l'època i una de les persones destinatàries de la dedicatòria del proemi en l'obra més coneguda de Francesc Eximenis. Veg. Francesc EIXIMENIS, *Lo llibre de les dones*, edició crítica a cura de F. Naccarato, Curial, Barcelona, 1981.

13 Fem servir aquesta numeració romana entre parèntesis qual cal distingir personatges confusibles per l'homonímia com a indicador d'ordre cronològic. Hi va haver dos comtes d'Urgell d'aquesta dinastia dits 'Jaume' com és ben conegut.

14 Manel PASTOR i MADALENA, "La Suiza valenciana' en la historiografia de la comarca", *Revista de Estudios Comarcales*, 8 (2006), p. 7-10.

1. Evolució dels senyorijs

1.1 Articulació política

El sotmetiment al control polític de la monarquia catalanoaragonesa dels territoris que havien de constituir les senyories de Bunyol i de Xiva es va produir, amb tota probabilitat, com a conseqüència directa de la rendició de la taifa de *Balansiya* en la tardor del 1238. Ressenyem, això no obstant, que un seguit de relats relacionats amb la conquesta i ocupació d'aquestes terres fou recollit per Bleda al seu llibre sobre l'expulsió dels musulmans valencians del 1609. Diago, Beuter, Escolano i també Zurita daten l'ocupació en dates entre el 1242 i el 1247.¹⁵ Semblen, però, relats poc creïbles si atenem el fet que en setembre del 1241 Roderic de Liçana havia ja entregat els territoris dels castells que constituïen el seu botí en la nostra zona, que incloïa els *castra* de Bunyol i Macastre, a l'Orde de l'Hospital, com veurem més endavant.¹⁶

La caiguda de la principal *madina* del Xarq al-Àndalus comportaria la submissió indiscutible al rei d'Aragó dels territoris propers i d'aquesta dependents, si és que no havien anat sent ocupats mesos abans tot al llarg del mateix procés d'assetjament. En aquest sentit, cal considerar la datació de la donació de Xiva, junt amb Pedralba, feta pel rei Jaume I a Berenguer d'Entença al puig de *Jubayla* en setembre del 1237, abans fins i tot de disposar-ne el setge definitiu. Alguns mesos després, a final d'abril del 1238 i amb les tropes encarant les muralles de la ciutat, es va produir la donació de Bunyol i Macastre. Els territoris castrals de Bunyol i de Macastre formaven part del botí assignat al

15 Els recull Benito SANZ, *Chiva-Hoya de Buñol*,..., cit., p. 29-30.

16 Federico VERDET GÓMEZ, *Los mudéjares y moriscos de la Hoya de Buñol-Chiva*, Casa de la Cultura de Chiva, Xiva, 2010, p. 17.

cavaller aragonés Roderic de Liçana junt amb els territoris veïns del *castrum* de Montroi.

Pel que sembla, doncs, i atés el fet que el pacte de rendició de la ciutat comportava una nova redefinició de la frontera traslladada ara al recorregut del riu Xúquer, les terres de l'interior de la taifa valenciana passaren a mans dels invasors. Concretament van ser ocupades pels cavallers que havien estat animats de participar-hi, amb donacions com les que adés ressenyàvem, sense cap enfrontament ni resistència que s'haja pogut documentar, si més no en aquells primers anys.¹⁷

17 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "El repartiment feudal de l'horta de València al segle XIII", a Enric Guinot i Josep Torró (eds.), *Repartiments a la corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2007, p. 115-200, p. 121

1.1.1 Xiva i Xestaltar: els cavallers d'Entença

1.1.1.1 El casal d'Entença

L'esplendor del casal Entença roman palés en l'omnipresència dels membres de la nissaga als relats cronístics i en la documentació de gairebé tots els territoris de la Corona al llarg dels segles medievals. Són moltes les aparicions dels representants de la família en les subscripcions de les disposicions reials; són importants les comandes, els serveis, les missions prescrites pels diferents monarques. Els Entença són objecte també, en justa correspondència, d'importantes donacions i atencions per part també dels reis i els infants. Membres de la família Entença han format part de seguicis i legacions, estols i cenobis, claustrs i hosts, i han bastit convents, capellanies i castells. També van ser objecte de nomenaments com a *"tenentes"* i van rebre *"cavalleries"* carregades sobre rendes assignades provinents de molts llocs del Somontano de Barbastro i de tota la conca del Cinca i estengueren l'estirp per terres del País Valencià i de la Catalunya Nova. Aviat serien coneguts com a senyors o barons d'Alcolea en esdevenir aquesta localitat la capital política del senyoriu. Una baronia que no podem de cap manera identificar con un "estat senyorial" i que més aviat aplegava un reguitzell de petites possessions i nombrosos drets.

Ho podem comprovar revisant els testaments de Gombau d'Entença i el de la seua filla, Teresa d'Entença, sens dubte dos importants personatges, membres del llinatge que assoliren papers molt rellevants en els primer anys del segle XIV en la corona catalanoaragonesa. Gombau, procurador reial en les terres del sud del País Valencià i Teresa, filla de Gombau, la més gran de les moltes "tereses" de la nissaga, mare de reis i esposa d'Alfons el Benigne a qui va deixar vidu pocs dies abans d'haver pogut esdevenir ella mateixa reina de la corona

catalanoaragonesa. Disposava Teresa aleshores, octubre del 1327, d'un patrimoni extens que havia heretat de son pare Gombau i que havia estat sucosament engreixat per l'herència del comtat d'Urgell, de la qual parlarem més endavant, i també farcit pels cofres i els territoris d'Antilló heretats de sa mare Constança d'Antilló, acuradament protegits pel seu reial sogre, com després comprovarem. El llistat que aplega el patrimoni d'ambdós, pare i filla, és revelador:¹⁸

Alcolea de Cinca (G,T), Antilló ("Antiellon", T) Benavarri (G), Casserras (G), Falco (G), Gual (G), Ossó de Cinca ("Huesso/Oso" a G, T), Perarrica (G), Ràfals i Castelflorite (G,T), *Quatuor Casades*, casades en la Gruessa ("heredamiento" G, "casades" T), Xiva amb les seues alqueries (G,T), Xestalgar (G,T), Mançanera (G,T), Las Cellas (T), Ponzano ("Ponçano" T), El Grado (T), Artasona (T), Secastilla ("Siet Castiella" T), Abizanda ("Avitando" T), Pui de Cinca (T), Clamosa (T), Samitier ("Sant Mitrer" T), Morcat (T), Solana (T), Alerre i Abiego ("Aurego" T), Viacamp (G donat a Guillem d'Aguilaniu). Heretament a l'Almolda (G) i a Barbastre (G) i cases a València (G). Drets a Vélez Blanco ("Veliç el Blanco" (G), molins al riu Alcanadre (G) i heretament a Peralta de Alcofea ("Alcophea" G). A

18 Els testaments els vam publicar fa pocs anys en un llibre que recull el nostre treball d'investigació corresponent a l'obtenció del DEA (Diploma d'Estudis Avançats) en finalitzar els estudis de doctorat a la Universitat de València. Veg. Manuel PASTOR i MADALENA, *El Cartulari de Xestalgar: memòria escrita d'un senyoriu valencià*, Fundació Noguera, Barcelona, 2004, doc. n. 10 i n. 14 (ens hi tornarem a referir amb l'abreviatura CX). Teresa va morir el 28 d'octubre de 1327, pocs dies abans que el seu sogre, el rei Jaume II, circumstància que li va impedir d'arribar a ser reina. Com hem dit, era mare del futur rei Pere el Cerimoniós i de Constança, que seria reina de Mallorca, així com també mare del nou comte d'Urgell, Jaume, que heretà el patrimoni dels Entença. Fou soterrada, finalment, al convent de Sant Francesc de Saragossa, on havia mort. A propòsit de la seua tomba, veg. Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, Santiago SOBREQÜÉS, Enric BAGUÉ, *Els descendents de Pere el Gran*, Teide-Vicens Vives, Barcelona, 1954, p. 181 i nota 12. En la relació de llocs distingim amb una "G" i una "T" els llocs o béns disposats en els respectius testaments per Gombau o Teresa respectivament o per ambdós "GT". Escrivim entre parèntesis les formes dels topònims llegides a l'original.

Navarra les viles de Muzqui (“Muçqui”, G), Curandi (G) i Goriza (“Gorriça”, G). A La Rioja/Castella, la vila de Varea (“Vareya”, G) i l’heretament d’Azagra (“Açagra”, G).

Ha estat, precisament, aquesta proliferació de béns i senyories dels Entença l’aliada perfecta d’una fidelíssima recurrència a les preferències onomàstiques de la nissaga i tot plegat la causa de la dificultat a l’hora d’identificar correctament el lloc que ocupen molts dels seus components en el període de la història de la Corona d’Aragó comprés entre les expansions del segle XI i les campanyes mediterrànies cap a l’orient en el segle XIV. Han estat diversos els intents de recompondre una genealogia per part dels historiadors i han estat també moltes les confusions a partir de les “Tereses”, “Berenguers” i “Guillems” d’Entença que suren entre els rengles de tinta de la documentació i de les cròniques. Probablement la pràctica escripturària de reduir el *nomen* a l’ús d’un únic signe, la lletra inicial, ha ajudat a confondre “Guillem” amb “Gombau” o “Bernat” i “Berenguer”, noms ben apreciats per la nostra nissaga i que es repeteixen arreu dels dominis de llengua aragonesa i catalana medievals. La importància de la nissaga ha atret l’atenció de molts historiadors i, tot i la manca d’un estudi específic, trobem aportacions ben rellevants que permeten una aproximació a la història d’un llinatge que amb el transcurs dels decennis multiplica la seua presència en la documentació.¹⁹ Tractarem d’aclarir-nos-hi.

19 Recordem algunes de les principals aportacions que hem fet servir per tal d’intentar orientar-nos pel laberint onomàstic d’aquesta important família. A més d’algun clàssic com ara José DE SANTIAGO, “Los Entenza”, *Linajes de Aragón*, vol. 5, 13 (1914), p. 217 i ss., Blanca Garí i Armand de Fluvià hi han adduït dades fonamentals per tractar d’acostar-nos a les dimensions del llinatge. Veg. Blanca GARÍ, “El linaje de Entença en el Mediterráneo del S. XIII”, *XI Congresso di Storia della Corona d’Aragona: La società mediterranea all’epoca del Vespro*, (Palermo-Trapani-Erice, 1982), Accademia di Scienze Lettere e Arti, Palermo, 1984, vol. 3, p. 151-164; quant a Armand de FLUVIÀ, cal consultar el seu article, incloent-hi la proposta d’arbre genealògic tant a la *Gran Enciclopèdia Catalana* (=GEC, Edicions 62-Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1969-1980) com al volum dedicat a la

Entença és, a hores d'ara, un topònim que sobreviu, amb dificultat com aviat veurem, en un racó oblidat de la Ribagorça. Un petitíssim llogaret d'unes poques cases, un temple senzill dedicat a Sant Jaume, i quasi imperceptible, i alguna cosa semblant a unes runes que podien recordar una vella fortificació ben dissimulades per l'oblit i l'abandó, romanen en silenci en un pujol tranquil i perdut de la comarca prop de Benavarri, la capital històrica ribagorçana. A un tir de ballesta vigila l'ermita del Salvador amb els ulls clucs. La senzillesa del solar originari que hom percep en l'actualitat, i que adés reflectíem, contrasta vivament amb el resplendor lluent assolit als segles medievals per diversos

Ribagorça en *Catalunya Romànica* (Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996) al vol. XV, p. 41. Zurita inclou més d'un centenar d'al·lusions. Ens referim a l'edició preparada per Ángel Canellas López i un completíssim índex analític seu editat en un volum complementari, el v. 9 (Zaragoza, 1986). Jerónimo ZURITA, *Anales de Aragón (1610)*, Ed. preparada per Angel CANELLAS, IFC-CSIC, Saragossa, 1978-1998. 9 vols. (ens hi referirem amb la fórmula simplificada: ZURITA, VOLUM-LLIBRE, p.e : ZURITA, III-LV). També se n'ocuparen Carreras i Candi o Rubió i Lluç, i fa uns pocs anys, en relació amb la conquesta de València, Enric Guinot. Veg. F. CARRERAS i CANDI, "Entences y Templers en les montanyes de Prades", *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, 2 (1903-1904), p. 217-257. A. RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1947, (ed. facsímil, IEC, Barcelona, 2001). Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "L'alta noblesa catalana en la conquesta de València", *Anuario de Estudios Medievales*, 26/2 (1996). Manuel Romero Tallafigo ha desempolsat, no fa gaires anys, el fons Entença-Prades de l'Arxiu de Medinaceli permetent de conèixer dades fonamentals. Sobre el senyoriu d'Entença-Prades: Manuel ROMERO TALLAFIGO, "El señorío catalán de los Entenza a la luz de la documentación existente en el archivo ducal de Medinaceli (Sevilla); años 1173-1324", *Historia, instituciones y documentos*, 4 (1977), p. 515-582. També cal esmentar el treball del propi ROMERO TALLAFIGO junt amb Mª Teresa PALET PLAJA, *Documents de la baronia d'Entença*, Ajuntament de Vandellòs i Hospitalet de l'Infant, 1991. Podem ara afegir un treball molt recent de Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i Municipi a la Catalunya Nova: Batllia de Miravet, Comandes d'Horta, d'Ascó i de Vilalba, i Baronies de Flix i d'Entença*, Tesis doctoral, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 1996, disponible en la xarxa, Tesis en Xarxa, www.tdx.cat, consulta feta el 20 de maig del 2012, <<http://www.tdx.cat/TDX-0722109-103039>>.

representants de la família Entença.²⁰ Aviat els trobarem formant part de les hosts més agosarades i pregant als cenobis més pietosos i prestigiosos. Com no podia ser d'una altra manera, no s'estigueren d'assistir, alguns dels seus representants més fulgurants, als escenaris meravellosos de llegendes i, fins i tot, autèntics miracles de fama inapel·lable.²¹

20 Un cens de la Ribagorça fet el 1381 registra la presència de 5 focs. En un informe del 1549 el lloc d'Entença comptava amb només 6 veïns. Manuel IGLESIAS COSTA, *Historia del Condado de Ribagorza*, Instituto de Estudios Altoaragoneses-Diputación de Huesca, Osca, 2001. Focs de 1381 en p. 371. Informe del 1549 en p. 382. Actualment (2010) amb prou feines es poden comptar una vintena de persones.

21 Cal destacar la merescudament famosa llegenda dels Corporals de Daroca. Una miracle medieval amb el qual ens vam entretenir ara fa uns pocs anys i que atorga sempre, en totes les diferents versions i relats, un paper estel·lar al cavaller Berenguer d'Entença. Veg. Manuel PASTOR i MADALENA, *El milagro de Chiva y los corporales de Daroca*, Riialla, València, 2002. Altres episodis prodigiosos han comptat amb un protagonisme dels Entença com ara l'enfrontament al Puig de Santa Maria de l'estiu del 1237 amb visita, decisòria tot s'ha de dir, de Sant Jordi en carn vivent. Una aportació fonamental és la d'Anna CORTADELLAS i VALLÉS, *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001.

a) Els orígens: segles XI i XII

Antenza és el nom assignat actualment al petit nucli dependent administrativament del municipi de Benavarri. La primera notícia del lloc podria provenir d'un document recollit per Àngel Canellas si acceptem les atribucions de notícies documentades que utilitza Ubieto en suport de l'entrada "Antenza" de la seua *Toponimia aragonesa medieval*.²² Es tracta del text datat el 1036 pel qual, com recull el regist del paleògraf aragonés, "*Bradilo, presbítero, concede al Monasterio de Fanlo su heredad de Vilás, salvo el campo de la Corona, que entrega a su sobrino, el presbítero Bradilo; añade unas viñas en Vallimona, un lugar, huerto y campo en Abenilla*".²³ Aquesta primera notícia d'un lloc així

22 Agustín UBIETO ARTETA, *Toponimia aragonesa medieval*, Anubar, Valencia, 1972. No deixa de ser sorprenent l'opció escripturària del topònim que s'ha fet oficial a Aragó adoptant la grafia inicial a partir d'un fenomen ben conegut i estés de la parla catalana, ben viva en aquella contrada aragonesa, que consisteix a obrir exageradament la "e" àtona inicial. És en aquest cas especialment estrany davant el predomini incontestable de la documentació, per cert ben abundosa, tant en un context en llengua aragonesa com en llengua catalana i també en la documentació en llatí on és constant l'ús de "Entença" amb l'única vacil·lació, habitual per a l'època, entre la "z" i la "ç" de la síl·laba final. Val a dir que la solució escripturària "Antenza", encara que no és anecdòtica, fou clarament minoritària i residual.

23 Àngel CANELLAS LÓPEZ, "Colección diplomática de San Andrés de Fanlo: 958-1270", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 14-15 (1964), p. 281-448, doc. n. 21. El document prové del cartulari de Fanlo conservat a San Pedro el Viejo (Osca) i fou citat per Agustín Ubieto (veg. la nostra nota anterior). El text recollit per CANELLAS diu: "Sub Christi nomine miseratoris et pii. Abbatii et presbiteris et fratris qui habitatis in monasterio Fanlo et oratis in illos sanctos in sancti Salvatoris et sancti Andree: vestra oration exaudita fiat in conspectu Domini et faciatis pro mea anima sicut spes mea in vobis est. Et postea diximus: ego Bradilo presbiter indignus tractavi et cogitavi pro redemptione anime mee et parentum meorum et posui hereditatem meam quantam habui in Vilassi, si non illo campo qui dicitur de illa Corona, ad presbiter Bradilo meo nepoti suo fiat; et sicut antea diximus illa vinea in Vallimona cum suo mallolo de suso; et torculari quando vindemiant follent illas

anomenat, o de manera semblant, apareix en un document provinent de San Andrés de Fanlo en la subcomarca aragonesa de El Serrablo. El fragment del text editat per Canellas i que prengué Ubieto cercant un antecedent toponímic del lloc Antenza/Entença diu “*cum illa vinea qui dicitur Intenza*”. Deu tractar-se, però, des del nostre punt de vista, d’una simple coincidència, atesa la distribució geogràfica dels altres topònims recognoscibles en la donació i la relativa distància que els separa del lloc a què atribuïm la condició de solar de la nissaga en l’entorn de Benavarri en la Ribagorça, és a dir, l’actual nucli d’Antenza. S’hi esmenta per exemple: Vallimona i Abenilla que, a hores d’ara, són dos petits nuclis abandonats en l’entorn de la vall del riu Guarga, al sud-est de Sabiñánigo, en la comarca de l’Alto Gàllego.

Més evident sembla la donació documentada en l’any 1063 quan el guerrer i conqueridor dels territoris de la vall d’Àger, Arnau Mir de Tost, i la seua esposa Arsenda donaren a Miró Gombau la “Quadra” d’Entença amb la condició que hi alçara un castell amb pedra i calç, segons mostra la documentació de Sant Pere d’Àger recollida i publicada recentment per Ramon Chesé. En la mateixa donació, Arnau Mir i la seua muller destinaren la meitat del delme i la totalitat de les primícies de la *quadra* d’Entença a les obres de Sant Pere d’Àger i reservaren la llenya i les pastures per als habitants de Caserres.²⁴

uvas et torquant, et post hoc non faciant de Fanllo nulla terigira ad nostro tributo in illo torculari. Et sic fiat illo ortu de sub via de sancti Cosme et Damiani, cum illo campo qui est in cubilares in monti de Avennella, cum illa vinea qui dicitur Intenza. Et post mea transmigracione de hoc seculo illa cupa de XXV nietros cum suo orrio et una ornale cum sua minore cum aliis vasis, in Sancta Maria, ibi serviant. Et qui ista voluerit disrumpere agat partem cum X regis qui illos sanctos in martirio possuerint, et viros sceleratissimos Datan et Abiron quos terra vivos sorbuit, et cum Iuda traditore agat mansionem amen. Deus omnipotens adiuvet vos et compleat desiderium nostrum in eo. Fiat, fiat, amen. Valeat honor vester sepius. amen. Currente era M.LXX.III.”

24 Ramon CHESÉ LAPEÑA, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d’Àger fins 1198*, Fundació Noguera, Barcelona, 2011, doc. n. 54. Hi recull l’autor el regest d’un document del 2 d’abril del 1063, perdut, procedent de Jaume Caresmar i el seu “*Compendi de tots*

Aquest Miró Gombau o Mir Gombald fou, així mateix, tinent de Laguarres entre 1084 i 1096 segons Castellón Cortada.²⁵ També el localitzem signant documents de Roda en l'any 1084 com a "*Mironis Gombaldi*" i com a "*Dompno Miro Gombaldi in Laguarres*".²⁶ A principi de l'any següent, el 1085, signa com a

los instrumentos antichs y modernos que es troban en l'arxiu de la molt insigne iglesia colegia de San Pere de Ager" que diu "Donació feta per Dn. Arnallo; y su muller Arsendis; a favor de Miro Gomballo: de la Quadra dita Entenza situada en lo terme de Casserres, que Déu li ha donat dels ismaelitas, que confronta ab lo terme de Pilzà a mig dia, ab totes las demés confrontacions. Ab pacte que edifiqui allí un Castell de Pedra y Cals y lo tinga en feudo per dit Arnallo y se reserva la mitat del Delme y tota la Primícia per la obra de St. Pere de Àger; y la llenya, y pasturas a favor dels habitants de Casserres...". Del treball de Flocel SABATÉ "La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)", *URTX*, 11 (1998), p. 7-40, nota n. 101, prenem aquesta observació: "En aquest sentit la quadra ha estat definida com una unitat de colonització situada en una zona fronterera en la qual els habitants són aloers amb idèntiques condicions i terrenys per a desermar i conrear (Prim BERTRAN, "Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: La Fuliola, Boldú i Bellcaire als segles XI i XII", "Ilerda" [Lleida, 1981], 237-272, p. 243)". Sobre el terme "quadra" com a component dels "castells termenats" corresponent al model de repoblament de la zona es pot consultar Flocel SABATÉ i CURULL, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿conquesta o repoblació?*, Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 67-73. També un article seu "Las tierras nuevas en los condados del nordeste peninsular (siglos X-XII)" en *Studia Historica-Historia Medieval*, 23 (2005), p. 139-170. El concepte de "quadra" és també objecte d'estudi en el treball de J. FERNÁNDEZ, "Conquesta feudal, organització de la xarxa castral i establiment de les quadres", en Jordi Bolós *et al.* (eds.), *Paisatge i història en època medieval a la Catalunya Nova. Organització del territori i societat a la vila d'Agramunt (Urgell) i a la Vall de Sió (segles V al XIX)*, Universitat de Lleida, Lleida, 2002, p. 83-93.

25 Francisco CASTILLÓN CORTADA, "Documentos de la población altoaragonesa de Laguarres", *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 112 (1998-2002), p. 269-316. Veg. p. 269.

26 Jaime [i Joaquín Lorenzo] VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, 22 vol., Real Academia de la Historia-Olivares, Madrid-València, 1803-1852, (ed. Facsímil,

testimoni de la donació que el rei d'Aragó, Sanç Ramires, feia de Falç a Ramon Ponç i novament, en desembre del 1093, apareix com a testimoni d'una donació del nou rei Pere Sanç –Pere I d'Aragó- al seu reboster. En aquest cas apareix com a “*Don Mir Gontvalle in supra scripta Arestolas*”.²⁷ Encara el trobarem en l'any 1096 en un nou document que veurem més endavant.

Un nou cavaller de la nissaga, Pere Mir *de Entensa*, ens trobem a partir del 1080 gràcies al document de restauració de l'església de Tolba.²⁸ És també testimoni de la donació de Falç feta pel monarca Sanç Ramires en gener del 1085 on apareix junt amb el seu parent Mir Gombau, tal com adés véiem.²⁹ Amb la denominació de “Pere Mir *in Bonabar*”, apareix pel 1110 esmentat en l'escatocol d'un document del Bataller que, amb precaució, identifiquem amb un Pere Miró d'Entença que sovintreja les tinences de l'època en la zona.³⁰ Amb la fórmula “Pere Mir *in Bonabar*” o la de “Pere Miró de Entença” subscriu sengles documents d'Alfons I el Bataller en l'any 1119.³¹ Al setge de Tarassona disposat

Biblioteca Valenciana, València, 2001), vol. XV, doc. n. 61, p. 358-359.

27 Ignasi J. BAIGES *et al.*, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Fundació Noguera, Barcelona, 2010, doc. n. 155 i n. 243.

28 Jaime PASCUAL i COROMINES, *El antiguo obispado de Pallars en Cataluña*, Impr. Pablo Gallifa, Tremp, 1785, p. 59, doc. n. 9. El document ha estat novament editat per Núria GRAU QUIROGA, *Roda de Isábena en los siglos X-XIII. La documentación episcopal y del cabildo catedralicio*, IFC, Saragossa, 2010, doc. n. 49.

29 Ignasi J. BAIGES *et al.*, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal ...*, cit., doc. n. 155.

30 Jaime VILLANUEVA, *Viage literario...*, cit., doc. n. XXII. El topònim entenem que es refereix a Benavarri. Del mateix recull documental trobem el 1135 “Pere Mir in Banavar” (doc. n. LXXV) i “Petrus Mir de Entenza” al doc. següent del mateix any (doc. n. LXXVI). “Pere Mir in Via Campo et in praedicta Benavar (sic)” és citat al doc. n. LXXVII de l'any següent, 1136, que recull la donació de l'església de Benavarri a Sant Vicent de Roda.

31 José A. LEMA PUEYO, *Colección Diplomática de Alfonso I de Aragón y Pamplona. 1104-1134*, Eusko Ikaskuntza, Sant Sebastià, 1990, doc. n. 75 i n. 90. Al segon dels

pel mateix monarca en la primavera d'aquell mateix any, participava Pere Miró d'Entença, identificat com a senyor de Benavarri.³² Aquest personatge degué estar també present al setge de Saragossa uns anys enrere – el 1114- i fou testimoni de la donació dels furs atorgats a la ciutat per Alfons el Bataller en l'any següent, és a dir, el 1115.³³ També signava com a tinent de Benavarri el 1123 i el 1131.³⁴ En la dècada següent jurava el compliment del testament d'Alfons el Bataller junt amb molts i principals cavallers d'Aragó, Castella i Navarra en l'any 1131 segons relata Zurita.³⁵ També sabem que fou tinent de

documents Pere *Miron de Entenza* és un dels molts testimonis que signen un document de reconeixent als pobladors de Saragossa els "*fueros bonos*" tal com gaudien els infançons d'Aragó i fou també publicat a M. Luisa LEDESMA RUBIO, *Cartas de Población del Reino de Aragón en los siglos medievales*, (Fuentes Históricas Aragonesas, 18), IFC- CSIC, Zaragoza, 1991, doc. n. 29. D'Alfons el Bataller hi ha un altre document (Ibidem, doc. n. 203) de desembre del 1128 de donació de l'església de Gallur a un tal Miro Petro que podia tractar-se del mateix Pere Mir d'Entença.

32 Àngel CANELLAS, "Tarazona y sus gentes en el siglo XII", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 16-18 (1965), p. 27-47, p. 29. Agustín UBIETO ARTETA en su obra *Los "tenentes" en Aragón y Navarra en los siglos XI y XII* (Anubar, València, 1973, p. 261-262) recull que Pedro Mir d'Entença va ser tinent del castell de Calvera en l'any 1135. (llegit en Fernando GALTIER MARTÍ, "Reflexiones sobre la cuestión lombarda en el proceso de constitución de primer arte románico: San Andrés Apóstol de Calvera", *Aragón en la Edad Media (Homenaje a la profesora Carmen Orcástegui Gros)*, 14-15 (1999), vol. 1, p. 585-598.

33 Es tracta del fur conegut com "de los infanzones". Veg. M. Luisa LEDESMA RUBIO, *Cartas de población...*, cit., doc. n. 29.

34 José A. LEMA PUEYO, *Colección Diplomática...*, cit., doc. n. 119, n. 234 i n. 243. Signa també els doc. n. 241, testament del rei, i el doc. n. 242 encara que no s'hi al·ludeix a la seua condició de tinent.

35 El text fou recentment editat a Ignasi J. BAIGES *et al.*, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal* ..., cit., doc. n. 646. Apareix entre els testimonis un "Peire Mir de Entienza".

Lagarres entre setembre del 1134 i febrer del 1135 i, l'any següent, de nou a Benavarri i a Viacamp.³⁶

El gran cronista aragonés formula una observació ben interessant i suggeridora en especificar que “*Este Pedro Mir creo ser el mismo de quien [en el] año de 1109 se halla intitularse conde de Pallás que era hermano de Arnaldo de Mir y fueron hijos del conde don Ramón de Pallás y de la condesa Valencia*”. La proposta ajudaria a entendre la presència del component onomàstic de Mir/Miró/Mirón que podia haver transmés la comtessa Valença, filla del conegut guerrer que adés esmentàvem, Arnau Mir de Tost, i esposa de Ramon IV de Pallars Jussà. Tot i amb això cal aclarir que amb el nom d'Arnau Mir –l'Arnaldo de Mir de qui parla Zurita- cal reconèixer un noble guerrer que fou en realitat nét del comte Ramon (IV de Pallars Jussà) i que casà amb una dona de la nostra nissaga, Òria d'Entença, la fundadora del Monestir de Casbas i protectora de la seua néta, dita també Valença, com després veurem. Probablement Zurita es referia a Pere Ramon, germà d'Arnau Ramon i Bernat Ramon, tots tres germans eren fills del comte Ramon (IV) i se succeïren en el títol comtal.³⁷

36 La notícia sobre la tinença de Laguarres en Agustín UBIETO ARTETA, *Los “tenentes”* ..., cit., Pere Mir es documenta com a tinent a Benavarri en juliol del 1134 (José A. LEMA PUEYO, *Colección Diplomática...*, cit., doc. n. 279) i el 1136 en un document publicat a Concepción GIMÉNEZ BARATECH, “Donaciones de Ramiro el Monje a San Vicente de Roda”, *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 105 (1991), p. 175-184, doc. n. 2.

37 Zurita, I-XLI, XLVI i LII. El text entre cometes prové del I-XLI i entre claudàtors hem fet una petita restitució per tal de millorar-ne la comprensió. El nostre cronista confon el comte Pere Ramon de Pallars Jussà amb Pere Mir d'Entença i el comte Arnau Ramon amb el seu propi fill Arnau Mir, tots dos també comtes de Pallars Jussà. En l'any del setge de Saragossa, d'on procedeix el paràgraf, era el 1114 que encaixa amb la cronologia documentada del cavaller Pere Mir d'Entença mentre que el comte, que amb tota la raó podia intitular-se comte de Pallars el 1109 com adverteix Zurita, havia mort, però, en la data del setge esmentat. Els comtes Pere i Arnau (amb *cognomen* Ramon i no pas Mir) efectivament foren germans i se succeïren en el govern del comtat de Pallars Jussà heretat

Caldria esbrinar millor les relacions entre els cavallers amb *cognomen* Mir de la zona de Pallars i els ribagorçans de la família Entença. A aquest efecte. J. E. Ruiz-Domènec anunciava fa uns quants anys una ulterior inquisició entre els papers del comtat de Pallars Sobirà per tal de cercar els orígens d'una nissaga, els Entença, que havia estat capaç d'encalçar els setis no ja d'un sinó de dos comtats pirinencs, Empúries i Pallars. D'aquelles recerques, no en coneixem el resultat encara que l'autor no s'estigué d'avançar que la suposada dona de Bernat d'Entença, és a dir, Garsenda, fóra germana d'Artau II de Pallars Sobirà i filla, per tant, d'Artau I, que al seu torn era cunyat de Ramon Berenguer I. D'aquesta manera Òria d'Entença, esdevindria, en paraules de Ruiz-Domènec "*uno de los eslabones principales de la cadena genealógica de los condes del Pallars, tras su escisión a comienzos del siglo XI*".³⁸

Tornem amb el nostre Pere Mir d'Entença i podem considerar que és ell mateix un dels dos personatges de la nissaga que signen com a testimonis de la donació i esponsalici al document de Ramir II d'Aragó pel qual entregava el

de llur pare el comte Ramon (IV) casat amb Valença filla d'Arnau Mir de Tost. Pere degué morir cap al 1112 quan va ser substituït per un tercer germà Bernat Ramon. Aquest darrer fou heretat pel seu nebot Arnau Mir (ara sí amb *cognomen* Mir), fill d'Arnau Ramon, i casat en segones núpcies amb Òria d'Entença després d'haver-ho estat amb Estefania, filla del comte Ermengol VI d'Urgell. Veg. Santiago SOBREQUÉS i VIDAL, *Els Barons de Catalunya*, Vicens Vives, Barcelona, 1989, p. 26 i 27 i nota n. 72.

38 José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, "Oria, condesa de Pallars: una dama catalana del siglo XII", *Medievalia*, 12 (1995), p. 7-12, p. 9-10. Es tractava, com l'autor reconeix, d'avançar "una hipótesis en cierto modo arriesgada". En relació amb el possible parentiu dels Entença amb l'estirp del guerrer Arnau Mir de Tost, l'autor recull en un paràgraf del seu text (p. 10) que el famós forjador del futur vescomtat d'Àger era "padre de la abuela de Òria", afirmació que no podem comprendre ja que els dubtes sobre els seus pares semblen encara prou obacs com per a poder retrotraure una generació enrere. Potser que es tracte d'un senzill error ja que Arnau Mir de Tost era pare, entre d'altres, d'una Valença, àvia del marit d'Òria, és a dir, del comte Arnau Mir de Pallars Jussà. Veg. Santiago SOBREQUÉS i VIDAL, *Els barons...*, cit., p. 58.

regne, i la seua filla Petronila en matrimoni, al comte de Barcelona Ramon Berenguer IV. Tots dos incorporen el topònim a la seua onomàstica i es tracta de *Petrum Mironis d'Entença i Gomballum de Entença*.³⁹ Som, és clar, al 1137. Gombau d'Entença, una onomàstica que trobarem repetida a mitjan segle XIII i a principi del XIV, apareix documentat com a signant d'alguns pergamins de l'època de Ramon Berenguer IV en concret en els anys 1141 i 1150, a banda de l'esmentat del 1137.⁴⁰

En aquelles dates, primera meitat del segle XII, consta també un dubtós Bernat Guillem d'Entença al seguici que acompanya el comte Ramon Berenguer IV si creiem les observacions de Zurita una volta més. Aquesta menció ens resulta estranya perquè no hem trobat cap altra referència documental que avale la indicació de Zurita. L'al·lusió al personatge es produeix en un context, que podem datar en l'any 1137, en el qual formaria part del seguici que acompanya Ramon Berenguer IV a Castella per a tractar amb Alfons VII les diferències al voltant de la possessió de Saragossa i altres llocs que ocasionaren els pactes de Carrión, tot incloent-hi el projecte de repartiment del regne de Navarra. Si consultem els documents produïts trobem que al tractat sobre la qüestió navarresa del 1141 signa un testimoni anomenat "*Bernardi Guillelmi*"

39 ACA, CR, Pergamins, R. Berenguer IV, carp. 35, perg. n. 86 duplic. (Ramiro II Aragó) 11 agost 1137. També al *Liber feudorum maior*, f., 5-6, còpia del XIII. Veure ed. Miquel Rosell *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, 2 vol., (CSIC, Barcelona, 1945-47), vol. 1, n. 7 p. 12-13. També fou editat a Josefina i Mª Dolores MATEU IBARS, *Colecció paleogràfica de la Corona de Aragón: siglos IX-XVIII*, vol. 1, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1991, p. 535-537. En la recent publicació, ja esmentada, dels pergamins de l'ACA per Ignasi J. BAIGES *et al.* (*Els pergamins de l'Arxiu Comtal ...*, cit.) es tracta del doc. n. 722 i els autors hi transcriuen "Petrum Mironis de Entenza" i "Gomballum de Entenza" entre els signants.

40 Ignasi J. BAIGES *et al.*, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal ...*, cit., doc. n. 787 i n. 900.

sense cap altre apel·latiu, encara que, en la nostra opinió, cal atribuir-lo al cavaller Bernat Guillem de Luciano.⁴¹

Finalment, hem comprovat que un dels documents del cartulari de Roda recull un text molt interessant del 1096 en el qual llegim “*Placuit michi Mir Gombal et filio meo Petro Miro et nurui mee nomine Sancie*”, els quals vénen el *castrum* de Canalillos (Aguilaniu/Aguinaliu) “*quod Gonbald Ramon dedit filio meo Petri cum filia sua Sancia*” al bisbe de Roda per 1.500 mancosos d’or de València. El document ens permet, amb tot de prudència, esbrinar ara la filiació de Pere Mir respecte del Miró Gombau que rebé la “quadra” d’Entença.⁴² L’operació de

41 Zurita, II-II. Hem consultat la transcripció provinent del Liber Feudorum Maior que ofereix l’arxiu Jaume I en línia (Arxiu de la Corona d’Aragó. Barcelona. Cancelleria reial. Liber Feudorum Maior, f. 15d-16b [ed. Miguel Rosell, F. *Liber Feudorum Maior*, 1945, n. 28]). Transcripció efectuada en agost de 2006 a partir d’aquesta edició. Consultat en línia: Arxiu virtual Jaume I, Universitat Jaume I, Castelló de la Plana, www.jaumeprimer.uji.es, consultat el 15 de febrer del 2011, <<http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/noticia.php?referencia=31082006>>, i també la que publica Bofarull provinent del pergamins de Ramón Berenguer IV de l’ACA (Próspero de BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la corona de Aragón, T. IV*, Barcelona, 1848, p. 64, doc. n. XXVIII). Curiosament, la primera transcripció recull la datació de l’any 1141 (“VIII kalendas martii anno Dominice incarnationis C XXXX post millesimum”) mentre que la segona ens condueix al 1140 (“VIII kalendas martii anno Dominice incarnationis C XXXVIII post millesimum”). El cavaller signatari deu ser Bernat Guillem de Luciano que signa altres documents de l’època com ara l’anomenada “Concòrdia de Girona” sobre la creació de l’Orde del Temple en la Corona d’Aragó del 1143. Veg. Próspero de BOFARULL y MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. Barcelona, 1847-1974, vol. IV, n. 43.

42 Manuel IGLESIAS COSTA, “El Cartulario de Roda según Abad y Lasierra”, *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 105 (1991), p. 121-164, doc. n. XXII, p. 148. També del mateix autor i publicació la segona part de l’article a *Argensola...*, 107 (1993), p. 287-320, doc. n. XC. Recentment ha estat novament editat per Núria GRAU QUIROGA, *Roda de Isábena...*, cit., doc. n. 96. La prudència reclamada al nostre text s’esdevé de la proliferació de personatges anomenats Mir/Miró, Gombau o

venda pogué servir per a finançar la participació de Mir Gombau en la primera Croada del 1096 tal com recull el tenor textual: “*Et hoc feci propter necessitatem quam habebam ego Mir Gonbald, quia volebam ire in Iherusalem, quod et feci*”. En aquells anys, el 1099, documentem també *Petrus Miron* fent una donació a Sant Esteve del Mall junt amb “*Berengario Gombalt, et Gombalt, frater eius*” parents, segons creiem, de la seua esposa, Sança de Lierp.⁴³

dels Guillem, Ramon, Berenguer i molts altres en terres de Ribagorça i en aquesta època i en tot Catalunya. Onomàstica semblant trobem per exemple en els Mir de la casa vescomtal de Barcelona i antecedents del llinatge català dels Santmartí en la senyoria d'Eramprunyà i Olèrdola –i altres- en el segle XII. Veg. Montserrat PAGÉS i PARETAS, *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, passim. Curiosament es tracta d'una zona i un llinatge, el de Santmartí, sobre els quals es bastirà la Baronia catalana d'Entença a mitjan segle XIII.

43 Document transcrit en la nota n. 13 de Francisco CASTILLON CORTADA, “La enfermería medieval de la catedral altoaragonesa de Roda de Isábena”, *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 92 (1981), p. 227-266. Veg. p. 236-237. D'acord amb el text del document, Sança era filla del cavaller anomenat Gombau Ramon que hauria entregat la seua filla com a esposa a Pere Mir d'Entença dotada amb el castell de Canalillos. La documentació de la nota anterior recull la signatura com a testimoni d'un “Belenguer Gonbald de Lirp” que podria ser parent de Sança de Lierp esposa, com hem vist al document de la venda del castell de Canalillos, de Pere Mir d'Entença. Cal aclarir, però, que no hem pogut documentar la font primària d'aquesta relació. El Cartulari de San Victorián recollia un document que coneixem per una còpia del segle XVIII de delimitació del terme de Graus fet “in presentia de senniores de Ripacurcia, senior Gombal Ramon, et senior Sang Acenarez, et senior Ramon Gombal, et Sang Sanz merino, et Vita Garcez iudice, et domno Grimaldo abbate sancti Victoriani”. Es tracta d'un document del 1084 c.. Veg. Ángel J. MARTÍN DUQUE, “Graus: un señorío feudal aragonés en el siglo XII”. *Revista Príncipe de Viana*, 227 (2002), p. 611-624, p. 614. Un altre (o el mateix) “Berenguer Gombalt,[senior] in Castro et in Capella” signa com a testimoni d'un altre document del 1126 d'Alfons el Bataller. Veg. Guillermo TOMÁS FACI, “Conflictos durante la construcción de los señoríos en Ribagorza (siglos XI-XII): la donación de Chía al monasterio de San Victorián por Alfonso I y sus consecuencias”, en *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), p. 795-810. Apéndice documental. Segons recull Francisco

Fem ara una ullada a la segona meitat del segle XII. El 23 d'abril del 1188 la dama Teresa Gombau d'Entença, probablement filla del Gombal/Gombau d'Entença que adés esmentàvem, és infermera del monestir de Sixena on fa professió canònica junt amb la infanta Dolça i altres onze dames il·lustres davant la reina fundadora Sança, el seu espòs Alfons el Cast i el príncep Pere. Aquesta primera Teresa d'Entença havia mort en l'any 1191, ja que el 25 d'octubre d'aquell any es penedia la reina del seu traspàs en un document conservat a Sigena.⁴⁴ Ens trobem amb una cronologia coincident amb les de les dues dones

CASTILLÓN CORTADA en "Documentos de Capella (Huesca) en el manuscrito núm. 729 de la Biblioteca de Cataluña (Barcelona)", *Argensola: Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 89 (1980), p. 211-220, p. 212, Berenguer Gombald disposava de la tinença de Capella també els anys 1104, 1110 i 1125. Precisament en l'any 1110 trobem també un (el mateix amb tota probabilitat) "Berenguer Gombal in Capella" tal com recull VILLANUEVA (*Viaje literario ...*, cit., doc. n. LXXII). Uns anys enrere, el 1079, són els comtes de Barcelona Ramon Berenguer i Berenguer Ramon els qui fan donació d'Anglesola a un cavaller anomenat Berenguer Gombald amb la seua dona Sança tal com llegim a Joan TOUS I SANABRA, "Toponímia pre-romana d'Anglesola i altres noms urgellencs", *Urtx: Revista cultural de l'Urgell*, 2 (1990), p. 15-35, p. 19. Encara abans, en un document datat entre el 1050 i 1065 ja apareix un cavaller dit "Berengario Gombaldo" signant el doc. n. 80-II dels publicats per Luis RUBIO GARCÍA, *Documentos catalanes, s. X-XII*, Universidad de Murcia, Murcia, 1979. Finalment cal afegir que al setge de Tarassona en la primavera de l'any 1119 participava junt amb "Pedro Mir de Entenza señor de Benabarre" com ja hem advertit, un cavaller anomenat "Berenguer Gombald señor de Capella" segons escriu Ángel CANELLAS LÓPEZ a "Tarazona y sus gentes...", cit., p. 30. Un Berenguer Gombald és encomanat pel rei Pere I d'Aragó de la tinença del castell i vila de Conchel en fer el monarca donació del lloc a l'església de Santa Maria de Montsó en l'any 1098, segons recull Francisco CASTILLON CORTADA, "La iglesia de Santa María de Monzón (Huesca)", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 27-28 (1974-1975), p. 7-61, i apèndix documental, doc. n. I, p. 38. Finalment Berenguer Gombau signa com a testimoni en tres dels documents publicats per José M. LACARRA, *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del Valle del Ebro*, 2 vol., Anubar, Zaragoza, 1982, vol. 2, doc. n. 57, n. 119 i n. 202, dels anys 1119, 1125 i 1130 respectivament.

44 Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona*

Entença que ara veurem. Efectivament, per un altre costat, dues germanes, Òria i Jussiana d'Entença, filles del senyor d'Alcolea, casaren en la mateixa segona meitat del segle XII respectivament amb els comtes de Pallars i el d'Empúries.⁴⁵

Arribats en aquest punt i animats per l'empenta resolta de J. E. Ruiz-Domènec en plantejar l'interés per la reconstrucció dels llinatges dels segles XI i XII "*convencido de que en la época feudal la memoria transita por la genealogía*", caldria fer una proposta de l'estructura de la nissaga. L'autor, seduït pel personatge que es compromet a resseguir en posteriors investigacions, s'admira del potencial econòmic d'una dama que assoleix un esglaió tan alt en la piràmide feudal i es demana per la seua ascendència, ja que "*la figura de esta dama sólo es posible entenderla si llegamos a saber con exactitud el linaje del que procede*". Com hem vist abans, fa descendir Òria (i per tant, també Jussiana) de Garsenda i Bernat d'Entença "*un feudatario menor de los condes de Pallars*". Òria havia estat entregada en matrimoni per intervenció, però, d'un *avunculus* seu, germà de la mare, que l'autor identifica amb "*el poderosísimo conde Artau II de Pallars*". L'any del casament – el document de les "*fidanzas*"-va ser el 1140 de manera

(1196-1213) *Documentos, Testimonios y Memoria Histórica.*, V I, Fuentes Históricas Aragonesas, 52, IFC. Diputación de Zaragoza, Zaragoza, 2010, doc. n. 4, p. 181. La mort de Teresa Gombau a Agustín UBIETO ARTETA, *Documentos de Sigüenza*, 2 vol., Anubar, València, 1972, vol. 1, doc. n. 10.

45 No hem pogut pas documentar amb seguretat la filiació d'aquestes germanes. La hipòtesi de la seua condició de ser filles d'uns senyors d'Alcolea anomenats Bernat d'Entença i Garsenda de Pallars, muller seua, prové de l'entrada "Entença" continguda en l'Enciclopèdia (GEC). Coincideix amb la proposta que fa Armand de Fluvià en el seus treballs sobre genealogia (*Catalunya Romànica*, s.v. *Entença*, Enciclopèdia Catalana). La proposta de fer Òria filla d'un Bernat d'Entença és represa per José Enrique RUIZ-DOMÈNECH que hi destaca la dimensió de les riqueses heretades de son pare Bernat per a constituir un dot adient per al casament amb el comte de Pallars. El pare d'Òria, "un hombre de la frontera", s'hauria enriquit del pillatge en terres musulmanes. Veg. de l'autor "Òria, condessa de Pallars... cit., p. 10.

que podem suposar que Bernat d'Entença naixeria un parell de dècades abans.⁴⁶ Tal enquadrament cronològic ens indueix a pensar que aquest Bernat fóra fill del cavaller Pere Mir que ja havia adoptat el *cognomen* Entença signant documents a partir de la primera dècada del segle XII i que, com hem vist, havia casat abans del 1096. No hi tenim, tanmateix, cap constància documental que ens permeta confirmar la filiació. En tot cas, Ruiz-Doménec li atribueix a la comtessa un parentiu directe amb “*el famoso Arnau Mir de Tost*”, a qui fa “*padre de la abuela de Òria*” sense afegir-hi cap referència.⁴⁷

Òria d'Entença-Pallars fou fundadora d'un cenobi ben lligat a l'estirp, el monestir de Casbas, i disposava de la senyoria d'Alcolea en redactar el seu testament l'any 1178. El text ens permet descobrir que, com mostrava Martin Aurell, “*en absence de descendants, ces biens [el dot aportat al matrimoni per la dona] retournent, du moins en partie, à la famille dont ils proviennent*” afirmació que reforça amb un exemple força interessant, ja que ens recorda que “*Òria d'Entença, comtesse de Pallars Jussà lègue Alcolea de Cinca, domaine reçu de son père à sa soeur Jusiana, comtesse d'Empúries, en substitution des héritières de sa petite fille Valença*”. Comprovem així que la senyoria d'Alcolea seria transmesa a sa germana casada amb el comte Hug III d'Empúries, ja que Òria sobrevisqué al seu fill, el comte Ramon (V). Aquest Ramon (V) de Pallars havia mort el 14 de setembre del 1177 i la petita Valença, la néta, morirà pocs mesos després que l'àvia.⁴⁸

46 José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, “Oria, condesa de Pallars...”, cit., p. 9. El text del pergami utilitzat per l'autor va ser publicat recentment a Ignasi J. BAIGES, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal...*, cit.. Els autors del recull documental atribueixen al pergami la datació aproximada del 1145 c. basant-se en la data del casament.

47 Veg. la nostra nota n. 38.

48 Martin AURELL, *Les noces du comte: mariage et pouvoir en Catalogne (785-1213)*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1994, p. 480. El text entre claudàtors és nostre per facilitar-ne comprensió. Òria d'Entença era esposa del Comte de Pallars i fundadora del Monestir de Casbas. El seu testament el va publicar Antonio UBIETO ARTETA,

En endavant la senyoria d'Alcolea -Alcolea de Cinca, actualment-esdevindrà la capital política d'una baronia d'Entença enfortida amb un mosaic de petites senyories que anirà eixamplant-se fruit d'adquisicions, bescanvis i donacions o herències dels membres de la nissaga;⁴⁹ un mosaic nombrós i sucós de tinences, “eredamientos”, castells i llocs o assignacions de cavalleries

Documentos de Casbas, Anubar, València, 1966, doc. n. 7, de maig del 1178. La datació del doc. n. 417 dels publicats per Lacarra (*Documentos para el estudio...*, cit.) amb l'expressió “eadem die qua ipse comes fuit sepultus in Càsouas, in altera videlicet die sancte crucis. Era MCCXV...” permet documentar el dia de l'enterrament encara que, com advertia el propi Lacarra, contradiu el text d'un altre document publicat per Valls i Taberner, que el considera viu a mitjan febrer de l'any següent. Veg. la nota a peu del document publicat per Lacarra. Òria havia estat la segona esposa del Comte Arnau Mir de Pallars Jussà que havia repudiat una filla d'Ermengol VI d'Urgell de nom Estefania. Veg. F. VALLS i F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Ed. Abadia de Montserrat, 2002, p. 107 i també Montserrat PAGÉS “Les pintures de Santa Maria de Mur, seu d'una canònica fundada pels comtes de Pallars Jussà” a R. Alcoy i P. Beseran (eds.), *El romànic i el gòtic desplaçats: estudis sobre l'exportació i migracions de l'art català medieval*, Universitat de Barcelona, Barcelona 2007, p. 26. Martin AURELL afegeix que Òria, que sobrevisqué al seu fill, el comte Ramon (VI), havia esdevingut tutora de la seua néta Valença per disposició del testament del comte i que “dans les dernières dispositions qu'elle édictait en mai 1178 quelques mois seulement après le décès de son fils Ramon, Òria prévoyait que la comtesse Valença fit son éducation dans le monastère aragonais de Santa Maria de Casbas où elle même s'est retirée; elle transférait la responsabilité de veiller pour l'enfant à Alfons Ier. Valença ne survécut à sa grand-mère que quelques mois”. (*Les nocces...*, cit., p. 353-355). Per la seua part Jaume SOBREQÜÉS (*El barons...*, cit., nota n. 72, p. 58) diu que Òria era la mare de Ramon (V) de Pallars Jussà i aquest, pare de la petita Valença. Comprovem que la néta d'Òria d'Entença reprén el *nomen* de la filla d'Arnau Mir de Tost que va casar amb el comte de Pallars Jussà Ramon (IV), és a dir, la seua pròpia rebesàvia.

49 Alcolea de Cinca va ser incorporada a la corona definitivament en l'any 1141 per iniciativa de Ramon Berenguer IV. Un intent anterior, del 1120, havia fracassat. La cronologia anima a pensar que el primer “senyor d'Alcolea” fos el pare de les “comtesses” de la nissaga Entença.

destinades a mitigar les creixents demandes dels cofres familiars;⁵⁰ petites senyories sembrades arreu del Somontano i la Ribagorça i que recorren les riberes dels rius Cinca i Alcanadre i que, al cap, contribueixen a rescabalar les inquietuds espirituals de la nissaga, tot ruixant amb generoses *pitancia* i dotacions per tal de nodrir capellanies als convents de Roda, Sixena, Escarp o Casbas o a assossegat la fam de les butxaques dels mendicants de Saragossa i Lleida i d'altres indrets dels territoris de la corona.

Quant a Jussiana d'Entença-Empúries ja hem dit que havia casat amb el comte Hug III d'Empúries i va rebre de sa germana major, Òria, la senyoria d'Alcolea en absència de descendents de la néta d'aquesta dama dita Valença en l'any 1178. El 1171, Jussiana, com a senyora també de Castiliscar havia signat, junt amb el seu fill Ponç Hug, un document per tal d'estimular el poblament en aquella zona de la comarca de las Cinco Villas, a Aragó, tot i que pocs anys després, el 1176, arran la mort del comte Hug III, entregava el lloc a l'Orde de l'Hospital.⁵¹ Jussiana d'Entença, titular doncs de la baronia d'Alcolea, trameté al

50 Juan F. UTRILLA UTRILLA, "La nobleza aragonesa y el estado en el siglo XIII: composición, jerarquización y comportamientos políticos", a Esteban Sarasa (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I (1213-1276)*, IFC, Saragossa, 2009, p. 199-218. En la p. 206 explica els canvis ocorreguts a començaments del segle XIII a Aragó i a l'entorn de la derrota de Muret (1213): "Desde estos momentos, y desaparecidas ya las honores como forma de premiar a los colaboradores del monarca, un nuevo sistema, los feudos de bolsa —llamadas en Aragón caballerías de honor— se iban a imponer; dichas caballerías no eran otra cosa sino el pago fijo de 500 sueldos jaqueses que el monarca se comprometía a entregar a los nobles por cada caballero que aportase a la hueste real, y así, a partir de entonces, una parte cuantiosa de las rentas del rey se redistribuirán entre sus «militares»".

51 Elena PIEDRAFITA PÉREZ, "Sectores sociales y ocupación territorial en las Cinco Villas", a Esteban Sarasa Sánchez (coord.), *Las Cinco Villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII. De la frontera natural a las fronteras políticas y socioeconómicas (foralidad y municipalidad)*, IFC, Saragossa, 2007, p. 249-294. Veg. p. 258 i p. 280. L'autora atribueix a Jussiana la circumstància de ser cunyada d'un Berenguer d'Entença "de la casa de Urgell-Pallars" una afirmació de la qual no hem pogut pas esbrinar el corresponent

seu segon fill, l'esmentat Ponç Hug, la senyoria d'Alcolea i la baronia d'Entença ja que el primer fill Ponç (III) rebria el títol del pare, el comtat d'Empúries. Trobem ací una curiosa coincidència: una estratègia en la transmissió patrimonial semblant a la pactada per Jaume II i Ermengol X d'Urgell preveient per als futurs titulars del comtat d'Urgell un destí específic ja que romandria en mans del fill segon si el primogènit cenyia la corona reial.⁵²

Aquesta aparent identitat entre els apel·latius bastits sobre ambdós referents toponímics –Entença i Alcolea– es trencarà en la segona meitat del segle XIII. En tot cas el primer s'esdevé clarament *cognomen* del llinatge i el segon apareix com a distintiu del caràcter baronial dels membres que se'n serveixen.⁵³

Amb Alfons el Cast sovinteja un Berenguer d'Entença que forma part de la comitiva reial en moments transcendents com ara la signatura del tractat de

suport documental. La donació a l'Hospital que recull Piedrafita a partir de la documentació de l'AHN (Arxiu Històric Nacional) la va recollir també Joaquim MIRET I SANS, *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya*, Impremta de la Casa Provincial de la Caritat, Barcelona, 1910, p. 125. El text de la carta de poblament de Castiliscar a M. Luisa LEDESMA RUBIO, *Cartas de Población ...*, cit., doc. n. 98.

52 Documentem també Jussiana al costat del seu altre fill dit també Ponç Hug que acaba d'estrenar el títol de "Impuriarum comes" al document de cessió que fa, junt amb sa mare, d'unes propietats al monestir de Santa Maria de Roses el 1174 recollit al cartoral. Veg. Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *El cartoral de santa Maria de Roses*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1986, doc. n. 102.

53 La confusió és irremeiablement persistent ja que en la segona meitat del segle XIII, com aviat comprovarem, trobarem els Entença que afegixen l'apel·latiu de "senyors d'Alcolea" per una banda lligats a les senyories valencianes de Xiva, Xestalgar, l'aragonesa de Mançanera i altres i els Entença que s'intitulen amb l'apel·latiu de la "Baronia d'Entença", corònim aquest que cal identificar amb la baronia de Prades a la Catalunya Nova que havien comanat els Santmartí-Castellvell. Ambdues branques, però, segons sembla, descendeixen de la línia Empúries com veurem.

Cazola en l'any 1179.⁵⁴ Un altre exemple que palesa la importància dels papers que li són assignats pel monarca és la seua responsabilitat en la custòdia dels llocs establerts com a garantia del tractat de Castro Verdejo del 1186.⁵⁵ La menció més antiga que en coneixem prové d'un document del mateix rei de finals de l'any 1169 protegint el priorat de Roda.⁵⁶ En maig del 1176 signa un document relatiu a la capellania de l'església de Sant Jaume d'Entença al costat de la seua mare, Guillema.⁵⁷ Berenguer apareix també com a *senior* de Calatayud

54 Zurita, II-XXXVII.

55 Consultat en la xarxa, UJI/AVJI, document n. 000572, consulta feta el 14 d'agost del 2011, <<http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=000572>>.

56 José Miguel PESQUÉ LECINA, "Documentos del priorado de Roda: siglos XI al XX" *Homenaje a Don Antonio Durán Gudiol*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Huesca 1999. p. 675-689. Veg a la p. 688 un document hi editat on l'autor transcriu en la relació de signants un "Berengarii de Tenza".

57 Ramon CHESÉ LAPEÑA, *Col·lecció Diplomàtica...*, cit., doc. n. 490. Del fragment "nobilisimis domna Guillelma et filio meo Berengario e Ramon Isarn et totos omnes d'Entenza..." hom pot també intuir que aquest Ramon Isarn, al qual s'hi atribueix la condició de "senior", és marit de Guillema i pare de Berenguer. Només aquest darrer, però, rep l'apel·latiu "d'Entenza" que llueix en la subscripció. Precisament és la dona, Guillema "qui hanc carta mandavit scribere et testes firmare". L'apreciació sobre la paternitat de Berenguer és, tanmateix, molt dubtosa ja que el document següent, el n. 491, atribueix la futura herència de l'esmentat Ramon Isarn en la senyoria a un "A. Escrivan" en el fragment que copiem: "Et, post obitum de R. Isarni, abeat Raimundus ipsam ecclesiam per A. Escrivan sicut modo abet per R. Isarni". Per la seua part Miret i Sans escrigué que "Una senyora anomenada Agnès, tia d'En Berenguer d'Entenza, testà en 1185, dexant al Hospital lo castell de Puigvert ab sos termes y homens y posant sots la guarda del orde a sa filla Guillelma y als seus nets. Llega també als Hospitalers los béns que té en Saragoça y son patrimoni «dimitto in garda et bajulia et proteccione domini Regis Aragonis et domine venerabile Regine et de Berengari de Entenza mei nepotis et de Pelegrí de Castellazol et de Frontin de Benavent». Com a testimonis signaren dit testament B. de Rocanegada, comanador del Pallars, A. capellà de Galliner y Bernat de Claret". Veg la seua obra Joaquim MIRET i SANS, *Les cases de Templers...*, cit., p. 225. Si entenem el mot

signant com a testimoni en un document del 1180 i un altre del 1185 i com a *senior* de Saragossa en l'any 1192.⁵⁸ En el mateix terç final segle XII i primers anys del següent coneixem un Berenguer d'Entença que apareix sovint també en la documentació del rei Pere el Catòlic estudiada per Martín Alvira i que és encomanat pel rei de la tinença de bell nou de Calatayud -“*dominus per regem*”, és la fórmula ací utilitzada- de maig de 1206 i també fou *senior* de Fuentes, Alfajarín, Teruel i Cetina.⁵⁹ Aquest Berenguer, que pot ser el mateix que abans

“nepotis” amb el significat de “nét” tindriem la dama testadora, Agnés, la seua filla Guillema i el nét Berenguer d'Entença.

58 Concepción CONTEL BAREA, “El Císter zaragozano en el siglo XII: abadías predecesoras de Nuestra Señora de Rueda de Ebro”, *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 16-18 (1963-1965), p. 385-553. Veg. doc. n. 33, 34 i 37. El document del 1180 al cartulari publicat per Ángel CANELLAS, “Colección diplomática de la Almunia de Doña Godina (1176-1395)”, *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 12-13 (1961), p. 191-269. doc. n. 4. “Belengario d'Etença en Chalataú” llegeix Lacarra (*Documentos...*, cit., doc. n. 420) a l'escatocol d'un document d'Alfons el Cast d'agost del 1185. Sembla que Berenguer fou senior de Saragossa entre el 1187 i el 1193. Cfr. A. UBIETO ARTETA, *Los Tenentes...*, cit., 198.

59 Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico...*, cit., diversos doc. per exemple: n. 604, 620, 622, 783 i el quadre resum de tinents i tinences durant el regnat de Pere el Catòlic de la p. 2421-2426 del tom V. Deu tractar-se del mateix Berenguer d'Entença que el 1186 és també esmentat al doc. n. 24 dels publicats per Adolfo BONILLA Y SANMARTÍN, “Documentos aragoneses del siglo XII”, *II Congreso de Historia de la Corona de Aragón Huesca (Huesca, 1920)*, Justo Martínez, Osca, 1922, vol. 1, p. 173-294, p. 259. El recull està format per documentació copiada recollida en un quadern conservat en la Biblioteca de la Real Acadèmia de la Història. *Ibidem* p. 232. També documentem un Berenguer d'Entença a la *Colección Diplomática de la catedral de Huesca* publicada per Antonio DURÁN GUDIOL (Instituto de Estudios Pirenaicos, Huesca, 1965-1969, vol. 2, p. 372. Curiosament com a tinent del mateix Calatayud trobem un “Bernardus d'Entenza in Calataiub et in Cetina” en l'any 1206 (“sub era” 1244) que podria ser una opció errònia en el desplegament de l'abreviatura “B.”. *Ibidem* p. 645. La transcripció de M. Luisa LEDESMA RUBIO (*Cartas de población...*, cit., doc. n. 149) ofereix precisament la lectura “B. Entença in Calataiub et in Cetina” que interpreta com a Berenguer a l'índex

hem vist junt amb Alfons el Cast, subscriu com a testimoni en el documents reials entre els anys 1198-1206 i probablement va morir el 1208.⁶⁰

Pocs anys abans, en l'any 1202, havia rebut la donació de la vila de Mançanera fregant els límits de la taifa valenciana.⁶¹ La donació afectava també els seus successors i ho constatarem més endavant cap a principi del segle XIV. Es tracta, però, d'un personatge de gran rellevància que amb dificultats encaixem en la genealogia dels Entença.⁶² No deixa de ser sorprenent que un

toponomàstic.

60 Martín ALVIRA CABRER, *Pedro el Católico...*, cit., p. 166 on recull que “Según los Anales Toledanos primeros publicados por Flórez, t. XXIII de la España Sagrada p. 394, murió en 1208”. Aquesta data la trobem també a Zurita, II-LVI, junt amb la mort de la reina mare Sança. És complicat mantindre per a un únic personatge anomenat Berenguer d'Entença un arc temporal tan generós –del 1169 a 1208 – encara que no impossible.

61 Ibidem, T. I, doc. n. 328 bis, p. 459. En el regest, l'autor interpreta que la donació inclou els llocs d'Alpont, Begís, Lliria i un altre anomenat Calçada de Valencia. El text diu “habeat per terminum versus partem de Sarrion .VI. milleria/tas terre, et usque partem de Alventosa quinque milleriatas terre, usque quoque partes de Alpont habeat terminum usque ad collem de / Arcubus et sicut vadit de colle de Arcubus et aque discurrunt usque partem de Liria .XII. milleriatas terre, habeat quoque per terminum .XII. milleriatas terre usque pinarem sicut itur per calçatam usque partem Valencie, habeat eciam .XII. milleriatas / terre usque partem de Bexix et decem milleriatas terre usque Camarenam sicut itur per Senam” comprovem que cal entendre, com en realitat creiem, que els topònims són únicament els referents usats per tal d'especificar la direcció cap on s'adrecen les mesures indicatives de l'extensió en milles i no formen part del lot que s'assigna al cavaller.

62 L'única pista que tenim a mà és tractar de resseguir la història del senyoriu de Mançanera que apareix en mans dels Entença “valencians” a principi del segle XIV com hem vist abans en reflectir l'ample patrimoni a disposició de Gombau d'Entença i sa filla Teresa en els seus respectius testaments. Si fóra el cas, aquest Berenguer d'Entença descendiria de la comtessa d'Empúries, Jussiana. Podria ser fill d'aquesta per la cronologia i germà de Ponç Hug, que havia heretat la senyoria d'Alcolea però no apareix en les genealogies comtals. Per la seua part Joaquim MIRET i SANS en el seu *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, IEC, Barcelona, 1918, (ed. facs., IEC, Barcelona, 2004), en l'apartat

guerrer tan omnipresent en els diplomes reials i encomanat de tantes i tan importants tinences no ens haja llegat ni una ratlla de tinta en relació amb la seua filiació. Tanmateix, si atenem al seu arc cronològic comprovem que es tracta d'un cavaller contemporani de les germanes comtesses o una mica posterior. ¿Un germà petit? ¿Hauríem d'esbrinar una estranya exclusió del fill mascle de la transmissió del patrimoni de la nissaga?. Com tornarem a veure més endavant, no és pas l'única vegada que ens trobem amb una transmissió patrimonial per via femenina tot exclouent l'existència d'un fill mascle.⁶³ Recordem, però, que el document que un Berenguer d'Entença signava el 1176 referit a l'església de Sant Jaume d'Entença identificava la seua mare anomenada Guillema. Aquesta dada ens ofereix la possibilitat de considerar que aquesta dama fóra germana d'Òria i de Jussiana i hauria heretat la senyoria d'Entença deslligada de la corresponent d'Alcolea.⁶⁴

Encara ens cal fer menció d'un altre personatge de la nissaga documentat els primers anys del segle XIII. Es tracta d'un "*Arnaldi d'Entenza, militis*" que

"Addicions i correccions", recull la proposta que aquest Berenguer d'Entença fóra germà o pare de Jussiana, esposa del comte Hug d'Empúries. La notícia prové de l'obra de Blancas "Linajes de Aragón" (Jerónimo de BLANCAS y TOMÁS) que s'hi esmenta.

63 La personalitat d'aquest Berenguer d'Entença és un misteri sense resoldre encara. Podem pensar que el (o els) Berenguer d'Entença descendeix d'una branca col·lateral de la família de manera que li permet d'usar el *cognomen* i de pas confondre els historiadors. Quant a l'exclusió dels fills mascles de la transmissió patrimonial descobrim que la nostra nissaga ofereix un altre exemple contundent tal com hom pot comprovar una mica més endavant.

64 La cronologia permet aquesta hipòtesi, ja que Òria havia casat el 1140 i Berenguer, documentat a partir del 1169, degué nàixer en els primers anys de la dècada del 1150. Per una altra banda la identificació dels pares d'Òria que hem recollit impedeix la possibilitat de fer Berenguer, fill de Guillema, germà de les "germanes comtesses".

subscriu una donació a Sant Vicent de Roda en setembre del 1208 que ha fet Berenguer de Siscar.⁶⁵

65 Núria GRAU QUIROGA, *Roda de Isábena ...*, cit., doc. n. 348.

b) Els Entença al segle XIII

Resseguint la descendència de la línia d'Empúries trobem els fills de Ponç Hug d'Entença, el fill del comte Hug III i de la senyora de la baronia d'Alcolea, Jussiana d'Entença. En coneixem tres fills i tots tres són personatges de gran rellevància i els trobem presents en els primers cercles del poder al llarg del regnat de Jaume I: una nova Jussiana, un nou Berenguer i un, nou també, Gombau d'Entença. Per una altra banda coneixem una notícia dubtosa que ens presenta un altre improbable membre del llinatge anomenat Guillem d'Entença a qui el comte d'Urgell hauria entregat la senyoria de Mequinensa en l'any 1207.⁶⁶

66 Joaquín SALLERAS CLARIÓ, *La Baronia de Fraga: su progresiva vinculación a Aragón (1387-1458)*, Tesis doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2006, p. 73, disponible en la xarxa: Tesis doctorals en xarxa, www.tdx.cat, consulta realitzada el 20 d'agost del 2013, <<http://www.tdx.cat/handle/10803/2068>>. L'única referència que ens permetia encaixar-lo en la laberíntica genealogia del casal Entença és un document de Jaume I del 1246 sobre una disputa de termes entre Fraga i Mequinensa que, segons l'autor, al·ludeix una Sibilla d'Entença casada amb Pere de Montcada i filla de Guillem d'Entença. Són dades dubtoses ja que Pere de Montcada (VI Senescal) casà amb Sibilla d'Abarca i hauria rebut la senyoria de Mequinensa de son pare Guillem Ramon que l'havia rebuda, al seu torn, del rei Pere el Catòlic en l'any 1212 amb motiu del seu casament amb la filla del monarca, Constança. (Santiago SOBREQUÉS i VIDAL, *Els Barons...*, cit., p. 114-115). També Ferran SOLDEVILA en la nota n. 356 de la seua edició del *Llibre dels Feits* del rei Jaume I (revisada per M. Teresa FERRER I MALLOL, IEC, Barcelona, 2007). Aquesta qüestió, però, sembla esmenada definitivament per Marta MONJO GALLEGRO en afirmar que "La consulta de la documentació ha permès esmenar un error sovint repetit pel que fa al dot de Constança. Assíduament en molts treballs apareixen en aquell dot, a més de les esmentades, les viles d'Albalat de Cinca i Mequinensa. Aquesta dada és recollida per Lladonosa dels treballs de Sobrequés i, possiblement, a través de la seua obra, s'ha transmès a posteriors investigacions. Malgrat les afirmacions d'aquests dos autors, la documentació no esmenta res de les viles per ells citades, tot especificant, en canvi, que el dot inclou només Aitona, Seròs i Soses" (a "Noves aportacions a l'arbre genealògic de la família Montcada, senyors de la baronia d'Aitona", *Acta historica et archaeologica*

A l'indiscutible ressò del seu parentiu amb la noblesa més prestigiada, com ara la representada pels comtes de Pallars i d'Empúries que ja hem vist, s'afegiran ara els lligams amb la corona.⁶⁷ Com adés explicàvem en relació amb els comtes d'Empúries, trobàvem una dona Entença, anomenada Jussiana, que aportava igualment patrimoni i onomàstica als descendents del matrimoni. El segon fill dels comtes, Ponç Hug, portarà l'apel·latiu de la nissaga i el trametrà als seus fills: Gombau, Berenguer i una nova Jussiana que reprén el *nomen* de l'àvia.⁶⁸ Dues noves operacions matrimonials enfilaran els principals membres de

mediaevalia, 26 (2005), p. 327-344). Per una altra part documenta la donació que el comte d'Urgell féu de Mequinensa el 1207 però a Guillem de Cervera i no pas a Guillem d'Entença i després d'una enrevessada trajectòria documental només pot confirmar la possessió de Pere de Montcada i la seua esposa Sibila sobre Mequinensa en l'any 1255 (p. 330-331). Finalment, cal aclarir que algunes genealogies atribueixen a aquell hipotètic Guillem d'Entença una suposada possessió també de la baronia de Fraga al primer terç del segle XIII, l'autora, però, insisteix que els Montcada obtingueren Fraga per un intercanvi amb els Templers (p. 330). Ana Isabel LAPEÑA PAÚL ("Fraga, de medina musulmana a villa cristiana", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 76-77 (2002), p. 241-367) ignora també la suposada relació de l'hipotètic Guillem d'Entença amb Fraga tot explicant que "A lo largo de la primera mitad del siglo XIII da la impresión de que la monarquía controló la propiedad y el dominio de Fraga". Veg. p. 313.

67 Santiago SOBREQUÉS i VIDAL, *Els Barons...*, cit., p. 13.

68 La filiació d'aquest Berenguer d'Entença respecte de Ponç Hug la podem documentar a Concepción CONTEL BAREA, *El Císter zaragozano en los siglos XIII y XIV. abadía de Nuestra Señora de Rueda de Ebro*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1977, vol. 2, doc. n. 71 de 27 de juliol del 1229, on llegim en l'escatocol "Berengarium de Entenza filium Poncii Hugonis". Berenguer i Gombau són germans i casats amb les germanes també, Guillema i Elvira filles de Miquel de Luèsia. El cartulari de Sigena recull un document de donació d'uns béns al monestir per part del senyor d'Alcolea d'aleshores, Ponç Hug. Segons recull el text, l'entrega es produeix atenent els precs de la seua germana Aloydis, comtessa d'Armanyac (sorpren aquest parentiu que no hem pogut aclarir). Està datat en novembre del 1226 i compta amb la confirmació del seus fills "Ego Berengarius de Entença et Gombaldus de Entença. filii predicti Poncii Hugonis, per nos et per nostros...". Veg. Agustín UBIETO ARTETA, *Documentos de Sigena*, cit., doc. n. 109, p.

la família Entença cap als cims més alts de la piràmide feudal de la corona d'Aragó.

Cal assenyalar en primer lloc el casament de la filla de Ponç Hug. Es tracta d'una nova Jussiana d'Entença com déiem, néta de la comtessa homònima casada amb Hug d'Empúries (III) en el terç final del segle XII i a qui adés ens referíem. Aquesta "segona" Jussiana, probablement la filla major, fou casada amb un personatge ben poderós.⁶⁹ Es tracta de Bernat Guillem de Montpeller, oncle de Jaume I. De bell nou una dona Entença eixampla el nom del llinatge de manera que aquest Bernat Guillem va adoptar l'onomàstica, i el patrimoni, de l'esposa. L'apel·latiu el transmeteren tots dos a la seua descendència. És aquest Bernat Guillem d'Entença o de Montpeller -apel·latiu que ací preferim per tal d'evitar confusions- l'heroi del Puig mort en combat defenent el fortí avançat que les tropes jaumines havien erigit de camí cap a la conquesta de la *madina Balansiya*. El parentiu amb el monarca es recull al text de la crònica reial al començament del seu relat en donar l'explicació de la nissaga de la seua mare Maria de Montpeller que era filla de Guillem de Montpeller i d'Eudòxia Comnena, filla de l'emperador Manel Comné. Aquest Guillem havia tingut altres fills d'un segon matrimoni, que després fou anul·lat pel pontífex, entre els quals hi havia: "En Bernat Guillem, que nós heretam e donam muller per nom Na Juliana que era de llinatge de la mare per nom d'Entença" i concreta que aquesta Juliana/Jussiana era "filla d'En Ponç Hug, frare del comte d'Empúries, qui havia

164-166. El fet que aquests tres "Entences" siguin germans i fills de Ponç Hug apareix també recollida en anotació marginal de diversos manuscrits del Nobiliario de Aragón. Cfr. Pedro GARCÉS DE CARIÑENA, *Nobiliario de Aragón*, (ed. crítica de Isabel UBIETO ARTUR), Anubar, Zaragoza, 1983. Veg. la seua nota n. 50 de la p. 317.

69 Aquesta condició de primogenitura la presumim avaluant la probable intervenció del rei Jaume I en un matrimoni que permetia el seu oncle Bernat Guillem de Montpeller entroncar amb el llinatge Entença. Perquè la "promoció" tinguera sentit haurem d'atribuir la preeminència de la dona Entença a l'hora d'heretar el patrimoni front als seus germans, que com a bons cabalers, i cavallers, partiren darrere del rastre conqueridor d'un monarca que s'ocuparà de dotar-los aviat generosament en terres valencianes.

nom n'Huc". Tornarà a recordar-ho en el passatge on es recull precisament el lament per la mort del mateix Bernat Guillem de Montpeller o d'Entença en la defensa del Puig. El relat posa en boca del rei l'explicació: "era nostre oncle de part de nostra mare".⁷⁰

El mateix passatge ens revela la doble conseqüència de la tragèdia familiar. Per una banda calia rellevar immediatament el comandament militar de l'escamot encomanat de la defensa de la fortificació. Una tasca d'importància estratègica que tot just acabava de mostrar, amb força agres conseqüències, la seua prevalença. Jaume I va triar un parent del capità caigut tractant, imaginem, de vincular la possessió del lloc a la persistència de la memòria del seu oncle relligant-lo a la seua nissaga. Calia un Entença i entre els presents hi era el nét del comte d'Empúries, Berenguer d'Entença. Era aquest Berenguer cunyat del finat doncs la seua germana, Jussiana, era la vídua desconsolada de l'escena.⁷¹ Un rellevament que, per raons òbvies, calgué deslligar de l'altra greu conseqüència del drama recentment ocorregut: la successió de la branca familiar. Aquesta era una responsabilitat que havia de recaure necessàriament en el fill del capità mort que es deia Guillem. Aquest Guillem, però, era només un nen petit i amb prou feines podria ser investit com a cavaller encara que un rei poderós pot fer gairebé qualsevol cosa i així va procedir. Una altra qüestió era l'atribució de la responsabilitat militar sobre el fortí que sàviament ordenà, com

70 Les frases entre cometes de la crònica reial provenen de la CJI, cap. 4 i 235. Es tracta de Bernat Guillem de Montpeller que era germà de Maria de Montpeller, mare del monarca, per part de pare ja que nasqué d'una relació de Guillem de Montpeller amb una dama castellana anomenada Agnès. Bernat Guillem de Montpeller arran del seu casament amb una altra Jussiana d'Entença, senyora d'Alcolea, incorporà l'onomàstica i el patrimoni de la muller. ZURITA, II-LXV. Ací, per no contribuir a l'enrevessada i complexa onomàstica del llinatge, mantindrem l'apel·latiu "de Montpeller" per a aquest personatge evitant confusions amb els diversos "Bernats" Guillem d'Entença documentats en endavant.

71 No deixa de sorprendre l'absència d'indicacions, fonamentalment en el relat de la Crònica, sobre la filiació de Berenguer d'Entença atesa la seua indubtable proximitat amb l'estimat oncle del rei, Bernat Guillem de Montpeller.

hem vist, que restara sota l'empara de l'oncle del jove, l'abans esmentat Berenguer d'Entença sobre el qual aviat retornarem.

El relat de la Crònica recull no sols que el jove, que hi havia estat menat pel rei, "havia nom Guillem d'Entença" i que "havia deu tro a onze anys" sinó també el compromís solemne de Jaume I a entregar-li "tota la terra que son pare tenia per Nós" mentre l'investia com a nou cavaller. Efectivament, el propi Puig de Santa Maria, junt amb d'altres senyories, i entre elles les aportades pel matrimoni del seu difunt pare amb Jussiana d'Entença, semblava destinat a integrar el patrimoni senyorial dels hereus de la nissaga del plorat oncle del monarca i podrem resseguir els destins de l'emblemàtic indret del Puig entre les possessions de la branca dels Entença de les muntanyes de Prades, en les dècades finals del segle XIII.⁷²

Certament, és també conegut el senyoriu que incorporà l'onomàstica del llinatge en terres de la Catalunya Nova. En aquest cas es tracta d'un Guillem d'Entença que amb el seu matrimoni amb Alamanda, l'hereva del senyoriu Castellvell-Santmartí, dóna pas a la Baronia d'Entença a l'entorn de Falset. Com és també sabut, el senyoriu el va reintegrar Jaume II arran la previsible infecunditat d'un altre Guillem d'Entença, nét de l'anterior, en l'any 1313, fent ús d'un curiós acord de compravenda. El territori, afegit al corresponent de les muntanyes de Prades, fou erigit en Comtat de Prades pel rei i serví pocs anys després, el 1324, per a titular un dels fills del monarca, Ramon Berenguer.⁷³

D'aquesta manera veiem com se'ns presenta prou clara la formació a mitjan segle XIII de dues branques que, aferrades a l'onomàstica comuna, solen distingir-se amb els respectius apel·latius de les senyories o baronies d'Entença i

72 CJI, cap. 232, 235 i 236.

73 Sobre el senyoriu d'Entença-Prades: Manuel ROMERO TALLAFIGO, "El señorío catalán ...", cit., p. 515-582. L'esmentat contracte de compra hi és estudiat detingudament, p. 537-539. ¿Una estratègia semblant a la que feu servir el mateix Jaume II per vincular el comtat d'Urgell a la família reial?. Ambdós tractats són pràcticament coetanis, 1313-1314.

la d'Alcolea. Tanmateix, al revolt de la centúria següent, i amb el ressò subtil del llunyà i petit solar ribagorçà, cal ara distingir clarament, si més no, entre els Entença valencians cridats a participar dels grans afers del nou regne i els catalans de la Baronia d'Entença de la Catalunya Nova, és a dir, de les terres que formarien part del futur comtat de Prades. Entre aquesta darrera branca Entença alguns membres deixaren fonda i ferma la seua petja en les magnífiques empreses i aventures mediterrànies envers l'orient.

Seguint el rastre de la senyoria del Puig, trobem que està en mans dels Entença de la branca catalana, la qual cosa ens indueix a pensar que el Guillem d'Entença que s'hi instal·là casant amb Alamanda de Santmartí fóra el fill del mort al Puig, és a dir, l'hereu de Bernat Guillem de Montpeller que "havia deuto en onze anys" entre el final del 1237 i principis del 1238. L'intent de reconstrucció de la nissaga Entença del gran genealogista Fluvià proposava, però, que el marit d'Alamanda, Guillem, era fill del Berenguer d'Entença que serà, com després veurem, senyor de Xiva tot i que el fill i hereu d'aquest Berenguer es deia també Berenguer i no pas Guillem.⁷⁴ El Berenguer que aviat veurem com a senyor de Xiva era en realitat el seu oncle, és a dir, el guerrer que havia rellevat a son pare mort en l'escomesa del Puig i que era també germà de Gombau i de Jussiana d'Entença i tots tres germans fills de Ponç Hug d'Empúries, també conegut com a Ponç Hug d'Entença. Precisament la donació de Xiva està datada al Puig de Santa Maria mateix en l'any 1237 com ara analitzarem.

Per part seua, Ferran Soldevila proposa que els dos cavallers cridats per Pere el Gran al setge de Montesa en plena guerra contra la insurgència andalusina de començament del seu regnat, el mateix 1277, anomenats Bernat Guillem d'Entença i Berenguer d'Entença, eren germans i fills de Bernat Guillem de Montpeller i ho argumenta amb la comprovació que Berenguer era senyor del Puig de Santa Maria que hauria heretat del seu suposat pare. Realment el Berenguer d'aquests anys deu ser el fill de Guillem d'Entença, és a dir, nét del de

74 Veg. el quadre genealògic a l'entrada "Entença" de la GEC.

Montpeller i per tant nebot del Bernat Guillem amb qui comparteix la crida del rei. El Berenguer d'Entença, senyor de Xiva, havia mort feia anys.⁷⁵ També hi fou convocat un fill de Bernat Guillem d'Entença, anomenat Gil Martinis d'Entença.⁷⁶

En reforç de la nostra teoria podem adduir el fet que siga el propi Jaume I qui contribueix amb 1.000 masmudines "*in suplementum*" de Guillem d'Entença en raó de l'aixovar que s'esdevé del seu matrimoni amb Alamanda de Sobirats-Santmartí. Aquesta intervenció del monarca en un paper reservat al pare del contraient sorprenué Romero Tallafigo, que advertí desconcertat: "*Pudiera ser que el rey hiciera las veces de padre en razón de una tutoría*".⁷⁷ És il·lustratiu en aquest punt recordar la reacció protectora del monarca envers el jove orfe del seu estimat oncle abatut al Puig el 1237. El 3 de febrer del 1242 Guillem aportava les rendes de Castellnou (prop de Sogorb a l'Alt Palància) i Rafals (a la Llitera), com a esponsalícis per a Alamanda. Al document es recorda l'aportació que havia fet el rei "*nomine mei et pro me*" de 4.000 morabatins alfonsins "*pro exovario tempore nupciarum nostrarum*".⁷⁸ Aquest Guillem, iniciador de la branca

75 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran: el regnat fins a l'any 1282*, (ed. a cura de M.T. Ferrer i Mallol), IEC, Barcelona, 1995, p. 35-36. Per la seua part diversos manuscrits entre els usats per a l'edició crítica del Nobiliario de Aragón de Isabel Ubieto (cit.) recullen anotacions marginals en el sentit de considerar que el Berenguer d'Entença, senyor de Móra i Tivissa del darrer terç del segle XIII fóra fill de Bernat Guillem de Montpeller, oncle del rei Jaume I, i de Jussiana d'Entença, proposta que, al nostre parer, cal descartar. Veg. *ibidem*, la seua nota n. 64 de la p. 317. El senyor de Xiva, Berenguer d'Entença, havia mort el 1249 com veurem.

76 *Ibidem*, doc. n. 68, apèndix [1], p. 91.

77 Manuel ROMERO TALLAFIGO, "El señorío catalán...", cit., p. 539.

78 Desamparados CABANES i Ambrosio HUICI, *Documentos de Jaime I de Aragón*, V II, Anubar, València, 1976, doc. n. 347. La presència del Puig de Santa Maria formant part del patrimoni dels Entença de la Ribera d'Ebre la podem comprovar per exemple amb el doc. n. 32 dels registres oferts per ROMERO TALLAFIGO en l'article abans citat i dalt novament referit. Sobre ROMERO TALLAFIGO veg. la nostra nota n. 19. Berenguer, fill de Guillem d'Entença, fou cridat a comparéixer per una demanda contra ell i el seu alcaid al

catalana dels Entença tingué probablement dos altres germans: una dona anomenada Sibil·la, casada amb Pedro Fernández de Bergua, i un home anomenat Bernat Guillem que apareix signant documents reials des dels primers anys cinquanta del segle XIII.⁷⁹ Definitivament podrem comprovar que Guillem,

Puig de Santa Maria en juny del 1277. Veg. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran...*, cit. apèndix [1], doc. n. 70, p. 91. Observem també la discordança de les aportacions del rei si atenem l'estimació de Burns (DB, III, "Transition...", doc. n. 651) sobre el valor dels morabatins alfonsins equivalents a 6 s., i les masmudines a 4 s. Així, els 4.000 morabatins es transformen en 24.000 s. mentre que les 1.000 masmudines suposen 4.000 s., potser cal entendre les aportacions del monarca com a complementàries.

79 Documentem Bernat Guillem d'Entença a partir del 1251. Les al·lusions més antigues que coneixem documentades són en primer lloc la seua presència com a testimoni el 27 de setembre d'aquest any signant una ordre de Jaume I relativa a la pràctica de la usura entre els cristians de València. Text provinent de l'ACA, CR, Còdex 9 de la Casa Reial, f. 14v-15r. Barcelona. Còpia de començaments del segle XIV Vicent GARCIA EDO, *Llibre de Privilegis de València*. 1988, p. 135, i l'hem localitzat a l'arxiu virtual sobre la documentació del rei Jaume I de la Universitat Jaume I de Castelló, UJI/AVJI, doc. n. 000184, consultat en la xarxa el 6 de març del 2014, <<http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=000184>> i també la seua subscripció com a testimoni de la donació que Jaume I va fer del senyoriu de Nules (La Plana Baixa) a Guillem de Montcada el 16 de novembre del 1251 que vam trobar copiat als registres de Jaume II (ACA, CR, reg. n. 287, f. 53 r.). També apareix en l'any 1253 en un document conservat a l'Arxiu Històric Provincial de Teruel, Pergamí 5V. Original trobat a la xarxa UJI/AVJI, consultat el 15 de juliol del 2012 a: <<http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/noticia.php?referencia=15032006>>. Del 1251 era també el document n. 77 dels publicats a M. Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I relacionados con Aragón*, IFC, Zaragoza, 2009. Quant a Sibil·la d'Entença cal afegir que apareix documentada en una disposició d'Alfons el Liberal del 1286 a Juan F. UTRILLA UTRILLA, "Linajes aristocráticos aragoneses: datos prosopográficos del linaje de los Bergua y notas sobre sus dominios territoriales (siglos XII-XV)", *Aragón en la Edad Media (Homenaje a la profesora emérita María Luisa Ledesma Rubio)*, 10-11 (1993), p. 859-894. L'autor, en la nota a peu n. 79 pensa que podria tractar-se d'una germana de Bernat Guillem d'Entença considerant tots dos personatges com a fills del Bernat Guillem de Montpeller. Aquesta apreciació, si més no pel que a fa a la dona Entença, prové del comentari de Zurita (II-LXVII) en què

Bernat Guillem i Sibil·la eren, tots tres, fills de Bernat Guillem de Montpeller i de Jussiana d'Entença.

Guillem va morir abans del mes de juliol del 1258 i el seu germà Bernat Guillem reclamaria en l'any 1264, davant Jaume I, el seu dret a rebre la successió de la senyoria de Montpeller al temps que reivindicada el seu nomenament com a majordom del rei i que hauria estat posat en qüestió. Malgrat els dubtes sobre l'exercici efectiu de la majordomia d'Aragó, hom pot comprovar l'autenticitat amb la documentació arxivística.⁸⁰ Per una banda, i en relació amb una de les múltiples comandes fetes pel rei, que el mantingué a prop seu malgrat algunes desavinences, Bernat Guillem fou encarregat de procedir a la redefinició de la frontera amb Castella resultant dels acords de Sòria del 1260 i el document copiat a l'arxiu reial reflecteix clarament aquella condició en atorgar l'11 de maig d'aquest any al noble "*Bernat Guillem de Entença, maioridomus Aragonum, plenum posse dividendi terminos inter Aragonum et Castellam*".⁸¹ De semblant manera tornem a comprovar a través d'un pergami custodiat a Saragossa i signat ara el 5 de març del 1263 per Jaume I que s'adreça a Bernat Guillem d'Entença i l'hi identifica com a "*maioridomo Aragonum*" per tal de concedir-li un mercat setmanal al lloc seu d'Alcolea de Cinca. El document més antic que coneixem que mostra l'exercici del càrrec és del 1253.⁸²

Per un altre costat, la reclamació de Montpeller es recull parcialment al text de la Crònica junt amb un altre paràgraf en què el monarca, no sabem si endevinant els perills de l'enrevessada onomàstica de la nostra nissaga, adverteix que al setge de Borriana havia participat un Bernat Guillem tot

caracteritza aquesta Sibil·la en 1264 com a "prima del rey (Jaume I), hija de don Bernaldo Guillem". Si era cosina del monarca, el Bernat Guillem que s'hi esmenta és necessàriament l'oncle de Jaume I, és a dir, el de Montpeller.

80 Sobre els dubtes, veg. la nostra nota n. 83.

81 ACA, CR, reg. n. 11, f. 172 v., Montblanc ("apud"), 11 de maig del 1260.

82 M. Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I ...*, cit., doc. n. 164.

especificant que al·ludeix al “pare d’aquest [Bernat Guillem] qui ara és, e era oncle nostre”, és a dir, pare del Bernat Guillem que conviu amb el monarca i l’acompanya en la host en el anys de redacció del paràgraf, evidentment molt posteriors a la rendició de Borriana. El rei està recordant la composició dels escamots assetjants. Els indicis ens animen a considerar definitivament un Bernat Guillem fill de Bernat Guillem de Montpeller i germà de Guillem, l’iniciador de la branca catalana instal·lada en la baronia de Prades.⁸³

Zurita no hi té cap dubte. Ho comprovem al relat de les disputes entre els nobles aragonesos i el rei en relació a la preparació de l’ajuda promesa als castellans per a la repressió de la insurgència al regne de Múrcia. En aquell contenciós del 1264, Bernat Guillem d’Entença encapçala la rebel·lió junt amb un fill del rei, Ferran Sanxis, i entre els greuges reclamats davant del monarca es

83 MIRET al·ludeix a un pergami de Jaume I de l’ACA amb el n. 1471 d’on trau l’expressió “majordom d’Aragó” que acompanyaria la signatura com a testimoni de Bernat Guillem d’Entença refermant una donació del rei feta en Saragossa el 6 de març del 1257 (*Itinerari...*, cit., p. 255, text i nota n. 4). La condició de majordom de Bernat Guillem d’Entença que assenyalava Miret i Sans al seu Itinerari va ser posada en dubte per Amparo PÉREZ BOLDÓ al seu estudi “Los mayordomos de Aragón bajo el reinado de Jaime I” (*Ligarzas*, 2 (1970), p. 57-76). Veg. p. 74 encara que s’hi refereix amb un estrany “Ferran Guillén, señor de Entenza”. Per la nostra part hem pogut comprovar que un pergami custodiat a l’arxiu de les Corts d’Aragó, a Saragossa, recull la concessió d’un mercat setmanal a celebrar a Alcolea de Cinca atorgat per Jaume I a Bernat Guillem d’Entença el 5 de març del 1263 on podem llegir que la disposició s’adreça al “dilecto nostro Bernardo Guillelmo de Entença, maioridomo Aragonum” que confirma l’exercici del càrrec amb tota claredat (sig. D 18 F. Antig., Fondo Documental Histórico, Biblioteca de las Cortes de Aragón, Palacio de la Aljafería, Saragossa). Curiosament el pergami hi apareix catalogat com si fóra del 3 de març mentre que l’original recull la datació “III nones marcii” que cal reduir al dia 5 de març i no al 3. El passatge de la Crònica que descriu el record del setge de Borriana prové de CJI, cap. 157 i sobre la reclamació de Montpeller a CJI, cap. 395. Guillem, el fill major i hereu de Bernat Guillem de Montpeller degué morir abans del mes de juliol del 1258, com pot deduir-se del doc. n. 178 dels publicats per Burns al vol. II del seu Diplomatari (DB, II, cit.).

trobava la reclamació del seu dret a rebre el senyoriu de Montpeller “*como heredero de don Bernaldo Guillén su padre que murió en el Puch de Santa María*”.⁸⁴ Ens trobem amb un episodi tens en les relacions amb el rei que reaccionà al deseïment dels nobles desposseint-los dels honors que en nom seu tenien, i també, lògicament, dels del seu estimat -fins aquell moment- Bernat Guillem, “*caballero muy principal y muy querido del rey*”.⁸⁵

Aquesta reclamació sobre la senyoria de Montpeller podria sorprendre una mica si donem com a definitiva la filiació del Guillem d’Entença, casat amb Alamanda de Sobirats-Santmartí, a qui consideràvem hereu del Bernat Guillem de Montpeller i a qui correspondria reclamar eixos hipotètics drets i, en cas que foren germans, Guillem és cridat, de mà del monarca, a succeir son pare mort, com hem vist, circumstància que fa pensar que es tracta del fill primogènit. Recordem, però, que Guillem hauria mort en el temps de la reclamació que recull la Crònica, de manera que podria el seu germà, Bernat Guillem, plantejar eixe dret sobre la senyoria de Montpeller.

Un Bernat Guillem, en definitiva, que necessitem en la nostra reconstrucció de la història política de la baronia de Xiva, al País Valencià. El mateix Bernat Guillem d’Entença que, una vegada superada la crisi del “*bovatge*”, serà restituït en la major part de les seues “*honors*” i serà agraciat amb un sucós i lluent lot de “*cavalleries*”. Un cavaller que tornà a ser estimat i que omplí les rengleres destinades a validar els actes i ordres reials al peu de multitud de pergamins al llarg de les dècades centrals del segle XIII. Un noble imprescindible al seguici del monarca conqueridor.

Recordem, però, que junt amb Jussiana d’Entença, muller de Bernat Guillem de Montpeller, Ponç Hug d’Entença-Empúries tenia dos altres fills, Berenguer i Gombau, que aniran de mà del rei Conqueridor en les hosts que

84 Zurita, III-LXVI. El mateix paràgraf conté altres al·lusions a la filiació del cavaller Bernat Guillem d’Entença, així com la reclamació de la majordomia i altres drets.

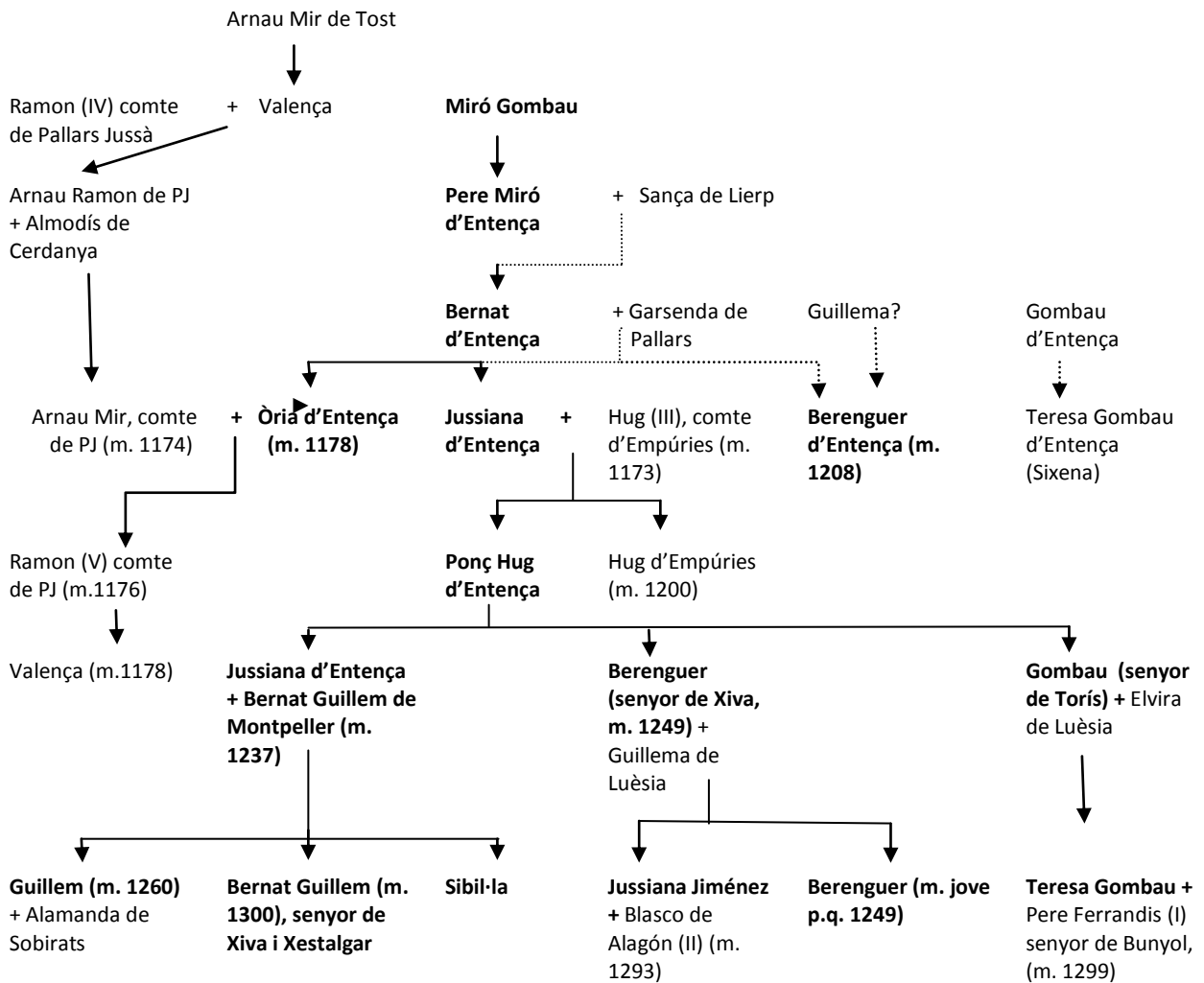
85 Zurita, III-LIX.

desferen la taifa valenciana on foren heretats. Berenguer va aconseguir la senyoria del *castrum* de Xiva i el de Pedralba mentre que a Gombau li fou entregada la senyoria veïna de Torís, totes dues ubicades unes poques milles a ponent de la *madina* rendida.⁸⁶ Dels descendents d'aquest Berenguer coneixem l'existència d'un fill del mateix nom que apareix junt amb sa mare, ja vídua, en un document del 1249, i d'una filla dita novament Jussiana que constitueix la seua onomàstica recuperant un *cognomen* de la línia materna i és coneguda com a Jussiana Jiménez d'Entença que es casaria amb Blasco de Alagón (II).⁸⁷ Per la seua part, Gombau, tingué una filla anomenada Teresa i que coneixerem com a Teresa Gombau d'Entença, que heretarà la senyoria de Torís. Aviat ho reprendrem.

Tractem ara definitivament de reconstruir la genealogia de la nissaga a partir de les dades i les hipòtesis explicades:

86 De bell nou trobem una dona, Jussiana, disposant del patrimoni del casal Entença amb motiu del seu casament amb el noble montpellerí, mentre que els seus germans mascles parteixen seguint el rei a la cerca d'un patrimoni propi entre el botí de la guerra de València. Recordem ací la hipòtesi que el Berenguer d'Entença de la segona meitat del segle XII fóra germà de les comtesses Òria i Jussiana que ostentaren la senyoria d'Alcolea amb una estranya preeminència sobre el germà mascle.

87 Rafael CONDE y DELGADO DE MOLINA, "Pergaminos aragoneses del fondo 'Sástago' del Archivo de la Corona de Aragón", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 51-52 (1985), p. 295-349, pergamí n. 14. El cognom Ximénez/Jiménez prové de la seua mare Guillema de Luèsia, filla de Miquel de Luèsia i de Mayor, néta de Galindo Ximénez de Belgit/Belchite. Veg. Concepción CONTEL BAREA, *El Císter ...*, cit., p. 195-465, p. 249.

Arc temporal
1040-1100
1100-1130
1120-1140
1140-1200
1160-1220
1210-1250
1235-1300

+ matrimoni

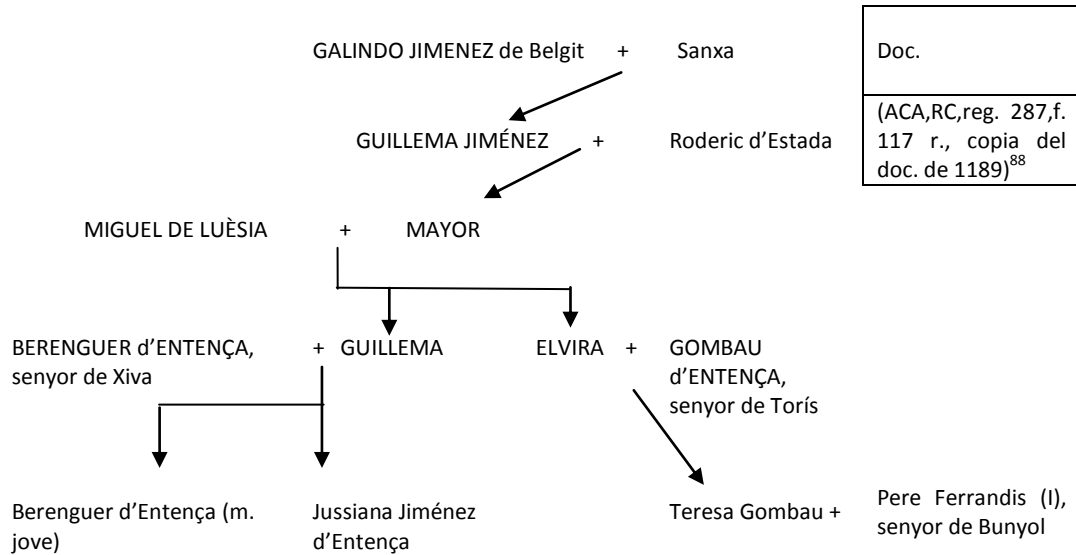
→ filiació

.....→ (fem servir aquest format per a les filiacions insegures)

m = mort

p.q.= 'post quam'

Els Ximenes/Jiménez de Belgit i de Luèsia

Parlàvem abans de dues dones Entença que protagonitzaren dos matrimonis que posaren la nissaga en relació directa amb el cim de monarquia i ja hem estudiat el de Jussiana i Bernat Guillem de Montpeller, germà de Maria de Montpeller. Per a tractar del segon caldrà que ens endinsem en el primer decenni del segle XIV per a trobar una nova Teresa d'Entença -la gran- aportant patrimoni desitjats i delerosos amb motiu de les seues noces amb l'Infant Alfons, fill de Jaume el Just i futur rei Benigne.

88 Es troba també copiat al registre "*Testamentorum, privilegiorum, staturorum et gratiarum*" de l'ACA, CR, reg. n. 2, f. 74 r.

1.1.1.2 Els Senyorijs de Xiva i de Xestalgar

1.1.1.2.1 El segle XIII

El rei Jaume I va fer entrega del territori dels *castra* de Xiva i Pedralba en el mes de setembre del 1237 en una de les primeres onades del repartiment dels territoris del Xarq al-Àndalus, en ple procés d'ocupació. El lot va ser entregat com a botí al cavaller Berenguer d'Entença en pagament per la seua col·laboració en la conquesta de la taifa valenciana, tal com testimonia el registre de la cancelleria reial, un dels que componen l'anomenat Llibre del Repartiment. Comprovem que la donació té lloc en una data primerenca, abans, fins i tot, d'encetar-se el desplegament del setge entorn de la ciutat de València. L'anotació al registre recull la datació crònica i es troba entre el recull de donacions fetes al Puig:

"Bg. de Entença, miles, castrum et villam de Xiva et de Pedralba iuxta Valenciam. VII kalendas octobris"(1237).⁸⁹

Advertim en primer lloc, tal com adés avançàvem, que el beneficiari de la donació és un dels fills de Ponç Hug d'Entença, és a dir, el mateix Berenguer que véiem rellevant el seu cunyat, Bernat Guillem de Montpeller, al cap de la posició avançada del Puig de Santa Maria, arran la mort en combat d'aquest darrer. Aquell indret aporta la datació tòpica del document d'entrega. Quant a la datació

89 LIdR, n. 72 que prové del registre n. 1 de la cancelleria reial de l'ACA. També l'anotació n. 2204 de l'edició d'Antoni Ferrando (*Llibre del Repartiment*, a cura d'Antoni Ferrando, Vicent Garcia editors, València, 1979) que correspon al registre n. 2 dels de Jaume I a la cancelleria reial i diu en termes semblants: "Bg. de Entença castrum et villam de Chiva et de Petralba iuxta Val(e)ntiam. VII kalendas octobris" (25 de setembre del 1237).

crònica comprovem que encara no s'ha disposat el setge de la *madina*, ja que es tracta del 25 de setembre del 1237, és a dir, una data molt propera als esdeveniments ocorreguts que motivaren el rellevament esmentat que s'hauria produït, pel que sembla, a mitjan del mes anterior.⁹⁰

Recordem en aquest punt que Berenguer era fill del Ponç Hug nascut del matrimoni entre el comte d'Empúries i Jussiana d'Entença, senyora d'Alcolea. Era també germà de Gombau d'Entença, a qui el rei va heretar amb una senyoria propera, la senyoria de Torís (actualment és un poble de la Ribera Alta, en la subcomarca coneguda com a Vall dels Alcalans) fregant els límits meridionals de la baronia de Xiva. Ambdós germans, Berenguer i Gombau, com ja sabem, havien casat curiosament amb dues germanes, les filles de Miquel de Luèsia dites Guillema i Elvira respectivament, i tingueren un paper molt destacat en les operacions de conquesta i ocupació de la taifa valenciana junt amb el rei Jaume el Conqueridor.⁹¹ Una tercera germana de Berenguer i Gombau que es deia Jussiana, com l'àvia paterna, era la dona de Bernat Guillem de Montpeller, com ja hem comentat.

Berenguer i Guillema van ser també senyors d'Íxer (Híjar) en el Baix Aragó baronia que aportaria la dona provinent de l'herència del seu pare, Miquel de Luèsia, tal com veurem més endavant. El 13 de novembre del 1236 signen tots dos un document d'acord amb el bisbe de Saragossa referit als drets de l'església d'Híjar.⁹² De manera efímera, com assevera Torres Fontes, Berenguer i el seu

90 Estranyament, l'itinerari de Miret (cit.) no fa cap referència als esdeveniments del Puig i encara, en referir-se al mes de la datació de la donació de Xiva i Pedralba a Berenguer d'Entença, escriu "perdem el rastre durant tot el setembre" (ibídem, p. 129). Guichard escriu amb claredat que els fets del Puig s'havien esdevingut "sin duda el 15 de agosto" tot i ressenyar les dificultats de resseguir l'itinerari del monarca. Veg. Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana. Siglos XI-XIII*, Universitat de València, València, 2001, p. 547.

91 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "L'alta noblesa catalana...", cit.

92 Fidel FITA COLOMÉ, "El Pilar de Zaragoza. Su templo y su tradición histórica hasta el

germà Gombau van ser també agraciats el 1244 amb l'entrega de Caravaca i Cehegín, al regne de Múrcia, per l'Infant hereu de Castella, agraint la seua participació en la host que conquerí inicialment aquelles terres per als castellans.⁹³

Comptem amb molt pocs testimonis documentals i molt poques notícies relacionades amb la Xiva d'aquells anys. La senyoria de Berenguer abastà una desena d'anys i s'estengué, amb tota probabilitat, fins a la seua mort que podem datar el 1249. En aquest punt resulta una mica complicat resseguir la història política del senyoriu, ja que comptem amb molt poca documentació i la que tenim és una mica confusa. Aviat ho comprovarem.

año 1324”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 44 (1904), p. 525-544. Veg. p. 540-542, doc. n. 16. L'acord afecta a l'usdefruit de les rendes mentre visqués Berenguer, la seua dona si el sobrevivia i al fill que designara hereu. “... *damus et concedimus vobis dompno B. de Entença et dompne G. de Lusi, uxori vestre, et uni tantum filiorum si quidem ex ipsa recipere vos contingat, omnes fructus et omnia iura tam decimacionis quam oblacionum defunctionum et aliarum quarumlibet (sic) rerum ad dictam ecclesiam de yxar pertinencia; tali condicione interposita quod vos, dicta uxor vestra, et unus tantum filiorum quem ab ea suscipere forte vos contigerit, habeatis et percipiatis omnibus diebus vite vestre omnes fructus et omnia iura, sicut superius est expressum ad ecclesiam de yxar pertinencia, libere pacifice et quiete; post obitum vero vestri, uxoris vestre sepedicte, ac unius filii amborum tantum quem elegeritis vobis successorem...*”. Del text es dedueix que el fill no deu haver nascut encara. Tot i amb això, al regist del document que precedeix la transcripció l'autor atribueix un nom al fill de Berenguer, *Gombaldo*. Es tracta, però, d'una proposta que no podem acceptar. L'únic Gombau de la nissaga que documentem en l'època és un germà de Berenguer així anomenat. El fill i hereu d'aquest Berenguer d'Entença i de Guillema de Luèsia es deia també Berenguer.

93 Juan TORRES FONTES, “El señorío y encomienda de Canara en la Edad Media”, *En La España Medieval, Estudios dedicados al profesor Julio González*, Universidad Complutense, Madrid, 1980, p. 535-555. En un article posterior l'autor fa “cosins” els germans Berenguer i Gombau. Veg “Tres nuevas fases en la historia de Canara”, *Murgetana*, 112 (2005), p. 9-20, p. 11.

Un important document d'aquest període, però, és el pacte signat amb el bisbe i el capítol de la nova seu de València nascut al caliu de la brega pel control del delme eclesiàstic: un conflicte estudiat amb detall per Robert I. Burns fa ja unes quantes dècades.⁹⁴ Xiva era en aquells anys un territori que conservava la seua població autòctona i la instal·lació de colons cristians era aleshores encara només una possibilitat tal com reconeix el propi document. Com hem dit, Berenguer d'Entença degué morir cap al 1249 perquè, en aquesta data, la seua vídua i el seu fill homònim, semblen vendre una part del senyoriu al monarca.⁹⁵ La interpretació que s'ha fet fins ara de la documentació trobada d'aquesta època ha confós els historiadors que se n'han ocupat, i que han ubicat el senyoriu de Xiva, a partir del document de venda adés recordat, en mans del rei fins a final del mateix segle XIII, quan torna a aparéixer en possessió d'un altre membre de la nissaga Entença documentat en l'any 1285. En aquest any el rei Pere el Gran ordenava als seus oficials que no intervingueren en el plet que mantenia amb el bisbe de València el senyor de Xiva d'aleshores: Bernat Guillem d'Entença.⁹⁶

La intervenció de la monarquia com a posseïdora de la baronia –de Jaume I i de Pere el Gran– va ser defensada per Febrer Romaguera que adduí diversos documents que mostraven aparentment el control directe sobre Xiva per part dels reis entre 1250 i les últimes dècades del segle XIII quan, de bell nou, apareix en mans de la nissaga, tal com hem vist. Febrer pensava que Jaume I podria haver segrestat el senyoriu per certes desavinences sorgides entre ell i el cavaller d'Entença que relacionava amb un conegut, i obac, passatge de la Crònica que

94 Robert Ignatius BURNS, *El reino de Valencia en el siglo XIII*, Del Cenja al Segura, València, 1982. Veg. Especialmente els capítols 8 i 9.

95 Amparo CABANES i Ambrosio HUICI, *Documentos...*, cit., vol. II, doc. n. 493. Hem escrit "semblen" perquè l'operació està encara per aclarir com ara veurem. El fill devia ser un jove de menys de 14 anys ja que en l'any 1236 encara no havia nascut, com hom pot deduir de la documentació que hem vist adés. Veg. la nostra nota n. 92.

96 CMF, II, doc. n. 2139.

recull una intervenció militar protagonitzada per Berenguer incomplint les ordres reials de no destorbar els andalusins valencians recentment ocupats. Els esdeveniments ocorren per la rodalia de Xàtiva, on un altre cavaller, Pere d'Alcalà, ha estat fet presoner pels andalusins junt amb cinc guerrers més, després d'haver-los atacats trencant el pacte que mantenia Jaume I amb els xativins. Llegim en la Crònica:

“e puis En Berenguer d'Entença anà-se'n de Xàtiva a córrer a les Cabanes de Terol e passà entre Riba-roja e Manises, e anc no gosaren eixir a ell Don Rodrigo Liçana e el maestre de l'Espital e els de València; e anà sa carrera, e no el gosaren escometre, sí que del riu Sec, qui passa per Torrent e per Catarroja, no el gosaren eixir a avant”.⁹⁷

Deixant de banda ara la dificultat d'interpretar el passatge de la Crònica, i més encara d'avaluar-ne la transcendència, constatem una dada que hauria d'haver estat considerada: la datació de l'esdeveniment. Ací les notes crítiques de Ferran Soldevila ens permeten concloure que l'avalot del cavaller d'Entença s'esdevingué pels voltants del primer setge de Xàtiva, ja que del text podem deduir que roman en mans dels andalusins que semblen donar-li cobertura i, si entenem que la manca d'una intervenció reial immediata es deu a la probable distància a què es devia trobar el monarca, ens conduïm al període entre final del 1240 -a mitjan novembre el rei s'absenta del regne- i l'octubre del 1241, data en què torna a signar documents Pere d'Alcalà, el cavaller apressat en algun moment anterior a les correrries de Berenguer. Lluny, en tot cas, ens trobem, de la suposada confiscació vuit anys després, arran de la seua mort. Curiosament, l'Itinerari de Miret i Sans recull la notícia d'un pergamí de Jaume I, signat però pel seu lloctinent, Ximén Peris d'Arenós, del 3 de setembre d'aquell any, el 1240,

97 CJL, cap. 316. La dificultat per tal d'interpretar el text de la Crònica hom pot palesar en llegir el començament de la nota a peu de l'editor: una frase, un interrogant. Ferran Soldevila (nota n. 1694) hi escriu “Com interpretar aquest passatge?” i tracta de fer-ho explicant que Berenguer d'Entença degué amagar-se a Xàtiva, encara en mans dels andalusins, fugint de la justícia del rei des d'on eixia a atacar i saquejar els cristians.

que recull la promesa de fidelitat de Berenguer d'Entença pel castell de Xiva i el compromís d'ajudar el monarca contra tots els enemics. No sembla gaire arriscat concloure que podia significar el tancament d'una ferida que meresqué unes línies en la selecta –i selectiva- memòria del rei que reflecteix l'estrany passatge cronístic.⁹⁸ L'anàlisi dels documents no trasllueix cap deseiximent mereixedor d'un mesura de segrest o confiscació del senyoriu per part del rei.

Si fem una ullada a les paraules de Zurita sobre la qüestió descobrim que l'escamot de Berenguer no era la causa d'un enfrontament amb el monarca sinó més aviat l'evidència que alguna desavinença s'havia esdevingut amb anterioritat. "*Por el mismo tiempo*" diu el cronista en relació a l'apresament de Pere d'Alcalà "*don Berenguer de Entenza estaba apartado del servicio del rey...*" i després de repassar les malifetes que semblen ocasionar la tornada del monarca que havia marxat a Aragó explica que Berenguer "*trató de se avenir con el rey y él le recibió en su merced*". El cavaller d'Entença, seguint Zurita, s'havia encastellat a la seua fortalesa de Xiva i es comprometé aleshores de rebre i acollir el rei en temps de pau o de guerra. Explicació que concorda pel que sembla amb el tenor del pergamí recordat en l'Itinerari de Miret i Sans que adés revisàvem.⁹⁹

La hipòtesi de la confiscació ens sembla, doncs, molt poc probable si no impossible, ja que les diferències amb el rei són molt anteriors als documents de venda. Encara més: els documents al·legats per Febrer Romaguera que pretenen mostrar la intervenció directa dels monarques en anys posteriors no es refereixen a la nostra Xiva, en l'actual comarca de la Foia de Bunyol, sinó a Xiva de Morella, un lloc proper a la capital de la comarca de Els Ports, com hem pogut demostrar en un treball nostre anterior. Cal també recordar que el 26 de maig de

98 Hem fet servir ací les notes de Ferran Soldevila de la seua edició de la "Crònica de Jaume I" (*Les quatre grans cròniques. Llibre del feits del rei En Jaume*, ed. revisada per M. T. Ferrer i Mallol, IEC, Barcelona, 2007, nota n. 1693) i el text de Joaquim MIRET I SANS del seu *Itinerari...*, cit., p. 145.

99 Zurita, III, XXXVII.

l'any 1249 era la vídua del cavaller d'Entença, i no pas el rei, qui venia la meitat del senyoriu. junt amb el fill comú -dit també Berenguer-, a *Petrus Martini* d'Ango (¿d'Agón?), això sí, amb el vistiplau reial.¹⁰⁰ Per a ser més precisos cal explicar que el document suposa realment el reconeixement que el monarca fa sobre la compra feta per Pere Martinis "*prout plenius continetur instrumento vendicionis facte a domna Guillelma de Lusia et filio eius Berengario de Entensa*". No oblida recordar el rei que la possessió que reconeix es fa "*retenta potestate et pace et guerra ad consuetudinem Barchinone*". Cap altra notícia coneixem del suposat comprador, Pere Martinis d'Agon, en relació amb Xiva.

Sense cap mena de dubte el document més complex d'explicar és, per a embolicar-ho tot una mica més, un altre emès pocs mesos després. Així, l'1 d'agost del 1249, un nou pergami ens presenta el monarca venent una meitat de Xiva -en principi sembla raonable pensar que fóra l'altra meitat- a un personatge anomenat *Petrus de Cillis*. El document en qüestió pot atribuir-se, efectivament, a la nostra Xiva i, encara que no comptem amb cap evidència tan determinant com la de la intervenció de la vídua Entença en el cas anterior, la referència al fet que l'operació es produísca sobre la meitat del bé transmés ens anima a

100 La forma correcta és "*Petrus Martiniz d'Agon*" com hem pogut llegir a l'original: ACA, CR, Pergamins Jaume I, perg. n. 1159. Així és conegut un personatge documentat en l'època en els registres reunits al Llibre del Repartiment valencià. Deu tractar-se d'un cavaller ja que l'entrada a què ens referim explica que la donació que fa el rei afecta a unes quantes cases de la *madina* ocupada que havien estat abans d'un escuder de "*Petri Martini d'Agon*". Vam abordar aquesta qüestió en un altre lloc (Manuel PASTOR i MADALENA, *El milagro de Chiva...*, cit. Veg. el capítol I i especialment les p. 22-26). Recordem ara que del mateix any 1249 comptem amb un altre document de venda pel qual Jaume I es despenia de la meitat de Xiva en favor de *Petrus de Cillis*, que ací comentem, sense que puguem esbrinar de quina meitat es tractava. Queda clar, en tot cas, que si hi hagué intervenció del monarca, tal com sembla, ha de ser posterior a la mort de Berenguer ja que la vídua disposa, si més no, de la meitat del *castrum*. Si així fos la hipòtesi del segrest del senyoriu causat per les desavinences del rei amb el guerrer ja mort creiem que ha perdut vigència i sentit. Els documents van ser publicats en la col·lecció diplomàtica de HUICI-CABANES (cit.), vol. II, doc. n. 505 i n. 593.

considerar-ho, tot descartant qualsevol confusió amb la Xiva de Morella. Al text – una senzilla operació de venda, aparentment- es fa al·lusió al preu de la transacció fixat en 4.000 morabatins “*alfonsinorum, bonorum, boni auri et recti ponderis*” i, tal com abans havia fet en aprovar la venda feta per Guillema i el seu fill, s’hi reserva el monarca “*dominium, potestatem, et pacem et guerram ad consuetudinem Barchinone et Valencie*” precisant ara “*specialiter in dicta medietate*”. A més de la constitució de la fiança dels béns del venedor, el mateix rei, la transmissió compta amb la “*fideiussionem*” addicional del cavaller Guillem de Montcada. Més difícil seria endevinar si darrere d’aquesta venda s’amaga el pagament d’algun deute nascut de les fretures numeràries de la corona. D’igual manera que succeeix amb Pere Martinis, res més no sabem de Pere de *Cillis* ni de la seua relació amb Xiva.¹⁰¹

No podem amagar una certa estranyesa davant aquest parell de documents de venda que ens animen a considerar la hipòtesi que constitueixen un miratge davant d’alguns afers de comptes pendents de resolució que atenyen el monarca i els guerrers afectats. En qualsevol cas les angoixants exigències de les sempre insatisfetes necessitats monetàries del rei es veuen ara, arran el reviscolament de la insurgència del 1248, severament agreujades. No creiem pas temerari, tot i la manca absoluta de comprovació documental, pensar que estem davant d’unes operacions conjunturals i transitòries que una vegada apaivagades

101 Aquest personatge el trobem documentat en aquells anys subscriuint disposicions reials com ara una resolució de Jaume I relativa a Mallorca del mateix 1249 (HUICI-CABANES, doc. n. 498) o la carta pobla de Peníscola del 1250 (CPG, doc. n. 89). El component toponímic que podem interpretar com a Cillis < Celles/Cellers pot al·ludir a un petit lloc abandonat a l’Alta Ribagorça (al terme del Pont de Suert) o a un poble del Pallars Jussà dins del municipi de Castell de Mur conegut avui com a Cellers. També podria referir la localitat de Las Cellas (avui Lascellas-Ponzano) al Somontano de Barbastre que formaria part del feu d’Antilló. El redactor del regest publicat per Huici-Cabanes (veg. la nostra nota anterior) descriu el personatge amb el nom de “*Pedro de Celles*”. L’expressió “*specialiter in dicta medietate*” pot fer referència al fet que aquesta part del territori inclogués la fortalesa, el castell de Xiva.

les revoltes dels andalusins i/o les penes dels comptes reials, unes noves circumstàncies favorables permeteren tornar el senyoriu de Xiva efectivament a les mans dels membres de la nostra nissaga.

Un altre misteri sense resoldre seria dilucidar què va passar amb el petit (o jove) Berenguer que véiem actuar junt amb la mare el 1249 i no tenim més remei que fer-lo morir jove, ja que desapareix de la documentació sense haver deixat cap altre rastre. ¿Què va passar, doncs, amb la senyoria de Xiva?. Berenguer i Guillema tenien, a més del jove Berenguer, una altra filla de nom Jussiana Ximénez d'Entença, casada amb Blasco de Alagón, encara que no tenim notícia que tinguera cap relació amb el senyoriu de Xiva. L'única resposta, ara per ara, que podem insinuar és que Xiva passés, amb intervenció, o sense, de Jaume I, al seu parent més proper: un nebot del Berenguer que havia mort, Bernat Guillem d'Entença, fill de sa germana Jussiana i de Bernat Guillem de Montpeller, aquell gran personatge que trobem seguint les passes del rei Jaume I i que apareix profusament documentat tot al llarg de la segona meitat del segle XIII.

Quant a la senyoria de Pedralba ens és desconegut el procés pel qual passa als Sanxis de Calataiud a final del segle XIII. Només hem pogut constatar que cinc anys després de la donació feta al Puig a Berenguer d'Entença junt amb Xiva ja és en mans del guerrer aragonés Ximén Peris d'Arenós amb qui el bisbe i el capítol de la seu de València signen el corresponent acord d'infeudació del terç delme. Aquest poderós cavaller emparentat amb el darrer cabdill almohade de *Balansiya*, Abu Zayd, aconseguiria també les senyories veïnes de Xestalcamp (avui Xest) i Vilamarxant, entre d'altres.¹⁰²

102 Manuel PASTOR i MADALENA, "El linaje Arenós y el señorío de Cheste en la Edad Media", *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 127-136. Segons Augusto de Burgos (*Blasón de España, libro de oro de su nobleza. Reseña genealógica y descriptiva de la Casa Real, la Grandeza de España y los títulos de Castilla*, Madrid, Madrid, 1859, vol. 5, p. 163-164) Jimén Pérez de Calatayud (sic, creiem que ha de ser "de Tarassona"), que fou lloctinent reial, hauria rebut els senyorius de Pedralba i de Bugarra del seu oncle el

Per la seua part, el tercer fill de Ponç Hug, Gombau d'Entença va rebre de Jaume I el senyoriu del *castrum* veí de Torís en l'actual comarca de la Ribera Alta i a poques milles al sud de Xiva. Gombau havia casat amb Elvira de Luèsia com ja sabem i la filla i hereva d'aquest matrimoni, Teresa Gombau d'Entença, casaria a final de la dècada dels seixanta amb el senyor de Bunyol d'aleshores, l'Infant reial Pero Ferràndeç/Pere Ferrandis de qui després parlarem, teixint una malla de parentiu per aquestes contrades de l'interior valencià.¹⁰³

Aquesta curiosa trama familiar manca encara d'una altra representació. Berenguer, senyor de Xiva i Pedralba, havia tingut amb la seua dona, Guillema de Luèsia una filla a qui va posar Jussiana novament. Ja hem recordat que aquesta dama, coneguda com a Jussiana Jiménez d'Entença, va ser esposa del noble aragonés Blasco d'Alagón i lluí el *cognomen* Jiménez en raó d'haver estat descendent per línia materna del guerrer Galindo Jiménez, senyor de Belgit.¹⁰⁴ Doncs bé, una filla d'aquest matrimoni de nom Eva d'Entença apareix també per

bisbe Ferrer que li'ls devia cedir el 1242. A aquest, que morí sense descendència, el va heretar un germà seu dit Rui Sanxis de Calatayud, casat amb Oria Ximenis, filla de Ximén Tovia (i no de Ximén Peris).

103 María José CASAÚS, *Archivo ducal de Híjar: catálogo de los fondos del antiguo Ducado de Híjar (1268-1919)*, Gobierno de Aragón-Instituto de Estudios Turolenses, València, 1997, p. 239 i nota n. 3. En un document lliurat probablement a Híjar de maig de 1230 llegim textulament "*ego Berengarius de Entenza et uxor mea Guillelma, filia domini Michaelis de Lussia, et domna Elvira de Lussia, filia eiusdem nobilis iam defuncti...*" publicat per Concepción CONTEL BAREA, *El Císter zaragozano en los siglos XIII y XIV. Abadía de Nuestra Señora de Rueda de Ebro*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1977, doc. n. 75. Advertim la dificultat per cercar un criteri definitiu per a tractar en alguns casos l'onomàstica dels cavallers a cavall, si se'm permet, entre l'Aragó i les terres de parla catalana, on es modificaren. L'Infant podríem identificar-lo com a Pere/ Pero i Ferrandis/ Ferrandeç/ Fernández. Farem servir ací la denominació més comuna de Pere Ferrandis d'Íxer.

104 Testament de Blasco d'Alagón publicat a Concepción CONTEL BAREA, *El Císter ...*, cit., vol. II, doc. n. 126 i la proposta genealògica en la mateixa obra al vol. I, p. 102.

aquestes terres casada amb l'hereu del *castrum* de Xestalgar, un territori proper al nord del terme del *castrum* de Xiva, en el terç final del segle XIII. Xestalgar era en aquells anys del darrer terç del segle XIII senyoria d'un important personatge anomenat Martín Ruiz de Foces, que destacà en els rebrots dels conflictes de la Unió per les acaballes del segle. Una curiosa operació amb intervenció reial, ara de Jaume II, va posar aquella baronia en mans dels Entença de Xiva el 1296.

Xestalgar, un *castrum* escortat per un cert nombre d'alqueries al nord del territori de Xiva, havia estat donat en l'any 1238 per Jaume I al guerrer aragonés Rodrigo Ortiz. Aquest Rodrigo va vendre el senyoriu, per 700 morabatins alfonsins, a Artal de Huerto i Sanxa Ruiz, pares de Martín Ruiz de Foces també anomenat Martín Ruiz de Bergua. La baronia de Xestalgar fou comprada pel rei Jaume II per 50.000 s. el 30 de juny del 1295 i, un any després, el 20 d'agost del 1296, el monarca li la va vendre a Bernat Guillem d'Entença pel mateix preu. En aquesta darrera operació el rei reconegué haver rebut 30.000 s. i es va considerar pagat ja que rebé del noble Entença la seua possessió del "*castri et alcharee de Alfandeguella*", és a dir, Fondeguilla.¹⁰⁵

Malgrat els silencis documentals que encara ens amaguen l'evolució de la Xiva medieval en les dècades centrals del segle XIII, exactament entre 1249 i 1285, al tombant del segle tornem a trobar clarament documentada la presència del llinatge al senyoriu de Xiva i, com acabem de veure, al de Xestalgar. La documentació del segle XIII conservada en l'Arxiu del regne valencià recull l'existència d'un parell de plets que al·ludeixen a la Xiva del 1280. En un d'aquests, el lloctinent del justícia de València s'adreça al justícia de Xiva perquè obligue Martí d'Aguilar, veí d'aquesta localitat, a pagar una forta suma per una

105 CX, doc. n. 7 i n. 8. I p. 52-57. No coneixem cap altra referència a la possessió de la senyoria de Fondeguilla per part de Bernat Guillem d'Entença. Hem consultat l'article de Carme BARCELÓ "L'Alfondeguilla y Castro. Situación de los mudéjares castellanenses en el siglo XIII", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LVI (1980), p. 126-139. Fondeguilla és hui un municipi de la Plana Baixa, al nord de Sagunt i a ponent de la Vall d'Uixò.

demanda contra ell presentada. Era a final del mes de juny i a principi d'agost el mateix lloctinent atorga poders al demandant perquè embargue els béns corresponents a la quantitat encara no satisfeta. El mateix any del 1280 es va produir un altre procés. En aquest cas es tracta del robatori d'una mula, roba i altres objectes. Els acusats havien estat perseguits i capturats "prop l'alfóndech de Xiva". Hi intervenen diversos testimonis que mostren ser colons cristians de Xiva per la seua onomàstica.¹⁰⁶ Cap referència, però, a la senyoria del lloc.

Un Bernat Guillem d'Entença apareix documentat efectivament a Xiva en una disposició de Pere el Gran del 1285.¹⁰⁷ La dificultat raia a esbrinar el parentiu exacte que caldria atribuir-li amb el Berenguer de la conquesta, el primer senyor de Xiva, el fill del qual, dit també Berenguer, apareixia junt amb sa mare vídua venent una meitat del senyoriu en l'any 1249, com hem vist. Aquest Bernat Guillem, ha estat sovint confós per alguns autors amb el fill i hereu de Bernat Guillem de Montpeller anomenat clarament Guillem al relat de la Crònica i que als esdeveniments del Puig de 1237 devia tindre "de deu tro en onze anys" com explica el rei mateix al seu text.¹⁰⁸ Ja hem demostrat, creiem, que l'orfe fet apressadament cavaller és el Guillem d'Entença casat amb l'hereva del senyoriu Castellvell-Santmartí de la Catalunya Nova amb la intervenció -i dotació- personal i paternal del monarca.¹⁰⁹ Cert és que si plantegem ara que es tracta d'un germà

106 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "Las cartas de población medievales de la comarca Hoya de Buñol-Chiva y la organización del territorio", *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 29-41, p. 40 i notes 23 i 24. La documentació al·ludida prové com indica el prof. Guinot de l'ARV, justícia de València, n. 1 i 1 bis.

107 Es tracta d'una carta als oficials reials ordenant que no introduesquen modificacions en el cobrament dels delmes als sarraïns de Xiva en relació al conflicte entre Bernat Guillem d'Entença i el bisbe. (ACA, CR, n. 43, f. 119 r.). Publ. CMF, II, doc. n. 2139. Martínez Ferrando (ibidem) li atribueix datació dubtosa del 5 de febrer del 1284/5.

108 CJI, cap. 235.

109 Veg. la nostra nota n. 78. Guillem d'Entença havia mort ja el 26 de juny del 1258 data del document de Jaume I pel qual el rei cedeix les rendes del Puig i de Castellnou

seu, tal com creiem haver demostrat amb claredat, estem concedint-li una longevitat, si no impossible, una mica sorprenent per a l'època, ja que la seua mort caldria cercar-la en els anys finals del segle, probablement el mateix 1300, data en el qual degué haver testat i marxat cap a la mediterrània oriental.

Efectivament, podem documentar clarament un Bernat Guillem d'Entença a partir dels anys cinquanta del segle XIII i al llarg de les dècades següents, encara que no comptem amb dades suficients per a donar per definitiva una genealogia de la nissaga. Miret i Sans pensa també que un fill de Bernat Guillem de Montpeller és el personatge documentat en el seguici del rei en aquells anys, tot indicant que hauria estat nomenat majordom reial. El mateix Bernat Guillem d'Entença hauria, segons l'autor esmentat, fet testament a Tortosa el 1300 i seria pare d'un altre Gombau i un nou Bernat Guillem. Pel que sembla, aquesta dada relativa al seu testament, desconegut avui, prové del "Nobiliario de Aragón" i de la "Historia Genealógica de los Condes de Lara".¹¹⁰

Un passatge, però, de la Crònica reial ens pot obligar a trencar una tan llarga trajectòria i a posar en dubte una longevitat tan excel·lent ja que partim de

temporalment a Elisenda, vídua d'Arnau de Fontova, i a un altre parent seu perquè es recuperen de certs deutes impagats del difunt cavaller d'Entença. Publicat a Robert Ignatius BURNS (DB II, doc. n. 178).

110 Joaquim MIRET i SANS, *Itinerari...*, cit., p. 575. Entre altres qüestions MIRET afirma que el matrimoni de Bernat Guillem de Montpeller i Jussiana d'Entença tingueren dos fills. El primer, dit Guillem, que devia haver mort i seria succeït pel germà Bernat Guillem. Sembla clar a hores d'ara que el fill Guillem ha de ser el fundador de la branca catalana del llinatge amb el seu casament amb Alamanda de Subirats/Santmartí i visqué fins al 1258 ca (veg. nota anterior). Quant al testament de Bernat Guillem d'Entença (I) sembla que la notícia prové de la "Historia genealògica de la Casa de Lara" de Luis de SALAZAR y CASTRO, (Imprenta Real, Madrid, 1696. Ed facsímil Ed. Maxtor, Valladolid 2010, p. 532) on ressenya la data exacta dels 4 de setembre del 1300 a Tortosa. També recull l'existència d'un germà seu anomenat Ramon Guillem que havia mort a València "a 7 de los idus de octubre del año 1259" i fou soterrat a la Seu valenciana. També recull que l'epitafi de la seua tomba el va copiar Francesc Diago.

la hipòtesi que obliga a posar el seu naixement en una data anterior a l'any 1237, és a dir, abans dels esdeveniments del Puig de Santa Maria que ocasionaren la mort de son pare Bernat Guillem de Montpeller. Les revoltes i la insurrecció que van trasbalsar els darrers dies del regnat del Conqueridor aportaren un escenari esfereïdor en les contrades dels voltants de Xàtiva: la batalla de Llutxent. Diu el relat que després d'una dura jornada els guerrers de Jaume I es trobaren amb un fort dispositiu dels insurgents andalusins “e combateren-se ab aquells moros, enaixí que morí Garcia Ortiç de Sagra e son fill d'En Bernat Guillem d'Entença e d'altres molts a cavall e a peu”.¹¹¹ No sabem ben bé qui era aquest fill tot i que sembla clar que el pare ha de ser el Bernat Guillem d'Entença fill de l'oncle del rei, Bernat Guillem de Montpeller. Ferran Soldevila, en l'anotació corresponent referida al passatge atribueix al mort la condició de fill del cavaller de Montpeller, l'heroi del Puig de manera que reconeix que podria tractar-se del Bernat Guillem dels documents reials de les dècades centrals del segle XIII i que unes poques setmanes abans de l'escomesa fatal de Llutxent del 1276 apareixia signant a València disposicions del monarca. El fa dubtar, però, la indicació de Miret al seu Itinerari en el sentit que Bernat Guillem d'Entença, fill del de Montpeller, va fer testament el 1300. La resolució del dubte ens deixà, però, una mica decebuts, ja que conclou amb un indeterminat “Si això fos cert (la indicació de Miret), el qui hauria mort en el combat de Llutxent hauria estat el seu fill segon, Bernat Guillem també de nom”. El comentari és confús perquè no s'hi identifica ben bé el referent del possessiu. En qualsevol cas sembla raonable deduir que es referia a un segon fill del de Montpeller, ja que Bernat Guillem seria el primer i calia descartar-lo en funció de l'observació de l'itinerari de Miret. Sorprenent resulta també que ens plantege la possibilitat d'un segon “Bernat Guillem” quan el mateix Soldevila li considera només dos fills a l'heroi del Puig: Guillem i Bernat Guillem.

111 CJI, cap. 559. El subratllat és nostre. Com és ben conegut el cavaller de Montpeller, germà per part de pare de Maria de Montpeller, mare de Jaume I, va adoptar el *cognomen* Entença arran del seu matrimoni i el text de la crònica ho reflecteix complidament.

Cap encara una altra interpretació de les seues paraules. Si el pare del mort a Llutxent era aquest darrer Bernat Guillem ¿Per què diu el fill segon? En aquest punt hem de recordar que l'autor de la nota sembla seguir de bell nou les precisions de Miret a l'itinerari del rei que atribueix al Bernat Guillem d'Entença fill del cavaller de Montpeller dos fills mascles: Gombau i Bernat Guillem.¹¹² Aquest Bernat Guillem d'Entença (II), però, degué morir cap als primers mesos del 1304, com veurem després. De totes maneres, efectivament, Bernat Guillem d'Entença (I) tingué aquests dos fills que heretaren successivament la senyoria de Xiva els primers anys del nou segle XIV, però la documentació ens parla també d'altres fills com ara veurem i un d'aquests altres fills seus degué ser el mort a Llutxent, segons creiem.

Per una banda trobem un Ponç Hug fill de Bernat Guillem d'Entença (I) actuant en relació a les revoltes aragoneses que enllestiren el Privilegi General d'Aragó. "*Poncio Ugonis, filio nobilis Bernardi Guillelmi de Atiença*".¹¹³ Per una altra coneixem un Gil Martinis d'Entença "*fil d'En Bernat Guillem d'Entença*" documentat el 1277 en temps de Pere el Gran i pare d'un altre Gil Martinis d'Entença que apareix al seguici de Gombau d'Entença, fill de Bernat Guillem (I). Finalment, trobem al testament de Gombau sengles llegats a dos germans seus i per tant fills de Bernat Guillem d'Entença (I). Es tracta d'un "fray Guillem, hermano mío" que és monjo al convent de Roda d'Ebre i l'altre és una dona dita Teresa. Es tracta de dos fills vius al temps de redacció del testament del seu

112 CJI, nota n. 2568. Del comentari de Miret hom pot deduir que Gombau seria el primogènit encara que com hem demostrat clarament aquest Gombau va succeir el seu germà el 1304 en la senyoria de Xiva. La proposta, però, no és descartable.

113 El personatge apareix referit en un bon nombre de documents dels ressenyats per Luis González Antón en la seua obra sobre la Unió Aragonesa mostrant la seua filiació. L'entrecomillat prové del document copiat a ACA, CR, reg. n. 47, f. 57 v. - 58 r. (Saragossa, 15 d'octubre del 1283). Veg. Luis GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones Aragonesas y las cortes del reino (1283-1301)*, 2 vol., EEM-CSIC, Saragossa, 1975, vol. 2, p. 132.

germà Gombau, és a dir, en l'any 1308.¹¹⁴ Hem de resignar-nos, doncs, a fer-los sobreviure tots plegats a la malifeta de Llutxent esdevinguda mesos enrere. Deixarem per a una altra ocasió l'oportunitat d'esbrinar quin altre fill de Bernat Guillem d'Entença (I), el nom del qual ens és desconegut, morí en la darrera batalla del Conqueridor. Una derrota, per cert, de les poques que trobaren lloc al relat reial.

Un document del 1259, que aviat reprendrem, estableix la recaptació d'una contribució exigida pel rei a un conjunt de llocs entre els quals no n'hi trobem cap de la nostra zona, encara que conté unes anotacions relacionades amb certs cavallers propietaris de senyories al regne de València i entre ells un Bernat Guillem d'Entença que hauria de fer-se càrrec d'una important quantitat: 2.000 s. El mateix Bernat Guillem el trobem esmentat en un document del rei Jaume I d'octubre del 1262 que recull la comanda feta a Garcia Peris de Castalla perquè s'encarregue de la custòdia del *castrum* de Castalla en nom del monarca i d'Abû Zayd. La referència al cavaller d'Entença serveix per tal de precisar que aquesta provisió es fa "*sicut nobilis Bernardus Guillelmi de Entenza tenebat, pro nobis et ipso, castrum de Roda in fidelitate*".¹¹⁵ L'any següent, en febrer del 1263,

114 CX, p. 67 i doc. n. 10.

115 DB, II, n. 232 i n. 405. Complicat és endevinar quin pot ser eixe "castrum de Roda". Burns, en descartar Rueda de Jalón i Roda de Ter, suggereix la possibilitat que es tracte de Roda de Isàvena, a la Ribagorça, zona certament sota influència del llinatge Entença. El que no està tan clar és que en aquella zona tinguera cap influència el cabdill almohade, ja que la tinença de Roda s'endevenia, com diu el tenor del text, "pro nobis et ipso" després d'haver-se referit al rei i a Abu Zayd. Una petita errada en la lectura del document embolica encara més la seua comprensió per la frase que dona peu al paràgraf següent "Et quia de hoc a vobis Bernardo paccati sumus...". Hem consultat l'original comprovant que no hi ha cap "Bernardo" perquè la grafia desplegada, "bn" amb signe d'abreviació superposat, creiem que s'ha de llegir "bene" i no "Bernat" de manera que romandria el paràgraf "Et quia de hoc a vobis bene paccati sumus..." en referència a Garcia Peris i no a Bernat Guillem d'Entença. La custòdia d'un "castrum" de Roda fou entregada a Pere Matínez de Luna el 27 d'agost del 1276 pel rei Pere el Gran poques setmanes després de

Bernat Guillem signava un document reial i l'1 de març del mateix any com a testimoni d'una sentència produïda pel rei sobre un contenciós entre la vila d'Ademús i el cavaller Hurtado de Liori al voltant de la possessió i ús de forns i molins al lloc.¹¹⁶

No podem oblidar, com adés advertíem, que tampoc no comptem amb cap referència documental ni cronística que ens permeta d'establir una relació clara d'aquest Bernat Guillem d'Entença (I) amb la senyoria de Xiva fins a la dècada dels vuitanta. El nostre cavaller és ben present al relat de la Crònica de Jaume I i tingué un protagonisme important, junt amb tres fills seus – Gombau, Gil Martinis i Ponç Hug- en relació amb les revoltes de la Unió en el regnat de Pere el Gran i amb els seus precedents en les reunions de Ejea, Calatayud i Osca en el regnat del Conqueridor, l'any 1266. Zurita en dona compte amb generositat. El cavaller Entença s'erigeix en un dels més tossuts resistents front a les tossudes demandes del rei per tal d'exigir la implicació dels senyors aragonesos en les operacions que preparava per tal de sotmetre la insurgència andalusina del regne de Múrcia, una terra que, al capdavant, havia de romandre en mans dels castellans. L'enfrontament fins i tot arribà a fer relliscar les espases de les hosts reials i dels rebels prop de Montsó l'estiu del 1265 fins que es va organitzar una nova reunió per tal d'apaivagar els ànims en recerca d'un acord que encara es resistí.

En l'any 1273 està documentat com a senyor de Mançanera per una disposició de Jaume I autoritzant els ramats del seus súbdits de Terol perquè pogueren péixer i travessar el terme del lloc propietat de Bernat Guillem.¹¹⁷ El 1276 mantenia una disputa pel lloc de El Toro amb la dama Teresa Gil de Vidaure, darrera esposa de Jaume I, i els seus fills exercint com a senyor de

la mort de son pare el rei Jaume I, Veg. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran ...*, cit., p. 9.

116 DB, II, doc. n. 440 i n. 452.

117 M. Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I relacionados con Aragón*, cit., doc. n. 247.

Mançanera que hauria heretat del seu oncle, Berenguer d'Entença, el primer titular del senyoriu de Xiva.¹¹⁸

118 Cal ara aclarir ací que del senyoriu de Mançanera, entregat per Pere el Catòlic el 1202 a un altre Berenguer d'Entença de qui sospitàvem que fóra germà de les "comtesses" Òria i Jussiana, no hem pogut resseguir la transmissió del senyoriu. El plet de El Toro és al·ludit a ACA, CR, reg. n. 38, f. 110 v., i fou ressenyat per Maria Mercè COSTA i PARETAS en *La Casa de Xèrica i la seua política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. n. 18.

1.1.1.2.2 El segle XIV

Com sabem, Bernat Guillem d'Entença (I) tingué, entre altres, dos fills que el van succeir al senyoriu de Xiva, incloent-hi Xestalgar, en el trànsit del segle XIII al XIV. Ignorem però, la data de la seua mort que no degué anar molt lluny d'aquell canvi de segle.¹¹⁹ Com hem vist, hi ha indicis que havia ordenat testament a Tortosa el 1300 any en què apareix encara documentat en el mes de març d'aquell any en ser convocat per Jaume II a la host contra Múrcia entre els cavallers que tenen feus a Catalunya i Ribagorça.¹²⁰ En el mes de juliol signa un pergami en què reconeix haver rebut del rei 44.000 s. que li eren deguts encara que per l'octubre, un document del rei sobre el subsidi de corts de les salines a Aragó s'adreçava ja a un procurador seu en lloc de dirigir-s'hi personalment tal com fa amb la resta dels barons als qui escrigué el monarca. En els mateixos termes, a través de procurador de manera excepcional, serà convocat a les corts que s'havien de celebrar a Saragossa el primer dia d'agost del 1301. Sense haver pogut documentar definitivament la seua mort, per part nostra creiem pertinent aduir en aquest punt un dels documents editats per González Antón, relacionats amb el conflicte de la Unió aragonesa. En aquest, el rei Jaume II es dirigeix a Gombau d'Entença perquè reunisca les forces, armes i cavalls amb els quals son pare Bernat Guillem s'avia compromés a ajudar el rei en raó de la seua qualitat de feudatari del monarca per certs territoris de la Ribagorça. L'al·lusió que es fa en el text al compromís anterior del pare indueix clarament a pensar que s'havia produït el traspàs de manera que ara el fill es veuria compromés a portar a cap la missió i presentar-se a València al servei del monarca

119 Un gran personatge del qual ens són desconeguts aspectes importants de la seua llarga vida. Res sobre el naixement, dubtes i dades confuses sobre la filiació i res sobre la seua mort.

120 ACA, CR, reg. n. 332, f. 45-51., Barcelona, 22 de març del 1300.

“*personaliter veniatis pro faciendo, pro dicto patre vestro, servicio antedicto*”. Era el 12 d’octubre del 1300 i Gombau havia de presentar-se en la festa de Sant Martí de novembre d’aquell mateix any.¹²¹

Ja en coneixem altres fills sense cap relació amb el nostre territori i dels qui se sap ben poca cosa. Entre la seua prole hi ha dos que sí que ens interessen a hores d’ara. En trobem en primer lloc un fill homònim, que sol confondre els historiadors, i un altre fill, de qui acabem de parlar, anomenat Gombau d’Entença que fou procurador reial profusament documentat. Del fill Bernat Guillem (II) comptem també amb molt poques notícies encara que el podem documentar en març de l’any 1285 esmentat en un document relatiu a la Unió en ser aportat com a ostatge per son pare junt amb el fill del senyor de Bunyol, Pere Ferrandis d’Íxer, dit igualment Pere Ferrandis, i altres.¹²² Aquest nou Bernat Guillem (II) heretaria son pare en la senyoria de Xiva cap a la segona meitat del 1300 i degué morir a final del 1304 sense descendència. Ens ho mostra la versió de la carta de població de Xiva més antiga que coneixem, adreçada als colons cristians i que va ser signada per un Bernat Guillem que diu ser fill d’un altre Bernat Guillem un 4 de març del 1303. Un any i mig després, el seu germà

121 Luis GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones...*, cit, doc. n. 425. Per una altra banda, segons recull el regest n. 161 dels publicats per M. Desamparados CABANES PECOURT i Cristina MONTERDE ALBIAC (en “Aragón en las cartas reales de Jaime II (1290-1300)”, *Aragón en la Edad Media*, 16 (2000), p. 521-554), Jaume II va ordenar el 4 d’agost del 1300 al “merino” de Saragossa que entregara “al noble Bernat Guillem de Entenza, pariente del rey” unes atzembles per tal d’emprendre un viatge. (a partir de ACA, Cartes reials, caixa 9, n. 1251). Encara que podria tractar-se del seu fill homònim creiem que es tracta del darrer document que es refereix al Bernat Guillem pare. Com hem vist aquest Bernat Guillem, com especifica el document, té un parentiu clar amb el rei Jaume II ja que era cosí de l’avi del monarca, Jaume I.

122 Ibidem, p. 268. El document fou editat amb una datació clarament errònia per un error de lectura o de còpia ja es va transcriure “VIII die intrante mensi marcii era M^a CC^a vicesima tertia”, en què manca de manera evident una centena que ens permetria poder reduir la data a l’any de la nativitat del 1285.

Gombau, el 4 de desembre del 1304, signava un altre document poblacional adreçat ara als andalusins de la zona sota el seu domini, és a dir, els musulmans de Xiva, Xestalgar, Godella (actual Godelleta) i Perenxisa.¹²³ Uns quants mesos abans, Gombau havia manat fer una relació de deutes, compromisos i greuges impagats que haurien de formar part del seu testament redactat el 1308. El memoràndum està datat el 12 de setembre de 1304 i la seua producció podria estar relacionada amb la recent mort del seu germà, un esdeveniment que malauradament l'hi hauria esperonat.¹²⁴ Tot i amb això el primer document que ens permet de relacionar Gombau amb el senyoriu de Xiva és ja del 12 de maig del 1304 i es tracta d'una disposició de Jaume II atorgant als habitants del terme franquícia del pagament de lleuda, peatge i altres prestacions en terres del rei atenent la súplica feta per aquest noble Entença.¹²⁵ Resseguint l'ordenament en la successió de la baronia de Xiva, hom pot pensar que Bernat Guillem (II) hauria estat el germà major, aspecte aquest que posem en dubte per alguns indicis que creiem oportú presentar. Es tracta, per una part, del fet que a les corts aragoneses del 1301 fos convocat Gombau i no Bernat Guillem (II) i per l'altra, com acabem de veure, el mateix Gombau va ser requerit en octubre del 1300 pel rei Just a complir el compromís d'ajuda armada que havia estat adquirit per son pare de fer costat al monarca en relació amb la revolta de la Unió.¹²⁶ També va

123 Recordem que aquest Gombau no l'hem de confondre amb el seu parent homònim a qui Jaume I havia entregat el castrum de Torís. Els texts de les cartes de poblament a ACA, CR, reg. n. 382, f. 55 r.-57 r. Van ser copiats el 1318 als registres de l'Infant Alfons sobre les confirmacions que féu en fer-se càrrec de les senyories aportades per la seua esposa Teresa d'Entença. Els editem al nostre AD, doc. n. 71 (1303) i n. 73 (1304).

124 CX, p. 66.

125 ACA, CR, reg. n. 202, f. 134 r., Osca, 12 de maig del 1304.

126 Vicent BAYDAL, "El cabeçatge, un desconegut servei aprovat en les corts valencianes de 1301-1302", *Anales de la Universidad de Alicante, Historia Medieval*, 18 (2012), p. 229-270.

ser Gombau el germà cridat a les corts valencianes de finals del 1301 i principis del 1302.¹²⁷

No podem descartar, doncs, que Gombau hagués heretat els feus a Ribagorça i Aragó mentre Bernat Guillem (II) rebria les senyories valencianes, és a dir, Xiva i Xestalgar -i, potser, Mançanera a Aragó- que arran la seua prematura mort i sense descendència degueren reunir-se en les mans del seu germà Gombau. Aquesta hipòtesi s'adiu amb la pertinença d'un altre document del 1298 sobre el reconeixement d'un deute de la corona amb el noble Gombau d'Entença que no ha pogut rebre certes assignacions en "cavalleries", una part de les quals li degueren haver estat satisfetes "quan vos fo levada la vegueria, el merinat e la sobrejunteria de Ribacurssa e de Payllars".¹²⁸

La baronia de Xiva, amb les alqueries andalusines de Perenxisa i Godella, i la senyoria de Xestalgar, amb altres alqueries dependents, passaren aleshores a Gombau, de qui coneixem el testament que adés esmentàvem i que ens aclareix perfectament en aquest punt l'estructura de la nissaga. Podem llegir al text que recull les seues últimes voluntats referències al compliment de diverses disposicions dels testaments del seu pare, Bernat Guillem (I), i del seu germà, Bernat Guillem (II), abans de desplegar els seus propis llegats i comandes.¹²⁹

"Por la qual ordinación no entiendo en cosa alcuna venir contra la ordinación del testament del noble don Bernat Guillem, padre mío, qui fue, ante quiero e mando que-l dito testament suyo e el de Bernat Guillem, mi hermano, e

127 ACA, CR, reg. n. 332, f. 269 r.- 270 r.

128 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Pergamins, processos i cartes reials. Documentació dispersa valenciana del segle XIII*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2010, doc. n. 115

129 Certs errors de lectura del document poblacional del 1303 de Xiva han causat equivocacions que vam tractar en la nostra publicació del Cartulari de Xestalgar. Veg. Manuel PASTOR, *El Cartulari de Xestalgar...*, cit. p. 47-48. Segueix un fragment del testament de Gombau d'Entença procedent de la nostra edició al CX, doc. n. 10.

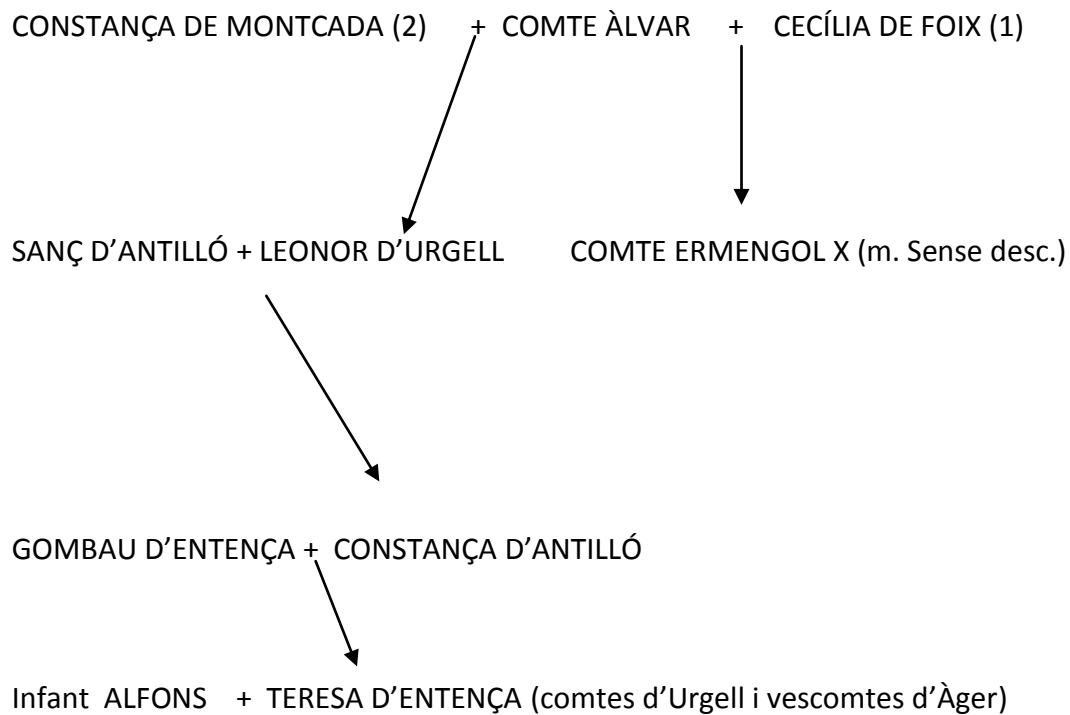
aquest mío se cumplan segunt que en cada uno de los ditos testamentos ordenado es, e cumplir e enseguir se deve segunt ya dito yes...".

Aquest Gombau d'Entença, senyor de Xiva i Xestalgar i altres senyories a Ribagorça i altres indrets de la corona, va ser un cavaller molt destacat i preferit del rei Jaume II. Mantingué una estreta relació amb els seus parents de la Ribera d'Ebre fins al punt d'encarregar-se de la tutoria del fill de la seua parenta Saurina d'Entença i el marit d'aquesta dama, Roger de Llòria, a instància del monarca. El seu casament amb Constança d'Antilló va suposar un acostament entre els patrimonis d'Entença/Alcolea, el d'Antilló i el més influent i atractiu del comtat d'Urgell ja que Constança era el parent més proper d'un comte Ermengol amb dificultats per engendrar descendència. Fou, també procurador de les terres valencianes "*ultra Sexonam*" entre març del 1305 i finals també de març del 1309, data de la seua mort.¹³⁰ Pel que sembla, aquesta dignitat era perfectament compatible, si més no des del punt de vista rendístic, amb la comanda de la custòdia del castell de Xàtiva, ja que en maig del mateix 1306, l'aleshores batlle general al regne valencià, Bernat de Libià, rebé l'ordre del rei perquè havia de pagar, a més del salari que li correspon com a procurador, les retinences per la custòdia del castell de Xàtiva per "*tercias*".¹³¹

Constança d'Antilló, com és ben conegut, era filla de Sanç d'Antilló i Leonor d'Urgell: néta, doncs, del comte Àlvar i reneboda del vell comte Ermengol X tal com mostrem amb aquest senzill esquema genealògic:

130 José V. CABEZUELO PLIEGO, "Procuración, frontera y organización defensiva del Reino de Valencia frente al Islam a principios del siglos XIV: Gombau d'Entença y Granada", a Pedro Segura Artero (coord.), *Actas del Congreso la Frontera Oriental Nazarí como Sujeto Histórico (S.XIII-XVI)*, (Lorca-Vera, 1994), Instituto de Estudios Almerienses-Diputación de Almería, Almería, 1997, p. 93-100.

131 ACA, CR, reg. n. 270, f. 148 r., Morata, 8 25 de maig del 1306.

A la mort de Gombau d'Entença, la seua filla Teresa reuní un ampli patrimoni i entre altres senyories la de Xiva.¹³² Tot i amb això, aquelles riqueses havien de ser administrades fins al seu casament pels seus tutors nomenats al testament de son pare: Guillem de Valseniu i Pere d'Aibar. Aquest darrer fou prebost de Sant Pere d'Osca i ja havia estat al servei del seu avi Bernat Guillem (I) identificat com a "*clérigo del noble don Bernard Guillelm de Entiença*", en presència del qual

132 Cal evitar la confusió onomàstica que pot produir-se entre els Gombau d'Entença i les "Tereses". Hi ha el Gombau d'Entença senyor de Torís i germà de Berenguer, senyor de Xiva, dels anys de la conquesta heretat per sa filla Teresa sovint anomenada Teresa Gombau d'Entença que es va casar amb l'Infant Pere Ferrandis, senyor de Bunyol. L'altre Gombau d'Entença, de qui ací parlem, va ser senyor de Xiva a principi del segle XIV i la seua hereva, Teresa d'Entença va casar amb l'infant Alfons i esdevingueren Comtes d'Urgell.

va signar com a testimoni d'un document relacionat amb les revoltes de la Unió aragonesa, abans esmentat, datat en Saragossa el 8 de març del 1285.¹³³

Com és ben conegut, Teresa es va erigir en el pont que enllaçaria el vell i cobejat comtat d'Urgell amb el casal de Barcelona. El pacte-compra del Comtat d'Urgell culminava amb la cerimònia del casament de Teresa amb el segon fill del monarca, l'Infant Alfons esdevinguda el 10 de novembre de 1314 a la catedral de la ciutat de Lleida¹³⁴. Jaume II havia adquirit a principi de segle, quan l'Infant comptaria molt pocs anys, el senyoriu de Bunyol per al menut, de manera que els destins de Xiva i el de Bunyol quedaven també lligats a la parella comtal.

133 Luis GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones...*, cit, 2, p. 270.

134 Capítols matrimonials a CX, doc. n. 11.

1.1.2 El senyoriu de Bunyol: entre Íxer i Urgell

1.1.2.1 Primeres notícies: Roderic de Liçana i l'Orde de l'Hospital

Els primes anys que segueixen a l'ocupació ens han llegat molt poca documentació. El territori del *castrum* de Bunyol passà per les mans del cavaller Roderic de Liçana i per les de l'Orde de l'Hospital tornant a les del rei ben aviat, en els primers anys de la dècada dels cinquanta.

Els primers registres de Jaume I en la cancelleria reial que recullen les donacions projectades pel monarca per recompensar els seus col·laboradors en la conquesta del Xarq al-Àndalus inclouen una anotació referida al seu, aleshores conjunturalment fidel, cavaller Roderic de Liçana. L'entrega degué esdevenir veritablement efectiva, ja que el document *in extenso* ens ha estat transmés per una còpia, una mica tardana, recollida en l'Arxiu del Regne de València (ARV).¹³⁵ Eren vespres de la presa de *Balansiya* i el botí resplendia pels marges de la *madina*. Es tracta de la primera referència documental de les escrivanies invasores que al·ludeix a aquesta part del nostre territori i la trobem entre les donacions ja profusament transcrites de l'anomenat Repartiment valencià i que ara rellegim:¹³⁶

"Rodericus de Liçana, castra et villas de Montroy, et de Buinol et de Machasta per hereditatem. V Kalendas Madii"(1238).

135 ARV, CR, reg. n. 611, f. 80 r., Setge de València, 27 d'abril del 1238.

136 LIdR, cit. Les donacions indicades per la numeració apareixen des d'ací amb el format "n. 000", sempre referides a aquesta edició. Parlem ací de l'anotació n. 2216-p. 198.

Roderic, que havia ajustat pregonament les seues forces anys enrere envers les del jove monarca, havia esdevingut, al compàs de l'escomesa jaumina, un dels cavallers més propers i predilectes i havia tingut un paper destacat ja en l'ocupació de Mallorca.¹³⁷ De manera molt semblant al cas dels germans Entença que havien estat recompensats amb les senyories veïnes de Xiva i Torís, la presumible petitesa del senyoriu que guarneix l'onomàstica, Liçana, no ateny de dissimular la configuració d'un llinatge igualment soberg i emergit també de les valls d'una Ribagorça on no acabaven de confluïr mai el regne d'Aragó i una Catalunya encara molt comtal. El ressò del llinatge es perllongà incorporat a la onomàstica de la potent família dels Maça tot al llarg del període foral al regne de València. Els Maça de Liçana ocuparen llocs destacats en els panorames polítics dels segles posteriors.

Liçana havia estat un fortí petit i tossut erigit en les riberes del riu Alcanadre, prop de Pertusa, que anys enrere havia palesat millor la seua tossudesia envers les tropes del seu, a hores del setge valencià, protector i amant monarca que no pas envers les escomeses d'altres enemics, si més no notòriament, més infidels i llunyans. Una volta més podem visitar el relat de Zurita per tal de comprovar la dimensió d'aquella "guerra de Liçana" que enfrontà el guerrer aragonés amb un encara molt jove rei d'Aragó. Aquest cavaller, conegut en l'onomàstica aragonesa com Rodrigo de Lizana, és profusament al·ludit al relat de la Crònica reial i hom pot palesar la dimensió de la seua potència en molts passatges de la llarga vida del rei.

En la conquesta de la taifa de València, tingué un paper ben destacat així com en l'organització i govern dels territoris ocupats per les tropes catalanoaragoneses. Seguint la Crònica de Jaume I, A. J. Forey destaca

137 Al monestir aragonés de Sixena desaparegué en l'any 1970 una tomba ubicada en un portal pertanyent a un Roderic de Liçana mort el 1213, sembla que a la batalla de Muret, que podria ser familiar del nostre, i probablement es tractara de son pare. Sobre la mort a Muret: J. F. UTRILLA UTRILLA, "Pedro II", a Ricardo Centellas Salamero (coord.), *Los reyes de Aragón*, Caja de Ahorros de la Inmaculada, Saragossa, 1993, p. 73-80.

l'aportació personal seua a l'exèrcit invasor: "*When early in 1238 the king set out towards the city of Valencia, his army -according to the Chronicle- included a commander of the Temple with about twenty knights. This was a small contingent compared with the royal retinue at time of 130-140 knights, or Roderik of Lizana's following of thirty; but it was a force that was in the field earlier than many contingents coming from Aragon and Catalonia*".¹³⁸

Als registres de Jaume I reunits al Llibre del Repartiment es recull així mateix la donació a Roderic de Liçana d'un forn en la *madina* conquerida i fins a vuit cases al barri dels de Terol i encara altres possessions -sembla que es tractava d'un *real*- al barri dels de Montblanc a la Russafa valenciana.¹³⁹

Roderic es desféu de les senyories de Bunyol, Macastre i Montroi als pocs anys sense que ni tan sols puguem assegurar que l'ocupació dels territoris hagués arribat a estar efectiva.¹⁴⁰ No sabem ben bé la data de la seua mort però el document de cessió presenta un caire de llegat testamentari més que no pas el d'una simple donació *inter vivos*.¹⁴¹

138 Alan J. FOREY, *The templars in the Corona de Aragón*, Oxford University Press, London, 1973, p. 33-34.

139 LLdR, cases del Barri de Montblanc al n. 3546, n. 3855 i n. 3912, les cases i el real de la Russafa en n. 216, n. 252 i n. 261, el forn en n. 1540 (repetida en n. 1796 i n. 2291). Liçana s'hi troba en altres entrades apareixent les seues possessions com a referents delimitadors d'altres donacions.

140 Bunyol i Macastre són actualment dues localitats de la comarca valenciana de la Foia de Bunyol i aleshores el referent toponímic dels dos "husun" en què s'estructurava el territori de dita Foia. Montroi, el tercer "hisn" de la donació, és hui el nom d'un municipi de la veïna comarca de la Ribera Alta.

141 Una de les darreres actuacions conegudes a càrrec seu va ser l'episodi inclòs en la Crònica que recull generosament la bibliografia en el qual intervingué Roderic. Els esdeveniments que va donar lloc a l'ocupació definitiva de Xàtiva es poden datar a final de l'estiu del 1243. Una suggerent interpretació recent a Josep TORRÓ (*El naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana*, Publicacions de la Universitat de

En tot cas, en la tardor del 1241 lliurà aquesta part del seu botí valencià, amb gest aparentment pietós, a l'Orde de Sant Joan de Jerusalem.¹⁴² Els Hospitalers eixamplaven així, una mica més, els confins de la seua tresoreria devotament coberta amb el mantell negre i la flamant creu blanca de vuit puntes esmolades nedant a sobre. D'aquesta manera, Hug de Fullalquer, mestre de l'Hospital i castlà d'Amposta, degué rebre el senyoriu a final de setembre d'aquell 1241¹⁴³. Tot i això, de moment només un únic testimoni documental ens permet comprovar la disposició del *castrum* de Macastre, per part dels Hospitalers.

Efectivament, dos anys més tard, en octubre del 1243, se signava un dels acords nascuts al caliu de la treva de "la guerra del delme" que assolí d'encaixar, bé que conjunturalment, les aspiracions menys espirituals del capítol i el bisbe de

València, València, 2006, p. 49). Per una altra banda, Zurita, (III, L) recull la presència de Liçana en la reunió de desembre de 1247 prèvia a l'ordre d'expulsió general dels musulmans decretada per Jaume I. Al Llibre IV, XCI, inclou un cavaller aragonés homònim, de qui diu ser fill de Guillem d'Alcalà, entre els rebels que formen la Unió Aragonesa front al monarca Pere El Gran al començament del seu regnat. Per la seua part la GEC atribueix la mort de Roderic de Liçana a l'any 1251 (consulta en xarxa feta el 25 d'octubre del 2010 <http://www.enciclopedia.cat/fitxa_v2.jsp?NDCHEC=037427>). José Vicente CABEZUELO PLIEGO recorda el seu paper com a lloctinent del rei encara el 1248 (*Poder público y administración territorial en el reino de Valencia 1239-1348, El oficio de la procuración*, Generalitat Valenciana-Conselleria de Presidència, València, 1998, p. 39-40). D'aquest 1251 coneixem un document de Jaume I en què apareix subscriuint com a testimoni: el 24 març del 1251, de Morella estant, Jaume I dóna a Guillem de Rocafull cases i terres a Alzira i Corbera (AHN, Clergat, Valldigna, Pergamins, Carpeta 3360, n. 6.). hem consultat UJI/AVJI, doc. n. 000183, 20 d'octubre del 2011, <<http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=000183>>.

142 ARV, CR, reg. n. 611, f. 80 v., (sense lloc), 29 de setembre del 1241.

143 E. Guinot refereix un document que prova la disposició per part dels Hospitalers del senyoriu de Montroi el 1243. Veg. Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "La Orden de San Juan del Hospital en la Valencia Medieval", *Aragón en la Edad Media*, 14-15 (1999), p. 721-742, p. 728 i nota n. 17.

la jove diòcesi amb les corresponents del ventall de feudals nouvinguts. Els va referir profusament i reiterada Robert I. Burns com hem vist per al cas de Xiva en relació amb el seu senyor d'aleshores, Berenguer d'Entença. L'arxiu capitular de la seu valenciana acull un bon nombre dels vells pergamins en els quals ressonen acuradament grafiats els termes dels pactes escaientment ornats sota la ficció d'un infeudament pel qual els senyors temporals presten homenatge a l'espiritual que reconeix-concedeix un terç del delme dels guanyys al baró. Els acords, però, són una mica més generosos amb els ordes militars, com aviat veurem per al nostre cas. Al seu catàleg dels pergamins de la Seu de València, Elías Olmos i Canalda recollí els registres de tres documents que es refereixen al conveni signat pel bisbe Arnau de Peralta amb Hug de Folcalquer (Fullalquer), castlà d'Amposta de l'Orde de l'Hospital sobre les esglésies de Torrent, Cullera, Silla, Montroi i Macastre sense especificar-ne el termes.¹⁴⁴

Per part nostra, hem comprovat els termes de l'acord amb una còpia continguda en la documentació de l'Orde de Montesa custodiada a l'Arxiu Històric Nacional.¹⁴⁵ Datat el 29 octubre del 1243, el text explica com, després de llargues controvèrsies sobre els drets de les esglésies de "Cullera, de Cilla e de

144 Elías OLMOS CANALDA, *Inventario de los pergaminos del Archivo de la Catedral de Valencia*, Semana Gráfica, Valencia, 1961. Per la nostra part hem consultat la recent tesi doctoral d'Alicia Elena LACUESTA CONTRERAS, "Liber Instrumentorum de la Catedral de Valencia. Edición crítica y estudio", Tesi doctoral, València, Universitat de València, 2013. Disponible en xarxa. Universitat de València, RODERIC-repositori de contingut lliure, www.roderic.uv.es, consulta realitzada el 27 de desembre del 2013, <<http://roderic.uv.es/handle/10550/29927>>. Veg. LI-ACV, especialment els doc. n. 111 (compromís entre Bisbe i Capítol i el castlà d'Amposta de l'Orde de l'Hospital) i doc. n. 14 (sentència arbitral). La tesi realitzada sobre el "ms. n. 162" de l'ACV conté un índex que remet a la numeració de l'inventari d'OLMOS CANALDA.

145 L'acord del 1243 és al·ludit al treball d'Enric Guinot adés citat (veg. la nostra nota n. 143). Hi és referit a la pág. 734 i nota n. 28 a partir de la documentació de l'AHN, OO. MM., Montesa, libro 543c, f. 161. Al prof. Guinot, catedràtic de la Universitat de València, devem l'oportunitat d'haver pogut disposar d'una reproducció del document.

Torrent, de Montroy e de Amagasta” de la diòcesi de València, arriba l’hora de la pau i l’acord. Els drets en qüestió són: els delmes, les primícies “*et omnibus aliis que ad Episcopum et Capitulum, lege diocesana vel iurisdictionis vel privilegiorum obtentu, expectare potuerant*”. Atribuïda la intermediació a Ramon de Ciscar, bisbe de Lleida, i acceptat el compromís del compliment del resultat del seu arbitratge sota pena de “*mille aureorum*”, es produeix el veredicte en el sentit que el Bisbe i el Capítol “*habeant dimidiam decimarum omnium iure suo*” en les esglésies de Silla, Torrent, Montroi i Macastre i altres que els Hospitalers puguen adquirir, erigir o conquerir dels musulmans amb o sense armes, mentre que l’altra meitat restarà en mans del cavallers-“*fratres*”- de l’Hospital de Sant Joan de Jerusalem.

Del patrimoni disposat pel cavaller de Liçana “*ob remedium anime nostre et patris et matris nostre*”, tal com resa el document de cessió de Bunyol, amb Macastre, als cavallers de l’Hospital, sabem que Montroi romangué sota el control de l’Orde i que va constituir un dels nuclis de la Comanda de Torrent. Cap rastre, tanmateix, ens permet encara trobar cap relació efectiva dels Hospitalers amb Bunyol i només aquesta referència documental, adés comentada, testimonia una feble influència sobre Macastre en aquells primers anys de la dècada dels quaranta del segle XIII. Per la seua part, Robert I. Burns diu sobre la relació de l’Hospital amb Macastre que es podia tractar de certs drets únicament referits a l’àmbit de les rendes parroquials. Estranyament en l’acord res no es diu sobre Bunyol que hi manca per tal d’arrodonir el tríode castral entregat per Jaume I a Rodrigo de Liçana i que aquest diu haver transmès a l’Orde de l’Hospital.¹⁴⁶ Aquesta absència del *castrum* de Bunyol podia respondre a un

146 Robert I. BURNS, *El reino de Valencia ...*, cit., vol. II, p. 413 i nota n. 87. Burns refereix sis pergamins de l’ACV que reflectirien un acord amb la diòcesi sota l’arbitratge del bisbe de Lleida que recull un repartiment de les rendes i els delmes. És tracta dels n. 1315 i 2313 del 28 d’octubre de 1243; el n. 2411, 2314 i 4104 del dia següent i el n. 2315 del 31 d’agost del 1244. El mateix autor es demana si realment Macastre estava sota el control directe dels Hospitalers o si, tal vegada, disposava del patronat de la seua església.

acord entre l'orde i un monarca poc amic de les transmissions fetes a religiosos i militars que s'hauria interposat davant la pietosa comanda del cavaller de Liçana per tal de recuperar el control sobre bona part de les rendes de la zona.

Ens trobem amb un important buit de notícies fins ben entrada la dècada dels cinquanta. El ben cert és que la següent referència documental sobre Bunyol ens remet al rei com a senyor d'aquest territori o *castrum*. Som al 1254 i Jaume I, se'ns presenta signant un document de perdó i protecció als musulmans del terme de Bunyol. El text es considera la primera carta de poblament del territori, atenent a la inclusió d'aquesta tipologia documental -les anomenades "cartes de perdó"- dins l'àmbit del concepte ampli i una mica difús de Cartes de Poblament. L'acord sembla haver nascut en relació amb les conseqüències de les revoltes dels indígenes entre els anys del 1247 al 1258, com veurem més endavant. Una qüestió complexa d'esbrinar és si cal entendre aquest document com si estiguera adreçat a ambdues unitats castrals, Bunyol i Macastre, ja que, com després veurem, la reunió dels respectius àmbits territorials sota el corònim Bunyol o *castrum* de Bunyol és confusa.

Com avançàvem adés, aquesta tornada del senyoriu a mans del monarca s'hauria esdevingut amb anterioritat i en relació amb la prohibició general dictada per Jaume I adreçada a impedir les transmissions de patrimonis senyorials als clergues i als cavallers encara que ens sembla més adient proposar un presumible acord particular del rei amb l'Orde de l'Hospital per tal d'atendre la necessitat de dotar el seu fill Pere Ferrandis hagut amb Berenguera Fernández tot just feia pocs anys. Potser, a aquests efectes, ens hauríem de preguntar al voltant de la pertinència de la disposició reial emesa el 27 de maig de l'any 1248 de delimitació de les fronteres del *castrum* de Montroi que, com hem dit abans, formava part del lot entregat al cavaller de Liçana i que aquest havia llegat als hospitalers.¹⁴⁷ No creiem pas agosarat cercar una relació entre l'oportunitat del

147 ARV, CR, reg. n. 611, f. 80 v. - 81 r., València, 27 de maig del 1248.

document del rei i una possible redistribució pactada amb l'Orde sobre el llegat del cavaller aragonés.

Segons sembla la relació de Jaume I amb Berenguera Fernández tingué lloc pels anys centrals de la dècada dels quaranta que és la data del probable naixement del fill Pere Ferrandis. Aparentment l'acord afectaria primerament al territori del *castrum* de Bunyol i no al corresponent de Macastre. Aquesta preeminència podria també explicar que al moment de produir-se el pacte sobre el delme entre la diòcesi i els hospitalers no s'hi incloguera cap referència a Bunyol que romandria en mans del rei que havia grafiat anys abans les seues particulars condicions al voltant del repartiment del delme diocesà sobre un pergami amb el bisbe Ferrer de Pallarés, l'1 de juny del 1240.¹⁴⁸ Aquell fou l'inici d'un vertader torrent pactista de la nova i tendra seu valenciana amb els principals guerrers heretats pel monarca en aquella zona d'Al Andalus afectada per la diòcesi "recuperada". És per això que en entregar el senyoriu de Bunyol al seu fill Pere Ferrandis anys després, aquest darrer hagué de signar un nou pacte específic per al *castrum* de Bunyol sobre la matèria amb el bisbe i el capítol de València.

El que hom pot constatar és que en els anys restants de la dècada de 1250 el senyoriu de Bunyol, potser sense incloure el *castrum* de Macastre, apareix en mans del rei. Així ho mostren les recaptacions fetes als anys 1255 i 1257 i la carta d'*asseguramiento e perdón* del 1254 que segueix a l'alçament general de la població autòctona front als invasors.

148 Ferrer de Pallarés, bisbe electe de València, i el capítol de la seu valenciana atorgaren al rei Jaume I en feu el terç del delme, i el monarca els reconegué la possessió dels altres dos terços, segons havia previst la sentència que tancava la "guerra del delme". ACV, Pergami n. 1304, (catàleg Olmos Canalda, n. 42) Seu de València.

1.1.2.2 Jaume I i els Ferrandis d'Íxer

Encara que no comptem amb el document específic, hom pot deduir que el rei Jaume I va entregar al començament de la dècada dels seixanta del segle XIII, en una data que tractarem de precisar, el *castrum* de Bunyol –i el de Macastre– a una de les seues estimades, Berenguera Fernández (o Ferrandis), i al fill que amb ella havia tingut, Pero Fernández/Pere Ferrandis, i que aleshores seria un jove d'una quinzena d'anys amb tota probabilitat.¹⁴⁹ La donació incloïa la

149 No sabem ben bé la seua data de naixement. M. José Casaus dóna com a data aproximada la del 1245 c. Veg. M. José CASAUS BALLESTER, "Los Pedro Fernández de Híjar y el espíritu cruzado entre los siglos XIII y XIV", *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), p. 187-202, p. 189. En nota a peu explica que no ha pogut documentar la data del naixement i la proposta que fa a títol orientatiu es basa en el fet que la relació del rei amb la seua mare s'esdevingué a mitjan dècada del 1240 mentre el monarca estava casat, circumstància aquesta que fa pensar a l'autora en una relació de curta durada. L'acompanyament de la mare en la documentació de Setaigües ens podria suggerir que Pere Ferrandis (I) seria menor d'edat però en aquelles dates rebé Riba-roja (de Túria) on apareix sense la mare (veg. la nostra nota n. 156). Per una altra banda cal insistir en la necessitat de distingir Berenguera Fernández la mare de Pere Ferrandis d'una altra Berenguera Alfonso que també va compartir amòrius amb el rei encara que en dècades posteriors. Una confusió molt estesa i encara recollida a partir de l'obra de Maria Carme ROCA (*Les dones de Jaume I*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2008) per M. Elisa VARELA-RODRÍGUEZ en un article molt recent "Les relacions amoroses d'Elo Àlvarez, Aurembaix d'Urgell, Blanca de Antillón, Teresa Gil de Vidaure, Berenguera Alfonso, Sibilla de Saga... amistançades, concubines o amants de Jaume I?" publicat a M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, IEC, Barcelona, 2011, vol. 1, p. 577-598. Veg. especialment p. 591. Resulta proverbial la resistència a confondre ambdues dones. Aquest darrer treball inclou unes observacions sota el títol de "Berenguera Alfonso o Berenguerela Fernández, parenta i amistançada" com si es tractara de la mateixa persona i remet en un parell de notes al treball de Maria Carme ROCA que precisament havia tractat separadament ambdues relacions amoroses

vila de Setaigües als confins mateixos del darrer esglaó ponentí cap a l'altiplà de Requena, tocant als dominis dels castellans, i és precisament la carta de poblament d'aquella vila el document que de manera definitiva evidencia la nova senyoria. En realitat, un mes abans del citat document poblacional, el 6 d'octubre del 1260, el bisbe i el capítol de la seu valenciana havien signat ja un acord amb un jove, presumiblement, Pere Ferrandis sobre els delmes de Bunyol i Riba-roja de Túria.¹⁵⁰

L'article publicat per Sanchis i Sivera en l'any 1923 sobre el bisbe de València, Arnau de Peralta (1243-1248), inclou un interessant document que conté, tanmateix, algunes dades que ens obliguen a reconsiderar la trajectòria del senyoriu de Bunyol. Es tracta d'una disposició del prelat valencià relativa a la renovació de l'estructura de les prepositures en què es distribueix l'àmbit de la diòcesi en tres zones. La part "*ultra Çucarum*" que correspon a tres de les dignitats, la part de l'Horta de València a altres sis i a les tres restants els són atribuïdes rendes provinents d'un seguit d'alqueries i llocs entre l'Horta i el Xúquer que junt amb altres territoris del nord i el ponent de la ciutat conformen un altre lot per a les tres restants prepositures.

Aquest darrer grup hi és referit amb una relació dels llocs afectats que inclou Morvedre, Lliria, Benaguasil, Xest, Vilamarxant i altres indrets i també "*Monserat, Vallis de Alhala, alcherye omnes P. de Montagut, alcarye omnes de ...*

separades, a més a més, per una trentena d'anys i que advertia ja en parlar de Berenguera Fernández que es tracta d'una "Dama aragonesa confosa sovint amb una altra amistançada posterior del rei amb el mateix nom de pila, Berenguera Alfonso" (veg. en la seua obra cit., p. 169). La relació amb Berenguera Fernández degué produir-se al voltant dels anys quaranta mentre que la corresponent a Berenguera Alfonso s'esdevingué cap al 1264 (ibidem, p. 199).

150 ACV, Còdexs, ms. 399, perg. n. 2370, València 6 d'octubre del 1260. "Composicio facta cum domino Petro Ferrandiz super decima de Buynol et Ribaroya". Veg. el nostre apèndix documental, doc. n. 3. En l'índex de l'edició del LI-ACV ja citada, el nostre document és el n. 71.

Gaulabia, alcarye omnes S. Ferrandi, Buynol, Amacasta...”. La transcripció oferida per l’il·lustre arxiver que havia redactat l’article, a banda de palesar la dificultat d’interpretar determinades grafies, permet deduir, segons creiem, que en la data del document, el 22 de juliol del 1247, les terres de Bunyol i també les de Macastre havien esta ja assignades a Berenguera o Pere Ferrandis o a tots dos.¹⁵¹

En tot cas, a mitjan novembre del 1260, Berenguera i el seu fill encomanen la instal·lació de trenta pobladors a Miquel Peris de Portaguerra “*in eadem quandam villam nostram nomine Septem Aquis sitam in termino de Bunyol, castrum nostrum*” expressió aquesta darrera que demostra la possessió de Bunyol clarament així com l’enquadrament de la vila dintre del terme castral de Bunyol.¹⁵² L’entrega del *castrum* degué haver-se produït algun temps abans. Abans, si més no, de l’acord sobre els delmes amb la diòcesi dels primers dies d’octubre.

Complicat resulta, doncs, a hores d’ara esbrinar definitivament la data de l’entrada dels nostres senyorijs en l’òrbita dels Ferrandis, Berenguera i Pere. Advertim, en tot cas, que la datació del text que recull la configuració de les prepositures adés comentat que ens conduïa a alguna data anterior a l’estiu del 1247 encaixa amb dificultat amb certes disposicions reials dels anys següents que ja hem adduït. Coneixem un document de finals de juliol del mateix 1260, pel qual el rei Jaume I aprovava encara els comptes retuts per Arnau de Font sobre les rendes dels castells d’Onda, Borriana, Morvedre, Bunyol i Riba-roja (de Túria).¹⁵³ El rei, també, com ja hem vist, havia rebut rendes de Bunyol el 1255 i el

151 José SANCHIS y SIVERA, “El obispo de Valencia Arnaldo de Peralta (1243-1248), I”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 82 (1923), p. 40-64. Veg. p. 46 i 47.

152 Quant a la datació de la carta cobla pot consultar-se el nostre article on estudiem la història del document. Veg. Manel PASTOR i MADALENA, “Siete Aguas: 750 años desde la carta puebla medieval”, *Revista de Estudios Comarcales*, 9 (2010), p. 111-114. Hem consultat ací la còpia del 1318 dels registres de la Cancelleria Reial: ACA, CR, reg. n. 382, f. 44 v. al 46 v., que publiquem al nostre AD, doc. n. 72.

153 ACA, CR, reg. n. 11, f. 223 v., Barcelona, 29 de juliol del 1260. (cit. CMF, I, doc. n.

1257 que testimonien la seua senyoria sobre el territori.¹⁵⁴ La intervenció directa i personal del monarca es dedueix amb rotunditat si considerem també la redacció del document del perdó, la carta pobla del 1254. Així, atenent al conjunt documental parat, resulta complicat associar definitivament el cognomen “*Ferrandi*” del text del bisbe Arnau amb els topònims de Bunyol i Macastre que el segueixen per a concloure que en aquell juliol de l’any 1247 s’havia produït ja l’entrega de Bunyol per part del rei. En cas contrari caldria considerar que el monarca mantingué un control ben palés sobre els territoris d’ambdós *castra* encara que n’haguera cedit una part de les rendes o bé interpretar que tutoritzava un patrimoni reservat al seu fill hagut amb Berenguera Fernández que aleshores seria encara un petit nadó. L’intervencionisme reial es justificaria també pel context d’insurgència andalusina que caracteritza aquella època.¹⁵⁵

Tot i amb això, si retornem al document de Setaigües advertim que presenta també problemes importants per a la seua datació precisa. Berenguera Fernández i el seu fill Pere Ferrandis governaven plenament doncs el senyoriu de Bunyol entre finals de juliol i els primer dies del mes d’octubre de l’any 1260. Abans del dia 6 d’aquest mes d’acord amb la datació del document sobre el delme signat amb el bisbe i el capítol adés citat. Apuntem la hipòtesi que l’entrega de Bunyol – l’entrega definitiva-, incloent-hi Setaigües i tota la Foia, poguera tenir alguna relació amb la donació del senyoriu proper de Riba-roja (de Túria) feta pel monarca al mateix Pere Ferrandis, ara sense presència de la mare,

286). DB, II, doc. n. 291, p. 324-325.

154 DB, II, doc. n. 698 i n. 794.

155 La proposta de resituar l’entrega de Bunyol el 1247 s’adiu també amb el document sobre la delimitació del territori castral de Montroi de l’any següent que ja coneixem, de manera que en aquells anys es degué produir l’acord que hem insinuat entre el rei i els Hospitalers que havien rebut la donació del cavaller de Liçana el 1241.

Berenguera, el 23 d'agost d'aquell mateix any, el 1260 i que sí que ens ha llegat el corresponent document.¹⁵⁶

El 5 de gener del 1261, son pare el rei li va entregar les rendes de Cortes de Pallàs perquè amb aquestes compensara i recuperara el pagament de 4.000 s. fet a Ximén Peris d'Arenós per saldar un deute contret per l'Infant Jaume, el seu germanastre amb el cavaller aragonés.¹⁵⁷ Finalment, uns pocs mesos després, el 14 d'abril d'aquell any Jaume I li va fer donació completa del senyoriu del "*castrum et villam de Cortes*".¹⁵⁸

156 AHN, Ordes Militars, Pergamins, Carpeta 482, n. 118 r. Còpia del segle XVIII. Consultat en la xarxa, UJI/AVJI, doc. n. 000204, 14 de juliol del 2011, <<http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=000204>>. Segons M. J. Casaús, Berenguera Fernández moriria el 1272 (Mª José CASAUS BALLESTER, "La relación de la casa de Híjar con la casa real de Aragón durante los siglos XIII-XV, de señorío a ducado", a Manuel González Jiménez i Isabel Montes Romero-Camacho (eds.), *La Península Ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV*, (Cádiz, 1-4 de abril de 2003), Servicio de publicaciones de la Diputación de Cádiz, Cádiz, 2006, p. 657-666, p. 657).

157 ACA, CR, reg. n. 11, f. 238 r., Xàtiva, 5 de gener del 1261. Burns recull el document a DB, II, doc. n. 325 prenent que l'expressió textual "*castrum et villam de Cortibus*" s'addiu a Cortes d'Arenós possiblement influenciat pel fet que hi intervé el magnat aragonés que n'era senyor de dit lloc. Seria difícil d'explicar que el rei disposara de les rendes del senyoriu d'un cavaller per tal de compensar una despesa feta per a resoldre precisament un deute al mateix cavaller tan estranyament despulat. Per part nostra, creiem que es tracta de les rendes de Cortes de Pallàs en les gorges del Xúquer, tocant a la frontera sud del senyoriu de Bunyol. Un senyoriu que, com veiem, el rei va entregar al mateix Pere Ferrandis.

158 ARV, CR, reg. n. 495, f. 574 r. i v., còpia del segle XV. La justificació de la còpia feta a l'ARV resol qualsevol dubte respecte de la relació del document de Jaume I i la pertinència de la interpretació del topònim de Cortes a desgrat de les observacions de R. I. Burns (veg. la nostra nota anterior) ja que s'hi recull la intenció de documentar la possessió del mer imperi per part del senyor del lloc, En Lluís Pallàs. Publicat per Jorge Antonio CATALÁ SANZ i Pablo PÉREZ GARCÍA a *Los Moriscos de Cortes y los Pallás*.

Com veiem l'Infant Pere Ferrandis havia anat rebent de son pare el rei algunes altres senyories i pel febrer del 1264 havia estat ja nomenat amb el càrrec d'Almirall d'Aragó en ser disposat i parat un estol que havia d'intervindre envers els granadins davant l'increment dels remors d'un atac propiciat per un acord entre Granada i els marínides nord-africans que podia enterbolir les darreres conquestes dels castellans i dels catalanoaragonesos arreu d'Al Andalus. Com és conegut, l'estol finalment intervingué junt amb les tropes organitzades pel rei atenent la sol·licitud d'ajuda del rei castellà després de la súplica feta per la filla de Jaume I, la reina Violant, esposa d'Alfons el Savi. Una de les primeres mesures de caràcter militar preses per Jaume I, l'1 de juliol del 1264 va consistir a encomanar al seu fill Pere Ferrandis que tinguera compte d'un grapat de castells de rellevància estratègica en la frontera meridional valenciana: Cocentaina, Ibi, Relleu i Bocairent.¹⁵⁹

Entre altres responsabilitats que evidencien la predilecció del monarca envers aquest fill cal remarcar el seu nomenament com a procurador reial al nou regne valencià. Un regne nou que fruïa de pocs anys enrere d'una nova institució en la història de la corona i que, com explica José V. Cabezuelo, transitava entre l'antiga denominació de *tenens locum cap* a la de *procurator* "que en un brevísimo plazo de tiempo arraigará en la administración territorial de la Corona de Aragón". El mateix autor destaca l'escassetat de notícies relatives a un ofici que fou simultani amb la procuració que exercia l'altre Infant Pere, el primogènit i futur Pere el Gran, a Aragó i Catalunya. Aquest Infant, finalment, reuní totes tres procuracions que li foren arravatades pel rei arran de les seues disputes amb un altre germà, l'Infant Ferran Sanxis.¹⁶⁰ En octubre del 1265 son pare el rei

Documentos para su estudio, Publicacions de la Universitat de València, València, 2002, doc. n. 1.

159 DB, III, doc. n. 572.

160 José V. CABEZUELO PLIEGO, *Poder público ...*, cit., p. 55-57.

Jaume I assignava al seu altre fill, Pere Ferrandis, un violari per valor de 5.000 s.¹⁶¹

Un nou document poblacional de la nostra zona, la Carta de làtova i altres alqueries de la zona, ens presenta Pere Ferrandis actuant a soles sense presència ni intervenció de la mare. El text apareix datat a final de juliol de l'any 1266.¹⁶² Si ens atenem al nostre document, en el moment de produir-lo, l'Infant s'intitula "*fillo del noble rey d'Aragón e tinient logar suyo*". Haurem d'admetre així que la lloctinència fou exercida pel fill de Jaume I des d'alguns mesos abans del document que el rei, el 25 d'abril del 1267, adreça a tots els oficials, batlles, justícies, etc. que l'havien de tindre per lloctinent seu i que la historiografia manté com a inici de l'exercici del càrrec representatiu.¹⁶³ Per la seua part l'historiador J. V. Cabezuelo que ha estudiat amb profusió i profunditat l'evolució de la Cúria de la procuració al regne de València sospitava que en el període comprés entre la mort del seu antecessor en el càrrec, Ximén Peris d'Arenós, ocorreguda a mitjans de l'any 1266 i el nomenament de l'Infant Pere Ferrandis que recull el document d'abril del 1267 "*el cargo casi con toda seguridad fue ocupado de manera interina por el lugarteniente del difunto [Arenós], cuyo nombre desconocemos...*".¹⁶⁴ No ens sembla ara agosarat proposar que el mateix

161 DB, III, doc. n. 639.

162 Enric Guinot va publicar parcialment la confirmació feta per l'Infant Alfons en 1318 (CPG, doc. n. 120). Per part nostra, hem localitzat la que havia fet la reina Blanca deu anys abans mentre administrava les possessions del seu fill encara massa jove, a ACA, CR, reg. n. 289, f. 37 v., València 20 de gener del 1308. La publiquem ara al nostre AD, doc. n. 23.

163 DB, III, doc. n. 721, Lleida 25 d'abril del 1267. (Robert I. BURNS, *Diplomatariu, Transition in crusader Valencia: years of triumph, years of war, 1264-1270*). Jaume I ordena als seus oficials al regne valencià que tinguen Pere Ferrandis per "procuratorem sive tenentem locum nostrum".

164 José V. CABEZUELO PLIEGO, *Poder público ...*, cit., p. 55. La carta de làtova i altres alqueries del 1266 que publiquem al nostre AD (doc. n. 23), ha estat sovint invocada com

Pere Ferrandis es devia haver fet càrrec de la lloctinència reial interinament fins al seu nomenament “oficial”, circumstància que li permetria usar-lo en la intitució de la citada carta pobla de làtova signada el 29 de juliol del 1266. En reforç d’aquesta proposta, podem adduir també que el document d’abril del 1267 que comunicava als batlles, justícies, jurats, consells, etc. el nomenament de Pere Ferrandis conté la frase “*Noveritis Nos dilecto filio nostro Petro Ferrandi procuracionem tocius regni Valencie concessisse et dedisse*”, fent servir un temps verbal que permet interpretar precisament que aquella comanda havia estat feta ja amb anterioritat i era ara ratificada.¹⁶⁵

La vila de Cocentaina és el lloc on es va produir aquell document poblacional. La defensa de Cocentaina va ser un dels encàrrecs rebuts pel jove i reial guerrer Pere Ferrandis per desig de son pare ja en juliol del 1264 avestat com estava el rei a preparar l’ajuda promesa al seu gendre Alfons X, rei de Castella, per tal de combatre la insurgència dels indígenes murcians, com abans

a “Carta de Bes” o “del Castell de Bes” ja que les alqueries, làtova i la resta, són entregades a poblar (¿repoblar?) a l’aljama d’aquell lloc que identifica la procedència del contingent. A la nostra zona no ha existit mai cap castell ni lloc amb un identificador toponímic que s’assembla a “Bes”. Amb tota probabilitat, com després abordarem, deu tractar-se de la zona dels actuals Villa de Ves, Balsa de Ves o Casas de Ves, en una zona no gaire llunyana de la confluència de les valls del Cabriol i del Xúquer, unes poques llegües al sud-oest de làtova i la conca del riu Magre, on es trobaven les alqueries de làtova, Cuerna, Millars/Mijares, Pardinella/ Pardenillas, Turx/Turche i la més complexa d’identificar de La Baycuella. En qualsevol cas el topònim “Bes/Ves” del text del 1266 refereix el lloc de procedència i no el de l’assentament.

165 J. V. CABEZUELO PLIEGO, *Poder público...*, cit., p. 55. La datació crònica de la carta de làtova ens serveix també per escurçar el lapse oferit per l’autor per tal de precisar la data de la mort del cavaller d’Arenós, que ubicava entre el darrer fet documentat, en abril del 1266 i el 3 d’octubre següent, quan el rei rebé els seus marmessors testamentaris. Si la nostra interpretació és correcta, la carta de làtova serà així la nova data “ante quem” per a fixar el traspàs de l’anterior lloctinent. El document de nomenament a ACA, CR, reg. n. 14, f. 87 v.

hem comentat.¹⁶⁶ Amb tota probabilitat, el fet que el document fóra signat en un context bèl·lic en aquell lloc ajudarà a entendre alguns aspectes estranys de la carta pobla esmentada que analitzarem més endavant.

L'any següent, el 1268, rebia de son pare el rei Jaume I l'honor que constituirà el component onomàstic amb què ens és més conegut: el senyoriu d'Híjar (=Íxer) a Aragó. La donació era resultat d'un intercanvi que hem pogut documentar a l'ADPZ, com aviat veurem. L'acord, del qual ens ocuparem, estava clarament relacionat amb l'antiga possessió de l'estirp de la seua dona Teresa Gombau, filla d'Elvira de Luèsia i de Gombau d'Entença, sobre el lloc. La parella es va casar aquell mateix any.

En relació amb la donació de Bunyol a l'Infant Pere Ferrandis, per part nostra, hem trobat un curiós document que ens resulta una mica estrany i confús. Es tracta d'una confirmació que Pere el Gran féu sobre la donació feta per son pare el rei Jaume I en una data que malauradament encara se'ns resisteix. El text que ara transcrivim diu literalment:

“...tempore quibus eramus Infans confirmavimus vobis, nobili et dilecto fratri nostro Petro Fernandi, cum instrumento publico facto auctoritate Arnaldi Astruc, notarii publicii Valencie, tercio decimo kalendis madii anno Domini M CC LXXX sexto, omnes et singulas donaciones et concesiones quas illustris dominus rex, pater noster, vobis fecit et donavit cum cartis pubillis et publicis bullatis et singlatis de castro et villa de Bunyoll et de Foro sive Mercato de Bunyoll et de

166 Carlos DE AYALA MARTÍNEZ, “Jaime I y la sublevación mudéjar-granadina de 1264”, *Homenaje al prof. Juan Torres Fontes*, Universidad de Murcia-Academia Alfonso X el Sabio, Murcia, 1987, vol. 1, p. 93-107, p. 100. Jaume I va encomanar l'1 de juliol del 1264 al seu fill “at the beginning of his long military career”, com escriu Burns, la preparació de les defenses i la provisió de guerrers a Cocentaina, Relleu, Ibi i Bocairent. Veg. DB, III, doc. n. 572. L'any següent, el 16 de febrer del 1265, Jaume I va aprovar l'adquisició feta per l'Infant Pere Ferrandis d'unes quantes cases i vinyes en el terme de València, “non obstante” la prohibició de vendre donacions a “militibus atque sanctis”. Veg. DB, III, doc. n. 601.

*castro et de villa de Cortes et Podio de Muntroton et omnium terminum eiusdem ut in proprio instrumento continetur. Idcirco ad maiorem securitatem ... confirmamus vobis, dilecto fratri nostro Petro Fernandi, et vestris, perpetuo donacionis et concesionis quas dictus dominus rex, pater noster, vobis fecit cum cartis suis bullis pumbleis bulatis de castro et de villa de Buyoll et de castro et de villa de Cortes et de Podio de Muntroton et omnium terminorum.... Data Xative, sexto kalendis iunii”.*¹⁶⁷

En primer lloc, comprovem que el text al·ludeix a les donacions fetes per Jaume I que haurien estat confirmades ja amb anterioritat en una data dubtosa: en l’any 1286 (i la lectura és molt clara). Aquella confirmació del mateix Pere el Gran és ara confirmada de bell nou “*ad maiorem securitatem*”. En aquell any de 1286, data de la confirmació anterior ressenyada dins el mateix text, però, el seu responsable, i el d’aquest document de reconfirmació, el rei Pere, no era ja Infant com s’hi recollia: “*tempore quibus eramus Infans*”. Tampoc no era rei, perquè ja era mort. La data és errònia clarament i ho constata el fet que aquesta segona confirmació és atribuïda per Martínez Ferrando a l’any 1281.¹⁶⁸ En realitat, en l’original del registre de la Cancelleria no podem llegir l’any de la datació a l’escatocol del text i només podem constatar que el document copiat amb anterioritat al mateix registre és de l’any 1279.

En qualsevol cas, la confirmació primera recordada al document ha de ser quan el futur Pere el Gran era Infant reial, és a dir, abans de juliol del 1276, quan va morir son pare el rei Jaume I, circumstància que li havia de fer perdre indefectiblement aquella condició d’Infant que exercia aleshores, tal com acabem de llegir. La interpretació que creiem més lògica de l’errada seria llevar un signe “X” i entendre que la confirmació primera s’havia produït en els primers mesos del 1276 i ara es corrobora en una data compresa entre el 1279 i el

167 ACA, CR, reg. n. 44, f. 197 v., Xàtiva, 27 de maig del 1281.

168 CMF, II, doc. n. 1316.

1281.¹⁶⁹ Precisament, el rei Pere signà alguns documents a Bunyol i Xiva en setembre del 1279.¹⁷⁰ Un altre element del tenor textual corrobora la nostra sospita sobre l'errada escripturària. El treball de V. Cuñat sobre el notariat valencià al segle XIII atribueix a Arnau Astruc, fedatari de la primera confirmació feta 'quan Pere el Gran era Infant', un arc temporal entre els anys 1245 i el 1279.¹⁷¹

Quant a la relació dels llocs afectats per la confirmació analitzarem més endavant el "*podio*" de Muntroton. Una mica més complicat resulta reconèixer el cas de Cortes, tot i que deu tractar-se de Cortes de Pallás, a l'ombra del castell de Xirell, en les gorges del Xúquer, ja que li havia estat donat per Jaume I, son pare, en abril del 1261 com sabem. Per una altra banda comprovem la confirmació – reconfirmació, si se'm permet- de la senyoria del "*castro et villa*" de Bunyol i també la concessió d'un "*foro sive mercato*" també a Bunyol que se'ns presenta

169 El reg. n. 44 correspon a un arc temporal entre el anys 1278-1285. La datació incompleta que clou el text només recull "Datum Xative sex kalendas iunii" que correspon al 27 de maig. L'itinerari recollit per Ferran Soldevila (veg. nota següent) dels anys 1278 i 1280 no registra la presència del rei a Xàtiva en el mes de maig de cap dels anys ressenyats. Sembla indicat triar la proposta de Martínez Ferrando atenent que els documents següents mostren una ordenació temporal suficient i amb datacions tòpiques com ara València o la mateixa Xàtiva i en ella quals podem llegir clarament l'any 1281, com ocorre dos fulls després al f. 199 r.

170 Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran: segona part...*, Apèndix, Itinerari, p. 238 Estigué a Bunyol els dies entre el 18 i el 21 i a Xiva entre el 22 i el 29 d'aquell mes. Son pare Jaume I havia anat també a Bunyol per rebre el seu gendre el rei de Castella, Alfons X, el 1270 en una data que no arriba a precisar Miret i Sans (Joaquim MIRET i SANS, *Itinerari...*, cit., p. 436) i que prové del relat de la Crònica (CJI, cap. 501). Jaume I signà alguns diplomes a Setaigües els primers dies d'agost del 1273, com recorda MIRET i SANS a l'itinerari del rei (cit., p. 484).

171 Virginia Mª CUÑAT CISCAR, "Para un catálogo de 'signum tabellionis' de la Corona de Aragón: algunos notarios de las ciudades de València y Alzira del siglo XIII", *Anales de la Universidad de Alicante, Historia medieval*, 4-5 (1986), p. 343-358. Veg. p. 344.

com un centre configurador d'un àmbit geogràfic d'abast indeterminat, nascut d'una funció econòmica evident, un "*mercato*".¹⁷² El dubte que ens manca per a resoldre és saber si la senyoria de Bunyol incloïa el *castrum* de Macastre, que no s'hi esmenta. Aquesta absència requereix d'una explicació que encara no hem pogut aclarir de manera contundent, tot i que podem adduir algunes pistes importants.

Un parell de petites ressenyes documentals ens ofereixen una pista sobre el destí de Macastre en aquests anys. Entre els documents al·ludits al "*Memorial Ajustado*" que recull el procés d'incorporació del senyoriu de Bunyol a la Corona, trobem dues referències procedents de la documentació de l'Orde de Sant Joan de l'Hospital custodiada aleshores –al temps de la instrucció del procés– al palau de *San Juan de los Panetes* a Saragossa. A principi del 1523, el majordom del castellà d'Amposta, i per encàrrec seu, va compilar un seguit de documents procedents de l'esmentat arxiu hospitaler, entre els quals s'inclogueren les dues ressenyes que adés anunciàvem i que són aportades al procediment instruït. La primera diu: "*Era MCCCXLII. Acto de protexto que fizo el Orden en la venda de Macastre en el reino de Valencia, que facia don Pedro Ferrandez, señor de Ixar, por el derecho que pretendia*". Al reduir la datació al sistema de la nativitat ens trobem en el moment que té lloc l'adquisició del senyoriu per part de Jaume II de mans de Pere Ferrandis d'Íxer (II), és a dir el 1304. Comprovem així, doncs, que l'Orde de l'Hospital davant del tracte sobre el senyoriu de Bunyol encara pretén alguns drets sobre Macastre que podien enterbolir l'operació de venda entre Pere Ferrandis (II) i Jaume II que adquiria els dos territoris castrals: el de Bunyol i el de Macastre. El ben cert és que la pretensió hospitalera no va tindre cap

172 Curiosament, R. I. Burns explica l'expressió, en un context documental diferent, atribuint-li un caràcter fiscal. D'aquesta manera "*forum sive mercatum*" seria per a Burns el "dret que hom devia pagar al senyor per la confirmació del privilegi d'un mercat". No ens sembla adient aquesta interpretació però, si més no, al nostre text. (Robert I. BURNS, *Colonialisme Medieval*, Tresiquatre, València, 1987, nota n. 75 i p. 269 i 270).

transcendència ni va ocasionar cap conseqüència, si més no en la documentació reial que hem consultat.

La segona anotació és ben interessant : “*Año M CC LXX II conocimiento de don Pedro Ferrandez, fijo del Rey don Jaime en la ciudad de Acre en Suria fecho, en que otorga deber al Hospital VI M. sueldos de la compra de Macastre; y X. M. D. sueldos que le prestó el Maestre*”. El regest refereix una adquisició específica de Macastre per part de l’Infant Pere Ferrandis que concorda amb la hipòtesi que aquest àmbit castral devia romandre en mans de l’Orde arran de la pietosa donació de Roderic de Liçana el llunyà 1241, encara que el de Bunyol degué tornar al rei que el cedí al seu fill junt amb el “*foro sive mercato de Bunyol*” i la vila de Setaigües algun temps després i amb seguretat plena en la segona meitat del 1260. Malauradament, segons assevera l’arxiver, en aquell segle XVI ja no es coneixien les escriptures d’on provenien les anotacions copiades al manuscrit.¹⁷³ El magre regest però inclou una dada interessant: el reconeixement del deute i del préstec s’ha fet a la “*ciudad de Acre en Suria*”. Aquest detall ens permet d’atribuir una aproximació cronològica a l’adquisició de Macastre ja que l’aventura marítima que intentà Jaume I i que va ser culminada, parcialment, pel seu estimat fill Pere Ferrandis tingué lloc a final del 1269. Així, el 4 de novembre d’aquell any l’estol catalanoaragonés llevà àncores al port de Barcelona. Uns pocs dies bastaren per apaivagar les ínfules espirituals del monarca que tornà precipitadament a casa. El seu fill, tanmateix, va prosseguir la travessia envers Terra Santa i estigué efectivament a Acre, en la Síria d’aleshores, des d’on degué expedir el reconeixement dels deutes que reflecteix l’anotació copiada que adés recordàvem. No cal, tanmateix, recordar que les situacions de risc personal animen a deixar constància documental de certs compromisos financers. L’oportunitat és també directament proporcional a l’abast del perill i al

173 Les notícies provenen del llibre *Memorial ajustado del pleito que siguen los señores fiscales, la villa de Buñol y lugares de Yatova, Alvorach, Macastre y Siete-Aguas [...]* sobre la incorporació a la corona de los citados pueblos, Imprenta de Dª María Martínez Dávila, Madrid, 1829, f. 56 v. - 57 r. de l’edició.

de la grandària del deute. L'heroïcitat, però, del jove i reial guerrer, Pere Ferrandis d'Íxer (I), va ser recompensada amb el nomenament l'any següent, el 1270, com a cavaller de l'Orde del Sant Sepulcre de Jerusalem, entre altres honors molt més importants i mesurables.¹⁷⁴

Sembla clar, doncs, que al voltant del 1272, any del reconeixement del deute seu per a completar el pagament tal com acabem de veure, Pere Ferrandis era senyor d'ambdós territoris castrals, de Bunyol i de Macastre. Reforça aquesta hipòtesi el fet que uns quants anys després, en octubre del 1283, el mateix Pere el Gran, com a resultat dels Privilegis acordats a Saragossa, suprimeix els drets reials als llocs del seu germà Pere Ferrandis al regne de València que hi descriu : *"Castris, locis de Bunyol et terminorum suorum, de Toris, de Macasta, de Sierra, de Orcheta, de Torres..."*.¹⁷⁵ En aquesta descripció trobem, separats els termes de Bunyol *"et terminorum suorum"* i el de Macastre; trobem també el de Torís que obtingué pel matrimoni amb Teresa Gombau d'Entença i encara Serra, Orxeta i Torres als voltants de la fundació feta a l'actual Marina Baixa, és a dir la

174 Ho recollí M. José CASAÚS BALLESTER, "Los Pedro Fernández de Híjar ...", cit., p. 192. Interessants referències al fracàs del viatge del rei, amb un curiós testimoni de la historiografia francesa a l'itinerari de MIRET i SANS (*cit.*, p. 432).

175 ACA, CR, reg. n. 47, f. 55 v., Saragossa, 7 d'octubre del 1283. La datació del text copiat al registre presenta literalment la fórmula "Data Data (sic) ut supra, scilicet, nones octobris". El document anterior fou datat a Saragossa el 7 d'octubre ("nones") del 1283. Al nostre document, doncs, la reducció serà idèntica. Així ho va resoldre també lògicament Martínez Ferrando (CMF, II, doc. n. 1804). El document, tanmateix, el va transcriure Luis González Antón en la seua obra *Las uniones aragonesas...*, cit., doc. n. 59 on va llegir en la datació "mense octobris" en lloc de "nones octobris" encara que proposa, sorprenentment la datació "7 de maig". Veg. *ibidem*, vol. II, p. 156. Probablement la confusió prové del fet que el document apareix seguit d'una nòmina de cavallers afectats per idèntica casuística en què cada referència apareix introduïda per l'habitual "similis fuit facta..." i closa per la fórmula "ut supra". L'última anotació corresponent a les possessions d'Artal d'Alagó, però, acull la datació "Cesaraugusta, nones maii anno Domini M^o CC^o LXXX° quarto".

Vila Joiosa.¹⁷⁶ Tot i amb això, l'existència d'un document del 1289 pel qual Pere Ferrandis assignava els drets de la collita del delme de la grana i que ignora Macastre entre els llocs afectats ens adverteix de la possibilitat que no tots els drets d'aquest *castrum* estigueren en mans seues. Efectivament, com després comprovarem, les rendes del lloc romanien hipotecades encara el 1309 com a conseqüència d'un deute contret per Pere Ferrandis (I) i que obligà la reina Blanca a negociar-ne la resolució per tal de recuperar el control absolut del potencial rendístic d'aquella part de la baronia: Macastre.¹⁷⁷

Tenim constància també que Jaume I havia assignat al seu fill Pere Ferrandis d'Íxer les rendes d'Ibi, Cocentaina, Seta i Garg en octubre del 1270, fet que podia tindre relació amb l'aportació feta per l'Infant en la repressió de la revolta i l'ocupació de Múrcia.¹⁷⁸ De manera semblant, el 28 de març del 1271, el rei Jaume I posa en mans del seu "*Petro Ferrandi, dilecto filio nostro*" les rendes dels castells de Alcalà i Gallinera per tal de solucionar un deute superior als

176 Els "castra" de Serra, Orxeta i Torres es trobaven en l'àrea de Finestrat i la Vilajoiosa en la comarca de la Marina Baixa i havien estat amb anterioritat entregats pel rei a la seua estimada Berenguera Alfonso que va morir el 1272 de manera que havien tornat a mans del monarca que li'ls havia entregat mentre visqués. Veg. Pierre GUICHARD, "Los castillos musulmanes del norte de la provincia de Alicante", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 1 (1982), p. 29-46. Per part seua, Robert I. Burns identifica aquests llocs amb topònims de la serra Calderona en la comarca valenciana del Palància on perviuen actualment les localitats de Serra i Torres-torres en el camí entre el Camp de Morvedre i Sogorb i van ser cedits temporalment a l'Infant Pere Ferrandis per tal de rescabalar uns deutes de 20.000 sous del rei amb el seu fill, tal com mostra el doc. n. 929 del Diplomatarium. El document fou datat en maig del 1269. Robert I. BURNS, *Diplomatarium: Transition in crusader Valencia: years of triumph, years of war, 1264-1270*, Princeton University (DB, III, doc. n. 929). Sobre les rendes de Serra i Torres, veg. José V. CABAZUELO PLIEGO, *Poder público ...*, cit., p. 56.

177 ACA, CR, reg. n. 290, f. 85 r., València 25 de juliol del 1309. Veg. la redempció de la penyora més endavant en la p. 130 d'aquest treball.

178 DB, IV, doc. n. 1069.

20.000 s. que li mancaven a l'Infant després d'haver repassat conjuntament els comptes dels deutes mutus i les despeses que ocasionava la custòdia dels castells que amb anterioritat tenia ja encomanada. Entre ells havien tingut en compte un compromís del fill amb son pare xifrat en aquells "*decem milibus solidorum regalium Valencie quos nobis dare et solvere tenebamini racione revocacionis concambii quod feceratis nobiscum de castro de Bunyol*".¹⁷⁹ Aquesta indicació ens presenta un fet que ens és del tot desconegut i que no podem explicar, ja que l'única operació d'aquesta naturalesa que coneixem està relacionada amb l'adquisició del senyoriu d'Íxer per part de l'Infant i que devia comportar alguns compromisos financers entre els quals una operació d'intercanvi alguns mesos abans de la data del document i que després veurem, encara que no es correspon amb aquesta xifra ni ateny, en principi, al "*castro de Bunyol*". També podia tindre relació amb l'adquisició de Macastre per part de Pere Ferrandis (I) de mans de l'orde de l'Hospital, que podem situar, si considerem com a data "*ante quem*" el viatge que féu a Acre, en el final de l'any 1269 precisament; una operació l'únic testimoni de la qual reflecteix, justament, un endeutament important, tal com hem vist. Aquesta hipòtesi topeta amb una confusió toponímica poc explicable aleshores entre ambdós *castra* Macastre i Bunyol, ja que encara que devien conformar tots dos plegats un únic senyoriu es consideren en aquells anys dues unitats estructurals independents com explicarem més endavant. Finalment, cal considerar la inexistència de cap actuació d'intercanvi amb intervenció del monarca en l'afer. En tot cas, aquell document del 1283 ens permet confirmar definitivament que abans d'aquell any Macastre restava sota el domini del senyor de Bunyol.¹⁸⁰

179 DB, IV, doc. n. 1139. "In custodia seu retinencia castrí" de Alcalà i de Gallinera haurà de posar 6 i 15 homes respectivament i 2 i 6 gossos que equivalen a un home cada parell d'animals. L'Infant rebrà 100 s. "in unoquoque anno pro quolibet homine". S'entén amb tota lògica que li correspon el preu de 7 homes a Alcalà i 18 al de Gallinera. Veg. també els doc. n. 1146 i n. 1242 de la mateixa publicació.

180 Com veurem més endavant un document de l'escrivania de la reina Blanca al·ludeix a

Per una altra banda, l'11 d'agost d'aquell 1271 el rei li encomanà també la custòdia de l'Albufera de València amb el dret a percebre el quint de la pesca que al monarca corresponia.¹⁸¹ I encara en abril del 1273 dues anotacions als registres ens mostren l'assignació de rendes en favor de l'Infant sobre les salines de València, així com les provinents de Castielfabib, Ademús, Albaida, Llutxent, Bocairent, Castell de Castells, Finestrat, Cocentaina, Seta i altres llocs menors.¹⁸²

L'Infant Pere Ferrandis (I)¹⁸³ havia rebut el senyoriu d'Íxer a l'Aragó, en abril del 1268 de mans de son pare el rei Jaume I, compromentent unes rendes de 3.200 s. j. que varen ser carregats sobre Torís i Alfarb mentre es trobara en condicions d'entregar al monarca algunes possessions que valgueren i rendiren eixos 3.200 s. j.. El document, un vell pergami custodiat a Saragossa, recull un pacte entre el monarca per un costat i per l'altre el seu fill Pere Ferrandis, acompanyat del cavaller Pelegrí de Montagut i de les seues respectives esposes que hi aporten els seus corresponents dots: Teresa Gombau d'Entença el seu patrimoni de Torís i Toda Ruiç el seu de l'alqueria d'Alfarb, molt a prop de Torís. Amb l'acord, l'Infant rebia el senyoriu sobre la meitat d'Híjar i d'Urrea de Gaén que estaven en poder del rei i aquest rebia anualment 3.200 s. sobre les rendes de Torís i Alfarb que romandrien hipotecades fins que estigués en condicions d'entregar al monarca un castell o lloc del regne de València o d'Aragó que rendés un valor equivalent.¹⁸⁴ No deixa de sorprendre'ns en aquest punt que

l'existència d'un acord entre el rei i el comanador de l'Hospital en una data molt posterior que permet intuir la persistència d'alguna influència de l'Orde sobre els drets de Macastre.

181 DB, IV, doc. n. 1254.

182 DB, IV, doc. n. 1485 i n. 1486.

183 Afegim un "I" de numeració romana per tal de distingir-lo del seu fill homònim que el succeí Pere Ferrandis (II) també senyor d'Íxer i de Bunyol des de principis del segle XIV.

184 AHPZ, Archivo Ducal de Híjar, sala IV, Leg. 269, caja n. 2, Híjar, leg. n. 1 doc. n. 3, 21 de Abril de 1268. El document recull que el jurament de les dones va ser pres pel notari a Bunyol. En vam tenir notícia a partir de María J. Casaus Ballester al seu llibre sobre el Archivo ducal de Híjar (cit.).

després de tantes donacions reials, el monarca retingués els 3.200 s. de les rendes de Torís i Alfarb.

Un altre document, aquest de l'Arxiu Reial, ens permet comprovar que finalment es produí l'entrega per part de Pere Ferrandis (I) a son pare, el rei, en agost del 1269 del castell de Xirell sobre les gorges del Xúquer (en l'actual terme de Cortes de Pallás), alliberant així la penyora recaiguda sobre el terme castral de Torís i l'alqueria d'Alfarb.¹⁸⁵ És el seu germà Pere, el futur rei Pere el Gran, qui confirma "*excambium seu permutacionem factam inter dominum regem, patrem nostrum, et vos*". ¿És aquest l'intercanvi recordat pel qual l'Infant Pere Ferrandis devia a son pare més de 10.000 s. que recull el document del 1271 que abans véiem? Així ho creiem, seduïts per la coincidència que el temps transcorregut, al voltant de tres anys, pot suposar el munt de les rendes hipotecades pel rei en fer-li entrega a Pere Ferrandis del senyoriu d'Íxer i que no li devien haver estat entregades encara.

Torís, com adés comentàvem, era de la seua esposa primera Teresa Gombau, filla de Gombau d'Entença i devia formar part del dot matrimonial.¹⁸⁶ Teresa i Pere s'havien casat, precisament, el mateix 1268. Tot i això tenim un altre document de reconeixement del senyoriu de Teresa Gombau (d'Entença) i del seu espòs sobre Torís signat per l'abril del 1275 pel rei Jaume I.¹⁸⁷

185 L'entrega de Xirell en ACA, CR, reg. n. 17, f. 73 v., Barcelona, 30 d'agost del 1269 (Cit., CMF, I, doc. n. 947). De Xirell tornem a tindre notícia per un document de maig de 1329 amb Alfons coronat. En ell es deixa constància de la venda feta pels marmessors i executors del testament de Ferran d'Aragó, que havia mort feia pocs dies, "*de castro et loco de Xirell situato in regno Valencie*" al mestre racional Felip de Boyl. Un dels marmessors és Pere Moltó, rector de l'església de Madrona: ACA, CR, reg. n. 478, f. 252 v., València 6 de maig del 1329.

186 La donació de Torís a aquest Gombau d'Entença data de temps del Repartiment i es recull en aquells registres com també nosaltres recollim.

187 ACA, CR, reg. n. 20, f. 240 r., Lleida, 15 d'abril del 1275. Al nostre AD, doc. n. 4. No hem pogut comprovar si hi ha relació entre la data de la confirmació feta per Jaume I amb

L'Infant Pere Ferrandis (I) havia casat en primer lloc, com déiem, amb Teresa Gombau/Teresa Gombau d'Entença. El sogre, Gombau d'Entença, era germà del Berenguer d'Entença que havia rebut Xiva del rei i ambdós germans havien casat amb dues germanes, Elvira i Guillema de Luèsia respectivament, que eren filles de Miquel de Luèsia antic senyor d'Híjar, com ja hem explicat.¹⁸⁸ Ens trobem ara amb una curiosa operació per tal de dotar un fill ben estimat. Com acabem de veure, Jaume I s'havia fet amb el senyoriu d'Híjar per tal de dotar el seu fill amb motiu del seu matrimoni amb Teresa Gombau d'Entença i l'havia obtingut com a conseqüència d'un bescanvi fet amb Ximeno de Urrea que pocs anys abans se n'havia apropiat arran d'un plet precisament amb Elvira de Luèsia, mare de Teresa.¹⁸⁹

la pressumible mort de Gombau d'Entença, pare de Teresa, el nom del qual s'acompanya al document amb el "*quondam*" característic. Més aviat sembla que ha perdut el títol "*non potetis modo aliquo invenire*". Martínez Ferrando recull l'encapçalament que precedeix l'anotació al registre "Donacio Castri de Torres in regno Valencie" (CMF, I, doc. n. 1812). No cal però confondre l'objecte de la disposició clarament referida al "castro de Toris" com podem llegir al text mateix del qual, a més a més, ens hi dona les afrontacions "Buynol ... Amacasta ... Amontrou... Xiva" que no deixen lloc a cap dubte. Un altre *castrum* anomenat Torres es trobava, com sabem, a la Marina Baixa (prop de la Vila Joiosa) i havia pasat també per mans de Pere Ferrandis I.

188 Podem llegir amb claredat en un document de maig del 1230 "ego Berengarius de Entenza et uxor mea domna Guillelma, filia domini Michaelis de Lussia, et domna Elvira de Lussia filia eiusdem nobilis..." a Concepción CONTEL BAREA, *El Císter ...*, cit., doc. n. 75

189 Com vam explicar Híjar havia passat de Miquel de Luèsia a la seua filla major (segons creiem) Guillema, l'esposa del senyor de Xiva, Berenguer d'Entença. Tenim notícia que Ximeno de Urrea es va fer amb Híjar per un plet amb Elvira hagut el 1261. El document de la donació-permuta del monarca al seu fill parla de la meitat d'Híjar i d'Urrea. No sabem si l'altra meitat hauria romàs en mans d'Elvira, la mare de Teresa Gombau, com a conseqüència del plet de 1261 i acabaria el patrimoni reunit en el matrimoni de Teresa i Pere Ferrandis (I). Jaume I, posteriorment havia adquirit la meitat d'Híjar i Urrea de Gaén que retenia Ximeno d' Urrea a qui va entregar a canvi les viles de Tierga i Asín segons publicà Mª José Casaus Ballester. ("La relación de la casa de Híjar...", cit, nota n. 2 ADH,

Del primer matrimoni no consten fills. Teresa d'Entença, sovint coneguda com a Teresa Gombau, havia mort i l'Infant es va casar novament amb una filla de Teobaldo de Navarra haguda amb Marquesa López i que és coneguda com Marquesa Gil de Rada. Tingueren un fill, conegut també com a Pere Ferrandis d'Íxer (II), que heretà les senyories paternes a final del segle XIII arran de la probable mort de l'homònim pare seu. El document de la Carta de Bunyol de 1300 que aviat veurem es justifica en un context de demandes i aclariments sobre alguns aspectes controvertits de les condicions del poblament i les prestacions degudes pels habitants de Bunyol i sembla haver-se produït en un moment proper al rellevament de la senyoria del fill de Jaume I, Pere Ferrandis (I), que ha mort i el fill d'aquest, amb el mateix nom, és a dir, Pere Ferrandis (II).

Tanmateix, Pere Ferrandis (I) havia de rebre encara el 1290 del seu nebot, el rei Alfons El Liberal, la donació "*in vita vestra*" dels castells i llocs de Dosaigües, Millars i Madrona, en les mateixes gorges del riu Xúquer, ben a prop de Cortes de Pallás i de Xirell, en la frontera sud del senyoriu de la Foia de Bunyol.¹⁹⁰ La data

Alcira, 29.II.1267, Sala I, Leg. 309, doc. n. 2). Sobre el plet veg. a l'itinerari de Miret i Sans (cit.) p. 313-314: el rei rebé en compareixença Elvira i Ximeno el 4 de juny del 1261 a Berbegal. Ximeno va presentar una escriptura de Guillema en què li cedia la seua part d'Íxer i el rei li la reconegué. (ACA, CR, reg. n. 11, f. 233-bis, Berbegal, 4 de juny del 1261).

190 ACA, CR, reg. n. 64, f. 119. València, 21 de setembre del 1290. El document reflecteix que el lloc havia estat cedit a Ato de Lisuri "*ad vitam suam*" i en semblants condicions era entregat ara a l'Infant Pere Ferrandis. Dosaigües havia estat recuperada per Jaume I després d'haver-la donat a Garcia de Puy (o Puig <"Podio") en 1240 segons mostra el canvi que li feu per certs llocs a Aragó i unes cases i terres a Alzira en 1258. Veg. ACA, CR, reg. n. 9, f. 63 r., Barcelona, 20 d'agost del 1258, ressenyat al CMF, I, doc. n. 197. En abril del 1325 trobem una anotació per assenyalar que ha venut l'alqueria de Dosaigües sita dins el terme de Madrona, a Francesc de Montpalau ("*alia nominato Francesc Escrivà*") i que per lletra de València 5 de maig del mateix any adverteix els col·lectors que "*non exigeant subsidium in dita alcharea*". ACA, CR, reg. n. 329, f. 214 r., València, 21 d'abril del 1325.

d'aquesta donació ens acosta perillosament a la data de l'acord promogut pel seu regi nebot perquè cedira la procuració del regne a mans de l'Infant Pere, el germà petit del rei. Probablement l'assignació d'aquests castells en setembre d'aquell 1290 a Pere Ferrandis (I) tindria alguna relació amb l'acord entre els Infants reials. L'Infant Pere va assumir la procuració valenciana en març del mateix 1290 i encara alguns mesos després reconeix deure al seu predecessor en el càrrec una important quantitat de sous pendents de l'esmentat pacte de cessió. Efectivament, en abril del 1291 va signar un reconeixement de deute per valor de 10.000 s., un terç del total acordat "*quos vobis (Pere Ferrandis) dare debebamus quantitate avinencie facte inter nos et vos super facto procuracionis regni Valencie*".¹⁹¹

Les estratègies matrimonials ja havien mostrat suficientment l'abast de la seua potencialitat en l'eixamplament dels patrimonis senyorials i Pere Ferrandis, molt probablement induït per son pare el rei, es casà amb la filla d'un important magnat heretat prop del territori per ell controlat encalçant la perspectiva adés esmentada. Teresa, la seua primera esposa, aportava al matrimoni, com hem vist, el senyoriu de Torís, contigu del territori de Bunyol. Teresa Gombau morí sense haver deixat descendència i l'Infant, senyor de Bunyol, que en 1268 havia adquirit el senyoriu aragonés que modelava la seua coneguda onomàstica (Híjar/Íxer) de mà de son pare el rei Jaume I casà ara amb Marquesa Gil de Rada, que fou la mare de l'hereu, com adés avançàvem.¹⁹²

Com acabem de veure, de bell nou l'Infant Pere Ferrandis va ser triat per segona vegada per a complir aquella funció de procurador reial en ser elegit, ara, pel seu reial nebot, l'esmentat Alfons el Liberal el 24 d'abril del 1286 i el mateix dia li entregava el rei el castell i la vall d'Aiora a "beneplàcit" a mode de

191 De tot plegat, en dóna compte José V. CABEZUELO PLIEGO al seu llibre: *Poder Público...*, cit., p. 100 i doc. n. 29.

192 Maria J. CASAUS, *Archivo Ducal...*, cit, p. 240.

pagament d'un ofici que aleshores encara no comportava un salari associat.¹⁹³ Com hem vist abans l'eixida "pactada" d'aquesta alta magistratura també li va permetre d'engrandir una mica més el seu patrimoni. Sorprén en aquest punt relacionar el desenvolupament d'aquella important comanda reial amb el seu paper de lideratge del bàndol rebel de la Unió aragonesa, que tractarem en una altre punt, tot i que les vacil·lacions que hi va mostrar ens permet intuir-hi un cert caire mitjancer en el conflicte que aviat el portarà definitivament al costat del seu nebot, el rei Alfons. Tot i amb això, com més endavant veurem, Pere Ferrandis (I) va arribar a empenyorar el castell de Bunyol i a entregar el seu fill com a ostatge en prova de fidelitat a la facció rebel.

Pere Ferrandis (I) va morir probablement a final de l'any 1299 o principis del 1300.¹⁹⁴ Dos indicis documentals ens acosten a la data del decés. Per una banda, la disposició de la seua vídua que en novembre del 1300 ingressava en l'Orde del Sant Sepulcre i fundava un convent i per una altra un seguit de tres documents copiats en un registre de la cancelleria dels corresponents a Jaume II que fan referència la concessió de cavalleries a l'Aragó. Els coneixem per un article de M. Isabel Falcón que escriu en referència al Pere Ferrandis fill "*En 1299, a raíz de la muerte de su padre, se le ratificaron las 30 caballerías de honor que había 'dimitido' en manos del rey*". Quant a la datació dels documents, però, cal observar que l'autora no va tindre en compte la correcció pertinent de l'any de l'Encarnació que ens condueix exactament al 9 de gener del 1300. L'única, encara que creiem contundent, menció al traspàs del pare es troba en el segon dels tres

193 José V. CABEZUELO PLIEGO, *Poder Público...*, cit., doc. n. 25 i n. 28. L'entrega d'Aiora: *ibidem*, p. 76.

194 En un treball recent Febrer Romaguera situa la mort del Pere Ferrandis pare a l'any 1297 sense haver-nos oferit cap referència sobre aquesta hipòtesi. Veg. Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "Derecho común, fueros y estatuto islámico de los mudéjares de los senyores aragoneses: el caso de las alhóndigas y de la ordenanza de D. Pedro Fernández de Híjar para prohibir el juego de dados a sus vasallos moros (1297)", *Aragón en la Edad Media*, 20 (2008), p. 301-319.

documents copiats en els quals podem llegir “... cavalleriis quas tenuit pater vester, quondam, dimittere et ipse cavallerie pervenerint ad nos...” amb l’expressió que sol indicar la mort de la persona referida, el conegut *quondam*.¹⁹⁵

L’heretà, com hem dit, el seu fill que repetia l’onomàstica paterna, Pere Ferrandis d’Íxer (II), cap a les primeries del mateix any 1300, tal com hom pot deduir també del document poblacional de Bunyol que en la Pasqua de dit any atén les demandes i queixes davant dels abusos dels oficials de la senyoria d’una aljama que reclama encara el manteniment del pacte signat amb Jaume I.¹⁹⁶

“Primerament, nós, todos moros de la dita aljama, demandamos a vós, dito senyor nuestro, que mantengades en nuestro dreyto a Çuna, segunt que dize el nuestro privilegio, el qual nos fizo el rey don Jayme, vuestro abuelo, e segunt que nos lo mantevo vuestro padre, a qui Dios perdone”.

195 M. Isabel FALCÓN PÉREZ, “Un aragonés embajador de Jaime II”, *XIV Congreso di Storia della Corona d’Aragona (Sassari-Alghero, Maggio 1990)*, Università di Cagliari, Sassari, 1996, vol. 3, p. 417-432. Remet als documents de ACA, CR, reg. n. 312, f. 19 r.

196 Són també incertes les dates del naixement d’aquest Pere Ferrandis (II). M. José Casaús el fa nàixer al voltant del 1263 (“Los Pedro Fernández...”, cit., p. 194) de la segona muller de son pare, la dama navarresa Marquesa Gil de Rada, filla de Tibald I rei de Navarra. La data no concorda amb la presumible mort de la primera esposa, Teresa Gombau d’Entença, a qui per part nostra podem documentar encara vivent al 1275 en rebre la confirmació del senyoriu de Torís, ni tan sols amb el casament de la dama Entença amb l’Infant que l’autora mateixa atribueix al 1268 uns pocs paràgrafs més amunt. Teresa Gombau d’Entença, primera esposa de Pere Ferrandis, és encara convocada per Pere el Gran el 1278 per tal d’entregar el “postat” dels castells seus en formar part de la nòmina de la noblesa rebel (Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran. El regnat...*, cit., p. 170) Pere Ferrandis (II) degué nàixer lògicament “post quem” l’esmentat document del 1278 amb tota seguretat. No tenim tampoc constància de la data del casament de Pere Ferrandis (I) amb Marquesa Gil de Rada que hauria de ser sempre posterior també a aquesta mateixa data. És per això que cal cercar una data en la dècada dels 1280 per a tots dos esdeveniments.

Comprovem de bell nou que els termes usats per l'aljama per tal de referir-se al Pere Ferrandis pare el mostren com a ja desaparegut. El nou Pere Ferrandis (II) fou senyaler de Jaume II a qui vengué el senyoriu de Bunyol, amb Macastre i la vila de Setaigües i altres llocs inclosos als termes castrals a final del 1304. El monarca, amb l'adquisició, tractava ara de dotar el seu segon fill, l'Infant Alfons, aleshores un nen de pocs anys. El 21 de desembre del 1304 és la data de la donació a l'Infant que es va fer "*in feudum honoratum*" i "*ad usaticum Barchinone et consuetudine Cathalonie (...) ex causa empcionis quam inde fecimus a nobili Petro Ferdinandi, filio Petri Ferdinandi*".¹⁹⁷ L'adquisició va estar precedida, com aviat veurem, d'un episodi complex que va deixar un generós rastre documental als registres de la cancelleria reial.

Aquell any del 1299 en què degué morir Pere Ferrandis (I), com déiem, va ser també l'any del probable naixement del segon fill de Jaume II i Blanca d'Anjou, l'Infant Alfons.¹⁹⁸ Quatre anys més tard, entre els mesos de juny i el de desembre del 1304, el senyoriu de Bunyol es veié embolicat en un complex afer que acabaria amb la compra feta pel monarca amb la intenció de dotar el seu menut segon nat. Aquells primers anys del segle XIV, tot i que trobem àmpliament documentada una intervenció directa, que intentarem analitzar i escatir, de sa mare la reina Blanca d'Anjou -també coneguda com Blanca de Nàpols- fins al 1310 data del seu decés, el jove Infant és el nou senyor de Bunyol i la Foia.¹⁹⁹

En relació amb aquesta transmissió ens sorprén la sospita elaborada per Febrer Romaguera en un article recent insinuant una suposada, i estranya,

197 ACA, CR, reg. n. 24, f. 21. El document està també copiat als reg. n. 287, f. 54 i al reg. n. 202, f. 193 i 194., València 21 de desembre del 1304.

198 Segons la carta de la reina Maria de Nàpols que comunicava a Jaume II que la seua dona, la reina Blanca ha tingut un fill. Era el 28 de gener de l'any 1299. Veg. Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, Escuela de Estudios Medievales, Barcelona, 1948, p. 127.

199 El seu testament a ACA, CR, Vària, n. 21 [13], 18-8-1308.

confiscació per part d'un Jaume II irritat amb el seu parent- eren cosins germans- Pere Ferrandis (II) pel fet d'haver rebutjat aquest una sol·licitud feta pel monarca perquè participara en el conflicte murcià amb els castellans i, fonamentalment, com a resultat de la sentència del justícia d'Aragó contra els nobles unionistes a partir d'informacions de Zurita. Els suports documental i cronístic que hi aporta són també sorprenents. Per una part, en documentar la seua afirmació en el sentit que el rei "*lo cedió (Bunyol) a la reina Blanca d'Anjou en 1304*" ens remet a un text registrat a l'Arxiu Reial que constitueix, precisament, una de les còpies del document de 1304 d'entrega del senyoriu de Bunyol, que havia adquirit el rei per compra a Pere Ferrandis (II), a l'Infant Alfons i en el qual no s'esmenta en cap moment a la reina.²⁰⁰ Com hem vist adés, el document de donació recull el fet que el senyoriu havia estat comprat pel rei a Pere Ferrandis (II), circumstància que és recordada en diversos documents posteriors com veurem.

Per una altra banda, la referència que remet a una sentència del justícia d'Aragó contra els nobles rebels que recull Zurita no té cap relació amb el desobedient cavaller i no hi és mencionat en cap línia pel nostre acurat cronista ben avesat a enumerar els cavallers juramentats. El justícia d'Aragó, segons el capítol cronístic al·ludit, intervingué en dos moments de la disputa entre el rei i els nobles aragonesos insubordinats. En la primera ocasió va declara la il·licitud de les actuacions dels juramentats "*Los juramento, homenajes y rehenes que se habían hecho eran contrafuero y razón*". En aquest cas diu Zurita que "*los condenó que estuviesen a la merced del rey con todos sus bienes*" amb algunes excepcions i entre aquestes que no puga "*prender sus personas... ni los bienes que eran de su patrimonio o habían adquirido...*". Mentre es publicaven unes, poques, condemnes d'exili temporal emeses pel monarca, va començar l'abandó de la reunió sense la corresponent llicència del rei perquè "*se habían ido dellas (de les Corts) sin su licencia con desacato y menosprecio*" de manera que "*era mayor inobediencia y desacato que si no hubieran venido a las Cortes*" segons

200 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "Derecho común, fueros...", cit., p. 316-317 i notes n. 61, 63 i 64.

interpretava –o compartia- Zurita sobre l'enuig del rei. Corria el mes de setembre del 1301 i la sorollosa reunió se celebrava a Saragossa per tractar de resoldre les desavinences i, ara sí, la demanda de l'indignat Jaume II provocà una nova sentència del justícia que condemnava els fugits “*a que perdiesen los honores y mesnaderías y caballerías que tenían del rey*”. Entre els afectats no s'hi fa cap menció però a Pere Ferrandis (II) , el senyor d'Íxer i encara de Bunyol i altres llocs.²⁰¹

El destí del senyoriu de Bunyol i el seu territori castral fou ben diferent, tal com aviat tindrem ocasió de comprovar. Tractarem també d'esbrinar el paper de la reina Blanca d'Anjou.

201 ZURITA, V-LI.

1.1.2.3 L'adquisició del senyoriu per Jaume II

L'adquisició del senyoriu de Bunyol per part de Jaume II va estar precedit, com adés anunciàvem, d'un complex conflicte de deutes i compromisos mutus del rei amb l'almirall Bernat de Sarrià. Els registres 202 i 203 de la cancelleria de Jaume II contenen un seguit de documents que narren una part del laberíntic procés que intentarem aclarir.²⁰²

Per un costat, Bernat de Sarrià havia de resoldre una sèrie de deutes que, en relació amb la seua condició de procurador reial al regne de Múrcia, mantenia amb el monarca. Jaume II l'havia rellevat del càrrec en abril del 1303 després de tres anys de servei i després també d'haver rebut moltes queixes per part dels seus administrats.²⁰³ L'almirall es comprometia d'entregar la baronia que

202 ACA, CR, reg. n. 202, f. 225 r. - 231 v. i reg. n. 203, f. 228 r.-240 v., Diverses datacions: a Saragossa en juny del 1304 i a Castelló (de Xàtiva= Castelló de la Ribera) i Xàtiva en novembre del mateix any.

203 José Vicente CABEZUELO PLIEGO "El poder real en la Murcia aragonesa a través del oficio de la procuración, 1296-1304", *Anales de la Universidad de Alicante*, 11 (1996-97), p. 79-100. Veg. p. 84-88 i nota n. 27. S'hi refereix també M. T. FERRER i MALLOL en una obra seua on podem llegir que "L'any 1304 Bernat de Sarrià reté comptes al Mestre Racional de la seva gestió com a tresorer del rei i com a procurador del regne de Múrcia. Sembla que els comptes demostraren que Bernat de Sarrià tenia deutes amb la Corona pel conjunt de la seva administració i hagué de prometre lliurar al rei els castells i llocs que havia comprat a Pero Ferrandis al regne de València. Malgrat que les xifres foren contràries a Bernat de Sarrià, el rei li féu l'absolució de comptes salvant l'honor i la fama del seu ministre" (a partir d'ACA, CR, reg. n. 202, f. 225 r.-227 r., Saragossa, 6 de juny del 1304). Segons l'autora diversos incidents i malestar envers Bernat de Sarrià propiciaren la seua destitució el 3 d'abril del 1303. (*Organització i defensa d'un territori fronterer: la Governació d'Oriola en el segle XIV*, CSIC-Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1990, p. 40 i 47).

aleshores ensenyorejava Pere Ferrandis (II) sobre Bunyol i la Foia de manera que adquiriria els “*castrum de Bunyol, castrum de Macastre, locum de Set Aguas, locum de Atava et locum de Alborach... ad vitam*”, és a dir, amb la condició que passarien sota el poder del rei a la seua mort. Sembla que ambdós cavallers, Sarrià i Ferrandis d'Íxer, mantingueren una relació estreta al regne de Múrcia.²⁰⁴ Per una altra banda l'almirall retenia de mans del rei les valls de Laguar i de Xaló per un deute del monarca per valor de 120.000 s. i que recuperaria entregant-li el castell de Guadalest en el qual havia fet Bernat de Sarrià grans despeses. L'acord era del mes de juny del mateix any 1304.²⁰⁵

En un altre document del mateix any, com que encara no ha aconseguit adquirir les possessions promeses al monarca, l'almirall Sarrià es compromet d'entregar-los al llarg del mes de setembre següent al rei i hauria de posar a la seua disposició en cas contrari els castells de Callosa, Aljubea (Polop), Serra, Finestrat, Relleu i Confrides més els béns que calgueren per a cobrir el cost de les possessions de Pere Ferrandis (II). Arribat el mes de novembre i en no haver pogut complir encara la seua promesa, Bernat de Sarrià, que havia rebut el castell de Guadalest, va entregar al rei els de Confrides, Serra, Finestrat i Relleu, encara que per a aquest darrer hagué de demanar un termini major, fins a la Pasqua de Resurrecció, ja que el tenia obligat al cavaller Berenguer de Tovia. Definitivament va ser el propi Jaume II qui va adquirir el senyoriu de Bunyol i la Foia per preu de 400.000 s. el 24 de novembre del mateix 1304.

La complexitat i els enrenous que precedeixen i presideixen l'adquisició del senyoriu de Bunyol per part del monarca ens animen a considerar que som al davant, per una banda, d'una operació de certa envergadura i ens confirma

204 M. José CASAUS BALLESTER “La relación de la casa de Híjar ...”, cit. Segons l'autora el segon dels Pere Ferrandis “En 1304 intervino en la partición del reino de Murcia, fundando el Hospital de la Santa Cruz de Híjar y en 1316 el rey le envió a Nápoles. Finalmente tomó el hábito de Santo Domingo, al quedarse viudo de su tercera mujer (ADH, Sala IV, Leg. 282-2, doc. n. 34, f. 21 r.)”.

205 Veg. la nostra nota n. 203.

també que estem esbrinant una actuació que desferma una rica font de conflictes de tot tipus. Així, al complex conveni signat amb l'almirall Bernat de Sarrià i rubricat amb la compra feta per Jaume II del senyoriu de Bunyol, li va seguir un altre complex procés presidit per un reguitzell de conseqüències del llegat testamentari de l'antecessor a la senyoria, és a dir de Pere Ferrandis (I), i l'entrada en escena d'un ventall de deutes i compromisos del venedor, el seu fill Pere Ferrandis (II). Per una altra banda, aquesta operació, va deslliurar un perllongat i inacabable contenciós amb les demandes episcopals i parroquials al voltant dels respectius delmes i primícies.

Al voltant del paper de la reina Blanca en relació a la transmissió del senyoriu de Bunyol hi ha hagut algunes confusions que aviat tractarem d'aclarir. El fet és que la Crònica de Pere el Cerimoniós atribueix a la dama un paper directe i determinant en un paràgraf en què el monarca redactor parla de la infantesa de son pare el rei Alfons el Benigne i explica que "fon nodrit per los dits rei e reina entrò fon en edat de sis anys fins a set anys. E no era de res heretat, mas com fon en la dita edat, a la reina dona Blanca mare sua presli'n pietat, axí com se pertany de bona mare vers bon fill, e comprà-li Bunyol qui era de don Pedro Ferrandiz de Híjar e aquest loch fon lo primer loch que ell hac".²⁰⁶ Ho veurem al capítol següent.

El registre de la Cancelleria Reial n. 24 corresponent al regnat de Jaume II conté un altre seguit de documents copiats al voltant de la adquisició feta pel rei de mans de Pere Ferrandis d'Íxer (II) del senyoriu de Bunyol que culmina amb la còpia de la donació que el monarca va fer, una vegada resolt el rebombori financer, al seu fill segon nat, l'Infant Alfons. En aquest cas l'operació es troba lligada a l'adquisició simultània per part del monarca d'uns altres llocs a Aragó que eren de l'Infant Pere, germà del rei, i que pretenia Pere Ferrandis.

206 Ferran Soldevila, ed., *Crònica de Pere el Cerimoniós*, Selecta, Barcelona, 1971, vol. I, 1 i nota n. 8, p. 1006 i 1162.

El preu fixat per l'adquisició de Bunyol era de 400.000 s., un preu molt considerable i comparable, per exemple, al que invertí el mateix rei en l'adquisició del comtat de Pallars Sobirà pocs anys després, el 1309.²⁰⁷ I així, en novembre de l'any 1304, una vegada resolt el contenciós amb l'almirall Bernat de Sarrià, reconeixia el monarca el deute per l'adquisició dels "*castra vestra de Bunyuel et de Macasta et loca dicta et nominata Set Ayguas, Hiatava et de Alboreig et de Muntorton*" que ja s'havia protocol·litzat davant del notari de València Guillem de Vernet. Pere Ferrandis havia fet "*plenarie persolutum ex toto precio*" de la venda encara que el rei reconeix ara que "*immo in veritate dictum precium nos vobis debemus. Et adhuc per nos restat vobis ad solvendum*". Jaume II es compromet a fer efectiu el pagament en dos voltes: la meitat, és a dir 200.000 s., es faran efectius "*in medio mensis ianuarii proxime venturii*" al monestir franciscà de Saragossa i els restants 200.000 s. "*a primo festo nathali Domini usque ad unum annum primum venturum*" al mateix lloc. El compromís dels pagaments s'avalua amb els propis senyorijs adquirits i comprén la condició que els castells i els llocs havien de continuar sent custodiats per García López de Roda, un cavaller al servei de Pere Ferrandis (II) que era també marmessor del testament de son pare, com veurem, fins que el preu fóra resolt completament, de manera que fins aquell moment, i una vegada "*deducta primo retinencia dictorum castrorum*", el rei rebrà la meitat de les rendes i el venedor, Pere Ferrandis l'altra meitat encara que s'hauran de redistribuir els guanys en cas que el pagament es produïra abans de la data prefixada. Concedeix també el rei que en cas que no poguera complir el compromís adquirit del pagament final, Pere Ferrandis retindrà 50.000 s. dels que ja haja percebut.²⁰⁸

El 6 de desembre del mateix any Jaume II ja havia pagat 100.000 s. al venedor resolent el pagament d'un deute seu. Pere Ferrandis (II) hauria adquirit certs llocs a Aragó -Tormos i Pradilla d'Ebre- que eren del germà petit del rei,

207 Pilar OSTOS SALCEDO, "Los notarios de los documentos de los condes de Pallars", *Historia, instituciones y documentos*, 13 (1986), p. 111-176, p. 113, nota n. 9

208 ACA, CR, reg. n. 24, f. 16 r. a 17 r., València, 24 de novembre de 1304.

l'Infant Pere, que havia mort pocs anys enrere, ja que el monarca entregava els diners a Romeu Ortiç "*consiliario testamenti seu ultime voluntatis*" de dit Infant. S'hi refereix clarament al deute contret amb Pere Ferrandis explicant que fa el pagament a compte de "*quamdam magnam peccunie summam regalium Valencie*" que li deu de l'adquisició a ell feta de certs castells i llocs seus del regne de València.²⁰⁹ En realitat, el mateix rei era comarcessor del testament del seu germà i per eixa condició, junt amb Lop de Gurrea "*comanumissoris nostri*", va pactar amb Pere Ferrandis les condicions del pagament de l'adquisició per aquest últim del llocs de Tormos i Pradilla d'Ebre. Un pacte signat a València el 30 de desembre de 1304 establí que mentre es resolía el preu previst de dita adquisició Pere Ferrandis podia rebre les rendes d'aquests llocs "*deducta ipsorum castrorum retinencia*". Simultàniament, els marmessors testamentaris de l'Infant Pere, germà del rei, rebrien les corresponents rendes dels llocs de Pere Ferrandis que avalaven aquella compra, és a dir, les del "*castro de Ixar, et de Urrea, et de popula de Ixar*" i sempre "*deducta retinencia ipsorum*".²¹⁰

En altres documents de la cancelleria, els pagaments ordenats pel monarca als marmessors de l'Infant Pere evidencien que l'adquisició de Tormos i Pradilla d'Ebre, a l'Aragó, en benefici de Pere Ferrandis devia formar part de l'acord de la compra de Bunyol, a ell feta, per part de Jaume II, de manera que era el mateix monarca qui assumia el deute amb els marmessors. En gener del 1306 el rei reconeixia un deute de 139.000 s. pel quals s'havia compromés a adquirir els llocs de Tormos i Pradilla del seu germà petit per a Pere Ferrandis en

209 ACA, CR, reg. n. 294, f. 213 v., València, 6 de desembre de 1304.: Jaume II al seu fidel tresorer Pere de Boyl ordenant que faça efectius els 100.000 sous que s'havia compromés a pagar a Romeu Ortiç "*consiliario testamenti seu ultime voluntatis*" de l'infant Pere, germà del rei, pels dominis d'aquest últim a Aragó que havia adquirit Pere Ferrandis (II). El pagament el fa el rei "pro eo" a compte del deute que manté amb el mateix Pere Ferrandis de "*quamdam magnam peccunie summam regalium Valencie*" per l'adquisició a ell feta de certs castells i llocs seus del regne de València.

210 ACA, CR, reg. n. 24, f. 17 r., València, 30 de desembre de 1304.

raó del preu de les adquisicions a ell fetes pel rei al regne de València. Comprometé certes rendes per a disposar de les quals calia el consentiment de la reina.²¹¹ Efectivament, les jueries d’Osca i Calataiud, les exaccions a aquests llocs atribuïdes i que estaven assignades a la reina, havien de garantir la promesa de fer front al pagament en dos períodes de sis mesos que finalment no va poder complir.

Així va ocórrer amb tota seguretat una vegada transcorregut el primer període de sis mesos quan havia d’abonar-se la meitat de la quantitat compromesa. De manera que Jaume II escrigué al seu porter major i batlle d’Osca, Artal d’Azlor, i al seu batlle de Calataiud. Es tractava de posar en joc aquelles rendes sobre les quals se sustentava la promesa incomplerta. Els oficials del rei reberen ordres de fer servir certs tributs deguts al monarca per l’aljama dels jueus d’Osca i les rendes de la jueria de Calataiud, que havien d’entregar als marmessors testamentaris de l’Infant Pere o a qui ells designaren.²¹² En concordança amb aquell reconeixement del deute fet pel monarca podem explicar el document expedit pel franciscà Romeu Ortig i Lop de Gurrea, executors del testament de l’Infant Pere, amb el qual es consideraven pagats dels esmentats 139.500 s. deguts per la venda “*de locis [et] honoris de Tormos et de Pradiella*” i que havien d’entregar-se en la pròxima festa de Nadal.²¹³

Les actuacions en relació amb el testament de l’Infant Pere i els programes financers de la corona no eren pas l’única mostra de l’intervencionisme monàrquic en els afers del seu germà. L’Infant Pere, germà petit del rei Jaume II, havia estat casat amb Guillema de Montcada una de les quatre filles de Gastó VII de Montcada-Bearn. En opinió de Jaume Sobrequés,

211 ACA, CR, reg. n. 270, f. 84 v., Saragossa, 3 de gener del 1306. Encara que no ho especifica deduïm que el consentiment de la reina s’esdevé del fet que aquestes rendes compromeses formarien part del seu “*dodarium*”.

212 ACA, CR, reg. n. 270, f. 163 r., Saragossa, 28 de juny del 1306.

213 ACA, CR, reg. n. 24, f. 20 r., Saragossa, 3 de gener del 1306.

l'enllaç responia "al pensament de Jaume II de vincular a la casa reial les baronies catalanes dels Montcada" que havia heretat precisament Guillema. La mort de l'Infant Pere sense hereus posava en funcionament la condició posada per Gastó VII en el sentit que en absència de descendents aquelles baronies haurien de passar a les germanes de Guillema. El conflicte estava servit i els plets, els desafiaments i les armes s'esmolaren als casals dels Foix i dels Armanyac i, en justa concordança, als palaus d'un rei tossut que aconseguí de controlar aquell ric patrimoni sota la seua influència que acabaria sent incorporat a la corona.²¹⁴ La conflictivitat relacionada amb la intromissió reial en relació amb l'herència de l'Infant Pere va provocar també la intervenció del justícia d'Aragó en diverses ocasions.²¹⁵

Són moltes les iniciatives desplegades pel monarca en la seua insistent brega per tal d'afermar el poder reial cercant una posició preeminent entre les aspiracions dels municipis, els barons i l'Església. Ho va destacar Flocel Sabaté en un article seu sobre les estratègies del poder reial a la Catalunya del segle XIV. Actuacions adreçades a "augmentar els dominis territorials de la corona" i "mediatitzar grans espais baronials" amb diverses modalitats així com a "definir els dominis territorials i rendístics discutits amb poders baronials" constitueixen per a l'autor algunes de les principals directrius que guiaven les actuacions d'un

214 Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL, *Els Barons...*, cit., p. 93-94.

215 María Luz RODRIGO ESTEVAN, "Fondos documentales sobre el Justicia de Aragón en el Archivo Real de Barcelona (Archivo de la Corona de Aragón)", a Esteban Sarasa i Guillermo Redondo (coord.), *VI Encuentro de Estudios sobre El Justicia de Aragón 'Instrumentos para el conocimiento de los orígenes y desarrollo de una institución clave en la Edad Media' (Zaragoza, 2005)*, El Justicia de Aragón, Saragossa, 2006, p. 17-54, Apèndix documental, doc. n. 6, 7, 10 i 20.

rei entestat a enfortir el poder monàrquic i a bastir-hi unes bases rendístiques més sòlides.²¹⁶

Jaume II resolgué també alguns altres deutes, o es comprometé de resoldre'ls, més exactament. Pel Nadal del mateix 1304 havia reconegut un deute que Pere Ferrandis mantenia amb Bernat de Libià, batlle general al regne de València, per import de 5.000 s. r. de València "*ratione unius equi*" i encara 1.000 s. més "*interesse ipsius debiti*". De moment, però, hi hagué prou amb un compromís de pagament ajornat fins a les festes del Nadal de l'any següent.²¹⁷

En tot cas, el primer termini dels dos pactats per tal de resoldre la compra de Bunyol es va considerar resolt aviat pel que fa al venedor. A principi del 1305, el 14 de gener, Pere Ferrandis signa ja un document al monestir dominic de Calataiud reconeixent haver rebut els 200.000 s. a ell deguts, tal com havia estat pactat per aquest primer pagament dels 400.000 s. en què s'havia fixat l'operació.²¹⁸ El pagament dels restants 200.000 s. es veié, tanmateix, embolcallat per la promesa a ell feta de la transmissió de Tormos i Pradilla d'Ebre per intermediació del rei i que adés hem explicat. Ho confirma el fet que a principi de l'any següent encara havia de signar un nou document d'època d'haver rebut els 139.500 s. que romanien pendents de la venda de Bunyol i els altres llocs seus del regne valencià. La quantitat s'acosta molt al preu fixat per l'operació del lloc de Tormos.²¹⁹ Pel que sembla aquest darrer reconeixement

216 Flocel SABATÉ i CURULL, "Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, 25/2 (1995), p. 617-646. Veg. especialment p. 622-632.

217 ACA, CR, reg. n. 294, f. 218 r., València, 26 de desembre del 1304. El preu d'un cavall podia anar entre 500 i mil sous. Veg. Assumpta SERRA CLOTA, "Entre una ramaderia senyorial i una ramaderia pagesa (segles X-XIII)", *Estudis d'Historia Agrària*, 14 (2000-2001), p. 41-62.

218 ACA, CR, reg. n. 24, f. 20 r. (segona numeració), "Apud" Calataiud ("in monasterium fratrum minorum"), 14 de gener de 1305 ("Era" 1343).

219 ACA, CR, reg. n. 24, f. 18 v., Saragossa, 3 de gener del 1306. Època de Pere

signat pel venedor deixava definitivament les mans del monarca lliures de totes les hipoteques i prescripcions del compromís de compra ja que des d'aquell principi de l'any 1306 el veiem disposar plenament del senyoriu i assignant a la seua dona, la reina Blanca d'Anjou l'administració de la baronia mentre creixia el petit Infant Alfons que com hem dit abans fou el destinatari del bé.²²⁰

Tot i això, encara en març de l'any 1307 amb el senyoriu de Bunyol administrat per la reina, el seu batlle al regne de València, Pons de Soler, hagué de pagar al cavaller Artal de Luna, marmessor testamentari de Pere Ferrandis (I) 10.000 s., per un costat i també un reguitzell nombrós de deutes relacionades amb el testament d'aquell Infant i altres dels creditors del Pere Ferrandis fill, el venedor del senyoriu, per una quantitat ben important, 60.000 s., la meitat dels quals es van fer efectius a García López de Roda, marmessor de l'Infant Pere Ferrandis (I) i els restants 30.000 s. a diversos creditors del seu fill.²²¹ Comprovem ara que les quantitats abonades pels llocs de l'Infant Pere i els compromisos assumits per la reina Blanca representen amb molta proximitat els restants 200.000 s. que romanien pendents de fer-se efectius d'aquell total de 400.000 s. i que s'havien d'haver estat entregats, corresponent al segon termini, per Nadal del 1305, tal com establia l'acord de compra com abans hem vist.

Ferrandis d'íxer habent rebut 139.000 sous que romanien pendents de la venda feta a Jaume II dels castells i llocs de Bunyol etc.

220 El 26 de maig del 1306 un conjunt de documents van ser entregats a l'escrivà del rei, Pere de Soler, perquè els reincorporés al dipòsit documental reial en la casa de Sant Joan de Jerusalem a Barcelona i entre ells s'hi esmenta "Item instrumentum publicum vendicionis quam Petrus Ferdinandi fecit domino regi et suis de castro de Bunyol et aliis castris et locis que habebat in regno Valencie et quinque alia instrumenta publica et unum translatum cuiusdam apoce in papiro circa idem negocium". Rafael CONDE y DELGADO DE MOLINA, *Reyes y archivos en la Corona de Aragón*, IFC, Saragossa, 2008, doc. n. 25.

221 Ambdós documents copiats junts a ACA, CR, reg. n. 290, f. 1 r., i amb la mateixa datació: Tortosa, 22 de març del 1307.

Uns anys més tard, encara calia atendre una situació compromesa relativa a una part del senyoriu de Bunyol. A final de juliol del 1309, la reina Blanca d'Anjou escrigué al seu tresorer, Romeu Guerau, per tal que pagués al cavaller Sanç Garcés de Loris una forta quantitat per tal de resoldre un deute de 12.000 s. que amb ell havia contret Pere Ferrandis (I) raó per la qual "*tenebat locum de Macasta obligatum*" de manera que "*pro satisfaccione ipsius debiti recuperat redditus eiusdem loci cum omnibus iuribus ipsius*". La magnitud de la quantitat deguda ens anima a considerar que tingués alguna relació amb una gran empresa que en el cas de l'Infant Pere Ferrandis (I) ens condueix cap a la probabilitat que es tractés del viatge que en qualitat de "croat" el va portar a terres de Síria o fins i tot, al cost de l'operació de compra de Macastre a l'Hospital. Millor encara si comprovem les quantitats que reconegué en l'any 1272 deure a l'Orde que recollia l'anotació procedent de l'arxiu hospitaler que abans véiem, els 6.000 de l'adquisició i els 10.500 que li havia prestat el comanador, podem acostar-nos amb més precisió al fet que el cavaller de Loris hagués contribuït a saldar ambdós compromisos. Com veurem, aquest cavaller ja rebia les rendes de Macastre, si més no, en l'any 1305.

Després de la intervenció del bisbe, encara que no sabem a requeriment de qui, aquest ha sentenciat que el deute viu era estimat en 5.000 s. de manera que cada part, l'actual titular del lloc -la reina- i el fill del deutor i venedor de Macastre a la corona, havien de fer front a 2.500 s. cadascun. El cas és que Sanç Garcés al·legava grans dificultats -"*magno dispendio et labore*"- per a recuperar la part que corresponia pagar a Pere Ferrandis (II) i per això el mateix bisbe proposava que la reina li pagués els 5.000 s. i després recuperés la meitat del senyor d'Íxer. Un esforç important que devia correspondre's amb unes quantes rendes sucoses que destil·len les paraules de la reina en acceptar el tracte del bisbe "*ad hoc quod nos possimus incontinenti recuperare locum predictum et recipere redditus eiusdem*".²²²

222 ACA, CR, reg. n. 290, f. 85 r., València, 25 de juliol del 1309. Advertim també que Sancho Garcés de Loris era un cavaller molt proper a la corona. Jesús E. MARTÍNEZ

El mateix rei Jaume II, una vegada represes les regnes del senyoriu després de la mort de la reina Blanca, hagué d'encomanar al lloctinent del procurador del regne perquè acudís en lloc del batlle general, ocupat en assumptes de la Batllia, per tal d'oposar-se a les demandes que contra el rei havia posat en marxa Pons de Vilafranca per raó de certes "*obligacionis spectalis*" que mantenia sobre els castells de Bunyol i Macastre i els altres llocs que el monarca havia comprat a Pere Ferrandis (II). Al·legava aquell cavaller certes quantitats a ell degudes. Estem parlant d'una data tan tardana com era el 15 de gener del 1311, és a dir, més de sis anys després de la compravenda.²²³

La col·lecció de documents abans esmentada que recull el registre 24 de la Cancelleria reial comença amb la còpia del corresponent a la venda feta per "*Petrus Ferdinandi, dominus de Ixar, et de domina Maria Ferdinandi de Luna, uxor eius, filia quòndam nobilis viri Lupi Ferrench de Luna, ambo insimul et utrique nostrum in solidum*". Es presenten, doncs, tots dos cònjuges com a propietaris de l'objecte de la venda recollit amb la descripció que ja coneixem "*castra nostra et villas de Bunyuel et de Macasta, et loca de Set Ayues (sic) et de Alboreig et de Haiatava et de Muntorton*". La possessió se sustenta en el "*iure successionis ex testamento nobilis viri Petri Ferdinandi, patris nostri*".

El preu fixat, els 400.000 s. s'haurà de fer efectiu en marcs d'argent ja que la quantitat serà "*computata in solucione dicti precii marcha argenti ad rationem septuaginta solidos monete regale Valencie*". La seguretat de la venda amb el compromís "*tam Nos, Petrus Ferdinandi, quam Nos, dicta domina Maria Ferdinandi, eius uxor, obligamus utrique nostrum in solidum, vobis et vestris, ominia bona nostra*" i encara comprometen el patrimoni del germà de l'esposa de Pere Ferrandis ja que "*ad maiorem vestram securitatem, prestamus sive damus vobis fidancia salvitatis videlicet nobilem virum Artaldum de Luna*".

FERRANDO consigna la seua condició de "nutricerio" de l'Infant Alfons (veg. *Jaime II de Aragón...*, cit., p. 27).

223 ACA, CR, reg. n. 239, f. 13 r., Xàtiva 15 de gener del 1311.

Finalment, la dama declara la seua conformitat amb la disposició dotal: *“renunciamus super hiis omni iuri docium nostrarum et beneficio senatus consulti velleyani et omni alii muliebri auxilio et iuri ypothecarum nostrarum”*.

Aquest Artal de Luna, cunyat de Pere Ferrandis d'Íxer (II), el trobarem alguns anys després encenent la preocupació del rei amb motiu del seu matrimoni amb Constança d'Antilló, vídua de Gombau d'Entença, que posava en perill una part del patrimoni que el monarca volia preservar per al casament projectat del seu fill, l'Infant Alfons amb la filla de Constança, Teresa d'Entença. L'herència d'Antilló va finalment formar part, com veurem i com no podia ser de cap altra manera, conjuntament amb el comtat d'Urgell, del dot de Teresa.

El document es completa amb un altre participant il·lustre. Jaume Peres de Sogorb era, com és conegut, fill de Pere el Gran i Maria Nicolau i, per tant, germà del rei Jaume II per part de pare. A banda d'aquest reial parentiu, Jaume Peres era en aquells moments de la transacció sogre de l'esmentat Artal de Luna, cunyat com hem vist de Pere Ferrandis (II), que havia casat amb la seua filla Constança. Doncs bé, Jaume Peres de Sogorb hagué de confirmar també aquesta operació de venda *“non obstante substitutione nobis facta per nobilem Petri Ferdinandi in suo ultimo testamento de castris et locis predictis prout melius in testamento predicto continetur”*. Tanmateix, tal com explica el senyor de Sogorb *“quam substitutionem ex pacto tollimus, remittimus et diffinimus quantum ad dicta loca, per dictum Petrum Ferdinandi vobis, dicto domini regi, vendita”* tot i que, com era natural afegeix que *“salvamus tamen nobis ius nostrum in dicta substitutione in aliis castris et locis per dictum Petrum Ferdinandi nobis assignatis prout in instrumento commutationis lacius continetur”*.²²⁴ Malauradament no podem disposar del testament al·ludit que ens permetria millor albirar el significat i la dimensió precises de l'actuació de Jaume Peres de Sogorb en aquesta transacció.

224 ACA, CR, reg. n. 24, f. 16 r.-17 r., València, 24 de novembre del 1304.

1.1.2.4 Minoria de l'Infant: La intervenció de la reina Blanca d'Anjou

Una qüestió confusa –una més- és l'intent per precisar el paper jugat per la reina Blanca en el període entre l'adquisició del senyoriu pel rei i l'entrega efectiva a l'Infant Alfons en arribar a la majoria d'edat i produir-se el seu casament amb Teresa d'Entença. La baronia de Bunyol, com hem vist, va ser adquirida pel monarca de mans de Pere Ferrandis d'Íxer (II) a final del 1304 i donada al seu fill segon, Alfons, el mateix any. L'Infant, però, era un nen petit de cinc anys. Al llarg d'alguns anys serà la reina Blanca d'Anjou qui regirà els destins dels districtes castrals de Bunyol i Macastre. Alguns autors han interpretat que la reina era titular del senyoriu, com ara Febrer Romaguera tal com hem vist. La confusió naix probablement de la reunió del paràgraf que hem llegit en la Crònica del Cerimoniós, i que adés recollíem, i d'un seguit de documents importants que apareixen atorgats per la dama. Caldrà doncs esbrinar amb precisió el paper de la reina en relació amb el senyoriu en el període comprés entre l'adquisició per part del monarca i la presa de possessió de l'Infant arran del seu casament: és a dir entre finals del 1304 i novembre del 1314.

El text de la carta del 1308 de Macastre inclou la següent frase: *"suplicaverint nobis ad quam dictus locus de Amacasta pertinet ex empzione per nos facta de ipso loco ut nostrum privilegium eis concedere deberemus tam super consuetudinibus et usibus que habuerunt et habent quam eciam super iuribus ac servitutibus que dominis dicti loci et nobis tenentur ..."*. De manera semblant, al document abans comentat pel qual ordenava la reina certs pagaments per tal de resoldre encara un fort deute de 60.000 s. relacionats amb la compra del senyoriu llegim que els pagaments s'havien de fer *"de precio videlicet pro quo dictus Petrus Ferrandi vivens nobis vendidit loca sua de Bunyol et de Macasta et alia quadam que habebat in regno Valencie"*. Podíem pensar que en aquests casos sembla la reina l'adquirent del senyoriu –tal com relatava la Crònica del Cerimoniós-. Creiem, però, que pot tractar-se d'una confusió entre el plural

majestàtic i el que podia reflectir la reunió de les actuacions del rei i la reina conjuntament i és aquesta darrera interpretació la que pensem que cal fer servir. A aquest efecte advertim també l'expressió que, en el preàmbul de la carta pobla abans esmentada, resumeix a qui pertocquen els drets corresponents “...*super iuribus ac servitutibus que dominis dicti loci et nobis tenentur...*” que reflecteix una disposició compartida. Molt més expressiva i contundent –i abundant- és la documentació que mostra la intervenció directa i personal del rei i, en tot cas, la senyoria plena de la reina cal descartar-la de manera definitiva si atenem al fet que no fóra objecte de cap tipus de menció en les seues disposicions testamentàries ja que la titularitat era de l'Infant a qui son pare havia comprat el senyoriu, com ja hem comprovat i demostrat.

El senyoriu li havia estat assignat pel monarca a la seua esposa, primerament per satisfer les necessitats financeres de la seua cambra i més endavant en concepte de donació “*propter nupcias*” en formar part dels compromisos dotals derivats del matrimoni regi. També podem suposar que, en algunes ocasions personalitza en ella sols una actuació que podem entendre millor amb la frase usada en el nomenament de l'alcaid de Macastre que hi havia d'actuar “*pro domino regis et nobis*”.²²⁵

Una sola qüestió ens sembla a hores d'ara definitiva i és la incorporació d'ambdós *castra*, Bunyol i Macastre, al conjunt del dot esponsalici determinat pel monarca en un cert moment. En efecte, l'11 de juny del 1309 diverses disposicions copiades als registres de la Cancelleria evidencien la necessitat de corregir una assignació anterior, feta en l'any 1300 de les rendes que componen el “*dodarium*” de la dama. La modificació es justifica en la necessitat de fer front a uns altres compromisos. En concret es tractava del dot escaient per al projecte matrimonial de l'Infant Jaume, aleshores encara primogènit, amb la princesa castellana Elionor.²²⁶

225 ACA, CR, reg. n. 289, f. 63 r., València, 14 d'agost del 1308.

226 ACA, CR, reg. n. 206, f. 56 r.-57 r., Barcelona, 11 de juny del 1309. Jaume II va

En qualsevol cas, amb anterioritat a la data d'inclusió de la baronia de Bunyol entre les rendes que havien de nodrir el "*dodarium*", alguns documents ja coneguts mostraven una intervenció important de la reina sobre el senyoriu que cal explicar. Els més importants que cal ara recordar són les confirmacions d'alguns documents cabdals de les baronies fetes en l'any 1308, com ara les cartes de poblament de Bunyol, la de Macastre i la de làtova i altres alqueries. La intervenció de la reina venia referida en les còpies de les confirmacions que féu l'Infant Alfons en l'any 1318 i que va publicar E. Guinot al seu recull de les Cartes de Poblament medievals valencianes. Les confirmacions de l'Infant recullen que els documents havien estat confirmats abans per la reina en aquell any del 1308.²²⁷ D'aquests importants documents per la nostra banda hem localitzat les corresponents anotacions de les confirmacions fetes per la reina en un registre de la Cancelleria Reial que recull disposicions de la dama.²²⁸ Per una altra banda sabem que la reina Blanca de Nàpols va morir a Barcelona el 14 d'octubre del 1310 i que el casament d'Alfons i Teresa va tindre lloc a Lleida el 10 de novembre del 1314. Doncs bé, els registres corresponents a aquest període que hem estudiat ens ofereixen algunes pistes que permeten configurar, al nostre parer, una hipòtesi sòlida al voltant del govern del senyoriu.

Analitzarem així aquests dos períodes esbrinant la documentació reial entre la data de l'adquisició a final del 1304 fins a la integració del senyoriu de Bunyol (i Macastre) en les rendes del dot esponsalici en juny de 1309. Veiérem

modificar les assignacions del dot de la reina per tal de dotar el matrimoni projectat del seu, aleshores, primogènit amb la princesa castellana Leonor.

227 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medievals valencianes*, Generalitat Valenciana, València, 1991. Ens hi referim habitualment amb l'acrònim "CPG". Veg. també el nostre AD, doc. n. 21 (Bunyol, 1254), n. 22 (Bunyol, 1300), n. 24 (Macastre, 1308) i n. 23 (làtova, 1266).

228 Els documents es troben al registre de signatura moderna n. 289 que correspon al n. 3 de la sèrie Vària de Jaume II amb l'apel·latiu de "Domine Blanche" de la Cancelleria Reial de l'ACA, als folis 37 v. al 40 r. i 42 r. i v.

així mateix què havia pogut ocórrer arran la mort de la reina a final de 1310 mentre les baronies esperaven que l'Infant Alfons arribés a la majoria d'edat en l'any 1314 i se'n fes càrrec.²²⁹ Unes baronies que havien de servir per resoldre alguns altres compromisos de primer ordre del programa financer de la corona mentre creixia l'Infant.

Efectivament, trobem les rendes del senyoriu nodrint els cofres de la reina Blanca d'Anjou des de ben aviat fins a la seua mort. La documentació analitzada recomana, però, distingir dos períodes diferents quant al paper de la reina en relació amb el senyoriu. Una primera fase en què sembla actuar com a titular de les rendes que li havien estat assignades "*camere et provisione hospicii nostre atque vestri*", com especificava el rei en un document que després veurem, i una segona, realment els dos darrers anys (1309-1310), en què el senyoriu de Bunyol li és assignat com a part de la donació *propter nupcias* que li correspon en raó del seu matrimoni amb el rei Jaume II com ja hem avançat.

De la primera part d'aquest període comptem amb un petit recull de documents que ens animen a considerar que les rendes de les senyories valencianes adquirides per dotar el petit Alfons han estat assignades, amb caràcter provisional, al servei de la casa reial preferentment. La presència del monarca Jaume II hi és constant mostrant una intervenció directa ben evident. El primer text que coneixem després de l'adquisició és un document de maig del 1305 pel qual el monarca confirma la donació feta per Pere Ferrandis (I) a Guillem de Pertusa de 4 cafissos de blat ("*tritici*") anuals amb caràcter vitalici sobre les rendes de Macastre. Ordena a García López de Roda, alcaid del castell de Bunyol, que havia estat ja tinent amb Pere Ferrandis (II) i que havia estat confirmat pel monarca al llarg de la negociació de l'adquisició, que li'n faça efectiu el pagament.²³⁰ El 23 de desembre de 1305 Jaume II ordena al seu

229 Jesús E. MARTÍNEZ FERRANDO (*Jaime II ...*, cit., p.15) recull la data del decés de la reina el 14 d'octubre del 1310.

230 ACA, CR, reg. n. 203, f. 11 v. - 12 r., Barcelona, 7 de maig del 1305. García López de Roda fou sobrejunter de Tarassona amb Jaume II, segons l'article de M. Desamparados

procurador al regne de València, Gombau d'Entença, que pague la retinença del castell de Macastre al seu estimat López de Roda.²³¹ És tracta clarament d'un exercici de senyoria personal i directa per part del monarca. Recordem, però que la resolució del deute per l'import de la compra no es va produir fins a les primeries de l'any 1306. La intervenció de la reina, però, no trigarà gaire temps a arribar.

Encara que no esmenta expressament Bunyol, un document d'abril del 1305 es constitueix ja en una mena de confirmació genèrica de les actuacions de la reina i dels seus oficials fetes als territoris i senyories que té assignades "*tam racione dotis vestre quam eciam racione camere et provisione hospicii nostre atque vestri...*".²³² La referència al dot no ens afecta de moment perquè com ja hem dit l'assignació de les rendes dels territoris dels *castra* de Bunyol i Macastre al dot de Na Blanca es va produir alguns anys després. Deduïm, doncs, que les rendes de Bunyol havien de desenvolupar en aquells anys una altra funció: la provisió de la cambra i la casa dels reis. I també cal deduir, creiem, que la reina tenia encomanada l'administració efectiva del senyoriu de Bunyol, sempre junt amb Macastre.

CABANES PECOURT i Cristina MONTERDE ALBIAC, "Aragón en las cartas reales de Jaime II (1301-1303)" publicat a *Aragón en la Edad Media*, 17 (2003), p. 43-70. Veg. doc. n. 323 de 29 d'agost del 1303.

231 ACA, CR, reg. n. 270, f. 61 r., Saragossa 23 de desembre del 1305. Jaume II ordena a Gombau d'Entença, procurador al Regne de València, que de la peita o les rendes de Macastre faci donar al seu estimat García López de Roda o a qui ell vulga 1.000 s. per la retinença del castell del lloc encara que Sanç de Loris reba les rendes de Macastre en pagament del deute que amb ell tenia el noble Pere Ferrandis (II) i això quan les altres assignacions estiguen resoltes ("cum retenciones castrorum pro aliis assignacionibus sint solvende").

232 ACA, CR, reg. n. 201, f. 221 r., Barcelona, 5 d'abril del 1305. Jaume II confirma i aprova totes les actuacions de la reina i especialment als marjals i secans de Cullera i Corbera i Castelló del Camp de Burriana.

De manera semblant hauria d'ocórrer en el període posterior a la mort de la reina. És a dir, entre el 1310 i el casament de l'Infant Alfons o la seua majoria d'edat en l'any 1314. En tot cas al·ludim al document del 1305 perquè en dates immediatament posteriors trobem ja intervencions directes de la dama i tenim constància documental d'una assignació específica o encàrrec de gestió sobre la nostra zona fins aquell 1309.

Sembla, doncs, que des de principi de l'any 1306, una vegada tancat el procés d'adquisició per part del rei, la reina tingué un paper determinant, si més no, en l'administració econòmica de la baronia fins a la seua mort. Efectivament al registre 290 trobem els comptes de les rendes que recull la reina Blanca de Nàpols -Blanca d'Anjou- i al document de resum corresponent a l'any 1306 trobem les rendes procedents de Bunyol que no apareixen en les del 1305.²³³ Aquesta circumstància s'explica pel fet que, com ja hem reiterat, fins a principi del mateix 1306 encara no estava resolt el pagament complet de l'import de la compra i per això les rendes, d'acord amb els termes pactats, s'havien de repartir entre el venedor i l'adquirent de manera que creiem que la part corresponent a aquest darrer recauria directament als cofres del titular de la corona.

És també cert que, estranyament, tornen a desaparèixer en els comptes dels anys següents però el rastre documental creix de manera força evident per palesar amb rotunditat la intervenció de la reina. Potser caldria considerar que l'anotació en aquest registre per als anys següents només conté referència als ingressos provinents de conceptes com ara la "cena" desconegut –o substituït– entre les prestacions dels habitants dels nostres territoris, la qual cosa justificaria la seua absència.

La intervenció, però, de la reina és constant al llarg d'aquests anys fins a la seua mort ocorreguda el 1310, encara que romangué circumscrita a la seua condició de beneficiària de les rendes i administradora del senyoriu i no pas de la senyoria plena com ja s'ha dit. A aquests efectes cal recordar que el període no

233 ACA, CR, reg. n. 290, f. 21 r.-23 r. València, 11 de desembre del 1307.

està en absolut lliure d'intervencions directes del monarca. El 10 de març del 1308 havia dirigit el rei Just una ordre al batlle de la reina perquè exigís als habitants de Bunyol i Macastre el pagament de les primícies que al rector de Bunyol, Pere Sunyer, corresponien. Tres dies després és la reina personalment qui trameta o ratifica l'ordre reial.²³⁴

A banda del resum contable del 1306 que hem comentat, la primera referència explícita a l'actuació d'oficials de la reina Blanca és del mes de març del 1307 quan trobem en exercici el seu batlle general al regne de València, Pons de Soler que ja actuava en nom seu ocupant-se d'altres drets de la dama. És a partir, però, del 1308 que trobem la reina nomenant oficials i resolent aspectes administratius del senyoriu. Aviat confirmaria un seguit de disposicions del seu antecessor al front de la baronia, Pere Ferrandis (II), i entre elles també les Cartes de Poblament de Bunyol –els dos texts: l'un del 1254 i l'altre del 1300- i la de làtova i altres alqueries del 1266. També signa un privilegi emès en favor dels habitants de Macastre que diuen haver perdut "*ratione guerre*" i que podem considerar com a Carta Pobla del lloc d'on ens és, a hores d'ara, desconegut el document primitiu que s'hi esmenta. En abril del mateix any, el 1308, tenim notícia del nomenament d'un alcaid de Macastre, Jaume Soguer a qui la reina Blanca va entregar la custòdia de la fortalesa "*quamdiu nobis placuerit*" i on declara actuar, com abans avançàvem, "*pro domino regis et nobis*" i seguidament ho notifica al seu batlle general, Pons de Soler.²³⁵ En tot cas les intromissions dels oficials del rei no hi faltaren com veurem més endavant i arribaren a produir alguns conflictes importants.

Una vegada morta la reina el senyoriu tornà, en tots els aspectes, sota el control directe del monarca tot esperant la majoria d'edat de l'Infant. I així ens

234 ACA, CR, reg. n. 289, f. 51 v. - 52 r., València, 13 de març del 1308. El document del rei de tres dies abans es troba inserit en la disposició de la reina que el confirma.

235 ACA, CR, reg. n. 289, f. 63 r., Es tracta de dos documents copiats al mateix foli. El primer datat a València 14 d'agost del 1308 i el segon al mateix lloc el 20 de setembre del mateix any.

ho mostra el document – en realitat una anotació afegida al registre- pel qual el rei confirma el militar Guiu de Xanesveres com a alcaid del “castrum” de Bunyol “*Post mortem domine regine pro qua Guido de Chanes Veres tenebat castrum de Bunyol, dominus rex dimisit ei seu comisit sibi castrum ipsum de Bunyol*”.²³⁶ Era el 29 d'octubre del 1310 i feia només quinze dies que havia mort la reina. Per la nostra part hem localitzat un bon grapat de documents que ens presenten el rei governant el senyoriu de Bunyol sovint a través del batlle general del regne valencià. Un document de gener de 1311 ens mostra el rei atorgant-li poders per tal d'establir a cens una vinya propietat de la corona que té el monarca a Setaigües.²³⁷

En aquest sentit signifiquem ara una ordre de setembre del 1312 adreçada a Bernat de Cruilles, vicegerent de la procuració general que ostentava aleshores l'Infant Jaume. El monarca li exigeix que no interferisca en qüestions que competeixen al batlle general, com ara, la percepció dels drets i les rendes dels llocs que tenia la reina i que ara han estat assignades especialment “*ad expensam domus nostre et filiorum nostrorum*”.²³⁸ Més explícit serà el recordatori fet a l'alcaid de Bunyol d'una ordre ja anteriorment produïda i encara incompleta. El manament recordat exigia la no intromissió en qüestions dependents de la batllia del lloc i conclou amb la coneguda fórmula de dolgut i amenaçant advertiment “*alias nobis plurimum displiceret*”.²³⁹

També tenim constància de les ordres del rei Jaume II que exigia contribució de gallines i cabrits a l'aljama de Bunyol en març de l'any 1312 per a

236 ACA, CR, reg. n. 234, f. 58, Barcelona, 29 d'octubre del 1310.

237 ACA, CR, reg. n. 239, f. 16 r., Xàtiva, 12 de gener del 1311.

238 ACA, CR, reg. n. 240, f. 81 r., Barcelona, 25 de setembre del 1312.

239 ACA, CR, reg. n. 240, f. 84 v., Barcelona, 22 de setembre del 1312. L'estat del suport impedeix determinar amb certesa la xifra de les calendes que permet llegir però la paraula “decimo” precedida d'algun signe il·legible.

les noces de sa filla Constança i a final del mateix any un subsidi de 11.250 s. per a dotar els seus fills.²⁴⁰

Encara a primers de març de 1314 el rei s'adreça al seu batlle general al regne, Berenguer d'Esplugues, perquè actue en defensa dels musulmans de Bunyol que s'han queixat dels abusos dels preus de la taverna i el forn del lloc.²⁴¹ La darrera intervenció directa de Jaume II a la baronia que coneixem abans que l'Infant se'n fes càrrec en assolir la majoria d'edat la trobem datada el 12 de novembre del 1314, és a dir, dos dies després de la cerimònia del casament dels nous comtes d'Urgell i vescomtes d'Àger. En aquest cas el monarca ordena a Bernat de Cruïlles, lloctinent del seu procurador al regne, càrrec que aleshores posseïa l'Infant Jaume, que desistisca d'entremetre's al voltant de la investigació que ha encomanat al batlle general, Bernat d'Esplugues, sobre uns certs incidents greus causats pels andalusins de Xiva que ha assassinat un altre de Bunyol i ferit uns altres més d'aquest mateix lloc.²⁴²

240 ACA, CR, reg. n. 326, f. 85 r. i reg. n. 327, f. 137 r. i v., Saragossa, 16 de novembre del 1312.

241 ACA, CR, reg. n. 152, f. 282 r., València, 1 de març del 1314.

242 ACA, CR, reg. n. 155, f. 163 v., Lleida, 12 de novembre del 1314.

1.1.3 Els comtes d'Urgell senyors de Xiva i de Bunyol

Bunyol passà sota el control de l'Infant Alfons en assolir aquest la majoria d'edat i arran del seu casament. Podem, des d'aleshores, considerar-lo en primer lloc com a comte d'Urgell i vescomte d'Àger i, pel que fa als nostres territoris, com a titular investit de la baronia de Bunyol i de la Foia, així com a baró de les de Xiva i Xestalgar que rebé en el dot de la seua esposa, Teresa d'Entença.

L'elecció del seu matrimoni degué ser un vertader afer d'estat. La tria era el resultat d'un important acord polític de Jaume II amb el vell comte Ermengol d'Urgell en previsió d'una infecunditat ben palesa i una edat preocupant. La parenta més adient per tal d'heretar el vell i cobejat comtat era Teresa, la filla major del senyor de Xiva d'aleshores, Gombau d'Entença i de Constança d'Antilló abans esmentats.²⁴³ La mare de Teresa, Constança, era filla del prohoms aragonés Sanç d'Antilló i d'Elionor d'Urgell i aquesta darrera era germana d'Ermengol X per part de pare.²⁴⁴

Els mesos següents a la mort d'Ermengol en juliol del 1314 posaren de relleu la diligència d'un monarca avesat a resoldre les conseqüències i efectes d'una successió que amb tanta cura havia teixit. Una volta arribat a la ciutat de Lleida calia polir i fer front a les reclamacions dels Foix, Cardona i Empúries sobre diversos territoris del patrimoni del finat comte Ermengol. La successió i el control dels béns del vell comtat havia ja estat objecte d'agres disputes des dels

243 Diego MONFAR, *Historia de los Condes de Urgel*, II, pub. Pròsper de Bofarull en Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón (CODOIN), tom X (Establecimiento litográfico y tipográfico José Eusebio Monfort, Barcelona, 1853), p. 45-80, s'hi inclou la donació dels Comtat i Vescomtat feta el mateix dia del casament.

244 Ho explica Monfar: Els germans Elionor i Ermengol eren fills del comte Àlvar. Ella filla de Constança de Montcada i ell de Cecília de Foix, segona i primera esposes del comte Àlvar respectivament. MONFAR, cit., p. 46.

temps del seu avi Jaume I. Abans de complir-se cinc mesos del traspàs se celebraven les noces dels Infants investits del comtat d'Urgell i del vescomtat d'Àger.²⁴⁵ Segons el relat de Monfar, l'entrega del comtat i vescomtat es van produir durant la celebració, és a dir el mateix 10 de novembre del 1314 en la seu de Lleida i aporta la transcripció completa del document procedent de l'arxiu reial. Per la nostra part vam publicar les cartes nupcials copiades al Cartulari de Xestaltar i van ser signades pels contraents l'endemà de la cerimònia, l'11 de novembre.²⁴⁶ El document recull l'entrega que "*pro exoario seu dote*" Teresa d'Entença va fer al jove comte d'Urgell de totes les seues possessions a Aragó i a València excepte les senyories de Xestaltar al regne valencià i les viles de Muçqui, Soridon i Gorriça reservades a fer compliment de les disposicions testamentàries dels seus avantpassats. Per part seua l'Infant Alfons va posar a disposició de la jove comtessa "*in sponsalicio vestro*" la important suma de 100.000 s. j.²⁴⁷

L'intervencionisme del monarca hi és sempre vigilant. Una bona mostra ens l'ofereix el seguit de disposicions nascudes al caliu d'un segon matrimoni de la mare de Teresa, Constança d'Antilló. Aquesta il·lustre dama es va casar el 1315 amb un cavaller semblantment il·lustre, Artal de Luna, i el rei no trigà gaire temps a empaitar el programa hereditari més adient en vistes d'assegurar que el patrimoni d'Antilló romangués a l'abast de la seua nora i, per descomptat, del seu fill. El registre de Jaume II n. 337 recull un seguit de disposicions al voltant

245 Podem resseguir el resum de Santiago SOBREQÜÉS i VIDAL, *Els barons...*, cit., p. 73.

246 Segons Monfar "En ese mismo día y poco después de hecha la donación se firmaron los capítulos entre el infante y doña Teresa..." (MONFAR, cit., p. 80). Les cartes nupcials estan copiades al manuscrit sobre el qual vam fer el nostre treball d'investigació del programa de doctorat que fou després publicat. Veg. Manuel PASTOR i MADALENA, *El cartulari de Xestaltar...*, cit.. El text copiat al Cartulari, el seu doc. n. 11 recull clarament la datació "III idus novembris" que correspon al dia 11, l'endemà de la cerimònia del casament.

247 Ibidem.

d'un compromís entre el monarca i Constança d'Antilló consistent en la cessió dels drets que pertocaven a la dama i que aquesta cediria a la seua filla Teresa, salvat el poc probable dret que naixeria de la mà de noves descendències nascudes del nou enllaç.

L'acord, lògicament afectava el nou marit de Constança, Artal de Luna, i també Sibil·la d'Antilló, germana de Constança i esposa d'Artal de Huerta, per raó d'un pacte de germandat que mantenien ambdues dames d'Antilló. En aquest punt cal atendre a la intervenció oportuna de la tia d'aquestes senyores, Elvira, abadessa de Casves, lloc on es van signar els documents que resolien aquest afer amb discreció. Finalment un altre efecte de l'intercanvi fou l'entrega de Novillas, la seua batllia i una casa de Ricla que havien estat del Temple en satisfacció d'un deute reconegut pel rei al cavaller de Luna que sens dubte era conseqüència directa de l'exercici de generositat mostrat pel segon marit de Constança en haver aprovat les demandes del monarca. Un pagament, tot siga dit, ni massa generós ni massa feixuc per a un rei que tot just havia aconseguit el control dels béns de l'Orde i que romania encara vigilat de gaidó pels ulls i els juristes del papat que havia sentenciat recentment la dissolució del Temple. Calia salvar encara, per tal de garantir la valuosa herència, el perill que podia suposar el naixement d'un fill de la parella. La minuciositat i el rigor previsor de Jaume el Just afegiren la condició que el nadó, si n'hi havia, haguera de complir, si més no, un any de vida. En aquest cas els drets de l'hereu prevaldrien per damunt del de la seua nora Teresa d'Entença que hom intentava preservar amb aqueix desplegament diplomàtic i documental. Pel que sembla, i ho recull així Zurita, hi va haver un, d'hereu. Un xiquet que morí, amb molta probabilitat, amb els tres anys ja complerts. La contrarietat, segons declara Francisco Moxó, degué forçar un discret arranjament que afegiria al noble aragonés algun agraïment extraordinari de mà del monarca.²⁴⁸

248 Francisco MOXÓ y MONTOLIU, *La casa de Luna, 1276-1348. Factor político y lazos de sangre en la ascensión de un linaje aragonés*, Aschendorffsche Verlagsbuch-Handlung, Münster, 1990, p.139 i doc. n. 116 A, B, C, D, E, F, G, H, I. Comprovarem més endavant

Encara pel mes de març del 1314 era el monarca qui regia el senyoriu de Bunyol adreçant-se al seu batlle general Berenguer d'Esplugues i ordenant-li que atenguera les queixes dels veïns de la vila en relació amb els preus del pa i del vi, la base alimentària de l'aljama.²⁴⁹ Ja advertíem que era la darrera disposició directa del rei abans que el senyoriu passara a mans de l'Infant Alfons. Tot i amb això, només hem pogut trobar un únic document expedit per l'Infant dins de l'any del seu casament, el mateix 1314, i és precisament el nomenament de l'alcaid del castell de Xiva. L'ordre fou emesa cinc dies només després de la cerimònia nupcial, és a dir, el 15 de novembre.²⁵⁰ Pel que fa al *castrum* de Bunyol l'entrega efectiva, però, a l'Infant s'esdevingué alguns mesos després de l'enllaç celebrat a Lleida el 10 de novembre de 1314.²⁵¹ L'ordre del monarca a l'alcaid del castell de Bunyol, Guiu de Xanesveres, era contundent perquè "*infra XV dies continue sequentes in recepcione presentium literarum*" restituïra "*dictum castrum de Bunyol et honorem ipsum que sibi et suos dedimus in feudum ut quam Nos credimus audivisse*" al seu fill "*inclito Infante Alfonso*". El document està datat el 29 de març de 1315.²⁵² Amb l'excepció del document del nomenament de l'alcaid del castell de Xiva adés esmentat, les primeres disposicions de l'Infant són, però, de pocs dies abans de l'entrega de la fortalesa de Bunyol ja que, segons sembla, el comte es va dedicar inicialment a les tasques relatives al comtat d'Urgell i uns mesos després començà a atendre assumptes de les baronies valencianes, ja que els seus registres no esmenten les senyories valencianes al llarg dels primers tres mesos després del seu casament i el trobem

que les demandes de "qüèstia" del 1317 fetes a Bunyol i Xiva per l'Infant Alfons al·ludeixen a la urgència que té per haver rebut Antilló.

249 ACA, CR, reg. n. 152, f. 282 r., València, 1 de març del 1314.

250 ACA, CR, reg. n. 416, f. 51 r., Balaguer, 15 de novembre del 1314. L'Infant Alfons nomena Bernat Vidal batlle de Xiva.

251 MONFAR, cit., p. 70.

252 ACA, CR, reg. n. 242, f. 118 v., Lleida, 29 de març de 1315

rebut el castell de Bunyol de mà del seu alcaid, com véiem, els primers dies d'abril del 1315 data a partir de la qual es produeixen els primers nomenaments.

Alfons que, en rebre esposa i títol comtal, tindria 14 anys esdevindrà alguns anys després, com és conegut, primogènit i hereu per l'estranya renúncia-destitució del seu germà gran Jaume i, efectivament, succeí son pare al cap de la corona catalanoaragonesa en novembre del 1327.²⁵³ El comtat d'Urgell amb el vescomtat d'Àger, el senyoriu de Bunyol i altres senyories que configuraven l'herència de la seua estimada Teresa d'Entença, que havia mort dos dies abans d'haver pogut esdevenir reina, passaren al seu tercer fill, dit Jaume, ja que el primer, Pere, anava destinat a heretar la corona i el petit Sanç, el fill segon, va morir molt jovenet. El pacte fet amb el comte Ermengol establia aquesta prelatió en la transmissió dels honors del comtat i del casal Entença i el dret de brandar les armes heràldiques corresponents.²⁵⁴

253 En un passatge del seu relat, Monfar, en relació amb la transmissió del comtat i amb el casament atribueix a l'infant l'edat de 12 anys (MONFAR, cit., p. 69) tot i que el document d'entrega del comtat que el mateix Monfar copia recull l'expressió "nos infans Alfonsus predictus, confitentes sub virtute juramenti inferius per nos prestiti excessisse etatem XIII annorum...". La data del naixement de l'infant ha estat discutida tot i que sembla definitiu cercar-la a final del 1299 amb la qual cosa creiem que podia estar, com diu el document aportat, prop dels 15 anys. MARTÍNEZ FERRANDO dedueix que el naixement degué produir-se el 28 de gener d'aquell any a partir d'un parell de documents que s'hi refereixen com ja hem vist (*Jaime II de Aragón...*, cit., p. 127).

254 ACA, CR, reg. n. 476, f. 179 v. - 181 v., Saragossa, 15 de maig del 1328 (el document presenta una datació crònica impossible "octavodecimo kalendis iunii" que caldria reduir al 15 de maig, és a dir, les "idus" de maig una solució una mica estranya. Cal aclarir que l'expressió del nombre de les calendes apareix desenvolupada amb escriptura i no en xifres romanes que més comunament indueixen a confondre el lector). Es recull la donació d'Alfons el Benigne al seu fill Jaume, Comte d'Urgell, dels territoris de Bunyol i Albalat de Cinca. La donació va ser copiada també a ARV, Cancelleria Reial, 611, f. 100 r. al 101 v., seguida de la confirmació feta pel rei Cerimoniós el 1337 i presenta la mateixa datació que el nostre original "Cesarauguste, XVIII kalendis iunii anno Domini trecentesimo vicesimo octavo". Segons MONFAR (cit, p. 124), Alfons el Benigne va donar el comtat i

El nou senyor de Bunyol i Xiva, comte d'Urgell i vescomte d'Àger, Jaume I d'Urgell, era també un nen petit en rebre els honors ja que havia nascut el 1320 i comptava amb només set anys.²⁵⁵ L'herència del nou comte fou administrada com era lògic per son pare el rei fins al 1334. L'Infant complia els catorze anys i, com havia succeït amb son pare, accedia al govern del seu extens patrimoni. A principi de juny d'aquell any els correus reials volaven en totes direccions per abastar ràpidament la sucosa col·lecció de senyories que havien d'estar disposades amb diligència a prestar homenatge al jove comte.²⁵⁶ Així el 10 de març del 1335, el rei Alfons escrigué als justícia, jurats i prohoms de Xiva perquè prestaren homenatge de fidelitat a l'Infant Jaume a qui hauran de tenir en qualitat de *"vero et naturali vestro domino"* ... *"vel illi aut illis quem vel quos ad hec loco sui duxerit deputandos, homagium et fidelitatis iuramentum ea solemnitate qua convenit faciat pretinus et prestetis sibi et suis oficialibus de cetero in omnibus pareatis"*. En termes semblants es va adreçar el rei a l'almirant

vescomtat al seu fill el 15 de maig del 1328.

255 Recordarem en aquest punt que al moment de redactar el seu testament, Teresa d'Entença, atribuï el caràcter d'hereu universal al seu fill Sanç que en aquell moment era el fill segon encara que morí ben jovenet com diem i tal com preveia el text testamentari tal condició passà al tercer fill, Jaume, que heretarà també el títol comtal d'Urgell i les armes d'Entença seguint les disposicions de l'acord entre Jaume II i el comte Ermengol. El nou primogènit, Pere, estava reservat a més altes funcions tot i que li és assignada una suma de 10.000 sous en compensació tal com al seu germà Jaume. Recentment hem pogut publicar els testaments de Teresa d'Entença i el del comte Jaume (I) d'Urgell que romanien desconeguts. Tots dos aparegueren copiats en un interessant manuscrit que custodiava en silenci la Biblioteca de Catalunya i que fou objecte d'una edició i el corresponent estudi per a constituir el nostre treball d'investigació de doctorat. El treball es va publicar ara fa uns pocs anys. Veg. Manuel PASTOR i MADALENA, Manuel, *El Cartulari ...*, cit.,. El testament de Teresa d'Entença és el doc. n. 14 de l'apèndix documental i apareix datat a Saragossa el 23 d'octubre del 1327 mentre que el del comte Jaume (I) d'Urgell és el doc. n. 16 fet a Peralada el 14 de maig del 1344.

256 MONFAR, cit., p. 129-130.

l'aljama de Xiva perquè procedissen "*eo modo quo secundum çunam vestram fiere consuevit et debet*".²⁵⁷

Malauradament, els registres de l'Arxiu Reial no ens han llegat gaires documents en relació amb les senyories valencianes en temps del comte Jaume que amb seguretat formaren part del desaparegut arxiu comtal.²⁵⁸ Jaume fou procurador general del seu germà Pere en accedir aquest al tron en l'any 1336.

Recentment hem donat a conèixer el testament del comte Jaume I d'Urgell que havia signat el 14 de maig del 1344 a Perelada i que romanía inèdit. De fet només es coneixien algunes disposicions fragmentàries per alguns documents solts i ara comptem amb el text complet en formar part del Cartulari de Xestalgar. En relació amb la nostra contrada podem destacar l'ordre del comte perquè fóra erigida una capella al castell de Bunyol dedicada a Santa Maria que encara hui es conserva transformada per intervencions posteriors al conjunt monumental de la fortalesa d'aquesta localitat.²⁵⁹

Al comte Jaume (I), que va morir el 1347, el va succeir el seu primogènit Pere. El comte Pere d'Urgell va vendre la baronia de Xiva al noble Guillem Ramon de Montcada en l'any 1382 amb una operació d'intercanvi. El document pactat ofereix per part del comte d'Urgell la meitat de les senyories de Bunyol i Xiva a canvi de les viles de Piera i Sant Vicenç dels Horts i el castell de Cervelló. El comte es compromet de dividir en dues meitats les seues possessions entre les quals hauria de triar el Montcada la meitat que millor li acomodara. Guillem Ramon finalment féu la seua elecció i es va fer amb el lot compost per les baronies de Xiva i Xestalgar.²⁶⁰ L'altra meitat, és a dir, Bunyol i la Foia i la vila de Setaigües

257 ACA, CR, reg. n. 551, f. 15 r. i v., València, 10 de març del 1335. Els dos doc. es troben copiats junts.

258 Josep TRENCHS i Rafael CONDE, "La escribanía-cancillería de los condes de Urgel (s. IX-1414)", *Folia Munichensia*, IFC-CSIC, Saragossa, 1985, p. 7-130.

259 CX, doc. n. 16.

260 CX, doc. n. 17.

romangueren en mans dels comtes de manera que a la mort del comte Pere aquells béns foren heretats pel fill d'aquest dit novament Jaume (II) d'Urgell que rebrà de la historiografia el trist apel·latiu de "El Dissortat". El nou comte Jaume, com és ben conegut, fou desposseït i el seu patrimoni fou segrestat per la corona com a conseqüència de la seua rebel·lió envers la sentència de Casp del 1412 que tallava la seua aspiració a la vacant corona d'Aragó després de la mort sense fills del rei Martí. Precisament el castell de Bunyol va ser escenari d'un enfrontament derivat de la guerra oberta entre el pretendent elegit en el Compromís de Casp, el príncep castellà Ferran de Trastàmara –dit, el d'Antequera–, i el comte Jaume (II) d'Urgell. El candidat elegit, els seus partidaris amb l'ajuda del consell de la ciutat de València el van derrotar; van sotmetre, combatent-lo, el castell de Bunyol i posaren setge en poques setmanes a la ciutat de Balaguer l'estiu del 1413. El darrer comte, Jaume (II) d'Urgell, reté la capital comtal i, presoner, morí al castell de Xàtiva en l'any 1433.²⁶¹

El patrimoni del comte va ser confiscat per la corona i la baronia de Bunyol fou entregada per Ferran I al seu capità Álvaro de Ávila. Tornà a ser recomprada pel Magnànim per tal de recompensar el fill del seu fidel batlle general al regne de València Joan Mercader. El jove Berenguer Mercader enceta una nova nissaga en unes terres que sustentarien el futur Comtat de Bunyol instituint per Felip III en l'any 1604. Aquesta és, però, una altra història.

Al seu torn, el noble Guillem Ramon de Montcada que adquirí les baronies de Xiva i Xestalgar pertanyia a la branca de la nissaga que obtindrà el títol del marquesat d'Aitona i que emparentaria al segle XVIII amb el casal castellà de Medinaceli. Els seus descendents ensenyorejaren les baronies esmentades des d'aleshores fins al segle XIX ben entrat.²⁶² Assistim, en el trànsit entre les

261 Agustín RUBIO VELA, "Urgelistas valencianos. Sobre la oposició a Fernando I de Trastàmara", *Anuario de Estudios Medievales*, 33/1 (2003), p. 191-261.

262 El plet d'incorporació a la corona es va sentenciar en una data tan tardana com l'any 1849 tal com recull un excel·lent treball sobre la Baronia: Federico VERDET GÓMEZ, *La baronía de Chiva*, Riella, Xiva, 2000. Veg. p. 283.

acaballes del segle XIV i els començaments del XV, a un cert procés del que podríem anomenar “renovació dinàstica”, de manera que a l’entrada i assentament dels Montcada en la baronia de Xiva -i en les de Xest i Xestalg de manera transitòria-, s’afegirà aviat la implantació de la família de juristes i funcionaris reials dels Mercader en la baronia de Bunyol i també en la de Xest.

1.2. Evolució dels senyorijs.

1.2.1. L'espai i el territori

El recorregut de l'aprofitament i l'ocupació dels grups humans d'aquestes terres ens ha llegat algunes petges interessants que mostren una persistència que ara descriurem de manera abreujada d'acord amb els estudis arqueològics que hem pogut reunir. Els jaciments més antics en relació amb l'ocupació humana dels nostres territoris, associats als cursos fluvials, corresponen a les etapes culturals del Mosterià, ben representat als abrics de Carcalín i al de la Font de la Sant Lluís en els marges del riu de Bunyol. Segons els especialistes es tracta d'un període de molt baixa densitat antròpica, de manera que cal viatjar algunes desenes de quilòmetres per a trobar les localitzacions més properes d'aquest període presidit pels darrers neandertals com ara a Xelva, en la comarca de la Serranía del Túria, o a Navarrés, a la Canal de Navarrés. Unes poques localitzacions més, sempre lligades als cursos fluvials, permeten documentar tèbiament l'activitat humana de la resta del paleolític fins a l'aparició dels grups productors, agricultors i ramaders, del neolític. Cal en aquest punt recordar que, en bona mesura, hem d'atribuir aquesta pobresa de dades en la nostra zona a una manca de prospeccions i programes d'excavació.

Tanmateix les dades sobre l'ocupació humana milloren notablement a partir del VIII mil·lenni aC i sobretot en les etapes de la metal·lúrgia. En època ibèrica sembla que els nombrosos jaciments que sembren els nostres territoris s'enquadraven dins l'àmbit de la ciutat de Gili/Kili localitzada en el paratge de la Carència en l'actual terme de Torís, en la comarca veïna de la Ribera Alta, i que

es troba a hores d'ara en ple procés d'excavació. Sobre els jaciments ibers catalogats en la nostra zona, pel que sembla, cal dir que es tracta d'assentaments petits i relacionats amb explotacions agrícoles i ramaderes. En sintonia amb aquest procés de creixent ocupació dels grups humans, en el darrer mil·lenni abans de la nostra era hom pot traçar una naixent xarxa de comunicacions: camins de pols i pedres que dansen vorejant barrancs i torrents, serralades i pujols, de la mà dels camins de l'aigua. Val a dir que aquest dibuix d'una xarxa de relacions econòmiques és hereva d'una certa dosi de gosadia ja que, sempre seguint els especialistes, cal advertir que provenen més aviat de les suposicions lògiques que no d'uns testimonis arqueològics concrets, per cert, encara naixents. Al capdavant les connexions entre els principals nuclis urbans de l'interior de l'actual territori valencià començava a funcionar. La tradicional reducció, generalitzada entre la historiografia fins a èpoques recents, d'un món ibèric presidit en exclusiva per l'àrea d'influència d'Edeta ha estat definitivament superada pels avanços en la investigació arqueològica que han evidenciat una xarxa més densa i complexa de poblament. Així, les ciutats de Kelin, en la rodalia de l'actual Caudete de las Fuentes a l'altiplà de Requena-Utiel, Edeta, al turó de Sant Miquel de Lliria, i Geli/Kili, a l'esmentat indret de la Carència a prop de Torís, eren les destinacions dels pobres excedents que podien cercar oportunitats de mercat provinents de les poblacions dels voltants. Dos són els nuclis secundaris més destacats en la nostra àrea: el poblat del Pico de los Ajos, en la serra Martés i el turó de Xiva, el lloc on s'ubicarà la fortalesa medieval segles després. Precisament el jaciment del poblat d'altura del Pico de los Ajos ens ha llegat una de les primeres manifestacions de l'escriptura ibera sobre una làmina de plom.²⁶³

263 Un catàleg provisional de jaciments ibèrics i romans en la zona es pot consultar en l'article de José MEDARD RUIZ, "Cambios en el modelo de población de época ibérica a época romana en la Hoya de Buñol-Chiva", *Revista de Estudios Comarcales*, 3 (1998), p. 175-180. Sobre el jaciment del "Pico de los ajos" veg. José M. MARTÍNEZ ESCRIVÀ, "La decoración vascular en el mundo ibérico: el hipocampo del Pico de los Ajos, Yátova

Amb tota seguretat, la fundació de *Valentia* al segle II aC degué condicionar i reorientar els fluxos i les condicions generals del poblament d'una zona que, en plena romanització, cal entendre, ara sí, dintre de l'Edetània. Tot i amb això no podem trobar cap rastre documental ni cap esment als itineraris romans encara que ens podem consolar amb unes poques restes de *villae* i un parell d'inscripcions lapidàries que s'avancen tímidament a les primeres petges documentals dels segles medievals. Tradicionalment la troballa del “*Tesoro de la Safa*”, les restes d'un conjunt molt bell que sobrevisqueren a les comprensibles prioritats del seu descobridor, un camperol del Xest del 1864, ha estat associada a les convulsions dels conflictes púnico-romans del segle III encara que, a falta de localitzar evidències d'un procés de devastacions, sembla més prudent i raonable pensar en una nul·la intervenció per aquestes contrades dels poders destructius dels escamots en lluita.²⁶⁴ Entre les restes associades al període de la romanització podem destacar l'estudi d'urgència portat a cap ara fa uns pocs anys a la que degué ser una potent vil·la romana en les proximitats del barranc de la Sechara al pla de Cambrillas dins de l'actual terme municipal de Xest, que va aportar, entre moltes altres informacions, una de les poques inscripcions lapidàries conservades.²⁶⁵ Tot i amb això, un treball de síntesi de Pérez Mínguez

(Valencia)”, *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 111-120. Al voltant del poblament en època ibèrica David QUIXAL, “El pico de los Ajos (Yátova) y el poblamiento ibérico en torno a los ríos Magro y Mijares”, *Revista de Estudios Comarcales*, 9 (2010), p. 25-33.

264 Una completíssima síntesi de les diverses etapes d'ocupació dels territoris del nostre estudi es pot trobar en una obra recent. Jorge HERMOSILLA PLA (dir.) *et al.*, *Historia de Buñol*, Universitat de València, Bunyol, 2007. Molt destacadament les aportacions de José L. JIMÉNEZ SALVADOR (coord.), Valentín VILLAVERDE BONILLA i Yolanda CARRIÓN MARCO al capítol “Prehistoria” (p. 107-128) i la de Antonio Carlos LEDO CABALLERO (coord.), Enrique DÍES CUSÍ, José Luis JIMÉNEZ SALVADOR i Miguel REQUENA JIMÉNEZ al de “Protohistoria y Edad Antigua” (p. 129-172).

265 La urgència de l'actuació arqueològica es derivava del procés en marxa de la construcció del Circuit de Velocitat “Ricardo Tormo”, al terme municipal de Xest, que, pel

que recull una mena de catàleg de les *villae* entre el sud del Túria i la serra del Benicadell atorga a la nostra zona una certa importància quant al nombre de localitzacions, sempre condicionades per la fretura de les prospeccions, si atenem a la seua relativa llunyania respecte de la Via Augusta, el principal eix de comunicacions de la regió que acollia als seus marges les majors densitats d'aquestes unitats de poblament i explotació.²⁶⁶

Curiosament, la documentació que hem examinat conté algunes referències que al·ludeixen a la percepció d'alguns elements físics esdevinguda en l'època de redacció dels texts en les primeries del segle XIV. Les creiem, per part nostra, del màxim interès ja que evidencien persistències de cronologia indeterminada que no creiem, però, en cap mesura agosarat reubicar en els encontorns de la llarga agonia de la romanitat. És el cas d'algunes expressions utilitzades en un document de divisió dels termes de Xiva i Xestalcamp dels primer anys d'aquell segle XIV. Es tracta, per un costat, de la referència a unes restes constructives d'antiguitat imprecisa identificades al text en la següent

que sembla, inicialment havia menystingut aquest jaciment ja documentat. L'excavació fou realitzada per Francisco BLAY i José MEDARD a qui dec l'amabilitat d'haver-me facilitat la consulta de l'informe arqueològic del jaciment. Per una altra banda, cal també recordar una placa de marbre en bon estat de conservació que fou trobada en el terme de Bunyol a final del segle XIX i que roman hui en pau a recer d'una de les ales del claustre de Sant Pius V, actual Museu de les Belles Arts de València, com a testimoni funerari d'una família que fou fet en el període Antonià. Veg. Rosario CEBRIÁN FERNÁNDEZ, *Titulum Fecit: la producción epigráfica romana en las tierras valencianas*, Real Academia de la Historia, Madrid, 2000, p. 196.

266 Rafael PÉREZ MÍNGUEZ, "Relación provisional de las villas romanas desde el sur de río Turia hasta la sierra de Benicadell-Agullent", *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXVII (2008), p. 225-262. L'autor hi assenyala l'existència d'onze villae entre la zona de Bunyol-Xiva i Xestalgarr-Pedralba datades generalment entre els segle I al IV dC. Un catàleg exhaustiu sobre assentaments d'època romana a José PÉREZ NEGRE, "La ordenación del espacio rural y la explotación de la tierra en la comarca de La Hoya de Buñol-Chiva (siglos I aC-IV dC)", *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 67-76.

frase "*Item fuit positus alius mollonus in planicie in directo cuiusdam corrali ubi sunt parietes antiqui*" que identifica el lloc on s'ha de posar un dels mollons que serveixen per a descriure el recorregut de la frontera d'ambdós senyorius. Per la localització de l'indret a què es refereix aquesta expressió que podem deduir del recorregut descrit i els elements reconeixibles al text podem intuir que es tracta de la mateixa zona on explicàvem la localització de la vil·la romana de la Sechara/Cambrillas.

Per una altra banda el mateix text recull l'al·lusió a un antic itinerari recollit amb l'expressió "*via antiqua qua consuevit iri a Valencia versus Requenam*", un indret que mereix la ubicació d'un altre molló al qual li és assignada una funció ben específica -hom diria que transcendent- de manera que "*sit memoria quod inde transibat dicta via antiqua*". No podem assegurar si es tractava de recuperar un recorregut tradicional tot i que no podem tampoc descartar que es tractara de testimoniar una modificació produïda en el traçat que posaria en perill la memòria de l'antic recorregut.²⁶⁷

En el mateix sentit trobem una nova al·lusió a l'existència d'una antiga via de comunicació cap a *Rakana* en un document sobre Montroi expedit per Jaume I en l'any 1248 del qual ja ens hem ocupat. El rei delimita el terme del *castrum* de

267 AHCX, perg. segle XIV, n. 201 i 202, València, 23 de març del 1379. Còpia de la sentència produïda en 7 de gener del 1318 (en el Palau Reial de València –veure doc. següent–) com a conseqüència del conflicte sobre delimitació dels termes dels *castra* de Xiva i de Xest/Xestalcamp amb la intervenció del rei Jaume el Just que procedeix al corresponent amollonament. Ximén Peris d'Arenós, senyor de Xest i els tutors de Teresa d'Entença, senyora de Xiva i filla i hereva de Gombau d'Entença, pledejaven per dita delimitació que és ara sentenciada per: Pere Boil, conseller del rei i els jutges de la cúria reial Guillem de Jàffer i Jaume d'Artes. Aquest document va ser ratificat per Teresa d'Entença el 8 de juny del 1318 a Castelló de Farfanya. Teresa d'Entença, esposa de l'Infant Alfons i comtessa d'Urgell, ratifica la delimitació del termes dels castells de Xiva i Xest realitzada pel rei Jaume II per sentència pronunciada en el Palau Reial de València el 7 de gener de 1318. ARV, Pergamins Reials, n. 139. La sentència fou produïda per "dominus Rex qui ibi erat personaliter" com podem llegir al text.

Montroi que havia donat junt amb Bunyol i Macastre a Roderic de Liçana anys enrere. En la fixació del territori, que probablement es produí a instàncies dels Hospitalers que haurien rebut el senyoriu llegat pel cavaller aragonés en l'any 1241 com ja vam explicar, es diu que el terme s'estén "*usque ad collum qui vocatur Alfonigo per quam transit via qua itur ad Requenam*".²⁶⁸ És molt probable que aquesta referència constituísca una nova prova de l'existència de dos recorreguts paral·lels per arribar a l'altiplà requenense i en aquest cas ens trobem amb una al·lusió al que acompanyava la ribera del riu Magre. Com després veurem aquest recorregut és probablement anterior al que transcorria per Xiva i Bunyol cercant el pas de Les Cabrilles.

Un bon nombre d'estudis sobre les vies de comunicació en el període tardo-antic, i fins i tot anteriors, ja refereixen l'existència d'un traçat que des de *Valentia* s'adreçaria cap l'altiplà de Requena fent servir, amb algunes modificacions importants que podem constatar en aquestes interessants mencions, el traçat usat hui en dia per a comunicar ambdós espais geogràfics. La documentació medieval evidencia la persistència del recorregut que serà usat, per exemple en la trobada entre Jaume I i el rei de Castella Alfons X, gendre del Conqueridor, celebrada a requeriment del rei Savi entre Requena i Bunyol, probablement, per la primavera del 1271 que recull el relat de la Crònica.²⁶⁹ El rei

268 ARV, Real, reg. n. 611, f. 80 v. - 81 r., València, 27 de maig del 1248.

269 CJI, cap. 501: "E puys uench nos ardit quel Rey de Castella se uolia ueer ab nos entre Requena e Bunyol: e nos resposem li quens plahia molt. E exim a ell per reebre lo, per cor que nos li mostrassem el Regne de Ualencia, e exim a ell a Bunyol, e puys al cami de Requena, e reebem lo be e gent a ell e a la Regina, car pus que nos la huiem casada ab lo Rey de Castella no era entrada en nostra terra". La trobada pogué haver-se produït en la primavera del 1271 encara que, després d'intentar-ho revisant acuradament la documentació, Miret i Sans reconeix que "No havem pogut esbrinar si fou pel mes de març l'entrada d'Alfons X a València", (Joaquim MIRET i SANS, *Itinerari...*, cit., p. 445). Per ser exactes, Miret havia proposat el 1270 com a data d'aquesta trobada reial tot i que fou corregit per Ferran Soldevila que, estranyat de la conclusió d'aquell defengué el 1271 a partir de les les dades mateixes del mateix Miret (Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran...*, cit.,

conqueridor signà també alguns documents pocs anys després en un curt sojorn –“excursió” en paraules de Miret- en la nostra zona com ara un que fou dirigit als prohoms i a la Universitat de Perpinyà que va ser “*Datum apud Septem Agues, III° nonas augusti anno Domini millesimo ducentesimo LXX° tercio*”.²⁷⁰ N’havia donat compte precis Miret i Sans junt amb altres documents que certifiquen la seua permanència a Setaigües els dies 3, 4 i 5 d’agost del 1273 acompanyat del seu fill i hereu, l’Infant Pere.²⁷¹ L’Infant mateix havia estat també a Bunyol anys enrere camí de Castella, tal com recull un registre de la cancelleria on podem llegir que va fer nit a Bunyol el 23 d’abril del 1269. L’endemà “exí el senyor Enfant de Bunyol e venc a Requena”.²⁷²

També Pere el Gran mantingué una entrevista amb la monarquia veïna “*die Sancte Crucis septembris proxima*” del 1279 “*inter Rachenam et Bunyol*” en un lloc que ha de ser Setaigües. Es tractava d’una trobada amb l’Infant Sanç de Castella segons recull el document emés pocs dies abans.²⁷³ El 18 de setembre d’aquell any el monarca signava uns documents “*apud Bunyol*” i el 22 a Xiva. El 24 continuava en la zona ja que va signar documents en tots dos llocs. Amb seguretat, a Xiva romangué el rei encara uns quants dies més; si més no, fins al 29 de setembre.²⁷⁴ De fet alguns dies abans, el 25 d’agost d’aquell any, havia

p. 305 i nota 168).

270 UJI/AVJI, doc. n. 001257, 14 de juny del 2009, <<http://www.jaumeprimer.uji.es/cgi-bin/arxiu.php?noriginal=001257>>.

271 Joaquim MIRET i SANS, *Itinerari ...*, cit. p. 436 i 484. L’itinerari de Pere el Gran recull la signatura de l’aleshores Infant Pere com a testimoni en alguns diplomes reials dels signats a Setaigües (Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran...*, cit., p 325).

272 Ho recollí Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran...*, cit., p. 246.

273 ACA, CR, reg. n. 47, f. 89 v., València, 26 o 27 d’agost del 1279. El dubte prové de la dubtosa lectura del dies que precedeixen la calenda de setembre, que poden ser VI o VII. Martínez Ferrando va llegir “VIII kalendas” que correspon al 25 d’agost. Veg. CMF, II, doc. n. 647.

274 ACA, CR, reg. n. 42, f. 142-144, (“Apud”) Bunyol, 18 de setembre del 1279 i Xiva, 24

ordenat a l'alcaid i homes de Paterna, Manises i Torrent que disposaren atzembles per tal de dur queviures a Bunyol per tal d'abastir l'entrevista organitzada amb l'Infant castellà.²⁷⁵

En relació amb aquesta ruta cal advertir, però, que podria tractar-se d'un itinerari secundari i subsidiari o, fins i tot, gairebé abandonat si atenem al tenor de l'expressió dalt ressenyada que proposa la senyalització d'una part del traçat amenaçat per la feblesa de la memòria i la fragilitat de les fites.

La recurrència de la diplomàcia reial a l'ús d'aquesta ruta podem atribuir-la al fet que es tracte d'una via marcadament curta, encara que igual d'accidentada, tot i que es podia mostrar aprofitable en funció de les circumstàncies concretes en què s'havia de produir un determinat encontre. A aquest efecte cal recordar que la seua utilització podia respondre a una conjuntura específica de la coneguda itinerància dels seguicis reials en l'època.²⁷⁶

Encara que l'arqueologia no ha estat encara capaç de certificar-ho de manera definitiva, sembla prou segura la probabilitat que una via de comunicació nascuda dels primers intercanvis del món ibèric i crescuda arran de les modificacions de l'estructura territorial que seguiren a la fundació de *Valentia* sobrevisquera tot al llarg dels segles compresos entre la tardoromanitat i l'edat mitjana per tal de comunicar l'altiplà amb la costa. Els testimonis documentals ens permeten caminar sobre terra ferma a partir dels segles medievals gràcies a

i 26 de setembre del 1279. El document de Xiva del 22 de setembre apareix regestat al CMF, II, doc. n. 676. Es tracta dels documents més antics datats a Bunyol i Xiva que coneixem. Cal també fer notar l'extranyesa del fet d'haver fet servir la locució "apud Bunyol" que suggereix una estada propera al lloc que comptava ja aleshores amb un potent castell. La baronia pertanyia al germà del rei, Pere Ferrandis d'Íxer (I).

275 ACA, CR, reg. n. 42, f. 136 v., València, 25 d'agost del 1279. CMF, II, doc. n. 657.

276 El vell "camí de Requena" ha estat objecte recentment d'un magnífic treball de reconstrucció, documentació i avaluació patrimonial en el llibre: Daniel MUÑOZ NAVARRO i Sergio URZAINQUI SÁNCHEZ, *El Camino Real de Valencia a Castilla, s. XV-XVIII*, Generalitat Valenciana, València, 2011.

la creixent producció i conservació de textos, disposicions, relats i itineraris que ens han llegat paper i pergamins. Prou rotund és, sense cap dubte, el recorregut descrit per l'escamot musulmà que a final del segle XII recorregué la nostra zona i que fou estudiat per Carme Barceló. Recorregut que recentment ha estat objecte d'una reformulació ben interessant a partir d'una reinterpretació de la toponímia que hi conté i que aviat veurem.

Amb tot, el silenci de les fonts és, en el cas que ens ocupa, certament descoratjador. Des de la romanitat ens hem d'endinsar directament cap als segles medievals. El migrat panorama a què ens veiem forçats d'avesar-nos quan ens acostem al període de dominació islàmica al Xarq al-Àndalus esdevé definitivament irritant en reduir els marges de l'observatori envers els territoris interiors, lluny de les corts taifals o dels centres de poder i de producció cultural crescuts al caliu de les principals *mudun*: Daniya/Dénia, Sàtiva/Xàtiva, Balansiya/València, que amb certa precisió redibuixaven els vells camins de la llunyana Roma vorejant la Via Augusta. És per això que tractarem amb resignació de fer una ullada al ramell de notícies soltes que hem pogut reunir. Una sortida d'emergència, no exempta d'una certa lògica, ens portaria a concloure que parlem d'un territori marginal, a la perifèria de les *Mudun* islàmiques, les circumstàncies del qual no li han permés de llegar-nos ni quatre ratlles d'"història".

Entre les fonts àrabs trobem les rutes descrites per Al-Idrisi. En l'apartat corresponent a les distàncies de la *qura* de Borriana (*Burayyana*) es recull que "*de València al castillo de Torís (Turís) hay veinticinco millas. De Torís al castillo de Requena (Rakana) –que está junto a un río [Magro]- hay veinticinco millas. De València al castillo de Buñol (hisn Bunyúl) hay veintiocho millas...*"²⁷⁷

277 AL IDRISI, *Los caminos de al-Andalus en el siglo XII*, Estudio, edición traducción y anotaciones por Jassim Abid Mizal, CSIC-Instituto de Filología, Madrid, 1989, f. 159, p. 67 de l'edició = p. 94 trad. Devem la informació a la prof. Carme Barceló de la Universitat de València que ens explica que el mateix editor dóna referència d'altres informacions provinents de fonts àrabs sobre Bunyol com ara la continguda en Ibn al-Abbar al-

Dues notes en les descripcions àrabs. Escassament la feble constància que hi hagué un itinerari des de la *madina Balansiya* cap a la zona de *Rakana* que degué ser usat també pel Cid en les seues rapinyes. Carme Barceló, en parlar dels límits occidentals de la *qura* de València i dels principals itineraris en època islàmica, addueix el relat del recorregut dels almohades després de la batalla de Huete el 1172 procedent del text de Ibn Sahib al-Sala. Del relat hom percep la dificultat d'una ruta que per a l'autora permet concloure que la connexió entre *Rakana* i *Balansiya*, o millor encara, des de Conca i Còrdova cap a la *madina Balansiya* usaria altres recorreguts i senyaladament la que per Alpont baixaria seguint els marges del riu Guadalaviar-Túria. En la seua obra "Minorías islámicas en el País Valenciano" llegim:

"El acceso a Valencia por esta frontera desde Cuenca o Córdoba parece que se efectuaba por Alpuente y, con menor comodidad por Requena. Buena prueba de las dificultades de la segunda vía es el itinerario seguido por el califa almohade y su ejército tras el desastre de Huete (1172). Al salir de Cuenca avanzan penosamente hasta alcanzar el camino de Valencia, junto al río de Burj Qaballa; siguen por «la Cuesta de los diablos» donde, según Ibn Sâhib al-Salâ que iba en la hueste, perecieron muchos caballos, mulos y camellos «por causa de la áspera cuesta que hay en el camino»; llegan a Qantarat Agarbala, sobre el río Cabriel, y de allí a Caudete de las Fuentes (Marj al-Qabdaq) y a Requena.

A partir de aquí no hay un camino claro. Así, dice el testigo que «los adalides erraron el camino y se desperdigaron los soldados por las montañas y angosturas y en las escabrosidades y alturas», yendo a parar a un lugar conocido

Muqtadab. A la nota 438 l'editor informa d'altres citacions: 1.- Ibn al-Abbar al-Muqtadab (ed. Ihsân 'Abbas) p. 143. Biografia d'Abú-l-Hasan Mutarrif b. Mutarrif, mort a la batalla d'Olocau l'any 609/1212-1213. 2.- En un vers d'un poema seu hi cita el castell de Bunyol [Bunyúl]. 3.- Huici Miranda, A. Historia política del Imperio Almohade. Tetuán 1956, vol. I, p. 265. Tot parlant de la retirada de l'exèrcit almoràvit després de la batalla d'Huete, diu que va passar des de les proximitats de Bunyol a Xàtiva. 4. Encara que Mizal no ho diu, la dada es troba a: *Ibn Sahib al-Salâ al-Mann bi-l-Imama*, trad. A. Huici Miranda, Anubar, València, 1969, p. 223.

como «confluencia de los ríos» donde se reagrupó el ejército. Desde este punto continúan «por un camino muy penoso de seguir» hasta el castillo de Buñol, viniendo después a buscar Xàtiva y por Villena-Aspe-Elx, a Orihuela (Ibn Sahib al-Sala:219-224).”

Com podem comprovar, l'autora es basa en l'interessant relat que va traduir Huici Miranda el 1969 i relacionava la “confluencia de los ríos” amb l'actual topònim de Cofrents (>lat. *Confluentes*), una vila de la Vall d'Aiora al sud de Requena, tot constituint un recorregut una mica estrany en direcció cap a Bunyol en la rodalia del qual instal·len un campament provisional i després d'aprovisionar-se a València tracten els almohades de cercar, per Torís i la Vall dels Alcalans, les terres de la Ribera del Xúquer i el camí cap a Xàtiva.²⁷⁸

Al text traduït per Huici podem comprovar que l'exèrcit africà passa per Bunyol on s'assenyala l'existència d'un castell, poc proveït, tot siga dit. El text diu:

“Prosiguió la marcha el domingo, el 13 de Du-l-hiyya [6 agosto], por un camino muy penoso de seguir, anduvo siete millas, y acampó cerca del castillo de Buñol de la provincia de Valencia. Este día se dispersó la multitud de la gente de Levante y de todo el país de al-Andalus hacia sus tierras, y se separo la mayoría de la gente de los guerreros hacia Valencia y otras partes. Aquel día llegó un convoy grande de Valencia con harina, cebada y frutas, obsequio de Abu-l-Hayyay Yusuf b. Mardanis al Amir al-Muminim, que se repartió entre nobles y plebeyos. Cuando llegó la gente al castillo de Buñol se adelantaron los que no estaban inscritos en los registros ni tenían cargos, a la ciudad de Valencia para buscar alimentos y la vida, después de aquel aprieto. Estaba yo entre los que se adelantaron al castillo de Buñol, y no encontró nadie nada de comida sino unos puñados de higos verdes al principio de su tiempo, a dírhem el puñado de ellos. Los compró el que se vio obligado a ello, y fui uno de los que los compraron, para alimentarme con ellos. Luego me faltaron, hasta que llegue a la ciudad de Valencia y entré en ella, y la encontré superior a su descripción en Jardines y huertos; sus aguas corrían

278 Carme BARCELÓ TORRES, *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, Universitat de València, València, 1984, p. 165.

continuamente, y sus huertos brillaban por su belleza única y completa. La mañana la vistió con su túnica y la hermosura desplegó en ella su esplendor. Pero ya empezaba a mostrarse su debilidad y el miedo de las revueltas a extenderse. Me aprovisioné en ella, y luego me volví a reunir, al cabo de tres días con el ejército. Levantó el Amir al-Muminín su campo, de las cercanías del castillo de Buñol, y fue jornada tras jornada con su orden de marcha y llegó a la ciudad de Játiva el jueves, 17 de Du-l-hiyya [10 agosto), y entró en sus alcazabas altas y fortificadas y en sus torres elevadas, y permaneció allí el jueves y el viernes [11 de agosto].”²⁷⁹

Sobre aquest recorregut s’ha produït recentment, com adés avançàvem, una aportació molt suggeridora que no podem pas deixar de banda ja que ateny de manera evident els nostres territoris. L’article d’Antonio C. Ledo mostra un bon coneixement del recorregut del riu de Requena –hui riu Magre- i pretén, amb un precís coneixement també de la toponímia de la zona, identificar la confluència de rius que Carme Barceló relacionava amb l’actual Cofrents on s’apleguen el Xúquer i el Cabriol amb un paratge ben diferent que és encara conegut com la “Junta de los ríos” on conflueixen el petit, i encara preciós, riu Mijares amb el riu de Requena o riu Magre en la capçalera de l’actual pantà de Forata, dins el terme actual del municipi de l’atova. La proposta gaudeix a més a més del suport consistent de la lògica geogràfica per trobar-se aquesta “confluència” fluvial alineada amb el trajecte cap a Bunyol lluny de l’estranya revolta que suposaria anar de Requena a Bunyol passant per Cofrents. La proposta s’acorda també amb molts estudis d’èpoques precedents que recullen la via del riu Magre com un dels eixos de comunicació de la romanitat i fins i tot del món ibèric. Aquesta ruta cap a l’interior que seguint el riu discorria en paral·lel a la que travessava Bunyol i Xiva la podem veure també representada en

279 El text traduït per Huici es troba a IBN SAHIB AL-SALA, *Al-mann bi-l-Imâma*, Trad. Ambrosio Huici Miranda, Anubar, València, 1969, p. 219-224.

el document que delimita el terme de Montroi en l'any 1248 que abans hem comentat.²⁸⁰

El camí entre València i Requena fou objecte d'una important intervenció en el primer terç del segle XV en un intent d'adaptar-lo al trànsit de carruatges i les referències respecte del seu ús es multipliquen a partir dels àustries de la monarquia hispànica. Fins i tot el traçat fou considerat en les representacions cartogràfiques amb indicacions al voltant de les ventes que permetien refrescar goles i cavalcadures i que guarnien un recorregut encara perillós i agosarat. Certament aquesta via ha estat objecte d'una competició multiseccular amb l'alternativa de la vall del riu Canyoles cap a Almansa i Albacet, molt més llarga però molt més suau també, a partir del desig de comunicar no tant l'altiplà de Requena i Utiel com les ciutats de València i Madrid. La ruta d'Almansa fou sempre prioritària i caldrà esperar fins al segle XIX per a trobar una iniciativa pública de consideració per obrir amb garanties el *Paso de las Cabrillas*, nom amb què es coneix l'esglaió topogràfic entre Bunyol i El Rebollar. Entre el 1825 i el 1852 es van fer les obres de condicionament amb una llarga interrupció intermèdia per les guerres civils amb un traçat sobre el qual discorregueren, amb les lògiques reformes i millores, després la coneguda N-III i la recentíssima A-3.²⁸¹

Una altra referència procedent dels temps anteriors a la incorporació d'aquests territoris a la Corona d'Aragó és la constituïda per les tres línies de Zurita que recollí Piles Ibars i que difongueren diversos autors en què llegim que

280 Antonio Carlos LEDO CABALLERO, "De ediciones y correcciones: Ibn Sahib al-Sala, Cofrentes y la ruta antigua del río Magro", *Anaquel de Estudios Árabes*, 19 (2008), p. 91-103. El document de Montroi a la nostra nota n. 268 i al text.

281 Hem usat una senzilla i documentada síntesi sobre la història del recorregut de Ferran ARASA i GIL i Isabel IZQUIERDO PERAILE, "Los hallazgos arqueológicos de 1827 en la construcción de la carretera de Madrid por Las Cabrillas (Buñol, Valencia)", *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXVII (2008), p. 263-302. Un treball molt complet és també, recordem-ho, l'obra de Daniel MUÑOZ i Sergio URZAINQUI ja citat. Veg. la nostra nota n. 276.

Alfons el Bataller havia proveït el nucli fronterer fundat a Monreal (ara Monreal del Campo, Terol) i entregat per a la seua defensa a l'orde del Sant Sepulcre amb rendes de diversos llocs i entre aquelles les de Bunyol:

“le señaló el rey ciertas rentas de muchos lugares principales que aún estaban en poder de los moros que eran sus tributarios, a adonde llevaba la mitad de sus rentas, que eran Segorbe, Buñol, Cuenca, Molina y uno que llamaban Burbaca (Bubierca) ...”.

I una mica més endavant insisteix:

*“Dueños de Buñol, Cuenca y Segorbe eran en 1122 los almorávides y, sin embargo, la mitad de sus rentas percibíalas Alfonso I, que así pudo cederla a los caballeros del Temple”.*²⁸²

La notícia prové d'un pergamí dels conservats en l'Arxiu de la Corona d'Aragó del temps de Ramon Berenguer III i es tracta en realitat d'un document de l'arquebisbe Guillem d'Aux demanant ajuda per a l'empresa d'obrir una nova via cap a Jerusalem que gaudia de diversos privilegis atorgats pel rei Alfons el Bataller i pels bisbes. El text fou editat per Lacarra i havia estat abans publicat també al *Cartulaire général de l'Ordre du Temple*. Són molts els dubtes que ha produït la interpretació del seu contingut i també ha estat objecte d'una forta i complexa controvèrsia la seua datació.²⁸³

Tradicionalment hom ha interpretat que el rei d'Aragó tractava de dotar la nova milícia de frontera creada a la vila de Monreal tot assignant-li unes rendes que tindria atribuïdes el monarca procedents de diversos llocs en territori musulmà i entre ells Bunyol, en qualitat de pàries. Es tracta de la interpretació més estesa encara que altres autors pretenen un paper diferent per als topònims en el sentit que en el text singularitzen els límits de l'àrea d'influència assignada a la *Milicia Templi* apadrinada pel rei per a controlar la posició avançada,

282 Andrés PILES IBARS, *Valencia árabe*, Imp. de Manuel Alufre, València, 1901, (Ed. facsímil París-València, València 1980), tom 1, p. 446 i 447. ZURITA, LI I, cap. 45.

283 José M. LACARRA, *Documentos para el estudio ...*, cit., doc. n. 173, p. 183.

aleshores, de Monreal. Així, Bunyol, Conca i Sogorb serien els territoris que marquen els confins de l'àrea de la qual s'han d'abastir els guerrers i estarien fóra de la influència del monarca aragonés.²⁸⁴ O fins i tot la possibilitat que el llocs esmentats referiren l'àrea que s'haurien de comprometre els membres de la milícia per tal d'ajudar el rei a conquerir-la.²⁸⁵

Una aportació recent, tanmateix, ha demostrat en primer lloc que la *Milicia Christi* creada per a la defensa de Monreal s'ha de considerar com la "*primera orden militar de España*" i ha afinat l'arc temporal de la datació del document de Guillem d'Aux al qual atribueix la hipòtesi que hauria estat produït entre els mesos de març i maig de l'any 1122. Si sembla evident que la donació principal és la meitat de la renda del lloc que ja és en mans del rei, és a dir Monreal, la resta de concessions –un quart de les rendes de Bunyol, Sogorb, Cuenca i altres- resulten, en paraules de l'autor, "*más bien compromisos o repartos que, en algunos casos, se refieren a conquistas futuras*". Veiem el fragment del text que ell mateix edita i que ateny a les rendes de Bunyol:

«Ad honorem autem Dei et sancte milicie sustentacionem, dedit rex medietatem reddituum ipsius civitatis, et medietatem medietatis sue Xeborc, et de Biniol, et de Conca, et de Molina, et de Burbaca, et de portu de Caramana, de his et de omnibus infrapositis usque ad Montem Regalem; insuper, medietatem omnium quintarum de Ibero in antea per totam Ispaniam, et quintam partem omnium proprietatum et regalium reddituum; in omnibus eciam civitatibus et maioribus castris que sibi Deus donaverit, unum de melioribus alodiis, militibus Dei concessit; praeterea, uno quoque anno, in laca mille solidos, et totidem in Cesaraugusta, et per

284 Santiago AGUADÉ NIETO, "Molino hidráulico y sociedad en Cuenca durante la Edad Media (1177-1300)", *Anuario de Estudios Medievales*, 12 (1982), p. 241-277. Veg. p. 246.

285 Diego CATALÁN MENÉNDEZ-PIDAL, "De Nájera a Salobreña. Notas lingüísticas e históricas sobre un reino en estado latente", *Studia hispanica in honorem R. Lapesa*, Gredos, Madrid, 1975, vol. 3, p. 97-121, p. 113.

quinquennium, singulis annis, quingentos k(aficios) tritici et quingentos ordeï»

D'aquesta manera comprovem, seguint les suggerències d'aquesta aportació, que les rendes que correspondrien als cavallers defensors de l'enclavament fronterer de Monreal s'han de posar en relació amb l'expressió "que sibi (al rei) *Deus donaverit*" fins al punt que el mateix text, que refereix les disposicions reials, recull també la previsió del monarca en assignar al sosteniment de la milícia importants quantitats provinents de les rendes reials de Jaca i Saragossa –dos mil sous anuals- i un sucós complement alimentari per als cinc primers anys en forma de 500 cafissos de blat i altres 500 d'ordi.²⁸⁶ Creiem, doncs, que cal revisar les afirmacions que assegurin la disposició de les rendes de Bunyol i altres llocs ben importants que podien haver estalviat al monarca aragonés la necessitat de proveir unes assignacions tan necessàries com rellevants per al sosteniment de la host. No sembla així que Bunyol estigués de cap manera sotmés al control del rei ni que li'n corresponguera cap renda de dit lloc o territori en aquell primer quart del segle XII.

Encara tenim una altra font àrab en relació amb el nostre territori d'estudi. Aquesta nova referència la trobem en un text àrab del segle XIII, les biografies de la *Takmila* de Ibn al-Abbar, en què apareixen citats dos personatges que degueren tindre una relació evident però imprecisa amb Bunyol. Un estudi sobre la freqüència d'aparició dels topònims al text de la *Takmila* va ser utilitzat per P. Guichard per tal d'oferir una aproximació a l'estructura del poblament andalusí i aquelles dues anotacions referides a Bunyol li atorgaven una tímida entrada al seu esquema descriptiu amb una posició clarament secundària en la jerarquia dels nuclis poblats.²⁸⁷

286 Pascual CRESPO VICENTE, "Documentos para el estudio de las Órdenes Militares en España", *Xiloca*, 34 (2006), p. 185-214. Del mateix autor "La Militia Christi de Monreal y el origen de las órdenes militares en España", *Xiloca*, 35 (2007), p. 203-228.

287 Pierre GUICHARD, *Al-Andalus...*, cit., cap. VIII i fig. n. 1, p. 240.

L'arqueologia ens ofereix un recolzament encara naixent i, per això, encara modest representat per algunes intervencions d'urgència o relacionat amb actuacions de recuperació i valorització patrimonial. Comptem, per exemple, amb l'aportació recent de l'excavació d'una necròpoli musulmana a Bunyol datable entre els segles XIII i XVII.²⁸⁸ Entre els resultats provisionals de les excavacions arqueològiques fetes al castell de Bunyol –en l'any 2008- cal destacar la localització d'elements constructius que podrien formar part d'una antiga fortalesa anterior a la conquesta catalanoaragonesa. Les datacions provisionals permeten sospitar que podríem estar davant d'un *hisn* dels segles XI-XII tot i que no es poden descartar datacions anteriors en algun dels elements.²⁸⁹ La resta l'hem de cercar en la documentació produïda pels invasors.

Podem també afegir els rastres en la antroponímia recollits per Carme Barceló als registres del Llibre del Repartiment del regne valencià. Alguns personatges que hi són esmentats retrauen la nostra toponímia com ara els "Mahomat Albnoli", "Mahomat de Boynol" "Alhag Albnoli" o "Mahomat Alchesti" "Mahomat Xest" "Amet Alchesti" "Alchesti".²⁹⁰ En tot cas l'única

288 Lourdes ROCA FERNÁNDEZ, "La necrópolis islámica de Buñol", *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 59-62.

289 Val a dir que es tracta d'informacions verbals dels arqueòlegs Enric Díes i José Medard que agraïm sincerament ja que encara no hem pogut disposar dels informes oficials de les prospeccions i la intervenció de les obres de restauració dutes a cap per l'equip dirigit pel prof. Hermosilla de la Universitat de València. Les principals conclusions, però, van ser publicades per Enrique DÍES CUSÍ, José L. JIMÉNEZ SALVADOR, Enrique CRUSELLES GÓMEZ, "Castillo de Buñol (Valencia). Avance de resultados de la intervención integrada dentro de la primera fase del proyecto de rehabilitación y puesta en valor", *Saguntum*, 40 (2008), p. 251-256.

290 LLdR, Albnoli en n. 3450, de Boynol en n. 759, Alhag en n. 3275 i Alchesti en n. 3322 i 3359, Xest en n. 440, Amet en n. 1485 (en la variant "Hamet Alchesti"), 3329, 3349 i 3482, Alchesti en n. 3288

manera d'apropar-nos a l'època anterior a la conquesta és escorcollar la documentació de la primera centúria posterior.²⁹¹

Algunes propostes assignen, per una altra banda, als territoris de Xiva i, particularment, a la seua fortalesa musulmana un paper específic conformant una mena de cercle militar que envoltaria la *madina Balansiya*.²⁹² També altres autors han atribuït a Bunyol la possibilitat que fóra una *Amal* en l'estructura territorial musulmana. Per part seua, Pierre Guichard, a partir de l'anàlisi de les escasses fonts àrabs que suggereixen l'estructura del poblament i les jerarquies dels nuclis poblats, presenta un conjunt territorial amb una relació imprecisa amb la *madina Balansiya*, anomenat "*mamlaka*", i estructurat per districtes castrals o *husun* presidits per grans o mitjanes fortaleses i voltades de *qurà* o alqueries dependents econòmicament, fiscalment i defensiva.²⁹³

Per la nostra part, vam tractar d'exposar una aproximació a l'estructura del poblament de la zona a partir de l'estudi del conjunt documental entre 1237 i 1335 de què disposem. Assajarem d'extraure algunes conclusions a partir de les dades que anàvem llegint als documents de l'Arxiu Reial per tal que ens permetera, si més no, dibuixar una idea aproximada de les estructures poblacionals i productives en el moment de la invasió catalanoaragonesa i l'ocupació de la taifa valenciana al començament del segon terç del segle XIII.²⁹⁴

291 Carme BARCELÓ TORRES, "Topònims valencians en patronímics àrabs del 'Llibre del Repartiment' de València", a Emili Casanova i Joan F. Mateu (coord.), *Estudis de toponímia valenciana homentage al prof. Vicenç Rosselló*, Ed. Denes-Universitat de València, València, 2000, p. 61-77.

292 Pedro LÓPEZ ELUM, *Los castillos valencianos en la Edad Media*, Conselleria de Cultura i Educació de la Generalitat Valenciana, València, 2002, p. 240.

293 Pierre GUICHARD, *Al-Andalus ...*, cit., p. 250-256.

294 Manuel PASTOR i MADALENA, "Estelas del poblamiento en la documentación medieval en los territorios de la actual comarca 'La Hoya de Buñol-Chiva' (1237-1330)", *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 43-54.

1.2.1.1 L'escenari

El domini geogràfic aproximat de les antigues baronies de Bunyol i Xiva es correspon amb una bona part de l'actual comarca de la Foia de Bunyol-Xiva a ponent de la metròpoli valenciana en direcció cap a la meseta castellana. L'actual conjunt comarcal ateny una superfície propera als 1.000 km², encara que acull la subcomarca de les gorges del Xúquer pel sud (Cortes de Pallás, Millars i Dosaigües) i el terme de Xest a la zona nord-oriental que romanen, ambdós subconjunts, fora de l'abast del nostre estudi. La Baronia de Bunyol es va constituir sobre els territoris dels actuals municipis de Alboraiç, Bunyol, Macastre, Setaigües i làtova que configuren un domini d'uns 400 km² mentre que la de Xiva es va formar sobre els actuals termes de Xiva i Godelleta i representen un conjunt actualment d'uns 220 km². Quant a Xestalgar, que com ja hem comentat va formar part de la baronia de Xiva fins a final del segle XIV, cal afegir que el seu terme municipal representa a hores d'ara una superfície de poc menys de 70 km².

Malgrat la comuna persistència de les configuracions dels límits territorials en la llarga cronologia cal advertir que no tenim constància que hi haja hagut canvis dignes de ressenyar en les fronteres dels senyorius malgrat l'infinita proliferació de conflictes de delimitació dels respectius termes que una volta i una altra més s'escampen al llarg dels segles medievals i moderns i que veurem més endavant. La implacable xarxa de les jurisdiccions dels feudals requeria d'una delimitació tan exigent com havia estat de relaxada durant el període islàmic quan els dominis comunals semblen haver tingut una major transcendència. En tot cas cal advertir en els territoris amb què tractem d'una modificació important ja que al terme de Xiva li fou restada una part del seu

extrem oriental -el vessant de migdia de la Serra Perenxisa- que va ser assignada al municipi de Torrent en la segona meitat del segle XIX.²⁹⁵

El territori, en termes generals, forma part de l'àmbit estructural de la Serralada Ibèrica i està compost per un conjunt de serres, turons i planures en transició descendent des de la meseta castellana i l'altiplà de Requena ponentines cap al litoral obrint pas a la gran cubeta valenciana. Els relleus més importants es troben en la zona occidental amb alguns puntals que sobreixen els 1.000 msnm.

La Foia és, com revela el topònim, una depressió enquadrada entre serres agrestes. En la seua major part constitueix una penetració occidental de la gran depressió terciària valenciana i acull una part important de la conca hidrogràfica del riu Magre. La vall fluvial es defineix amb precisió pel seu marge dret per la presència de les serralades de Martés i de Dosaigües que amb prou feines descarreguen els vessaments efímers d'uns quants barrancs. Pel seu marge esquerre, tanmateix, resulta animat per les contribucions, escasses –“magres”- però permanents, del riu Mijares i el riu Bunyol que permeten algunes hortes més amables. Aquest últim, el riu Bunyol, rep per part seua també la visita oportuna del petit *río Chico* o riu Juanes (Cohanes, antigament) poc abans de niar en el Magre -antigament dit “riu de Requena” com ja s’ha dit- i també alguns torrents menors i ocasionals.²⁹⁶ El riu de Bunyol naix en els vessants occidentals de la serra de Xiva i, de passada, es bateja com a Rambla de la Vallesa. Rega l'horta casolana de Setaigües i muda el nom com a Rambla del Papán. Es fa riu Suc just abans d'amagar-se pels congosts del barranc de Carcalín. Renaix animat per les fonts a les portes del poble que li dóna el seu nom més conegut. Emprén ara un rosari de trampes de pedra i ciment, assuts i sèquies que disgreguen les

295 Francesc TORRES i FAUS, *Evolució del mapa municipal valencià*, La Xara, Simat de la Vallidigna, 1999, p. 199. La reducció del terme de Xiva es va produir per la “Real Orden de 26 de Marzo de 1.867”.

296 La denominació “Cohanes” atribuïble a l'actual riu “Juanes” o “río Chico”, prové de Federico VERDET GÓMEZ, *Historia de Macastre*, cit., annex documental, doc. n. 2.

seues forces pels retalls d'horta que encara perviuen i nodreix, encara també, els darrers molins paperers que mai no acaben de sobreposar-se al vaivé de crisi que sempre aguaita.

L'escenari queda enquadrat per les crestes calcàries de la serra de l'Ave -o Serra de Dosaigües- i les de la serra de Martés pel sud i les serres de Malacara i La Cabrera -o *Las Cabrillas*- pel nord. El cèrcol muntanyós s'abraça per l'occident i es desplega obert cap a la Mediterrània camí de la Ribera del Xúquer per llevant. Aquesta unitat topogràfica acull actualment els termes municipals dels quatre municipis de Bunyol, Macastre, Alboraiç i Iàtova tot i que el corònim que els reuneix, La Foia de Bunyol, és comunament assignat també al terme municipal de Setaigües encara que morfològicament estiga fora de la depressió i s'erigisca com una mena d'esglaió ponentí cap a l'altiplà de Requena-Utiel, les terres del qual foren castellaneres fins ben entrat el segle XIX. El destí històric de la vila de Setaigües romangué indestruïble del conjunt baronial des dels temps de la invasió catalanoaragonesa fins a la dissolució dels senyorius tot i que mantingué certes singularitats des de ben aviat. Tots cinc nuclis, junt amb altres llocs menors avui desapareguts, i que aviat reprendrem, amb l'excepció de l'aldea de Mijares –dins de l'actual terme de Bunyol-, constituïen el Comtat de Bunyol, títol creat per Felip III per al baró, Gaspar Mercader, a principi del segle XVII, gairebé en vespres de la depuració ètnica dels musulmans valencians.

Quant al piemont de Xiva podem definir el subconjunt territorial en relació amb la conca hidrogràfica de la rambla de Xiva. Aquest barranc llueix una col·lecció onomàstica digna de la seua transcendència i eixemplada i enriquida, sens dubte, pel seu llarg recorregut ja que naix en els vessants orientals de la serra de Les Cabrilles (“La Cabrera” en la toponímia viva actual), en l'actual terme de Bunyol, on és conegut com a rambla del Gallo. En arribar a Xiva pren, identificat com a barranc, el topònim de la localitat i reprén a les portes de Xest el vell nom de Gallo guarnit ara amb l'apel·latiu exagerat i pretensions de “riu”. Aigües avall pren el nom de Rambla de Poio i de camí cap a l'Albufera de

València reprén l'apel·latiu de Barranc de Xiva en terres de l'Horta.²⁹⁷ Descendent la serralada en l'actual terme de Bunyol discorre i travessa així els territoris de Xiva i Xest el Barranc o Rambla de Xiva i entre les llomes discorren un bon nombre de cabals intermitents, entre els quals el Barranc *Grande*, o el riu Ampuas.²⁹⁸

El subconjunt comarcal comprén els actuals termes municipals de Xiva, Xest i Godelleta i presenta un conjunt de relleus suaus i planures a orient i les primeres serralades importants cap a ponent en direcció cap a Bunyol i Setaigües i cap al nord cercant les serres –i les terres- de Xestalgar i Xulella. Es tracta de relleus cretàtics molt fracturats d'orientació NO-SE.

Aquesta zona del territori valencià ha estat sovint definida com un espai de transició entre la plana litoral i el front muntanyenc del sistema ibèric que abraça per ponent les riberes del vell Guadalaviar –el riu Túria- i del Xúquer. El ben cert és que els camins de l'aigua que ara recordàvem han estat també vigilats per camins de terra que han permés el tragí des de temps molt llunyans dels animals, els homes i els aliments dibuixant xarxes d'intercanvi i, a voltes també, desfilades de guerrers o bandolers. El territori que ens ocupa s'articulava al llarg d'algunes vies de comunicació de primer ordre. La necessitat de comunicar ambdós espais geogràfics, la planura litoral i les planes orientals castellanques va anar agafant força al compàs de les respectives expansions dels dos grans països ibèrics medievals, la corona de Castella i la d'Aragó, tot i que els rastres –i les evidències- de l'existència de camins de pols que voregen els de

297 Veg. Manuel PASTOR i MADALENA, "Los nombres del agua", *Ruralia*, 7 (2000), p. IX-X del monogràfic inclòs sobre la Zona PRODER "Hoya de Buñol".

298 Val a dir que la "grandària" del Barranco Grande és només comprensible atenent als cabals que formen les violentes tempestes característiques d'aquesta zona climàtica. Una mica generosa és també la denominació de "riu" per al corrent intermitent del riu Ampuas que més bé caldria identificar com a barranc i que actualment es troba molt desfigurat pels efectes de la urbanització i la implacable invasió de les infraestructures com ara la línia de l'AVE i el traçat de l'autovia A-3.

l'aigua per tal de comunicar els nuclis ibèrics i després dissipar l'influx de la Valentia romana gaudeixen d'un interès creixent al ritme de les recents investigacions i les aportacions de l'arqueologia com adés comprovàvem.

Ens trobem, en tot cas, en l'època medieval en un espai de frontera que resulta de l'evolució d'aquells moviments expansius i la sempre conflictiva concordança amb els coneguts acords i desacords practicats per les dues monarquies.²⁹⁹ De fet són ben coneguts els intents de Jaume I per controlar el territori de Requena i afegir-lo al nou regne de València.

A banda del dos grans eixos de comunicació que remunten el riu Magre i el riu de Bunyol i de l'important assagador que des de la ribera del Xúquer remuntava la meseta cap a les terres de Conca i Albarrasí, la comarca comptava amb algunes altres vies que permetien intercanvis de tot tipus entre les viles i entre zones de cultiu, masos o llogarets. Sovint aquests camins han aguatat pel papers de la cancelleria per haver servit d'elements de delimitació d'explotacions agrícoles; en altres ocasions perquè el seu traçat ha estat malmès o necessitat d'alguna millora i finalment perquè el seu recorregut va permetre intercanvis comercials tant els legals com els il·legals.

La carta de poblament de Xiva del 1303 conté un paràgraf il·lustratiu que serveix per descriure una zona que romandrà en les exclusives mans de la senyoria: *"E retenim la Vega. com la quantía edificada en aquell lugar mismo así como en aquella terminada e fitada, ço es a saber, del huerto d'en Pax aval, así d'on puya la carrera de Perancisa entro a la carrera que va ves Valencia"*. La identificació no és gens fàcil encara que podem intuir que es tracte de la zona de La Murta.³⁰⁰ Ens trobem, però, amb dues vies que no devien anar molt

299 Una obra imprescindible al voltant de la configuració de la frontera del regne de València a Enric GUINOT i RODRÍGUEZ, *Els límits del regne*, cit.

300 La Murta és un paratge hui urbanitzat en l'extrem oriental del casc urbà de Xiva eixint de la vila en direcció cap a València. Ens basem en els pocs indicis que aporta el text. Els afores de l'actual casc urbà on podria trobar-se l'hort que s'hi esmenta ("del huerto d'En Pax") de Xiva en direcció cap a la mar ("ves Valencia") l'orografia dibuixa una

allunyades una de les quals facilitava l'accés a València i una altra de secundària que comunicava amb l'alqueria de Perenxisa i amb seguretat amb el lloc de Miralcamp.

La documentació trobada ens permet també resseguir alguns rastres referents a la xarxa viària de la zona entre els quals cal destacar diverses al·lusions a les denominades en la documentació "*viam superiorem*" que entenem referides als camins principals que comuniquen els nuclis més importants.

L'alqueria de Benibonell, al terme castral de Bunyol, de la qual parlarem més endavant, fou donada per l'Infant Alfons al seu batlle de Bunyol en febrer del 1318 i la donació en recull els límits entre els quals el riu de Bunyol mateix ("*cum rivo ubi descendit de Bunyole*") i també "*viam superiorem per quam itur ad Macasta*" que testimonia l'existència d'un camí entre les poblacions de Bunyol i Macastre que discorria no massa lluny de l'actual traçat comunicant també les alqueries de Turx i Benibonell.³⁰¹

La modificació d'un camí a Xiva va suscitar un escàndol important que féu intervenir el rei. En maig del 1329, la construcció d'un edifici ("*hospital*") en un lloc del terme denominat El Prat havia provocat importants danys i havien alterat la senyalització d'un important camí, circumstància que va fer alçar la veu als habitants de Xiva que aconseguiren del rei Alfons el Benigne que fóra reparat "*quod de cetero iter superius dicti loci mutetur et abtetur (sic, per "aptetur") ac apropiatur versus dictum locum de Xiva*". Aquesta malifeta podia haver ocasionat greus perjudicis als interessos de la vila ja que l'objectiu de la reparació adverteix

vessant descendent ("*aval*") que discorre pels primers contraforts del puig del castell. No molt lluny d'allí remunta suaument el relleu en direcció cap al Pla de Quart, a llevant, circumstància que permet entendre un camí cap a Perenxisa que naix ascendent ("*puya la carrera de Perancisa*"). Més agosarat seria cercar els traçats precisos dels camins cap a València i Perenxisa que no podien anar molt separats ja que conduïrien en direccions molt semblants.

301 ACA, CR, reg. n. 382, f. 108 r., València, 27 de febrer del 1318.

amb claredat el propòsit de la rectificació: *“quod itinerantes per dictum iter habeant per ipsum locum de Xiva de cetero pertransire”*.³⁰²

També ens permet constatar la documentació trobada les comunicacions de Bunyol amb les localitats de Xiva i Torís. Així, la donació que féu l'Infant el 26 de febrer del 1318 a un probable servidor seu anomenat Pere es trobava, entre altres afrontacions entre *“... viam per quam itur de Bunyole ad Turis... et ex alia parte versus iter publicum Chive...”*.³⁰³

Al terme de Xiva trobem també identificat el camí que conduïa cap a Godolleta. El trobem en un document de donació d'una heretat considerable. Les 10 jovades a Miralcamp entregades a Berenguer Anglès pels Infants en març del 1315 s'hi defineixen en un espai delimitat entre altres *“cum itinere per quem itur apud Godallam”*.³⁰⁴

Com abans avançàvem, els camins servien lògicament a conduir l'activitat comercial. Són diverses les ocasions en què trobem intercanvis entre les nostres baronies i les terres de Requena i Iniesta en el proper regne de Castella. Encara que es tracta majoritàriament de referències a tractes o conflictes protagonitzats pel ramat o els ruscs podem també documentar l'intent per a fugir de la justícia i comerciar amb productes vedats. És el cas dels homes de Xiva que en desembre del 1303 havien capturat la càrrega de safrà que un musulmà intentava portar per a vendre en terres castellanes. Ni el batlle, ni el justícia i els jurats de Xiva accediren a entregar els productes confiscats al procurador del regne la qual cosa feu intervindre el rei per obligar aquells perquè *“prefatas res eidem procuratori, vel cui voluerit loco sui, restituatis et restitui integre faciatis”*.³⁰⁵

302 ACA, CR, reg. n. 479, f. 20 r., València, 3 de maig del 1329.

303 ACA, CR, reg. n. 382, f. 108 v., València, 26 de febrer del 1318.

304 ACA, CR, reg. n. 416, f. 112 v., Balaguer, 8 de març del 1315.

305 ACA, CR, reg. n. 258, f. 34 r., València, 9 de desembre (sense any=9 desembre 1303).

a) L'espai previ

El procés d'ocupació, control i sotmetiment dels territoris occidentals de la *madina Balansiya* ens ha llegat un primer grup de referències documentals a partir de les anotacions ja profusament transcrites procedents dels registres del regnat de Jaume I tradicionalment identificats sota la denominació de Llibre del Repartiment i que després rellegirem.

Malgrat la proposta estesa per la magra historiografia local i tradicional, la incorporació d'aquestes contrades a la corona catalanoaragonesa degué ser resultat de la presa de la gran urbs valenciana, la *madina Balansiya*, en octubre del 1238 com ja hem defensat. El pacte de rendició recollia l'entrega per part del poder musulmà de la taifa de tots els territoris fins al Xúquer descripció que inclou amb claredat els termes castrals de Xiva, Bunyol i Macastre. La hipòtesi d'una incorporació més tardana que calia cercar en la dècada següent prové de relats cronístics tardans de Pere A. Beuter, Escolano i altres, com ja vam veure.

Seduïts per l'esquema descriptiu defensat per les aportacions de P. Guichard i J. Torró per tal d'explicar la situació anterior a la conquesta feudal del Xarq al-Àndalus, la nostra proposta es basa en la suposició que els conqueridors es van trobar un territori organitzat al voltant de tres unitats castrals, *husun*, que identifiquem a partir de la reiteració en la utilització del terme *castrum*, tot i les precaucions sempre recomanables, assignat per la documentació analitzada a tres topònims fonamentals. Així, creiem prou clara l'estructuració del poblament andalusí entorn de tres fortaleses principals: els *castra* de Xiva, el de Bunyol i el de Macastre. I a cadascuna d'aquestes tres unitats castrals els correspondria un seguit de llocs poblats encapçalats per sengles viles que comparteixen l'onomàstica del *castrum* respectiu, al caliu del qual es degueren anar configurant, i un reguitzell de llocs més petits –alqueries- dependents econòmicament, defensivament i socialment dels esmentats centres de poder. La identificació d'aquests tres topònims com a *husun=castra* prové en primer lloc de les anotacions als registres de Jaume I que recullen les donacions fetes pel rei

als seus col·laboradors al voltant de la conquesta de la taifa valenciana. En el nostre cas la donació de Xiva a Berenguer d'Entença i les de Bunyol i Macastre a Roderic de Liçana es van produir abans de l'ocupació de *madina*. Recordem, però, que el cas de Bunyol el tenim documentat també en fonts àrabs anteriors a l'ocupació catalanoaragonesa fent ús del descriptor *hisn*.

Són moltes, però, les referències documentals que identifiquen els tres llocs, i altres en les gorges del Xúquer al sud de les serralades de Martés i Dosaigües, com a *castra* o, almenys, com a centres organitzadors del territori. Veurem alguns exemples entre els quals cal destacar el cas de Xestalgar. És aquest un territori que apareix inicialment identificat com a "alqueria" (1238) encara que en pocs anys i després d'haver-se produït les primeres transmissions el trobarem identificat com a "*castrum*" (1277) en els documents.³⁰⁶ De semblant manera trobarem als registres del Repartiment la denominació de Torís com a "alqueria" (1238) i aviat com a castell (1275). En aquests dos casos, Xestalgar i Torís, sembla que el canvi de consideració que reflecteix el canvi de l'apel·latiu es deriva del fet d'haver esdevingut caps respectius de sengles senyories i respon, segons creiem, a la nova percepció del territori implantat pels ocupants.

Els furs atorgats al nou regne que es bastia per part de Jaume I recullen els límits de la jurisdicció de la ciutat sobre el territori que l'envolta i en el relat d'aquesta delimitació podem llegir en el recorregut "fronterer" que després de Morvedre i Puçol pel nord arribava "... entrò al terme d'Alocau e de Xiva, e de Bunyol, e de Torís; e entrò a Munserrat..." i prossegueix per Alzira i Cullera fins a la mar cent milles endins. Sembla evident que els referents toponímics s'adiuen amb termes castrals.³⁰⁷

306 CX, doc. n. 2 i 3.

307 *Furs de València*, ed. Germà COLOM i Arcadi GARCIA, Ed. Barcino, Barcelona, 1970, Rúbrica I: "Del terme del Regne e de la Ciutat de València". Com és conegut la primera relació de disposicions que institueixen el primitiu *Costum o Consuetudines* entorn del 1242 s'adreçava exclusivament a la ciutat encara que aviat esdevindrà, convertida en Furs i traduïda del llatí al català l'any 1261, una regulació extesa al conjunt del regne.

Així mateix, una disposició reial de gener del 1251 que regula l'àmbit territorial de la lleuda de València recull una relació de topònims que encerclen la ciutat on "*non accipiatur aliqua lezda vel portaticum*". La relació comença "*Líria, Xiva, Turís, Macasta, Bunyol, Montroy...*". Un parell de dies després, el 21 de gener d'aquell any 1251, de Morella estant, el rei Jaume I signava una nova regulació en aquest cas relativa a la sal de la ciutat. S'hi estableix també la zona afectada per l'obligació d'adquirir el producte a València i ateny, a banda del territori propi de la ciutat els corresponents de "*... Líria, Xiva, Bunyol, Macasta, Turís...*". Comprovem la pràctica repetició en l'enumeració dels termes que interpretem com a *castra* encara que no hi estiguen caracteritzats en aquests exemples.³⁰⁸ El document del 1275 de reconeixement de la senyoria a Teresa Gombau d'Entença sobre Torís, que ja coneixem, recull en l'enumeració dels llandars els termes confrontants corresponents de Bunyol, Macastre, Montroi i Xiva.

Definitivament, l'única possibilitat de reconstruir el paisatge humà i acostar-nos a l'escenari de la vida dels autòctons es deriva de l'exercici, sovint massa agosarat, d'esmicolar la tinta i el paper del documents emesos pels conqueridors que consagren l'ocupació, l'estructuren i l'administren des de les seues escrivanies. Si tractem d'analitzar els texts de les anotacions als registres de la cancelleria trobem algunes dificultats ben evidents. Per tal d'abordar la qüestió i partint de les referències documentals més antigues ens acostarem al territori distingint entre els dos subconjunts geogràfics : les terres ponentines i de l'àrea sud-occidental, per un costat i per l'altre el piemont de Xiva-Torís girades cap a llevant. Farem també després una ullada a alguns dels topònims més conflictius de la zona.

Les donacions registrades en els llibres de la cancelleria corresponents al regnat de Jaume I constitueixen, en gran mesura, les referències documentals més antigues de bona part dels nostres territoris i, evidentment, mereixen una

308 *Liber privilegiorum civitatis et regni Valencie*, Josepa Cortés (ed.), Publicacions de la Universitat de València, 2001, vol. 1, doc. n. 34 i n. 35.

consideració preferent malgrat la reconeguda i encertada crítica que han sofert recentment per part del medievalisme valencià, representat de manera ben destacada per Josep Torró, tot posant en qüestió la persistent recurrència a un Llibre del Repartiment que ha estat “objecte, molt de temps, d’una utilització abusiva i acrítica”.³⁰⁹ Les farem, doncs, servir pel fet de constituir un testimoni fonamental i ho farem en un parell d’apartats atenent a la disposició geogràfica dels territoris que ens afecten i que a grans trets estan clarament relacionats amb la constitució de les dues baronies principals de què ens ocupem.

309 Josep TORRÓ i ABAD, *El naixement...*, cit., p. 15.

b) L'espai ocupat

En primer lloc, pel que fa a la zona occidental, que s'erigeix en la base territorial del senyoriu de Bunyol, tenim una única anotació entre les donacions del rei en el procés del Repartiment. Es tracta de la donació feta al cavaller aragonés Roderic de Liçana.

*"Rodericus de Liçana, castra et villas de Montroy, et de Buinol et de Machasta per hereditatem. V Kalendas Madii". (1238)*³¹⁰

El text recull que el botí ací assignat comprén tres unitats anomenades Bunyol, Macastre (=Machasta) i Montroi definides clarament com a *castra*. Deixant a una banda el cas de Montroi podem comprovar com en molts documents posteriors es manté aquesta dualitat tot i que funcionalment, llevat el període comprés entre el 1241 (cessió del senyoriu a l'Orde del Hospital per part de Roderic de Liçana) i el 1254 (data de la primera carta pobla coneguda del territori de Bunyol) que ens és impossible d'avaluar per la manca de dades, se'ns presenta com un únic senyoriu definit sovint pel corònim de Bunyol únicament encara que sovint eixamplat com a "Bunyol i la Foia", amb diverses variants, i que abasta un ampli territori entre Xiva i Dosaigües. Aquesta unitat funcional – els *castra* de Bunyol i Macastre- comprén els llocs poblats de Bunyol i Setaigües, definits habitualment com a "viles" i Macastre (Macasta), Alboraig i làtova referits sovint senzillament com a "llocs" o "alqueries". Cal també incloure dins d'aquesta unitat baronial alguns altres topònims apareguts en la nostra documentació, com ara el misteriós castell de Cervera, els nuclis de Turx i Motrotón amb projectes frustrats de fortificació, i un reguitzell de topònims als

310 LLdR, n. 214 referida a l'edició d'Antoni Ferrando ja citada. Com és conegut moltes de les anotacions es troben repetides en un altre registre que ací recollim sempre a partir de la mateixa edició. Es tracta de l'anotació amb el n. 2216 que registra petites variacions: "Rodericus de Liçana, castra sive villas de Montroy, de Buynol et de Macasta. V Kalendas Madii"(1238). Afegim entre parèntesis l'any corresponent.

quals atribuïm el fet de haver constituït unitats de poblament de complexa avaluació. Un grup d'aquests noms de lloc fan servir, com ara veurem, el component "Beni" característic de la toponímia d'arrels clàniques berbers per tal d'al·ludir a alqueries islàmiques. Uns altres, com ara els inclosos en la carta de làtova (1266), hi són identificats directament com a tals alqueries mentre que la resta poden representar unitats més petites, heretats o masos.

Quant als *castra* més occidentals de què ara ens ocuparem, és a dir, els de Bunyol i Macastre, creiem que la persistència dels dos corònims com a elements descriptius independents prova de manera clara un punt de partida diferenciat que aniria confluint cap als inicis del segle XIV, i pot ser abans, en un únic conjunt definit pel fet de constituir una única baronia tot i que conservés alguns trets diferencials entre els quals destaca la persistència del manteniment a Macastre d'un alcaid propi a càrrec de la fortalesa. De fet, el document que reassigna el *dodarium* de la reina en l'any 1309 del qual ja hem parlat encara manté la doble denominació per tal de referir les rendes a ella assignades provinents dels territoris d'ambdues unitats castrals. La comanda de la fortalesa de Macastre feta per l'Infant el 1315 assigna a Jaume Soguer "*domos seu fortitudine loci de Macasta siti in regno Valencie, scilicet en la Foya de Bunyol*" com després veurem.³¹¹ El 1329 un nou nomenament d'alcaid de Macastre inclou la descripció de la comanda en els següents termes: "*castrum de Macasta situm infra terminum honoris de Bunyol*".³¹²

Encara que no tenim proves definitives en els documents que coneixem sembla raonable atribuir a cadascun dels conjunts castrals les alqueries associades a cadascuna de les valls fluvials. Així, els dominis del riu de Bunyol reuniria els llocs o alqueries de Beniargén, Turx i Benibonell i també el lloc de Setaigües tal com hom pot deduir de la seua carta poblacional. Benibonell, que apareix en la nostra documentació designant una "heretat", es va transformar en

311 ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 v. - 58 r., Barcelona, 13 de maig del 1315.

312 ACA, CR, reg. n. 561, f. 105 r. i v., Terol, 17 de març del 1334.

“Mirabonell” durant l’època moderna i es trobava prop de Turx, topònim que hui, castellanitzat com a “Turche” o “Cueva Turche” designa un bell paratge amb un salt d’aigua al riu Chico o Juanes poc abans de niar al riu Bunyol pel marge dret.³¹³ Beniargén es manté amagat sota l’actual topònim de Biachén encara viu al afores del nucli urbà Bunyol prop de la Font de Sant Lluís a ponent de la vila fregant els límits del casc.³¹⁴ Cal també afegir-hi, possiblement, l’actual Alborraig i uns altres llocs no identificats: la desconeguda La Baycuella –referida com a “alqueria” en la carta de làtova (1266)- i els enigmàtics Taybone i Bibnet. Quant a Alborraig cal aclarir que un dels conflictes fronterers amb Torís es descriu que la controvèrsia afectava els habitants de Macastre, el terme municipal del qual no hi fa frontera mentre que el corresponent a l’actual d’Alborraig comparteix llinar amb Torís.³¹⁵ Aquesta observació anima a pensar que podem considerar aquell lloc dins de l’àmbit territorial del castell de Macastre.

Per una altra banda, als marges, en sentit ample, de la rambla de la Horteta i les riberes del petit riu Mijares i les del riu Magre, el *castrum* de Macastre aplegaria, a més del lloc homònim al peu del castell, les alqueries de

313 Amb quasi idèntica onomàstica, “Vinabonell”, ha estat estudiat com un espai irrigat prop d’Agres. Veg. Josep TORRÓ i ABAD, “Arqueologia de la conquesta”, a Miquel Barceló *et al.* (eds.), *El Feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, Universitat de València-Museu d’Història de Catalunya, València-Barcelona, 2003, p. 153-200.

314 “Beniargén”, amb diverses solucions escrituràries, fou documentat per Rosa BOTELLA PLANELLS, Maria J. DEVÍS GÀMIR, “Toponímia de Bunyol”, *Actes del X col·loqui de la Societat d’Onomàstica (València)*, Universitat de València- Conselleria d’Administració Pública de la Generalitat Valenciana, València, 1986, p. 58-73, p. 61. Benibonell apareix documentat encara en el testament del comte Pere que va morir el 1408. Veg. Diego MONFAR y SORS, *Historia de los condes... cit.*, II, p. 249. La seua variant “Mirabonell” sembla que va ser difosa per Pascual MADDOZ al seu *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España*, Madrid , 1845-1850, dins la veu : “Buñol”.

315 ACA, CR, reg. n. 371, f. 10 r. i v., Osca, 17 de juliol del 1322.

làtova, Pardinella (Pardenillas), Millars (Mijares), Benihualit (Hoya Gualí), Cuerna, Motrotón i Mançil Sucayna (Socaña).³¹⁶

A banda de làtova, lloc que persisteix a hores d'ara com a una de les quatre localitats de la Foia "estricta", Pardenillas és encara hui un topònim viu que descriu un paratge en la serralada que divideix les conques de la Rambla Bosna que desaigua en el riu de Bunyol, en l'actual terme de Bunyol i la del riu Mijares fregant els límits actuals del terme de làtova en l'àmbit de la conca hidrogràfica del Magre. Mijares subsisteix encara com a nucli poblat arrecerat en la petita vall on naix el riu així anomenat, el curs del qual divideix a hores d'ara els termes de Bunyol i de làtova.³¹⁷ La Hoya Gualí és un topònim viu assignat a un paratge en la ribera del riu Magre i dins del terme actual de làtova, que creiem que podem relacionar amb el Benihualit de la nostra col·lecció documental. Cuerna és encara hui també un paratge de la conca del mateix riu Magre proper al pantà de Forata.³¹⁸ Més a prop de la serra de Dosaigües, a l'extrem sud dels

316 Entre parèntesi les denominacions actuals en normativa castellana. Cal aclarir que la proposta "Sucaina" llegida en l'original apareix amb el grup "yn" que com és ben conegut és una altra forma de representar el mateix fonema tal com hui fem escrivint "ny".

317 Una de les confusions toponímiques més corrents consisteix a confondre en les seues denominacions antigues l'actual localitat de Millares, en les gorjes del Xúquer, amb el petit llogaret conegut ara com a Mijares, una aldea del terme municipal de Bunyol a la vora d'un també petit riu amb la mateixa denominació. Potser cal també recordar l'existència d'un torrent més gran al nord del País Valencià que presta el seu nom també a la comarca de l'Alt Millars.

318 En un treball nostre sobre el poblament medieval de la zona (veg. la nostra nota n. 294) vam fer servir la versió de la carta pobla de làtova que registra el topònim editada per Guinot (CPG, doc. n. 132) procedent de la confirmació de l'Infant feta el 1318. Enric Guinot havia llegit "La Cova". El mal estat de la part del suport que recull aquest nom d'una de les alqueries ens va permetre suggerir la proposta de lectura "Çucayna" ja que coneixíem, com ara veurem, l'existència d'un lloc així anomenat, circumstància que va ajudar a confondre'ns. La nostra localització de la confirmació que havia fet la reina Blanca el 1308 (AD, doc. n. 23) permet ara una lectura molt clara de "Cuerna" un topònim encara

actuals termes de Macastre i Alboraig, es troba el paratge encara conegut com a Socanya una mica allunyat del riu encara que dins de la seua conca hidrogràfica i que és també al·ludit en el document del 1248 que recull els límits del terme de Montroi ja esmentat en la frase que els descriu: “... *et habeat pro terminis usque ad Duas Aquas in duobus montibus vocatis Sucayna et Almaden de Fondos (...)*”.³¹⁹ En una sentència de desembre del 1334 sobre un plet de termes suscitats entre Dosaigües i Bunyol podem llegir una interessant clàusula corresponent a un al·legat de la representació de Bunyol: “la universitat de Bunyol per vint e dos anys, segons que la part de la universitat de Dues Aigües ha otorgat, ha posseït Manzil Çucayna e les dites terres per terme de Macastre”. Deduïm ara que Socanya, en aquell temps si més no, que completa ací el seu topònim amb el genèric àrab de “Manzil”, no només es trobava dins el terme de Macastre des d’un període de temps adient a la seua consideració com a argument jurídic sinó que la possessió del conjunt territorial li és atribuïda al corònim de Bunyol.³²⁰

Aclarim, però, que aquesta adscripció de les alqueries al *castrum* de Macastre és després únicament de la configuració geogràfica sense que comptem, a hores d’ara, amb cap confirmació documental. Ben al contrari, la documentació posterior a l’ocupació mostra una situació confusa que produeix cartes de poblament diferenciades: un document per a Macastre i un altre per a làtova i altres llocs mentre que tots dos texts comparteixen diverses al·lusions a les condicions establertes per al andalusins de Bunyol. Cal remarcar a aquests efectes que el document del 1266, la carta de poblament de làtova, especifica “*que las alquerías quales son en término de Bunyol, ço es a saber Hiátava, e Cuerna, e Pardinellas, e Millares, e la Baycuella, e Turx...*” són els llocs assignats

ben viu en les proximitats de l’embassament de Forata, encara que pertany hui al terme de Macastre.

319 Veg. la nostra nota n. 268.

320 ACA, CR, reg. n. 488, f. 92 i 93 r. i v., València, 21 de febrer del 1335. Inclou la sentència confirmada que havia estat produïda “en lo dit loch on era contrast de tèrmens entre Bunyol e Duesaygües diyous que era comptat...” el 22 de desembre del 1334.

als camperols provinents de Ves, de la comarca castellana de La Manxuela, que hi són reubicats per Pere Ferrandis (I).³²¹

En relació amb aquesta proposta descriptiva podem recordar un document de Pere Ferrandis d'Íxer (I) de febrer del 1289 pel qual feia donació a Íñigo Pérez de Ejea de las "*mesuras del collir del dieçmo de la grana e del pan e del lino e el montadgo de la villa nostra de Bunyoll, e de Yatava e d'Alboraix segon que custumpnados son de prender-las, los collidores de nostres dreytos entro aquí... en toda vostra vida...*".³²² En aquest cas crida la nostra atenció per un costat el fet que no es faça servir el terme *castrum* per tal de referir els territoris afectats per la disposició i per un altre que no s'hi esmente la vila o lloc de Macastre, al temps que constitueix la primera al·lusió documental al lloc d'Alboraig absent fins aleshores de la documentació coneguda. Probablement caldria ací recordar el diferent ritme d'incorporació d'aquest *castrum* de Macastre al terme general de Bunyol o la probable hipoteca de les rendes que afectava el lloc i que va rescatar la reina en l'any 1309.³²³ Una volta més constatem la dificultat per tal d'esbrinar amb precisió la configuració dels termes castrals ja que havíem atribuït al lloc d'Alboraig la pertinença a l'àmbit de Macastre i era els trobem clarament diferenciats en relació amb l'administració dels tributs. Per una altra banda les condicions del poblament dels camperols de Setaigües, colons i cristians, no s'adiuen amb el concepte fiscal del document ja que no pagaven delme senyorial perquè n'estaven enfranquits com després revisarem.

Comptat i debatut, creiem que malgrat el fet de la distinció inicial entre Bunyol i Macastre, que amb probabilitat es correspondria amb l'estructuració

321 Els paràgrafs anteriors recullen dades provinents del nostre article sobre el poblament medieval de la zona. Veg. Manuel PASTOR i MADALENA "Estelas del poblamiento...", cit.

322 Inserir en la confirmació de la reina Blanca en l'any 1308: ACA, CR, reg. n. 289, f. 36 v., València, 18 de gener del 1308. Subratllats nostres.

323 Veg. més amunt la p. 130 del nostre text.

andalusina del territori, la nova percepció dels feudals des de ben aviat va reunir els territoris confonent-los en una única baronia. Els texts poblacionals de Setaigües (1260) i de làtova i les alqueries properes (1266) s'enquadren directament al territori de Bunyol tal com recullen els respectius tenors documentals. Aquest darrer text recordem que conté algunes disposicions que atribueixen els nouvinguts a l'estructura senyorial del *castrum* de Bunyol i els equipara en el compliment de les condicions, com ara, l'obligació d'usar el molí i el forn senyorials de Bunyol, la prestació de la milícia –*hueste e cavalcada*- junt amb els de Bunyol i el deure de fer els pagaments corresponents a l'alcaid del seu castell. Fins i tot el document poblacional de Macastre, malgrat la seua particular trajectòria, conté tot de referències a les condicions fixades amb molta anterioritat per al *castrum* de Bunyol. Una altra qüestió serà que per raons estratègiques i militars trobem una alcaidia específica a Macastre, sense menystenir, encara, el caire rendístic que podem atribuir a la comanda.

No trigarà gaire a aparéixer en la documentació el corònim “La Foia” sovint acompanyant del topònim de Bunyol. Un descriptor que abastaria comunament l'entitat fisiogràfica: la vall o depressió central que correspon als actuals termes de Alboraig, Macastre, Bunyol i làtova; però també al conjunt de la baronia, és a dir, incloent-hi la vila de Setaigües. Aquest serà, sense cap dubte, el marc geogràfic del comtat de Bunyol erigit a començaments del segle XVII per Felip III en favor del barons titulars: la família Mercader. Com ja hem advertit, el comtat invariablement perviurà com a una unitat baronial fins a la dissolució dels senyorius a començament del segle XIX.³²⁴

Quant al piemont oriental tenim als registres del Repartiment, en primer lloc, un ventall d'anotacions molt més ample que inclou diversos termes castrals, alqueries o lots més petits que hauran de fornir el botí de feudals també molt il·lustres.

324 Federico VERDET GÓMEZ, *El Condado de Buñol*, cit.

XIVA-PEDRALBA

N. 72 "*Bg. de Entença, miles, castrum et villam de Xiva et de Pedralba iuxta Valenciam. VII kalendas octobris*"(25 de setembre del 1237)

N. 2204 "*Bg. de Entença castrum et villam de Chiva et de Petralba iuxta Val(e)ntiam. VII kalendas octobris*" (1237)

XEST/XESTALCAMP

N. 73 "*Oxoá Alaman, \miles/,et tribus suis sobrinis, VIII iovatas in termino de Xest. XIII kalendas septembris*" (19 d'agost del 1237)

N. 454 "*P.Cornelii, maiordomus Aragonum, castrum et villam de Villamerxant et alqueriam de Xest, iuxta Xivam, cum furnis et molendinis. V idus iulii*" (11 de juliol del 1238)

N. 2236 "*P.Cornelii castrum et villam de Villamerchant et alqueriam de Xest, iuxta Chivam, cum furnis et molendinis. V idus iulii*" (1238)

GODELLETA/GODAYLA

N. 194 "*Garcia Peric de Osa et Saxo Peric fratri suo, VIII iovatas in alqueria de Godeyla que est inter Xiva et Thoris. Idus aprilis*" (13 d'abril 1237)

N. 548 "*Eximinus Sancii de Gorayç, alqueriam de Godayla, iuxta Xivam, sine furnis et molendinis. V kalendas augusti*" (1238)

N. 2239 "*Eximinus Sancii de Gorrays, alqueriam de Godayla, iuxta Chivam, sine furnis et molendinis. V kalendas augusti*" (1238)

N. 1303 "*[G] de Alcala, in emenda de Fernalis, alqueriam de Godayla prope cum furnis et molendinis, et revocat donacionem factam inde Eximeno Sancii de Geraix IIII kalendas ianuarii*"

PERENXISA

N. 191 "*Berengarius de Entença,\miles/,V iovatas in alqueria de Perancisa in rigadiun(vu,vo?). XVIII Kalendas madii*" (14 d'abril del 1238)

TORÍS

N. 208 "*Gombaldus de Entença, alqueriam de Turis, IX Kalendas Madii, in vall de Alcalá*" (23 d'abril del 1238)

CORTITXELLES i MILLEROLA

N. 951 "*Blaschus Petri de Exea, miles/, alqueriam de Cortexi iuxta Perancissam et Milerolam cum furnis et molendinis. VI kalendas ianuarii*" (27 de desembre del 1238)

N. 2252 "*Blasco Petriz de Exeya, alqueriam de Cortexi, iuxta Perancisa et Millerola, cum furnis et molendinis. VI kalendas ianuarii*" (desembre del 1238)

XESTALGAR

N. 2232 "*Rodericus Ortiz, alqueriam de Xestalgár, iuxta Xulella, cum furnis et molendinis, XIII kalendas iulii*" (18 de juny del 1238)

Si analitzem els termes d'aquest recull d'anotacions de les donacions recollides als registres de la cancelleria reial que formen l'anomenat Llibre del Repartiment i relacionades amb l'àmbit geogràfic de Xiva, l'únic element descriptiu que ateny l'apel·latiu de *castrum*, però, és el corònim precisament de Xiva. Curiosament la donació feta pel rei Conqueridor a Berenguer d'Entença descriu aquesta part del botí a ell assignat com a "*castrum*", en singular, de Xiva i Pedralba. Literalment són dos elements entesos dins del concepte d'un únic *castrum*. No cal ara, és clar, insistir en les dificultats per encaixar un criteri rigorós a l'hora d'interpretar la terminologia de les anotacions dels registres. En aquest sentit, les recents observacions fetes per Josep Torró en relació amb el Llibre del Repartiment aconsellen una prudència extrema amb molts aspectes del tenor d'aquestes anotacions que, d'acord amb el que el mateix autor assenyala, han estat objecte d'una veneració certament agosarada. La resta de donacions apareixen sempre identificades com a "alqueries": Xest, Godelleta, Perenxisa, Cortixelles, Millerola, Xestalgár i Torís.

Aclarim en primer lloc que la documentació de què partim, els registres reunits en l'esmentat Llibre del Repartiment, ens obliga a considerar, si més no inicialment, dins d'aquest espai castral els casos de Torís, Xest i Pedralba encara

que tindrien aviat destins propis com a unitats baronials en mans dels feudals. Ens interessa especialment, però, el destí del Torís del segle XIII per la seua relació amb els primers Entença valencians, i la seua incorporació al patrimoni governat pels Ferrandis d'Íxer, senyors de Bunyol. Tot i això, com veurem, el senyoriu de Torís fou venut al cavaller Bernat Colom per Pere Ferrandis (I), després de la mort de la seua primera esposa, Teresa Gombau, que l'havia aportat com a dot esponsalici.

Xest o Xestalcamp, la seua denominació tradicional, formà part aviat del patrimoni dels descendents de Ximén Peris de Tarassona/Arenós, cavaller predilecte del rei emparentat amb el darrer governant almohade de la *mamlaka Balansiya*, Abu Said.³²⁵ Pedralba devia caure també dins l'àmbit d'influència del parents dels Arenós.³²⁶ Quant a "Cortexi", que podem relacionar amb l'actual

325 Manuel PASTOR i MADALENA, "El linaje Arenós...", cit. Insistim que ha estat sovint confós el topònim de Xestalcamp amb un petit nucli enquadrat en la castrum de Xiva anomenat Miralcamp.

326 Pedralba junt amb Xiva havia estat objecte de la donació feta al Puig a Berenguer d'Entença en 1237. Pedralba apareix documentat en mans de Ruiç/Ruy Sanxis de Calataiud en 1299 (CX, doc. n. 9). Aquest i un fill seu, Pero Ximénez de Calataiud, són mencionats al testament d'Elvira Sanxis de Bergua, primera esposa de Martí Roiç, senyor de Xestalgarr, i filla dels senyors de Vilamarxant. Pero Ximénez hi és objecte d'una deixa de 100 morabatins d'or alfonsins al document datat a Vilamarxant el 13 d'agost de 1288. (doc. 17 dels publicats al vol. 2 de P. ANDRÉS ANTÓN, *El Monasterio de la Puridad: primera fundación de clarisas en Valencia y su reino*, 2 vol., València, 1991-1993). Diversos documents catalogats per Elías OLMOS CANALDA (*Inventario de los pergaminos...*, cit.) com ara els perg. n. 351, 730, 797 i 853. de l'ACV es refereixen a una Òria Eximén com a esposa de Ruy Sanxis de Calataiud. Si aquesta Òria fóra parenta del magnat Ximén Peris de Tarassona/Arenós deduiríem que aquest senyor de Xest s'hauria fet, anys abans, amb la senyoria de Pedralba. En tal sentit ho confirmaria el perg. n. 2351 de l'1 d'abril de 1242 de l'ACV (ms. 399) al·legat per Robret I. BURNS (*El reino de Valencia ...*, cit., vol. I, nota n. 93 i text a la p. 364). Hom pot comprovar que el document recull el pacte de cessió del terç del delme dels fruits de Pedralba a "Eximino Petri, tenenti locum domini regis in civitate et in regno Valencie" i als seus successors. Veg. també LI-

Cortixelles aclarim que aquest darrer és un topònim ben viu que actualment designa un lloc; més exactament un mas de “colonització” dins de l’actual terme de Torís. L’alqueria s’hi descriu com a propera (“*iuxta*”) a Perenxisa i Millerola que reforça clarament la proposta d’atribuir-li l’actual Cortixelles. El topònim de Perenxisa roman viu en la serreta que tanca pel sud les planes orientals del Camp de Xiva i la seua aljama forma part del llocs afectats per la carta pobla estesa a les aljames musulmanes de Xiva i Xestalgar del 1304 i promoguda per Gombau d’Entença. Per part seua, Millerola pot referir una antiga alqueria de l’actual terme de Picassent.³²⁷

Pel que sembla, almenys Cortexi, degué romandre sota la influència de la baronia de Torís tal com ocorregué amb les alqueries de Godella, avui Godelleta, i Perenxisa respecte de la baronia de Xiva.

Definitivament, per un costat, el *castrum* de Xiva, a més de la vila del mateix nom, la localització de la qual ha estat discutida, comptaria amb les alqueries islàmiques de Godella i el seu llogaret de Paretas, la de Perenxisa amb prou claredat i també la de Xestalcamp/Xest.³²⁸ Probablement també la Llosa, La Vega i Urrea, encara que només podem començar a documentar-les al primer terç del segle XIV. A l’abast del seu àmbit d’influència podria entendre’s el conjunt d’alqueries que més endavant formarien el senyoriu de Xestalgar. Al voltant d’aquest darrer conjunt, com ja hem vist, cal recordar la primerenca

ACV, n. 51.

327 El Barranc de Millerola es troba situat al paratge del Clot de les Tortugues, al terme de Picassent molt a prop del de Montserrat. En la zona es troba una pedrera d’algeps d’on prové l’alabastre usat en la magnífica façana del Palau del Marqués de Dosaigües en la ciutat de València. A principi del s. XVII Pere Maça Lladró era senyor de les baronies de Picassent Espioca i Millerola. (veg. M. Lluïsa MUÑOZ ALTABERT, *Les corts valencianes de Felip III*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2005, p. 193).

328 Els dubtes sobre la primitiva localització del nucli primigeni de Xiva provenen de Francisco BLAY GARCÍA, “Una reflexión sobre la restauración del patrimonio histórico local”, *Revista de Estudios Comarcales*, 1 (1996), p. 51-55.

identificació de Xestalgar com a alqueria per a ser posteriorment referida com a *castrum*.

En aquesta àrea d'influència de Xiva es localitzen més endavant, a principi del segle XIV, alguns altres llocs poblats encara que semblen resultants del procés de colonització atribuïble als ocupants. Seria el cas del nucli de Miralcamp que comptava amb un temple parroquial com veurem, o les heretats del Mas del Castellar i de El Prat esmentades en els nostres documents.³²⁹

Xestalgar apareix identificat com a alqueria simplement des de l'anotació del Repartiment i al llarg dels dos primers decennis subsegüents a l'ocupació.³³⁰ Per primera vegada en l'any 1277, en el document de donació *inter vivos* feta per la vídua d'Artal de Huerto al seu fill, Martín Ruiz de Foces, per tal de dotar el seu matrimoni amb la filla dels senyors de la baronia veïna de Vilamarxant, s'hi descriu el territori amb la denominació de "*castrum et villam*" acompanyat d'un seguit d'elements toponímics que refereixen, amb tota probabilitat, un reguitzell d'alqueries o llogarets.³³¹ Al testament de Gombau d'Entença apareixen el "*castrum et villam de Xiva*" i el "*castrum et villam de Xestalgar*" entre les deixes encomanades a l'hereva universal, Teresa d'Entença. També podem intuir una primitiva dependència de l'alqueria de Xestalgar respecte del terme castral de Xulella a partir d'alguns petits indicis. En primer lloc, el plet que després veurem entre el senyor del lloc i el bisbe, senyor de Xulella que produeix una composició amb una precisa delimitació dels termes que fan sospitar la preexistència d'una explotació comuna. El mateix pacte conté una singular regulació de l'activitat de la caça compartida entre els musulmans d'ambdues senyories, Xulella i Xestalgar que fa evident la petja de la feudalitat necessitada de regular i fixar, ara sobre el bosc i la muntanya, el repartiment dels drets senyorials per damunt d'un territori

329 Els nuclis poblats en l'àmbit de la baronia de Xiva al nostre treball "Estelas del poblamiento...", cit.

330 CX, doc. n. 1 i n. 2.

331 CX, doc. n. 3.

que amb molta probabilitat era també compartit. Finalment resulta particularment interessant la reiteració en l'aclariment del topònim d'un dels llocs compresos en la descripció del terme de la baronia on perviu la seua relació amb Xulella: es tracta de la "*Penam de Xestalgat que quondam nominari solebat Penna de Xulella*".³³²

L'entrada de Xestalgat en l'àmbit senyorial dels Entença de Xiva ofereix alguna mostra en el sentit d'entendre el lloc com a part integrant del terme castral de Xiva. Així el document que recull algunes condicions sobre el poblament dels habitants dels seus dominis atorgada per Gombau d'Entença en 1304 s'adreça als musulmans de la pròpia Xiva i als de Godella, Perenxisa i Xestalgat. En aquest cas els topònims són qualificats senzillament com a "*loci*".

Al testament del comte Jaume I d'Urgell (maig del 1344) romanen diferenciades Xiva i Xestalgat mentre que Bunyol defineix tot el conjunt occidental, és a dir Bunyol i la Foia, sense cap menció específica a Macastre. El document següent dels copiats al Cartulari de Xestalgat recull l'intercanvi pactat entre el comte Pere d'Urgell i Guillem Ramon de Montcada en l'any 1382. Aquest darrer es compromet de donar al comte el castell de Cervelló i les viles de Sant Vicent i Piera "*pro medietate pro indiviso omnium et singularum baroniarum, villarum et locorum que vos in alodium habetis in regno Valencie que nominantur baronie de Chiva et de Bunyol et cum medietate loci de Xestalgat et terminorum et iurium eorumdem*". En el mateix document el comte Pere es defineix com a "*dominus locorum seu baroniarum de Chiva et de Bunyol predictarum, intra quarum limites seu terminos sunt loca diversa, et etiam domino de Xestalgat*". Comprovem així la singularització de Xestalgat junt als dos conjunts baronials identificables sota els corònims de Xiva i Bunyol.³³³

La dualitat baronial dels territoris valencians del comtes d'Urgell és sovint reflectida per la documentació. La cancelleria reial conté un document de l'any

332 CX, doc. n. 6, n. 7 i n. 8.

333 CX, doc. n. 16 i n. 17.

1378 emés pel rei Pere el Cerimoniós que manà copiar un document seu del 1338 que havia estat perdut per raó de la guerra amb Castella. Es tractava de confirmar, ara al seu germà, l'Infant Jaume I d'Urgell, els privilegis que des dels temps del seu avi, el rei Jaume II, enfranquien els habitants de les senyories valencianes de l'aleshores comte d'Urgell, l'Infant Alfons, del pagament de lleuda i altres drets reials. El privilegi afecta als "*locis de Bunyol, de Setaygues, de Machasta, de Ayatava, de Arborayg, et in tota fovea, alchareis, mansis et locis honoris de Bunyol*" per un costat i per l'altre "*necnon in castro et honore de Chiva et locis et terminis sibi adlacentibus et subiectis videlicet Peranchisa, Godella, Chestalgar, de Miralcamp et aliis infra eius terminos constitutis...*".³³⁴ Apareix ací el concepte d'"honor" per tal de definir i identificar cadascuna d'ambdues baronies.

334 ACA, CR, reg. n. 932, f. 69 v. - 70 v., Barcelona, 10 de maig del 1378, pub. per Febrer Romaguera ("Perenxisa...", cit, doc. n. 3). Pere el Cerimoniós, a petició dels homes de Bunyol, que han perdut el document per la guerra amb Castella, ha ordenat copiar-lo novament. Es tracta del reconeixement de les franquícies donades per Jaume II a l'Infant Alfons per tal d'alliberar els seus súbdits dels honors de Xiva i Bunyol del pagament de la lleuda i altres imposicions, tot dirigint-se als oficials perquè hi tinguen compte. (València, 7 de novembre del 1338).

c) Sobre alguns dels topònims conflictius: els Castells de Bes/Ves, Cervera i Ricastre, el “podio” de Motrotón, Millars i Turx.

Turx o Torís

Comencem per insistir que ens sembla completament errònia l’atribució d’un dels topònims referits en la carta de làtova del 1266, en qualitat d’alqueries on van ser reubicats els musulmans procedents del territori de Bes, a la veïna localitat de Torís. Per part nostra creiem poder assegurar que es tracta d’una alqueria molt a prop de Bunyol que es trobava en les immediacions de l’actual paratge bunyoler conegut a hores d’ara com a “Cueva Turche” on podem gaudir d’un vistós salt d’aigua natural del riu Chico o Juanes. ¿D’on ve, doncs, la confusió entre Turx o Turche i Torís?

La carta de làtova del 1266 va ser copiada als registres de l’Infant Alfons en ser confirmada l’any 1318 dels quals fou transcrita pel professor Guinot i editada en l’any 1991. Si bé cal considerar la dificultat de lectura d’aquella còpia de la confirmació de l’Infant usada per Enric Guinot per l’estat del registre, la localització per part nostra de les confirmacions de la reina Blanca fetes el 1308 permet llegir amb tota claredat les grafies que representen el topònim en qüestió. El tenor del document ofereix un parell de mencions: una primera en desplegar la relació dels llocs entregats als pobladors procedents del Castell de Bes i una altra en establir la creació d’una reserva senyorial precisament en l’alqueria que ens ocupa tot ressenyant la possibilitat de bastir-hi una torre defensiva. En la confirmació del 1318 la primera menció es troba parcialment trencada per un forat en el suport de paper i a penes permet distingir les grafies “Tu...” mentre que la segona al·lusió presenta una realització gràfica difícil de llegir per haver estat cancel·lada i una mena de correcció sobreescrita que permet llegir “Turryt”. Per contra, la còpia del document del 1308 ofereix lectures prou clares “Turga” i “Turig” en les dos voltes que s’hi refereix. Tot i la comprensible dificultat que cal atribuir als escriptors de la cancelleria per

representar gràficament un bon nombre de topònims transmesos a partir de l'àrab parlat pels musulmans valencians, tantes voltes al·legada, i que ací, de bell nou, confirmem en constatar aquests diferents intents per tal de referir el nostre enigmàtic lloc, creiem que podem concloure que s'hi pot endevinar l'intent de grafiar un so fricatiu o africacat que ens acostaria amb més claredat cap a Turx (el "Turche" actual conservat a Bunyol) que no a Torís o Turís. Sortosament podem reforçar la nostra proposta amb una altra referència documental més. En aquest cas es tracta d'un document de reconeixement de la franquícia que atenyia unes quantes vinyes en un "*loco vocato Turch*" dintre del terme de Bunyol, com veurem més endavant.³³⁵

La publicació d'una obra sobre la història de Torís en l'any 2007 mantenia encara que el lloc esmentat en la carta de làtova del 1266 s'havia de considerar que era precisament Torís. Per la nostra part havíem proposat que el document del 1275 que reconeixia els drets sobre el lloc a Teresa Gombau, esposa del senyor de Bunyol Pere Ferrandis, podia relacionar-se amb la mort, presumiblement recent, del pare de la dama de manera que dificultava la possible intervenció d'aquest darrer en una senyoria aliena, ja que en l'any 1266 devia romandre en mans de l'Entença pare encara. Consideren, però, els autors que la confirmació expedida a Teresa podia no tenir relació amb la proximitat de la mort del seu pare ja que argüïen que havia pogut succeir cap a la dècada dels cinquanta per considerar-lo coetani de Bernat Guillem de Montpeller i de Roderic de Liçana. Si la mort de Gombau l'atribuïm als anys 70 del segle, li hauríem d'atribuir una longevitat improbable, deien.

Certament no sabem la data de la mort de Gombau d'Entença i res no hi especifica el tenor documental.³³⁶ No s'han d'obviar, tanmateix, un parell de

335 ACA, CR, reg. n. 154, f. 112 v., València, 29 de maig del 1314.

336 ACA, CR, reg. n. 20, f. 240 r., Lleida, 15 d'abril del 1275. Hem comprovat el "quondam" que acompanya la referència al pare de Teresa Gombau. En tot cas es dedueix, sense cap mena de dubte que el pare ha mort en aquella data; feia poc o molt temps. Veg la nostra transcripció del document en l'apèndix documental amb el n. 4.

detalls importants. Per una banda, el casament de l'Infant Pere Ferrandis i Teresa Gombau es va produir amb quasi total seguretat en l'any 1268, pels voltants de la data de la donació del senyoriu aragonés que guarniria la coneguda onomàstica del senyor de Bunyol, la baronia d'Híjar/Íxer.³³⁷ I encara més; el document que reconeix a Teresa la senyoria de Torís tal com la tenia son pare inclou l'acostumada descripció dels corresponents llimdars que en el cas que ens ocupa "... *afrontat cum termino de Buynol, et cum termino de Amacasta, et cum termino de Aмонтroy, et cum termino de Xiva*". No sembla raonable, doncs, plantejar que el topònim inclòs en la carta de làtova pogués trobar-se dins del terme de Bunyol si l'atribuïm a Torís del qual acabem de comprovar que en la seua delimitació es fa precisament referència a aquell terme com a fronterer. I cal considerar, finalment i com ara recordàvem, que el topònim es troba al text del document del 1266 acompanyat d'un seguit de llocs, alqueries, "*quales son en término de Bunyol*" i Torís mai no ha gaudit d'aquesta consideració ni tampoc en el temps que Bunyol i Torís romanien sota el domini de l'Infant reial.³³⁸

337 Així ho recull per exemple Maria J. Casaús, en diversos articles seus i en la seua obra fonamental sobre l'Arxiu Ducal de Híjar (cit). Veg. p. 239.

338 Jorge HERMOSILLA PLA, *et al.*, *Turís. Geografía, Història, Art*, Universitat de València, València, 2007. La polèmica atribució de Torís a la Carta de làtova en el capítol signat per Enrique Cruselles, Enrique Díes, Juan V. García Marsilla i Antoni Aura amb el títol "L'època medieval". Veg. especialment les p. 143-147. S'hi fan repetides referències al senyoriu de Bunyol amb el qual no creiem que tingués Torís cap relació més enllà de les lògiques disputes frontereres, tal com veurem més endavant. Quant al destí del senyoriu de Torís creiem que cal considerar un document de certa importància. Es tracta de la resolució del rei Jaume II al voltant d'una controvèrsia sorgida al voltant de la recaptació del morabatí. En ell el monarca recull els arguments bastits pels seus assessors i entre aquells es fa menció al fet que "*dictum Petrum Ferdinandi vendidisse et titulo transtulisse dictum castrum seu locum de Turís in iamdictum Bernardum Colom, patrem dicti Petri (Pere Colom)*". De ACA, CR, reg. n. 226, f. 144 r. i v., València 22 d'abril del 1325, citat per Manuel BENÍTEZ BOLORINOS, *El reino de Valencia en tiempos de Jaime II. Poderes urbanos y estructura territorial*, Tesi doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant, 2012. Disponible en la xarxa, Universitat d'Alacant, Repositori institucional de la Universitat d'Alacant,

El castell de Bes

Un altre aspecte que ha sembrat confusió entre la historiografia medieval valenciana ha estat el paràgraf introductori de la mateixa carta pobla de làtova i altres alqueries del 1266 que al·ludeix al castell de Bes i que sovint és, per això, referida com a “Carta de Bes” un topònim desconegut que no s’ha pogut relacionar amb cap lloc documentat ni cap hàbitat desaparegut en la nostra zona. De fet, com que els habitants del misteriós *castrum* són els beneficiaris de la donació d’un seguit de llocs identificats com a alqueries entre les quals hom pot identificar amb facilitat, si més no, la que correspon amb l’actual làtova s’ha produït una certa confusió en relacionar el *castrum* de Bes amb la nostra contrada. Cal, creiem, tractar d’endevinar què s’amaga darrere d’un text que anem a rellegir:

“...por nós e por todos los nuestros atorgamos a todos vos aljama del castiello de Bes y a los vuestros, que siades salvos e seguros en vuestras personas e vuestros bienes, en qualque lugar los ayades ne’n seyan en la tierra del senyor rey d’Aragón y en la nuestra. Encara atorgamos a vos que non siades tenidos a nengunas personas de negunos malifícios que ayades feitos tro al día d’uy. Encara atorgamos e damos a vos por heredades las alcherías quales son en término de Bunyol, ço es a saber Hiátava e Cuerna, e Pardinellas. e Millares, e lo

<http://rua.ua.es/dspace/>, consulta del 15 de novembre del 2013, <<http://hdl.handle.net/10045/24044>>. Veg. p. 454 i nota n. 2169. Cal aclarir també que per tal de disposar plenament del senyoriu de Torís Pere Ferrandis hagué de pagar 50.000 s. als marmessors de l’esposa. El rei Jaume II el 16 de febrer del 1295 va ordenar al procurador del regne de València que restituís el “castrum de Toris” al marmessors de Teresa ja que el seu espòs havia incomplert el compromís de pagament en el termini establert i pactat tot i que, com acabem de veure, la transmissió al vidu s’hagué de produir finalment. ACA, CR, reg. n. 100, f. 332 r. i v., Barcelona, 16 febrer 1295. Hem conegut aquest document gràcies a la generositat dels professors de la Universitat de València, Josep Torró i Pau Viciano, que ens van facilitar un excel·lent recull de registres dels primers registres del rei Jaume el Just. En endavant ens hi referim amb l’abreviatura TV.

Baycuella, e Turga. E que vosotros siades tenidos de poblar e de laurar aquellas com regadivos e com siccanos e com todos albales de qualquiere linyatge se seyan...”.

Comprovem en primer lloc que el senyor, Pere Ferrandis (I), disposa d'un seguit de llocs que cal repoblar o reforçar un poblament minvat per raons que podem atribuir a les insurgències dels indígenes envers els nous ocupants. Un buit que ens indueix a pensar en conflictes recents. Per una altra banda els efectius destinataris del programa repoblador són originaris d'un lloc identificat com a *castiello de Bes*. Es tracta, com podem comprovar, d'un grup que en rebre la donació reben també el perdó i una mena de guiatge malgrat els *malifícios* que hagen pogut fer. De bell nou hem de concloure que el contingent prové d'una zona conflictiva. El discurs de l'autoritat atorgant, l'Infant Pere Ferrandis, ens recorda altres texts de les anomenades «cartes de perdó» i entre aquestes la corresponent al *castrum* de Bunyol que son pare, el rei Jaume I, havia signat el 1254.

Curiosament, en la introducció amb què la reina Blanca fa encapçalar la seua confirmació de la carta pobla i que serveix de presentació i justificació de la reescriptura del document explica la il·lustre dama que havia estat *“nobis ostensum”* el privilegi que l'aljama volia que li fos confirmat i que *“erat factum in arabico et in romancio, videlicet, una línea in arabico et alia in romancio”*. Tot i això la reina, no sabem si malfiada o amb intenció de fixar termes del pacte que pogueren induir a confusió, va manar *“inspici, legi et corrigi seu examinari atque comprobari fecimus arabicum cum latino”*. El resultat fou un text redactat en aragonés del qual hem fet servir el paràgraf que encapçala aquest apartat.

De manera semblant, la carta de Bunyol que el rei Jaume I havia subscrit el 1254, i que està copiada en el mateix registre a continuació de l'anteriorment esmentat, recorda també que el document exhibit pels andalusins de Bunyol *“erat factum in arabico”* raó per la qual la reina ordenava novament *“inspici, legi et in romancium per sapientes translatores examinari et transcribi fecimus de*

arabico in latinum per cancellariam nostram".³³⁹ El resultat fou idèntic al corresponent a la carta de làtova i els escrivans inscriuen en el text confirmatori un document, el privilegi de Jaume I, escrit igualment en llengua aragonesa medieval.

El fet que estiguem tractant amb texts traduïts i copiats podia induir a pensar que estiguérem davant d'un problema de traducció o transcripció. Una sospita que encaixa amb més facilitat en tractar amb topònims, sovint provinents del sedàs cultural àrab o arabòfon. Doncs no. Enric Guinot se'n va ocupar en un interessant article al voltant de les cartes de poblament medievals de l'actual comarca de la Foia de Bunyol-Xiva. Amb la seua anàlisi va aconseguir d'encerclar, amb tot d'encert, el problema interpretatiu del text deixant clar per un costat que no hi havia error d'escriptura o traducció ja que del text mateix es desprén amb rotunditat que Bes no podia representar mai Bunyol, que també es recull al document, i que es tracta de dues comunitats diferents. L'enquadrament històric del moment de redacció de la carta en el context d'insurrecció andalusí a Castella i al regne Murcià el duia a sospitar que ens trobem al davant d'una deportació forçosa que podria derivar d'aquells conflictes. En aquell treball, Guinot deixava la qüestió oberta amb un discret suggeriment amagat en una discreta anotació a peu de pàgina recordant la proximitat fonètica d'un altre topònim recollit en un document del rei Pere el Catòlic del 1203 que donava nom a una vall entre els actual termes municipals de Culla i Vistabella, en una zona que aleshores configurava la frontera amb els andalusins valencians: el *castrum* de Bos que el cristians anomenaven Vall d'Ursera.³⁴⁰

339 Fem servir la nostra transcripció inèdita del document de confirmació de la reina Blanca feta el 1308 que vam trobar al seu registre, el n. 289 entre els corresponents al regnat de Jaume II. El document de làtova es troba al f. 37 v. i el de Bunyol al 38 v. i 39 r. i tots dos formen part del nostre apèndix documental amb els n. 23 i n. 21, respectivament.

340 Els suggeriments del professor Enric GUINOT RODRÍGUEZ veg. el seu article, "Las cartas de población ...", cit.. La ingènua pretensió d'atribuir la responsabilitat de confondre Bes i Bunyol al copista o al traductor és el resultat d'un dels meus primers exercicis de

Arribats en aquest punt, creiem que la pista més adient a resseguir és la relacionada amb la rebel·lió castellano-muciana que, com és ben conegut, provocà la intervenció de Jaume I i, per encàrrec seu, la molt destacada actuació, en diversos fronts, del seu estimat fill l'Infant Pere Ferrandis, el senyor de Bunyol i el mateix que atorgà la carta de l'atova del 1266. El topònim Bes ha de ser doncs el mateix que hui encara subsisteix a la comarca de *La Manchuela*, en l'actual província d'Albacet, encara que grafiat sempre amb "V": Ves. Es tracta d'una zona ben propera d'unes fronteres fluvials que rotulen els cursos del Xúquer i del Cabriol gairebé tocant a la seua confluència en un mapa on els interessos i les aspiracions del rei Jaume I i del seu gendre, Alfons el Savi, no acabaven mai, però, de confluïr. Molt probablement es tractava d'uns dels indrets usats per tal de creuar el riu i així gaudiria d'una consideració especial de caràcter estratègic. En aquest sentit Carme Barceló proposa la interpretació del topònim a partir de l'arabització del mot llatí "*passu*" > "*al-bāx*".³⁴¹ Al voltant de l'antiga fortalesa, el castell de Ves o Bes, es troben hui en dia el llocs anomenats Balsa de Ves, Casas de Ves i Villa de Ves que representen un antic districte andalusí que fou objecte de l'atribució del fur de Conca per Alfons el Savi en l'any 1272.³⁴² Sembla

gosadia historiogràfica. Veg. el nostre treball ja citat "Estelas del poblamiento ...", cit.

341 Carme BARCELÓ TORRES, *Noms àrabs de lloc*, Bromera, Alzira, 2010, p. 36.

342 "Los pueblos de Ves y Carcelén que habían obtenido su independencia antes que el rey don Juan II entregara el marquesado de Villena a don Juan Pacheco el 23 de abril de 1456, corrieron suerte distinta. La villa de Ves que había sido eximida de la jurisdicción de Jorquera por Alfonso X el Sabio el 22 de Febrero de 1272 para que "fuese de allí adelante villa sobre si y que oviese e tuviesen todos sus términos, así como los avia Veas (sic) en tiempo de Amur Amumyn" quedó después de las referidos capitulaciones (después de la guerra del Marquesat de Villena) dentro de las tierras que se redujeron a la corona real". Veg. José CANO VALERO, "Intentos frustrados de villazgo y exención jurisdiccional del lugar de Villamalea en el siglo XVII", *Al-Basit, Revista de Estudios Albacetenses*, 13 (1984), p. 25-36, p. 26. Segons l'autor en nota n. 4 el privilegi d'Alfons el Savi es conserva en l'Ajuntament de Casas de Ves. Per la seua part Manuel RETUERCE VELASCO "Arqueología y poblamiento en la meseta andalusí. El referente cerámico", a J.

raonable pensar que el fet podria estar relacionat amb la instal·lació d'un contingent repoblador de cristians arribats a substituir els andalusins expulsats i conduïts per Pere Ferrandis als seus dominis, com ara veurem.

Cal encara explicar una possible relació del cavaller aragonés amb unes terres que en principi hem d'atribuir al regne de Castella, tot i que la importància del seu paper militar, al cap i a la fi, al servei o en profit del rei castellà pot relaxar el dubte pendent. No ens sembla desgavellat pensar en el concurs d'un interès castellà per expulsar els andalusins de la zona del castell de Ves i una voluntat, o necessitat, de l'Infant Pere Ferrandis de reomplir o engrandir el poblament de les alqueries de Iàtova, Cuerna i les altres del seu senyoriu de Bunyol, que, com adés recordàvem pogueren també haver-se vist afectades pels episodis insurreccionals de finals de la dècada del 1240 esdevinguts al regne valencià i per una possible fugida o pèrdua de contingents que habitaren i conrearen aquelles terres. El documentadíssim estudi de José Luís Simón García sobre l'arquitectura militar de la província d'Albacet recull una primitiva referència a l'existència d'un *hisn* de Ves (Bas) continguda en una obra d'Al Idrisi, Uns Al-Muha'y, on es diu que "*del Castillo de Ayora al Castillo de Bes que està a las orillas del río Júcar hay dieciocho millas*" i "*de Iniesta al Castillo de Bes, que pertenece al distrito de Játiva hay dos etapas*". Segons l'autor degué ser conquerit el territori cap als anys 1212 o 1213 i senyala que "*pudo ser ocupado por tropas aragonesas en la revuelta mudèjar de 1262, però se incorpora al*

Ignacio De la Iglesia (coord.), *V semana de estudios medievales (Nájera, 1994)*, Gobierno de La Rioja-Instituto de Estudios Riojanos, Logroño, 1995, p. 87-124, inclou un llistat de jaciments d'època islàmica entre els quals dos es localitzen en un paratge anomenat El Castillejo a Casas de Ves i l'altre al municipi veí de Villar de Ves (p. 108). Aurelio CEBRIÁN ABELLÁN, "El patrimonio como potencial turístico de las comarcas del Júcar y Cabriel (Albacete)", *Papeles de Geografía*, 47-48 (2008), p. 35-53. En les p. 43-44 recull diverses descripcions i al·lusions documentals a l'antic Castell de Ves (i en nota a peu n. 23 recull l'observació: "También Bes") atorgant-li un paper estratègic per a defensar un pont sobre el Xúquer i també econòmic en temps de les Taifes i també amb els almohades.

señorío de Villena en 1282".³⁴³ Tots el indicis apunten en la direcció que avançàvem: el contingent andalusí del districte de Bas/Bes en la zona de la Manxuela fou trasbalsat arran la insurgència dels musulmans castellans cap a les terres de Pere Ferrandis (I), senyor de Bunyol i fill de Jaume I, per repoblar les alqueries de Bunyol: Iàtova, Cuerna, Pardenillas, Mijares, Turx i La Bacolla.³⁴⁴ Farem ara una ullada a tres altres topònims confusos: el Castells de Cervera i Ricastre i el lloc de Mijares/Millars.

Castells de Cervera i Ricastre. Mijares i Millares

Quant als dos primers, comencem ressenyant que un *castrum* de Cervera apareix formant part de la delimitació de la frontera entre el terme de Dosaigües i els de Bunyol i Macastre tal com recull la sentència produïda en l'any 1334 que ja coneixem que tancava una disputa de dècades que després reprendrem.³⁴⁵ Quant al "Castillo de Ricastre" aclarim que ens va sorprendre poder-lo llegir en relació amb una altre plet de delimitació de termes ara entre Setaigües i Bunyol a principi del segle XVIII. Cal aclarir de bell principi que ambdós casos presenten

343 José Luis SIMÓN GARCÍA, *Castillos y Torres de Albacete*, Instituto de Estudios Albacetenses "Don Juan Manuel"-Diputación de Albacete, 2011, p. 77. La transcripció que recull de Mizal utilitza la forma Ves en lloc de Bes encara que sembla que la lectura de l'àrab hauria estat "Bas" -forma que també recull- seguint la vocalització d'aquella llengua. Segons recull l'autor, la població apareix novament en un document del 1272 erigida en "villa" i deslligant-la de l'"Estado de Jorquera". La cita d'Al Idrisi prové de AL-IDRISI, Uns al-Muhay wa-rawd al-Furay, MIZAL, J. A. (ed. y trad.) 1989: *Los caminos de al-Andalus en el siglo XII*, C.S.I.C., Madrid.

344 Sense referències concretes al nostre cas, també va relacionar les deportacions interiors d'aquells anys ocorregudes al regne valencià amb la insurgència andalusina a Castella de l'estiu del 1265 Josep TORRÓ i ABAD en la seua obra *El naixement d'una colònia*, cit., especialment l'apartat 'La deportació interior', p. 91-99.

345 Veg. la nostra nota n. 320.

algunes similituds per tractar-se en primer lloc de mencions úniques ja que no hem pogut localitzar cap altra menció enlloc. En segon lloc els paratges als quals creiem que cal atribuir aquests suposats “castells” manquen de restes arqueològiques i s’ubiquen en indrets aïllats i sense connexió amb la xarxa de poblament i lluny dels camins més importants. Els indicis que hem fet servir per tal d’identificar-los ha estat únicament la presumpció d’una evolució diacrònica de les seues respectives solucions onomàstiques. Efectivament, en l’actual toponímia viva de Macastre perviu un paratge i un barranc coneguts com a “Barranco de Chervera” en la galta septentrional de la serralada de Dosaigües mirant a la vall del riu Magre. El cas de Ricastre només permet un suggeriment, una mica agosarat, que una antiga denominació s’haja transformat en l’actual “Hoya de Macastre” en el terme de Bunyol fregant la frontera occidental amb el terme veí de Setaigües. Val a dir que ambdues propostes s’adiuen amb localitzacions actuals corresponents als llocs que hom pot deduir dels recorreguts de les delimitacions respectives d’on provenen. Definitivament, pensem que es tracta d’al·lusions a probables lloc d’hàbitat o antigues defenses de poca rellevància arquitectònica i de materials poc consistents abandonades en temps més remots, possiblement d’època ibèrica o tardo romana.

Un comentari final al voltant d’aquesta revisió dels topònims conflictius ens obliga a parlar de Mijares o Millars. De manera semblant amb el cas de Torís i Turx l’aparició en la carta de làtova del 1266 d’una menció a una de les alqueries destinades a acollir els antics habitants del castell de Bes ha estat objecte d’una nova confusió tal com creiem. Es tracta de l’alqueria anomenada al document “Millars”. Un lloc poc conegut és l’aldea de Mijares al terme de Bunyol actual que rep l’horrorós tracte administratiu de “pedania”; única entitat de poblament en aquesta zona, per una altra banda, que rep aquest dubtós honor. Es tracta d’un llogaret niat a la ribera esquerra d’un corrent petit encara que constant que naix molt a prop al final d’un congost conegut al terme de Bunyol amb el nom de “El Queixal” i que ensenyoreja una vall preciosa per tornar a encerclar-se de cingles feréstecs en un paratge no massa llunyà abans de la seua confluència amb el riu Magre en la capçalera del pantà de Forata. El riu naix en

l'actual terme de Bunyol encara que després d'uns centenars de metres s'endinsa en el de làtova. Aquest riu secret rep també el nom de "*Río Mijares*" i el poblat és hui un conjunt irregular de cases i algunes edificacions que resten com a testimoni d'antigues explotacions agrícoles desaparegudes.

Per un altre costat, i molt més conegut, tenim el poble de Millares. Una localitat que compta actualment amb uns 500 habitants mentre guaita la ribera dreta del Xúquer a l'altra banda de la serralada de Dosaigües. Amb seguretat ha de correspondre's amb l'alqueria que serveix de referència per consignar els límits de la donació precisament del lloc de Dosaigües, registrat amb la fórmula que ara copiem:

N. 919 "*Garcias Puio alqueriam de Dos Agues, iuxta alqueriam de Milar et Raquenam, cum furnis et molendinis.XVIII kalendas ianuarii*" (1238)³⁴⁶

Una altra anotació dels registres de la cancelleria reial reflecteix la donació feta pel rei Jaume I al cavaller aragonés Ato de Foces en gener del 1256 "*diebus omnibus vite vestre, castra et villas de Madrorza, de Millars et de Duabus Aquis...*"³⁴⁷.

És evident, però, que ambdós llocs comparteixen una onomàstica de comuna arrel etimològica i és ben cert també que es troben en una zona relativament propera encara que una senzilla comprovació geogràfica assignaria l'actual aldea de Mijares als dominis castrals de Bunyol-Macastre, mentre que la localitat de Millares romandria a recer del districte de Madrona. Conserva en les proximitats restes d'antigues torres defensives que acompanyen un roser agonitzant d'altres petites fortificacions que guaiten el riu Xúquer a Cortes de Pallàs, Caves, Dosaigües i l'imponent castell de Xirell o el de Madrona.

Tot i que la documentació medieval pot raonablement induir la confusió en compartir la denominació catalana "Milar" la fórmula utilitzada per

346 LLdR, n. 919.

347 ACA, CR, reg. n. 9, f. 56 v., publicat per A. HUICI-M.D. CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, 3, doc. n. 701.

l'escrivania en la carta de làtova (1266) és "Millares". El text, elaborat inicialment pel que sembla pels escrivans de Pere Ferrandis (I), ens ha estat transmès en llengua aragonesa que va preferir aquesta adaptació escripturària que afavoreix l'errada ja que s'adiu amb l'onomàstica actual de la població de les gorges del Xúquer mentre que l'aldea de Bunyol es va castellanitzar amb el nom de Mijares. En tot cas el relat del document poblacional recull el reguitzell d'alqueries "*quales son en término de Bunyol*" amb rotunditat i aquesta afirmació i el seguit de llocs esmentats que l'escorten –"*Hiátava e Cuerna, e Pardinellas. e Millares, e lo Baycuella, e Turga*"–, amb excepció de l'enigmàtica "lo Baycuella", que corresponen amb claredat a indrets i llocs ben identificables en la toponímia viva actual com estem analitzant en aquest apartat ens obliguen a allunyar-nos dels dominis de Xúquer.

Motroton

Un altre topònim interessant a comentar és el de "Motroton". El lloc apareix referit en uns quants texts de la nostra col·lecció documental, i en un d'aquests, com després veurem, s'hi esmenta l'existència d'un projecte de fortificació que no creiem que arribés a materialitzar-se arran del silenci absolut de les fonts que coneixem i la manca de restes constructives fins ara conegudes. El topònim és a hores d'ara ben viu i la muntanya que ha heretat l'onomàstica és una elevació de dimensions considerables i elegant format recordatori del significat del seu nom "*monte rotundo*" que acull en el seu vessant nord la població de làtova. El tenor documental de les referències que hem trobat al·ludeixen al fet que hi va haver un lloc poblat que probablement es devia trobar en les immediacions de la muntanya que preserva ara aquell nom. La ubicació exacta pot correspondre's amb un petit pujol que a mode de contrafort es recolza en la gran muntanya redona. La proposta la fem a partir de l'existència d'un jaciment de cronologia imprecisa associada amb restes d'oblidades zones de cultiu. L'actual denominació del paratge, "Los Castillejos", representa un lloc comú en la creació toponímica que tracta d'al·ludir precisament a una zona

despoblada que dissimula indicis reconeixibles d'ocupacions antigues.³⁴⁸ L'indret, però, no apareix esmentat en el llistat de les alqueries del document poblacional del 1266 i les referències que coneixem són ben escasses, de manera que probablement el lloc que calga atribuir definitivament al topònim hauria estat despoblat amb anterioritat i no meresqué un esment específic en el text, circumstància que creiem compatible, això no obstant, amb la persistència d'algun mas o petita explotació que poguera acollir un projecte d'estructura defensiva, més encara si es tractava, com creiem, del puig de *Los Castillejos* que domina la rambla de l'Horteta. No ens resistim a insinuar, finalment, que el lloc haguera estat també poblat en el temps de la colonització del 1266 i que poguera estar representat per l'enigmàtic "Lo Baycuela" que resta per identificar entre les alqueries que s'hi esmenten i que aquest nom poguera haver estat substituït en poc temps pel descriptiu romanisme derivat de "*mons rotundus*>montredó" que seria fixat definitivament com a Motrotón. De fet "Motroton" apareix documentat a partir dels anys vuitanta del segle XIII. El text més antic en què l'hem trobat referit és del 1281 encara que aquest text és la reconfirmació feta per Pere el Gran sobre una altra confirmació prèvia també del rei quan era Infant que podem atribuir al 1276 i que ja coneixem, al voltant de les senyories del seu germà Pere Ferrandis d'Íxer (I) que comprenen "*Buyoll (sic) et de foro sive mercato de Buyoll, et de castro et villa de Cortes et podio de Muntroton*".³⁴⁹

Encara el 1304, la documentació sobre l'adquisició de la baronia de Bunyol feta pel rei Jaume II de mans de Pere Ferrandis d'Íxer (II) al·ludeix al

348 El paratge de "Los Castillejos" i la muntanya del Motrotón formen part del catàleg del patrimoni comarcal el·laborat a J. HERMOSILLA (dir.), *La Hoya de Buñol-Chiva...*, cit., p. 335 i 336. Un article molt interessant al voltant del topònim de Motrotón a Joan DOMINGUES BELL·LLOCH, "El Motrotón de làtova: un "mont rodó", *Revista de Estudios Comarcales*, 3 (1998), p. 211-214.

349 ACA, CR, reg. n. 44, f. 197 v., Xàtiva, 27 de maig del 1281. La confirmació anterior havia estat feta el 19 d'abril del 1276.

conjunt descrit com a “*castrum nostrum de Bunyol, castrum nostrum de Macasta et loca de Set Aguas, de Hatava, de Alborach et de Montorton, cum hominibus...*” que el rei donava al seu fill l’Infant Alfons, aleshores un nen petit.³⁵⁰ Un altre document de l’època relatiu al procés d’adquisició ara al·ludit descriu el territori adquirit a Pere Ferrandis (II) en aquests termes “*castra vestra de Bunyuel et de Macasta et loca dicta et nominata Set Ayguas, Hiitava et de Alboreig et de Muntorton sita in regno Valencia...*”.³⁵¹ Les cites deixen ben clar que làtova i Motrotón són dos llocs diferents, i resulta estrany que aquest darrer no formara part de la relació de les alqueries del document del 1266 com abans déiem la qual cosa reforça la nostra hipòtesi que l’apel·latiu “Motroton” es tracte d’una reformulació de l’enigmàtic topònim que mancava per reconèixer i que no hem estat capaços d’interpretar fins ara: Lo Baycuella. Observem també que és, a banda de làtova, l’única de les alqueries afectades per la carta pobla del 1266, el nom de la qual roman com a topònim descriptiu del territori baronial circumstància que unida a les al·lusions al voltant del projecte defensiu indueix a pensar en una certa preeminència respecte de la resta d’alqueries, bé pel major potencial poblacional o rendístic, bé pel seu valor estratègic. La donació de Jaume II al seu fill, l’Infant Alfons, de la baronia de Bunyol recull encara el projecte d’edificació defensiva en al·ludir a la *potestas* sobre les fortaleses existents i “... *alia vel alias fortitudines construxeritis vel construhi feceritis in podio de Montorton predicto vel in aliis locis infra terminos dictorum castrorum et locorum...*”.³⁵²

Més endavant farem també un comentari al voltant de les confusions entre els topònims de Xest, dit antigament Xestalcamp, i Miralcamp.

350 ACA, CR, reg. n. 202, f. 193 i 194., València, 21 de desembre del 1304.

351 ACA, CR, reg. n. 24, f. 17 r., València, 24 de novembre del 1304.

352 Veg. nota n. 346. Una altra còpia del mateix document és a ACA, CR, reg. n. 287, f. 54 r. i v., València, 21 de desembre del 1304.

d) La població: aljames i alqueries.

No disposem de cap font directa que puguem aportar per tal de conèixer la demografia de la zona. Únicament ens en parlen un nombre reduït de documents que, tot i el seu indubtable interès, no aporten xifres definitives. La dinàmica demogràfica en aquelles dècades es va veure afectada per molts factors entre els quals els avatars polítics –estímuls, reassentaments...-, per la competència entre indígenes i colons, per factors com la disponibilitat alimentària, les malalties i les guerres i altres. Cal també considerar, en aquest punt, els efectes derivats dels trets climàtics i del relleu que acull els assentaments que proporcionen un escenari de catàstrofes naturals que en forma d'inundacions i sequeres cícliques posen en perill i dificulten severament la supervivència de les comunitats camperoles.

Com després comprovarem, la que sens dubte va ser una gran riuada ocorreguda en la tardor del 1328 estengué el desànim entre les poblacions de Bunyol i de Xestalgat que es veieren compel·lides a fugir de la devastació i la destrucció de collites i infraestructures. La situació fou, però, atesa pel seu senyor que disposà diferents mesures per tractar de retindre els vassalls desesperats. Precisament, el document que recull les mesures impulsades per la senyoria ens informa que, a Bunyol, els efectes d'aquell diluvi no només posaven en perill la permanència d'aquells habitants les cases dels quals s'havien enfonsat sinó també que un grup de nous colons musulmans que hi havia estat menat per tal de reforçar el poblament es va veure desolat per no haver pogut trobar una mínima coberta en condicions per poder refugiar-se.³⁵³ També les sequeres tingueren efectes destructius sobre el contingent poblacional tal com va ocórrer en l'any 1421 quan es produí la "sequada de la font (de Xiva)" i el

353 La informació de Bunyol a ACA, CR, reg. n. 479, f. 294 v., València, 23 de desembre del 1329. La de Xestalgat al reg. n. 548, f. 199 v., València, 29 d'octubre del 1329 al mateix fons.

centenar de focs musulmans es van reduir a 24 en només cinc mesos.³⁵⁴ La notícia havia estat també recollida per Febrer Romaguera que li va atribuir una responsabilitat fonamental en la despoblació definitiva del nucli de Perenxisa encara que recorda també els més que probables efectes de les guerres amb Castella en els anys centrals d'aquell segle XV. En l'any 1471, Perenxisa havia esdevingut només una devesa més a arrendar entre els drets de Marquesa de Montcada.³⁵⁵

Aquestes observacions incrementen la inseguretad de les dades aproximatives que intentarem i que ens obliguen a menystenir aquestes oscil·lacions i altres imprevists que no registren els documents que hem localitzat. Com ara assajarem de fer, només alguns càlculs agosarats a partir de dades fiscals ens permetran fer-nos una idea per tal d'enquadrar amb una aproximació més que dubtosa l'equació entre els recursos i la població o entre població i generació de renda.

Les úniques dades que podem fer servir són, per una banda, les provinents del cens del 1510 ordenat per les corts de Montsó que atribueix a Bunyol i la Foia un recompte de 358 cases. El topònim que representa tal atribució s'ha de fer extensiu, segons estimem, a totes les terres de la baronia que aleshores ensenyorejava Pere Mercader, és a dir, Setaigües, Alboraig, Macastre, làtova i Bunyol i alguns llocs menors. Quant a l'àmbit corresponent a la baronia de Xiva s'hi recullen un total de 133 cases a les qual hem d'afegir els

354 Thomas F. GLICK, *Regadío y sociedad en la Valencia medieval*, Del Cenia al Segura, València, 1988, apèndix n. 6, taula A.

355 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "Perenxissa: notes històriques d'un despoblat mudéjar de Torrent, antigament pertanyent a la baronia de Xiva", *Torrens*, 4 (1985), p. 23-43, p. 31., Va publicar el document del 1421 que explica les dificultats del xivans per a fer front a la severa sequera. Veg. ibidem doc. n. 5 on podem llegir que "se's despoblada molt la dita moreria, de cinch o sis meses ençà, e són se'n anats molts dels moros de aquella, en tal manera que de noranta o cent cases o pobladors que solia haver en la dita moreria no'n ha romàs pus pobladors o moros sinó XXVIII cases".

64 focs de Xestalgar. Aquest recompte, deixant de banda els inconvenients i les insuficiències coneguts i reiterats amb preventiva minuciositat per M. T. Ferrer i Mallol al seu treball sobre l'esmentat cens, mostra un potencial demogràfic comparat que ens permet apreciar que en aquell començament del segle XVI la població de la baronia de Bunyol representaria el doble aproximat de la corresponent a la de Xiva-Xestalgar.

Aquesta proporció, però, resulta una mica estranya a la llum de l'acord d'intercanvi pactat entre el comte Pere d'Urgell i el noble Guillem Ramon de Montcada signat en l'any 1382. Recordem que, en rebre les senyories del castell de Cerveró i la vila de Piera, el comte Pere entregava la meitat proindivisa de les seues baronies de Bunyol i Xiva i la senyoria de Xestalgar de manera que es comprometia d'oferir-li una proposta de partició perquè en triara una el noble Montcada. La tria sobre les dues meitats, que ens cal considerar equivalents, d'aquest cavaller, a qui en principi estem obligats a atribuir una benèfica cerca del guany, recaigué finalment sobre les terres de llevant, és a dir, les baronies de Xiva i Xestalgar. Si relativitzem o, fins i tot, menystenim la relació entre potencial demogràfic i capacitat de generació de renda, ens cal cercar una explicació compensatòria en el terreny de la productivitat que malauradament no ens n'ha llegat la informació escaient per tal de poder-la avaluar.³⁵⁶ L'única consideració que ens permet una mínima aproximació és la comparació entre les demandes de quèstia i els subsidis exigits a ambdós conjunts baronials al llarg del primer terç del segle XIV i encara les xifres, que analitzem més endavant, evidencien un potencial rendístic clarament superior en favor de Bunyol i la Foia. És clar, en tot cas, que les dades del cens del 1510 no les podem transferir de cap manera al entorns de les primeres dècades del segle XIV, tot i que tractarem de comprovar, si més no, si podem considerar la distribució proporcional dels contingents demogràfics per tal que, a partir de les poques dades disponibles, puguem parlar d'una hipòtesi raonable per a l'època que ens interessa.

356 Una còpia del pacte entre el comte Pere d'Urgell i Guillem Ramon de Montcada, comte d'Agosta i Nucària, la vam publicar al CX, doc. n. 17.

Una primera dada que podem posar en joc, sempre amb la prudència recomanada i adés al·ludida, és un document de desembre del 1392 signat per la universitat i l'aljama de Xiva per tal de designar, conjuntament, un procurador que represente els ací sindicats en relació amb el procés de venda de Xestalgar. Els participants en el consell convocat "*cum preconizacione publica sono videlicet campane ac voce Assensi Andres, publici preconis dicte ville, atque congregato in quadam platea coram ecclesie dicte ville*" tal com era acostumat pertanyen als llocs habitats aleshores en la Baronia, és a dir, els cristians de Xiva i de Miralcamp i els musulmans de Xiva i de Godelleta.³⁵⁷ El recompte ens ofereix la següent distribució:

22 veïns cristians de Xiva, inclosos el justícia i dos jurats

4 veïns cristians de Miralcamp

14 veïns musulmans, inclosos l'alamí i un jurat, de Xiva

5 veïns musulmans, inclòs l'alamí, de Godelleta

Val a dir que aquestes xifres són particularment poc fiables ja que l'assistència a aquests protocols no podem considerar que fóra en absolut exhaustiva ni representativa en termes proporcionals en relació al total de les unitats domèstiques realment existents. Tot i amb això poden donar-nos una idea de la proporció entre els contingents dels llocs poblats, ja que tampoc ens sembla fiable la representació comparada, encara que siga proporcional en una mesura que desconeixem, entre l'aljama de Xiva i el nucli cristià del lloc a la llum de les informacions posteriors de què disposem i que mostren, com ara veurem, una relació de 7 focs musulmans per cadascun de cristià. Comprovem també que la població cristiana es troba en una part de la vil·la de Xiva i en el lloc de Miralcamp, mentre que els musulmans habiten la moreria de Xiva i el lloc de Godelleta. Per una altra banda el nucli de Perenxisa sembla haver estat comptat dins de la moreria de Xiva ja que encara subsistia coma nucli poblat. Com és ben conegut, per una altra banda, la baronia de Bunyol estava habitada en exclusiva

357 CX, doc. n. 23.

per contingents indígenes a excepció de la vila de Setaigües amb població únicament colonial.³⁵⁸ L'excepció a Bunyol només podem cercar-la amb la reduïda guarnició de l'alcaid i algun altre oficial senyorial, com ara el munter, i també registrem alguna menció ocasional a certs personatges d'onomàstica cristiana com a propietaris beneficiats per la senyoria. Les dades comencen a estar disponibles al segle XV.

L'arrendament dels drets de la baronia de Xiva del 1471 ens aporta una dada excepcional, la recaptació del morabatí. Entre el seguit de drets inclosos en el contracte, s'hi recull que l'operació financera inclou "lo morabatí dels cristians [que] paguen per cada casa hun sou per casa". L'estimació feta sobre l'import de la recollida anual segons es diu "val tots anys, l lliura VII sous" de manera que els subjectes fiscals que representen les unitats domèstiques afectades representen un total de 27 focs cristians. Quant a població musulmana disposem també d'una informació de gran interès, ja que l'arrendament inclou també "los censos de les cases dels moros" que "paguen per cada casa dos sous" i el preu anual per aquest dret suposa una xifra de 10 ll., és a dir que podem calcular exactament 100 focs de musulmans. Com és ben conegut aquestes dades pateixen algunes insuficiències procedents de les exempcions resultants de la precarietat econòmica o residencial dels habitants tant com de resolucions graciabls de la senyoria. El document recull també certs pagament atribuïbles als habitants de Miralcamp, cristians, i als de Godelleta, musulmans, i, encara que no comptem amb indicadors demogràfics tan evidents, podem proposar alguna dada que ens puga resultar orientativa.

A Godelleta l'algram representava una quarta part dels 1.000 s. atribuïts a la mateixa exacció corresponent a Xiva. El forn de Miralcamp fou arrendat per una lliura, és a dir, una quarta part del preu d'arrendament del forn dels cristians de Xiva. No creiem massa agosarat proposar una xifra al voltant de

358 La visita pastoral de Bunyol del 1401 recull que "non sunt nisi duo vel tres casati christianorum" tal com veurem després.

8 o 10 cases a Miralcamp i d'unes 25 al lloc de Godelleta.³⁵⁹ Malauradament, però, l'arrendament de Xestalgar de gener del 1407 no ens permet cap índex demogràfic.³⁶⁰ A partir d'aquestes propostes confeccionem un petit quadre resum:

Poblament estimat en la Baronia de Xiva el 1471 per nuclis	cases
Xiva	100 musulmans i 27 cristians
Godelleta	25 musulmans
Miralcamp	10 cristians

Elaboració pròpia a partir de : arrendament de Xiva del 1471, doc. n. 86 dels publicats per M.V. Febrer Romaguera (*Les aljames mudèjars...*, cit.)

No comptem, insistim, amb dades de qualsevol tipus entre els segles XIII i XIV. Posats a arriscar, però, podríem si de cas al·legar el document que recull la recaptació dels besants del 1257 que després veurem que, sense oblidar la dificultat d'avaluar si responia o no a la "normal" correspondència del besant amb unitats domèstiques ni tampoc amb quin tipus d'unitat domèstica cal considerar, ens posaria davant d'un conjunt d'unes 400 cases, entre els quals probablement no podríem entendre el territori de Macastre que romandria encara, segons creiem, en mans de l'Hospital.³⁶¹ Una xifra que, al cap, no resulta gaire allunyada de les que disposarem més endavant.

359 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Les aljames mudèjars valencianes en el segle XV*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2006, doc. n. 86.

360 Ibidem, doc. n. 25.

361 Josep Torró enceta, recordant la recaptació del besant del 1257, un intent per avaluar la situació demogràfica dels andalusins valencians en el període entre les guerres del

Les dades dels arrendaments esmentats ens serveixen d'orientació encara que pensem que les posteriors que després analitzarem poden reflectir, si més no, una situació almenys relativa a la distribució proporcional de la demografia de les nostres baronies de Bunyol i Xiva que resulte mínimament assumible.

Abans que res, exposarem un únic intent, atrevit como no pot ser d'una altra manera, que hem fet per la nostra part per tal d'esbrinar alguna base fiable que ens permetera procedir a formular hipòtesis demogràfiques sobre els nostres territoris. Entre les prestacions establertes per als habitants de Macastre en la seua carta pobla (1308), hi trobem un pagament en metàl·lic que redimeix el dret senyorial de rebre costellam, el "dret d'espalla", estimat en un preu anual de 20 s.. Com que aquesta prestació es practicava sovint per caps de casa o per foc com és el cas de Xestalgar (1283) i en aquesta senyoria els seus habitants tenien taxat el valor del costellam que havien d'entregar cada any per al cas que triaren substituir-lo per un pagament en numerari en 4 d. la senzilla divisió del preu estimat per a la redempció del dret a Macastre i el fixat per a cada unitat domèstica a Xestalgar ens permet concloure que l'aljama de Macastre devia estar constituïda en aquells primers anys del segle XIV per un total de 60 cases aproximadament. Farem servir aquesta oportunitat única per tal de dibuixar un panorama complet en les baronies de Bunyol i Xiva.

Cal esperar, doncs, a la provisió de dades molt posteriors per tal d'adquirir l'important component demogràfic al nostre estudi. El recull més complet i exhaustiu que coneixem prové d'una publicació recent de Federico Verdet que es va ocupar d'aplegar en tres taules diferents totes les dades publicades provinents de diverses fonts que permeten un seguiment de l'evolució

1258 i la del 1276. Hem tractat de seguir ací les seues apreciacions. Veg Josep TORRÓ I ABAD, *El naixement...*, cit., p. 104.

demogràfica de la zona entre el 1488 i el 1609, l'any de l'expulsió dels musulmans.³⁶²

Simplificant el seu recull i refent un quadre nou veiem el següent:

Senyories	1488	1493-96	1510	1563	1576	1585	1602	1609
Baronia de Bunyol	288+34	286+33	319+38	367+35	457+44	375+51	510+51	760+40
Baronia de Xiva	165	165	133	172+26	200+26	200+26	467+22	420+?

Font: elaboració pròpia a partir de les taules 1, 2 i 3 publicades per F. Verdet (veg. la nostra nota n. 362) i la relació publicada per Valldecabres (*El cens de 1510: relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, ed. Rafael VALLDECABRES RODRIGO, Universitat de València, València, 2002, p. 548-558). La xifra sumada en cada cel·la correspon a la població cristiana quan en disposem. La segona xifra (+n) en la Baronia de Bunyol correspon al lloc de Setaigües si en disposem. En el cas de la de Xiva correspon al lloc de Godelleta. Recordem que a partir del 1391 Xestalgar deixà de pertànyer a la senyoria de Xiva. Aquest lloc tenia el 1510 64 cases com veurem en el quadre següent.

Deixant ara a un costat la valoració al voltant de la precisió i la diferent fiabilitat de les xifres exposades per Verdet, que ell mateix avalua, podem observar que el potencial demogràfic representa per a la baronia de Bunyol xifres sovint per damunt del doble de les corresponents a l'apreciat per a la de Xiva. Comparativament amb les dades totals del cens del 1510 ordenat per les corts de Montsó comprovem també que el conjunt de Bunyol i la Foia representen una de les moreries més potents del conjunt del regne quant al nombre de focs registrats.³⁶³

Si ens atenem a les xifres per lloc, en els recomptes en què hi figuren, desglossades trobem:

362 Federico VERDET GÓMEZ, *Los mudéjares...*, cit., p. 50-57.

363 Rafael VALLDECABRES RODRIGO (ed.), *El cens de 1510: relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2002, p. 548-558.

Lloc	1510	1563	1576	1585	1602	1609*
Alboraig	38	51	50	50	58	
Bunyol	122	142	177	175	214	760
làtova	83	110	130	90	130	
Macastre	76	64	100	60	98	
Setaigües	38	35	44	51	51	
Godelleta	?	25	?	?	22	?
Xestalgar	64	110	?	?	100	270
Xiva	133	147+26	200+26	200+26	267+200	402+?

Nota: Hem afegit a les dades de F. Verdet les corresponents a Xestalgar a partir de la mateixa font i hem corregit alguns errors: Henry Lapeyre, *Geografia de la España morisca*, Diputació de València, 1986, p. 46-51. La segona xifra d'alguns recomptes de Xiva precedida de signe "+" representa la xifra de població de "cristians vells". Les dades de Setaigües són sempre de cristians i la resta de localitats musulmans. La xifra dels cristians de Xiva del 1602 són impossibles. (*) Les xifres del 1609 de Bunyol corresponen al conjunt del comtat (Bunyol, Macastre, Alboraig, làtova i, probablement, Setaigües encara que segons Lapeyre es tractava de Dosaigües. En aquesta columna també trobem dubtosa la quantitat de pobladors-cases atribuïda a la baronia de Xestalgar. Amb molta probabilitat la xifra de Xiva inclou el pobladors musulmans de Godelleta i, estranyament no recull cap dada sobre la població de cristians vells d'aquesta baronia.

Afegirem encara un altre quadre de dades provinents d'un document de gran interès conservat a l'Arxiu de Regne de València que recull el procés i la corresponent sentència del procés d'incorporació a la corona de la baronia de Bunyol. En ell es conté un seguit de referències copiades dels llibres que registren les visites pastorals als pobles de la Foia de Bunyol que, malgrat les insuficiències, constitueixen una font d'indiscutible vàlua. Inclourem les dades corresponents a les visites del 1576, la més antiga, i les dels anys 1587 i 1601.

Localitat	1576	1587	1601
Alboraig	n.c. (50?)	50	60
Bunyol	170	170+7	163+7
làtova	120	130	140
Macastre	90	100	90
Setaigües	+44	+44	+40
Total Baronia de Bunyol	474	501	500

Font: ARV, Reial Executòria, Propiedades Antiguas, n. 123., f. 189 r. i següents. Les xifres precedides del signe “+” corresponen a “cristians vells” la resta musulmans “moriscs” o “cristians nous”. La visita de 1576 no especifica el nombre de cases d’Alboraig.

Ens permeten aquestes dades corroborar les que hem vist adés amb petits matisos. En tot cas, a la vista de totes les dades podem observar algunes coses. Si atribuïm al lloc més petit un índex “n” que seria el cas de Godelleta, trobem que Setaigües i Alboraig dupliquen aquest índex, és a dir els correspondria una quantitat equivalent de “2n”. La població de Macastre podria representar “4n” i aquesta proporció ens sembla possible atribuir-la també al cas de Xestalgar, encara que amb més reserves ja que disposem de menys dades, mentre que làtova estaria una mica per damunt i atribuiríem a la seua població l’índex “5n”. Quant a les dos capçaleres de senyoriu tindriem per al cas de Bunyol un coeficient de “6n” o “7n” i per al de Xiva “8n” o més tenint en compte que les dades a aquest lloc referides deuen contenir el reduït contingent de població cristiana del lloc de Miralcamp. D’aquesta manera si tornem amb el càlcul proposat a partir de l’estimació abans feta per a Macastre en l’any 1308 obtindriem una aproximació de les diferents grandàries dels llocs de les dues baronies. Evidentment es tracta únicament d’un acostament al potencial demogràfic obviant les diverses trajectòries i conjuntures que afectarien als

diferents nuclis tot al llarg dels períodes per als quals comptem amb dades i, lògicament, per als quals no n'hi comptem.

Hipòtesi sobre el nombre de focs atribuïbles a l'any 1308

Xiva	Bunyol	Iàtova	Macastre	Xestalgar	Setaigües	Alboraig	Godolleta
120	105	75	60	60	30	30	15

Si recomptem la hipòtesi per senyories, tindríem 195 cases per a la baronia de Xiva –amb Xestalgar- i 300 per a la baronia de Bunyol que, com veiem, es correspon sense massa problemes amb les poques dades del segle XV amb que hi comptem de la primera Taula.

Quant a la diversitat religiosa podem també comprovar que en el cas de la baronia de Bunyol, l'únic nucli amb població cristiana, Setaigües, roman tot al llarg del període estudiat palesant una sorprenent estabilitat demogràfica entre els 40 i els 50 focs que el conjunt baronial suposa al voltant d'una desena part dels focs total del senyoriu. Per al cas de Xiva, tanmateix, s'hi observa una important oscil·lació al voltant de la proporció entre focs cristians i musulmans en els diversos recomptes que, no obstant això, podem estimar en una relació de 6 o 7 cases de musulmans per cadascuna de cristiana. Lluny d'aquest rang apreciat resten per un costat els càlculs que havíem fet a partir de l'arrendament del 1471 en què els musulmans no arriben a doblar els efectius cristians (40 per 27 respectivament) i per descomptat les dades corresponents a l'any 1602 que presenten una situació de dubtós equilibri difícil d'explicar, atesa la trajectòria dels recomptes anteriors.

e) Control militar i colonització: els nuclis cristians i les fortaleses

Com ja hem avançat, la important intervenció d'estudi i restauració d'una part significativa de l'actual conjunt monumental del castell de Bunyol ha permès disposar d'aportacions molt rellevants en relació amb la història de la fortificació. En primer lloc, cal fer referència al descobriment de restes d'època almohade i fins i tot anteriors, ja que les estimacions sobre la datació d'alguns elements constructius ens situen en el segle XI. Encara que es coneixia l'esment a l'existència d'un "*hisn Bunyúl*" procedent de fonts àrabs no hi havia la seguretat que tinguera relació quant a la seua ubicació amb l'actual conjunt conservat de semblança marcadament gòtica. L'arqueologia ens permet ara assegurar que la fortalesa cristiana fou bastida sobre una altra d'islàmica preexistent. Més complexa resulta però l'ordenació cronològica dels elements constructius pervivents amb molt poques excepcions. El conjunt s'estructura en dos unitats de superfícies irregulars assentades a sobre d'un massís rocós i separades per un vall excavat coronat per un pont que comunica ambdós recintes. El recinte nord conserva un front monumental de bella factura gòtica amb dues torres laterals de flanqueig i una torre portal central amb restes d'un aparell de rella defensant la porta i un vall també excavat superat per un pont que probablement era desmuntable. L'espai conserva també una interessant muralla defesa per merlets. El recinte sud, l'àrea residencial, es resumeix en tres edificacions de diferent significació i èpoques diferents. Un vell palau gòtic que estava adossat a la torre major que serviria de portal a aquest segon recinte castral el subsòl del qual acull les restes, ara amagades, de la que sembla haver estat la fortificació del segle XI.³⁶⁴ Quant a les altres edificacions, hi trobem una església d'una sola nau amb fragments gòtics que hem pogut documentar en el primer terç del segle XIV i que compta amb diversos afegits i modificacions posteriors i un edifici de

364 Enrique DÍES CUSÍ, José L. JIMÉNEZ SALVADOR, Enrique CRUSELLES GÓMEZ, "Castillo de Buñol (Valencia)..., cit.

factura essencialment barroca que conserva elements més antics relacionats amb el sistema d'abastiment d'aigua en els nivells inferiors excavats.³⁶⁵

A falta de datacions més precises i havent comprovat la preexistència d'una fortificació potent de cronologia islàmica relacionable amb les referències documentals de fonts àrabs dels segles XII-XIII, podem suposar algunes modificacions en el període de la senyoria directa en mans del rei Jaume I i en el que fou dels Pere Ferrandis d'Íxer, pare i fill. El perímetre defensiu que encara es conserva i el front monumental del recinte nord semblen atribuïbles al període dels comtes d'Urgell, és a dir, al segle XIV que, com és conegut, va proporcionar algunes oportunitats de posar a prova la seua consistència amb ocasió de diversos conflictes i molt senyaladament en la rebel·lió del comte Dissortat a principi del següent segle.³⁶⁶ Amb seguretat, les guerres amb Castella del nou segle XV propiciaren també la provisió d'intervencions de reforç i millora. Els segles següents significaren un decaïment del paper defensiu de l'estructura militar que s'havia de recuperar en conflictes posteriors d'envergadura com ara les guerres de Successió i la del Francés. Les darreres notícies relacionades amb el paper del recinte castral amb conflictes bèl·lics pertanyen als greus episodis de les insurreccions carlines. Lògicament, l'evolució de les tècniques de guerra forçaren algunes modificacions estructurals com ara la sobreelevació de paraments per emparar la fuselleria o la instal·lació de bateries.

Per la seua part, el castell de Xiva compta de poc temps ençà amb una aportació que ens permet fer algunes observacions al voltant de la seua estructura i evolució. Segons l'autor, Francisco Blay, diverses informacions i actuacions arqueològiques permeten identificar testimonis d'una ocupació molt

365 La datació del temple del castell de Bunyol prové d'una de les comandes incloses al testament del comte Jaume I d'Urgell que va ser copiat al CX, doc. n. 16

366 Agustí RUBIO VELA, "Del asedio de Buñol al de Balaguer. Los valencianos y la sublevación de Jaume d'Urgell (1413)", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 77 (2001), p. 155-217.

antiga al voltant del calcolític. Atribueix, tanmateix, l'existència d'una fortificació a l'època de domini musulmà. En temps de la conquesta catalanoaragonesa del segle XIII, el castell devia estar compost per dues plataformes que es correspondrien als "albacar" i "celòquia" que caracteritzen tradicionalment les fortaleses islàmiques. Sempre seguint Blay, sembla que la plataforma superior, d'uns 5000 m², que allotjaria l'esmentada "celòquia", es va edificar en primera instància i, malgrat l'actual estat d'arrasament, s'hi han pogut identificar restes d'haver acollit construccions diverses en el recinte. Al seu si conté també restes d'un mur que "puede ser de época andalusí" i que divideix en dues meitats aquesta plataforma superior. Posteriorment es bastiria un llenç amb defenses en forma de torres que tancarien l'espai corresponent a "l'albacar" envoltant la plataforma inferior, la porta d'accés del qual, amb un traçat recolzat per a potenciar la funció defensiva, pot encara hui identificar-se.³⁶⁷ El ben cert és que les restes que hi perviuen són un magnífic testimoni d'un llarg procés d'arrasament amb evidències de reutilitzacions successives que la documentació relaciona amb les diverses ocasions en què els conflictes bèl·lics l'han posat a prova, el darrer episodi de les quals seria la ubicació d'un petit destacament amb funcions d'observació per tal de defensar un aeròdrom fet servir per l'aviació del govern de la Segona República Espanyola.

Per la nostra part, la trobada del testament del comte Jaume I d'Urgell copiat al Cartulari de Xestalgar ens va permetre confirmar l'existència al recinte castral d'una capella dedicada a Santa Maria, ja que entre les diverses deixes encomandes als seus marmessors, el comte, ordena "*emi per dictos manumissores nostros decem solidi Barchinone censuales pro una lampade que ardeat nocte dieque ante altare beate Marie, capella castris de Chiva*".³⁶⁸ Com demostrarem més endavant, en realitat hi ha indicis molt contundents per a poder atribuir l'existència del temple als darrers decennis del segle XIII, molt a

367 Francisco BLAY GARCÍA, *El castillo de Chiva a través del archivo de Mora Yuste*, a Asociación Cultural Átame, (sense lloc), 2013.

368 CX, doc. n. 16, Peralada, 14 de maig del 1344.

prop de la data que hem proposat per a fixar la configuració d'una colònia cristiana a Xiva.

Algun document que veurem al·ludeix també a l'existència d'una fortificació a Setaigües. No és pas estrany si considerem la situació estratègica i la funció econòmica que, totes dues plegades, deriven del fet de constituir una localització fronterera amb el regne veí de Castella. Més sorprenent és la minsa rellevància documental que n'hem pogut trobar: tan sols una menció relativa a la necessitat de realitzar algunes inversions per iniciativa del rei Alfons en l'any 1335.³⁶⁹

Cal també recordar la pervivència d'algunes altres edificacions defensives a Godelleta, Xestalgar, i també, finalment, les referències documentals a l'existència de sengles projectes de fortificació frustrats: un a l'alqueria de Turx en la zona de confluència del riu "Chico" o "Juanes" amb el riu de Bunyol i un altre a l'alqueria de Motroton, possiblement relacionable amb la misteriosa alqueria de la Bacolla o La Baycuella, com ja hem comentat. En altres apartats del nostre treball ens hem referit a aquests projectes que no podem deixar de recordar en aquest punt. Es tracta de sengles propostes de fortificacions que haurien estat planejades a construir i que, totes dues, no es van finalment portar a cap ja que cap altre rastre documental o arqueològic ha permés a hores d'ara de comprovar-ne la materialització. Per una altra banda, entre els nostres documents hem trobat diverses al·lusions relatives a la importància de la conservació de les fortaleses de les baronies de Bunyol i Xiva, com després comprovarem.

Quant a la dotació defensiva de les nostres fortaleses hem fet servir els suggeriments i les observacions fetes per Ferrer i Malloï (al quadre: MTFM) al voltant de les corresponents al sud del territori valencià per tal de confeccionar aquest quadre orientatiu considerant els criteris proposats per l'autora en relacionar la dimensió econòmica de la retinença assignada amb la nòmina dels

369 ACA, CR, reg. n. 545, f. 94 v., València 6 d'abril del 1335.

efectius militars presents. Cal, tanmateix, no oblidar que el caire rendístic que per la nostra part podem atribuir als nomenaments dels nostres alcaids relativitzen severament la suposada relació entre la quantitat de la retribució i la dotació d'homes armats que vertaderament es pogué donar.³⁷⁰

Castell	Data	Retinença (en sous)	Homes	Font i reg. CR, ACA
Alacant	1303	5.000	40	MTFM
Oriola	1304	7.000	50	MTFM
Bunyol	1310-1315	3.000	30	reg. n. 234, f. 58.
	1318	2.500	25	reg. n. 418, f. 37 v. i reg. n. 363, f. 1 r.
Xiva (alcaid i batlle)	1315	3.000	30?	reg. n. 416, f. 54 r. i reg. n. 419, f. 7 v.
Macastre	1306	1.000	10	Reg. n. 270, f. 61 r.
	1315	500 ³⁷¹ + 100 (taverna)	5-6	Reg. n. 234, f. 59
	1320 i 1329	550 + 100 (taverna)		Reg. n. 385, f. 53 v. i reg. n. 561, 105 v.
Xestalgar	1331	400 (¿inclosa batlia?)	4	Reg. n. 561,102 v.

370 Maria T. FERRER MALLOL, "La tinença a costum d'Espanya en els castells de la frontera meridional valenciana (segle XIV)", *Miscelànea de Textos Medievales*, 4, CSIC-Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1988, p. 1-49.

371 El text copiat al tom XII de la CODOIN, n'especifica la distribució: "Item l'alcayt del castell de Macastre 300 s. e part los dits 300 s. pren 8 cafissos entre forment i panís que valen 200 sous e així munta ço que pren 500 s." (p. 278). També afegeix el valor estimat per l'explotació de la taverna en 100 s. més. En endavant la retinença s'estima en 550 s. Sense cap menció al complement de gra. La taverna romandrà afegida al salari de l'alcaid. Veg. Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* (CODOIN) (Imprenta del Archivo, Barcelona, 1856) al tom XII, p. 266-288, a partir de ACA, CR, Vària, n. 41, f. 41 r. - 53 v. (1315). També al tom. XXXIX (Imprenta del Archivo, Barcelona, 1871) p. 91-125

El paper rellevant en la tasca del control territorial de la revoltada taifa valenciana que generalment s'atribueix al procés colonitzador per efectius poblacionals cristians i que de manera determinant han assenyalat diversos autors troba en les nostres baronies tres diferents formes de materialitzar-se. Per una banda la creació d'un espai exclusiu per a pobladors cristians immigrants al lloc de Setaigües. Per una altra l'ocupació parcial de la localitat de Xiva també amb colons cristians que mantingueren com hem vist una presència subsidiària al llarg dels segles anteriors a la neteja ètnica del 1609 que suposà la depuració dels seus conveïns musulmans. La mateixa baronia de Xiva registra l'existència d'un nucli poblat de reduït potencial demogràfic anomenat Miralcamp i que documentem sempre habitat també per població cristiana com també hem vist i que ocupen unes terres de bona qualitat i molt probablement dotades de xarxes hidràuliques. Finalment cal considerar un seguit de llocs menors, explotacions o masos que són normalment entregats a servidors cristians i que en algunes ocasions van ser objecte de projectes d'assentament encara que amb bracers indígenes.

El resum publicat ara fa uns anys per E. Guinot al voltant de les cartes de poblament i l'organització del territori de la nostra zona en el segle XIII i principis del XIV recollia importants al·lusions a la presència de contingents de colons cristians en diversos indrets de les senyories de l'actual comarca de la Foia de Bunyol-Xiva. Deixant a una banda l'evidència d'un poblament exclusivament nouvingut per al cas de Setaigües, que ara reprendrem, comprova l'existència d'una comunitat cristiana a Xiva almenys a partir del 1280 tot ressenyant diversos documents procedents de la Cort del justícia de la ciutat de València. Per al cas de Bunyol, refereix també un parell de possibles atribucions documentals a alguns personatges que podrien representar l'existència "*en la localidad de algunas familias cristianas*". En qualsevol cas i atenent l'estranyesa que ens inspirava aquella apreciació hem comprovat que el document procedent

de l'Arxiu Reial de l'any 1294 que hi esmenta l'autor en realitat es refereix a un Pere Beneito "*vicini de Burriol*".³⁷²

Quant als masos de colonització, únicament tenim constància d'un sol cas en la baronia de Bunyol. Es tracta de la donació de Benibonell feta a Jaume de Castellnou, batlle de Bunyol, per l'Infant Alfons el 27 de febrer del 1318 a perpetuïtat i sotmès a un cens de 20 s. anuals. El topònim que descriu aquesta donació anima a considerar que es tracta d'una antiga alqueria d'època islàmica, com ja hem fet en altres apartats. El territori s'hi descriu com a "*hereditatem Benibonell que est in termino castris nostri Bunyolis*". L'heretat que és objecte de la donació s'acompanya "*cum suo secano vocato Forata*". Com que també comptem amb les afrontacions això ens permet assajar una ubicació aproximada. Els llinars que envolten Benibonell són "*ex una parte in barrancho de Turch et ex alia parte cum rivo ubi descendit de Bunyole*". També es parla de la "*viam superiorem per quam itur ad Macasta*" de manera que només pot tractar-se d'una zona limítrofa amb l'alqueria de Turx en l'indret conegut hui com a "Masia del Oliveral". El secà fa servir en la seua descripció també referències suficients, ja que s'hi explica que "*dicta Forata ... constituta est per secano terminatum ex una parte in rivo quo venit de Raquena et ex alia parte in quodam barranco vocato arabico Fanadach Racana et ex aliis partibus cum monte*" i aquesta descripció ens sembla suficient per tal d'ubicar-nos en la zona que encara hui es coneix amb aquell nom encara que ara, paradoxalment, aplicat a un embassament: el pantà de Forata (làtova).³⁷³ El batlle rebé també permís per construir-hi, a Benibonell,

372 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "Las cartas de población medievales de la comarca ...", cit., p. 29-41, p. 40 (hem llegit al doc. de l'ACA, CR, reg. n. 100, f. 132 r. i hem entès que era "vicini de Burriol"). La confusió entre Bunyol i Borriol la tornarem a trobar an altres casos que ens permetran comprovar de quina manera la proximitat de les realitzacions gràfiques d'ambdós topònims, Borriol i Bunyol, poden induir errors.

373 ACA, CR, reg. n. 382, f. 108 r., València, 26 de febrer del 1318. El vam publicar fa uns anys sense corregir l'any de l'Encarnació. Veg. Manuel PASTOR i MADALENA, "Estelas del poblamiento...", cit, doc. n. 1. El text presenta alguns errors de còpia i la complexa

“domum seu hospicium in quo vos seu laboratores seu cultores” puguen residir i l'autoritzava també perquè *“vos construere et facere columbarium”*.³⁷⁴

Més endavant trobarem també algunes mencions a personatges d'onomàstica cristiana que reberen donacions dels senyors de Bunyol com ara, Pere de Rocafort, porter de l'Infant o Guillem Peres d'Arguedes, probable servidor de Pere Ferrandis o el munter encomanat del control dels recursos del mont a Bunyol, Sanxo López. Comprovem que són molt escasses les mencions a aquests personatges cristians. Un d'ells, era propietari des del 1275 d'una heretat que confrontava amb una finca els límits de la qual eren precisament *“la vinya de García Pereç de Peralta, e de la otra part en el ryo e aquella heredad que tu as en lo mont”*.³⁷⁵

La baronia de Xiva proporciona altres referències relatives al que podem considerar com a masos de colonització. Pel que sembla es tracta d'explotacions d'una certa entitat, complexa d'avaluar amb detall, que són entregades a cavallers de confiança o servidors distingits. Per una banda, trobem l'heretat anomenada *“hereditamento seu loco vocato Lo Castelar”* que en l'any 1318 es trobava en mans de *“cives Valencie”* Bernat Dalmau a qui l'Infant ha de defensar davant la universitat de Xiva que li exigeix la seua contribució a les despeses i obligacions de la vila. El jove comte recorda la franquesa que gaudeix aquella possessió. Anys més tard el mas pertany a l'antic procurador Enric de Quintavall, considerat aleshores, el 1330, com a *“consiliario nostro dilecto”* i el monarca li

interpretació del possessiu “suo” aplicat al secà de Forata respecte de l'heretat de Benibonell.

374 ACA, CR, reg. n. 382, f. 123 v., Tortosa, 26 de maig del 1318.

375 ACA, CR, reg. n. 289, f. 43 v., València, 5 febrer del 1308. Confirmació de la reina sobre el document inserit signat per Pere Ferrandis (I) “Data en Siet Augas, VI días andados del mes de noviembre anno Domini M CC LXX V”. El posseïdor de la vinya que confronta amb la nova plantació de Mahomet Abentariç, García Perez de Peralta, és evidentment un dels pocs personatges d'onomàstica cristiana que hem pogut documentar en la zona i, segons creiem, ha de tractar-se d'algun servidor del baró.

concedeix unes aigües sobrants per poder regar *“mansum vestrum vocatum Lo Castellar”*, sense perjudicar els habitants de Miralcamp. Aquesta indicació suggereix la possibilitat que l’heretat estiguera prop d’aquest lloc amenaçat.³⁷⁶ Entre les disposicions contingudes en una sentència sobre la divisió dels termes de Xiva i Xest del 7 de gener del 1318 que veurem més endavant es va fer servir El Castellar com a referent de la proximitat d’una font les aigües de la qual, el seu aprofitament, romanien en disputa. El relat ens permet, també, d’acostar-nos a la localització del Mas del Castellar. Es tracta precisament d’una de les resolucions referides expressament a la utilització dels cabals dels aquífers on s’explica *“quod fons qui vocatur de Xestelcamp prope El Castellar qui remanet infra terminos de Xiva iuxta presentem divisionem remaneat et sit imperpetuum pro ademprivio et usu dicti nobilis Eximeni Petri et hominum suorum de Xestelcamp absque impedimento et contradiccione domini de Xiva et hominum suorum, et nichilominus quod homines de Xiva habeant usum et ademprivium de fontis tam pro ganatis suis quam extraneis non inmutando alvenu sive decursum aque predictae fontis in fraudem vel periudicium castris de Xestelcamp”*.³⁷⁷

Ambdós casos creiem que podem considerar-los sengles iniciatives de colonització ja que el mas del Prat, alguns anys després, va fer esclatar un important conflicte amb la universitat de Xiva *“propter constructionem factam de hospitali vocato del Prat quod est constructum infra terminum loci de Xiva”* del qual ja hem parlat. Com veiem es tracta d’edificacions que, amb molta

376 Bernat Dalmau en ACA, CR, reg. n. 363, f. 15 r., Castelló de Farfanya, 19 d’abril del 1318; Enric de Quintavall en ACA, CR, reg. n. 482, f. 39 r., València, 11 de novembre de 1330.

377 Veg. la nostra nota n. 267. La còpia de la sentència la va localitzar a l’AHCX el seu arxiver d’aleshores (1999), el professor de la Univ. de València, Vicent Pons Alós. En vam donar compte a l’article que escriguérem junts Vicent PONS ALÓS i Manel PASTOR i MADALENA, “El fondo Cheste en el archivo de la Colegiata de Xàtiva” que vam publicar a la *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 63-66). La comprensió i reconeixement toponímic, però, del recorregut de la delimitació no hauria estat possible sense els consells i les ajudes de Francesc Pérez Calabuig, agent forestal de Xiva.

probabilitat, estarien destinades a acollir un grup de camperols o per fer servir algun tipus de magatzem. El fet és que es va produir una important afecció a la xarxa viària.

Un altre indici per a la localització de les dues masies, que les pressuposem properes i no massa lluny del poblat de Miralcamp prové del fet que aquella queixa dels prohoms de Xiva s'havia originat perquè les construccions del Prat havien ocasionat greus danys al camí principal de Xiva i ara el rei els autoritza que es facen les reparacions necessàries perquè el trànsit principal travesse la vil·la com ja hem vist.³⁷⁸ Com hem comprovat adés, un plet prou sorollós sobre la delimitació dels termes de Xiva i Xest que analitzarem més endavant refereix també la ubicació del Castellar dins del terme de Xiva encara que en un lloc molt proper a les terres de Xest.

Tot plegat ens anima a proposar una localització relacionable amb l'actual paratge que es troba dins el terme municipal de Godolleta anomenat precisament "El Prado" i que ha pogut transmetre a la toponímia viva l'existència d'aquell nucli colonitzador. A partir d'ací, com que el mas del Castellar aprofitava les aigües sobrants de l'anterior, haurem de cercar la seua ubicació seguint cap a orient el perfil topogràfic en direcció cap a Miralcamp, els habitants del qual, i sempre segons el document que autoritzava la construcció de la xarxa d'irrigació que adés hem vist, podien veure's beneficiats de l'empresa i per tant havien de contribuir-hi proporcionalment "*per solidum et liberam*".

Diversos indicis, com ara alguns que ja hem vist, evidencien que la zona del Pla de Quart, les planes del territori entre el barranc de Xiva i la Serra Perenxisa, eren les millors terres de conreu de la baronia de Xiva i a banda de la possible "reserva" que adés esmentàvem podem relacionar amb aquells dominis els masos de El Prat i El Castellar, heretats entregades a cristians, importants servidors del encontorns de la corona i del comte d'Urgell. Comptem encara amb un parell de documents definitius en aquest sentit.

378 Veg. la nostra nota n. 302 i text.

En febrer del 1315, l'Infant Alfons, en una de les seues primeres disposicions per ell dictades en relació amb les nostres baronies, ordenava al seu batlle de Xiva que fes efectiva la seua ordre d'entregar a Berenguer Anglés "X jovades de la miylor terra qui sie en lo Pla de Quart en terme de Chiva". L'agraciat personatge hi és identificat com a "de casa e de la scrivania del dit senyor rey" i les ordres havien estat donades amb anterioritat a l'antic batlle que no les havia pogudes complir perquè havia mort recentment. Li havia encomanat l'Infant que "mesuràs les dites X jovades de la millor que [y] fos ço és a saber prop lo loc apel·lat [de] Miralcamp" encàrrec que ara confirma al nou batlle.³⁷⁹ Una nova disposició, ara signada pel comte i la comtessa, recorda la donació amb data al castell de Balaguer el 8 de març del mateix any i ens informa de les afrontacions de l'heretat. L'entrega es va fer en franc alou i a plena disposició del rebedor i la delimitació recull en primer lloc "*manso Bernardi Claperiis*". Com és conegut, Bernat Clapers fou un important membre de la naixent burgesia valenciana que va fundar un hospital a la ciutat.³⁸⁰ Aquest mas, tal com recull el text, havia estat abans de Mateu Calonge que podem identificar també com un destacat prohoms del cap i casal. Calonge fou notari també de la ciutat de València.³⁸¹ Les terres confronten també "*cum tercio mollone per quem dividitur terminis de Chiva et de Quart... cum monte de Penxisa* (sic per Perenxisa)" i amb el camí que condueix a Godelleta ("*cum itinere per quem itur apud Godallam*").³⁸²

379 ACA, CR, reg. n. 416, f. 109 v. - 110 r., Lleida, 9 de febrer del 1315.

380 Agustín RUBIO VELA, "Una fundación burguesa en la Valencia medieval: El Hospital de En Clapers (1311)", *Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam*, 1 (1981), p. 17-49.

381 Enric GUINOT i RODRÍGUEZ, *Pergamins, processos i cartes reials...*, cit., doc. n. 103 del 1297, p. 189-191. També apareix signant un document de Gombau d'Entença del 1307 al·ludit en un dels nostres documents: ACA, CR, reg. n. 418, f. 34 v. - 35 r.

382 ACA, CR, reg. n. 416, f. 112 v., Balaguer, 8 de març del 1315.

f) El destí de Setaigües

En un petit article que vam publicar amb motiu del 750 aniversari de la Carta Pobla de Setaigües i en relació amb la datació crònica i la transmissió del document original, vam plantejar també la dificultat per tal d'esbrinar la preexistència d'una comunitat andalusina en temps de la conquesta jaumina, la realitat de la qual i el recorregut del seu destí constitueixen encara avui una de les incògnites més aclaparadores. Cap relat cronístic, cap document del segle XIII o XIV dels que hem trobat o dels que eren coneguts no fan cap tipus d'esment que ens permeta ni tan sols intuir qualsevol mínima petja dels andalusins. Una publicació recent de Julio Grau Zahonero, ben documentada per als segles XVI i posteriors, evidencia l'absència absoluta de rastres de població musulmana i, en lògica conseqüència, la manca de referències relacionades amb l'expulsió del 1609.³⁸³ La toponímia transmesa no hi ajuda gaire. Aquest silenci tan rotund ens

383 Julio GRAU ZAHONERO, *Setaygües: Puerta del Reino*, Goaprint, València, 2008.

L'autor confon l'evolució de les primeres notícies sobre l'ocupació i la transmissió del senyoriu sense entrar a analitzar la preexistència d'un nucli poblat ni el destí dels autòctons després de la colonització del 1260. En el seu capítol dedicat a l'evolució de la demografia recull que "en época musulmana (la población)... estaría más dispersa a lo largo del término, habitando en pequeños núcleos de escasa entidad denominados 'alquerías'" i hi afegeix l'arribada dels colons que "llegaron a Siete Aguas concentrándose en la villa" (ib., p. 303). La documentació que aporta al llarg de la seua interessant obra no recull ni una sola menció, no sols a una suposada població preexistent en temps de la conquesta sinó també a qualsevol rastre de supervivència andalusina o morisca en els segles posteriors. Totes les dades que aporta corresponents al segle XVI parlen sempre de "cristianos viejos". Només cita en un paràgraf que en l'any 1575 "algunos judíos y moriscos habitaban extra-muros del recinto fortificado, en el arrabal". Afirmació que sembla provenir d'una font indirecta. Afegeix encara un plànol que pretén reconstruir l'estructura urbana de la vila anterior al 1780 on, a més de proposar un recinte "íbero-romano" assenyala la ubicació d'una antiga església a la qual atribueix l'apel·latiu de "ex-mezquita" (ib., p. 304-305). Les apreciacions sobre la toponímia es deriven de la nostra col·laboració en la recollida de

obliga a considerar poques alternatives. Podem pensar que estem davant d'un nucli assolat, la població autòctona del qual ha estat anihilada o gitada i també se'ns ofereix la possibilitat de considerar una fundació colonial. Val a dir que aquesta darrera possibilitat encaixa amb dificultat amb certs passatges del document del 1260 que recullen diverses referències a construccions preexistents. S'hi esmenta, per exemple, una fortificació que s'erigeix en un element exceptuat de la donació genèrica feta als nouvinguts. "*Excepta tamen turre quam ad opus nostri retinemus*" fan escriure la senyora de Setaigües i el fill que tenia amb el rei, Pere Ferrandis. El director del projecte de colonització, un personatge anomenat Miquel Peris de Portaguerra, és agraciat per la senyoria amb l'entrega d'un *palacium* descrit per uns llandars –cases, séquies i fins i tot una porta de la vila- que obliguen a considerar definitivament que el lloc ha estat objecte d'una ocupació anterior, si més no, al moment de la redacció del text poblacional.

No podem ací obviar que la hipòtesi de reconstrucció de la trama urbana per a l'època medieval que recull l'obra de l'autor abans esmentat encaixa sense massa problemes amb un urbanisme projectat de factura colonial ben lluny de les trames característiques de l'urbanisme andalusí. Si fos així, certament hauríem d'atribuir-li a la suposada fundació una datació amb una anterioritat suficient que permetés justificar les al·lusions adés esmentades a les edificacions que serveixen de referència al tenor del document que regula l'ocupació en aquell any del 1260.³⁸⁴

Precisament, aquest document recull una frase inquietant que caldrà tenir en compte per a reconstruir l'evolució de Setaigües dels primers anys del

dades del *Corpus Toponímico Valenciano* (ed. Acadèmia Valenciana de la Llengua, Generalitat Valenciana, València, 2009).

384 Manel PASTOR i MADALENA, "Siete Aguas: 750 años ...", cit. Una completa relació de les múltiples còpies existents del document apareix publicada per Julio Grau Zahonero (veg. nota anterior, *Setaygües...*, cit., p. 29, nota n. 15) que també s'hi fa ressó dels problemes de la correcta datació d'aquest important document.

segle XIV. La confirmació feta per l'Infant al·ludeix al fet que el document l'han perdut els habitants del lloc ("*cum originali instrumentum forme predicte ammissum fuerit*") en unes imprecises circumstàncies que no s'hi especifiquen, ja que la pèrdua s'havia esdevingut "*tempore quo locus predictus de Septem Aquis barrigatus fuerit*". Cal pensar que si la confirmació és del 1318 algun esdeveniment greu havia d'explicar el sentit de l'argument justificatiu de l'Infant. No creiem pas agosarat cercar l'explicació del fet que Setaigües "*barrigatus fuerit*" en el marc dels enfrontaments amb els castellans o per alguna controvèrsia particular amb els conflictius veïns de Requena.

1.2.2. Economia i espai agrari

Les condicions físiques del nostre territori limiten severament els aprofitaments. Encara a les portes del tardà procés d'industrialització, esdevingut amb la important excepció del curs del riu Bunyol a principi dels anys seixanta del passat segle XX, el paisatge agrari dominant es podia caracteritzar per l'hegemonia dels cultius de secà, tímidament acompanyats -ornats diríem a hores d'ara- de les hortes properes als nuclis habitats que aprofitaven, tal com ara fan, alguns corrents i afloraments que han permés un hidraulisme prou limitat en termes generals. La dualitat comarcal oferia aleshores una perspectiva ben marcada amb una distribució funcional entre l'eix industrial Bunyol-Alboraig i el piemont agrícola de Xiva-Xest-Godelleta.

Els afloraments dels aqüífers que amb sol·licitud tracten de compensar la magra xarxa hidrogràfica amb prou feines permetien una agricultura de subsistència a les vores d'unes viles acuradament recolzades als revolts de barrancs i rius. El secà, allargant-se per les planes i els vessants amables de les primeres llomes, apareixia sembrat de garrofers, ametllers i vinyes.

A ponent, les serralades han acollit, almenys des de l'Edat Mitjana, ramats casolans i forans en unes pastures d'aprofitament secular que ha deixat alguns testimonis ben antics. De l'Aragó i Castella baixaven camí de les riberes del Xúquer i del Túria per canyades, veredes i cordells fugint dels rigorosos hiverns de terra endins.³⁸⁵

Amb seguretat, la proximitat de les serralades convertia el bosc i la naturalesa en un rebost a la mà ple de recursos accessibles per tal de complementar i satisfer les necessitats dels habitants de la Foia i del Piemont o Camp de Xiva. La fusta i la pedra, els fruits dels arbres i les plantes, o els animals

385 Francisco PÉREZ CALABUIG, *Recuperación Histórica de las vías pecuarias de la Baronía de Chiva*, Riella, Xiva, 2003.

grans i menuts es disposen, amb permís del senyor, a enllestir el ventall d'aspiracions dels camperols i les seues famílies per gaudir d'una supervivència sempre amenaçada pels avatars de la pròpia naturalesa i les exigències contributives dels barons.

Les economies domèstiques necessiten també, a més de les matèries primeres i la pròpia capacitat per a transformar-les i tractar d'obtindre'n un excedent, un instrument per a materialitzar-lo: el mercat. La relativa distància respecte dels grans centres de consum encerclen les oportunitats cap a àmbits comarcals sense que puguem menystenir certes iniciatives més agosarades de les quals hem pogut reunir algunes notícies interessants. La proximitat d'una important via de comunicació com era el camí de Requena reservava als habitants d'aquestes contrades algunes opcions per tal d'assolir empreses de major abast.

A banda del mercat dels productes, el creixement econòmic requereix d'un mercat del crèdit del que no ens han arribat notícies més enllà d'algunes informacions que palesen les insuficiències que caracteritzen les economies camperoles.

1.2.2.1. La muntanya i els recursos naturals

Ja hem comentat de quina manera la proximitat del *saltus* pogué contribuir a satisfer les importants demandes de matèries primeres i a obtenir els complements alimentaris que apaivagaren les penúries de les més que probables magres olles tant les dels camperols indígenes com les dels nouvinguts. La pedra i la fusta, les pastures i la llenya, els eixams i la cacera, la grana i les plantes tèxtils formaren part de les actuacions extractives envers la naturalesa que els encerclava i se'ls ofería sota la mirada atenta de la senyoria sempre avesada a cercar noves fonts de renda en les activitats desplegades pels vassalls. Comprovarem que els camperols de Xestalgar paguen delme del "fascal", per exemple, i encara al segle XV, comprovarem la persistència d'aquesta collita representada per la recaptació del "delme de la trenylla" que creiem que podem relacionar amb la mateixa activitat recol·lectora.

A banda d'aquesta consideració atenent a la complementarietat funcional d'aquest garbell d'activitats sobre les economies domèstiques del camperolat potser caldria que ens acostàssem a avaluar la productivitat del *saltus* des d'una altra perspectiva i en concret en relació amb certes activitats. Amb tota probabilitat, tot i la dificultat per obtindre dades que permeten estudis comparatius, algunes d'aquestes activitats que se'ns mostren amb un potencial singular constituïren una potent font de renda senyorial i, paral·lelament s'erigirien com a motors d'un procés de diferenciació social intern a les comunitats camperoles que malauradament de bell nou podem, només, intuir. Tot i amb això algunes dades provinents d'altres estudis referits a èpoques immediatament posteriors ens ajudaran a proveir d'una certa versemblança les nostres apreciacions.

Malgrat la dificultat per documentar amb precisió l'abast de la seua vertadera dimensió, creiem que cal considerar en primer lloc i de manera destacada l'impacte econòmic de la ramaderia així com l'explotació de les salines, activitats que gaudeixen alhora d'una complementarietat evident.

També creiem necessari considerar en aquest punt l'extracció de la grana que compta, com veurem, amb algunes al·lusions entre la nostra documentació que creiem molt significatives.

a) Les activitats ramaderes: ramats i ruscs

Són diverses les al·lusions relatives a l'activitat ramadera en la nostra zona d'estudi tant als documents poblacionals com al conjunt de disposicions localitzades en la nostra recerca documental. Malgrat la impossibilitat de poder disposar de xifres o dades concretes, entre les línies dels texts analitzats rau la percepció, tal com ja hem avançat, que ens trobem davant d'una de les fonts de renda més importants. Com després veurem, la importància, relativa si més no, del potencial rendístic de les nostres baronies sembla difícil d'encaixar comptant únicament amb la producció d'unes terres poc amables i escassament irrigades i de topografia massa irregular, excepció feta de les planes de Miralcamp i les hortes de Xiva i Godelleta.

En els territoris de les baronies de Xiva i Bunyol la rendibilitat de l'activitat ramadera s'esdevé en dues modalitats: el bestiar estant i el transhumant. Per una banda cal tenir en compte l'existència d'un territori extens la disposició geogràfica del qual li ha reservat un paper fonamental en el recorregut dels camins de la transhumància. Un parell d'assagadors de primer ordre provinents de Castella i d'Aragó conduïen el bestiar dels ramats dels països veïns cap a diversos indrets de la Ribera del Xúquer fugint dels rigors hivernals i comunicaven amb un important centre de consum dels seus productes: la ciutat de València. A aquests efectes cal ací recordar de quina manera l'estudi de David Muñoz i Sergio Urzainqui sobre el camí de València a Requena ha posat de relleu, entre altres qüestions precisament el paper determinant del cap i casal del regne en relació amb l'obertura d'un carril que permetés el transport de mercaderies per aquest vell trajecte. De semblant manera remarquen el fet que aquesta mateixa via de comunicació acollia també la confluència de dues corrents de transhumància que procedents de les serralades de Conca i Terol i dels altiplans castellans cercaven refugi hivernal en les pastures mediterrànies.

A més a més, les serralades i el piemont comptaven amb una densa xarxa de vies secundàries o cordells, i un equipament ben assortit de mallades,

parideres, abeuradors i corrals i, el que també és força important, la disponibilitat de salines. La recaptació dels drets pas de les cabanes, el “muntatge” i de pastura, l’“herbatge”, degueren contribuir generosament a conformar un botí sucós.³⁸⁶

L'altra modalitat en la contribució de la ramaderia a l'economia camperola i a la renda senyorial és la producció autòctona que també ha deixat rastres entre els nostres papers. A falta de xifres concretes per poder avaluar la vertadera dimensió en aquell primer terç del segle XIV, el cens del 1510 ordenat per les Corts de Montsó ens permet disposar d'algunes dades que ens resulten una mica alligonadores en la tardor de l'edat mitjana. La baronia de Bunyol comptava aleshores de manera sorprenent amb una de les cabanes més grans de les recollides al document, és a dir, de tot el regne de València, només superada per la de la capital i la de Morella. La gran diferència que separa el cens de Bunyol de les xifres referides a la cabana de Xiva fa pensar que podem estar davant d'una mena d'especialització comarcal.

Se'n van fer ressò Carme Barceló³⁸⁷ i més recentment M. Teresa Ferrer i Mallol en una comunicació seua al 8é *Simposio Internacional de Mudejarismo* dels celebrats a Terol on llegim: *“Tenemos constancia de población islámica en Bunyol, que en 1510 pertenecía a Pere Mercader; el lugar y la Foia contaban con 358 casas, seguramente mudéjares íntegramente. La ganadería debía ser un factor básico de la economía de la zona, puesto que la cabaña ascendía a 19.452 cabezas, que aunque corresponde a una población numerosa, proporciona una media de 54,3 cabezas por fuego, que es la más alta que hemos visto. Xestalg, actualmente Xest, era un lugar mixto de 87 casas. En 1574 había 25 casas de cristianos y 60 de moros, podemos suponer que la población mudéjar era parecida. Xiva, con el territorio de su baronía, alcanzaba las 133 casas y un*

386 Aquesta qüestió compta amb dos bons treballs ja citats. Francisco PÉREZ CALABUIG, *Recuperación histórica...*, cit., i també Daniel MUÑOZ NAVARRO i Sergio URZAINQUI SÁNCHEZ, *El Camino Real...*, cit.

387 Carme BARCELÓ TORRES, *Minorías islámicas ...*, cit., p. 78

*capital menor en cabezas de ganado, 2.550 cabezas; en cambio, Dosaigües, con sólo 47 casas, poseía 3.808 cabezas de ganado. Xest, que era una localidad de población mixta de cristianos y moros, no aparece en los listados del fogatge de 1520; quizás se encuentra englobada en alguno de los señoríos de esa comarca ya citados”.*³⁸⁸

La documentació més antiga de la zona aplega ja disposicions relacionades amb aquesta activitat econòmica. Recordem que la carta de Bunyol del 1254 recollia el dret del senyor, en aquest cas el rei Jaume I, de percebre el *zaqat* com ja hem vist i després hi tornarem. Cal recordar també que la demanda inicialment feta pel mateix rei a l'aljama en l'any 1257 fou finalment remesa per tal de compensar l'entrega que anticipadament havien fet els andalusins d'un important nombre de caps de ramat.³⁸⁹

Un altre document del mateix segle XIII que ens proporciona informació relativa a la producció ramadera és la carta de Xestaltar que recull entre les seues disposicions el pagament d'un tribut de 2 d. per cap de bestiar i per cada rusc d'abelles. Més interessant resulta la relativa a l'exempció prevista, pel que fa a aquestes activitats, de la cessió feta a l'aljama del terç delme senyorial. Creiem per la nostra part que aquesta excepcionalitat cal millor relacionar-la amb un significat potencial rendístic que no amb un inversemblant gest de generositat senyorial. En un sentit semblant caldria també interpretar l'excepció

388 María Teresa FERRER i MALLOL, “Las comunidades mudéjares de la corona de Aragón en el siglo XV: la población”, *VIII Simposio Internacional de Mudejarismo. De mudéjares a moriscos: una conversión forzada (Teruel, 1999)*, Centro de Estudios Mudéjares, Teruel, 2002, p. 27-153, p. 91-92. Trobem ací la confusió entre Xestaltar i Xestalcamp (l'actual Xest). El llistat que hem consultat a l'edició de Rafael Valdecabres inclou totes dues poblacions. El “lugar mixto de 87 casas” és Xestalcamp. Xestaltar tenia població exclusivament musulmana. Veg. *El cens de 1510: relació dels focs valencians ordenada per les corts de Montsó*, ed. Rafael VALLDECABRES RODRIGO, Universitat de València, València, 2002, p. 37.

389 DB, II, doc. n. 53a.

feta, en aquest cas pel bisbe i el capítol de la seu valenciana, en el pacte que signaren el senyor de Bunyol, Pere Ferrandis (I) i els ocupants del soli episcopal. El text, signat el 1260, que després veurem, deixava en mans de l'Infant el delme complet de Bunyol i Riba-roja de Túria a canvi d'un pagament anual de 300 s. encara que, també excepcionalment, es detragué d'aquesta operació el delme "*omnium animalium*" circumstància que ens anima a considerar l'apreciació que mostraven els prelats episcopals per aquesta activitat productiva; estima que compartien amb la senyoria de Xestalgar. Als ulls i les butxaques del bisbe i capítol de la jove diòcesi valenciana les rendes derivades de la tinença i el tràfec de cabanes probablement despertaven algun interès no estrictament espiritual.

Aquestes consideracions exclusives es revelen com a nous indicadors d'una certa importància del volum dels ingressos esperats en relació amb aquesta activitat econòmica que havien estat apreciats a Bunyol per part de la diòcesi i a Xestalgar per part del seu senyor.

També podem afegir en relació amb la producció derivada de l'activitat ramadera la queixa relativa a l'entrega de la producció de llet d'un dia cada setmana a la senyoria que l'aljama de Bunyol exposava davant el barò perquè se n'apropiava l'alcaid injustament i que fou degudament atesa al pacte signat en la primavera del 1300. El document d'arrendament dels drets senyorials de la baronia de Xiva que ha donat a conèixer M. V. Febrer Romaguera, junt amb una col·lecció documental ben valuosa relativa a les aljames valencianes del segle XV, també inclou l'existència d'una exacció senyorial relativa a la producció de llet. "Lo dret de la let" consisteix a l'entrega que fan "los moros tots los dissabtes de maig (de) tota la let de tot lo bestiar, ço és, la del dia".

Precisament, aquesta nova documentació ens permet encara afegir algunes dades d'interès relacionades amb la ramaderia. Tot i tractar-se de documents del segle XV posen de manifest la persistència d'unes activitats que amb seguretat venien desplegant-se des de feia temps. L'arrendament abans esmentat relatiu a Xiva és del 31 de maig del 1471 i, a banda del dret sobre la llet que hem vist, inclou un seguit d'exaccions relacionades amb el ramat com després comprovarem.

Cal també destacar en relació amb les activitats assimilables a la ramaderia la relativa abundància de disposicions i notícies relacionades amb els ruscs que proveïen de cera i mel les necessitats domèstiques de les poblacions i assortien, amb tota seguretat, els mercats de la zona i, amb certa probabilitat, els d'abast superior. Com després comprovarem les exaccions imposades en les cartes de poblament revelen un alt interès per activitats com l'explotació dels ruscs i la disposició d'animals domèstics com ara gallines i també coloms.

Per una altra banda l'explotació dels ruscs constitueix un dels aprofitaments que són objecte d'un alt grau de conflictivitat que amb seguretat podem atribuir a la mobilitat que li és inherent com ara comprovarem.

A principi del mes de març del 1313, l'alcalde, el jutge i el consell de la localitat castellana de Requena, a ponent de la baronia de Bunyol, reberen del rei Jaume II una severa advertència nascuda de la queixa d'un grup de camperols de Bunyol que havien encomanat a un veí d'aquella localitat castellana que tinguera compte d'una certa quantitat de ruscs. Els de Bunyol denunciaren davant el seu senyor, el rei, que molts d'aquells ruscs havien estat cremats i trencats ("estarçadas i comadas") per veïns de la vil·la de Requena. El rei recorda als castellans que han estat advertits reiteradament i que els han requerit especialment dues cartes de l'Infant Jaume, procurador reial, i no han rebut ni esmena ni resposta. El monarca exigeix ara una satisfacció immediata a les demandes dels de Bunyol tot advertint que en cas contrari haurà de proveir en defensa del dret del seus vassalls.³⁹⁰

Encara que no trobem al·lusions en els textos que coneixem que regulen el poblament del *castrum* de Xiva, els seus habitants participaven també de l'explotació apícola. El seu senyor, l'Infant Alfons, escrigué a final de gener del 1322 al seu batlle de Xiva i li comunicà la sospitosa absolució de responsabilitat civil i criminal de Joan Pascasi, veí de Ruviols, que havia furat una colmena d'un

390 ACA, CR, reg. n. 152, f. 281 v., València, 5 de març del 1313.

colmenar d'un musulmà de Xiva encara que l'encomana també perquè vigile que el dany ocasionat siga restituït.³⁹¹

Malgrat el fet que no podem pas assegurar que tinguera una relació amb les nostres terres, no podem deixar d'esmentar un curiós document de la reina Blanca d'Anjou que en l'abril del 1310 encomanava el seu batlle general per al regne de València, Enric de Quintavall, que pagara el que li corresponguera al seu cambrer Joan de Sant ¿Lis? ja que li havia encarregat de tindre cura dels ramats de la dama que eren al regne de València. Es tracta d'un ramat, no sabem si nombrós, encara que ben variat ja que està compost de cavalls, eugues, pollins, bous, vaques, ases "*et omnia alia animalia*". No seria estrany que hagueren estat les pastures de Bunyol les elegides per tal d'acollir els reials animals atesa la disponibilitat que d'aquest senyoriu tenia la reial dama.³⁹²

La nostra percepció que l'activitat ramadera fou ben important pren força definitivament amb les aportacions de diversos autors que han estudiat els períodes posteriors, els segles XV i XVI quan la multiplicació i conservació de diverses fonts nodreixen amb rotunditat la forta i consistent inserció de les nostres terres en els circuits comercials relacionats amb l'activitat ramadera i dels diversos subproductes a ella associats. Un article de Manuel Ruzafa reflectia, fa uns pocs anys, el panorama dels musulmans d'aquesta zona i adduïa algunes dades que ens resulten ben interessants. Així el 1446 els compradors de dues parts de l'impost del carnatge que corresponien al bisbe, rebien de l'alamí de Bunyol, Abdallà Hilell, 110 lliures com a pagament anual de la recaptació corresponent a Bunyol i a Xiva. En quantitat semblant, 100 lliures, es va arrendar

391 ACA, CR, reg. n. 385, f. 75 v., València 28 de gener del 1321. L'infant Alfons al batlle de Xiva li comunica l'absolució de responsabilitat civil i criminal de Joan Pascasi, fill de Martí de P() Pascasi, veí de Ruviols, que havia furtat un rusc d'un colmenar d'un sarraí de Xiva i li encomana vigilar que siga restituït el dany ocasionat. Pel que podem deduir el delicte s'havia comés a Xiva, fet que suggereix la possibilitat que l'acusat fóra un pastor transhumant.

392 ACA, CR, reg. n. 290, f. 109 v., València, 6 d'abril del 1310.

el delme del carnatge en 1496 per part de Joan Uguart, “*presbiter beneficiatus in sedis Valencie, rector ecclesie parochialis de Bunyol*” i uns mercaders de la ciutat que després sotsarrendaren a unes quantes parelles de musulmans dels pobles integrats en el “quartell” afectat per l’exacció: les baronies de Bunyol i Xiva, i també Torís, Montserrat i Real (de Montroi). El mateix autor ens ofereix un parell d’exemples relatius a operacions comercials que mostren la relació dels ramats de la nostra zona amb comerciants de la ciutat. En 1448, Fucey Mardanis, carnisser de Bunyol, venia 500 pells de cabres i corders a un pellicer de València de qui rebé de bestreta una quantitat important: 600 s. dels prop de 1.500 s. que suposava la totalitat de la comanda. Tot i representar una quantitat elevada, d’animals i de numerari, l’acord es va tornar a fer en semblants termes dintre del mateix any duplicant el volum de l’operació. Anys després, en 1454 el mateix carnisser de Bunyol associat amb altres de la zona signava un acord de venda d’un mínim de 800 pells de cabriu procedents de les carnisseries de Bunyol, Alfarb i Llombai.³⁹³

A banda de les transaccions amb els pellissers, una altre subproducte fonamental de la ramaderia ofereix també rastres documentals a considerar: la llana. En l’any 1409 dos musulmans de Bunyol i Xiva venien a un “perayre” de la ciutat 65 arroves de llana a raó de 21 s. l’arrova. Com a fiador de l’operació apareix un tintorer de la moreria de València, Abrahim Xupió, membre d’una important nissaga que emparentaria amb la potent família bunyolera dels Taraçoní. El 1413 un cabanyer cristià de Xiva associat amb musulmans de la baronia vengueren a un mercader de València entre 80 i 100 arroves de llana a un preu inferior, de 16 s. l’arrova. Finalment, Joan Pedrón, veí de Setaigües,

393 Manuel RUZAFÀ GARCÍA, “Los mudéjares de las comarcas interiores de Valencia en el siglo XV: una prospección elemental”, *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (1997), p 21-28. Suposem que, més que el “carnatge” mateix, l’impost arrendat es tractaria del delme corresponent, ja que l’autor al·ludeix clarament al fet que són dues les parts que corresponen al bisbe.

reclamava 463 s. restants d'una quantitat major a uns carnisers musulmans de Bètera als qui havia venut una quantitat indeterminada de cabres.³⁹⁴

D'aquella mateixa època, principis del segle XV, Juan V. Garcia Marsilla ens aporta també dades que reforcen aquesta importància, relativa si més no, de les activitats agropecuàries en aquest cas concernents a la baronia de Xiva. Com ell mateix diu analitzant el segrest d'aquesta baronia produït el 1415, en aquestes contrades "*tenían además cierta importancia las rentas relacionadas con el pastoreo transhumante y, además de un genérico tributo 'per lo pas de les cabanyes' se arrendaba periódicamente el uso de cada una de las dehesas que existían en la baronía*". Els arrendadors de la "defesa de damunt" el 1417 van ser ramaders de Terol que pagaren vora 4.000 s. per tres anys. Quant a la recaptació del carnatge, el terç delme corresponent a la senyoria fou arrendat per preus entre els 500 i els 1.000 s.anuals.³⁹⁵

Molt destacadament cal recollir ací la breu, encara de documentadíssima, síntesi elaborada molt recentment per Federico Verdet on es concentren desenes de notícies recollides a partir de la bibliografia dels principals especialistes i derivades de les seues pròpies aportacions obtingudes a partir d'un pacient escorcoll arxivístic.³⁹⁶

El mateix autor reflectia en un treball seu anterior sobre el Comtat de Bunyol que en el segle XVIII "*La ganadería tiene un cierto peso en la economía del condado de Buñol. Al menos 35 campesinos de Buñol tenían rebaños de cabras*" i també que "*los pastores de la comarca juegan un papel extraordinario en la ganadería trashumante que procede de lugares como Camarillas, Abajuj, El*

394 Ibidem.

395 Juan V. GARCÍA MARSILLA, "Endeudamiento señorial y comunidad campesina en la Edad Media. El secuestro de la baronía de Chiva (1415-1425)", *Revista de Estudios Comarcales*, 4 (1999), p. 57-61.

396 Federico VERDET GÓMEZ, *Los mudéjares...*, cit. Veg. especialment el capítol dedicat a l'economia mudèjar, p. 57-69.

Pobo, Cuevas de Almudén, Alcalá de Mora, Alcalá de la Selva y Terriente, todos ellos en la provincia de Teruel, así como Sisante y diversos pueblos de la sierra de Moya (Alcalá de la Vega) en la provincia de Cuenca” finalment afegia que “*Las colmenas no carecían de importancia y, de hecho, 60 campesinos se dedicaban a la apicultura*”.³⁹⁷

Val a dir en aquest punt que amb molta probabilitat aquest recull apressat de notícies relatives a la que degué ser una frenètica activitat comercial de les nostres baronies derivada dels subproductes de la ramaderia caldria millor relacionar-la amb el procés experimentat pel conjunt del regne en configurar-se com un potent nucli proveïdor de llana imbricat en els circuits europeus de l'època tot al llarg del segle XV.³⁹⁸ De manera que podem endevinar un impuls força significatiu des de la segona meitat del segle anterior. Tot i amb això el període per nosaltres estudiat revela també, com hem vist abans, la importància relativa del subsector ramader en l'economia comarcal.

Cal també recordar l'existència d'un comerç relacionat amb la cura dels animals que són també venuts al si de les aljames o als territoris aliens i, com després veurem, forneixen els guanys baronials. També l'exercici jurisdiccional ens ha llegat petges relatives o que al·ludeixen a aquesta activitat econòmica. 52 van ser les ovelles de què es va emparar l'alcaid de Bunyol per un greu incident a Setaigües. L'empara del ramat s'havia esdevingut en temps de la reina Blanca i any després, en abril del 1312, fou el rei qui ordenà restituir la meitat del ramat que corresponia a un germà del condemnat.³⁹⁹

397 Federico VERDET GÓMEZ, *El condado de Buñol*, cit. , p. 56-57.

398 Una síntesi sobre les transformacions econòmiques al segle XV a Antoni FURIÓ i DIEGO, *Història del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim-Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1995. Veg. especialment el capítol 3 titulat “L'esplendor tardomedieval”.

399 ACA, CR, reg. n. 149, f. 167 v., València, 27 d'abril del 1312.

A final del 1313 arran d'un greu incident hagut entre certs homes de la localitat de Xestalcamp, animats o induïts per l'alcaid d'aquest lloc, que atacaren una cabana de Xiva i una altra de Mançanera que s'hi dirigia, va provocar la intervenció del monarca que actuà en defensa dels interessos de la jove Teresa d'Entença, els drets de la qual es trobaven sota la protecció reial.⁴⁰⁰ De bell nou el rei hagué d'intervenir per un conflicte protagonitzat per homes de Setaigües que s'havien desplaçat a "Yenesta" (Iniesta), al regne de Castella, per comprar ramat.⁴⁰¹ Hem vist alguns exemples dels conflictes que després analitzarem que testimonien la vitalitat de l'activitat.

També els membres destacats de les aljames són titulars de ramats de certa importància. Entre les despeses ocasionades al llarg del procediment obert contra l'alamí de Xiva i tancat a la foguera a principi del 1318 que veurem més endavant figurava una quantitat destinada a la cura del ramat propietat seua que formaria, finalment, part del patrimoni confiscat al reu. L'Infant, validava els comptes del procediment de liquidació dels béns confiscats dels quals, segons reconeix al procurador, "*dedistis et solvistis in quibusdam expensis per Vos factis tam in custodia bestiarum dicti alaminum quondam, quam in quibusdam datis factis per Vos aliquibus ex uxoribus dictorum sarracenorum, trecentos sexaginta octo solidos et quinque denarios*".⁴⁰² Una nova al·lusió a la relació entre l'elit local i la possessió de ramats el trobem en l'any 1325, data en què a l'alamí de Godelleta li va ser reconegut el dret a tindre bestiar fins a cent caps.⁴⁰³

Finalment incloem també una única referència que els nostres documents ens aporten al voltant de la cria dels coloms. Es tracta d'una disposició del 1318 del jove comte adreçada al seu batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou, a qui ha entregat l'heretat de "*Beniboneyl*" on l'hi autoritza que hi construïska "*domum*

400 ACA, CR, reg. n. 152, f. 163 r., València, 18 de desembre del 1313.

401 ACA, CR, reg. n. 152, f. 246 v., València, 14 de febrer del 1313.

402 ACA, CR, reg. n. 418, f. 72 r. i v., Barcelona, 29 de desembre del 1318.

403 ACA, CR, reg. n. 391, f. 23 r., València, 14 de març del 1325.

seu hospicium” i que hi puga tindre treballadors que hi residesquen. També li atorga llicència per “*construere et facere columbarium*”⁴⁰⁴

404 ACA, CR, reg. n. 382, f. 123 v., Tortosa, 26 de maig del 1318.

b) Les salines

Una de les activitats extractives derivades de l'explotació del *saltus* més importants per la seua rellevància econòmica derivada, lògicament, de la multiplicitat d'aplicacions del seu producte i que ha esta objecte d'una certa atenció per part dels historiadors del món medieval fou l'extracció de la sal que, en les nostres senyories trobem documentada en dos nuclis de la zona, Xiva i Xestalgar, així com a la senyoria de Mançanera a l'Aragó, l'altra herència dels Entença que tingueren els comtes d'Urgell molt a prop del territori valencià.

És ben conegut, com déiem, l'aprofitament de la sal, a banda de les diverses aplicacions alimentàries i sobretot de conservació dels aliments, en relació amb la ramaderia. Les salines i el complement oferit per les surgències salobres que abunden en aquestes serralades nodrien, i mai millor dit, un espai geogràfic que ja hem comprovat com era de procliu a l'economia ramadera.

La primera notícia que coneixem procedeix dels registres del rei Pere el Gran que en l'estiu del 1281 amenaçava severament les explotacions obertes a Xiva i a Xelva, les salines dels quals indrets s'havien produït "*in nostri periudicium et est contra forum Valencie*". Davant d'aquesta transgressió ordenava el monarca als seus oficials, l'alfaquí i el batlle, que "*qui contra fecerint et dicto sale usi facientis, penam per nos impositam super hoc faciatis sine remedio aliquo extorquere*".⁴⁰⁵

No sabem si la promulgació del Privilegi General que detingué, provisionalment, la rebel·lió nobiliària aragonesa, rau entre els motius que haurien d'explicar un cert canvi d'actitud en la monarquia envers el monopoli reial o es tractava de certes consideracions especials cap a alguns barons predilectes. El ben cert és que en endavant les notícies caminen per una nova

405 ACA, CR, reg. n. 49, f. 115 r., València, 15 de juny del 1281. (cit., CFM, II, doc. n. 1333)

dreuera en el sentit de presentar-nos unes explotacions en mans dels senyors amb molt poques intromissions jurisdiccionals per part de l'autoritat reial.

El privilegi, sovint al·ludit en aquest treball, emés per Pere el Gran adreçat als seus oficials al regne de València a final del 1283 ja establia que en els territoris del seu germà, l'Infant Pere Ferrandis, senyor d'Íxer i del *castrum* de Bunyol, que foren dins del regne *“non compellatis homines dictorum locorum, christianos vel sarracenos, ad emendum sal per districtum vel computandum personas, sed ipsi homines utuntur ipso sale sicut uti consueverunt tempore domini Iacobi inclite recordacionis regis Aragonum patris nostri”*.⁴⁰⁶ Comprovem que es tractava de retornar a un *status* anterior que havia estat vigent durant el regnat del Conqueridor.

També en aquells anys, la carta de Xestalgar (1284) mostra ja el fet que l'extracció de sal constituïa una de les activitats econòmiques dels andalusins que habitaven les alqueries dels voltants i que ara forneixen els cofres senyorials. Entre les exaccions previstes i en aquell text recollides podem llegir que *“dan çoфра de hombres e de bestias segunt el senyor haurá mester cadauna por sí a-dar, e carreyan la sal de la salina al castell”*. La qüestió es completa amb una nova disposició relativa al transport i comercialització de la sal encara que ací el camperol rep una petita compensació ja que el senyor *“a-l-a-dar sino traye bestia e daça que dé un dinero e si leva bestia e daça que dé dos dineros e si vende valent de un besant que dé per cada besant III dineros”*.

No sembla, però, que en aquest cas cap dels intents del rei per controlar el monopoli que tenia atribuït sobre aquest preuat tresor arribés a fer acte de presència. Alguna cosa havia canviat.

Efectivament, poc temps després, la posició envers el monopoli reial es veié relaxada de bell nou, si més no, en relació amb les possessions d'un important magnat i parent de la reialesa. Significativament, el document de venda de Xestalgar per part de Jaume II al noble Bernat Guillem d'Entença

406 ACA, CR, reg. n. 47, f. 55 v., Saragossa, 7 d'octubre del 1283.

registra una interessant alteració relativa a la cessió de les salines i el corresponent dret d'explotar-les acompanyada del dret a percebre el terçdelme. Era en agost del 1296, un any després d'haver-lo adquirit de Martin Roís de Foces amb un altre document que res no en deia. Dos anys després, en juny del 1298, el rei Jaume II reconeix al *"nobilem virum et dilectum nostrum Bernardum Guillelmi de Entença, consanguineum nostrum, concedimus vobis dilecto nobili et vestris successoribus"* en un privilegi testificat entre altres per Sanç d'Antilló, Ermengol d'Urgell i Gombau d'Entença, *"quod possitis de cetero vendere seu vendi facere sal salinarum locorum vestrorum de Chiva et Chestelgar (sic) et Maçanera in quibuscumque locis terre et dominacionis nostre vos et vestri volueritis"*. Coneixem la disposició per la confirmació feta per Pere el Cerimoniós en agost del 1336.⁴⁰⁷

El dret d'explotar les salines romangué així en mans dels barons que havien d'ocupar-se d'obtenir-ne el benefici corresponent. El comte d'Urgell, en març de l'any 1322, es va adreçar a tots els seus vassalls cristians i sarraïns de Bunyol i de la Foia, de Xiva i Xestalgar i al·legant una intenció de millorar aquests dos darrers llocs seus, Xiva i Xestalgar, va ordenar a tots els seus súbdits, als sarraïns i als cristians de les seues senyories al regne de València, que compraren sal a Xiva i si hi manca a Xestalgar *"sub pena X solidorum Barchinone nobis solvendorum per vestrum quemlibet pro qualibet vice que contrafeceritis"*. També

407 ACA, CR, reg. n. 859, f. 225 r., València, 27 d'agost del 1336. Ens ha cridat l'atenció la nòmina dels testimonis que signaren el document de Jaume II pel fet de configurar un "equip" que recorda el futur projecte matrimonial que reuní les possessions dels tres personatges en l'Infant Alfons que aleshores era també poco cosa més que un projecte. Les transmissions de Xestalgar al CX, doc. n. 7 i 8. En aquest darrer document es recull un paràgraf afegit després de les subscripcions que diu: "Testes fuerunt vocati et rogati scripcioni et addicioni tercię partis decime et vendicionis salinarum et salis prout superius est expressum que omnia fuerunt apposita in hoc instrumento de mandato domini regis pridie kalendas septembris et anno quo supra Berengarius de Finestris, civis Barchinone, Bernardus Columbo, civis Valencie, et Michel de Valencie", és a dir, onze dies més tard ja que la venda fou signada "terciodecimo kalendas septembris".

ordena que *“vendentes dictum sal dare seu vendere pro illo precio pro quo sal vendetur in civitate Valencie vel aliis locis convicinis sic quod a vobis seu vestrum quolibet non recipiant amplius pro precio ipsius salis quam in civitate predicta vel aliis locis convicinis recipitur et est recipi consuetum”*.⁴⁰⁸ El sistema de gestió, almenys al llarg de la senyoria dels comtes, fou l’arrendament per períodes plurianuals com fou el cas de les salines de Xiva que havien estat arrendades en febrer del 1318 per deu anys.⁴⁰⁹ Ens ho mostra també l’execució de la voluntat de la Infanta Teresa de mà del seu oficial a Xestalgar, l’alcaid Bernat Tolosà, feta en maig del 1327. En aquella data els Infants, actuant conjuntament, decideixen allargar un contracte d’arrendament de les salines de Xestalgar de deu anys de durada per tres anys més.⁴¹⁰ Molt poc temps després, el 1329 i per una circumstància desgraciada, encara que no del tot excepcional, l’Infant Alfons, que havia estat ja coronat, és a dir, el rei Benigne escrigué als marmessors testamentaris del Entença que controlaven encara les rendes de Xestalgar i de Mançanera mentre s’atenien tots el llegats i compromisos dels familiars de la seua esposa Teresa d’Entença que havia mort també un parell de dies abans que el seu sogre, el rei Jaume II. Els va exigir que respectaren la remissió per ell mateix determinada sobre l’arrendament de les salines de Xestalgar fixada inicialment en 200 s.b. ja que la instal·lació s’havia vist afectada per les inundacions ocorregudes l’any anterior i calia fer front a les despeses de les reparacions escaients com després veurem.⁴¹¹

Els contractes d’arrendament corresponents a Xiva i Xestalgar que ja hem fet servir reiteradament inclouen també la disposició de les salines d’aquests dos llocs que constitueixen una important font de renda. El document relatiu a la venda dels drets de les salines de Xestalgar, del 1407, es va produir per un preu

408 ACA, CR, reg. n. 385, f. 135 v., Terol, 9 de març del 1322.

409 ACA, CR, reg. n. 416, f. 101 v., València, 27 de març del 1318.

410 ACA, CR, reg. n. 427, f. 24 v. (2a numeració), Montblanc, 5 de maig del 1327.

411 ACA, CR, reg. n. 548, f. 200 r. i v., València, 29 d’octubre del 1329.

total de 6.000 s. per un període de quatre anys. Ens informa que “en lo dit loch e terme de aquí (hi ha) unes salines en Lo Pinar e altres salines prop de Andenya”. L’arrendament, però, de les salines es farà “en la hora que estiguen en lur condret” ja que han estat malmeses per efecte de les inundacions. El preu previst malgrat aquest inconvenient era de “cent cafiços de sal [] e moltures”. Les prestacions personals que véiem exigides en la carta del 1284 apareixen ací resumides en l’obligació d’acceptar un jornal de 5 d. diaris “per fahena de les dites salines”. Aquest drets corresponien al senyor encara que per si hi hagués cap dubte al voltant de qui en podia fer ús el següent paràgraf adverteix que “per quant lo dit arrendament del dit loch, ab tots los dits drets a senyor pertanyents e ab tots altres que li pertanguen o li sien vists pertànyer, se farà a tot profit e utilitat del dit arrendador”.⁴¹²

També les salines de Xiva formaven part, com és natural, de les rendes baronials arrendades el 1471 per Perot de Montcada en nom de sa mare Marquesa de Montcada i els hi va ser atribuït un preu de 15 ll. anuals, o siga 300 s.⁴¹³ Encara que 60 anys després aquesta quantitat suposa un xifra molt inferior a l’obtinguda per les de Xestalgar a principi del segle, uns 1.500 s. anuals.

412 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Les aljames mudèjars ...*, cit., doc. n. 25.

413 Ibidem, doc. n. 86.

c) La grana i altres activitats extractives

No podem pas menystenir un seguit de diferents aprofitaments dels recursos naturals que sense dubte acompliren una funció de clar complement de les economies pageses i de retruc, com és lògic, dels afanys recaptadors dels oficials senyorials. Les característiques orogràfiques i bioclimàtiques dels nostres territoris proporcionaven un ventall divers i ric d'oportunitats entre les quals podem destacar, a banda de l'aprofitament de les pastures i de l'extracció de sal, algunes altres com la recollida de la grana, la provisió d'espart, fusta, pedra... i també la pràctica de la caça. Tot i amb això, com després veurem, no totes aquestes activitats comporten un aprofitament rendístic en sentit estricte encara que contribuïen a la satisfacció de necessitats bàsiques del camperolat.

És ben conegut que la grana és un subproducte obtingut a partir d'un insecte que parasita per alimentar-se de la saba de certes plantes i molt destacadament del coscoll o garric ("*Quercus coccifera*") i serveix per a diversos usos tintoris -la producció del carmí- i alimentaris.⁴¹⁴ Com és també sabut parlem d'un arbust silvestre així que tractem amb una activitat recol·lectora pròpia de la muntanya. Encara que és fàcil deduir que la tasca recol·lectora que pogués resultar productiva requeriria un esforç considerable, el ben cert és que el més important dels subproductes, el tint, era molt apreciat i assenyaladament el provinent del regne de València en el creixent mercat mediterrani. Ho recordava José V. García Marsilla explicant que a través del port de València "*se expedían tejidos, cerámica, cueros trabajados, grana para los tintes, aceite, lana, frutos secos...*". També documenta diverses operacions comercials de llarg abast relatives a la producció de grana valenciana i hi destaca un paper primigeni dels mercaders occitans des de finals del segle XIII instal·lats a la ciutat de València.⁴¹⁵

414 Pel que sembla es deixava assecar i es triturava mesclant-hi vinagre.

415 Juan V. GARCÍA MARSILLA, *Vivir a Crédito en la Valencia Medieval: de los orígenes*

La seua comercialització fou objecte també d'algunes disposicions emeses pel Consell de la ciutat.⁴¹⁶

Per part seua, segons recull Martínez Carrillo en un treball seu sobre el comerç murcià en la baixa edat mitjana, aquella ciutat, Múrcia, formava part de "*la regione della grana*" en el segle XV i els corresponsals florentins de la filial valenciana dels Datini comerciaven amb el tint procedent de València, més apreciat que el murcià per estar aquest darrer més adulterat.⁴¹⁷

En les nostres baronies, encara que no s'hi fa esment en la carta de Bunyol del 1254, la recollida del "*dieçmo de la grana*" va ser objecte d'una donació algunes dècades després de mà del seu senyor d'aleshores. La reina Blanca, en efecte, va confirmar en l'any 1308 una resolució, de la qual ja hem parlat, que reproduïx de Pere Ferrandis (I) feta en febrer del 1289 per la qual feia donació a Íñigo Pérez de Ejea de las "*meduras del collir del dieçmo de la grana e del pan e del lino e el montadgo de la villa nostra de Bunyoll, e de Yatava*

del sistema censal al endeudamiento del municipio, Publicacions de la Universitat de València, València, 2002, p. 32, 109 i 121 i notes n. 26 Des de finals del doscents els mercaders occitans instal·lats a València portaven tel·les dels seus llocs d'origen i de França del nord i Flandes per tal d'adquirir grana i paper valencians.

416 *Llibre d'establiments i ordenacions de la ciutat de València (1296-1345)*, I, (Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver eds.), Universitat de València, 2007, doc. n. 24 on llegim "que grana no sia venuda sens garbellar" (desembre, 1308).

417 María de los Llanos MARTÍNEZ CARRILLO, "El comercio en el Sureste peninsular en la baja edad media. Sectores principales y políticas de actuación", *Miscelánea medieval murciana*, vol. XIX-XX (1995-1996), p. 173-188. Veg. p. 185 i 186. Aquesta activitat suposava un important potencial rendístic també al senyoriu de Villena tal com recull José D. GONZÁLEZ ARCE, "La fiscalidad agraria en el señorío de Villena en la baja edad media", a Rafael Vallejo Pousada (ed.), *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2008, p. 103-135, p. 129.

e d'Alboraix segon que custumpnados son de prender-las, los collidores de nostres dreytos entro aquí.... en toda vostra vida..."⁴¹⁸

També els musulmans de Xestalgar estaven obligats a entregar a la senyoria "lo delme de la grana que·s cull e·s cullirà en lo dit terme del dit loch" encara que tractem amb una informació més tardana ja que prové de l'arrendament fet el 1407 mentre que la carta del 1284, però, no hi féu cap menció. És probable que aquesta absència afegida al silenci del document de Bunyol del 1254 revele que aquesta activitat pogué constituir una certa innovació o que rebé un cert impuls perquè va anar adquirint una importància progressiva i creixent per arribar a configurar una font de renda més important acordat al ritme de l'esmentada integració, progressiva també, dels productes valencians en el context europeu i mediterrani.

Per part seua, el servidor de Pere Ferrandis que havia rebut els drets sobre la collita de la grana degué morir poc temps després d'haver rebut la confirmació de la reina. La donació havia estat feta "*en toda vuestra vida*" com adés llegíem mentre que només un parell d'anys després, novament la reina Blanca, en abril del 1310, atenia ara als serveis prestats per Abrafim Taraçoní, alamí de Bunyol, tot fent-li donació de les "*mensuras coligendi decima grane, panis, lini, montadgo ville de Buinol, et de Yattava et d'Alberaex*" de manera semblant com fins ara ho fan els col·lectors. La donació és per tota la seua vida també i ordena que siga observada pel batlle, l'alcaid i els oficials de la reina. En aquesta reassignació hem llegit, com déiem, que es produïa "*secundum quod consueverunt recipere collectores nostri usus usque nunc*" que no és altra cosa sinó la versió llatina del text de Pere Ferrandis (I), que ja explicava quines eren aquelles condicions acostumades. Les rellegim també ara en llatí per comprovar que en la donació calia procedir "*taliter quod illas mensuras habeas et possideas omni tempore vite tue. Tu vero colligas et recipias bene et fideliter mensuras et alia supradicta et bene nobis in dicto officio serviendo*" d'on podem deduir que es

418 Inserir en la confirmació de la reina Blanca en l'any 1308. ACA, CR, reg. n. 289, f. 36 v., València, 18 de gener del 1308.

tractava d'una operació de cessió de rendes o un nomenament (*"officio"*) més que no d'un arrendament.⁴¹⁹

La collita de la grana va ocasionar també algun conflicte que demostra la importància de l'activitat. Així tenim constància de l'aldarull ocasionat pels musulmans de Torís que van ser sorpresos collint la grana en les terres de l'Infant Alfons en l'any 1318. A mitjan mes d'abril d'aquell any el comte d'Urgell hagué de donar ordres al seu batlle de Bunyol d'aleshores, Jaume de Castellnou, perquè impedira als musulmans vassalls de Bernat Colom, senyor de Torís, endinsar-se en els termes sota la seua jurisdicció per collir la grana perquè manquen de llicència encara que aquells asseguraven tenir-ne.⁴²⁰

L'arrendament de Xiva fet el 1471 estimava en 20 ll., és a dir, 400 s. el preu dels drets de la grana una quantitat superior al calculat per l'explotació de les salines.⁴²¹ Una mostra més del potencial econòmic de la collita.

També podem documentar una altra pràctica important en relació amb els recursos naturals que degué tenir una certa rellevància. Sempre en relació amb l'aprofitament del *saltus* i, sobretot, amb la important extensió de zones de boscatge -i garriga, com acaben de veure- que devien estendre's per les serralades de Xestalgar i Xiva o les de la Foia de Bunyol, la caça d'animals salvatges va ser una pràctica habitual. Com aviat comprovarem la pràctica de la caça no només està relacionada amb un propòsit alimentari o comercial, si més no pel que fa als senyors que, com és ben conegut, requereixen de satisfer algunes altres necessitats. De manera significativa, en febrer del 1322, el comte Alfons va ordenar al mestre racional de la seua cúria que computara les despeses que havia ocasionat al batlle de Bunyol, Pere de Sent Domí, el sojorn dels seus germans, els Infants Pere i Ramon Berenguer, que havien estat recentment de

419 ACA, CR, reg. n. 290, f. 109 v., València, 4 d'abril del 1310.

420 ACA, CR, reg. n. 405, f. 9 r. i v., Castelló de Farfanya, 18 d'abril del 1318.

421 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Les aljames mudèjars...*, cit., doc. n. 86.

cacera per Bunyol i els seus termes i que ascendiren a poc més de 415 s.b.⁴²² Les muntanyes de Xiva també oferien oportunitats als amics del comte que va ordenar a l'alcaid del lloc que a càrrec de les rendes de la senyoria li foren entregades provisions a "*Furtado Roderici*", a tres homes que l'acompanyen, a un astor i a vuit gossos perquè hi gaudiren el temps que volgueren. Aquest personatge "*quo vadit de mandato nostro causa venandi*" va gaudir d'unes jornades caçant pel terme convidat per l'Infant en l'any 1325.⁴²³ Algun temps després va ser Pere de Xèrica agraciat pel rei Alfons en desembre del 1332 a fer una batuda per Bunyol a la caça del porc senglar. Escrigué el monarca a l'alamí i a l'aljama advertint-los que "don Pedro de Exèrica entén a anar envés lo dit loch per porchs a caçar" raó per la qual els va encomanar "que al dit noble los porchs que y sabyets mostrets e aquell en la dita caça com ell anar hi volrà seguescats e acompanyets".⁴²⁴

En tot cas el bosc, encara que ple de perills i amenaces, proporcionava també profitosos complements alimentaris al camperolat tal com mostra la curiosa disposició sobre la caça continguda en la divisió dels termes de Xestalgar i de Xulella que analitzarem més endavant. Les cartes de poblament també recolliren algunes disposicions relacionades amb l'activitat com ara el text de Xestalgar i també el de Macastre on podem recordar l'obligació de contribuir "*decimam partem venacionum quorumlibet montium*". Els aprofitaments rendístics que també veurem després ens informen d'algunes de les espècies que són objecte d'aquesta activitat com ara cérvols i perdius.

Aquest repàs a l'aprofitament del recursos que ofereix la natura que envolta les localitats que poblen els senyories de Xiva i Bunyol s'ha de completar encara amb algunes altres activitats recol·lectores practicades pels seus

422 ACA, CR, reg. n. 385, f. 83 r., València, 5 de febrer del 1321.

423 ACA, CR, reg. n. 408, f. 37 v., València, 25 de gener del 1325.

424 ACA, CR, reg. n. 534, f. 77 r., València 17 de desembre del 1332. Citat per Maria M. COSTA i PARETAS, *La casa de Xèrica...*, cit., p. 167.

habitants. L'aprofitament de la fusta tingué una certa importància en la vega del riu Guadalaviar en la seua travessia al llarg del terme de Xestalgar i els llocs propers encara que no estigué exempt de conflictes i alguns perjudicis. Els rius, com és conegut, eren el camí més còmode per fer acostar els centres de producció de fusta procedent de les àrees boscoses de l'interior del regne cap al centres de consum i entre ells la metròpoli valenciana i les drassanes dels ports mediterranis propers.

La carta pobla de Xestalgar (1284) ja preveia aquest aprofitament amb una disposició específica: *“Item mande el senyor que tot moro que sacarà madera del río que vala XII dineros que l'alcaide que será por tempo que-l dé dos dineros, e si el senyor a obs haurá la fusta que la prenda por assí al castell e si no que sea alçada en l'alquería e si alcun moro haurá mester aquest fust u otro si yes que l'alcaide dé al migó el fust al moro o quantos mester n'aurá sin tine l'alcaide de fustes doblen dinero el fust metendelos lo moro los fustes en obra de sos casas, e si aquell moro qui sacarà el fust lo haurá mester que lo aya per si a obs de sos casas. Item quire e manda el senyor que l'alcaide que y será que no dé ni venda ni prenda fusta per atro (sic) loguar ni moro neguno (sic) soç pena de XL sous”*. Comprovem també que aquesta circulació de troncs pel riu pot també provocar una destrossa i perjudicis importants com així va ocórrer amb l'assut i el pont que creuava el riu en una ocasió que suscità la intervenció del comte.

Mes endavant coneixerem també algunes iniciatives senyorials per tal de proveir en favor dels vassalls en relació amb episodis catastròfics com ara inundacions, fortes pluges o terribles sequeres. Aquesta vessant protectora dels camperols de les baronies també va fer actuar l'Infant en octubre del 1320 atenent la requisició feta al baró en demanda de remei i indemnització que plantejaren els de Xestalgar. Els camperols del lloc havien vist malmés el seu assut i el pont per salvar el riu Guadalaviar/Túria ocasionat per la baixada de fusta que se'n servia. Les circumstàncies particulars del cas obligaren a intervenir el vicegerent de la procuració que rebé ordres perquè *“majorales vel ductores dicte fuste aut alios quos ad hoc teneri noveritis ad satisfaciendum dictis [...] in dampns predictis [...] prout aliis locis quibus propter dictam [...] similis inferuntur*

*satisfieri debet et solet, coercione debita compellatis procedendo in hiis breviter, simpliciter et de plano, maliciis et defugiis pretermisissis”.*⁴²⁵

Encara un segle després, el noble Guillem Ramon de Montcada que havia adquirit del comte Pere d'Urgell les baronies de Xiva i Xestalgar hagué de sotmetre's junt amb l'alcaid de la vila d'Alpont a l'arbitratge que havia de resoldre una forta disputa relativa als drets de pas que reclamava el noble Montcada sobre la fusta que davallava pel riu. Finalment els àrbitres sentenciaren reconeixent al baró el seu dret a percebre en concepte de passatge “*per cinquanta fusts un fust o la valor de aquell*” encara que hagué de tornar a l'alcaid d'Alpont 21 ll. que excedien de l'estimació feta sobre la fusta que hi va circular pel seu territori.⁴²⁶ La localització de Xestalgar a la vora dels dominis del riu que abastia la ciutat de València i que havia de procurar i garantir la millor dimensió de la productivitat del seu espai irrigat va provocar també la intervenció dels jurats del Cap i Casal sempre vigilants davant de qualsevol incident que afectara el cabal del riu.⁴²⁷

La recollida del fascar, és a dir, de l'espart ens apareix documentat en primer lloc en la carta de Xestalgar (1284) i hi és sotmés a una detracció tal com després veurem.⁴²⁸ Uns altres document més que hem pogut localitzar fan menció específica a la recollida de l'espart. El control sobre l'extracció i el comerç de llenya i espart va ser, com veurem, objecte de disputa entre el titular de l'escrivania i el batlle de Xiva en la primavera del 1316.⁴²⁹ Un enfrontament que féu palesa la vertadera dimensió econòmica de l'objecte de la controvèrsia. En

425 ACA, CR, reg. n. 371, f. 164 v. - 165 r., Xestalgar, (sense data crònica, el doc. anterior llueix la datació=València, 22 d'octubre del 1320).

426 CX, doc. n. 18.

427 Thomas F. GLICK, *Regadío y Sociedad...*, cit., p. 174.

428 Una regulació sobre les cordes de fascar al *Llibre d'establiments i ordenacions ...*, cit., doc. n. 84 (octubre 1312) i 221 (gener 1329).

429 ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 v., Barcelona, 1 d'octubre del 1315.

novembre del 1322, l'Infant va autoritzar Pere d'Aliaga, un ciutadà de Torrent perquè pugua extraure fusta i espart a profit seu i per fer la seua casa en el terme de Xiva acollint-lo i oferint-li protecció especial a ell, sa muller i "*familias tuas*" de la mateixa manera que va fer anys enrere amb el seu pare, Miquel d'Aliaga, Bernat Guillem d'Entença.⁴³⁰

430 ACA, CR, reg. n. 386, f. 150 r. i v., València, 5 de novembre del 1322.

1.2.2.2. Els cultius

La configuració orogràfica, la disponibilitat de l'aigua i també, com és lògic, els trets bioclimàtics confereixen als nostres territoris un potencial d'aprofitament agrícola molt desigual i amb una rendibilitat globalment considerada més aviat escassa. Ja hem vist que les millors terres de conreu de la zona es corresponen amb les terres de llevant de les baronies, és a dir, l'anomenat Pla de Quart, en el terme castral de Xiva, on es trobaven el nucli de colons de Miralcamp i un seguit de masos i heretats en mans d'oficials senyorials o d'importants personatges de la ciutat de València avesats a fer inversions productives. Amb molta probabilitat els indígenes que n'haurien estat desposseïts van ser relegats al nucli de Perenxisa i al llogaret de Godelleta.

Les planes orientals doncs, bàsicament els territoris de la baronia de Xiva, com déiem, oferien amb seguretat millors i majors opcions a la producció. El camperolat que treballa la terra no ha deixat, però, molts rastres en la nostra documentació en relació amb les formes de conducció de la terra encara que es mostra també, en diverses ocasions, maltractat per les condicions imposades per la senyoria i també pels problemes derivats d'una climatologia incòmoda. Els rius, els corrents intermitents i els barrancs ensenyaven les dents periòdicament d'acord amb el conegut ritual d'aquesta contrada mediterrània; d'aquest país on, com deia Raimon, "la pluja no sap ploure".

Com veurem, el desplegament complet d'aquest "ritual" inclou també episodis de sequera infinita que malmetien les collites del secà i feien perillar les petites hortes recolzades a la vora dels corrents d'aigua que sobreviuen i de les surgències més resistents.

El control i l'aprofitament de les aigües esdevé imprescindible pel tal de multiplicar i engrossir els grans, les olives i el raïm. La fretura de les fonts al nostre abast i la inexistència de les mínimes prospeccions arqueològiques dificulten l'avaluació precisa d'una dimensió dels espais irrigats d'aquestes terres que els autors fins ara han considerat poca cosa més que un fenomen marginal

mentre que destaquen la configuració d'un territori dividit entre la garriga i el secà.⁴³¹ Recentment, un equip de la Universitat de València dirigit pel prof. Jorge Hermosilla Pla ha confeccionat un catàleg molt complet de la xarxa hidràulica en un bon nombre de conques de la geografia valenciana i entre ells la corresponent a Bunyol i la Foia. Malgrat l'interés de l'estudi i el títol que l'encapçala – “*Cartografía de los regadíos históricos valencianos*”- el treball manca de les referències cronològiques que ens haurien pogut ajudar a identificar, encara que mínimament, el procés d'implantació.⁴³² És per això que tractarem de resumir les principals notícies que hem pogut reunir i així exposar una hipòtesi mínima que ens permeta avaluar amb tota precaució la utilització del reg en relació amb els cultius.

Per la nostra part, com déiem, encara que no disposem d'un nombre important de referències a l'hidraulisme, ens resulta ben evident, si més no, la importància que tenien els magres corrents encarregats de subministrar energia en relació directa amb les demandes de molturació dels cereals que havien de procurar la suficiència alimentària i subministrar també un raig d'esperança a les expectatives d'acréixer la productivitat dels conreus tot i la també subsegüent eficàcia rendística. D'altra banda, els camperols, majoritàriament els musulmans, desplegaren un grapat d'iniciatives eixerides que pretenien aprofitar qualsevol oportunitat per tal d'assajar a detraure alguna part de l'exacció senyorial. Thomas F. Glick recordava la reclamació que els musulmans de Xiva el 1421 havien exposat davant del Governador per canviar l'estatus de regadiu en el de secà al·legant que així s'havia esdevingut *de facto* amb motiu d'una llarga sequera amb la pretensió que foren tractats fiscalment en peu d'igualtat amb els

431 Així el caracteritzava per exemple Enric GUINOT RODRÍGUEZ, “El repartimen feudal ...”, cit., p. 131.

432 Disponible en xarxa: Confederación Hidrográfica del Júcar, www.chj.es, consultat el 26 de maig del 2010, <http://www.chj.es/es-es/ciudadano/libros/Captulos/Regadíos Históricos Cartografía/06_Buñol.pdf>.

cristians que posseïen terres de secà.⁴³³ Una altra estratègia fou, com tindrem ocasió de comprovar, l'adquisició de terres sotmeses a una fiscalitat més lleugera bé perquè pertanyien a camperols cristians bé perquè es trobaven en un localitat veïna que s'havia vist afavorida per particions de fruits menys feixugues.

Tal com adés avançàvem, posseïm un reguitzell de notícies que palesen l'existència d'àrees irrigades en diversos llocs i, com cal esperar, teixint els rivets dels contorns dels principals nuclis formats per la població indígena guarnits sovint per alguna "séquia major" i les defenses del lloc. A Bunyol, les queixes presentades per l'aljama al seu nou senyor, Pere Ferrandis (II), en la primavera del 1300 inclouen un amarg retret que concerneix l'alcaid del castell perquè impedeix els camperols del lloc un aprofitament adient de l'aigua que discorre per una séquia que abasteix també la fortalesa.⁴³⁴

*"Item, otrosi, senyor, vos pedimos mercé de la agua que vene al castellido que quando la taylla por regar e menguan los homnes del Alcayt, axaqueannos tenendo tuerto o non tenendo tuerto, e perudicannos por onta on vos pedimos por mercé que ésto vededes al Alcayt, e que tengades por ben que no nos pendren, mas quando falleciere, que lamen al exortin e que tomen la dita agua, que assí se solia façer".*⁴³⁵

Tot i això sembla indubtable el ressò que de l'activitat agrícola la documentació posa en relleu. Bona prova constitueixen les "heretats" i explotacions conferides a personatges rellevants on, precisament, trobem algunes mencions a l'existència d'un hidraulisme andalusí preexistent i fins i tot

433 Thomas F. Glick, *Regadío y sociedad...*, cit., p. 7.

434 Veg. AD doc. n. 18. També s'ocuparen del tema, sense esmentar el text de la Carta Pobra de Bunyol del 1300, José MEDARD RUIZ i Francisco BLAY MARTÍNEZ, "El abastecimiento hídrico del castillo de Buñol", *Revista de Estudios Comarcales*, 6 (2003), p. 177-181.

435 Sobre el significat de "exortin" veg. Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista...*, cit., p. 591-592 i també Josep TORRÓ ABAD, *El naixement...*, cit., p. 60 i nota n. 87. Tractem de l'ofici en la nostra nota n. 1080 i el text.

alguns projectes d'eixamplament de les xarxes. Així ho recollí Enric Guinot en fer notar l'especificació que conté la donació que complementava el patrimoni assignat al noble Berenguer d'Entença –Xiva i Pedralba- en l'any 1238. En abril d'aquell any el botí principal fou complementat per l'entrega de cinc jovades a l'alqueria de Perenxisa, tot precisant-hi que havien de ser “*in regadivo*”.⁴³⁶

En èpoques posteriors al període en què hem centrat el nostre estudi algunes notícies aporten dades ben significatives. El poderós Ot de Montcada, senyor de la baronia de Xiva a principi del segle XV posseïa un conjunt extens de terres que podien testimoniar les restes d'una antiga reserva senyorial entre les quals hi havia una vinya i un olivar en regadiu, cinc fanecades d'horta i prop de 100 fanecades de vinya i forment en el secà.⁴³⁷

El paisatge agrícola, doncs, sembla sotmés al domini exclusiu de les collites panificables del secà, els cereals, “en un món marcat per l'ideal de l'autosubsistència”, com destacava Carmel Ferragud en una obra seua recent en què insistí en l'indiscutible “trionf del forment”.⁴³⁸ Com és habitual, aquest predomini cerealístic el trobem acompanyat de diverses notícies relacionades amb altres cultius entre els quals destaquen el conreu de la vinya i del lli amb expectatives de projecció comercial i altres més clarament adscribibles a la perspectiva de l'autoconsum, com ara les hortalisses i els arbres fruiters. També les garrofes són objecte d'atenció, per exemple, en la carta pobla de Xestalgar (1284).

En alguna ocasió trobarem també petges entre al tinta documental d'una tímida vitalitat pel que fa a les millores que l'hidraulisme permetia per apaivagar

436 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, “El repartimen feudal ...”, cit., p. 131-132.

437 Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Nobleza y poder político en el reino de Valencia*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2005, p. 115.

438 Carmel FERRAGUD DOMINGO, *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2003, p. 124-125.

les necessitats de renda dels posseïdors de la terra -la senyoria i un reduït grup de propietaris absentistes- com déiem.

a) Riuades i sequeres: quan “la pluja no sap ploure”

El control de l'aigua, la seua gestió, esdevé una tasca fonamental dins del panorama que descrivíem. La influència de la climatologia sobre el comportament dels aquífers i dels cabals dels corrents superficials és al mediterrani ibèric, com és ben conegut, determinant i conflictiva i la seua associació amb les característiques del sol i la geomorfologia deriven cíclicament en episodis d'efectes catastròfics que es manifesten en forma d'inundacions, sequeres i crescudes repentines que malmeten collites en temps de fretura i infraestructures en temps d'excessos. A partir de notícies disperses als arxius, els investigadors han identificat un seguit d'aquests episodis en el territori valencià. Ho va fer de manera exhaustiva Thomas F. Glick en la seua gran obra sobre el regadiu valencià en l'edat mitjana.⁴³⁹

Particularment devastadores degueren ser les inundacions produïdes en l'any 1328. Aquell any, els efectes de la climatologia sobre el regne de València el van convertir en un any extraordinàriament assolador. Com recordava Pilar Carmona, es tracta de la segona gran inundació entre les registrades en la València conquerida pels cristians després de la produïda el 1321. El 28 de setembre del 1328 la capital del regne la va patir a bastament ja que va inundar els barris dels Roters i el de la Xarea, va encaçar el Mercat i enderrocà part de les muralles.⁴⁴⁰ El 4 de novembre els jurats de la ciutat de València agraïen haver rebut una comunicació del rei que els expressava el seu condol i, encara esbalaïts pels efectes d'aquella riuada catastròfica, detallaven els efectes devastadors amb una nova comunicació en què li demanaven que els anés a visitar per tal de comprovar-ne l'abast. Hi insistien els jurats fent-lo coneixedor, entre moltes altres consideracions, de la situació tot explicant amb amarga eloqüència que

439 Thomas F. Glick, *Regadío y sociedad...*, cit., Apèndix n. 6.

440 Pilar CARMONA GONZÁLEZ, “La dinámica fluvial del Turia en la construcción de la ciudad de Valencia”, *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 31 (1997), p. 85-102, p. 92

“Senyor, sia cert a vós que·ls dampnatges que la dita ciutat, poch dies són passats, ha soferts e sostenguts, són molt inextimables, e significar a vós d’aquells seria prolixitat d’escriptura; mas, en substància, senyor, són aquests: que no ha hom en la ciutat ne en lo terme d’aquella que no sia participat e·s condolescha, no sens causa, dels dits dampnatges. Una, per ço car molts e diverses alberchs són enderroquats, altres estalonats, qui són en peryll de caer; altres, qui·ls alberchs e·ls béns qui en aquells havien recullits, ensemps an perdut; altres qui faien cens, los emphiteotes tornen les cartes als senyors dels cens per tal car no han poder de reedifficar los dits alberchs; altres qui per diluvi del dit riu, qui per multitud de les aygües pluvials han perdut lurs venemes, paniços, daçes, arroços e altres esplets...”. La destrucció havia afectat també els camins, els murs, les valls, les cases i s’hi estenia el perill de la fam i tot “per esterronament de les dites aygües –semblant de les quals no és memoria de sarrahins ne de crestians que fossen en la dita ciutat ne en son terme-...”.⁴⁴¹

La nostra documentació revela l’afecció d’aquest terrible succés entre el camperolat de les baronies de Xiva i Bunyol. Els efectes es van deixar notar de manera especialment contundent a Xestalgar i Bunyol. En un sentit diferent trobarem també dificultats importants a Mançanera que, sorprenentment, es veié, alguns anys després, afectat pel fenomen invers.

A Xiva, entre les conseqüències “*propter inundacions aquarum*” sembla que es va produir una revolta que els oficials senyorials pretenien sufocar exercint abusos i tortures que contravenien “*çunam vestram et forum in ipso loco observatum*”. La devastació i la “*imposicionem dicti tormenti*” amenaçava seriosament que el lloc “*ad dispopulacionem deveniet*”. El rei Alfons, en maig del 1329, va concedir a l’aljama un privilegi amb una “*carte nostre perpetuo valitura*” que establia amb solemnitat que “*de cetero ullo unquam tempore aliquis sarracenus aut sarracena in dicto loco et eius termino habitans non possit, contra çunam iamdictam per Nos seu oficiales nostros vel successorum nostrorum poni*

441 Agustín RUBIO VELA, *Epistolari de la València medieval*, 2 vol., Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2003, vol. 1, doc. n. 80.

questionibus aut turmentis nec prout de foro et iuxta çunam predictam fieri debant".⁴⁴²

Les agres demandes dels camperols dels llocs es van veure multiplicades pels arrendadors d'alguns drets que veien sobtadament enfonsat el negoci on havien invertit els seus diners. El rei Alfons el Benigne, que en aquells anys administra els senyories del seu petit segon fill i comte d'Urgell, Jaume, es va adreçar de manera reiterada als marmessors de la testamentaria de la Infanta per tal de proveir remeis i apaivagar en alguna mesura els efectes de la fúria de les aigües ja que Xestalgar, igual que Mançanera, tenia assignades les seues rendes a satisfer els compromisos de la Infanta Teresa, que havia mort el 28 d'octubre del 1327, i del llinatge Entença antics posseïdors d'aquelles baronies.⁴⁴³

El 4 de juliol del 1329, el executors testamentaris de Bernat Guillem i Gombau d'Entença van ser advertits pel rei Benigne dels efectes devastadors soferts a Mançanera i Xestalgar. La destrucció era més evident en aquest darrer lloc i calia realitzar obres urgents "*ut mantus aque rivi de Godalaviar nunc decurrentis per ortam dicti loci necnon cequia ipsius orte muttent per alium locum ut orta predicta que propter ruinam destructa esse valeat reparari*". És per això que per a millorar la situació "*tam mantus aque rivi quam cequiam muttetis predictum, necnon alia opera in dictis locis neccesaria faciatis fieri*" i, a més a més, els ordena que "*per tres annos faciatis francos sarracenos dicti loci de Chestalgar a prestacione peite quam vobis dare tenentur*".⁴⁴⁴

A final d'octubre del 1329, doncs, el rei escrigué novament als marmessors dels Entença que retenen les rendes de Xestalgar perquè els

442 ACA, CR, reg. n. 478, f. 261 v. -262 r., València, 11 de maig del 1329

443 Recordem que Mançanera va ser entregada per Pere el Catòlic a Berenguer d'Entença, un antic avantpassat de Teresa, a principi del segle XIII, tal com vam explicar en la primera part d'aquest treball.

444 ACA, CR, reg. n. 548, f. 194 v., València, 4 de juliol del 1329.

camperols del lloc han patit els efectes arrasadors de les pluges i la riuada sobre les seues hortes ocorregudes l'any anterior. La descripció que recull el text registrat en la cancelleria és esbalaïdor en relatar que el motiu de la queixa que sustenta la resposta reial era *"tam pluviale quam fluviale immensum aque diluvium magnam partem orte et predia de irriguo dicti loci totaliter destruxisset"*. La situació havia portat els habitants del lloc a les portes de la desesperació fins a tal punt que havien expressat el seu propòsit de fugir o traslladar-se a un altre lloc. Amb intenció de proveir el remei de la situació i facilitar-ne la reconstrucció, el rei torna a insistir i proposa i ordena que siga observada la remissió de 300 s. b. del conjunt dels drets que haurien de pagar anualment i que els siga mantinguda per un total de tres anys per tal que puguen procedir a les tasques de reconstrucció.⁴⁴⁵ Semblant consideració va tenir el rei amb l'arrendador de les salines del lloc de manera que demanà als administradors del llegat de la Infanta que també procediren a respectar i observar la remissió feta a Simó Ferrandis, que havia adquirit els drets de les salines de Xestalgar, i que s'ha vist perjudicat *"propter inundaciones aquarum"*. Per tal de compensar les pèrdues i la inversió d'emergència a què es veia obligat per tal de fer front a les despeses de les reparacions escaients, havia estat remés del pagament de 200 s. b. del preu de l'adquisició de l'explotació.⁴⁴⁶

En aquesta terrible conjuntura estem en condicions d'assegurar que, a Xestalgar, plovia sobre mullat, ja que el mateix dia hagué el rei de recordar als marmessors de Teresa d'Entença que ella mateix havia ordenat també, dos anys enrere, la remissió de la peita corresponent al bienni 1325-1326 estimada en 500 s. La causa havia estat novament la necessitat de compensar els camperols ja que *"cum anno M CCC XXV et deinde anno sequente, tempestas grandinis omnes fructus eorum subinsteret vastitati"*. Les tempestes es van mostrar ferotges en crivellar els camps amb fortes calamarsades que van destrossar les collites per dos anys seguits. Com que la remissió no havia estat computada, recorda el rei la

445 ACA, CR, reg. n. 548, f. 199 v., València, 29 d'octubre del 1329.

446 ACA, CR, reg. n. 548, f. 200 r. i v., València, 29 d'octubre del 1329.

necessitat de tenir-la present i portar-la a cap d'acord amb la decisió de la seua esposa.⁴⁴⁷

Aquesta mateixa onada de grans pluges i inundacions va afectar també Bunyol. Podem deduir que s'havia tractat d'un dels episodis característics de la tardor mediterrània. Com hem vist, es van deixar sentir els efectes en València el 28 de setembre del 1328 i fou de bell nou en desembre del següent any que el Benigne es va veure obligat a donar resposta a una important catàstrofe esdevinguda també a Bunyol. El monarca havia estat informat que molts musulmans del lloc havien perdut les seues cases per les pluges "*propter aquarum diluvium anno proximo preterito*". Els efectes havien estat devastadors ja que "*domus seu hospicia ... adveniencium dirute seu demolite fuerunt*". La magnitud del cataclisme va posar també en perill que "*quidam alii sarraceni qui ad dictum locum venerant populatum*" s'hagueren vist compel·lits a interrompre el que havia estat un intent de potenciar el poblament de la baronia. La situació els havia impedit trobar un lloc habitable enmig del desgavell suscitat per les pluges ("*et in stacionem non inveniunt seu eciam mansionem*") i es tractava ara d'evitar que "*ad loca alia causa populandi ibidem se transferrent*" situació que agreujaria amb seguretat la crisi esdevinguda i afegiria perilloses conseqüències. Efectivament l'alarma de la despoblació a què es veieren impel·lits els musulmans de Bunyol que han perdut les seues cases i els nouvinguts decebutos per no poder disposar d'alberg en condicions obliga a desplegar un seguit d'iniciatives contundents no fóra el cas que "*dictusque locus, ex eo, suscitetur detrimentum*".

El rei ordena al seu alcaid de Bunyol, Berenguer Gomir, que, conjuntament amb l'alamí del lloc, Mahomat Taraçoni, atenguen les necessitats d'ambdós col·lectius. Per un costat "*dictis sarracenis, propter diluviam dapnam passis*" i per un altre "*dictis populatoribus ceterisque hospicia non habentibus ad populandum*". Per tal de procedir al real·lotjament de tots ells el Benigne ordena

447 ACA, CR, reg. n. 548, f. 200 r. València, 29 d'octubre del 1329.

que els seus oficials posen a disposició dels perjudicats una part del seu patrimoni i algunes terres adjacents de manera que *“detis, assignetis et concedatis... ortum nostrum baiulie dicti loci confrontatum cum cequia maiori loci ipsius et quasdam pecias terre et ortos predicto orto contiguas”*. Els propietaris afectats per l'expropiació rebran una compensació que haurà de ser sotmesa a la consideració dels jurats –els vells de l'aljama- de Bunyol i així, *“facta inde primitus extimacione legitima ad cognicionem dictorum sarracenorum iuratorum ipsius ville et satisfacto dominis dictorum ortorum sive peciarum terre”*, els serà assignada de les rendes del lloc una gasiva retribució d'acord amb el criteri dels oficials conjuntament, és a dir, l'alcaid i l'alamí (*“iuxtam dictam extimacionem de redditibus et iuribus nostris dicte ville assignando ipsis parva prout vobis ambobus melius visum fuerit faciendum”*) que n'estendran també els correponents diplomes. Finalment els oficials senyorials compliran una darrera instrucció del monarca que ordena atribuir de semblant manera al ferrer del lloc, Mahoma Bendumex, *“quasdam domos dirutas seu pacium ipsarum domorum quae seu quod confrontantur cum operatoris platea dicti loci”*.⁴⁴⁸

En desembre del 1332 el rei Benigne tingué una nova ocasió de posar a prova l'apel·latiu que la historiografia li preparava i es veié obligat a atendre el crit desesperat dels seus vassalls del *“castri de Bunyol et eius foye”* que segons ha sabut *“consumpti estis totaliter et destructi”*. En aquesta ocasió no havia estat la conseqüència de grans pluges i inundacions sinó que s'havien vist greument afectats *“propter sterelitates invalescentes”* i també *“ex causis multiplicibus sicis et [...] mole debitorum et pauperitatis oppresi”*. Atenent a la dimensió de la desfeta el rei va rebaixar a la meitat el pagament previst en raó de peita tot deixant-la en 1.500 s.⁴⁴⁹

Advertíem adés i acabem de comprovar que els episodis d'inundacions alternaren amb esdeveniments de significat climatològic oposat encara que

448 ACA, CR, reg. n. 479, f. 294 v., València, 23 de desembre del 1329.

449 ACA, CR, reg. n. 485, f. 275 r., València 11 de desembre del 1332.

semblantment malèfics. Pel mes de març del 1313 els habitants de Setaigües es queixaven del mal funcionament del molí com després veurem i entre les causes s'hi especifica que "*indigeat aqua*" un símptoma més de les complexes aplicacions dels correus hidràulics i, en aquest cas, de les freqüents fretures que els afecten. El problema roman sense resoldre encara pel juliol del 1317 fins que l'any següent, el comte va ordenar una solució definitiva.⁴⁵⁰ Una nova queixa, ara de l'arrendador del molí de Xiva en gener del 1319 posa en evidència els greus perjudicis que li havia causat la sequera, fins al punt de no poder fer front al preu de l'arrendament.⁴⁵¹

La sequera constitueix l'altra cara de la mateixa sinistra moneda. La magnitud d'alguns d'aquests episodis van provocar també el recurs a la senyoria perquè poguera proveir en favor dels amargats camperols o dels moliners. En abril del 1319 un musulmà de Bunyol, Açmet Algarlani, que havia arrendat el molí de Macastre va haver de recórrer davant l'Infant Alfons perquè no podia fer front al pagament del preu acordat, perjudicat com es trobava "*propter magnam siccitatem*" que s'avia esdevingut "*anno proximo preterito*". El procurador seria l'encarregat que comprovar que la situació mereixia la remissió del preu de l'arrendament i hauria de procedir en conseqüència.⁴⁵²

En setembre del 1332, una altra ordre del rei dirigida a l'administrador dels béns de la seua esposa, Bernat Fuster, per establir la remissió parcial del pagament de la peita als camperols de Mançanera que s'han vist afectats per la disminució de les collites i dels fruits "*propter sterilitatem*". Havia resolt el monarca que els seus vassalls únicament havien de pagar una peita de 1.000 s.j. anuals i això per un temps de quatre anys. Així mateix estableix el rei que els

450 ACA, CR, reg. n. 151, f. 153 v., Montblanc, 12 de març del 1313. Al mateix fons reg. n. 404, f. 118 r., Balaguer, 15 de juliol del 1317 i també reg. n. 418, f. 38 r., València 25 de febrer del 1318.

451 ACA, CR, reg. n. 418, f. 73 r., Barcelona, 5 de gener del 1319.

452 ACA, CR, reg. n. 382, f. 140 r., Barcelona, 8 d'abril del 1319.

arrende als propis habitants de Mançanera l'herbatge del lloc a raó de 600 s. j. anuals.⁴⁵³ Estem davant d'un exemple més del conegut "mal any primer", un episodi cabdal de les importants dificultats agràries que van afectar greument les bases agrícoles de les economies dels Països Catalans a mitjan segle XIV i que va obrir la negra porta de la crisi frumentària.⁴⁵⁴

En sintonia amb un altre episodi de conseqüències catastròfiques registrat a València i ocorregut el 3 de novembre del 1406 que fou consignat al Manual de Consells com a "gran diluvi d'aygües" i que impedí el funcionament dels molins que abastien la ciutat, a Xestalgar van quedar les salines malmeses per raó de les "moltes aygües". L'arrendament fet el 1407 posposà la exclusió provisional de les salines perquè "són estades sien (*sic*) arrovinaades e destrovides" i s'hi inclouran "en la hora que estiguen en lur condret".⁴⁵⁵

Afegim finalment un greu episodi de sequera en l'any 1421 que es va manifestar a Xiva amb la "sequada de la font" del lloc i que tingué un greu impacte en el poblament de la baronia tal com hem vist més amunt.⁴⁵⁶

453 ACA, CR, reg. n. 548, f. 239 v., València, 13 de setembre del 1332.

454 Una síntesi important a *Història del País Valencià* (Ernest Beleguer coord.), Edicions 62, Barcelona, 1989, vol. 2. Veg. especialment el segon bloc de la primera part redactat per Agustín RUBIO VELA sota el títol 'El segle XIV' l'apartat n. 2 "De l'expansió a la crisi (1304-1347)", p. 179-205. Adduí matisos importants assenyalant la particular resistència d'un regne de València encara en fase expansiva Antoni FURIÓ i DIEGO en la seua *Història del País Valencià* (cit.). Veg. el cap. 2 "Les dificultats del trescents", p. 103-158.

455 València el 1406 a Thomas F. GLICK, *Regadío y Sociedad...*, cit., apèndix 6, taula B. Xestalgar el 1407 a Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Les aljames mudèjars...*, cit., doc. n. 25.

456 Thomas F. GLICK, *Regadío y Sociedad...*, cit., apèndix 6, taula A. El document que recull la sequera el va publicar Manuel V. FEBRER ROMAGUERA al seu article "Perenxisa..." (cit.). És el doc. n. 5 del seu annex. ¿Quina era aquesta "font de Xiva"? sospitem que es tracta del brollador conegut amb el nom de "La Mina" i també "de sant Isidre", el subministre de la gran bassa que encara subsisteix ara al centre de la població i

b) Control de l'aigua i espais irrigats

El control i l'aprofitament de l'aigua en un paisatge guarnit per una orografia agresta i vigilat per una climatologia poc complaent esdevé una tasca de primer ordre. En les baronies de Xiva i Bunyol les fonts i els llits dels corrents permanents, i encara dels intermitents, són sovint objecte de controvèrsia com podrem comprovar més endavant i el camí que segueix el decurs de les aigües s'erigeix en un aspecte decisiu en els eterns litigis encetats, lliurats i sempre mal ajustats per delimitar l'abast precís de les jurisdiccions i els cultius i de les rendes –si no són la mateixa cosa- i les necessitats d'abeurament dels ramats casolans o forans. La fixació de les fronteres farà servir en un lloc destacat el vessament de les aigües per tal d'assignar-les a les comunitats en lliça.

Malgrat el predomini dels cultius de secà que aviat abordarem les comunitats camperoles de la zona gaudien d'algunes contrades afavorides per xarxes d'irrigació que en algun cas hagueren de ser importants i que també esdevenen rastres d'un hidraulisme andalusí clarament anterior a l'ocupació catalanoaragonesa. Ja hem esmentat les 5 jovades que en terra irrigada rebé Berenguer d'Entença en les immediacions de l'alqueria de Perenixsa que amb absoluta seguretat havien estat arravatades als seus antics propietaris indígenes ja que la donació és del mateix any de la conquesta. Era, a més a més, una heretat de dimensions importants en una zona que acollia una bona part de les millors terres de Xiva. De la xarxa hidràulica andalusina tenim també altres notícies disperses que ara analitzarem.

El lloc de Xestalgar es troba ubicat molt a prop de la riba esquerra del riu Túria, l'antic Guadalaviar, i, en l'època medieval, aquesta localització privilegiada

també de l'anomenada séquia molinar que travessa el nucli antic i que, com en el cas de Bunyol, amb molta probabilitat cenyia el contorn del nucli primitiu islàmic que probablement s'acresqué per la riba dreta de la séquia amb la instal·lació dels contingents colons cristians.

-i arriscada- li permetia un aprofitament de les seues aigües per a regar, si més no, la zona propera al nucli poblat encara que segons sembla la zona comptava ja amb conduccions d'època romana.⁴⁵⁷ El riu era el camí usat per tal d'abastir de fusta les necessitats de la ciutat de València des dels boscos interiors i entre altres amenaces d'aquesta activitat hi havia l'inevitable encontre amb els assuts que derivaven les seues aigües per a guanyar terres de regadiu. Com hem vist abans, l'assut de Xestalgar es va veure afectat per uns troncs l'any 1320 que afectaren també al pont que en la localitat permetia salvar el llit del riu i aquesta malifeta va provocar la demanda de protecció de l'aljama que obtingué del seu senyor, l'Infant Alfons, les ordres corresponents per tal de posar-hi remei.⁴⁵⁸

Anys enrere, un greu conflicte havia enfrontat els senyors de Xestalgar i Pedralba per l'obertura d'una nova séquia que havia de menar les aigües del riu cap a Pedralba travessant el terme de Xestalgar. Fou l'any 1300 quan davant del notari comparegueren en territori neutral -“*in quodam monte termini de Xestalcamp*”- l'alcaid de Xestalgar, en nom del seu senyor, Bernat Guillem d'Entença (II), i el senyor de Pedralba, Rui Sanchis de Calataiud atenent una ordre del lloctinent del procurador del regne, Jaume de Xèrica. L'oficial reial, Gil de Liori, havia rebut una queixa acusant els homes de Pedralba d'haver obert una séquia que travessava el terme veí i encara d'haver segrestat dos musulmans de Xestalgar. Les acusacions, però, van ser rebutjades pel senyor de Pedralba que es defengué explicant que els dos camperols havien estat trobats fent malbé aquella séquia dins del terme seu de Pedralba.⁴⁵⁹

A final del 1326 la comtessa va impulsar unes obres d'eixamplament de la xarxa del regadiu a Xestalgar que li permetria acréixer la superfície irrigada i

457 Rafael PÉREZ MÍNGUEZ, *Aspectos del mundo rural romano en el territorio comprendido entre los ríos Túrria i Palancia*, Servicio de Investigación Prehistórica-Diputació de València, València, 2006, p. 33.

458 ACA, CR, reg. n. 371, f. 164 v. - 165 r., València, 23 d'octubre del 1320.

459 CX, n. 9, Xestalcamp, 26 de març del 1300. Per error vam atribuir l'any de la datació al 1299 en l'edició del Cartulari ja citada.

també les rendes ja que als camperols que les conrearen els serien, les noves terres, "*assignatis ad certum tributum sive census*". Les inversions, com després recordarem, encaixen sense dificultat les millores dels pobladors i la salut de les rendes i així el procurador dispensarà el tribut per cinc anys endavant atenent les indicacions de la Infanta "*circa melioramenta dicti loci intendatis prout vobis videbatur ad utilitatem curie nostre*".⁴⁶⁰

Ja coneixem la intervenció del rei Benigne també a Xestalgar alguns anys després. L'any 1329, el lloc s'havia vist afectat per les inundacions "*magnam partem orte et predia de irriguo*" que havien estat totalment destruïdes i va també afectar greument un espai irrigat contigu al llit del riu en aquella contrada. En un altre document que també hem vist sobre les greus inundacions del 1328, en aquest cas referit a Bunyol, entre els límits que descriuen un hort que la senyoria cedeix per poder bastir-hi unes vivendes i així reubicar-hi els afectats i altres horts propers es fa esment a una "*cequia maiori loci ipsius*" que hem d'atribuir a l'actual séquia ara coneguda com a séquia de Sant Lluís ja que prové d'un naixement proper al paratge identificat en l'actualitat per aquest hagiòtopònim als afores de l'actual nucli urbà en la riba esquerra del riu aigües amunt.⁴⁶¹

Amb molta probabilitat, si resseguim el recorregut d'aquesta séquia major podríem dibuixar el contorn meridional de la vila medieval encaixada entre el cingle coronat per la fortalesa i la vall del riu. Necessàriament estarem davant del principal espai irrigat de la comunitat camperola de Bunyol. És molt probable que l'espai restant entre la séquia major i el riu corresponga amb la "*vega*" on es trobaven les terres que Pere Ferrandis havia assignat a la família Abentaric referida amb la fórmula "*quadam plantacione vinee et decem tafullis terre in veguis de Bunyol*".

460 ACA, CR, reg. n. 427, f. 22 r. (2a numeració), Terol, 31 de desembre del 1326.

461 ACA, CR, reg. n. 479, f. 294 v., València, 23 de desembre del 1329.

Per una altra banda el document del 1300 que presenta l'aljama davant el seu nou senyor Pere Ferrandis (II) conté, entre els agravis que els de Bunyol retrauen a l'alcaid, la denúncia d'un abús corresponent a la disposició "*de la agua que vene al castello*" ja que la tallen els homes de l'oficial senyorial i, segons expliquen els representats de l'aljama "*quando la taylla por regar e menguan... axaqueannos tenendo tuerto o non tenendo tuerto, e perjudicannos*". És per això que demana l'aljama de Bunyol "*por mercé que esto vededes al Alcayt, e que tengades por ben que no nos pendren*" tot reconeixent que acostumaven a cedir l'aigua quan fóra realment necessària per al castell sempre que donara el corresponent avís a l'"exortin", l'oficial de l'aljama encarregat de la regulació o de la supervisió del seu compliment, tal com deduïm de l'expressió que representa aquesta reclamació: "*quando falleciere, que lamen al exortin e que tomen la dita agua, que assí se solia façer*". En aquest cas pensem que també es tracta d'una conducció andalusina anterior a l'ocupació del 1238 i que les aigües podien ser aprofitades per a abastir elsaljubs del castell i per a regar l'hort de la fortalesa. A més de considerar les terres que es veuen afectades per l'abús denunciat i que es trobaven en les proximitats del castell, les condicions orogràfiques de la zona obliguen a considerar que l'aigua era conduïda des d'un aquífer no massa llunyà que, molt probablement, ha de tractar-se de la font ara coneguda com a "*Fuente de la Higuera*" en la zona coneguda també com "*El Prado*" tocant a la "*Huerta (de) arriba*".⁴⁶²

També heretada d'èpoques anteriors a la conquesta devia ser la conducció ressenyada en la descripció de les afrontacions de Benibonell. El document del 27 de febrer de l'any 1318 recull la donació feta pel jove comte d'Urgell, senyor de la baronia, al seu batlle de Bunyol. L'alqueria de Benibonell

462 Se'n van ocupar José MEDARD RUIZ i Francisco BLAY MARTÍNEZ, "El abastecimiento hídrico...", cit.,. Com recullen els autors al seu text, la línia de carreus per damunt dels dos arcs que sostenen els ponts que enllacen els recintes del castell conserven en la part de ponent unes canalitzacions tallades d'uns 30 cm d'amplària que conduïen l'aigua cap a zona residencial de la fortalesa i cap a l'hort que creiem que en formava part.

s'hi descriu enquadrada entre el barranc de Turx, el riu que baixa de Bunyol, el camí vell de Macastre i "*cum monte sicut scindit cequia de Formocanya*". També s'hi especifica que aquesta séquia, el nom de la qual no podem hui reconèixer, "*sicut descendit, dicta cequia usque in dicto rivo (de Bunyol)*".⁴⁶³ Com ja hem proposat atenent a la descripció del límits que aporta el text i el reconeixement dels quals que podem fer amb facilitat l'alqueria es trobava en l'indret que hui ocupa la "Masia de l'Oliveral". Les indicacions reconeixibles dibuixen un contorn que correspon amb els límits septentrional, meridional i ponentí de manera que l'onomàstica irreconeixible de la séquia que desaigua al riu Bunyol ha de tractar-se de les restes que encara es conserven de la conducció que servia per a moure les moles d'un vell molí també conservat, el molí de l'Oliveral, i així tancaríem per l'orient el territori assignat al batlle.⁴⁶⁴

Com després veurem, la carta de Macastre (1308) estableix que la contribució del dret d'alcaidia havia de fer-se del blat de regadiu circumstància que ens obliga a considerar l'existència d'espais irrigats al terme per on discorre, recordem, el riu Magre.

Espais hidràulics i cultius irrigats sovintegen els nostres documents i testimonien aquesta pràctica tot i que la presumim limitada als contorns dels nuclis poblats que aprofiten derivacions fluvials i encara algunes altres zones nodrides per fonts i basses. Tot i això, podem també constatar també l'existència d'algunes iniciatives d'eixamplament del parcel·lari irrigable, a banda de la ressenyada adés per a Xestalgar, encara que sempre referides a terres

463 L'única proximitat onomàstica que podem adduir és la pròpia d'un pou i una séquia conegudes amb l'apel·latiu "del canyar" ubicats molt a prop del primer assut del riu Juanes o riu "Chico", conegut ara com a "presa de las tres comunidades" que al·ludeix als regants de látova, Alborraig i Macastre. (CHJ, *Sistemas de regadío histórico de la Hoya de Buñol*, cit.).

464 Aquest molí apareix també al·ludit com si es tractara d'una vella almàssera àrab. Veg. Jorge HERMOSILLA PLA, *El aprovechamiento de los recursos hídricos en la Hoya de Buñol-Chiva*, IEC-HBCH, Bunyol, 1996, p. 46 i 79.

corresponents a heretats entregades a servidors dels comtes com ara les obres que el rei Alfons el Benigne va autoritzar en novembre del 1330 per a procedir a la conducció de les aigües sobrants de la masia “El Prat” i del barranc de “Pudies”⁴⁶⁵ i altres, per a regar les terres de la masia de Lo Castellar, en el terme de Xiva, i exigir una contribució proporcional als de Miralcamp o altres que pogueren beneficiar-se de la conducció.⁴⁶⁶ Al pla de Quart, entre la serra Perenxisa i el barranc de Xiva-Poio, es trobaven les millors terres de conreu i les més rendibles i és en relació amb aquesta zona geogràfica que suposem la localització d’aquests masos tal com ja hem abordat anteriorment. A aquests efectes, cal afegir que l’arrendament del 1471 de la baronia de Xiva inclou un epígraf específic que relaciona certes explotacions en mans de forasters “e los qui lauren fora·ls masos e dins los masos” amb una de les quantitats majors entre les exaccions arrendades ja que suposa un total de 4.400 s. que reunia el terç delme i una lleugera partició “de quinze barcelles una”.⁴⁶⁷

Una altra zona irrigada al terme de Xiva fou la zona anomenada La Vega que apareix delimitada en el text de la carta pobla del 1304 i retinguda en mans de la senyoria. A banda de l’evidència que podem deduir del nom assignat a aquella part del territori coneixem també un document on s’hi especifica la possibilitat de regar la parcel·la. Es tracta de l’autorització feta a un personatge cristià perquè *“possitis emere in Vega ipsius (castri) a sarracenis loci eiusdem unam iovatam terre ad panem apte et in locis aliis terminorum ipsorum videlicet aut in Vega ipsa aut in secano ubi id regare poteritis aliam iovatam vinee”*. L’autorització era requisit per tal d’evitar un entrebanc important ja que com

465 Amb prou seguretat deu tractar-se de l’anomenat en documents més tardans “río Ampúas” un corrent intermitent que, a orient de la població actual de Xiva, recorre les restes de la masia del “Riuet” i cerca els dominis del barranc de Xiva pel també barranc de la Sechara. Dec les orientacions a Francisco Pérez Calabuig, agent forestal de Xiva.

466 ACA, CR, reg. n. 482, f. 39 r., València, 11 de novembre del 1330.

467 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Les aljames...*, cit, doc. n. 86.

recull el text "*prohibitum est de foro quod bona sedencia sarracenorum per cristianos emanantur*".⁴⁶⁸

468 ACA, CR, reg. n. 384, f. 62 v. -63 r., Lleida, 17 de març del 1321.

c) Principals cultius

A banda dels esments a la ramaderia, la carta de Bunyol del 1254 relaciona la base de la fiscalitat en el delme de "*todos los granos que en tierra nascen e crien*" i encara que no hi especifica tipus de cereals, a l'hora d'establir la contribució al dret d'alcaidia sí que detalla que hauran d'entregar els camperols un almud de forment i un altre de panís. D'ídèntica manera recull el document que regula la repoblació islàmica de làtova i altres alqueries de Bunyol del 1266 aquesta prestació. La mateixa situació i imposicions trobem, com calia esperar, en la carta de Macastre del 1308, que com ja hem advertit en diverses ocasions segueix les condicions fixades per als musulmans de Bunyol. Una única matisació cal fer ací relacionada amb l'exacció identificada com a "*alcaidiam*" ja que l'almud per cafís de cereal apareix a Macastre lligada exclusivament a la producció de "*bladi de regadivo*". En el cas de la carta de Xestalgar del 1284, només es distingeix el panís amb què han de pagar l'"*alforra*" i el cereal no especificat que conforma el pagament del dret d'"alcaidia". També s'hi fa esment al "*pan o lino*" que s'hauran de mesurar a l'hora de preparar la part que "*tocarà al senyor...(i la que)... tocarà al vispe*".

El cereal va ser objecte també de contribució en raó de certs arrendaments com aquell que havia deixat de fer efectiu un musulmà de Xiva anomenat Gerمو, compromés com estava d'entregar per sant Joan de juny a l'arrendador, un cristià anomenat Doménec Pere Cursovi, dos cafissos de forment per una peça de terra. El deutor, no només no havia fet front al compromís d'entregar el preu acordat del lloguer de la terra sinó que havia abandonat completament el camp. Per això, i atenent la queixa del propietari, l'Infant hagué d'escriure en setembre del 1324 al seu alcaid de Xiva, Guillem Serrà, perquè obligue a fer efectiu el deute immediatament a l'infractor.⁴⁶⁹

469 ACA, CR, reg. n. 374, f. 124 r., Barcelona, 16 de setembre del 1324.

Si ens atenem amb fidelitat a la informació de què disposem, tot renunciant a un exercici de generalització basat en altres estudis, el predomini del cereal el trobem estretament vigilat per un bon nombre de mencions al cultiu de la vinya com adés avançàvem. En aquest sentit podem recordar el permís, que adés comentàvem, concedit per l'Infant Alfons a un "*fideli portario nostro*" dit Miquel Peris de Calataiud perquè poguera adquirir terres dels musulmans de Xiva en la zona anomenada La Vega "*unam iovatam terre ad panem apte et in locis aliis terminorum ipsorum ... ubi id regare poteritis aliam iovatam vinee*". Gaudirà el servidor del comte d'aquelles terres totes franques i lliures de cap servitud i això per gràcia especial per sortejar la prohibició que impedeix als cristians adquirir terres del musulmans.⁴⁷⁰

Les al·lusions a les vinyes i al seu producte principal, el vi, són ben abundoses com tindrem ocasió de comprovar en tractar de les tavernes i de la fiscalitat més endavant. També cal considerar una modalitat de cultiu de la vinya que recull la carta de Bunyol del 1254, les "*Uvas de los parrales*", que també, a banda d'aquest dos cultius principals, conté referències al conreu del lli i l'obtenció del seu subproducte, la llinosa.

Als germans Mahomet i Futeyn Abentaric els va ser reconeguda per Pere Ferrandis (I) en l'any 1275 "*X tafullas de terra en las vegas de Bunyol las quales nos ya en tiempo pasado a vuestra madre por nombre dona Axa d'Abentarich dado ovyemos e ella por libertad (liberalidad?) e franqueza nuestra*". A Mahomet i sa germana els serà també reconeguda la possessió d'un camp contigu que li ha permés d'acréixer la possessió heretada de sa mare amb "*aquella plantación de vinya que tu feyta as en la vila de Bunyol, el qual logar es apellado Turch, la qual vinya afronta de la una part en la vinya de García Pereç de Peralta, e de la otra part en el ryo e aquella heredad que tu as en lo mont*".⁴⁷¹ Cal entendre, al nostre parer, en aquest "reconeixement" la confirmació d'una

470 ACA, CR, reg. n. 384, f. 62 v. - 63 r., Lleida, 17 de març del 1321.

471 ACA, CR, reg. n. 289, f. 43 v., València, 5 febrer del 1308.

donació feta amb anterioritat a la mare dels germans Abentaric en una zona que, recordem-ho, havia estat reservada pel senyor en el text de la carta pobla del 1266 (“*X jovadas de tierra en l’alcareya de Turyg, a fer a nuestras voluntades*”) que afectava com sabem a diverses alqueries del terme de Bunyol i també a aquesta, l’alqueria de Turx.

També tractarem més endavant amb un document emés el 12 de gener de l’any 1311 pel rei Jaume II que va encomanar al seu batlle general al regne de València, Bernat d’Esplugues, que establira a cens la vinya que el rei té a Setaigües com si ell mateix ho fera personalment.⁴⁷² En gener del 1318, l’alcaid de Macastre, Jaume Soguer, rebé una peça que incloïa una “*vinna quem vocabat de la Carrasca ..libere...*”.⁴⁷³

Les rendes de Xiva, com veurem més endavant, van servir per tal d’agradar una dama ben estimada, Jaumina de Canelles, a qui, entre altres assignacions, li havien de ser entregades 50 quarteres de “*vini boni*” cada any i per a tota la seua vida.⁴⁷⁴ Al seu fill, l’alcaid i batlle de Xiva, Guillem Serrà, li va concedir l’Infant en setembre del 1320 una jovada de vinya al terme per ell administrat sorteiant ara la prohibició habitual als batlles dels llocs dels quals estan encomanats.⁴⁷⁵

472 ACA, CR, reg. n. 239, f. 16 r., Xàtiva, 12 de gener del 1311.

473 ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 v., València, 2 de gener del 1318. El comte comunica concessió a Jaume Soguer alcaid de Macastre i ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 v., València, 7 de gener del 1318. Confirmació de la donació de les terres. Veg. AD, doc. n. 69 i n. 70.

474 ACA, CR, reg. n. 418, f. 79 r., Monestir de Casbas, 8 de febrer del 1319. Quant als 50 “quarteria” (uns 70 litres per quartera: hem consultat la veu “quartera” del Diccionari de mesures catalanes, Curial, Barcelona, 1996, p. 209) de vi cada any de la seua vida de les rendes del castell de Xiva.. Si hem llegit bé la paraula, 50 quarteres fan un volum important ja que equival a uns 3.500 litres de vi, de bon vi (“vini boni”) en aquest cas. Uns 2.400 sous (o 28.000 d.) si fem 8 d. per litre.

475 ACA, CR, reg. n. 383, f. 56 v., Saragossa, 19 de setembre del 1320.

A més a més, comptem amb un nou i interessant testimoni de la qualitat atribuïda als vins de la zona. En febrer del 1325, el lloctinent de l'alcaid de Xiva rebé una comanda de la Infanta perquè "vista la present nos trametats a València una somada de vi que sia de Set Aygües lo qual vi sia bo e bell e pur e clar e simple com aquell vullam a obs del senyor Infant e de nós. E fets nos saber ço que costarà e nos encontinent trametrem-vos-ho con aquell qui al dit vi nos aportarà. E açò no mudets en nenguna manera".⁴⁷⁶ Comprovem que la destinació del vi era la taula particular dels comtes; un lloc mereixedor dels atributs exigits.

Recordem finalment un seguit de productes agrícoles que són al·ludits en els nostres documents com ara el panís, les figues que seran objecte d'estudi en relació amb la tributació en l'apartat següent.

Els documents que recullen els arrendaments de Xiva i Xestalgar, del segle XV, mostren un ventall més ample de cultius que pot respondre tant a un procés de diversificació dels conreus com també a una intensificació d'una fiscalitat millor endreçada a inventariar i precisar les exaccions senyorials.

A Xestalgar, en l'any 1407, es recull per exemple una imposició sobre la collita de les garrofes i del lli. Entre els cereals s'hi esmenten el forment, el panís, les civades, la dacsca i l'arròs al regadiu. També els blats del secà. Entre els forratges recull l'alfals, la dacsca roja i la ferratja. Finalment recollim també les mencions a la producció d'oli i del subproducte de la palla. D'acord amb les estimacions sobre les exaccions que corresponen a les respectives collites contingudes al document sembla clar el domini dels blats i, destacadament, del

476 ACA, CR, reg. n. 426, f. 14 r., Cullera, 18 de febrer del 1325 ("Culleria a XII dies del mes de març anno domini MCCCXX quarto"). El doc. fou repetit en el següent foli 15 r. Una "somada" correspon a un pes una mica per damunt dels 40 quilograms. Veg. Flocel SABATÉ i CURULL, "El ban del vi a Puigcerdà a la segona meitat del segle XIV", *Vinyes i vins, mil anys d'història*, (coord. Emili Giralt), vol. II, Publicacions de la Unversitat de Barcelona, Barcelona, 1993, p. 299-314, p. 302 i nota n. 34 a partir de GEC, vol 12-3 (Barcelona, 1980) equival a 41,6 quilograms.

forment i el panís, que contribueixen cadascun amb 40 cafissos lluny dels tres cafissos que corresponen a la civada o la dacsa o els sis que representen la collita de l'arròs. El fet que s'hi incloga el pagament del terç delme dificulta la restitució d'una possible estimació de la producció bruta que no degué, però, anar molt lluny, en el cas del forment i el panís, dels 200 cafissos respectius.

L'arrendament de Xiva, del 1471, recull "lo dret de la erba e garrofa" i la collita de l'espart i la grana al *saltus*. Entre el conjunt de prestacions només s'hi especifica un paràgraf adreçat al cultius hidràulics "qualsevol splets ... en la orta o regadiu" representats al text per una gasiva relació : "ço és, lins, cebes e llegums e altres coses". Finalment es recullen també algunes altres al·lusions als conreus cerealístics com ara "lo dret de l'ordi e avena, e espelta e *centeno*" també la dacsa i el panís i les seues contribucions respectives i finalment "lo dret de les olives" o la civada dels hostalers a més d'un dret genèric anomenat "del forment" relatiu a les collites en regadiu als masos i heretats. Si atenem als valors atribuïts als diferents "drets" comprovem, enmig del predomini absolut dels blats, que cal destacar la dacsa amb més de 60 ll. i el panís amb més de 40 ll.⁴⁷⁷

Són també diverses les referències als horts que als espais irrigats que envolten els principals nuclis en la documentació de què disposem i que ja hem comentat. Les produccions destinades a l'autoconsum, que habitualment van ser considerades exemptes d'exaccions senyorials, constitueixen un subsector que degué tenir una certa significació. També els cultius del lli i del raïm emparrat, esmentats tots dos en la carta de Bunyol (1254) i les figues en la de Macastre (1308) formen part d'aquesta part de la producció agrícola exempta. Tanmateix

477 Manuel V. FEBRER i ROMAGUERA, *Les aljames....*, cit., doc. n. 25 (Xestalgar, 1407) i doc. n. 86 (Xiva, 1471). Un estudi molt complet sobre la fiscalitat i el consum al regne de València a Enric GUINOT RODRÍGUEZ i Antonio J. MIRA JÓDAR, "Fiscalidad urbana y distribución y consumo de la producción agrícola en Valencia (siglos XIV-XV)", a Rafael Vallejo Pousada (ed.), *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, Publicacions de la Universitat de València València, 2008, p. 137-161.

la producció del lli a Xestalgar (1284) sí que era objecte de detracció senyorial com després veurem.

1.2.2.3. Espais de transformació, consum i sociabilitat

a) Forns, molins, tavernes i obradors.

La vida econòmica requereix d'un conjunt d'instal·lacions i serveis complementaris, una part d'ells vertaderament imprescindibles. En algun cas alguns elements urbanístics i alguns dels llocs que compleixen una funció econòmica cabdal es configuren també com a espais de sociabilitat.

Són molt abundants les referències documentals que reuneixen, com és ben sabut, el tractament conjunt del règim jurídic i fiscal de dos importants monopolis senyorials, els forns i els molins, atés el seu paper fonamental en relació amb la base alimentària del habitants i amb les economies i el funcionament de les comunitats camperoles. Les bases normatives inicials que regulen les condicions del poblament i recullen el tractament fiscal de les poblacions que conformen les anomenades "cartes de poblament" així ho mostren reiteradament. També comprovarem, en un altre apartat, que els pactes signats entre els senyors i la diòcesi que tingueren lloc als voltants de mitjan segle XIII per a resoldre les controvèrsies en relació amb la percepció del delme se n'ocupen igualment amb interès.

En la baronia de Bunyol una bona part del habitants de la Foia està obligada a fer servir el molí i el forn senyorials de Bunyol. Ambdós artefactes són referits en la carta de làtova i les altres alqueries del 1266. Els nous colons musulmans que poblen aquestes alqueries –làtova, Mijares, Cuerna ...- han de "*moler en el nuestro molino de Bunyol y en el nuestro furno*". Retrobem el molí de Bunyol entre les queixes de la població presentades en la primavera del 1300 davant el seu nou senyor Pere Ferrandis d'Íxer (II) perquè l'alcaid del castell els obliga a portar els fruits que corresponen a l'exacció senyorial fins al molí amb als animals dels mateixos camperols malgrat el fet que havien pagat per redimir la sofrà que els podria obligar. Per una altra banda a Macastre els andalusins del seu territori disposaven almenys d'un forn propi de l'aljama. El document del 1308 fixa l'avaluació d'un pagament o redempció col·lectiva establert en 108 s.

anuals pel dret a tenir el seu propi forn al servei de l'aljama i evitar el forn senyorial que es trobava a Bunyol.

A Xiva i Setaigües, les respectives comunitats cristianes van ser enfranquides àmpliament encara que compartiren en aquest punt l'excepció dels drets monopolístics dels forns i molins reservats al control de la senyoria. A Xestalgar, per contra, aquestes dues instal·lacions eren arrendades pel senyor cada principi d'any i els camperols musulmans del lloc i de les alqueries del seu territori castral estan obligats a usar-les i fins i tot, pel que sembla, a mantenir-les. Com després veurem els acords del repartiment del delme amb el bisbe que afectaven a la Xiva dels Entença va comportar alguns problemes d'interpretació precisament al voltant dels drets sobre aquests dos monopolis, els forns i els molins.

El molí és un lloc de socialització i un artefacte molt profitós. Per al senyor pels guanys que n'obté en ser titular d'un monopoli, per a l'arrendador d'aquest monopoli pel diferencial que n'obté entre el preu d'arrendament i les "moltures" realment extretes de les escarransides economies domèstiques dels camperols. I per a aquests darrers, finalment, per a poder aprofitar el producte del seu treball transformant el gra per a tornar-lo útil per a satisfer les necessitats alimentàries i per a fer front a les exaccions senyorials que sovint degueren usar el blat com a moneda. En tot cas el gra, des de fa temps, venia sent el producte més adient per a monetitzar si el mercat i les seues prestacions eren a l'abast del camperol. Si era el cas, tal com sembla deduir-se d'algun paràgraf de la carta pobla de Bunyol del 1300, algun excedent permetria cercar oportunitats als mercats propers.

Els artefactes de moltura, aparellats com eren amb l'hidraulisme, estan sotmesos a dos inconvenients importants. L'un, derivat de la lògica de la seua estructura mecànica, és el manteniment que habitualment roman sota la responsabilitat del senyor, el titular del monopoli. En el cas del molí, i també del forn, de Xestalgar és el seu document poblacional una mica confús ja que recull la possibilitat que siga arrendat per la senyoria per un costat i d'un altra banda estableix que els membres de l'aljama *"mantengan el forno e el molino todos tempos e molan so pan e coçan segunt que han usado, avinendo se del treudo del*

molino e del forno con el senyor segunt que es dito desuso". No creiem, però, que l'acció de "mantenir" en aquest context tinga relació amb les condicions mecàniques de l'artefacte, sembla més aviat que cal entendre un vincle amb el passat de manera que l'aljama el faça servir com tradicionalment feia. Amb molta probabilitat era la mateixa aljama l'arrendatària.

L'altra gran dependència és la que deriva dels avatars climàtics que, com sabem, no sempre asseguraven la força dels corrents d'aigua que calia per a fer rodar les pedres que havien de fer brollar la farina. El cas que ara veurem reuneix aquestes dues condicionants

El molí de Setaigües va provocar problemes greus als habitants del lloc i, en aquest cas, com déiem, anaven de la mà totes dues: les afeccions climàtiques i les mecàniques. En març del 1313 el rei Jaume II escrigué al seu batlle general al regne de València, Bernat d'Esplugues, perquè els homes de Setaigües havien exposat una queixa al rei pel molí del lloc ja que no li arribava aigua de manera continuada (*"indigeat aqua"*) i no poden moldre i, encara, està malament endreçat (*"non est aptum ad molendum"*) i per això han de portar el blat al molí de Bunyol. Per la seua part el batlle de Setaigües els exigeix la "multura" que no poden fer per la qual cosa els toca *"solvere pro blado suo duas multuras"* i en conseqüència el rei ordena al seu batlle que ho verifiqui tot i que impedisca que siguin empenyorats i els siguin retornades les penyores presses i que proveïska les reparacions necessàries al molí perquè els de Setaigües puguin moldre-hi.⁴⁷⁸ Aviat comprovarem que el conflicte no va ser, però, resolt.

De bell nou, pel juliol del 1317 els habitants de Setaigües es van queixar, ara davant l'Infant Alfons, perquè el batlle de Bunyol els obliga a pagar "dues

478 ACA, CR, reg. n. 151, f. 153 v., Montblanc, 12 de març del 1313. El text conté una de les poques mencions a l'existència d'un "batlle" a Setaigües. Encara que no ho podem assegurar del tot, pot tractar-se, segons creiem, d'una errada on havia de dir "alcaid". Al document que analitzem tot seguit es descriu la mateixa problemàtica en l'any 1317 i es retreu la intervenció del batlle de Bunyol que actuava en tota la baronia per davall del procurador general. Aquest tema serà tractat més endavant.

moltures” quan es veuen obligats a moldre al molí de Bunyol perquè al de Setaigües no li arriba prou aigua com ja hem comentat. El senyor atén ara també els precs dels camperols i s’adreça al seu procurador, Enric de Quintavall, perquè dispose, per un costat, que el batlle de Bunyol reconega el molí de Setaigües per tal d’avaluar-hi el seu funcionament i detectar-ne les deficiències que puga tindre i, per un altre, que els retorne el pagament indegut als camperols de Setaigües si podia confirmar les circumstàncies al·legades pels habitants d’aquest lloc.⁴⁷⁹ Finalment en febrer del 1318 el comte d’Urgell va resoldre realitzar certes inversions al forn i al molí de Setaigües tot observant que el lloc n’era deficitari ja que *“cum in molendinis non habundent, ut intelleximus”*.⁴⁸⁰

La gestió del molí i del forn senyorial és una de les fonts de renda que és habitualment objecte d’arrendament com després comprovarem. El profit que en trau l’arrendador està també sotmés a les irregularitats climàtiques i les insuficiències dels cabals dels rius. Ja coneixem el cas del molí de Macastre, l’arrendador del qual, Açmet Algarlani, musulmà de Bunyol, es veié greument perjudicat *“propter magnam siccitatem”* soferta l’any anterior, el 1318, de manera que es va veure obligat a demanar una rebaixa substancial de l’import de l’arrendament inicialment pactat.⁴⁸¹

Roderic de Rosselló havia adquirit anys enrere a l’anterior batlle de Xiva, Pere Bernat, els drets dels molins de Xiva que incloïa la “multura” dels homes de Miralcamp, una alqueria de colonització pentanyent a l’honor de Xiva, i també dels masos sota la seua jurisdicció. Els camperols de Miralcamp, però, es neguen a complir els seus compromisos i es resisteixen a pagar i fan enganys i robatoris al pobre Roderic. Encara no prou satisfets amb el menyspreu econòmic el maltracten amb evident desconsideració qualificant-lo de *“pauper et miserabile persona”*. L’Infant es va adreçar el 14 de juliol del 1326 ara a Guillem Serrà,

479 ACA, CR, reg. n. 404, f. 118 r., Balaguer, 15 de juliol del 1317.

480 ACA, CR, reg. n. 418, f. 38 r., València, 25 de febrer del 1318.

481 ACA, CR, reg. n. 382, f. 140 r., Barcelona, 9 d’abril del 1319.

aleshores batlle i també alcaid de Xiva, perquè obligués els camperols de Miralcamp a fer front als deutes compromesos i perquè els impedisca les vexacions.⁴⁸² La conflictivitat suscitada entre els habitants cristians de Miralcamp i l'arrendador del molí de Xiva, com ara veurem, ens permet comprovar l'existència de molins, en plural, que deuen correspondre amb un artefacte per als cristians i un altre per als musulmans.

En plural també apareix l'objecte de l'arrendament que havia estat adjudicat l'any 1318 a Pere de Villalbes –o “d’Albes”, veí de Xiva, que havia suplicat a l’Infant Alfons perquè la sequera li havia causat greus perjudicis, de manera que si hagués de pagar el preu de l’arrendament es quedaria “*ad inopiam*”. Atenent la seu demanda el comte va ordenar a Francesc de Ferriol, “*dilecto expensori nostro*”, que es dirigís al procurador Enric de Quintavall perquè rebaixés el preu d’acord amb el seu criteri una vegada examinats els comptes que presente el moliner.⁴⁸³ Aquest personatge, arrendador dels molins de Xiva, havia tingut seriosos problemes l’any anterior quan esclataren a Xiva els aldarulls que seguiren el sorollós procés contra l’alamí i la seua execució. La revolta dels partidaris del reu arribà a produir danys d’importància en els molins del lloc que Pere d’Albes –o “de Villalbes”- “*sub certo tributo vel censu a nobis detinet arrendata*”. El procurador, en juliol del 1318, seguint les ordres de l’Infant, hagué de disposar l’esmena corresponent dels danys ocasionats als artefactes. De bell nou trobem una referència als artefactes fent ús del plural -“*in molendinis dicti loci*”- que ens permet comprovar, com déiem, l’existència d’un molí del musulmans i un altre dels cristians de Xiva que havien estat conjuntament arrendats.⁴⁸⁴

482 ACA, CR, reg. n. 377, f. 10 r., Lleida, 14 de juliol del 1326.

483 ACA, CR, reg. n. 418, f. 73 r., Barcelona, 5 de gener del 1319.

484 ACA, CR, reg. n. 363, f. 32 v., Barcelona, 15 de juliol del 1318. Els dubtes al voltant de l’onomàstica de l’arrendador dels molins de Xiva provenen del fet que aquest document permet una lectura prou clara del “cognomen” “de Vilalbes”, mentre que en l’anterior document podem llegir amb semblant claredat “d’Albes”. La proximitat fonètica i la de les

L'establiment dedicat a la venda de vi apareix esmentat al text de la carta de Macastre del 1308. Es tractava de preservar el monopoli senyorial encara que reconeix el dret dels camperols del lloc els seus habitants estan autoritzats "*quod possunt aportare vinum, undecumque quilibet eorum ad opus domus sue sine aliqua contradiccionne taberne*". La taverna, com és sabut, és un monopoli senyorial i la gestió i explotació és assignada com a font de renda per tal de retribuir serveis d'algun vassall preferit o també pot ser venuda la seua explotació en forma d'arrendament.

El primer cas el trobem de manera reiterada en el cas de la taverna de Macastre que havia entregat la reina Blanca en l'any 1308 a Jaume Soguer junt amb l'atribució de l'alcaidia. Fou confirmat en el càrrec i en la possessió de la taverna per Jaume II en febrer del 1311 i el comte Alfons, en fer-se càrrec de l'administració del seu senyoriu, va confirmar novament la decisió en maig del 1315. La taverna és un complement del salari a ell assignat de manera que a banda d'una assignació en metàl·lic i una concessió anual de certa quantitat de cereal "*concedimus insuper vobis quod possitis tenere dum nobis placuerit in dicto loco tabernam in qua possitis vos seu quem volueritis pro vobis vendere vinum sarracenis prout est fieri consuetum*". Les condicions eren les mateixes que regien amb anterioritat, de manera que ambdós documents semblen idèntics.⁴⁸⁵

La taverna de Macastre restava en mans del corresponent alcaid del seu castell i formava part de l'assignació que, en concepte de retinença, li corresponia. Probablement, com en el cas de la de Bunyol, seria després arrendada. Jaume Soguer, que fou l'alcaid que per més anys tingué al seu càrrec

respectives datacions ens han animat a considerar que es podria haver produït una errada d'escriptura i que es tracte del mateix personatge.

485 ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 v. - 58 r., Barcelona, 13 de maig del 1315. Ja en febrer de 1311, Jaume II havia confirmat el mateix alcaid, amb una disposició semblant, incloent-hi la menció a la taverna, arran la mort de la reina Blanca: ACA, CR, reg. n. 234, f. 59 r., València, 7 de febrer del 1311.

la fortalesa i consegüentment la taverna com acabem de veure, a l'hora del seu rellevament al front de l'alcaidia, va ser objecte, per part de l'Infant, d'una donació d'una plantació de vinyes de certa importància. Si més no amb la suficient grandària com per a resultar posteriorment amonestat per haver interferit en els interessos de la taverna senyorial, ara en mans del seu successor al cap de la fortalesa. Soguer havia estat autoritzat a veremar i a vendre vi per rendibilitzar la seua heretat però no podia fer-ho als musulmans del lloc ja que en aquest cas perjudicava l'establiment senyorial que tenia adjudicat el nou alcaid. Així, el comte, en març de 1324, escriu a l'alcaid de Macastre, Roderic Sanç d'Aibar, perquè Jaume Soguer, "*civi dicti loci*" està perjudicant els drets de la taverna senyorial que havia estat assignada a l'alcaid tradicionalment, com adés hem vist. Efectivament, Jaume Soguer, que havia estat predecessor seu en el càrrec havia conservat el dret "*ut vindemia vinee sue possit ... et inde vinum facere*" la qual cosa "*absque concessione nostra ei non licuisset*". Ha comprovat ara l'Infant que "*si vinum dicte vinee venderetur ibidem, tabernam nostram dicti loci magnum ex eo susciperet decrementum*" i en conseqüència ordena la prohibició que siga venut el vi de Jaume Soguer "*per minutum*".⁴⁸⁶ Efectivament en novembre de 1322 el propi Infant havia comunicat al seu alcaid i batlle de Macastre, Roderic Sanç d'Aibar, que autoritzava al seu predecessor en el càrrec, Jaume Soguer, a elaborar el vi amb certes condicions.⁴⁸⁷

La gestió dels monopolis senyorials registra en alguns casos una actuació intervencionista per part de l'arrendador. La taverna de Bunyol rebé, en març del 1314, una ordre del rei que atengué l'amarga queixa dels habitants del lloc. Encomanava al seu batlle general al regne de València, Bernat d'Esplugues, que tingués cura perquè es mantingueren els preus de venda del vi i del pa en les mateixes condicions que "*habebat de lucro*" en el temps que el *castrum* era de

486 ACA, CR, reg. n. 388, f. 41 r., Barcelona, 4 de març del 1324.

487 ACA, CR, reg. n. 387, f. 162 r., València, 25 de novembre del 1322. L'estat del suport impedeix una completa comprensió del text copiat.

Pere Ferrandis d'Íxer (II), és a dir abans del 1304.⁴⁸⁸ Anys després, en desembre del 1318, podem encara trobar la intervenció de l'Infant que, alarmat pels aldarulls que s'hi succeïen, va ordenar incloure algunes consideracions relatives a evitar els problemes, en els arrendaments que s'havien de produir en endavant.⁴⁸⁹

La taverna de Xiva també va causar algun maldecap a l'Infant que, en febrer del 1325, escriu al seu procurador, Guillem de Manresa, interessant-lo en la investigació i resolució "*quod de foro et raciones fuerit*" del conflicte sorgit amb motiu de l'adquisició de la taverna de Xiva "*et emergentibus ab ipsa empzione*" entre l'alamí i el batlle, per un costat i un fill de Joan de Campos, veí del lloc, per una altra.⁴⁹⁰

Sense cap dubte, el lloc on la sociabilitat millor es desenvolupa i amb una major fluïdesa és precisament aquest darrer: la taverna. És evident que la conflictivitat que li suposem inherent ha estat l'argument indefugible que li ha obert les portes de la cancelleria i ens permet, a hores d'ara, disposar d'informacions escrites adreçades a posar ordre entre els seus murs i en el ball dels pitxers damunt les taules de fusta.

La taverna és també un indret especialment adient per tal de desplegar la sociabilitat, probablement el lloc per excel·lència, i compta, a més, amb la col·laboració animosa del vi. Com explicava M. T. Ferrer, els musulmans valencians eren, al segle XIV, bons i fidels amics del vi fins al punt que els problemes relacionats amb el seu consum no derivaven mai d'interpretacions de les restriccions coràniques sinó més aviat de les alegries i desinhibicions animades per l'excés de la seua ingesta.⁴⁹¹ Les bregues i disputes comptaven

488 ACA, CR, reg. n. 152, f. 282 r., València, 1 de març del 1314.

489 ACA, CR, reg. n. 405, f. 33 r., Barcelona, 16 de desembre del 1318.

490 ACA, CR, reg. n. 373, f. 42 v., València, 4 de febrer del 1325.

491 Maria T. FERRER i MALLOL, *Els sarraïns de la corona catalanoaragonesa*, CSIC-IMF, Barcelona, 1987, p. 12.

sovint amb la col·laboració d'un altre element conflictiu, un company inseparable: el joc. Així, el 20 de desembre del 1318, el jove comte d'Urgell escriu al seu procurador, Enric de Quintavall, perquè ha sabut que els andalusins de Bunyol juguen en la taverna i hi han produït danys de manera que li ordena una més que moderada mesura de moderació horària "*neque in dicta taberna ultra solis occasum ex causa aliqua audeant remanere*" tot i que als infractors els serà aplicada una pena de 5 assots o de 5 sous.⁴⁹² Un instrument força útil és el joc que entreté i diverteix els camperols i que practiquen en les tavernes. El vi, el joc i la nit, tanmateix, poden ocasionar alguns maldecaps que demanen la intervenció de l'autoritat.

Sembla que la prohibició terminant del joc, si més no del joc de daus, que havia proclamat el seu antecessor en la baronia, l'Infant Pere Ferrandis (I), en l'any 1297 i que després veurem s'havia temperat ja que s'hi recollia que "*aquell que contra este mandamiento nuestro verrà, le sean dados sin nengún remedio cinquanta açotes de pena*". La duríssima pena d'assots ni tan sols podia, aleshores, ser redimida econòmicament.

Notícies disperses ens ofereixen també alguns del oficis presents en les poblacions del nostre territori a banda dels oficials de les aljames i les universitats que tractarem més endavant. Un greu conflicte que veurem més endavant van protagonitzar precisament l'alamí de Bunyol i el "*barbitonsoris*", és a dir el metge del lloc, que va sorprendre l'oficial de l'aljama amagat amb la seua dona quan tornava a casa seua.⁴⁹³

Un altre dels oficis que apareix als nostres documents el del ferrer amb un tractament que indueix a pensar que es tracta d'un únic obrador el que es dedica a aquesta tasca. Un a Bunyol i un altre a làtova. En febrer del 1318, aquest darrer, "lo ferrer" de làtova, és l'únic del grup de musulmans d'"Ayatava" que no va resultar absolt del fet d'haver estat "caplevats per rahó de la mora de Xàtiva".

492 ACA, CR, reg. n. 405, f. 32 v. - 33 r., Barcelona, 16 de desembre del 1318.

493 ACA, CR, reg. n. 371, f. 177 r. i v., València, 29 d'octubre del 1322.

El batlle de Bunyol li ha de retindre les fiances per ordre de l'Infant.⁴⁹⁴ Ja coneixem també el ferrer de Bunyol, Mahomat Bendumex, que tenia el seu obrador a la plaça i a prop de sa casa es podien veure els efecte destructius d'un espantós "*aquarum diluvium*" recent que va obligar al senyor del lloc a posar a disposició de l'aljama unes cases properes per als afectats. Era el mes de desembre del 1329 i la baronia era regida pel nou monarca Alfons el Benigne, encara governant la seua antiga possessió per la juvenesa del seu hereu a la senyoria i al títol comtal d'Urgell, l'Infant Jaume.⁴⁹⁵

494 ACA, CR, reg. n. 404, f. 149 v., València, 25 de febrer del 1318.

495 ACA, CR, reg. n. 479, f. 294 v., València, 23 de desembre del 1329.

b) Comerç, mercat i crèdit

Entre els principals serveis comunitaris que permeten la consideració d'un lloc poblat entre aquells que mereixen l'atribució de funcions urbanes al món islàmic, trobem a faltar entre els nostres documents alguna menció relacionada amb els banys, instal·lació de la qual l'arqueologia no ens ha pogut fins ara mostrar tampoc cap evidència. De la resta d'equipaments que a aquests efectes cal considerar, la documentació ens ha llegat algunes notícies que revisarem tot seguit. Com és conegut, es tracta d'espais i equipaments on es desenvolupa també la sociabilitat, on es produeixen intercanvis, diversions i també on naixen o es materialitzen les bregues i les disputes creixen i esclaten.

A banda de les mesquites que ens cal presumir en cadascun dels llocs poblats per musulmans i de les quals podem trobar testimonis dispersos entre els texts trobats, també tenim mencions a l'activitat comercial i els principals elements que d'aquesta activitat s'ocupen. Es tracta bàsicament dels mercats i els alfòndecs encara que també podem constatar l'existència de tallers i oficis que semblen fonamentals també per a la vida del món rural en què ens movem.

Bunyol comptava amb un mercat, si més no, en temps de Pere el Gran com testimonia un document del 1281, ja abans al·ludit, que confirma certes donacions fetes al seu germà Pere Ferrandis (I) amb anterioritat. En fer la descripció dels territoris afectats per la confirmació s'inclou l'expressió "*foro sive mercato de Bunyol*" que interpretem com a corònim d'un àmbit comarcal enquadrat per una relació econòmica de les alqueries dependents d'un centre estructurador, la vila de Bunyol i el seu mercat. Creiem que cal llegir ací també una certa preeminència en una jerarquia del poblament en què les funcions urbanes són atribuïbles a aquesta *madina*. Per una altra banda, "*in villa castrisui de Xiva*", al seu senyor Gombau d'Entença li fou concedit a final del 1304 la possibilitat de celebrar-ne un de setmanal cada dimecres al temps que es prescrivia la corresponent protecció tant als qui hi volgueren acudir com als

productes que hi menaren. El garant era el rei Jaume el Just.⁴⁹⁶ El document de làtova recollia, recordem-ho, un terme difícil d'interpretar que podria tenir alguna relació amb l'activitat comercial. Es tracta de l'exempció reconeguda als musulmans instal·lats del pagament de l'"açoguen" o "açoquen" que hom pot relacionar amb el mot àrab *suq* que tradueix el significat de "mercat".

Els alfòndecs eren edificis inicialment destinats a l'allotjament i en feien ús els traginers i els comerciants que sovint convertien el lloc en una vertadera llotja on es tanquen o s'enceten operacions comercials de tot tipus.⁴⁹⁷ Tenim constància que Bunyol comptava amb un edifici així anomenat destinat al comerç encara que, pel que sembla, acollia també algunes activitats d'esbarjo dels habitants de la zona. Aquesta constatació obliga a considerar una dimensió de la vila com a centre de mercat, si més no, d'àmbit comarcal o regional com ja hem comentat.

Com déiem, en el cas de Bunyol sabem, per exemple, de l'existència d'un edifici o un lloc comunitari de certa transcendència econòmica, la "*Alfóndega*", que podem documentar almenys des del 1297. Aquell any, el senyor de Bunyol, Pere Ferrandis (I) dictava una disposició adreçada als seus vassalls per prohibir el joc de daus "*en alfondegua ni en nengunos otros lugares de la nostra terra*" que, amb seguretat, es referia a l'existència d'un edifici d'eixes característiques a Bunyol.⁴⁹⁸ La suposició se sustenta precisament en comprovar que, pocs anys després, el seu fill, Pere Ferrandis (II), reunirà l'aljama de Bunyol en un lloc proper per tal de tractar amb els pobladors certes queixes i abusos dels oficials del senyor en tractar sobre les prestacions i pagaments a ells exigits. Així, el 10 d'abril del 1300 els representants de l'aljama ajustats "*en la plaça serqua*

496 ACA, CR, reg. n. 202, f. 180 r., València, 28 de novembre del 1304.

497 Robert I. BURNS, *Colonialisme ...*, cit., p. 88-112.

498 ACA, CR, reg. n. 382, f. 58., València, 23 de febrer del 1318. L'Infant confirma a petició de l'aljama el document inserit de Pere Ferrandis d'Íxer (I) datat a Bunyol, 11-6-1297 prèviament confirmat per la reina Blanca en l'any 1308.

l'Alfóndega" llegien al seu senyor una queixa capitulada que reflectia les demandes i precis que el seu senyor acabaria reconeixent-los.⁴⁹⁹ A Bunyol, l'alfòndec és l'element que serveix, com veiem, per tal d'identificar la plaça on es van reunir els membres de l'aljama per reclamar al baró el compliment dels pactes que el seu pare, Pere Ferrandis (I) recentment mort, i el seu avi, el rei Jaume I, havien manat escriure i respectar. La plaça, al capdavant, és el centre neuràlgic de la petita *madina* de Bunyol que amb tota probabilitat devia acollir altres obradors i oficis i que es trobaria ben a prop de la mesquita, l'altre gran espai de sociabilitat de l'urbanisme musulmà. Efectivament, uns altres rastres documentals ens permeten constatar l'existència d'obradors de ferrers o dels forns, com ja hem comentat, i també una plaça identificada com a "*operatoris platea*" on es trobava precisament el ferrer del lloc.

Un altre alfòndec apareix també esmentat en una data ben primerenca, en l'any 1280, en un procés documentat, en aquest cas referit a Xiva, on uns malfactors varen ser detinguts en un lloc proper a dit alfòndec de Xiva.⁵⁰⁰

També ens trobem a Macastre amb una edificació a la qual podem atribuir-li funcions comercials. Apareix esmentat en un document del 1318 dirigit a un conjunt d'obres de reparacions encomanades per la senyoria en diverses instal·lacions al llarg de la baronia de Bunyol i entre aquestes una tenda i un lloc anomenat "*maczem*", a Macastre que només podem relacionar amb un edifici destinat al control, i no sabem si també comercialització, de productes alimentaris, cereals segurament. En sentit estricte tal denominació, un arabisme evident, representa normalment una relació precisa amb els béns de la mesquita o de la comunitat, l'aljama, que administrava també les terres dels fugitius o dels qui havien mort sense descendents encara que en aquest cas i tenint en compte qui es fa càrrec de les despeses pensem que cal relacionar-lo millor amb la

499 AD, doc. n. 18.

500 Veg. supra, p. 64.

senyoria.⁵⁰¹ En termes molt pareguts trobem al·ludit un “*magasenus de Xiva*” que havia estat assaltat per furtar-hi blat.⁵⁰²

El mateix document de què adés parlàvem disposa també la reparació d'un altre edifici a Setaigües identificat com una casa “*ad opus obulorum*”. Com veiem es tracta d'una estranya denominació que únicament ens permet considerar que estiguem al davant d'un lloc destinat a controlar la frontera amb Castella i recaptar-hi els tributs del trànsit de mercaderies: lleudes i altres drets.⁵⁰³ Cal afegir que aquesta proposta interpretativa pot adir-se amb altres notícies, encara que molt posteriors, que atribueixen a Setaigües la ubicació d'una duana comercial.⁵⁰⁴ També creiem que hom pot relacionar amb la disposició d'Alfons el Liberal assenyalant el recorregut per Xiva i Bunyol com a preceptiu per a les mercaderies que vinguen o vagen cap a Castella que ja vam veure.⁵⁰⁵

Cal recordar en aquest punt que l'activitat comercial i el trànsit de mercaderies no era en absolut aliena a aquesta comarca en l'època medieval ja que, com hem vist, els treballs de millora de la via que comunicava amb Requena per Xiva i Bunyol en el segle XV testimoniaven també la preexistència d'una comunicació encara que secundària. Recordem per exemple la denúncia que el rei Jaume II va adreçar en desembre del 1303 als jurats i al justícia de Xiva perquè “*quidam vicini vestri occupaverunt et receperunt çafranum et quadam alia bona prohibita exportari que quidam sarracenus ad partes Castelle de partibus regni Valencie transferrebat*”.⁵⁰⁶

501 Pierre GUICHARD, *Al-Andalus...*, cit., p. 387-389.

502 ACA, CR, reg. n. 382, f. 105 v., València 29 de desembre del 1317.

503 ACA, CR, reg. n. 418, f. 38 r., València, 25 de febrer del 1318.

504 Julio GRAU ZAHONERO, *Setaygües...*, cit., p. 42.

505 Veg. el nostre text a la p. 307.

506 ACA, CR, reg. n. 258, f. 34 r., València, 9 de desembre (sense any=1303).

Ja hem vist abans la progressiva integració de l'activitat econòmica de les nostres senyories en mercats externs, bàsicament en relació amb el comerç derivat de la ramaderia. Encara podem en aquest punt afegir que en la primavera del 1317, Abrafim Taraçoní, aladí de Bunyol, junt amb un veí de València anomenat Domingo Aguilar, mantenia un deute de 126 s. amb uns drapers de la ciutat de qui havien adquirit gènere. Un altre personatge important de l'aljama, en aquest cas de la de Xiva, Juceff Alfaquí, havia participat en maig del 1331 junt amb l'aladí de Xelva en una operació de venda de 7 caf. de forment, a raó de 19 s., a un carnisser de València a qui havien d'entregar el producte el següent mes d'agost.⁵⁰⁷ Encara que no hem pogut disposar de moltes informacions, les que podem aprofitar ens presenten un model senzill d'activitat comercial caracteritzat per la tramesa de matèries primeres i l'adquisició de productes elaborats, en principi, dintre d'un àmbit geogràficament restringit a les comarques veïnes.

Finalment recollim les instal·lacions incloses en els arrendaments del segle XV que afecten les senyories de Xiva el 1471 i Xestalgar el 1407. El document de Xestalgar recull l'arrendament del forn, la taverna, la carnisseria i també d'un anomenat "dret del pont". També resulta interessant ressenyar que hi havia un "alberch" del senyor posat a disposició de l'arrendador "ab sos graner, e cellers, e gerres, e trulls, e folladors e altres hostiles al dit celler pertanyents". A Xiva s'arrendava "lo forn dels christians", "la taverna e tenda dels christians" i també "la tenda dels moros de Chiva" i "lo forn de la moreria", la taverna i el forn de Miralcamp, els molins de Xiva i de Godelleta. També s'hi inclouen els banys i una casa i algunes instal·lacions per a fer de graner i "per metre lo vi del terç del delme dels christians".⁵⁰⁸

507 Juan Leonardo SOLER MILLA, "Comercio musulmán versus comercio cristiano: la actividad de los mercaderes mudéjares y la producción de las aljamas sarracenas . Valencia, primera mitad del siglo XIV", *Anales de la Universidad de Alicante. Revista de Historia Medieval*, 14 (2003-2006), p. 229-247. Veg. p. 244, i la nota n. 45.

508 ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 v., Barcelona, 1 d'octubre del 1315.

Com adés avançàvem, la via de comunicació que enllaçava el cap i casal del regne amb la vila castellana de Requena, el marquesat de Moia i el bisbat de Conca permeté certes oportunitats econòmiques als habitants de la nostra zona i tenim un testimoni important en el document de protecció i guiatge oferit pel rei Alfons el Liberal a mitjan octubre de l'any 1289 als mercaders que vinguen de Castella, de terres de Conca o de Requena, i es dirigeixen cap a Aragó o València o aquells que des de les terres del rei tornen a Castella amb mercaderies i béns que no estiguen prohibits. En qualsevol cas assenyala el document que el trànsit s'ha de produir per Xiva i Bunyol i, com era preceptiu, hauran de fer front al pagament de peatges i lleudes.⁵⁰⁹

Els habitants de les nostres baronies tenien amb seguretat coneixement d'altres alternatives amb interès comercial com mostra una de les al·legacions presentades per l'aljama de Bunyol de què abans parlàvem que refereix la probabilitat que el cereal que forma el delme senyorial hagués estat venut en centres de consum més grans en un abast d'unes desenes de milles. Es queixen els musulmans de Bunyol pel fet que *“Nos havemos a levar el dazmo del pan que de nos salle a València i Algezira o a Xátiva, o a otro lugar comarcado do se vendiere, a nuestra messión, onde vos pedimos mercé que'l otro pan que aquí se plega así como de Siet aguas e de Yàtava, que nos nin los nuestros no siamos tenidos de levar aquel más que los otros vuestros vassallos por loguero o menos de loguero”*. Demanaven un tractament semblant als veïns de senyoriu que no havien de suportar les despeses del transport als llocs de destinació del producte i, tot i que fan servir exemples arriscats amb la làtova repoblada i amb el Setaigües cristià, van aconseguir també el seu objectiu.

També les franquícies reconegudes sobre determinades exaccions als habitants de les baronies sostrauen fluxos de renda dels recaptadors de drets de la corona i afavoreixen la reconducció d'excedents cap als cofres senyorials. Ja coneixem la franquícia de lleuda, peatge i altres de significat comercial que fou

509 ACA, CR, reg. n. 80, f. 71 r., Montsó, 17 d'octubre del 1289.

reconeguda pel rei als pobladors dels territoris de Gombau d'Entença, és a dir, que afectava als habitants de Xiva i de Xestalgar i els respectius termes. Alguns anys abans eren els habitants de les senyories de Pere Ferrandis (I) els qui esdevingueren exempts d'un seguit de "drets reials" pels motius ja comentats. Els comtes, l'Infant Alfons i la Infanta Teresa obtingueren del rei també franquícia en relació al pagament de les mateixes lleuda i peatge per als habitants de la Baronia de Bunyol i també per a Xiva i Xestalgar que fou també renovada per Alfons, ja coronat, en la senyoria del comte Jaume (I) d'Urgell i confirmada de bell nou pel Cerimoniós com ara veurem.

Gombau d'Entença va aconseguir del monarca l'exempció del pagament d'aquests drets en les terres del rei com ja vam comentar. Això afectava aleshores els habitants de la baronia de Xiva i de manera particular a les seues relacions comercials amb la capital del regne. Encara que el privilegi d'enfranquiment fou emés per la cancelleria el 12 de març del 1304 sembla que no era respectat per alguns oficials del rei.⁵¹⁰ És per això que, un parell de mesos després, el monarca es va adreçar inicialment al justícia, jurats i prohoms de la ciutat de València i els recordava que atenent els precs del noble Entença havia enfranquit els habitants de Xiva "*ab omnia pedagio, leuda, portatico, mensuratico, penso, passagio, ribatico et alia qualibet usatico novo et veteri, statuto et statuendo*". La resolució fou remesa també al batlle general, Bernat de Libià.⁵¹¹

Idèntic tractament va ser reconegut pel rei als habitants de les senyories dels comtes d'Urgell en aquestes terres en una data anterior propera a la del document dirigit al batlle general i altres oficials que coneixem. El document expedit l'1 de març del 1318 estenia les mateixes franquícies a la resta dels territoris, és a dir, "*in locis de Bunyol et de Setaygues et de Macasta, de Ayatava,*

510 ACA, CR, reg. n. 202, f. 117 r., Calataiud, 12 de març del 1304. transcrit per Manuel V. FEBRER ROMAGUERA a "Perenxisa: notes històriques...", cit., doc. n. 1.

511 ACA, CR, reg. n. 202, f. 134 r., Osca, 12 de maig del 1304.

de Alboraiç et in tota Foya, alcareis et mansis ac locis honoris de Bunyol et eciam in loco de Xestalgar et in universis et singulis alcareis termini sui". Feia algun temps que havia estat adoptada la decisió de l'enfranquiment ja que en el mateix text que ara revisàvem explica el monarca "*Cum Nos privilegis nostris nuper enfranquiverimus...*". el recordatori adreçat als oficials reials té, però, una justificació important ja que ha tingut coneixement "*quod aliqui ex vobis per presenti anno franquitatem predictam renuitis dictis hominibus observare ex eo quia pedagia, leçdas et alia iura nostra predicta per eos qui ipsa emerint...*". Com veiem, l'excusa plantejada pels oficials estava relacionada amb el fet que el cobrament dels drets havia estat arrendat sense haver pogut tenir compte d'aquesta innovació. El rei però els adverteix que "*non obstante quod pedagia, leçda et alia iura nostra vendita sint ad unum pluresque annos*" hauran de respectar la franquesa fermament ("*inconcusse servatur*") i aclarir comptes amb els arrendadors que hi estiguen afectats.⁵¹² Tot i que no coneixem la data exacta de l'enfranquiment als habitants de la baronia de Bunyol podem suposar que s'hauria produït com déiem en els mesos anteriors al document que acabem de veure. No seria molt lluny de la corresponent franquícia reconeguda a la baronia de Xestalgar que sí que podem datar, ja que fou emesa el 23 de gener d'aquell mateix any, el 1318.⁵¹³ Finalment comptem també amb una confirmació de temps del rei Pere el Cerimoniós que al·ludeix a la totalitat dels territoris i referida a la senyoria del comte Jaume (I) d'Urgell. En realitat el text copiat en els registres de la cancelleria representa una segona edició del 10 de maig del 1378 d'un text que el mateix rei havia expedit el 7 de novembre del 1338 i que "*fuert casualiter amissa racione guerre Castelle*". El tenor documental presenta la disposició del Cerimoniós com una renovació d'una resolució anterior que havia

512 ACA, CR, reg. n. 164, f. 264 v. - 265 r., València 1 de març del 1318.

513 CX, doc. n. 13., Xàtiva, 23 gener 1318.

estat concedida “*per privilegium serenissimi domini Iacobi, clare memorie, regis Aragonum, avi nostri*” encara que no n’inclou la datació.⁵¹⁴

En maig del 1329, el rei Alfons davant la suplica dels sarraïns de "Xiva" els reconeix franquícia “*quod de cetero vos et vestri succesores imperpetuum possitis emere et recipere ad vestre libitum voluntati, franche et libere, panem et vinum a quibuscumque personis malueritis et vobis placuerit nec teneamini stringamini deinceps predicta emere aut recipere a tercis personis aut locis immo, ut predictur, possitis ubilibet, absque contradiccione nostra et officialium nostrorum, predictos panem et vinum emere et eis uti ordinacione aut consuetudine quacumque in aliquo non obstante*”.⁵¹⁵

Un element també molt important relatiu al comerç i a l’activitat econòmica en general és el mercat del crèdit. Un signe evident de les dificultats financeres del camperolat el constitueix sense cap dubte el recurs a l’endeutament. Són, però, ben magres les notícies disponibles respecte del recurs al crèdit protagonitzat per camperols, ramaders o comerciants de la zona. Tot i això encara podem recollir algunes notícies que evidencien els problemes financers i les conseqüències d’uns riscos no sempre ben calculats o certament inabastables.

Només algunes informacions indirectes ens permeten deduir la transcendència d’aquest recurs financer. Si tornem, una volta més, a les queixes de l’aljama de Bunyol del 1300, trobem la seua demanda perquè als musulmans del lloc els fóra ajustat el calendari dels dos terminis que distribuïen el pagament anual de la peita, ja que si s’acordaven al temps de les collites, adverteixen al senyor que “*vós no perdriedes nada e a nós escusarades logros que damos a los judíos*”. També els preus excessius que hem vist que havien imposat els arrendadors de la taverna i el forn de Bunyol havien suposat un greu entrebanc

514 ACA, CR, reg. n. 932, f. 69 v. a 70 v., Barcelona, 10 maig del 1378. Publicat per Manuel V. FEBRER ROMAGUERA a “Perenxisa: notes històriques...”, cit., doc. n. 3.

515 ACA, CR, reg. n. 478, f. 262 v., València, 3 de maig del 1329.

per a algunes famílies que s'havien vist en grans dificultats financeres. Juan V. Garcia Marsilla féu notar l'escassa documentació d'aquesta pràctica entre els habitants de la nostra zona que relaciona amb el presumiblement feble factor demogràfic. Tot i això refereix un total de 34 visites a la jueria de València entre el 1331 i el 1380. Eren veïns de Dosaigües (8), Torís (15), Alboraiç (2), Xest (7), Cortitxelles (1) i Xiva (1). També diu que possiblement recorrien a prestamistes locals.⁵¹⁶ A tall d'exemple, recull que Jaume Adam i Violant van adquirir en març del 1381 un hostal en el "raval" de Xiva compromentent-se a pagar a Miquel Balaguer, el propietari venedor, un censal de 200 s. pels 2400 s. que restaven a pagar del preu de 3650 s. que costava l'operació.⁵¹⁷

Efectivament els documents de què disposem palesen també l'existència de pràctiques d'endeutament que atenyen a relacions entre particulars que generen tensions i conflictes derivats, com déiem, de les dificultats per a fer front als compromisos pactats. Dificultats com la que, en desembre del 1317, evidencia Açmet Abenex, camperol de Xiva, quan va ser obligat pel procurador de l'Infant a entregar els 600 s. que devia a Açmet Abdolaziz, musulmà de Bunyol en els termes fixats per l'alcaid de Xiva Guillem Serrà. La meitat, és a dir, 300 s. els havia de fer efectius en gener del proper any que molt aviat s'encetava i els restants 300 s. en la propera festa de sant Joan Baptista, és a dir, al mes de juny. La resolució enviada per l'Infant al procurador fa constar també el requisit d'informar al cadí de Bunyol sobre la composició dictada.⁵¹⁸

Les sumes colossals atribuïdes a certes sancions que estudiem en un altre apartat obliguen també a manllevar els recursos escaients per fer-hi front. La condemna imposada en novembre del 1315 a un musulmà de Xiva per haver ferit

516 Juan V. GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito...*, cit., p. 98 i nota n. 52.

517 Ibidem, p. 324 i nota n. 10.

518 ACA, CR, reg. n. 404, f. 142 v. - 143 r., València, 29 de desembre del 1317. Encara que diu el text d'on era el deutor, la intervenció de l'alcaid de Xiva fa pensar que provenia d'aquest lloc.

a un altre “*in facie*” arribava als 1000 s. que van haver de cercar son pare i una altra persona propera, possiblement un parent.⁵¹⁹

A principi de maig del 1325, l'alcaid de Bunyol rebé una missiva del comte Alfons dient-li que havia comparegut davant d'ell un sarraí de Xelva anomenat Hamet Çaat per denunciar que Abdallà Humeyt, sarraí de Bunyol, “li és tengut e obligat axí com afermança de Matheu Garç[cés], alcayt de Montroi, en doents sexanta VI sous Barchinone ab carta pública e jatsia açò [per] moltes vegades l'aja request que la dita quantitat, ab les messions, dans e interesse li degués pagar segons que ab la dita carta li era tengut e obligat açò no ha curat fer”. Ordena per això l'Infant que prenga els diners deguts per Abdallà dels seus béns “en tal manera que-l dit Hamet aja compliment de justícia”.⁵²⁰

519 ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 v., Balaguer, 17 de novembre del 1315.

520 ACA, CR, reg. n. 411, f. 72 v., Xelva, 6 de maig del 1325.

2. Fiscalitat i poder

2.1 Rendes i jurisdiccions

La demanda de rendes i la imposició d'exaccions tant com les donacions d'heretats, les cessions de rendes i les franquícies reconegudes a servidors i vassalls constitueixen dues cares de la mateixa moneda i es revelen amb idèntica legitimitat com a formes d'expressió i manifestacions de l'exercici del poder baronial. Sovint l'administració del poder dels feudals troba la seua carta de naturalesa en l'extracció de rendes de manera que la separació entre jurisdicció i fiscalitat no sols resulta poc recomanable sinó també inconvinent i fins i tot pot arribar a resultar una mica falsejadora d'una realitat complexa.

Com després veurem, la imposició de sancions i les remissions o l'atorgament del perdó senyorial se'ns presenten també paradoxalment com elements complementaris significants, totes dues alternatives, com a sengles demostracions i, fins i tot, ostentacions de l'exercici jurisdiccional. Doncs bé, la concessió i el reconeixement de franquícies que eximeixen del compliment d'obligacions fiscals constitueix també una mostra de l'abast del poder baronial. Un poder que exhibeix una aparent arbitrarietat sense límits que amaga sovint una opció deliberada per afavorir algunes fidelitats singularment apreciades.

En la revisió que ara practicarem al voltant del ventall de prestacions de caire rendístic tindrem ocasió de veure una bona mostra de les franquícies atorgades pels titulars de les nostres baronies que serviren, amb seguretat com déiem, per agrair serveis prestats la informació precisa dels quals no ens ha estat transmesa, però, circumstància que ens incapacita per tal d'avaluar-ne l'abast de manera escaient.

Comprovarem així que hem pogut parar davant nostre encara un bon grapat de documents d'enfranquiment referits a diversos drets i obligacions dels diversos períodes. Una de les franquícies més habituals serà la referida a la

prestació de la sofrida una exacció imposada als musulmans. També coneixem alguns casos d'enfranquiment de diferents prestacions a cristians, en aquest cas de Xiva. En abril del 1318, el jove comte d'Urgell atenia una reclamació de Bernat Dalmau, ciutadà de València que havia estat obligat pels homes de Xiva a contribuir per la seua heretat de "Lo Castelar" que era franca i, en conseqüència, ordenava el senyor al seu procurador que fes respectar dites franquícies.⁵²¹ Anys més tard, en febrer del 1326 es va adreçar l'Infant als seus justícia i jurats de Xiva perquè havien de ser respectades les franquícies que el seu antecessor en la senyoria de Xiva, Gombau d'Entença, havia concedit a Martí Gil de Peralta sobre els béns que posseïa a Xiva. Era, en aquest cas, la dona de Peralta qui havia demanat al comte que li foren respectades les franquícies, probablement perquè havia enviadat, front a la demanda de contribució de les peïtes i "*aliis exaccionibus*" que li plantejava el poder comunal.⁵²²

Tractarem en aquest apartat d'analitzar en primer lloc les fonts de la renda senyorial i també el destí que li fou assignat així com alguns aspectes relacionats amb les formes de gestió i el destí de la recaptació i les inversions de què hem pogut tenir notícia. Seguidament estudiarem la projecció del poder sobre el territori, les seues formes d'organització i administració per arribar a un millor coneixement dels mecanismes de control baronial i del nivell d'autoorganització de les comunitats camperoles.

521 ACA, CR, reg. n. 363, f. 15 r., Castelló de Farfanya, 18 d'abril del 1318.

522 ACA, CR, reg. n. 379, f. 181 v., Daroca, 25 febrer del 1326.

2.1.1 ¿Un territori rebel?

La síntesi presentada fa pocs anys per Josep Torró al voltant de la conquesta i la colonització medievals valencianes s'ocupava, entre moltes altres qüestions, d'analitzar el diferent destí de les aljames andalusines que havien sobreviscut a l'ocupació militar dels guerrers de Jaume I. D'acord amb la seua proposta, les conseqüències de la guerra colonial que havia seguit a la insurrecció de l'any 1248 degueren tenir uns efectes disgregadors i diferenciadors sobre els diferents col·lectius indígenes que permetrien caracteritzar-los en funció, en bona mesura, del nivell d'autonomia en la gestió dels seus propis patrimonis si els havien pogut preservar. Les comunitats de què ara ens ocupem formarien part del que, amb paraules seues, anomenariem "aljames persistents".⁵²³

Encara que la participació dels habitants de la nostra zona d'estudi en la insurrecció no ha deixat proves definitives en la documentació analitzada, alguns indicis ens permeten, a hores d'ara, atiar la presència d'alguna mostra de rebel·lió que poguera correspondre's amb la relació que hi estableix l'autor entre la participació en la revolta i la relativa autonomia de què podrien gaudir certes comunitats -en primera instància, tot siga dit- arran del procés d'ocupació de les tropes jaumines i més endavant com a conseqüència de l'alçament adés al·ludit.

En aquest sentit podem recordar la dificultat per esbrinar l'evolució de l'únic nucli que presenta, des de les primeres dècades, un procés de colonització basada en la probable substitució de la població autòctona. Efectivament, tal com hem recordat sovint, l'ocupació de Setaigües amb efectius poblacionals immigrants cristians que recull el document de 1260, la carta pobla medieval del lloc, podria ser conseqüència d'una expulsió aplicada excepcionalment -en aparença- en la nostra zona per raons que no coneixem. Un argument a tenir en compte seria el fet que constitueix un nucli fronterer la qual cosa li atorga un

523 Josep TORRÓ i ABAD, *El naixement ...*, cit., Veg. el cap. IV 'La societat colonitzada'.

valor afegit des del punt de vista estratègic. No podem tampoc descartar que el trasbalsament d'efectius poblacionals, ara andalusins, procedents del castell de Ves, que trasllueix la carta de poblament de làtova i altres alqueries del 1266 poguera tenir també relació amb les conseqüències de l'avalot, ja que l'aljama del *castrum* manxec que hi fou menada i instal·lada podia estar reomplint un buit poblacional relacionat amb els hipotètics aixecaments dels indígenes insurgents.

Febles indicis, però. Hom podria pensar que la relativa distància cronològica respecte dels enfrontaments derivats de la revolta i la guerra encetada el 1248 desdibuixa la possible consideració dels magres indicis que adduïm. Més evident se'ns presenta, creiem, i són molts els autors que se n'han ocupat, el text de la carta signada pel rei Jaume I als musulmans de Bunyol en l'any 1254. En una de les aportacions més recents, Enric Guinot, ens recorda que la datació del document ens acosta al marc temporal de les conseqüències d'aquella revolta del 1248 encara que aquesta proposta d'interpretació ens condueix a introduir algunes reflexions aclaridores. En opinió de l'autor seria més adient esperar un text de capitulació i perdó alguns anys abans, tal com va ocórrer en altres llocs perdonats, la qual cosa ens obligaria a revisar-ne la datació o explicar el relatiu retardament del pacte.⁵²⁴ Aquesta observació ens hauria d'empènyer a menystenir les observacions anteriors al voltant dels documents dels anys 1260 (Setaigües) i 1266 (làtova), força més tardans. En qualsevol cas, i malgrat el fet que gran part dels altres acords de perdó coneguts són anteriors, cal considerar també que la resolució del conflicte s'estengué encara cap al final de la dècada dels 50 d'aquell segle XIII.

Fet i fet, hom pot comprovar, com déiem, que el tenor d'algunes frases de la Carta de Bunyol s'acorden amb claredat a la remor dels enfrontaments:

“Est es privilegio (...) mandado e atorgado a todos los moros de Bunyol, e recíbalos en su aseguramiento e en su perdón. E que sean salvos en las

524 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, Manel PASTOR i MADALENA, *La carta puebla de Buñol (1254)*, Ayuntamiento de Buñol, Bunyol, 2004.

*personas e en los algos, e moradores ellos e los que dellos vendrán todos tiempos en Bunyol e sus términos sabidos e pertenecientes al dicho lugar de Bunyol.(...) E que todos aquellos moros que foren del dicho lugar de Bunyol e son absentes, **que venguen salvament e segura**. E que sean recibidos e entrados sots aquestes asseguramientos e gracias (...) E quando que ribaran algunos de Bunyol a morar entre ellos, **que los sea tornada su heredit o su algo**, do quiera que sea, menos de nenguna messión que'l coste. E **los que quisieren ir e sallir a tierras de moros que lo fagan salvament**, menos de embargamiento, e que pueden vender sus heretats e sus algos com ellos querrán a moros de su condición”.*⁵²⁵

En aquest mateix sentit, i amb més convenciment si cal, Josep Torró, en una altra aportació també ben recent, atribueix al document de Bunyol del 1254 el mèrit d'erigir-se en l'únic testimoni explícit de la possible afectació dels territoris interiors per la insurrecció del 1248-1258. Adverteix també, però, una certa extemporaneïtat en la data, una mica allunyada dels principals esdeveniments. La relativa tardança podria correspondre's, segons suggereix, amb un moment de formalització documental posterior al fet concret del pacte de rendició i perdó. L'argument que recolzaria la seua proposta rauria en el fet que fóra signat en la ciutat de València. No dubta Torró d'atribuir al tractament de “document de perdó”, ben clarament expressat al tenor documental, una hipòtesi ferma en el sentit que s'haguessen produït alguns actes hostils i no pas pel fet “d'eximir-los graciosament del compliment de l'ordre d'expulsió”.⁵²⁶ Presumeix l'autor que la insurrecció degué afectar amb més claredat les aljames del rei front a les dels nobles que ràpidament imitarien el comportament pactista i “de perdó” desplegat pel monarca, primer incomplidor de l'ordre d'expulsió general per ell mateix decretada a desgrat dels barons.

525 AD, doc. n. 17. La lletra negreta evidentment és nostra.

526 Josep TORRÓ i ABAD, “Guerra, repartiment i colonització al Regne de València 1248-1249”, a Enric Guinot i Josep Torró (eds.), *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2007, p. 201-276, p. 213-214 i nota n. 22.

La diferent reacció mostrada envers l'ordre reial per part dels ordes militars ens anima a considerar la desaparició de la influència de l'Orde del Hospital en la nostra zona, encara que parcialment, en aquestes dates. Recorda Torró que els hospitalers havien mostrat una millor disposició a "fer fora els musulmans" abans fins i tot del concili del 1247 que l'hauria de decidir.⁵²⁷ Totes les comunitats que formaven l'aljama del territori castral de Bunyol van ser "perdonades" pel rei i pervisqueren. Quant a les del *castrum* de Macastre hem de pensar en la seua continuïtat d'acord amb la documentació posterior que coneixem tot i la seua vinculació amb els hospitalers fins a la dècada posterior tal com ja hem formulat més amunt. Més complicat és, a hores d'ara i amb la documentació de què disposem, avaluar la dimensió exacta de la participació dels habitants de la zona en les revoltes. En lògica conseqüència, si ens deixem seduir per la hipòtesi del "perdó" haurem d'acceptar que malbaratem les possibilitats que les colonitzacions de Setaigües (1260) i làtova (1266) estigueren relacionades amb buits poblacionals derivats del context bèl·lic, com déiem. Ens reservem finalment la probabilitat de considerar que aquestes dues comunitats hagueren registrat episodis de fugida o reubicacions que no podem pas confirmar. Potser un indici que provaria en el cas de làtova el fet que s'havia produït una fugida rau en el paràgraf següent de la carta pobla: "*E atorgamos que Mahomet Aben Abello e Çuleyma Abena Bello, e Mahomet Aliami que seyan pobladores con vos en los avandictos logares, ellos faziendo complimento, así como uno de los pobladores*".⁵²⁸ Per la nostra partensem que representa precisament una condició imposada als colons que s'hi instal·len perquè accepten la convivència d'aquests personatges que podien ser antics pobladors que haurien estat perdonats o havien decidit romandre-hi.

El context bèl·lic i, concretament, les seues conseqüències podrien raure també entre les línies dels documents de Jaume I que recullen les primeres demandes de contribucions que tenim documentades per al territori valencià.

527 Ibidem. p. 216. I així van procedir a Silla, Torrent, Picanya, Sueca i Cervera.

528 AD, doc. n. 23. La lectura dels noms és molt dubtosa.

Unes quantitats importants i en una data propera al document de perdó que coneixem com a carta de poblament del 1254 que es relaciona per part de diversos autors, com véiem, amb els acords subsegüents a la sublevació indígena. Cal tanmateix recordar, en aquest sentit, que encara en l'any 1278 hi ha un document estudiat per Pierre Guichard que recull la demanda que fa la corona de certes quantitats a ella degudes adreçada a diversos llocs, i entre ells a Bunyol, per unes cartes de perdó emeses en relació amb les revoltes d'Al Azrak.⁵²⁹ Guichard considera la possibilitat que la relació d'aljames i les quantitats demanades es corresponga amb el pes de les comunitats que han sobreviscut i encara són capaces d'un exercici de negociació. Ens és particularment difícil d'acceptar, però, que la demanda feta a l'aljama de Bunyol, 150 s., comparada amb les quantitats assignades a altres aljames, mantinga una correspondència amb la potència econòmica de les comunitats. Així comprovem que l'aljama de Xestalgar ha de pagar 200 s., la de Xestalcamp (Xest) 300 s. igual que la de Pedralba o la de Dosaigües que ha de fer front a 500 s. i encara observem amb sorpresa, les que presumim petites comunitats de l'entorn de Dosaigües, a les gorges del Xúquer, Millars i Otanel taxades amb 300 s. i 100 s. respectivament. Creiem que cal, en tot cas, esbrinar altres arguments complementaris per poder explicar les diferències entre les quantitats exigides a banda de la fortalesa o potència econòmica o demogràfica de les aljames afectades.

La sospita que la càrrega imposada a Bunyol ens semblava estranya ens va obligar a revisar el document i fer algunes comprovacions. En una relectura de l'original creiem per la nostra part que els esmentats 150 s. caldria millor atribuir-los a una altra aljama d'entre les que Guichard troba a faltar en el text on comenta el document. Es tracta de l'aljama de Borriol que, tot i l'evidència d'un cert desordre en l'enumeració dels llocs afectats per la demanda règia, s'adequa millor al context geogràfic que es dedueix en resseguir un grapat de topònims fàcilment relacionables amb la zona del Palància als quals segueix en la relació de

529 Pierre GUICHARD, *Al Andalus ...*, cit., p. 640-641.

llocs distribuïts en el foli del registre en dues columnes (Xèrica, Castell Montan, Castellnou...). Si la lectura que fem és paleogràficament correcta caldrà resituar l'aljama de Bunyol junt amb la de Xiva entre les absents de la relació i ocuparia ara la vacant de la de Borriol tal com proposem ací identificar.⁵³⁰

La relació, però, esdevé un exhaustiu encara que incomplet -tal com matisa el mateix Pierre Guichard- mapa de les aljames andalusines del terç final del segle XIII al regne valencià. En tot cas, si tal com sembla es tracta de comunitats insurrectes, l'afecció dels andalusins de la nostra zona per la rebel·lió front als ocupants sembla encara ben representada per la presència de les comunitats andalusines de Pedralba, Xest, Xestalgar i Torís en la rodalia de Xiva i les de les gorges del Xúquer que envolten per migdia el territori de Bunyol i la Foia, és a dir, Xirell, Cortes, Millares ("Milar" al document), Otanel i Dosaigües. Es tracta d'un bon grapat de llocs que van ser mereixedors d'aquest nou "perdó" que s'adiu als efectes de la segona gran revolta andalusina de finals del regnat de Jaume I, és a dir, de l'any 1276.

Guichard no defuig la necessitat d'interpretar, en tot cas, algunes absències marcades en aquell llistat tan complet i conclou que es tracta en la seua major part de comunitats molt desestructurades i afectades severament per la colonització. Encara restaria per explicar, però, algunes altres que aleshores mostraven encara característiques comunes a les "aljames persistents" que recull el document i entre les quals evidentment incloem la de Xiva i ara

530 La lectura que fem s'esdevé de comparar la grafia del dígraf "ny" amb altres realitzacions gràfiques del mateix document d'on resulta més adient interpretar la primera part del dígraf com a una doble "r" i el segon element com una "i" llatina marcadament diferent al braç llarg de les "y" que presenta una forta inclinació cap a l'esquerra en altres topònims grafats. La nostra lectura donaria "Burriol". Cal afegir, tanmateix, que l'argument de l'ordre seguit per l'escrivà en relacionar els llocs és dubtós, ja que el nostre topònim apareix certament precedit per un seguit de llocs de la zona del nord del Palància encara que es troba també immediatament seguit d'un grapat d'aljames del sud del Xúquer, com ara Polop, Orxeta, Confrides El doc. citat per Pierre GUICHARD, *Al-andalus...*, cit., p. 641 es troba a l'ACA, CR, reg. n. 22, f. 107 v. - 108 v.

també, com a conseqüència lògica de la correcció en la lectura del document que hem proposat, la de Bunyol.⁵³¹

L'estudi de la documentació relativa a les demandes de subsidis fetes per Jaume II en la segona dècada del segle XIV, que abordarem aviat, ens ha permès disposar d'un document sorprenent. En la primavera del 1309 el monarca s'adreçava a totes les viles reials, les jueuries i les aljames musulmanes del territoris sota la seua jurisdicció. Malauradament, i estranyament tot siga dit, els documents copiats al registre no inclouen les quantitats exigides a les aljames valencianes i en el lloc que en teoria els correspondria ens trobem amb un document copiat que ara comentarem.

El rei tramet ordres al seu batlle general al regne de València, Bernat d'Esplugues, perquè es pose d'acord amb Enric de Quintavall batlle de la reina que tenia assignades les rendes de Bunyol en raó del seu "*dodarium*", i així actuen de manera conjunta "*ad faciendam dictam exaccionem insimul procedatis prout ambobus utilius et melius videbitur faciendum*". Hauran de fer front a la revolta suscitada entre les aljames ja que "*sarraceni predicti sunt, occasione dicti viatici, in subleuta*". Els encomana que expliquen els avantatges del projecte "*quo modo hoc negocium vergit ad bonum statum ipsarum aliamarum, que facta requisicione regni Granate in regno nostro liberius et securius permanebunt*". Cap indicació, però, al voltant de l'import de l'exacció.⁵³² No cal dir, tanmateix, que ens trobem al davant d'un magnífic exemple de propaganda política de la monarquia. I, evidentment, com acabem de llegir, el propòsit era finançar les operacions d'atac a Almeria; un propòsit per al qual demanava exaccions a uns musulmans –els de Bunyol- molt poc avesats a col·laborar-hi.

531 L'afecció del procés colonitzador en el cas de Xiva no creiem que pugua adduir-se ja que la comunitat cristiana detectada no sembla que pogués tenir un efecte suficientment "desestructurador". Romandria en tot cas per explicar l'absència d'una aljama que creiem ben potent com era la de Bunyol que amb seguretat restava aliena a qualsevol interferència de poblament cristià.

532 ACA, CR, reg. n. 326, f. 5 r., Barcelona, 11 de maig del 1309.

Els registres de la reina ens ofereixen ací l'oportunitat de resseguir el procés amb les ordres emeses per la dama, encomanada de l'administració de Bunyol com déiem, al seu batlle, el cavaller Quintavall a qui tramet ja el 25 de febrer una comunicació molt interessant. El rei havia ordenat a Eximén Çabata que “vaya per los locs del Regne de València on moros estan, los quals, segons que an entès estan seslevats de partir e encara que són en gran escàndal, per ço que-ls deya informar de la intenció del dit senyor Rey e lur digué que no-ls cal dubtar de res no aver reguart, mas que estien salvament e segura”. L'ordre de la reina consisteix a acompanyar l'enviat del rei pels llocs que ella administra perquè, amb diligència, “semblantment enformets aquells moros de la intenció nostra segons que el dit Exemén Çabata vos dirà”.⁵³³ La situació degué ser força inquietant ja que el 16 de març advertia al mateix oficial seu que “*castra et fortitudines locorum nostrorum dicti regni Valencie ubi sarraceni comorantur non sunt stabilita nec custodita per alcaydos ut decet*” de manera que a causa d'aquestes deficiències “*imineat periculum atque dampnum*”. L'afecció de les febleses observades no es limiten als llocs de la reina “*set eciam toto regno Valencie*” segons s'hi adverteix. El batlle haurà doncs d'accedir personalment “*ad castra et fortitudines locorum de Bunyol, de Macasta, de Madrona et de Gallinera*” i altres llocs de musulmans de manera que “*videatis et recognoscatis stabilimentum et custodiam eorumdem providendo ac provideri faciendo per alcaydos seu tinentes ipsa castra et fortitudines, circa defensionem et tuicionem ac custodiam eorumdem taliter quod nullum periculum inde possit modo aliquo eveniri*”. Conclou la reina demanant ser informada “*si forte alcaydos dictorum castrorum vel [...] alterum, circa custodiam dictorum castrorum fore inveneritis negligentes*” per tal de proveir el remei oportú.⁵³⁴

En juny següent escrigué novament al batlle seu i li tramet l'ordre de col·laborar amb el batlle del rei “*caute et diligenter*” amb el propòsit ja conegut de portar a cap l'exacció entre una aljama revoltada amb precaució que “*non*

533 ACA, CR, reg. n. 290, f. 70 r., Barcelona, 25 de febrer del 1309.

534 ACA, CR, reg. n. 290, f. 72 r. i v., Barcelona, 16 de març del 1309.

graventur ultra modum nec scandalum aliquod possit inter eos suscitari". Serà necessària una actitud pedagògica "*exponendo eisdem intencionem prefati domini regis et nostram qualiter processus huiusmodi negotii fit ad bonum statum et securitatem eorum et tocus regni predicti*".⁵³⁵ I, finalment, en consonància amb la preocupació al voltant de les fortaleses que adés véiem, en els mesos següents, procedirà la reina al nomenament de l'alcaid de Bunyol. El de Macastre que havia estat nomenat en setembre de l'any anterior, el 1308, fou mantingut al front tal com veurem més endavant.

Malgrat la dificultat per identificar un marc concret que explique la revolta, el fet d'haver provocat aquesta intervenció coordinada i la rellevància que li és assignada a la iniciativa del rei, tot procurant que ocupe un lloc preeminent en fer-lo assentar al full del registre cancelleresc, fan pensar que el moviment opositor era prou considerable i degué afectar totes les principals aljames del regne. Deduïm que es tracta d'una revolta induïda pel sentiment de solidaritat religiosa i de pertinença a una mateixa comunitat.⁵³⁶

Fet i fet, tractarem d'esbrinar ací la dimensió i caracterització de l'estructura de la fiscalitat suportada per les comunitats andalusines de Bunyol i de la Foia i també de les baronies de Xiva i Xestaltar. També farem una ullada a les poques dades de què disposem en relació amb les comunitats cristianes instal·lades a Xiva i Setaigües. En primer lloc comptem amb els textos poblacionals que ens donen les primeres referències i completem l'anàlisi amb les notícies tretes dels documents que hem trobat i estudiat.

535 ACA, CR, reg. n. 289, f. 118 v., Barcelona, 6 de juny del 1309.

536 Així ho apreciava també Vicent Baydal en un article seu. Veg. Vicent BAYDAL SALA, "Tan grans messions". La financiación de la cruzada de Jaime II de Aragón contra Almería en 1309", *Medievalismo*, 19 (2009), p. 57-154. Veg. p. 76 i nota n. 61.

2.1.2 Evolució de la fiscalitat. L'origen diferenciador

Un important i interessant debat historiogràfic, amb autors protagonistes imprescindibles, s'ha ocupat, en l'observatori que constitueixen les terres del Xarq al-Àndalus, de tractar d'analitzar la fiscalitat islàmica i de caracteritzar el model de relacions socials que li és propi així com d'avaluar les pervivències i continuïtats del territori valencià abans i després de la conquesta a mans de les tropes de Jaume I.⁵³⁷ En relació als territoris que conformaren les baronies de Xiva i Bunyol la tasca d'aproximació a aquest període de canvi, no exempta de dificultats, empeny inevitablement a rellegir la documentació dels decennis centrals del segle XIII produïda en les escriptories dels ocupants cristians atesa l'escassetat de notícies aportades per la societat indígena andalusina. Efectivament, els documents dels conqueridors ofereixen algunes notícies en aquest sentit i permeten extraure conclusions o avançar hipòtesis ben sustentades.

En relació amb l'estructura de la fiscalitat andalusina en aquestes terres, han estat sovint referits per la historiografia la carta pobla de Bunyol del 1254 i també el document poblacional de làtova del 1266, habitualment al·ludit com a "Carta de Bes/Ves", que aporten dades significatives. Ens serà igualment útil la recentment trobada carta pobla de Xestalgar, aquesta última de l'any 1284, així com la resta de documents que hem localitzat o els que ja eren coneguts com ara el conjunt de les cartes pobles medievals publicades amb anterioritat.⁵³⁸

537 Tradicionalment s'han vingut identificant els accents sobre el continuisme o el trencament, és a dir, la diferent avaluació de l'impacte de la conquesta sobre la societat conquerida, amb els treballs de Robert I. Burns i els de Pierre Guichard. Tot i que encara hui resulten imprescindibles cal afegir que han estat enriquits i matitzats per magnífiques aportacions de la historiografia valenciana recent.

538 Cal ací recordar el treball d'anàlisi de les cartes de poblament medievals de la zona

Malauradament, llevada aquesta darrera excepció no comptem amb dades amb informació fiscal en l'àmbit baronial de Xiva per al segle XIII.

Com recordava Josep Torró en un treball recent, entre la fiscalitat oficial derivada del *zakât* o almoïna ritual dels musulmans i la seua aplicació efectiva hi ha un ventall ampli de solucions en èpoques diferents i territoris també diversos tot i que l'estructura bàsica es basteix sempre sobre dos aspectes fonamentals : els tributs sobre la producció i els aplicats sobre el patrimoni. Seguint les aportacions de Pierre Guichard, Josep Torró coincideix a reconèixer que el manteniment de la fiscalitat islàmica que mostren certes cartes de rendició de les aljames valencianes poden entendre's com a conseqüència de l'estratègia militar del rei en relació amb les condicions específiques de la invasió i del procés d'ocupació. De manera que en pocs anys la tributació tradicional dels andalusins anirà transformant-se en renda feudal en un procés de canvis profunds a partir fonamentalment de la fiscalitat derivada de la producció agrària, és a dir, del delme i l'almagram. Veurem ací de quina manera es materialitza en els nostres territoris l'evolució de la fiscalitat.⁵³⁹

Quant al text de Bunyol, la carta pobla del 1254, com hem recordat, ha estat usat molt sovint pels historiadors com un dels paradigmes de la pervivència de la fiscalitat islàmica ja que es limita a l'exigència del pagament del delme corànic. No obstant això, el document també inclou, recordem-ho, el pagament de la peïta, demanda aquesta que, com explicava Josep Torró, podem equiparar

d'Enric GUINOT RODRÍGUEZ ("Las carta de población medievales de la comarca...", cit.). Tots els texts analitzats havien format part de la seua obra fonamental sobre les cartes de poblament medievals valencianes (Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament...*, cit.).

539 Un treball imprescindible sobre la qüestió: Josep TORRÓ i ABAD, "Del almagram a las particiones de frutos. Las cargas agrarias en las aljamas musulmanas del reino de Valencia", a Rafael Vallejo Pousada (ed.), *Los tributos de la tierra. Fiscalidad y agricultura en España (siglos XII-XX)*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2008, p. 185-222.

amb l'alfarda islàmica, fonamentalment per tractar-se aquest concepte tributari d'una demanda sobre la comunitat que observa una forta estabilitat front a la variabilitat de las sostraccions derivades d'una producció agrícola -i també la ramadera- clarament oscil·lant i que palesa la fragilitat inherent de manera encara més evident en zones poc o gens irrigades. En aquestes dues demandes trobem les dues línies de exacció econòmica que podíem dir bàsiques en la fiscalitat islàmica que adés recollíem.

Els documents de la nostra zona ens mostren, per exemple, la senzillesa de l'esquema fiscal aplicat als camperols andalusins de Bunyol als quals reclama el monarca en l'any 1254 únicament el pagament del delme corànic aplicat, com és sabut, sobre la producció agrícola i ramadera. El text no fa, tanmateix, cap menció al pagament de l'almagram associable als cultius de regadiu de major productivitat i regularitat. Bunyol junt amb Eslida constitueixen també per a Pierre Guichard el primer dels paradigmes dels primers pactes propis de zones de baixa productivitat agrícola o mancats de cultius intensius de rendibilitat estable que coexistiren amb un altre conjunt de pactes basats en la concurrència del delme corànic reservat per als cultius de secà i l'almagram en presència d'espais irrigats. L'absència de l'almagram entre els conceptes rendístics aplicats pot interpretar-se atenent a una suposada feblesa dels cultius hidràulics encara que no és descartable, com ja insinuava el mateix Torró, que desapareguera i fóra compensada per unes particions de fruits més oneroses o per unes taxes comunitàries feixugues que per al cas de Bunyol només podem atribuir al pagament d'una peita que no podem avaluar amb seguretat ja que com aviat comprovarem també la persistència de la contribució corànica, el delme islàmic, la trobem ben vigent encara en les primeres dècades del segle XIV a Bunyol i Macastre.

Tot i això tenim al nostre abast algunes dades prou interessants que ens permeten avaluar globalment la potència rendística de la senyoria de Bunyol. Per un costat de l'estudi dels registres de la Cancelleria Reial n. 289 i 290 que corresponen al regnat de Jaume II i que recullen les actuacions de la reina Blanca d'Anjou hem extret algunes informacions ben valuoses. Al registre 290 en

concret es troben copiats un seguit de documents que acullen aspectes comptables de diversos exercicis retuts pels oficials de la reina i, entre aquests, les rendes de Bunyol apareixen només en les anotacions corresponents a l'any 1306. El document ens presenta l'alamí amb funcions de recaptador en l'apartat "de Abrafim Taraçoní, alamí de Bunyol, de les rendes e del cabeçatge de Bunyol d'aquest any 11.847 sous i 4 diners reals".⁵⁴⁰ El text recull les rendes recaptades per la reina en altres llocs del regne valencià circumstància que ens permet de contrastar els vora 12.000 s. recaptats a Bunyol front a les altres rendes que hi figuren. D'una banda les de Morella amb 20.805 s. i les de Elda-Novelda-Asp amb 68.303 s. es troben molt per damunt de les de Bunyol mentre que per davall s'hi troben les de Ontinyent 2.252 s., Dénia 235 s., Gallinera 9.009 s., Cullera 5.673 s., Alzira 8.002 s., Morvedre 6.935 s. i d'altres amb quantitats inferiors. Cal també remarcar l'al·lusió que es fa a la recaptació d'una capitació anomenada ací "cabeçatge" especificat al text al costat del genèric "rendes" que identifiquen l'origen de l'exacció i que veurem més endavant.

La segona dada fonamental, ja coneguda, prové de la publicació feta del fons aplegat sota la denominació de "Vària" procedent de la documentació de la cancelleria reial de l'ACA publicada per Pròsper de Bofarull en què refereix un document de 1315 sobre "les rendes que el Rey ha en lo Regne de València i els violaris i assignacions que reben cavallers i altres". En aquella data les rendes globals de Bunyol van ser estimades en uns 20.000 s. aproximadament: "*item* les rendes de Bunyol les quals nos venen nengun any ans o cuyl En Jacme de Castellnou per lo senyor rey e valen uns ans ab altres cascu any 20.000 sous. Aquest loch té ara lo senyor Infant don Alfonso al qual lo senyor rey l'ha donat". En comparació amb rendes d'altres llocs del mateix any i recollides en el mateix document podem adduir els casos de Xàtiva 27.328 s., Gandia 5.350 s., Alzira 14.550 s., Uixó 8.250 s., Morella 31.500 s., Vall d'Aiora 20.000 s.⁵⁴¹ Josep Torró ja

540 ACA, CR, reg. n. 290, f. 22 r.-23 r., València, 3 de desembre del 1307.

541 Pròsper de BOFARULL i MASCARÓ, *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* (CODOIN) al tom XII (cit.), p. 263-291, a partir de ACA, CR, Vària,

va advertir que la potència rendística de les aljames de Bunyol, junt amb les de la vall d'Aiora i la del vall de Laguar, eren únicament superades per les contribucions de la vila de Morella i constituïren una de les principals fonts de renda de la corona.⁵⁴² En aquell any del 1315, però, les rendes de Bunyol, com recull el document mateix, estaven ja assignades definitivament a l'Infant Alfons que s'havia casat l'any anterior amb la senyora de Xiva i hereva del comtat d'Urgell, Teresa d'Entença.

Localitat/any	1306	1315 (p. CODOIN, t. XII)
Alzira	8.002	14.550 (p. 264)
Bunyol	11.847	20.000 (p. 267)
Morella	20.805	31.500 (p. 263)
Elda-Novelda-Asp	68.303	59.539 (p. 291)
Ontinyent	2.252	3.800 (p. 265)
Gallinera	9.009	13.000 (p. 267)
Morvedre	6.935	13.500 (p. 264)
Dénia	235	6.150 (p. 265)
Cullera	5.673	4.300 (p. 265)

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de la reina (1306) i del rei (1315).⁵⁴³

n. 41, f. 41 r.-53 v. (1315). També al CODOIN, tom XXXIX (cit.), p. 91-125.

542 Josep TORRÓ i ABAD, "Vall de Laguar. Asentamientos, terrazas de cultivo e irrigación en las montañas del Šarq al-Andalus: un estudio local", *Recerques del Museu d'Alcoi*, 16 (2007), p. 151-182.

543 Dades procedents de les fonts ja referides en les notes n. 536 i 537.

Atenent a les localitats que permeten una comparació advertim increments molt destacables sobretot en els casos de Alzira i Bunyol, tot i que aquesta darrera senyoria pot haver-se vist afavorida amb molta probabilitat pel rescabament de les rendes de Macastre que es va produir en aquell període intermedi entre ambdues dates.

Podem observar l'existència d'increments ben marcats que poden respondre a noves circumstàncies com ara, una major capacitat productiva, una estabilització o creixement demogràfic, sense que puguem descartar una intensificació exactiva relacionada o no amb una millora de la productivitat que nodrien les rendes senyorials. Caldrà explicar, en tot cas, la dimensió del potencial rendístic observat amb unes particions de fruits tan lleus -delme corànic- i el reduït àmbit territorial dels espais irrigats d'alta productivitat.

Tindrem ocasió aviat de comprovar que la lleugeresa de les prestacions exigides per les rendes de la terra es veuran complementades per exaccions importants com ara les demandes de subsidis o de qüestions i pel tractament singularitzat de les rendes provinents de la ramaderia, fins i tot, així ho sembla, de les derivades de l'extracció de la grana. Al cap, la satisfacció de les demandes senyorials, no gens canòniques, es deriven necessàriament de les activitats productives dels vassalls.

Una nova mostra del potencial rendístic de la baronia de Bunyol trobarem també en analitzar la demanda de subsidi feta per Jaume II a les aljames del regne en l'any 1315 al voltant de la qual l'aljama de Bunyol havia de suportar una cinquena part del total exigint, com després revisarem. L'estudi dels subsidis demanats pel rei a les aljames valencianes ens permetrà de comprovar novament la dimensió comparativa de les exaccions ací obtingudes.

Cal advertir, de bestreta, que tenim en la nostra zona d'observació un cas excepcional en les condicions pactades per als nouvinguts a poblar la vila de Setaigües. Els trenta colons que dirigits per Miquel Peris de Portaguerra reben la carta signada per Pere Ferrandis (I) i sa mare Berenguera Fernández a final del 1260 són objecte d'una consideració molt beneficiosa ja que els són entregades cases i heretats lliures de cap prestació. Una vegada reservada, com és

imprescindible per una altra part, la jurisdicció a mans del senyor, els nous ocupants només hauran de fer front a unes poques obligacions.

Els pobladors cristians, catalans i aragonesos, gaudiren d'àmplies franquícies que suscitaran un seguit de processos i conflictes per part de la vila en defensa d'aquella situació de privilegi. El text de la seua carta de poblament esdevindrà un argument recurrent del llarg historial de disputes amb els veïns de senyoriu i sobretot amb els successius titulars de la baronia. Els colons instal·lats gaudeixen de condicions molt especials ja que la senyoria, Berenguera Fernández i el fill que havia tingut amb el rei, Pere Ferrandis (I), estableixen al text poblacional que *"damus domos, ortos, vineas et hereditates... francas et liberas ad habendum, tenendum..."* i es reserven únicament la jurisdicció i la percepció de les calònies, el pagament de la peita, els monopolis i els serveis militars. La singularitat es veurà reforçada també per l'exclusiva aplicabilitat del nou Fur de València tot exclouent-hi marcadament altres tradicions jurídiques.

Un segon nucli de nouvinguts cristians rebé un document de població a Xiva el 1303 de mans d'un Entença, Bernat Guillem (II), fill de Bernat Guillem (I), que morí als pocs mesos i va ser heretat pel seu germà Gombau que signaria un document adreçat als autòctons andalusins l'any següent. Les condicions establertes per als cristians *"en la dita villa de Chiva"* fixen que *"tingades en aquella misma cada uno de vos casa vuestra poblada, e las heredades laurades a costume de buenos lauradors. E ayades aquellas franchas, e que no siades tenidos a Nos ni a los nuestros d'aquellas algún cenç, servici agrari o usage establecido o a establir, fer ni donar"*. Són també condicions avantatjoses de manera molt pareguda a les de Setaigües, és a dir, Bernat Guillem d'Entença es reserva la jurisdicció senyorial que, com després veurem, no ateny el mer imperi que sí que reconegué el rei Jaume II a l'Infant Alfons i també els monopolis de forns i molins amb la prestació del servei militar, la host i cavalcada, o, com sempre, la seua corresponent redempció. Per si no quedara clar encara insisteix que *"vos absolvemos de altre usage, çens, luysme e fadiga, agrari, servici que a vos e a los vuestros por todos tiempos, de nuestra pura franqueça solvem"*. Tal com hem deduït i ens mostra la documentació, el poblament cristià a Xiva el

podem datar aproximadament als voltants d'una data que ens sembla significativa per la confluència de diverses informacions. Es tracta de l'any 1280, a partir del qual comencem a trobar referències que ho confirmen i que ja hem analitzat, encara que ens és desconeguda la regulació que tindrien amb una altra probable carta pobla anterior.⁵⁴⁴

Malauradament no hem pogut esbrinar el diferencial de renda que conforma el botí senyorial ni comptem amb dades representatives de les exaccions practicades separatament a les comunitats indígenes i les nouvingudes. Comprovarem així que l'estudi de la fiscalitat esdevé inevitablement en una anàlisi sobretot de la fiscalitat de les aljames. Així doncs, front a aquestes dues importants excepcions, la població indígena musulmana haurà de fer front a diverses puncions senyorials i s'erigirà de manera evident en una font de renda senyaladament generosa, com ara revisarem, i subjecta a un ventall ampli i divers -i encara complex- de prestacions.

Per tal d'analitzar l'aprofitament rendístic dels senyorius i tractar de comprendre els fonaments econòmics del sistema farem servir les orientacions i la proposta descriptiva que va plantejar E. Guinot per tal de distingir entre les rendes provinents de les tasques de l'explotació agrícola i ramadera per part del camperolat, les resultants del control dels feudals sobre els mitjans de transformació i les derivades dels intercanvis comercials i, finalment, les rendes originades per imposicions directes sobre els individus o la comunitat.⁵⁴⁵ La proposta fou recollida per F. J. Cervantes en el seu treball sobre el senyoriu de Luna amb petites matisacions que ací anem a considerar.⁵⁴⁶ Hem reservat, però,

544 Les cartes Setaigües (1260) i de Xiva (1303) al nostre AD, doc. n. 72 i doc. n. 73 respectivament.

545 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Feudalismo en expansión en el Norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa (siglos XIII y XIV)*, Diputación Provincial de Castellón, Castelló de la Plana, 1986, p. 191-192.

546 Francisco J. CERVANTES PERIS, *La herencia de María de Luna*, Ayuntamiento de Segorbe, Segorbe, 1998. Veg. especialment el seu capítol IX.

un lloc particular per tal de tractar amb les rendes eclesials. Lloc que creiem merescut per tractar-se d'exaccions que encara que romanen fora de l'àmbit baronial formen part evident de la productivitat del senyoriu i de la seua anàlisi i trajectòria poden extraure's algunes consideracions que considerem interessants. Ja hem advertit que l'anàlisi que ara segueix es refereix pràcticament de mode exclusiu a les rendes provinents de les aljames encara que en algun cas, tal com farem constar, també recollirem prestacions corresponents als pobladors cristians.

2.1.2.1 Reserva senyorial i prestacions personals

La primera referència que coneixem que es corresponga amb la zona és una anotació de les contingudes en l'anomenat Llibre del Repartiment. Es tracta de la donació que fa el rei al cavaller Berenguer d'Entença de cinc jovades de regadiu a Perenxisa, una de les alqueries que coneixem dins del terme castral de Xiva. Evidentment no es tracta d'una donació qualsevol ni respon a la grandària mitjana que aquestes donacions solien tenir i menys encara tractant-se de regadiu ja que en les terres irrigades resulta estrany fins i tot que es fera ús de la mesura ací utilitzada: la jovada. Una mesura que, per acabar-ho d'arrodonir, comporta una dificultat particular en l'època en què es produí l'esmentada donació. Molt coneguda és la sorprenent solució ideada pel rei Jaume I, i difosa a través de la seua Crònica, per tal d'encabir un excés de donacions que no s'ajustaven amb la quantitat de terres disponibles entre les arrabassades als indígenes. El canvi de relació entre les mesures de superfície que suposava la introducció del sistema 1 jovada composta de 6 cafissades o 36 fanecades sembla que va servir a tal efecte en ordenar el monarca als seus soguejadors encomanats d'aquella complicada tasca la reducció del valor anterior de la jovada. El problema, gens menyspreable, que ens quedava per resoldre és conèixer el valor primigeni que tenia aquesta mesura. La qüestió sembla bastant important si volem avaluar l'impacte que l'enginy reial tingué en les expectatives dels destinataris d'aquell botí que havia temptat desenes de cavallers i centenars de colons. Més transcendent semblaria la possibilitat de poder esbrinar en quin moment es va produir aquesta decisió si volem encertar les dimensions exactes de les donacions dels primers anys de "repartiment", anys en què cal suposar que s'havia produït la modificació.

Enric Guinot s'hi va acostar en un estudi recent al voltant del repartiment de l'Horta de València i, raonablement, proposava que la reducció atenyia poc més o menys un 25 %. Llavors, seria interessant poder esbrinar a partir de quina data caldria considerar la "nova" dimensió de la jovada "jaumina". Roman pendent, però, la possibilitat de poder atribuir a les donacions registrades el

valor de l'antiga o la nova "jovada" que, al cap, poden representar parcel·les de 4 ha o de 3 ha respectivament. El mateix autor fa servir la nova equivalència per recordar que la donació a què ens referíem i que havia estat decidida en abril del 1238 cal estimar que representava un conjunt d'unes 15 ha.⁵⁴⁷

Foren 15 o 20 les hectàrees entregades no deixa de sorprendre també que una contrada relativament allunyada dels grans -comparativament ho diem- corrents fluvials i els sistemes hidràulics a ells associats disposara d'una àrea irrigada tan ampla. Una donació que mereix ser considerada com una veritable reserva senyorial. Aquesta atribució pot també veure's reforçada pel fet que el territori castral en el qual es trobava l'alqueria de Perenxisa ja havia estat objecte d'una donació anterior al mateix Berenguer d'Entença que rebé els termes de Xiva i Pedralba com sabem ¿Com cal ara interpretar el fet que comptem amb dues donacions al mateix cavaller en un període de pocs mesos i que tenen localitzacions tan properes? No podem descartar la lògica consideració deduïble del fet que els termes castrals eren imprecisos. També podem considerar que l'alqueria de Perenxisa podia haver estat primerament compresa dins de la donació -les dues donacions no efectives- de Godelleta que després veurem.

Fem notar també la complexa definició del terme "reserva senyorial" i la dificultat per tal d'enquadrar-lo en l'esquema distributiu de les terres al nou regne conquerit. L'apreciació d'Enric Guinot en atribuir-li aquest caràcter a l'espai irrigat de Perenxisa que voldríem compartir no es correspon, però, amb les consideracions que Carlos López fa servir per tal d'avaluar les terres que Ot de Montcada, en l'any 1415, posseïa en la seua Baronia de Xiva. Un recompte precipitat que suposaria computar vora 100 ha. mereix només la consideració que eren "*unas pocas heredades dispersas, restos quizás de la antigua reserva señorial*". En la seua opinió "*Salvo en las zonas de cultivos especulativos y muy*

547 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "El repartiment feudal ...", cit., p. 115-200. Veg. especialment p. 131 i 172-174. Un intent d'aclarir la dimensió precisa de la reducció metrològica feta pel rei per tal d'encabir donacions als colons en les terres disponibles.

*rentables, las haciendas directamente explotadas por los señores en sus baronías y lugares eran pocas y debían dedicarse primordialmente al abastecimiento de sus casas”.*⁵⁴⁸

De semblant grandària trobem una altra anotació al Repartiment que afecta a l'actual Godelleta. Es tracta d'una donació de 9 jovades (36 ha, pensem) feta el 13 d'abril del 1237 a dos germans Garsia i Sanç Peris d'Osa “*in alqueria de Godeyla*” que és, amb seguretat, la nostra Godelleta, ja que “*est inter Xiva et Thoris*”. Tot i que podria representar un nou cas de “reserva senyorial” no creiem que aquesta anotació ni les altres que a aquest lloc es refereixen tinguen una relació segura amb la realitat, ja que cap dels rebedors que hi són esmentats han deixat cap altre rastre més i Godelleta, la Godella medieval, formà sempre part de la Baronia de Xiva fins a la divisió dels termes al segle XIX.⁵⁴⁹

El mateix escenari baronial ens ofereix una nova oportunitat per poder considerar l'existència d'un parcel·lari reservat a l'explotació directa per part del baró. Parlem ara d'un passatge de la carta de poblament de Xiva adreçada als colons cristians en l'any 1303 que revisem. Bernat Guillem d'Entença (II) entre altres aspectes tractats per tal de regular el poblament cristià de la baronia hi estableix també que “*E retenim la Vega. com la quantía edifficada en aquell lugar mismo así como en aquella terminada e fitada, ço es a saber, del huerto d'en Pax aval, así d'on puya la carrera de Perancisa entro a la carrera que va ves Valencia*”. Les afrontacions no permeten una segura identificació ni estimació de

548 Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Nobleza y poder político...*, cit., p. 115.

549 E. Guinot concedeix a una donació de 7 jovades l'atribut de ser “un tipus de reserva senyorial”. (*Repartiments...*, cit., p. 171). Un Garsia Peris d'Osa rebé la torre de Geldo al terme de Sogorb en juliol del 1248, segons recullen Ambrosio HUICI, María D. CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, II, Anubar, Saragossa, 1976-1982, doc. n. 477. La donació de l'heretat a Godelleta als germans Peris d'Osa està datada el 13 d'abril del 1237 (LIdR, n. 194). En juliol del 1238 la mateixa donació es va fer a Ximén Sanç de Gorraïç (LIdR, n. 548 i n. 2239). Aquesta darrera fou revocada per una nova a Guillem d'Alcalà poc després (LIdR n. 1303).

les dimensions d'aquesta "nova" reserva anomenada La Vega. És conegut que comunament la denominació "vega" cal relacionar-la amb un espai irrigat proper als nuclis poblats ubicats a la vora de corrents d'aigua. Tot i amb això, el marc que poden oferir els traçats dels camins cap a València i cap a Perenxisa permet intuir que es tractava d'una llarga franja compresa entre els camins entre mig dels quals, discorria el riu Ampuas. Aquest aspirant a riu és, a hores d'ara, un torrent petit que aleshores possiblement gaudia d'un cabal constant que es dirigia cap al barranc de la Sechara i desaiguava en el barranc de Xiva o de Poio abans del pla de Miralcamp i que devia comptar amb una xarxa hidràulica pròpia. El fragment dóna també referències a l'existència de certes construccions que poden tenir relació amb alguns del masos que més endavant, cronològicament, trobarem en mans d'importants servidors de la senyoria.

Tenim algunes altres evidències documentals de l'existència d'algun tipus de "reserva senyorial" i algunes mencions a propietats senyorials que en raó de les seues dimensions poden acostar-se a aquesta definició. En aquest sentit i com aviat comprovarem, es tracta més bé d'explotacions posades a disposició de servidors escollits i en algun cas d'establiments a cens.

El cas que millor s'adiu el trobem en el text de la carta pobla de làtova (1266) en la qual llegim en un paràgraf la constitució d'una zona d'aquestes característiques en l'alqueria de Turx situada molt a prop de la confluència del riu Cohanes –hui Juanes o riu Chico- i el riu de Bunyol, un paratge ric en aigua.⁵⁵⁰ Així el baró, Pere Ferrandis (I), reserva una extensió "*por a nós e a los nuestros X jovadas de tierra en l'alcareya de Turyg, a fer a nuestras voluntades, e que y podamos fer torre*". La jovada valenciana després de l'ajustament decretat pel rei Jaume I es correspon amb unes 3 ha aproximadament, com adés recordàvem, de manera que la zona acotada exclusivament per al senyor atenyia prop de 30 ha i com acabem de comprovar s'hi reserva també la possibilitat de bastir-hi una

550 CP de làtova, al nostre AD, doc. n. 23. La denominació "Cohanes" prové del document del 1490 sobre repartiment de les aigües entre làtova, Alborraig i Macastre publicat per Federico VERDET GÓMEZ, *Historia de Macastre*, cit., annex documental, doc n. 2.

fortificació; un projecte que no sembla que s'haja dut endavant ja que no en coneixem cap rastre ni arqueològic ni documental tal com ja hem explicat.

Amb característiques diferents, ja que es tracta d'una zona reservada exclusivament per a la pràctica de la caça i l'extracció de fusta, la carta de Xestalgar recull aquesta disposició "*Item retine el senyor por assí el Pinar que nengún no y tall ni caçe a menos de sa volentat del termen de Peraula (Pedralba?) d'entro al Algar e esto es tot vedado que no y caçe nenguno a menos de voluntad del senyor sot pena de X sous caçar e taylor perdende la caça e la fusta*". No disposem, però, de recursos per tal avaluar-ne l'extensió de "El Pinar", ja que ens és desconeguda la localització de l'Algar, una de les alqueries del *castrum* de Xestalgar.⁵⁵¹ Altrament, recordem que el paratge registra l'existència d'unes salines de certa importància, com ja hem vist, que faciliten en bona mesura la justificació d'aquesta mena de "reserva".

Una llarga polèmica historiogràfica ha debatut la naturalesa de la sofra, l'abast de la seua materialització i la relació amb els treballs comunitaris de tradició islàmica al si de les aljames. Estem, sense dubte, davant d'una qüestió complexa i encara no totalment resolta ja que, parlem del nom de clara procedència àrab atribuït a una prestació en forma de treball que tenia un aprofitament comunitari o, si se'ns permet, "públic". El terme pervisqué i passà a referir un conjunt divers de treballs a profit dels feudals que reinterpretaren i multiplicaren l'aplicabilitat de l'arabisme.⁵⁵² Veurem ara quin abast tenia la prestació entre les nostres aljames.

551 CX, doc. n. 5.

552 Cal veure una aportació recent d'Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "Sofras' y prestaciones personales en los mudéjares valencianos", *VI SIM (Teruel, 1993)*, CEM, Terol, 1995, p. 329-356. Encara molt interessants i necessaris són els treballs de Pierre GUICHARD ("Le problème de la sofra dans le royaume de Valence au XIII siècle", *Awraq*, 2 (1979), p. 64-71) el de María J. RUBIERA MATA ("La sofra (sujra) en el Sharq Al-Andalus antes de la conquista catalano-aragonesa", *Sharq Al-Andalus*, 3 (1986), p. 33-37) de Pedro LÓPEZ ELUM ("Carácter plurifuncional de la sofra", *Anuario de Estudios Medievales*, 17 (1987), p.

Entre les diferents tasques d'execució obligatòria imposades a la població autòctona per la senyoria podem identificar en certs casos la prestació de treballs, a voltes a preu taxat, relacionades de manera estricta amb propietats senyorials que permeten que les puguem identificar com un tipus d'explotacions molt semblants a les que tradicionalment han estat considerades com a "reserva senyorial". Les referències en la nostra documentació comencen en els textos de les cartes de poblament que afecten als nostres territoris d'estudi.

El cas de Bunyol el tenim documentat en primera instància pels dos textos que fan referència a les condicions del poblament que s'han conservat. La carta de Jaume I, del 1254, recollia l'obligació de fer "*açofra*" tot i que s'hi indica clarament que hauran de prestar-la a la senyoria, és a dir, "*al senyor Rey o a aquell qui hi serà por ell*" i s'hi recull també el compromís del monarca que "*nenguno no sea francho de no fer açofra com sos vizinos ensemble*". Aviat comprovarem la lleugeresa d'ambdós compromisos i la conflictivitat que suscitaren. La precisió, però, que recull el text restringint de manera aparentment innecessària el beneficiari de la prestació pensem que pot constituir un indicatiu que s'estava transferint l'aportació individual del treball gratuït de l'aljama a la senyoria. Cal encara fer una altra ullada a un text fonamental.

Efectivament l'acord del 1300 amb Pere Ferrandis (II) se seguí d'una amarga queixa dels andalusins davant els abusos de l'alcaid representant del poder senyorial. Els de Bunyol, que com hem vist estaven obligats de fer sofra "*al senyor Rey o a aquell qui hi serà por ell*", havien passat a veure's compels-lits per l'alcaid malgrat el fet d'haver posat en marxa el recurs de la redempció mitjançant un pagament, que no s'hi especifica, segons al·leguen. La prestació que els exigeix l'alcaid era la conducció i transport del gra al molí. Suposem que es tracta del volum resultant de la partició de fruits de què gaudeix la senyoria i per això declaren que "*Nos no somos tenidos de levar civera al molino con*

195-206) i també diversos treballs de Robert I. Burns com ara l'apartat dedicat al seu llibre *Colonialisme ...*, cit., p. 214-241.

nuestras bestias, ni otra guisa. porque toda la çoffra compramos e, algunas vegadas, homnes del Alcayt tómannos las bestias por levar e traer la farina del molino". Desconeixem, però, com déiem, el preu de la compra de la sofra que s'hi esmenta.

Per una altra banda, una segona qüestió que ha estat objecte d'al·legació per part dels andalusins de Bunyol és l'incompliment del compromís de no enfranquir cap membre de l'aljama subscrit, tal com sembla, per part del pare del nou senyor de la baronia que rebia una nova queixa relacionada amb les càrregues compreses, aparentment, dins d'aquesta prestació comunitària. Pel que es veu, el seu pare, Pere Ferrandis (I), havia agraït algunes col·laboracions excepcionals d'alguns habitants de Bunyol alliberant-los de certes prestacions, fet que suposava una càrrega afegida que recau sobre els lloms de la resta de l'aljama. La queixa és eloqüent: *"hay algunos de nuestros viçinos que los fiço mercé vuestro padre, a qui Deus perdone, que los hizo franchos e los dió de lo suyo, e por aquella franchesa se nos escusan que no quieren pagar con nos de las mesiones del común de la villa, por que vos pedimos per mercé que tingades por bien que no se nos escusen a pagar las mesiones que seran feytas a proveyto comunal del común de la villa"* ¿En què havien consistit aquelles franquícies que incomoden l'aljama? ¿Es tractava d'algun altre tipus de sofra? La paraula clau, pensem, és l'aragonesisme "*mesiones*" que pot representar principalment el concepte en català de "despeses" de manera que la càrrega que es veien obligats a repartir els reclamants podríem pensar que fóra una contribució senyorial en espècie o en diners.⁵⁵³ La resta, però, de la frase que conclou el fragment que hem llegit suggereix ací una significació més acostada al concepte de sofra tradicional islàmic relatiu als treballs comunitaris.

Coneixem una concessió de terres per part de Pere Ferrandis (I) feta el 1275 a dos germans representants d'una important nissaga bunyolera, els Abentàric, en l'àmbit de l'alqueria de Turx que va ser entregada en condicions de

553 María R. FORT CAÑELLAS, *Léxico romance en documentos medievales aragoneses (Siglos XI y XII)*, Gobierno de Aragón, Saragossa, 1994, p. 230.

franquícia. La donació es va fer “*en toda la vida vuestra francha e quita e liura de todo servicio*”, encara que amb excepcions ja que calia matisar la franquícia genèrica especificant que s’entenia “*sacado de huest, de cavalcada, fuerça, de peyta, de pedido, de çofra e de toda servitud que a Nós ni a los nuestros por aquellas ni por razón de las personas nuestras fer deviesedes, ni Nós a Vós demandar pudiessemos por nenguna razón o manera*”.⁵⁵⁴ Veiem ací que la prestació de la sofra no havia estat objecte de franquícia.

En tot cas, la reconfirmació feta en març del 1318 pel comte Alfons sobre un document de febrer del 1308, de confirmació també, de sa mare la reina Blanca, renovava una franquícia en la prestació de la sofra “*in tota vita sua*” disposada en efecte, per l’antic posseïdor de la baronia, Pere Ferrandis (I), a l’habitant de Bunyol Mahomet Açayd “*quod non teneatur facere çofram simul cum aliis sarracenis de Bunyol*”, tal com es queixava l’aljama en aquella primavera del 1300.⁵⁵⁵ Tot i això, malgrat aquesta clara evidència, les franquícies que havien motivat la reclamació, com déiem, es referien a “*mesiones del común de la villa*” que semblen haver estat considerades a banda de la sofra, discutida en un altre apartat del memorial de queixes i relacionada amb el transport de les exaccions senyoriales. Per tot això, insistim, sembla que ens trobem ara davant d’una contribució comunitària de responsabilitat individual que ateny, però, a obres de conservació o millora de l’aljama i no a cap tipus de benefici senyorial. A risc de complicar una mica més la qüestió, res no fa impossible deduir que ens

554 ACA, CR, reg. n. 289, f. 43 v., València, 5 febrer del 1308. El text prové del document inserit signat per Pere Ferrandis (I) “*Data en Siet Augas, VI días andados del mes de novembre anno Domini M^o CC^o LXX° V^o*” que fou confirmat per la reina el 1308.

555 ACA, CR, reg. n. 382, f. 54 v., València, 23 de febrer del 1318. Sembla que la franquícia l’havia atorgada Pere Ferrandis pare, ja que la confirmació de la reina fa ús de l’expressió “*quondam*” en referir-se a ell al document del 1308, data en la qual Pere Ferrandis fill era ben viu. La datació de la recomfirmació del comte està molt deteriorada encara que podem afegir, amb reserves, la nostra lectura “*VII kalendis marcii anno Domini [M^o CCC^o] XVII*”. El doc. de confirmació de la reina és al mateix fons, reg. n. 289, f. 44 r., València, 5 de febrer del 1308.

trobem amb una prestació de servei obligatori a la senyoria que rep el nom de sofra en la documentació i que resulta d'una apropiació senyorial d'una tradició islàmica i una altra prestació de treballs relacionats amb les necessitats de la comunitat i sota la direcció de la pròpia aljama que perviu fora de l'abast senyorial tot i que intervinguda per la discrecionalitat d'un baró que en pot eximir la prestació.

El 29 de desembre del 1317, l'Infant Alfons agràia els serveis prestats "*per te Abdella Arridenllo, sarracenum nostrum de Bunyol*" i els que en el futur poguera oferir enfranquant-lo també de prestar sofra tot al llarg de la seua vida. Les ordres donades als oficials senyorials especifiquen "*quod te, dictum Abdella, ad presentacionem soffre non compellant seu compelli permittant contra franquitatem iamdictam*".⁵⁵⁶ De semblant manera va procedir l'Infant amb un altre Abdallà "*sarracenum nostrum de Chiva...*" a qui va eximir de la mateixa prestació també per tota la seua vida.⁵⁵⁷

Encara podem considerar dins d'aquest apartat una altra qüestió que va ser objecte de reclamació per part del andalusins de Bunyol. Es tracta d'un altre abús d'un alcaid que els obliga a transportar, sense retribució, el delme senyorial al lloc on s'ha venut i per això demanen "*que nos nin los nuestros no siamos tenidos de levar aquel más que los otros vuestros vassallos por loguero o menos de loguero*".

La carta de Macastre sí que recull una disposició que representa una mena de redempció de la sofra que, amb precaució, podem atribuir a la "compra" que per part de l'aljama de Bunyol s'al·legava per tal d'oposar-se al maltracte rebut per part de l'alcaid tal com acabem de veure. A Macastre "*tenentur dare et solvere annuatim per çofra pro qualibet domo in qua habitetur homo perfecte etatis, quinque solidos*". Si per al cas de Bunyol calia deduir que la

556 ACA, CR, reg. n. 382, f. 44 v., València, 29 de desembre del 1317. Sembla que "presentacionem" és una errada en lloc de "prestacionem".

557 ACA, CR, reg. n. 382, f. 107 v., Xàtiva, 5 de febrer del 1318.

redempció tenia un caràcter comunitari, que amb seguretat seria posteriorment repercutit sobre l'aljama per l'administració comunal, en aquest cas el pagament esdevé directament una mena de capitació el subjecte impositiu de la qual és la llar domèstica (*"quolibet domo"*). Podem calcular a partir de la hipòtesi demogràfica que vam fer que entre les 60 cases que li suposem a Macastre la redempció de les sofres pujaria a una xifra propera als 300 s. i probablement una quantitat doble hauríem d'atribuir a Bunyol seguint el mateixos paràmetres poblacionals.

La situació a làtova, el 1266, és molt diferent, encara que cal recordar que estem davant d'un document amb una singularitat especial per tractar-se d'un reassentament poblacional que havia de comptar amb un tractament fiscal preferent si es volia consolidar. Per això i de manera semblant a d'altres tributs i prestacions els pobladors instal·lats estan exempts també *"de filar, nin sofra a laurar en nuestras vinyans (sic)... nin vuestras bestias non puedamos aenprar"*. En aquest mateix sentit cal adduir el document dels anys d'administració de la reina Blanca d'Anjou pel qual la dama s'adreça al batlle i a l'alcaid de Bunyol en gener del 1308 per indicar-los que han d'observar el privilegi concedit per Pere Ferrandis (I) als andalusins de làtova que entre altres qüestions establia que aquests no poden ser obligats pel seu senyor a portar amb les seues bèsties el blat del delme senyorial a València.⁵⁵⁸

La diversitat en les demandes enquadrades sota la denominació de sofra és en el cas de Xestalgar ben ampla. En certes ocasions és el text qui relaciona la prestació descrita amb el concepte mateix de sofra que en aquest primer exemple s'adiu amb precisió amb una tradició indiscutible entre les funcionalitats atribuïdes a aquesta punció senyorial. La senyoria exigeix dels seus vassalls que *"façen cadauno çofra de leyna e d'agua al castell quanta mester haurán los que-stan en el castell"*. Reconeixem ací una de les funcionalitats més àmpliament reconegudes assimilables al concepte de "sofra" arreu de la

558 ACA, CR, reg. n. 289, f. 41 r., València, 2 de febrer del 1308.

documentació valenciana de l'època. Identificades també sota el mateix concepte s'apleguen algunes de les tasques relatives a la manipulació, preparació i transport de la part del producte que correspon a la senyoria. És el cas del lli i del blat, per exemple, productes sobre els quals el text poblacional recull que els camperols de Xestalgar *"dan per çofra cada uno que debe adaguar e maxar e espadar ell el lino que toca al señor segunt que dará cada moro de so collita e levar lo a València cada uno. Et otrosi lo pan que haurá dado cadauno de su heredad"*. El tragí de la sal és també obligació imposada i identificada com a sofra de manera que els andalusins *"dan çofra de hombres e de bestias segunt el señor haurá mester cadauna por sí a-dar, e carreyan la sal de la salina al castell"*. La qüestió es completa amb una nova disposició relativa al transport i comercialització de la sal encara que ací el camperol rep una petita compensació ja que el senyor *"a-l-a-dar sino traye bestia e daça que dé un dinero e si leva bestia e daça que dé dos dineros e si vende valent de un besant que dé per cada besant III dineros"*. Amb molta probabilitat es tracta d'una prestació que caldria relacionar amb una situació d'explotació directa de les salines per part de la senyoria. Com sabem, a principi del segle XIV, l'arrendament és la fórmula generalitzada de gestió de la renda i també afectava a aquestes explotacions salineres tant a Xiva com a Xestalgar de manera que podem suposar que un canvi en el model de gestió afectaria a la regulació d'aquesta sofra.

Finalment recollim una nova disposició relativa a la producció vitivinícola. També la collita de la verema esdevé prou més feixuga en veure carregar les obligacions dels xestalgüins que, a més d'entregar la part del senyor *"vendeman la vinya e carrian las uvas e lavan los truyllares e encuban el vino quando han lavada (sic) las cubas e las tenaylas"*. En aquest cas no hi ha menció específica a la sofra encara que una anotació marginal, de mà posterior a la que copia el text, identifica la prestació com a *"çofra de vendemar la vinya"*. Sembla també evident que aquest paràgraf fa referència a l'existència d'una vinya senyorial.

Sense deixar la qüestió de les prestacions personals trobem en el document poblacional de Xestalgar una mena de disposició genèrica sobre l'ús de peonatge que afecta a cadascuna de les famílies. Inclou la possibilitat de

redempció en moneda, el preu de la qual s'esdevé també en un preu taxat que ateny a una possible disponibilitat de peonatge sense limitacions d'acord amb les necessitats de la senyoria: "*dan de cada cassada cinco peons o cinco dinero (sic) por peón. Et si el señor ovisse menester más peons an li-a-d-ajudar a este precio cinquén dinero*".

També els musulmans de Xiva estan subjectes a la prestació d'una sofra que no podem avaluar. Les notícies provenen d'alguns documents d'enfranquiment no gaire explícits. L'Infant va enfranquir "*Abdallà Moh[...], sarracenum nostrum de Chiva*" el 5 de febrer del 1318 "*de soffra toto tempore vite tue*" per certs serveis prestats al seu senyor que tampoc no s'hi especifiquen.⁵⁵⁹ En semblants termes resultà agraciat, com ja hem vist, Abdella Arridenllo el 29 de desembre de l'any anterior o Lupo Avintarech el 24 de novembre del 1322, aquest darrer membre d'una important nissaga i ambdós vassalls musulmans de Bunyol.⁵⁶⁰

559 ACA, CR, reg. n. 382, f. 107 v., Xàtiva, 5 de febrer del 1318.

560 ACA, CR, reg. n. 382, f. 44 v. (ja citat) i ACA, CR, reg. n. 387, f. 161 v. - 162 r., València, 24 de novembre del 1322, respectivament.

2.1.2.2 Rendes de la terra

a) Censos monetaritzats i en espècie

Els censos reclamats per l'exercici del domini útil de cases i camps ens han deixat també alguns petits rastres que ara revisarem. No són moltes les al·lusions que hem pogut reunir i encara menys les que reflecteixen un valor determinat per l'arrendament. De fet cap dels texts de les cartes de poblament que ens afecten no en recull cap menció de manera que cal concloure, segons creiem, que en les condicions fixades tant per als indígenes mantinguts en bona part dels nuclis poblats com per als nousvinguts siguen els colons cristians de Setaigües o de Xiva, siguen els musulmans de Ves/Bes que repoblen les alqueries de Bunyol (Iàtova, Pardenillas, Mijares, Cuerna, Turx i La Bacolla), la disposició del domini útil no sembla que estigués sotmès a cap cens en sentit estricte. I fem aquesta darrera precisió perquè una possible interpretació de la funció exactiva de la peita pot, tal com proposava F. J. Cervantes, considerar-se que "*tendria el papel de reconocimiento colectivo de la propiedad eminente de las tierras por parte del feudal*".⁵⁶¹ És aquesta, pensem, una suposició que pot ser entesa al reialenc i en relació amb les possessions entregades en alou. Deixarem de moment aquest aspecte entorn de la peita que reprendrem més endavant.

L'absència de censos sembla que es tracta d'una situació inicial que trobarem completament alterada en èpoques posteriors. Encara que amb dubtes, podem convenir que aquesta fou la situació de partida. Per contra, les mencions als pagaments de censos monetaritzats, que hem recollit es refereixen sempre a donacions de terres i heretats clarament posteriors al període, diguem-ne, constituent.

561 Francisco J. CERVANTES, *La herencia de María de Luna*, cit., p. 195.

L'entrega d'una vinya senyorial a Setaigües per part del rei Jaume II és la primera referència que hem trobat. En gener del 1311 el rei administrava el senyoriu després del llarg període en què havia romàs sota el control de la reina Blanca que havia mort feia poc. Les funcions batlliers corresponen al batlle general del regne, Bernat d'Esplugues, que va ser comissionat pel rei per tal d'establir a cens una vinya propietat del rei en aquell lloc.⁵⁶² Podem recordar que el document poblacional del 1260 reconeixia tot un seguit de franquícies als nouvinguts dirigits per l'agent repoblador Miquel Peris de Menaguerra (o Portaguerra). Les condicions eren ben clares i, com ja hem comprovat, les terres i les cases són entregades "*franchas et liberas, ad habendum, tenendum, possidendum et explectandum, et eciam ad dandum, vendendum, impignorandum, alienandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates cuicumque volueritis libere faciendas, exceptis militibus atque sanctis*". Cal considerar, doncs, si aquestes condicions inicials havien canviat o si tenien diferent consideració les explotacions familiars dels colons i les propietats atribuïdes a la senyoria.

Curiosament comptem amb un testimoni documental de juliol del 1318 en sentit contrari ja que a un propietari d'una vinya a Setaigües, Sanç Llopis de Falces, veí del lloc, li va ser perdonat el cens corresponent a l'any en curs i el següent per raons que desconeixem.⁵⁶³ No podem tampoc esbrinar la trajectòria d'aquella situació de franquícia inicial. Només especular si estem davant d'una antiga propietat senyorial "reservada" i després entregada a cens. També cal recordar que acabem d'esmentar de pocs anys enrere les ordres del rei Jaume II en disposar que una vinya senyorial fóra precisament entregada a cens.

Entre les donacions de terres que va fer l'Infant Alfons es troba un indret al terme de Bunyol anomenat La Penya Vella que va entregar al seu porter Pere

562 ACA, CR, reg. n. 239, f. 16 r., Xàtiva, 12 de gener del 1311.

563 ACA, CR, reg. n. 418, f. 54 r., Barcelona, 23 de juliol del 1318.

de Rocafort. La concessió es va fer amb un cens de 10 s. anuals.⁵⁶⁴ També l'Infant va encomanar al seu procurador "*dari ad censum vel ad emfiteosi tradi per Vos tam hominibus nostris quam extraneis cristianis et sarracenis*" les terres d'Urrea a Xiva i les que havien estat de l'alamí de Xiva i altres moros de Xiva i Bunyol que han estat executats en la foguera. Les haurà d'entregar l'oficial als fills dels reus o a altres musulmans o cristians del lloc o estranys.⁵⁶⁵

L'heretat o alqueria de Benibonell, al terme de Bunyol va ser entregada al batlle d'aquesta baronia, Jaume de Castellnou, amb un document emés el 27 de febrer del 1318 pel baró subjecta a un cens anual de 20 s. que havia d'entregar el dia de Nadal.⁵⁶⁶ En aquelles dates, també, gener del 1318 li van ser entregades a l'alcaid de Macastre Jaume Soguer unes vinyes anomenades "de la Carrasca" encara que en aquesta ocasió el tracte era diferent ja que es van considerar "*libere et absque censu et aliqua alia retencione...*"⁵⁶⁷

És evident que aquest petit grup de donacions a cens les trobem sempre relacionades amb terres entregades a servents i oficials cristians.

També l'eixamplament de l'espai irrigat a Xestalgar impulsat per la senyoria l'any 1326. La comtessa trameté ordres al seu procurador als honors de Xiva i Bunyol perquè obrís una nova séquia que permetria incrementar els conreus hidràulics que seran "*nomine nostro assignatis ad certum tributum sive censum*". Com a mesura d'estímul, a les plantacions que s'hi produïsquen, "*per quinque annos si vobis videbatur a prestacione dicti censo quitios appelletis et*

564 ACA, CR, reg. n. 382, f. 108 v., València, 26 de febrer del 1318. La lectura és una mica complexa i el topònim que identifica la donació l'hem intentat interpretar a partir de la lectura paleogràfica que ara reproduïm "la [...]enya Vela". Les afrontacions inclouen sengles referències als camins que unien Bunyol amb Torís i amb Xiva. Veg. el nostre AD, doc. n. 77.

565 ACA, CR, reg. n. 416, f. 102 v. València, 23 de febrer del 1318

566 ACA, CR, reg. n. 382, f. 123 v., València, 26 de febrer del 1318.

567 ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 v., València, 2 de gener del 1318.

*super predictis circa melioramenta dicti loci intendatis prout vobis videbatur ad utilitatem curie nostre”.*⁵⁶⁸

Com havíem anunciat, la situació que trobem al segle XV ha canviat substancialment en alguns llocs. A Xiva, el 1471, les vinyes dels musulmans estan subjectes a un cens de 6 d. per tafulla que suposen un valor de 4 ll. anuals que correspondrien a un total de 160 tafulles cultivades. Els mateixos musulmans paguen també censos de les cases a raó de 2 s. per casa. El valor estimat per aquest concepte de 10 ll. anuals ens permeté apreciar que l'aljama comptava aleshores amb un centenar de cases.

568 ACA, CR, reg. n. 427, f. 22 r. (2a num.), Terol, 31 de desembre del 1326.

b) Peita i alfarda. Almagram

Els nostres documents no contenen cap referència a cap tipus de tributació islàmica sobre el patrimoni, és a dir, l'exigència que altres pactes anomenen *alfarda* i que s'imposava sobre l'aljama de manera col·lectiva deixant en mans de l'administració comunitària la distribució de la càrrega entre els seus membres feta normalment en funció dels patrimonis familiars. Per a ser més exactes la carta de làtova sí que conté una referència encara que en sentit negatiu, és a dir, que recull la seua inaplicabilitat amb la frase "*E que non seyades tenidos de dar a nós alfarda...*".

Tanmateix els documents poblacionals sí que contenen indicacions al voltant del pagament de la peita que podia complir una funció equivalent ja que es tracta d'una imposició semblant feta sobre el conjunt de l'aljama o la universitat cristiana i estimant una avaluació comunitària conjunta. El document més antic, la carta de rendició de Bunyol del 1254, ja recull amb claredat com adés véiem "*que sean tenidos de pagar la pecha al dicho senyor, axí com la pagaban todos los moros de su senyoría del regno de Valencia*". Malauradament res no ens diu de la quantitat que havien de satisfer tot i que la nova documentació que aviat aportarem ens permetrà fer algunes estimacions. Pierre Guichard interpreta sobre aquest fragment que es tractaria d'una modificació de les condicions inicialment pactades el document de les quals ens és, de moment, desconegut. Defensa també la hipòtesi que la utilització del terme "peita" (= "pechas") en aquell moment als documents de Uixò i de Bunyol, relacionat amb les comunitats indígenes, podem identificar-la amb la possible preexistència d'una demanda extracorànica justificada per necessitats específiques -de manera semblant a la peita dels cristians- imposada col·lectivament i que aviat serà coneguda en la documentació com a "alfarda".⁵⁶⁹

569 Pierre GUICHARD, *Al Andalus...*, cit., p. 363 i nota n. 65.

Encara cal afegir una altra observació feta per Guichard sobre la inclusió de la peita entre les exaccions demanades als musulmans de Bunyol al document del 1254 i explica que *“la primera carta de Buñol se refería tan sólo, sin duda, al diezmo y al zakat sobre el ganado, y la peita que se agrega en el documento de 1254 constituye, verosímilmente, una innovación respecto al texto inicial perdido”*. Aquestes consideracions obrin una nova perspectiva que ens obliga a plantejar-nos dubtes sobre l’existència d’un pacte anterior que ens és, a hores d’ara, desconegut. ¿Podem així considerar el nou concepte impositiu –la peita– afegit ara clarament com un increment significatiu de l’exacció inicial i una conseqüència del comportament rebel de l’aljama que hauria participat en la recent insurgència d’Al Azrak d’uns pocs anys abans?⁵⁷⁰ Si acceptem el raonament de Guichard ens trobaríem certament davant d’una certa contradicció en el discurs en què havíem recolzat ja que la resistència indígena serviria igualment per a justificar tant el manteniment d’una fiscalitat tan tradicional com relaxada com ara també sustentar l’increment de les puncions senyorials

En aquella mateixa dècada podem comptar, per tal d’avaluar-ne la càrrega fiscal, amb els documents reials que ja vam esmentar per tal d’explicar l’evolució política de la senyoria i que corresponen als anys 1255 i 1257. En aquells anys el senyoriu romania en mans del rei que, com ja sabem, el va entregar al seu fill Pere Ferrandis en la segona meitat del 1260 per la qual cosa el territori de Bunyol desapareix de les demandes exactives per part del monarca dels anys posteriors a aquella data en què la seua percepció romandria en mans del nou senyor.

El 1255 registrem la primera petició coneguda del rei a les viles valencianes. L’encapçalament de l’anotació al registre presenta l’exacció amb el terme de “peytas” i recull que els habitants de Bunyol van ser taxats amb una aportació de 2.000 s. En principi, la quantitat no sembla reflectir que es tractés

570 Ibidem, p. 352.

d'una aljama marginal amb un potencial econòmic ajustat. La demanda feta pel rei inclou un seguit de llocs, majoritàriament de poblament cristià i algunes aljames, als quals els és exigida la contribució i si observem les quantitats podem establir comparacions i extraure alguna conclusió:

Llocs	Demandes
VALÈNCIA	30.000 s.
XÀTIVA, MORELLA	10.000 s.
MORVEDRE (SAGUNT)	5.000 s.
GANDIA, ALZIRA, BORRIANA, ONDA, LLÍRIA	3.000 s.
BUNYOL, CULLERA, DÉNIA, COCENTAINA, PENÍSCOLA	2.000 s.
CORBERA, UIXÓ, SOGORB	1.500 s.
LLUTXENT, ALBAIDA, ONTINYENT, ESLIDA	1.000 s.
ALMENARA, VEO I AYN, ALMIZRA I BENEIXAMA	< 1.000 s.

Font: veure nota n. 567.

Veiem de quina manera, fora del cercle de ciutats de llarga i forta tradició poblacional i les grans “madines” valencianes, Bunyol constitueix un centre de primer ordre equiparable, quant al nivell de la seua contribució, amb unitats fiscals com ara Cullera, Dénia, Cocentaina i Peníscola.

En l'any 1259 es va registrar una nova demanda que afecta un bon nombre de llocs, molts d'ells aljames musulmanes, entre els quals no apareix, però, Bunyol. Es aquesta una circumstància que no hem pogut aclarir ja que en aquelles dates el senyoriu era detingut encara pel monarca ja que el va entregar al seu fill Pere Ferrandis (I), segons hem deduït, en la tardor de l'any següent.

Només podríem adduir algun defecte de datació, la qual cosa sembla poc probable atesa l'exquisida cura del seu més recent editor, Robert I. Burns, per tal d'esbrinar i aclarir les deficiències de l'escrivania. Aquest autor davant la manca de cap indicació el text copiat al registre de la cancelleria proposa, raonadament, una datació crònica l'11 de juliol del 1259 i una de tòpica a Ogern.

EL 1257, és a dir, dos anys abans, tanmateix, s'havia produït una altra demanda per part del rei, adreçada ara únicament a les comunitats indígenes, que apareix identificada també com a "peites" i que ens ofereix la possibilitat de comptar amb un nou quadre de dades per tal d'avaluar la potència fiscal de l'aljama.⁵⁷¹

Aljames	Demandes (-remissió)
UIXÒ	600 bs.
GUADALEST	500 bs. (-500 bs.)
BUNYOL	400 bs. (-400 bs.)
MOIXENT	400 bs. (-100 bs.)
TOUS I TERRABONA	400 bs.
CONFRIDES	300 bs. (-300 bs.)
DOSAIGÜES	300 bs.
ESLIDA	300 bs.
XIXONA	300 bs. (-100 bs.)
MILLARES	200 bs.
RELLEU	200 bs. (-200 bs.)

571 Procedeixen les dades d'ambdues demandes reials del 1255 i 1257 de ACA, CR, reg. n. 8, f. 21 v. i f. 36 r. La del 1259 del mateix registre al f. 44 v. Van ser publicades recentment per Robert I. BURNS, *Els fonaments del regne croat de València. Rebel·lió i recuperació: 1257-1263, Diplomatarium II*, ed. Tresiquatre, València, 1995, docs. n. 1, n. 53 i n. 232.

VALÈNCIA	200 bs. (-50 bs.)
XULELLA	150 bs. (-50 bs.)
ALZIRA	100 bs. (-100 bs.)
CÀRCER I SUMMACÀRCER	100 bs. (-50 bs.)
MONTORNÉS	100 bs.
SOGORB	100 bs.

Font: veure nota n. 567.

Crida l'atenció la grandària de la demanda exigida als musulmans de Bunyol, 400 bs., que es corresponen amb una quantitat lleugerament inferior a la demanda anterior del 1255 ja els son exigits ara aproximadament uns 1.332 s. (1 bs.= 3 s., 4 d. = 3,33 sous) en la nova petició el pagament de la qual hi apareix, tanmateix, remés tal com especifica el tenor de la disposició reial anotada al propi document:

“Buynol. CCCC. bisancios quos retinuerunt sarraceni de mandato domini regis racione caprarum quas eis dari mandavit”

En correspondència amb aqueixa grandària, Burns se sorprenia de la importància d'aquesta remissió; millor encara, se sorprenia que una quantitat que podia permetre “fornir quatre feus de cavallers” es destinés a un ramat tan enorme com el que es podia pagar amb eixos diners. Burns cerca una possible explicació en un hipotètic pacte com a conclusió d'una revolta sense atrevir-se a descartar, però, que pogués constituir una de “les inversions o projectes de repoblament que el rei Jaume estava organitzant en altres llocs mudèjars valencians”.⁵⁷²

572 Robert Ignatius BURNS, *Colonialisme...*, cit., p. 318 i nota n. 61.

Al voltant d'aquesta anotació registrada als arxius reials, Pierre Guichard destaca que es tracta de la primera peita demanada a les aljames musulmanes tot insistint que suposa una exacció extraordinària justificada per alguna necessitat particular del monarca –com era tradició ja al regne d'Aragó- i que, probablement, indica una xifra equiparable a una quarta part de l'exacció obtinguda regularment.⁵⁷³ Si així fos, ens trobaríem davant d'una estimació anual de la peita del senyoriu aproximada de vora els 5.500 s. tot tenint en compte que entenem exceptuada la zona del *castrum* de Macastre que, com ja hem comentat, romanía encara en aquells anys en mans de l'orde hospitaler.

També el document del 1300 signat per Pere Ferrandis (II) que renova les condicions del poblament de Bunyol i atén certes demandes dels seus habitants recull el pagament de la peita per part de l'aljama que feia efectiva la seua contribució, el valor de la qual tampoc no s'hi especifica, al senyor en dos terminis ("*dos pechas*") encara que el desacord del temps de les collites i el calendari cristià els obliga a fer ús dels cofres dels prestamistes jueus.

*"Item, otrosi, senyor, nos no devemos dar a vos dos pechas, la una por sant Johan e la otra por sant Miquel, e senyor venien nos en tiempo presurado, por que nos pedimos mercé que estas nos cambiedes e que sean la una de las dichas a mediado agosto, e la otra a mediado noviembre e vos no perdriedes nada e a nos escusaredes logros que damos a los judíos".*⁵⁷⁴

En aquesta ocasió la única interpretació plausible és concloure que l'exacció així anomenada, la *pecha*, ha esdevingut una font de renda estable i periòdica a partir d'un moment anterior que no podem a hores d'ara precisar. Ens cal esperar tres dècades per poder trobar una nova referència al pagament de la peita referida al senyoriu de Bunyol, tal com després veurem. Aquesta

573 Pierre GUICHARD, *Al Andalus...*, cit., p. 342, nota n. 6.

574 ACA, CR, reg. n. 289, f. 39 v.-40 v., València, 22 de gener del 1308. Confirmació de la reina Blanca del document de Pere Ferrandis d'Íxer (II) fet a Bunyol el 10 d'abril del 1300. AD, doc. n. 22.

consideració que estem davant d'una percepció estable i regular així com l'especificada periodització i fraccionament en el pagament serà novament recollida al document que els de Macastre en 1308 havien perdut "*racione guerre*", com veurem.

El document que regula les condicions de general franquícia reconeguda als cristians de Setaigües del 1260, n'exceptuava algunes prestacions i entre elles un pagament de "*peytas sive questias*" del qual no hem pogut trobar cap rastre entre la documentació posterior analitzada. Recordem ací que, segons proposava Baydal, en aquells anys es produïa al regne de València una certa alternança, i equivalència, quant a l'ús d'ambdós conceptes tributaris, la peita i la qüèstia.⁵⁷⁵

La peita pot representar la mateixa funció que l'alfarda ja que representen una càrrega sobre el patrimoni de la col·lectivitat. En el cas de làtova i altres alqueries de la zona, la carta del 1266, recull la menció de diversos components de la fiscalitat islàmica encara que ací en sentit negatiu com adés avançàvem ja que el senyor, Pere Ferrandis (I), eximeix els andalusins instal·lats del pagament no només de l'alfarda, sinó que també resten exempts de l'almagram, l'alfetra i de l'atzaque o açoguen. L'exempció, com veurem, es complementa amb un suspensió per una durada de dos anys de les prestacions que fan referència a la producció que queden fixades, això no obstant, per endavant. Aquest cas és una mica particular ja que ens trobem, amb gairebé tota seguretat, amb un fenomen de reassentament com explicàvem més amunt: un projecte de relocalització d'un contingent que hauria estat trasbalsat com a conseqüència de les revoltes dels musulmans a Castella en aquella època. L'aplicació d'un taxa comunitària sobre el patrimoni semblaria, en aquelles

575 Vicent BAYDAL SALA, "Peites, qüèsties, redempcions d'exèrcit i subsidis. La naturalesa i l'evolució dels principals tributs reials directes a la Corona d'Aragó des de Jaume I fins a Alfons el Benigne (1213-1336)", a M. T. Ferrer i Mallol (ed.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, 2 vol., IEC, Barcelona, 2011, vol 1., p. 259-285. Veg. especialmente l'apartat n. 4.

circumstàncies, més complicada i pogué ser substituïda per unes particions més feixugues que les demanades als seus veïns de Bunyol i Macastre.

Quant al document poblacional de Xestalgar (1284), com a imposició col·lectiva a l'aljama, s'hi esmenta la quantitat deguda a la senyoria que suposa un munt de 245 s. i 3 d. que hi és identificada la prestació com a *peyta*. Es tracta d'una quantitat que la senyora es compromet de mantindre encara que s'incrementa el parcel·lari com a conseqüència de noves rompudes. Aquesta disposició evidencia que en el cas de Xestalgar el càlcul de la peita tenia una estreta relació amb la qualitat o almenys la quantitat de la superfície de les terres posades en cultiu de manera que pot representar una substitució directa d'una coneguda prestació de tradició islàmica, l'algram en lloc de la relació de substitució que Guichard suposa entre peita i alfarda com a exaccions col·lectives. Recordem que l'algram és una contribució associada a la productivitat i a la qualitat de les terres irrigades. Aquesta apreciació es reforça amb uns altres passatges del document com ara l'expressió que segueix al compromís del senyor per a no variar l'estimació de la peita encara que es posen en cultiu nous camps que en tot cas no "*les puueda suguiar nunca*" i també en assenyalar precisament l'import de la peita s'adverteix que la fixació de la quantitat es va fer malgrat el fet que un determinat camp "*no fo soguat e contamoslo por quatre taulas de ramblla*" expressions totes que ens recorden que en l'aplicació de l'algram era necessària la intervenció d'un soguejador per tal de determinar la productivitat dels camps.⁵⁷⁶ Un segon document referit a Xestalgar conté també una referència explícita al pagament de la peita. Es tracta d'un text que ja hem comentat que suposa la remissió del seu pagament en el bienni 1325-1326 que havia ordenat la Infanta i que després de la seua mort,

576 Josep TORRÓ i ABAD, "Del algram a las particiones de frutos...", cit., p. 205. Cal també fer notar com una mica sorprenent la quantificació atribuïda en sous i diners que sembla haver resultat d'algun càlcul previ que evidentment desconeixem. Habitualment l'exacció sobre el patrimoni conjunt de l'aljama, anomenada peita o alfarda, apareix als documents representada per una quantitat més "redona".

Alfons, ja coronat, va recordar anys després perquè encara no s'hi havia practicat. La raó de la remissió havia estat la devastació causada per les inundacions i l'import eren 500 s. pels dos anys, xifra que mostra la fossilització de l'exacció registrada en la carta pobla que véiem.⁵⁷⁷ En tot cas també sembla interessant destacar que l'arrendament de les rendes de Xestaltar del 1407 recull el pagament d'un almagram, com ara veurem, que pot constituir una mena de restitució nominal de l'exacció inicialment anomenada "peita".

El document de Macastre que coneixem per una còpia del 1308 és anterior amb tota seguretat ja que la reina Blanca, que administrava aleshores el lloc i tot l'honor de Bunyol, declara en el protocol del text, fent referència a les disposicions aleshores vigents i que s'havien de reescriure, que els musulmans del lloc "*amiserunt tempore guerre et nullum super predictis privilegiis habeant a presentis*". Com en el cas de làtova i les altres alqueries, els camperols de Macastre regulen algunes de les seues condicions equiparades amb les dels musulmans de Bunyol. S'hi recull el pagament col·lectiu de la peita que anualment suposa la quantitat de 1.000 s. que hauran de pagar en dos terminis: la meitat en agost i l'altra meitat en novembre. Comprovem ací, a banda que estem davant d'una exacció estable i fixa, que els musulmans de Macastre segueixen en aquest punt el calendari de pagaments pactat per Pere Ferrandis (II) al document del 1300 amb els musulmans de Bunyol. El primer termini, com és conegut, s'esdevé del temps de la collita dels cereals d'hivern mentre que el segon, que en altres llocs sol correspondre al mes anterior, s'adiu amb el temps de la verema, les figues i els cereals d'estiu.

La demanda de peita feta pel rei Jaume I l'estiu del 1259 que abans véiem conté una al·lusió que pogué afectar la tributació dels habitants de la baronia de Xiva que aleshores comptaria amb la seua població autòctona únicament. Segons explica Burns el text recull unes anotacions que atenyen a diverses aportacions exigides a certs cavallers. El rei, diu, "exigeix sumes especials sobre les

577 ACA, CR, reg. n. 548, f. 200 r., València, 29 d'octubre del 1329.

possessions de cinc magnats” i entre aquestes són demanats 2.000 s. de contribució al cavaller Bernat Guillem d’Entença que, amb seguretat, hauria de recaptar dels seus vassalls entre els qual es trobaven, si més no, els habitants del senyoriu de Xiva. Tot i això, la frase del document que ell mateix transcriu diu exactament “*debet solvere Bernardo Guillelmi de Entença II milia solidorum regalium*” de manera que el nom del magnat no està en nominatiu la qual cosa demostra que no és el subjecte del deute, més aviat cal advertir que està en datiu de manera que havíem de considerar que era beneficiari d’un pagament derivat d’un deute del rei amb ell, de manera que l’aparent demanda esdevé ara una reserva de l’exacció global, i més estrictament de la part encomanada per a la seua recaptació al servidor Ramon Elies ja que l’anotació es troba al final d’aquest apartat, i serviria per saldar un deute del mateix monarca de manera que havia de romandre en mans del magnat. No seria doncs un contribuent més sinó més aviat beneficiari d’una assignació que havia de provenir de la recaptació practicada.⁵⁷⁸ Comprovem ací també l’advertiment exposat per Flocel Sabaté quan destacava l’existència d’un “entrecreuament altament significatiu” en relació amb les tensions entre la monarquia i la noblesa ja que “el rei depèn dels crèdits provinents dels mateixos nobles amb els quals es discuteix jurisdiccionalment.”⁵⁷⁹

Hem d’esperar algunes dècades, però, per a trobar noves notícies en relació amb exaccions tributàries col·lectives en aquesta zona. Així, en l’any

578 DB, I, doc. n. 232, juliol 1259. Hem comprovat a l’original que el “nomen” del cavaller hi apareix abreujat “B.Gi” tot i que la nostra observació es comprova amb la resta de cavallers, els noms dels quals si que s’hi troben desplegats i hi són igualment al·ludits amb idèntic formulisme com ara “debet solvere Sancio Martini de Oblitis II milia solidorum iaccensium” o “Ferricio de Liçana” i “Gaucerando de Pinos”. De manera semblant, aquests cavallers els hauríem de considerar com a destinataris de les quantitats a ells reservades i no pas exigides.

579 Flocel SABATÉ i CURULL, “Poder i territori durant el regnat de Jaume I”, a M.T. Ferrer i Mallol (ed.), *Jaume I. Commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, 2 vol., IEC, Barcelona, 2011, vol. 1,p. 61-129. Veg. p. 69.

1304, el nou senyor de Xiva, Xestalgar i altres alqueries, Gombau d'Entença, modificà les condicions del poblament dels musulmans, si més no les dels xestalgüins ja que per al cas de Xiva desconeixem els documents anteriors. Al text no trobem cap referència a cap imposició col·lectiva, però. Un parell de mencions ens permet constatar pocs anys després la recaptació de la peita entre els cristians de Xiva. Es tracta, per un costat, de la reclamació atesa pel comte d'Urgell en abril del 1318 a prec de Bernat Dalmau que posseïa un mas que gaudia de franquícies encara que no eren respectades pels cristians del lloc ja que "*compellunt dictum Bernardum indebite ad contribuendum cum eis in peytis et aliis exaccionibus*".⁵⁸⁰ També a la vídua del lloctinent de l'alcaidia de Xiva, mort en l'any 1327, li havia de ser respectada una antiga franquícia obtinguda pel seu espòs en temps de Gombau d'Entença i que ara calia aplicar "*ad contribuendum in peytis et aliis exaccionibus*".⁵⁸¹ Es tracta, però, d'uns redactats de dubtosa interpretació que ens obligaria a considerar l'existència d'una peita dels cristians de Xiva de la qual no tenim cap altra notícia directa.

Tanmateix, alguns anys després, en març del 1325, l'Infant Alfons signà un document de remissió que ens permet conèixer que els andalusins de l'honor de Xiva pagaven amb una anterioritat que malauradament desconeixem una peita anual de 500 s. El senyor atenia ara una súplica dels seus vassalls musulmans justificada per dificultats especials que ens són també desconegudes i els eximeix del pagament de "*illos quingentos solidos regalium quos racione peyte nobis, annis singulis, dare tenamini et debetis*".⁵⁸²

Com acabem de veure els de Xestalgar tenien assignada una quantitat molt inferior, prop de la meitat, mentre que l'aljama de Macastre contribuïa amb una quantitat doble ja que com hem vist pujava fins als 1.000 s.

580 ACA, CR, reg. n. 363, f. 15 r., Castelló de Farfanya, 18 d'abril del 1318.

581 ACA, CR, reg. n. 379, f. 181 v., Daroca, 25 de febrer del 1327.

582 ACA, CR, reg. n. 391, f. 22 v., València, 11 de març del 1325.

Segons conclou Vicent Baydal analitzant l'evolució de les demandes reials als territoris de la Corona, el concepte de "peita" i el de "qüèstia" es poden considerar inicialment equivalents com déiem, tot i que prefereix usar aquesta darrera expressió que s'adiu millor amb la tradició catalana per tractar-se d'una demanda extraordinària i negociada tot i la reiteració que també se'n constata. Reconeix, tanmateix, que, a partir de la regulació definitiva d'aquesta exacció feta el 1329 per fur de Corts quan esdevé una contribució fixa, la denominació més adient i que recull sense vacil·lacions la documentació ha de ser "peita" que acabà per representar així la qüèstia esdevinguda ordinària. Hem d'acceptar que la situació i evolució que podem documentar per al cas de la baronia de Xiva no encaixa amb claredat amb les seues propostes ja que el document que adés hem vist sobre la peita del musulmans de Xiva del 1325 suposaria una rebaixa inexplicable comparada amb les qüèsties fins aleshores assignades molt més elevades tal com ara comprovarem que van ser entre els 2.000 s. i els 4.000 s. No sembla suficientment clara la correlació entre qüèstia i peita ací.

Abans hem anunciat una nova referència documental al pagament de la peita a Bunyol. Efectivament el document emés pel monarca Alfons el Benigne el 3 de desembre del 1332 rebaixava a la meitat el pagament previst de la peita de Bunyol per tal de compensar els seus habitants afectats per una forta sequera i altres penalitats tot deixant-la en 1.500 s., és a dir que Bunyol tenia assignat aleshores un pagament de 3.000 s.⁵⁸³ En aquest cas sí que hom pot trobar una certa correspondència amb les demandes registrades en concepte de "qüèstia" amb anterioritat. Aquesta única referència documental a la peita de Bunyol ens recorda la possible connexió amb la situació descrita en les primeres notícies.

583 ACA, CR, reg. n. 485, f. 275 r., València, 11 de desembre del 1332. Pocs mesos abans, en setembre del mateix any, el rei compensava els de Mançanera per minva de les seues collites (reg. n. 548, f. 239 v.) demanant "únicament" el pagament d'una peita de 1.000 s. anuals per als següents 4 anys com ja vam veure. Del tenor literal no podem, però, deduir quins conceptes assolia la remissió ni en quina mesura es veié rebaixada la peita preexistent.

Recordem que desconeixem el valor de l'exacció a Bunyol malgrat la reiterada al·lusió quant a l'existència de la prestació en els documents poblacionals del 1254 i del 1300. Només coneixiem la quantitat corresponent al territori de Macastre amb els 1.000 s. que recull la carta del 1308. Si acceptem que les dimensions poblacionals i productives de Bunyol eren clarament majors i que amb les nostres aproximacions demogràfiques ens atrevim a proposar una peita doble per a Bunyol sobre la de Macastre, si més no, fóra possible reconèixer una exacció aproximada d'aquests 3.000 s. des d'almenys els inicis del segle XIV si considerem el conjunt de la baronia.⁵⁸⁴

La documentació del segle XV ens permet disposar d'alguna dada més. La queixa presentada pels musulmans de Xiva el 1421 davant del governador que mantenia segrestada la baronia pretenia una minva significativa dels drets a l'aljama atribuïts perquè s'havia produït una pèrdua important dels pobladors que fugien d'una severa sequera que hem ja comentat. Els habitants que hi resten no poden de cap manera fer-se càrrec del "dret de peyta o almagram... per rahó de la dita orta e regadiu de aquella: cinquanta lliures". Són doncs 1000 s. i trobem la doble denominació expressament en referència als cultius hidràulics.⁵⁸⁵

L'arrendament de les rendes de Xestalgar del 1407 ja no recull el concepte "peita" entre els pagaments a què estan subjectes els seus habitants. Curiosament l'única prestació col·lectiva que apareix és "almagram de les terres de la orta" encara que també "de les cases que poseexen". La demanda exigida és de 24 ll., és a dir, 480 s. una quantitat doble de la que suposava el pagament de la peita del text poblacional del 1284 i que es mantenia encara el 1325 com hem tingut ocasió de comprovar.

584 Recordem que la primera demanda feta per Jaume I el 1255 atribuï a Bunyol el pagament de 2.000 s.

585 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "Perenxisa: notes històriques...", cit., doc. n. 5.

Quant al cas de Xiva, les seues rendes de l'any 1471 recullen el pagament de l'almagram del musulmans per un total de 1000 s., sense variació respecte del document del 1421 que hem vist. Els de Godelleta contribueixen per idèntic concepte 240 s. sense cap menció a peites ni exaccions col·lectives als cristians ni de Xiva ni de Miralcamp. Definitivament en aquests llocs la peita relacionada amb els musulmans ha estat substituïda per l'almagram que, a més, s'ha multiplicat per dos.

c) Particions de collita

De bestreta, recordem que les condicions de general franquícia de què gaudeixen la vila cristiana de Setaigües i la comunitat també cristiana instal·lada a Xiva ens obliguen a no considerar-les a l'hora d'analitzar les condicions fiscals de la producció agrícola ja que estaven únicament sotmeses al pagament del delme i les primícies de les quals no comptem amb cap dada com tampoc del terç delme que se'n deriva. Tractarem així exclusivament amb les aljames musulmanes.

Ja hem comentat, parafrasejant Josep Torró, la feble perdurabilitat de la fiscalitat inicial només parcialment respectuosa amb les disposicions coràniques tal com havia ja assenyalat Pierre Guichard. Torró, precisament, ha abordat recentment en un article seu una breu i completa síntesi al voltant del procés evolutiu de les exaccions fiscals patit per les aljames valencianes i especialment les relacionades amb les rendes de la terra. Aquesta important aportació, de la qual ja hem donat compte, complementa un altre treball seu sobre les càrregues agràries imposades a les comunitats del camperolat andalusí tot resseguint i eixamplant propostes del gran historiador francès.

Efectivament, ja fa uns pocs anys, en una síntesi al voltant del procés de conquesta i de colonització del territori del Xarq al-Àndalus, Torró va posar en relleu l'estreta relació entre, per un costat, les condicions diferents en què es va produir l'ocupació de les terres i el diferent paper jugat per les aljames en la resistència i la insurgència subsegüents i, per l'altre, la configuració d'una certa diversitat en el tractament de la fiscalitat de les col·lectivitats sotmeses.⁵⁸⁶

586 Parlem de tres obres seues: el llibre *El naixement d'una colònia...*, i l'article "del Almagram a las particiones de frutos..." ja citats i també d'un altre article seu: Josep TORRÓ i ABAD, "Vivir como cristianos y pagar como moros. Genealogía medieval de la servidumbre morisca en el reino de Valencia", *Revista de Historia Moderna*, 27 (2009), p. 11-40.

Tot seguint les seues observacions, ja hem abordat la més que probable relació entre el manteniment d'una fiscalitat inicial respectuosa amb la tradicional musulmana per al cas de Bunyol en connexió amb una aljama "persistent" que havia mostrat actituds rebels en les primeres dècades després de l'ocupació. Els indicis que ens han permés aquest primer acostament relacionat amb els territoris de Bunyol no els podem pas estendre als territoris veïns de la baronia de Xiva ja que no tenim notícies rellevants i molt especialment de les relatives al tractament de la seua fiscalitat. Fins i tot l'anomenada carta pobla dels musulmans de Xiva, Perenxisa, Godelleta i Xestalgar del 1304 presenta seriosos dubtes per extraure'n conclusions clares com tractarem de demostrar.

Pel que fa a les imposicions relacionades amb la producció agrícola ens trobem amb una dualitat aparent representada en un cas per la partició 1/10 que registrem en la carta de Bunyol del 1254 i que veiem de bell nou en la de Macastre, reescrita el 1308, mentre que en la resta dels documents que afecten els territoris de Xiva i Xestalgar amb les seues alqueries respectives i en el de làtova i les altres alqueries de Bunyol ens trobem amb una partició més onerosa entre el 1/5 i el 1/8 dels productes obtinguts amb alguns matisos que estudiarem.

El document de Bunyol del 1254, la "carta del perdó", assigna als andalusins readmesos prestacions que podem considerar lleugeres i emmarcades en la tradició islàmica canònica, és a dir, el pagament del delme de les collites dels productes de la terra i dels arbres. La prestació, però, contempla exempcions que cal ara aclarir. De la còpia fins hui coneguda es despenia que havien de gaudir de la corresponent franquícia: les hortalisses d'autoconsum – calia doncs descartar les que es destinaven al comerç- les olives i la collita del lli.⁵⁸⁷ El millor estat de conservació de la còpia del text confirmat per la reina en l'any 1308 que hem trobat permet corregir aquesta qüestió. En primer lloc la

587 Enric GUINOT, Manel PASTOR, *La Carta Puebla de Buñol*, cit. p. 21.

frase que s'havia interpretat en relació a la collita de les olives en realitat parlava dels "parrals de los olmos" que romandran exempts del pagament del delme.⁵⁸⁸ Resultaven també sorprenents un parell de qüestions més. De la còpia fins ara coneguda es desprenia, com déiem, l'exempció de contribuir pel cultiu del lli que, tanmateix, compta amb nombroses mencions en diferents documents que indiquen tot el contrari i que cal interpretar sense dubte com a indicadors que estem al davant d'un conreu ben estés en els camps de les nostres baronies que feia pensar en un bon generador de rendes. En qualsevol cas, pel que fa a la producció del lli, cal fer ací un parell de consideracions.

Primerament resulta estranya la ubicació d'aquesta sorprenent franquícia en el text del pacte ja que apareix la menció junt amb altres dues disposicions –el respecte a la tradició islàmica en matèria d'herències i la impossibilitat d'enfranquiar la prestació de fer sofra a determinats veïns- al final del document afegit de manera extemporània de forma evident ja que s'hi introdueix després de l'acostumada crida feta als oficials que han de respectar i fer respectar els termes pactats que així, habitualment, resten closos abans de la datació i les signatures. En segon lloc la nova lectura del text ens ha permès de comprovar que la franquícia reconeguda pel senyor especifica que "*no pagan deçmo de sement de lino*" expressió que ens indueix a contemplar que, a més del seu

588 Aquesta expressió sobre la franquícia dels parrals l'hem poguda llegir a partir de la còpia del document de confirmació de la reina Blanca feta el 1308 que vam localitzar inclosa en els registres de Jaume II. ACA, CR, reg. n. 289, 38 v. - 39 r., València, 20 de gener del 1308. Són diverses les referències al costum de conduir determinades varietats de vinya aprofitant la proximitat d'arbres i entre ells els oms. Veg. per exemple l'article de Luis GIL SÁNCHEZ, Salustiano IGLESIAS SAUCE I Margarita BURÓN BARIRO "Los olmos en la historia", *Foresta*, 26 (2004), p. 49-57. L'edició del document del 1254 feta per E. Guinot (CPG, doc. n. 105) a partir de la confirmació de l'Infant Alfons del 1318 recollia en aquest punt del text l'expressió "excepto de las olivas" on ara llegim sense cap dubte "excepto parrales de los olmos". Incloem la nostra edició a l'AD, doc. n. 21. El raïm dels parrals és també objecte d'exempció en el pagament del delme senyorial en la carta d'Eslida del 1276. Veg. la nostra nota següent.

aprofitament com a matèria primera tèxtil a partir de la tija, el conreu del lli en permetia d'altres. L'exempció que gaudeix el sement revela un probable ús, ben diferent al de la seua funció reproductora, destinat a la panificació o al seu tractament per tal d'obtindre la llinosa que s'extrau del sement de la planta amb funcions alimentàries o, fins i tot, medicinals. Es tractaria, en tot cas, d'un aprofitament restringit a l'àmbit de l'autoconsum ja que aquesta condició és habitualment la que resulta mereixedora d'aquestes franqueses no gaire generoses. Cal, doncs, interpretar de la frase ara ben llegida que del conjunt de la producció del lli romania exempta la part reservada com a sement en raó d'aquest aprofitament ja que no li trobem sentit que tinguera cap relació amb la reproducció del conreu. Aquesta darrera possibilitat l'hem descartada per dues raons. D'una banda, per considerar-la òbvia, atés que es tracta d'una part de la producció no mercantilitzable i per una altra perquè hauríem de justificar una singularitat respecte d'altres produccions reservades com a sement a més de la del lli que arriba a provocar una alteració tan assenyalada del diploma reial. La prova definitiva de la subjecció del cultiu del lli a la partició decimal la trobem en els encàrrecs o concessions fetes a diversos personatges perquè collissen el delme de la grana, el lli i altres que hem pogut documentar almenys a partir del 1289.

De la nova lectura del text, per una altra banda, sorprén també la precisa al·lusió a un tipus específic del cultiu de la vinya del qual comptem amb molt poques mencions entre els centenars de cartes de poblament conegudes i que consisteix a conduir el sarment recolzant-lo al tronc i les branques d'un arbre que a la zona mediterrània, en indrets humits, sol ser l'om.⁵⁸⁹

589 La Carta que l'Infant Pere signava als andalusins de la Serra d'Eslida en juny del 1276 tancant la revolta insurgent recull la regulació dels pagaments per les collites "exceptis ficibus et uvis que sunt in letonariis et aliis arboribus". Ací el suport dels parrals són els lledoners i altres arbres. L'edició d'Enric Guinot (CPG, doc. n. 165) afegeix una coma davant de la segona conjunció "et" que pot produir una interpretació errònia al paràgraf. Encara que manca d'aquesta precisió sobre les característiques de l'emparrament, la Carta

A Macastre, al document del 1308, la producció vitícola està subjecta a una partició de 1/8 exceptuada la part del vi que “*ad opus domus sue*” requerisquen els camperols. La proporció establerta per al conreu de la vinya és l’única que trenca la partició general de 1/10 que, com en molts altres aspectes, copia el model de Bunyol amb la fórmula: “*decimam omnium fructuum quos terra producet*”. Roman exempta, però, la producció de figues “*siccis et viridibus*”. Cal tanmateix precisar que els productes sotmesos al delme senyorial hauran d’entregar també primícia “*tenentur dare primiciam ipsorum fructuum*”. ¿Estem davant d’un nou exemple d’apropiació senyorial de la primícia diocesana? Ens és difícil d’interpretar aquest punt ja que es tracta d’una única menció en què les primícies no estan relacionades amb les recaptacions de la diòcesi o la parròquia. Potser que estiguem al davant de l’explicació de la pertinència d’un document del rei, que després veurem, que exigia als seus oficials la necessitat d’erigir, entre altres, un temple cristià a Macastre al qual haurien de destinar-se les prestacions primicials que abans eren recaptades per la senyoria temporal. No podem pas descartar que es tracte d’una disposició “recordatòria” d’una obligació llargament discutida entre senyoria i diòcesi.⁵⁹⁰ La pressió del bisbe exigint el pagament de les primícies ens ha deixat un ric rastre documental que abordarem més endavant.

Precisem també, com podem llegir al text, que, del blat collit en regadiu, els camperols hauran d’entregar un almud per cafís per tal de fer front al

dels andalusins de l’Alfondeguilla i Castro d’abril del 1277 que signava el mateix Pere ja coronat també inclou “las huvas de las parras” entre les produccions lliures d’exacció. Veg. CPG, doc. n. 178. El cultiu del raïm en parrals es documenta també en les regulacions sobre el pagament del delme episcopal valencià fetes pel rei Jaume I el 1260 i 1268 (Germà COLON i DOMÈNEC, “Doble text, llatí i romanç, dels delmes del bisbat de València” *Llengua & Literatura : revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, 9 (1998), p. 250-286.

590 En aquest mateix sentit podríem explicar una segona menció a l’obligació del pagament de les primícies que es pot llegir al document poblacional dels musulmans de Xiva (1304) com veurem.

pagament del dret d'alcaidia mentre que la collita del cereal en el secà, roman exempta d'aquesta imposició encara que subjecta al delme de manera que "*De blado vero que procreatur in siccano non consueverunt solvere nisi decimam*".⁵⁹¹

Les condicions establertes per als musulmans instal·lats a làtova i altres alqueries de la zona el 1266 presenten algunes peculiaritats. Destaquen un parell d'observacions: en primer lloc, l'existència d'una franquícia general de dos anys i, en segon, la fixació d'una partició genèrica dels fruits de la terra determinada en 1/5 del producte obtingut. L'única explicació plausible que trobem en relació a aquesta excepcionalitat és precisament incidir en l'origen de les febles demandes fetes a Bunyol i Macastre, els altres dos nuclis principals de la baronia. Recordem que els musulmans instal·lats a làtova i altres alqueries no són autòctons i no havien pogut pactar condicions de rendició ni pogueren mantindre cap estatus ja que, tal com creiem, havien estat trasbalsats des del territori del castell de Ves/Bes en la Manxuela castellana. Per contra, els musulmans de Macastre i Bunyol pertanyen a aljames indígenes que havien pogut preservar llurs patrimonis col·lectius i van assolir el manteniment de la fiscalitat tradicional islàmica.

Un interessant document del 1318 ens presenta els musulmans de làtova cercant de defugir l'onerosa càrrega atribuïda a les seues collites adquirint terres a Bunyol i Macastre la qual cosa empeny el comte a obligar-los a pagar el quint de tots els esplets o fruits de totes les terres o possessions que tinguen als termes esmentats que, suposem, romanien subjectes als vells pactes basats en el delme corànic encara. El quint era, efectivament, la part de la producció exigida als musulmans instal·lats a làtova, Pardenillas, Mijares, Turx, Cuerna i La Bacolla arran del document del 1266 una vegada exhaurit el període de dispensa inicial

591 Un cafís valencià (poc més de 200 litres) es compon de 48 almuts. Veg. Claudi ALSINA, Gaspar FELIU, Lluís MARQUET, *Diccionari de mesures catalanes*, Curial, Barcelona, 1996, p. 127-128, la veu "Cafís". El pagament de l'alcaidia suposaria doncs, aproximadament un 2 % de la producció.

fixat en dos anys.⁵⁹² Estaríem ací davant d'un bon exemple del procés de la fiscalitat de les aljames havia descrit J. Torró. Les aljames "persistents" parteixen al voltant del 1/10 mentre que les reconstituïdes o trasbalsades comptaren amb particions molt més elevades que també poden compensar en certa mesura amb l'absència de taxes comunitàries, aspecte aquest que també hem comprovat amb la inaplicabilitat de l'alfarda.

A Xestalgar (1286) la partició general es presenta com la més feixuga de totes, en línia amb la de làtova (1266) que abans recordàvem, ja que arriba a representar 1/5 de la collita encara que ací es veu lleugerament relaxada per la d'1/6 o 1/7 si es tracta de llaurar noves terres o si s'assentaven els andalusins en certs llocs menors del seu territori, com ara Collalbar o Lendenya, de manera que aquesta rebaixa s'erigeix en un estímul evident per tal d'afavorir l'increment d'un poblament que podia haver-se vist afectat negativament pels conflictes de les guerres d'ocupació i les insurreccions esdevingudes.⁵⁹³ Remarquem que en aquest cas, i de manera diferent al cas de làtova, la pressió no es veu compensada per l'exempció de taxes comunitàries ja que a Xestalgar, els camperols paguen peita com hem vist.

Aquesta forta exacció es veu lleument alleugerida per l'entrega que la senyoria fa als andalusins de la seua part del delme diocesà, és a dir, la renúncia a la percepció del terç delme que romandria ara en mans de l'aljama amb una important excepció que després significarem que correspon amb la part relacionada amb la ramaderia. El text especifica amb detall el procediment a resseguir per part dels camperols de manera que per a la distribució de les retribucions de la senyoria i les reclamades per l'Església cal que "*mesuren e*

592 ACA, CR, reg. n. 405, f. 9 v., Castelló de Farfanya, 19 d'abril del 1318.

593 Efectivament, al document de la donació de Xestalgar a Martín Ruiz de Foces per part de sa mare, Sanxa, de juliol del 1277 la dona preveu l'assignació de certes rendes de les seues possessions aragoneses al seu fill que pogueren compensar les que, a València, podien veure's afectades. Ho adverteix "si forte quidem absit loca que vobis dono in regno Valencie amiterentur racione guerre vel aliter". CX, doc. n. 3.

conten tot el pan o lino o otras cosas a una man d'entró que tot sea contado o mesurado, dando como y tocará al senyor so part aluego e de la part que fincara al moro que pague la deçma e la primicia segunt que y tocará al vispe ni al capellà de Xulella, retinendo sí el moro por assí el terç que-l lexa el senyor". Aquest detallat procediment previst per a la partició de fruits i la distribució de la càrrega decimal millora les percepcions baronials que romanen exemptes de la contribució decimal episcopal.⁵⁹⁴

Trobem també l'exempció de contribuir en la primera collita dels nous camps posats en cultiu o dels que hagen renovat la plantació; una mesura ben corrent i molt estesa en l'època. Un altre estímul a l'eixamplament de la superfície cultivada consisteix en el manteniment de la promesa senyorial de no fer correspondre l'expansió agrícola amb un increment de la peita. Aquesta disposició ens retreu la vinculació entre l'estimació de la peita i l'estimació de l'extensió dels cultius. La carta conté encara una partició específica per a la producció del "fascal" que queda fixat en una quantitat anomenada "delme" que, lògicament, deu representar 1/10 de la collita tot i que és objecte d'arrendament anual, probablement a la mateixa aljama, "*Item dan el deçmo del fascal e atreusasse en el mes de janero*".

Afegirem encara que la partició comparativament més onerosa pot veure's també suavitzada per una contribució patrimonial col·lectiva que podem considerar relativament baixa. És una conclusió que deriva de comparar dues localitats a les que podem atribuir potencials demogràfics semblants, Macastre i Xestalgar. La primera amb una partició entre el 1/8 i el 1/10 pagava una peita de 1000 s. mentre que la segona amb particions al voltants del 1/5 pagava només 246 s. i 3 d. de peita. Un bon exemple, creiem, per a recordar la necessitat de

594 Efectivament, si partim d'una producció de 100 unitats de producte l'aplicació inicial del delme eclesiàstic deixaria l'exacció del 1/5 del senyor en 18 unitats mentre que si es detrau directament del total del producte li'n correspondran 20 unitats. El diferencial el podem avaluar doncs al voltant del 2% de millora en detriment fonamentalment de la recaptació episcopal. No hem sabut trobar cap altra regulació d'aquest tipus enlloc.

posar en joc el conjunt divers dels conceptes fiscals a l'hora d'avaluar la pressió exactiva. Les condicions del poblament dels xestalguins es veieren tímidament afectades pel document que signà Gombau d'Entença a principi del segle XIV, com ara veurem.

Els camperols andalusins de la baronia de Xiva reberen, com sabem, un nou document el 1304 que sembla modificar un estatut anterior que desconeixem i les noves condicions afecten igualment el camperolat de les seues alqueries de Godella, Perenxisa i ara també els de Xestalgar que s'havia incorporat a l'"honor de Xiva" vuit anys enrere per l'adquisició d'aquest senyoriu feta pel senyor de Xiva d'aleshores Bernat Guillem d'Entença (I) pare de l'atorgant del pacte del 1304. Per part nostra proposem, en relació amb aquest document, una nova lectura. Si hi parem atenció, més que no una carta de poblament a l'ús que recull un seguit de prestacions i obligacions, en aquest cas caldria parlar millor d'unes poques especificacions relacionades fonamentalment amb les transaccions de béns, camps i cases, que, com tindrem ocasió de comprovar, començaven d'amenaçar la regulació de la diferent tributació prevista per als indígenes i per als nouvinguts.

Aquest document tan senzill ha estat, tanmateix, malinterpretat per la historiografia, segons creiem. Habitualment s'ha conclós que els musulmans de Xiva pagaven de les seues collites 1/5 al regadiu i 1/8 al secà. Si ens fixem, però, en la redacció, llegim en primer lloc la justificació principal del pacte que estableix que les cases, heretats, possessions que *"los ditos moros ayen en los ditos lugares, a vender, enpenyar e fer todas sus propias voluntades, moros con moros"* amb una advertència important: *"non menguando nengún dreyto a nós"*. Es tractava així de protegir els drets senyorials amenaçats per les transaccions entre els indígenes musulmans i els cristians nouvinguts. La prestació demanada al regadiu s'adiu estrictament a les operacions de compravenda dels immobles *"faciendo a nos el quinto de los dineros de las vendas de los eredamientos que se farán en el regano, e el quinto de las vendas de las casas"*. De semblant manera pagaran el *"uyteno"* en *"las vendas de los eredamientos del sechano"*. Fins ací, doncs, creiem que cal interpretar que les exaccions demanades es refereixen a

les compravendes de camps –*eredaminentos*- i habitatges, és a dir al mercat immobiliari, sense cap referència clara a les collites. Més aviat caldria parlar de llüïsmes, com ara veurem.

Seguidament es recull la demanda del “*uyteno del pan*”, ara sí, que junt amb la disposició a fer “*uest e cavalcada cada que nós menester los auremos*” concentren les prestacions demanades als pobladors que hi estiguen o arriben “*en lo sechano de nuestros logares sobredits*”. Es tracta de l’única prestació sobre la producció dels camperols musulmans que podem donar per segura.

Cert és que hi ha una menció al pagament del “*quinto*” encara que usat en sentit negatiu en relació amb les condicions, que entenem específiques, dels pobladors de l’alqueria de Godella –hui Godelleta-. En aquest cas concret la franquícia del pagament de dit “*quinto*” ateny a “*los moros que lauraran el eredamiento de Paretas*”, és a dir, una partida específica de l’horta de Godelleta que, per contra, sí que han de pagar tal com s’hi recull “*diesmo e primiçia*”. No sabem si es tracta d’un estímul al poblament en aquella zona concreta del senyoriu però aquesta menció no ens permet traure conclusions clares al voltant de l’extensió i pertinència del pagament de l’esmentat “*quinto*” ni tant sols relacionar-lo amb un àmbit determinat de cultiu, secà o regadiu.

Definitivament, la interpretació correcta del text del 1304 que presumim ens és corroborada amb contundència en un dels paràgrafs de l’arrendament dels drets de la baronia de Xiva del 1471 que va publicar Febrer Romaguera i que ja hem fet servir de manera reiterada i que rellegim ací: “*Item, va en dit arrendament los loysmes e fadigues, ço és, paguen los moros de la venda de les heretats de la orta, de cinc sous hun sou, e del sequà, de deu sous hun sou. E de la venda de les cases, de sinc sous, hun sou. E del sequà de deu sous hun sou...*”. Comprovem ací la correspondència quasi perfecta amb les disposicions d’aquell document del 1304 amb la diferència que allí les transaccions al secà representaven el 1/8. Val a dir, però, que aquesta puntualització, que ens obliga a reinterpretar l’antic text, no contradiu estrictament les interpretacions historiogràfiques adés al·ludides ja que tal com mostren alguns dels documents trobats i altres disposicions de l’esmentat arrendament podem considerar com a

correcta l'apreciació genèrica de la partició del 1/5 de les collites en el regadiu i de les particions entre 1/8 i 1/10 en el secà com després veurem. Especialment significativa fou la queixa plantejada per un musulmà de Xiva en l'any 1325 que havia adquirit un camp d'un cristià que creia sotmés únicament a delme i primícia encara que els arrendadors de les rendes de Xiva volien fer pagar "dècima e primícia e quint de la dita pesa de terra" com a musulmà que era.⁵⁹⁵

Aquestes primeres observacions ens permeten recordar les opinions més esteses entre la historiografia que s'ha ocupat de la fiscalitat medieval en terres valencianes en el sentit de l'existència d'un manteniment inicial de la tributació canònica dels musulmans, el delme islàmic o la desena part de la collita. Aquesta aparent benignitat per part dels ocupants, que ja comptava amb antecedents molt importants i molt llunyans, cal entendre-la també en relació amb l'acumulació d'urgències i situacions conflictives que s'han de resoldre amb rapidesa enmig d'una guerra d'ocupació que s'allargava i es complicava i, per tant, en relació amb una considerable capacitat de resistència mostrada per part d'unes aljames que compten amb una llarga experiència de "negociació" front a les demandes dels anteriors representants de la taifa o de les oligarquies almohades de la zona i que es mostren avesades a rebutjar les demandes extracoronàriques. La proposta interpretativa de Pierre Guichard en el sentit que *"les nouvelles conditions politiques créés par les révoltes, tout comme la fragilisation des aljamas permettent au roi d'exiger un peu plus"* és una observació que no creiem pas gaire agosarat d'estendre-la als senyoriis de la noblesa com el cas dels nostres senyoriis adés esmentats on detectem un increment de la punció que podem considerar com a modificacions d'un estatut anterior que deduïm dels respectius texts poblacionals de Xiva (1304) i de Xestalgar (1284) i que ens és malauradament desconegut.⁵⁹⁶ En aquest sentit, la

595 ACA, CR, reg. n. 411, f. 72-bis r., Sense datació. Es tracta d'un full afegit al registre amb altres dos documents de l'any 1325.

596 Pierre GUICHARD, "La place de le dîme ou zakat dans la fiscalité musulmane au moment de la conquête chrétienne", a Miquel Barceló *et al.* (eds.), *El Feudalisme comptat*

major pressió en l'àmbit del que podem anomenar com a "fiscalitat bàsica" que detectem en aquestes dues cartes –malgrat els dubtes interpretatius del cas de Xiva- potser estiga relacionada amb un canvi de la relació de forces subsegüent a les revoltes i les insurgències que se succeïren al llarg dels primers anys del procés d'ocupació. Cal tanmateix considerar la incidència que pogué tindre sobre la recaptació dels cofres dels Entença de Xiva la instal·lació d'un contingent poblacional de colonització cristiana cercant oportunitats relacionades amb les avantatjoses condicions que els animàven a desgrat d'una punció fiscal minvada pel senyor del lloc per tal afavorir-la. No sembla, en tot cas, recomanable extraure conclusions al voltant de la grandària de la pressió rendística sense considerar en el seu conjunt les diferents imposicions si la disposició de dades ens ho permet.

Cal encara afegir que la carta de làtova (1266) inclou un paràgraf, per tal d'explicar un seguit de conceptes dels quals estan exempts els camperols afectats pel document, que ara copiem: "*E que non seyades tenidos de dar a Nos alfarda, ni almagra, ni gallina, ni espallda, ni ovos, ni alfetra, ni logera de casas, ni açogen (açoque?), nin cena...*". Reconeixem ací tres conceptes tributaris ben coneguts i que presenten formes lèxiques reconeixibles com a arabismes : Alfarda, Almagram i Alfetra. Més complicat ens sembla, però, identificar – i llegir correctament- i interpretar el concepte que transcrivim ara com a "*açogen*". Aparentment caldria descartar la proximitat fonètica amb el zakat, que clarament apareix en Bunyol, si apreciem la seua incompatibilitat amb la recaptació anual sobre caps de ramat i sobre els ruscs d'abelles que carregava ja els andalusins de la zona i que apareix regulat en un altre apartat del text. Una altra via per tal de resoldre l'enigma semàntic ens acostaria al concepte de *suq* a partir del qual s'ha fet derivar en ocasions "*azoque o açoque*" indicant un mercat

i debatut. Formació i expansió del feudalisme català, Universitat de València-Museu d'Història de Catalunya, València-Barcelona, 2003, p. 349-360. Veg. p. 355.

i, en aquest cas concret, un pagament per a permetre un mercat, que ací, recordem, romandria franc de cap contribució.⁵⁹⁷

Amb molta probabilitat el gruix de les percepcions obtingudes a la baronia de Bunyol es troben relacionades amb la comanda feta en temps encara de Pere Ferrandis (I) a l'alamí de Bunyol, de la potent família dels Taraçoní, perquè recaptara el delme de la grana, del pa, del lli, i del "montadgo" de les viles de Bunyol, làtova i Alboraig.⁵⁹⁸

Els documents dels arrendaments de Xiva i Xestalgar del segle XV evidencien una evolució molt important respecte del tractament fiscal de la producció agrària. L'especificitat dels contractes constitueix una font molt valuosa i presenta un ventall inacabable de prestacions que en la pràctica totalitat del innumerables conceptes fiscals van ser objecte d'una estimació per tal de justificar l'arrendament col·lectiu de les exaccions d'ambdós llocs. Revisarem ara els apartats dedicats a les prestacions relacionades amb la producció agrícola:

A Xestalgar, en l'any 1407, els camperols pagaven el delme de la garrofa, 1/5 "de cebes e alls e de tota altra ortaliça", 1/5 i terç delme de les produccions "que cullen en la orta" i que comprén l'entrega de:

a. Lli 30 @.

597 La dificultat per tal d'interpretar la paraula se sosté sobre una grafia dubtosa. La transcripció literal seria "açoqn" amb una línia sobrescrita d'abreviació sobre les tres darreres grafies i amb la dubtosa lectura de la penúltima que podem considerar com a "q" o com a "g". La relació entre "azogue" i l'àrab "as-suq" (=el mercat) a Yvoenne KIEGEL-KEICHER, "Arabismos y romancismos: el iberorromance y el hispanoárabe en diálogo", a Hans-Jörg DÖHLA, Raquel MONTERO MUÑOZ y Francisco BÁEZ DE AGUILAR GONZÁLEZ (eds.), *Lenguas en diálogo. El iberorromance y su diversidad lingüística y literaria*, Iberoamericana, Madrid, 2008, p. 201-218. Veg. p. 201-202. La nostra edició del document de làtova (1266) a l'AD, doc. n. 23.

598 ACA, CR, reg. n. 290, f. 109 v., València, 4 d'abril del 1310. Conté inserida la donació feta per l'antecessor a la senyoria.

- b. Forment 40 caf.
- c. Panís 40 caf.
- d. Civades 3 caf.
- e. Dacça 3 caf.
- f. Arroç 6 caf.

També han de pagar un 1/5 “de la palla de la orta” sense que hi tinga atribuït una valor estimat. Finalment “los blats del sequà se partexen a la huytena e terç de delme”. I també paguen “delme de la grana” i “el quint e delme de l’oli que-s cull en lo dit loch”. Evidentment la cessió del terç delme senyorial del document del 1284 s’ha oblidat. L’anomenat “delme de la trenylla” que nosaltres associem a la recollida de l’espart o “fascal” que llegíem en la carta del 1284, suposava al segle XV una recaptació estimada en 12 ll., és a dir, 240 s.⁵⁹⁹

A Xiva el 1471, els camperols han de pagar “Lo dret de la garba de li” a raó de 1 mealla per garba i valen 80 s. De la grana paguen 1/10 d’almuds o de diners 400 s. De la palla 1/5 en horta i 1/10 en secà que fan un total de 180 s. Quant al delme de la pansa equival a 20 s. i el dret de les olives dels musulmans és de cinc barcelles una, 1/5, mentre que els cristians només paguen terç delme. El valor estimat és de 20 s. Del forment i del dret “de l’ordi, e avena e spelta e centeno” paguen 1/5 i terç delme en l’horta i 1/9 i terç delme en secà amb un valor de 440 s. També paguen d’alcaldia un almud per cafís després de pagar la partició, o siga del que resta al camperol, al regadiu i al secà.

Un curiós concepte atribuït als “forasters” que associem amb els masos de propietaris inversors dels peus de Perenxisa paguen 1/15 de barcelles del forment i terç delme amb un valor estimat sorprenent de 4400 s.

599 La paraula “trenylla” > cat. Trenyella, al·ludeix a la forma tradicional de teixir la corda d’espart. Veg. DIEC, “trenyella”.

Finalment de la dacsca dels musulmans i dels cristians, entreguen 56 caf. a 23 s. que fan 1245 s. i del panís 38 caf. a 26 s. que fan 804 s.

d) Drets sobre la ramaderia

Ja hem assenyalat en diverses ocasions la importància que sembla que tenien les rendes provinents de l'activitat ramadera en les baronies de Bunyol i Xiva. Malauradament, no podem comptar amb dades concretes que ens permeten avaluar-ne la dimensió. Seguirem, tanmateix, el rastre de les diverses al·lusions que hem trobat entre la documentació estudiada. Ben interessant ens sembla també la constatació que l'arrendament de Xiva del 1471 dispose entre els 59 "Items" que es poden recomptar que tinguen una rellevància fiscal estricta gairebé una tercera part tinguen una relació evident amb activitats i tributs relacionats amb aquestes activitats econòmiques; dènou exactament.

El text de Bunyol del 1254 conté, a més de l'al·lusió a l'obligació de pagar la peita i el delme, la demanda del pagament de "*la atzaque sabida entre los moros*" és a dir l'açaque o *zakat*. El terme, encara que originàriament designa el delme corànic ja que tradueix literalment el significat de "almoïna" -un dels cinc preceptes bàsics de l'islam- i per tant el podríem assimilar amb el *ușr*, que tradueix el significat de "dècima" com a valor partitiu, és a dir, "dècima part", en la documentació valenciana es reserva per a designar la part del delme canònic aplicat a la ramaderia i que podem estimar en una quantitat de 1/40 sobre els caps del bestiar o del nombre de ruscs. De manera sorprenent la carta de Bunyol, en la versió fins ara coneguda, és a dir, la confirmació provinent dels registres de l'Infant Alfons del 1318, estima el valor del *zakat* en "*una cabeça de quatre cabeças de ganado lanar e cabriu, e de las colmenas pobladas d'abellas*"; una exacció força exagerada que suposaria el 25 % del producte taxat. Aquesta estranya extorsió cal considerar-la definitivament com una errada de lectura si podem descartar que hi hagués hagut algun problema amb la traducció de l'original o amb el copista.⁶⁰⁰ A aquests efectes, cal remarcar que el text que

600 L'observació que adverteix la probable errada que ara podem demostrar li la vam escoltar al prof. Pierre Guichard en comentar la seua aportació en els debats organitzats a

coneixem prové d'un registre del segle XIV com déiem i, el que és molt més significatiu, el document ofereix uns trets clarament identificables amb la diplomàtica àrab des de la invocació inicial "*En nombre de Dios piadoso e perdonador...*" fins a la datació crònica feta, de manera ben extraordinària en el panorama de les nombroses cartes de poblament medievals valencianes conservades, amb el sistema de datació àrab: "*Era de los moros DCLII anyos*". Tot això fa pensar en un original escrit en àrab que va ser traduït. Ens ho certifica el text que introdueix la confirmació que la reina havia fet el 1308 ens explica amb detall el procés d'elaboració del privilegi que es manava aleshores novament copiar i del qual es diu que "*erat factum in arabico cuius tenorem Nos inspici, legi et, in romanicum per sapientes translatores, examinari et transcribi fecimus de arabico in latinum per cancellariam nostram*".

Precisament, la còpia de l'any 1308 que hem pogut localitzar ens permet ara disposar de la prova definitiva de la nostra sospita ja que podem llegir clarament sobre el *zaqat* "*es a saber una cabeça de XL cabeças de ganado lanar e cabriu, e de las colmenas pobladas d'abellas*".⁶⁰¹

Barcelona que donaren peu a la publicació del llibre *El feudalisme comptat i debatut*, ja citat.

601 Al cap, la paraula àrab que tradueix "la quarta part" o "un de quatre" conté la mateixa arrel que l'equivalent a "una quadragèsima part" ambdós són numerals partitius derivats de *arbaa*, el número quatre àrab. Vam localitzar aquesta còpia del document en el procés de recerca que vam encetar ara fa uns anys a l'ACA. Es tracta del reg. n. 289 i f. 38 v. - 39 r. (cit.) corresponent a la reina dintre del conjunt de registres del rei Jaume II (AD, doc. n. 21). Fins aleshores el text conegut era la còpia que manà fer el seu fill l'Infant Alfons en fer-se càrrec de les senyories el 1318 i conté també, lògicament, les indicacions fetes en la confirmació de sa mare fetes en l'any 1308 la data del document que nosaltres vam trobar. No podia, però, tractar-se d'una errada de traducció de manera que revisàrem l'original del document de confirmació de l'Infant, fet el 1318 (ACA, CR, reg. n. 382, f. 47 r., 23-2-1318) i hem pogut comprovar que la lectura i transcripció correctes seria "una cabeça de () cabeças de ganado..." amb un tros del suport de paper desaparegut precisament on es trobava la xifra de la qual encara resten uns petites traces en un espai grafiat on mai no

La mateixa carta de Bunyol (1254) ja recollia, en relació amb el pagament previst de l'atzaq, la precisió que aquesta exacció s'haurà de practicar, a banda del ramat "*lanar e cabriu*", també "*de las colmenas pobladas d'abellas*". Com que el text no refereix un pagament específic, del tenor literal es dedueix que la càrrega podia representar una proporció idèntica a la del ramat que com acabem de veure sí que s'hi recull, és a dir, 1/40.

Un document que reforça també la nostra hipòtesi al voltant de la rellevància de les exaccions relacionades amb la ramaderia és, sense cap mena de dubte, l'acord signat pel senyor de Bunyol en l'any 1260, Pere Ferrandis (I), amb el capítol i el bisbe de València en relació amb el delme diocesà. El pacte recull, curiosament, un tracte diferenciat pel que fa a les rendes de la ramaderia que romandran fora del tracte general que suposava, de fet, la renúncia del bisbe a percebre la seua part corresponent del delme a canvi d'una contribució anual de 300 s. que entregaria el senyor al bisbat i que atenyia a les baronies de Bunyol i Riba-roja de Túria en mans de l'Infant reial. Pere Ferrandis, d'aquesta manera, es quedava amb el delme complet de tots el productes excepció feta dels procedents de la ramaderia que no entraven en aquesta mena de "compra del delme" ja que el bisbe i el capítol de la diòcesi no semblaven gaire inclinats a renunciar-hi.

En lloc del *zaqat* que recollia el document de Bunyol del 1254, el text de Macastre (1308) ressenya el pagament anual d'un diner per cap de "*mayore capra*" i també "*solvent per culmena apium populata, unum denarium*". Aquest text ofereix altres disposicions que refereixen també certs pagaments relatius als animals domèstics, com ara les conegudes prestacions d'ous, gallines i espatlles de carner. La mateixa quantitat els era demanada als camperols de les alqueries

cabria la paraula "quatre" i, a tot estirar, unes xifres romanes i que han de ser lògicament "XL". Un bon treball que explica l'origen i les controvèrsies sobre l'aplicació del zakat a Inmaculada CAMARERO CASTELLANO, "El azaque (zakat/sadaqa) de los rebaños en el Derecho Islámico", *Miscelánea de estudios árabes y hebraicos. Sección Árabe-Islam*, 58 (2009), p. 23-53.

de làtova, Turx, Cuerna i altres. La carta del 1266 recollia el pagament anual relacionat amb l'apicultura en termes equivalents de manera que els musulmans trasbalsats del castell de Bes i distribuïts per les alqueries de la zona hauran de fer front cada any també *"de toda casa d'abiellas, l dinero"*. Un tracte diferent, tanmateix, trobem en relació amb el ramat ja que el document recull en aquest punt el pagament de 2 d. anuals per cap de bestiar de cabres, ovelles i carners.

Quant a la fiscalitat derivada de la producció ramadera a Xestalgar i l'aprofitament dels animals hem de remarcar alguns aspectes interessants de la seua carta de poblament del 1284. Primerament, i en evident concordança amb el "pacte-compra" del delme de Bunyol que adés hem revisat, ens trobem amb l'exclusió -una nova exclusió- que recull el text poblacional de Xestalgar en relació amb la renúncia senyorial al terç delme general. La senyoria exclougué de la cessió genèrica la part provinent de las *"cabanas, el qual retengo per al senyor"*. Ens manquen dades per tal d'avaluar la dimensió exacta d'aquesta mostra d'inconsistència del generós donatiu senyorial de la seua part del tribut que abans véiem que podria traspuar una dimensió probablement important de l'activitat ramadera, que per una altra banda encaixa bastant bé amb una forta tradició de les destinacions i els recorreguts de la transhumància testimoniats en aquestes contrades i abans comentades. A Xestalgar també trobem equiparat el pagament imposat sobre la possessió dels ruscs amb el corresponent de les cabres de manera que *"Item dan de crabres (sic) e de colmenas doblen dinero de la cabeça o de la colmena"*. Els camperols andalusins de Xestalgar estan obligats, doncs, també a fer front al pagament de 2 d. per cap de cabriu i per cada rusc, és a dir, el doble que els de Macastre.

Si fem un bot al segle XV, la situació que trobem en els arrendaments de Xiva (1471) i de Xestalgar (1407) és la següent:

A Xiva, a més del terç delme del carnatge i de la llana que suposa un preu de 18 ll. anuals, s'hi arrenda "lo pas e lo mancuç" adreçat a "lo bestiar stranger que passarà per lo terme" i el dret a percebre certes quantitats "per venda de bestiar". S'arrenden també els bovalars de Xiva junt amb el dret de les carnisseries del lloc. Quant a "lo herbatge dels bestiar de Chiva" que paguen els

musulmans i taxat en un diner per cap, és arrendat per “XV liures”, xifra que sembla correspondre’s amb una cabana de poc més de 3.000 caps. També permeten un profit de “los femes de les tres mallades del Pla de Quart” i les deveses de Miralcamp, Perenxisa, Paredes, Vinyes i El Murtal.⁶⁰²

També l’arrendament de Xiva recull algunes referències relatives a l’activitat apícola. Així, entre les demandes de la senyoria hi figura “lo dret de la melcoxa”. Una altra percepció senyorial “lo dret de les colmenes” es distribueix en dues modalitats. Les dels forasters paguen dos diners per rusc i s’arrenda per 6 ll. anuals que representa un total de 720 ruscs mentre que les de Xiva paguen només un diner i el seu arrendament es fa per 4 ll. de manera que obtenim una xifra de 960 colmenes del lloc de Xiva. També de Godelleta calia recaptar per “lo erbatge de les colmenes” una quantitat molt inferior, 5 s. que representen al preu de un diner per rusc un total de 60 ruscs dels seus habitants.

L’arrendament de Xestalgar fet en l’any 1407. Es recullen un seguit de percepcions que corresponen al baró com ara el “carnatge... de les criazons que naxen en lo terme”, el pagament d’un diner per cap del bestiar posseït i el dret “de assadura del castell” de les cabanes que hi herbegem. Drets que malauradament no hi són avaluats. Únicament “la erba” que s’acostuma de arrendar “als bestiar dels serrans” s’estima en un preu de 25 ll., és a dir 500 s.⁶⁰³

Cal finalment recordar que el terç delme és també una renda de la terra encara que hem preferit respectar la particular relació estructural que manté amb les rendes eclesials que tractarem en un apartat específic.

602 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Les aljames mudèjars ...*, cit., doc. n. 86.

603 Ibidem, doc. n. 25.

e) Els monopolis sobre activitats productives

Encara que ja hem donat compte d'una bona quantitat de les instal·lacions relacionades amb la transformació i comercialització de la producció agrícola i pecuària que hem de considerar com a monopolis senyorials reprenem ara la qüestió des d'una perspectiva estrictament relacionada amb la fiscalitat que els afecta.

A Setaigües els pobladors cristians immigrants de Catalunya i Aragó havien de fer front al pagament dels drets fixats per a l'ús del molí i el forn senyorial tal com recull el seu document poblacional del 1260 en el qual de la condició de franquícia genèrica s'exceptuen entre altres "*furnos et molendina per quibus omnibus vos et vestri et dicti XXX populatores et sui perpetuum teneamini nobis et nostris facere, solvere et paccare*". La prestació serà la mateixa acostumada en la ciutat de València "*prout solvitur et paccatur et est consuetum facere in civitate Valentie*", és a dir, la "molnura" i la "puja".

Els cristians de Xiva, com en el cas de Setaigües, pagaven també per "*los fornos e los molinos*" segons llegim en la carta corresponent del 1303 signada per Bernat Guillem d'Entença (II). De semblant manera, doncs, el senyor de Xiva havia exceptuat entre les franquícies generals atorgades als cristians que s'hi van instal·lar els drets relatius al forn i el molí. Per una altra banda, encara que l'única carta de poblament adreçada als autòctons del lloc res no en diu, hem de suposar que estaven igualment subjectes a l'obligació d'usar els monopolis senyorials i, per tant, de contribuir-hi.

En el cas de Xestalgar "*el forno e el molino atreudalos el senyor el primer dia de janero por quanto ell más porá e han li a moler el pan e a cozer a menos de molnura e de puxa que non da el senyor*". I en un altre paràgraf recorda l'obligació de mantenir en condicions els artefactes de manera que "*l'aljama que mantengan el forno e el molino todos tempos e molan so pan e coçan segunt que han usado, avinendo se del tudo (¿"treudo"?) del molino e del forno con el senyor segunt que es dito desuso*".

Els monopolis van ser objecte de l'habitual fórmula d'explotació, és a dir, l'arrendament per períodes diversos tal com analitzarem més endavant i només en alguns, pocs, casos hem pogut documentar el seu rendiment. També, com després veurem, en alguna ocasió alguns aprofitaments, inclosos els monopolis, podien ser arrendats a la mateixes aljames.

El molí de Xiva estava arrendat en 1329 i va portar molts maldecaps al moliner. Feia anys que l'Infant Alfons havia atés la súplica que li havia pogut fer arribar Roderic Rosell que havia arrendat el moli de Xiva i Godella per un període de nou anys de la batllia sota la condició que totes les persones que visqueren als masos del terme haurien de moldre el blat al seu molí i pagar la corresponent "moltura" al moliner. Va cursar l'Infant una ordre corresponent a la demanda de Roderic Rosell a Guillem Serrà, cambrer major seu i alcaid del castell de Xiva. Encara al mes de juny del 1329 no s'havia complert, però, i la situació li havia causat molts patiments al moliner de manera que Alfons, ara ja rei, hagué de manar ara expressament que s'obligués al senyors del masos de manera sumària perquè feren servir el molí arrendat evitant conflictes judicials que perjudiquen i empobrisquen dit Roderic. En setembre d'aquell mateix any s'havia debatut l'assumpte en la cúria reial i s'havia constatat per certificació de Guillem Serrà que se li devien 189 s. de la moltura que no havia rebut i ordena que del drets de la marmessoria li siguen entregats de manera immediata perquè el moliner "*non habeat de quo vivat*".⁶⁰⁴

Afegirem encara en aquest punt l'explotació de les salines que, com ja hem comentat, a banda del seu caràcter complementari de l'activitat ramadera acompliren també un paper de certa importància en la configuració del botí rendístic de la baronia de Xiva. Així, l'explotació de les salines de Xiva i Xestalgar van ser arrendades per períodes llargs, decennals, que suposaven una contribució de 300 s. i 600 s. anuals respectivament, com ja hem mostrat.⁶⁰⁵ A

604 ACA, CR, reg. n. 548, f. 197 r., València. 15 de setembre del 1329.

605 Veg. el nostre apartat "Les salines".

banda de les salines de Xiva i Xestalgar i de la taverna de Macastre que aportava un valor estimat en 100 s. anuals a la retribució del seu alcaid o la redempció de l'obligació de fer ús del forn senyorial que recull la carta pobla fixat en un pagament de 108 s., però, no disposem de més xifres que ens acosten al potencial rendístic dels monopolis senyorials. També hem tingut ocasió de conèixer les queixes dels musulmans de Bunyol pels preus il·lícitament acrescuts pels respectius arrendadors del forn i la taverna del lloc encara que desconeixem les condicions econòmiques de l'explotació. Caldrà, doncs, esbrinar en els documents dels arrendaments conjunts de les baronies de Xiva i Xestalgar del segle XV que de bell nou revisarem.

En l'any 1407, el molí de Xestalgar s'arrendava per 15 ll. anuals, és a dir, 300 s. i el forn per 80 s. A Xiva el 1471 el valor estimat del forn dels cristians fou de 80 s. mentre que el de la moreria valgué 160 s. El de Miralcamp només 20 s. Els molins de Xiva i Godolleta s'estimen en 1600 s. i en 120 s. els banys "i almaxita" a Xiva també. Les salines es venen per 300 s. encara, és a dir, el mateix preu que al segle anterior.

2.1.2.3 Exaccions provinents del control de les activitats comercials:

Els monopolis relacionats amb el control del comerç constitueixen una altra font de renda important habitualment encara que no disposem de dades que ens permeten avaluar-ne el pes relatiu en les nostres senyories. Com és acostumat, i com ja hem avançat, són objecte també d'arrendament i l'encarregat de fer-ho és el batlle del senyoriu. Les escasses notícies que hem pogut reunir presenten una pràctica d'arrendament individual, és a dir, servei per servei. Quant a les transaccions comercials ens són referides sovint en forma d'excepció sobre les franqueses observades generalment en relació amb els productes d'autoconsum. I això ocorre tant en el cas de productes agrícoles alimentaris i industrials com de venda de bestiar.

Trobem també diverses al·lusions a certes exaccions, franquícies i limitacions relacionades amb el trànsit de mercaderies. Ja el primer document de Bunyol recollia la franquícia del delme senyorial relacionada amb la producció dels "parrals" i de les hortalisses encara que no afecta a la part que puguen comercialitzar –"las que vendran"- que romandria sotmesa al pagament d'aquell delme. També inclou, com ja hem vist, l'exempció de pagament del delme senyorial previst per a la producció "de sement de lino". Cap al·lusió en la carta de làtova. Tanmateix, el pacte signat entre la senyoria de Xestalgar i els andalusins d'aquell *castrum* l'any 1284 sí que inclou diverses disposicions relacionades amb la comercialització dels productes. En primer lloc gaudeixen de franquícia en relació a les compres i vendes del producte de les vinyes entre ells amb obligació de fer efectiu el pagament d'una contribució que interpretem com un forma de lluïsmes – "*el deçmo de los dineros*". Les vendes a l'exterior de l'aljama són objecte de tributació i així "*dan de arrova de lino que venda en Chestalgar a hombre forano I dinero per arrova*". De semblant manera han de pagar "*I dinero de cabra o de ovella que vendan a forano, de mulo o de mula XII dineros, de vaca de bue o de asno dan quatre dineros et non plus*". En aquest cas

l'exacció rep el nom de "dret del *mancuz*" en una nota marginal que fou afegida probablement al temps de la producció del document.⁶⁰⁶ A Macastre, els seus habitants estan autoritzats en la carta pobla del 1308 "*quod possunt aportare vinum, undecumque quilibet eorum ad opus domus sue sine aliqua contradiccionē taberne*".

Per una altra banda, la reinterpretació que proposem en la lectura de la carta de Xiva adreçada als andalusins de la vila i als de Perenxisa, Godella (Godelleta) i Xestaltar (1304) ens obliga a considerar que bona part de les exaccions que s'hi estableixen cal atribuir-les a les compravendes d'immobles de manera que han de ser tractades com a vertaders lluïsmes.

L'activitat extractiva de llenya i espart també ha deixat algun petit rastre documental que hem anunciat i que reprendrem més endavant. Es tractaria, segons sembla, d'un volum suficientment profitós per a resultar atractiu al batlle de Xiva que en l'any 1316 es va oposar que el notari recentment anomenat per l'Infant s'encarregués d'estendre "*alias scripturas que oportuerit confici et scribi illis personis que ligna vel espart a quocumque ex terminis dictorum locorum abstrahent sive tradent*".⁶⁰⁷

Els arrendaments del segle XV recullen també algunes referències relatives a les activitats comercials. A Xiva el 1471 es va arrendar "lo pas del camí" pel trànsit d'animals portant mercaderies i altres drets relatius al trànsit per 2.000 s., una quantitat molt important que ha de correspondre's amb un

606 L'ús del terme "mancuç" per tal de referir-se a aquesta contribució és també contemporània del document original ja que la suscripció de l'escrivà, Guillem de Montanyana, inclou la validació d'una esmena feta sobre el pergami original —desaparegut— "en la XX^a octava linea 'del mancuç de la venda del bestiar grosso e menudo'" (CX, doc. n. 5). El Consell de la ciutat de València ja denunciava en un dels seus "establiments" de l'any 1332 que alguns llocs estaven imposant una taxa a mode de lleuda que els Furs de Jaume I havia prohibit i l'amagaven sota el nom precisament de "mancuç". *Llibre d'Establiments i Ordenacions...*, cit., doc. n. 255.

607 ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 v., Barcelona, 1 d'octubre del 1315.

nivell semblantment important d'activitat. Alguns anys abans, l'arrendament de Xestalgar (1407) recull el pagament de "lo dret del pont" que suposava el pagament d'una res per cada ramat i s'estimava en 12 ll. = 240 s. anuals.⁶⁰⁸

En diverses ocasions ens hem referit a la importància de l'explotació de les salines de Xiva, Xestalgar i les de Mançanera. Vam veure també algunes disposicions relatives a les limitacions i franquícies al voltant de les respectives explotacions. Afegim a aquest efectes, en la perspectiva de la comercialització del producte una disposició de Jaume II d'abril del 1298 adreçada als seus oficials per tal de recordar-los que havien de respectar un privilegi seu pel qual havia reconegut a Bernat Guillem d'Entença (II) "*quod homines suis de Gestalgar possunt miterre et portare de sale ipsius loci de Gestalgar per omnia loca, terre et dominacionis nostre et ipsum vendere quibuscunque voluerint*"⁶⁰⁹

Només un parell de notícies ens permeten constatar la percepció de lleudes que amb seguretat estan relacionades amb el trànsit cap a Castella. Hem vist en un altre lloc que la frontera de Setaigües devia comptar amb un control del trànsit de mercaderies subjectes al pagament de lleudes que ens ha deixat, però molts pocs rastres. L'alcaid del lloc, encomanat de la seua percepció, rebé el 31 d'agost del 1324 ordres del comte perquè no exigís el pagament de lleuda ni passatge ni cap impost al germà franciscà Arnau de Castellar, al seu "*socio*" i a la família seua.⁶¹⁰ Per una altra banda, el rei va també prohibir en març del 1292 al senyor de Bunyol un cobrament de lleudes i peatges que no li corresponien.⁶¹¹

Hem visitat en un apartat anterior les tavernes de Macastre i Bunyol i el seu diferent tractament fiscal. La primera constitueix una part de l'assignació de l'alcaid mentre que la segona era objecte d'arrendament. Només comptem amb

608 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Les aljames...*, cit. doc. n. 25 (Xestalgar-1407) i n. 86 (Xiva-1471).

609 ACA, CR, reg. n. 196, f. 205 v., València, 9 d'abril del 1298.

610 ACA, CR, reg. n. 390, f. 160 r., Barcelona, 31 d'agost del 1324.

611 ACA, CR, reg. n. 91, f. 74 r., Barcelona, 2 de març del 1292, (TV)

l'oportunitat d'avaluar econòmicament la instal·lació de Macastre estimada en 100 s. anuals en l'any 1335.⁶¹² La taverna de Xestalgar, en l'any 1407 tenia un preu d'arrendament de 100 s. A Xiva el 1471 el valor estimat de la taverna dels cristians havia estat avaluada en més de 450 s.⁶¹³ La de Miralcamp fou estimada en 120 s. D'aquells anys comptem també amb altres dades referides a activitats comercials. La tenda dels musulmans de Xiva (1471) fou arrendada per un valor de 50 s. La carnisseria de Xestalgar (1407) per 100 s.

612 ACA, CR, reg. n. 561, f. 80 v. (sense data), ca. 1330. Així ho recull l'anotació corresponent al castell de Macastre al registre "castrorum" del rei Alfons el Benigne ací citat. El tinent de la fortalesa rep 550 s. anuals i l'explotació de la taverna del lloc "*que extimatur valere anuatim usque ad 100 solidos regales Valencie.*".

613 El document de l'arrendament aporta la dada de 500 s. reunint tenda i taverna dels cristians de Xiva. Com que la tenda dels musulmans estava taxada en 50 s. i era molt superior la quantitat de població musulmana hem fet servir aquesta xifra per aproximació. Com ja hem reiterat les dades dels arrendaments del s. XV provenen del treball de Febrer Romaguera repetidament citat.

2.1.2.4 Imposicions directes sobre els individus o la comunitat.

Encara que E. Guinot estudia la peita dins d'aquest conjunt d'exaccions que atenyen els individus i la comunitat, F. J. Cervantes, al seu treball sobre el patrimoni de la reina Maria de Luna, inclou la peita, associada a l'almagram – encara que habitualment es relaciona amb l'alfarda i no a l'almagram- dins de l'apartat destinat a analitzar les rendes agràries basant-se en l'asseveració que la peita-almagram representa el valor de la cessió de la propietat eminent de la terra de manera que devia actuar com una mena de cens en metàl·lic. Assenyala aquest autor que *“en estas poblaciones –Sogorb i la Pobla de Vallbona- la peita tendria el papel de reconocimiento colectivo de la propiedad eminente de las tierras por parte del feudal”* la reiteració observada en contractes de compravenda de la Pobla en el sentit que les terres o cases estaven franques de tot cens *“exceptuando la peita al señor”* li fa concloure que *“se equipara la peita a un censo `de facto”*. Identifica també, seguint Guinot, que la peita apareix en llocs que havien pertangut a la monarquia, com era el cas de Sogorb i la Pobla i també que havien estat establerts en franc alou.⁶¹⁴ Per part nostra hem decidit mantindre la peita com una imposició comunitària sense cap relació amb una disposició de la propietat eminent que no hem pogut pas comprovar ja que les magres al·lusions que tenim en relació amb el pagament de censos no semblen incompatibles amb l'aplicabilitat de la peita. A Setaigües, els colons cristians tenen les propietats en alou i paguen peita tal com recull la seua carta del 1260. El que sí que sembla tenir correspondència és el pagament d'un cens i l'absència de particions de collita

Quant a l'anàlisi de les rendes derivades d'imposicions sobre els individus i les comunitats cal fer notar que alguns conceptes exactius a banda de la peita resulten problemàtics de classificar perquè sovint responen a un programa col·lectiu i, fins i tot, generalitzat territorialment al conjunt del regne encara que

614 Francisco J. CERVANTES PERIS, *La herencia ...*, op cit., p. 195.

sempre, com no pot ser d'una altra manera, recauen sobre unitats fiscals individuals o focs.

E. Guinot, en el seu estudi del senyoriu de l'Orde de Montesa, inclou entre les imposicions individuals la "host e calvalcada" atenent al fet de tractar-se d'una "*prestación personal*".⁶¹⁵ Tanmateix, des de finals del segle XIII sovintegen les notícies relatives a l'expansió de la pràctica de la redempció del servei mitjançant una estimació monetària el subjecte fiscal del qual és la comunitat –aljama o universitat- circumstància que ens condueix cap a una consideració de la prestació com a imposició a la col·lectivitat tot i que es deriva d'un compromís feudal personal entre vassall i senyor. En qualsevol cas, són molt poques les mencions que hem trobat referides a aquest dret feudal.

A banda d'aquestes petites consideracions, més interessant seria poder esbrinar amb detall el procés recaptador per tal d'avaluar la participació exacta de les instàncies comunitàries, les aljames i les universitats, en la distribució de les càrregues i la rendició de comptes relacionades amb aquestes exaccions reclamades als individus -o cases o unitats fiscals- i a la comunitat davant dels oficials baronials. Malauradament la nostra documentació no ens permet contrastar amb precisió la que, per una altra banda, és una pràctica coneguda en altres senyoriis, és a dir, la gestió comunitària generalitzada en el cas de les imposicions al conjunt –peita o alfarda, cena- front a la responsabilitat personal, de les unitats productives, derivada de les capitacions –besant, morabatí, dret de gallines, cabeçatge i altres-. En qualsevol cas hem cregut convenient tractar ací en primer lloc sobre les rendes derivades de l'exercici jurisdiccional, diguem-ne "estricte". Seguidament analitzarem el seguit d'exaccions reclamades als individus i unitats productives i finalment les demandes adreçades a les col·lectivitats, tant les que podem considerar com a ordinàries com les extraordinàries.

615 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Feudalismo en expansión...*, cit., p. 242.

a) Rendes derivades de l'exercici jurisdiccional

El nostre anàlisi de les rendes relacionades directament amb l'exercici de la jurisdicció baronial manca de dades seriades. Com hem comentat en diverses ocasions, la tipologia documental que tenim al nostre abast només ens permet recollir un seguit d'actuacions resultants de la intervenció del comte o de la seua cúria en la resolució d'uns conflictes que amb seguretat havien estat sotmesos per endavant a la consideració dels oficials de les aljames o dels justícies locals. Evidentment aquest condicionament ens redueix el camp d'observació únicament al conjunt de conflictes que van ultrapassar la primera instància.

En tot cas, sembla clar que una de les fonts de renda que es mostren més productives segons diversos estudis realitzats entre les baronies valencianes de la primera centúria posterior a l'ocupació són les derivades directament de l'exercici del poder. La jurisdicció exercida pel baró requeria damunt d'una col·lectivitat conflictiva el control de la qual requereix un aparat militar i judicial, uns procediments i unes sancions que estudiarem en la tercera part del nostre treball. Per una altra banda l'efectivitat del conjunt, divers i intens, de les exaccions productores de renda romandria inconsistent sense la disposició d'aquell mateix aparat coercitiu atent als oblits i l'incompliment dels compromisos adquirits, en un grau d'acceptació que imaginem exigü, pels pagesos o les col·lectivitats que habiten el senyoriu.

Escrivans i oficials complementen i sustenten l'actuació del poder emanat personalment del baró o de la seua delegació principal - l'alcaid, el batlle o el procurador- que actua en representació seua en uns termes que estudiarem més endavant.

Un document de novembre del 1315 recull les ordres emeses de l'Infant al seu procurador en les baronies valencianes, Enric de Quintavall, i ens acosta al ventall d'opcions exactives que es deriven de l'exercici del poder. Atenent la disposició baronial, el procurador haurà de fer pagar un seguit d'imposicions, les haurà de recollir i entregar-les a l'escrivà de porció del comte, Bonanat de Pera.

En primer lloc ha d'exigir als andalusins de Xiva, Abzeyt Fuzey i al seu fill Mahomat, els 50 s. que deuen per preu del segell de la carta de perdó que els ha estat estesa per tal d'extingir la seua responsabilitat per la mort d'un musulmà de Bunyol anomenat Açmet Alauge. Una altra carta de perdó, en aquest cas relacionada amb un deute de 200 s. que mantenien Çaat Alfaqui i el seu fill Jucef, que havia estat taxada en només 18 s. Finalment trobem un tercer agraciat que havia obtingut una altra carta de remissió. Es tracta de dos individus anomenats Hametus Hubaquer i Çaat Adelli que havien de pagar únicament 3 s. per haver vist prorrogat un deute seu de 600 s. fins que el baró en persona s'hi presentés.⁶¹⁶ Com en el cas anterior, amb molta probabilitat, els deutes perdonats o ajornats vingueren de sancions anteriors que haurien estat, pensem, jutjades pel cadí de l'aljama. Fins a 100 s. hagué d'afrontar Abraham Payla, un habitant de Godelleta que segons sembla hauria participat també en la mort del de Bunyol adés esmentat, ara identificat com a "Hamet Habenhaugia", per la reducció de 600 s. a 400 s. de la seua condemna.⁶¹⁷

Sortosament comptem amb altres dos documents al mateix registre de la Cancelleria referits a dos dels casos ara esmentats que completen la nostra informació. Els musulmans de Xiva, Çaat Alfaqui i el seu fill Jucef, havien estat prèviament condemnats al pagament d'una forta suma de 700 s. El pare per haver proferit certes injúries sobre Jucef Elcendro i el fill per haver ferit Lupo Alarcan, musulmà de Bunyol. La sanció fou reduïda fins als 500 s. que hauran de pagar entre la data de la resolució fins "*ad carneprivium proxime venturi*". Per una altra banda el perdó que havien obtingut Abzeyt Fuzey i el seu fill Mahomat i que els absolia de tota demanda que contra ells fos feta malgrat la mort de què havien estat inculpats tingué, tanmateix, un preu elevat ja que havien de fer front al pagament de 1.300 s. que estaven obligats a satisfer en tres terminis precisos: 300 s. per Nadal, 500 s. per l'agost següent i els 500 s. restants en la

616 ACA, CR, reg. n. 416, f. 69 r., Balaguer, 16 de novembre del 1315.

617 ACA, CR, reg. n. 416, f. 30 v., Balaguer, 29 de juny del 1316.

següent festa de Nadal.⁶¹⁸ Comprovem que les quantitats resulten força oneroses, només cal comparar-les amb algunes percepcions senyorials com ara la peita exigida anualment a l'aljama de Macastre el 1308: 1.000 s. També en l'àmbit de la col·lectivitat hem pogut trobar exemples en què la remissió parcial d'una imposició configura un recurs afegit a l'exacció demanada inicialment. Així en relació amb les demandes, que més endavant estudiarem, de subsidis exigides a les aljames valencianes en els anys 1310 i el 1315 pel rei trobem que les remissions practicades en aquestes dues ocasions provoquen l'expedició d'un document que testimonia la reducció practicada sobre la demanda inicial a canvi del pagament de "sis diners per lliura" sobre la base imposable de la quantitat remesa que hauran de ser abonats a l'escrivania reial: 50 s. corresponien a la reducció de 1.000 s. dels 5.000 s. inicialment exigits.⁶¹⁹

En juny del 1317 la remissió parcial de la qüestia exigida als musulmans de Bunyol va ser taxada amb un suplement. L'Infant resolgué després d'acceptar una rebaixa que "demanats-los cent sous que deuen a la nostra scrivania per preu del segell de la present letra".⁶²⁰ Així comprovem de quina manera el simple procediment es configura com un subministrament també de recursos pecuniaris per a la senyoria complementant, en proporció reduïda, les aportacions de les

618 ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 r., Balaguer, 17 de novembre del 1315. Els dos documents es troben copiats seguits al mateix lloc i amb idèntica datació. Més endavant podrem comprovar que els Çaat i Jucef Alfaqui van ser tots dos, pare i fill, alamins de Xiva.

619 ACA, CR, reg. n. 326, f. 31 r. i v., València, 12 de marc del 1310. Com després veurem, la demanda feta pel rei en febrer del 1315 ser finalment assignada a l'Infant Alfons que en aquelles dates ja s'havia fet càrrec de la baronia. La taxació inicial en 11.250 s. finalment fou fixada pel batlle del rei en 4.000 s. com a conseqüència d'una remissió general que hauria de sustentar el pagament de la carta de remissió. L'Infant encara va rebaixar en altres 1.000 s. aquesta darrera taxació. És per això que no podem determinar ni avaluar el preu que l'aljama hagué de pagar per la o les remissions successives. El document del 1315 a ACA, CR, reg. n. 327, f. 184-185.

620 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 r., Lleida, 3 de juny del 1317.

sancions a l'erari senyorial o compensant, en idèntica proporció, les reduccions d'exaccions imposades.⁶²¹

Diverses són les disposicions referides a la imposició de multes derivades de la resolució de conflictes que hem trobat. En un bon nombre dels cassos es tracta de composicions i rebaixes en la suma de la sanció establerta inicialment i que, sospitem, hauria estat fixada en primera instància pel cadí de l'aljama.

La carta de Xestalgar (1284) recull una disposició relativa al cobrament de les calònies que hi estableix que *“las calongas son todas del senyor e que las pleyteen los moros con él, o con so alcaide al mayor que porán”*.

Sorprenent és també la quantitat demanada inicialment per l'Infant Alfons als seus homes de Xiva encara que finalment es va dirigir al seu procurador perquè “sobresegats de demanar als hòmens de Chiva los dos mil sous que·ls haviets demanats per Nos per ajuda d'entro que Nos e·l amat dispenser nostre en Francesch de Ferriol siam en aquexes partides e haiam regoneguts los lurs affers cóm van o altre manament n'haiats de Nos”.⁶²² No sabem, però, quin era el problema que demanava la presència efectiva del senyor i del seu dispenser encara que ens podem fer una idea de l'elevat cost que es podia atribuir a un desplaçament del comte.

Per tal de comptar amb una visió orientativa al voltant del potencial exactiu de l'exercici jurisdiccional relacionat amb les sancions imposades hem confeccionat el següent quadre que resumeix les notícies que hem revisat. És clar que es tracta simplement d'una sèrie plena d'insuficiències derivades de les característiques de la font emprada encara que permet, segons creiem, comprovar per un costat l'extrema duresa de bona part de les sancions i per una altra ofereix algunes pistes al voltant del pes específic que aquestes sancions degueren tenir en el conjunt del botí feudal:

621 ACA, CR, reg. n. 416, f. 69 r. Balaguer, 17 de novembre del 1315.

622 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 v., Lleida, 3 de juny del 1317.

any	lloc	causa	sanció inicial	sanció final	font (reg-foli)	observacions
1307	Bunyol	atac	1000 s.	800 s.	290-18v	
1308	Bunyol	homicidi	2000 s.	500 s.	289-37r	
1315	Godolleta	atac-ferides	700 s.	500 s.	416-121v, 122r	dos individus
1315	Xiva	ferides	1000 s.	1000 s.	416-122v	
1315	Bunyol	homicidi	1300 s.	1300 s.	416-122 r.	carta remissió
1316	Godolleta	homicidi	600 s.	500 s.	416-30v (a)	inclou 100 s. carta remissió
1316	Xiva	fiança	400 s.	200 s.	416-30v (b)	
1317	Godolleta	brega	300 s.	300 s.	382-93r	
1317	Bunyol	robatori	200 s.	150 s.	382-105v (a)	
1317	Macastre	brega	120 s.	80 s.	382-105v (b)	
1317	Godolleta	brega	300 s.	200 s.	382-93r	
1317	Xiva	robatori	200 s.	133 s.	382-93v (a)	
1317	Bunyol	fiança	210 s.	110 s.	382-105v	sense especificar la causa
1317	Bunyol	excessos	350 s.	250 s.	382-93v (b)	
1317	Xiva	?	1000 s.	1000 s.	382-101v	sense especificar la causa
1318	Bunyol	robatori	assots-exili	200 s.	382-106r (a)	carta remissió
1318	Bunyol	sexe	assots	50 s.	382-106r (b)	
1323	Xiva	homicidi	400 s.	400 s.	389-18v,19r	+ assots
1325	Bunyol	?	800 s.	650 s.	391-29v	
1325	Xiva	excessos	150 s.	100 s.	391-6r	

No cal ara insistir en el fet que ens trobem amb un resum dels documents que hem pogut trobar i que, com hem reiterat a bastament, un bon nombre de procediments i denúncies, i també sancions, no atenyien aquesta darrera instància constituïda per la cúria comtal. Resten fora del nostre abast, doncs, les actuacions dels cadis i dels Justícies que resoldrien en un nombre raonablement molt més elevat de conflictes, el potencial exactiu dels quals ens és, a hores d'ara, desconegut.

A banda de comprovar de bell nou la persistent pràctica de la remissió parcial de les sancions que suposen aproximadament la rebaixa d'un terç de la inicialment imposada podem també constatar que algunes de les xifres s'acosten molt als tributs i a les exaccions imposades a les comunitats senceres (peites, quèsties, subsidis...) la qual cosa devia esfondrar les famílies afectades, amb seguretat, i les devia abocar a la fallida de les economies domèstiques i a les portes de l'exili forçat o l'esclavatge.

b) Imposicions als individus o unitats fiscals

Cabeçatge

Els nostres senyorius es van veure també afectats per certes demandes col·lectives que podem caracteritzar com a demandes extraordinàries. En febrer del 1303, Bernat Guillem d'Entença (II) fou autoritzat pel rei Jaume II per a retindre la col·lecta de l'auxili que estava compromés d'entregar per causa de certs deutes que la cúria reial mantenia amb el noble senyor de Xiva, de manera que *“auxilium locorum de Chiva et de Godella, de Peranchisa, de Miralcampo, Chest et de Algar que dictus nobilis habet in regno Valencie permitteremus per eum retineri insolutum”*.⁶²³

Com ha explicat recentment Vicent Baydal, estem davant d'una de les disposicions relacionades amb la recaptació d'un subsidi extraordinari demanat per Jaume II en tots els territoris de la corona per tal de fer front a les nombroses despeses ocasionades per les operacions militars a Itàlia i Sicília així com les relacionades amb l'ocupació de les terres del regne de Múrcia a més dels deutes contrets amb molts cavallers i prestamistes.

En el cas del regne de València, la demanda fou exigida sota la denominació de “cabeçatge” i va ser aprovada separadament pels estaments militar i reial en les Corts reunides entre el final del 1301 i les primeries del 1302. Consistí en el pagament d'1 sou valencià (12 d.) *per capita* que els nobles havien de recaptar als seus senyorius una única vegada mentre que al reialenc s'allargava el pagament per un període de cinc anys. De la part corresponent a l'estament militar, el rei es comprometé de satisfer prioritàriament els deutes que mantenia amb els seus nobles de manera que va autoritzar molts d'ells a descomptar els deutes que els hi foren reconeguts pels oficials corresponents.⁶²⁴

623 ACA, CR, reg. n. 325, f. 85 r., Tortosa, 11 de febrer del 1303.

624 Vicent BAYDAL SALA, “El cabeçatge, un desconegut servei ...” cit., p. 7-8.

Aquesta ha de ser la pertinència del document que referíem de manera que el cavaller d'Entença retingué una quantitat que desconexim per tal de compensar un deute del rei que tampoc no podem avaluar. Una quantitat, per una altra banda, que ens hauria permés un millor coneixement del potencial demogràfic de la baronia de Xiva.

Un document de setembre del 1305 adreçat pel rei al seu tresorer Pere de Boil ordenava el pagament parcial d'un deute contret amb Enric de Quintavall "*que per Curiam nostram debentur eidem*". Els diners havien d'eixir "*de denariis quos nunc exigi fecimus pro subsidio ab aliamis sarracenorum regni Valencie*".⁶²⁵ No sembla, però, que aquesta exacció que amb molta probabilitat cal entendre enquadrada entre les mesures de recaptació de l'esmentat cabeçatge tingués relació encara amb Bunyol. Tampoc aquest fidel servidor, i ara creditor, el cavaller de Quintavall, havia entrat aleshores en l'òrbita de les nostres baronies.

Aviat, però, la recaptació del cabeçatge apareix documentada també com a component de les rendes recollides pel batlle general de la reina, Pons de Soler, corresponents a l'any 1306 a la baronia de Bunyol que li foren entregats per l'alamí del lloc, Abrafiim Taraçoni.⁶²⁶ Aquest fet evidencia la consideració de la baronia com a part del reialenc ja que, com hem vist adés i d'acord amb les aportacions de Baydal, la recaptació es devia allargar per diverses vicissituds fins al 1308, encara que inicialment estava previst per a ser recol·lectat al llarg de cinc anys, i sempre als territoris d'aquella consideració.⁶²⁷

625 ACA, CR, reg. n. 295, f. 19 r., Barcelona, 4 de setembre del 1305.

626 ACA, CR, reg. n. 290, f. 22 r.-23 r., València, 3 de desembre del 1307.

627 Vicent BAYDAL SALA, "El cabeçatge...", cit., p. 19.

“Exercitus et cavalcatas”

La prestació de servei militar és una de les impositions més comunament reiterades en les cartes de poblament i amb idèntica reiteració és objecte també d'un tracte excepcional quan es tracta d'elaborar una relació de franquícies de manera que, junt amb els principals monopolis, els forns i els molins, constitueix gairebé un paquet irrenunciable reservat en mans del feudal. És ben cert que també aquest tractament especial pot tenir un “preu” i la redempció fou una alternativa viable per fer més evident un compromís d'una utilitat relativament productiva. Tot i amb això, ni els nostres documents poblacionals ni la resta de la documentació consultada no hi fan cap referència. Desconeixem, doncs, si aquesta obligació de participar en els avatars bèl·lics dels senyors es va posar mai a prova i també si va ser redimida revestida de fiscalitat.

Malgrat el fet que els texts que coneixem que regulen el poblament de Bunyol no en fan cap menció ni tampoc el de Macastre, el document de les alqueries de làtova i altres sí que especificava que els seus repobladors estaven sotmesos a complir el servei militar junt amb els musulmans de Bunyol tal com podem comprovar en el paràgraf: *“E que seyades tenidos de fer a nós hueste e cavalcada, segunt los de Bunyol”*. Una de les clàusules que formen part de l'acord del 1260 subscrit entre el bisbe i el capítol de la seu valenciana i el senyor de Bunyol d'aleshores, Pere Ferrandis (I), conté una curiosa referència: *“Retinemus tamen decimam omnium christianorum qui ibi habitant ut de cetero habitabunt et decimam omnium animalium qui ibi percipit de qua vos debetis percipere tercia partem racione milicie”*. El bisbe que ha venut el delme a canvi d'un pagament anual al baró es reservava però una part que deixa fora de l'acord de venda: el delme provinent de la ramaderia, del qual ja hem parlat, i també el que poguera derivar-se d'un futur programa d'instal·lació de contingents cristians als territoris de la baronia de Bunyol. És en aquest punt que ens sorprén no ja que aquestes dues fonts de renda romanguen fora del pacte i els siga aplicada la fórmula habitual de reconèixer al baró la percepció de les respectives terceres parts sinó la relació que hi estableix entre la disposició del terç

d'aquesta part del delme, i els serveis militars, única explicació que trobem a l'expressió que clou el paràgraf: "*ratione milicie*".

També, com adés avançàvem, els colons arribats a Setaigües havien de prestar el servei o fer-se càrrec d'una redempció numerària segons recull el text de la seua carta de poblament del 1260. De semblant manera els cristians de Xiva han de seguir les condicions del seu pacte signat el 1303 en què el baró Entença es va reservar en un context de semblants franquícies "*que vos e los successores vuestros siades tenidos por todos tiempos a nós e a los successores nuestros fer huest e cavalgada. o donar redempción por aquellas, de la qual huest o cavalgada fagades como dito es desuso*". Estranyament un text tan generós i prolífic en consignar un ventall ampli de prestacions com és la carta de Xestalgar del 1284 res no inclou en relació amb les obligacions militars del seus habitants. Una certa remor al voltant de la qüestió que tractem, tanmateix, hom pot deduir d'un paràgraf molt imprecís del document: "*Item quire e manda el senyor que l'alcaide e los moros defendan la Vega e los vuertos quanto ellos podrán assí que sea proveyto d'ellos e del senyor*".

No hem pogut pas trobar cap altra documentació relativa a la prestació del servei militar ni la seua redempció. Malgrat la suposició de la seua existència, constatada per les al·lusions ara recordades i el també suposat recurs de la redempció, el ben cert és que no comptem amb cap evidència sobre la pràctica de l'exacció. Potser l'única interpretació possible d'aquesta constatació fóra el cas que la prestació romangués substituïda per alguna de les restants prestacions. Llevats aquests magres recordatoris de les cartes de poblament hem trobat un únic document que constata la participació directa dels pobladors de les nostres senyories en un conflicte bèl·lic que, com no podia ser d'una altra manera, fou la conquesta de Sardenya.

L'Infant escrigué a l'alamí de Bunyol l'11 de novembre del 1322 tot explicant que "com Nós vuylam cent servens d'aquexes partides, sarrayns bons d'armes, vagen en aquest nostre viatge de Sardenya per ço deym e manam a tu que encontinent los dits servens procurets dels quals rebreu feeltat que vagen ab Nós en lo dit viatge e que·s ... en la nostra armada". L'alamí haurà de cercar els

peons i esperar noves ordres al voltant de la mobilització que tindrà lloc “aquells dies e loch los quals Nós assignarem”. Sorprenentment no sembla que estiguem davant d’una exigència de compliment del servei militar a què estaven obligats ja que, com anuncia la comanda feta pel senyor a l’almí de Bunyol recorda que “e Nos darem los acreximent e sou axí com los altres servens qui van ab Nós en lo dit viatge els farem bé e merçé”. La participació en l’aventura sarda tindrà doncs compensació econòmica. En espera que es produïska la citació definitiva -lloc i dia- per incorporar els que foren reclutats expressa l’Infant la seua voluntat de ser informat puntualment del procés de selecció encomanat “Tu, emperò, significa nos d’aquí a festa de Nadal prop vinent ço que auràs fet e procurat sobre les dites coses”. Una nova comanda fou feta en aquelles mateixes dates a “*Iohanni Scolario, vicino de Sietaguas*” perquè allistara “*in partibus frontarie vel alibi L (?) almogàvers, XXV ballistarios et totidem scudatos et recipiat ab eis fidelitatem et homagium et credatur eidem et cetera ut supra in aliis*”.⁶²⁸

628 ACA, CR, reg. n. 394, f. 68 r., València, 11 de Novembre del 1322. Al mateix registre al f. 70 v. es troba l'anotació de Setaigües datada a València el 20 de novembre del 1322.

Capitacions : Morabatí, Alforra/Alfetra i alcaidia

Un primer grup d'exaccions exigides als individus correspon a les demandes fixades per la corona als seus súbdits i que van ser transferides en processos diferents als feudals. Sovint la cessió d'aquests privilegis nascuts en l'entorn de la monarquia s'esdevé en el marc de les tensions entre el cim de la piràmide feudal i els magnats que presideixen el període. És el cas d'un interessant document del rei Pere el Gran del 7 d'octubre del 1283, al qual ja hem fet diverses referències, que suprimeix els "drets reials" en els llocs que el seu germà, Pere Ferrandis d'Íxer (I) té al regne de València d'acord amb la recent publicació del Privilegi General promulgat a Saragossa que tancava la primera insurrecció de la noblesa aragonesa aplegada sota l'estendard de la Unió. El text recull que el senyor dels llocs afectats percebrà diversos drets: el monedatge, l'herbatge i la host i cavalcada. De semblant manera, eximeix els habitants dels seus llocs de certs pagaments i obligacions entre els quals "*Item non compellatis sarracenos dictorum locorum ad solvendos illos viginti vel duodecim solidos quos sarraceni dictorum locorum regni Valencie nunc nobis pro compositione solvebant sed ipsi sarraceni remaneant super eo in statu in quo erant tempore dicti domini patris nostri*".⁶²⁹ Aquesta imposició que ara és objecte de remissió per part del monarca degué haver estat conseqüència de les insurreccions d'uns pocs anys enrere esclatades al final del regnat de son pare el rei Jaume I.⁶³⁰

629 ACA, CR, reg. n. 47, f. 55 v., Saragossa, 7 d'octubre del 1283.

630 Només hem trobat un comentari en la bibliografia consultada. Es tracta de Robert I. BURNS, "Irrigation Taxes in Early Mudejar Valencia: The Problem of the Alfarda", *Speculum*, 44 (1969), p. 560-567, que remet a *Fori Regni Valentiae*, (1548, lib VIII, rub VIII, cap. 28) en el qual es recull una disposició del rei Pere el Gran del mateix any 1283 on s'estableix "quod quilibet homo civitatis et regni possit mittere sarracenos laboratores ad laborandum in hereditatibus suis ad certum tempus vel imperpetuum et quod, ipsi sarraceni vel qui iam habitant in eisdem, non teneantur dare domino Regi, nec alicui alii, illos viginti, vel duodecim solidos nec alia quae erant de novo imposita quae solvebantur nobis et quod

Segons recull el regest d'un altre document del mateix Pere el Gran publicat per Martínez Ferrando, el control d'aquests "drets reials" va ser també objecte d'atenció per part del monarca en aquest cas respecte de la baronia de Xiva. Ens trobem en l'any 1280 i Xiva estava en mans aleshores, tal com creiem, del magnat Bernat Guillem d'Entença (I). Els registres de la Cancelleria Reial que havia consultat l'esmentat historiador valencià contenen la còpia de l'ordre tramesa pel rei al seu jutge al regne de València, Pere de Costa, perquè entregue a Berenguer de Conques a qui ha constituït com a procurador especial del monarca, els documents on figuraven els drets i el "*domini et potestatis*" que corresponen al rei "*in castro et villa ac terminis de Chiva, regni presenti Valencie*" ja que per circumstàncies que ignorem el document "*in veritate est perditum*". Encara que Martínez Ferrando parla de "drets reials" en el seu regest del document el tenor literal del text no en fa cap menció explícita, de manera que per la nostra part ens sembla més adequat relacionar-lo amb el conflicte mantingut per Jaume I amb el magnat Entença a qui havia demanat l'entrega de la *potestas* dels seus castells a la Ribagorça, i potser també del de Xiva, alguns anys enrere en un context que ja hem abordat en la primera part del nostre treball.⁶³¹

Els nostres documents recullen també un conjunt de conceptes impositius que constitueixen una font de rendes, la importància relativa de les

franqui sint a quantitibus supradictis et rebus..." sense que puguem esbrinar amb claredat l'origen de l'exacció. La utilització del terme "composició" remet a un possible pacte potser relacionat amb la resolució de l'alçament general dels musulmans esclatat al final del regnat de Jaume I que va ocupar els primers mesos del regnat de Pere el Gran.

631 El document relatiu a Xiva en ACA, CR, reg. n. 48, f. 18 v., València, 11 de maig del 1280. La regista la va publicar Jesús E. MARTÍNEZ FERRANDO (CMF, II, doc. n. 1040). Aquest document, o més probablement la regista publicada, va ser un dels arguments que va fer servir Febrer Romaguera per ubicar el senyoriu de Xiva en mans de la corona després de la mort de Berenguer d'Entença tal com hem explicat en la primera part del nostre treball. L'exigència d'entrega dels postats dels castells del cavaller d'Entença a la Ribagorça en ACA, CR, reg. n. 18, f. 28 v., Lleida, 5 d'abril del 1272

quals ens és difícil d'avaluar i que podem enquadrar entre les imposicions que afecten els individus. Entre aquells conceptes trobem el morabatí que en terres de Bunyol és conegut amb la denominació aragonesa importada, segons creiem, per l'escrivania de Pere Ferrandis: "monedatge". La primera menció específica és una mica anterior al document relatiu a la cessió dels drets reials del 1283, que també s'hi refereix, abans esmentat i forma part de les disposicions de la carta pobla de làtova del 1266 on es recull que els andalusins que s'hi instal·len " ... *que seyades tenidos de pagar el maravedí del monedatge*". Amb molta probabilitat estem al davant d'una de les primeres mencions a aquest concepte tributari al regne de València ja que era aquest un concepte fiscal conegut a l'Aragó que s'institucionalitzà, però, en terres valencianes només un pocs mesos abans del nostre document poblacional. Efectivament el rei va acordar amb els magnats heretats en el regne de València la recaptació del morabatí, el monedatge, en abril del mateix any 1266 en relació amb les necessitats de numerari requerit per a portar a cap l'empresa de repressió de l'aixecament dels insurgents murcians com ha demostrat Vicent Baydal.⁶³² Com hem vist abans el document del rei Pere el Gran del 1283 relatiu als drets que el seu germà Pere Ferrandis (I) tenia sobre Bunyol li reconeixia també el dret a percebre-hi el morabatí.

Per una altra banda, mentre Bunyol romania sota l'administració de la reina Blanca d'Anjou, la dama es va adreçar al "*fideli suo Poncio de Solerio, baiulo nostro in regno Valencie generali*" amb motiu d'un data interessant ja que el "*tempus colligendi monetaticum in regno Valencie advenerit*". El batlle de la reina rep ordres de collir el morabatí a Alzira, Corbera i altres llocs mentre que una altre oficial anomenat Berenguer Mestre fou encomanat de recaptar-lo a

632 Vicent BAYDAL SALA, "El naixement de l'impost del morabatí al regne de València (1265-1266)", *Anales de la Universidad de Alicante Historia Medieval*, 15 (2006-2008), p. 141-164.

Morvedre, Uixò, Borriana, Lliria, Madrona i Bunyol. Eren les calendes d'octubre del 1308.⁶³³

Efectivament, sembla prou clar que la recaptació del morabatí formava part de l'acapte rendístic del senyoriu de Bunyol encara que també es degué recaptar a Xiva si atenem l'ordre –una de les primeres- de l'Infant Alfons emesa en octubre del 1315 al seu procurador, Enric de Quintavall, en la qual manava que immediatament que el rei començara a exigir *monetaticum* dels homes dels llocs seus al regne de València que el demane ell també *prout consueti est*.⁶³⁴ Aquesta darrera expressió indica que es tracta d'una percepció ja coneguda amb anterioritat la qual cosa anima a considerar que, potser, també havia estat imposada a Xiva pels Entença algun temps enrere. Val a dir que els Entença de Torís ja disposaven d'un reconeixement del dret a percebre el morabatí si més no des del 1275. La documentació del temps de Jaume I amb la qual es reconegué la senyoria de Torís a Teresa Gombau d'Entença també incloïa el dret de percebre-hi el morabatí tal com va quedar demostrat anys després amb la intervenció de Jaume II atenent una reclamació en abril de l'any 1325 del senyor de Torís d'aleshores que es resistia a permetre als oficials reials la recaptació d'aquesta exacció que havia ordenat el monarca. Jaume II, finalment, va rectificar a la vista de les proves documentals que demostraven aquell reconeixement emés pel seu avi que configurava un dret que havia estat transmés posteriorment pel marit de Teresa Gombau, Pere Ferrandis (I), en vendre Torís a Bernat Colom, pare de l'actual posseïdor i iniciador de la reclamació, Pere Colom.⁶³⁵ En qualsevol cas el morabatí dels cristians era recaptat a Xiva el 1471, tal com recull el text del seu arrendament i que també hem aprofitat en acostar-nos a les prospeccions

633 ACA, CR, reg. n. 290, f. 54 r., València, 1 d'octubre del 1308.

634 ACA, CR, reg. n. 416, f. 66 r., Balaguer, 24 d'octubre del 1315.

635 Efectivament, el reconeixement de la senyoria a Teresa Gombau que havia fet Jaume I l'abril del 1275 recollia el dret a la percepció del morabatí. Aquest document, ja citat en aquest treball (ACA, CR, reg. n. 20, f. 240 r., Lleida, 15 d'abril del 1275) l'editem al nostre AD, doc. n. 4.

demogràfiques que hem assajat ja que es tracta d'una capitació a raó d'un sou per casa i va ser taxada en aquell arrendament en 27 s.

El monedatge o morabatí és, com és ben conegut, un impost de capitació per unitats domèstiques que consistia en el pagament d'un morabatí –una moneda equivalent a uns 7 s.- que havien de fer efectiu cada casa a partir d'un patrimoni igual o superior als 105 s. o el seu equivalent de 15 morabatins.⁶³⁶

Els musulmans de Xestalgar estaven també obligats a fer front al pagament d'una capitació anomenada *alforra* que podem identificar amb l'alfetra tal com proposàrem en la publicació de la carta pobla del 1284. El pagament hi apareix quantificat per un almud de panís per cap dels majors de dos anys: “*dan alforra de cada persona l almud de paniç en janero tota persona que aya de dos anyos adalant*”.⁶³⁷ Aquest mateix concepte, recollit amb la forma “alfetra” apareix també, ara en sentit negatiu, és a dir com a franquícia, en la carta de làtova (1266).

Altres exaccions adreçades als individus les trobem en les cartes pobles i en altres documents que hem pogut localitzar. Es tracta de demandes de diversa funcionalitat i algunes d'elles semblen provenir de tradicions islàmiques encara que de naturalesa extracanonica.

L'alcaïdia és també una prestació exigida a bona part de la població autòctona que es veu forçada de contribuir a la retribució de la guarnició militar de les fortaleses que els vigila. Sense excepció, la contribució exigida ho és sempre en espècie i concretament en gra i lli. No afecta, pel que sembla, a la població cristiana ja que en la documentació analitzada no apareix cap indicatiu en relació amb els nuclis cristians de Xiva i Setaigües.

Ja el document més antic, la carta de Bunyol del 1254 establia “*que pagen al alcayt del castello un almud de trigo, un almud de paniço e una mana de lino de*

636 Ho recorda també Vicent BAYDAL SALA, “El naixement de l'impost del morabatí ...”, cit, p. 152.

637 CX, p. 61 i nota n. 84.

cada casa, cadanyo en su tiempo". Les mateixes condicions van ser exigides als musulmans importats per a repoblar les alqueries de la zona de manera que la carta de làtova malgrat el fet de mostrar-se ben generosa amb els nouvinguts en altres contribucions no perdona en aquest punt que "*seyades tenidos de dar a qualque alcayt será, l almudo de paniço, e l almut de trigo, e l manyna (sic) de lino, todos aquellos que espleyto cullirán*", és a dir, en idèntiques condicions que les fixades per a l'aljama de Bunyol. Es tracta de pagaments fixes com veiem mentre que a Xestalgar (1284) es tracta d'una partició relacionada amb el producte de manera que "*dan alcaydia del kafiç l almut e de L manos de lino l mano sacada deçma e primicia*", és a dir, abans de partir el delme episcopal i la primícia parroquial. De manera semblant, el document de Macastre (1308) establia que els seus habitants contribuïen "*pro quolibet kaficio bladi de rigadivo, unum almutum per alcaidiam*". Es tracta d'una percepció lleugera ja que a cada cafís li corresponen 48 almuds en la metrologia valenciana i podia suposar al voltant d'un 2 % del producte que podem estimar en poc més de 2 s. per almud.⁶³⁸

Tot i que la variabilitat que presenta aquesta contribució ofereix un ventall inacabable de solucions arreu del territori valencià, no podem descartar que ens trobem amb dos moments diferents en què el pagament de l'alcaidia evolucionara des del plantejament d'una contribució fixa per casa i any - Bunyol 1254 i làtova 1266-, cap al pagament per partició que recull Xestalgar. En aquest punt podem recordar que ens és desconeguda la data del document de Macastre que havien perdut els andalusins del lloc tot i que sembla raonable relacionar-lo

638 L'almud valencià correspon amb 4 litres aproximadament. Com que els 4 caf. assignats a Guillem de Pertusa valien 100 s., i cada caf. conté 48 almuds, tindriem un valor aproximat de poc més de 2 s. per almud. El valor de l'assignació a Pertusa prové de CODOIN (tom XXXIX, cit., p. 101), on es recullen les rendes de Bunyol del 1315 ja citades. També s'hi al·ludeix a l'assignació de l'alcaid de Macastre estimant un valor de 200 s. als 7 caf. de forment i panís que rebia complementant el seu salari de 300 s. Veg. ibidem p. 107.

amb una data posterior a l'adquisició del *castrum* feta per Pere Ferrandis (I) a l'Orde de l'Hospital, és a dir cap al 1272 com hem vist.

A començaments del segle XV, l'arrendament de les rendes de Xestalgar (1407) presenta la pervivència de l'antiga proporció. Anys després, l'arrendament de Xiva recull idèntica proporció que s'haurà de reservar del gra "que restarà franch al laurador, pagats los drets".

Una consideració específica ens cal fer encara en relació amb els drets corresponents als alcaids de Macastre i de Bunyol. El primer, com ja hem vist en altres apartats, tenia assignada l'explotació de la taverna senyorial del lloc i també sabem que li suposava un "complement salarial" estimat en 100 s. anuals. Quant al cas de Bunyol, diversos documents ens informen de la disposició per part de l'alcaid de la fortalesa d'altres "complements" que arrodoneixen el seu salari, la retinença, i que després comentarem.

Una imposició ben documentada en altres senyories valencianes que mantigueren la població autòctona musulmana és l'almaxia. L'única menció que en la nostra zona hem trobat associa l'exacció precisament amb la funció de l'alcaid encara que no resta del tot clar sí n'és el perceptor definitiu de manera que constituís una mena de complement del dret d'alcaidia adés comentat o si l'oficial senyorial era un mer recaptador. La menció prové de la carta de Xestalgar (1286) "*Item dan al senyor una almaxia de las bodas e quando lo moro farà bodas ell o la mora, que prenda de tres almaxias el moro o la mora la mexor e de las dos que fincarán que-n prenda el alcayt qualque querrá pendre de aquellas dos almaxías*". Aquesta exacció s'havia transformat el 1407 i apareix al text de l'arrendament identificat com a "dret de çodra" que cal pagar ara en moneda ja que "si moro o mora fan boda, paguen e són tenguts pagar a senyor VIII sous". A Xiva, l'arrendament del 1471 conté un concepte que cal fer correspondre ja que es diu "almaxita" encara que no s'hi explica res més. Apareix associada amb els banys i tots dos conceptes suposen una valoració conjunta de

sis lliures anuals a càrrec de l'aljama, és a dir, 120 s.⁶³⁹ Recordem també que aquesta exacció ha estat sovint ressenyada com a "dret de almeria" en diverses cartes de poblament.⁶⁴⁰

639 Aquesta mateixa denominació "almaxita" es registra en arrendaments del senyoriu de Maria de Luna, com ara a Benaguasil i Paterna. Veg. Francisco J. CERVANTES PERIS, *La herencia....*, cit., p. 219.

640 José HINOJOSA MONTALVO, "Señorío y fiscalidad mudéjar en el reino de València", *V Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel 1990)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1991, p. 105-134. Veg. p. 127-128.

Altres exaccions: Roba, gallines, ous, llet i espatlles

A banda de les disposicions contingudes en els documents poblacionals sabem per la documentació consultada que hi ha un conjunt de conceptes fiscals que contribueixen en una mesura difícil també d'estimar a farcir les bosses dels senyors i que estan relacionades amb l'activitat econòmica directament o indirecta a partir dels cultius d'hortes i secans, de la ramaderia i també de l'aprofitament i explotació dels recursos naturals. En altres ocasions es tracta únicament d'impostos de capitació una bona part dels quals ja hem vist per endavant. Tot plegat conforma un flux de rendes que espren les aljames camí d'uns cofres senyorials famolencs que de manera creixent es veuen apressats a fer front a un endeutament en progressió.⁶⁴¹ Cal aclarir també que, encara que ens resulta complex d'avaluar i que, en principi, sembla que tinguen una funció suplementària, és necessari apreciar també el seu valor simbòlic, com advertí F. J. Cervantes per al cas de les aljames de la senyoria de la reina Maria de Luna en terres del Palància i del Camp de Túria.⁶⁴²

La carta de Xestalgar es presenta de bell nou com un text ric i saborós per als historiadors i conté un rosari d'ordinacions i imposicions certament abundós. Si els documents de Bunyol (1254) i dels andalusins de Xiva (1304) són magres de contingut i especificacions i els de Macastre (1308) i làtova (1266) o el de modificació de Bunyol del 1300 aporten algunes altres informacions d'interès, el document de Xestalgar (1284) ofereix un gruix important de dades que anirem analitzant encara que un bon nombre d'elles han estat ja esmentades en altres apartats. Comencem ací per un conjunt de prestacions prou comunes en la

641 Les febleses de les senyories valencianes van ser objecte d'una síntesi ara fa uns pocs anys. Veg. Antoni FURIÓ i DIEGO, "Senyors i senyories...", cit., especialment l'apartat 'Crèdit i endeutament'.

642 Francisco J. CERVANTES, *La herencia de María de Luna...*, cit., p. 219

documentació medieval valenciana com ara les referides a l'obligació d'entregar a la senyoria periòdicament gallines, ous i costellam.

Considerem ara en conjunt un seguit de prestacions més difícils d'encaixar encara de manera genèrica les podem adscriure en aquest grup d'exaccions que hem decidit aplegar sota la denominació de prestacions individuals, és a dir, per unitats domèstiques. Presenten formes i valoracions diverses i fins i tot comptem amb mostres de redempció en metàl·lic del pagament individual i també col·lectiu.

Molt comuna és l'exigència als camperols musulmans de l'entrega de gallines, ous i costellam i està àmpliament documentada.⁶⁴³ Més estranya, tanmateix, resulta la demanda de llet, si més no, pel requeriment intrínsec d'una ràpida comercialització o transformació.

Quant al tractament d'aquestes exaccions en l'àmbit del *castrum* de Bunyol comprovem que, si bé la carta del 1254 no hi contenia cap referència, n'és objecte d'alguna de les queixes presentades per l'aljama en l'any 1300 al seu senyor Pere Ferrandis (II). L'aljama li recorda que "*quando venia vuestro padre podía tomar la galina por seys dineros*" i es queixen que "*algunos otros*" – molt probablement l'alcaid i els seus subordinats- els exigeixen ara aquell preu taxat, circumstància que perjudicava greument els camperols ja que els impedia vendre l'aviram a d'altres compradors més generosos. Curiosament, res no s'hi diu dels ous ni del costellam encara que sí que es tracta sobre el compromís d'entregar la llet d'un dia de la setmana al castell que, d'igual manera que succeïa amb les gallines, demanen els camperols de Bunyol que aquestes obligacions s'havien de prestar únicament si el senyor era personalment present a la vila mentre que ara, al moment de la queixa, demanen amargament que "*nos atorguedes que non siamos tenidos de dar la dita letxe al Alcayt*" ja que és aquest oficial qui s'aprofita indegudament d'aquella prestació. Cal advertir, però, que amb un nou gest de "benignitat" l'Infant Alfons i atenent una súplica dels de Bunyol, en

643 José HINOJOSA MONTALVO, "Señorío y fiscalidad...", cit., p. 119.

confirmar aquest mateix document en l'any 1318 tingué el detall d'apujar a 8 d. el preu fixat per a les gallines que podia comprar als seus vassalls; això sí, recorda que la demanda es farà només quan "*in dicto loco presentes sumus*" tal com havien pactat els vassalls i el seu predecessor en la senyoria del lloc, Pere Ferrandis (II), en l'any 1300.⁶⁴⁴ Bé que no és molt habitual l'entrega de llet potser estem davant d'una mostra més de la potència de l'economia ramadera ja que la lectura és molt clara (també llegim "*leche*" en un altre paràgraf del text). L'entrega de llet un dia a la setmana representa 1/7 de la producció que se'n portava abusivament l'alcaid. Aquesta exacció, es documenta també en l'arrendament de Xiva del 1471 identificat com "lo dret de la let" que consisteix en un pagament que fan "los moros tots los dissabtes de maig tota la let de tot lo bestiar, ço és, la del dia". Pot ser que darrere l'evident manca de salubritat d'aquesta prestació, si la prenem en sentit estricte, amague el fet que constituïra la denominació d'una tradició que es materialitzava amb un subproducte de la llet, com ara el formatge.

La carta de làtova (1266) les recull encara que amb caràcter de franquícia, és a dir, formen part de les prestacions de què estan exempts els pobladors de les alqueries afectades pel document poblacional de manera que aquells no hauran de pagar "*ni gallina, ni espalda, ni ovos...*". La situació a Xestalgar (1283) és ben diferent ja que al seu territori han d'entregar els andalusins en el mes de gener i per cada casa "*una gallina e una espaella*" que poden ser substituïts per un valor en diners fixat al document encara que és el senyor qui triarà al seu gust la forma del pagament: la gallina o 6 d. i el costellam o 4 d. L'entrega d'ous no és obligatòria encara que també els ous són objecte d'un preu taxat a raó de 8 ous per 1 d. i els camperols, lògicament, estan obligats d'acceptar-lo. També a Xestalgar el senyor s'assegura els preus de diversos productes a més del dels ous. Les gallines que necessite, a banda de la contribució prevista per a principi d'any

644 Aquesta circumstància romanida oblidada perquè l'edició de les Cartes preparada pel prof. Enric Guinot (CPG, doc. n. 232) no s'atengué al document complet de la confirmació sinó tan solament al document inserit que era objecte d'aquesta confirmació.

d'un exemplar per cada casa, tindran un preu prefixat de 6 d. i de 18 d. si es tracta dels cabrits que el senyor desitge. En aquest punt es contempla, fins i tot, la possibilitat que el preu de mercat pogués abaixar ja que en aquest cas "*si menos val que se'n avinga con el moro segunt que porà valer el cabrito*".

Aquest tres conceptes -gallines, ous i costellam- apareixen també regulats en el cas de la carta de Macastre (1308) on els camperols musulmans del seu territori tenen convertides les prestacions directament en pagaments en numerari. Cada casa contribueix per raó de "*galinis et ovis*" amb 12 d. anuals que podien ser equivalents si mirem els preus taxats a Xestalgar a una gallina i 48 ous. De semblant manera, per al pagament del costellam s'hi estableix una mena de redempció col·lectiva per a tota l'aljama per un preu establert de 20 s. anuals.⁶⁴⁵ No ens sembla pas agosarat posar en relació una volta més aquest document i el de làtova amb els que regulen el poblament a Bunyol ja que formen part d'un únic senyoriu encara que les respectives datacions dels documents semblen reflectir un "procés constituent" –si se'm permet– que requereix regulacions específiques. La inclusió de la referència a aquestes prestacions en la carta de làtova, encara que en sentit negatiu junt amb la queixa dels de Bunyol i, sobretot, la consideració presa en la carta de Macastre fa pensar en una progressiva consolidació d'aquesta exacció en el conjunt del senyoriu que, en forma de pagament en moneda s'hauria consolidat en l'època de redacció d'aquell darrer document, és a dir, cap al 1308. No podem, tanmateix, precisar si la franquícia de les alqueries més meridionals afectades per la carta del 1266 (làtova, Cuerna...) persistí o decaigué una vegada consolidat el programa de repoblació.

645 El valor de la redempció fixada per al conjunt de l'aljama en substitució del costellam i el preu unitari que aquest té atribuït en la carta de Xestalgar ens ha permès de conjeturar fent-lo servir com a possible indicador demogràfic bastit sobre la quantitat d'"espaellas" que es podem comprar amb la prestació col·lectiva en sous imposada a l'aljama que ens conduiria a una estimació d'una seixantena d'unitats domèstiques a Macastre: $20 \text{ s} = 240 \text{ d.} : 4 \text{ d./costellam.} = 60 \text{ cases.}$

Sovint aquestes demandes apareixen acompanyades de la demanda senyorial de “roba”. Sembla que la prestació té alguna relació amb una altra exigència també estesa arreu del vell regne valencià: el pagament de la “cena”. De bell nou les queixes dels camperols musulmans de Bunyol del 1300 ens revelen el compromís acceptat, no sabem ben bé en quin grau, d’entregar roba al senyor “*quando vos vengades (que) la puedan tomar los vuestros homnes*”. I com ja podem imaginar havia estat l’alcaid qui els exigia l’entrega de roba en absència del senyor del lloc. També a Xestalgar “*enprestan los moros ropa al senyor quando viene cadauno per su adar*”.

Per tal d’avaluar millor les prestacions ací comentades, comptem amb xifres comparatives a partir d’un article de Josep Torró on es recull que els preus taxats en el cas de les gallines i els ous podien estra entre dues i fins a set vegades per sota dels preus del mercat.⁶⁴⁶

646 Josep TORRÓ i ABAD, “Vivir como cristianos...”, cit. p. 22.

Caça, herbatge, montatge i carnatge, fusta

Hem fet menció en un altre lloc al fragment de la carta de Xestalgar que ens recorda la importància d'activitats com la caça o l'extracció de fusta que en aquest cas són objecte de protecció senyorial en forma d'acotar una zona de reserva de la qual els andalusins no poden fer ús. L'explotació del recursos naturals és objecte d'una regulació per tal de constituir una nova font de renda sobre unes aljames que podien cercar en l'entorn de les seues alqueries un complement transcendental que alleugeriria una part significativa dels seus patiments.

Exaccions característiques de les economies que podem anomenar “de muntanya” encara que estan molt esteses arreu del territori valencià, són les relacionades amb un seguit d'activitats que es desenvolupen en relació directa amb el “*saltus*”. L'activitat ramadera és probablement la principal d'aquest conjunt que comparteix l'escenari de les muntanyes, els prats i la foresta. Hem vist abans algunes disposicions que la documentació ens ofereix relacionades amb l'extracció de rendes per part dels senyors, alguna provinent amb seguretat de la tradició fiscal islàmica com ara el *zakat*.

L'activitat de la caça, un complement que creiem important de les economies dels camperols, apareix també regulada i és objecte d'una tributació específica en la mateixa carta de Xestalgar. S'hi identificava com a “dret dels ballesters de mont” i consistia en la contribució que “*dan los ballesteros e los caçadores al senyor el deçmo de la caça e dan por cervo VIII dineros e por cerva IIII dineros*”. També tenim una referència en el document de Macastre on els seus habitants han de contribuir amb el pagament de “*decimam partem venacionum quorumlibet montium*”.

L'activitat ramadera que adés recordàvem ha deixat nombroses petges en els nostres documents. Si els ramats dels andalusins dels senyorius de Xiva, Xestalgar i Bunyol estaven sotmesos al règim fiscal dels senyors, aquests fan servir exaccions específiques per tal d'extraure rendes provinents de l'explotació

de les pastures que els ramats aliens feien servir bé per péixer en els termes, bé per transitar en algun dels moviments propis de la transhumància.

Aquesta és la funció del “montadgo” o muntatge que eren els drets que els ramats aliens havien de pagar en travessar els territoris del senyoriu. Pere Ferrandis (I), com ja hem vist, havia encomanat la seua recaptació a un servidor seu el 1289 per tota la vida seua. Segons recull una disposició de la reina Blanca d'abril del 1310 la recaptació fou assignada, després de la mort de l'anterior, a l'alamí de Bunyol, Abrahim Taraçoni, membre d'una nissaga ben estimada i protegida d'aquesta dama i dels seus successors en la senyoria. L'encàrrec atenyia, en els mateixos termes que havia usat Pere Ferrandis, les “*mensuras coligendi decimam granne, panis, lini, montadigo ville de Buinol et de Yattava et d-Alberaex*” de semblant manera com fins ara ho fan els col·lectors dels drets de la reina. La donació és també per a tota la seua vida i ordena que siga observada pel batlle, l'alcaid i els oficials de la reina.⁶⁴⁷

En un dels documents trobats, l'exacció exigida pel trànsit dels ramats és anomenat “carnatge”. El rei Jaume II intervé a final d'abril del 1314 per una controvèrsia oberta entre l'alcaid de Xiva i unes cabanes de Terol precisament al voltant del pagament del carnatge que reclama l'alcaid i que rebutgen els aragonesos. El dret reclamat, el “*carnagio quod dictus alcaydus dicebat se debere percipere et est in posse percipiendi de omnibus bestiariis transeuntibus per terminos dicti castris*” ha de ser ara investigat per Bernat de Cruïlles per tal d'aclarir i resoldre el conflicte.⁶⁴⁸

A Xestalgar, el seu document poblacional del 1284 recull també que “*el senyor cada dia que pode vender el mont (l'herbatge?) segunt que es usado per quanto ell podrá*”. Sembla que es tracta ací del dret a arrendar les pastures del seu terme.

647 ACA, CR, reg. n. 290, f. 109 v., València, 4 d'abril del 1310. Com ja hem advertit, resulta estranya l'absència de Macastre entre els llocs afectats.

648 ACA, CR, reg. n. 154, f. 58 v. - 59 r., València, 22 d'abril del 1314.

Un document relatiu a Xiva del 1323 recull una dada be interessant. El conseller de l'Infant, Pere de Boïl, havia estat enfranquit del pagament de l'herbatge ja que havia obtingut del comte "*graciam quod omnia sua bestiarum pascerentur libere et sine prestacione herbagii in toto termino dicti castri*" reconeixement que no havia estat observat pels arrendadors dels drets. És per això que ara, l'Infant ordena al seu procurador, Guillem de Manresa, que "*ipsos D solidos exsolvisse, ipsos incontinenti, ex hiis que penes vos sunt racione officii iamdicti, restituitis et tradatis eidem vel cui voluerit loco sui*". Una xifra important que suggereix de semblant manera la percepció d'una certa grandària del ramat protegit i la constatació que estem davant d'una potencial font de renda força important encara que en aquest cas haja estat malbaratada.⁶⁴⁹ Una altra dada important relativa a l'herbatge trobem en relació amb Xestalgar on ja vam veure que, entre les mesures del rei previstes en setembre del 1332 per tal de compensar les dificultats de l'aljama de Mançanera, resolgué el monarca d'arrendar-los, als habitants del lloc, l'herbatge per 600 s.j. anuals. Comprovem de bell nou que estem davant d'una exacció potent.

Al segle XV "lo terme de la herba" de Xestalgar s'arrendava "als bestiaris dels serrans" per un preu aproximat de 500 s., com vam veure en parlar de la ramaderia de la zona. Les cabanyes que herbejaven al terme generaven també l'anomenat "dret de assadura del castell". L'explotació de l'*incultus* proporcionava també a la senyoria uns altres drets: del "carbó", de "lenya", de la "grana". A Xiva, s'arrendava "lo dret del carnatge", de l'herbatge i altres referits també a la ramaderia que ja hem vist i també drets

649 ACA, CR, reg. n. 420, f. 39 r. i v., Setge de Càller, 5 de juny del 1324. Veg. AD doc. n. 117.

corresponents al carbó, la cendra, la caça, “lenya hi espart” (sic), i de forma semblant s’esdevenia a Godelleta.⁶⁵⁰

650 Veg. Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, “Les aljames mudèjars...”, cit., doc. n. 25 (Xestalgar, 1407) i n. 86 (Xiva, 1471).

c) Exaccions col·lectives: La qüestia i els subsidis

Les interessants aportacions de Vicent Baydal fetes recentment i que hem fet servir al voltant de la fiscalitat reial ens han permès distingir amb major claredat la diferent naturalesa de conceptes fiscals que fins ara confonien la historiografia, fonamentalment la de la peita i la qüestia i, també, la dels subsidis negociats i la prestació i redempció de la host i cavalcada. Precisament entre els documents dels primers anys de l'Infant Alfons, una vegada assumida la senyoria, ens trobem amb un conjunt de disposicions referides a certs tributs col·lectius anomenats qüestia o subsidi que sovint van ser objecte d'una negociació entre el senyor i les aljames de Xiva i de Bunyol. Com havia explicat Manuel Sánchez la qüestia és una demanda d'ajuda que presenta una característica molt particular i és justament el fet de fixar-se arran d'un procediment negociat.⁶⁵¹ Baydal, a més de remarcar també el caràcter de tribut no "regular" ni en el temps ni en el concepte concret que sustenta la seua demanda ha demostrat també la diferent relació amb diferents drets feudals entre la qüestia o subsidis i la peita i, segons conclou, el seu estudi "ha permès destriar clarament la naturalesa diferent de la *pecha* aragonesa, les qüesties catalanovalencianes, la redempció d'exèrcit i els subsidis negociats".⁶⁵²

Certament, tot i l'equivalència funcional entre els conceptes de subsidi i qüestia que corresponen a aquesta demanda senyorial, o la successió en terres valencianes entre els conceptes de qüestia i peita advertits per aquest autor, l'anàlisi detallat de les contribucions exigides a l'aljama de Bunyol permet a aquests efectes fer encara algunes observacions que creiem interessants. La primera qüestió es dedueix de la distribució terminològica que hom pot observar

651 Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, "Tributos negociados: las questie/subsidios de las villas catalanas en la primera mitad del siglo XIV", *Anuario de estudios medievales*, 38/1, (2008), p. 65-99.

652 Vicent BAYDAL SALA, "Peites, qüesties,...., cit.,

de manera que les demandes fetes per la monarquia en la persona del rei tot al llarg del tercer quinquenni del segle XIV fan servir sempre la denominació “subsidiis” quan s’adrecen a les aljames musulmanes del regne de València. Tanmateix, una volta el senyoriu passa a mans del comte d’Urgell, l’Infant Alfons, les demandes esdevenen ara amb al denominació de “qüèsties”. En segon lloc cal tindre en compte que malgrat aquest procés de substitució nominal que observem en el cas del senyoriu de Bunyol les demandes de subsidi fetes pel rei entre el 1309 i el 1315 sembla que són independents de l’existència de demandes de qüèstia tal com mostra la remissió del subsidi demanat en desembre del 1311 que fou aplicada en febrer i maig de l’any següent a les aljames de Pego i Gallinera justificada precisament en el fet d’estar sotmeses a l’exacció de la qüèstia; imminent en cas de Pego i ja practicada junt amb altres drets en el de Gallinera. Es tracta, però, d’una situació excepcional ja que no torna a utilitzar-se aquesta excusa en altres remissions encara que l’anotació que fa referència a la percepció de la qüèstia exigida a l’aljama de Gallinera li és atribuïda la condició del compromís de pagament “*annuatim*”. Una precisió que s’acorda malament amb el caràcter atribuït habitualment a la qüèstia per constituir una exacció extraordinària, negociada.⁶⁵³

En el quadre que segueix hem inclòs, a més de les demandes inicialment assignades i les finalment practicades a l’aljama de Bunyol, les corresponents a les principals aljames valencianes dintre del rang superior de les quantitats recaptades a títol comparatiu. Es tracta d’exaccions de la monarquia que van ser demanades arreu dels territoris de la corona com és ben conegut.

653 ACA, CR, reg. n. 326, f. 84 r. i v., Alagó, 3 de desembre del 1311.

Data	Demanda	Quantitat inicial (final), en sous exigida a l'aljama de Bunyol	Observacions i comparacions. Aljames: ENA= Elda, Novelda i Asp, G=Gallinera, M=Madrona, U=Uixò, X=Xàtiva. Quantitats inicials (finals) en sous.
Abril 1309	Guerra Almeria	??	No s'hi recull cap demanda concreta
Març 1310		5.000 (4.000)	G 3.000 (0), M 4.000 (3.200), U 4.000 (3.200), X 3.000 (2.400)
Desembre 1310	Despeses domèstiques	5.000	ENA 5.000, G 3.000 (2.000), M 3.000, U 4.000, X 2.000
Desembre 1311	"quibusdam necessariis causis"	7.500 (5.000)	ENA 7.000 (5.000), G 4.500 (0), M 5.250 (3.500), U 6.750 (5.300), X 3.750 (2.500)
Novembre 1312	Dot de les filles del rei	11.250	ENA 10.500, G 6.750, M 7.850, U 10.100, X 5.600
Febrer 1314	Casament infanta Isabel	11.250 (3.000)	ENA 10.500 (3.600), G 6.750 (1.400), M 7.850 (2.000), U 10.100 (4.000), X 5.600 (2.000)
Febrer 1315		11.250 ? (4.000)	ENA 10.500, G 7.750, M 7.850, U 10.100, X 5.600 (reducció de 2/3 del total aprox. en cadascuna)

Elaboració pròpia a partir dels reg. n. 326 i 327 de Cancelleria de l'ACA.⁶⁵⁴

Observem abans que res que aquestes altres exaccions no afecten la baronia de Xiva, aleshores governada pels tutors de l'encara massa jove hereva Teresa d'Entença, ja que s'adrecen exclusivament a les aljames del reialenc, consideració aquesta que cal atribuir a la baronia de Bunyol al llarg del període comprés entre el 1305, la compra del senyoriu, i el 1314, el casament dels comtes i la conseqüent pressa de possessió. Comprovem, per endavant, que el

654 ACA, CR, reg. n. 326, f. 5 r. i v., 31 r. i v., 37 r. i v., 38 r., 84 r. i v. i reg. n. 327, f. 137 r. i v., 149 r. i v., 184 r. i v., 185 r. i v.. Advertim també que el document de la reina que conté les rendes que recaptà al regne de València en l'any 1305 inclou la referència següent : "Item d'En Arnau Cortit, porter del senyor Rey, dels drets del subsidi dels moros del Regne de València que ell cullí, X mille solidos reals". Ens és complicat d'interpretar en relació amb el senyoriu de Bunyol ja que en aquella data les rendes i exaccions de Bunyol no eren plenament en mans del rei ni de la reina. De fet, com ja hem vist en un altre lloc, no apareix cap menció a Bunyol en aquest document que reflecteix les rendes recollides de Morella, Castelló, Morvedre i altres. ACA, CR, reg. n. 290, f. 21 r.-22 r., València, 11 de desembre del 1307.

subsidí del 1309 no registra cap quantitat requerida a les aljames valencianes. Ben al contrari al registre corresponent s'hi recull un interessant document emés pel rei al seu batlle general al regne valencià perquè s'acorde amb el batlle de la reina que aleshores administrava el senyoriu de Bunyol i altres perquè intervinguen per tal d'apaivagar les aljames valencianes que es trobaven "*in subleuta*". Encara que no s'hi diu expressament, tot fa pensar que la insurgència estava relacionada amb l'exigència de la contribució o, potser, amb les intencions de la monarquia que justifiquen l'exacció. En perfecta correspondència, els registres de la reina recullen també la còpia del document que la dama va adreçar al seu batlle al regne de València, Enric de Quintavall, per tal de comunicar-li que el rei havia ordenat al batlle seu, Bernat d'Esplugues, que demanés subsidí a les aljames del regne per tal de fer front a les despeses de la "*presens armate*". Mana ara la reina al seu batlle particular que s'avinga amb el batlle reial i procedisca "*sic caute et diligenter*" evitant escàndols advertint-hi que els andalusins, com ja sabem i ací trobem repetit, "*iam sunt in subleuta*".⁶⁵⁵ En un treball minuciós de Vicent Baydal al voltant de l'atac a Almeria es recull la més que probable absència de cap contribució de les aljames musulmanes valencianes en aquesta col·lecta del 1309 que no hauria de passar inadvertida en la documentació si s'hagués d'alguna manera o en alguna mesura produït.⁶⁵⁶

Quant a la demanda feta en desembre del 1312 el monarca exigí a les aljames musulmanes del regne valencià un subsidí la justificació del qual era la necessitat de dotar els seus fills. La quantitat demanada als de Bunyol, 11.200 s. fou la més elevada de totes seguida de prop dels 10.500 demanats a les aljames d'Elda, Novelda i Asp, els 10.100 s. exigits als de la Vall d'Uixò, els 7.850 s. als de

655 ACA, CR, reg. n. 289, f. 118 v, Barcelona, 6 de juny del 1309.

656 Vicent BAYDAL SALA, "Tan grans messions'...", cit., Veg. especialment p. 76 i nota n. 61 així com la Taula n. 8 i. No va considerar l'autor, segons creiem, les remissions practicades sobre la demanda de març del 1310 que recull la disposició copiada al mateix registre al f. 31 v.

Madrona o els 6.750 s. que recaigueren sobre Gallinera.⁶⁵⁷ De bell nou comprovem que aquestes exaccions venen a corroborar la potent productivitat fiscal del senyoriu de Bunyol. Així ho destacava Anna Domingo en considerar que la demanda de subsidi exigida al nostre senyoriu era la més alta entre les aljames valencianes i també entre les corresponents demandes fetes al regne d'Aragó. La de Daroca, la més elevada d'aquell regne, fou taxada en 9.000 s.. Només a Catalunya en alguns llocs dels Templers representaven quantitats superiors com ara Miravet i Castellote taxades en 19.000 s. i 14.250 s. respectivament. Aquest tipus de demanda, anomenada subsidi, es repetí per diversos motius en anys successius com veiem encara que la part exigida a Bunyol fou assignada a l'Infant Alfons en haver pres les regnes del senyoriu a final del 1314. De semblant manera va ocórrer amb les que afectaven a Elda, Novelda i Asp inicialment assignades a l'Infant Jaume i després d'haver ingressat aquest darrer en l'Orde de l'Hospital i haver estat destituït de la successió a la corona reial passaren al seu germà Alfons una vegada atorgada a ell la primogenitura i els drets a aquesta condició inherents.⁶⁵⁸ Finalment cal encara considerar en aquest apartat algunes recaptacions extraordinàries exigides per la corona com ara coronatges i maridatges que van afectar també els habitants de les terres de la baronia de Bunyol. El 22 de març del 1312 Jaume II va demanar a les aljames de Bunyol i de Macastre, junt amb la resta de les aljames del rei, una contribució amb motiu de les noces de la seua filla Constança i l'Infant castellà Don Juan Manuel que consistia en 200 parells de gallines i 50 cabrits, una quantitat idèntica a la demanada a les aljames de Xàtiva i la de Gallinera.⁶⁵⁹

657 ACA, CR, reg. n. 326, f. 85 r. (noces) i reg. n. 327, f. 137 r. (dotar els seus fills).
Extret de Anna DOMINGO i GABRIEL, "Los subsidios de las aljamas musulmanas de la Corona de Aragón", *V SIM (1990)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1991, 19-31, notes n. 10 i 52 i text.

658 Ibidem, p. 26 i nota n. 36.

659 ACA, CR, reg. n. 326, f. 85 r., València, 18 de març del 1312.

Pel que fa a la demanda feta en febrer del 1315, cal aclarir que el document recull les assignacions inicials i un parell d'anotacions que expliquen dues remissions successives. La primera fou produïda el mateix dia de la demanda inicial circumstància que palesa un cert "automatisme", si se'm permet, en el procediment "negociat". Ací la sospita que la demanda inicial compta de bestreta amb una rebaixa alguna cosa més que previsible pren vigorositat.

A la vista de les primeres demandes d'aquesta sèrie hom pot pensar que efectivament estem davant d'una reducció previsible, i fins i tot prevista, estimable en un terç del total inicial. En aquest darrer cas, però, i per raons que se'ns escapen, es va produir una segona reducció, per cert en una proporció semblant, és a dir, un segon terç. Això ens porta cap a les quantitats finalment pagades en l'any anterior circumstància que mostraria una certa evolució cap a reduccions de dos terços del total i que ací els mecanismes negociadors han tractat d'escurçar perdonant primer un terç d'acord amb el costum observat i uns pocs mesos després un segon terç. Comptat i debatut, comprovem que les quantitats finalment cobrades no presenten gaires variacions ja que les reduccions de dos terços s'apliquen sobre taxacions inicials molt més elevades. Curiosament una altra anotació informa que el rei s'ha dirigit al batlle general per informar-li que l'Infant ha pres possessió de la baronia de Bunyol i que serà el seu fill qui haurà de percebre el subsidi que finalment siga pertinent. Cal tenir en compte que els termes en què es va produir la segona remissió que adés véiem es limitava a avaluar una quantitat general per totes les aljames valencianes fixada en 20.000 s. lluny dels 61.225 s. demanats inicialment i era precisament el batlle general l'encarregat de fer-ne la distribució.

L'anàlisi d'aquest conjunt de demandes i contribucions ens porta a considerar de bell nou la vertadera dimensió del potencial rendístic del nostre senyoriu que junt amb l'aljama d'Uixò i les d'Elda, Novelda i Asp configuren una reserva fonamental en les finances de la corona.

Un document de l'Infant del 6 d'abril del 1315 escrit a Cervera ens recorda que son pare el rei Jaume II havia demanat un subsidi als andalusins del

regne valencià per valor de 20.000 s. que el seu batlle general, Bernat d'Esplugues, havia de repercutir entre les aljames del rei com ara hem vist. L'aljama de Bunyol, però, havia passat a ser administrada ja aleshores personalment per l'Infant que n'havia pres possessió arran del seu casament. El rei, així, actuà en conseqüència i hagué d'autoritzar el seu fill "*percipi et colligi partem sarracenos de Bunyol solvere contingentem secundum tationem dicti baiuli*". És per això que el jove comte d'Urgell escrigué al seu estimat Enric de Quintavall "*baiulo nostro in bonis que habemus in regno Valencie generali*" perquè haurà d'encarregar-se de percebre'n l'import que els correspongués tot tractant, com era natural, de "*tradendum nobis vel cui mandaverimus loco nostri*"⁶⁶⁰. A partir d'ara serà l'Infant qui exigisca el pagament d'un subsidi o qüestia en els anys successius.

Efectivament, molt poques setmanes després, a principi de maig del 1315, l'Infant Alfons, de Barcelona estant, escriu al seu estimat Quintavall que llueix nova denominació en el seu càrrec ara identificat com a procurador ("*dilecto procuratori nostro in locis...*"), per tal de comunicar-li que ha rebaixat als musulmans de Bunyol 1.000 s. dels 4.000 s. en què havien estat taxats pel batlle del rei, el batlle general Bernat d'Esplugues. D'aquesta manera, comprovem que a la primera demanda exigida pel rei se li afegeix ara una tercera remissió deixant en 3.000 els s. que haurà de pagar l'aljama, ara als cofres del jove comte d'Urgell i senyor de Bunyol. No tenim cap dubte que es tracta de la part del subsidi de 20.000 s. que esmentava l'anterior document ja que fa referència a la intervenció del batlle reial encarregat d'organitzar la col·lecta i distribuir-ne les càrregues entre les aljames. L'Infant, que ha esdevingut perceptor del subsidi en haver-se fet càrrec de la senyoria, urgeix el pagament que li haurà de ser tramés a Barcelona on ell es troba perquè, segons explica, ha de fer front a un pagament

660 ACA, CR, reg. n. 416, f. 56 r., Cervera, 8 d'abril del 1315.

de 10.000 s. i reconeix amb preocupació que “*nescimus a qua parte ipsos modo aliquo extradere valeamus*”.⁶⁶¹

Es tracta del primer dels documents que ens permetran d’acostar-nos a una demanda que s’esdevé amb una periodicitat pràcticament anual, a partir de la demanda conjunta feta pel rei a les aljames del regne que adés hem vist i que enllaça de manera ben evident amb el seguit de demandes que abans véiem protagonitzades pel monarca. Ara les dades són ben clares: l’aljama de Bunyol – *et eius Foye*- suporta el 20 % del subsidi demanat al conjunt del regne que es constitueix en una prova evident de la seua potència i “generositat”.

No és pas l’única vegada que la demanda es presenta en relació amb una despesa urgent a la qual s’ha de fer front. Encara que inicialment l’exigència de la imposició havia estat feta abans de la presa de possessió de les baronies arran del seu casament en novembre del 1314, ja que, com hem vist, s’assignava al batlle del rei la taxació feta a l’aljama i la col·lecta, el jove comte palesava ja aleshores les insuficiències cròniques de numerari tan habituals en la monarquia catalanoaragonesa.

L’any següent, el 1316, a principi d’agost, Alfons s’adreça de bell nou al seu procurador ordenant-li que “gitets qüèstia” a Bunyol per valor de 5.000 s. que siguen arreplegats en Sant Miquel de setembre i els ha d’entregar a Bernat Aguilar, dispenser de l’Infant.⁶⁶² De bell nou en maig de l’any següent, el 1317, encomana a Enric de Quintavall que demane als musulmans de Bunyol 5.000 s. i 2.000 s.b. als de Xiva per qüèstia insistint que els necessita urgentment per raó d’haver rebut la senyoria d’Antilló.⁶⁶³ Comprovem ací també l’existència d’una

661 ACA, CR, reg. n. 416, f. 58 r., Barcelona, 13 de maig del 1315.

662 ACA, CR, reg. n. 416, f. 83 v., Poblet, 11 d’agost del 1316. Altres documents del mateix registre recullen quantitats molt inferiors al comtat d’Urgell.

663 ACA, CR, reg. n. 416, f. 89 r. i v., Antilló, 9 de maig del 1317. Demanda als de Bunyol de 5.000 s. per qüèstia. Demana presses per molta necessitat. (veg. f. 83 v. al mateix reg). Un altre document emés als de Xiva exigeix 2.000 s. b. perquè els necessita

motivació expressa que justifica la demanda i que ens recorda la intervenció de son pare el rei en relació amb el segon casament de Constança d'Antilló que tingué lloc poc temps abans i feia perillar una part del patrimoni Entença-Antilló tal com vam veure en la primer part del nostre treball.

S'adreçarà novament pel mes de juny, repetint la demanda del subsidi, a l'aljama de Bunyol exigint la quantitat de 5.000 s. que finalment, després d'una remissió parcial, quedaren en 3.000 s. tot i que la rebaixa fou motiu d'una exacció afegida ja que tingué un preu suplementari de manera que "pagans los romanents tres mil sous, no·ls demanets pus enant per la dita rahó, mas demanats·los cent sous que deuen a la nostra scrivania per preu del segell de la present letra".

Sembla que la demanda, ací anomenada novament "quèstia", encara resultava excessivament feixuga i el seu procurador general, el mateix Enric de Quintavall, que havia estat batlle de sa mare la reina Blanca i que fou encarregat de recollir-ne l'import, tenia unes dificultats per a recaptar la quantitat exigida tan grans, si més no, com eren les presses del baró. El pagament s'allarga i només dos mesos després, l'Infant Alfons, torna a escriure al seu batlle perquè entregue immediatament al seu dispenser Francesc de Ferriol mitjançant un porter seu els 3.000 s. exigits. Ara la urgència ha esdevingut extrema de manera que adverteix "E si per aventura vos encara cumplidament no havets cuylits de los dits diners pregam vos que·ls hi prenets del vostre. E d'açò nos farets agradable servi e graïr vos·o hem molt" de manera que si no els havia recollit encara els havia d'avançar dels seus propis recursos.⁶⁶⁴ Sembla que la permanent insuficiència pecuniària que traspuen diverses ordres i decisions del comte arriba en aquests dies a un punt aparentment àlgid. Així el 13 de gener del 1318 escriu a l'almí de Xiva perquè dies abans ja li havia comunicat "que·ns prestàssets

urgentment per raó d'haver rebut Antilló. Un altre més amb idèntica datació alerta el procurador perquè envie tots els diners que puga.

664 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 r., Lleida, 3 de juny del 1317. També al reg. n. 418, f. 18 r., Lleida, 28 de juliol del 1317.

alguna quantitat de diners” i comptava, de bestreta amb una conformitat inicial per resposta ja que recorda que “vós atorgats nos que prestarets Mil D sous de reals de València”. Es per això que ara demana que envie alguna persona de confiança de manera que “demà que serà dimecres los hajam en València”. El comte adverteix que dilluns proper eixirà de València amb el rei son pare i mana també a l’alamí que retinga, a canvi dels diners prestats, l’import “de qualque diners siguen de Chiva per rahó de calònies e d’altres esdeveniments”.⁶⁶⁵

Encara havia de cercar l’Infant Alfons una altra font pecuniària per tal d’apaivagar aquella complicada conjuntura. Alguns dies abans, el 8 de gener, autoritzava al seu procurador, Enric de Quintavall, a retindre i entregar al bisbe de València, Ramon Despont, els diners necessaris de les rendes de Xiva i de Bunyol, salvats els compromisos dels salaris dels batlles i alcaids, fins que puga retornar els 4.000 s. que li havia prestat el mitrat valencià. La carta emesa al procurador es constitueix en aval seu tractant així de “*servare indemne*” l’oficial ja que el senyor li havia conferit una dignitat compromesa en haver-lo erigit com a “*debitorem et principalem paccatorem*” davant l’il·lustre prestatari.⁶⁶⁶

Comprovem, com adverteix Baydal, que estem davant d’una exacció entesa com a extraordinària, tot i la seua persistent i quasi permanent periodicitat efectiva. Com el mateix autor explica és anomenada habitualment “qüèstia” i es veu caracteritzada per dues peculiaritats: el fet de respondre a una necessitat específica i també de presentar l’observança d’un procés negociador que conclou sovint amb una remissió de la demanda inicial que ens atrevim a caracteritzar de “ritual” i que, com acabem de veure portava de la mà un nou pagament, el segell de l’escrivania. D’aquesta manera el “ritual” negociador a banda de palesar la benevolència del baró esdevenia un sucós complement rendístic.

665 ACA, CR, reg. n. 418, f. 30 v., València, 6 de gener del 1318.

666 ACA, CR, reg. N. 418, f. 31 r. i v., València, 8 de gener del 1318.

Novament i de manera semblant el jove comte demanarà, a través del seu procurador, per raó de qüestia, 5.000 s. als musulmans de Bunyol i 4.000 s. als de Xiva. Com podem veure la quantitat està molt lluny de la peita que havíem documentat a Xiva en 500 s. Una altra quantitat els és exigida als de Xestalgar i tot plegat ho haurà de percebre Francesc de Ferriol, dispenser de l'Infant, en juny del 1318.⁶⁶⁷ Tot i amb això a principi de juliol torna a escriure, ara al seu dispenser, per a comunicar-li que ha rebaixat als musulmans de Xiva a fer el pagament de només 1.000 s. per la qüestia de l'any corrent –*“ratione questie anni presenti”*– i que haurà de comunicar-ho a l'esmentat procurador. La rebaixa s'acompanya d'una advertència seriosa en assenyalar un termini inajornable en la festa de santa Maria del mes d'agost.⁶⁶⁸ La remissió va afectar pocs dies després també als de Bunyol que finalment van ser taxats en 2.000 s. per a fer front a la demanda ara referida com a *“ratione supcidii per nos ab eis noviter petiti”*.⁶⁶⁹ La recaptació d'aquesta qüestia no degué ser pas una tasca senzilla ja que, de bell nou, la cancelleria de l'Infant es va adreçar al procurador Quintavall que rebia ordres expressives del jove comte impacient perquè ajudés en tot el que fóra necessari al porter Simó Forest a qui havia encomanat la col·lecta dels subsidis demanats a Bunyol i Xiva. En la data d'aquesta nova disposició, el 28 d'agost, les baronies valencianes no havien complert el seu compromís de fer efectiu el pagament en la data abans esmentada.⁶⁷⁰

La demanda corresponent a l'any 1319, denominada també qüestia, la podem documentar gràcies a una disposició adreçada als *“sarracenis locorum de*

667 ACA, CR, reg. n. 418, f. 49 v., Castelló de Farfanya, 9 de juny del 1318. El deteriorament del suport no ens ha permès de llegir l'import demanat a l'aljama de Xestalgar que curiosament és l'única vegada que apareix amb un tractament diferenciat. Cal també recordar que les rendes d'aquest lloc romanien en mans dels marmessors dels Entença.

668 ACA, CR, reg. n. 418, f. 53 r., Barcelona, 15 de juliol del 1318.

669 ACA, CR, reg. n. 418, f. 53 v. - 54 r., Barcelona, 21 de juliol del 1318.

670 ACA, CR, reg. n. 418, f. 55 v., Barcelona, 28 d'agost del 1318.

Bunyol et de La Foya ac terminorum ipsorum” en maig de l’any següent. El comte Alfons els recorda que “... *Nos per questia anni preteriti proximi*” els havia demanat 5.000 s. i que havien d’entregar-los al porter reial Pere de Passadors amb l’amença d’embargament. L’Infant ha ordenat al servidor del rei obligar-los fins al punt que “*ut vos et bona vestra proinde pignoret et compellat*”.⁶⁷¹

Com ja era costum, el 4 de juny, un nou document, adreçat ara al porter encomanat de recaptar el subsidi (“*in subsidium*”), comunica que per gràcia especial ha perdonat als sarraïns de Bunyol i de la Foia 3.000 s. dels 5.000 s. inicialment demanats de manera que haurà d’exigir-los únicament 2.000 s.⁶⁷²

Comprovem així que la demanda de qüestia esdevé constant i amb periodicitat pràcticament anual. La imposició és devengada anualment i amb la mateixa periodicitat ha de ser recollida i presenta algunes vacil·lacions quant a la seua denominació que apareix en una ocasió identificat com a “subsidi” encara que és anomenat majoritàriament “qüestia”. Tan regular com la demanda apareix la remissió parcial que arriba a superar el 50 % com és el cas del 1319. Fem ara un quadre resum de la sèrie que hem pogut documentar tot remarcant que la remissió produïda el 4 de juny del 1320 sembla referir-se a la qüestia corresponent a l’any 1319 ordenada recaptar el mes anterior.⁶⁷³

671 ACA, CR, reg. n. 419, f. 15 v., Montblanch, 12 de maig del 1320.

672 ACA, CR, reg. n. 419, f. 17 v., Lleida, 4 de juny del 1320.

673 La proximitat d’ambdós documents en la cronologia i en el lloc ocupat al registre, el de demanda i el de remissió, i el fet que tots dos texts recullen la referència al porter reial intervinent en l’operació indueix a pensar que es tracta del mateix any “preteriti proximi”, és a dir el 1319, encara que el document de remissió no fa servir aquesta expressió. En reforç d’aquesta idea considerem un document del mateix mes de juny d’aquell any de 1320 on es recorda als arrendadors de les rendes de Xiva que hauran de respondre davant el dispenser de la Infanta a qui amb anterioritat havien estat assignades les rendes de Xiva i també les de Bunyol. Veg. ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 r., Lleida, 10 de juny del 1320.

Any	Aljama	Demanda	Pagament (descomptada la remissió)	Concepte al·legat
1315	BUNYOL	4.000 s.	3.000 s.	Urgeix un pagament no especificat de 10.000 s.
1316	BUNYOL	5.000 s.	5.000 s. (cap notícia de remissió)	
1317	BUNYOL XIVA	5.000 s. 2.000 s.	3.000 s. 2.000 s.	Adquisició d'Antilló
1318	BUNYOL XIVA	5.000 s. 4.000 s.	2.000 s. 1.000s.	
1319	BUNYOL	5.000 s.	2.000 s.	
1322	BUNYOL	7.000 s.		Guerra Sandenya
1322	XIVA	6.000 s.		Guerra Sandenya
1332	BUNYOL	3.000 s.	1.500 s.	Demanda fixada en 3.000 s.

En els anys posteriors al 1322 no hem pogut trobar dades sobre demandes de quèstia fins al 1332 encara que cal recordar la possible relació amb dos aspectes que troben justificació amb un mateix esdeveniment: la conquesta de Sardenya. Efectivament als primers anys de la dècada dels 1320 les necessitats numeràries de l'Infant estan condicionades per la magna empresa mediterrània organitzada per son pare el rei Jaume II que havia reservat al jove comte Alfons un paper determinant. L'auxili financer provocà finalment que les baronies de Bunyol i de Xiva, les seues rendes, es constituïren en fiança de sengles préstecs. Les rendes de Bunyol garantien el del titular de la diòcesi valenciana mentre que les rendes de Xiva ho feien pel préstec entregat per un cavaller de tota confiança, Bernat de Libià. Ambdós territoris i les seues rendes romangueren per un temps, doncs, hipotecats com veurem més endavant. Cal també tenir en compte els documents que mostren a partir del 1320 la cessió parcial de les rendes d'ambdós honors de Bunyol i de Xiva a la seua esposa Teresa d'Entença, comtessa d'Urgell i vescomtessa d'Àger, que és també autoritzada a nomenar els seus propis oficials i, com veurem, ocasionà el rellevament efectiu del procurador.⁶⁷⁴ Aquesta circumstància amb molta probabilitat està relacionada amb la desaparició de notícies al voltant de la

674 ACA, CR, reg. n. 419, f. 39 v., Oscala, 8 de gener 1321.

percepció de la qüestia en els anys posteriors malgrat la conservació d'alguns registres propis de la Infanta.⁶⁷⁵

La primera gran ocasió del jove guerrer Alfons per a tractar de lluir el seu domini de les armes, i aleshores ja investit com a primogènit, fou, com és ben conegut, la conquesta de Sardenya.⁶⁷⁶ Les dificultats de l'empresa l'obligaren a recarregar els cofres per tal de fer front a les despeses de l'aventura bèl·lica i les seues baronies valencianes atengueren de mala gana les noves demandes a què van ser sotmeses. Els primers documents en demanda "*in auxilium expensarum ... pro conquesta regnum Sardinie et Corsice*" foren expedits a les aljames de Xiva i de Bunyol l'11 de juny del 1322. El comte d'Urgell els va exigir quantitats prou elevades de manera que els de Bunyol havien de contribuir amb 7.000 s. i els de Xiva amb 6.000 s. L'auxili s'havia d'entregar al porter del rei, Pere de Passadors. Com hem vist repetidament, era una pràctica habitual, gairebé ritual, que les quantitats inicialment exigides foren parcialment reduïdes. En aquesta ocasió, però, ens trobem amb una innovació en la gestió del subsidi de manera que, Guillem de Manresa, el procurador que havia nomenat la Infanta per a les baronies, rebé una comunicació el 19 de juliol en la qual s'especificava que els de Bunyol havien d'entregar finalment només 4.000 s. mentre que els de Xiva havien de pagar 5.000 s. Fins ací tot sembla normal i s'adiu al costum de "negociar" aquests tipus de subsidis. La sorprenent novetat prové del fet que amb el mateix text que recorda la relaxació que graciosament havia concedit registra un canvi d'opinió i reclama l'Infant al procurador seu que exigisca als

675 ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 r., Lleida, 10 de juny del 1320. L'Infant comunica als arrendadors de les rendes de Xiva que per un document anterior havia assignat dites rendes a la seua esposa Teresa i per això hauran de respondre ara de les rendes davant Pere de Ribes, dispenser de la Infanta.

676 Una obra fonamental sobre la conquesta de Sardenya a Vicente SALAVERT y ROCA, *Cerdeña y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón. 1297-1314*, CSIC-Escuela de Estudios Medievales, Madrid, 1956, 2 vol. Tracta àmpliament dels preparatius i els antecedents tal com reflecteix l'abast cronològic del títol de l'obra.

seus vassalls musulmans d'ambdues baronies les quantitats restants que havien estat remeses, és a dir, 1.000 s. als de Xiva i 3.000 s. als de Bunyol i curiosament li ordena que entregue aquests diners al dispenser de la infanta Teresa i no al porter del rei, l'abans esmentat Pere de Passadors, a qui el mateix Infant s'ha adreçat personalment per tal d'exigir-li que, en aquesta qüestió, de cap manera no s'entremeta.⁶⁷⁷ Un canvi esbalaïdor atesa la reiteració en les ocasions en què les remissions venien tancant les igualment reiterades demandes de subsidis. Al cap i a la fi les rendes li havien estat assignades a la comtessa Teresa anys enrere.

Finalment tenim notícia d'una nova demanda feta l'any 1332 amb l'Infant ja coronat i administrant les baronies valencianes del nou, i encara massa jove, comte, el petit Jaume I d'Urgell, que aleshores comptava amb només dotze anys. En aquell any, el rei, es dirigeix a l'aljama "*castrum de Bunyol et eius foye*" i atén les súpliques dels seus vassalls rebaixant a la meitat la qüestia –aquesta és la denominació de la percepció novament- atenent una reclamació dels camperols que s'havien vist compel·lits a la pobresa a causa d'una gran sequera. La decisió fou relaxar la pressió tot deixant en 1.500 s. els 3.000 s. que devien satisfer "*ratione questie, anno quolibet*". No podem, tanmateix, saber des de quan era eixa la quantitat exigida com a pagament fix ja que només comptem amb les referències que ja hem vist que corresponen als primers anys de govern quan era infant en què l'exigència pujava als 5.000 s., sovint suavitzades com sabem, sense que les successives demandes permeten establir una quantitat regular i constant.⁶⁷⁸ En tot cas creiem que no hagueren d'haver-se produït grans canvis ja que els 3.000 s. exigits ací inicialment com a pagament anual, regular doncs aproximadament, es refereixen al "*castrum de Bunyol et eius foye*" i representa la quantitat comunament feta efectiva després d'haver aplicat la remissió "negociada". La qüestia sembla ara haver quedat fixada com a pagament regular

677 ACA, CR, reg. n. 385, f. 233 r., Osca, 9 de juny del 1323 i reg. n. 386, f. 58 r., Osca, 19 de juliol del 1323 El primer es troba també copiat al reg. n. 394, f. 7 r., Osca, 9 de juny del 1323, que es troba en millor estat i permet llegir la demanda feta a Bunyol.

678 ACA, CR, reg. n. 485, f. 275 r., València, 11 de desembre del 1332.

i estable definitivament en *“tribus milibus solidis regalium Valencie quos, racione questie, anno quolibet, nobis exsolvitis et exolvere teneamini et debetis”*. Segons recorda V. Baydal les qüestions esdevingueren permanents i amb periodicitat anual pel fur aprovat en les corts valencianes de l’any 1329 i passaren a anomenar-se “peites” encara que en el nostre cas sembla que romangué la tradició onomàstica.⁶⁷⁹

679 Vicent BAYDAL SALA, “Peites, Qüestions...”, cit., p. 275-276 i nota n. 72.

2.1.2.5 Les rendes eclesials i la xarxa parroquial

Ja fa uns quants anys que Robert I. Burns posà en relleu la importància del desplegament de la xarxa parroquial i l'organització de la nova seu "recuperada" per a la cristiandat en relació amb el procés de conquesta i colonització de la taifa valenciana. La benedicció de la mesquita major de *Balansiya* s'esdevé el primer fonament de la diòcesi, el soli de la qual fou primerament ocupat pel prelat Andreu d'Albalat entre el ressò de les lamentacions del rendits i les rialles dels ocupants ocupant-se, en lògica redundància, dels seus botins.

Quant a les nostres terres, tenim documentada l'assistència als primers sínodes diocesans d'algunes representacions de les parròquies recentment instaurades així com la contribució del seus titulars en l'anomenat "delme de croada" que va publicar Rius Serra a partir dels arxius vaticans on es conserven llistes de dues col·lectes que van ser fetes els anys 1279 i 1280. En la primera només podem trobar alguns rectors de poblacions properes com ara, Madrona (fortalesa propera al lloc de Dosaigües), Vilamarxant i Benaguasil (al Camp de Túria), Torís (actual comarca de la Ribera Alta, molt a prop de Xiva) o Xulella (comarca veïna de la Serrania del Túria). En la segona recaptació, però, ja apareix el rector de Xiva amb una aportació de 21 s. i 1 d. una suma inferior a les quantitats demanades als altres rectors de les poblacions properes. Si tenim en compte que la taxació s'havia fet de manera proporcional a la riquesa de cada parròquia haurem de convenir que Xiva comptava aleshores amb una feligresia escassa, pobra o gasiva. Potser estem davant d'una nova prova que la colònia cristiana acabava de constituir-se com hem proposat en diverses ocasions precisament per al 1280.

No podem pas confirmar, tanmateix, la presència de Bunyol en la llista de les parròquies contribuents en aquestes col·lectes malgrat la ressenya que en donà R. I. Burns al seu estudi sobre la projecció territorial de la naixent diòcesi

valenciana. Encara trigarà un temps perquè puguem documentar l'existència de la institució parroquial al *castrum* de Bunyol, que tindrà un rector titular encara que atenent en exclusiva la comunitat forana instal·lada a Setaigües. Cert és, però, en descàrrega de la gran obra d'aquell historiador, que el llistat que havia publicat Rius Serra recollia una contribució "negativa" amb la transcripció "*Item a capellano de Bunol, nichil quia nichil habet*" que semblava oferir a Burns l'oportunitat de qualificar l'extrema pobresa de la parròquia d'aquest lloc. En tot cas, per la nostra part, creiem que l'esmentada anotació res no tenia a veure amb Bunyol per una raó important. Ens veuríem obligats a explicar què feia el territori de Bunyol en l'àmbit d'influència de la diòcesi de Tortosa envoltada de topònims que ens condueixen precisament cap a localitats pertanyents a aquella diòcesi: Almassora, Castelló, Onda, Coves o Xivert. La interpretació correcta del topònim, sense haver pogut contrastar la lectura de l'original, creiem que podem atribuir-la, com en altres ocasions ha passat, al lloc de Borriol (La Plana Baixa) la realització gràfica del qual justifica amb tossudesa els diversos errors de lectura que hem pogut identificar.⁶⁸⁰ En qualsevol cas, com aviat comprovarem, el senyor de Bunyol en una data primerenca, anterior fins i tot a la recaptació que hem comentat, haurà de pactar el tractament del delme diocesà amb el capítol de la seu valenciana encara que les referències a una possible instal·lació de població cristiana s'hi planteja com una hipòtesi de futur.

Com déiem, Bunyol i Xiva, les seues parròquies, apareixen junt amb la de Torís en la relació inclosa en un manuscrit conservat en la biblioteca capitular de la seu de València. Es tracta d'un llistat copiat al segle XIV i ha estat estudiat per molts autors i molt senyaladament pel mateix R. I. Burns que el fa servir com a

680 Robert I. BURNS, *El reino de Valencia ...*, cit., vol. I, p. 188 i nota n. 51. Els llistats de les contribucions del "delme de croada" a José RIUS SERRA, *Rationes decimarum Hispaniae (1279-1280)*, CSIC, Barcelona, 1946, 2 vol. Els corresponents a la diòcesi de València es troben al vol. 1, p. 255-267. L'anotació atribuïda a Bunyol en la p. 177. La possibilitat de documentar un rectorat a Xiva en aquelles dates nodreix també la nostra proposta de creació d'un nucli de colons cristians a Xiva en aquells anys, al voltant del 1280.

testimoni gairebé definitiu de les primeres parròquies establertes en l'àmbit de la diòcesi valenciana tot i que manca d'una datació precisa respecte de les localitats incloses hom pot assegurar que es tracta de parròquies de finals del segle XIII.⁶⁸¹

681 Josefina i Maria D. MATEU IBARS, " 'Nomina ecclesiarum Valentiae'. Un comentario a toponimia valenciana (s. XIV) según el ms. 98 de la Biblioteca Capitular de Valencia", *Butlletí de la Societat d'Onomàstica XVI Col·loqui*, LXVIII (1992), p. 101-107.

a) El delme diocesà i la xarxa parroquial

Ambdós llocs, ambdues senyories, apareixen també ben aviat en relació amb l'interés de la diòcesi valenciana per projectar sobre el conjunt de les baronies valencianes els termes pactats amb el rei al voltant del repartiment del delme; es tracta de la documentació relativa a l'anomenada per Burns "Guerra del Delme".⁶⁸² Els respectius senyors d'aleshores al regne valencià pacten amb el bisbe i el capítol les condicions de recaptació i percepció del delme i les primícies de manera que els barons que havien rebut donacions reials als territoris de la diòcesi signaren junt amb aquells bisbe i capítol un seguit de documents d'infeudació d'una tercera part del delme diocesà que els permetria d'apoderar-se'n tal com primerament, en l'any 1241, li havia estat reconegut al propi monarca en termes genèrics al·lusius al conjunt de la nova demarcació diocesana.⁶⁸³

Berenguer d'Entença, senyor de Xiva, havia signat a final de l'any 1241 un pacte de cessió del terç del delme com ja hem comentat. Ho va fer, pel que sembla, conjuntament amb el seu germà Gombau, senyor de Torís tal com hom desprén del fet que cadascun d'ambdós signen com a testimonis del pacte del respectiu germà per al respectiu senyoriu i que ambdós pactes foren signats el mateix dia 5 de desembre del 1241.⁶⁸⁴ Curiosament es tracta d'un parell dels acords més primerencs conservats que seguiren a l'acord general amb el rei.

682 La denominació, ja consagrada, procedeix de l'estudi contingut en la seua obra, principalment als capítol VIII i IX; aquest darrer intitulat "Fin de la guerra de los diezmos". Veg. Robert I. BURNS, *El reino de Valencia...*, cit.

683 Ibidem, l, p. 354 i nota n. 41.

684 Ambdós documents es troben copiats l'un seguit de l'altre al cartulari conservat a l'Arxiu de la Catedral de València, ACV, Còdexs, ms. 162 "Liber instrumentorum". Veg. LI-ACV els doc. n. 68 (Torís- Gombau d'Entença) i n. 69 (Xiva- Berenguer d'Entença).

Recordem que, en principi, els indígenes musulmans no podien ser objecte d'una detracció prevista per als fidels cristians –aquesta lògica, però, va ser convenientment rebatuda i profitosament oblidada amb un ramellet de controvèrsies teològiques no massa profundes-, tanmateix als seus senyors titulars de les baronies, com a membres de la feligresia que eren, els era exigible que contribuïren pel guany que n'hi treien. El conflicte desfermat va fer omplir un bon grapat de pergamins que farciren les prestatgeries de l'Arxiu Capitular per tal de relligar les sempre magres dotacions de la naixent diòcesi amb una font de renda sucosa. Com que el delme en qüestió *in laicum cadere non potest*, com adverteixen els documents dels pactes, s'esdevenia la lògica conseqüència: el bisbe i el capítol reconeixien que *dare non possumus*. Davant d'aquest inconvenient, la fórmula elegida fou, a banda de la venda del delme feta en el cas de Bunyol que després veurem i de manera temporal, la infeudació del terç del delme al senyor laic que es comprometia per vincle vassallàtic –“*beneficium et in feudum*”- amb els atorgants acceptant el compromís de submissió “*faciendo vobis et ecclesie homagium et fidelitatem pro omnibus supradictis*”. Li reconeix el bisbe, junt amb el capítol de la seu, al cavaller Entença el dret de percebre una tercera part del delme tot deixant clar que “*duas reliquas nobis et ecclesie nostre libere retinemus*”.⁶⁸⁵

El pacte havia de ser renovat pels successors en la senyoria i en la diòcesi tal com efectivament s'esdevingué tot i les inevitables reticències i els conflictes que, com aviat veurem, també afectaren la baronia de Xiva i la de Bunyol. Així l'acord signat amb Berenguer fou renovat pels seus successors i entre ells tenim constància de la confirmació protagonitzada per Gombau d'Entença l'11 de març del 1307 així com la del 22 de maig del 1314 signada pels marmessors testamentaris del mateix Gombau defenent els interessos de la seua filla i nova senyora, Teresa d'Entença, pocs mesos abans del seu casament amb l'Infant Alfons.⁶⁸⁶ En aquesta ocasió hi va haver aspectes conflictius que requerien

685 ACV, perg. n. 1084. 5 de desembre del 1241.

686 ACV, perg. n. 1665 i n. 3109. La renovació del pacte feta per Gombau d'Entença

algunes reinterpretacions que fan concloure Pierre Guichard que “*En Chiva ... los Entença y la Iglesia se asocian para obligar a los musulmanes a pagar este diezmo, del cual se precisa claramente que una tercera parte será remitida al señor por el “baile” eclesiástico*”.⁶⁸⁷ ¿En què havia consistit el canvi?

El text de l’acord inicial amb Berenguer d’Entença trasllueix la idea que la colonització cristiana de Xiva era aleshores poca cosa més que un projecte si atenem el tenor condicional de la frase “*si vero contigerit quod predictum castrum popularetur de christianis, deducatur...*”. Aquesta clàusula precisament fou objecte de la controvèrsia que va requerir un nou acord el 1314 i que abans anunciàvem. ¿La base imposable del delme diocesà s’esdevenia dels guanys senyorials o de la producció bruta dels camperols? L’acord finalment es va produir i, segons el text, els marmessors testamentaris del senyor de Xiva, Gombau d’Entença, que havia mort anys enrere, convenen amb el bisbe i el capítol valencians que els sarraïns del *castrum* entregarien directament el delme de la seua producció a l’oficial diocesà i aquest tornarà al senyor el terç del que haja recaptat ja que amb anterioritat era el senyor qui practicava la partició i entregava els dos terços a la seu encara que ho feia a partir dels guanys, les rendes, habitualment identificats també com a “delme” recollint la tradició islàmica del *usr*, obtinguts i no sobre la producció. Era el que els documents anomenen “delme del delme”. Ara el mos esdevenia deu voltes més gran encara que la base de càlcul no atenguera els mateixos conceptes, si més no, la seua totalitat. I així, en tot cas, sembla definitiu que en aquest nou pacte “*nec de furnis et molendinis nullam decimam solvere teneantur*”.

Aquesta qüestió, però, sembla que no fou plenament resolta ja que comptem amb un altre document signat al palau del bisbe en el qual les parts, el bisbe i el capítol diocesans i els marmessors testamentaris de Gombau d’Entença

prestant fidelitat al bisbe i al capítol apareix ressenyada en una anotació a peu d’un document copiat a: ACV, còd. 399, f. 45 r. a continuació del perg. n. 2368.

687 Pierre GUICHARD, *Al-andalus...*, cit., p. 638.

en representació de la seua filla, concerten, el mateix lloc i dia, la intervenció, en qualitat d'àrbitres, del rei Jaume II i l'arquebisbe de Tarragona per tal d'interpretar la pertinència de gravar o no amb el delme els guanys provinents de forns i molins.⁶⁸⁸ Sembla comprensible el dubte si entenem que el delme eclesiàstic anterior es calculava sobre els guanys del senyor, en el qual entraven els delmes senyorials sobre la producció i les rendes obtingudes dels altres conceptes, inclosos els monopolis, mentre que ara, a partir del nou acord, el delme diocesà es calcula directament sobre la producció dels andalusins i s'hi exclou expressament el concepte de forns i molins tot i que el terç fóra després entregat al senyor de Xiva.

Els conflictes interpretatius van produir documentació ben aviat i entre els testimonis textuais trobem el primer en l'any 1285. Es tracta d'una ordre emesa pel rei Pere el Gran i adreçada als seus oficials al regne de València en relació a l'exigència del pagament del delme pretesa pel bisbe als andalusins de Xiva prevenint-los que *"non compellatis ipsos sarracenos vel eorum aliquem"* mentre no estiga resolta la controvèrsia entre el noble Bernat Guillem d'Entença i l'església de València sobre el delme de Xiva.⁶⁸⁹ Probablement, el senyor de Xiva tractava ja per aquells anys de defensar un projecte seu de colonització que podia veure's amenaçat per l'exigència d'incrementar la punció eclesiàstica per part d'una diòcesi que veïa la possibilitat de fer rodar la disposició del vell pacte del 1241 que preveia el càlcul directe sobre la producció en lloc de fer-ho sobre els guanys senyorials, si el lloc, el territori castral, fóra colonitzat per cristians:

"Si vero contigerit quod predictum castrum popularetur de christianis, deducatur fideliter decima de castro supradicto et suorum terminorum et pertinenciarum de omnibus decimabilibus blado scilicet, vino et oleo et molendinis et furnis et aliis omnibus terre et arborum fructibus et ceteris omnibus

688 ACV, perg. n. 3109. 22 de maig del 1315.

689 ACA, CR, reg. n. 43, f. 119 r., Saragossa, 5 de febrer del 1285. (cit., CMF, II, doc. n. 2139).

de quibus decima dari debet eciam de animalibus, caseis et lana de qua decima fiant tres partes : unam quarum vos habeatis per manus baiuli nostri in feudum perpetuum et nos, libere, duas partes”.

Comptat i debatut, en aquells anys, els testimonis de la creació d'una petita colònia cristiana van apareixent i en la recaptació del delme “de croada” del 1280 ja hem vist la confirmació de l'existència d'un “*rectore de Xiva*”. No trigarem massa temps a trobar notícies al voltant d'un primer temple anunciat o proposat en l'acord del 1241 on podem llegir que “*Insuper retinemus corpora meschitarum et cimiteria et, ad opus capellani ibidem pro tempore servientis, domum et ortum competens et quod ex tunc ex quo a christianis populatum fuerit recipiat capellanes parrochiales a nobis instituendus primicias et alis sicut in episcopatum Valencie recipient ceteri capellani in predictam autem terciam partem decime, ut superius dictum est, damus et concedimus vobis et vestris in beneficium perpetuum et in feudum*”. D'aquella dècada dels vuitanta del segle XIII, recordem, provenen els primers rastres documentals de la primitiva colònia cristiana del *castrum* de Xiva consignats als llibres del justícia de València com ja vam comentar.

Fins fa uns pocs anys teníem notícia de l'existència de culte cristià en un temple al castell de Xiva cap a principi del segle XV: “*Nostra Dona del Castell*”.⁶⁹⁰ Per la nostra banda hem trobat alguns documents ben interessants que permeten retrotraure l'existència d'un lloc de culte que podem relacionar amb els primers intents de constituir un nucli colonial cristià entre la població autòctona musulmana. I així tenim una donació de l'Infant Alfons feta en setembre de 1315 a favor del prevere “*Miqueli de Monço*” a qui encomana “*capellaniam institutam in castro de Chiva*”. Ens quedem ací, de moment, amb la incògnita per esbrinar l'oportunitat del terme “*castrum*” que com és ben conegut pot referir tant la fortalesa militar com el terme castral o àmbit territorial tot i que en aquest context ens inclinàriem per considerar que l'esmentada erecció

690 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, “Perenxisa...”, cit., p. 26 i 27 i nota n. 11.

tingué lloc al recinte militar alçat al puig que vigila, i governa hui encara, un mica malmès tot siga dit, la vila de Xiva i on, probablement s’hi bastiria, com veiem, una capella.⁶⁹¹

El document ens permet aclarir, en tot cas, que el culte era bastant anterior ja que la capellania havia estat instituïda “*per nobilem Bernardum Guillem de Entença, predecessorum nostrum in dicto loco*”.⁶⁹² Dos són els possibles fundadors de la capella ja que, com hem explicat, l’onomàstica correspon amb un pare i un fill homònims. El “*predecessor*” més proper en el temps en què la senyoria de Xiva és en mans de l’Infant és l’oncle de la seua esposa Teresa d’Entença –germà de Gombau d’Entença, pare de Teresa- i va morir cap al 1303.⁶⁹³ L’altre Bernat Guillem d’Entença que ha estat també “*predecessor*” de l’Infant en la senyoria de Xiva és el pare d’aquell Entença, és a dir, l’avi de Teresa. En aquest cas podríem atribuir l’existència del lloc de culte alguns decennis abans, entre el 1275 i el 1295, aproximadament. Ens acostem de bell nou als anys en què documentem presència cristiana en el senyoriu.

691 Una disposició adreçada a un “castrum” sí que ens obliga a considerar que parlem del terme castral, de la zona, d’un espai geogràfic. Tanmateix, una edificació, un element físic, del o de la qual hom vol explicar la ubicació si es relaciona amb el “castrum” creiem que s’ha d’entendre que es troba en la fortificació, en el recinte emmurallat.

692 ACA, CR, reg. n. 416, f. 123 v., Barcelona 1 d’octubre del 1315. Aquest Miquel de Monçó renunciarà en abril i juliol del 1316 al benefici instituït a la parròquia de la Santa Creu de València, sota la invocació de Santa Anna. Veg. Maria J. CARBONELL BORJA, *El libro de colaciones de Ramón Gastón (1312-1347). Estudio crítico*, Tesi doctoral, València, Universitat de València. 1986, vol. I, pag. 337. En aquella parròquia vivien o tenien una casa els Entença com hem pogut documentar a ACA, CR, reg. n. 154, f. 229 r., València, 2 d’agost del 1314. Jaume II a instància de Pero d’Aibar, tutor de Teresa d’Entença, escrigué al justícia de València al voltant d’unes obres per obrir un portal a l’església de la Santa Creu tocant a una casa de Bernat Guillem d’Entença, que havia mort feia anys.

693 Va signar la Carta de Població als colons cristians de Xiva en l’any 1303 mentre que el document emés per a la comunitat indígena andalusina fou signat pel seu germà Gombau l’any següent, el 1304. AD, doc. n. 71 i n. 73, respectivament.

En relació amb aquest temple del castell de Xiva podem ara també afegir que apareix esmentat al testament del comte Jaume I d'Urgell en ser objecte d'una deixa pietosa. Efectivament al text, signat a Peralada el 14 de maig del 1344, podem llegir la següent disposició: "*Item volumus emi per dictos manumissores nostros decem solidi Barchinone censuales pro una lampade que ardeat nocte dieque ante altare beate Marie capella castri de Chiva*".⁶⁹⁴

El principal temple parroquial de Xiva en l'època medieval i fins el segle XVIII, però, és l'església de sant Miquel que hem pogut documentar, si més no, des de principis del segle XIV.⁶⁹⁵ La documentació del bisbe Ramón Gastó estudiada per M. J. Carbonell al·ludeix al rector de Xiva encara que no permet identificar el temple ni esmenta la seua dedicació al sant àngel guerrer en l'any 1339.⁶⁹⁶ En aquest mateix any, però, el titular de la diòcesi concedeix a Antoni Rosell, presbíter, el benefici sota l'advocació de santa Caterina fundat en l'església de Xiva per Teresa, dona de Ponç de la Torre. Doncs bé, aquest benefici és al·ludit en uns altres documents més tardans identificant-lo amb claredat amb l'església parroquial de sant Miquel de manera que finalment podem comprovar que el temple parroquial era en funcionament en aquella època. Pel novembre del 1320, Bernat Carpent era rector de l'església de Xiva i posseïa uns molins en

694 CX, doc. n. 16.

695 L'actual temple catòlic dedicat a Sant Joan Baptista fou erigit en el segle XVIII en substitució d'un altre que havia ocupat el solar de la mesquita major arran les campanyes evangelitzadores i de conversions forçades que comportaren l'ocupació dels temples islàmics en la segona meitat del segle XVI. L'església de Sant Miquel seria progressivament abandonada i enderrocada. En l'any 1922 Sanchis Sivera encara testimonia la pervivència del campanar. Veg. José SANCHIS y SIVERA, *Nomenclátor Geográfico-Eclesiástico de Valencia*, València, 1922 (Ed. Facsímil París-València, València, 1980), veg. la veu "Chiva". Aquest darrer vestigi del vell temple, el campanar, fou enderrocant al final d'aquella dècada de 1920. Probablement va substituir, en el moment de la seua erecció, una antiga mesquita.

696 Maria J. CARBONELL BORJA, "El libro de colaciones..." cit., doc. n. 686-II de 21 de gener del 1339 a València.

l'horta de València, al terme de Russafa, on li havien destrossat algunes almenares i la sèquia de manera que demanà i obtingué de l'Infant una ordre adreçada al justícia de València perquè defengués i protegís els béns del rector.

697

La recent publicació de les visites pastorals de la diòcesi de València en l'època medieval ens permet de disposar d'algunes aportacions significatives al panorama del cristianisme primitiu a Xiva. Es tracta de la visita girada en l'any 1401 a la "*ecclesie parochialis Beati Michaelis loci de Xiva*". El seu rector és el venerable Bernat de Copons *licenciatus in decretis* que deixa els afers de la cura d'ànimes al vicari. Tot està en ordre i l'aigua del baptisteri "*erat nitida*". Segueixen en el relat de la inspecció els beneficis i els patronats i també les deposicions entre laics i vicari amb retret inclòs dels feligresos perquè el rector "*non venit ad ecclesiam nec visitat parochianos*" encara que l'excusen i lloen els serveis del seu vicari.

L'esmentat vicari, Romeu Sànxez, ha estat capaç de mantindre-ho tot en perfecte estat malgrat el fet d'haver estat objecte recentment d'un robatori. Hi perviu l'adés esmentat benefici instituït per Joan o Pere d'Aspes dedicat a santa Caterina que gaudeix el vicari mateix i que es troba sota el patronat de Pere Camarasa. És aquesta la referència que ens permet de retrotraure amb plena seguretat l'existència de la parròquia de sant Miquel a l'any 1339 en què abans poguérem documentar l'esmentat benefici.

Les orientacions pastorals semblen haver estat observades sense massa problemes amb una sola excepció: la de "*quedam mulier nomine Caterina habet maritum in Xàtiva et tenet focarium quendam nomine Peret*". S'hi autoritza també la instal·lació de quatre "*bacini*" per tal d'atendre les obres, les lluminàries, l'atenció dels pobres i el manteniment de la Seu valenciana ("*operis, luminarie, pauperum verecundancium et operis sedis Valentie*").

697 ACA, CR, reg. n. 365, f. 136 v., Osca, 12 de novembre del 1320.

S'ocupa també el visitador diocesà de la "*ecclesie basilice de Miralcamp*" a càrrec de la qual trobem un vicari temptat, Pere Conques. Coneixem la seua debilitat per una anotació anterior corresponent a la visita a la parròquia de la veïna localitat de Torís. Els feligresos torisans, confonent el topònim de Miralcamp i el de Xestalcamp, encara que no podem descartar que siga una errada del copista o de lectura del manuscrit, acusaven al citat Pere Conques "*vicarius Xestalcamp, secum duxit quamdam mulierem tabernariam dicti loci quam tenet in concubinam*". Aquestes alegries eren també compartides pel propietari de l'hostal de Miralcamp, Esteve Pastor, ciutadà de València, que "*tenet uxorem et sclavam in concubinam*" segons recull el visitador davant del probable testimoniatge d'algun feligrés mal avingut.

Cal també ressenyar que la confusió entre Miralcamp i Xestalcamp no és pas nova. El gran erudit i arxiver Sanchis i Sivera al seu "Nomenclátor" de la diòcesi recull en l'apartat dedicat a la veu Xestalcamp que "*En un documento fechado en 1336 se le llama Miralcamp y se dice que fue desmembrada de la parroquia de Chiva*".⁶⁹⁸ En qualsevol cas, la mateixa documentació estudiada per M. J. Carbonell ens aclareix l'errada adduint un document on es recull que pocs anys més tard, el 1340, la que fou desmembrada de Xiva era l'església de Miralcamp romanent des d'aleshores constituïda com a parròquia i sota l'advocació de santa Bàrbara como ara veurem.⁶⁹⁹

Miralcamp, que en la visita estudiada resulta mereixedora d'una entrada pròpia, és ja presentat com a una altra "*parrochie de Xiva*". Aquest lloc era un nucli de població dependent i enquadrat al senyoriu de Xiva i el seu topònim perviu encara en l'actualitat en el pla a peus del vessant nord de la Serra Perenxisa.⁷⁰⁰ Si Miralcamp apareix com un lloc secundari dins l'estructura del

698 Jose SANCHIS y SIVERA, *Nomenclátor...*, cit., p. 211.

699 Maria J. CARBONELL BORJA, "El libro de colaciones...", cit., doc. n. 352 (II) de 1340, Junio, 30. València.

700 Les visites pastorals a Xiva, Torís i Miralcamp a José V. BOSCA CODINA i María

poblament de Xiva i ens ofereix invariablement informació sobre pobladors cristians circumstància que ens obliga a considerar-lo un nucli de colonització, coneixem com ja hem advertit dos altres nuclis poblats: Godella que conserva la població indígena exclusivament i Perenxisa que també apareix associada sempre amb població andalusina.⁷⁰¹

Aquest darrer nucli va ser considerat per Febrer Romaguera com a titular d'un temple o un lloc de culte cristià a partir de la signatura d'un dels testimonis de la carta dels musulmans de Xiva del 1304. Febrer, que hi va llegir "Pere Vallcarçal, rector de Perenxisa" mentre es reconeixia perplex ja que "no deixa de ser sorprenent tenint en compte que el lloc era de població predominantment mudèjar". Ja vam demostrar que es tractava d'una lectura errònia i que el signant d'aquell document va ser el rector de "Presinyena", un antic lloc de la ribera del riu Alcanadre en la zona de influència dels Entença a l'Aragó. El prevere, Pere Vallcarca –o Balcarca-, tingué ocasió de posar a prova la seua bel·licositat en les bregues entre "Entences" i Templers en les muntanyes de Prades en aquells anys.⁷⁰²

A mitjan segle XIV, en octubre del 1362, el testament d'un veí de Xiva, Bartomeu Català, custodiat a l'Arxiu de la Seu de València, a més d'encomanar el seu enterrament "en lo fossar de sant Miquel de Chiva" recull un seguit de deixes entre les quals trobem algunes per als tres temples de Xiva: 300 s. per a lluminàries de santa Maria del castell de Xiva, 10 s. per a les obres de santa

Milagros CÀRCEL ORTÍ, *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV y XV)*, Facultad de Teología San Vicente Ferrer, València, 1996, p. 285-289.

701 Un document del 1325 recull l'autorització per part de l'Infant en favor de Ferran de Perenxisa perquè pogués adquirir terres al lloc de Perenxisa malgrat l'oposició dels musulmans que hi habitaven. Davant les queixes, hagué l'Infant de comprovar que res ho impedia revisant el privilegi concedit per Gombau d'Entença als musulmans del lloc. ACA, CR, reg. n. 391, f. 23 v. - 24 r., València, 19 de març del 1325.

702 Vam tractar aquesta qüestió, degudament documentada, en el nostre llibre Manuel PASTOR i MADALENA, *El milagro de Chiva ...*, cit., p. 31-32.

Bàrbara de Miralcamp i altres 10 s. per a les obres i per a lluminària de sant Miquel a Xiva agraciats també amb 20 s. més per a ornaments, en concret una casulla. També es recordarà amb 300 s. de la Seu que guarda interessadament i zelosa el document.⁷⁰³

Trenta anys més tard féu testament el rector de Xiva, Bernat Cantarelles, que encomana l'adquisició d'un censal per celebrar aniversaris per tal d'afavorir la seua ànima i la del "*reverendissimi domini cardinalis Urgellensis, bone memorie, qui dictam ecclesiam de Xiva michi contulit*".⁷⁰⁴ El testament de Joana, vídua d'Antoni Baquero que disposava sepultura en 1417 junt amb el seu marit a l'església de Torís recull l'assignació de petites deixes que testimonien una probable ascendència familiar amb la parròquia de Xiva ja que hi estableix l'entrega de 5 s. a "Madona sancta Bàrbara de Miralcamp" i 3 s. a "Sant Miquel de Chiva". El titular de la parròquia de Torís, Ramon Gilabert, curiosament havia estat pocs anys enrere vicari de la vila de Xiva.⁷⁰⁵

De manera semblant, vint anys després del primer pacte del delme de Xiva, és el senyor de Bunyol qui ha d'acordar un tractament específic per tal de fer front a l'exigència diocesana al voltant de la percepció dels delme i primícies.

El document referit a Bunyol fou signat el 6 d'octubre del 1260, en el temps que hauria rebut l'Infant Pere Ferrandis (I) de son pare el rei Jaume I el senyoriu de Bunyol tal com hem explicat més amunt ja que, segons podem intuir, anteriorment a aquesta data la regulació aplicable seria la pactada genèricament amb el rei, titular de la senyoria de Bunyol fins aleshores. El text, que coneixem per una còpia posterior recollida en l'arxiu capitular, reconeix al nou senyor el dret de percebre la totalitat del delme eclesiàstic a canvi d'un pagament anual de

703 ACV, perg. n. 8409. Xiva, 12 d'octubre del 1362.

704 ACV, perg. n. 5286. València, 26 d'agost del 1392.

705 Juan V. GARCÍA MARSILLA, "De cristianos a mudéjares. La comunidad rural de Turís en el siglo XV", *Actas de la VI Asamblea d'Història de la Ribera*, Ajuntament d'Alzira, Alzira, 1977, vol. 1, p. 305-326, p. 315.

300 s. que havia de fer efectius per Nadal i que suposava la venda efectiva de la totalitat del dit delme afectant els dos *castra* de Pere Ferrandis: Bunyol i Ribarroja (hui Riba-roja de Túria a la comarca valenciana del Camp de Túria). El pacte recull la fórmula de venda de drets *“vendimus vobis... omnes fructus decimarum”* i s’adiu únicament al cicle vital del baró amb l’expressió *“omnibus diebus vite vestre”*. S’hi conté també una disposició per la qual s’exceptua d’aquesta venda el delme provinent dels cristians que hi habitaren o ho feren en el futur així com el corresponent a *“omnium animalium”* dels quals delmes correspon encara al senyor un terç, ara sí, justificat com *“ratione milicie”* insistint finalment en la duració de l’acord ja que *“post dies vero vestros volumus quod dicta decima omnium fructuum et animalium nobis et successoribus nostris plenarie revertatur”* ja que *“ex tunc non intendimus eam vendere”*.

En març del 1308, la reina Blanca que administrava el senyoriu, havia d’ordenar el pagament del deute sobre els delmes eclesiàstics de Bunyol acumulat pel difunt Pere Ferrandis (I). Es tractava de 3.500 s. tot i que en desconeixem l’abast temporal. El document recull un seguit de pagaments que el seu batlle general al regne, Pons de Soler, ha de disposar per tal de fer front a una part del preu d’adquisició del senyoriu a Pere Ferrandis d’Íxer (II). Els pagaments són deutes tant del mateix Pere Ferrandis (II) com de son pare. Distingeix, però, a cada pagament el destinatari de la redempció del deute acompanyant un *“quondam”* o un *“vivens”* per especificar de quin Pere Ferrandis es tractava. I ací hi ha l’abreviatura “q^o” ben evident: *“item venerabilibus episcopo et capitulo valentinis tres mil quingentos solidos in quibus dictus nobilis Petrus Ferrandi, quòndam, tenebat ei debente racione decime de Bunyol”*.⁷⁰⁶

Tanmateix hem de considerar que el difunt Pere Ferrandis (I) tenia convinguda amb el bisbe una mena de redempció estimada en 300 s. anuals arran la “guerra del delme” com ja hem explicat. ¿Podíem ara concloure que els 3.500 s. correspondrien a més d’onze anys de deutes? El pacte amb el bisbe de

706 ACA, CR, reg. n. 290, f. 1 r., Tortosa, 23 de març del 1308.

l'any 1260 especificava que la redempció afectava només als delmes que corresponien a les rendes dels musulmans i a més s'hi incloïa inicialment Ribarroja. Si atribuïrem uns 200 s. a la redempció del delme del *castrum* de Bunyol això suposaria que havia deixat de pagar-se al llarg de més de disset anys entre el 1283 i el 1300, any en què creiem que devia haver ja mort.⁷⁰⁷

Val a dir, això no obstant, que, davant d'una reclamació pel pagament del delme presentada pel bisbe Ramón Gastó al senyor de Bunyol d'aleshores, l'Infant Alfons, en una data tan tardana com el mes de maig del 1323, aquest es dirigí al seu procurador en les baronies de Bunyol i Xiva, Guillem de Manresa, perquè al·legue un possible conflicte d'evicció contra l'hereu de Pere Ferrandis (II) ja que aquest darrer havia venut el senyoriu de Bunyol al rei Jaume II "(...) *cum omnibus que ibi habebat et percipiebat de iure consuetudine sive usu vel fideiussorem salvitatis per eum datum quos nobis per eviccione predicta credimus obligatos*". La reclamació del bisbe i el capítol de la seu valenciana es referia a les dues parts del delme que "*per dictus nobilis Petrus Ferdinandi, tempore dicte vendicionis et ante, duas partes decime habebat et percipiebat*". Pel que sembla, en el temps de la venda del senyoriu en l'any 1304 al rei, encara retenia Pere Ferrandis (II) el delme complet infringint el pacte signat per son pare en l'any 1260 que l'autoritzava a retenir-lo mentre visqués únicament. En cas que els prelats demostraren el dret a percebre dites dues parts del delme el procurador de l'Infant haurà doncs de reclamar el pagament a l'hereu del venedor o al seu fiador, el noble Artal de Luna.⁷⁰⁸

707 Ribarroja tornà a mans de Jaume I i aviat trobem el senyoriu assignat als cofres del príncep Pere, el futur Pere el Gran. Veg. Robert I. BURNS, DB, 2, doc. n. 459 de 24 d'abril del 1263. En la dècada següent ja hauria passat a mans dels Riusech. "En Riusech per Ribaroya" és un dels cavallers cridats pel rei Pere en maig del 1277 contra la insurgència andalusina al regne valencià Veg. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran: segona part...*, cit., apèndix [1], doc. n. 68, p. 90.

708 ACA, CR, reg. n. 372, f. 187 r. i v., Barcelona, 2 de maig del 1323.

El fet és que l'any següent, el 15 de setembre del 1324, encomanava l'Infant a Guillem de Manresa "*de domo nostra*" i al jurisperit de València Arnau de Ça Morera que feren les investigacions pertinents i recolliren els arguments que per part seua podien bastir l'exigència de responsabilitat presentada davant el fill de Pere Ferrandis (II) en la seua qualitat d'hereu dels drets i obligacions del pare que aleshores havia professat en l'orde dels predicadors. Així "*visis presentibus [...]jetis et raciones, quas intendatis super hiis nos habere, transmittatis nobis, sub nostris sigillis inclusas, ut, visis ipsis causis seu racionibus, possimus, super predictis, secundum iusticiam providere*".⁷⁰⁹

Un interessant document del rei Jaume II ens aporta algunes pistes, una mica confuses, sobre els temples de la baronia de Bunyol. Així, podem remarcar la probabilitat que Macastre, Bunyol i Setaigües comptaren també amb algun temple primitiu que podem intuir a partir d'algunes frases del text de maig del 1308, encara que s'hi refereix en termes de desig o possibilitat. La disposició fa referència al pagament de les primícies que aviat veurem i recorda que afecta als tres llocs esmentats on "*sunt ecclesie ordinate vel debent ordinari*". Demana també que en nom seu, és a dir, del rei, requerisquen els seus oficials al bisbe que consagre esglésies als llocs referits de tal manera que procuren el servei de Déu i el remei de les ànimes del rei Jaume I i dels seus successors.⁷¹⁰

Malgrat l'existència de referències diverses a la rectoria de Bunyol no tenim constància de població cristiana en cap moment en el període per nosaltres estudiat com ja hem comentat. Per a ser més exactes caldria precisar que podem imaginar una reduïda guarnició a càrrec de la fortalesa comandada per un alcaid i constatar alguna referència aïllada d'oficials de la senyoria amb onomàstica cristiana que podien ser residents i algun propietari agrícola que podem considerar rendistes o inversors. Tot i això són nombrosos els documents que fan esment a un "rector de Bunyol" expressió que podem atribuir al fet que

709 ACA, CR, reg. n. 374, f. 107 r. i v., Barcelona, 19 de setembre del 1324.

710 ACA, CR, reg. n. 205, f. 164 r., València, 17 de maig del 1308.

es tractara d'identificar el rector amb la denominació genèrica del senyoriu o simplement de referir-lo com a titular de la vila més important de la baronia encara que constatem la seua residència habitual en la vila veïna de Setaigües que, com sabem, és un lloc exclusivament habitat per cristians.⁷¹¹ No és descartable, però, l'existència d'un lloc de culte a Bunyol, molt probablement al recinte de la seua fortalesa, tal com podem deduir també de la disposició de Jaume II del 1308 que ara véiem, encara que la prova documental definitiva ens la dóna el testament del comte Jaume I d'Urgell redactat en l'any 1344 que ordena l'erecció d'una capella precisament al recinte del castell dedicada a santa Maria amb un capellà dotat amb 250 s.b., el *ius patronatum* de la qual correspondrà al senyor del castell, i s'hi mantindrà una lluminària perpètua i un ciri mentre es diga la missa diària *ab intio prefacii... usque Corpus Christi sumatur* al temps que proveïa també d'una *lampade que ardeat nocte dieque ... ante altare beate Marie capella castris de Chiva* que ens permetia de confirmar novament l'existència d'una capella castral a Xiva que ja coneixem com hem vist més amunt.⁷¹² Tanmateix el desitjat o proposat, si més no, temple de Macastre no ha deixat cap altre rastre documental per la qual cosa l'hem de considerar de moment com un simple projecte adreçat a relaxar les tensions amb la diòcesi per part de Jaume II i ben poca cosa més.

Ja hem advertit al voltant del *castrum* de Bunyol que el delme eclesiàstic havia estat venut a canvi d'una contribució anual i amb una limitació temporal important ja que es feia "*omnibus diebus vite vestre*". I també de quina manera era encara objecte de controvèrsia quaranta-vuit anys després d'on, lògicament, podem deduir que el pacte del 1260 signat pels bisbe i capítol hauria estat reinterpretat a la mort del primer Pere Ferrandis pel seu fill a desgrat de la clàusula temporal de la primitiva venda del delme complet.

711 Ho comprovarem aviat en la visita pastoral del 1401 més endavant.

712 CX, doc. n. 16.

No és pas, ni de bon tros, l'única manifestació dels conflictes per la percepció del delme diocesà que coneixem. Els acords sobre el delme de Xiva signats pel bisbe i el capítol amb els representants de la futura senyora del lloc, Teresa d'Entença, en l'any 1314 no degueren haver apaivagat definitivament les disputes sobre el seu càlcul i la seua repartició ja que poc temps després, a final del mes de juny del 1316 entra en escena l'Infant Alfons. El jove comte d'Urgell i vescomte d'Àger, casat ja amb l'hereva de Xiva, escriu al seu procurador en les senyories de Bunyol i de Xiva, Enric de Quintavall, per tal de fer-li saber que ha pregat al bisbe de València, Ramón Gastó, que havia reclamat l'entrega del delme dels andalusins de Xiva, perquè esperés, per tal de resoldre sobre aquesta percepció, que es pogueren veure personalment cosa que ocorrerà en breu, segons anuncia, i determinaran junts a qui correspon. Les ordres adreçades al procurador són ben estrictes i clares: si el bisbe accepta d'esperar, que culla el delme i el pose en lloc segur i si no ho vol acceptar que impedisca que molesten els xivans i no ha de consentir "que als dits homes puxe esser feyt tort ans los mantenits en lur dret e en ço que han acostumat totstemp ab los antecessors nostres".⁷¹³ Una ordre valenta que no aconseguí d'evitar la insistència del bisbe que meresqué una nova missiva de l'Infant feta el 23 de juliol del mateix any a ell i al seu procurador, el cavaller Quintavall.⁷¹⁴

Una nova mostra de resistència a fer efectiu el pagament del delme diocesà va provocar la intervenció de l'Infant Alfons en novembre del 1324. El batlle del lloc rebé ordres estrictes perquè forçara els musulmans i l'alamí de Xiva a fer front al delme de la verema, el blat i el vi al veí d'Albal, Arnau Plana que havia arrendat les rendes decimals.⁷¹⁵

713 ACA, CR, reg. n. 416, f. 81 v., Balaguer, 29 de juny del 1316.

714 ACA, CR, reg. n. 404, f. 29 v. - 30 r., Montblanc, 23 de juliol del 1316. El foli es troba malmés i no he pogut llegir més enllà d'algunes paraules soltes tot i que s'hi identifica l'interlocutor i la temàtica d'ambdues comunicacions adreçades al bisbe i al procurador de l'Infant.

715 ACA, CR, reg. n. 374, f. 147 v., Lleida, 8 de novembre del 1324.

De bell nou va esclatar la rebel·lió envers el pagament del delme diocesà ara en la baronia de Bunyol. En juny del 1325 l'Infant Alfons es va dirigir a l'almirall i als musulmans de Bunyol, Macastre, làtova i Alboraiç i dels altres llocs de la Foia per tal d'advertir-los que ha escrit a l'alcaid de Bunyol perquè els obligue a pagar al bisbe els delmes que exigia ja que la seua negativa s'havia produït "*in maximum dicte ecclesie periudicium et gravamen*". No calia pas recordar-los que el pagament s'havia de produir "*retenta tamen tertia parte decime vobis nostro nomine quam de dicta decima recipere debemus*". En idèntics termes escrigué un altre document adreçat a l'alcaid a resultes de la consulta haguda de la cúria del comte que insistia novament en l'obligació "*iuxta sentencie bone memorie domini Iacobi proavi nostri continenciam et tenorem*".⁷¹⁶ Poc temps després, pel mes de juny del mateix any, algú tractava d'equivocar-se en el càlcul del deute reclamat ja que el senyor hagué de precisar, però, atenent una súplica dels musulmans "*vallis nostre de Bunyol*" que no hauran de pagar per delme i primícia més que "*alii sarraceni regni valencie nobilium et militum eiusdem regni dominis eorum prestant et prestare actenus consueverunt*".⁷¹⁷

Tot i això en desembre del 1332, Alfons, ara ja coronat i encara governant els senyorius del seu encara massa petit fill segon, Jaume (I) d'Urgell, escriu a l'aljama de *Bunyol et eius Foye* per tal d'atendre les súpriques d'uns andalusins aclaparats -"*oppersi*"- per diverses contrarietats encadenades i entre aquestes la recent actualització d'un nou deute contret amb el bisbe i el rector per raó de "*decimam et primiciam quas a nonnullis annis contra de mandato nostro ecclesie exsolvere habuistis preter aliam decimam quam nobis exsolvitis et exolvere tenemini*". El text ens permet ara de constatar la coexistència de les dues "dècimes", la diocesana i "l'altra dècima", la senyorial que ens confon en alguns altres texts. Aquest document ha estat abans al·ludit per explicar una de les

716 ACA, CR, reg. n. 373, f. 154 r. i v., València, 2 de maig del 1325.

717 ACA, CR, reg. n. 391, f. 62 r. i v., Daroca, 23 i 22 de juny del 1325 respectivament.

Dos documents copiats seguits.

diverses remissions del pagament de la quèstia que, al cap, fou la mesura triada per tal de apaivagar la desesperació del habitants del terme.⁷¹⁸

El terç senyorial és a voltes objecte de cessió per part del senyor per tal de beneficiar algun súbdit o “agrair-li” algun servei tal com després comentarem. El beneficiari pot ser un oficial senyorial com mostra el document de novembre del 1322, en el qual podem comprovar que l’Infant Alfons féu donació a Martí Gil de Peralta del terç delme dels fruits i collites de les terres que tinguera a Xiva.⁷¹⁹ Era Martí Gil un vassall ben estimat que havia prestat serveis al seu senyor com a titular de l’escrivania del lloc i com a lloctinent de l’alcaid com hem vist en altres apartats. Aquest personatge apareixia també en la carta de poblament del 1303 entre el llistat dels pobladors que s’hi ressenyen com a heretats com ja vam advertir.

Com adés avançàvem a Xestalgar la carta pobla del 1284 recull la cessió que el senyor fa als seus vassalls de la part a ell li pertoca del terç delme encara que se’n reserva la part que correspon als ramats, “*las cabanas*” com diu el text. Una altra singularitat important de la carta de poblament d’aquesta baronia és l’ordenació que s’hi fa al voltant del procediment que s’ha de seguir per al pagament de les exaccions eclesiàstiques com ja hem vist. En primer lloc que “*los moros mesuren e contenen tot el pan o lino o otras cosas a una man d’entró que tot sea contado o mesurado, dando como y tocará al senyor so part*”. Una vegada retribuït el senyor amb la partició dels fruits que el document estableix “*de la part que fincara al moro que pague la deçma e la primicia segunt que y tocará al vispe ni al capellà de Xulella, retinendo sí el moro por assí el terç que-l lexa el senyor*”. En aquest cas la base de càlcul del delme episcopal no sembla tenir cap relació amb els guany senyorials i sí amb la producció del camperolat, això sí, després d’haver satisfet la partició prevista amb el senyor.

718 ACA, CR, reg. n. 485, f. 275 r., València, 11 de desembre del 1332.

719 ACA, CR, reg. n. 387, f. 158 r., València, 9 de novembre del 1322.

A la vista del text, és evident que els andalusins tenien raó quan en setembre del 1322 s'oposaven a l'exigència de contribuir amb al pagament del terç delme. El senyor, el comte Alfons, escrigué al seu procurador Guillem de Manresa atenent la reclamació del musulmans de Xestagar que deien estar exempts del terç delme de les collites i ordena que els ajorne l'import de l'any present mentre intenten demostrar aquell privilegi.⁷²⁰

Les notícies sobre la quantificació de l'exacció eclesiàstica són escasses encara que ens permeten algunes consideracions. Entre les dades que hem pogut obtenir dels comptes de l'administració del *castrum* de Bunyol mentre romania encomanat a la reina Blanca s'hi recull que els dos terços del delme que corresponien al bisbe i capítol diocesans pujava als 1.000 s. Es tracta dels comptes relatius a l'exercici de l'any 1306 encara que el resum de les rendes del senyoriu del 1315, ja citades també, consignen aquesta mateixa quantitat.⁷²¹ A partir d'aquestes xifres podem calcular que es corresponen amb una base imposable de la producció delmable d'uns 15.000 s.

720 ACA, CR, reg. n. 386, f. 140 r. i v., València, 23 d'octubre del 1322.

721 Veg les nostres notes 537 i 538.

b) Les primícies parroquials

Al voltant de la regulació de la percepció de les primícies, el ventall de conflictes es multiplica arreu dels territoris d'ambdues baronies. Ja coneixem el document de Jaume II del 1308 que ens recorda el vincle entre l'erecció de temples, que ordena bastir si encara no existeixen, el nomenament de rectors i el pagament de les primícies. Tot i això, el mateix rei Jaume II, poc temps abans de traspasar l'administració del senyoriu de Bunyol a l'Infant Alfons amb motiu del seu matrimoni, es va adreçar al lloctinent del procurador i al batlle general al regne de València i els altres oficials per indicar-los que davant la queixa dels bisbe, capítol i clergues de la diòcesi perquè alguns llocs de sarraïns es neguen a fer efectiu el pagament de les primícies ha reunit el seu consell i ha examinat la sentència del seu avi Jaume I i ha arribat a la convicció que efectivament els clergues tenen raó tal com ocorria en altres llocs en relació amb el delme.⁷²²

No era pas la primera vegada que es dirimia la percepció de les primícies. El 13 de març del 1308 la reina signava una ordre dirigida al seu batlle Ponç de Soler i als alcaids "*locorum nostrorum de Bunyoll, de latava, d'Alboraix et de Macasta*" perquè obliguen als habitants d'aquests llocs a entregar al rector de Bunyol, Pere Sunyer, les primícies.⁷²³ El document recull inserida una disposició del seu marit, el rei Jaume II, feta tres dies abans i adreçada al mateix batlle de la reina que contenia la mateixa ordre basada per un costat en el pacte signat pel seu avi, el rei conqueridor i el bisbe Ferrer. Encara argumenta el monarca l'existència d'una sentència "*lata super restitutione facienda, dicto rectori de eo*

722 ACA, CR, reg. n. 154, f. 205 v. - 206 r., València, 28 de juliol del 1314. Es tracta de dos documents copiats l'un darrere l'altre referit el primer a les primícies i el segon al delme eclesiàstic.

723 Pensem que la utilització del plural per a referir-se al destinatari de l'ordre respon únicament al fet de constituir un formulisme imprecís. Només les fortaleses de Bunyol i Macastre tenien un alcaid al front.

quod dictus nobilis, ex dicta primicia receperat a sarracenis dictorum locorum". La resolució havia compelt l'antic senyor de Bunyol, Pere Ferrandis, a fer efectiu al rector d'aleshores, Pere March, l'import de les primícies que havia rebut dels musulmans. El baró se n'havia embutxacat la part que havia de rebre el rector. En qualsevol cas el funcionament de l'arxiu del rei ha estat posat a prova ja que s'hi argüïx "*de quibus conveniencia et sententia predictis in cancelleria nostra extitit facta fides*". Les reclamacions dels rectors vénen, doncs, de lluny.

En l'any 1318 el conflicte pel pagament de les primícies tenia tres fronts importants ja que a Xiva, Setaigües i Bunyol s'havien obert plets a instància dels rectors que reclamen un pagament que romandrà encara en suspens. A final del mes de febrer l'Infant ha encomanat a un jutge de la cúria del rei, Pere de Vilarrasa, que sentencie en els litigis entre Pere Sunyer, rector de Bunyol amb els musulmans del lloc i entre Bernat d'Alcolea, rector de Xiva, amb els seus corresponents veïns també musulmans. A les acaballes de juliol s'hagué d'adreçar al seu procurador, Enric de Quintavall, per indicar-li que ha decidit d'atendre la súplica de l'aljama de Bunyol en el sentit de no obligar-los a fer efectiu cap pagament mentre es resol el plet que, com és evident, romanía pendent de sentència. El document ens aporta ara la valoració de la reclamació parroquial ja que el rector "*petit ab eis illos sexcentos solidos quos annuatim ab eis, racione primicie, percipere consuevit*".⁷²⁴ Imaginem que la sentència va donar la raó als rectors de les parròquies encara que cinc anys després, de bell nou, l'Infant escrigué al seu procurador perquè els andalusins de Bunyol i La Foia es negaven encara a pagar les primícies "*de omnibus bonis que iamdictis sarracenis colliguntur*" tot i les disposicions reials, com ara veurem.⁷²⁵

724 ACA, CR, reg. n. 404 f., 149 r. i v., València, 25 de febrer del 1318. El document de juliol al reg. n. 363, f. 33 v., Barcelona, 23 de juliol del 1318.

725 ACA, CR, reg. n. 372, f. 154 r., Barcelona, 14 de març del 1323. La quantificació del pagament anual de les primícies ens condueix a una base imposable superior a la que havíem calculat per al delme. Si apliquem la raó més comunament acceptada que el

Els documents palesen una perpetuació del conflicte al voltant del pagament de les primícies per part de les aljames i mostren també una posició vacil·lant -hom diria que una mica distant- per part de la senyoria. Així, en febrer del 1322, el comte es va adreçar a l'alamí i a l'aljama de Xiva perquè volia escoltar de primera mà *"de causis quibus cessastis dare primiciam quam petit venerabilis episcopus Valencie i loco de Xiva"* i els demana que *"visis presentibus, veniatis ad Nos"* per tal d'aclarir-ne els motius al·legats.⁷²⁶

A final de novembre del 1322, l'Infant encara insistia al seu procurador d'aleshores, Guillem de Manresa, que havia d'atendre la demanda feta pel rector de Bunyol que reclamava el seu dret a percebre les primícies dels *"sarraceni possessiones seu hereditates habentes in termino loci predicti"*. Els musulmans de Bunyol i de La Foia actuaven a ulls del rector *"maliciose ac indebite"* incomplint les ordres dictades pel monarca amb anterioritat *"et contra mandatum domini regis contentum in quadam eius carta inde facta contradicunt dare primicias rectori prefato de dictis hereditatibus seu terris quas excolunt in termino dicti loci"*. Les ordres semblen terminants en el sentit d'obligar-los a atendre la demanda del rector.⁷²⁷ No obstant això, els dubtes, tal volta interessats, pervisqueren encara ja que pel març següent el procurador de l'Infant rebé ordres seues en sentit contrari considerant que la demanda del rector es produïa *"contra forum et contra consuetudinem hactenus observatas ... in loco et terminis dicti loci de la Foya"*. En aquesta ocasió, resol l'Infant que davant les intencions del rector envers els musulmans de la baronia de Bunyol *"minime compellatis aut compelli per aliquem vel aliquos ... permittatis"*.⁷²⁸ Amb molta probabilitat,

pagament responia a una proporció del 1/35 de les rendes afectades, els 600 s. es corresponen amb un total de 21.000 s. de base imposable, una quantitat molt superior als 15.000 s. que deduïem d'un delme estimat en 1.500 s. Potser aquest diferencial rau per sota d'aquesta particular resistència mostrada envers la pretensió del rector de Bunyol.

726 ACA, CR, reg. n. 367, f. 39 v., València, 16 de febrer del 1322.

727 ACA, CR, reg. n. 372, f. 11 v. - 12 r., València, 27 de novembre del 1322.

728 ACA, CR, reg. n. 372, f. 154 r., Barcelona, 14 de març del 1323.

tota aquesta actitud resistent de les aljames, si més no per al cas de la de Bunyol, ha pogut derivar del fet que els dos Pere Ferrandis, pare i fill, consideraven “comprades” les exaccions eclesials i se’n feien càrrec sense que intervinguera l’aljama

Comprovarem ara que la pobresa de la rectoria de Bunyol romanía dependent d’un rector que viu a Setaigües encara a principi del segle XV. En aquest mateix sentit podem ací adduir el resultat de la visita pastoral més antiga conservada, de l’any 1401, que recull l’observació següent per al cas de Bunyol:

“Dixit vicarius de Septem Aquis quod in loco de Bunyol est ecclesia, sed non est ibi reconditum Corpus Christi eo quia ibi sarraceni morantur et non sunt nisi duo vel tres casati christianorum”.

La visita al temple, que creiem que es tracta de la capella erigida al castell, és informada pel vicari de Setaigües interpel·lat pel visitador i encara prossegueix que *“in ecclesia ipsa sunt fontes baptismales tot precissant que aqua portatur de Septem Aquis ad babtizandum advenientis causa subditis”*. La resolució del legat diocesà davant d’un panorama tan llastimós és, tot s’ha de dir, una mostra de pragmatisme ja que *“providit quod Corpus Christi non reconderetur ibi nec aqua babtismale nec crisma quia loci est sarracenorum”*.⁷²⁹ Tornem a comprovar que la capella de Bunyol és atesa pel rector o el vicari que resideixen a Setaigües d’on cal portar fins i tot l’aigua baptismal les comptades ocasions que s’hi requeria.

729 Milagros CÀRCEL ORTÍ, J. Vicente BOSCA CODINA, *Visitas pastorales...*, cit., p. 284-285.

2.1.3 La destinació i la gestió de les rendes

Una vegada repassada l'extrema diversitat que acabem d'observar quant a les fonts de renda que han de proveir els guanys dels senyors cal fer una mirada, sempre condicionada per la naturalesa de la documentació analitzada -i per l'atzar de la nostra recerca- per tal d'esbrinar quines podem considerar les principals destinacions de l'exacció practicada sobre el treball, la producció i el patrimoni dels vassalls i de les comunitats dels senyorius de Xiva i Bunyol. Com hem reiterat, amb molt poques excepcions, el gruix de les informacions provenen de documents produïts en el primer terç del segle XIV i sobretot del període en què els comtes d'Urgell i vescomtes d'Àger, els Infants Alfons i Teresa ensenyorejaren les nostres dues baronies.

Com és natural, la diversitat que podem esperar de les múltiples i variades exigències de la vida quotidiana dels senyors i les despeses que comporta resten, en gran mesura, fora de l'abast de la tipologia documental de què hem disposat. Tot i això comptem amb un conjunt ample de notícies relacionades amb la utilització dels recursos extrets que ara revisarem. I entre totes destaquem les provisions de terra i de rendes que són assignades en agraïment per certs serveis prestats la naturalesa dels quals no sempre podem aclarir encara que, de ben segur, justificaren amb tot de justícia la generositat senyorial, la mateixa de la qual romangué exclosa la pràctica totalitat dels seus vassalls. Col·laboracions, ajudes, amistats, familiaritat o prestació de serveis i atenció de comandes de diversos tipus van ser recompensades amb cessions de rendes monetàries o en espècie, assignacions de violaris i atorgament de franquícies. També tindrem ocasió de recomptar algunes de les principals despeses relacionades amb l'aparat militar, exactiu i administratiu de les senyories i senyaladament la retribució dels oficials que n'eren a càrrec.

Ja coneixem la plurifuncionalitat de la renda obtinguda en la baronia de Bunyol en aquells primers anys després de l'adquisició del senyoriu pel rei Jaume

II en l'any 1304. La casa de la reina, les cases dels infants, la del rei reberen en aquell període comprés entre els anys 1304 al 1314 els beneficis derivats de l'explotació del recursos de tot tipus provinents d'aquestes terres encara que bona part del període romangué sota l'administració de la reina Blanca d'Anjou. També sabem que al llarg dels dos darrers anys de vida de la reina el senyoriu de Bunyol va passar a formar part del seu "*dodarium*" particular arran d'un ajustament motivat per la necessitat de proveir el projecte matrimonial de l'aleshores primogènit, l'Infant Jaume amb la princesa castellana Elionor. També hem explicat amb anterioritat que el 10 de novembre del 1314, el casament de l'Infant Alfons, per a qui en principi havia adquirit son pare la baronia quan era només un xiquet de poc més de 4 anys, li va permetre disposar finalment de la baronia de Bunyol per tal d'arrodonir el riu de rendes que configuraven l'aixovar de la seua jove esposa: el comtat d'Urgell, la baronia d'Antilló, la baronia d'Alcolea i altres pertinences a Aragó i les baronies de Xiva, Xestagar i Mançanera.

Les cartes nupcials, però, recolliren unes consideracions molt particulars que afectaven el potencial rendístic d'aquestes dues darreres senyories així com d'algunes altres d'aragoneses i també de navarreses. En efecte, les rendes d'aquests llocs, i fins i tot la possibilitat que foren venuts, derivaven de les disposicions contingudes als testaments dels avantpassats de Teresa d'Entença: son pare Gombau i el seu avi patern Bernat Guillem (I). Farem ara una ullada a un seguit de qüestions relacionades amb la destinació de les rendes baronials. Començarem precisament per revisar un conjunt de disposicions relacionades amb el compliment de les voluntats testamentàries que adés recordàvem. Seguidament, farem un repàs de les despeses d'administració i les inversions de què hem pogut trobar notícia i finalment analitzarem un grapat d'informacions relatives a cessions de rendes, assignacions i legats en moneda i en espècie o entregues d'heretaments que afectaren com veurem a fidels servidors de la casa dels Infants, membres de la cúria del comte o vassalls estimats que havien prestat serveis diversos.

Abans de res, cal aclarir algunes decisions marcadament transcendents. El període de govern de les baronies de Bunyol i Xiva, és a dir els anys compresos entre el 1314 i el 1327, presenta, però, un parell de singularitats en relació amb la funció desenvolupada pel botí rendístic que volem destacar. Per un costat en l'any 1320 el comte Alfons va resoldre assignar a la seua esposa totes les rendes provinents de Bunyol i Xiva amb algunes, poques, limitacions. La raó ens és, tanmateix, desconeguda ja que cap dels documents que hi fan menció no conté cap referència en aquest sentit. Probablement la raó d'aquesta decisió tindrà alguna relació amb una modificació de l'esponsalici recollit en les cartes nupcials que signaren els contraents l'endemà de la celebració del matrimoni en la catedral de Lleida. L'Infant reial havia de posar a disposició de la seua estimada Teresa 100.000 s. j. i, per tal de garantir el compromís, va empenyorar algunes possessions del vescomtat d'Àger, concretament els castell i viles de Castelló de Farfanya, Tartareu i Ós.⁷³⁰ El fet és que en aquells anys les terres del vescomtat van ser objecte de certes disputes per un conflicte amb Ramon Folc de Cardona que no es va, però, perllongar massa ja que, en arribar el jurament de l'Infant Alfons com a primogènit, l'enemic del Cardona esdevingué tot un futur rei amb qui no convenia mantenir aquesta mena de relacions. També hi va haver seriosos problemes derivats de la recurrència de les reclamacions sobre el territori d'Àger de mà del comte de Foix que se seguiren de la mort del vell comte Ermengol X d'Urgell.⁷³¹ Certament, aquestes convulses circumstàncies pogueren influir en una redistribució dels drets que havien de sustentar un esponsalici de la comtessa que podia haver-se vist amenaçat. Encara que els textos que hem pogut trobar no permeten resoldre amb claredat la data d'aquesta reassignació i l'entrega de les rendes de Xiva a la Infanta comptem, tanmateix, amb alguns indicis que s'hauria esdevingut en la primavera de l'any 1320. Significativament, un document del 30 de maig d'aquell any que es dirigia al procurador de l'Infant,

730 CX, doc. n. 11.

731 Francesc FITÉ i LLEVOT, *Recull d'Història de la Vall d'Àger*, Centre d'estudis de la Vall d'Àger, Àger, 1985, p. 238-239. També Santiago SOBREQUÉS, *Els Barons...*, cit., p. 74.

Enric de Quintavall, per trametre-li una resolució, recull una correcció ben oportuna. La *inscriptio* permet apreciar l'esmena feta al voltant de les atribucions del destinatari de les ordres de manera que on inicialment deia "*militi et procuratori locorum de Bunyol et de Chiva*" ha estat alterat mitjançant el raspat de la tinta i la cancel·lació amb una ratlla i convertit en "*militi et procuratori loci de Bunyol et de Chiva*". És evident que l'escrivania encara no es mostrava resolta a l'hora de reflectir-hi la nova distribució de funcions dels oficials dels comtes que es devia haver produït recentment.⁷³²

No trigarà gaire, però, el comte a assignar a Teresa les rendes també de Bunyol. De fet un document del 8 de gener del 1321 ja recorda haver assignat amb una anterioritat que no precisa aquelles rendes. El text copiat dues voltes al mateix registre recull efectivament l'expressió "*dedimus, et assignavimus inclite et karissime consorte nostre domine Theresie, Comitisse Urgelli, pro provisione domus sue, omnes redditus exitus et proventibus colonias et alia qualibet iura dicti loci de Bunyol et de la Foya*" amb algunes limitacions referides a l'exercici de la jurisdicció criminal com més endavant veurem.⁷³³

L'altre important esdeveniment en relació amb les rendes de les baronies de Xiva i de Bunyol va ser la constitució de sengles garanties per tal d'obtenir dues importants aportacions que el comte necessitava per a fer front a les despeses de l'empresa de la conquesta de Sardenya. El bisbe de València retingué les rendes del senyoriu de Bunyol després d'haver entregat una forta

732 ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 r. i v., Lleida 30 de maig del 1320. Aquesta alteració, però, potser represente la nova distribució en la disposició de les rendes d'ambdues baronies i no tant cap canvi en la figura del procurador, que com veurem més endavant fou portat a cap per la comtessa en la primavera del 1322. De fet, un document signat a Calataiud el 15 de juliol d'aquell any 1320 copiat molt a prop al mateix registre (f. 18 v. - 19 r.) torna a emprar la fórmula "procuratori nostro locorum de Bunyol et de Xiva".

733 ACA, CR, reg. n. 419, f. 39 v. i 42 v. Ambdós documents estan datats a Osca, 8 de gener del 1321. Els dos documents indiquen haver estat també enviats a Albalat de Cinca i a Albesa ("similis fuit facta...").

suma, 120.000 s., al comte d'Urgell. Per la seua part, el senyoriu de Xiva fou empenyorat al conseller de l'Infant, Bernat de Libià, que havia prestat una altra quantitat important; en aquest cas 73.000 s.

Com és lògic, aquestes operacions financeres invalidaren l'anterior assignació de les rendes d'ambdós llocs feta a la Infanta en raó, creiem, del seu dot esponsalici. De manera que en la primavera del 1323 Alfons hagué d'ordenar noves assignacions a la seua esposa en un document signat en els preparatius del viatge a Còrsega i Sardenya. El 28 de maig d'aquell any arran la hipoteca de les rendes de Bunyol per a cobrir el préstec del bisbe de València, Ramon Gastó, li foren assignades a la comtessa rendes i drets, amb l'acostumada excepció de les derivades de l'exercici de l'alta jurisdicció, dels llocs de Pons, Claramunt, Àger, Os, Tartareu, Linyola i altres.⁷³⁴

734 ACA, CR, reg. n. 389, f. 28 v. - 29 v., ("Apud") Port Fangós, 28 de maig del 1323.

2.1.3.1 Rendes hipotecades

Les rendes de Xiva i les de Bunyol ja havien estat objecte de retenció per a fer front a un préstec que en l'any 1318 va fer el bisbe al comte com ja hem vist i que podem apreciar clarament com una primera hipoteca.⁷³⁵

Tenim notícia del tracte amb Bernat de Libià en la primavera del 1325. El pacte consistí a empenyorar les rendes de Xiva a canvi d'un préstec, com déiem, de 73.000 s. que els comtes (signen tots dos conjuntament) es comprometeren de tornar inicialment en un termini de vuit mesos que hagueren d'allargar-se, mitjançant una renovació del pacte, fins als tres anys. Aquest primer acord signat el 6 de març d'aquell 1325, tanmateix, preveia una compensació pel temps que poguera retardar-se la restitució del préstec de manera que assignava altres 3.000 s. anuals addicionals per al cas. També aprofiten els Infants el compromís de reintegrament del préstec per incloure un sospitós compromís anterior de la cúria del rei que ascendia a 7.000 s. de manera que la penyora de la baronia de Xiva afectava directament a un total de 80.000 s. L'operació inclou també una altra disposició estranya ja que estableix un pagament de 3.000 s. "*per labor administracionis*" corresponent al període inicial de vuit mesos i encara altres 4.000 s. anuals en el cas que no s'haguera pogut redimir la penyora en aquell termini.⁷³⁶

735 Veg. la nostra nota n. 666 i el text. ACA, CR, reg. n. 418, f. 31 r., València, 8 de gener del 1318. El comte, atenent el fet que Enric de Quintavall s'ha constituït en deutor dels 4.000 s. que el seu senyor devia al bisbe de València per un préstec, concedeix al procurador que retenga les rendes corresponents de Xiva i Bunyol i els seus termes des del mes de gener mateix encara que haurà d'exceptar les despeses dels alcaïds (les retinences) i dels oficials a càrrec dels castells i la seua provisió.

736 ACA, CR, reg. n. 427, f. 4 r.- 5 r. (2ª num.), València, 6 de març del 1325. Repetit en reg. n. 420, f. 146 v. -147 v., València 6 de març del 1325.

Dies després, el comte, compromés com estava d'alliberar del vincle feudal els seus vassalls, es va dirigir amb sengles cartes als cristians i als musulmans de Xiva per demanar-los que prestaren homenatge de fidelitat al seu prestatari a qui havia empenyorat la baronia. Quant als cristians ha decidit que “elegats VI prohomes que venguen denant Nos los quals aien plen poder et sindicat de tots cristians de Xiva e de son terme de fer al dit En Bernat de Libià sacrament e homenatge e totes altres coses que sobre lo dit fet sien menester ne Nos vulam”. No hi haurà molt temps a trigar perquè havien de procedir “en tal guisa que demà que serà diluns o al pus luny dimarts per lo matí sien aquí ab Nos”. Segons recull el peu del document dels cristians amb el formulisme “*similis carta...*” els musulmans de Xiva van ser advertits mitjançant una comunicació adreçada a l'alamí i l'aljama sense cap altra precisió. Era el dia 17 de març del 1325.⁷³⁷

A final d'abril de l'any següent l'Infant escrigué “*Simoni de Palaciolo scriptori tabule armatorum nostre Valencie*” per ordenar-li que faça efectiu el pagament dels 3.000 s. que s'havia compromés d'entregar al seu conseller Bernat de Libià. En aquest cas, però, aquesta quantitat, es justifica en el fet que les rendes havien estat ja arrendades per endavant i també perquè s'havia excedit el termini inicialment previst de vuit mesos per tornar el préstec (“*Et quia redditus dicti castri iam erant venditi, concessimus dicto Bernardo dare 3.000 s. nisi usque ad VIII menses recuperaverimus dictum castrum*”). En aquest document les condicions del pacte que s'hi esmenten al·ludeixen a un nou termini de dos anys que, una vegada exhaurit sense haver-se produït la corresponent solució del deute contret pels comtes, suposaria l'entrega definitiva de la baronia pel preu de 80.000 s.

Així doncs, un nou acord pel que sembla havia allargat la durada del préstec i inclogué també una condició específica per la qual comprometien el prestatari a tornar el senyoriu tot acceptant com a pagament l'import del deute

737 ACA, CR, reg. n. 408, f. 50 r., València, 19 de març del 1325.

contret si eren els Infants capaços de complir el nou termini fixat. Es tractava, doncs, d'una venda a carta de gràcia. Com acabem de veure, la penyora de les rendes de Xiva tenia, però, un inconvenient ja que les rendes de la baronia estaven ja arrendades de manera que hagueren de compensar les insuficiències de la penyora amb una entrega afegida de 3.000 s.⁷³⁸

Finalment, es va produir la redempció de la penyora tal com mostra una nova anotació als registres de la cancelleria. Un any va trigar la solució del deute perquè fou el 13 d'abril del 1326 l'Infant comunicava al seu conseller Bernat de Libià que li ha enviat pel seu "*hostiarium*", Pere Guillem, aquells 50.000 s. a ell deguts pels quals tenia obligat el castell de Xiva. Ens cal imaginar que la resta del deute havia ja estat entregat de bestreta ja que el text inclou l'ordre corresponent perquè quan reba els diners haurà de restituir el castell a Guillem Serrà, cambrer major de l'Infant, ja que vol que en sigui custodi.⁷³⁹

Com hem vist, l'empenyorament de la baronia de Bunyol es va produir algun temps abans i no es va resoldre fins a molts anys després. Les primeres notícies les trobem en la primavera del 1323 encara que la intenció de vendre la baronia o aprofitar el seu potencial rendístic, i disposar-ne, per tal de proveir fons per a la conquesta la coneixem d'alguns mesos enrere. En aquest sentit cal adduir la carta adreçada pel rei Jaume II al seu fill, l'Infant Alfons, en què li suggereix la possibilitat de vendre Bunyol.⁷⁴⁰ En tot cas, el 16 de març signava l'Infant el reconeixement del deute dels 120.000 s.b. prestats pel bisbe de València, Ramon Gastó, per tal de fer front a les despeses del viatge a Sardenya i aquell mateix dia ordenava als seus alcaids dels castells de Bunyol i Macastre,

738 ACA, CR, reg. n. 421, f. 14 v. - 15 r., València, 29 d'abril del 1325.

739 ACA, CR, reg. n. 409, f. 23 r., Barcelona, 13 d'abril del 1326.

740 ACA, CR, reg. n. 341, f. 106 v. - 107 r., Barcelona, 23 de gener del 1323. Cit. Pere ORTÍ GOST, "Les alienacions del patrimoni reial i el finançament de la conquesta de Sardenya de 1323-1324", a M.T. Ferrer i Mallol, J. Muntgé i Vives i M. Sánchez Martínez (eds.), *La Corona Catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana*, CSIC, Barcelona, 2005, p. 239-272. Veg. la seua nota n. 17.

Bernat de Boxadors i Roderic Sans d'Aibar respectivament, que havien de fer efectiva l'entrega de les fortaleses al bisbe o a aquell que el prelat designara i per tal de procedir a la recepció i corresponent entrega de les fortaleses i, en conseqüència, absoldre els seus oficials del jurament de fidelitat i l'homenatge constituí una procura especial en la persona del seu conseller Pere de Boil. Com després veurem aquest procediment no va ser ben rebut per part de Boxadors, l'alcaid de Bunyol. Paral·lelament va encomanar al cavaller Enric de Quintavall que fes una estimació de l'abast aproximat que les rendes dels llocs compromesos suposava tot tenint en compte que "*procurator nostre in dicto castro cuilibet annis fuistis et per consequens valorem redditum et iurium predictorum novistis*".⁷⁴¹

L'alcaid de Macastre, que aleshores era el sobrecuiner de l'Infant, Roderic Sanç d'Aibar, rebé una ordre expressa el 6 d'abril perquè entregàs el castell sense cap dilació al seu procurador, Pere de Boil, i "*si magis opportunum fuerit, iamdicto procuratori episcopi predicti, loco nostro, tradatis*".⁷⁴² També els jurats, els prohoms, les universitats i aljames de Bunyol, Setaigües, Macastre i tots els llocs de la Foia reberen una comunicació senyorial amb la qual els assabentava que havia empenyorat els llocs al bisbe per 120.000 s. per al viatge a Sardenya i els ordena que l'obeïsquen a ell o al seu procurador Berenguer Gomir i els presten homenatge.⁷⁴³ Com sabem, les rendes de Bunyol i Xiva havien estat assignades per l'Infant a la seua esposa Teresa i en previsió que perillara l'aprovisionament de la casa de la dona, alguns dies abans, el 25 de març, va demanar l'Infant al seu prestatari, el bisbe, que entregués "*fideli expensori inclite Infantisse domine Teresie, karissime consortis nostre ac Comitisse Urgelli, Petro de Rippis, vel cui loco sui voluerit, cinc mille solidorum Barchinone quos sibi pro tertia quam idem expensor debebat recipere ex dictis redditibus prima die mensis*

741 ACA, CR, reg. n. 395, f. 131 r.-134 v., Diversos documents datats tots a Barcelona. El primer i l'últim el 18 de març i la resta el 16 març, sempre en l'any 1323.

742 ACA, CR, reg. n. 388, f. 88 v., Barcelona, 6 d'abril del 1323.

743 ACA, CR, reg. n. 388, f. 88 v. - 89 r., Barcelona, 6 d'abril del 1323.

*madii proxime instantis ad opus provisionis decus iamdicte domine Infantisse” ja que com adés advertíem “dicti redditus proventus et alia iura dicti castris assignati extiterant providimus tribuendos”.*⁷⁴⁴

Per procedir a l'entrega dels castells i els territoris al bisbe o al seu procurador, l'Infant havia comissionat al seu conseller Pere de Boil com ja hem vist. Tanmateix el protocol exigít en la tramesa de les fortaleses havia suposat algun entrebanc quan el mateix dia 25 de març rebé Boil una nova ordre en la qual es feia referència al fet que *“cum adhuc fieri non potuerit per eo quare dilectus consiliarius et maiordomus noster Bernardus de Boxadors dictum castrum nobis personaliter reddere volebat et habeat necessaria nunquam nobis reddiderit ipsum castrum”*. La insistència perquè procedira a l'entrega efectiva de les possessions empenyorades malgrat la resistència de Boxadors tenia una justificació contundent ja que *“peccuniam predictam que expeditioni nostri viagii in partibus ipsis multum prout scitis occurrerit necessaria”*. De tal manera que calia resoldre amb diligència perquè *“idem episcopus vobis pro parte nostra tradi faciat expedite cum aliter donec dictam possessionem integre habuerit complete tradere nolit eandem”*.⁷⁴⁵

Com adés déiem, la penyora de les rendes de Bunyol romanía encara ben viva anys després quan l'Infant havia ja assolit el tron de son pare. Així, deu anys després, el 22 d'octubre del 1333, el rei Alfons escrigué al voltant de la qüestió als seus homes i a la universitat de Bunyol que havia entregat al seu fill el comte Jaume I d'Urgell a qui teòricament havien de prestar jurament de fidelitat i el corresponent homenatge. El bisbe de València Ramon, però, encara tenia sota penyora el castell i els llocs per certa quantitat de diners pendents del préstec i a ell, en conseqüència, havien de, per dita causa, en realitat, prestar el preceptiu homenatge i promesa de fidelitat. Tanmateix, l'Infant Jaume, comte d'Urgell, tenia intenció de redimir la penyora. Adverteix, doncs, el rei que el nou senyor de

744 ACA, CR, reg. n. 388, f. 68 v., Barcelona, 25 de març del 1323.

745 ACA, CR, reg. n. 388, f. 89 r. i v., Barcelona, 6 d'abril del 1323.

Bunyol *“ad quem dictum castrum et locus spectare noscuntur ipsa luere intendit”*. De manera que *“in casu quo dictum castrum et locum, per dictum Infantem seu alium eius nomine redempti fuerint seu cum dicto episcopo cum precio quo ipsa obligata tenet conventum extiterit, et ipse episcopus vos absolverit a dictis sacramento et homagio, vos, iamdicto Infanti vel cui voluerit loco sui tamquam quemlibet, absolvimus ex nunc pro tunc ab omni homagio et fidelitatis sacramento quibus nobis sitis astricti seu modo aliquo obligati”*.⁷⁴⁶ Per tal d’afavorir les intencions del seu hereu al comtat d’Urgell i vescomtat d’Àger i a les senyories de Xiva i Bunyol, el monarca escrigué al bisbe explicant les intencions del seu fill amb qui s’havia d’acordar a l’hora de desempenyorar Bunyol. Li demana així que *“dicto Infante seu alio eius nomine vobiscum conveniente super precio quo dictum castrum et locum obligata tenetis eadem restituatis et desanparetis (sic) et restitui ac deseparari protinus faciatis eidem, absolvendo universitatem dictorum castrorum, loci et singulares ipsorum ab homagio et fidelitatis sacramento quibus ex causa premissa vobis astricti existant”*.⁷⁴⁷

746 ACA, CR, reg. n. 545, f. 81 v. - 82 r., Saragossa, 22 d’octubre del 1333.

747 ACA, CR, reg. n. 545, f. 82 r., Saragossa, 22 d’octubre del 1333.

2.1.3.2 Deutes i compromisos testamentaris

Una de les funcions millor representades en la nostra documentació en relació amb la utilització de les rendes correspon a la necessitat de fer front als inacabables compromisos testamentaris dels llegats dels Entença, encara que també comptem amb diverses informacions relatives a les disposicions de l'antic senyor de Bunyol Pere Ferrandis (I) que romanien pendents de resolució en el procés de l'adquisició feta al seu fill homònim pel rei Jaume II a final del 1304, tal com vam veure en la primera part d'aquest treball.

Recordem que vam fer servir els interessants testaments d'alguns personatges clau per a la nostra història de les baronies de Xiva i Bunyol que van ser copiats al Cartulari de Xestalgar ja profusament referit. Doncs bé, dos dels testaments corresponen a Gombau d'Entença i a la seua filla Teresa, la comtessa d'Urgell i hereva de Xiva i un llarg seguit de senyories que vam descriure i arrosseguen, al seu torn, el compromís de fer efectives les darreres voluntats dels seus avantpassats.⁷⁴⁸

La recepció de la senyoria de Xiva arran del matrimoni amb l'hereva del patrimoni Entença va representar una ocasió per aclarir comptes amb els marmessors de Gombau que havien administrat les rendes de la baronia. Així a final de l'any 1316 encara calgué demanar al procurador, per part de l'Infant, que "donets e liurets als honrats e discrets pebordre e sagristà d'Osca, marmessors o exequdors del testament del noble en Gombau d'Entença, ça enrera, o a qui elys volran en lur loch, vuit mil sous de reyals de València, los quals per Nos los són deguts per les rendes de Xiva del any prob passat".⁷⁴⁹

748 CX, doc. n. 10 i 14.

749 ACA, CR, reg. n. 416, f. 46 r., Saragossa, 20 de novembre del 1316. Malauradament no podem fer servir aquesta quantitat a efectes d'avaluar les rendes del lloc perquè no sabem el període de referència del deute pendent.

Les rendes procedents de les senyories de Xestalgar i Mançanera romangueren particularment destinades a satisfer aquells compromisos testamentaris tal com mostra el document reial d'abril del 1328 signat per Alfons el Benigne. El rei que havia rebut els llocs de Mançanera i Xestalgar llegats del testament de la seua esposa Teresa d'Entença com a hereu universal seu escriu als alcaids del llocs per comunicar-los que s'havia compromés amb la seua dona a executar les disposicions pendents dels testaments del seus avantpassats i per això ara li cal confirmar que continuen retingudes les rendes fins que acaben de satisfer-se els llegats disposats en les últimes voluntats de Gombau i Bernat Guillem, pare i avi respectius de Teresa. Les rendes dels llocs seran entregades als encarregats de liquidar ambdós testaments que són el confessor de la Infanta, el frare Guillem Jornet, i el seu escrivà de porció, Berenguer de Rajadell. Els oficials hauran doncs d'entregar a ells la totalitat de les rendes i percepcions sense esperar cap altre manament.⁷⁵⁰ Per una altra banda, en febrer de l'any següent, el 1329, va nomenar Bernat Fuster *“ad recipiendum computum rationem ab omnibus et singulis alcaidis, baiulis, aut aliis receptoribus seu detentoribus redditum et aliorum iurium locorum subscriptorum qui fuerunt dicte Infantisse videlicet de Chiva et alqueries suis, de Chest Algar, de Mançanera, de Antilion, de podio de Cinqua, de Clamosa, de Sant Mitier, de Morcat, de Solana, de Alarre et de Aviego et eciam de Alcoleya, de Hueso, de Rafals, de Castrolollito et aliorum locorum que fuerunt dicte Infantisse tenore presencium ducimus deputandum”*. Li atorga poders especials perquè exigís *“dati et recepti ab uno anno ante quam dicta Infantissa decessisset et, de inde in antea, a predictis et quolibet ipsorum, computum sive computa audiat et recipiat et ea diligentissime examinet et ipsa, si vobis visum fuerit, impugnando vel contradicendo et aliam viam que ad examinationem et receptionem dicti compoti utilia fuerint et necessaria faciatis”*. Haurà d'exercir un control minuciós dels comptes i assegurar-se de comprovar les declaracions dels oficials. Va rebre també poders específics perquè *“quos culpabiles inveneritis in predictis, pena*

750 ACA, CR, reg. n. 548, f. 188 r., Saragossa, 13 d'abril del 1328.

debita corrigere et punire". En aquella mateixa data escrigué també als oficials per comunicar-los el nomenament de Bernat Fuster i els especificà que li havien de permetre "*vendere triticum, ordium aut aliud bladum*" dels llocs als quals exerceixen.⁷⁵¹

Es tracta d'un parell dels molts documents que ocupen el registre n. 548 del rei Benigne que contenen un bon grapat de disposicions relacionades justament amb els testaments a què ens referim.

D'aquets manera, Guillem Jornet i Berenguer de Rajadell, en juliol del 1329, reberen ordre del monarca d'entregar als membres de la comunitat, al guardià i al convent dels Franciscans de Saragossa 700 s. j. deguts junt amb els marmessors de la Infanta per les misses que set frares del convent han de celebrar des del primer de setembre passat fins a febrer, és a dir sis mesos complerts, per les ànimes de la Infanta i dels seus parents.⁷⁵² Poc temps després, en novembre d'aquell any, els ordenava novament el rei que atengueren el pagament de certes disposicions testamentàries de Bernat Guillem i Gombau d'Entença fetes a favor del monestir i les monges de Sixena tal com reclamava la germana del rei i prioressa del monestir, la Infanta Blanca, que pel seu compte ho havia demanat de manera reiterada al marmessors de Teresa. Ho hauran de fer efectiu ara amb les rendes de Mançanera i Xestalgarr i sense cap dilació.⁷⁵³

El mateix Berenguer de Rajadell, un dels executors dels testaments dels esmentats Bernat Guillem i Gombau, rebé ordres de pagar també un deute contret per la Infanta amb Arnau Ramon, ciutadà de Tarragona ja mort com la deutora, per raó de certa quantitat de pa que havia entregat a la casa dels Infants segons constava documentalment (mostra la carta feta a Barcelona, 21 d'abril del 1326). Demana el rei ara que li siga pagat el deute als seus hereus del

751 ACA, CR, reg. n. 548, f. 191 r. i v. i f. 192 r. Són dos documents igualment datats a Saragossa, 24 de febrer del 1329.

752 ACA, CR, reg. n. 548, f. 194 v., València, 12 de juliol del 1329.

753 ACA, CR, reg. n. 548, f. 198 r. i v., València, 8 de novembre del 1329.

drets de la marmessoria dels nobles Entença d'acord amb els marmessors de la Infanta Teresa i això amb les rendes de Mançanera i Xestalgar tal com preveuen els testaments del cavallers.⁷⁵⁴

Les rendes de Mançanera es van fer servir també per a fer front a les despeses de les obres de la sepultura de la Infanta en l'església dels Franciscans de Saragossa. Així mateix les ordres del rei als marmessors testamentaris de la seua esposa comprenien també la institució de set capellanies en aquell temple de manera que *“de quibuscumque denariis penes vos seu aliquem vestrum existentibus ex redditibus, proventibus seu iuribus loci de Mançanera, predicta legata, guardiano et conventui domus fratrum minorum predictorum, visis presentibus, exsolvatis”*.⁷⁵⁵

Un altre llegat de la seua esposa va ocasionar una nova intervenció del rei que es comprometé, en abril del 1330, d'entregar 10.000 s.b. a qui fou escrivà de porció de Teresa, i ara és escriptor reial, Berenguer de Rajadell. De bell nou s'haurà de pagar del diners que vinguen de la marmessoria dels nobles Entença que com ja sabem havia estat encarregada al beneficiari mateix i al frare franciscà Guillem Jornet, ara confessor del rei. Hi serviran també en aquesta ocasió les rendes de Mançanera i Xestalgar. Com és preceptiu, s'haurà de comunicar el pagament al Mestre Racional de la cúria reial perquè hi prenga el compte corresponent.⁷⁵⁶

Geraldona de Ribelles, donzella de Teresa, havia estat agraciada amb un donatiu important al testament de la seua senyora. Els 8.000 s.b. del seu llegat s'havia de fer efectiu també a partir de les rendes provinents de Mançanera i Xestalgar tal com havia previst el testament. El rei Alfons escrigué a final de desembre del 1329 doncs als executors del testament de la Infanta i els ordenà el

754 ACA, CR, reg. n. 548, f. 202 r., Barcelona, 22 de març del 1330.

755 ACA, CR, reg. n. 548, f. 203 r., Barcelona, 27 de març del 1330.

756 ACA, CR, reg. n. 548, f. 203 r. i v., Barcelona, 26 d'abril del 1330.

pagament.⁷⁵⁷ No van ser ateses amb la diligència volguda les ordres reials ja que sis mesos després, a mitjan juny del 1330, i recordant aquesta ordre incomplerta va haver el monarca d'insistir-hi de manera que sense cap altra dilació s'hauria de fer efectiu el pagament de qualsevol ingrés relacionat amb les rendes de Mançanera i Xestalgar.⁷⁵⁸

Precisament en juliol d'aquell any 1330 van ser rellevats de l'administració de les rendes dels llocs Guillem Jornet i Berenguer de Rajadell que van ser substituïts per l'arquebisbe de Saragossa d'acord amb les ordres de la Infanta incloses al seu testament. El rei els ho va comunicar als alcaids i als homes de Xestalgar i Mançanera.⁷⁵⁹ Encara una nova ordre del rei de l'11 de març següent els ordenava que desistiren de la marmessoria dels testaments dels Entença que els havia encomanat anteriorment amb un document datat a Saragossa, el 13 d'abril del 1328. Havien de retre comptes amb Arnau Ballester, escriptor de porció del rei i comarmessor de la Infanta Teresa d'Entença, i entregar-li els diners, els llibres i els documents de la marmessoria.⁷⁶⁰ Aquest oficial reial havia rebut una comanda testamentària de la comtessa de manera que el monarca li va reconèixer els 1000 s. assignats al testament de Teresa sobre les rendes de Xestalgar que haurà de rebre per tota la seua vida cada any per la festa de sant Miquel. Ho fa, el rei en qualitat de marmessor del testament i com a pare i administrador del béns del seu fill Jaume, comte d'Urgell i fill comú de la Infanta traspassada.⁷⁶¹

Veiem, doncs, que és també el rei qui havia de disposar la provisió dels recursos que calgueren per tal de fer front als diversos llegats de la seua esposa que no compten amb cap indicació específica relativa al lloc del corresponent

757 ACA, CR, reg. n. 548, f. 200 v. - 201 r., València, 30 de desembre del 1329.

758 ACA, CR, reg. n. 548, f. 205 r., Lleida, 15 de juny del 1330.

759 ACA, CR, reg. n. 548, f. 205 v. - 206 r., Osca, 15 de juliol del 1330.

760 ACA, CR, reg. n. 548, f. 217 v., València, 11 de març del 1331.

761 ACA, CR, reg. n. 548, f. 219 v. - 220 r., València, 21 de març del 1331.

carregament. Les rendes de Xiva s'ocuparien de fer efectives diverses assignacions del testament de Teresa com ara els 15.000 s.b. que va atribuir a Pons de Vilaragut.⁷⁶² També el rei va ordenar al seu conseller i cambrer major Guillem Serrà i també alcaid de Xiva que de les rendes del lloc fera efectiva la promesa feta per la Infanta Teresa del donatiu que havia concedit a Clementina, filla de la seua nodrissa Maria Amargos. No era aquesta una disposició testamentària sinó una ordre incomplerta que havia signat abans de la seua mort (el document havia estat signat a Lleida el primer d'agost del 1326) en favor del matrimoni que havia de contraure Clementina amb Guillem Andreu de Mur(o). Guillem Serrà hagué de pagar de les rendes de Xiva la quantitat promesa.⁷⁶³ Com sabem, les rendes de Bunyol i Xiva encara que havien estat destinades a fer complir les disposicions testamentàries de Teresa, el ben cert es que romanien encara empenyorades i les recollia el bisbe de València. És per això que el rei Alfons va escriure al seu conseller i batlle general al regne de València, Joan Escrivà, perquè estigués atent que si el bisbe o els executors testamentaris volgueren vendre'n les rendes, ell, el batlle, o el seu lloctinent s'hi hauran d'interposar.⁷⁶⁴ Ens trobem, segons sembla davant d'una nova prova d'intervencionisme, en aquest cas del rei Benigne, que comporta la supervisió de la gestió d'unes rendes hipotecades.

De semblant manera, en febrer del 1329, també les rendes de Xiva van ser triades per tal de suportar un nou llegat de la Infanta. Es tracta ara dels 8.000 s. assignats a la seua dama Geraldona de Montseniu i assigna per al pagament les rendes i percepcions del terme de Xiva i ho notifica al seu administrador general de les rendes, Bernat de Pera i al Mestre Racional.⁷⁶⁵ I en juny del mateix any el rei novament va confirmar una ordre seua produïda poc abans de ser coronat

762 ACA, CR, reg. n. 548, f. 193 r. i v., València, 1 de maig del 1329.

763 ACA, CR, reg. n. 548, f. 190 v., Saragossa, 27 de desembre del 1328.

764 ACA, CR, reg. n. 548, f. 187 v., Montblanc, 28 de novembre del 1327.

765 ACA, CR, reg. n. 548, f. 191 r., Saragossa, 15 de febrer del 1329.

(Saragossa, 12 de novembre del 1327) relativa a un violari ordenat per la seua estimada Teresa en favor de la seua parenta "*Castallone uxoris Manuelis de Entencia*". Com que els 1.500 s.b. anuals estipulats "*non fuerunt assignatus locus vel redditus aliqui super quo vel quibus dictos mille quingentos solidos habere possetis...assignamus vobis dictos mille quingentos solidos super redditibus et aliis iuribus loci nostri de Chiva*".⁷⁶⁶

L'any següent, a final d'octubre del 1330, les rendes de Xiva hagueren de contribuir a satisfer un altre llegat de la Infanta, ara en favor del conseller reial Ramon de Boil. L'assignació estava relacionada amb el projecte matrimonial del seu fill, Ramonet de Boil, amb Teresa –una altra Teresa d'Entença- filla de l'esmentat Manuel d'Entença. El rei escrigué al seu cambrer major i alcaid de Xiva Guillem Serrà, i a Bernat Fuster col·lector i distribuïdor dels diners del testament de la Infanta i els féu saber que d'acord amb l'arquebisbe de Saragossa, amb Garcia de Loriç i també amb Arnau Ballester, tots tres marmessors de les darreres voluntats de la seua esposa ha assignat a les rendes de Xiva el pagament dels 8.000 s. que per ordre de la Infanta al seu testament havien de servir per al casament.⁷⁶⁷

També ordenà el nou monarca el pagament d'una promesa feta a Sança Roderic de Boxadors abans de morir la Infanta, per un total de 3.000 s. de les rendes de Xiva per tota la seua vida que havien de fer-se efectius per terços.⁷⁶⁸ Com que la donació havia comptat amb el suport de la seua esposa ha de comunicar la resolució a Guillem Serrà, l'alcaid de Xiva, i també a Bernat Fuster, col·lector i administrador del diners de l'execució del testament de la Infanta.⁷⁶⁹

Arnau de Benavarri, de la cambra del rei, havia estat també beneficiat per un altre llegat de la Infanta per valor de 1.000 s. que es van carregar igualment

766 ACA, CR, reg. n. 479, f. 51 v., València, 17 de juny del 1329.

767 ACA, CR, reg. n. 548, f. 207 r., València, 26 d'octubre del 1330.

768 ACA, CR, reg. n. 548, f. 195 v., València, 31 de juliol del 1329.

769 ACA, CR, reg. n. 548, f. 195 v. - 196 r., València, 31 de juliol del 1329.

sobre les rendes de Xiva. Ho havia exigit també l'arquebisbe de Saragossa, marmessor de la Infanta, que d'acord amb el rei havia ordenat a Guillem Serrà amb un document fet a Museros el 22 de desembre del 1329. El rei es va dirigir novament a l'alcaid de Xiva, Guillem Serrà, i li va ordenar que complís immediatament la disposició.⁷⁷⁰

Per una altra part, la marmessoria de la Infanta va haver de fer front a la reclamació d'un deute per part dels marmessors de l'alcaid de Xestalgar, Bernat Tolosà, que havia mort també. Representen els drets de l'alcaid Bernat d'Alcolea, rector de l'església de Xiva, i Miquel de Monçò, prevere, i reclamen que la Infanta devia a dit alcaid 9.864 s. i 4 d. i oblea reials. Els marmessors de Teresa, però, es neguen a pagar eixe deute i reclamen als de l'alcaid el pagament d'un altre deute seu per raó de les rendes de Xestalgar. Ordena el rei al executors del testament de la Infanta que deduesquen del deute reclamat pels representants de l'oficial mort el seu propi deute.⁷⁷¹

770 ACA, CR, reg. n. 548, f. 200 v., València, 26 de desembre del 1329.

771 ACA, CR, reg. n. 548, f. 193 v. - 194 r., València, 15 de maig del 1329.

2.1.3.3 Despeses d'administració i inversions

Un capítol important de la gestió econòmica dels senyorius és el relatiu a les inversions i les despeses en general que suposa el manteniment de infraestructures i de l'aparat administratiu i d'exercici jurisdiccional. Oficials que s'han de retribuir, ponts i molins, reparació de fortaleses se sumen al grapat inabastable de donacions de rendes o el pagament de serveis de tot tipus. Algunes conjuntures particularment desfavorables obliguen també la senyoria a suportar diferents despeses, a voltes en forma de remissió de punçons, per tal de fer front al necessari manteniment del sistema productiu. Ja hem tingut ocasió de comentar alguns d'aquests episodis catastròfics derivats de les particularitats de la climatologia mediterrània i els remeis posats en marxa per la senyoria.

Altres estudis han analitzat i conclòs la dimensió i perpetuació del greu problema del manteniment de les estructures defensives. Estructures que en el nostre àmbit territorial gaudeixen d'un cert valor estratègic d'ampli abast per trobar-se fregant els límits d'una potència militar de primer ordre: el regne de Castella. Aquest complicat veïnatge, com és ben conegut, va oferir moltes oportunitats de mesurar l'eficàcia de les seues respectives hosts de manera que en les baronies de Xiva i Bunyol les tasques de protecció, manteniment i adient disponibilitat dels castells i les torres defensives resulten indefugibles. Els documents mostren una evident preocupació en aquest sentit en sintonia amb altres iniciatives desplegades en altres zones limítrofes del regne valencià.

L'altre enemic persistent que inquieta el tranquil procés d'extracció de rendes prové lògicament de portes endins, del perill andalusí. No només el regne de Granada sinó també la mala disposició dels autòctons a acceptar les condicions imposades pels conqueridors van constituir una permanent amenaça a la delerosa pacificació desitjada pels barons i pel cim de la monarquia catalanoaragonesa.

Precisament hem vist, en tractar l'apartat relatiu a les diferents modalitats de l'extracció de renda, les específiques dificultats trobades en la recaptació del subsidi reclamat pel rei Jaume II per tal de fer front a la invasió que havia projectat sobre Almeria. Si ens atenem a la documentació, no sols no podem assegurar que haguera arribat a fer efectiva la pretensió sinó que els papers de la cancelleria únicament ens han llegat la constatació de l'ambient d'insurgència amb què les aljames de Bunyol acolliren la demanda reial. Bunyol era, aleshores, administrat per la reina Blanca d'Anjou i ens va deixar també, com ja vam veure, confirmació de les seues preocupacions i a mitjan mes de març del 1309, l'any dels setges d'Almeria, advertí al seu batlle general particular, Enric de Quintavall, sobre els perills derivats de la mala conservació d'unes defenses que havien de mostrar-se capaces de fer front a tot tipus de potencials amenaces incloses les internes, és a dir, les que supervisen el discórrer de la vida de les aljames.

Es així que havia arribat a coneixement seu *“quod castra et fortitudines locorum nostrorum dicti regni Valencie ubi sarracceni comorantur non sunt stabilita nec custodita per alcaydis ut decet, et propter [...] defectum stablimenti seu custodie dictorum castrorum imineat periculum atque dampnum, nedum ipsis castris, set eciam toto regno Valencie antedicto”*. En conseqüència, la resolució de la dama establí en primer lloc que *“statim visis presentibus omnibus pretermisissis, accedatis personaliter ad castra et fortitudinis locorum de Bunyol, de Macasta, de Madrona et de Gallinera et aliorum locorum ubi sarraceni comorantur et videatis et recognoscatis stabilimentum et custodia eorumdem”*. Una vegada realitzat el reconeixement havia de comprovar i, en el seu cas, proveir dels corresponents *“alcaydos seu tenentes”* les defenses per tal que *“deffensionem et tuicionem ac custodiam earumdem, taliter quod nullum periculum inde possit modo aliquo eveniri”*. Adverteix finalment la reina que vigile *“si forte alcaydos dictorum castrorum vel [...] alterum circa custodiam dictorum castrorum fore inveneritis negligentes ut super custodia predictorum*

castrorum possimus aliter ordinari".⁷⁷² En aquest cas, hem comprovat que l'atenció es concentra en l'adequació de la provisió dels castells i de la disposició dels oficials al seu càrrec.

Alguns anys més endavant, el 25 de febrer del 1318, l'Infant feu saber al seu dispenser Francesc de Ferriol que havia autoritzat la reparació del castell de Bunyol per un import que no ultrapassara la quantitat de 100 s. ("*ultra centum solidum non ascendentem*") tal com ha sabut que calia fer per part de l'alcaid de la fortalesa Bernat de Boxadors per tractar-se d'una intervenció de poca importància ("*aliquam reparacionem quem paucis poterit sumptibus operari*").⁷⁷³ Probablement la mateixa demanda de l'alcaid romania pendent de resoldre's quatre mesos després. En juny d'aquell mateix any calia recordar encara que l'alcaid havia demanat recursos per tal de procedir a fer determinades obres de reparació o manteniment. La demanda fou novament atesa per l'Infant Alfons que va encomanar de bell nou al seu dispenser que atengués la despesa que al seu torn havia ordenat portar a cap al procurador Quintavall.⁷⁷⁴

Les obres de reparació poden també ocasionar conflictes sobretot quan el casal es troba prop de la fortificació. No es tracta d'una circumstància habitual atesa la incompatibilitat entre la proximitat geogràfica i l'adequació del valor estratègic i militar de la fortificació que aconsella una prudent separació per tal d'evitar que els casals puguen esdevenir petits fortins on es protegissen els atacants, ja siguin tant invasors exteriors com habitants revoltats. En el cas de Bunyol, intervé la particular orografia i la ubicació de la fortalesa vigilant des d'un promontori rocallós la vall del riu i el nucli poblat. El risc d'afectació de les obres en el contorn emmurallat o en les torres defensives es complica per la potència de les corbes de nivell entre les muralles i els horts que des de la riba esquerra del corrent fluvial encerclaven per dalt i per baix la trama urbana que li atribuïm.

772 ACA, CR, reg. n. 290, f. 72 r., Barcelona, 16 de març del 1310.

773 ACA, CR, reg. n. 418, f. 37 v., València, 25 de febrer del 1318.

774 ACA, CR, reg. n. 418, f. 53 r., Barcelona, 7 de juny del 1318.

Aquesta degué ser la causa del conflicte suscitat amb un musulmà de Bunyol del qual tenim coneixement per un document de la cancelleria emés el 4 de juny del 1320. El fet és que aquestes obres que acabem de veure o unes altres de posteriors van afectar la casa d'Amet Abdulaziz que en alguna mesura resultà sepultada (*"illatum"*) per una sulsida o un enderroc. La causa havia estat *"reparacionem nunc factam in aliqua parte castri predicti, videlicet in quadam calçada ipsius"* i l'efecte fou que havia estat *"illatum cuidam hospicio suo non modicum notumentum"*. La valoració dels danys i la reparació ordenada pel senyor va ser encomanada al treball conjunt del mateix alcaid *"ad extimacionem vestram et aliquorum sarracenorum dicti loci"*.⁷⁷⁵

Una altra modalitat d'inversió en els castells és l'oportunitat d'eixamplarne les instal·lacions i la capacitat de l'estructura. A final de febrer del 1322, de Xiva estant, la Infanta Teresa havia ordenat al seu batlle de Bunyol d'aleshores Pere de Sent Domí que "dels dinés que reebuts avets o reebrets per rahó de la dita batlia donets e liurets a Amet Abdulaziz, moro del dit loch de Bunyol, vuitanta sous de Barcelona los quals li deuen ésser pagats per preu d'un pati de casa qui d'ell fo comprat per acreximent del castell del dit loch".⁷⁷⁶ La coincidència onomàstica anima a considerar que els danys causats i la subsegüent reparació tingueren com a corol·lari l'adquisició de part de l'immoble afectat per a permetre l'ampliació del recinte castral tal com recull aquest darrer document.

Més important degué ser la intervenció encarregada el 6 d'abril del 1335 pel rei Alfons. En aquell temps, encara el rei resolia al voltant del patrimoni del nou comte d'Urgell, el seu fill Jaume, senyor de Bunyol també. És per això que

775 ACA, CR, reg. n. 419, f. 17 v., (sense lloc; el doc. anterior amb la mateixa data crònica fou produït a Lleida) 4 de juny del 1320.

776 La disposició ("Data en Chiva, XXV diez anats del mes de febrero anno Domini M CCC XXI") es troba inserida en una ordre del seu espós, el comte Alfons, emesa dos anys després que recorda el deute pendent de resoldre. ACA, CR, reg. n. 411, f. 71 r., ("In castro de") Bunyol, 27 de febrer del 1325.

son pare a ell s'adreça per tal de posar-lo en antecedents i li comunica que davant la necessitat que *"castra locorum de Bunyol, de Macasta et de Septem Aquis reparentur omnino"* ha ordenat al seu cambrer major Guillem Serrà que *"recipiat precium redditum dictorum locorum convertendum per eum in operibus supradictis"*. Adverteix el rei al seu fill de la prioritat de la intervenció i li ordena que *"precium redditum dicti loci de Bunyol nunc per fidelem nostrum Periconum Marti, magistrum rationalem curie incliti Infantis Petri, karissimi primogeniti et generalis procuratoris nostri, de nostro mandato venditorum in aliis usibus preterquam in dictis operibus nullatenus convertatis"*.⁷⁷⁷

A més de les forteses, cal fer front en ocasions al manteniment i ampliació de les infraestructures que garanteixen una productivitat imprescindible per a la generació de rendes. Així, a final de l'any 1326, la Infanta Teresa, amb la intenció declarada de millorar les condicions del lloc seu de Xestalgar donà les ordres corresponents al procurador Guillem de Manresa per promoure una obra d'eixamplament de la xarxa hidràulica i li proposa que *"faciatis vel construhi faciatis unum alveum per quem aqua que discurrit per rivum de Godalaviar possitis recipere quod irrigandis quibusdam honoribus et possessionibus qui heremes existunt in dicto loco ipsosque honores et possessiones populatoribus vel aliis dicti loci in emphiteusi concedere valeatis"*. Aquesta innovació permetrà que noves terres s'incorporen al aparat exactiu ja que als ocupants d'aquestes terres que abans eren ermes *"nomine nostro assignatis ad certum tributum sive censum"*.⁷⁷⁸ Seguim a Xestalgar.

Com adés advertíem, els efectes d'alguns episodis catastròfics afectaren greument alguna part d'aquestes o altres infraestructures relacionades amb la xarxa hidràulica com així va ocórrer en el mes de juliol del 1329; un cas que ja coneixem en tractar les dificultats ocasionades per aquells episodis. Recordem que el rei, en juliol del 1329 va haver d'ordenar al executors testamentaris de

777 ACA, CR, reg. n. 545, f. 94 v., València, 6 d'abril del 1335.

778 ACA, CR, reg. n. 427, f. 22 r. (2a num.), Terol, 31 de desembre del 1326.

Teresa que havia mort dos anys abans que es feren les reparacions que calgueren en el “*mantus*” del riu i que s’obrís una nova séquia ja que s’havien vist greument afectades per les inundacions esdevingudes. L’exempció proposada del pagament de la peita per tres anys hauria d’evitar “*ne locus predictus destruatur omnino*”.⁷⁷⁹

També podem comptar entre les inversions amb una iniciativa senyorial que també hem comentat en una altre lloc. Es tracta d’un conjunt d’ordres donades per l’Infant en febrer del 1318 al seu dispenser Francesc de Ferriol d’acord amb les deliberacions del consell del baró (“*deliberaverimus et ordinaverimus cum nostro consilio*”) perquè es facen obres al forn de Setaigües, i també en una casa “*ad opus obulorum*” en el mateix lloc. També a Setaigües calia invertir en un molí del terme on són escassos per fer front a les necessitats dels seus habitants (“*cum in molendinis non habudent, ut intelleximus*”). Per una altra banda ordenava realitzar certes reparacions al lloc de Macastre una casa i en la tenda del lloc (“*domus ad opus del maczem et tende*”). També eren necessàries algunes intervencions en algunes cases “*domus quos nos habemus in villam de Bunyol*”. Ordena que faça fer les obres a l'alcaid de Bunyol Jaume Castellnou per qui ha estat informat de les necessitats.⁷⁸⁰

Pagaments de salaris dels oficials.

Font: reg-foli	Import en sous	Oficial	Any	Càrrec
290-62 v.	4000	Enric de Quintavall	1308	Batlle Gral. de la reina al RV
289-63 r. i 290-81 r.	600	Jaume Soguer	1308-9	Alcaid de Macastre
290-82 r.	3000	Guiu de Xanesveres	1309	Alcaid de Bunyol
290-23 r.	5000	Gombau d'Entença	1308	Procurador dellà Sexona. Assignació de la reina.

779 ACA, CR, reg. n. 548, f. 194 v., València 4 de juliol del 1329.

780 ACA, CR, reg. n. 418, f. 38 r., València, 25 de febrer del 1318.

CODOIN, t. XII, p. 277 ⁷⁸¹	3000	Guiu de Xanesveres	1315	Alcaid de Bunyol
418-37 v.	2500	Bernat de Boxadors	1318	Alcaid de Bunyol
CODOIN, t. XII, p. 277	100	n/c	1315	Batlle de Bunyol
416-54 r.	3000	Guillem Serrà	1315	Alcaid i batlle de Xiva
270-61 r.	1000	García López de Roda	1305	Alcaid de Macastre
CODOIN, t. XII, p. 278	500	n/c	1315	Alcaid de Macastre
385-53 v.	650	Roderic Sanxis d'Aibar	1320	Alcaid de Macastre
561-102 v.	400	Francesc Vigorós	1331	Alcaid i batlle de Xestalgar
419-7 v.	3000	Guillem Serrà	1315	Alcaid i batlle de Xiva
390-157 v.	400	Guillem Serrà	1324	Batlle de Xiva
389-30 v.	2500	Berenguer Gomir	1323	Alcaid i batlle de Bunyol

Advertim que les assignacions representen xifres prou elevades, particularment les referides a unes alcaidies que amb dificultat ens poden remetre únicament al potencial militar de les fortaleeses a càrrec seu i a les corresponents despeses de manteniment. Una volta més criem que cal posar en joc el caire rendístic d'aquestes comandes a oficials de confiança pertanyents als cercles més propers al baró. Veiem destacades les assignacions atribuïdes a les alcaidies de Bunyol i Xiva. En aquest darrer cas la disponibilitat dels dos esments documentals corresponents als anys 1315 i 1324 ens permeten suposar la composició de la "doble" remuneració ja que el segon refereix únicament la seua condició de batlle de manera que Guillem Serrà devia rebre 400 s. com a batlle i 2600 s. com a alcaid.

Molt poca informació tenim, tanmateix, al voltant d'altres oficis de l'aparat administratiu senyorial. Els alamins i escrivans tenien també una

781 El text referit a les rendes de Bunyol només recull l'import dels conceptes i no els noms dels alcaids i batlles. Per altres documents sabem que el 1315 el castell de Bunyol era tingut per Guiu de Xanesveres.

assignació que roman oculta amb l'acostumada referència al "salari acostumat". Una única excepció ens permet confirmar que "*Sanxo Lópeç fo monter lonch temps en lo terme de Buynol per lo noble En Pero Ferrándeç d'Íxar*" encara que no havia percebut el seu salari anys ençà raó per la qual va ordenar l'Infant, onze anys després, que li foren pagats pel procurador seu els 50 s. anuals que hi tenia assignats.⁷⁸²

782 ACA, CR, reg. n. 416, f. 70 r. Balaguer, 27 desembre de 1315.

2.1.3.4 Donacions d'heretats i assignacions de rendes

Entre les actuacions jurisdiccionals directament previstes per la senyoria, és a dir, aquelles provinents de la liberalitat estricta del baró i no a instància de part ens trobem amb un conjunt de donacions d'horts i camps o cases i també de rendes o dels monopolis que les generen que al capdavant s'erigeixen en una evidència més de l'exercici del poder. Els béns de la senyoria, bàsicament, terres i rendes, són objecte de transferència cap a diversos beneficiaris. A voltes es tracta d'un simple vassall que rep la donació per tal posar en explotació alguna part del parcel·lari i eixamplar-lo o també per afavorir l'assentament d'un nouvingut. No podem tampoc descartar que la donació s'hagués produït en pagament d'alguna acció que ha beneficiat un cedent que no s'està de mostrar-se generós, el seu senyor.

Quant als beneficiaris de les donacions, comprovem que sovint es tracta de persones lligades al baró per vincles familiars, servidors de la casa dels reis o de l'Infant o la Infanta i també personatges diversos, oficials amb càrrecs administratius, que reben les concessions en qualitat de complements "salarials" relacionats amb les responsabilitats a ells assignades. Les referències més antigues les deduïm una volta més per les disposicions fetes amb posterioritat, per tal de renovar o confirmar atencions heretades dels predecessors en la senyoria. Un lloc preeminent hem de reservar a un grup d'íntims vinculats directament a l'Infant i també als qui podem, sense cap mena de dubte, identificar com l'elit dels autòctons: un grup reduït de musulmans cap als quals el comte d'Urgell mostra una afecció ben marcada que pot, com així ocorre, afectar diverses generacions com tindrem ocasió de comprovar.

Tot i això descobrim l'existència d'un petita garba de personatges acuradament escollits que gaudeixen d'atenció preferent i destaquen en els mèrits atesorats si atenem al nombre d'iniciatives i disposicions que sortiren de les escrivanies de les successives senyories i especialment de la del comte Alfons. Comprovarem també que algun d'ells renova i perpetua l'estima dels anteriors

posseïdors de la baronia de qui en primera instància reberen les compensacions. Tres són els personatges que una senzilla comptabilitat estadística ens obliga a considerar de manera destacada. Els presentem per ordenació cronològica.

Guillem de Pertusa n'és el primer i com adés avançàvem es tracta d'un personatge que havia estat beneficiat ja per l'antic senyor de Bunyol, Pere Ferrandis. En algun document és també referit com a porter del rei Jaume II i, com ara comprovarem, va seguir l'ofici de son pare. Al servei del monarca el trobem ja en febrer del 1303 encomanat de "*accompagner et surveiller des ambassadeurs du roi de France*".⁷⁸³ Martínez Ferrando diu que era ostiari del rei.⁷⁸⁴

Per una contingència que desconeixem, Jaume II li estengué un curiós document en octubre del 1311. Segons argumenta el rei és en consideració als nombrosos serveis prestats per Guillem a la corona que fa constar davant tothom "*quod vos, dictus Guillelmus, fuistis filius legitimus, et ex legitimo ac licito matrimonio natus ex Iohane de Pertusia, quondam porterio nostro (ac) patre vestro, et Maria filia que fuit Guillelmi Quartera de parroquia de Sanctis, prope civitate Barchinone, uxore legitima ipsius Iohannis, matre vestra*". El propòsit reconegut al text era únicament "*ad eternam rei memoriam et ad conservacionem honoris et fame tam vestri Guillelmi quam filiorum et quam aliorum successorum vestrorum in testimonium predictorum*". La pertinència real només podem intuir-la pels camins dels dubtes que la solemne intervenció del monarca sembla voler apaivagar.⁷⁸⁵

783 Stéphane PÉQUIGNOT, *Au nom du roi: pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d'Aragon (1291-1327)*, Casa de Velázquez, Madrid, 2009, p. 128, nota n. 143. Segons recull, la notícia prové de E. González Hurtebise, *Libros de Tesorería*, t. 1. P. 182, notícies 802-803.

784 Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón...*, cit, p. 70.

785 ACA, CR, reg. n. 208, f. 78 v. - 79 r., Daroca, 26 d'octubre del 1311.

Aquest servidor del rei Jaume II degué haver fet, tanmateix, certs serveis a Pere Ferrandis (II) de qui havia rebut ja algunes donacions com estem comprovant. Efectivament, tal com recull un dels texts trobats, Guillem de Pertusa havia estat ja objecte d'una assignació de mà de l'antic senyor de la baronia de Bunyol, Pere Ferrandis, que la va constituir sobre les rendes de Macastre. El primer document que coneixem és la confirmació feta pel monarca el mateix any de l'adquisició del senyoriu. En el mes de maig del 1305, l'antic alcaid de Macastre romania encara a càrrec de la fortalesa mentre es resolvia definitivament el llarg procés d'adquisició signat el mes de novembre anterior entre Pere Ferrandis (II) i el rei Jaume II ja que entre les condicions pactades, com sabem, s'hi especificava la continuïtat dels alcaids al front dels castells. García López de Roda, el tinent dels castells de Bunyol i de Macastre rebé, doncs, l'ordre del rei perquè fes efectiu el pagament a Guillem de Pertusa dels quatre cafissos de blat *-tritici-* que li havia assignat l'anterior senyor, l'esmentat Pere Ferrandis d'Íxer.⁷⁸⁶

Les consideracions cap al porter reial degueren eixamplar-se perquè en la confirmació que hem localitzat en els registres de la cancelleria de la reina es parla d'una donació feta pel seu marit amb anterioritat que suposava la quantitat de 400 s. b. L'assignació que féu el rei "*ad vitam tuam*" a causa dels molts serveis prestats havia de fer-se efectiva "*super illis sexcentis solidis dicte monete quos comendator domus Hospitalis Sancti Iohannis Iherosolomitani debet domino regi predicto et nobis dare et solvere anuatim*". Tot plegat ho comunica als procuradors, batlles, cúries i al comanador de Sant Joan de l'Hospital.⁷⁸⁷

786 ACA, CR, reg. n. 203, f. 11 v., Barcelona, 7 de maig del 1305. Jaume II confirma i ordena a aquest tinent que faci efectiu el pagament en un altre document copiat a continuació al registre (f. 12 r.). Com tornarem a estudiar més endavant, en aquells anys aquest personatge exerceix les seues funcions representatives en tota la baronia, identificat amb l'apel·latiu d'"alcaid" o, com ara, "tenenti".

787 ACA, CR, reg. n. 289, f. 172 v., Barcelona, 1 d'octubre del 1310. El fet que les assignacions a aquest cavaller fetes apareguen sempre lligades a Macastre ens obliga a

Les assignacions a l'oficial es van eixamplar una mica més encara. A l'abril del 1316 l'Infant aclaria al seu procurador, Enric de Quintavall, que el sis cafissos de forment que li acabava de concedir s'havien de sumar als quatre que fins aleshores ja rebia per donació de l'antecessor en la senyoria, el noble Pere Ferrandis.⁷⁸⁸ En la tardor del 1321, alguna dificultat havia tingut Guillem de Pertusa en rebre els deu cafissos que li corresponien "*in loco de Machasta*" perquè passada la festa de sant Miquel, la data en què s'havia de fer l'entrega, no els havia percebuts. Es va dirigir al seu benefactor que al seu torn escrigué al procurador dels seus senyories valencians exigint-li el pagament immediat de "*dicta decem kaficia sibi debita pro anno preterito*" i advertint-lo que l'entrega s'ha de fer cada any "*in termino contento in concessionibus ipsis sibi dati*" sense esperar cap altra ordre de l'Infant ni de la Infanta Teresa.⁷⁸⁹ Precisament, la Infanta el 26 de setembre del 1322 comunicava al seu procurador en els senyories valencians, Guillem de Manresa, que havia resolt "*atentis meritis tuis*" fer una nova donació al porter del rei. Es tractava ara de "*quinque kaficia frumenti ad mensuram Valencie habenda et percipienda anno quolibet per te vel alium quem volueris in festo sancti Michelis mensis septembris super redditibus exitibus, proventibus et iuribus nostris locorum de Bunyol et de la Foya*". Aquesta provisió la coneixem perquè roman inserida en la confirmació que el beneficiari demanà a l'aleshores ja nou rei, el rei Alfons el Benigne. Era el 29 de març del 1329.⁷⁹⁰ En setembre d'aquell mateix any, els oficials de Macastre reberen una

considerar la possibilitat que la referència a l'existència d'un acord amb l'orde hospitalera tingués també una relació amb aquest "castrum" i amb algun compte pendent de la tornada a l'àmbit baronial de Bunyol.

788 ACA, CR, reg. n. 416, f. 34 r., Lleida, 5 d'abril del 1316.

789 ACA, CR, reg. n. 369, f. 133 r., Barcelona, 2 d'octubre del 1321.

790 ACA, CR, reg. n. 478, f. 182 v., València, 29 de març del 1329.

nova ordre que establia l'obligatorietat de fer entrega dels deu cafissos de blat candial anuals al domicili de Guillem de Pertusa en la ciutat de València.⁷⁹¹

El 5 de gener del 1327 Jaume II l'havia també autoritzat a fer una taula de carnisseria en la jueria de València⁷⁹² i, alguns anys després, en novembre del 1338 havia rebut per a tota la seua vida, del rei Benigne, un terç de les calònies que percebia el mostassaf de la ciutat de València. Aquesta darrera donació afectarà encara al seu fill Guillemó.⁷⁹³

En segon lloc trobem una dona molt estimada, Jaumina de Canelles, i el seu fill Guillem. Jaumina de Canelles formava part del servei de la reina Blanca com a domèstica seua.⁷⁹⁴ Segons creiem Jaumina degué ser parenta d'un cavaller molt proper al rei, Bertran de Canelles encomanat, segons informa Martínez Ferrando, de la cura dels Infants reials. Aquest autor recull també que havia estat anys enrere al servei del monarca a Sicília on va participar en les negociacions portades a cap per un "*primitivo proyecto de matrimonio del monarca con la*

791 ACA, CR, reg. n. 479, f. 195 v., València, 13 de setembre del 1329.

792 Juan Manuel DEL ESTAL, *Itinerario de Jaime II de Aragón*, IFC, Saragossa, 2009, p. 725.

793 Ho recull el *Llibre d'Establiments i Ordinacions de la ciutat de València. 1296-1345*, Antoni Furió i Diego i Ferran Garcia-Oliver (eds.), Publicacions de la Universitat de València, València, 2007, cap. 377, p. 340 de l'edició.

794 ACA, CR, reg. n. 420, f. 39 r. i v., ("In obsidione castr") Càller, 5 de juny del 1324 i també reg. n. 202, f. 222 v. En aquest document de juny del 1304, la mare hi és referida com a "Iacomine, domestice domine Blanche...". Segons GEC (v. 4, p. 272) seria parenta de Bertran de Canelles, conseller de Jaume II. Bertran de Canelles sembla que havia participat en la mort del justícia d'Aragó (1274). Retornat a la gràcia reial, acompanyà Pere el Gran a l'expedició a Sicília (1282) i aviat intervingué en la defensa de Girona (1285). Fou conseller de Jaume II a Sicília i a Catalunya. Fou també tutor dels fills de Jaume II, sota les ordres de Vidal de Vilanova, i procurador reial al regne de València (abril del 1303-març del 1305).

acaudalada dama Dª Guillerma de Montcada". Bertran de Canelles fou també procurador real en el regne de València en el període 1303-1304.⁷⁹⁵

Jaumina de Canelles era, a més a més, nodrissa de l'Infant Alfons (*"Iacomina de Canellis, nutricerii incliti Infantis dompni Alfonsi, karissimi filii nostri"*) i rebia abans del 1309 un violari de la reina de 500 s. carregat sobre les rendes de Bunyol. És al·ludida a voltes com a *"nutrix"*, és a dir, nodrissa, una altra denominació imprecisa que pot remetre a la funció d'alletar un infant i també, més comunament, a les persones encarregades de les necessitats més íntimes de l'Infant o Infanta reials com ara alimentació, vestit, higiene, atencions mèdiques, educació.⁷⁹⁶

Era també, Jaumina, la mare d'un personatge present tot al llarg de la vida del jove comte, el seu company inseparable, Guillem Serrà, que en aquell temps participava en el setge d'Almeria seguint el rei Jaume II. Es per això que la reina ordena que li siga a Guillem entregat el llegat (*"solvi faciamus Guillelmo Serra, filio suo, quod presenti anno de quibus possit se partiri ad eundem cum domino rege in presenti exercitu quem facere intendit"*).⁷⁹⁷ La seua participació en aquesta campanya fa pensar que devia tenir alguns anys més que l'Infant que aleshores devia comptar entre nou i deu anys.

Jaumina va ser agraciada amb importants donacions per part de la reina i de l'Infant. A final d'octubre del 1310 va ser el rei Jaume II qui confirmà l'assignació a ella feta per la reina Blanca per valor de 500 s. que ja coneixem i hi afegí altres 500 s. sobre un censal de València. Estableix el monarca en el document que percebrà els 1.000 s. anualment per terços.⁷⁹⁸ Una nova

795 Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón...*, cit., p. 37 i 44.

796 Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón...*, cit., p. 36-54.

797 ACA, CR, reg. n. 290, f. 74 r., Barcelona, 3 d'abril del 1309.

798 ACA, CR, reg. n. 206, f. 181 v., Barcelona, 29 d'octubre del 1310. Jaume II fa donació per tota la seua vida a Jaumina de Canelles, "nutricii infanti Alfonsi", de 500 s. anuals sobre el censal de València que s'afegiran als 500 s. que li havia assignat la reina Blanca

disposició, ara de l'Infant, recollia i confirmava en la primavera del 1318 la primera donació de sa mare dels 500 s. sobre les rendes de Bunyol i especifica a més que aquell violari s'allargarà dos anys més enllà de la data de la seua mort i li seran pagats a la persona que ella, Jaumina, determinés.⁷⁹⁹ Encomanà el comte, a final del mes de maig del 1320, al seu procurador que advertira als arrendadors de les rendes de Bunyol que han d'entregar a Jaumina els 500 s. anuals corresponents a la donació de la reina que ha confirmat. Disponia el comte així que *“faciatis obligari emptorem vel emptores ipsorum dicte Iacobine ad solvendum sibi vel cui voluerit anno quolibet illos quingentos solidos regales Valencie quos inibi assignatos habet ex concessione illustrissime domine Blanche, recolende memorie, regine Aragonum, matris nostre”*.⁸⁰⁰

En febrer del 1315 rebé unes cases que Gombau d'Entença tenia a València i que corresponien al comte Alfons d'acord amb les determinacions dels marmessors testamentaris del noble Entença. El comte ordena que li siguen entregades directament a la seua estimada Jaumina.⁸⁰¹ Pel que sembla, però, l'habitatge estava ocupat com ara veurem. En juny d'aquell mateix any trobem novament l'Infant atenent qüestions relatives a aquesta dama i escriu al procurador perquè dels diners que té del seu ofici done a *“dilecte alumpne nostre, Iacobine de Canello, 100 s. pro pennis ad opus vestium, quas nunc sibi missimus reipiendo ad ipsam presentem”* . Amb el mateix document disposa *“quia intelleximus domos nostras civitatis Valencie nondum sedere expeditas et dicte Iacobine traditas, mandamus vobis quatenus requiratis quemcumque*

sobre les rendes de Bunyol.

799 ACA, CR, reg. n. 382, f. 119 v., Castelló de Farfanya, 24 d'abril del 1318. També al reg. n. 418, f. 36 v., València, 28 de febrer del 1318. El comte es dirigeix al seu dispenser Francesc de Ferriol confirmant la concessió feta per sa mare, la reina Blanca, a Jaumina de Canelles per valor de 500 s. anuals durant la seua vida sobre les rendes del castrum de Bunyol.

800 ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 r. i v., Lleida, 30 de maig del 1320.

801 ACA, CR, reg. n. 416, f. 109 v., Lleida, 6 de febrer del 1315.

*detentorem vel detentrem [sic, per detentores] ipsarum ut inde incontinenti exeant ut dicte Iacobine tradi possint requirendo, si necesse fuerit, procuratorem regni Valencie ut ipsum vel ipsam inde primum exire faciat, cum Nos ipsos inibi nolimus amplius (sic) remanere”.*⁸⁰² Les atencions cap a la dama s’havien encara vist acrescudes en febrer del 1319 amb una nova assignació de mans de l’Infant. En aquest cas van ser 5 cafissos de blat a la mida de València i 50 quarteres de vi cada any i per a tota la seua vida que es carregaria, tot plegat, sobre les rendes de Xiva.⁸⁰³

L’estima per Jaumina s’estén també cap al seus servidors. Així podem comprovar que l’Infant ordenà, per exemple, al seu procurador en les baronies valencianes, el cavaller Quintavall, que pagués les despeses d’un viatge que Sanxeta, cambrera de l’estimada Jaumina de Canelles atenent una sol·licitud de la Infanta Teresa d’Entença. El mateix procurador hagué també de fer-se càrrec del pagament de 80 s. que l’Infant havia concedit a aquesta cambrera per a un vestit.⁸⁰⁴

Jaumina de Canelles tenia també assignat un altre violari per valor de 400 s. en 1324 sobre les rendes de Xiva, on exercia com a alcaid i batlle el seu fill Guillem Serrà. En juny d’aquell any, el procurador Guillem de Manresa rebé un recordatori de l’Infant perquè *“violarium per Nos concessum dilecte nostre Iacomine de Canello, matri dicti Guillelmi, quod super redditibus et iuribus dicti*

802 ACA, CR, reg. n. 16, f. 9 r. i v., Barcelona, 12 de juny del 1315. Segons explica Martínez Ferrando “alumpne” és un terme assimilable al de “familiar” que era usat per a referir-se als servidors de la casa d’un Infant. veg. Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón...*, cit., p. 36-43.

803 ACA, CR, reg. n. 418, f. 79 r., Monestir de Casbas, 8 de febrer del 1319. Com ja sabem per l’assignació feta a Guillem de Pertusa als 5 cafissos de blat a la mida de València els podem atribuir un valor superior als 100 s. Quant als 50 “quarteria”, veg. la nostra nota n. 474.

804 ACA, CR, reg. n. 418, f. 81 v., Alcolea de Cinca, 28 de març del 1319. El vestit de Sanxeta a ACA, CR, reg. n. 418, f. 79 r., Monestir de Casbas, 7 de febrer del 1319.

castri assignandum duxerimus iamdicte lacomine, suis terminis, faciatis infallibiliter solvi sine diminucionem aliquam iuxta carte, quam inde habet, continenciam et tenorem".⁸⁰⁵

Un membre important de la casa del rei que degué tindre una molt estreta vinculació amb els comtes i especialment amb el comte Alfons fou el metge Martí de Calça-roja. Martínez Ferrando recull al seu estudi sobre la família del rei Jaume II l'observació al voltant del problema de salut de l'Infant reial Alfons i l'estima cap al seu "*magistro*" i "*phisco dicti domini regis*" Martí de "*Caliga Rubea*" que entre altres serveis es va ocupar d'acompanyar i atendre l'Infant en la campanya de Sardenya.⁸⁰⁶ El metge reial va ser objecte, com calia esperar, d'un important seguit d'atencions i recompenses entre les quals hem pogut documentar algunes relacionades amb les nostres baronies.

El 18 de març del 1325 fou la Infanta Teresa qui va determinar d'assignar al "*magistro Martinus de Caliga Rubea, fisticus predicti domini regis*" en raó dels seus serveis prestats "*dicto domino regi et domino Infanti predicto et nobis proprie...*" la quantitat de "*decem kafficia tritici boni et pulcri de tritico quod Nos recipimus et recipere debemus super castro nostro de Xiva scilicet ad mensuram dicti castri*". L'assignació li serà entregada pels musulmans del lloc que siguen encomanats per l'alcaid o el seu lloctinent en sa casa de València per sant Miquel de setembre i amb caràcter vitalici. L'endemà mateix va donar les ordres estrictes a l'alcaid de Xiva perquè complís l'encàrrec.⁸⁰⁷ Les actuacions de la dama van ser confirmades pel seu marit el 13 d'abril següent.⁸⁰⁸

805 ACA, CR, reg. n. 420, f. 39 r. i v., ("In obsidione castri") Càller, 5 de juny del 1324.

806 Jesús E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón...*, cit., p. 61-62 i 127-133.

807 ACA, CR, reg. n. 427, f. 7 v., València, 19 de març del 1325. El document següent copiat al mateix foli recull l'ordre a l'alcaid de Xiva amb data València, 19 de març del 1325.

808 ACA, CR, reg. n. 391, f. 37 r. i v., València, 13 d'abril del 1325.

A banda d'aquests personatges principals que acabem de veure trobarem en la nostra documentació també un ventall ampli de servidors, oficials de la cúria i membres de les cases de la Infanta comtessa i del comte mateix, i, finalment, d'altres dels quals no tenim notícia de cap vincle específic encara que també foren mereixedors de diversos tipus de donacions en forma d'heretats i rendes.

Jaume Soguer, que fou alcaid de Macastre, rebé en 1318 unes terres cultivades de vinya a Macastre: una peça "*vinna quem vocabat de la Carrasca ..libere...*".⁸⁰⁹ Uns anys després, en febrer del 1322 rellevat de la funció militar i identificat simplement com a "*habitatore*" de Macastre, li concedeix el comte Alfons una assignació de 200 s. anuals sobre les rendes de Bunyol i Macastre i dels seus termes.⁸¹⁰ En ocasions va ser un membre de les famílies destacades entre els musulmans que tenien alguna responsabilitat assignada. El procurador rebé el 31 de desembre del 1316 l'encàrrec d'assignar una jovada de terra a l'alamí de Xiva, Mahomet Abenxanell tot especificant "fets-la-li mesurar e fets-li'n carta".⁸¹¹ Molt destacadament van resultar beneficiats els membres de les potents nissagues Abentaric i Al Taraçoni de qui ens ocuparem més endavant.

A final del mes d'agost del 1324, l'antic dispenser de la comtessa, Pere de Ribes feia poc que havia mort i els seus béns van ser segrestats per la Infanta en raó de "*magnas et diversas peccunie quantitates*" amb l'objecte de compensar els deutes. Un germà del finat, Jaume de Ribes, va demanar però a la Infanta que li permetés disposar dels 10 caf. de forment que ell i la seua germana Sibília rebien d'un hort de València que havia estat emparat per la raó abans exposada i que ara, en atenció a la súplica, restarà definitivament deseparat

809 ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 v., València, 2 de gener del 1318. El comte comunica concessió a Jaume Soguer, alcaid de Macastre, i ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 v., València, 7 de gener del 1318, la confirmació de la donació de les terres.

810 ACA, CR, reg. n. 385, f. 79 v., València, 5 de febrer del 1321.

811 ACA, CR, reg. n. 382, f. 86 v., Alcolea de Cinca, 31 de desembre del 1316.

per la dama que ordenava al seu procurador que *“ad faciendam emparam supradictam, supersedeatis”*. Per una altra banda, a principi de febrer de l'any següent, Sibília, germana com déiem del dispenser mort, junt amb Jaume Pellicer *“vicini Valencia”* -probablement el seu marit-, s'havien vist també privats d'un llegat que, tal com sembla, els devia resultar molt necessari i van haver de suplicar novament el favor de la Infanta que va finalment determinar *“de bonis dicti fratris vestri quondam, elemosina graciosse facere dignaremur”*. En conseqüència decidí d'entregar-li *“quendam ortum cum introitibus, exitibus, hedificiis, iuribus et pertinenciis suis... in orta civitatis Valencia”* que havia pertangut al seu germà Pere de Ribes i ara era en mà de la Infanta i que rendeix un cens de 54 s. i 5 d.⁸¹²

En un altre lloc del nostre estudi hem explicat també que una de les primeres donacions de l'Infant en les seues noves baronies valencianes havia estat produïda algun temps abans del mes de febrer de l'any 1315 i atenyia una heretat de grans dimensions al terme de Xiva. El beneficiari fou Berenguer Anglés *“de casa e de la scrivania del dit senyor rey”* per a qui el nou comte d'Urgell havia ordenat que li fóra mesurada i entregada una finca de 10 jov. *“de la miylor terra qui sie en lo pla de Quart en terme de Chiva”* que, segons especifica, es trobava *“prop lo loc apelat de Miralcamp”*.⁸¹³ Així el 8 de març següent els comtes, tots dos conjuntament signaren la donació a perpetuïtat *“per precium liberum et franchum alodium, decem iovatas terre in termino loci de Chiva in plano videlicet sumptus locum vocatum Miralcamp”*.⁸¹⁴

Ja coneixem també la donació que en febrer del 1318 va fer l'Infant Alfons d'unes terres al terme de Bunyol identificades amb el nom de La Penya

812 Jaume de Ribes a ACA, CR, reg. n. 427, f. 1 v. (2a num.), agost del 1324. No hi podem llegir en la subscripció ni el lloc ni el nombre de les calendes de setembre. Sibília de Ribes a ACA, CR, reg. n. 427, f. 8 r., València, 6 de febrer del 1325. No podem pas comprovar si ambdós documents refereixen els mateix bé al qual al·ludeixen.

813 ACA, CR, reg. n. 416, f. 109 v., Lleida, 9 de febrer del 1315.

814 ACA, CR, reg. n. 416, f. 112 v., Balaguer, 8 de març del 1315.

Vella al seu porter Pere de Rocafort subjecta al pagament d'un cens de 10 s. anuals.⁸¹⁵ Així mateix, en aquelles dates va confirmar la compra que anys enrere, el 1305, va fer l'almí de Bunyol, Abrafim Taraçoní, al seu antic posseïdor Guillem Peris d'Arguedes, un probable servidor de Pere Ferrandis (II).⁸¹⁶ També un probable servidor seu era propietari d'un camp contigu a la plantació, també de vinya que havia fet un membre d'una altra important família dels musulmans de Bunyol. Les afrontacions del camp de Mahomat Abentaric resulten ser *"la vinya de García Pereç de Peralta, e de la otra part en el ryo e aquella heredad que tu as en lo mont"*.⁸¹⁷

Entre les assignacions de rendes trobem un personatge que també podem ubicar en la primera línia dels servidors, sempre al costat dels Infants. Es tracta de Bernat de Boxadors que fou conseller i majordom de l'Infant Alfons i també exercí com a alcaid de Bunyol com veurem més endavant. En gener del 1320, el comte, davant del matrimoni pactat pel seu majordom i conseller, Bernat de Boxadors, amb una dama anomenada Caterina (o Saurina) li havia ja assignat 2.000 s. anuals sobre les rendes de Macastre i autoritza ara expressament al procurador Quintavall que avale qualsevol operació de venda o hipoteca sobre dita quantitat.⁸¹⁸ Mesos després va ser comunicat al dispenser de la casa de l'Infant i als oficials relacionats amb la vila i el castell de Macastre.⁸¹⁹

815 Veg. la nostra nota n. 564.

816 ACA, CR, reg. n. 382, f. 109 v. - 110 r., València, 26 de febrer del 1318. Un Guillem Peres d'Arguedes signa com a testimoni d'un document de donació de terres a l'alqueria de Turx atorgat per Pere Ferrandis (I) en novembre del 1275 que va confirmar la reina Blanca el mes de febrer del 1308. Veg. ACA, CR, reg. n. 289, f. 42 r. i v. València, 3 de febrer del 1308.

817 ACA, CR, reg. n. 289, f. 43 v., València, 5 febrer del 1308.

818 ACA, CR, reg. n. 412, f. 52 r., Balaguer, 2 de gener del 1320.

819 ACA, CR, reg. n. 419, f. 32 r. Saragossa, setembre del 1320. No podem llegir bé el nombre de calendes d'octubre.

Igualment, l'any 1318, Alfons va confirmar dues donacions atorgades en l'any 1307 pel seu antecessor en la baronia de Xiva, Gombau d'Entença. Per una banda una donació vitalícia de 2 caf. de blat a Maria Ferrandis sobre les rendes de Xiva que havia deixat de fer-se efectiva i ara s'haurà de reprendre i per una altra. El mateix problema havia patit l'assignació d'1 caf. de blat també i en idèntiques condicions que el mateix Gombau d'Entença havia fet a Flamdiu Fresserie aquell any i calia recuperar.⁸²⁰

En l'àmbit baronial de Bunyol hem vist ja en altres apartats la donació que havia atorgat Pere Ferrandis (I) el 12 de febrer del 1289, quan exercia com a procurador del regne valencià en nom del seu nebot, el rei Alfons el Liberal, a favor de Íñigo Pérez de Ejea pels serveis prestats. La donació que confirmà la reina el 1308 tenia caràcter vitalici i abastava "*las medidas del collir del dieçmo de la grana e del pan e del lino e el montadgo de la villa nostra de Bunyoll e de Yatava e d'Alboraex*" segons era acostumat.⁸²¹

Les rendes de Xiva suportaren també la donació del baró feta en febrer del 1318 de 4 caf. de blat a la mesura de València que percebrà anualment concedits a beneplàcit per l'Infant a Guillem Desplà atenent als diversos serveis prestats per aquest ciutadà de València. Els mèrits del personatge han estat "*fovere, advocare et percurare negocia nostra et hominum locorum nostrorum que in regno Valencie habemus quando et quociens ab officialibus nostris seu dictis hominibus inde requisitus fueritis videlicet intus civitatem Valencie ab eis nullum salarium exigendo*".⁸²²

L'Infant va fer una donació de 500 s. que es carregarien sobre les rendes de la batllia de Bunyol en novembre del 1315 a Bernat Jordà. El beneficiari en

820 Els dos doc. copiats seguits amb idèntica datació a ACA, CR, reg. n. 418, f. 34 v. - 35 r., València, 25 de febrer del 1318.

821 Confirmació de la reina Blanca en l'any 1308, ACA, CR, reg. n. 289, f. 36 v., València. 18 de gener del 1308.

822 ACA, CR, reg. n. 382, f. 110 r., València, 25 de febrer del 1318.

aquest cas era escrivà del seu germà, l'Infant Jaume, aleshores primogènit de la Corona.⁸²³ Un membre de la cúria del rei que actuà en moltes ocasions atenent qüestions dels comtes era el jutge Guillem de Jàfer a qui li van ser assignats en juny del 1316 400 s. anuals que rebria a beneplàcit i que serien carregades sobre les rendes dels Infants al regne de València.⁸²⁴ Francesc Jàfer "*de domus nostra*", probable parent del jutge reial, rebé en abril del 1318 10 caf. de blat de l'Infant Alfons igualment.⁸²⁵

Un servidor del comtes Pere d'Otger va resultar agraciats en setembre del 1322 per l'Infant que li concedeix i assigna pels seus serveis a ell prestats i a la Infanta 600 s. per a tota la seua vida sobre les rendes dels llocs del *castrum* de Bunyol, de la Foia i dels seus termes.⁸²⁶

En febrer del 1325 emeteren una disposició conjunta els comtes d'Urgell Alfons i Teresa en favor del seu reboster major Pons de Vilaragut a qui atorgaven 15.000 s.b. per "*auxilium vestre casamenti*" que s'haurien de carregar sobre les rendes de Godelleta. Per raons que desconeixem, però, una anotació al marge - "*fuit revocata*"- i una ratlla creuant el text cancel·lant-lo indiquen que no es va produir finalment la donació.⁸²⁷ Poc temps després, en abril del mateix any, Ermessenda, vídua de Guiu de Xanesveres que havia estat molts anys a càrrec de la fortalesa de Bunyol, rebé l'agraïment pels serveis prestats a la reina Blanca, al rei Jaume II i a l'Infant i aquest darrer li assigna 200 s. anuals que percebrà per sant Miquel sobre les rendes de Bunyol amb caràcter vitalici i, en conseqüència, ho notifica a l'alcaid, al batlle i a l'arrendador de les rendes.⁸²⁸

823 ACA, CR, reg. n. 416, f. 13 v., Castelló de Farfanya, 12 de novembre del 1315.

824 ACA, CR, reg. n. 416, f. 28 r. i 28 v., Alcolea de Cinca, 17 de maig del 1316.

825 ACA, CR, reg. n. 418, f. 43 v., Castelló de Farfanya, 15 d'abril del 1318.

826 ACA, CR, reg. n. 386, f. 130 r., Barcelona, 23 de setembre del 1322.

827 ACA, CR, reg. n. 427, f. 5 v. - 6 r., València 11 de febrer del 1325.

828 ACA, CR, reg. n. 391, f. 49 v., València, 17 d'abril del 1325.

Dues dones reberen del comte a instància de la seua esposa, Teresa d'Entença, sengles atencions en maig del 1325. Maria Miquelis, servidora de la comtessa, rebia 200 s. sobre les rendes de Bunyol que es pagarien per sant Miquel "*dum vobis fuerit vita comes*".⁸²⁹ Per la seua part Dolça, esposa de Pere de Bones Combes, rebé 200 s. anuals en els mateixos termes.⁸³⁰

L'obligació practicada sobre les rendes al bisbe va requerir de l'Infant una comunicació al prelat en octubre del 1325 perquè tingués en compte la concessió que havia fet a un servidor seu, Pere Llorens, "*per sustentacione vite sue*". Es tractava de 600 s. b. de les rendes de Bunyol i com que aquest Pere "*timeat quod vos impediatis eum super percepcionem dictorum 600 s, pretextu obligationis quam vobis fecimus de dicto castro*" prega l'Infant que li siguen entregats "*quoniam in premisis complacebitis nobis multum*".⁸³¹ Finalment, afegim una nova mostra de la generositat, ara de la Infanta, en atencions amb servidors i membres de la casa. D'octubre del 1326 és la concessió ordenada per l'Infant, a prec i instància de la seua esposa, que es va disposar en favor de Pere Borràs, mestre de perles de la casa de la Infanta, per un valor de 600 s. que percebrà anualment en la festa de sant Miquel de setembre, "*dum vobis fuerit vita comes*", sobre les rendes de Bunyol.⁸³²

La participació de les rendes de la reina Blanca en relació amb l'assalt a Almeria ha estat recentment tractada en un interessant article per Vicent Baydal. Les contribucions financeres del seu erari, segons recull l'autor, van ser prou importants.⁸³³ Per la nostra part podem adduir encara un interessant document emés per la dama en octubre del 1309. El dia 15 d'aquell mes, d'Almeria estant, es va dirigir al seu batlle particular al regne valencià, Enric de Quintavall

829 ACA, CR, reg. n. 391, f. 47 r., València, 3 de maig del 1325.

830 ACA, CR, reg. n. 391, f. 45 v., València, 3 de maig del 1325.

831 ACA, CR, reg. n. 421, f. 216 r., Saragossa, 25 d'agost del 1326.

832 ACA, CR, reg. n. 391, f. 124 r., Osca, 24 d'octubre del 1325.

833 Vicent BAYDAL SALA, "Tan grans messions'..." cit.

comunicant-li que el rei havia demanat al batlle seu al regne, Berenguer d'Esplugues, que comprés *“vinum novum”* per valor de 20.000 s. *“ad opus exercitus”* que composava el setge. La reina li mostra la seua complaença i l'encomana en relació amb el batlle del rei que *“iuvetis et dirigatis ipsum in empzione ipsius vini”*. Està disposada a fer front a les despeses de manera que també li demanava que *“obligetis, pro solucione ipsius vini, terciam mensis ianuari primo venturi reddituum nostrorum dicti regni usque ad quantitatem dictorum viginti mille solidorum”*. Eixes mateixes rendes, per una altra banda, havien estat abans també compromeses *“pro victualibus emptis ad opus dicti domini regis in presenti exercitu”*.⁸³⁴

834 ACA, CR, reg. n. 289, f. 133 r., (“In obsidione”) Almeria, 15 d'octubre del 1309.

2.1.3.5 La gestió de les rendes: arrendaments

A banda del paper reservat als oficials senyorials, batlles i alamins i també alcaids, com després veurem, tot fa pensar que la gestió de les rendes compta des d'èpoques ben primerenques amb la coneguda fórmula de l'arrendament. Precisament la carta pobla de Xestalgar del 1284 ens permet disposar de les referències més antigues ja que el seu text preveu aquest tractament amb diverses puncions baronials. Tres són al document els aspectes que són objecte d'arrendament. En primer lloc s'arrenden els monopolis senyorials per excel·lència, el forn i el molí (*"Item el forno e el molino atreudalos el senyor el primer dia de janero por quanto ell más porá"*). En segon lloc trobem el delme de la producció de corda d'espart (*"Item dan el deçmo del fascal e atreusasse en el mes de janero"*) i, finalment, l'aprofitament de les pastures del terme (*"Item el senyor cada dia que pode vender el mont segunt que es usado per quanto ell podrá"*).

D'aquells decennis finals del segle XIII tenim també notícia d'un altre model de gestió de les rendes. Es tracta de l'existència de collidors encomanats de la recaptació de determinades rendes. És el cas de la comanda feta primerament per Pere Ferrandis (I) a un servidor seu a qui va nomenar col·lector del delme de la grana, del blat, del lli i el montatge en l'any 1289 *"de la villa nostra de Bunyoll, e de Yatava e d'Alboraix segon que custumpnados son de prender-las, los collidores de nostres dreytos entro aquí... en toda vostra vida..."*.⁸³⁵ Aquest nomenament, com ja sabem, fou ratificat per la reina que després nomenà com a col·lector un membre destacat de l'aljama. No sabem ben bé en quines condicions es van donar aquests nomenaments ni la retribució a què estava associada. Tampoc no hem sabut trobar molts altres exemples

835 Inserir en la confirmació de la reina Blanca en l'any 1308 ACA, CR, reg. n. 289, f. 36., València, 18 de gener del 1308.

llevat el cas ressenyat del col·lector dels impostos dels musulmans d'Elx que en el segon decenni del Trescents rebia 400 s. per la feina.⁸³⁶

Ressenyats com a arrendaments trobem en la documentació posterior un bon grapat de notícies relatives a instal·lacions i serveis comunitaris que són gestionats sota aquesta fórmula. Es tracta sovint dels arrendadors dels diferents monopolis senyorials i en algun cas ens trobem també amb referències a arrendaments generals de les rendes del senyoriu. Comprovarem també que els arrendadors poden ser membres de la comunitat afectada per les exaccions i les rendes, cristians o musulmans, i fins i tot la comunitat mateixa en el cas de les aljames.

En l'any 1318 el molí de Macastre estava arrendat a un musulmà de Bunyol⁸³⁷ mentre que el de Xiva era tingut per Pere d'Albes "*sub certo tributo vel censu*" quan, en juliol d'aquell any reclamava protecció perquè es va veure perjudicat per atacs dels musulmans del lloc.⁸³⁸ A principi de l'any següent el mateix arrendador, identificat com a "*vicinus Chive*", que declara haver tingut arrendat el molí "*anum proxime preteritum*" es queixava que una important sequera li havia també deixat molt afectat de manera que si hagués de fer front al pagament acordat es quedaria "*ad inopiam*".⁸³⁹

836 Juan Antonio BARRIO BARRIO, "Las rentas reales en la procuración de Orihuela, 1305-1324", *Anales de la Universidad de Alicante-Historia Medieval*, 11 (1996-1997), p. 43-64, p. 58. Robert I. BURNS va dedicar un capítol a la recaptació d'impostos al seu llibre *Colonialisme...*, cit., sense oferir, però exemples concrets tot i aportar un breu resum específicament atenent als "col·lectors" on adverteix la fàcil confusió entre un oficial o un servidor senyorial i el beneficiari d'una assignació rendística com sembla també el nostre cas. Veg. *ibidem*, p. 281-286. Altres comandes de col·lecta d'exaccions trobem en l'article de Maria T. FERRER i MALLOL, "La batllia general de la part del regne de València dellà Xixona", *Anales de la Universidad de Alicante-Historia Medieval*, 6 (1987), p. 279-309.

837 ACA, CR, reg. n. 382, f. 140 r., Barcelona, 8 d'abril del 1319.

838 ACA, CR, reg. n. 363, f. 32 v., Barcelona, 15 de juliol del 1318.

839 ACA, CR, reg. n. 418, f. 73 r., Barcelona, 5 de gener del 1319. Fem constar dos

Pocs anys després, en haver assignat el comte les rendes de Xiva a la seua esposa, ell mateix va donar les ordres pertinents perquè els arrendadors de les rendes respongueren davant el dispenser de la Infanta en endavant, és a dir des del mes de juny del 1320. El redactat, però, no permet esbrinar si estem davant d'un arrendament global de les rendes del lloc ja que s'adreça als "*emptoribus seu arrendatoribus redditum loci de Chiva*" que ens obliga a considerar que la referència expressada en plural s'ha de correspondre amb una solució fragmentada per conceptes o serveis.⁸⁴⁰

En diverses ocasions apareix la figura del procurador general dels comtes com a gestor d'aquests arrendaments com és el cas del recordatori enviat en aquella mateixa data per l'Infant Alfons al seu procurador perquè davant de qualsevol operació relativa a les rendes de Bunyol "*faciatis obligari emptore vel emptores*" dels seus drets a fer efectiva una assignació anual que havia instituït sa mare, la reina Blanca, en favor de Jaumina de Canelles.⁸⁴¹ L'ambigüitat de l'expressió no ens permet tampoc endevinar si assistim a un arrendament general o a un grup d'arrendadors parcials encarregats de diferents serveis o monopolis senyorials o de la recaptació de determinades rendes.

En aquells primers anys de la senyoria dels comtes d'Urgell s'arrendaven també les salines de Xiva. Es tracta d'un arrendament de llarga durada perquè segons la resolució del comte Alfons de febrer del 1318 havien estat venudes per un termini de 10 anys i per un preu total de 3.000 s.⁸⁴² De semblant manera i per un període de 10 anys estaven arrendades també les salines de Xestalgar el 1327

dubtes referits al tenor del text d'aquesta anotació al registre: per un costat el nom de l'arrendador ací és Pere de [Vi]lbes i per un altre la frase que al·ludeix als molins presenta una confusió morfològica que ens impedeix determinar si eren un o més els molins arrendats ja que literalment podem llegir, no sense dificultat, "cum ipse emparet molendina ...".

840 ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 r., Lleida, 10 de juny del 1320.

841 ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 r. i v., Lleida, 30 de maig del 1320.

842 ACA, CR, reg. n. 416, f. 101 v., València, 27 de febrer del 1318.

i per un preu de 600 s. que havien de pagar per terços “*de quacumque quattuor mensibus tertia parte*”. S’havia encarregat de l’operació Bernat Tolosà, alcaid de Xestalgar, per voluntat de la Infanta i els arrendadors, Joan de Mom() veí de Nogueroles, aldea de Terol, i Pere Guillem, blanquer i ciutadà de València.⁸⁴³ Ara resulta que un tal Simó Ferrandis “*tunc commorante in exerea Valencie, nunc verum habitatorem Lirie, regni Valencie, in socium receperunt*” i tots tres junts “*ipsas salinas tenuistis et ipsas operatus fuistis et operari eciam fecistis.*” Atenent la demanda feta per Simó acorden els Infants, Alfons i Teresa conjuntament, vendre les salines per tres anys més en les mateixes condicions una vegada concloguen els deu anys anteriors i això en atenció també al “*melioramentum quod ipse saline receperunt propter regimen vestrum*”.⁸⁴⁴

L’arrendament de la taverna de Xiva, la dels cristians creiem, va crear en febrer del 1325 algunes tensions entre el titular de la concessió, un veí del lloc anomenat Pere de Campos, fill de Joan de Campos, i l’aladí i el batlle del lloc junt amb l’anterior arrendador que va obligar a intervenir per ordre del senyor a Guillem de Manresa, el procurador, perquè de manera sumària resolga la disputa “*de plano et sine strepitu et figura iudicii procedendo*”.⁸⁴⁵

Pel que sembla en l’any 1327, o algun temps abans, les rendes de Xiva havien estat objecte d’un arrendament global ja que l’Infant Alfons hagué de donar ordres al seu alcaid, Guillem Serrà, perquè obligués amb duresa certs habitants de Xiva a pagar els deutes que tenien amb Arnau Guillem Català, que va ser arrendador dels drets i rendes del lloc.⁸⁴⁶

843 La Infanta apareix gairebé sempre en les decisions sobre Xestalgar perquè les rendes del lloc están atribuïdes als llegats testamentaris dels seus parents Entença.

844 ACA, CR, reg. n. 427, f. 24 v. (2a numeració), Montblanc, 5 de maig del 1327.

845 ACA, CR, reg. n. 373, f. 42 v., València, 4 de febrer del 1325. Joan de Campos és molt probablement el mateix que apareix en la llista de colons que recull la carta pobla de Xiva del 1303 (AD, doc. n. 71).

846 ACA, CR, reg. n. 380, f. 206 r., Saragossa, 28 d’octubre del 1327.

Els identificats com a "*arrendatoribus redditum et proventum nostrorum loci de Xiva*" van ser, en març del 1325, advertits per l'Infant que havien de respectar el costum al·legat per Mafometi Lop, musulmà de Xiva, de tenir un camp que havia adquirit d'un cristià del lloc pel qual "*non tenetur solvere nisi decima et primicia*".⁸⁴⁷ L'expressió utilitzada fa pensar que estem davant d'un arrendament general encara que podem veure'ns atrapats pels formulismes cancellerescs.

El batlle de Xiva va ser, en novembre del 1324, obligat per l'Infant Alfons a forçar els musulmans i l'alamí a contribuir pel delme de la verema, el blat i el vi a l'arrendador dels tributs, el veí d'Albal Arnau Plana que s'havia queixat al baró davant la negativa dels contribuents. Està clar, en aquest cas que es tracta de l'arrendament particular del delme senyorial.⁸⁴⁸

Roderic de Rosselló havia adquirit per arrendament "*redditus et alia iura molendinorum dicti loci de Xiva cum multura hominum de Miralcamp et mansorum*" que es negaven a pagar-la. L'operació s'havia pactat per cert temps.⁸⁴⁹ El document que recull la reclamació de l'arrendador és de l'any 1326 i s'hi esmenta un alcaid de Xiva, Pere Bernat, que havia gestionat la venda d'aquests dret sobre els molins. Bernat devia ser anterior a Guillem Serrà ja que, com veurem, aquest va ser nomenat en l'any 1315 pel seu inseparable amic l'Infant Alfons. Ens resistim, però, a concloure que l'arrendament dels molins tingués tan llarg termini de vigència tot i que les referències al voltant dels diferents alcaids de la baronia ens condueixen cap als anys anteriors a l'entrada dels comtes al front de Xiva.

Les rendes de Bunyol i de la Foia estaven arrendades a Arnau Cortés el 1322 quan es va queixar perquè alguns musulmans mancaven a pagar certes

847 ACA, CR, reg. n. 373, f. 103 r., València, 20 de març del 1325.

848 ACA, CR, reg. n. 374, f. 147 v., Lleida, 8 de novembre del 1324.

849 ACA, CR, reg. n. 377, f. 10 r., Lleida, 14 de juliol del 1326.

rendes i el batlle no els obligava a fer-ho “*noluitis eos compellere ad solutionem eorum*” per la qual raó es veié obligat a intervenir el senyor.⁸⁵⁰

Hem vist també que alguns arrendaments poden incloure aspectes de control jurisdiccional com hem conegut en el cas dels abusos sobre els preus de venda del vi i del pa a Bunyol del 1314 o la prohibició de servir vi a la taverna del mateix lloc després de la posta de sol en l’any 1318. En ambdós casos la senyoria va donar instruccions als seus oficials perquè inclogueren entre les condicions dels diferents arrendaments les limitacions escaients. Per una altra banda hem tingut ja ocasió de reflectir en altres apartats un bon nombre d’arrendaments relacionats amb la fiscalitat eclesiàstica en la nostra zona.⁸⁵¹

Al segle XV l’arrendament conjunt de totes les rendes d’una baronia és ja una pràctica generalitzada. Les rendes de Xiva van ser arrendades el 1415 per 15.500 s.. Abdallà Abenamir, un membre de la potent família musulmana de Benaguasil emparentada amb els Taraçoní de Bunyol, va arrendar les de Bunyol un any després, el 1416, per 25.200 s.⁸⁵² També hem fet servir al llarg del nostre treball els arrendaments de Xiva i Xestalgar d’aquest segle XV. Les rendes de Xestalgar, en l’any 1407, van ser arrendades per quatre anys i preu de 6.000 s. mentre que les de Xiva, en l’any 1471, ho van ser per tres anys a un preu de 15.000 s. anuals.⁸⁵³

850 ACA, CR, reg. n. 372, f. 14 v., València, 27 de novembre del 1322.

851 Veg. en aquest treball, l’apartat 2.1.2.5 “Les rendes eclesials i la xarxa parroquial”.

852 El cas de Xiva a Juan V. GARCIA MARSILLA, “La intervención del poder real en los señoríos valencianos. El secuestro de Xiva y Castellnou (1415-1425)”, *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*, Gobierno de Aragón-Departamento de Educación y Cultura, Saragossa, 1996, vol. 2, p. 207-218. El de Bunyol a Manuel RUZAFÀ GARCÍA, “Señores cristianos y campesinos mudéjares en el País Valenciano”, a Esteban Sarasa Sánchez i Eliseo Serrano Martín, *Señorío y Feudalismo en la Península Ibérica (s. XII-XIX)*, IFC, Saragossa, 1993, p. 423-433.

853 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, *Les aljames...*, cit., doc. n. 25 i n. 86.

2.2 Administració del poder feudal.

2.2.1. L'estructura del poder baronial: els oficials del senyoriu

L'exercici del poder és una atribució del baró que calia delegar irremeiablement si es volia atendre l'inabastable ventall de compromisos amb el rei, amb un mosaic de petites senyories sovint allunyades per llargues jornades o amb el reptes intrínsecs de la milícia. És ben conegut l'absentisme dels senyors respecte de les seues possessions i particularment en aquestes terres arrabassades al poder andalusí que constituïren per a molts del seus ocupants un botí suplementari del senyoriu o senyories deixades darrere a l'Aragó o a Catalunya. Era el cas dels Entença de Xiva i també dels Ferrandis d'Íxer de Bunyol. Com sabem, ambdós llinatges gaudien d'una posició preferent en relació amb la corona enfortida per lligams d'un parentesc ben proper de manera que els serveis i les comandes dels monarques els obligaren a recórrer l'avantguarda i també la rereguarda al seu costat o al seu servei. Fins i tot en alguna ocasió tingueren oportunitat d'oposar-se als plans del seu egregi parent, com ja hem vist.

La recepta era també ben coneguda ja que la delegació era una pràctica que comptava amb una llarga tradició i en el context de construcció d'un espai feudal es feia inajornable. Lògicament la capacitat per a nomenar els oficials corresponia a la senyoria i entre ells i en primer lloc, sense cap mena de dubte, els militars que havien d'estar a càrrec de les fortaleses que vigilen i controlen els vassalls i els animen a satisfer les demandes de renda senyorials. L'obtenció de renda és l'objectiu, ja ho hem vist, encara que l'administració dels espais baronials requereix, tanmateix, l'exercici de la jurisdicció per tal d'implementar les puncions requerides per obtindre una exacció satisfactòria i per tal de regular

el funcionament de les comunitats sotmeses. Hem vist també, i també insistirem més endavant, de quina manera l'exercici jurisdiccional constitueix una important font de renda.

El poder es projecta sobre el territori mitjançant els oficials senyorials i, com ara abordarem, requereix un aparat administratiu progressivament més complex que dóna lloc a un reguitzell de figures amb funcions específiques. L'evolució de les tensions entre la monarquia i la noblesa, tant les produïdes en el conjunt dels territoris de la corona com les específiques lligades a les particularitats del procés "constituent" del nou regne valencià, es reflecteix de forma ben palesa en l'estructuració progressiva de l'aparat de poder, l'abast competencial que hom diria hui. Precisament un document de Pere el Gran d'octubre del 1283 autoritzava expressament al seu germà, l'Infant Pere Ferrandis, senyor de Bunyol i altres baronies (*"Castris, locis de Bunyol et terminorum suorum, de Toris, de Macasta, de Sierra, de Orqueta, de Torres..."* com recull el text), perquè *"ipse nobile vel homines ipsorum locorum ponant, ut consuerunt, ipsos iusticias et scriptores et alamines et alguaçiles et alios oficiales"*. Ordenava també el rei que els seus oficials havien de permetre que els vassalls del seu germà Pere Ferrandis pogueren comprar la sal amb llibertat i també hostatjar-se en els alfòndecs que triaren encara que no foren els alfòndecs reials, o que pogueren comprar o vendre pa o vi lliurement, etc.⁸⁵⁴

Es tracta d'un dels documents pels quals es produeix el reconeixement que el rei fa al senyor de Bunyol, així com a alguns altres cavallers d'ascendència aragonesa amb senyories al regne de València, d'aquella capacitat de nomenar oficials i s'esdevé de les conseqüències de la rebel·lió dels magnats aragonesos de la Unió, que concloué, provisionalment, amb el Privilegi General d'aquell mateix any amb el qual es va veure limitat l'intervencionisme reial en diversos aspectes i entre ells els tractats en aquest document adés recordat. El text deixa

854 ACA, CR, reg. n. 47, f. 55 v., Saragossa, 7 d'octubre del 1283.

clar el fet que es tracta de la cessió d'un seguit de prerrogatives reials transferides a mans dels barons.

En termes generals, que veurem amb detall, ens trobem als nostres territoris amb un clar procés d'organització progressiva des de les estructures més senzilles fins a unes altres de més complexes. En primer lloc les escasses notícies atribuïbles al segle XIII presenten un panorama presidit per l'existència d'alcaids-tinents de senyoriu que compten amb una delegació ampla encara que, pel que sabem, poc precisa en diverses matèries -rendística, aplicació jurisdiccional...- i amb un abast territorial ample també. Seguidament en la baronia de Bunyol, i de mà de la reina, apareix la figura d'un batlle general seu que concentra les funcions jurisdiccionals i rendístiques amb una projecció territorial igualment ampla que ultrapassa les fronteres del senyoriu, ja que abasta totes les rendes a ella assignades al regne de València. Aquest batlle general conviu amb uns alcaids encerclats ara als recintes castrals i desposseïts de les competències sobre el control de la població i de les exaccions. Finalment, les reformes introduïdes per l'Infant Alfons imposen la figura d'un procurador general al cap de les seues senyories valencianes escortat per batlles de senyoriu i amb els alcaids reservats inicialment a l'àmbit dels murs i els merlets. Anem per parts.

Entre el tombant del segle XIII i les primeries del XIV assistim a un intens procés de configuració de l'aparat administratiu, polític i fiscal en el cim de la corona. El camí "vers l'alta representació permanent" va ser sintetitzat en un article seu per Flocel Sabaté on assenyalava el regnat de Jaume I com una "successió de procuracions inorgàniques" que apunten una línia que es veurà inicialment consolidada sota una fórmula de delegació permanent en entrar en joc els Infants Pere i Jaume que preparen la successió del monarca. Amb Pere el Gran, a banda de la delegació plenipotenciària atribuïda al primogènit, que anticipa la configuració posterior de la procuradoria general, "l'administració reial incorpora la figura del batlle general, singularitza la tresoreria, tempteja el mestre racional i continua perfilant l'ordenament de la cancelleria, alhora que

endreça la casa reial”.⁸⁵⁵ Serà precisament el regnat de Jaume II que la configuració de l’administració dels poders i el reforçament del poder reial seran assajats amb decisió sota la direcció d’un monarca que navega entre la puixança dels municipis i l’enfortiment dels nobles rebels que havien acrescut la seua influència aprofitant les febleses i insuficiències dels avantpassats que havien ocupat el cim de la corona, singularment de Pere el Catòlic i de Jaume I, sobretot al llarg de la seua sacsejada minoritat.

La plasmació del poder reial, seguint les observacions de Flocel Sabaté, obligava al rei Just a bastir “unes bases sostenidores fermes” que “es resumeixen en dos pilars: rendes i jurisdicció”.⁸⁵⁶ Així el rei desplegarà un imponent volum d’actuacions adreçades al reforçament del poder reial que tractarem, d’acord amb l’esmentat autor, de resumir:

- Increment dels dominis territorials.
- Introducció del llinatge reial en importants espais baronials.
- Guanyar espais jurisdiccionals aprofitant “la disquisició entre mer i mixt imperi”.
- Definir dominis territorials i rendístics discutits amb algunes baronies.
- Control estricte de rendes disperses i de les obligacions i actuacions del castlans.
- Tractar d’imposar un marc competencial exclusiu en determinats aspectes (mercats, camins, aigua, persecució de la falsificació de moneda...).
- Implementar i desplegar l’acció dels veguers per visualitzar la superioritat de l’autoritat reial arreu del territori.

855 Flocel SABATÉ i CURULL, “La governació al Principat de Catalunya i als comtats de Roselló i Cerdanya”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 12 (1999), p. 21-62.

856 Flocel SABATÉ i CURULL, “Discurs i estratègies ...”, cit.

- Millora de la delegació territorial i del funcionament de l'administració central: mestre racional, batllia, tresoreria, cancelleria, arxius...⁸⁵⁷

Analitzarem ara la progressiva configuració de l'estructura del poder baronial que en molts aspectes seguirà les línees traçades per la corona enriquides i complementades, com veurem, per algunes tradicions ja experimentades al vell comtat d'Urgell que van heretar l'Infant Alfons, el fill segon del rei, i la seua esposa, la Infanta Teresa d'Entença.

857 *Ibidem*, p. 622-626.

a) Primeres notícies: els primers alcaids o tinents. El segle XIII

En el primer període, al segle XIII, només podem descriure l'existència d'alguns oficials representants del poder baronial en l'escassa documentació disponible. Es tracta d'oficials identificats habitualment amb les denominacions d'alcaid o tinent a qui són encomanades, a més de la tinença, provisió i control de les fortaleses, algunes altres responsabilitats. Quan Pere Ferrandis (I) en l'any 1289 va entregar a un servidor seu els drets de la collita del delme de la grana, el lli i altres recaptacions va comunicar la resolució al seu alcaid de Bunyol probablement perquè era, precisament l'alcaid, qui ho havia de tenir en compte de manera que podem deduir que formava part de les seues atribucions alguna mena de control de les rendes senyorials. Cal deduir també que l'oficial advertit de la resolució del baró exercia el seu càrrec abastant el conjunt del senyoriu ja que els drets cedits corresponien a diverses poblacions del territori castral.⁸⁵⁸ Com veiem, podem intuir-hi, encara, la realització per part d'aquests tinents d'altres funcions delegades en relació amb les percepcions i assignacions de rendes tal com podem deduir novament de l'ordre donada pel monarca, Jaume II, en els primers mesos després d'haver adquirit el *castrum* de Bunyol. En el mes de maig del 1305, el rei es va adreçar al "*tenenti pro nobis locum de Amacasta*", García López de Roda, perquè havia de fer efectiva, de les rendes del lloc, una assignació que Pere Ferrandis havia fet a Guillem de Pertusa.⁸⁵⁹ Recordem que aquest alcaid, ací identificat com a tinent, havia estat nomenat per Pere Ferrandis i, tal com havien pactat l'adquirent i el venedor, hi romangué al front mentre es tancaven tots els negocis relatius a la transacció. Un període que, com

858 ACA, CR, reg. n. 289, f. 36 v., València, 18 de gener del 1308. Confirmació feta per la reina Blanca sobre una disposició de Pere Ferrandis (I) es troba inserida i que fou datada a Bunyol el 12 de febrer del 1288.

859 Són dos documents copiats seguits: un de confirmació i l'altre donant ordres per al compliment. ACA, CR, reg. n. 203, f. 11 v. - 12 r. Barcelona, 7 de maig del 1305.

hem vist, s'estengué tot al llarg d'aquell any 1305. L'àmbit territorial de la seua actuació ateny també ambdues demarcacions castrals: Macastre i Bunyol. Es tracta d'un alcaid o tinent de senyoriu.

Tanmateix, alguns anys abans, el 6 de gener del 1292, havia estat el rei qui havia intervingut en un afer que afectava les relacions amb el país veí circumstància que justificava l'actuació en el senyoriu de Pere Ferrandis d'Íxer. En aquell cas va dirigir sengles comunicacions als alcaids de Macastre i al de Bunyol, aquest darrer anomenat Ximén Romero, perquè alliberaren sengles presoners castellans de Requena d'acord amb els termes pactats en la treva amb el rei de Castella. En un altre cas semblant, tanmateix, el monarca demanà l'alliberament de l'ostatge al senyor de Bunyol, Pere Ferrandis, ja que el presoner, un fill de Gerarda d'Utiel esposa de Guillermo Ballesteros, romania en mans d'un musulmà de Bunyol anomenat Alhibag. Cal, doncs, tenir en compte que en altres moments cadascuna de les fortaleses romania en mans de tinent diferents.⁸⁶⁰

Quant a les funcions i atribucions dels alcaids-tinents, ens els podem trobar, per exemple responsabilitzats de la supervisió en les particions de fruits i en el seu procediment de càlcul i avaluació –“alfarrasaments”- i fins i tot, com acabem de veure, amb l'execució material de les disposicions emanades de l'exercici de la jurisdicció, molt o poc limitada, dels barons. En aquest sentit hom podria dir que aquests oficials senyorials se'ns presenten com una mena de “representant general” del titular de la senyoria i amb una projecció territorial ampla; no molt allunyats d'allò que s'esdevindrà després amb la figura dels batlles generals i els procuradors generals.

En tot cas, com déiem, s'identifiquen sempre com a “tinents” o “alcaids” i semblen trobar-se enquadrats en les que imaginem senzilles estructures

860 ACA, CR, reg. n. 90, f. 240 v. i 246 v. València, 6 de gener del 1292, (TV).

L'existència de dos oficials diferents no deixa lloc a cap dubte ja que van ser advertits pel rei amb dues comunicacions independents. La segona amb el conegut formulisme “Fuit scriptum Eximino Romero, alcaydo de Bunyol, sub eadem forma...”.

baronials dels Ferrandis d'Íxer per al cas de Bunyol o dels Entença en el de Xiva o dels propis Entença o dels seus predecessors en el territori castral de Xestalgar, atenent les ordres directes de la senyoria o d'un membre significat de la cort baronial. Molt probablement aquest seria el cas del majordom de Gombau d'Entença, Pero Martínez Godor, un dels seus marmessors testamentaris que era recordat al seu testament pel noble Entença com a "*cavero, cormano e mayordompne mío*" i que hi fou objecte d'un sonor llegat de mil maravedís d'or i la important comanda de ser "*tudor e curador*" de la seua filla i hereva, Teresa d'Entença.⁸⁶¹

També cal incloure entre les primeres referències d'un aparat de poder senyorial l'existència d'altres figures auxiliars de la senyoria amb funcions específiques com ara la col·lecta de certes rendes, les tasques de les escrivanies o la vigilància del mont. Els alcaids o tinents resulten així els únics representants del poder que actuen als territoris tal com ens mostren tant les al·lusions dels texts més antics, i senyaladament els de les cartes de poblament, i també les primeres intervencions del poder reial i del comte d'Urgell que ara revisarem.

Com ja hem comentat, els documents més antics referits als *castra* de Bunyol i Macastre responen al programa de manteniment de les aljames disposat per Jaume I en el marc dels avatars de la guerra d'ocupació i els enfrontaments derivats de l'ambient insurreccional protagonitzat pels indígenes tot al llarg de la llarga vida del rei conqueridor i conquistador. La carta de Bunyol (1254) reconeixia a l'aljama el seu dret al manteniment de la legislació tradicional dels musulmans que podran elegir també "*l'Alcadí que los jutgara, e l'Alamí d'ellos*". Tanmateix aquest aparent respecte amb una certa autonomia de l'aljama es veurà des del bell principi compatibilitzada amb la presència d'un escamot militar a càrrec de les fortaleses. El senyor de Bunyol hi manté el seu destacament a càrrec d'un alcaid que tal com déiem abans sembla tenir atribuïdes algunes altres funcions com podem extraure encara del mateix text

861 CX, doc. n. 10.

poblacional en el paràgraf on s'hi estableix que *“nengún moro non sea puyado a la presón del castello, dando fianças a l'Alcayt de su persona, por complir lo que ell veniere de pena ho d'otra cosa”*, que revela la pràctica, ara posada en dubte, de procedir l'alcaid en relació amb l'execució material de certes penes i la imposició de fiances.

De manera semblant el document poblacional de Macastre renovat el 1308 remet a una situació de manteniment del usos i costums de l'aljama tot insistint de manera reiterada que es regirà d'ídèntica manera com fan els de Bunyol incloent-hi la intervenció judicial de l'alamí i el cadí autòctons. Recordem que tots dos documents poblacionals, així com els de làtova i Xestalgar, recullen també l'exacció demanada als seus habitants respectius en concepte d'alcaidia indubtablement destinada a satisfer o complementar la remuneració del guardià de mans dels guardats.⁸⁶²

Ja hem vist el rei donant ordres al tinent o alcaid que Pere Ferrandis (II) tenia a Bunyol i que sembla actuar sobre el conjunt del territori baronial. L'oficial, com sabem, romangué al front d'aquella responsabilitat al llarg del període “interí” mentre es complia la totalitat dels termes del pacte-compra que ja hem abordat i, sobretot, la resolució dels pagaments ajornats. Els canvis començaran aviat quan el senyoriu siga administrat per la reina i a la seua mort novament pel rei.

Comptem també, com adés anunciàvem, amb algunes referències al paper i actuacions dels alcaids en la documentació d'aquell període encara que, com ja hem advertit de manera reiterada, ens trobem limitats per la fretura de les informacions que hem pogut reunir dels primers decennis dels senyorius de Xiva i Bunyol entre la conquesta i ocupació i el matrimoni dels comtes el 1314. Cal així recordar de bestreta que la diferent amplària del volum d'informacions respecte dels dos períodes que tractem obliga a multiplicar la precaució mínima recomanable.

862 Cartes de poblament de Bunyol i Macastre a AD, doc. n. 21 (1254) i n. 24 (1308).

En la Xiva dels Entença, a més dels oficials ja ressenyats, podem documentar l'actuació d'un nou alcaid exercint en l'any 1304. És tracta de Guillem de Ressa que signa com a testimoni del document que Gombau d'Entença estén per regular certs aspectes de les condicions del poblament dels indígenes de Xiva, Xestalgar, Godelleta i Perenxisa. Aquest personatge apareix també beneficiat amb un dels llegats testamentaris del seu senyor.⁸⁶³ El mateix document poblacional recull la signatura com a testimoni d'un altre oficial que ja coneixem. Es tracta de Pero Martínez de Godor que s'hi identifica com a "majordom", un càrrec que, en correspondència amb una llarga tradició existent en la monarquia aragonesa, cal relacionar-lo millor amb una mena de cort senyorial i dedicat a les tasques organitzatives de la casa del magnat més que no, encara que no ho podem pas descartar, amb el govern efectiu de la baronia o baronies de Xiva i Xestalgar.⁸⁶⁴ També comptem amb una menció a l'existència d'un batlle exercint en la Xiva dels Entença a final de l'any 1303. El rei va exigir al batlle i als justícia i jurats de Xiva que entregaren al procurador unes mercaderies (safrà) que un musulmà tractava de portar a Castella. Es tractava d'un producte prohibit per a ser exportat i se n'havien fet càrrec i ho havien confiscat els oficials del baró encara que aquesta mena d'afers eren competència del procurador del regne.⁸⁶⁵

A Xestalgar també documentem l'actuació d'un alcaid que com a representant de la senyoria haurà d'alfarrassar les collites amb l'alamí i els "vells" per tal de procedir a les particions de fruits fixades en la carta pobla del 1284. El titular aleshores d'aquesta funció, l'alcaid en persona, és un dels testimonis que signa el document poblacional amb el nom de Domingo Ferrero.

863 CX, doc. n. 10.

864 Sobre l'ofici del majordom en l'àmbit de la cort reial veg. Maria D. PÉREZ BOLDÓ, *Los mayordomos...*, cit. i també Ana I. SÁNCHEZ CASABÓN, "Los cargos de Mayordomo, Senescal y Dapifer en el reinado de Alfonso II de Aragón", *Aragón en la Edad Media*, 8 (1989), p. 599-610.

865 ACA, CR, reg. n. 258, f. 34 r., València, 9 de desembre (sense any=1303).

L'alcaid de Xestalgar rebé ordres d'Albert de Mediona, lloctinent del procurador reial, en gener del 1292 de restituir unes ovelles d'homes de Castella que havia furtat en el terme de Xelva, lloc de Jaume de Xèrica, junt amb Pero Ximénez, fill de Ruy Sánchez de Calatayud, senyor de Pedralba, Bernat Solsona i altres menystenint les treves pactades amb el monarca castellà. En realitat es tractava de fer complir unes altres ordres en el mateix sentit que havien estat donades pel rei Alfons el Liberal, anys enrere a través dels seus procuradors al regne de València.⁸⁶⁶

Uns pocs anys després, el 1299, amb el senyoriu de Xestalgar reunit amb el de Xiva i ambdós en mans de Bernat Guillem d'Entença (I), hi trobem un altre alcaid, Ximén de Torroella, que ha presentat una "ferma de dret" en nom del seu senyor perquè intervinga el procurador reial, Jaume de Xèrica, per tal d'impedir les obres d'una séquia que el senyor veí de Pedralba havia començat a construir per menar aigua del riu Guadalaviar al seu terme passant pel de Xestalgar.⁸⁶⁷ Com veiem, en aquest cas, es tracta d'una intervenció de "procura".

El 23 d'octubre del 1291 el rei Jaume II va ordenar al noble Bernat Guillem d'Entença (I) la restitució de l'alcaid de Xestalgar, Arnau de Puigredó, que havia estat recobrat després de trobar-se retingut a Requena com ja van comentar en un altre lloc. Puigredó exercia l'alcaidia d'aquella baronia en nom del seu senyor Martín Ruiz de Foces i havia incomplert la promesa del pagament pactat amb els seus segrestadors de 3.900 s. L'intermediari que havia actuat en el seu rescat, Ximén López de Herrera, no podia complir el seu compromís de retornar-lo en cas d'impagament ja que s'hi havia interposat l'alcaid de Xiva, Sanç de Laçano, que va impedir la restitució del captiu. El senyor de Xiva havia ara d'atendre les ordres del rei i obligar al seu alcaid a permetre l'actuació de l'esmentat intermediari.⁸⁶⁸ El conflicte havia fet ja intervenir Alfons el Liberal

866 ACA, CR, reg. n. 90, f. 273 v., 19 de gener del 1292, (TV).

867 CX, doc. n. 9.

868 ACA, CR, reg. n. 90, f. 122 v., Calataiud, 23 d'octubre del 1291, (TV).

pocs anys abans amb una comunicació en la qual es presenta Arnau com a habitador de Xiva. Segons recull aquest document la seua captura havia estat produïda en un treva pactada amb els castellans de manera que calia considerar-la abusiva, raó per la qual s'oposava l'alcaid al pagament d'un rescat i a l'actuació de l'intermediari.⁸⁶⁹

No tenim tampoc gaires notícies de l'aparat administratiu dels Pere Ferrandis pare i fill només coneixem algunes referències en documents confirmats per la reina Blanca i per l'Infant en anys posteriors com ara aquell pel qual Pere Ferrandis (I) havia ordenat als seus "*alcaydes*" que vigilassen la prohibició que ha dictat sobre el joc de daus en els alfòndecs "*ni en nengunos otros lugares de la nostra tierra ni en nengún otro lugar*".⁸⁷⁰ Un document dels registres de l'Infant, ens dóna notícia també de l'existència que "*Sanxo Lópeç fo monter lonch temps en lo terme de Buynol per lo noble En Pero Ferrándeç d'Íxar*". He comprovat ja que el pobre munter ha continuat treballant sense haver cobrat el que li corresponia.⁸⁷¹

En la baronia de Bunyol, a banda de la menció a l'existència del funcionari identificat com a alcaid que contenen els documents poblacionals coneguts i la referència genèrica abans esmentada al document sobre el joc, el primer personatge que podem documentar prové d'una disposició de Jaume II del temps del procés d'adquisició de la senyoria de mans de Pere Ferrandis (II) on reconeix el rei a García López de Roda com a tinent del castell de Bunyol que hauria estat nomenat per l'antic posseïdor de la baronia, l'esmentat Pere Ferrandis (II). La data és ben significativa ja que correspon amb la del mateix dia

869 ACA, CR, reg. n. 81, f. 47 r., Saragossa, 2 de març del 1289. Al nostre AD, doc. n. 9.

Arnau de Puigredó, curiosament, apareix també relacionat entre els pobladors afectats per la carta pobla del lloc de l'any 1303. Veg. el nostre AD doc n. 73.

870 ACA, CR, reg. n. 382, f. 58 r., publicat a Manuel PASTOR i MADALENA, "En Bunyol, martes XI días andados del mes de Junyo 1297", *Revista de Estudios Comarcales*, 2 (1997), p. 67-68.

871 ACA, CR, reg. n. 416, f. 70 r. Balaguer, 27 desembre de 1315.

del document de compra signat entre el monarca i el seu parent, el senyor d'Íxer: era el 24 de novembre de l'any 1304.⁸⁷² Documentem també, per una altra banda, l'existència d'un "collidor" encomanat de la recaptació de certs drets senyorials tal com recull una ordre ja esmentada de Pere Ferrandis (I) de febrer del 1289 pel qual feia donació a Íñigo Pérez de Ejea de las "mesuras del collir del dieçmo de la grana e del pan e del lino e el montadgo de la villa nostra de Bunyoll, e de Yatava e d'Alboraix segon que custumpnados son de prender-las, los collidores de nostres dreytos entro aquí... en toda vostra vida...". La reina en fer la confirmació descriu la comanda amb el terme "*ofici*".⁸⁷³ No tenim clar que hom pugui considerar exactament com una funció el que sembla més aviat una cessió o donació de rendes a un cavaller del seguici de l'antic senyor de Bunyol.

Tot i això, a falta d'un millor coneixement de les corts baronials, imaginem que un petit escamot a càrrec de les principals fortaleses de Bunyol i Xiva i també les de Macastre i Xestalgar encapçalades per un alcaid serien, si més no, els representants únics de l'aparat polític ocupant. No oblidem, però, la presència de les figures dels justícia i jurats que documentem en les comunitats immigrades cristianes de Xiva i Setaigües que, malgrat el fet de ser intervingudes per la senyoria, estudiarem més endavant en abordar els poders comunals en un apartat específic atenent al seu caire, si se'ns permet, "representatiu".

Ens és, a hores d'ara, desconeguda l'existència de qualsevol altre ofici que poguérem relacionar amb l'exercici del poder per delegació del senyor, ni que fóra en relació amb la percepció de les rendes que romandrien a l'abast competencial dels tinents-alcaids com hem vist. Només podem especular que, en el cas de les aljames, degueren ser els alamins mateixos de les comunitats autòctones musulmanes els encarregats de tractar directament amb el senyor o amb els tinents-alcaids les qüestions rendístiques que els afecten. A aquests

872 Era un 24 de novembre del 1304. ACA, CR, reg. n. 24, f. 16 i 17.

873 Inserir en la confirmació de la reina Blanca en l'any 1308: ACA, CR, reg. n. 289, f. 36 v., ja citat.

efectes podem recordar els termes utilitzats al document de la reina quan, en setembre del 1308, va nomenar Jaume Soguer com a alcaid de Macastre. S'hi estableix sobre la retinença assignada "*quae recipiatis per manus baiuli nostri seu alamini eiusdem loci*".⁸⁷⁴ Com després veurem, també fou l'alamí -en aquest cas l'alamí de Bunyol- l'encarregat de retre comptes de la recaptació de les rendes i el cabestatge del senyoriu corresponents a l'any 1306 i, pel que sembla es tractava de la col·lecta del conjunt del senyoriu. Sembla doncs, que aquesta funció "batlliar" era atribuïda a l'alamí del lloc principal assimilable al concepte d'aljama.

874 ACA, CR, reg. n. 289, f. 63 r., València, 14 d'agost del 1308.

b) Síntomes del canvi i primeres innovacions

L'entrada del senyoriu de Bunyol en l'àmbit de la corona suposarà la introducció d'un conjunt de modificacions importants relatives a la projecció del poder sobre el territori. Primerament la reina Blanca i seguidament l'Infant Alfons confegiran la nova estructura organitzativa amb un seguit de resolucions que de seguida veurem. Creiem a aquests efectes que resulta especialment significativa una ordre del mes de maig del 1315 de l'Infant Alfons que llavors s'iniciava en les tasques organitzatives de les seues baronies valencianes.

Algunes coses comencen a canviar. La comunicació que ara parem al davant nostre fou adreçada a l'alcaid del *castrum* de Bunyol, Guiu de Xanesveres, a qui havia tot just ratificat al front de la fortalesa tot indicant-li que havia nomenat un procurador que actuaria en nom del comte "*in omnibus locis et bonis que habemus in regno Valencie*". El nou titular de la baronia li ordenava ara que no s'interposés en les funcions del nou oficial senyorial, el cavaller Enric de Quintavall, que, com veurem, havia estat exercint en representació de la reina com a "batlle general" seu amb responsabilitat sobre tots els béns a ella assignats als territoris del regne de València i que ara es trobava al servei del jove comte d'Urgell. La comunicació és també una advertència que revela la necessitat d'especificar un nou àmbit per a les seues competències que romandran enquadrades, ara, en un nou esquema organitzatiu de manera que el militar, Xanesveres, fou encarregat "*sed solum de custodia dicti castrum*". Com déiem, feia molt pocs dies que el comte Alfons li havia renovat l'encàrrec de la cura de la fortalesa que desenvolupava des del temps de la reina Blanca. Una frase del text que recull l'anotació al registre resulta especialment clarificadora en ordenar a l'alcaid que "*non intromittatis vos de sarracenis de Bunyol neque de aliquo extra castrum predictum*". Li aclareix encara que "*omnia que extra dictum castrum, in villa videlicet et terminis suis, occurrerint tam super hominibus quam redditibus et aliis iuribus in eisdem villa et eius terminis ad nos spectantibus seu pertinentibus*" hauran de restar sota el control del nou oficial interposat, es a dir, "*per eundem procuratorem nostrum teneri et administrari, iuxta comissionem*

eidem per nos factam formam, vel per quem eiam voluerit loco sui vel alium que ad id duxerimus ordinandum".⁸⁷⁵ Sembla raonable concloure ací que embolcallant les motivacions que rauen sota les advertències del baró a l'alcaid es trobava un abast competencial ben diferent i que podem caracteritzar per l'existència d'un ventall de matèries que, de ben segur, ultrapassaven els murs i els merlets, de les fortaleses.

Aquest document del jove comte Alfons ens introdueix en una nova etapa. Ens endinsem en un nou model, però, que havia començat ja a dibuixar-se en l'estructura administrativa que exerceix el poder sobre els territoris de Bunyol des de principis del segle XIV. A partir ja de l'administració del senyoriu per part de la reina Blanca d'Anjou en l'any 1306 atenem a un procés que segueix les pautes de la reorganització de l'administració reial. Les innovacions s'erigeixen en qualitat d'antecedent de les transformacions dutes a cap definitivament per l'Infant Alfons en fer-se càrrec de la baronia a mitjans del segon decenni. Així veurem que la reina disposava d'un oficial que la representava en relació amb les tasques de control i administració dels seus béns al regne de València. Béns que reuneixen per un costat els components del seu "*dodarium*" i altres assignats a la seua cambra. L'oficial apareix identificat com a "batlle general" per a les seues possessions al regne de València i es correspon amb una tradició instal·lada en la cort reial des dels darrers decennis del segle XIII arreu dels territoris de la corona.⁸⁷⁶ L'encàrrec recau primerament sobre el cavaller Pons de Soler que fou

875 ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 r. i v., Manresa, 23 d'abril del 1315.

876 Dos estudis clàssics sobre la batllia general al regne de València: el de Leopoldo PILES ROS, *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1970 i el de Felipe MATEU i LLOPIS, "Notas sobre los archivos de la Bailía, la Generalidad y la Gobernación del Reino de Valencia", *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, LVI (1950), p. 5-35. També es pot consultar Margarita TINTÓ SALA, *Cartas del Baile General de Valencia, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera*, Instituto Valenciano de Estudios Históricos-CSIC, València, 1979. Circumscrit a l'àmbit del principat es pot consultar Tomàs MONTAGUT, "El baile general de Cataluña, notas para su estudio", *Hacienda Pública Española*, 87 (1984), p. 73-84. Citant

seguidament substituït per un personatge omnipresent en la documentació que atén molts encàrrecs del rei i de la reina al llarg de diverses dècades i que romangué al servei dels Infants, els comtes Alfons i Teresa. Es tracta del cavaller Enric de Quintavall.

Hem d'esperar, doncs, a l'entrada del segle XIV per palesar la influència del model de règim administratiu desenvolupat per la monarquia als senyorius de Bunyol, primer, i de Xiva després, encara que ací amb matisos importants. És ara quan la proliferació de la documentació testimonia una proliferació també, i especialització i diversificació, de figures i funcions. La intervenció directa de l'aparat monàrquic en temps de Jaume II per al cas de Bunyol a partir de finals del 1304 evidencia l'arribada d'una progressiva diversificació de funcions i la construcció d'un esquema de poder s'esdevé i es basteix amb un cert paral·lelisme respecte de les innovacions organitzatives assajades al si de la pròpia monarquia feudal. Es tracta d'una distribució de funcions no exempta, però, de conflictes, com aviat podrem comprovar.

aquest darrere estudi, Flocel Sabaté explicava al seu estudi sobre el Comtat d'Urgell que "a la sortida del segle XIII ha estat incorporada la figura del batlle general, la qual en la corona reial no és anterior al 1283". Flocel SABATÉ i CURULL, "Organització administrativa i territorial del Comtat d'Urgell", *El comtat d'Urgell*, Universitat de Lleida-Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1995, p. 17-70....", cit., p. 65. Dos treballs molt adients són: d'Antonio José MIRA JÓDAR, "Administrar los drets al senyor rey pertanyents. La gestión de la fiscalidad real en el País Valenciano en la Baja Edad Media", a M. Sánchez Martínez, A. Furió i P. Bertran (coords.), *Col·loqui Corona, municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Institut d'Estudis Ilerdencs-Diputació de Lleida, Lleida, 1995, p. 527-553 i l'article de Enric GUINOT RODRÍGUEZ publicat al mateix *Col·loqui* "La Batllia general de València: gestors i beneficiaris" (Ibidem, p. 577-601). Certament, la institució tenia antecedents importants i va anar desenvolupant-se en decennis anteriors encara que la "profesionalització" arribaria a final del Doscents. Així ho destacava Aureli SILVESTRE ROMERO en la introducció de *Els llibres de comptes de la batllia de Morvedre a la fi del segle XIV*, Publicacions de la Universitat de València, València 2004, p. 11-12.

Una vegada adquirit el senyoriu de Bunyol de mans de Pere Ferrandis d'Íxer (II) en novembre del 1304, les ordres del rei relatives a la baronia s'adrecen habitualment al seu batlle general al regne de València, als jutges de la cúria reial si s'escau, i també al procurador o al vicegerent de la procuració general quan aquesta funció fou atribuïda al primogènit, l'Infant Jaume. El senyoriu de Xiva romandrà, com s'ha dit, administrat pels marmessors de Gombau d'Entença arran la seua mort en març de l'any 1309 fins al casament de la filla i hereva Teresa d'Entença amb l'Infant Alfons en novembre del 1314. Aquest esdeveniment que obrí la porta al govern conjunt d'ambdues senyories ens ha permés de disposar de moltes més informacions ja que la cancelleria reial conserva un bon nombre de registres dels nous comtes d'Urgell, que constitueixen el principal fonament documental del nostre treball d'investigació. Tot plegat ens anima a pensar que es tracta, com déiem, d'una projecció dels esquemes organitzatius de la corona que es dibuixa i pren forma al compàs de l'entrada en l'escena política de la zona de l'Infant Alfons, senyor de Bunyol i la seua esposa Teresa d'Entença, l'hereva del comtat d'Urgell, vescomtat d'Àger, Antilló i altres senyories, i entre elles Xiva i Xestagar i també Mançanera. Vertaderament aquesta projecció havia començat, com advertíem, al llarg del període previ durant la minoria, és a dir, sota la direcció del mateix monarca o de la reina Blanca a partir del 1305, per al cas de Bunyol i abastaria des del 1314 el de la baronia de Xiva.

A més de la influència dels avanços en la configuració de l'administració reial, un element que també creiem determinant en la configuració del nou programa desplegat pel comte degué estar constituït per la tradició heretada precisament del comtat d'Urgell, un territori i una baronia que gaudeix d'una llarga experiència en l'administració de les prerrogatives jurisdiccionals i en l'univers de les exaccions.

L'entrada de la reina en l'escena política de la baronia de Bunyol havia portat un canvi important amb la creació d'una figura encomanada de representar la senyoria en el conjunt del territoris i drets a ella assignats. Com hem vist, des del bell principi de la seua actuació sobre el senyoriu de Bunyol,

trobem exercint-hi un oficial identificat com a batlle general que disposa d'un ampli ventall de comandes i un extens àmbit de competències que abasten tots els béns de la reina al regne de València: "*baiulo nostro in regno Valencie generali*". L'esquema es completa en l'esglaió inferior amb la figura dels alcaids entre els quals identifiquem un a Bunyol i un altre a Macastre, és a dir, al cap de les principals fortaleses de la baronia i finalment la representació comunal. Advertim ací una evolució des d'un alcaid plurifuncional del conjunt baronial a l'alcaid circumscrit a las fortalesa i desproveïts d'antigues funcions adscrites ara al batlle general de la reina.

2.2.1.1. Els oficials del senyoriu al segle XIV

A principi del segle XIV l'estructura del poder a la baronia de Bunyol es repeteix tant amb la senyoria de la reina Blanca com amb l'Infant Alfons seguint un patró semblant amb certes diferències també lògicament derivades del diferent estatut de què gaudien ambdós alts personatges. Al cap, i per sota del baró, trobem la figura d'un oficial principal que representa la senyoria als territoris del regne valencià. Primerament, com adés avançàvem, el trobarem identificat com a batlle general una figura amb una curta, encara que consolidada, experiència en l'administració de la corona i que representa a la reina Blanca en els territoris. Ben cert és que l'Infant Alfons, fent-se servir d'ajudants i col·laboradors, pogué disposar addicionalment d'una tradició experimentada en l'estructura organitzativa del Comtat d'Urgell com déiem. En fer-se càrrec dels territoris comtals es va trobar amb una trama administrativa que comptava d'antuvi amb la figura dels procuradors que projecten el poder comtal sobre zones extenses dels seus dominis i també lloctinents que actuen en representació seua per a parcel·les territorials menors.⁸⁷⁷ A les senyories valencianes sota el seu domini veurem transformar-se el "batlle general" en "procurador general".

Al llarg del període millor documentat, és a dir, sota la senyoria dels comtes d'Urgell, Alfons i Teresa, tocant al territori, trobem, per davall del procurador, la figura dels batlles locals. En trobem un a Bunyol que, segons sembla, estén la seua influència per tota la Foia i la vila de Setaigües i que podem considerar clarament com a batlle de senyoriu mentre que a Xiva, abastant tot el seu terme castral, i també a Xestalgar, l'oficial és identificat com a alcaid i batlle, és a dir, que reuneix ambdues responsabilitats. Les funcions militars romanen a càrrec dels alcaids la distribució dels quals es correspon amb les principals fortaleses: un a Bunyol, i un altre a Macastre. Els castells de Xiva i Xestalgar seran

877 Flocel SABATÉ I CURULL, "Organització administrativa ..." cit.

atesos pels oficials “duals”. Cal ressenyar també una única menció a l’existència d’un alcaid a Setaigües on també hem trobat una única menció a l’existència d’una fortificació que vam veure.

En aquest punt cal matisar, però, que tal com advertia Flocel Sabaté per al cas dels territoris del Comtat d’Urgell alguns alcaids “mantindran el seu caire rendista per damunt d’una exigència militar cada cop més matisada”. El compàs de l’evolució el marcarà la minva progressiva de la conflictivitat derivada del procés d’ocupació i la que s’esdevé en relació amb la proximitat de la frontera amb Castella per terres de ponent. És probable que aquesta tendència afavorira la peculiaritat de la solució assajada a Xiva i Xestalgar encara que la doble funció també es pot documentar en altres terres dels comtes com ara el cas de Montmagastre.⁸⁷⁸

Efectivament, en diverses ocasions veiem la reunió de funcions en el cas dels oficials de l’escala local. Sovint les ordres i disposicions del baró s’adrecen a una persona qualificada com a batlle i alcaid de la localitat corresponent. Com adés avançàvem ens trobem amb una singularitat en l’esquema organitzatiu de manera que en aquests llocs la figura del batlle apareix assimilada a la d’alcaid de manera que sovint les documents recullen ordres adreçades al “*alcaidi et baiuli de Chiva*” o al de Xestalgar. Creiem que els podem considerar també com a batlles de senyoriu ja que ambdós càrrecs s’ocupen de territoris amplis corresponents a diverses localitats o nuclis poblats. En el cas de Xiva tractava amb les poblacions de Miralcamp, Perenxisa, Godelleta i altres nuclis menors. Per explicar aquesta peculiaritat cal tenir en compte per un costat la consideració que es tracta de dues baronies “independents” hereves, recordem, de sengles termes castrals de l’època islàmica, tot i que la documentació posterior, cap a mitjan segle XIV, tendeix a presentar Xestalgar com un lloc més dels pertanyents a la baronia de Xiva. Per una altra bandaensem que la reunió de les funcions de l’alcaid –militar i de control- i del batlle –rendístic i jurisdiccional- s’adiu amb

878 Ibidem, p. 60.

precisió amb l'esquema descrit per al funcionament de les baronies en el període anterior, és a dir, en el segle XIII en què la figura de l'alcaid o tinent era el representant únic del baró i atenia i resolía tots els aspectes del govern del territori. És possible, pensem, que a banda de la minva del seu caire defensiu el fet que aquestes dues baronies foren herència dels Entença també influïra en la constatació que podem fer que romangueren fora del model assajat pel comte-Infant en la "seua" senyoria de Bunyol. EL manteniment d'una estructura administrativa pròpia per al cas de Xestalgar pogué també estar influïda pel fet de constituir, junt amb Mançanera, un patrimoni reservat a respondre dels compromisos testamentaris dels Entença i administrat pels seus marmessors.

Més endavant tractarem sobre les autoritats que, intervingudes o no pel poder senyorial, emanen de la dinàmica organitzativa de les comunitats que representen: els justícia i jurats en localitats –cas de Setaigües- o àmbits –cas de Xiva i la seua alqueria de Miralcamp- amb població immigrada cristiana i els alamins, els vells i el cadí i altres oficials de les comunitats autòctones, les aljames musulmanes. Tractarem també de recordar les escasses referències a determinats elements enquadrats en l'estructura administrativa dependents d'aquestes autoritats: saigs, munters, escrivans ...

Si l'àmbit de la representació de la més alta magistratura era el conjunt dels territoris sota domini del baró de qui es tractés -batlle general amb la Reina, procurador General amb l'Infant- els batlles -i també els alamins- actuen a escala local en tractar de qüestions rendístiques. Com més endavant veurem, habitualment podem trobar un alamí en cada comunitat o aljama local. L'àmbit d'actuació del batlle, però, abasta un concepte territorialment més ample i sol anar lligat al concepte d'"honor" o baronia.

L'aparició de la figura del batlle local en els nostres documents permet identificar alguns antecedents en relació a l'etapa del govern dels comtes que després revisarem. Quant a aquesta darrera etapa, pel que sembla, podem relacionar la pressa de possessió de l'Infant Alfons amb la creació d'una estructura administrativa més definida. Les primeres mencions amb què comptem procedeixen dels primers mesos del 1315 amb el cavaller de Quintavall

identificat encara com a batlle general de l'Infant. El document que després veurem relatiu al seu nomenament conté una comanda específica: "*audiendi et recipiendi compota et raciones a baiulis de Bunyol, de Chiva et aliorum locorum...*". Malgrat el fet que es tracta també de l'època de proliferació documental sobre els nostres senyorius cal fer constar que no coneixem cap al·lusió a l'existència de cap batlle al senyoriu de Bunyol en els anys anteriors, és a dir, en el període d'administració del rei Jaume II o del senyoriu dels Ferrandis d'Íxer. Es tractaria així d'un procés aparentment invers a l'ocorregut en la corona -i en la cort mateixa dels Comtes d'Urgell també- que comptava amb batlles locals des del llunyà segle XII i que assaja la figura centralitzadora del batlle general a final del segle XIII com ja hem comentat. Les notícies al voltant de la figura batlliar anteriors al govern dels comtes d'Urgell provenen de la senyoria de Xiva sota els Entença.

Tractarem, però, de precisar l'evolució que hom pot escatir de certs canvis en les denominacions i en l'estructura dels senyorius, encara que podem avançar que malgrat la pervivència del subconjunt format per cadascuna de les principals baronies, Xiva i Bunyol, els senyorius valencians dels comtes d'Urgell presenten i conformen una jerarquia organitzativa comuna definida a partir de la substitució de la delegació general atribuïda a un "batlle general" per la del "procurador general" que comencem a trobar com a conseqüència dels canvis introduïts en l'administració portada a cap per la reina Blanca sobre Bunyol entre el 1306 i el 1310 i la dels comtes a partir del 1315.

Caldrà també tenir en compte que arran del seu reconeixement com a primogènit i jurament com a hereu, el comte Alfons esdevingué procurador General del rei. L'Infant requereix en ocasions la intervenció del seu vicegerent en la procuració que exerceix al regne de València si el conflicte suscitat ateny altres baronies com ara el que va motivar la resolució de novembre del 1322 quan l'Infant Alfons hagué d'exigir a l'alcaid de Xelva que entregués dos malfactors que volien evitar la jurisdicció del comte mentre gaudien d'una llibertat provisional obtinguda amb el pagament de fiances en espera d'una

sentència al voltant de les seues malifetes i que els posara a disposició de l'alcaid de Bunyol.⁸⁷⁹

879 ACA, CR, reg. n. 371, f. 230 r. i v. La datació és il·legible però els documents que el precedeixen i el segueixen contenen idèntica datació: València, 15 de novembre del 1322

2.2.1.2. Procuradors, batlles i alcaids

Tres són les figures bàsiques que estructuren i posen en pràctica la projecció del poder feudal sobre els nostres territoris en el període específic en el qual centrem el nostre treball i del qual hem pogut recollir més informació documental. Per damunt de tots i en una posició clarament dominant trobem un representant general amb funcions delegades directament del comte i que abasta un àmbit progressivament definit en l'òrbita del poder monàrquic. Es tracta del procurador General, denominació que sol sovint acompanyar-se del territori a ell encomanat. Així podrem llegir com a destinataris de les ordres de l'Infant al començament del seu govern primerament el "*dilecto suo Enricho de Quintavalle procuratori Bunyolis et Xive ac pertinenciarum eorum et cetera*" i alguns anys més endavant "*Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro in castris de Chiva et de Bunyol*".

En un segon nivell, trobem els batlles que s'encarreguen respectivament de la subdivisió més estesa al llarg del període de referència: els "honors" de Bunyol i de Xiva. Ja sabem que per el cas de Xiva i el de Xestalgar els oficials d'aquest rang inferior són identificats simultàniament com a batlles i alcaids dels respectius termes castrals. Es tracta d'una singularitat exclusiva d'aquest àmbit baronial ja que tocant a la baronia de Bunyol no trobem per exemple cap batlle a Macastre, làtova, Alborraig o Setaigües. A Setaigües, però, cal aclarir que un parell de documents anteriors al govern dels comtes esmenten l'actuació d'un batlle local. Finalment tenim la figura dels alcaids, els caps militars de les fortaleses que trobem repartits en Bunyol, Macastre, Xiva i Xestalgar. En el cas d'aquests darreres dos, insistim, s'identifiquen amb la doble denominació d'alcaid i batlle dels respectius llocs. També trobarem al·ludit un alcaid de Setaigües que associem a la seua condició fronterera amb el país veí de Castella.

a) De batlle general a procurador general

L'estudi dels documents dels primers anys del segle XIV en la baronia de Bunyol ens permet detectar un interessant procés evolutiu de l'estructuració del poder senyorial. Analitzarem en primer lloc el període comprés entre l'adquisició feta per Jaume II en desembre de l'any 1304 fins als primers mesos del senyoriu efectiu dels comtes sobre ambdues baronies, Bunyol i Xiva, és a dir, final del 1314 i principi del 1315.

La intervenció directa del monarca al senyoriu de Bunyol es va produir, com ja sabem, entre el final del 1304, data de l'adquisició, i el final del 1314 mentre el seu fill segon, l'Infant Alfons, destinatari de la compra, creixia. Com és natural, les ordres personals del rei i l'actuació del seu aparat de govern es concentren en els dos períodes que antecedeixen i succeeixen l'administració de la reina Blanca d'Anjou, és a dir, des de la compra del senyoriu fins al 1306 i, sobretot, des de la mort de la reina en la tardor del 1310 fins a la presa efectiva del poder sobre el senyoriu per part del jove comte d'Urgell a final del 1314.⁸⁸⁰

Les ordres del rei que afecten el nostre territori s'hi adrecen resseguint el camí de la procuradoria del regne valencià i concretament al lloctinent o qualsevol oficial organitzat en l'entramat de l'administració reial com ara el batlle general del regne tal com caldria esperar del moment evolutiu de l'estructuració del poder monàrquic en ràpida evolució. El càrrec de batlle general del regne estava associat a la condició de batlle baronial del senyoriu de Bunyol, si més no, al segon període d'administració directa del rei. Ens ho mostra un document de reconfirmació d'una franquesa que havia estat confirmada anteriorment per la reina a partir d'una disposició de Pere Ferrandis (I). Es dirigeix el monarca, en juny del 1314, a Bernat d'Esplugues "*baiulo regni Valencie*

880 Cal recordar que el primer període "interí", és a dir, l'any 1305, la disposició de la baronia es trobava restringida pendent que es resolgueren els compromisos de pagament del preu de l'adquisició que havien estat pactats.

generalis et baiulo de Bunyol [...] vel qui per tempore fuerit, necnon aliis officialis nostris...”.⁸⁸¹ Potser es tractava de donar una certa continuïtat al fet que la reina havia disposat d’un oficial seu particular per a les seues baronies.

La innovació havia vingut, efectivament, de mà de la intervenció de la reina perquè en nom seu véiem exercir l’administració general de les seues senyories valencianes a una figura batlliar. La representació directa del poder baronial en nom de la reina Blanca està a càrrec sempre d’un “batlle general” al seu servei personal en clar paral·lelisme amb la representació del poder reial i l’administració del seu patrimoni que compta amb un altre batlle general amb atribucions sobre el patrimoni regi al territori del regne de València. El càrrec inclou, però, en el nostre cas, un seguit de funcions de representació més ampla en relació amb l’administració del patrimoni, de manera que veurem ultrapassar sovint les matèries purament rendístiques. Dos importants cavallers se succeïren en l’exercici del càrrec de batlle general de la reina: Pons de Soler i Enric de Quintavall.

881 ACA, CR, reg. n. 154, f. 112 v., València, 29 de maig del 1314. Entre claudàtors una paraula que no podem llegir per l'estat del suport.

I. Pons de Soler

Pons de Soler és el primer batlle de la Reina Blanca que podem documentar a partir del mes de març del 1307.⁸⁸² Segons Martínez Ferrando, el rei Jaume II “vigilava” estretament l'administració de les qüestions de la reina i arribava a nomenar fins i tot els principals oficials destinats al seu servei com ara Bernardo de Segalar i Bernat d'Esplugues, escrivà de porció i tresorer respectivament de la Reina. El nomenament, però, dels suboficials i alguns càrrecs privats, com ara el confessor, romandrien en mans de la dama.⁸⁸³ Per la nostra part hem pogut comprovar que aquest primer batlle general de la reina, ja havia fet nombrosos serveis al rei i havia rebut diverses comandes de responsabilitat per part del monarca. Va ser encomanat, per exemple de la col·lecta del “cabeçatge” al regne de València del 1304.⁸⁸⁴ En l'any 1291 li van ser restituïdes les rendes de l'Albufera i de la sal de València que havia arrendat junt amb un probable germà seu anomenat Guillem de Soler i que pertanyien al noble Amor Dionís. L'arrendament comptava amb llicència del rei Alfons el Liberal de manera que s'hauria produït alguns anys enrere i ara, per ordre del nou monarca el patrimoni d'aquest noble havia estat embargat.⁸⁸⁵ Sembla ben raonable

882 ACA, CR, reg. n. 290, f. 1 r., Tortosa, 22 de març del 1307.

883 Jesús Ernesto MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón: su vida familiar ...*, cit., p. 9 i 10.

884 ACA, CR, reg. n. 294, f. 237 r., València, 7 de desembre del 1304. Jaume II escriu al justícia de València perquè exigisca amb contundència a Pons de Soler i Ramon de Poblet, col·lectors del cabeçatge de la ciutat i regne de València el pagament que no han complert del seu compromís d'entregar al seu tresorer Pere de Boïl l'import corresponent que havien de collir en la festa de Sant Miquel de setembre del dit cabeçatge. Veg. Vicent BAYDAL SALA, “El cabeçatge...”, cit., p. 19.

885 ACA, CR, reg. n. 90, f. 179 v., Montalbán, 21 de noviembre del 1291. Ordena també el rei que els arrendadors han de fer efectives les rendes de l'any 1292 per valor de 6.000 s. (TV).

suposar que darrere d'aquest nomenament com a oficial de la dama hom puga endevinar també la mà del rei Just.

Pons de Soler apareix exercint a les ordres de la reina almenys des del mes de gener del 1305 amb molta probabilitat per comanda directa del monarca. Ho sabem per la confirmació que feu la dama en setembre del 1307 dels comptes retuts per aquest oficial, ara seu, davant del, també seu, tresorer, Romeu Guerau, corresponents al període comprès entre primers d'any del 1305 fins a les calendes de gener del 1306. En la relació de llocs i drets que havien estat objecte d'exaccions per apaivagar els afamats cofres de la reina trobem Morella, Borriana, Morvedre, Llíria, Alzira, Cullera i Corbera, Dénia, Ontinyent, Madrona, Gallinera i les valls d'Elda, Novelda i Asp. No apareix encara Bunyol sota la seua administració. Els comptes del l'any següent, el 1306, sí que recullen la percepció de vora 12.000 s. en concepte de rendes i de la col·lecta del cabeçatge de Bunyol que li foren entregats per l'alamí, Abrafim Taraçoni.⁸⁸⁶

A banda d'aquesta rendició de comptes, per a localitzar el primer document que testimonia l'actuació de Pons de Soler per primera vegada exercint a Bunyol en nom de la reina ens cal esperar al mes d'abril de l'any següent, és a dir el 1307. En aquella data rebé l'encàrrec de la reina Blanca per intervindre i resoldre en una de les controvèrsies sobre els límits dels termes que proliferaven aleshores i per tal de procedir a fer efectiva la divisió com calia: és a dir, d'acord amb la triple validació : la tradició, els testimonis i la documentació. Es tractava ara d'un conflicte entre les aljames de Bunyol, de Macastre i de Madrona que probablement es veieren compel·lides a fixar uns límits precisos que fins aleshores no els haurien portat molts maldecaps.⁸⁸⁷

886 Els comptes del 1305 a ACA, CR, reg. n. 290, f. 21 r. Els del 1306 als f. 22 r. al 23 r. del mateix registre. Recordem que l'any 1305 romania pendent la liquidació de la compra del senyoriu tal com hem vist de manera que la disposició de les rendes era compartida encara entre el venedor, Pere Ferrandis, i l'adquirent, el rei Jaume II. Tot fa pensar que seria l'alcaid-tinent de Bunyol qui retia comptes al rei de la part que li'n corresponia.

887 ACA, CR, reg. n. 289, f. 4 v., Montblanc, 7 d'abril del 1307. Veg. més avall el nostre

Són molt diverses les matèries a ell encomanades per la reina com ara: l'execució de sentències i cobrament de calònies en relació amb l'administració de justícia. Així, el 20 de gener del 1308 rebé l'ordre de la reina de reduir la sanció que aquest batlle general seu havia imposat a un musulmà de Bunyol.⁸⁸⁸ L'oficial aviat fou rellevat del càrrec encara que poc temps després el tornarem a trobar al servei de la corona com a escrivà del rei ("*fideli scriptori suo, Poncio de Solerio*").⁸⁸⁹

apartat 3.2.1 "Els límits de la terra".

888 ACA, CR, reg. n. 289, f. 37 r., València, 20 de gener del 1308.

889 ACA, CR, reg. n. 239, f. 22 v., València, 2 de febrer del 1311.

II. Enric de Quintavall

Pons de Soler fou substituït un any després, el 17 de gener del 1309, pel cavaller Enric de Quintavall, identificat també en el document del seu nomenament com a "*familiaris et devoti domini regis et nostri*". La disposició del document de la seua promoció ens permet conèixer amb precisió les funcions que hi tenia assignades. Quant a l'àmbit territorial aquest resta comprés "*tam in civitate Valencie et in omnibus castris, vallis et locis nostris regni eiusdem, quam in vallibus nostris de Ella et de Novella et de Asp*". Per a la duració de la comanda es fa servir l'expressió habitual per tal de representar un encàrrec a beneplàcit, és a dir, "*quamdiu nobis placuerit*".

La reina li encomana expressament que "*exhigatis et audiatis computum et rationem ab omnibus baiulis, alcaydis et aliis oficialibus dicte civitatis et castrorum...de redditibus, proventus et aliis iuribus nostris...*". El nou batlle general de la Reina als territoris del regne és també autoritzat que "*positis eciam, auctoritate nostra, vendere redditus et proventus predictarum villarum et locorum nostrorum...*". Finalment, Enric de Quintavall és constituït per la seua senyora com a "*certum et specialem procuratorem nostrum ad petenda et exhigenda omnia iura nostra et debita tam de tempore preterito quam de presenti que nobis pertinebant*" inclòs el deure de defensar els drets de la dama contra qualsevol persona. Vegem ací l'aparició del terme "procurador" que acabarà imposant-se una mica més endavant. La procura estableix també la possibilitat que s'encarregue "*stabiliendum ad censum sive ad quemlibet modum emphiteocis, terras, vinnas et operatoria censualia*". De tot plegat haurà de retre compte davant del tresorer de la reina Romeu Guerau. Li assigna també un salari anual de 4.000 s. i notifica el nomenament a diferents instàncies. En primer lloc, al procurador reial "*ultra Sexonam*" Gombau d'Entença al territori d'influència del qual es troben les senyories d'Elda, Novelda i Asp assignades a la reina. També són notificats el jutge de la cúria reial Guillem de Jàfer i, lògicament els

alcaids, batlles, justícies i altres oficials dels diferents llocs on haurà d'actuar el nou batlle general.⁸⁹⁰ Un altre document del mes de desembre del 1308 ordena la dama a *“Enrico de Quintavalle, militi, baiulo nostro in regno Valencie et vallibus de Ella et de Novella et de Asp generali”* retre comptes *“de quibuscumque peccunie quantitatis quas recipere et habere vos contingat, de redditibus, proventibus et iuribus quibuscumque, baiulie per Nos vobis comisse nulli respondeatis nisi fideli thesaurario nostro Romeo Geraldj, vel cui seu quibus voluerit loco sui”*.⁸⁹¹ El mateix dia es va adreçar ara a Gombau d'Entença, procurador del rei *“ultra Sexonam”* li comunica el nomenament de Quintavall *“militem et familiarem dicti domini regis et nostrum”* com a *“baiulum nostrum generalem i dicto regno Valencie et in vallis nostris de Ella et de Novella et de Asp”* i li demana que *“ad requisicionem dicti Enrici, prestetis eidem in omnibus causis et negociis nostris, ad officium ipsius baiulie pertinentibus, auxilium, consilium et favorem quando et quociens inde ab eo fueritis requisitus”*⁸⁹²

Com sabem l'11 de juny del 1309 la reina va integrar els *castra* de Bunyol i Macastre al seu *dodarium* com a conseqüència de la disposició que el monarca havia fet d'una part dels drets que tenia assignats la seua esposa per a poder dotar el projecte matrimonial del primogènit, l'Infant Jaume, amb la princesa castellana Leonor. Poc temps després, a final de juliol del mateix any 1309, la reina Blanca atribueix a Enric de Quintavall, *“baiulo nostro in regno Valencie generali”* una delegació especial en atorgar-li llicència i plens poders *“in omnibus causis, petitionibus et demandis tam civilibus quam criminalibus, motis et movendis contra iudeos, sarracenos locorum nostrorum dicti regni Valencie et quoscumque alios iudeos et sarracenos qui culpabiles vel criminosi inventi fuerint in eisdem locis”*. L'autoritza també perquè *“possitis procedere et eos punire in personis et bonis ac, si necesse fuerit, ponere questionibus ac petere, exhigere et*

890 ACA, CR, reg. n. 290, f. 62 v. - 63 r., Èpila, 17 de desembre del 1308.

891 ACA, CR, reg. n. 290, f. 63 r., Èpila, 17 de desembre del 1308.

892 Ibidem, f. 63 v., amb idèntica datació.

recuperare ab ipsis ea omnia in quibus nobis teneantur ratione compotorum vel quorumlibet aliorum iurium nostrorum et etiam occupari bona omnia qua nostre curie fuerunt confiscata” dels jueus o dels sarraïns “*meritis exigentibus quibuscumque ac compositione cum eis super predictis omnibus et singulis et quorumlibet eorumdem prout vobis melius, ad conservacionem iusticie et iurium nostrorum, fore videbitur expedire*”.⁸⁹³ Sembla una delegació especial que significarà l’atribució de funcions executives en matèria jurisdiccional. Recordem que l’administració de la jurisdicció civil i l’execució de les confiscacions dels béns dels cristians són competència, en primera instància, dels justícies de les localitats.

Aquest ofici al servei de la reina va tindre, però, un recorregut efímer ja que a la mort de la dama, el rei decidí encomanar la responsabilitat batlliar al seu mateix batlle general al regne, Bernat d’Esplugues, de manera que va comunicar al fidel servidor de la reina que en endavant serà aquest l’encarregat i actuarà “*per se et substitutos suos exercere dictum officium in omnibus et singulis locis que illustris regina, felicis recordacionis karissima consortis nostra, tenebat in regno de Valencia in quibus vos (Quintavall) officium baiuli exercetis ex comissione inde vobis facta per dictam dominam reginam*”. Demana el rei al desposseït cavaller que “*de inde ab exercendo officio baiulie in dictis locis desistatis (...) vos exigatis et recipiatis tercia redditum dictorum locorum instantis mensis ianuari ut de ipsis redditibus per totum annum presentem positis reddere rationem*”. Era el 3 de desembre de l’any 1310. Al nostre cavaller li esperaven, això no obstant, un bon nombre de comandes al servei de la corona.⁸⁹⁴

En aquests anys següents el senyoriu romandrà adscrit plenament a la corona i subjecte als mecanismes i estructures administratives, diguem-ne, generals. La pèrdua d’especificitat esdevinguda arran la mort de la reina veiem que origina la desaparició de l’oficial que com a batlle general seu exercia als

893 ACA, CR, reg. n. 289, f. 126 v. - 127 r., València, 29 de juliol del 1309.

894 ACA, CR, reg. n. 232, f. 321 r. i v., València, 3 de desembre del 1310.

territoris del regne valencià a ella assignats. La relació del cavaller de Quintavall amb aquestes terres fou, en aquesta curta etapa al servei personal de la reina, només una prova lleugera del que s'esdevindrà pocs anys després.

Al llarg del temps transcorregut entre la mort de la reina i la presa de possessió de l'Infant Alfons, l'acció de govern sobre el senyoriu de Bunyol recau novament, com sabem, en mans del rei i les seues actuacions es materialitzaran a través dels mecanismes administratius de la corona de manera que les ordres del monarca són ara emeses cap al batlle general del regne o cap al titular de la Procuració, exactament a través del vicegerent o lloctinent. ¿què va passar amb Enric de Quintavall? Per les escasses notícies que hem pogut recollir d'aquest període interí, el cavaller rebé diversos encàrrecs del rei perquè s'ocupés de certs conflictes d'atermenaments ja que sembla que esdevingué una mena d'especialista en aquesta matèria com aviat tindrem ocasió de comprovar. De moment, el desposseït Quintavall, passà a desenvolupar també altres tasques ben rellevants al servei de la corona.

Aquest fidel servidor, malgrat el fet que la seua biografia i els seus serveis prestats presenten encara moltes llacunes i que ens resultava prou desconegut, el ben cert és que en els cercles més pròxims de la corona no ho era en absolut. Entre les primeres notícies al seu voltant ens el trobem identificat com a escuder quan intervingué en la guerra de Múrcia del 1296 on rebé ja algunes donacions del seu rei.⁸⁹⁵ La participació d'"Enrigo de Quintavayl" "com lo senyor rei pres Alfama" en aquelles terres fou retribuïda "per l caval armat, VIII sous".⁸⁹⁶ Aquestes primeres notícies ens condueixen cap als mesos posteriors al casament del rei Just amb la dama Blanca d'Anjou o de Nàpols, circumstància que ens anima a pensar que pogué formar part del seguici de la dama i així haver-se

895 M. Teresa FERRER i MALLOL, *La corona catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*, CSIC-Ministerio de Educación y Ciencia, Barcelona, 2005, p. 238.

896 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Pergamins, processos...*, cit., doc. n. 117.

incorporat al servei dels monarques arran de l'arribada de la promesa a terres catalanes.

Efectivament, ja féu notar el gran biògraf de Jaume II, Martínez Ferrando, que N'Enric de Quintavall podria ser un cavaller italià emparentat amb Bernardo de Quintavalle, de noble família milanesa i conegut company de Francesc d'Asís. Cal també afegir que aquest Bernardo de Quintavalle, un escuder que formaria part també del seguici de la reina Blanca, va ser així mateix encomanat de serveis importants per la corona. Un document que hem trobat hi al·ludeix, tot indicant que "*Bernardum de Quintavalle, scutiferum*" va ser enviat en abril del 1311 per Jaume II davant el príncep Robert, rei de Jerusalem i Sicília, amb un arnés d'armes que la reina havia encomanat fer per al seu nebot. Demana el rei al seu estimat Gilabert de Centelles, a qui comunica la comanda feta, que el seu enviat siga rebut amb l'arnés i el seu cavall i que el conduïsquen davant del rei de Sicília.⁸⁹⁷

L'observació sobre el seu probable origen italià sembla reforçada en analitzar amb detall les formes escrites que presenta el nom del nostre personatge en mans dels escrivans de la cancelleria. Es tracta de les formes: Orrigo, Anrigo, Enricho, Enrigo i altres de semblants amb aspecte italianitzant. Martínez Ferrando recull també que Enric de Quintavall -a qui trobem igualment documentat literalment així- va ser oficial de la reina Blanca i que va exercir el càrrec de batlle de la Sal de l'Albufera de València i encara, que va estar comissionat pel monarca per a resoldre certs afers a Itàlia.⁸⁹⁸

Tal com assenyala Stéphane Péquignot havia estat "*Enrico de Quintavalle dépêché en mission en janvier 1304 auprès de Charles II d'Anjou*" tot observant que la comanda es va fer "*sans pouvoirs ni instructions écrites*" ja que, com explica l'autor, "*certaines instructions sont données de vive voix 'de paraula' a fin de mieux conserver le secret*". Estem, doncs, tractant d'un ambaixador d'especial

897 ACA, CR, reg. n. 239, f. 67 r., València. 20 d'abril del 1311.

898 Jesús E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón...*, cit., v.I, p. 30 i nota n. 17.

fidelitat i fiabilitat. Aquell suposat vincle amb terres italianes es veu també reforçat pel fet d'haver rebut encàrrecs de molta confiança en relació amb aquelles terres. Recordem que el mateix autor ja explicava la confluència entre la "*familiaritas*" i la diplomàcia en temps del rei Just que troba, segons creiem, en la figura d'Enric de Quintavall un dels seus paradigmes.⁸⁹⁹

A Itàlia envià Jaume II al nostre cavaller novament per tal de portar a terme una missió de gran responsabilitat a la qual el monarca dedicà molta atenció. Es tractava de rebre una donació de l'Orde de Calatrava d'un seguit de propietats que havien de passar a mans de l'Infant Joan. El jove fill del rei Just, que abans de nàixer ja havia estat reservat per a professar, hi seria representat per un procurador de la màxima fidelitat, Enric de Quintavall. Pel que sembla la responsabilitat era gran ja que el monarca es va adreçar a un bon nombre d'alts personatges que havien de col·laborar en l'empresa a ell encomanada i prestar-li tota l'ajuda possible. En aquella època va rebre de Pere Boïl, tresorer del monarca, la satisfacció parcial d'un deute nascut d'una forta quantitat que havia Quintavall avançat a la reina. L'ordre del monarca consistí en un import de 10.000 s.b. "*in solucione usque ad concurrentem quantitatem illorum*" 20.000 s. que li eren deguts.⁹⁰⁰ El seu discórrer per la documentació sembla que arribarà fins a l'any 1330.⁹⁰¹

Quintavall actuava en l'any 1306 com a procurador de Bernat d'En Clapers, un important personatge de la ciutat de València que fou el fundador de l'Hospital d'En Clapers. La procura es va produir en relació amb la compra que

899 Stéphane PÉQUIGNOT, *Au nom du roi, ...*, cit., p. 299 i nota 16, a partir de ACA, CR, reg. n. 334, f. 100 r.- 101 v. Sobre la "*familiaritas*" i les comandes als ambaixadors, veg. ibidem, p. 215-219.

900 ACA, CR, reg. n. 295, f. 19 r., Barcelona, 4 de setembre del 1305.

901 Pedro Carlos PICATOSTE NAVARRO, "Intereses transalpinos de Jaime II en la época de la conquista del reino de Murcia: la donación de los calatravos al infante Juan en 1304", *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 11 (1996-1997), p. 457-464.

Bernat féu de l'alqueria de Benimeli al terme de Dénia. Tres mesos després, en agost d'aquell 1306, el lloc fou venut al mateix Quintavall pels mateixos 23.700 s. que havia pagat el seu representat en una estranya operació. El nostre personatge, junt amb el jutge de la cúria reial, Guillem de Jàfer, va ser nomenat també marmessor testamentari de les darreres voluntats de l'esmentat Clapers que va morir en setembre del 1311, circumstància que el va obligar a certificar el reconeixement fet pel testador declarant "*in obitu suo interrogatus*", abans de morir, que darrere d'una aparent operació de compra per part seua de certes possessions de Guiu de Xanesveres a Alzira i Carcaixent –entre aquestes l'alqueria de Benivaire- per valor de 27.000 s. s'amagava una operació comercial amb el monestir de la Valldigna que resultava ser el vertader adquirent.⁹⁰²

Un altre afer, atenent de bell nou els alts interessos de la corona, meresqué per part d'aquesta alta instància l'elecció del cavaller de Quintavall, que fou sovint invocat com a "*de domo nostra*", perquè se n'ocupés. El 4 de juliol del 1316 rebé una ordre del rei perquè regirara els papers de la difunta Constança, emperadriu dels grecs i tia de Constança de Sicília, l'esposa de Pere el Gran. La dama havia mort a València en l'any 1313 després d'haver estat acollida en la Corona d'Aragó i hauria llegat els drets sobre el seu dot al rei Jaume II. Ara, amb els documents de l'emperadriu, tractava de fornir el monarca una reclamació que temptarà de plantejar davant la cort bizantina al voltant dels

902 Agustín RUBIO VELA "Una fundación burguesa...", cit. Al document resultant d'aquesta "confessió" s'assevera que la compra "fecerat ad opus vestri, domini abbatis, et de vestra propria pecunia". Com explica Rubio Vela l'operació, i la seua ocultació, comptaven amb l'antuència del monarca. Veg. el doc. n. 2 dels editats per l'autor de l'article. Com ja sabem Guiu de Xanesveres fou un *miles* ben estimat dels reis i fou alcaid de Bunyol i va coincidir amb Quintavall exercint-hi, aquest, com a batlle de la reina. Segons aquest autor, Bernat d'En Clapers havia esta encomanat per Jaume II com a batlle de la reina encara que no en dona referències; l'únic antecedent en el càrrec al servei de la dama que podem documentar és Pons de Soler, com ja hem vist. Tot i amb això, un article recent de Vicent BAYDAL SALA documenta Bernat Desclapers com a batlle de la reina al seu treball sobre el "cabeçatge" ("El cabeçatge...", cit., p., 12 i nota n. 57).

drets sobre el dot que aquella dama que emparentava les dues monarquies mediterrànies li hauria cedit amb una disposició feta el 1306.⁹⁰³

En relació amb aquella il·lustre dama, podem encara afegir, segons una aportació de Vincke, que Jaume II va cedir en l'any 1316 a Enric de Quintavall els drets de patronat del benefici de la capella de Sta. Bàrbara en l'Església de l'Hospital a València. Aquest benefici s'havia originat en l'emperadriu Constança, filla de Frederic II i vídua de l'emperador bizantí Joan III i la dama l'hauria llegat també al rei Just aquell mateix any del 1306.⁹⁰⁴

En aquells anys, però, s'havia produït ja la seua reincorporació al senyoriu de Bunyol. L'Infant, que arran del seu casament en novembre del 1314 se n'havia fet càrrec, als pocs mesos, el va cridar al seu servei i el va conferir l'ofici de batlle general seu per als territoris que els nous comtes d'Urgell tenien al regne de València i entre ells, les baronies de Bunyol i de Xiva i Xestalgar, tal com aviat veurem. Tornava Quintavall a ocupar el mateix càrrec que havia desenvolupat amb la mare de l'Infant Alfons, la reina Blanca d'Anjou.

Amb l'Infant Alfons al cap de les baronies de Bunyol i Xiva, al cim de l'estructura del poder trobem a partir del 1315 sempre la figura d'un procurador general i representa un primer nivell de delegació que ateny sempre el conjunt de les senyories dintre del regne valencià de manera semblant amb el que ocorregué en les terres del comtat d'Urgell. Comprovem que el batlle general de la Reina, esdevindrà ara procurador general de l'Infant. És el mateix Enric de Quintavall qui protagonitza el canvi de denominació.

903 Ernest MARCOS, "Els catalans i l'imperi bizantí", a Maria Teresa Ferrer i Mallol (dir.), *Els catalans a la Mediterrània oriental a l'edat mitjana*, IEC, Barcelona, 2003, p. 23-78, Veg. p. 62 El document fou publicat a Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català ...*, cit., doc, n. 81.

904 Johannes VINCKE, "El derecho de patronato en la Corona de Aragón", *Primer Congreso de Historia del País Valenciano (València, 1971)*, Universitat de València, València, 1980, vol. 2, p. 832-849. Veg. p. 843. i la seua nota n. 51 que remet a ACA, CR, reg. n. 215, f. 197 v.

A principi del mes de març del 1315 es va produir el seu nomenament encara sota la denominació de batlle general tal com recull el tenor documental *“comittimus vobis officium baiulis generalis omnium locorum et terrarum et aliorum bonorum nostrorum que habemus et habere debemus in regno Valencie. Et vos in eisdem locis, terris et bonis baiulum generalem constituimus, cum presenti dum de nostre fuerit beneplacito...”*. El nomenament suposa l’atribució d’un ventall ampli de funcions i en primer lloc li concedeix *“liberam potestatem regendi et administrandi baiuliam generalem predictam et omnia que ad regimen et [ad] administracionem dicte baiulie generalis spectant et spectare possunt et debent seu poterent ac debebunt”*. Aquesta comanda genèrica apareix seguidament precisada referida a determinats aspectes: *“Et specialiter vendendi redditus, proventus et exitus nostros et exhigendi, recuperandi et recipiendi precia ipsorum et audiendi et recipiendi compota et raciones a baiulis de Bunyol, de Chiva et aliorum locorum que habemus in dicto regno presentibus et futuris et albanina (sic, per “albarani”) super ipsis compotis et racionibus et apocham vel apochas faciendi”*. La referència al seu àmbit d’actuació i les seues competències està lligada fermament amb l’experiència de l’administració reial de manera que haurà de *“ordinandi, faciendi et administrandi in dictis nostris locis omnia alia et singula quecumque baiulus generale domini regis in regno Valencie facere et ordinare et aministrare potest et debet in locis que idem dominus rex habet in dicto regno seu eiam consuevit”*. Veiem ací una interessant argumentació que permet enllaçar la denominació inicialment atribuïda amb les funcions esperades d’un “batlle general”, en aquest cas el corresponent del regne.⁹⁰⁵

Alguns dies després rebé, precisament, el batlle general del rei, Bernat d’Esplugues, una comunicació del comte fent-li saber que el monarca havia escrit al seu torn a l’alcaid de Bunyol, Guiu de Xanesveres, amb l’ordre de fer entrega de la fortalesa al mateix comte i amb la prohibició expressa que no havia

905 ACA, CR, reg. n. 416, f. 54 v. - 55 r. Encara que no porta cap datació crònica es troba copiat entre un text del 26 de febrer (“V kalendis marcii”) i un altre del 15 de març (“idus marcii”) del 1315.

d'entremetre's en relació amb la col·lecta dels drets del *castrum* i del seu terme que d'ara endavant collirà "*dilectum nostrum Enricum de Quintavalle quem in baiulum generalem omnium bonorum nostrorum que habemus in regno Valencie assignavimus*".⁹⁰⁶ Encara el 8 d'abril l'Infant es dirigia a ell com a "*dilecto nostro Enrico de Quintavalle baiulo nostro in bonis que habemus in regno Valencie*".⁹⁰⁷ Finalment en les calendes de maig es va produir el document del seu nomenament com a procurador general de l'Infant. Estrenem, doncs, la nova denominació.

El jove comte d'Urgell institueix Enric de Quintavall com a "*procuratorem nostrum generalem in omnibus locis et bonis et honoris que habemus in regno Valencie, dantes et concedentes vobis plenam et liberam potestatem regendi et administrandi officium procuracionis predictae et omnia que ad regimen et administracionem dicte procuracionis spectant et spectabunt aut spectare possunt et debent seu potuerunt et debebunt*". També aquesta comanda inclou el control i recollida de les rendes "*et specialiter vendendi redditus et exitus nostros et exigendi, recuperandi et recipiendi precia ipsorum, et audiendi et recipiendi compota et raciones baiulis de Bunyol et de Chiva et aliorum locorum que habemus in dicto regno presentibus et futuris, et albarani super ipsis compotis et racionibus et apocha seu apochas faciendi*". Fins aquí, el contingut sembla copiat paraula per paraula del nomenament que abans llegíem lligat a l'antiga denominació de batlle general. Seguidament apareixen els termes específics de la procura amb les frases: "*et, generaliter, ea omnia faciendi que nos facere possemus personaliter constituti*". El procurador actua definitivament com si el senyor hi estigués personalment i, com no pot ser d'una altra manera, aquest darrer promet ara "*habere rata et firma perpetuo omniam et singulam que per*

906 ACA, CR, reg. n. 416, f. 55 r. El document, datat a Balaguer, només permet llegir la cronologia "[] kalendis aprilis anno Domini M^o CCC^o XV°" per un trencament del suport de paper. Estem doncs en els darrers dies de mes ja que l'any de l'encarnació ha canviat en l'octava de les calendes d'abril: el 25 de març.

907 ACA, CR, reg. n. 416, f. 56 r., Cervera, 8 d'abril del 1315.

vos dictum procuratorem nostrum super predictis et singulis predictorum et circa eorum dependencia facta fuerint sive gesta ac eciam ordinata".⁹⁰⁸

Com acabem de veure, arran de la mort de la reina Blanca havia estat desposseït del càrrec de batlle general que recuperaria amb l'Infant Alfons amb idèntic apel·latiu, en incorporar-se al seu servei. Un parell de mesos després el nomenament canvia i pren la nova denominació.

Encara podem afegir un altre document fonamental. De bell nou l'Infant, ara des de Barcelona, emeté el 12 de juny la constitució d'Enric de Quintavall com a "*certum et specialem procuratorem nostrum*" encomanat "*ad omnes lites seu causas que pro nobis seu pro parte nostra movere habeant*". Aquesta procura ateny funcions judicials delegades plenes "*ad defendendum vos in partem nostram et litem seu lites, tam per Nos quam contra Nos, motas et movendas per quascumque personas, nostro nomine, suscipiendum super omnibus iuribus et accionibus, ac defensionibus nostris, ita quod, tam in iudicio quam extra, possitis accionibus et defensionibus nobis competentibus, uti, agere et experiri, ponere, excipere, replicare, triplicare, testes producere, contra dicta testium adverse partis dicere, de calumpnia vel veritate dicenda et alterius generis iuramenta in anima nostra prestare, renunciare, concludere sentenciam vel sentencias, tam interloquatorias quam diffinitorias audire et, ab eis, si neccesse fuerit, appellare, appellatos petere, appellacionem vel appellaciones prossequi in arbitrum vel arbitros, cum pena vel sine, compromittere, componere, transigere, procuratorem vel procuratores substituere ante litem contestatam et post, et eos revocare, prout vobis expediens videatur*".⁹⁰⁹

908 ACA, CR, reg. n. 416, f. 56 v. 57 r. El document fou lliurat a Moià (Mediliani) i encara que la data crònica només diu "kalendis May anno XV" (1315) creiem que no està escrita la xifra de les calendes tot i que forma part d'un seguit de documents tots de la zona expedit en les "IX kalendis", és a dir, el 23 d'abril del 1315.

909 ACA, CR, reg. n. 416, f. 60 r., Barcelona, 12 de juny del 1315.

A mitjan mes de maig de l'any següent, és a dir, del 1316, el cavaller rebé una assignació de 1.000 s. del baró procedents dels drets que al senyor corresponen dels territoris en què exerceix la procuració en raó del seu nou ofici. Rebrà el pagament corresponent a l'any anterior i els següents. No trigarà gaire l'Infant, però, a reconéixer una assignació complementària al seu oficial i així millor compensar els seus esforços i la seua dedicació.⁹¹⁰

Un interessantíssim document de maig del 1322 on l'Infant Alfons aprova els comptes fets pel seu Mestre Racional, Felip de Boïl, en relació amb el càrrec de procurador i administrador dels llocs que l'Infant té al Regne de València -i entre ells els honors de Xiva i de Bunyol- que havia estat desenvolupat per Enric de Quintavall. S'hi recull que Quintavall tenia assignats 1.000 s. anuals per l'ofici que ha exercit "del sisé die del mes d'abril de l'any 1315 tro al vinté die del mes de febrer de l'any 1321 en lo qual dia vós lexàs lo dit ofici per ço com la molt alta senyora Theresa, per ordinació del dit senyor Infant, té los dits lochs per cambra sua e havia ordonats aquí oficials". Ha estat procurador sis anys i deu mesos i mig i el balanç dels comptes que ha presentat i que ha aprovat el racional representa uns ingressos corresponents al període de 118.059 s. i 9 d. de reals de València i presenta unes despeses de 118.412 s. i 9 d. i per això li resten de cobrar 453 s..

D'aquest document comprovem que, en aquesta data, els "honors" de Xiva i Bunyol, les seues rendes, estaven ja assignades a satisfer, primordialment, les despeses de la Infanta com recull el text mateix que acabem de veure encara que per altres documents, que ara veurem, sabem que la part corresponent a la baronia de Xiva li havia estat assignada a la comtessa amb anterioritat.⁹¹¹ Advertim també que l'assignació econòmica atribuïda al càrrec és molt inferior a la que percebia ell mateix, Enric de Quintavall, en temps de la reina Blanca de qui

910 ACA, CR, reg. n. 416, f. 28 r., Alcolea de Cinca, 15 de maig del 1316.

911 ACA, CR, reg. n. 385, f. 187 v. - 188 v., Osca, 10 de maig del 1322. Encara que és dubtosa la xifra escrita per a resumir el total de període en anys de servei (V/VI) el recompte és ben clar si revisem les dates d'inici i de finalització de la comanda que es lligem perfectament i les reconeixem en altres documents, és a dir, sis anys i deu mesos.

fou batlle general que, recordem-ho, pujava als 4.000 s. Aquesta important minva degué ocasionar alguna reclamació per part del cavaller que obtingué en febrer de 1318 una important compensació que no va ser ací computada per tractar-se d'una assignació deslligada dels comptes de les baronies com ara veurem. L'Infant Alfons va reconsiderar la qüestió i decidí de portar a cap una vertadera "revisió salarial" i axí "*considerantes eciam nunc dictum salarium mille solidorum non esse suficiens respectis onere et labore officii supradicti*" li afegeix "*porcionem duarum equitaturarum*" que se li han de computar des del dia que va començar en l'ofici i des d'aleshores en endavant. Podem fer-ne el compte i avaluar amb precisió l'increment que suposava l'assignació de les cavalleries ja que el document n'especifica el preu: dos sous reials per cada dia i per cadascuna cavalleria. Això suposa prop de 1.500 s. més a l'any.⁹¹² Ens acostem ara a les proporcions del salari de 4.000 s. assignats a ell mateix per la reina Blanca anys enrere si considerem que aleshores l'ofici –sota la denominació de "batlle general"– s'ocupava també de les senyories d'Asp, Elda i Novelda, és a dir, un àmbit territorial i rendístic més ampli sota la seua responsabilitat.

Hem llegit en el document en què retia comptes del període d'exercici de la procuradoria que havia cessat en febrer del 1322. Tot i que "oficialment" l'entrada en joc en l'ofici per part del protagonista del seu rellevament tingué lloc pocs dies després, sembla que arran l'assignació de les rendes de Xiva a la Infanta feta abans del mes de juny del 1320 pogué deixar fora d'aquest àmbit baronial l'actuació del cavaller de Quintavall. Un document que ja hem comentat del mateix mes de juny del 1320 permet un parell d'observacions a aquest efecte. Per una banda l'encapçalament que recull el destinatari de l'ordre identifica Enric de Quintavall com a "*procuratori loci de Bunyol*" expressió que apareix seguida amb un text cancel·lat que deia "*et de Chiva*" i per una altra assenyala el seu dispenser Francesc de Ferriol com a receptor de les rendes de Bunyol mentre que precisament el document que es troba copiat

912 ACA, CR, reg. n. 418, f. 34 r., València, 17 de febrer del 1318.

immediatament abans s'hi recollia que les rendes de Xiva havien de ser entregades al dispenser de la Infanta, Pere de Ribes.⁹¹³

En l'any 1322, una vegada rellevat de la seua responsabilitat al servei dels comtes d'Urgell, el rei Just nomenava Quintavall, junt amb Felip de Boil, com a procuradors especials per portar endavant un programa ampli d'alienacions del patrimoni de la corona. Una de les conseqüències d'aquesta nova empresa destinada a proveir la campanya de Sardenya fou l'alienació de Bunyol feta a carta de gràcia en favor del bisbe de València que ja coneixem.⁹¹⁴ El 1327 el trobem actuant a les ordres del monarca identificat com a Conseller Reial.⁹¹⁵

Tenia assignat Quintavall un violari carregat sobre les rendes de la batllia d'Oriola per un import de 1000 s. que rebé, almenys, entre el 1316 i el 1324.⁹¹⁶ Aquest important personatge rebé anys després l'heretat de "Lo Castellar" en la baronia de Xiva. En l'any 1330 fou el seu antic senyor ja coronat, el rei Benigne, qui l'autoritza a conduir unes aigües sobrants de torrents del terme per posar en regadiu les terres del mas. Rebia aleshores el tractament de "*consiliario nostro dilecto*" que prova la pervivència d'una fidelitat eterna.⁹¹⁷

913 ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 r. i v., Lleida, 30 de maig del 1320. Ja hem comentat en un altre lloc (p. 492) que l'expressió "loci de Bunyol" té tota l'aparença d'haver estat retocada a partir d'una altra que diria "locorum de Bunyol et de Chiva" modificant la terminació del genitiu de "locus" que completaria la cancel·lació, aquesta ben evident, del text "et de Chiva".

914 Pere ORTÍ GOST, "Les alienacions del patrimoni reial i el finançament de la conquesta de Sardenya de 1323-1324", *La corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la baixa edat mitjana*, ed. per M. Teresa Ferrer i Mallol, Josefa Mutgé Vives, Manuel Sánchez Martínez, CSIC- Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 2005, p. 239-272. Veg. p. 242.

915 ACA, CR, reg. n. 190, f. 37 r. i v., Barcelona, 30 d'agost del 1327.

916 Juan Antonio BARRIO BARRIO, "Las rentas reales ...", cit., p. 61. El nostre personatge figura en un quadre que recull diverses assignacions sota el nom de "Urrigo de Quintanall".

917 ACA, CR, reg. n. 482, f. 39 r., València, 11 de novembre del 1330.

III. Guillem de Manresa

L'administració dels senyorius de Xiva i Bunyol va canviar de mans en aquella primavera del 1322 i, amb molta probabilitat, en estreta relació amb els preparatius de l'empresa bèl·lica que el comte d'Urgell, aleshores ja esdevingut primogènit i hereu de la corona catalanoaragonesa, havia de dirigir envers l'illa de Sardenya. Teresa d'Entença en prenia les regnes. L'Infant li havia assignat "*ex concessione nostra loca de Chiva, de Bunyol e de la Foya in regno Valencie et locum de Mançanera in regno Aragonum situata*" i el rellevament li atorgava la possibilitat de nomenar els seus propis oficials al front de les baronies de manera que la comtessa "*comisit (...) Guillelmo de Manresa (sic), civi Valencie, loca predicta cum carta sua*". I així ho va fer ja que, de Terol estant, el dia 10 d'aquell mes de març es van produir tres resolucions relacionades. La primera, de la Infanta, contenia el nomenament per ella fet del "*civi Valencie*" Guillem de Manresa com a procurador seu. El nomenament es troba ressenyat en el document de confirmació estés per l'Infant Alfons ratificant i especificant les funcions que corresponen al nou procurador triat per la dama per tal d'exercir sobre els territoris a ella assignats, els drets dels quals estaven destinats "*camere et domus sue*". La Infanta nomena l'oficial i l'Infant, però, confirma aquest nomenament, el ratifica i ara especialment li encomana per entendre sobre crims i impartir justícia salvant les jurisdiccions dels alcaids, batlles i justícies dels llocs. Aquesta competència, la jurisdicció criminal, havia estat inicialment reservada pel comte en la donació feta a la comtessa i ara, li és reconeguda al procurador a qui ordena "*ita quod vos per Nos et nomine nostro recognoscatis de crimibus in dictis locis et eorum terminis per quoscumque comissis et ipsa crimina, ut faciendum fuerit, puniatis omnia alia et singula circa premissa, et premissorum quodlibet exerceatis et faciatis, ius et iusticiam observando, in*

crimibus quamdiu bene et legaliter in predicis vos habueritis et de nostra proceserat voluntate".⁹¹⁸

Finalment, tenim una comunicació del comte Alfons adreçada ara al "*gerenti vices nostras in procuracione regno Valencie*", Pere de Queralt, en què li adverteix del nomenament de Guillem de Manresa com a procurador seu als llocs de Xiva, Bunyol i la Foia i li demana suport i protecció.⁹¹⁹ Advertim, però, que Pere de Queralt exerceix la representació de la funció de l'Infant en la seua qualitat de primogènit com a representant del rei o titular de la procuradoria general del Regne i per això s'hi especifica "*gerenti vices nostras*".

Guillem de Manresa, que anteriorment havia estat jurat de la ciutat en representació dels drapers en l'any 1307 i també justícia de València "en lo civil" a principi de la dècada del 1320, fou també nomenat amb el càrrec de col·lector general de les rendes de totes les senyories seues per l'Infant Alfons.⁹²⁰ L'abast competencial s'estén per totes les seues possessions als regnes d'Aragó i València així com també al comtat d'Urgell i al vescomtat d'Àger. El text del nomenament per a aquest ofici havia estat fet el 21 d'agost de l'any 1324 a

918 ACA, CR, reg. n. 385, f. 136 r. i v., Terol, 10 de març del 1322. El document de confirmació de l'Infant inclou la ressenya del nomenament fet per la seua dona incloent-hi la datació que resulta ser la mateixa d'aquesta confirmació: "Turoli, VI Idus Marcii".

919 ACA, CR, reg. n. 385, f. 136 v. - 137 r., Terol, 10 de març del 1322.

920 Jurat i representant dels drapers segons recull Germán NAVARRO ESPINACH, "Los negocios de la burguesía en la industria precapitalista valenciana de los siglos XIV-XVI", *Revista d'Història Medieval*, 11 (2000), p. 67-104, p. 83. El nomenament de Guillem de Manresa com a jurat de la ciutat es recull al primer Manual de Consells conservat que fou publicat ara fa uns quants anys. Veg. Vicent ANYÓ GARCIA, *El primer Manual de Consells de la ciutat de València*, Ajuntament de València, València, 1997, p. 45. En juny del 1311 fou elegit conseller per la parròquia de Sant Nicolau (ibidem, p. 106). Exercí com a justícia Civil de València segons mostra el doc. n. 73 dels publicats a *Documents de la pintura valenciana medieval i moderna, I (1238-1400)*, Ximo Company, Joan Aliaga, Lluïsa Tolosa i Maite Framis (eds.), Publicacions de la Universitat de València, València, 2005.

Barcelona.⁹²¹ Com en el cas de la comanda anteriorment feta al mateix Guillem de la Procuració General sobre les baronies de Bunyol i Xiva els registres de la cancelleria acullen també la resolució de la Infanta Teresa feta, tal com s'havia esdevingut en aquella ocasió, el mateix dia i lloc del document de l'espós. Així trobem que en aquell dia d'agost la Infanta ha encomanat la gestió i control de les rendes al seu fidel Guillem de Manresa "*de domo dicti domini Infantis*", expressió que evidencia l'intervencionisme de l'espós que li atribueix les rendes, li reconeix la capacitat de nomenar oficials propis i li "ajuda" a triar-ne el més adient.

La comanda estableix que "*exigatis, levetis et recipiatis ab omnibus officialibus ... locorum omnium per nostra provisione nobis assignatorum tam in comittatus Urgelli et vicecomittatus Ageris quam in regnis Aragonum et Valencie omnes redditus, exitus et proventus...*" haurà de rebre comptes dels oficials i retre'n al mestre racional de l'Infant. L'autoritza també perquè pugui vendre i inscriure en documents públics la venda de rendes i drets, "*gerere et amministrare*" i li atorga plens poders.⁹²² Com déiem, la Infanta disposava de la competència de nomenar els oficials, l'Infant, però, segueix controlant de prop. De fet el nou procurador, Guillem de Manresa, és també identificat en un document del comte com a "*procuratori nostro et inclite Infantisse domine Theresie consortis nostre in locis de Bunyol et de Chiva*".⁹²³ De semblant manera s'adreça també la comtessa a Guillem de Manresa identificant-lo com a "*procuratori generalem prefatus domini Infantis et nostro in regno Valencie*" per tal que de les rendes de la procuració general atenga a Dolça de Bones Combes i li entregue "*id quod sibi necessarium fuerit*".⁹²⁴

921 ACA, CR, reg. n. 390, f. 157 v. - 158 r., Barcelona, 21 d'agost del 1324.

922 ACA, CR, reg. n. 426, f. 1 v., Barcelona, 21 d'agost del 1324.

923 ACA, CR, reg. n. 371, f. 152 r. i v., València, 15 d'octubre del 1322.

924 ACA, CR, reg. n. 426, f. 2 r., Barcelona, 24 d'agost del 1324. Potser la beneficiària era parenta d'un justícia de València dit Pere de Bones Combes el 1309. Veg. *Documents de*

Veiem el procurador desenvolupar també funcions judicials delegades en ser encomanat pel baró per tal de comprovar si eren certes les al·legacions al senyor presentades per dos musulmans de Xiva acusats i condemnats pels cadis de Bunyol i de València per tal de poder avaluar si es podia sustentar la seua intenció d'absoldre'ls.⁹²⁵

Els procuradors són personatges d'alt rang, persones molt properes a la monarquia i sovint encarregats de funcions d'alta representació. No han deixat proves d'un estret lligam amb els territoris de les baronies ni tampoc d'una permanència o residència temporal. Més aviat, la seua presència física per tal de fer front als principals conflictes ha de ser sovint objecte d'una demanda expressa del baró perquè puguen fer-se'n càrrec personalment, com veurem.

la pintura valenciana ..., cit., doc. n. 31. Pere de Bones Combes fou també creditor del rei en la guerra d'Almeria. També els oficials que estudiem Pons de Soler, Enric de Quintavall i Guillem de Manresa. Brandant les armes hi estigueren a més a més: Guillem Serrà, Guiu de Xanesveres i Pere Ferrandis d'Íxer. Veg. Vicent BAYDAL I SALA, "Tan grans missions'...", cit., taula n. 9.

925 ACA, CR, reg. n. 373, f. 103 r. i v., València, 27 de març del 1325.

b) Els batlles

Una figura central de l'organització del senyoriu és l'ofici del batlle. Ja hem advertit que cal diferenciar, de bestreta, el model assajat a Bunyol al llarg del període d'administració de la reina en què, com acabem de veure, hi havia un oficial principal que governava la baronia a les ordres i en representació del poder baronial sota la denominació de 'batlle general' amb competència per administrar el patrimoni a la dama encomanat arreu del territori del regne de València. La preeminència d'aquesta primera magistratura serà poc temps després compatible amb l'existència d'altres oficials també identificats com a batlles encomanats d'àmbits territorial inferiors. De fet, la vila cristiana de Setaigües comptava amb un batlle, Pere Caldes, que havia estat assassinat per un veí del lloc algun temps abans del setge d'Almeria ja que la reina, d'Almeria estant, va lliurar a final d'octubre del 1309 ordres estrictes al seu batlle general al regne de València perquè procedís sense dilació contra el malfactor.⁹²⁶ Un altre document, ara del rei, del mes de març del 1313 revela també l'existència d'un batlle a Setaigües que exigia indegudament als habitants del lloc el pagament de la "*multura*" d'un molí que no funcionava.⁹²⁷

Com hem vist adés, també, arran la mort de la reina desapareix la figura del seu batlle general particular de manera que el rei s'adreça habitualment al batlle general del regne de València que integrava la funció batlliar del senyoriu de Bunyol sense que hàgem pogut documentar l'actuació de cap altre oficial intermediari. Tanmateix, l'arribada al control del senyoriu del jove comte d'Urgell va comportar la recuperació immediata de la funció de l'antic batlle general de la reina en reintegrar-hi el mateix personatge que havia desenvolupat aquesta funció. Efectivament, Enric de Quintavall actuava inicialment a les ordres de l'Infant amb la mateixa denominació encara que ben aviat aquesta alta

926 ACA, CR, reg. n. 289, f. 134 r., ("in obsidione") Almeria, 27 d'octubre del 1309.

927 ACA, CR, reg. n. 151, f. 153 v., Montblanc, 12 de març del 1313.

magistratura va canviar de nom. Hi va aparéixer una nova denominació i així el mateix cavaller de Quintavall esdevingué “procurador general” per sota del qual assistim amb més claredat al naixement de les batllies que amb algunes diferències que revisarem actuen en els territoris castrals governats pels comtes.

Trobarem en endavant la presència d'un batlle de Bunyol que actua en tot l'àmbit territorial de la baronia mentre que el cavaller de Quintavall representava el poder del comte en el conjunt dels seus territoris valencians. Com després veurem, l'esquema organitzatiu es completaria amb la presència dels alcaids en els tres nuclis principals i fortificats: Bunyol, Macastre i Setaigües. Recordem que en aquells anys, per sota del batlle general del rei o l'específic de la reina hi actuava l'alcaid de Bunyol l'actuació del qual abastava el senyoriu inclosa la vila cristiana de Setaigües. De fet, alguns anys després, una vegada instaurades les magistratures batlliaris, l'Infant es va adreçar al seu dispenser Francesc de Ferriol per a comunicar-li que havia perdonat a un veí de Setaigües el cens corresponen a l'any en curs, el 1318, li va ordenar alhora que ho havia de fer saber al batlle de Bunyol tot palesant així que la vila cristiana romania dintre de l'àmbit competencial d'aquest batlle, si més no, en relació amb certes matèries com ara la recaptació de les rendes del patrimoni comtal.⁹²⁸ A Setaigües, igualment, acabem de veure actuar el batlle del lloc exigint indegudament el pagament de la moltura d'un molí malmès i mancat del corrent d'aigua escaient en l'any 1313 i, alguns anys després, l'abús era encara exercit i protagonitzat en semblants termes, ara però, pel batlle de Bunyol que hi exercia com a batlle del senyoriu.

Quant als batlles, trobem una diferència que creiem interessant. En el cas de Bunyol les figures de l'alcaid i el batlle, el poder militar i l'administració i control de justícia i rendes, les trobem normalment diferenciades en dues persones, cadascuna amb la seua funció. Una solució ben diferent a l'estructura assajada als territoris de Xiva i Xestalgar on és una sola persona encomanada

928 ACA, CR, reg. n. 418, f. 54 r., Barcelona, 23 de juliol del 1318.

d'ambdues funcions i és habitualment identificada amb la doble denominació d'alcaid i batlle. Tot i això aquesta dualitat funcional que podem, com hem vist, trobar en altres dominis dels comtes també es va produir al senyoriu de Bunyol en algun període concret.

Aquella modalitat de fer confluïr ambdues responsabilitats la tornem a retrobar alguns anys després a Xestalgar. Francesc Vigorós comparteix encàrrec també en ser encomanat per Alfons, ja rei, en octubre de 1331 de la "*alcaydiam et baiuliam loci de Xestalgar in regno Valencie situati et terminorum suorum*". La comanda determina les funcions "*tenendam, exercendam et custodiendam per vos seu substitutum a vobis pro domo plana bene et fideliter quamdiu vobis fuerit vita comes*".⁹²⁹

Algunes –poques– mencions ens permeten comprovar l'existència d'un lloctinent de batlle. La identificació serà una mica més generosa en el cas dels lloctinents del alcaids. Quant als batlles ens hem de conformar, ara per ara, amb els perillosos formulismes que dibuixen als registres la coneguda frase "*vel eius locumtenenti*" ben present entre els nostres documents tot i que considerem gairebé imprescindible la seua existència atenent als continus requeriments perquè atenguen diverses comandes als oficials, i entre ells als batlles, exigint-los la presència personal en uns llocs que amb seguretat no freqüentaven com després veurem. A tall d'exemple recordem de quina manera resava el text del 1322 que recull la queixa de l'arrendador dels drets de Bunyol i la resposta de l'Infant adreçada al "*fideli suo baiulo castris de Bunyol et de la Foya vel eius locumtenenti*".⁹³⁰ També l'Infant escrigué l'estiu del 1327 una ordre adreçada al seu batlle de Bunyol, o el seu lloctinent, i a tots els seus oficials.⁹³¹

Quant a Bunyol, cal aclarir de bestreta que, en el període en què exercia el càrrec de batlle general de la reina Blanca, Enric de Quintavall, comptem amb

929 ACA, CR, reg. n. 561, f. 102 v.-103 r., Tortosa, 5 d'octubre del 1331.

930 ACA, CR, reg. n. 372, f. 14 v., València, 27 de novembre del 1322.

931 ACA, CR, reg. n. 380, f. 59 r., Saragossa, 31 d'agost del 1327.

un document que referix l'existència d'un batlle local propi, el nom del qual ens és desconegut. El text del mes d'octubre del 1310 ens presenta el batlle de Bunyol sent atacat, espasa en mà, per un musulmà del lloc a qui tractava de detenir tal com veurem més endavant . No podem, però, deixar de considerar una raonable precaució ja que el tenor del text emés per la reina descriu els fets fent servir l'expressió "*cum baiulus nostre de Bunyol vel eius locum tenens...*" de manera que podia tractar-se d'un lloctinent que actuava al lloc o al senyoriu de Bunyol representant el poder del batlle general de la reina a qui s'adreçava la dama.⁹³²

En tot cas, una vegada implementades les reformes administratives introduïdes per l'Infant Alfons a la baronia de Bunyol, el primer batlle de qui tenim constància correspon a un cavaller que havia exercit anys enrere a les ordres de l'emperadriu dels grecs, Constança Hohenstaufen, Jaume de Castellnou.⁹³³ El documentem a Bunyol arran la presa de possessió del *castrum* per part de l'Infant que el va nomenar per tal de desenvolupar l'ofici batlliar el 23 d'abril del 1315. El text del seu nomenament presenta el nou batlle identificat pel comte amb la condició de "*de domo nostra*" dintre d'un conjunt de disposicions cabdals relacionades amb una mena de moment constituent, si més no des del punt de vista de la reorganització de l'aparat administratiu, atenent a la baronia de Bunyol. Així el 23 d'abril adés esmentat, la comanda es desplega pels papers de la cancelleria i s'hi assenyala en primer lloc que el nomenament

932 ACA, CR, reg. n. 289, f. 173 r., Barcelona, 7 d'octubre del 1310.

933 L'emperadriu de Grècia, Constança Hohenstaufen, va escriure al rei Jaume II el dia 15 de febrer del 1307, perquè aprovés la concessió que feia al seu fidel servidor, Jaume de Castellnou, a qui nomenava escrivà de la Cúria de Borriana que era senyoriu seu. El 3 de març el rei ho va admetre, segons diu Margarita ORDEIG CORSINI, *Constanza Hohenstaufen-Emperatriz de los griegos*, Ed. Comisión Histórico-Artística de San Juan del Hospital, València, 2001, p. 100. (sense referència documental). Un document del 31 d'agost del 1308 l'identifica com a procurador de l'emperadriu. Veg. Regina SÁINZ DE LA MAZA LASOLI, *La orden de San Jorge de Alfama: aproximación a su historia*, CSIC-Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1990, doc. n. 21.

es fa a beneplàcit amb la fórmula *“dum nobis placuerit”*. Cal fer notar l’expressió utilitzada per tal de concretar-ne l’abast territorial *“comittimus vobis officium baiulie de Bunyol et terminorum suorum”* i la comanda específica de les seues funcions en raó de les quals haurà de *“exigatis, colligatis, recipiatis et conservetis omnes redditus, exitus et proventus et omnis eciam alia iura nostra dicte baiulie spectancia seu pertinencia quoque modo”*. L’ordre expressa d’obeir el nou batlle s’adreça a *“presentes universis et singulis hominibus dicti loci et infra eius terminos habitantibus”*.⁹³⁴ Comprovem així que l’actuació de l’oficial és l’àmbit territorial de la senyoria, Bunyol i La Foia amb Setaigües. En novembre d’aquell any va escriure l’Infant al *“fidei nostro, Iacobo de Castronovo, de domo nostra et baiulo de Bunyol”* i ens el presenta administrant les rendes de la baronia per a fer front a una concessió feta pel baró a un servidor del seu germà l’Infant Jaume ja que li encomana que *“tribuatis et solvatis ex directis racione dicte baiulie vel ex redditibus dicti loci anni videlicet proximi instantis ad manus vestras proventuris”* feta la qual comanda *“recipiatis ab eo apocham de soluto”*.⁹³⁵ Tot i això, les necessitats de numerari, especialment complicades en aquells primers anys al cap de la senyoria, obliguen l’Infant a demanar també la col·laboració del seu procurador. Enric de Quintavall fou requerit aquell mateix dia perquè *“de proximis directis ad manus vestras proventuris vel qui penes vos sint, racione dicti officii vestri, solvatis incontinenti dilecto scutiferio et coperio nostro Raimundo Boyl, vel cui loco sui voluerit, C solidorum regalium Valencie quos in auxilium expensarum quas in infirmitate quam nunc passus est... duximus concedendum”*.⁹³⁶

És, sens dubte, Jaume de Castellnou un dels personatges principals i un dels que per un període més llarg romangué al front d’un càrrec. L’Infant li va entregar l’alqueria de Benibonell al terme de Bunyol i li va autoritzar, com sabem

934 ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 v., Manresa, 23 d’abril del 1315.

935 ACA, CR, reg. n. 416, f. 13 v., Castelló de Farfanya, 4 de novembre del 1315.

936 ACA, CR, reg. n. 416, f. 13 v., Monestir de Bellpuig de les Avellanes, 2 de novembre del 1315.

a bastir-hi certes dependències per tal d'instalar-hi algun contingent de camperols.⁹³⁷ Jaume de Castellnou va estar encarregat de la batllia de Bunyol al llarg de quatre anys: des de poc temps després de la presa de possessió dels Infants en abril del 1315 fins al llarg del 1319 tot i que una frase continguda en un document que estudiarem més endavant permet intuir que havia estat desenvolupant la funció batlliar algun temps abans al servei del rei ja que es refereix a ell tot recordant algunes irregularitats que havien estat investigades i que es devien haver comés en el passat "*dum regebatis officium baiulie in loco de Bunyol tam pro domino rege quam pro nobis*".

Efectivament, el final del seu encàrrec es va veure enterbolit, però, per la investigació al voltant de certes irregularitats per ell comeses en relació amb l'exercici del càrrec al front de la batllia. Sembla que es tractava d'un greu conflicte relacionat amb les seues funcions de manera que merescué l'obertura, per ordre de l'Infant, d'un procediment en el qual participaren diversos personatges i que va motivar-ne la destitució i el rellevament de la dignitat batlliar. A final de l'any 1319 fou substituït per Pere de Sent Domí que havia estat abans lloctinent de l'alcaid de Bunyol, Bernat de Boxadors.⁹³⁸ En febrer del 1322 l'Infant demanava al mestre racional de la seua cúria que compensés el batlle de Bunyol, Pere de Sent Domí, pels 415 s. b. que han gastat els germans del senyor, els Infants Pere i Ramon Berenguer, que han estat de cacera per Bunyol i els seus termes.⁹³⁹ La Infanta li ordenava el 25 de febrer d'aquell any també "al feel batle nostre de Bunyol e de la Foya, en Pere de Sent Domí" que pagués a un musulmà de Bunyol el preu de la compra d'un pati d'una casa per "acreximent" del castell

937 ACA, CR, reg. n. 382, f. 123 v., Tortosa, 26 de maig del 1318. L'Infant, atenent la donació que havia fet a Jaume de Castellnou de l'heretat de Benibonell amb el seu secà i amb un cert cens, l'autoritza a fer construcció de "domum seu hospicium" i que hi pugua tindre treballadors instal·lats i coloms al colomer que li ha permés edificar.

938 ACA, CR, reg. n. 412, f. 51 r., Tarragona, 28 de desembre del 1319.

939 ACA, CR, reg. n. 385, f. 83 r., València, 5 de febrer del 1321. La quantitat de 'sous' es completa amb una quantitat en 'diners' que no hem sabut llegir.

fixat en 80 s.⁹⁴⁰ En juliol del 1322 el mateix batlle del “*castrum*” de Bunyol és autoritzat per l’Infant per a comprar béns i heretats dels cristians per valor de fins a 1000 s. malgrat la prohibició general, que s’hi recorda “*quod baiulus seu aliis alius officialis non possit emere sibi hereditamenta baiuliam seu iurisdictionem sibi commissam existenciam minime obsistente*”, que impedeix als batlles de fer-ho.⁹⁴¹ L’exempció que permet el batlle l’adquisició d’heretats dintre del territori sota la seua jurisdicció es limita, com preveien els acords poblacionals, a la possibilitat que afecte únicament “*bonis vel hereditamentis christianorum*” que, com sabem, només podien trobar-se a Setaigües.

En maig del 1323 el comte Alfons nomena un nou oficial i introdueix al senyoriu de Bunyol la doble funció en reunir la batllia i l’alcaidia en una sola persona. L’elecció recaigué sobre el seu fidel Berenguer Gomir, alcaid i batlle del castell de Bunyol i tota la Foia i li assigna, a més dels 2.500 s. de la feina, una vinya i un hort del castell i tots els drets que corresponien al batlle i alcaid per costum. El canvi es produeix en el marc de l’empenyorament dels territoris dels castells de Bunyol i Macastre pactat amb el bisbe de València. Berenguer Gomir és primerament al·ludit com a procurador del bisbe.⁹⁴² La seua tasca al front de la baronia es va, però, perllongar i va ser nomenat procurador del petit nou comte, Jaume (I) d’Urgell, quan l’Infant Alfons esdevingué rei, com aviat comprovarem.

940 Document inserit en una ordre de l’Infant al seu procurador Guillem de Manresa perquè fes complir la indicació de la Infanta que el batlle no havia fet efectiva. ACA, CR, reg. n. 411, f. 71 r., (“In castro de”) Bunyol, 28 de febrer del 1325.

941 ACA, CR, reg. n. 386, f. 45 v. - 46 r., Osca, 11 de juliol del 1322.

c) Els “nous” alcaids

Afegim per la nostra banda aquest qualificatiu de “nous” als alcaids encomanats de manera exclusiva dels recintes fortificats front als “vells” que actuaven com a lloctinents senyorials dels termes castrals on exercien una delegació ampla del poder baronial. Si ens acostem al territori veurem diferències significatives. Ja sabem que els batlles de Xiva i de Xestalgar van exercir simultàniament com a alcaids de les respectives fortaleses mentre que els castells de Bunyol i Macastre i la vila de Setaigües registren l’existència d’alcaids diferenciats del batlle del senyoriu. Ja hem vist també de quina manera la constitució de la procuradoria senyorial va recloure l’alcaid de Bunyol al cercle estricte dels murs de carreus i morter del castell. L’ofici és encomanat habitualment a beneplàcit i amb diferents referències quant al marc jurídic competencial. Bernat de Boxadors, alcaid de Bunyol, veié tanmateix transformada la comanda inicial feta a beneplàcit per una concessió “*ad vitam*”. Per part seua, el nomenament per als oficis d’alcaid i de batlle de Xiva que féu l’Infant en la persona del seu estimat Guillem Serrà es va fer servir l’expressió “*ad forum Aragonum*”. Tanmateix, cal ressenyar també que en gairebé tots els casos l’encàrrec de les alcaidies recull la fórmula “*ad consuetudinem Hispanie*” encara que les cessions de l’alcaidia de Macastre i també de la de Xestalgar van ser fetes sota unes condicions diferents anomenades o identificades amb l’expressió “*pro domo plana*”.

És aquesta una qüestió llargament debatuda i que ha estat recentment objecte d’una convenció monogràfica. El règim de la tinença dels castells i molt específicament la interpretació d’aquestes dues caracteritzacions que recullen els documents medievals no sembla, però, encara definitivament resolta.

L’alcaid, com és conegut, és genèricament considerat com el tinent de la fortalesa. Es tracta de l’oficial representant del senyor que exerceix el control militar i les seues funcions es poden resumir en la provisió dels mitjans necessaris per tal de defensar el castell amb uns compromisos ben explícits i contundents. Diversos han estat els autors que s’ha ocupat de l’estudi de l’ofici i

del règim de tinença dels castells com adés comentàvem.⁹⁴³ Pierre Guichard tractà d'aclarir la dimensió de l'expressió que acompanya els nomenaments sota la fórmula "*ad consuetudinem Hispanie*" que ja havia estat debatuda per altres autors.⁹⁴⁴ En una aportació més recent de Mª Teresa Ferrer i Mallol, un estudi sobre la tinença als castells del sud del territori valencià, va analitzar les funcions, retribucions i enquadrament d'un seguit de tinents dels castells reials. Segons aquesta autora la tinença catalana tenia un caire feudalitzant perquè donava dret a la successió i limitava les atribucions del senyor una vegada produït l'encàrrec al castlà. Els règims de custòdia a "*costum d'Espanya*", inclosa la versió "*pro domo plana*" que associa aquesta autora a les fortificacions menors, tant des del punt de vista constructiu com des de l'estratègic, comportava la revocabilitat del nomenament, romanent exclosa la successió. Els nomenaments es fan sempre a beneplàcit. L'ofici comportava l'obligació de residència i el manteniment d'una companyia suficient. També la conservació de la fortificació en condicions d'eficàcia i la provisió d'aliment-vitualles i armes.

Ferrer i Mallol distingeix, en relació amb la Governació d'Oriola que estudia, dos règims de custòdia dels castells. La tinença "a costum d'Espanya" pròpia dels castells importants i el règim de "*domo plana*" relacionable amb fortaleses secundàries "o en estat ruïnós" els alcaïds de les quals tindrien obligacions militars menors i els hi eren assignades també "retinences" de menor

943 Dos treballs clàssics imprescindibles tenim amb: Antoni M. ARAGÓ CABAÑAS, "Las *tenentiae castrorum*" del reino de Valencia en la época de Jaime II", *Primer Congreso de Historia del País Valenciano* (València, 1971), Universitat de València, València, 1980, vol. 2, p. 567-577; i també: Maria D. CABANES PECOURT, "Los castillos de frontera en el reino de Valencia", *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, X (1975), p. 1-17.

944 Front a l'intent tradicional d'atribuir la denominació "Costum d'Espanya" a un influx de Las Partidas, Pierre Guichard proposava la més probable derivació de l'estatut propi dels tinents andalusins. Veg. Pierre GUICHARD, "Alcaidia' et coutume d'Espagne dans le royaume de Valence et les États de la Couronne d'Aragon au Moyen Age", *Les espagnes médiévales. Aspects économiques et sociaux. Mélanges offerts à Jean Gautier Dalché*, Annales de la Faculté de Lettres et Sciences Humaines, Niça, 1983, p. 254-256.

quantitat. Tal com recull l'autora a partir de les observacions fetes per Pierre Guichard el règim a "costum d'Espanya" deu ser una herència àrab més que no de les "Partidas" castellanes com havien defensat Abadal i Maravall i podria haver estat mantinguda pels invasors en resultar més adients que no pas el règim tradicional feudal de Catalunya que restringia el poder dels senyors i havia convertit els "castlans" en titulars hereditaris de la tinença.⁹⁴⁵

La progressió de l'intervencionisme reial en relació amb els castells encara assolirà esglaons més alts al segle XV com mostrava Jorge Sáiz en un article seu en què recull que el monarca, encara que no hi tingués atribucions directes, "en virtut de la jurisdicció suprema ... i sobretot la regalia anomenada pau i guerra, podia prendre el castell a un senyor si aquest no respectava l'estat de pau o de guerra del regne i si no tenia el castell en condicions de defensa en moments de perill".⁹⁴⁶ Són ja diversos els autors que van destacar aquesta condició al voltant del correcte manteniment de les fortaleses que en cas de no ser atesa degudament permetia l'extinció de la comanda senyorial amb rotunditat.

El debat al voltant dels règims de tinença dels castells va ser objecte ara fa uns pocs anys, com déiem, de noves aportacions exposades en unes jornades monogràfiques. Per una banda, Flocel Sabaté va presentar una síntesi contundent en analitzar l'evolució i les característiques de la tinença dels castells

945 Maria T. FERRER MALLOL, "La tinença a costum d'Espanya en els castells de la frontera meridional valenciana (segle XIV)", *Miscelànea de Textos Medievales*, 4 (1988), p. 1-49. Hi dóna les referències dels treballs d'Abadal i Maravall sobre aquesta qüestió.

946 Un treball recent de, Jorge SÁIZ. "La intervención del poder real en los castillos nobiliarios valencianos en tiempos de guerra (1424-1430)" revisa la intromissió del poder reial front al de la noblesa obligada a un sosteniment i provisió de les fortaleses no sempre ben desplegat i en concret en relació amb la guerra amb Castella en temps del Magnànim. El treball es va publicar a Antoni Furió i Josep Aparici (eds.), *Castells, torres i fortificacions en la Ribera del Xúquer*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2002. p. 145-166.

a Catalunya que a més de configurar-se com *“una de las puertas de entrada, enriquecimiento y consolidación de determinados sectores de la nobleza”* esdevingué un element exactiu de la renda pagesa que havia d’atraure també sectors de la burgesia urbana i que, tot plegat, dibuixa una dimensió territorial als contorns dels districtes castrals que recorre la llarga història dels senyorius i es projecta encara en el present.

Les insuficiències i els problemes derivats del règim que singularitzava les tinences a Catalunya, és a dir, les corresponents *“iuxta usaticos Barchinone et consuetudines Cathalonie”* animaren al llarg del segle XIII i principis del XIV la cerca de noves fórmules de gestió que permeteren un control major per part del cedent. Un paper determinant en relació amb aquest canvi de rumb tingueren les comissions investigadores promogudes per Jaume II i els seus descendents de manera que comencen a multiplicar-se les comandes de “custodia” a sou fixat i a temps limitat, amb la fórmula ‘a beneplàcit’. No seran pas estranyes a Catalunya les al·lusions al règim conegut com *“ad consuetudinem Ispanum”*. Fins i tot s’estén entre els castllans la denominació d’“alcaid” la funció del qual s’assimila amb facilitat a un altre oficial districtual: a voltes al veguer o en altres casos es fusiona amb l’ofici del batlle. Atén també Flocel Sabaté a l’ús de l’expressió *“pro domo plana”* que apareix usada també en algunes comandes fetes als castllans i que atribueix, no a castells menors o deteriorats com defenia Ferrer i Mallol, sinó a fortificacions ubicades en *“contextos de una aparente menor capacidad estratégica o militar como son los espacios urbanos”*.

En tot cas, aquesta renovada política de tinença dels castells a Catalunya cercava, a més de reconduir el descontrol de les rendes castllanes, d’assegurar la residència i la permanència d’un oficial responsable de l’adequació i el manteniment de la funció residencial i, sobretot, de la corresponent militar de les instal·lacions encomanades. Tanmateix s’hi adverteix una tendència ben clara a convertir les tinences castrals en poca cosa més que una assignació rendística

mentre que es relaxa la funció defensiva que presenta un deteriorament reiteradament mal atés.⁹⁴⁷

Com advertia el mateix autor insistint en aquest caire rendista de les comandes castlanes veurem als nostres territoris de quina manera el nomenament dels alcaids a càrrec de les fortaleses respon molt sovint a la necessitat de gratificar els serveis de determinats personatges pròxims a la cúria comtal dels quals no podem imaginar un compliment ni molt ni poc estricte de l'obligació de residència i d'atenció a les reparacions dels merlets i els matacans o la maçoneria dels murs. Serà el cas, per exemple, del "*sobrecoch*" dels Infants, Roderic Sanç d'Aibar o el conseller i majordom Bernat de Boxadors, alcaids de Macastre i de Bunyol respectivament que, amb prou feines, haurien de tractar de fer compatibles i atendre de manera convincent tan altes responsabilitats.

Per una altra banda, l'article de José V. Cabezuelo tractava de les formes de traspàs de la possessió dels castells encomanats sota la fórmula "*ad consuetudinem Yspanie*", el règim adient que millor ateny a l'afany de la monarquia de "*consolidar su autoridad frente a otros poderes endógenos y exógenos... para asegurarse el dominio absoluto sobre los castillos*" com a puntals defensius i centres de poder. En fer la revisió dels diferents arguments de la historiografia al voltant dels orígens d'aquest règim de tinença llargament debatut entre les influències castellanques o musulmanes assenyalava la dificultat d'interpretar correctament el significat precís del concepte d'Espanya que, com és conegut, pot representar en aquella època tant l'evolució de la categoria geogràfica romana d'Hispania en relació amb la península com el concepte polític representat pel conjunt dels territoris sota domini islàmic als ulls dels regnes cristians en expansió. Tot i això, s'arrisca l'autor a caracteritzar amb precisió el règim de tinença estudiat tot constatant, de bestreta, que el "*denominador*

947 Flocel SABATÉ i CURULL, "La tenencia de castillos en la Cataluña medieval", a José V. Cabezuelo Pliego (ed.), *alcaldías y fortalezas en la España medieval*, Marfil, Alcoi, 2006, p. 69-136.

común es recalcar la supremacía del otorgante respecto del beneficiario” de la comanda. Així, aquesta supremacia se sustenta per:

- Establiment unipersonal de la concessió
- Vinculació de la plaça i l’ofici amb el cedent
- Fixació del temps de la comanda, a beneplàcit o vitalici
- Disposició permanent de la fortalesa per part del cedent
- Obligació indiscutible de retre la plaça per part del tinent

Per una altra banda, considera Cabezuelo, que el tipus “*pro domo plana*” és en realitat una varietat del mateix règim ‘*ad consuetudinem Yspanie*’ que calia atribuir a les forteses de menor rang mancades de l’equipament defensiu desitjable. Dedueix així l’autor que “*categoría castral y régimen de tenencia eran dos realidades indisolubles*”.⁹⁴⁸

Quant als règims de tinença relacionats amb els nostres territoris podem afegir algunes observacions per part nostra que creiem interessants.

En primer lloc la referència inclosa en la donació que del senyoriu de Bunyol va fer el rei Jaume II al seu petit fill l’Infant Alfons en l’any 1304 després d’haver-lo adquirit de Pere Ferrandis d’Íxer (II) estableix que l’entrega es feia precisament “*in feudum honoratum, sine aliquo servicio, ad usaticum Barchinone et consuetudine Catalonie, castrum nostrum de Bunyol, castrum nostrum de Macasta et loca de Set Aguas, de Hatava, de Alborach e de Montorton, cum hominibus et feminis*”. Es tracta d’una disposició plena “*sine aliquo servicio*” i amb la jurisdicció plena encara que fixa també l’obligació de posar a disposició del rei les forteses i els llocs relacionats que són objecte de la donació, tot incloent-hi la projectada fortificació del Motroton: “*Teneamini potestatem nisi forte de novo aliter vel alias fortitudines construeritis vel construi feceritis in*

948 José V. CABEZUELO PLIEGO, “Formas feudales en el traspaso de la posesión de fortalezas ‘ad consuetudinem Yspanie’”, a José V. Cabezuelo Pliego (ed.), *alcaldías y fortalezas en la España medieval*, Marfil, Alcoi, 2006, p. 155-191.

podio de Montorton predicto vel in aliis locis infra terminos dictorum castrorum et locorum".⁹⁴⁹

Per una altra banda, la distribució de les dues modalitats abans estudiades les trobem presents en els nostres territoris atenent a les característiques adés atribuïdes. L'alcaidia de Bunyol correspon sempre al règim "*ad consuetudinem Ispanie*" i també "*ad forum Ispanie*" mentre que a les de Macastre i Xestalgar els és atribuïda la condició de "*pro casa plana*" o "*pro domo plana*". Cal fer constar ací que un dels nostres documents referits a aquesta darrera fortalesa ens regala una oportunitat preciosa per a perfilar amb detall el significat d'aquesta estranya i discutida consideració.

Com sabem, les rendes de Xestalgar, com les corresponents de Mançanera, estaven assignades a satisfer les comandes testamentàries dels Bernat Guillem i Gombau d'Entença de manera que els marmessors dels avantpassats de la comtessa, a banda d'administrar aquelles rendes gaudien també del privilegi de nomenar alcaid i batlle dels dos llocs, segons reconeix Alfons, ja coronat, en un document seu de juliol del 1329. El monarca es va haver d'adreçar al seu porter Ramon de Besaldú, a qui havia irregularment nomenat com a tinent i batlle de Xestalgar en substitució de l'anterior oficial encomanat d'ambdós oficis que havia mort, i li va demanar que entregués el castell als marmessors que havien demanat la seua revocació. L'ordre reial inclou, com calia esperar, l'absolució del jurament d'homenatge encara que amb una interessant particularitat que ens permet interpretar el significat que cercàvem: "*Nos enim, absolvimus vos ab homagio si quod nobis per predicto castro fecistis quod non credo, cum per domo plana teneritis ipsum*".⁹⁵⁰ Així podem atribuir ara a la tinença "*pro domo plana*", a més de la constatació que es tractaria d'una fortalesa amb una funció militar i defensiva menor, la innecessarietat de la prestació del jurament d'homenatge feudal.

949 ACA, CR, reg. n. 202, f. 193-194, València, 21 de desembre del 1304.

950 ACA, CR, reg. n. 548, f. 196 v. - 197 r., València, 7 de juliol del 1329.

¿I l'alcaidia de Xiva? Doncs l'única constatació que podem fer al voltant del règim de tinença és la comanda feta al cambrer de l'Infant, Guillem Serrà que es va produir "*ad forum Aragonum*" encara que no considerem que siga una referència concreta al règim de tinença castral sinó, més aviat, a l'adscripció foral del règim poblacional i un recordatori de la tradició jurídica reconeguda als Entença.

Per tal d'exposar amb més claredat l'actuació dels alcaids, veurem en primer lloc els corresponents a les fortaleses de la baronia de Bunyol i després els de la baronia de Xiva que presenten, com déiem, la doble funció batlliar i d'alcaidia. Tot i això tindrem ocasió de comprovar que aquesta solució "dual" aparegué també a Bunyol al voltant de la coronació de l'Infant Alfons.

Les retinences se solien pagar cada quatre mesos com recull Ferrer Mallol, als nostres documents s'hi recull sovint el terme "*per tercias*". La dotació econòmica corresponent a l'alcaidia de Macastre, com hem vist en un altre lloc, era tradicionalment molt menor que la de Bunyol. I les obligacions militars també, tal com ens cal suposar d'acord amb els paràmetres de l'estudi de M. Teresa Ferrer i Mallol que seguim. Aquesta dotació, la retinença, fluctuava a vegades en funció de l'evolució de la situació estratègica del moment, segons l'autora. Lògicament, l'amenaça de conflicte devia exigir un increment de les mesures de protecció i de l'aprovisionament del castell. Per una altra banda, tant al cas de Bunyol com al de Macastre trobarem també una sèrie de contraprestacions que arrodoneixen la retinença principal. Cal tanmateix considerar fins a quin punt fóra aquesta funció militar la raó de ser dels nomenaments dels tinents o si, alternativament aquesta funció (i també d'altres) no l'hauríem de considerar més aviat com una senzilla i sucosa font de rendes com ja abans insinuàvem.

L'alcaidia encomanada, per una altra banda, suposava l'obligació de residència i exigia la devolució del castell sempre personalment "cos a cos" en cas de transmissió del senyoriu o en cas d'establir les condicions per a una possible rendició i comportava, a més a més, una vinculació que, fins i tot, ultrapassava el moment de la mort. Segons escriu Ferrer i Mallol calia una ordre

específica que permetera traure el cos mort d'un alcaid. Efectivament hem pogut comprovar que, arran de la mort de l'alcaid de Bunyol, Guiu de Xanesveres, l'Infant Alfons va ordenar al seu fill que entregués el castell, del qual era alcaid son pare, al procurador de l'Infant com si a ell mateix li l'entregués i els absol del deure encomanat: la tinença del castell.⁹⁵¹ Aquesta fórmula de transmissió de la tinença recorda clarament, segons creiem, la tradició dels castlans catalans que transmetien per via d'herència la seua condició de tinents de la fortalesa.

El protocol de la transmissió és ben estricte de manera que, per tal procedir al rellevament de l'alcaid finat, el baró haurà d'absoldre el procurador de la tinença del castell una vegada el procurador mateix l'havia entregada, seguint les ordres senyorials, al nou alcaid. Per una altra banda ressenyem també que l'alcaid traspasat exercia el càrrec sota el govern de la reina anys enrere i, tal com exigia el procediment i una vegada portada a efecte l'ordre d'entrega del castell a l'Infant emesa pel rei els darrers dies de març del 1315, el nou senyor va ordenar al procurador la renovació de la comanda en uns termes que ara reproduïm parcialment i que creiem de gran interès:

*“Cum dilectus nostre, Guido de Chanesveres, tradiderit domino regi et nobis castrum de Bunyol nosque mandaverimus sibi ut dictum castrum vobis tradit nomine nostro, mandamus vobis quatenus castrum predictum de Bunyol petatis ab eodem Guidon et recipiatis absolute ad manum vestram, et, cum ipsum castrum penes vos tenueritis, ipsum predicto Guidon (sic) restituatis et tradatis, tenendum et custodiendum pro nobis, bene et legaliter, dum nobis placuerit, prout ipsum predicto domino rege tenere consuevit”.*⁹⁵²

Observem la interessant trajectòria. Primerament, recordem que l'Infant, a qui son pare el rei Jaume II havia entregat formalment la baronia de Bunyol en

951 ACA, CR, reg. n. 404, f. 148 r., 8 de febrer del 1318. El lloc resulta il·legible encara que els documents propers van ser emesos a València. Sobre les condicions de la tinença dels castells veg. Maria T. FERRER i MALLOL, “La tinença a costum d'Espanya...”, cit.

952 ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 r., Manresa, 23 d'abril del 1315.

desembre del 1304 quan era un nen petit, en posseïa la senyoria plena des del moment del seu casament, coincident amb la seua majoria d'edat, esdevingut el 10 de novembre del 1314. Tanmateix, l'entrega del castell requerí una ordre expressa del monarca que fou emesa a principi d'abril del 1315, sis mesos després, per la qual el procurador del seu fill era assignat, seguint una ordre del rei i no de l'Infant, a la funció de rebre la fortalesa. Sempre per ordre del rei haurà el procurador de restituir al mateix alcaid la tinença per ell detinguda provisionalment raó per la qual requerirà la posterior corresponent absolució per part, una vegada més, del monarca.

En l'any 1323, com ja hem explicat, les necessitats financeres relacionades amb l'empresa de Sardenya van obligar a hipotecar el senyoriu de Bunyol al bisbe de manera que el comte havia de procedir a l'entrega de les fortaleses al prelat. En primer lloc calia desplegar el programa d'actuacions d'acord amb un protocol preestablert i ben conegut per a portar a cap la transmissió de *"predictum castrum (Bunyol) cuius est alcaydus dilectus consiliarius noster et maiordomus noster, Bernardus de Boxadors et dictus locus de Macasta cuius est alcaydus Rodericus Sancii de Ayvar, supercocus noster"*. Calgué també constituir un conseller seu, Pere de Boïl, com a *"procuratorem nostrum certum et specialem ad recuperandum a dictis alcaydus dictum castrum de Bunyol ac locum predictum de Macasta, cum terminis, pertinencii et iuribus suis"*. La procura inclogué també una comanda particular *"ad absolvendum pro nobis et nomine nostro eosdem alcaydos ab omni sacramento fidelitate et homagio quibus sunt nobis per inde astricti et modo aliquo obligati"*. Així, un cop alliberats els oficials del vincle de fidelitat *"recuperatis ipsis castro et locis ad tradendum ea et eorum possessionem, plenam et corporalem, prefato episcopo"*. Per arrodonir una comanda tan exigent encara s'hi afegixen *"omnia alia faciendum in predictis et super predictis et singulis et aliis ea tangentibus que*

procurator legitime constitutus potest facere et que Nos possemus personaliter constituti".⁹⁵³

Com hem vist en un altre lloc, l'alcaid de Bunyol va oferir una certa resistència a atendre la procura i demanà fer l'entrega personalment a l'Infant.⁹⁵⁴

És també conegut que els alcaids sovint descuraven l'ofici. Les defenses no sempre es trobaven en condicions de fer front als perills potencials si atenem les ordres donades per la reina al seu procurador general Enric de Quintavall en març del 1309. Na Blanca ha tingut notícia que alguns castells i fortaleses dels llocs habitats per musulmans ("*ubi sarraceni comorantur*") "*non sunt stabilita nec custodita per alcaydis ut decet*". Aquest dèficit amenaça no només la seguretat dels llocs sinó també la del conjunt del regne atesa la transcendència de la localització geoestratègica de les senyories fregant la ratlla de Castella. Amb lògica preocupació, ordena doncs la reina que el seu procurador hi accedisca personalment als castells i fortaleses "*de Bunyol, de Macasta, de Madrona et de Gallinera*" i altres llocs i que n'hi proveïska en raó del necessari poder defensiu.⁹⁵⁵

953 ACA, CR, reg. n. 395, f. 133 r. i v., Barcelona, 16 de març del 1323.

954 Veg. p. 527 on tractem la hipoteca de la baronia de Bunyol al bisbe de València.

955 ACA, CR, reg. n. 290, f. 72 r., Barcelona, 16 de març del 1309.

I. Els alcaids de Bunyol i Macastre

A banda de les escasses notícies que hem vist referides a l'existència d'alcaids-tinents en el segle XIII, la documentació estudiada ens permet d'apropar-nos una mica millor a la situació en relació amb la custòdia de les fortaleses en la centúria següent. Disposem de dades interessants a partir del procés d'adquisició del senyoriu per Jaume II el 1304.

Amb Pere Ferrandis (II) de qui el rei va adquirir el senyoriu ja hem avançat l'existència d'un cavaller –“*miles*”- identificat com a tinent al servei del senyor d'Íxer i de Bunyol. En un document de novembre del 1304, el rei Jaume II, mentre es resolva la transacció es comprometé “*quod Garsias Lupi de Roda, miles, teneat in custodia et fidelitate omnia dicta castra usque in terminis supratactis*”. L'acord afectava al conjunt adquirit que prèviament apareix descrit pel monarca com a “*castra vestra de Bunyuel et de Macasta et loca dicta et nominata Set Ayguas, Hiatava et de Alboreig et de Muntorton, sita in regno Valencie*”.⁹⁵⁶ Pel que sembla, doncs, l'abast de les competències del cavaller atenyia tots el llocs de la baronia i els dos “*castra*” especificats, Bunyol i Macastre. Lop o López de Roda va signar també com a testimoni de la conformitat atorgada per Maria Ferrandis de Luna, esposa de Pere Ferrandis (II) al document de venda.

Aquest García, del qual sabem que era marmessor testamentari de Pere Ferrandis (I),⁹⁵⁷ romania encara a càrrec dels *castra* de Bunyol i Macastre cap a mitjan de l'any següent ja que, en el mes de maig del 1305, rebé ordres de Jaume II per a fer efectiva una donació que havia atorgat el seu antecessor a la senyoria, Pere Ferrandis (II). El rei confirma la donació i mana “*per presentem cartam nostram Garssie Luppi de Roda, nunc tenenti vel cuicumque alii qui pro nobis*

956 ACA, CR, reg. n. 24, f. 16 r.-17 r., València, 24 de novembre del 1304.

957 ACA, CR, reg. n. 290, f. 1 r., Tortosa, 22 de març del 1307.

dictum locum per tempore tenuerit” que la faça efectiva.⁹⁵⁸ A final d’aquell mateix any, el 23 de desembre del 1305, el monarca va ordenar al seu procurador al regne de València, Gombau d’Entença, que “*de peyta seu redditibus de Amacasta faciatis dari et solvi dilecto nostro Garssie Luppi de Roda, vel cui voluerit loco sui mille solidos regalium per retinencia castri dicti loci de Amacasta*” malgrat el fet que les rendes de Macastre romanien assignades a satisfer un deute contret per Pere Ferrandis (II) amb Sanç de Loris “*in solutum eorum que sibi debentur per nobilem Petrum Ferdinandi de Ixar*” i això farà el procurador reial “*cum retenciones castrorum pro aliis assignacionibus sint solvendo*”.⁹⁵⁹ Recordem que encara restaven pendents de resoldre aspectes de la compra tot al llarg d’aquell 1305. Aviat, però, trobarem els oficials de la reina fent-se càrrec de la fortalesa. Com ja sabem, la reina Blanca administrà efectivament el senyoriu de Bunyol des del 1306 fins a la seua mort. En una data difícil de precisar la dama va triar un nou alcaid a càrrec de la fortalesa de Bunyol i també, aquesta sí que la podem documentar, per a la de Macastre.

El militar encomanat del castell de Bunyol fou Guiu de Xanesveres. Aquest Guiu, havia estat encarregat de la tinença del castell de Morvedre el 1299, comanda que “heretà” el seu parent (¿germà?) Adanet de Xanesveres.⁹⁶⁰ Aquest rellevament sembla més aviat una mena d’especialització familiar més que no pas heretament. Això és el que suggereix Antoni Mª Aragó que identifica un bon nombre de “tinents” com a membre de “*una segunda nobleza*” i ressegueix l’assignació successiva d’encàrrecs de tinences en diferents castells a certs individus.⁹⁶¹

958 ACA, CR, reg. n. 203, f. 11 v. - 12 r., Barcelona, 7 de maig del 1305.

959 ACA, CR, reg. n. 270, f. 61 r., Saragossa, 23 de desembre del 1305.

960 La comanda de la tinença del castell de Sagunt a Guiu de Xanesveres amb 1000 s. de retinença a ACA, CR, reg. n. 197, f. 25 r., Barcelona, 29 de novembre del 1309.

961 Antoni M. ARAGÓ, “Las “*tenentiae castrorum*” del reino de Valencia...”, cit., p. 568. ACA, CR, reg. n. 234, f. 53 r.

Els indicis que podem fer servir ens animen a considerar que es tractaria d'un cavaller del seguici de la reina Blanca d'Anjou. La reina es refereix a ell com a "*dilecto militi et familiari nostro*".⁹⁶² En un document de Jaume II confirmant un violari atorgat per la reina Blanca el 1301 al seu germà Adanet, aquest és identificat com a "*de hospicio illustrissime domine Blanche*".⁹⁶³ Guiu és referit com a "*cavallericio nostro*" per la reina i "*camerario nostro*" i rep 3.000 s. pel càrrec d'alcaid de Bunyol que li seran pagats "*per tercias*".⁹⁶⁴ Com hem avançat

962 ACA, CR, reg. n. 289, f. 121 v. - 122 r., Barcelona, 18 de juny del 1309.

963 ACA, CR, reg. n. 270, f. 122 r., València, 31 de març del 1306.

964 ACA, CR, reg. n. 290: f. 60 r. ("cavallericio"), f. 72 r. ("camerario"), f. 82 r. (salari). Aquest darrer document està datat a València, 18 de juliol del 1309. Són diverses les solucions gràfiques del cognomen. Una Margarita de Xenaveres apareix documentada a principi del segle XIV. La reina Maria de Lusinyan, tercera esposa de Jaume II, va llegar una assignació al seu testament al convent de Santa Clara de Tortosa que fou lliurada en favor de l'abadessa "Margarita de Xenaveres" (Pedro SANAHUJA, *Historia de la Seráfica Provincia de Cataluña*, Ed. Seráfica, Barcelona, 1959, p. 800). El mot sembla procedent del topònim francès Chennevières que trobem representat en les actuals Chennevières-sur-Marne i Chennevières-lès-Louvres. Els cartularis de Saint-Germain-en-Laye [<http://elec.enc.sorbonne.fr/cartulaires/sgelaye/acte12/>] i de Saint-Martin des Champs contenen mencions a cavallers que incorporen a la seua onomàstica el terme. Guifré de Chaneveres i dos fills seus, Simó i Mateu, signen com a testimonis d'un document del cartulari -Acta 12- que manca de datació encara que s'atribueix genèricament als segles XII-XIII. De Saint-Martin des Champs procedeix un altre cartulari que recull un document -Acta 797- en el qual intervé un cavaller homònim del nostre tot i que pertany al segle anterior. La regesta de l'esmentat document diu: "(Décembre 1216) Guillaume Ier [de Nemours], évêque de Meaux, notifie que Gui de Chennevières [-sur-Marne], du consentement de sa femme Mahaud, a vendu au Prieur de Mauregard la part de dîmes que, du chef d'elle, il possédait dans le voisinage du prieuré. (Extrait.)". La toponímia referida ens apunta cap a la zona de L'Île de France als voltants de Paris. Consultat en línia el 12 de juliol del 2011, <<http://elec.enc.sorbonne.fr/cartulaires/smachamps3/acte797>>. Hi ha, com adés déiem, un altre Chennevières amb el sufix "lés-Louvres" a la mateixa zona. Hem optat ací per representar-lo provisionalment amb la forma "Xanesveres"

en un altre apartat, el seu nomenament degué tindre lloc pel mes de juliol del 1309 arran d'una inspecció de les fortaleses ordenada per la reina al seu batlle, Enric de Quintavall, que havia estat motivada per l'ambient insurreccional relacionat amb els subsidis exigits pel rei per tal de proveir l'atac a Almeria.⁹⁶⁵ En un document anterior, d'abril del 1309, el monarca s'hi referix com a "*dilecto militi suo*" i també afegeix que es tracta de "*illustris regine consortis nostre camerario*".⁹⁶⁶

Coneixem també activitats per Guiu desenvolupades de caire diplomàtic a començaments del regnat de Jaume II que van ser estudiades per Stéphane Péquignot que ens explicava de quina manera "*il existe cépendant aussi parmi les ambassadeurs du roi d'Aragon des homes qui disposent d'un double lien de familiaritas, avec Jacques II comme avec un souverain étranger, le roi angevin de Naples et le roi de Sicile tout particulièrement... 'homes doubles' souvent d'origine étranger*" que esdevenen importants ambaixadors del rei. Escriu diversos noms i entre ells el de "Gui de Chenevières".⁹⁶⁷ El mateix autor documenta la intervenció del cavaller en el marc de les negociacions amb Carles II d'Anjou.

La preocupació al voltant de la capacitat defensiva i la correcta provisió dels castells roman ben present i la reina Blanca va enviar cartes a un seguit d'alcaids de diversos castells i entre ells a Guiu de Xanesveres, tinent del castell de Bunyol; de semblant manera va fer amb l'alcaid de Madrona, Berenguer d'Esplugues, Adanet Xanesveres a càrrec de Morvedre, Bertomeu Matoses al castell de Bairen, a Bernat de Libià a Dénia, Pere de Montagut a Elda i Novelda, a

965 ACA, CR, reg. n. 290, f. 82 r., Barcelona, 18 de juliol del 1309.

966 ACA, CR, reg. n. 267, f. 238 v., Barcelona, 19 d'abril del 1309.

967 Stéphane PÉQUIGNOT, *Au nom du roi...*, cit., p. 217. Comprovem com l'autor recull la forma del topònim. Sobre l'ambaixada davant Carles II d'Anjou veg. del mateix autor, el seu article "Interponere partes suas'. Les bons offices de Jacques II d'Aragon entre les cours de Naples et de Majorque (1301-1304) ", a Jen-Marie Moeglin (ed.), *L'intercession: du Moyen Âge à l'Époque Moderne. Autour d'une pratique sociale*, Droz, Ginebra, 2004, p. 215-261, (p. 222, nota. 24)

Pere Jordan de Baltorina a Uxó i a Ramon Gabos a Gallinera -res no diu de Macastre- i els ordenà que proveïssin les fortaleses i *“diligenter et sollicite custodire et armis victualibus, familiis et aliis descentibus apparatus comunire”*. Manà també que *“circa custodiam municionem ac tuicionem castris predicti sumam diligenciam intendatis, tenendo inibi familia, arma, victualia et alios apparatus ad tuicionem et defensionem dicti castris idoneos et necessarios”* i adverteix que *“nec velitis modo aliquo de retinencia dicti castris penes vos aliquid retinere immo eandem in dicti castris custodiam integre convertatis cum vero de denariis ipsius retinencie modo aliquo mercari non deceat nec in ipsos convertere in alios vestros usus”*.⁹⁶⁸

El castell de Bunyol era tingut doncs el 1310 per Guiu de Xanesveres a qui el rei confirma arran la mort de la reina i ordena que li siguen pagats 3.000 s. La quantitat prevista per satisfer la retinença va ser certificada per Enric de Quintavall *“qui erat baiulus generalis in regno Valencie per dicta domina regina”* L'encarregat, però de fer el pagament efectiu era un altre de manera que per ordre del rei *“super dicta retinencia solvenda fuit scriptum Bernardo de Speluncis, baiulo Generali dicti regni”*.⁹⁶⁹ Feia molts pocs dies del traspàs de la reina.

Aquest alcaid estenia el seu àmbit geogràfic d'actuació també a la vila cristiana de Setaigües amb seguretat. La seua acció en relació amb aquest lloc fou recordada per Jaume II en un document que va enviar el 27 d'abril del 1312 al batlle general seu al regne valencià, Bernat d'Esplugues, en el qual li ordenava que obligara Guiu de Xanesveres a restituir unes ovelles, o el seu preu equivalent, que havia confiscat en temps de la reina Blanca a un veí de Setaigües. Ordenava també el monarca que, del salari que rep com a alcaid de Morvedre, i especialment del terç que comença ara en maig, li havien de ser

968 ACA, CR, reg. n. 289, f. 143 r., València, 1 d'abril de 1310.

969 ACA, CR, reg. n. 234, f. 58., Barcelona, 29 d'octubre del 1310.

pagats 208 s. a raó de 8 s. per ovella a l'home de Setaigües que havia estat injustament agreujat.⁹⁷⁰

La cura i les atencions que s'havien de poder esperar d'un alcaid no havia suposat un entrebanc suficient que impedís que el nostre militar comptabilitzés la responsabilitat sobre el castell de Bunyol amb la corresponent al de Morvedre com hem vist. Al capdavall, malgrat la insistència del rei i la reina en la supervisió de les atribucions encomanades als oficials castrals, un comportament que mostra sovint tant la feblesa dels mecanismes de control com la relaxació practicada en atendre els requeriments seus per part dels militars al cap de les fortaleses, tot fa pensar que la dotació econòmica de les respectives retinences assignades als castells de Bunyol i Morvedre en el cas, almenys, de Guiu de Xanesveres endolcia aquell cúmul incòmode d'obligacions, el compliment de les quals requereix d'insistents recordatoris.

L'1 d'abril del 1315, més de cinc mesos després d'haver esdevingut l'Infant Alfons, de dret si no de fet senyor de Bunyol, el rei Jaume II resolgué d'ordenar a Guiu de Xanesveres que entregués immediatament el castell al seu fill, el nou comte d'Urgell. Al seu torn, l'Infant escrigué a Bernat d'Esplugues, batlle del rei, i li recorda que el monarca havia escrit a Guiu de Xanesveres, alcaid del castell de Bunyol perquè procedís a l'entrega de la fortalesa i li prestés l'homenatge a ell degut com a nou senyor i, de semblant manera havia advertit al mateix Bernat d'Esplugues perquè no es capfiqués en la percepció de les rendes a la senyoria corresponents. Li adverteix ara, l'Infant que ha de permetre el batlle reial rebre les rendes del terç del proper mes de maig a Enric de Quintavall a qui ha erigit com a batlle general seu o a qui ell volgués "*absolvendo ipsos ("hominibus in dicto loco de Bunyol et eius terminis degentibus") a dominio domini regis ..."*".⁹⁷¹

970 ACA, CR, reg. n. 149, f. 167 v., València, 27 d'abril del 1312.

971 ACA, CR, reg. n. 416, f. 55 r., Balaguer, 1 d'abril del 1315. El text entre parèntesis procedeix d'una frase anterior que hem inclòs per facilitar-ne la comprensió.

Aquest canvi i la interposició d'un batlle general no va, doncs, impedir la continuïtat de l'oficial al cap de l'alcaidia encara que veié reduït el salari corresponent. Efectivament Enric de Quintavall "*militi procuratori nostro*" fou encarregat pel jove comte d'Urgell de rebre el castell de Bunyol de mans de Guiu de Xanesveres, tal com ha ordenat el rei, i de tornar-li'l perquè hi continue al cap com a alcaid, ara en nom de l'Infant. Li havia el nou senyor assignat 2.500 s. que li serien entregats en terçes com era habitual. Especialment encomana al procurador que pague el terç del mes de maig al temps que cull les rendes corresponents.⁹⁷²

Guiu de Xanesveres havia mort el 8 de febrer del 1318. En aquella data, l'Infant va ordenar a Joan de Xanesveres, fill del finat, que entregués el castell de Bunyol al seu procurador restant absolt de l'ofici i del compromís de fidelitat d'alcaid del castell inherent a l'encàrrec de custòdia. L'autoritzava també a extraure el cos de son pare mort perquè el soterre on vulga. L'Infant també va ordenar al procurador que ajudés els familiars de Xanesveres a endur-se els seus béns de la fortalesa.⁹⁷³ Pocs dies després, el 23 de febrer, l'Infant Alfons encomanava ara al seu conseller i majordom, Bernat de Boxadors, el castell de Bunyol. Rebrà el nou alcaid, 2.500 s. anuals i la vinya del castell i altres percepcions que rebia el seu antecessor Guiu de Xanesveres.⁹⁷⁴ Coneixem la data del nomenament pel document copiat en els registres de l'Infant i també per la comunicació que va fer al seu dispenser un parell de dies després. La comanda s'havia produït "*ad forum Ispanie*" i a beneplàcit: "*dum nobis placuerit*". Li havia assignat, a més de la retinença, "*vinnea dicti castri et alia quadam iura per alcaidum dicti castri recipi asueta*", és a dir, un seguit de drets que trobarem especificats en altres documents i ara veurem. L'ordre emesa al dispenser preveu que aquest oficial s'assegure que el batlle de Bunyol en faça el pagament "*anno*

972 ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 r., Manresa, 23 d'abril del 1315.

973 ACA, CR, reg. n. 404, f. 148 r., Xàtiva, 8 de febrer del 1318. També copiat al reg. n. 416, f. 100 v. - 101 r.

974 ACA, CR, reg. n. 416, f. 101 v. - 102 r., València, 23 de febrer del 1318.

quolibet per tres, videlicet, tercias". També comptem amb la comunicació feta al procurador general del comte en terres valencianes, Enric de Quintavall.⁹⁷⁵

Aquest servidor principal, el procurador, rebé tot seguit una nova comunicació del comte que li transmet l'agraïment i que considera rebut el castell mentre que es dóna també per satisfet de l'entrega subsegüent que ha acomplert, d'acord amb les seues ordres, a Bernat de Boxadors. D'acord amb el protocol previst, alliberava així al procurador de l'efímera tinença que havia mantingut en el procés de transmissió i certifica finalment l'entrega feta al seu majordom Boxadors.⁹⁷⁶

Ja hem vist que la comanda de l'alcaidia era feta, com en aquest cas, a membres del cercle més pròxim del comte que compartien altres altes missions i encàrrecs, de manera que podem deduir fàcilment el caire rendista que havien assolit els nomenaments. També recordem que l'alcaidia de Bunyol portava aparellats alguns importants complements "salarials" i el conseller i majordom i ara també alcaid de la fortalesa rebé en el mes de juliol del mateix any el botí complementari compost per uns carners i una quantitat de palla que com era costum li corresponien com a alcaid i que acostumaven a entregar-li els sarraïns del lloc i això mentre mantinga la comanda del castell.⁹⁷⁷

Un dels documents que ens en parlen, ens informa de certs drets que arrodonien el salari corresponent a l'ofici d'alcaid com adés anunciàvem. Efectivament, en juliol de 1318, al nou alcaid li va ser reconeguda la concessió, per part del seu senyor, de "*omnes illos arietes que (...) recipere debemus a singulis cabannarum bestiarorum que causa ex[]nandi, intra[nt] terminum dicti castris*". També li concedeix "*paleas quas alcaidus castris iamdicti, a sarraenis ville et termini ipsius retroactis temporibus percipere consuevit*". Queda clar que

975 ACA, CR, reg. n. 416, f. 101 v. - 102 r., València, 23 de febrer del 1318; al dispenser, al reg. n. 418, f. 37 v., València, 25 de febrer 1318.

976 ACA, CR, reg. n. 363, f. 1 r., València, 26 de febrer del 1318.

977 ACA, CR, reg. n. 382, f. 126 v., Barcelona, 7 de juliol del 1318.

la concessió està lligada al càrrec ja que *“hanc itaque donacionem durare volumus quamdiu dictam alcaydiam de nostro beneplacito teneritis supradictam”*.⁹⁷⁸ Insistim en el fet que novament ensopeguem amb un personatge molt important i proper a la persona de l'Infant. Entre altres comandes a ell fetes podem recordar que havia estat, poc temps abans, encomanat del castell de Montmagastre, al territori del comtat.⁹⁷⁹

La hipoteca de Bunyol feta en favor del bisbe de València el va fer deixar l'alcaidia d'aquest castell però el seu senyor, el comte Alfons, va compensar el seu *“dilecto maioridomo et consiliario”* amb una assignació perpètua per valor d'altres 2.000 s. carregats sobre les rendes d'Elda, Novelda i Asp que aleshores eren en mans de l'Infant. Es tractava també d'una manera de fer complir la renovació de la comanda inicial que havia estat feta *“ad consuetudinem Ispanie”* i per tant *“dum de nostre esset beneplacito voluntatis”* que havia estat transformada algun temps enrere, *“tempore nupciarum vestri et Pe[...] uxor vestra”* en una donació *“ad vitam vestram”*. La concessió tractava així, com déiem, de substituir provisionalment la retinença del castell de Bunyol ja que com el text recull aquests 2.000 s. els percebrà *“tantum et tamdiu donec dictum castrum vobis restitui fecerimus tenendum per vos ut solebatis cum retinencia, vinnea et iuribus antedictis”*.⁹⁸⁰ Aquest generós complement fixat *“in compensacione”* pel comte havia estat afegit a un altre d'idèntic valor. Es tracta de la concessió d'un violari que hauria estat feta el 31 d'agost del 1319 i havia estat carregada sobre les rendes i els drets de *“Macastre de la Foya de Bunyol”*. La resolució és al·ludida en un document de l'Infant emés el 26 de setembre del 1320 que ratifica la concessió en establir que el seu dispenser, Francesc de

978 ACA, CR, reg. n. 382, f. 126 v. - 127 r., Barcelona, 7 de juliol del 1318. La lectura es complica per l'estat del suport que impedeix una millor comprensió.

979 ACA, CR, reg. n. 416, f. 52 v., Montmagastre, 27 de novembre del 1314. El nomenament era com a alcaid i batlle de Montmagastre, la reunió d'ambdós càrrecs és habitual en els dominis del comtat.

980 ACA, CR, reg. n. 389, f. 25 v. - 26 r., Port Fangós, 25 de maig del 1323.

Ferriol, l'ha de tenir en compte a l'hora d'arrendar les rendes del "*castri predicti et ville ac terminorum eiusdem*".⁹⁸¹ Cal doncs considerar que ambdues concessions foren acumulades, si més no, mentre el castell de Bunyol romania en mans del bisbe Ramon Gastó.⁹⁸²

Almenys des de final de maig del 1323 trobem Berenguer Gomir reunint la batllia i l'alcaidia de Bunyol. En aquest punt, Bunyol segueix el model de doble funció assajat des de la presa de possessió dels comtes a Xiva i Xestalgar. En aquella data, el 28 de maig i de Port Fangós estant, l'Infant nomenava el seu nou oficial com a "*alcydo et baiulo castri nostri de Bunyol et in tocius Foye eiusdem*" i li assignava com a retribució mentre hi estiguera al front un salari de 2.500 s. "*et fructus percipiatis vinee et orti castri predicti*". Afegeix encara que "*recipiatis omnia iura que alcydus et baiulus dicti castri recipere et habere, racione alcydie et baiulie dicti castri, consueverunt*" i que ja coneixem.⁹⁸³ Pel que sembla, la comanda es referia a la batllia que atenyia l'àmbit castral i l'alcaidia de la fortalesa de Bunyol ja que precisament el document anterior copiat al mateix registre recull una comunicació al bisbe de València, Ramon Gastó, a qui havien estat hipotecades les rendes en raó dels diners que havia prestat a l'Infant per a la conquesta de Sardenya, en què li indica que la persona que el bisbe assigne a la custòdia del castell de Macastre haurà de rebre el salari acostumat de 500 s.⁹⁸⁴ En el fons, l'esquema d'un batlle de senyoriu i dos alcaids, un a Bunyol i un altre a Macastre, es manté. La novetat es redueix a la reunió en mans del batlle de la tinença de la fortalesa principal.

Encara pel setembre del 1325 era recomanat Boxadors per la Infanta al bisbe perquè l'hi mantingués com a alcaid. En aquest cas, els precés de la Infanta al bisbe Ramon Gastó es van fer acompanyar d'una descripció ampla i generosa

981 ACA, CR, reg. n. 419, f. 32 r., Saragossa, 26 de setembre del 1320.

982 ACA, CR, reg. n. 389, f. 25 v. - 26 r., ("apud") Port Fangós, 24 de maig del 1323.

983 ACA, CR, reg. n. 389, f. 30 v., ("apud") Port Fangós, 27 de maig del 1323.

984 ACA, CR, reg. n. 389, f. 30 r., ("apud") Port Fangós, 27 de maig del 1323.

del fidel oficial per conferir suport a la seua permanència en el càrrec que, en aquella conjuntura, perillava. La descripció de “*Bernardum de Boxadors, dicti domini Infantis maiordomum et consiliarium, familiarem nostrum dilectum...*” sembla un argument suficient per intentar recuperar per a l’oficial una retinença que li havia estat concedida “*ad vitam*” i ara, mentre el senyoriu es troba en mans del bisbe està rebent una compensació dels comtes per un import de 2000 s. front als 2500 s. que li van ser assignats al document del seu nomenament set anys enrere.⁹⁸⁵

Tot i les referències procedimentals habituals dels documents de la cancelleria a la lloctinència només hem pogut localitzar amb seguretat l’existència junt amb Bernat de Boxadors al cap del castell un lloctinent d’alcaid, Pere de Sent Domí, que a final de desembre del 1319, com ja sabem, va substituir Jaume de Castellnou al cap de la batllia del senyoriu.⁹⁸⁶ El senyoriu fou recuperat del bisbe pels Infants resolent el préstec del mitrat de València. Posteriorment, en 1329 amb Alfons ja rei, retrobem de bell nou Berenguer Gomir com a alcaid del castell de Bunyol.⁹⁸⁷ Com ja hem advertit, aquest oficial del senyoriu el veiem actuar també en aquells anys com a procurador de l’encara massa jove Infant Jaume, el nou comte d’Urgell.

Per la seua banda, la tinença del castell de Macastre presenta una interessant singularitat. Els oficials encomanats de la seua custòdia reben en molt poques ocasions la denominació d’alcaid. Tractarem sempre amb personatges identificats com a tinents i es fan servir, als seus nomenaments, expressions referides a la comanda de custòdia com ara “*comisseramus sive comendaverimus castrum de Macasta*”, “*tradimus et comendamus*

985 ACA, CR, reg. n. 427 (3a. part), f. 8 v. - 9 r., Saragossa, 24 de setembre del 1325.

L'estat del suport fa molt difícil la lectura del text.

986 ACA, CR, reg. n. 419, f. 14 r. i v., Barcelona, 19 d'abril del 1320 i també “*tenens locum alcaidi Buniolis qui nunc est baiulus Buniolis et de la Foya*” al reg. n. 412, f. 51 r., Tarragona, 28 de desembre del 1319.

987 ACA, CR, reg. n. 479, f. 294., València, 23 de desembre del 1329.

custodiam seu fortitudinis de Macasta” o “*fortitudine loci de Macasta... tenenda et custodienda*”, “*comisserimus ... castrum de Macasta tenendum et custodiendum*”. Les percepcions assignades a l’ofici, tanmateix, sí que reben la denominació de “retinences” i les funcions són clarament assimilables a les corresponents dels alcaïds. Per a ser exactes, aclarim que alguns dels documents referits a aquest castell sí que fa servir el terme “alcaïd” com després comprovarem encara que en una ocasió, en tractar-se d’una comunicació adreçada al bisbe per tal d’aclarir els termes concrets i les condicions en què acostumava a retribuir l’oficial, hem d’atribuir-li una consideració diferent ja que es tracta d’un context no formal o, si es vol, després de significació jurídica.

¿Com interpretar aquesta restricció onomàstica? Sembla evident que la fortalesa degué tenir un paper subordinat quant a la seua funció defensiva i, com sabem, les comandes a aquesta referides van fer servir en tot moment l’expressió “*pro casa plana*” per a definir el règim de tinença a ella associada com ja hem vist adés. També hem recordat que són diverses les propostes que s’han fet en assimilar ambdues característiques: les comandes castrals “*pro casa plana*” i l’atribució d’un valor estratègic-militar secundari a la fortificació. Sembla que hi ha alguna raó deliberada per reservar la denominació “alcaïd” per al tinent de la fortalesa principal, el castell de Bunyol que no hem sabut esbrinar.

El primer oficial encomanat de la fortalesa de Macastre que hem pogut documentar és, lògicament, García López de Roda ja que com sabem era un oficial senyorial que representava els interessos del baró en el conjunt territorial al senyor pertanyent i que reunia els antics termes castrals de Bunyol i de Macastre i que integrava la vila de Setaigües i la resta d’alqueries. La documentació l’identifica com a “tingent”, com també hem vist ja, a les ordres de Pere Ferrandis (II). Hem vist en explicar el cas del castell de Bunyol que el compromís de la compra de la baronia que el rei feia el 1304 incloïa el manteniment de l’oficial que fins aquell moment n’estava a càrrec. En conseqüència, la comanda de custòdia del *castrum* de Macastre rebé l’inexcusable confirmació per part del rei amb una ordre adreçada al seu procurador al regne de València, Gombau d’Entença, a final de desembre de

l'any 1305. Li assignava en concepte de retinença 1000 s. que el procurador haurà d'abonar "*cum retenciones castrorum pro aliis assignacionibus sint solvende*".⁹⁸⁸ Per a ser exactes, cal remarcar que en el moment de la confirmació el procés d'adquisició era ben a prop de tancar-se com hem esbrinat en la primera part d'aquest treball, de manera que podem interpretar que es tractava, no tant del compliment del pacte de compra, com més aviat d'una renovació de la confiança en la responsabilitat exercida. Cal tenir en compte que López de Roda no era només un servidor de Pere Ferrandis es tractava d'un cavaller que també era proper al rei i que podem trobar en afers importants en els cercles del poder monàrquic. Pocs anys abans de la compravenda de Bunyol i Macastre, havia intervingut en l'any 1299, segons Zurita recull, en el casament d'Artal de Luna amb una neboda del rei, Constança de Sogorb. Diversos documents dels primer anys del segle XIV registren la seua activitat com a representant del rei en relació amb els futurs acords amb els castellans. Una disposició de l'any 1300 l'identifica com a cavaller en ser nomenat pel rei per a tractar la treva amb Castella i el mateix any de l'operació del 1304, mantenia també l'alcaidia de Borja en nom del rei que es veié afectada per garantir els termes del pacte definitiu de les *Vistas del Campillo* amb el rei castellà.⁹⁸⁹

En tot cas, aviat entraria en joc la reina. La reina Blanca, com hem explicat, estigué al front del senyoriu de Bunyol i Macastre els darrers anys del primer decenni del Trescents i entre altres nomenaments va realitzar el

988 ACA, CR, reg. n. 270, f. 61 r., Saragossa, 23 de desembre del 1305. La lectura del cognom és prou clara tot i que pensem que es tracta d'una errada del copista. Aquest oficial ha de ser el mateix García López de Roda que havia estat tinent de tota la baronia de mà de Pere Ferrandis (II) i identificat com a alcaid també. En el temps de la transmissió del senyoriu, tal com ja hem explicat, fou mantingut al front del càrrec d'acord amb els termes pactats entre el venedor i l'adquirent encara que apareix identificat com a tinent d'ambdós castells: Bunyol i Macastre.

989 Zurita, V-37 i V-66. Veg. també Ángeles MASIÀ DE ROS, *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Ceremonioso*, CSIC, Sant Adrià de Besòs, 1994, vol. 2, doc. n. 23/84, n. 56/161, n. 64/189.

corresponent a la comanda del castell de Macastre el 14 d'agost del 1308 i al mes següent va fer arribar al procurador seu, Pons de Soler, l'ordre per a procedir a l'entrega efectiva de la custòdia de la fortalesa de Macastre a Jaume Soguer "*vicini Valencia*" amb la previsible fórmula respecte a la durada de l'encàrrec, és a dir, "*quamdiu nobis placuerit*". L'objecte de l'entrega hi fou descrit com "*domos ipsas seu fortitudine*" i, encara que no hi ha cap referència al règim de la tinença, sabem que anys després el veurem associat al concepte de "*domo plana*" com ja hem analitzat. El procurador s'haurà d'ocupar també de "*solvatis ei seu solvi faciatis CCC solidos Barchinone anno quolibet quos sibi, pro retinencia et custodia eiusdem fortitudinis, assignavimus*". L'assignació de la retinença inclou "*eciam quatuor kaficia frumenti et alia quatuor kaficia panici*", una pràctica que no representava cap innovació ja que hi fou especificat "*que alii tinentes et custodientes ipsas domos consueverunt recipere et habere*". S'hi especifica també la responsabilitat de fer efectiu aquest pagament que serà supervisat pel procurador general de la reina. Determina la reina que "*recipiatis per manus baiuli nostri seu alamini eiusdem loci*". Més endavant li serà també assignada l'explotació de la taverna senyorial que haurà d'aclarir les goles dels musulmans del lloc i de la contornada.⁹⁹⁰ Jaume Soguer fou confirmat pel rei en febrer del 1311 després d'haver-se produït el traspàs de la reina Blanca tot just feia un parell de mesos. Li van ser mantingudes les condicions i es va afegir també l'explotació de la taverna del lloc afegint a la còpia literal del text del nomenament anterior l'expressió "*Concedimus insuper, vobis dicto Iacobo, dum nobis placuerit, tabernam loci de Macasta ubi vinum vendatur per vos vel quem volueritis loco vestri prout est fieri consuetum*".⁹⁹¹

990 ACA, CR, reg. n. 289, f. 63 r., Són dos documents copiats seguits l'un de l'altre datats a València, el primer el 14 d'agost i el segon el 17 de setembre, ambdós del 1308. L'assignació de la taverna es va copiar al reg. n. 290, f. 81 r. i apareix datada a València, 17 de juliol del 1309.

991 ACA, CR, reg. n. 234, f. 59 r., València, 7 de febrer del 1311.

Com ja hem advertit, a principi de l'any 1315 l'Infant es va anar fent càrrec de les senyories de Bunyol i Xiva i va començar a posar-hi els seus propis oficials i a organitzar l'aparat administratiu. Com en altres casos que ja hem analitzat, el jove comte d'Urgell i nou senyor de Bunyol mantingué al front de la fortalesa de Macastre el "*civi Valencie*" Jaume Soguer. La comanda concreta afecta repetint les descripcions anteriors i fent ús del descriptor comarcal com a "*domos seu fortitudine loci de Macasta siti in regno Valencie, scilicet en la Foya de Bunyol*" pel temps acostumat, és a dir, "*dum de nostre fuerit beneplacito voluntatis*". El compromís exigít consisteix en el fet que "*teneatis et custodiatis pro nobis bene et legaliter prout ipsas pro domino rege tenere consuevistis*", fent ací menció al fet que havia desenvolupat aquesta responsabilitat per encàrrec del monarca com adés véiem. El pagament roman en els mateixos termes fent constar les innovacions en la denominació de l'oficial superior, ara ja procurador. D'aquesta manera estableix per a l'alcaid Jaume Soguer que "*pro vestro labore habeatis et percipiatis a sarracenis dicti loci, per manum tamen procuratoris nostrum locorum et bonorum que in regno Valencie habemus vel alamini dicti loci, CCC solidos regalis Valencie et IIII cafficia tritici et IIII kaficia panicii anno quolibet, prout per vos hec sunt recipi consueta.*" Podem ara observar novament que són els musulmans del lloc els responsables directes del pagament que, indistintament, podrà fer efectiu el procurador o l'alamí del lloc que endevinem fent les funcions assimilables a les d'un batlle local. La concessió de la taverna que havia fet son pare, el rei Jaume II, arrodoneix les percepcions de l'oficial encomanat ara també de complaure les assedegades goles dels contribuents.⁹⁹²

El document que recull les rendes del rei del 1315 que va publicar Bofarull atribueix una valoració al "complement salarial" del tinent que percebia "... e part los dits 300 s. pren 8 cafissos entre forment i panís que valen 200 s. e així munta ço que pren 500 sous". Altres documents especifiquen també el valor corresponent a la cessió i l'explotació de la taverna del lloc, estimat en 100 s.

992 ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 v. - 58 r., Barcelona, 13 de maig del 1315.

Com ja hem vist en l'apartat de donacions, aquest alcaid també va ser objecte de diverses consideracions de mans de l'Infant com ara les terres que rebé a principi del 1317, franques. Encara en l'any 1320 romanía a càrrec del castell. El 4 de juny d'aquell any, l'Infant ordena al seu procurador "*in terminis de Bunyol et de Chiva*" que faça efectiu, dels drets del llocs, el deute reclamat per Jaume Soguer, "*ratione custodie domorum seu fortitudinis de Macasta*". L'Infant ara encarrega al procurador que satisfaga el deute i que, de forma semblant, faça d'ara endavant mentre aquell desenvolupa la funció encomanada com a custodi del castell de Macastre.⁹⁹³

En febrer de l'any 1322, un any després d'haver estat rellevat en el càrrec, el comte d'Urgell li agràia encara els serveis prestats i li assignava, ara qualificat com "*habitatorem*" del lloc, una renda vitalícia de 200 s. sobre les rendes de Bunyol i Macastre i els seus termes.⁹⁹⁴

En gener de 1321, l'Infant havia procedit, com dèiem, al seu rellevament i ho sabem perquè en aquelles dades va ordenar al seu batlle de Bunyol que pagara, de les rendes de Bunyol, anualment, 550 s.b. a Roderic Sanç d'Aibar per l'encàrrec que li ha fet de custòdia i tinença del castell de Macastre i especifica que li atribueix el règim de tinença "*pro casa plana*". El nou salari substitueix la prestació en espècie que ha desaparegut de les condicions que ara s'hi estableixen. Roman, tanmateix, la cessió de la taverna del lloc.⁹⁹⁵ Sorprenentment, aquest Roderic també hi és identificat com a batlle simultàniament en un document de novembre del 1322 i a més a més és, com ja recollia el seu nomenament "*dilecto supercoquo nostro*", de l'Infant.⁹⁹⁶

993 ACA, CR, reg. n. 419, f. 17 r. i v., Lleida, 4 de juny del 1320.

994 ACA, CR, reg. n. 385, f. 79 v., València, 5 de febrer del 1322.

995 ACA, CR, reg. n. 385, f. 53 v. Saragossa, 17 de febrer del 1321. La lectura del nombre de les calendes és dubtosa "[X]VI kal."

996 ACA, CR, reg. n. 387, f. 162 r. i v., València, 26 de novembre del 1322. El text al·ludeix a alguna qüestió que no hem pogut aclarir sobre la verema i el vi (il·legible).

També havia exercit el càrrec a Antilló al voltant del 1319.⁹⁹⁷ És evident que ens trobem de bell nou davant d'un servidor molt proper als cercles íntims dels comtes i el *cognomen* provinent del topònim Aibar (Nafarroa) ens recorda el del prebost d'Osca que havia estat, feia pocs anys, encomanat per Gombau d'Entença com a tutor de la futura Infanta Teresa. El comte significativament li atorga protecció especial, en gener del 1323, a ell, als seus béns i a "*uxores, filios, familias, loca, homines et omnia bona eorum et suorum apponita pena mille aureorum*".⁹⁹⁸

L'import del pagament de la tinença de Macastre és recordat per l'Infant al bisbe en haver-li empenyorat les rendes de la Foia de Bunyol i es correspon amb la quantitat de 500 s. que percebia dels drets de Bunyol. Aquesta serà una de les poques ocasions en què l'oficial al cap del castell és identificat amb el terme "alcaid" en introduir la recomanació feta al bisbe on s'explica l'assignació acostumada: "*cum constet nobis quod alcaydus tenenti alcaidiam loci de Macasta, Foye de Bunyol...*" que ara demana el comte d'Urgell que li siga reconeguda a "*alcaydo quem ibi ponere volueritis*".⁹⁹⁹ Observem en aquest punt una iniciativa semblant a la que hem vist per al cas de l'alcaidia de Bunyol afectada per idèntica hipoteca que havia contribuït a proveir l'expedició bèl·lica de Sardenya. Aquest personatge, però, va ser també tinent del castell de Castalla, nomenat pel rei Jaume II el 1320 "*ad beneplacitum*" i en 1322 "*ad*

997 ACA, RP, MR, General, vol. 556, f. 32 v.

998 ACA, CR, reg. n. 387, f. 192 v., Saragossa, 19 de gener del 1323. Anotació de la carta de protecció feta per l'Infant Alfons en Saragossa, el 19 de gener del 1324, per a Ximén Sanç de Orradre, conseller, Roderic Sanç d'Aibar, sobrecuiner ("supercoque") de l'Infant, Geralda d'Aibar, mare del dit Roderic, les dones, els fills, les famílies, llocs, homes i tots els seus béns d'aquests i seus, sota pena de mil "aureorum".

999 ACA, CR, reg. n. 389, f. 30 r., Port Fangós, 28 de maig del 1323. l'Infant comunica al bisbe de València que asigne al tinent que vulga per a l'alcaidia de Macastre els 500 s. que s'acostumaven de pagar.

vitam".¹⁰⁰⁰ Encara en la dècada següent en rep la retinença, ara per valor de 2000 s., a càrrec de la Batllia General i sota el règim del "costum d'Espanya".¹⁰⁰¹

Per al cas de Macastre coneixem també en una data molt posterior el nomenament produït per Alfons, ara ja rei, en l'any 1329 d'Arnau de Benavarri "*de camera regia*" a qui té assignats 550 s. b. i la taverna del lloc. L'encàrrec s'ha fet amb les condicions de "*pro casa plana*" i "*ad vitam*".¹⁰⁰² S'havia produït el nomenament amb un document emés a València el 7 de juliol del 1329 segons recull la carta adreçada al seu conseller Bernat de Boxadors per tal d'ordenar-li el respecte degut a la decisió reial al voltant de l'entrega del "*castrum de Macasta situm infra terminum honoris de Bunyol*". El recordatori, del 16 de març de 1334, és conseqüència de la reclamació feta al rei per part d'Arnau de Benavarri que s'ha queixat al monarca pel comportament del conseller reial Bernat de Boxadors. Retreu el rei al seu conseller que ha estat informat "*quod vos, contra comissionem nostram predictam ex mandato vobis facto ut dicitur per dilectum nostrum Ferrarium de Apilia, accepistis ad manus vestras castrum predictum*". Aquesta actuació violentant les ordres del rei s'agreujava també pel fet que s'havia apoderat del castell per la força "*eiciendo inde Michaellem Silvestre, locum tenetem dicti Arnaldi in dicto castro*". Ordena el rei la immediata restitució del castell.

El paràgraf següent suggereix el vertader origen de l'estranya usurpació practicada per Boxadors perquè l'observança del manament del rei l'ha de fer Bernat de Boxadors "*non obstante aliquo mandato vobis facto in contrarium per inclitum Infantem Iacobum, comitem Urgelli, natum nostrum karissimum, vel*

1000 Antoni M. ARAGÓ CABAÑAS, "Las "tenentiae castrorum" del reino de Valencia...", cit., p. 568.

1001 ACA, CR, reg. n. 418, f. 47 r., Tortosa, 22 de maig del 1318. L'IA ordena a Francesc de Ferriol que pague a Roderic Sanç d'Aibar "supercoco" de l'Infant 500 sous per la retinença del castell d'Antilló. Es recull la retinença de Castalla al document copiat a ACA, CR, reg. n. 561, f. 74 r.

1002 ACA, CR, reg. n. 561, f. 80 v., sense data, ca. 1330.

alium eius nomine". La constatació que el nou comte era aleshores un xiquet petit i l'observació del rei que desatenga qualsevol ordre a la seua decisió oposada anima a considerar que el jove comte d'Urgell havia estat objecte d'algun tipus de manipulació en favor d'un Boxadors que ha fet disgustar el monarca que, sorprès i decebut, encara afegeix "*Alias significamus vobis quod, si secus feceritis, quod non credimus, nobis quam plurimum displiceret*".¹⁰⁰³

Per aquesta mateixa raó, el rei escriu també a Berenguer Gomir, procurador de l'Infant i li recorda els termes del nomenament de l'alcaid ja que ni li pagava el salari estipulat ni li deixava exercir la tinença ni fer-se càrrec de la taverna. Ordena el monarca que faça efectiu el pagament de tot el que li és degut i no s'interpose més en les ordres del rei i ho acomplisca tot malgrat, torna a insistir, les indicacions que pogués rebre per part de l'Infant.¹⁰⁰⁴ Algun tipus de col·laboració es va produir amb seguretat entre el procurador del comte i Bernat de Boxadors per maltractar l'oficial nomenat pel monarca, Arnau de Benavarri.

Sense abandonar els territoris de la baronia de Bunyol cal encara una petita referència al lloc de Setaigües on, com ja vam advertir, l'ofici d'alcaid el trobem documentat en una única ocasió. Es tracta d'un document de setembre del 1324 que recull una ordre de l'Infant adreçada als "alcaido de Setaygües" i altres oficials del rei i del propi infant perquè no exigisquen el pagament de lleudes o passatge al franciscà Andreu de Castellar.¹⁰⁰⁵ Cal pensar que aquesta alcaidia es justificava pel fet de trobar-se en un lloc de frontera amb Castella on calia desenvolupar una tasca de control del trànsit de persones i mercaderies.

1003 ACA, CR, reg. n. 561, f. 105 r. i v., Terol, 17 de març del 1334.

1004 ACA, CR, reg. n. 561, f. 105 v. - 106 r., Terol, 16 de març del 1334.

1005 ACA, CR, reg. n. 390, f. 160 r., Barcelona, 31 d'agost del 1324.

II. El cas de Xiva i Xestalgar: alcaids i batlles

Ja hem avançat que Bernat Guillem d'Entença (I), senyor de Xiva i Xestalgar, tenia sengles alcaids en ambdós castells. Doménec Ferrero havia estat ja alcaid de Xestalgar anys enrere i signava com a testimoni de la carta de població del lloc (1284) en temps de la senyoria de Sança Roïc.¹⁰⁰⁶ D'alguns anys després, octubre del 1291, hem vist un document de Jaume II que al·ludia a l'alcaid de Xestalgar, Arnau de Puigredó que havia estat retingut per l'alcaid de Xiva, Sanç de Laçano.¹⁰⁰⁷ Amb la senyoria del noble Entença, trobem Eximeno de Torrocella com a alcaid de Xestalgar en un document del 1299.¹⁰⁰⁸

Aquest Sanç de Laçano el tornem a documentar pel juliol del 1293 i també en l'any 1296 actuant com a procurador del noble Entença en l'operació de venda a ell feta pel rei de la senyoria de Xestalgar. També signa el document poblacional estés pel fill homònim de l'anterior senyor adreçada als pobladors cristians de Xiva de manera que romania al front de la alcaidia d'aquest lloc encara en l'any 1303 durant la senyoria de Bernat Guillem (II).¹⁰⁰⁹

Tenim també notícia d'un altre personatge que apareix vinculat a la funció batlliar que és esmentat en un document del 1326 com a antecessor de Guillem Serrà, de qui aviat ens ocuparem, en l'exercici d'aquest ofici a Xiva, és a dir abans de febrer del 1315, com ara comprovarem. Encara que no podem deduir amb certesa l'abast temporal del seu exercici, podem constatar si més no que hi hagué un Pere Bernat al front del càrrec que hi actuava, amb quasi total

1006 CX, doc. n. 5.

1007 Veg. al nostre text p. 552.

1008 CX, doc n. 9.

1009 Laçano: el 1293 a ACA, CR, reg. n. 382, f. 57 v., València, 23 de febrer del 1318. Que conté un manament de Bernat Guillem (I) inserit amb datació a Xiva, 21 de juliol del 1293; el 1296 ostenta la procuració feta pel mateix Bernat Guillem (I) per a l'adquisició de Xestalgar a CX, doc n. 8; testimoni de la carta de poblament el 1303 a CP Xiva 1303.

seguretat, algun temps abans del Bernat Vidal que ara coneixerem de manera que el podem atribuir al període de la senyoria de Gombau d'Entença en la baronia de Xiva o als anys d'administració dels tutors de la Infanta Teresa d'Entença arran la mort de son pare Gombau. Així, en aquell any del 1326, el comte es va adreçar al seu alcaid i batlle de Xiva, Guillem Serrà perquè atenga la petició de Roderic de Rosselló que va arrendar de mà de Pere Bernat, predecessor seu en la batllia de Xiva, els drets dels molins de Xiva i obligue als homes de Miralcamp i els masos dels voltants a pagar els drets a ells corresponents que els obligue a fer front als deutes i els impedisca les vexacions a què tenen sotmès el moliner.¹⁰¹⁰

Quant al govern dels Infants Alfons i Teresa, com també advertíem adés, en el cas de Xiva i també en el de Xestalgar les funcions batlliar i d'alcaidia són compartides per un únic personatge i amb una projecció temporal marcada. L'Infant Alfons, inicialment, havia nomenat com a batlle de Xiva i del seu territori Bernat Vidal un home del rei "*de camara iamdicti domini regis*". L'exercici de les seues funcions, que no coneixem amb detall, resultà ben efímer ja que només tingué ocasió de desplegar-les entre el 15 de novembre del 1314 i el 6 de febrer del 1315. Aquell 15 de novembre, de Balaguer estant, havien passat només cinc dies des de les noces comtals. El fet que aquella primera actuació documentada constituísca l'únic nomenament anterior a l'abril del 1315 quan el comte d'Urgell sembla "ocupar-se" dels senyories de Xiva i Bunyol, ens ha fet pensar que pugua derivar-se de la diferent procedència de la baronia de Bunyol i les de Xiva i Xestalgar, que es reuniren amb el casament dels nous comtes ja que la baronia de Bunyol 'podia' seguir en mans d'homes del rei i, per contra calia intervindre la de la Xiva dels Entença.

Encara per manament del rei Jaume II, l'alcaid de Xiva, de qui no tenim el nom, encara que pot tractar-se del Pere Bernat abans esmentat, fou investigat junt amb un grup de musulmans del lloc en relació amb l'assassinat d'un altre

1010 ACA, CR, reg. n. 377, f. 10 r., Lleida, 14 de juliol del 1326.

musulmà de Bunyol i d'altres atacs que feriren uns altres habitants d'aquest darrer lloc i un oficial del vicegerent de l'Infant Jaume, aleshores procurador del rei.¹⁰¹¹ Una col·laboració certament sorprenent, sobre la qual tornarem, reuneix un oficial cristià i un grup de musulmans per a portar a cap una malifeta certament greu en la localitat veïna. L'ordre del rei es va produir el 12 de novembre del 1314 quan feia només un parell de dies del casament dels nous comtes d'Urgell i, tres dies més tard com déiem, els registres de la cancelleria ens regalen la primera notícia documental que ens permet comprovar la intervenció del nou senyor, l'Infant Alfons, en les baronies de Xiva i de Bunyol. Fou precisament el nomenament com a alcaid de Xiva en la persona de Bernat Vidal com acabem de veure. Aquest oficial senyorial degué substituir, pel que sembla, aquell agosarat predecessor seu que era investigat per ordre del rei acusat d'haver comés aquelles greus accions criminals que hem vist. Encara pendent de romandre resolt definitivament el protocol de les celebracions de les noces del fill segon del rei, el nou comte d'Urgell, amb l'hereva de Xiva i Xestalgar que aportava al matrimoni les baronies heretades de son pare, Gombau d'Entença, junt amb un bon grapat de senyories arreu dels territoris de la corona, fou emesa l'ordre registrada en la cancelleria.¹⁰¹²

A la vista del conjunt documental estudiat hem constatat, com també hem comentat en diverses ocasions, que l'actuació de l'Infant al cap de les baronies de Bunyol i les de Xiva i Xestalgar es va produir a partir de la primavera següent, a principi d'abril del 1315. Aquest nomenament, però, és l'única resolució que el jove comte d'Urgell va prendre abans d'aquella data. Ens caldria preguntar-nos, com hem suggerit adés, si no estem davant d'una mostra d'intervencionisme per part seua o, fins i tot, de son pare el rei ja que els territoris de Bunyol comptaven, des de feia anys, amb uns oficials seleccionats per la monarquia que, en principi, devien comptar amb la confiança plena de pare i fill. No cal recordar ací que hem tingut ocasió de renovar i eixamplar una

1011 ACA, CR, reg. n. 155, f. 163 v., Lleida, 12 de novembre del 1314.

1012 ACA, CR, reg. n. 416, f. 51 r. i v., Balaguer, 15 de novembre del 1314.

mica més, si calia, les mostres que evidencien l'afició del rei Just a intervenir –o interposar-se- en els més diversos afers.

Hem vist, i encara veurem algunes més, diverses mostres de l'estreta vinculació dels oficials assignats a les diferents responsabilitats amb els cercles més propers dels Infants i del rei mateix. Tanmateix, els oficials que exerceixen a les baronies de Xiva i Xestalgar devien ser membres del seguici i la cort baronial dels Entença i en algun cas ho podem comprovar. Sembla que aquest Bernat Vidal era un home proper al rei, 'de la seua cambra' diu el nomenament seu, encara que no hem pogut trobar gaire informació. Més contundent serà el nomenament del seu successor com aviat veurem. Per a ser més exactes, abans d'aquell abril que obria els tinters de la cancelleria per a produir un important flux documental dirigit a les nostres terres, hi va haver una segona resolució del comte que es justifica precisament per a fer front a una contingència imprevisible relacionada novament amb l'alcaidia de Xiva. Per un altre costat, comprovarem després que el cas de Xestalgar presenta una singularitat ben especial ja que, a més d'haver format part del dot dels Entença, el lloc i les seues rendes romangueren reservades al llarg de molts anys a atendre les disposicions testamentàries dels avantpassats de Teresa d'Entença, com sabem, controlades de ben a prop pels corresponents marmessors.

Efímer fou, però, el període en què pogué desenvolupar la seua tasca Bernat Vidal. L'incompliment d'una ordre de l'Infant pocs mesos després ens permet conèixer la vertadera raó del seu rellevament ja que l'encàrrec d'entregar deu jovades de la millor terra de "lo Pla de Quart" a un oficial de l'escrivania del rei no l'havia pogut concloure perquè "sie passat d'aquesta vida, axí que la dita letra no li fo presentada" al beneficiari i haurà de ser ara el nou alcaid i batlle qui se'n farà càrrec en el primer dia del seu manament.¹⁰¹³

En efecte, aquell 8 de febrer de l'any entrant, el 1315, el desaparegut Bernat Vidal fou substituït per un fidel company del jove comte, un cavaller molt

1013 ACA, CR, reg. n. 416, f. 109 v., Lleida, 9 de febrer del 1315.

especial que lligava la seua carrera política al devenir del segon fill del rei Jaume el Just que havia d'encalçar el cim de la corona catalanoaragonesa. Efectivament, Guillem Serrà estigué tot al llarg de la seua llarga vida al costat del seu inseparable senyor i aquesta, que creiem primera, comanda resulta d'un procés d'amistat que amb seguretat havia començat quan tots dos eren un parell de nens petits.¹⁰¹⁴ Ho sabem perquè en un dels documents que hem trobat és identificat aquest Guillem com a fill d'una dama molt estimada dels comtes Infants que, com ja hem vist en un altre apartat del nostre treball, va ser objecte d'una protecció molt especial i de generoses donacions, Jaumina de Canelles, que havia estat “*nutrix*” del comte en la seua infantesa.¹⁰¹⁵ En un document de gener del 1320 és al·ludit com a cambrer i reboster de l'Infant a més d'encarregat de la tinència i custòdia del castell de Xiva. Els text ens informa també de la provisió “acostumada” que ha de retribuir aquesta darrera comanda ja que el senyor es disposa a arrendar les rendes del lloc per la qual raó ordena als arrendadors que s'hauran de fer càrrec de l'assignació de 3.000 s.b. que li corresponen a Guillem Serrà anualment.¹⁰¹⁶

Aquest Guillem fou un cavaller que l'acompanyà al llarg de molts anys i que rebé molts encàrrecs de qui semblava ser un gran amic seu: el comte d'Urgell i vescomte d'Àger, el futur rei Alfons el Benigne a qui continuà servint al llarg del seu regnat. Mereixedora d'un tractament específic és la intensa relació que intuïm que va unir l'Infant Alfons i Guillem Serrà. Aquest cavaller és omnipresent al llarg de la vida del comte i desenvolupà moltes i diverses funcions al seu servei i en bona mesura al regne de València. Primerament en les senyories valencianes de l'Infant i després com a batlle general del regne de

1014 ACA, CR, reg. n. 416, f. 54 r., Lleida, 8 de febrer del 1315. L'Infant nomena Guillem Serrà com a alcaid i batlle de Xiva “ad forum Aragonum”.

1015 ACA, CR, reg. n. 206, f. 181 v., Barcelona, 29 d'octubre del 1310.

1016 ACA, CR, reg. n. 419, f. 7 v., Lleida, 30 de gener del 1320.

València quan Alfons havia estat ja coronat.¹⁰¹⁷ El podem documentar com a alcaid i batlle de Xiva i també com a cambrer i reboster de l'Infant en diversos documents.¹⁰¹⁸

Les atencions del comte amb aquest oficial seu ben estimat no deixen de brollar dels papers de la cancelleria. Ja en coneixem una part de les assignades a sa mare Jaumina de Canelles. La més antiga que coneixem procedeix del 1305 encara que té cap relació amb els nostres territoris. En aquell any, el rei va atorgar *"licencia Guillelmo, filio Iacomine, domesticæ illustris domine Blanche regine Aragonum (...) quod possit extrahere seu extrahi facere de civitate et regno Valencie centum sportas picis seu pegunte et ipsas deferre ad quoscumque partes voluerit exceptis partibus sarracenorum"*.¹⁰¹⁹ I anys després, al servei del comte, el 1317 rebé 5.000 s.b. *"in auxilium cuiusdam hereditamenti per ipsius emendi"* ja que *"noviter matrimonium contraxisse"*.¹⁰²⁰ Una nova mostra d'afecte hem pogut detectar en setembre del 1320 quan, *"non obstante officio baiulia castri nostri de Chiva"*, el comte d'Urgell havia autoritzat Guillem Serrà, alcaid i batlle del lloc, a comprar una jovada de vinya dins l'àmbit territorial atribuït al

1017 Encara que la interpretació del mot "nutricii" com hem avançat és dubtosa, la llarga i estreta trajectòria de Guillem Serrà al costat d'Alfons, Infant, Comte i Rei, fa pensar que la interpretació més literal que els convertiria en "germans de llet" no fóra molt agosarada. Guillem Serrà devia ser una mica major ja que el 1305 rebé un permís per comerciar mentre l'Infant tindria encara 6 anys com a molt. El doc. del 1305 en nota n. 1014. Exercia ja com a batlle general en l'any 1333. Veg. ACA, CR, reg. n. 534, f. 3 r., Monestir de Poblet, 18 d'agost del 1333. Es tracta d'una ordre reial perquè "nos trametats una somada de bellas taronjas e de bells limons ab alguns bels [p..rs] en qualque loch Nos siam". L'hem inclòs al nostre AD, doc. n. 145.

1018 ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 v. - 19 r., Calatayud, 7 de juliol del 1320. També a ACA, CR, reg. n. 416, f. 60 r., Barcelona, 12 de juny del 1315 és un document signat per Guillem Serrà "camerarius maior domini comitis antedicti".

1019 ACA, CR, reg. n. 202, f. 222 v., Barcelona, 13 de juny del 1305.

1020 ACA, CR, reg. n. 418, f. 22 r., Lleida, 23 de juliol del 1317.

seu ofici, que li va ser llavors confirmada "*francha et libera et ab omni servitute nobis et nostris proinde facienda*".¹⁰²¹

Guillem Serrà, tenia un lloctinent d'alcaid a Xiva, almenys en l'any 1318, anomenat Jaume Claver.¹⁰²² Alguns anys després trobarem en la lloctinència un personatge reiteradament documentat, "Marti Gil tinent loch d'alcayt en lo castell nostre de Xiva".¹⁰²³ Es tracta de Martí Gil de Peralta a qui podem trobar referit en diversos afers i amb distintes ocupacions com tindrem ocasió de comprovar.

Sota el govern dels Infants, a Xestalgar podem documentar com a alcaid a Bernat Tolsany o Tolosà. Pel que sembla es tracta d'un home de plena confiança de l'anterior posseïdor de la baronia, el pare de la Infanta. Bernat Tolosà formava part del seguici del noble Gombau d'Entença ja que era reconegut com a creditor seu amb qui mantenia un deute de 200 s. j. per un costat i altres 328 s. i 5 d. relacionats amb un viatge del noble Entença a Sicília que apareixen, ambdós deutes, en un document inserit al seu testament.¹⁰²⁴ També podem identificar "Bernat Tolza de companya del noble en Gombau Dentenza" en un document que recull un seguit de deutes del rei Jaume II del 1302. A aquest Bernat li eren deguts 96 s. "per esmena d'un rosí que perdé el viatge de Sicília".¹⁰²⁵ Sembla que

1021 ACA, CR, reg. n. 383, f. 56 v., Saragossa, 19 de setembre del 1320.

1022 ACA, CR, reg. n. 363, f. 15 r., Castelló de Farfanya, 19 d'abril del 1318.

1023 ACA, CR, reg. n. 426, f. 14 r., Cullera, 18 de febrer del 1325.

1024 CX, doc. n. 10. "Item devo a Bernat Tolsán dozientos sueldos jaccenses", "Item a Bernat Tolsán trezientos vint VIII sueldos, V dineros miallya jaccenses por razón del dito viatge".

1025 Àngel CANELLAS LÓPEZ, "Fuentes de Zurita. Documentos de la alacena del cronista relativos a los años 1302-1478", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 23-24 (1974), p. 267-405, doc. n. 1.

el justícia d'Alcolea de Cinca anomenat "Bernat Tolça" en l'any 1315 ha de ser aquest mateix personatge.¹⁰²⁶

En l'any 1322 fou encomanat per l'Infant per tal de procedir a executar en la foguera un musulmà del lloc, com després veurem. Apareix referit també l'alcaid en un altre document del mateix any qualificat per l'Infant com a de "*domo nostra*" intervenint en un altre conflicte sentenciat amb la pena capital, tancat amb una nova i terrible foguera exemplar, ara a Xiva.¹⁰²⁷

Els arrendaments van formar part de les seues responsabilitats en la baronia com va ocórrer en el cas de la prolongació del compromís relatiu a les salines del lloc fet en maig del 1327 en consideració a la feina dels arrendadors i al "*melioramentum quod ipse saline receperunt propter regimen vestrum*".¹⁰²⁸ La decisió inicial d'arrendar les salines havia estat de la Infanta que habitualment apareix particularment lligada als afers de Xestalgar. La mort de la comtessa sembla que va obrir un període conflictiu en relació amb el control de les rendes.

Encara en l'any anterior a la seua desaparició, la comtessa va demanar a "*fideli nostro Bernardo Tholosani, baiulo castri nostri de Xestalgar*" que "*incontinenti tradatis et solvatis eidem Arnaldo Ballistarii, vel cui voluerit loco sui*" 4.000 s.b. que a l'esmentat Arnau corresponien "*in solutum prorata maioris quantitatis que per Nos debetur fideli scriptori porcionis domus dicti domini Infantis*".¹⁰²⁹ Poc temps després, en octubre del mateix 1326, va haver d'escriure a Romeu de Mesa, batlle de Mançanera i a Bernat Tolosà, batlle de Xestalgar, per demanar-los que entregassen els drets i rendes administrades per ells al seu

1026 ACA, CR, reg. n. 416, f. 58 v., Barcelona, 15 de maig del 1315. Es tracta d'un document cancel·lat, circumstància que, segons pensem, no invalida les referències que fem servir.

1027 ACA, CR, reg. n. 387, f. 246 v., Saragossa, 9 de febrer del 1323.

1028 ACA, CR, reg. n. 427 (2), f. 24 v., Montblanc, 5 de maig del 1327.

1029 ACA, CR, reg. n. 426, f. 48 v., Lleida, 11 de juliol del 1326.

administrador general de rendes, Bernat de Pera, a qui havien de retre comptes.¹⁰³⁰

Les rendes de Xestalgar romanien reservades a fer front a diversos llegats testamentaris dels Entença i la seua gestió, en mans de l'alcaid i batlle fou objecte de retrets greus que heretaren els descendents de Bernat. En agost del 1328 el rei Benigne es va adreçar al seu fidel justícia Civil de València o al seu lloctinent ja que quan Bernat Tolosà era alcaid de Xestalgar i administrava el lloc en nom de Pero d'Aibar marmessor dels testaments de Bernat Guillem i Gombau d'Entença no hi va retre els comptes deguts. Ara els seus hereus o els posseïdors dels seus béns hauran de retre-les tant per l'exercici de l'alcaidia com de l'execució dels testaments esmentats. En conseqüència va ordenar el rei, en agost del 1328, el segrest dels béns i la fixació discrecional d'un termini breu perquè foren degudament justificats els comptes demanats davant dels executors del testament de la Infanta Teresa: el frare Guillem Jornet i l'escrivà Berenguer de Rajadell.¹⁰³¹

La qüestió es va complicar ja que Bernat d'Alcolea, rector de l'església de Xiva, i Miquel de Monçò, prevere, i ambdós marmessors del testament de Bernat Tolosà reclamaven que la Infanta devia a dit alcaid 9.864 s., 4 d. i oblea. Al seu torn els marmessors de la comtessa Teresa es neguen a pagar eixe deute i reclamen als marmessors de l'alcaid el pagament d'un altre deute seu per raó de les rendes de Xestalgar. La decisió del rei consistí, en maig del 1329, a demanar al executors del testament de la Infanta que deduïren del deute reclamat pels representants de l'alcaid el seu propi deute.¹⁰³²

Totes aquests comptes pendents que se succeïren a les morts de la senyora i l'alcaid-batlle semblen reflectir un intent desplegat pel rei Alfons per tal de controlar les rendes del lloc. Els marmessors del llegat Entença s'hi

1030 ACA, CR, reg. n. 426, f. 57 v., Saragossa, 26 de setembre del 1326.

1031 ACA, CR, reg. n. 548, f. 189 v. - 190 r., Daroca, 25 d'agost del 1328.

1032 ACA, CR, reg. n. 548, f. 193 v. - 194 r., València, 15 de maig del 1329.

resisteixen, però, tossudament. El monarca en juliol del 1329 havia ja triat un nou oficial per a posar-lo al cap de Xestalgar fent palesa una greu intromissió en el paper reservat al drets provinents d'aquell lloc pels testament de la nissaga de la seua esposa morta feia dos anys. Havia triat per a la tasca el seu porter Ramon de Besaldú a qui trobem com a tinent i batlle de Xestalgar. Com ja hem vist, els marmessors de Bernat Guillem i Gombau d'Entença –avi i pare de la Infanta Teresa-, Guillem Jornet i Berenguer de Rajadell que tenen assignades les rendes dels llocs de Mançanera i Xestalgar tenen la potestat de nomenar alcaid i batlle i han demanat al rei que revoque el nomenament fet en la persona de Ramon de Besaldú. A la vista d'aquestes qüestions va ordenar el rei al seu resignat porter que entregue el castell de Xestalgar als dits marmessors tot accedint a la revocació demanada. Absolgué el rei a Ramon del jurament d'homenatge si s'havia produït ja que no el considerava imprescindible atés, com ja sabem, el règim a què estava adscrita la tinença de la fortalesa: *“Nos enim absolvimus vos ab homagio si quod nobis per predicto castro fecistis quod non credo, cum per domo plana teneretis ipsum”*.¹⁰³³ En març del 1331 trobem un altre oficial identificat com a “alcaid” i anomenat Arnau Sanç que havia capturat als assaltants del castell del lloc com veurem més endavant. Potser es tractava del que haurien nomenat els esmentats marmessors dels Entença.¹⁰³⁴

Del 5 d'octubre del 1331 coneixem el nomenament de Francesc Vigorós per a fer-se càrrec de l’*“alcaidiam et baiuliam loci de Xestalgar”*. L'alcaidia es confegeix novament en règim de *“domo plana”*, amb el termini més convenient *“quamdiu fuerit vita comes”* i amb una retribució que, compresa la retinença del castell, pujava als 400 s., és a dir, que aquesta quantitat cal entendre-la com a salari per ambdós encàrrecs., la batllia i l'alcaidia. La decisió és també comunicada expressament a la població i al lloctinent circumstancial perquè observen la disposició reial. En aquest cas, la decisió del rei exigeix la ratificació de l'Infant Jaume a qui el rei demana que confirme i ratifiqui el nomenament

1033 ACA, CR, reg. n. 548, f. 196 v. - 197 r., València, 4 de juliol del 1329.

1034 ACA, CR, reg. n. 548, f. 216 r., València, 7 de març del 1331.

uns poc dies després, el 14 d'octubre.¹⁰³⁵ Per raons que desconeixem, el segell secret del rei acollí alguns dies més tard, el 18 de novembre del mateix 1331, de Xàtiva estant, una ordre dirigida ara al lloctinent d'alcaid Bertran Despes perquè *“ad Nos per reddendo castro prefato protinus inveniatis”*.¹⁰³⁶

Un estrany document que malament podem encaixar en aquesta revisió de la baronia de Xestalgar ens mostra que, malgrat el fet que l'alcaid era també batlle i, per tant a ell li correspondria el control directe de les rendes del lloc, aquest control sembla que romania a principi de l'any 1332 sota el control del batlle general del regne sota la supervisió del rei. Guillem Serrà que exercia aquell ofici principal rebé, a mitjan mes de gener, del seu inseparable Alfons, ara rei, una ordre relativa a les rendes del lloc indicant-li que *“pro parte nostre curie Francisco Vigorosii, de camera nostra, per vos atributari velimus”* de tal manera que *“firmante et dante vobis totidem precium per eisdem redditibus quemadmodum quisque alius offerat atque firmet, eosdem atributetis eidem”*.¹⁰³⁷ El rei atribueix a Vigorós una condició –*“de camera nostra”*- representativa a la confiança que explicava la seua preferència a l'hora d'assignar l'arrendament de les rendes encara que eludeix o elideix la seua condició de batlle i alcaid de Xestalgar. Per raons desconegudes, una volta més, el segell secret del rei pretenia dissimular aquesta poc subtil carta de recomanació que, al capdavall, llueix al peu el vers: *“predicta litera non fuit expedita”*.

1035 ACA, CR, reg. n. 561, f. 102 v.–103 v., Tres documents copiats. El primer amb el nomenament fou datat a Tortosa, el 5 d'octubre del 1331, el segon (al comte Jaume) i el tercer (al lloctinent i als habitants del lloc) el 12 d'octubre al mateix lloc i any.

1036 ACA, CR, reg. n. 534, f. 33 r., Xàtiva, 18 de desembre del 1331.

1037 ACA, CR, reg. n. 534, f. 44 r., València, 11 de gener del 1332.

2.2.1.3. Altres oficis senyorials: escrivans, munters, saigs

La tipologia documental al nostre abast ens allunya d'una perspectiva adient per tal d'esbrinar les circumstàncies concretes dels esdeveniments dels quals tenim constància. Amb prou feines endevinem els llaços que teixeixen la solidaritat de les comunitats, el neguit i les angoixes que fan nàixer les disputes i les bregues. És per això que els protagonistes que pateixen i gaudeixen les resolucions o que reben franquesses o interdiccions tracten sempre amb les instàncies més elevades de l'aparat administratiu i judicial que constitueixen i representen el poder senyorial. Lluny ens trobem doncs del moment i les particularitats d'un nombre que imaginem important d'expressions de l'univers de la conflictivitat consubstancial a aquestes comunitats camperoles forçades a conviure en uns paràmetres normatius desconeguts, subjectes a un programa d'espoli de renda i envoltats d'un ventall inacabable i progressivament feixuc de limitacions i entrebancs.

Tot i amb això, entre els formulismes acurats i gasius de la cancelleria que registren aquestes resolucions que intercanvien els grans oficials senyorials, els barons en persona, els membres de la cúria comtal o els representants de l'estructura episcopal s'esllavissen algunes mencions relatives a alguns altres protagonistes de la projecció del poder sobre els nostres territoris. Figures, per una altra banda, molt ben representades en altres comunitats que han tingut millor sort a l'hora de conservar documents que recullen amb una major proximitat el discórrer d'aquells conflictes, acords i desacords, o aquelles disputes, compres i vendes, endeutaments i penyores que, amb tota seguretat ocuparen els registres dels jurats i els justícies de les universitats que ens són desconeguts ací i la memòria d'uns cadis i alamins o dels consells de vells de les aljames que probablement ni tan sols calia escriure.

El ben cert és que ens han arribat diverses resolucions relatives a la presència dels escrivans que desenvolupen la seua tasca entre els components dels nuclis cristians hereus de la colonització i també de les comunitats andalusines. L'escrivania l'hem de considerar com un altre monopoli senyorial

que formava part de l'aparat d'administració de justícia. En els nostres territoris tenim notícia de tres diferents llocs que compten amb una escrivania. En primer lloc els dos nuclis cristians principals: la vila de Setaigües i la universitat cristiana de Xiva. Curiosament la tercera localització d'una escrivania es dona en el principal nucli islàmic, Bunyol, i les escasses notícies a aquesta darrera referides mostren l'encàrrec fet pel baró a un habitant musulmà del lloc. Bé que no es tracta d'un personatge qualsevol ja que pertanyia a una nissaga de gran prestigi i poder: els Taraçoní. Abrafim Taraçoní va ser triat en febrer del 1308 per la reina Blanca per tal d'encomanar-li la funció notarial molt poc temps després d'haver-li assignat també el càrrec d'alamí de Bunyol com ara veurem.

La tasca de validació de la documentació produïda que correspon en bona mesura als notaris ens permet comptar, per suposat, amb un conjunt d'al·lusions a aquests personatges que des dels cercles més propers del poder, redacten, escriuen i corroboren les disposicions senyorials o els principals acords relatius al funcionament de les comunitats sotmeses. La carta pobla de Xestalgar (1284) recull, per exemple, l'actuació, en qualitat d'escrivà, de Guillem de Montanyana, capellà de la senyora del lloc, Sanxa Ruiz de Bergua (o "de Varea"), que li n'havia encomanat la redacció.¹⁰³⁸ Gil de Fuentes era l'escrivà de Pere Ferrandis (I) que intervingué en la redacció de la carta pobla de Iàtova i altres alqueries de Bunyol (1266).¹⁰³⁹ El document de Bunyol (1300) de Pere Ferrandis (II) l'escrigué "*Martí Exeméneç de Patiellas, escrivano del dicho noble*". La carta dirigida als cristians de Xiva (1303) fou validada per "*Fortunyo de Caxal, notario público de Alcolea qui por mandamiento de Bernat Guillem, fillyo que fue de don Bernat Guillem...*". Es tracta en aquests casos d'escrivans i notaris dependents de les respectives cúries baronials. Els documents provinents de la cancelleria règia lògicament van ser redactats per membres d'aquesta escrivania i, si calia, validats pels notaris del rei o per notaris públics de València, de Balaguer o altres ciutats. Cal també fer esment al fet que els comtes d'Urgell tenien també la seua pròpia cancelleria

1038 CX, doc. n. 5

1039 AD, doc. n. 19.

encara que en el període que ens ocupa, i seguint paraules del prof. Trenchs, la producció documental d'Alfons-comte fou en realitat la d'Alfons-Infant, és a dir, que l'escrivania comtal es va dissoldre en l'escrivania reial. Aquesta integració es va encara perllongar amb el comte Jaume (I) d'Urgell, el fill del qual, el comte Pere, que ja no era "Infant" com apuntava J. Trenchs, sembla que va reprendre la cancelleria independent.¹⁰⁴⁰

A banda dels escrivans i notaris que podem anomenar "de cort" les comunitats, aljames i universitats, comptaven amb escrivans propis nomenats per la senyoria. La inserció en un document posterior ens permet ara documentar l'entrega feta en juliol del 1293 per Bernat Guillem d'Entença (I) a Martí Gil de Peralta de l'escrivania de Xiva.¹⁰⁴¹ El justícia de València havia rebut ordres del rei el 16 de gener l'any anterior perquè el patrimoni familiar, el dot i el creix, havia estat disposat per la seua mare, vídua de Domingo de Peralta, de manera il·legal menystenint els drets de l'hereu, Martí Gil i d'altres creditors. Un patrimoni amb una certa importància si atenem al fet que Perona, la mare, havia adquirit amb ell unes cases, un bany i una alqueria a València.¹⁰⁴² Aquesta observació ens anima a considerar la probabilitat que aquest Domingo de Peralta siga el justícia de València que lluint aquest càrrec podem documentar en l'any 1272 i en altres afers en l'any 1284.¹⁰⁴³ Apareix també Martí Gil de Peralta en el

1040 José TRENCHS, Rafael CONDE, "La escribanía cancillería...", cit. Els autors hi fan notar la condició d'"Infants" de què gaudien tant el comte Alfons com el seu fill Jaume (I) d'Urgell, i que no corresponia al fill d'aquest darrer, el comte Pere.

1041 ACA, CR, reg. n. 382, f. 57 v., València, 23 de febrer del 1318. El document sobre l'escrivania de Xiva de Bernat Guillem d'Entença datat a Xiva, 21 de juliol del 1293 es troba inscrit.

1042 ACA, CR, reg. n. 90, f. 259 r., València, 16 de gener del 1292 (TV).

1043 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Pergamins, processos...*, cit., doc. n. 13. Un Domingo de Peralta apareix també esmentat en diversos documents del *Llibre de la Cort del justícia de València* entre el 1280 i 1283. El llibre, procedent de l'ARV, ha estat editat en sengles volums per la UV. El primer a cura d'Enric Guinot Rodríguez, Maria Àngels Diéguez i

document del 1303 estés per Bernat Guillem (II) d'Entença com un dels pobladors cristians de Xiva.

L'Infant Alfons, en octubre del 1315, havia atés una súplica de Pere de Ribes, un home de la casa de la Infanta Teresa d'Entença, i havia nomenat a Jaume de Ribes, germà d'aquell, per a fer-se càrrec de l'escrivania de Xiva i també les de Bunyol, de la Foia, de Setaigües i dels respectius termes. Havia de rebre a canvi "*provisionem quam scriptorem dictorum locorum recipi consuetam*".¹⁰⁴⁴ Aquesta redacció ens presenta el titular de l'escrivania no com un servei arrendat o cedit sinó més aviat com un ofici retribuït. L'actuació de Jaume de Ribes al cap de l'escrivania va suscitar al cap de pocs mesos el recel del batlle, Guillem Serrà, que reclamava per a si la funció de lliurar albarans per l'extracció de llenya i espart. Aquesta particular activitat que volia reservar-se i per la qual demanava al comte el corresponent reconeixement tenia, pel que sembla, alguna rellevància econòmica ja que la demanda presentada acusava el seu rival perquè "*recipit salaria per dictis albaranis*". Com en tants altres casos, el reconeixement del dret se sustenta en que la donació a Jaume de Ribes, que efectivament incloïa l'activitat en disputa, havia estat feta "*cum contrarium sit in usum*". El jove comte d'Urgell va requerir la intervenció del procurador general seu, Quintavall, amb intenció que "*super hiis certificari ea et providi ut iustum fuerit*" i comprovés "*si secundum tempus preteriri usum ad dictum Guillelmum pertinent*", és a dir, calia considerar la potència de la prova de l'ús i el costum observat de tal manera que "*si inveneritis dicta albarana esse consueta fieri per dictum Guillelmum, eadem per ipsum fieri permitatis et non per Iacobum antedictum*".¹⁰⁴⁵ Curiosament, i una mica sorprenentment, el nomenament de

Carmel Ferragud i el segon a cura de Rosa M. Gregori, Juan V. García Marsilla i Ramon J. Pujades (Universitat de València-Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2008). Hem consultat del vol. 1a els documents: n. 97 i n. 156; i del vol. 1b els documents n. 46, n. 62, n. 270, n. 327, n. 355.

1044 ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 v., Barcelona, 1 d'octubre del 1315.

1045 ACA, CR, reg. n. 404, f. 17 r., Tarragona, 1 de maig del 1316.

Pere de Ribes presenta una important alteració en la còpia escrita al registre precisament referida a la qüestió disputada. Interlineada al llarg de dues línies de l'escriptura original del copista de la cancelleria hom pot llegir "*conficiatis et scribatis eciam omnia albarana omnesque alias scripturas que oportuerit confici et scribi illis personis que ligna vel espart a quocumque ex terminis dictorum locorum abstrahent sive tradent [...] recipiatis salarium quod ipsis dari et solvi eorum scriptoribus assuetum*".

La queixa documentada que va presentar Martí Gil va fer, però, rectificar el baró al cap de més d'un any i en febrer del 1318 el va restituir pel que fa a l'exercici de l'ofici en la baronia de Xiva.¹⁰⁴⁶ Alguns anys després, en novembre del 1322 l'Infant Alfons va fer donació a Martí Gil de Peralta del terç delme dels fruits i collites de les terres que tinga a Xiva.¹⁰⁴⁷ El personatge havia mort en febrer del 1327 quan la seua vídua, Gentil de Santa Cília, obtingué de l'Infant el reconeixement sobre certes franqueses que li havien estat atorgades ja en temps de Gombau d'Entença atenent a la seua condició: "*ratione infançonie*".¹⁰⁴⁸

Per part seua, trobem Jaume de Ribes que romania al cap de l'escrivania de Setaigües l'estiu d'aquell mateix any del 1318 en què Gil de Peralta havia recuperat la corresponent de Xiva. La seua tasca va ser, però, durament criticada pels habitants del lloc com veurem més endavant.¹⁰⁴⁹ Encara alguns anys després, el 1324, la Infanta Teresa escrigué al seu procurador general, Guillem de Manresa, ja que, d'acord amb el document emés pel seu marit que adés esmentàvem pel qual concedia el 1315 a Jaume de Ribes totes les escrivanies d'ambdues baronies "*habendas, tenendas et regendas*" per tota la seua vida, havia de procedir a fer-li efectiu el seu salari sense cap impediment: *Iacobo de Rippis tribuatis et solvatis anno quolibet salarium seu provisionem quam seu quid*

1046 ACA, CR, reg. n. 382, f. 57 v., València, 23 de febrer del 1318.

1047 ACA, CR, reg. n. 387, f. 158 r., València 9 de novembre del 1322.

1048 ACA, CR, reg. n. 379, f. 181 v., Daroca 25 de febrer de 1327.

1049 ACA, CR, reg. n. 363, f. 34 r., Barcelona, 23 de juliol del 1318.

*actenus racione ipsarum scribaniarum est in tempore asuetus.*¹⁰⁵⁰ Aquest document mostra que finalment va tornar a exercir Ribes també a l'escrivania de Xiva i, probablement a mode de compensació, Gil de Peralta obtindria en un moment que no podem precisar l'encàrrec de la lloctinència de l'alcaidia del lloc com hem vist abans.¹⁰⁵¹ Aquesta nova redistribució pogué haver estat relacionada amb la presa del control directe de les baronies per la Infanta en vespres de la campanya de Sardenya.

Una única notícia hem pogut trobar en relació amb l'escrivania de Bunyol anterior al genèric nomenament que hem vist que rebé Jaume de Ribes el 1315 que atenyia tots els dominis dels comtes en les baronies de Xiva i Bunyol. Es tracta de l'atribució feta en febrer del 1308 per la reina Blanca de les funcions notarials que corresponen a l'aljama a la persona de l'alamí que hi exercia: un membre de la nissaga Taraçoní, de qui després parlarem.¹⁰⁵²

A banda dels escrivans coneixem també l'existència d'un oficial senyorial encarregat de la vigilància del mont. Com ja avançarem, ens ho va fer saber l'Infant amb una ordre emesa a final d'any del 1315 dirigida al procurador seu i li ordena pagar els 50 s. anuals que havia deixat de percebre Sanxo Lópeç que havia exercit l'ofici des dels temps de Pere Ferrandis (II) sense deixar la feina encara que no havia cobrat des que la baronia era de l'Infant, és a dir, feia més de 10 anys.¹⁰⁵³ Dos anys més tard, el seu senyor va ordenar, ara al batlle, que entregués al mateix munter, *Sanccio Luppi*, 20 s. més que junt als cinquanta que ja percebia fan un total de 70 s. anuals.¹⁰⁵⁴

1050 ACA, CR, reg. n. 426, f. 2 v., (*“Apud domum de”*) Valldaura, 5 de setembre del 1324.

1051 ACA, CR, reg. n. 426, f. 14 r., Cullera, 12 de març del 1325. Aquest document apareix repetit en el següent foli 15 r. Sobre “somada”, veg. la nostra nota n. 476.

1052 ACA, CR, reg. n. 289, f. 41 v., València, 2 de febrer del 1308.

1053 ACA, CR, reg. n. 416, f. 70 r., Balaguer, 27 de desembre del 1315.

1054 ACA, CR, reg. n. 404, f. 142 v., València, 29 de desembre del 1317.

2.2.1.4. Els poders comunitaris : aljames i universitats

Els poders comunals s'estructuren a través de figures ben conegudes. En els nuclis cristians, els seus habitants, estan representats per un justícia i uns jurats mentre que les aljames compten amb els alamins, a mig camí entre la senyoria i la comunitat que representen, i amb el cadí encomanat d'impartir justícia en els afers que afecten els musulmans d'acord amb la seua particular jurisdicció. Ambdós, alamins i cadis, són nomenats i retribuïts pel baró, com veurem, de manera que caldria millor considerar-los com a membres de l'aparell de poder del baró ja que formen part de l'aparat administratiu-rendístic i jurisdiccional. Tot i amb això, hem preferit tractar amb aquests oficials ací en consideració a la seua tradició i particulars lligams amb la societat colonitzada musulmana. Finalment, com a representants estrictes de les comunitats musulmanes, les aljames, trobem també la coneguda figura dels Vells que en alguna ocasió trobarem també identificats com a jurats copiant la denominació cristiana. Encara podem afegir alguna menció aïllada a la presència dels "saigs" al servei dels batlles o de l'"exortí" entre les aljames i també algun alfaquí.

Les aljames s'estructuren sota la direcció dels alamins que, com en altres llocs, esdevingueren vertaderament oficials senyorials com déiem i en el seu nomenament fet pel senyor no sembla haver-hi cap altre intervinent ni cap procediment que permeta esbrinar cap altre vincle amb la comunitat que no fos la simple convivència encara que en alguna ocasió trobarem el nomenament revestit d'una senzilla argumentació que justifica la pertinència de la tria que deixa de tenir interès. Cal advertir, però, que les primeres referències a aquestes magistratures comunitàries transmeten la idea que la seua elecció romania en mans de l'aljama sense interferència senyorial.¹⁰⁵⁵

1055 En semblants termes ho advertí Manuel V. FEBRER ROMAGUERA al seu article "La administración económica de las aljamas mudéjares valencianas a través del estudio del oficio de alamín", *IV SIM* (Teruel, 1987), Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1992, p.

En aquest sentit, els documents poblacionals contenen ja algunes petites referències. El document de Jaume I de 1254 per a Bunyol recull, a més de la figura de l'alcaid a càrrec de la fortalesa, la possibilitat que els habitants de Bunyol elegisquen directament els oficis de l'alamí i del cadí: *"E que sea l'Alcadí que los juçgará, e l'Alamí d'ellos, aquell que ellos esslieran"*. En el document de Bunyol del 1300 redactat exclusivament per posar fre als abusos de l'alcaid del senyor, Pere Ferrandis (II), signen com a testimonis, com déiem l'alamí de Macastre i el de làtova: *"Amet Alfafar, alamín de Amacastar, e Mahomet Aben Baxar alamí de làtava"*. També la carta de Macastre del 1308, que remet amb insistència com sabem a les condicions vigents per als habitants de Bunyol, recull la intervenció dels alamí i cadí sense que puguem esbrinar quina era, en aquell moment, la intervenció de la senyoria: *"Et quod in omnibus aliis iudicentur per Alaminum et Alcadi de eo modo quo iudicantur et iudicari debent sarraceni de Bunyol"*. Per la seua part, la Carta Pobla de Xestalgar atorgada per Sanxa Roiç, vídua d'Artal de Huerto, en l'any 1284 acollí també la signatura de l'alamí i dos "vells" en representació de l'aljama: *"yo Dafamet Farnan, alamí de Chestalgar e Aladrac e Celim veylos de Chestalgar per nós e per tota l'aljama de Xestalgar"*.¹⁰⁵⁶

Pel que sembla, els alamins tenen assimilades algunes de les funcions dels batlles d'ambdós senyorius quant a les qüestions rendístiques com hem vist en els comptes de la reina del 1306 i altres documents com ara el del nomenament de Jaume Soguer com a alcaid de Macastre que establia que la retinença del castell havia de ser feta efectiva pels musulmans del lloc. Tenim referència de l'existència d'alamins en tots els nuclis habitats per musulmans.

De res li valgué a Mahomat Abenhanell, l'antic alamí de Xiva, el favor fet al seu senyor en gener del 1318 quan aquest es va dirigir a ell, perquè li avancés

261-279.

1056 CX, doc. n. 5.

una quantitat considerable, 1.500 s. per atendre compromisos molt urgents. Poc temps després es veurà lligat al pal de la foguera, com veurem més endavant.¹⁰⁵⁷

Çahat i Jucef Alfaqui, pare i fill, van ser objecte d'una important remissió d'una condemna igualment important en novembre del 1315 per part de l'Infant.¹⁰⁵⁸ Un tractament de favor a una família ben destacada de Xiva. El pare, Çahat va ser alamí del lloc i encara hi exercia en febrer del 1322 quan va rebre una ordre de l'Infant perquè entregués al seu porter Berenguer Cirera el preu de les "*domorum, tafullarum et possessionum*" que havien estat de "*illorum sarracenorum quos pridem comburi fecimus eo quia erant de crimine sodomitico increpati*".¹⁰⁵⁹ Entre aquells "*sarracenorum*" es trobava el seu predecessor en el càrrec que no va tindre la sort de gaudir d'un tractament certament benvolent.

Aquest alamí, Çahat, fou succeït en el càrrec pel seu fill Jucef a qui trobem actuant com a alamí de Xiva tres anys després. Això fa pensar que ens trobem amb una especialitat familiar de semblant manera com ocorregué amb una altra nissaga dels musulmans de Bunyol, els Taraçoní, amb què ara tractarem.

Un document de febrer del 1325 al·ludeix a Juçef Alfaqui com a alamí de Xiva rebent una compensació relacionada amb el seu ofici com ara veurem.¹⁰⁶⁰

Del mes de desembre del 1307 tenim documentat el nomenament del càrrec d'alamí ("*oficium alaminatus*") de Bunyol. El càrrec serà encomanat a un Taraçoní membre d'una família el ressò de la qual s'estén al llarg dels segles vinents. La reina fa el nomenament "*quamdiu nobis placuerit*" i li assigna el salari corresponent ("*illud quod alii tenentes ipsum officium consueverint percipere*") tot assabentant l'alcaid i el batlle de Bunyol i els musulmans del lloc perquè

1057 ACA, CR, reg. n. 418, f. 30 v., València, 13 de gener del 1318.

1058 ACA, CR, reg. n. 416, f. 121 v. - 122 r., Balaguer, 17 de novembre del 1315.

1059 ACA, CR, reg. n. 385, f. 93 r., València, 4 de febrer del 1322.

1060 ACA, CR, reg. n. 391, f. 5 v. - 6 r., València, 6 de febrer del 1325. La lectura de la xifra que especifica els "idus" és molt dubtosa, tant pot ser "VIII", com hem triat observant el següent document copiat al registre, o també "V" que ens duria al 9 de febrer.

respecten i accepten Abrafim Taraçoní al seu ofici d'alamí.¹⁰⁶¹ Un altre document copiat al mateix registre n'especifica les condicions i eixampla les funcions. En primer lloc assigna a Ibrahim la "*notarie sive scribanie de Bunyol*". L'exercici de les funcions comporta la franquesa de "*omni peyta, questia et aliis servitutibus seu exaccionibus*". Tampoc no haurà de donar "*decimam de fructum tuorum*". Percebrà els salaris corresponents d'ambdues funcions assignades: alamí i notari-escrivà.¹⁰⁶² La reina Blanca, que l'havia nomenat atenent als serveis prestats com a alamí de Bunyol, li va fer donació amb caràcter vitalici de les "*mensuras de la col·lecta del delme de la grana, del pa, del lli, i del montadgo de les viles de Bunyol, Yattava i d'Alberaex*".¹⁰⁶³

Un document de la reina del mes de març del 1308 que ordenava uns pagaments pendents del preu d'adquisició del senyoriu de mà de Pere Ferrandis (II) inclou com a beneficiaris de tres diferents quantitats Abrafim Taraçoní, Hamet Alphaphar i Mahomat Ambaxa identificats primerament com a musulmans de Bunyol ("*sarraceno de Bunyol*") encara que en un altre pagament conjunt a tots tres anotat a continuació dels anteriors s'hi especifica que el primer era "*alamino de Bunyol*" el segon "*alamino de Macasta*" i el tercer "*alamino de Hiatava*".¹⁰⁶⁴ Comprovem ara que els alamins de Macastre i làtova són els mateixos que apareixen en la carta del 1300 que abans comentàrem de manera que no creiem pas agosarat presumir que, de semblant manera, el càrrec d'alamí de Bunyol estigués també aleshores en mà d'Abrafim Taraçoní en aquella data.

A Abrafim li va ser confirmada l'adquisició d'una vall anomenada Taybone dins del terme de Bunyol en l'any 1318 amb un document expedit per la cancelleria del comte on s'hi explica que la compra s'havia produït el 3 de

1061 ACA, CR, reg. n. 289, f. 41 r., València, 25 de desembre del 1307.

1062 ACA, CR, reg. n. 289, f. 41 v., València, 2 de febrer del 1308.

1063 ACA, CR, reg. n. 290, f. 109 v., València, 4 d'abril del 1310.

1064 ACA, CR, reg. n. 290, f. 38 v., València, 24 de març del 1308.

novembre del 1305.¹⁰⁶⁵ Aquesta observació reforça també la idea de l'antiguitat de la seua condició d'alamí de Bunyol.

En desembre del 1317 una resolució enviada per l'Infant al procurador al voltant d'una composició pactada per tal de resoldre un deute entre musulmans de Xiva i de Bunyol hi establí també la necessitat d'informar al cadí de Bunyol sobre la decisió presa de manera que "*ad cognitionem alcadi de Bunyol prout in dicta conveniencia extitit comprehensum*".¹⁰⁶⁶

Mahomat Taraçoní un altre membre destacat de la perduradora i potent família bunyolera dels Taraçoní, en setembre del 1325 havia sentenciat actuant com a cadí de Xiva en favor de la restitució del "*assidach seu exovari*" a la vídua de l'antic alamí de Xiva que ja coneixem, Mahoma Abenaxell, a qui, com adés avançàvem, li havia estat aplicada la pena de mort.¹⁰⁶⁷ En realitat aquest nou membre de la nissaga Taraçoní havia estat nomenat pel comte Alfons alguns mesos enrere. Efectivament, l'Infant va nomenar el 12 de febrer d'aquell any Mahoma Taraçoní com a "*alcadi tocius foye de Bunyol et locorum vallis Elle et Nouvelle et Asp et aliorum locorum nostrorum que nunc tenemus et habemus et in quibus sarraceni nunc habitant in regno Valencie ad regendum, tenendum et exercendum pro nobis dictum officium ad colligendum et procurandum iura nostra dictorum locorum (...) colligi et recipi consueta dum de nostre beneplacito voluntatis (...) ita quod sis alcadius dictorum locorum et iudices et dividas contradicciones atque questiones dictorum sarracenorum et cognoscas de eorum delictis*" i rebrà el salari corresponent que no diu i ordena que tothom el respecte

1065 ACA, CR, reg. n. 382, f. 109 v. - 110 r., València, 26 de febrer del 1318. Com sol ser habitual en aquestes confirmacions el text recorda que la delimitació del territori afectat estava recollit en el document d'adquisició que ací malauradament s'estalvia, circumstància que ens impedeix, de moment, reconèixer el topònim.

1066 ACA, CR, reg. n. 404, f. 142 v. - 143 r., València, 29 de desembre del 1317.

1067 ACA, CR, reg. n. 375, f. 10 r., Saragossa, 26 de setembre del 1325.

i obeïska.¹⁰⁶⁸ Com podem apreciar, l'abast territorial del càrrec s'estén ara per totes les possessions valencianes dels comtes d'Urgell en les quals habiten musulmans.

Quan el seu senyor fou coronat, Mahomat continuava exercint el càrrec. Una concessió de terres del rei Alfons feta en setembre del 1329 descriuen el beneficiari com a "*Mahomat Atharaçoni, alcaldi et alaminum castrum de Bunyol*". Comprovem ací que el cadí era simultàniament aladí també de Bunyol i que el seu abast territorial era el corresponent a la baronia ("*tocius Foye de Bunyol*").¹⁰⁶⁹ ¿Estem davant d'un procés de "concentració" dels càrrecs? Així sembla si recordem que en aquesta època es van reunir també els oficis de batlle i alcaid de Bunyol com ja hem comentat.

Probablement, aquest membre de la nissaga, Mahomat, siga el mateix que apareix documentat per Febrer Romaguera el 1336 com a cadí general del rei, anomenat Mahomat Al Taraçoni. Segons aquest autor sembla haver-hi una correspondència entre els antics districtes islàmics i l'àmbit territorial d'actuació dels cadis ja que havia detectat alguns anys abans que el cadí de Bunyol actuava també a làtova.¹⁰⁷⁰

El cadí podia tenir també un lloctinent si més no en la centúria següent com podem llegir en un conegut treball de la professora Carme Barceló: "*El juez islámico de Riba-roja, Azmet b. Abraham lupiona redacta cartas ejecutorias entre musulmanes que el Baile General acepta sin necesidad de traducción; del mismo modo actúa en otras redactadas por el lugarteniente del alcaidí de Buñol*

1068 ACA, CR, reg. n. 391, f. 4 r., València, 12 de febrer del 1325.

1069 ACA, CR, reg. n. 479, f. 199 r., València, 17 de setembre del 1329.

1070 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "Los tribunales de los alcaidíes moros en las aljamas mudéjares valencianas", *Anuario de Estudios Medievales*, 22 (1992), p. 45-78. Veg. especialment p. 48-51.

Mahomat Benhamer Açager o por el propio cadí Çelim Taraçoni, o por el de Xàtiva, Axir".¹⁰⁷¹

Malgrat la hipòtesi que els primers alamins eren elegits al si de l'aljama sota supervisió senyorial, pocs anys després d'haver pres possessió de les baronies de Xiva i Bunyol documentem ja la intervenció directa del senyor en el nomenament d'aquestes magistratures. El 31 de desembre del 1317 l'Infant nomena Abraham Ambexar com a alamí de Iàtova li assigna el salari acostumat: "*atendentes te, Abraham Ambexar, sarracenum de Yateva, esse inter alios sarracenos dicti loci sufficientem ad exercendum officium alaminatus...*". Advertim ací, com adés avançàvem, que el nomenament fa servir en certa manera la consideració tinguda en compte al voltant de la qualificació atribuïda al personatge expressada amb una severa al·lusió a la seua suficiència o idoneïtat.

Per una altra banda, la dificultat per representar l'onomàstica àrab per part dels escrivans ens anima a considerar que es tractava d'un membre de la mateixa família de l'alamí que havia signat el document del 1300 abans esmentat que hi aparegué identificat com a Mahomet Aben Baxar. També cal observar que del redactat del nomenament hom percep la idea que havia estat triat entre un grup que probablement havia proposat l'aljama ja que la seua idoneïtat s'hi destaca "*inter alios sarracenos dicti loci*" a juí -i profit, imaginem- del senyor, és clar.¹⁰⁷²

No tenim, tanmateix, notícies precises al voltant dels salaris "acostumats" amb què es remunerava l'ofici dels alamins. Tot i amb això una ordre del comte Alfons, emesa en febrer del 1325, establí una compensació de 100 s. anuals per a

1071 Carme BARCELÓ TORRES, *Minorías islámicas ...*, cit., p. 139. En un altre lloc li atribueix l'exercici entre els anys 1419-1420 (ibídem p. 62). En un treball seu Manuel RUZAFÀ dona compte d'un Cilim Taraçoni, cadí de Bunyol, en l'any 1415. Veg. Manuel RUZAFÀ GARCÍA, "Los mudéjares de las comarcas ...", cit., p. 25.

1072 ACA, CR, reg. n. 416, f. 93 v., València, 31 de desembre del 1317. La tria entre propostes de l'Aljama també apareix documentada en altres llocs. Veg. Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "La administración económica...", cit., p. 262-265.

Juçef Alfaqui, alamí de Xiva, pels perjudicis que li ocasionen les feines i treballs propis del seu ofici. No es tracta del salari habitual ja que s'hi especifica que els rebrà "*ultra iura que iam per dicto officio eras recipere consuetus*". Com és natural ordena al batlle i al racional que hi tingueren compte.¹⁰⁷³ El que sí que és comú és el tracte fiscal i alguns avantatges a ells reconeguts, com va ocórrer en aquell mateix temps amb l'alamí de Godelleta.

A mitjan mes de març del 1325, el comte atengué "*ad quorundam domesticorum nostrorum instanciam*" i va concedir a Azmet Abcax (o Abeax), alamí de "Godelas" -és a dir, de l'actual Godelleta- mentre hi tinga l'ofici que no haja de pagar res del fruits de les seues heretats de secà i regadiu "*nonsolummodo decimam assuetam*" tal com els altres alamins acostumaven. També li permet tindre bestiar fins a cent caps.¹⁰⁷⁴ Per la seua banda Mahoma Taraçoni reclamava el reconeixement de franqueses d'unes quantes terres que posseïa a Bunyol. En desembre del 1321 l'Infant va demanar al seu procurador que certifiqués si gaudia d'aquesta condició i es tractava d'una terra franca.¹⁰⁷⁵ Tot plegat fa pensar que la retribució dels alamins es basava en la percepció de "l'alaminatge" una exacció demanada al musulmans de cada lloc que hem estudiat en analitzar les rendes de les nostres baronies, percepció que es complementava discrecionalment amb el reconeixement de certes franqueses i fins i tot amb algun tipus de remuneració numerària.

La presència dels "vells" actuant en representació de les aljames està millor representada en alguns documents més tardans : dos eren els vells, com hem vist, que acompanyen l'alamí en la signatura com a testimonis de la carta pobla de Xestalgar. Al mateix text se'ls reconeix la potestat d'acompanyar l'oficial de l'aljama perquè, conjuntament amb l'alcaid, procedisquen a l'alfarrasament de les collites que hauran de ser sotmeses a particions de fruits.

1073 ACA, CR, reg. n. 391, f. 5 v. - 6 r., València, 6 de febrer del 1325.

1074 ACA, CR, reg. n. 391, f. 23 r., València, 14 de març del 1325.

1075 ACA, CR, reg. n. 369, f. 133 v., Barcelona, 23 de novembre del 1321.

En altres documents relatius a la venda de Xestalgar de finals del segle XIV l'aljama de Xestalgar apareix representada per un alamí i un "iuratus". L'aljama de Xiva té un alamí i un altre "iuratus" mentre que l'alamí és l'únic representant dels musulmans de Godelleta.¹⁰⁷⁶ Aquesta mateixa denominació es féu servir per referir els representants de l'aljama de Bunyol que havien de participar en el reallotjament del afectats per les greus inundacions del 1328. Com ja hem vist, es van destinar cases i terres als damnificats i s'havia de compensar els antics propietaris dels béns disposats "*ad cognitionem dictorum sarracenorum iuratorum ipsius ville*".¹⁰⁷⁷

Les competències dels alamins no semblen mai ultrapassar l'àmbit de la recollida de les rendes dels musulmans dels llocs. No coneixem cap cas ni cap indicatiu que ens permeta relacionar-los amb l'exercici jurisdiccional com sembla que va ocórrer en alguns altres indrets del regne valencià.¹⁰⁷⁸ Les intervencions en aquest àmbit seran normalment ateses pel cadí. Encara podem afegir un altre document que mostra la dimensió del potencial econòmic d'un membre destacat de l'aljama.

Les necessitats de numerari del comte, sovint acompanyades de recordatoris d'urgència, han deixat rastre en la nostra documentació en alguns casos que ja hem comentat. Així, en gener del 1318 l'Infant s'ha de dirigir a l'alamí de Xiva, Mahomet Abenxanell –o Abenhanell-, perquè li prestés una quantitat considerable, 1.500 s. La urgència s'evidencia per les indicacions precises que fa l'Infant tot exigint a l'alamí que li envie els diners amb alguna persona de confiança "demà que serà dimecres" i que partirà de València amb el rei dilluns proper i li prega que retenga els diners del deute "de qualche diners siguen de Chiva per rahó de calònies e d'altres esdeveniments".¹⁰⁷⁹

1076 CX, doc. n. 23, n. 24 i n. 25, desembre del 1391.

1077 ACA, CR, reg. n. 479, f. 294 v., València, 23 de desembre del 1329.

1078 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "La administración económica...", cit., p. 267-275.

1079 ACA, CR, reg. n. 418, f. 30 v., València, 13 de gener del 1318. L'alamí es qui recapta

Una única menció ens recorda també l'existència d'un càrrec de l'aljama que devia tindre unes competències auxiliars en l'aplicació de la jurisdicció musulmana: l'"exortí". Apareix esmentat en el document del 1300 que recull les reclamacions que l'aljama de Bunyol planteja al seu nou senyor Pere Ferrandis (II). En un dels aspectes tractats els musulmans de Bunyol es queixen, com ja vam veure, davant el senyor perquè l'alcaid del castell els pren l'aigua per conduir-la a la fortalesa i això produeix alteracions als camperols que usen la séquia que la hi menava. La senzilla regulació que volen fer complir a l'oficial senyorial consisteix únicament en el fet "*que lamen al exortin e que tomen la dita agua, que assí se solia façer*". Com en un altre lloc ja consignàrem sembla clara la competència del càrrec en relació amb el control de les séquies i, tal com sembla, de les tandes del rec. Tanmateix, Febrer Romaguera atribueix als per ell anomenats "xurtins" o *šurti* diverses tasques auxiliars d'abast judicial com ara publicar bans i trametre citacions, fer inventaris de deutors o procedir amb les subhastes dels béns confiscats. També l'execució de sancions o mutilacions. El mateix autor defén la idea que la posterior aparició del "morro de vaques" limitarà aquest oficial, l'exortí, a acompanyar els reus al cadafal.¹⁰⁸⁰

Ja hem vist en altres apartats la formació dels dos principals nuclis que reben i mantenen població cristiana immigrada. Per un costat, al Camp de Xiva, hem documentat l'existència de dos nuclis, el lloc de Miralcamp i el de la pròpia vila de Xiva, a més d'un conjunt de masos dispersos la majoria dels quals els

les imposicions col·lectives i, com veiem ací, tindria alguna relació amb la percepció de les "calònies" derivades de l'exercic jurisdiccional i uns altres "esdeveniments" que inclourien, suposem, conceptes com altres rendes i exaccions.

1080 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "Los tribunales de los alcaidías...", cit., p. 70. Sobre el significat de "exortin" cal també tenir en compte Pierre GUICHARD, *Al-Andalus frente a la conquista...*, cit., p. 591-592 i també Josep TORRÓ ABAD, *El naixement...*, cit., p. 60 i nota n. 87. Guichard exposa una completa anàlisi del terme i aclareix algunes aportacions d'altres autors i conclou que es tractava d'un mena d'oficial de policia o guardià. Torrò segueix la proposta de Guichard i afegeix un document que equipara l'exortí a l'ofici del saig.

hauríem de cercar en les terres del Pla de Quart. L'altra iniciativa de poblament cristià amb colons aragonesos i catalans es va produir al lloc de Setaigües dins del terme castral de Bunyol.

Enric Guinot advertia en un treball al voltant de les Cartes de Poblament de la zona, del qual ja hem tractat, que la redacció del document poblacional de Xiva de 1303, emés per Bernat Guillem d'Entença (II), permetia entreveure la preexistència d'una comunitat colonitzadora a la qual s'adrecen les disposicions. Ja hem reiterat també que a partir de diverses observacions seues i altres que hem pogut afegir estem en condicions d'assegurar l'existència d'un nucli colonial cristià des del 1280.¹⁰⁸¹

El nucli de Miralcamp sembla haver estat una iniciativa colonial i, amb molta probabilitat, podem considerar-lo un nucli fundacional estratègicament ubicat en terres de molta qualitat i prop dels nuclis que mantingueren la seua població autòctona: els andalusins de Godelleta i Perenxisa. Ja hem vist que mantingué continuadament un petit contingent de població exclusivament cristiana que no ha deixat, en els nostres documents cap rastre d'haver disposat de l'existència de cap estructura de representació ni tampoc cap oficial senyorial específic, raó per la qual cal deduir que estaven els seus habitants sotmesos a l'autoritat dels justícia i jurats de Xiva tot i que en altra documentació més tardana hem vist també assistir alguns membres a formar part d'algun protocol que afectava al conjunt de la baronia.

A Xiva, trobem un justícia i uns jurats que representen la població immigrada cristiana tot al llarg del període. Es tracta, en realitat d'institucions que apareixen ja documentades des del bell inici del primer nucli cristià a Xiva i que hem proposat ubicar cap als anys 80 de la tretzena centúria quan els

1081 Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "Las cartas de población medievales de la comarca ...", cit., p. 29-41. Del processos del Llibre del justícia de València (ARV) s'hi recullen els noms dels habitants de Xiva: Pere Cabot, Martí Llopis, Martí d'Aguilar i els més que probables, Bernat Costa i el justícia de Xiva en l'any 1280, Martí de Concabella. Ibidem p. 40 i notes n. 23 i 24.

documents ens permeten detectar ja l'actuació d'un justícia de Xiva com acabem de veure. En desembre del 1303, el rei Jaume II va advertir al justícia i als jurats de Xiva que havien de posar en mà del procurador del regne els productes confiscats a un musulmà del lloc que havia tractat de vendre'ls a Castella ja que es tractava d'un comerç prohibit.¹⁰⁸² En juny del 1317, Bernat Pellicer era justícia de Xiva i rebé una comunicació del senyor perquè atengués la reclamació que Ramona, que fou muller de Pere Ximenis de Thovia, relativa al dret a recuperar el seu dot entre els béns que estaven hipotecats al seu marit que havia mort.¹⁰⁸³ En febrer del 1318, també el justícia de Xiva rebé ordres del comte perquè, una vegada fetes les investigacions i havent comptat amb "consell de savis" executés les sentències que reconeixien a una dona anomenada Plaença, vídua d'un Ramon Ça Sala, com a heretera de certs béns que tenia a Xiva la seua àvia Plaença, muller de Jaume Pasqual.¹⁰⁸⁴ En novembre del 1322, l'Infant va ordenar al seu justícia de Xiva que havia empresonat Enric de Castellnou, ciutadà de València i probable parent de Jaume de Castellnou l'antic batlle de Bunyol, que el deixés anar i cancel·le els deutes del seus fiançadors.¹⁰⁸⁵ El justícia s'havia d'enfrontar també a situacions complicades i arriscades. Encara que havia estat condemnat a la pena d'exili "*per eo quia percussisse iusticiam dicti loci*" el veí de Xiva Bernat Eximeno va ser finalment absolt per l'Infant el 31 de març del 1325.¹⁰⁸⁶

Encara en febrer del 1327, els "*fidelibus suis iusticii et iuratis de Xiva*" van ser advertits pel comte Alfons perquè havien de respectar les franqueses abans comentades atribuïdes a Martí Gil de Peralta segons les quals no havia de contribuir en raó de "*peytis et aliis exaccionibus pro bonis que habet in loco*

1082 ACA, CR, reg. n. 258, f. 34 r., València, 9 de desembre del 1303.

1083 ACA, CR, reg. n. 404, f. 105 r., Lleida, 4 de juny del 1317.

1084 ACA, CR, reg. n. 363, f. 1 r., València, 26 de febrer del 1318.

1085 ACA, CR, reg. n. 387, f. 155 r., València, 13 de novembre del 1322.

1086 ACA, CR, reg. n. 391, f. 30 v., València, 31 de març del 1325.

predicto (Xiva)".¹⁰⁸⁷ Advertim ací que els destinataris de la comunicació senyorial, els poders locals, gaudeixen de competències relacionades amb la distribució de les càrregues fiscals del lloc. De semblant manera, la vila de Setaigües comptava també amb seguretat amb una direcció comunal d'ídèntiques característiques com ara veurem.

En una estranya ocasió que veurem més endavant hem pogut detectar l'actuació del justícia de Xiva en un assumpte ocorregut a Setaigües on havia confiscat uns béns que, atenent ordres senyorials, hagué de tornar als seus propietaris.¹⁰⁸⁸ Una intromissió força complicada d'explicar ja que Setaigües comptava amb el seu propi justícia, com podem comprovar en diversos documents. Una ordre emesa pel rei Jaume II, en gener del 1314, al justícia de Setaigües resolgué que havia de comparéixer davant la cancelleria reial a València per aclarir algunes demandes presentades en relació amb la detenció que havia practicat l'esmentat justícia d'alguns musulmans del lloc de Sot de Xera que pertanyia al noble Gil Roís de Liori.¹⁰⁸⁹ Un personatge molt ben representat en la nostra documentació és Ferrer Sunyer de Camarasa que havia estat justícia de Setaigües abans del 1319 on va ser protagonista d'un llarg conflicte mantingut amb el batlle de Bunyol Jaume de Castellnou que estudiem en un altre apartat.¹⁰⁹⁰

1087 ACA, CR, reg. n. 379, f. 181 v., Daroca, 25 de febrer del 1327.

1088 ACA, CR, reg. n. 411, f. 71 v., ("In Castro de") Bunyol, 28 de febrer del 1325.

1089 ACA, CR, reg. n. 152, f. 176 v. - 177 r., València, 6 de gener del 1314.

1090 ACA, CR, reg. n. 412, f. 51 r. Tarragona ("sub sigillo nostro secreto"), 28 de desembre del 1319.

3 L'exercici i la pràctica de la jurisdicció.

El nostre estudi de la documentació relacionada amb l'exercici jurisdiccional s'emmarca en uns paràmetres ben concrets que cal recordar encara una volta més. En primer lloc, ens hem de centrar cronològicament en el període que ens ha subministrat el gruix de les informacions, és a dir, els anys del govern de les baronies de Xiva, Xestalgar i Bunyol exercit pels comtes d'Urgell, els Infants Alfons i Teresa, entre els anys del 1314 fins al 1327. També afegirem algunes qüestions relatives al període precedent ja que, com és lògic, les actuacions dels monarques, Jaume II i la reina Blanca d'Anjou, s'havien de fer sentir en els anys que van administrar, en aquest cas, la baronia de Bunyol. El segon gran condicionant és la tipologia documental amb què tractem, és a dir, les anotacions que meresqueren ser dibuixades sobre els papers de la cancelleria reial i que es corresponen amb un bon grapat de disposicions dels Infants resolent al voltant dels diversos i nombrosos conflictes que meresqueren, també, arribar a tan alta instància. Finalment, cal també fer referència al marc polític i jurídic, el moment específic del procés evolutiu dels equilibris –i desequilibris- de la praxis jurídica, de les relacions entre els àmbits del poder i dels canvis i resistències que conviuen no sense dificultat. Precisament una de les qüestions que hem tractar d'esbrinar és la particular relació que s'esdevé entre el poder baronial i el poder reial en un context que creiem singularitzat per la dimensió personal i familiar dels contendents.

Pel que fa a les particularitats del conjunt documental disposat, cal insistir que només podem tractar amb les darreres passes del procediment. Resten lluny del nostre abast les circumstàncies concretes de les primeres esguites del conflicte. Romanen en silenci els relats agitats que només podem imaginar en boca dels impotents agreujats o els crits de dolor i desesperació. Lluny estem de la dansa dels coltells, del xiulit de les espases o del vol interromput de les fones. Amb prou feines uns quants assumptes, que intuïm de rellevància, ens aporten algunes dades precises al voltant dels motius del conflicte. A voltes els

documents es multipliquen per a tractar algunes qüestions particularment greus que són capaces de generar un seguit de disposicions emanades del poder baronial molt generoses en nombre i en cronologia. Fins i tot podem endinsar-nos ocasionalment portes endins d'alguna llar violentada per l'abús dels intermediaris del poder.

En tot cas s'ha de tindre ben present l'existència d'un marc jurídic singularitzat per una certa complexitat atesa la composició de les poblacions, el seu diferent origen i les tradicions i pràctiques procedimentals a elles atenents. Ja hem revisat amb les dades al nostre abast la composició i estructura dels diferents oficials senyorials i l'organització de les aljames i les universitats que actuen en els territoris de les nostres baronies. En gran mesura podem atribuir-los, a un bon nombre d'ells, la intervenció en la resolució dels conflictes que amb tota seguretat s'esdevingueren al si de les comunitats camperoles arreu del territori. Precisament les al·lusions als diferents marcs jurídic que afecten un important nombre de disposicions ens permeten recordar la pertinença de l'alta o la baixa jurisdicció, el relatiu respecte a la vigència de la legislació i dels procediments tradicionals entre els musulmans i, fins i tot, l'aplicabilitat dels furs aragonés o valencià.

Com aviat comprovarem, la col·lecció de documents que hem pogut trobar als arxius de la cancelleria reial i que adduirem ara per tal d'apropar-nos a l'exercici i la pràctica jurisdiccional permet distingir amb prou claredat dos tipus d'accions diferents. Per un costat, com ja hem comprovat, ens trobem amb un seguit de disposicions emanades del titular de la jurisdicció, el baró, en forma d'ordres de caràcter politicoadministratives com ara donacions de terres o rendes, autoritzacions o limitacions, reconeixement de franquícies o drets i altres que ara revisarem i per un altre costat hi haurà les resolucions senyorials que responen a instància de part, és a dir, aquelles que clouen peticions o reclamacions derivades d'altres determinacions produïdes en nivells inferiors i referides a controvèrsies civils o criminals i que han estat considerades insuficients o insatisfactòries i a denúncies promogudes pels oficials senyorials relatives a comportaments considerats reprovables.

Pararem la nostra atenció també en alguns aspectes procedimentals i en l'univers ric i divers de la interferències jurisdiccionals on s'entrecreuen uns marcs jurídics i unes tradicions també diverses i una societat en construcció que implanta la malla feudal damunt del món andalusí i que assaja una progressiva estructuració administrativa entre les diferents instàncies del poder que, al seu torn, emeten insistents senyals de tensió.

Revisarem també les pràctiques en l'aplicació de les penes tant les físiques com les pecuniàries i les habituals remissions parcials o totals. Hi serà també present la substitució de condemnes i l'interessant paper de la intermediació que sovint les acompanya i les justifica.

Finalment, fem constar una altra consideració prèvia en relació amb els procediments observats: la presència directa i personal del baró. En efecte podem comprovar que en diferents ocasions la resolució d'un conflicte es veu reforçada amb l'assistència de l'Infant o es retarda fins que pugui produir-se aquesta presència efectiva. En els períodes corresponents podem trobar fins i tot la figura imponent del rei projectant l'ombra del seu perfil damunt dels quaderns que recullen les anotacions dels escrivans mentre es dirimeix una controvèrsia de manera definitiva. L'esdeveniment, sempre excepcional, es correspon amb alguns plets de singular importància i que, sovint, clouen disputes que atenen personatges de rang superior i que s'han allargat en el temps. La reiteració de les ordres que contenen l'exigència de la presència efectiva al territori dels oficials als quals els són encomanades investigacions palesen amb rotunditat l'incompliment sistemàtic de l'obligació de residència en terres de la senyoria que en raó del càrrec i les comandes rebudes els pertocava.

Quant a l'anàlisi concreta de la conflictivitat pararem la nostra atenció en un aspecte interessant relacionat amb la confluència dels diferents poders sobre el territori, és a dir, les interferències entre les diverses instàncies del poder en un univers legal encara molt insegur i sostingut per institucions encara naixents on les procures i les delegacions flueixen a la deriva per damunt d'un entramat en ple procés d'estructuració. Prescindirem ací de referir les llargues disputes hagudes entre la senyoria i l'Església que ja hem tractat en un altre lloc.

Un element prolífic dels conflictes és sense cap mena de dubte el derivat de la necessitat d'ajustar els límits de la terra que no és pas una altra cosa que la plasmació de la necessitat d'enquadrar el marc físic dels vassalls i de les principals fonts de renda al mateix temps que hom delimita l'abast territorial de la jurisdicció front a les jurisdiccions veïnes. El control de les rendes i l'aplicació de les exaccions és un dels objectes fonamentals de l'exercici jurisdiccional així com la impartició de la justícia requerida pels conflictes nascuts al si de les comunitats camperoles de manera que ens acostarem als principals objectes de la jurisdicció i les causes de la conflictivitat al si de les comunitats per esbrinar també la configuració d'una creixent diferenciació social al seu si.

3.1 Marcs jurídics i senyors

Com adés avançàvem, la convivència de diferents marcs jurisdiccionals bastia un escenari de conflicte assegurat. Recordem en primer lloc que les peculiaritats del procés de conquesta i l'ocupació dels territoris de la taifa valenciana permeteren que la població indígena mantinguera en bona mesura l'aplicabilitat del seu dret islàmic. No faltaran al·lusions entre els nostres documents a aquest condicionament. Per una altra banda ja hem advertit el creixent autoritarisme monàrquic front als interessos privats de la noblesa. Ha estat llargament estudiada la resistència de l'estament militar de procedència aragonesa davant dels intents reiterats dels successius monarques per tal d'estendre el nou Fur de València al conjunt del regne. També el fur aragonés tindrà cabuda en alguns racons de les nostres senyories. Finalment, la disposició limitada o no de la jurisdicció, el mixt i el mer imperi, també serà objecte de regulació i posarà en relleu la seua transcendència fiscal atesa la productivitat derivada de la imposició de penes pecuniàries als infractors.

En primer lloc recordarem alguns texts reiteradament invocats en el nostre treball. Els documents poblacionals que afecten lesaljames dels antics *husun* de Bunyol i Macastre, és a dir, la baronia de Bunyol a excepció de la colònia cristiana de Setaigües, recullen el reconeixement explícit a la vigència de la *sunna* entre la població autòctona. *“E que mantengan lur ley en todos sus mandamientos, e encara en casamientos e en descasamientos, e en todas sus maneras”*. La continuïtat de la legislació islàmica requereix, lògicament, la persistència de les figures encomanades d'impartir justícia i de garantir la pràctica de l'islam i les seues ensenyances: *“E que sea l'Alcadí que los jutgara, e l'Alamí d'ellos, aquell que ellos eslieran. E que fagan la regla de lur ley públicament en fer lures oraciones e en abezar lures fillos, lura lienda, menos de contraria ni en premia sobre ellos”*. Ambdós paràgrafs provenen de la carta del “perdó”, el document estés per Jaume I als revoltats habitants de Bunyol en l'any 1254. En aquesta mateixa línia de respecte a la vigència de la legislació tradicional es troba un dels paràgrafs del document de Pere Ferrandis (I) del

1266 que regula la repoblació d'un seguit d'alqueries del terme de Bunyol amb els musulmans procedents del territori de Ves/Bes: *"E atorgamos a vos que seyades jutgados segunt vuestra ley e vuestra çuna en vendas y en compras, y en matrimonios. E ningún no pueda jutgar sobre vosotros sino segunt çuna de Mahomet"*. I finalment, en pareguts termes la carta pobla de Macastre (1308) recull també *"quod habeant ipsi sarraceni et sucessores eorum illas bonas consuetudines et usus quas et quos usque modo consueverint habere et uti in dicto loco, et eciam quas habent sarraceni de Buynol, videlicet in iudiciis suis et açunis, in hereditatibus vendendis et emendis, el aliis contractibus eorum. Et eciam in matrimoniis et casamentis suis faciendis. Et quod in omnibus aliis iudicentur per Alaminum et Alcadi eo modo quo iudicantur et iudicari debent sarraceni de Bunyol. Et eciam intendo legem suam et abeçando et docendo filios suos sicut predicti sarraceni de Buynol"*.

Com podem apreciar l'aplicabilitat de la Sunna apareix reforçada per al·lusions explícites als procediments matrimonials, a les compravendes i l'educació dels menuts. Més endavant podrem comprovar els efectes d'algunes inobservances d'aquesta particularitat que motivaren, per exemple, les queixes dels musulmans de Xiva que es veieren obligats a presentar el preceptiu recurs davant del baró i que van aconseguir la corresponent ordre adreçada als oficials senyorials perquè respectaren l'aplicació de la Sunna. Ens recorda el text també que l'observança s'havia de produir *"prout aliis sarracenis habitantibus in loco de Bunyol similiter observatur"*.¹⁰⁹¹ La violació de la *"Çunam sarracenorum"* per l'adulteri comés per un musulmà de Bunyol amb una altra dona del mateix lloc va justificar la intervenció del batlle del rei que va resoldre d'empresonar-lo al castell de Bunyol en setembre del 1312 en un procediment que després veurem ja que va provocar la intromissió indeguda de l'alcaid de la fortalesa. L'al·lusió a la legislació islàmica amaga la més que probable intervenció prèvia del cadí de l'aljama en l'afer.¹⁰⁹² També els documents copiats als registres de la cancelleria

1091 Veg. més endavant la nota n. 1258 i el text.

1092 ACA, CR, reg. n. 240, f. 84 v., Barcelona, 22 de setembre del 1312.

amb les ordres emeses en març del 1335 pel rei Alfons el Benigne sobre l'entrega dels senyorijs al seu fill, el comte Jaume (I) d'Urgell, exigiren la prestació del corresponent homenatge i jurament de fidelitat a l'aljama i l'alamí de Xiva que havien de procedir "*eo modo quo secundum çunam vestram fiere consuevit et debet*".¹⁰⁹³

Per una altra banda, la vigència de la foralitat aragonesa va ser, com és ben conegut, objecte d'una llarga disputa en els territoris del nou regne de València.¹⁰⁹⁴ Una de les etapes de major tensió va ser protagonitzada per la noblesa, i bona part de les principals ciutats d'Aragó tot al llarg dels regnats de Pere el Gran i del seu fill Alfons el Liberal. Els aragonesos incorporaren la reclamació de l'aplicabilitat del fur aragonés en terres valencianes al seu programa de disputa front a l'enfortiment del poder monàrquic. Precisament dos dels nobles protagonistes dels primers compassos de les disputes de la Unió Aragonesa van ser els titulars de la baronia de Xiva, Bernat Guillem d'Entença (I), i de la de Bunyol, Pere Ferrandis d'Íxer (I) que arribaren a subscriure la rebel·lió i es comprometeren aportant-hi com a ostatges els fills respectius. Val a dir que abandonaren el bàndol rebel al final del regnat del rei Alfons el Liberal tot i que

1093 ACA, CR, reg. n. 551, f. 15 r. i v., València, 10 de març del 1335. Els dos doc. es troben copiats junts.

1094 Dos treballs tradicionals sobre la foralitat molt coneguts: Miguel GUAL CAMARENA, "Contribución al estudio de la territorialidad de los fueros de Valencia", *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, III (1947-1948), p. 262-289, i també Sílvia ROMEU ALFARO, "Los Fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: jurisdicción alfonsina", *Anuario de Historia del Derecho Español*, 42 (1972), p. 75-115. La qüestió ha estat recentment represa per Vicent BAYDAL SALA en diversos apartats de la seua tesi doctoral (*Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250 - c. 1365)*), Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2011) que hem consultat en la xarxa: Tesis Doctoral en Xarxa, www.tdx.cat, , consulta l'1 d'agost del 2013, <<http://hdl.handle.net/10803/83640>>.

havien protagonitzat algun que altre episodi de desafecció certament important.¹⁰⁹⁵

Ja hem comentat a bastament el document que detalla l'aplicació dels termes pactats entre els revoltats i Pere el Gran representat en l'anomenat "*Privilegio General*" que reconeixia al germà del rei, Pere Ferrandis, i alguns altres senyors aragonesos amb béns al regne de València, l'exercici de moltes de les prerrogatives que el monarca tenia atribuïdes i que eren reclamades pels aragonesos heretats ací. No són moltes, tanmateix, les notícies que podem aportar al voltant dels conflictes que pogué suscitar la vigència de la foralitat aragonesa als nostres senyories. L'advertiment de l'observança del fur aragonés fou feta per l'Infant Alfons al jurisperit Guillem de Jàfer quan li va encomanar un assumpte delicat en setembre del 1320. El germà del comte d'Urgell, arquebisbe de Toledo, va exigir en aquelles dates una resposta contundent contra una colla de musulmans de Xiva que conjuntament amb un grup de cristians del lloc, i molts d'ells armats, assaltaren Alfonso Fernández de Cano que travessava amb la seua família per aquell terme. Els havien assaltat i havien assassinat un home seu i també havien comés certs excessos sobre ells. L'Infant ordenà al seu jutge que hi anés personalment, que fes les comprovacions i que castigues fortament els qui trobara culpables fent constar que sobre tot plegat havia d'actuar d'acord amb el fur d'Aragó "*ad quem locus ipse populatus est*".¹⁰⁹⁶

Efectivament el document poblacional signat per Bernat Guillem d'Entença (II) en l'any 1303 recollia entre les seues disposicions l'aplicació de la foralitat aragonesa de manera que romanien en mà del baró "*todos los pleytos civiles e criminales, los quals sian jutgados e terminados según fuero e costumne de*

1095 Luis GONZÁLEZ ANTÓN, *Las Uniones aragonesas...*, cit., I, p. 235. Ambdós nobles entreguen els seus respectius fills, ambdós homònims de cadascun, com a ostatges en garantia dels compromisos adquirits. Veg. *ibidem*, II, p. 268. També van participar activament en la rebelió altres tres fills del noble Entença: Gombau, Gil Martinis i Ponç Hug. Veg. *ibidem*, II, p. 237 i 274, *passim*.

1096 ACA, CR, reg. n. 407, f. 10 v., Saragossa, 3 de setembre del 1320.

Aragón". Per si hi havia cap dubte aclaria també que "*d'aquí avant sian ne gitados todos altres fueros e costumes, exceptos fueros e costumnes d'Aragón, de las quales usedes en todos los pleytos vuestros*".¹⁰⁹⁷ Encara a principi del segle XV, el senyor de Xiva d'aleshores, Ot de Montcada, s'oposava a l'extensió dels furs de València als vassalls seus de la baronia de Xiva.¹⁰⁹⁸

L'altre nucli cristià de la zona, la vila de Setaigües a la baronia de Bunyol, havia estat poblat, tanmateix, a fur de València. Recordem que el lloc formava part del senyoriu de Bunyol que el rei Jaume I havia entregat al seu fill estimat Pere Ferrandis que tants maldecaps hauria de causar als seus parents, els monarques descendents del Conqueridor, amb la reivindicació de la vigència del fur aragonés sempre present. El text signat per al poblament del lloc, però, és ben explícit en recollir-hi que "*Excludimus et extrahimus a vobis et vestris imperpetuum omnes alios foros et consuetudines preter foros et consuetudines valentinas*" i d'acord amb els furs valencians s'haurà de procedir en relació amb "*omnibus causis civilibus et criminalibus, et exercitus et cavalcatis, et redempcionibus per eisdem, et peytis sive questiis, et furnis et molendinis*". En un altre lloc hem relacionat la presència de la mare de Pere, Berenguera Fernández, receptora també de la donació reial, com un probable signe de la juvenesa del fill que havia tingut amb el Conqueridor per bé que ens és desconeguda la data del seu naixement. Fos com fos, és evident que en aquells anys encara faltaven alguns quinquennis perquè puguem trobar el senyor de Setaigües i tota la baronia de Bunyol clamant –i lluitant- per la vigència del fur aragonés en terres valencianes. Tampoc sembla desgavellat pensar que la mà del rei –dels seus notaris- estigués tan atenta a la redacció d'aquest document com d'atent havia tingut ja ocasió d'estar als enfurismats nobles aragonesos avesats a repartir el territori conquerit en "cavalleries" i incorporar-lo al regne d'Aragó.

1097 AD, doc. n. 73.

1098 Manuel V. FEBRER ROMAGUERA, "Perenxisa: notes històriques...", cit., doc. n. 4. València, 17 de desembre del 1417.

Els conflictes resultants de les tensions entre les aspiracions per fer valdre certs privilegis per part de la noblesa i les aspiracions autoritàries de la monarquia van esclatar, com és ben conegut, en diverses onades tot al llarg de la tardor de l'edat mitjana i la confluència de diferents tradicions al si de l'estament nobiliari en les terres del nou regne afegiren un caire particularment agre a la controvèrsia.

El conflicte de la Unió Aragonesa que esclatava en temps de l'aventura siciliana del rei Pere el Gran fou, sense dubte, un dels episodis més durs d'un seguit de tensions que s'allargaren, amb períodes tranquils entre mig, fins al regnat del Cerimoniós.¹⁰⁹⁹ Adés recordàvem que els barons de les nostres terres, els Entença de Xiva i els Ferrandis d'Íxer a Bunyol i la Foia, s'hi veieren implicats fins al punt d'encapçalar faccions en conflicte i protagonitzar també espais de concòrdia, fràgils espais tanmateix. El magnífic estudi de Luis González Antón dóna bon compte de les actuacions d'ambdós magnats. Cal no oblidar que tant l'Entença, Bernat Guillem (I), com el senyor d'Íxer i de Bunyol són parents molt propers dels monarques. Pere Ferrandis (I) era germà de Pere el Gran i oncle, per tant, d'Alfons el Liberal. Ja coneixem també els vincles familiars dels Entença de Xiva amb la nissaga reial.

Si els debats historiogràfics dels medievalisme – i el modernisme- valencià han estat molt atents a la “qüestió foral” no ho han estat en menor mesura en relació amb la dimensió de l'exercici jurisdiccional. És cert que es tracta, en bona mesura d'un problema adjacent de manera que la tendència a restringir la disposició del mer imperi en mans dels barons per part dels monarques discorre

1099 S'ha ocupat del rebrot de la Unió Valenciana a mitjan segle XIV amb característiques ben específiques, Mateu RODRIGO LIZONDO. A més de la seua Tesi doctoral (*La Unión de Valencia (1347-1348), una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real*, València, Universitat de València, 1987) i altres treballs seus, comptem ara amb un completíssim *Diplomatari de la Unió del regne de València (1347-1349)*, Col·lecció 'Fonts històriques valencianes', 59, Publicacions de la Universitat de València-Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2013.

de la mà de la decidida empenta per afavorir l'extensió dels Furs valencians al conjunt del regne. Les restriccions de l'àmbit competencial de la jurisdicció constitueix per a Antoni Furió un dels principals "trets estructurals" definitoris de les febleses de la senyoria valenciana.¹¹⁰⁰

Ja coneixem un parell de referències indirectes relatives a l'abast de la disposició de la jurisdicció en les nostres terres. Per al cas de Xiva, recordem quan el rei va encomanar que foren escorcollats els seus arxius per certificar els drets del rei en la senyoria que aleshores tenia Bernat Guillem d'Entença (I) tot i les reserves que sobre la interpretació d'aquest document vam explicar, mentre que per al cas de Bunyol podem recordar una volta més el reconeixement fet a Pere Ferrandis (I) per part del seu germà Pere el Gran en l'any 1283 al voltant de la capacitat que li reconeix per a disposar d'alguns drets que al rei corresponien.¹¹⁰¹

També hem vist les reserves fetes als documents poblacionals de Setaigües (1260) i Xiva (1303). La jurisdicció dels Entença a Xiva i Xestalgar no abastava, però, la jurisdicció suprema. Ho recorda el rei Jaume II al document de reconeixement del mer imperi fet el 4 de gener del 1318. Feia entrega el monarca a l'Infant del "*merum et mixtum imperium ac eorum exercitium in castro et villa de Chiva et terminis et pertinenciis eiusdem quod ... pervenit ad vos racione dotis nobilis dompne Teresie, uxoris vestre, comitisse Urgelli, filie nobilis Gombaldi de Entença quondam*". De semblant manera li reconeix el rei la plena jurisdicció per al cas de la baronia de Xestalgar que provenia també del dot de la Infanta i s'hi fa una precisió interessant al voltant de la qüestió "*ad dubium removendum*" en recordar que el mateix Jaume II li havia venut el senyoriu a l'avi patern de la Infanta, Bernat Guillem (I), que "*non exercerat merum et mixtum imperium hactenus in locis predictis*". És també voluntat del rei "*quod furcas quas pro exercitium dicti meri imperii erigi feceritis, erigi et construi faciatis ad duo*

1100 Antoni FURIÓ, "Senyors i senyories...", cit., Veg. especialment p. 124-125.

1101 ACA, CR, reg. n. 47, f. 55 v., Saragossa, 7 d'octubre del 1283.

miliaria ad plus in circuitu dictorum ville et castrum” en relació a ambdues viles. L'exercici de l'alta jurisdicció ha de ser contundentment exposada i l'erecció de les forques, com destacava Flocel Sabaté, configura un peculiar paisatge que palesa la disposició del poder omnímode i la capacitat d'aplicar la pena de mort.¹¹⁰² L'erecció de la forca és a la jurisdicció quelcom semblant a allò que el molló és al territori, és a dir, una macabra encara que vertadera demarcació que recordarà a qui la visualitze la dimensió precisa i l'abast d'un poder absolut revestit de la capacitat no ja de sancionar o torturar, d'empresonar o exiliar i confiscar els béns sinó d'ordenar les mutilacions de membres i la mort: foguera o forca.

Es reserva, finalment, el monarca la supressió de l'alta jurisdicció en cas de reversió del dot fent constar que *“retinemus tamen nobis et nostris et sub hac condicione et retencione facimus supradictam quod si forte, quod Deus avertat, vobis et descendantibus ex vobis et vestris liberis legitimis sive masculini aut feminini sexus exclusis, predicta castra et ville de Chiva et de Xestalgar et alia supradicta stabilia bona ad memoratam nobilem Teresiam, uxorem vestram, vel ad suos devolui seu pervenire contigerit, presens donacio et concessio nostra nullam obtineat firmitatem, immo invalida et ineficax habeatur”*.¹¹⁰³ Anys després, al document estés per Alfons, com a rei d'Aragó, en favor del nou comte d'Urgell, Jaume, reconeixent-li expressament la disposició del mer imperi s'hi especifica que Xiva l'havia heretat de sa mare i aquesta de l'avi Gombau d'Entença qui *“in castro seu loco ipso merum imperium non habebat nec ipsius inibi poterat exercere nec, per consequens, successor eius”*.¹¹⁰⁴ Així doncs, si el mer imperi no es podia transmetre per via d'herència s'havia de renovar per liberalitat reial.

1102 Flocel SABATÉ i CURULL, “La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval”, *Clio & Crimen*, 4 (2007), p. 117-276.

1103 CX, doc. n. 12.

1104 ACA, CR, reg. n. 551, f. 14 r. i v., Lleida, 18 de setembre del 1333.

També creiem interessants les reserves fetes pels titulars del poder en l'exercici jurisdiccional en relació a les assignacions de rendes i cessió de l'administració dels senyorius. Així el rei Jaume II, després d'integrar les rendes de Bunyol i Macastre en la donació "*propter nupcias*" en favor de la reina, retenia la part corresponent a les provinents de l'exercici de l'alta jurisdicció. Això explicaria, per exemple, l'enèrgica reclamació feta per la dama davant el batlle del rei perquè restituís unes rendes per l'oficial reial retingudes "*que non sunt criminales*".¹¹⁰⁵ Dos interessants documents de la reina de l'any 1309 recullen les disposicions del seu espós que regulen el repartiment de les respectives competències en matèria exactiva que corresponen al batlle general del rei i al batlle de la reina i hi estableix la delimitació en la divisòria entre l'alta i la baixa jurisdicció, tal com veurem en l'apartat següent.

Amb semblant criteri va procedir el comte Alfons en assignar les rendes de les baronies de Xiva i de Bunyol a la Infanta ja que la donació es feia "*exceptis questiis et serviciis*" i encara precisava que les matèries de naturalesa criminal ("*cognicione et punicione criminum*") romanien sota el control directe del comte. Tanmateix si dels crims es derivaven penes pecuniàries com a resultat d'una composició en eixe cas "*domina comitissa, vel eius baiulus pro ea, habeat et recipiat omniam peccuniam que ex ipsis crimibus vel per eos contigerit pervenire*".¹¹⁰⁶ És evident que en aquest cas les reserves del comte res tenen a veure amb el profit fiscal derivat de la imposició de les sancions. És tracta més aviat, pensem, de mantenir un vincle específic amb un valor simbòlic, potent recordatori de la titularitat última de la jurisdicció concentrada en la imposició de penes de mutilació i mort. Com ara veurem, es tracta d'una innovació en el tractament de les rendes resultants de l'exercici de la jurisdicció plena ja que el rei Jaume II havia reservat aquest bocí fiscal en mans del seu batlle general quan era la reina qui administrava el senyoriu alguns anys enrere.

1105 Veg. infra el nostre text, p. 714.

1106 ACA, CR, reg. n. 419, f. 39 v. i 42 v. Són dos documents molt semblants i amb la mateixa data d'expedició: Osca, 8 de gener del 1321.

3.1.1. Actors i interferències jurisdiccionals

La conflictivitat interjurisdiccional ha estat objecte d'alguns estudis de particular interès molt recentment. Els treballs de José V. Cabezuelo al voltant de la Procuració emfasitzen en la manca de definició de les atribucions conferides a les magistratures i, marcadament, a les figures que encapçalen la representació règia, com una vertadera font inesgotable de conflictes. La construcció de l'aparat administratiu i fiscal i la progressiva distribució de tasques judicials al nou regne hagueren de comptar amb tradicions jurídiques diverses aportades pels contingents colonitzadors i les derivades dels compromisos amb els indígenes com ja hem vist. A tot plegat s'uneix la dura competència desfermada entre els principals directors de l'exèrcit d'ocupació. El monarca i els seus nobles catalans i aragonesos, els militars i els poders espirituals tots dos amb ambicions ben terrenals, la complexa acomodació de la trama feudalitzant damunt de les estructures tradicionals dels autòctons produeixen un ventall d'opcions i alternatives no gens fàcil d'encaixar.¹¹⁰⁷

En un altre apartat hem comentat la intromissió dels poders locals de la Xiva dels Entença davant la jurisdicció reial representada per una procuradoria encara naixent a qui corresponia atendre una infracció relativa al trànsit de mercaderies prohibides.¹¹⁰⁸ També coneixem la intervenció del monarca el 1292 adreçant-se als alcaids de les fortaleses de Bunyol i Macastre que pertanyien a Pere Ferrandis (I) perquè respectassen l'acord amb els castellans d'alliberar ostatges.¹¹⁰⁹

1107 Es tracta de dos obres fonamentals: José V. CABEZUELO PLIEGO, *La curia de la Procuración*, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"-Diputación de Alicante, Alacant, 1998 i del mateix autor: *Poder público...*, cit.

1108 ACA, CR, reg. n. 258, f. 34 r., València, 9 de desembre del 1303.

1109 ACA, CR, reg. n. 90, f. 240 v. i 246 v., València, 6 de gener del 1292.

Un aspecte singular entre l'univers jurisdiccional que es mostra particularment rellevant en les nostres baronies i que ens evidencia la documentació analitzada és la relació que s'esdevé entre la jurisdicció reial i la corresponent baronial. Pel que sembla, no degué ser anecdòtic el fet que s'enfrontaren uns poders tan propers pel que fa als vincles familiars i tan aparentment llunyans quant al control de l'exercici del poder, d'una jurisdicció que, no podem pas oblidar-ho, es conforma com una de les principals fonts de renda que per damunt de cap altra consideració justifica algunes disputes interessants.

Així, al llarg del període del govern de les baronies de Xiva i de Bunyol en què romangueren en mans del comte Alfons des del seu casament amb Teresa d'Entença, el 10 de novembre del 1314, fins a la seua constitució com a primogènit i hereu de la corona o, fins i tot, fins a la seua coronació en morir son pare el rei Jaume II, l'Infant ha de fer front en diverses ocasions a la intromissió dels oficials representants del poder reial en l'àmbit de les seues baronies de Bunyol i Xiva. Encara més, al llarg del període de la seua minoria d'edat en què el senyoriu de Bunyol fou governat i administrat per sa mare, la reina Blanca, no faltaren tampoc les ocasions perquè col·lidiren les forces del poder baronial en mans de la reina i les del poder monàrquic en mans del rei, el seu marit.

El 25 de febrer del 1309 el rei Jaume II reconeixia a la reina Blanca els termes d'un acord fet en aquelles dates que permetia al rei rebre, a través del seu batlle i altres oficials seus, "*exitus, colonias et alia esdvenimenta*" de la manera que estipulaven documents anteriors. Malgrat això, el rei autoritza ara que dels llocs que han estat a la reina assignats en raó del seu "*dodarium*" que "*possitis recuperare et recuperetis predictus exitus, colonias et alia esdvenimenta predictorum locorum pro dodario vestro obligatorum*".¹¹¹⁰

1110 ACA, CR, reg. n. 205, f. 242 v., Barcelona, 25 de febrer del 1309.

El repartiment de les competències sembla que va ser problemàtic i, així, el 10 de març d'aquell any, la reina remeté al seu batlle general, Enric de Quintavall, una disposició del monarca perquè en tingués compte i la complís. L'ordre havia estat adreçada pocs dies abans pel rei a Ferrer Descortell, batlle seu *"in parte regnum Valencie"*; no especifica la *parte*, encara que sabem que es tractava de la batllia general "dellà Xixona" amb la qual delimita l'àmbit d'actuació d'ambdós oficials als llocs *"que illustris domina Blanca, regina Aragonum, karissima consortis nostra, tenet infra limites vestre baiulie"*. El batlle reial havia estat encomanat pel monarca de la recaptació de *"omnibus exitibus, proventibus, coloniis, penis pecuniariis et iuribus extraccionum ac universis esdevenimentis intelligitis et comprehenditis plura esdevenimenta de quibus intencionis nostre est vos intromittere non debere"*. Per tal d'aclarir i concretar les seues ordres (*"ut in premissis clarius procedatis"*) hi especifica que demane, als llocs habitats per musulmans, *"esdevenimenta perveniencia ex causis criminalibus, itaque si sarracenorum pene iudicatorum ad mortem vel ad mutilacionem membrorum in pecunnis converse fuerunt, vos huiusmodi peccunia habeatis ac eciam percipiatis, nec de aliis esdevenimentis quibuslibet intromittere vos curetis"*. Per una altre costat *"Si eciam dicti sarraceni ad açots sustinendo iudicati fuerint, et ipsos açots per peccunia redimere voluerunt huiusmodi peccuniam baiuli dicte regine exigant et colligant"*. Sembla clar que la línia que delimita les jurisdiccions alta i baixa ha de definir els respectius àmbits competencials. Ací, en aquest cas, la reserva dels efectes fiscals derivats de l'exercici de l'alta jurisdicció sí que resulta un component fonamental de "l'acord".

Demana també el monarca al seu batlle que no intervinga en relació amb *"monetaticum vero questias et redempciones exercitum"* encara que corresponen al rei. Indica que *"ea comittatis expedienda baiulo dicte regine generali in dicto regno"* tot i que s'hi haurà de procedir conjuntament *"facto de premissis inter vos et eum computo supradicto"*. Adverteix finalment el rei que *"Non tamen prohibemus vobis quia in dictis locis sarracenorum vos in magnis negociis personaliter intersitis et quia persequamini ipsa negocia prout melius et*

utilius pro nostra curia vobis expediens videatur". En el mateix sentit s'havia adreçat el rei a Bernat d'Esplugues, el seu batlle general al regne de València, precisant l'àmbit de la seua responsabilitat que ara es redueix a "*sdevenimenta pervenencia ex causis et negociis criminalibus*" en relació amb penes de mort i mutilació.¹¹¹¹

Les precisions al voltant de l'àmbit competencial especificades pel rei sembla que no havien estat respectades i podem comprovar que roman en discussió l'àmbit i els límits de l'exercici de la jurisdicció. Per això, el 7 de juny del 1309 la reina escriu a Bernat d'Esplugues, batlle general del regne "*pro domino rege*", molesta perquè havia sabut que Esplugues havia recollit "*aliquas peccunie quantitates*". La queixa se sustenta en què la col·lecta s'adiu amb rendes "*qui non sunt criminales*" i està ajornant indegudament la seua restitució al batlle de la reina, Enric de Quintavall. La dama ordena que entregue amb diligència els drets indegudament recaptats perquè se'n faça càrrec l'esmentat batlle seu. L'energia de la reina sorprén en amenaçar el batlle general del rei amb paraules no ja recordant el conegut "*alias nobis plurimum displiceret*" sinó que encara adverteix que en cas d'incompliment "*recuperaremus de bonis vestris*". Aquesta mostra d'energia era tanmateix compatible amb algunes altres mostres de col·laboració. Curiosament el dia d'abans havia escrit ara al seu batlle particular, el cavaller Quintavall, perquè prestés la seua ajuda en la recol·lecta del subsidi demanat pel seu marit, el rei Jaume II, per tal de cercar financiació "*in auxilium expensarum presentis armate*". Som en temps de l'aventura d'Almeria.¹¹¹²

1111 ACA, CR, reg. n. 290, f. 71 r. i v., Barcelona, 10 de març del 1309. El document del rei és al reg. n. 232, f. 365 r., citat per Maria T. FERRER I MALLOL al seu treball "La Batllia General de la part del regne de València dellà Xixona" ja cit.

1112 ACA, CR, reg. n. 289, f. 118 v., Barcelona, 6 de juny del 1309. Ambdós documents es troben copiats al mateix foli. Esplugues havia estat tresorer de la reina anteriorment. Veg. Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Organització i defensa d'un territori fronterer*, CSIC-Institució Milà i Fontanals, Barcelona, 1990, p. 37.

L'any anterior, en maig del 1308, era el rei qui donava ordres al batlle de la reina, a qui havia assignat l'administració de la baronia de Bunyol, i també als alcaids dels castells de Bunyol i Macastre relatives al pagament de les primícies i a l'erecció de temples en ambdós llocs que haurà de consagrar el bisbe.¹¹¹³ No podem pas considerar això una intromissió encara que constitueix una nova mostra de l'intervencionisme del rei en el senyoriu atribuït a la reina.

En qualsevol cas, comptem també amb alguna mostra de conflicte que ateny una estructura del poder reial en procés d'enfortiment i que roman encara assetjat per algunes indefinicions al voltant de les competències de les institucions que l'estructuren. Així comprovem que el 25 de setembre del 1312 Jaume II escriu a Bernat de Cruïlles, vicegerent del procurador general, l'Infant Jaume, significant-li que no s'entremeta en qüestions que pertanyen al batlle general del regne de València ni en assumptes com la percepció dels drets i les rendes dels llocs que tenia la reina, que havia mort, i que ara estan assignades especialment "*ad expensam domus nostre et filiorum nostrorum*". Entre aquells llocs es trobava la baronia de Bunyol.¹¹¹⁴ Aquests aclariments relatius a les competències sovint requereixen d'una aparentment pacient reiteració.

Aquells mateixos dies, de bell nou el rei s'adreça ara a l'alcaid de Bunyol, al seu estimat Guiu de Xanesveres, tot recordant-li que, com ja l'havia avisat anteriorment, no s'havia d'entremetre en les qüestions que són competència de la batllia general i ara novament ha sabut que ha incomplert el manament del rei per no haver volgut desistir en la intromissió produïda en relació amb la captura, portada a cap i ordenada pel batlle reial, d'un musulmà acusat d'adulteri amb una dona transgredint la "*Çunam sarracenorum*" raó per la qual va ordenar empresonar-lo -"*poni et custodiri in catena*"- al castell de Bunyol. L'alcaid, menystenint la disposició del batlle reial l'ha deixat en llibertat demanant una fiança ("*dedistis ad caplevandum*"). En aquest cas, el rei adverteix seriosament

1113 ACA, CR, reg. n. 205, f. 164 r., València, 25 de maig del 1308.

1114 ACA, CR, reg. n. 240, f. 81 r., Barcelona, 25 de setembre del 1312.

l'alcaid perquè no interferisca en l'ofici de la batllia, i clou la seua comunicació amb l'habitual "*alias nobis plurimum displiceret*".¹¹¹⁵

En una altra ocasió, la intervenció del monarca aturà l'actuació novament del vicegerent de l'Infant Jaume, Bernat de Cruïlles, en un assumpte en què el rei volia que desistís ("*per vos supersedere velimus*") en favor del batlle general. Aquest oficial reial, el seu fidel Bernat d'Esplugues, reconegut al document també com a "*procurator noster*", actuava contra els andalusins de Xiva amb ocasió d'un assassinat i l'atac al saig de la cúria del vicegerent. Les ordres del rei estableixen ara amb contundència que l'alcaid de Xiva i els musulmans que en foren trobats culpables siguen posats en primer lloc a disposició del seu batlle "*assecurantibus primitus ydonee in posse vestre*" en espera de noves ordres del rei. Era el 12 de novembre del 1314 i el jove comte d'Urgell encara no havia pres possessió efectiva de les baronies ja que s'havia casat tot just dos dies abans de la data del document.¹¹¹⁶

La construcció de l'edifici administratiu del comte ens proporciona també una mostra de la creixent necessitat de detallar les competències diferenciades dels oficials. Així, en procedir a la renovació i confirmació de l'alcaid de Bunyol que actuava des de temps de la reina, Guiu de Xanesveres, el va advertir del caràcter restringit que en endavant tindria aquesta comanda ja que es va produir "*sed solum de custodia dicti castris*", com ja vam veure. La primavera del 1315 l'Infant havia ja introduït la figura d'un batlle general seu que ràpidament rebé la denominació de procurador General amb competència sobre totes les seues senyories valencianes.

Un altre afer que coneixem s'esdevingué pel mes d'abril del 1316, quan l'Infant escrigué al seu procurador perquè havia sabut pel seu alcaid i batlle de Xiva, Guillem Serrà, que Jaume de Ribes, per raó de la concessió a ell feta de l'escrivania del lloc, s'havia atribuït indegudament l'emissió dels albarans

1115 ACA, CR, reg. n. 240, f. 84 v., Barcelona, 22 de setembre del 1312.

1116 ACA, CR, reg. n. 155, f. 163 v., Lleida, 12 de novembre del 1314.

relacionats amb l'extracció de llenya i espart del terme de la seua jurisdicció que li suposaria uns bons guanys, prerrogativa que segons al·legava el batlle a ell mateix li corresponia des de temps enrere. Serà el procurador l'encarregat de fer les investigacions i de certificar sobre la controvèrsia i, una vegada fetes les comprovacions escaients, si calia, que impedira a Jaume de Ribes la intromissió en les funcions del batlle i alcaid de Xiva.¹¹¹⁷ No s'estigué tampoc l'Infant d'acollir en els seus dominis alguns fugitius que provenien de les terres del rei com tindrem ocasió de veure aviat.

El subsidi exigit en el mes de juny de l'any 1322 destinat a finançar la guerra de Sardenya que el comte va exigir a les aljames de Bunyol i Xiva s'havia d'entregar al porter del rei inicialment encara que, en un estrany canvi de rumb que ja vam exposar, la demanda s'hagué d'entregar al capdavall, per una nova ordre comtal, al tresorer de la comtessa Teresa amb una ordre expressa adreçada al porter reial perquè no s'hi interposés de cap manera.¹¹¹⁸

Després d'haver estat coronat, Alfons, com ja hem vist, a principi d'octubre del 1331 havia nomenat un nou alcaid a Xestalgar i pocs dies després escrigué al seu fill Jaume, el nou comte d'Urgell i vescomte d'Àger, que aleshores era encara un jovenet a qui el rei havia entregat, junt amb els títols i territoris comtals, les senyories valencianes de Bunyol i Xiva, entre altres possessions. Jaume era titular ja de la senyoria de Xestalgar també encara que sota la tutoria del rei per ser aleshores un nen petit, i el monarca li demanà que confirmés les ordres reials del nomenament del nou alcaid.¹¹¹⁹ Encara que aquest afer no ha deixat petges d'haver estat conflictiva no deixa de ser significatiu el procediment i el protocol desplegat que no sempre estigué exempt de tensions. Així, pocs

1117 ACA, CR, reg. n. 404, f. 17 r., Tarragona, 27 d'abril del 1316.

1118 Veg. el nostre text, p. 457.

1119 ACA, CR, reg. n. 561, f. 102 v. - 103 v. Són tres documents copiats seguits i datats a Tortosa; el primer el 5 d'octubre i els dos restants el 12 del mateix mes del 1331.

anys després, en març del 1334, l'exercici de poder del rei va ensopegar amb certs entrebancs en relació amb l'alcaidia de Macastre.

Segons sembla, les ordres del rei Alfons havien estat posades en qüestió pel procurador del seu fill. La intromissió del procurador de l'Infant Jaume, Berenguer Gomir, atenyia al nomenament fet pel monarca de l'alcaid de Macastre i en concret a les responsabilitats que li havia conferit. El rei retreia al procurador el fet de no haver volgut pagar a l'alcaid el salari estipulat i ni tan sols haver-li permès exercir la tinença de la fortalesa ni fer-se càrrec de la taverna, que com sabem, formava part de la retribució del titular de l'alcaidia. Ordenà doncs el monarca al procurador rebel que fes efectiu el pagament de tots els diners pendents i l'advertí severament perquè no s'interposés més davant les ordres reials i li va recordar que ho haurà d'acomplir tot "*non obstante aliquo mandato in contrarium vobis facto per dictum Infantem vel alium eius nomine*".¹¹²⁰ No sabem, però, si aquest incompliment o aquest comportament rebel tenia molta o poca relació real amb la voluntat del jove comte Jaume.

1120 ACA, CR, reg. n. 561, f. 105 v. - 106 r., Terol, 16 de març del 1334.

3.1.1.1 Els principals actors

Ja hem revisat un ample espectre de les magistratures i els oficials que són encomanats de les diverses funcions per la senyoria així com el principals representants de les universitats cristianes i les aljames musulmanes que desenvolupen tasques relatives a la impartició de la justícia. El cim presidit per la figura del procurador que representa al baró i actua com si ell mateix ho fera. Els batlles encarregats dels aspectes rendístics encara que també en l'aplicació i la impartició de justícia. Els alcaids, reclosos, sobre els papers, entre els murs de les fortificacions i amb atribucions de custòdia dels reus en procediments punitius. Algunes notícies ens ha oferit també la possibilitat de documentar el recurs de la delegació que recau sobre els lloctinents, l'actuació dels quals, amb prou feines, permet de dissimular l'absentisme crònic dels titulars. Els membres de la cúria del comte, i en ocasions de la del rei mateix, investiguen i jutgen conflictes i baralles o crims ocorreguts en les terres valencianes dels comtes d'Urgell. Fins i tot veurem aquesta instància fent-se càrrec del procés de confiscació dels béns d'algun condemnat. El consell de l'Infant constitueix una de les instàncies que a voltes intervé en actuacions d'ordre administratiu. En febrer del 1318 la decisió que l'Infant trameté a Francesc de Ferriol de fer determinades inversions en Setaigües es va produir després que *"deliberaverimus et ordinaverimus cum nostro consilio"*.¹¹²¹

Mirarem també de reconèixer alguns aspectes destacats relacionats amb l'actuació dels oficials i dels membres de la cúria comtal.

Hem vist abans un apartat dedicat als conflictes interjurisdiccionals on hem fet referència bàsicament als encontres entre els poders reial i baronial. En un nivell més local podem també trobar algunes disputes entre les actuacions dels Justícies i l'oficialitat reial. Així ens ho mostra un document de juny del 1317 dirigit pel comte al justícia de Xiva, Bernat Pellicer, amb el qual li fa saber que ha

1121 ACA, CR, reg. n. 418, f. 38 r. València, 25 de febrer del 1318.

rebut queixes d'una vídua a qui calia restituir la possessió dels béns que el seu marit "obligà a aquella tots los seus béns, hon, com lo dit en Pere Ximenis (el marit) sia mort, e a aquella na Ramona no sia stat satisfeyt, en tot ho en partida, de aquella dot, e après la mort d'aquel romanguesen alçcuns (*sic*) béns siens e movens los quals foren del dit Pere Ximenis sitiats en loch de Chiva e en lo terme d'aquell, els quals, los dit marit e muller en temps de la lur vida tenien e posayen (*sic*)". La reclamació era conseqüència d'una estranya intervenció d'un oficial reial: "el justícia ladonchs del dit loch de Chiva, a requisició e manament del noble Bernat de Cruylles, adonch (*sic*) tinent loch de procurador del regne de València, gitàs de feyt e sens conaguda (*sic*) de dret e de fur la dita Ramona de possessió dels dits béns" i va assignar la possessió d'aquests béns a "Na Plaçensa, muller d'En Jacme Pasqual o procurador d'aquella, per rahó de compra la qual afferma si haver feyta de la cort del dit loch". L'acció del vicegerent havia estat contrària a dret ja que "nuyla persona no dega ésser gitada de possessió sens coneguda de dret". Tampoc no havia considerat l'oficial reial que "la conexensa s'esguart a Nos e a nostres officials e no al tinent loch de procurador ne a altre". La conclusió és contundent de manera que ordena la restitució immediata dels béns que havia reassignat Bernat de Cruilles i la deguda protecció de la vídua.¹¹²²

Per una altra part, com hem vist abans, la pervivència de la jurisdicció islàmica deixava en mans de l'aljama i els seus cadis la resolució dels conflictes interns de les poblacions indígenes. De semblant manera, com és també conegut, l'estructura de les universitats cristianes tractava de resoldre les disputes i baralles al nucli de Xiva i a la vila de Setaigües. De tot plegat només hem pogut reunir un grapat ben magre de documents que en donen compte.

La tipologia documental que hem tingut al nostre abast, com adés advertíem, només ens permet accedir a les informacions provinents de la darrera instància intervinent, és a dir, les resolucions dels barons i sempre a partir de conflictes greus que meresqueren la distracció jurisdiccional de tan alts i tan

1122 ACA, CR, reg. n. 404, f. 105 r. Lleida, 12 de juny del 1317.

ocupats personatges. Era el cas, per exemple, de condemnes de centenars o, fins i tot, d'algun miler de sous proporcionals als gravíssims esdeveniments que les justifiquen. Evidentment es tracta també de les condemnes a mort en les quals la intervenció directa del baró és imprescindible.

L'execució material de les penes correspon als batlles habitualment ja que com hem vist la presència dels oficials senyorials –jutges reials o de la cúria del comte- s'esdevé en els processos en fase de investigació. Molt sovint se'ls demana expressament que se n'encarreguen "*personaliter*". La presència física de l'oficial respon també a certes particularitats del conflicte a investigar. Així va ser, per exemple, en un cas que després veurem relatiu a una disputa de termes entre Bunyol i Xiva que l'Infant va encomanar que resolgueren Enric de Quintavall i Guillem de Manresa. Per tal de fer efectiva la mediació i resolució de la controvèrsia havien d'anar al dos llocs "*personaliter accedendo*". De semblant manera, en la mateixa data foren enviats en idèntiques condicions a resoldre un conflicte semblant, ara entre Xiva i Xestalgar.¹¹²³ També la presència física de la més alta magistratura, el baró, és una circumstància que creiem significativa i que analitzarem en els comptats casos en què ens ha proporcionat algun rastre documental.

Ja hem comprovat en diferents ocasions la presència dels monarques en aquestes terres. Cal recordar que ens trobem en un territori fronterer que tot i acollir un itinerari de segon ordre cap a Castella va gaudir d'una certa vitalitat. És aquesta condició de localització estratègica la raó que justifica en bona mesura les intervencions i les visites materials encara que en algun cas, com veurem, calgué resoldre també algunes qüestions importants que afectaven específicament les baronies de Bunyol i Xiva.

1123 ACA, CR, reg. n. 389, f. 38 v. i 39 r., ambdós documents estan datats a Port Fangós.

Al text copiat figuren amb una datació crònica impossible: "VI nones iunii" que interpretem com a "VI kalendis" seguint les datacions properes, és a dir el 27 de maig del 1323.

Les conseqüències dels enfrontaments amb els castellans van fer intervenir el rei en l'any 1292 davant dels alcaids de Bunyol i Macastre, senyoria de Pere Ferrandis (I) com ja vam veure, en relació amb l'alliberament d'uns ostatges.¹¹²⁴ Per una altra banda, i per raons que desconeixem, hem pogut saber que el rei Jaume II es trobava a Bunyol el 13 de gener del 1293, on va signar un parell de documents.¹¹²⁵ Alguns anys després, un document del rei que reconeix certs drets sobre Tortosa i Almedíxer al seu senescal Guillem Ramon de Montcada refereix una altra disposició anterior que contenia les ordres completes i que havia signat el monarca a Bunyol: "*confectum in villa de Bunyol, IIII nones marcii anno domini M^o CCC^o IX°*", és a dir, el 4 de març del 1310.¹¹²⁶ La presència del rei "*qui ibi erat personaliter*" en la sentència sobre la divisió dels termes de Xiva i Xest feta en gener del 1318 tancava una llarga disputa com després veurem entre dues senyories els titulars de les quals eren mereixedors de tan alta intervenció. D'un costat els joves comtes d'Urgell, de l'altra un membre d'una nissaga ben estimada, Ximén Peris d'Arenós, també anomenat Ximén Peris d'Andilla.

Un aspecte que creiem també interessant és precisament la transcendència atribuïda per la documentació a la presència física senyorial. En l'àmbit de la fiscalitat, ja hem tingut ocasió de comprovar que alguna de les prestacions exigides als musulmans de Bunyol en el document poblacional del 1300 només havien de fer-se efectives directament al senyor "*quando vos*

1124 ACA, CR, reg. n. 90, f. 240 v. i 246 v., València, 6 de gener del 1292. (TV)

1125 ACA, CR, reg. n. 94, f. 125 v., Bunyol, 13 de gener del 1293. (TV)

1126 ACA, CR, reg. n. 207, f. 216 r. i v. València, 21 de març del 1311. Hem conegut aquest document entre els citats en la tesi sobre Jaume II de Manuel BENÍTEZ BOLORINOS, *El reino de Valencia...*, cit. encara que equivocadament s'hi diu que també entregava Bunyol el rei al noble Montcada i erra la datació (p. 372 i nota n. 1822). José Manuel del Estal en l'itinerari del rei Jaume II diu que el monarca era a València en aquella data. Veg. Juan Manuel DEL ESTAL, *Itinerario de Jaime II ...*, cit., p. 388.

vengades (que) la puedan tomar los vuestros hombres". Les queixes de l'aljama naixien de la intromissió de l'alcaid que pretenia apropiar-se'n.

La presència dels comtes Alfons i Teresa també l'hem poguda documentar en diverses ocasions i apareix també anunciada atribuïnt a la presencialitat física la capacitat per tal de resoldre algunes qüestions que la fan mereixedora. L'estada més prolongada dels comtes d'Urgell als castells de Bunyol i Xiva es va produir entre el 21 de febrer i el 3 de març del 1325 dates en què signen diversos documents i alguns relacionats amb l'administració d'aquestes baronies. Un d'aquests, curiosament, revela una estada anterior de l'esposa ja que recull inserida una disposició de la comtessa que havia estat produïda "en Xiva a XXV dies anats del mes de febrer" de l'any 1322.¹¹²⁷

En un altre lloc hem comentat també l'ajornament provisional d'una forta exacció de 2.000 s. exigida en l'any 1317 als musulmans de Xiva "d'entró que Nos e-l amat dispenser nostre, En Francesc de Ferriol, siam en aquexes partides e haiam regoneguts los lurs affers cóm van".¹¹²⁸ Alguns anys més endavant, una resolució del comte al voltant del pagament del delme al bisbe a qui demanava que esperés que es pogueren veure personalment a València on tenia intenció de traslladar-se en breu.¹¹²⁹ També l'ajornament d'un deute conseqüència d'una forta sanció imposada a Hametus Hubaquer i Çaata Adelli, era una mesura provisional atorgat a canvi d'una petita taxa de 3 s. fins que el baró en persona anés a Bunyol.¹¹³⁰

1127 ACA, CR, reg. n. 411, f. 71 r., ("In castro de") Bunyol, 28 de febrer del 1324. La carta inserida de la Infanta a Pere de Sentdomí, "feel batle nostre de Bunyol et de la Foya" fou emesa a Xiva el 25 de febrer del 1322.

1128 Veg. la nostra nota n. 622.

1129 ACA, CR, reg. n. 416, f. 81 v., Balaguer, 29 de juny del 1316.

1130 ACA, CR, reg. n. 416, f. 69 r., Balaguer, 16 de novembre del 1315.

3.1.1.2. Cúria comtal

L'exercici del poder, com hem recordat en diverses ocasions, requereix una progressiva especialització. Algunes de les funcions pertanyen a la cúria del comte i els membres que les exerceixen actuen a instància del seu senyor allà on siguen requerits. En gran mesura la cort comtal i el seguici de figures que configuren l'aparat administratiu dels comtes va ser estudiat per Flocel Sabaté en un article seu fa uns pocs anys. En paraules seues "la casa comtal es mostra ben endreçada com qualsevol bona cort" i en ella registra, a banda dels juristes propis, els oficials encarregats dels pagaments: dispenser i tresorer. També compta la cúria amb els imprescindibles capellans, falconers, escuders, porters o els manescals. Una figura destacada entre els components del cercle més íntim del comte és, sense dubte, el cambrer major o majordom.¹¹³¹

Una de les figures millor representades entre el nostre cos documental és sens dubte el dispenser. Berenguer d'Aguilar és esmentat, en maig del 1316, com a "*expensoris nostris*" pel comte que ha ordenat que li foren a ell entregades les rendes que collia Enric de Quintavall.¹¹³² El càrrec fou encomanat pocs mesos després a Francesc de Ferriol que fou nomenat el 6 de novembre del 1316 alguns dies abans de la data de la comunicació feta al procurador i als batlles el 20 de novembre del 1316. Aquest oficial encomanat de fer els pagaments i rebre comptes dels batlles responia davant del Mestre Racional del rei, Pere de Boïl.¹¹³³ El dispenser cull totes les rendes del comte en totes les terres de la seua

1131 Flocel SABATÉ i CURULL, "Organització administrativa i territorial...", cit., p. 67-68.

1132 ACA, CR, reg. n. 416, f. 78 v., Alcolea de Cinca, 15 de maig del 1316.

1133 El seu nomenamet (Saragossa, 6 de novembre del 1316) és al·ludit en un document de l'Infant que aprova els comptes retuts pel dispenser davant el Mestre Racional de la cúria del rei, Pere de Boïl que es troba en ACA, CR, reg. n. 418, f. 35 r.-36 v. València, 26 de febrer del 1318. La comunicació al procurador Quintavall i als batlles fou copiada al registre n. 416, f. 86 v., Saragossa, 20 de novembre del 1316.

senyoria i les pot vendre d'acord amb els batlles dels llocs. Algun temps després el comte tenia el seu particular Mestre Racional que en febrer del 1321 havia de compensar el batlle de Bunyol per un pagament per ell suportat.¹¹³⁴ En l'any 1322 Valentí Çapera era lloctinent del Mestre Racional, Felip de Boïl, de la cúria del comte.¹¹³⁵ En març del 1326 els comtes van encomanar al seu fidel escriptor Bonanat de Pera "*oficium recipiendi compota a procuratoribus et amministratoribus redditum et aliorum iurium nostrorum, vicariis, baiulis et aliis oficialibus*" d'Urgell, Antilló, Alcolea, Albalat, Rafols "*et locorum nostrorum in regno Valencie constitutorum*".¹¹³⁶

La comtessa té una altre dispenser particular arran l'assignació de les rendes de la baronia de Xiva per a proveir la seua casa. Un document del comte que ja coneixem de novembre del 1321 ordenava a Guillem Serrà, batlle de Xiva, que entregués les rendes a Pere de Ribes, dispenser de la dama, mentre que el corresponent de l'Infant era l'esmentat Francesc de Ferriol que rebria encara les de Bunyol. Pere de Ribes veié també compatibilitzada aquesta important comanda amb el seu nomenament com a batlle de Menàrguens, al comtat d'Urgell, fet pel comte en novembre del mateix any.¹¹³⁷ No obstant això l'esmentat Ribes rebia ja en octubre del 1316, per ordre del comte, 400 s. i 11 d. "per a obs de la messió de la casa de la molt noble dona Teresa, molt cara muyler nostra".¹¹³⁸

Paper destacat, imprescindible en relació amb tot tipus de conflictes era el dels jutges entre els quals hem vist actuar en moltes ocasions Guillem de Jàfer. Aquest Guillem pertanyia a la cúria del rei encara que prestés serveis ocasionals o permanents al servei del comte. Assigna l'Infant a Guillem de Jàfer, jutge de la

1134 ACA, CR, reg. n. 385, f. 83 r., València, 5 de febrer del 1321.

1135 ACA, CR, reg. n. 385, f. 187 v. - 188 v., Osca, 10 de maig del 1322.

1136 ACA, CR, reg. n. 409, f. 10 v., Barcelona, 17 de març del 1326.

1137 ACA, CR, reg. n. 385, f. 1 r., Barcelona, 23 de novembre del 1321.

1138 ACA, CR, reg. n. 416, f. 40 v., Lleida, 28 de setembre del 1316.

cúria del rei, pels serveis prestats a l'Infant 400 s. anuals de les rendes i drets que recull als llocs del regne de València "*dum de nobis fuerit beneplacito*".¹¹³⁹ També hem vist actuar el jutge Jaume d'Arters que fou encarregat, com a jurisperit, per investigar l'administració del castell de Bunyol feta pel batlle Jaume de Castellnou.¹¹⁴⁰ Arnau de Morera, també jutge de la cúria del comte, intervingué en un inacabable conflicte fronterer que després veurem entre Xiva i Sot (hui Sot de Xera).¹¹⁴¹

Una altra figura fonamental és la del cambrer major o camarlenc que apareix vinculat de forma continuada a un dels personatges més estretament, i per més temps, vinculats al comte Alfons. Es tracta de Guillem Serrà "amat cambrer major nostre" a qui l'Infant, el jove comte d'Urgell i vescomte d'Àger, mantingué com a alcaid i batlle de Xiva al llarg de molts anys, com ja sabem, i que exercí després la important comanda de la batllia general del regne de València nomenat pel seu senyor de sempre en esdevenir rei arran la mort de son pare, el rei Jaume II, el 1327.¹¹⁴² Finalment recordem un altre oficial de semblant relleu que és el cavaller Guiu de Xanesveres, del qual ja hem parlat també, i que fou cambrer de la reina Blanca.

Els greus esdeveniments que s'esdevingueren protagonitzats per l'alamí de Xiva, un grup de musulmans d'aquest lloc i altres de Bunyol recomanaren la intervenció de la cúria comtal. Un fidel cavaller molt afecte al comte Alfons, Ot de Montcada, fou encomanat pel seu senyor perquè, "*perfectis dictis inquisitionibus et examinatis in nostro consilio*", seguidament "*ad partes*

1139 ACA, CR, reg. n. 416, f. 28 r. i v., Alcolea de Cinca, 17 de maig del 1316. Guillem de Jàfer va ser creditor del rei. Veg. ACA, CR, reg. n. 289, f. 3 v. - 4 r.

1140 ACA, CR, reg. n. 364, f. 40 v., Lleida 5 de febrer del 1320.

1141 ACA, CR, reg. n. 373, f. 124 r. i v., València, 10 d'abril del 1325.

1142 ACA, CR, reg. n. 416, f. 40 v., Lleida, 1 d'octubre del 1316.

dictorum locorum accedere ordinavimus iamdictos criminosos iuxta ordinacionem nostram et nostri consilii punituram".¹¹⁴³

El consell comtal havia tractat també al voltant de la necessitat de fer algunes obres a Setaigües i a Macastre i les seues consideracions sustentaren la decisió de portar-les a cap. L'Infant tramet les ordres tot recordant que "*deliberaverimus et ordinaverimus cum nostro consilio*" la iniciativa.¹¹⁴⁴

1143 ACA, CR, reg. n. 416, f. 100 v., Gandia, 15 de gener del 1318.

1144 ACA, CR, reg. n. 418, f. 38 r., València, 25 de febrer del 1318.

3.2 Els objectes de la jurisdicció i els procediments

L'exercici jurisdiccional es correspon amb un ventall ample de conflictes que afecten tant a la relació entre els vassalls com a les relacions entre aquests i la senyoria. Insistim en el fet que el tipus de documentació de què disposem ens impedeix conèixer detalladament les circumstàncies que promouen, envolten i expliquen cada conflicte pel fet que l'arxiu reial, la nostra principal font, només registrava resumides les disposicions resolutòries sovint derivades de les apel·lacions al baró que segueixen a les actuacions d'altres instàncies inferiors, els oficials del senyor, els batlles, els justícies de les universitats o els cadis de les aljames. Tot i tractar únicament amb els assumptes que meresqueren, o pogueren, arribar als més alts nivells i així permetre'ns llegir unes línies als registres de la cancelleria farem ara una ullada a la diversitat temàtica que es produeix als nostres senyories de Bunyol i Xiva.

En primer lloc tractarem de les disposicions relatives a les fronteres de la terra un dels aspectes més productius que mantenen l'aparat administratiu i judicial del baró en permanent estat d'alerta. Seguidament veurem la conflictivitat resultant del control de les rendes, sens dubte el primer i principal objectiu de la senyoria i objecte preferent, per tant, de les actuacions d'aquell aparat jurisdiccional. Al tercer punt d'aquest apartat veurem l'univers complex i divers de conflictes al si de les comunitats generalment protagonitzats pels habitants dels senyories. Atacs, bregues, furts, abusos dels oficials o comportaments reprimits que són objecte de sancions en forma de penes corporals o pecuniàries. Farem una ullada als procediments seguits i la diversitat de les formes d'aplicació de les sancions.

El ventall de la casuística és ample i reflecteix les dificultats i patiments, els plors i les alegries d'una població majoritàriament andalusina avesada a satisfer les demandes senyoriales. Entre totes resulta particularment destacable el significatiu nombre de disposicions nascudes al caliu de les disputes territorials.

El territori s'erigeix amb rotunditat com el principal objecte de les bregues i evidencia la seua reconversió com a demarcació fiscal. Cal dividir els termes que delimiten també les opcions de complementar les economies domèstiques.

Una de les fronteres més productives pel que fa a la conflictivitat es, com calia esperar, la ratlla de Castella. Curiosament, el cavaller Enric de Quintavall, primerament batlle de la reina i després procurador de l'Infant, tindrem ocasió de comprovar que esdevingué un vertader especialista a intervenir i resoldre al voltant d'un nombrós seguit de conflictes fronterers i que fou cridat no ja pel seu senyor immediat sinó fins i tot pel mateix rei Jaume II, tal com hem pogut verificar en els registres de la cancelleria reial estudiats.

3.2.1 Els límits de la terra¹¹⁴⁵

Ferran Garcia-Oliver ens recordava en un treball seu ben recent que “el territori és, abans que res, l'àmbit on s'exerceix una jurisdicció i, per tant, on els homes i els béns són susceptibles de ser sotmesos a taxes perfectament codificades i de naturalesa diversa en funció de qui exerceix la titularitat”.¹¹⁴⁶ Amb tota probabilitat, la conflictivitat relacionada amb la fixació dels dominis, la problemàtica necessitat d'erigir mollons i fites arreu d'un territori que no semblava haver-ne requerit fins aleshores, se'ns presenta com una mostra palesa dels profunds canvis que afectaren la població andalusina com a conseqüència de la invasió dels guerrers del nord, catalans i aragonesos. Els feudals que acabaven d'assaltar la seua terra assalten també un model organitzatiu i d'aprofitament dels recursos i tracten d'implantar nous criteris millor disposats a satisfer una fam d'ingressos de dubtosa fiabilitat si havien d'atenir-se a la petitesa de les unitats d'explotació rendística posades al seu abast pel monarca. La idea del rei Jaume I recollida al relat de la seua Crònica d'ajustar els patrons comptables tractava de resoldre un complex procés de colonització que es veié desbordat pel greu diferencial que s'obria entre les expectatives i els expectants del botí. La rebaixa de la grandària d'una jovada que “haurà nom jovada e no ho serà” pretenia fer encaixar aquest desajustament.¹¹⁴⁷

1145 Un enfocament general centrat en la delimitació de la frontera del regne valencià a Enric GUINOT, *Els límits del regne*, cit. També amb moltes referències als conflictes de delimitació dels termes municipals cal veure Francesc TORRES i FAUS, *Evolució del mapa municipal ...*, cit.

1146 Ferran GARCIA-OLIVER, “L'espai transformat. El País Valencià de la colonització feudal”, *Jaume I. Commemoració del VIIIé centenari del naixement de Jaume I*, 2 vol., IEC, Barcelona, 2013, v. 2 p. 537-552, p. 538.

1147 Una breu síntesi al voltant de les senyories valencianes a Antoni FURIÓ i DIEGO, “Senyors i senyories...”, cit.,.

Sembla evident que al si de les aljames no degué resultar acollida amb gaire entusiasme la recepció de la trama implacable que la feudalitat teixia als horts i a la muntanya, als rius i a les séquies, a les oportunitats, al capdavant, de l'“ager” i a les amables complicitats del “saltus”. Les comunitats autòctones es veieren abocades a un conjunt de transformacions com a conseqüència del procés d'implantació d'un model feudal necessitat, com déiem, de posar en marxa una maquinària exactiva desconeguda i potent que amenaçava de desestructurar-la.

Molts dels conflictes derivats dels processos de la conversió dels territoris castrals en baronies feudals feren servir en la seua resolució la tradició de la composició. Els representants de les comunitats veïnes, sovint acompanyades o guiades pels corresponents oficials dels corresponents senyorius, acorden l'amollonament. Hom diria que en lloc de resoldre un conflicte en realitat més aviat estaven creant-lo en dibuixar sobre la memòria col·lectiva una línia que no sembla haver existit mai i que, en endavant, haurà de ser objecte de veneració i que, conseqüentment, esdevindrà també una oportunitat de transgressió. Així, la complexitat del procés “negociador” que mantingueren els feudals amb els autòctons i la diversitat i particularitats dels capítols recollits en les cartes de poblament que se'n derivaren havien de servir, també, per a nodrir les temptacions dels més agosarats. La perspectiva d'una lleu millora de les condicions a què eren sotmesos els andalusins forçats a suportar exaccions severes o la simple conveniència de defugir les garrotades de la jurisdicció esdevingueren estímuls potents de la mobilitat. Sens dubte, els “conills de dos caus” que recollia Ferran García-Oliver tenen alguna cosa a veure amb la qüestió.¹¹⁴⁸

És inevitable. Una font de conflictivitat evident i profusa entre els nostres documents deriva, com era d'esperar, de la configuració dels límits físics de les jurisdiccions. En la nostra zona, l'amollonament dels termes, per exemple, és una

1148 Ferran GARCIA-OLIVER, *La vall de les sis mesquites*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2003, p. 112.

constant que caldria analitzar, fins i tot, en una perspectiva de llarga durada. Tenim notícia de prolongats plets promoguts per les viles de Requena i Setaigües, el més sorollós dels quals s'esdevingué en la primera meitat del segle XVIII.¹¹⁴⁹ Cal tenir en compte a aquests efectes que en la frontera comuna dels respectius termes conflueixen l'habitual competència veïnal d'ambdues comunitats i els també habituals problemes de les fronteres polítiques dels regnes de Castella i Aragó. Les darreres manifestacions les localitzem arran l'assignació al municipi de Torrent d'un tros del terme de Xiva a mitjan segle XIX, precisament en la zona on es troben les restes del despoblat medieval de Perenxisa. La penúltima, potser, seria la segregació de Godelleta respecte del terme comú amb Xiva i la corresponent de les localitats que formen el vell comtat de Bunyol o d'una altra manera la Foia estricta, és a dir, Macastre, làtova i Alboraig disgregats del terme comú amb Bunyol. Setaigües és un cas particular derivat del seu particular estatut fiscal. Aquesta particularitat requeria necessàriament una frontera acuradament fixada.

El rei Alfons el Liberal hagué d'intervindre en març del 1289 per un conflicte entre els homes de Xiva i els de Requena que havien vulnerat una treva anteriorment declarada. La disposició reial evidencia, si més no, l'existència d'alguna controvèrsia important que malauradament no explica tot i que ja vam poder aclarir en haver pogut disposar d'una altra intervenció del rei Jaume II alguns anys després al voltant de la qüestió.¹¹⁵⁰ També hem conegut en un apartat anterior la intervenció del rei Jaume II exigint a Pere Ferrandis (I) en l'any 1292 l'alliberament d'uns ostatics de Requena i d'Utiel retinguts, un per l'alcaid

1149 Julio GRAU ZAHONERO, *Setaygües...*, cit. Veg. sobretot el cap. VI.

1150 ACA, CR, reg. n. 81, f. 47 r., Saragossa, 2 de març del 1289. Es tractava de la penyora imposada per al rescat d'un habitant de Xiva anomenat Arnau de Puigredó que, com hem vist abans, era també alcaid de Xestalgar.

de Bunyol i un altre per musulmà del lloc.¹¹⁵¹ La primavera del 1314 ens ofereix altres tres interessants exemples de les disputes veïnals amb Castella.

A mitjan mes de febrer d'aquell any, el rei Jaume II escriu a D. Juan fill de l'Infant D. Manuel perquè ha tingut notícia que homes de Setaigües han comprat ramat a Iniesta i l'alcaid de dit lloc sense raó aparent els el va segrestar encara que li reclamaren que els el tornés ja que l'havien pagat amb els seus diners i en no haver pogut recuperar-lo denunciaren l'abús dels castellans "*al bayle nuestro de Buyniol*" que decidí prendre una certa quantitat de ramat dels homes de Iniesta. El rei, això no obstant, ha ordenat al seu batlle de Bunyol –el batlle general del regne, pensem- restituir eixe ramat als castellans per tal d'apaivagar la situació i demana ara que ells facen el mateix i tornen els animals retinguts als seus vassalls de Setaigües ja que "*null tiempo non fue vedado que ganado salliesse de Castiella a Aragón i d'Aragón a Castiella*".¹¹⁵²

Una altra activitat que exigeix habitualment desplaçaments és l'apicultura i en lògica conseqüència constituí una font de conflictivitat en aquest àmbit. Per aquelles mateixes dates, el 5 de març del 1314 Jaume II hagué de dirigir-se als *alcalde*, jutge i consell de Requena perquè els musulmans de Bunyol s'havien queixat davant del rei ja que, segons deien, havien encomanat a Sanxo Mizlata, veí de Requena, dins d'aquell terme tenir cura d'una certa quantitat de ruscs que els havien estat cremats i trencats per alguns veïns d'aquella vila castellana.¹¹⁵³

Altrament, per una disposició del rei Jaume II en aquelles mateixes dates tenim constància d'una ampla conflictivitat derivada del mal veïnatge entre les baronies del voltant incloent-hi, de bell nou, els habitants de Requena. El rei escrigué l'1 de març del mateix 1314 a Guiu de Xanesveres, alcaid de Bunyol, perquè protegira els musulmans de Bunyol que li han fet saber que homes de

1151 Veg. la nostra nota n. 860 i el text.

1152 ACA, CR, reg. n. 152, f. 246 v., València, 14 de febrer del 1314.

1153 ACA, CR, reg. n. 152, f. 281 v., València, 5 de març del 1314.

Requena, de Sot, de Xiva i altres entren en terme de Bunyol i molesten i
pertorben als musulmans del lloc.¹¹⁵⁴

1154 ACA, CR, reg. n. 152, f. 281 v. - 282 r. València, 1 de març del 1314.

3.2.1.1 “*Ponendo inibi, ad eternam rei memoriam, fitas seu mollones*”

Ja hem avançat un primer nucli de disputes de delimitació i de conflictes relacionats amb els límits jurisdiccionals amb el cas de la frontera amb Castella a ponent de la baronia de Bunyol. Hem comprovat que activitats econòmiques que exigeixen desplaçaments són, lògicament, proclius o entropessar amb les divisions administratives dibuixades sobre el territori. Certament la ramaderia, inclosa la seua variant, l'apicultura, constitueix una productiva font de disputes. Tindrem ara ocasió de comprovar també que la disponibilitat de les pastures o l'aprofitament de l'aigua i altres activitats que tenen com a escenari el “*saltus*” com ara, la caça o la col·lecta de la grana nodreixen de semblant manera els enfrontaments entre comunitats veïnes. L'impacte de la conquesta, com ha estat ja abundantment constatat, va suscitar importants problemes des dels primers moments de l'ocupació. Tenim un testimoni més.

En una data tan primerenca arran de l'ocupació de la taifa valenciana com era l'any 1248, un document copiat a l'Arxiu del Regne de València provinent dels arxius reials recull una disposició que va cridar la nostra atenció. Es tracta d'un text ben curt, que ja hem referit, adreçat exclusivament a precisar l'àmbit castral d'un dels tres *castra* que havia entregat el rei al cavaller Roderic de Liçana. Es tracta del *castrum* de Montroi que completava el lot que junt amb Bunyol i Macastre havia rebut el *miles* durant el setge de la *madina Balansiya*. Creiem que constitueix una prova més que mostra de quina manera la projecció del poder dels feudals sobre el territori exigeix dibuixar una delimitació que podem intuir imprecisa fins aleshores. Jaume I signava així el 27 de maig d'aquell any una descripció del terme fent servir una toponímia encara fortament arabitzada.¹¹⁵⁵

La primera controvèrsia que recollim s'esdevé de la necessitat de delimitar les fronteres del senyoriu de Xestalgar i en primer lloc la disputa

1155 ARV, CR, reg. n. 611, f. 80 v. - 81 r., València, 27 de maig del 1248.

haguda entre el senyor del lloc d'aleshores, Martín Ruiz de Foces, amb el bisbe de València, Jaspert de Botonac, que era senyor de la veïna Xulella en l'any 1286. El 8 d'abril d'aquell any es produïa l'acord entre les parts que permeté l'amollonament precís dels termes tot fixant la ubicació de les fites amb una descripció minuciosa i cloent el relat amb una curiosa regulació sobre el dret de la caça adreçada a ambdues comunitats veïnes que hauran de compartir un territori que, amb tota probabilitat, havien explotat conjuntament i que, en tot cas, fins aleshores, no hauria requerit d'una delimitació ni molt ni poc acurada.¹¹⁵⁶

La delimitació del territori de Xestalgar i les zones pròximes a les baronies veïnes va resultar, però, molt més conflictiva en relació amb la corresponent de Sot. Com sabem, Jaume II va adquirir Xestalgar de Martín Ruiz de Foces el 30 de juny del 1295 a través de Bernat Colom que actuava com a procurador reial i es veié involucrat en un litigi anterior que romania obert entre els titulars d'ambdós senyoriis pel control d'una zona anomenada Camp de la Pera.¹¹⁵⁷

Encara uns anys després, el 1298, un nou conflicte demana la intervenció del rei. Jaume II ordena al seu procurador en el regne valencià, Jaume de Xèrica, que faça respectar el dret al·legat pels homes de Xestalgar per tal d'assegurar-los en la possessió de la zona anomenada Camp de Fachitierg/Farsitierg mentre es resol la disputa. El *castrum* de Xestalgar havia estat venut un parell d'anys enrere pel monarca al senyor de Xiva, el noble Bernat Guillem d'Entença (I) com ja hem explicat. Primerament havia encomanat un canonge de la seu valenciana perquè s'hi interessés i hi fes les indagacions pertinents. Aquesta comanda permet

1156 CX, doc. n. 6.

1157 La compra de Xestalgar per Jaume II a CX, doc. n. 7. El conflicte pel Camp de la Pera a ACA, CR, reg. n. 101, f. 246 r., València, 9 de juliol del 1295 (TV). Curiosament la descripció del territori que és objecte de la venda al rei res no diu d'aquella zona mentre que el Camp de la Pera apareix com un dels components del senyoriu en la venda feta pel rei a Bernat Guillem d'Entença l'any següent el 20 d'agost del 1296 i en les transmissions successives. Veg. CX, doc. n. 8, *passim*

albirar que el conflicte s'havia desfermat alguns anys abans ja que es presenta com una disputa "*inter Egidium Roderici de Lihorii ex una parte et Martinum Roderici de Focibus ex altera*", és a dir, amb l'anterior senyor de Xestalgar. El territori controvertit era fronterer amb el senyoriu de Gil Roís de Liori, és a dir, el *castrum* de Sot, al nord-oest del de Xestalgar.¹¹⁵⁸ Curiosament ambdues contrades, La Pera i Farsiterg, passaren a formar part dels descriptors toponímics que identifiquen la composició de la baronia de Xestalgar a partir de l'esmentada venda del monarca al cavaller Entença: "*castrum et villam de Xestalgar et Algar et penam de Xestalgar que quondam nominari solebant Penam de Xulella, et turrem et alchaream de Lendenya et campum vocatum de Farsiterg et campum vocatum de La Pera*".¹¹⁵⁹ Encara en febrer del 1322 l'Infant, a requeriment de l'alcaid de Xestalgar, Bernat Tolosà i dels musulmans dels lloc Jaffar Alazarch i Ubequer Abçeyt que intervenien en nom propi seu i de tota l'aljama, designava un jutge de la cúria comtal per tal de resoldre el conflicte suscitat perquè "*Egidius Roderici de Lihori occupavit campos vocatos Farsiterg et Pera que antiquitus vocabatur La Canyada de Benifaziz et occupatos ipsos campos detinet indebite et iniuste*".¹¹⁶⁰

Les divergències amb els habitants de Sot van fer intervindre de bell nou el monarca, ara en relació amb el veïnatge de Setaigües. El 6 de gener del 1314, el rei, va donar ordres al justícia de Setaigües perquè anara immediatament "*die iovis proxime instanti*" davant la cancelleria reial a València per tal de respondre a les queixes que Gil Roís de Liori havia presentat ja que alguns sarraïns seus de

1158 ACA, CR, reg. n. 111, f. 205 v. - 206 r., Barcelona, 18 de maig del 1298. La primera forma del topònim correspon amb la nostra lectura del registre encara que recollim també la segona ja que es tracta d'un lloc recollit en altres documents amb aquesta segona forma com ara al document de venda de Xestalgar al cavaller d'Entença ja citat. Veg. nota anterior.

1159 CX, doc. n. 8. València, 20 d'agost del 1296. El subratllat és nostre.

1160 ACA, CR, reg. n. 367, f. 33 v., València 16 de febrero del 1322.

Sot havien estat retinguts per l'esmentat justícia i s'ha suscitat un contenciós entre ell i l'alcaid de Sot.¹¹⁶¹

El 26 de març del 1314, Jaume II requerí els serveis dels seus alcaids de Bunyol, Guiu de Xanesveres, i el de Madrona, Berenguer de Vilafresser, perquè accedissen personalment a la zona disputada i d'acord amb els testimonis d'homes prudents, amb els privilegis i la documentació existent, procedissen a la divisió dels termes tot posant-hi els mollons escaients.¹¹⁶² Sovint passa que aquests tipus de disputes semblen allargar-se indefinidament i es veuen privades de l'energia necessària per a la seua resolució de manera que, en aquest cas, encara l'Infant Alfons hagué de renovar en el mes de maig del 1316 l'encàrrec i va encomanar de bell nou al mateix Guiu, alcaid de Bunyol, que resolguera definitivament el conflicte entre Bunyol i Sot tot i que havia de cercar la col·laboració amb la comissió enviada pel rei son pare.¹¹⁶³

El 23 de febrer del 1318 l'Infant ordena a Enric de Quintavall que amollone un parell de zones que, pel que sembla, es mostren com a especialment conflictives. Es tracta novament de possessions del senyor de Sot de Xera, Gil Roís de Liori, i es corresponen amb la partida del "Campeylo" (¿Campillo?) en el cas de Xiva i la zona anomenada La Pera a Xestalgar. La col·locació de les fites s'havia de fer d'acord amb la sentència de Guillem de Jàfer, jutge de la cúria del rei i doctor en lleis.¹¹⁶⁴ No havia encara estat aclarida la disputa en febrer del 1322 ja que un nou jutge de la cúria del comte reprengué l'atenció a la disputa "*inter homines universitatis de Xiva ex una parte et Egidium*

1161 ACA, CR, reg. n. 152, f. 176 v. - 177 r., València, 6 de gener del 1314.

1162 ACA, CR, reg. n. 154, f. 40 v., València, 26 de març del 1314.

1163 ACA, CR, reg. n. 404, 17 v., Tarragona, 3 de maig del 1316.

1164 ACA, CR, reg. n. 416, f. 102 r. i v., València, 23 de febrer del 1318. El nom del senyor de Sot figura al text com a "Martinum Egidii del Hori" pensem que per error l'escrivà en lloc del conegut Gil Roís de Liori.

Roderici de Lihori ex altera super loco seu terminis del Campello de Façiterç quem homines dicte universitatis aserunt esse de termino de Xiva".¹¹⁶⁵

Amb seguretat el conflicte no va quedar encara resolt ja que vuit anys després, el 22 d'octubre de l'any 1322, l'Infant demana al seu conseller Gil Martinis d'Entença i a Guillem de Manresa, ara identificat com a ciutadà de València, encara que fou conseller de l'Infant i procurador seu a Xiva i Bunyol, que dividisquen i amollonen els termes de Setaigües i Bunyol front al terme de Sot que era senyoriu, com sabem, de l'esmentat Gil Roís de Liori.¹¹⁶⁶

El 23 de març del 1325, el comte escriu, de bell nou, a Gil Martinis d'Entença i Guillem de Manresa als qui havia encomanat ara que amollonaren la frontera dels termes de Xiva i Sot com a conseqüència de la sentència produïda pel conflicte que mantenien pels termes i els emprius. En aquesta ocasió ha sabut pel seus homes de la universitat de Xiva "*quod vos predicta non curastis ducere ad affectum*" per això ordena ara que "*ad locum predictum personaliter accedendo terminos, mollones sive fitas ad designationem terminorum castri et loci predictorum ponatis*" d'acord amb la sentència. Ordena expressament a Guillem de Manresa que defenga els seus homes de Xiva en la possessió que els siga adjudicada sense permetre abusos.¹¹⁶⁷

Definitivament, la frontera nord dels senyorius del comte front a les possessions de Gil Roís de Liori, és a dir, l'actual Sot de Xera, estava donant molts maldecaps i calia prendre mesures més contundents. Els anteriors comissionats, Entença i Manresa, que havien rellevat d'altres anteriors, no semblaven encara capaços de resoldre les tensions i els mollons encara esperaven una destinació tranquil·la i permanent ballant una dansa perillosa que podia fer esclatar enfrontaments molt arriscats. Un darrer intent per concloure les disputes va provocar una nova ordre del baró adreçada novament a ambdós cavallers, Gil

1165 ACA, CR, reg. n. 367, f. 33 v. – 34 r., València, 25 de febrer del 1322.

1166 ACA, CR, reg. n. 372, f. 13 v., València, 22 d'octubre del 1322.

1167 ACA, CR, reg. n. 408, f. 55 v., València, 23 de març del 1325.

Martinis d'Entença i Guillem de Manresa signada el 10 d'abril del 1325. El text conté, com si estiguera fent-los-en retret, la còpia sencera de la comunicació registrada tres anys enrere i que adés hem esmentat i proposa amb un caire certament resolutiu una fórmula interessant. Imposa el comte a la parella de mals componedors la presència d'un tercer que resoldrà definitivament.¹¹⁶⁸

En juny del 1323, l'Infant Alfons va encomanar al nou procurador nomenat per la Infanta Teresa, Guillem de Manresa, i al seu predecessor en el càrrec, l'inevitable Enric de Quintavall, que amollonen i dividisquen els termes de Xiva i Xestalgar pels conflictes que s'hi han suscitat.¹¹⁶⁹ En les mateixes dates i amb els mateixos protagonistes, ara entre els termes de Bunyol i Xiva, tenim notícia de disputes frontereres i els confins que compartien hagueren de ser amollonats i dividits, després de múltiples controvèrsies. La tasca fou encomanada per l'Infant Alfons als esmentats cavallers.¹¹⁷⁰ Com podem comprovar es tracta d'una de les escasses notícies de conflictivitat de termes a l'interior de les seues senyories. En aquest punt ens cal únicament afegir un parell d'observacions. Acabem de dir que s'havien produït diverses controvèrsies anteriors entre Xiva i Bunyol, doncs bé, els mateixos contendents són també els protagonistes d'una disputa registrada si més no al cap d'any del 1316 ja que en aquella data l'Infant va fer una donació d'una jovada de terra a un andalusí de Xiva, probablement l'alamí de la localitat, en un lloc que ell havia de triar sense perjudicar a ningú "en lo terme de què és qüestió entre Bunyol e Xiva".¹¹⁷¹ I, per

1168 ACA, CR, reg. n. 373, f. 124 r. i v., València, 10 d'abril del 1325.

1169 ACA, CR, reg. n. 389, f. 39 r., Port Fangós, 27 de maig del 1323.

1170 ACA, CR, reg. n. 389, f. 38 v., Port Fangós, 27 de maig del 1323. Cal fer notar que aquest document i l'anterior registren en l'original una datació crònica imposible "VI nones iunii" que hem reinterpretat com a "VI kalendas iunii" per comparació amb els documents propers.

1171 ACA, CR, reg. n. 382, f. 86 v., Alcolea de Cinca, 31 de desembre del 1316. La lectura de la nisba de Mahomet Abenxanell o Abinçanell i dels topònims entre claudàtors és prou complicada tot i que les restitucions que atribuïm al text les creiem fiables per a poder

una altra banda, hem localitzat una petita anotació que encapçala un dels fulls del registre 289 de la Reina on podem llegir concisament “*Fuit mandatum Poncio de Solerio quod accedat personaliter ad loca de Buynol et de Macasta et quod dividat terminos et aquam cuiusdam fontis que est ibi. Datum Valencie, nonas februarii*”. Pels documents propers sabem que degué ser emesa l’ordre en l’any 1308 i, com veiem, la disputa es concentra al voltant de l’aprofitament de les aigües d’una font: un dels temes més conflictius.¹¹⁷²

La casualitat de la nostra recerca ens ha permés comptar amb algunes altres mostres del que caldria considerar com una mena d’especialització que podem atribuir al militar Enric de Quintavall que, a banda de la seua reiteració en els afers dels senyorius que estudiem en raó del seu ofici de procurador senyorial, el veiem intervenir en altres conflictes de terme com ara la comanda que rebé del rei Jaume II perquè procedira a la divisió dels termes de Castellnou i Almedíxer en la Serra d’Espadà (Alt Millars) en maig del 1313.¹¹⁷³ Novament, en febrer del 1314, el trobem ara encomanat de dividir els termes de Llutxent i Xàtiva per encàrrec reial.¹¹⁷⁴ En aquelles mateixes dates rep un nou encàrrec per tal d’intervindre en un altre litigi que afecta els llocs d’Albalat dels Tarongers, propietat de Pere Boïl i el de Beselga pertanyent a Berenguer de Llòria.¹¹⁷⁵ De bell nou trobem el cavaller Quintavall ara junt el batlle general del regne, Bernat d’Esplugues, encomanats per Jaume II de resoldre “*super divisione terminorum amarialium de Muroveteri, de Almanara et de Xilses*”.¹¹⁷⁶ Anys més tard va ser

oferir-les.

1172 ACA, CR, reg. n. 289, f. 43 v., València, 5 de febrer del 1308.

1173 ACA, CR, reg. n. 151, f. 242 v., Barcelona, 14 de maig del 1313.

1174 ACA, CR, reg. n. 152, f. 285 v. - 286 r., València, 1 de març del 1314.

1175 ACA, CR, reg. n. 152, f. 296 v. - 297 r., València, 10 de març del 1314. L’estat del suport, molt deteriorat, no ens permet llegir clarament el lloc del cavaller de Llòria tot i que hem pogut identificar “Bes [...] ga”. El lloc de Pere Boïl s’hi escrigué “Albalato”.

1176 ACA, CR, reg. n. 154, f. 117 v., València, 5 de juliol del 1314.

encomanat pel monarca per portar a cap la divisió dels termes de Senarques i Moia i també per efectuar la divisió de l'herència de Jaume de Xèrica a instància de la vídua Beatriu de Llòria i que afecta als fills comuns. En aquest darrer cas, l'elecció de Quintavall, identificat com a conseller reial, es justifica per la consideració que fa el monarca en atribuir-li la condició de "*aliquam idoneam personam*" i haurà d'actuar sobre "*bona mobilia e se movencia que non sunt divisa*".¹¹⁷⁷

Si repassem la frontera sud de les baronies, ensopeguem amb un altre conflicte de divisió de termes que s'esdevingué, aquest amb una durada considerable, entre les aljames de Bunyol i Macastre front a la de Dosaigües. La primera notícia que tenim és de l'any 1307 en temps de l'administració del senyoriu en mans de la reina Blanca. El dia 7 d'abril d'aquell any, la dama ordena al seu procurador, Pons de Soler, que accedisca personalment als tres llocs on "*sit controversia super terminis eorum locorum*" i que "*habita plenaria certitudine de ipsis per instrumenta et alia documenta, ipsa termina dividat prout fuerit faciendum*".¹¹⁷⁸

Pel que sembla, les diferències s'hagueren d'estendre bastants anys ja que per un document molt posterior tenim notícia que s'havia produït una nova sentència, si més no, entre les aljames de Macastre i la de Dosaigües en una data que desconeixem i que segons mostren referències internes del text comptà amb la intervenció de l'irremeiable Quintavall. Deduïm així que cal cercar en el temps dels serveis prestats pel cavaller a la reina Blanca o al seu fill l'Infant Alfons i concretament entre gener del 1308 i febrer del 1322. La notícia prové d'una de les indagacions prèvies que sustenten i legitimen aquesta altra sentència que Alfons, ara ja cenyint la corona, confirmà el 22 de febrer del 1335. D'aquesta

1177 ACA, CR, reg. n. 180, f. 155., Barcelona 5 d'octubre del 1323. Citat per M. Mercé COSTA i PARETAS a *La casa de Xèrica* ..., cit., doc. n. 66. El document relatiu a l'herència de Jaume de Xèrica és a ACA, CR, reg. n. 190, f. 31 r. i v., Barcelona, 30 de març del 1327. Publicat, ibidem, doc. n. 83.

1178 ACA, CR, reg. n. 289, f. 4 v., Montblanc, 7 d'abril del 1307.

manera llegim entre les motivacions que encapçalen el veredictes “Vista una sentència donada entre les aljames dels moros de Dues Aygües e de Macasta produyta per la universitat de Bunyol, vist tot ço...”. Unes línies més avall el text torna a al·ludir a una sentència anterior “e d’aquí avant entró aquell loch que donà sentència Enrigo de Quintavall”. Cal recordar ací que les referències a les aljames de Bunyol i Macastre les hem d’entendre de manera conjunta ja que el terme castral de Macastre estava comprés en el terme de la baronia que sempre es descriu amb el corònim de Bunyol. Remarquem que l’actual terme de Bunyol no té frontera amb Dosaigües i sí el de Macastre.

D’aquest darrer reviscolament del conflicte, se n’ha fet càrrec el jutge Pelegrí de Montagut, que ha estat comissionat pel monarca i relata detalladament el recorregut de la frontera que s’obliguen a respectar ambdues comunitats en litigi: Bunyol i Dosaigües. Hi fou assessorat pel “savi en dret” Pere Berenguer i produïren la sentència el dia “diyous que era comptat *undecimo kalendis Ianuarii, anno Domini millessimo trecentessimo trigessimo quarto*, presents les dites parts”, és a dir, el 22 de desembre del 1334.¹¹⁷⁹

Mirant cap a llevant, també trobem una generosa font de conflictes de delimitació dels termes que fou, indubtablement, el representat per l’enfrontament entre els habitants dels territoris de Xiva i de Xest, la vella Xestalcamp. La frontera amb el senyoriu de Torís també va produir reclamacions i resolucions sobre la matèria. Comencem ara pel final.

El primer document que presentem, localitzat a l’arxiu històric de la Seu de Xàtiva, és una sentència del rei Jaume II que assenyala els límits entre les baronies de Xiva i Xest i fou produïda el 7 de gener de l’any 1318. Les parts, és a dir, els comtes d’Urgell Teresa i Alfons, senyors de Xiva, d’una banda i d’una altra el cavaller Ximén Peris d’Arenós, baró de Xest/Xestalcamp, compten amb la

1179 ACA, CR, reg. n. 488, f. 92 r. al 93 v., La sentència produïda en la data que hem reproduït es troba inserida en la confirmació reial amb data: València, 21 de febrer del 1335.

presència física del monarca de manera que *“voluerunt et concesserunt expresse [quod] dominus rex, qui ibi erat personaliter, pro divisiones terminorum dictorum castrorum facienda posset [e...]os fines suo arbitrio limitare”*.

Tot el relat és presidit pel problema que hi subjau, l'aprofitament de les aigües, i després de fer una descripció ben minuciosa amb tot de referències toponímiques, la major part de les quals són ben reconeixibles actualment i que mostren la perdurabilitat de la delimitació, hi afegeix una disposició especial al voltant de l'ús d'unes aigües que naixen dins del terme de Xiva que aboquen cap a Xest i que els habitants d'aquest darrer lloc han de poder aprofitar.¹¹⁸⁰ El text ens ha permès, també, d'acostar-nos a la localització d'un mas del qual teníem notícia per altres documents, el Mas del Castellar. Es tracta precisament d'una de les resolucions referides expressament a la utilització dels cabals dels aqüífers on s'explica *“quod fons qui vocatur de Xestelcamp prope El Castellar qui remanet infra terminos de Xiva iuxta presentem divisionem remaneat et sit imperpetuum pro ademprivio et usu dicti nobilis, Eximeni Petri, et hominum suorum de Xestelcamp, absque impedimento et contradiccione domini de Xiva et hominum suorum, et nichilominus quod homines de Xiva habeant usum et ademprivium de fontis, tam pro ganatis suis quam extraneis, non inmutando alvenu sive decursum aque predicte fontis in fraudem vel periudicium castri de Xestelcamp”*.

1181

1180 Curiosament la zona és hui coneguda a Xiva com a “Aguas Perdidas” o “Alto del Agua Perdida”.

1181 AHCX, Pergaminos s. XIV, n. 201 i 202. (“[in] regali”) València, 7 de gener del 1318. La còpia feta en març del 1379 de la sentència la va localitzar a l'AHCX el seu arxiver d'aleshores (1999), el professor de la UV, Vicent Pons Alós i nosaltres la vam transcriure. La comprensió i reconeixement toponímic, però, del recorregut de la delimitació no hauria estat possible sense els consells i les ajudes de Francesc Pérez Calabuig, agent forestal de Xiva. Forma part de l'inventari que vam publicar en l'article “El fondo Chestre...”, cit. en què vam deixar de corregir l'any de l'encarnació i vam atribuir la sentència al 1317. El pergamí no permet una lectura clara de la data tòpica encara que sabem que fou

Com ara comprovarem, la baralla venia, tanmateix, de ben lluny entre el senyor de Xest, Ximén Peris d'Arenós i el tutor de Teresa d'Entença l'hereva de la baronia de Xiva. Un rebrot recent del conflicte el trobem el 18 de desembre del 1313 i comprovem que les observacions d'un irritat Jaume II han de fer tremolar les orelles de l'alcaid de Xestalcamp a qui acusa amb contundència de ser partícip de l'aldarull protagonitzat per un nombre indeterminat de "*sarraceni dicti loci*" que actuaven "*de mandato seu assensu vestri*". Els de Xest havien atacat uns pastors de Xiva i Mançanera. El d'aquesta darrera localitat es dirigia cap a Xiva per certes parts disputades del terme l'ús de les quals havien excitat les ires dels veïns de Xest decidits a impedir que transitaren "*per quosdam terminos de quibus questio ventilatur*". Comprovem així que la delimitació dels termes era objecte de disputa ja en aquells anys. Els pastors agredits eren tots vassalls de Teresa d'Entença i el rei els havia de protegir amb energia. Una energia reviscolada per la magnitud de la malifeta i que remogué el cor d'un monarca que s'havia compromés per la protecció especial que havia atorgat als béns de Teresa, hereva d'ambdues senyories de son pare Gombau d'Entença, Mançanera i Xiva i ja compromesa amb el seu fill segon, l'Infant Alfons.¹¹⁸²

Aquest conflicte documentat en desembre del 1313 prové encara d'alguns anys enrere com ara veurem. La documentació de la cancelleria de l'Arxiu Reial ens ha permés de comprovar l'existència de la disputa, si més no, des de l'any 1312. A principi d'aquell any, el 27 de gener, el rei Jaume II havia escrit al vicegerent de la procuració al regne de València que aleshores ostentava el seu fill primogènit, Jaume. Li va donar ordres per tal que s'interessés per l'incompliment d'una sentència sobre les disputes hagudes entre ambdós territoris produïda ja amb una certa anterioritat que a hores d'ara desconeixem

promulgada la sentència "*in regali Valencie*" per la confirmació que d'aquesta resolució va fer la Infanta Teresa, comtessa d'Urgell, continguda en un altre pergami conservat a l'ARV i datat el 8 de juny del mateix 1318 (ARV, Pergamins reials, n. 139). Veg. la nostra nota n. 267.

1182 ACA, CR, reg. n. 152, f. 163 r. València, 18 de desembre del 1313.

encara que podem acostar als temps en què Gombau era viu, és a dir, abans del 1310.¹¹⁸³

Efectivament, una ordre de Jaume II, de València estant, emesa el 18 d'abril del 1314 ens remet als temps en què encara vivia Gombau d'Entença en referir l'origen i evolució de la disputa. En aquest cas, el rei Jaume II s'havia adreçat als seus estimats Pere de Boïl, mestre racional, i a Guillem de Jàfer i Jaume d'Arters, jutges de la cúria reial, en relació amb el litigi que havien mantingut els difunts Gombau d'Entença i Ximén Peris d'Arenós sobre els límits de Xiva i Xestalcamp i que encara aleshores mantenien els seus hereus i les universitats dels llocs. Finalment, Pere d'Aibar, tutor de Teresa d'Entença, i els homes de Xiva d'una part i Ximén Peris, fill d'un altre Ximén Peris que havia mort, i els seus homes de Xestalcamp d'una altra han convingut que els jutges nomenats pel rei procedisquen a dividir i posar mollons entre ambdós termes citats. Els jutges, com especifica el document, haurien d'accedir-hi personalment i comptar amb els testimonis d'homes prudents i els documents que al·legaren les parts per tal de resoldre el conflicte en presència de Pere de Boïl. Si l'acord no arribava es va preveure la intervenció d'un tercer jutge que decidiria junt amb el racional.¹¹⁸⁴

Encara el primer de maig següent, només un parell de setmanes després d'haver produït el document anterior, el monarca hagué d'insistir en la immediata resolució del conflicte ja que havia sabut per Ximén Peris que Pere d'Aibar, el tutor de la Infanta Teresa, no estava d'acord amb el procediment previst per tal de resoldre la divisió dels termes per la qual cosa s'havia ajornat novament la solució. Les ordres del rei són ara contundents de manera que els jutges haurien de dictaminar la corresponent resolució en absència de l'esmentat Pere d'Aibar i més endavant procedirien junt amb ell a senyalitzar la divisió.¹¹⁸⁵ El

1183 ACA, CR, reg. n. 149, f. 52 r., Calataiud, 27 de gener del 1312.

1184 ACA, CR, reg. n. 154, f. 61 v., València, 18 d'abril del 1314.

1185 ACA, CR, reg. n. 154, f. 69 r., València, 30 d'abril del 1314.

pronunciament aquell del 1318 que havia comptat amb la presència personal del rei sembla que va deixar una mica de pau entre les comunitats veïnes. L'Infant ordenava pagar al notari de València, Joan de Miralles, 200 s. v. pel salari de la sentència i les escriptures de la divisió feta entre Ximén Peris i l'Infant. Era ja el 27 de febrer del 1318.¹¹⁸⁶ Un parell de dies abans ordenà també al seu dispenser Francesc de Ferriol que pagués 300 s. al jutge de la cúria reial (*"iudici curie domini regis"*) Guillem de Jàfer *"pro salario"* per haver actuat en la determinació de la divisió dels termes de Xiva i Xest (homes de Ximén Peris d'Andilla o d'Arenós) i també per la investigació feta contra l'alamí de Xiva i altres musulmans del mateix lloc.¹¹⁸⁷

El veïnatge amb Torís també va produir alguns episodis controvertits. El 5 de novembre del 1322 un altra ordre dirigida per l'Infant al seu procurador en les baronies de Xiva i Bunyol, Guillem de Manresa, i a Martí Gil de Peralta *"vicino Chive"*, els encomana perquè s'encarreguen de l'amollonament: *"dividatis et mollones et fitas ad perpetuam rei memoriam ibidem ponendi"* dels territoris dels *"heredes Bernardi Columbi, civis Valencie, quondam"* que tenen *"de termini loci sui de Turis"* que són objecte de molèsties per part del camperols de la Foia de Bunyol.¹¹⁸⁸ La conflictivitat amb el senyor de Torís va començar en la documentació que hem estudiat el 29 de maig del 1314 quan el rei Jaume II

1186 ACA, CR, reg. n. 418, f. 36 v., València, 27 de febrer del 1318.

1187 ACA, CR, reg. n. 418, f. 37 r., València, 25 de febrer del 1318, Un nou doc. al mateix full ordena al dispenser que del diners de la cúria comtal o de les rendes del llocs seus al regne de València pague a Guillem de Jàfer *"legum doctori et iudici curie domini regis"* 200 s. pel salari de la partició del terme de Xiva pel conflicte hagut entre l'Infant i el noble Ximén Peris d'Andilla. Sembla repetir l'anterior per error encara que l'explicació més raonable que podem plantejar és que l'anterior ordenava el pagament per les indagacions contra l'alamí de Xiva i s'hi havia colat un paràgraf relatiu al treball de divisió dels termes que seria resolt en el segon document. L'ús de la fórmula *ut supra* reforça la idea que els dos documents anaven a copiar-se conjuntament.

1188 ACA, CR, reg. n. 371, f. 189 v., València, 5 de novembre del 1322. L'ací descrit com a "ciudadà de Chiva" Martí Gil sabem per altres documents que n'era l'escrivà.

hagué de dirigir-se a Bernat de Cruïlles, lloctinent del procurador al regne de València, l'Infant Jaume, perquè resolgués les disputes dels homes de Torís amb els del seu voltant. El text recull el seguit de llocs que requerien de la senyalització de les fronteres i el corresponent amollonament: *“Alcortixelles, Gadaylla, Xiva, Bunyol, Amacasta, Alborach, Dues Aygües, Montroy, Montserrat super terminis locorum premissorum”*.¹¹⁸⁹ Pocs anys després, a mitjan mes d'abril del 1318 les aljames de la Foia de Bunyol s'hagueren de dirigir a l'Infant per a queixar-se dels seus veïns de Torís. El comte Alfons escrigué al seu batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou, perquè havia sabut per la carta dels seus vassalls que els *“moros d'En Bernat Colom entren en nostra terra per cullir la grana”*.¹¹⁹⁰

Encara tres documents més del 1322 recullen certs enfrontaments que mantenen amb el senyor de Torís els andalusins de Macastre per causa d'una heretat que suposem fronterera. Bernat Colom *“cuius est loco de Toriç intendat agere s[...] litigium movere contra sarracenos loci nostri de Macastre”* de manera que l'Infant Alfons s'ha de dirigir al seu procurador als honors de Xiva i Bunyol, Guillem de Manresa, perquè asseure els seus súbdits mentre es produeix una sentència *“ad ipsam decidendam questionem”* encomanada a Pere de Queralt. També escriu a Pons de Soler i a Pere de Queralt, el seu vicegerent en la procuració del regne en relació amb aquesta disputa *“super quadam hereditate in terminis de Serra et de Toriç situata”* urgint una solució definitiva. En defensa seua els andalusins de Macastre al·legaren que l'heretat en litigi contribuïa junt amb els habitants del seu terme.¹¹⁹¹ La relació especial que mantenia el senyor

1189 ACA, CR, reg. n. 154, f. 111 v., València, 29 de maig del 1314. Reproduïm la toponímia literal encara que prou reconeixible.

1190 ACA, CR, reg. n. 405, f. 9 r. i v., Castelló de Farfanya, 18 d'abril del 1318.

1191 Es tracta tres documents ressenyats en ACA, CR, reg. n. 371, f. 10 r. i v. i datats en Osca, 17 de juliol del 1322. La lectura és molt complicada per l'estat del suport encara que podem llegir el nom del senyor de *“Thoriç”* anomenat Clemente en un document i *“Colometus”* en altres dos tot i que creiem que es tracta d'interpretacions del cognomen que deuen referir-se al Bernat Colom que coneixem. Bernat Colom havia estat nomenat

de Torís amb la corona obligava a repartir les indicacions protectores en un difícil equilibri amenaçat per la dura competència dels obligadament mals veïns barallats pel control dels recursos i ofegats per les exaccions demanades pels bons amics feudals. En l'any 1325 Bernat Colom havia mort perquè és el seu fill Pere qui era reconegut per l'Infant com a domèstic seu. L'1 de maig d'aquell any, el senyor de Bunyol, el comte Alfons, es va dirigir als alcaïds, batlles i universitats

batlle del rei als territoris de la Múrcia conquerida en maig del 1296 i es va fer amb el senyoriu de Torís. L'adquisició havia estat feta per compra al senyor de Bunyol, Pere Ferrandis (I). Aquest senyoriu havia constituït el dot matrimonial de la primera esposa de Pere Ferrandis, Teresa, filla de Gombau d'Entença, com ja sabem. Maria Teresa Ferrer i Mallol, en un treball seu sobre "La batllia general de la part del regne de València dellà Xixona", identifica aquest sobrenom de "Colomet" amb Bernat Colom (Maria Teresa FERRER I MALLOL, "La batllia general...", cit., veg. p. 280). El senyor de Torís s'identifica en els nostres documents també com a senyor d'un altre lloc el nom del qual apareix reduït per una abreviatura que només podem desenvolupar i interpretar com a "Serra", un lloc proper que correspon amb la zona coneguda a hores d'ara com "El Castellet" on hi va haver un nucli poblat medieval que fou abandonat posteriorment i no massa allunyat dels territoris de la Foia de Bunyol. Serra apareix esmentat també entre els llocs pertanyents a la demarcació fixada per a l'arrendament del tall del drap de l'any 1404 junt amb Xiva, Bunyol, Macastre, Setaigües, Torís... (veg. Maria R. MUÑOZ POMER, *Orígenes de la Generalitat Valenciana*, Generalitat Valenciana, València, 1987, p. 297). Bernat Colom actuà també com a procurador del rei Jaume II en l'adquisició del senyoriu de Xestalgar el 1295 i signà com a testimoni de la immediata venda a Bernat Guillem d'Entença feta pel mateix monarca. Veg. CX, p. 56 i doc. n. 7 i n. 8. L'aspecte de diminutiu del nom "Colometus" fa pensar que es tracta d'un fill del Bernat Colom de qui parla Maria T. Ferrer i Mallol, ja que creiem que hauria mort en una data imprecisa anterior al 5 de novembre del mateix 1322 segons mostra el doc. ressenyat en la nostra nota n. 1188. Per una altra banda, al llibre *Turís. Geografia, Història, Art*, cit., a la p. 148 i dins del capítol 4 titulat "L'època medieval" escrit per E. Cruselles, E. Dïes, Juan V. García Marsilla i Antoni Aura, es diu que Bernat Colom va testar el 1318 i que probablement va morir a principi de la dècada següent i va deixar com a hereu seu un fill anomenat Pere que curiosament tingué una filla dita Colometa que en l'any 1342 vengué el lloc de Serra i l'alqueria de Fondos a Felip Boil.

de Xiva, Bunyol i Macastre i a les respectives aljames tot ordenant-los que protegissen i respectassen el senyor de Torís i els habitants de la seua baronia.¹¹⁹²

Encara tenim notícia també de problemes amb la frontera amb Torrent. Va ser la Infanta qui a mitjan agost del 1327 ordenava a Bernat de Pera, administrador general seu, que investigués sobre certes controvèrsies pels termes de Xiva i Torrent. Li encomana que hi vaja personalment i, *“vocatis evocandis et viso seu recognito tenore quorundam instrumentorum inter predecessores vestros, seu alcaydos eorum et dominos dicti loci de Torrente”* procedisca a aclarir la frontera preservant els drets dels seus vassalls de Xiva.¹¹⁹³

Dos anys després, el rei Alfons hagué d'intervenir en relació amb certa nova controvèrsia per alguns mollons del terme de Xiva, inclosa Perenxisa i "Godella", precisió que ens fa pensar que el litigi estava novament relacionat amb la senyoria veïna de Torrent. El document s'adreça al frare Guillem Jornet, confessor del rei, a Guillem Serrà, conseller reial i batlle general del regne i a Guillem de Manresa, antic procurador de les baronies de Xiva i Bunyol identificat ara simplement com a *“civi Valencie”* i els encomana que col·laboren amb els jurats i els prohoms de la ciutat per tal de determinar la delimitació de la frontera comuna amb les possessions de la seua estimada Teresa d'Entença que havia mort feia poc menys de dos anys. Hauran de posar els tres personatges nomenats pel rei a disposició dels representants de la ciutat de València *“instrumentis empcionum seu proprietatum locorum de Xiva, de Perenxisa et de Godella”* i els demana també que *“prestetis auxilium et favorem que possint producere testes cristianos et sarracenos eorum locorum et terminorum ipsorum”* que tinguen coneixement *“super facto mollonis del Murtar qui alia vocatur*

1192 ACA, CR, reg. n. 391, f. 46 v., València, 1 de maig del 1325.

1193 ACA, CR, reg. n. 427 (2), f. 30 v., Aliaga, 16 d'agost del 1327.

Curiacaçim et in aliis mollonibus". El monarca s'havia compromés de resoldre la disputa en les Corts que estava celebrant en la ciutat de València.¹¹⁹⁴

1194 ACA, CR, reg. n. 480, f. 71 i 72., València, 24 d'octubre del 1329.

3.2.1.2 Fronteres per fugir. Fronteres per acollir

La fragmentació del territori sobre el qual es projecta el poder baronial comportava també una nova consideració per als desplaçaments i la residència que afectarà el conjunt de la població, tant als nouvinguts com als indígenes, tot i que la innovació commogué de manera especial, la població autòctona andalusina. Els nous límits de la terra imposats pels feudals propiciaren ara noves oportunitats per a fugir o cercar refugi aprofitant o menystenint les alternatives jurisdiccionals i les maquinàries exactives al seu abast. Els documents estudiats ens ofereixen algunes mostres de la pràctica posada en funcionament pels habitants dels territoris demarcats que per raons semblants en fugen o s'hi arreceren.

Recordem d'antuvi que la llibertat de moviments de què, en general, gaudia la població autòctona fou, habitualment, protegida i garantida pels monarques a desgrat d'uns barons temerosos de la pèrdua de vassalls i, conseqüentment, de rendes. Certament la cerca de millores en la condició fiscal o el simple temor a persecucions i venjances afectaven també els llocs de reialenc que conservaren una població andalusina que hagué d'avesar-se a cercar unes oportunitats trencant les noves fronteres. D'aquesta manera, com mostrava M. T. Ferrer i Mallol, fins a mitjan segle XIV, els senyors de musulmans únicament podien al·legar per tal d'oposar-s'hi l'incompliment dels possibles compromisos de permanència, l'existència de restriccions respecte dels béns que deixaven, que havien de vendre o que podien emportar-se o la inadequada resolució del vincle vassallàtic. De semblant manera els compromisos tributaris o els deutes de qualsevol naturalesa constituïen seriosos entrebancs que dificultaven els canvis de residència.¹¹⁹⁵

1195 M. Teresa FERRER i MALLOL, *Els sarraïns de la corona ...*, cit., p. 119-135.

Tractarem ací amb la conflictivitat derivada del fet de la mobilitat en sentit ampli. Com podem comprovar els efectes de la territorialitat de la jurisdicció no només afectava als musulmans.

Havien passat només dos anys mal comptats des del casament dels joves comtes d'Urgell i des que governaven les senyories de Bunyol i Xiva quan ens els trobem acollint un fugitiu de la jurisdicció reial de qui ja hem parlat. El 13 d'octubre del 1316, d'Alcolea estant, l'Infant Alfons escrigué a Guillem Serrà "alcayt e batle de Chiva" ordenant-li que acollís a Xiva Pere Martí, un blanquer de la ciutat de València, que "sie exyliat... que no gos ésser ni estar en la terra del senyor rey". El desig de l'Infant era que "dit Pere Martí e tot ço del seu acuyllats en lo dit loch de Chiva e encara·l defenats el e tot ço del seu en ço del nostre contra tothom qui mal ni dan li volgués fer, el emperò estar apareyllat de fer dret en poder nostre a tothom qui clams hagués d'el".¹¹⁹⁶

Els territoris dels comtes van acollir també un servidor "*de domo nostra*" Alfons Martí de Morera i "*quosdam valitores suos*" en abril del 1318, tal com registren les ordres rebudes pel procurador en el sentit que "*permitatis stare, intrare et exire per omnia loca terre nostre dicti regni salve et secure*". Mentre es troben dins dels termes dels llocs del comte haurà de defensar-los comprometent també la resta d'oficials i els súbdits.¹¹⁹⁷

Hem vist el vessant acollidor de les fronteres baronials, fronteres que obrin també les portes per a fugir de la persecució. Així, anys després, en novembre del 1322, l'Infant s'adreçava al "*gerenti vices nostras*" de la procuració general al regne valencià, és a dir, del mateix comte Alfons i que representa el poder reial. En algunes ocasions la iniciativa del comte s'ha de dirigir a altres àmbits jurisdiccionalmentals per tal de protegir interessos propis, com veiem. En aquelles dates, Arnau i Martí Torner havien estat capturats en els encontorns de Bunyol -"*vicine de Bunyol capti fuerunt*"- per causa d'un afer que ens és

1196 ACA, CR, reg. n. 404, f. 53 r., Alcolea, 13 d'octubre del 1316.

1197 ACA, CR, reg. n. 382, f. 119 v., Castelló de Farfanya, 19 d'abril del 1318.

desconegut. Els germans Torner, tanmateix, havien estat empresonats i alliberats sota promesa i havien fugit cap a Xelva per escapar de la jurisdicció del comte que reclama del seu oficial en la procuradoria dels regne que siga donada ordre a l'alcaid de Xelva perquè entregue immediatament els fugitius a l'alcaid de Bunyol.¹¹⁹⁸

Un exemple dels entrebancs que afectaven els vassalls disposats a canviar de residència enfrontà el senyor de Bunyol i la senyora de Pedralba. El 16 de febrer del 1320, el comte Alfons no s'estigué d'acollir i protegir Abdalà Exerqui i Abdalà Alhatanei al si de la seua senyoria de Bunyol. Ambdós camperols procedien de Pedralba i havien rebut per part de Sibília, la senyora d'aquell lloc, el tracte esperat que correspon al fugitiu de manera que els seus béns van ser emparats i venuts i encara hagueren de patir, a ulls de l'Infant, "*quantitates poene ab ipso irracionaliter exigendo et alia multiplices iniurias, gravamina sive dampna nec non Abdalla Alhatanei cognato sarraceni predicti, nunc vicini dicti loci nostri de Bunyol, ex simili causa dicta Sibilia dicitur plura gravamina intulasse*".

El punt de vista de l'Infant és, però, ben diferent i estima, per contra, que les mesures preses per la titular de Pedralba havien estat produïdes "*nulla causa precedente legitima*". Seguidament, menystenint la gravetat de la transgressió comesa pels súbdits de Na Sibília, els justifica minimitzant l'incident fent notar que havia estat una venjança ja que l'únic retret que els podia fer era "[...] *quod eo quia ipsum nostrum se fecit vassallum suumque transtulit domicilium ad castrum nostrum predictum de Bunyol*", ordena a Pere de Queralt, el seu vicegerent en la procuració del regne que pretegisca els nouvinguts "*non permitendo eis, ad forum seu racionem iniuriam aliquam, interrogari*". Simultàniament escrigué al seu procurador als honors de Bunyol i Xiva advertint-lo de les ordres donades en la missiva anterior per tal que "*Abdalla Exeriqui et eius cognato Abdalla Alhatanei, sarracenis nostris de Bunyol, exhibant iusticiam*

1198 ACA, CR, reg. n. 371, f. 230 r. i v. La datació és il·legible però els documents que el precedeixen i el segueixen contenen idèntica datació: València, 15 de novembre del 1322.

super querelis quas idem sarraceni habent contra Sibiliam, dominam de Pedralva, vel alium quamlibet et non permitat eos, contra iusticiam, agravari". Quintavall, el procurador, rep ara la comanda de l'Infant perquè "*serenando in iure sarracenos ipsos instetis quantum decus fuerit ut eidem de predictis querelis iusticiam debitam consequantur et coram nobis habeant iterare, redire nec vexari ulterius laboribus seu expensis*".¹¹⁹⁹

El 28 de gener de l'any 1321, Alfons, palesant un indissimulat canvi de perspectiva, envià ordres al batlle general del regne perquè entregués un grup d'andalusins de Bunyol que han fugit cap al regne de Granada. Havien estat capturats i es trobaven en mans del batlle de Xàtiva un grup d'ells i els altres havien estat retinguts pel procurador del noble Don Juan Manuel.¹²⁰⁰ Probablement un dels fugitius romanía encara en mans de l'alcaid de Xàtiva quan rebé una ordre, ara del rei, perquè entregués un musulmà de "*Foye Bunyol vocatus Açmet*" i per tant era vassall del seu fill, l'Infant Alfons, al batlle seu de Bunyol.¹²⁰¹

Un cas diferent fou el que, en abril del 1327, provocava la intervenció de l'Infant. El comte Alfons exigia a l'alcaid d'Íxer, a Aragó, que tornés un musulmà de Xiva i ordenava al seu batlle d'aquest lloc, Guillem Serrà, que pagués els 300 s. que demanaven per ell. No sabem què buscava el de Xiva en aquelles llunyanes terres ni com s'havia fet mereixedor d'una sanció tan forta. Malauradament també ens és desconeguda la raó de la generositat del seu senyor o l'estima i abast del que, per una altra banda, també hom pot considerar una inversió.¹²⁰²

Les terres del comte poden fins i tot acollir alguns personatges mal reputats. En juny del 1317, Francesc de Pals "que solia ésser cambiador de

1199 ACA, CR, reg. n. 364, f. 57 r. i v., Lleida, 15 de febrer del 1320. Ambdós documents es troben copiats consecutivament.

1200 ACA, CR, reg. n. 385, f. 74 v., València, 28 de gener del 1321.

1201 ACA, CR, reg. n. 221, f. 157 v., Tortosa, 8 de gener del 1322.

1202 ACA, CR, reg. n. 410, f. 161 v., Saragossa, 6 d'abril del 1327.

València” no gosava d’entrar en la ciutat “per rahó com s’és abatut”. Tanmateix, per motius desconeguts, el comte va ordenar al seu procurador i a tots els seus oficials que permeteren entrar i estar en els llocs de la seua jurisdicció “no contrastan l’abatiment damunt dit” i que el mantinguen i defenguen contra “tothom qui greuje li volgués fer”.¹²⁰³

Les fronteres dels senyorijs dels comtes, com déiem, acullen alguns elements sospitosos encara que en alguna ocasió aquesta “hospitalitat” sembla tenir alguns límits. En setembre del 1320 l’Infant demanà certificació al seu procurador als honors de Bunyol i Xiva de “*personis bannitis*” pels oficials dels llocs del rei i que habiten a Bunyol i Xiva, sobre les causes per les quals són buscats. Ordena també que mentre rep el resultat de les indagacions i decideix alguna cosa convingent els permeta romandre-hi encara que haurà de fer crida pública (“*faciatis publice preconizare*”) per deixar clar a qui estiga en eixa situació (“*bannitus*”) que no “*veniat per salvando se in locis ipsis quod si fecerit, capietur in suis demeritis puniendus*”.¹²⁰⁴

1203 ACA, CR, reg. n. 404, f. 104 r., Lleida, 2 de juny del 1317.

1204 ACA, CR, reg. n. 407, f. 10 r., Saragossa, 2 de setembre del 1320.

3.2.2 Controlant les rendes i les exaccions: “que per negligència de vós no·ns perdam nostre dret”.

Fugir del compliment de les condicions establertes -pactades que en solem dir- pel baró afavoreix lògicament les possibilitats de supervivència i alleugereix el pes de les exaccions. Aquest deure fonamental del vassall fou exercit en diverses ocasions aprofitant alguns mecanismes senzills al seu abast relacionats amb la relativa proximitat geogràfica d'algunes diferències en les condicions concretes de les obligacions fiscals. Així, el control de les rendes i la percepció d'exaccions constitueix un altre dels principals incentius per a desplegar l'acció jurisdiccional dels comtes. Comencem recordant les dificultats, si més no aparents encara que també fàcilment creïbles, en la col·lecta d'exaccions per part del rei Jaume II en relació amb l'atac a Almeria així com les successives qüestions demanades per l'Infant Alfons. Els conflictes que ara revisarem obeeixen a una doble vessant transgressora: d'un costat comprovarem les resistències en el compliment de les obligacions imposades i de l'altre assistirem a l'enginy desplegat per tal d'aprofitar les diferències en el tracte fiscal i altres estratègies per fugir dels tributs per part del camperolat, fonamentalment els autòctons musulmans.

Alguns andalusins de làtova, per exemple, defugien el pagament de les particions de fruits adquirint terres a Macastre i Bunyol circumstància que arribà a coneixement del comte. Aquest, en el mes d'abril del 1318, emeté una ordre adreçada al batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou, per tal d'evitar que “per negligència de vós no·ns perdam nostre dret”. La comada proposava “que forçets los moros de Yathava qui han terres ho possessions en terme de Bunyol e de Magasta a pagar a Nós lo quint de tots esplets ho fruyts de totes les dites terres

e possessions que han en lo terme dels dits lochs de Bunyol e de Macasta”.¹²⁰⁵ Com sabem el camperols de làtova estaven sotmesos a la partició de fruits del 1/5 de les collites mentre que els de Bunyol i Macastre només pagaven el delme corànic heretat i adaptat que suposava entre 1/8 i 1/10 de la producció. El mateix conflicte sembla reflectir-se d’una súplica de protecció que els musulmans de làtova havien dirigit, en l’any 1321, a la senyoria per certes exigències sobre alguns drets que la fretura del text no permet especificar a ells fetes pels musulmans de Bunyol i de Xiva.¹²⁰⁶

També les terres franques de Setaigües eren un bocí profitós per als camperols sotmesos a particions, és a dir per als habitants de les aljames de la resta de la baronia. És per això que el jove comte unes poques setmanes després d’haver pres el control efectiu del senyoriu de Bunyol hagué d’ordenar al seu procurador, el cavaller de Quintavall, que comprovés si veritablement, com li havien fet saber, alguns posseïdors de terres de Setaigües no hi tenien residència “*neque domum populatam tenent*”. Recorda el comte l’obligació que les terres del lloc només podien ser conreades per qui “*teneant ibidem domum suam populatam vel inibi residenciam faciant personalem*”. En cas contrari li ordena que “*interdicatis eisdem uti terris et possessionibus antedictas*”.¹²⁰⁷ Recordem, a aquests efectes, que els habitants del lloc eren tots cristians i les seues heretats eren franques. Precisament els homes de Setaigües demanaren la protecció senyorial novament en novembre del 1322 perquè els musulmans de Bunyol havien adquirit algunes heretats al seu terme contravenint els privilegis i els usos antics.¹²⁰⁸

1205 ACA, CR, reg. n. 405, f. 9 v., Castelló de Farfanya, 19 d’abril del 1318. El mateix text recull dues formes de representar el topònim de Macastre: Magasta i Macasta.

1206 ACA, CR, reg. n. 369, f. 242 v. - 243 r., Barcelona, 16 de novembre del 1321. L’estat del suport del foli no ajuda gens a la comprensió estricta del motiu de la queixa.

1207 ACA, CR, reg. n. 416, f. 58 v., Barcelona, 29 de maig del 1315.

1208 ACA, CR, reg. n. 372, f. 13 r. i v., València, 27 novembre del 1322.

Com és natural l'altre focus important que presenta major conflictivitat per idèntiques raons és la comunitat cristiana instal·lada a Xiva i les particulars condicions avantatjoses de què gaudien quant a la fiscalitat aplicada a la producció agrícola. Els musulmans de Xiva adquireixen terres franques dels cristians i pretenen així fugir de les particions de fruits. Guillem de Manresa, procurador dels comtes rebé ordres en juny del 1323 per tal d'obligar a pagar a Xiva els drets senyorials per les terres franques adquirides pels musulmans que havien estat abans propietat de cristians del lloc.¹²⁰⁹ Encara que estem davant d'una pràctica no gens extraordinària i que fou perseguida per la senyoria, per raons que ens són desconegudes, Mahomet Llop, un musulmà d'aquest lloc, va obtenir en febrer del 1325, el reconeixement de les franqueses de què gaudien les terres comprades. L'Infant es va dirigir al rei primerament exposant-li la situació i el suposat costum observat que al·legava el musulmà: "que com ell, senyor, aia comprada una pesseta de terra d'un cristià de dit castell e de la pesseta de terra, senyor, no sia tengut de donar sinó dècima e primícia segons que acostumat és, senyor, de XL anys ensà". Les rendes estaven, però, arrendades i segons explica l'Infant "E ara, senyor, los arrendadors del dit castell li fassen pagar dècima e primícia e quint de la dita pesa de terra". És per això que Mahomet Llop "clama mercé a la vostra reial magestat ... que us plàcia menar letra vostra als dits arrendadors no forsen de pagar lo dit Maffumet quint de la dita pesa de terra sinó dècima e primícia". El text copiat en un full afegit al registre manca de cap datació ni tòpica ni crònica però sortosament comptem amb altres rastres documentals que ens proporcionen un àmbit temporal segur com ara comprovarem.¹²¹⁰ En primer lloc en mateix *verso* del foli conté copiada una comunicació de l'Infant als arrendadors de les rendes de Xiva datada el 28 de febrer del 1325 al castell de Bunyol.¹²¹¹ Hem pogut també trobar una altra versió

1209 ACA, CR, reg. n. 389, f. 43 r., Port Fangós, 27 de maig del 1323.

1210 ACA, CR, reg. n. 411, f. 72-bis r. És tracta d'un full afegit al registre després del f. 72 i compta amb tres documents inconnexos. Els dos restants són de l'any 1325.

1211 ACA, CR, reg. n. 411, f. 72-bis v., ("In castro de") Bunyol, 28 de febrer del 1325. No hi

en termes semblants que aclareixen que Mahomet “*emit in termino dicti loci a quadam cristiano tria trocia terre*” únicament sotmeses al pagament de dits delme i primícia i això “*secundum antiquam consuetudinem in dicto loco servatam*”. No hi falta el conegut recurs que proveïx de versemblança la invocació de la tradició en sustentació del dret reclamat ja que aquest costum, segons afirma Mahomet es mantenia “*a tanto tempore citra quod memoria hominum in contratrium non existit*”. Ordena doncs l’Infant als arrendadors de les rendes de Xiva que li siga observat i no li reclamen el quint com estaven fent. Aquest document està datat a València el 20 de març del 1325.¹²¹²

Una curiosa iniciativa del camperolat musulmà consistí a multiplicar la quantitat de llocs destinats a tractar una de les produccions més importants: el cereal. El batlle de Bunyol va ser seriosament advertit per l’Infant el 25 de febrer del 1318 perquè els “*moros d’alguns lochs nostres de la dita batlia fan eres en cascun dels dits lochs en tantes parts que·ls nostres drets dels blats no se’n pugueren de plegar*”. L’objectiu era evident ja que “*açò fan ells per defraudar e minvar a Nós los dits drets*”. Calia, doncs, prendre mesures estrictes de manera que “*no lexets fer eres sinó en dues parts de cascun loch*”.¹²¹³

El control sobre les operacions inversores dels musulmans van ser també objecte de preocupació constants. El 31 de desembre del 1326 fou la comtessa qui s’adreçà al “*consiliario*” de l’Infant Guillem de Manresa perquè havia sabut que certs sarraïns de Xiva, de Perenxisa, de Godella i de Xestalgar “*ultra illas possessiones quas tenere debent, tenent et possident*” altres heretats per compres. Mana la senyora que el seu servidor faça les investigacions pertanyents dels heretaments i els impedisca i els confisque i els entregue a uns altres

ha indicació de l’any encara que podem atribuir-li el 1325 per haver trobat una altra versió de la mateixa disposició en un altre registre que sí que inclou la datació completa. Es tracta del reg. 373, f. 103 r., València, 20 de març del 1325.

1212 ACA, CR, reg. n. 373, f. 103 r., València, 20 de març del 1325.

1213 ACA, CR, reg. n. 416, f. 102 r., València, 25 de febrer del 1318.

pobladors imposant el cens que estime adient.¹²¹⁴ Encara que el document no és més explícit, cal pensar que de bell nou es tractava de terres franques adquirides a pobladors cristians que, tal com hem vist adés, no tributaven el quint de la partició de fruits com ho feien les dels musulmans.

En algun altre cas ens hem trobat amb un inversor cristià, anomenat Ferran de Perenxisa, cercant d'adquirir terres en un lloc poblat exclusivament per musulmans, l'alqueria de Perenxisa al terme de Xiva. Els indígenes en l'any 1325, s'hi van oposar fermament i van recórrer a la senyoria que va haver de consultar el privilegi estés per Gombau d'Entença als "*sarraceni habitantibus et habitaturos in loco de Perenxisa*" i comprovà que "*in dicto privilegio nulla habeatur mencio de cristianis ibidem*". Al·legant així l'absència d'impediments legals i, en atenció als serveis que havia prestat tant a Gombau com a l'Infant mateix, li va, finalment, concedir l'autorització.¹²¹⁵

1214 ACA, CR, reg. n. 427 (2), f. 22 r., Terol, 31 de desembre del 1326.

1215 ACA, CR, reg. n. 391, f. 23 v. - 24 r., València, 19 de març del 1325. Son diverses les mencions a cavallers i personatges que llueixen l'apelatiu "de Perenxisa" en la seua onomàstica en aquells segles XIV i XV que probablement caldrà relacionar amb un lloc diferent de la nostra alqueria. No deixa, però, de resultar cridanera la casualitat que un d'aquest personatges tingués al seu abast l'ocasió de comprar terres a la nostra Perenxisa.

3.2.3 Impartint justícia: conflictes, sancions i procediments.

Com és ben conegut, la impartició de la justícia és exercida pels barons que compten amb un aparat administratiu-judicial per a interpretar i investigar els conflictes, jutjar i resoldre i per a, finalment, ordenar l'execució de les sancions que se'n deriven.

Un bon nombre de les actuacions portades a cap per part dels poders comunals o dels oficials senyorials sota les ordres del baró o del seu procurador es deriven de la instància de part, és a dir, un univers difús de disputes entre membres de les comunitats camperoles entre el qual sura un bon grapat de bregues de certa importància que meresquen la intervenció de l'aparat jurisdiccional disposat i també l'ocupació d'unes poques rengleres de tinta ferruginosa sobre el paper cosit de la cancelleria per haver interromput lleument les atrafegades ocupacions del baró.

Efectivament, els registres documentals conservats corresponents a l'Infant Alfons i a la seua esposa Teresa d'Entença a l'Arxiu Reial ens ofereixen un bon grapat d'exemples que il·lustren aquestes pràctiques jurisdiccionals que revisarem tot tenint en compte ara la tipologia de les sancions, és a dir, les conseqüències de les transgressions de l'ordre establert.

Tractarem tot seguit d'analitzar amb les informacions dels texts dels registres i els indicis que hi puguem deixar passar alguna llum al voltant de la qüestió els procediments seguits i els actors que intervenen en la resolució dels conflictes i les bregues de què hem pogut tenir coneixement junt amb la imposició de penes i les remissions d'aquestes que, paradoxalment, s'erigeixen de semblant manera en expressions de l'exercici del poder comtal. També farem una ullada a la intervenció dels mitjancers que afebliran la duresa de les condemnes.

Un important nombre de documents ens permet acostar-nos a la conflictivitat al si de les comunitats i al control i repressió d'actuacions considerades delictives per la senyoria. Les tensions derivades del fet diferencial relacionat amb les creences o la procedència dels habitants de les baronies de Bunyol i Xiva o les que naixen de la competència pels recursos i les enveges i els odis es nodreixen al caliu de les tavernes, com veurem, ofereixen diferents mostres de solidaritat col·lectiva o familiar i esclaten en forma de bregues, assalts, atacs i assassinats que susciten l'actuació dels oficials del baró i dels representants de les aljames musulmanes i les universitats cristianes competents en la matèria.

Ja hem conegut un bon nombre de conflictes relacionats amb el control de les rendes i amb els problemes fronterers. Molt sovint calia veure'ls com a dues cares d'una mateixa moneda: no cal ací recordar fins a quin punt un bon nombre de les iniciatives senyoriales per tal de defensar les fronteres s'uneixen amb la transcendència rendística que porten aparellades. Així, la protecció dels vassalls esdevé també una oportunitat de garantir la transferència de rendes front a l'amenaça de veure reduït l'espectre i l'abast de les diferents activitats que la sustenten. Algunes d'aquestes activitats trobaren en les fronteres del senyoriu un potencial major de risc per la seua naturalesa. Així, la collita de la grana i els desplaçaments dels ramats o dels ruscs constituïren, com ja hem vist, una font generosa de bregues i disputes que giraven al voltant de les delimitacions dibuixades pels feudals que resultaven en la geografia del *saltus* particularment evanescents i que convidaven indefugiblement a la transgressió. També hem vist actuar la senyoria per protegir zones limítrofes amenaçades pels titulars o els vassalls dels senyorius veïns, sempre avesats a engrandir el límits de les respectives fonts de renda.

En ocasions les coercions dels representants del poder s'enfronten també al control ideològic sobre la població en comportaments relacionats amb la sexualitat o la pràctica de la religió. A voltes caldrà resoldre en relació amb deutes entre els vassalls o disputes que produeixen ferides o morts. L'exercici jurisdiccional s'ocupa també de protegir els vassalls dels abusos dels oficials i

també dels atacs d'altres elements aliens. Assistirem encara a la imposició de penes pecuniàries i càstigs físics severos i feixucs encara que sovint suavitzats per remissions parcials, ajornaments o absolucions que han pogut comptar amb la complicitat d'alguns intermediaris.

3.2.3.1. Vigilant els comportaments: religió, sexualitat, joc i vi

En aquest cas la persecució i la pressió del baró recauen exclusivament sobre la població indígena. La pràctica de la religió i les restriccions, els desordres sexuals o les alegries del joc i del vi constitueixen un univers digne d'atenció per a un aparat de control que sempre ambiciona l'aprofitament de qualsevol font d'ingressos i els assots i els empresonaments, l'empara dels béns dels infractors o els exilis forçats són també una ocasió per a posar en pràctica una oferta d'intercanvi per unes desenes o centenars de sous per tal d'apaivagar les fams de rendes d'una senyoria sempre avesada a perdonar a canvi d'una remissió econòmica. Bo, sempre no. Els documents estudiats ens presenten dos casos extrems en què la jurisdicció comtal recau amb una severitat extrema sobre dos personatges assenyalats de dues de les aljames. Potser aquesta circumstància va ser determinant a l'hora de botar foc a sengles fogueres com després veurem. No cal tampoc oblidar que la pena capital comporta la incautació dels béns del reu i si aquest pobre desgraciat comptava amb un patrimoni sucós l'empara dels seus béns de bon grat podia apaivagar el sotrac fiscal ocasionat per la pèrdua del contribuent. En les condemnes a mort veiem confluïr així la importància de l'exemplaritat i la rendibilitat econòmica.

La pràctica de la religió islàmica no va estar exempta de dificultats i entrebancs i va motivar també algunes actuacions repressives envers la població de les aljames musulmanes de les terres dels comtes. La força i l'abast de l'islam a Bunyol es deixava sentir amb una energia difícil de doblegar i els intents per fer complir unes disposicions de la jerarquia cristiana que només servien per a palesar la seua incapacitat per dissipar les crides de la salà, s'estavellen l'un darrere l'altre envers els murs de les mesquites.

El concili de Vienne del 1311 ordenava de manera contundent als monarques amb vassalls musulmans que els prohibiren la crida a l'oració que feia el muetzi des de dalt dels minarets. Curiosament, l'artífex de la proposta que va produir aquesta severa ordenació papal havia estat l'antic senyor de Bunyol,

Pere Ferrandis d'Íxer (II). El rei Jaume II no va prendre, però, cap mesura general fins a l'estiu del 1318. Una altra cosa era l'efectivitat d'aquesta mena de disposicions i així, el seu mateix fill, l'Infant Alfons, senyor de Bunyol, de Xiva i Xestalgar escrigué en secret al seu procurador indicant-li que incomplís l'esmentada ordre de silenciar la salà i, encara, que no permeta que ningú incomode els seus súbdits musulmans, si més no, fins que pugui comprovar el compliment de l'ordre reial per part d'altres barons amb vassalls també musulmans. De tot plegat es va ocupar Maria T. Ferrer i Mallol que ja va parlar esment en les reticències de diversos nobles i entre ells destacadament el mateix fill del rei, el comte d'Urgell.¹²¹⁶

La pressió exercida amb excés és sovint preludi de fugides i abandons que, al cap, acaben per arrapar la bossa de les recaptacions senyorials per aquesta raó probablement calia advertir el procurador aquell mateix estiu que “si Nós ho vedàvem primer que nostres locs se'ns porien despoblar o minvar e açò volem que tengats en secret que per res nuyllhom no ho puxen saber per mich que sia vostre”.¹²¹⁷ En novembre del 1324, el nou procurador, Guillem de Manresa, fou novament requerit pel comte Alfons que li va comunicar que havia estat informat del fet “*quod sarraceni de Chiva et de Bunyol et aliorum locorum nostrorum*” contra les prohibicions del pontífex i del rei “*nomen Mahometi publice et alta voce proclamant*” de manera que ara “*cum non deceat Nos tala tollerare qua alios, facientes similia, prohibent*” haurà de procedir l'oficial per tal que la prohibició faça “*stricte et inviolabiliter observari*”.¹²¹⁸ Encara en l'any 1352 la parròquia de Bunyol va ser objecte d'un interdicte que va ser alçat per ordre del vicari general de la diòcesi amb el compromís del rector perquè “la çala

1216 Maria T. FERRER i MALLOL, *Els sarraïns de la corona ...*, cit., p. 87-95

1217 ACA, CR, reg. n. 405, f. 17 v., Barcelona, 23/28 de juliol (“¿X/V? Kal. augusti”) del 1318.

1218 ACA, CR, reg. n. 411, f. 37 v., l'anotació apareix sense data crònica, només recull l'expressió: “Cesaraugusta sub sigillo secreto”. L'anterior document fou datat “idus novembris”, és a dir el 13 de novembre. L'any dels documents propers és el 1324.

in dicto loco ac tota vestra parrochia a sarracenis cessetur publice proclamari".¹²¹⁹ Una volta més, la reiteració esdevé una prova contundent de l'escassa efectivitat de les prohibicions precedents.

El procés obert en l'any 1322 contra un musulmà de Xestalgar que després veurem i que va acabar amb la seua condemna a mort es derivava d'una de les més greus acusacions que es podien bastir i que situaven el reu, precisament, al peu de la foguera. L'ofensa a la religió cristiana compartia amb el crim de "lesa majestat" i la "sodomia" l'esglaió més alt entre els crims i solien inevitablement ser mereixedors de la pena capital. El nostre reu havia estat acusat de proferir "*verba nefandissima*" sobre la Mare de Déu i les ordres de l'Infant no trigaren a sentenciar que "*igne combutatis et hoc aliquatenus non mutetis*".¹²²⁰

Els comportaments sexuals van ser objecte també de persecució i van donar lloc algunes pràctiques a la provocació de conflictes sorollosos. Ja la carta de poblament de Xestalgar recollia una disposició relativa a uns amors que no degueren ser furtius en absolut en haver assolit la consideració escaient per tal d'esdevenir objecte d'un dels enunciats del pacte signat entre l'aljama i la senyora titular de la baronia. Un aspecte aquest que no és tampoc estrany en la documentació de l'època: "*las putas si viuen an se adevenir con el senyor e que y sean quanto al senyor placera pocco o muyto quanto que starán*".

Les relacions sexuals mereixen una atenció minuciosa per part dels oficials senyorials i els jutges islàmics. Ja hem comentat el cas d'un musulmà de Bunyol que fou tancat al castell acusat d'adulteri pel batlle del rei en setembre del 1312. Es tracta d'una acte de transgressió de la Sunna perseguit per la justícia islàmica i pel la batllia reial que va acabar amb els ossos de l'amant abraçat a les cadenes i resant amb les baules, tancat a la presó del castell. És ben coneguda la

1219 La notícia prové de les "Litterae visitationis" publicades a M. Milagros CÀRCEL ORTÍ i José V. BOSCA CODINA, *Visitas pastorales ...*, cit., doc. n. 15 i n. 16.

1220 ACA, CR, reg. n. 385, f. 206 v., Lleida, 26 de maig del 1322.

predilecció de les legislacions, la musulmana i la cristiana, en la vigilància i repressió dels comportaments sexuals agosarats. S'hi va ocupar a bastament M. Teresa Ferrer i Mallol al seu estudi sobre els musulmans de la corona catalanoaragonesa al segle XIV.¹²²¹

La condemna al pagament de 50 s. en el termini d'un any fou la remissió amb què l'Infant va taxar finalment la duríssima pena de dos-cents assots i exili a què havia estat inicialment condemnat Alí Nedamix i la seua dona, suposem que pel cadí de l'aljama, perquè s'havien mostrat una mica accelerats i "*se carnaliter cognoverunt*" abans d'haver pactat el seu matrimoni. La remissió inclou l'autorització perquè "*ipsos redire et esse et stare in omnibus locis nostris permitatis salve et secure*".¹²²² Recordem en aquest punt que les penes que superaven el centenar d'assots "devien ser difícils de resistir" com assenyala Ferrer i Mallol en comentar el cas d'una dona condemnada per adulteri comés amb un cristià que, el 1333, va preferir "ésser venuda com a esclava" davant la sentència de 155 assots imposada pel cadí de València.¹²²³ Molt més severes eren les conseqüències d'una acusació de "sodomia", com veurem més endavant.

El tractament punitiu assignat en algun cas als atacs a les dones podia ser "compremsiu" encara que calgués el recurs de la intermediació per justificar-lo. En juny del 1323, l'Infant, per intercessió i suplica de servidors seus va perdonar Mahometi Abuzeit, un musulmà de Xiva que havia estat condemnat, molt probablement pel cadí a la pena dos-cents assots per certes molèsties

1221 Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Els sarraïns de la corona...*, cit., bàsicament al cap. 2.

1222 ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 r., València, "[IV] kalendis januarii anno [1317]". La data crònica és il·legible encara que el document anterior permet deduir que es tracta del 29 de desembre del 1317.

1223 Maria Teresa FERRER i MALLOL, *Els sarraïns de la corona ...*, cit., p. 19.

(“*pavasionis*”) fetes a Façon, filla d'Aybarava, també de Xiva. Les ordres a l'alcaid exigien respecte com si no hi hagués passat res.¹²²⁴

A banda del que acabem de veure, en alguns altres casos podem comprovar efectivament l'actuació dels cadis en la instància prèvia a la intervenció del baró. És el cas, per exemple, d'un musulmà de Bunyol, Hamet Habealguer, el “*barbitonsoris*” del lloc, que en arribar a casa es va trobar la porta tancada a pany i clau per la seua dona Fucey que no atenia els seus crits. El metge-barber finalment va poder entrar i es va trobar amagat dins l'habitació conjugal ni més ni menys que l'alamí i cadi del lloc: “*cum ipse vellet intrare domum suam quam habet in dicto loco et Focey, uxor sua, fenes ostium ipsius domus clausum noluit que dictum ostium aperit set domum ipse intrantem domum predictam invenit (tatxat:infra) et in lectum cuiusdam camere ipsius dictus Mahomet Taraçoni, sarracenum alcadium dicti loci, absconsum qui ibi vero visisset per personam intraverat per adulterio vel alio meleficio comittendo*”.

Mahomat Taraçoní, l'alamí sorprés, va fer ús, i abús, de les seues influències i organitzà una fugida cap a endavant i va acusar el pobre Hamet traït d'intentar assassinar-lo segons recollia el relat de súplica de l'amargat marit enganyat adreçat al comte (“*idem alcadius postea acusasset dictum Hamet asserens quod idem Hamet voluerit interficere eumdem alcadium*”). Les manipulacions de l'alamí van arrencar del cadí de Carlet una condemna contra el seu oponent de 120 assots i també del temible exili. El comte va ordenar aleshores la intervenció del cadí de València, Fassano, per tal d'esbrinar què havia ocorregut i que tractara de remeiar les suposades injúries derivades de les actuacions tant de l'alamí de Bunyol com del cadí de Carlet. El text fou produït a final d'octubre del 1322.¹²²⁵

La sort ha volgut oferir-nos la possibilitat de comptar amb un nou document que completa la nostra informació sobre aquest terrible succés. La

1224 ACA, CR, reg. n. 389, f. 18 v., (“apud”) Port Fangós, 22 de maig del 1323.

1225 ACA, CR, reg. n. 371, f. 177 r. i v., València, 29 d'octubre del 1322.

nova disposició de l'Infant emesa en març de l'any següent, el 1323, explica que el seu procurador als senyorijs de Xiva i Bunyol d'aleshores, Guillem de Manresa, havia nomenat el cadí d'Elx, Ali Aben Garfuyla, perquè investigués i en donés sentència. Com era d'esperar, l'alamí de Bunyol resultà absolt. Tot i amb això el mateix alamí s'havia adreçat al senyor ja que malgrat la sentència que l'havia absolt el barber havia recorregut davant la cúria baronial i temia per la seua integritat.¹²²⁶

Hem pogut comprovar ací la intervenció de fins a tres cadis diferents. En primer lloc el de Carlet que va absoldre en primera instància l'alamí de Bunyol. Davant la súplica del marit agreujat i condemnat intervé a instància del baró el cadí de la moreria de València (¿era aquell Fassano un altre membre de la nissaga Taraçoní?) i finalment a requeriment del procurador senyorial havia també intervingut el cadí d'Elx. Només ens queda imaginar el trist final del barber i les alegries de l'alamí, que com hem vist era també cadí de Bunyol, en braços de la nova amant.

Especial rellevància i gravetat tenia, com és ben conegut, la pràctica de la sodomia i, en justa correspondència, la utilització de l'acusació, falsa o no, ja que podia comportar la pena capital a la foguera. Eixa era precisament l'acusació ("*de crimine sodomitico increpati*") que havia recaigut sobre alguns musulmans de Xiva a qui els havien estat confiscats els béns i les seues cases que l'alamí del lloc, Cahat Alfaqui hagué d'entregar al porter de l'Infant, Berenguer Cirera, en febrer del 1322.¹²²⁷

Com ja hem advertit, seran els delictes més greus els que han deixat rastre en la documentació que hem fet servir. Els més greus i els més durament sancionats i entre ells la sodomia que, com déiem, presenta dues variants: la

1226 ACA, CR, reg. n. 372, f. 154 v., Barcelona, 18 de març del 1323.

1227 ACA, CR, reg. n. 385, f. 93 r., València, 12 de febrer del 1322. Es tracta de conseqüències del sorollós procediment hagut quatre anys enrere de què després tornarem a tractar.

comissió del crim i la imputació falsa, es a dir, l'acusació injuriosa que suposem embolcallada per les paraules recollides -“*aliquorum verborum iniuriosorum*”- que descriuen en un document el perjudici sofert per Jucef Elcendro de mà precisament de l'esmentat Çaata Alfaqui alguns anys abans.¹²²⁸ També al·legaven l'existència d'una acusació prèvia de sodomia uns musulmans de Xiva per justificar l'atac perpetrat a una jove de Xest que després veurem.¹²²⁹

A banda dels comportaments sexuals i les animades relacions amoroses dels habitants de la zona hem pogut recollir també algunes mostres de la conflictivitat relacionada amb el control ideològic de la població, musulmana pràcticament, que deriven d'altres dues alegries: el joc i el vi. Ambdues activitats, la ingesta i el joc es donen la mà, com és ben conegut, a la taverna; un espai de sociabilitat de primer ordre com la mesquita, el mercat, el molí o el forn. A més de constituir llocs especialitzats a nodrir el cos i l'esperit nodreixen també els odis i les revenges. Al cap es configuren com un seguit d'escenaris per a nosaltres per on podrem resseguir l'exercici jurisdiccional.

Precisament entre les intervencions més antigues d'aquest tipus que coneixem relacionades amb els nostres territoris ressenyem la disposició de Pere Ferrandis (I) que tracta de la prohibició del joc de daus en diversos llocs i singularment en les tavernes de les seues senyories. Entre elles cal entendre el *castrum* de Bunyol incloent-hi tots els llocs i la vila de Setaigües. L'ordre fou emesa i signada precisament de Bunyol estant tal com recull la datació: “*Datum en Bunyol martes XI dies andados del mes de junyo anno Domini M^o CC^o XC^o septimo*”.¹²³⁰ Es tracta d'una prohibició genèrica adreçada als seus vassalls

1228 ACA, CR, reg. n. 416, f. 121 v. - 122 r., Balaguer, 17 de novembre del 1315.

1229 ACA, CR, reg. n. 373, f. 103 r., València, 27 de març del 1325.

1230 ACA, CR, reg. n. 382, f. 58 r., Bunyol, 11 de juny del 1297. El vam publicar parcialment en un article ara fa uns anys. Veg. Manuel PASTOR i MADALENA, “En Bunyol, martes...”, cit., p. 67-68. També s'ha ocupat del tema i edità el mateix document Manuel V. FEBRER ROMAGUERA (veg. la nostra nota n. 194). El document es troba inserit en la confirmació feta en l'any 1318 per l'infant Alfons sobre una confirmació anterior

musulmans al regne de València que els impedeix de “*jugar en nengún juego de dados*” en els alfòndecs ni en cap altre lloc i adverteix que qualsevol contravenció serà castigada pels seus alcaids amb una pena de 50 assots que serà aplicada “*sin nengún remedio*” estranyament ja que és ben coneguda l’eficàcia econòmica resultant de les composicions que solien seguir-se d’aquestes dures sancions i la regularitat amb què es produïen com veurem. Sens dubte la irremissibilitat atribuïda a aquesta condemna es revela com un tret de severitat si no de crueltat. Ens trobem, doncs, amb una de les principals modalitats dels procediments constituïda per les actuacions emanades directament de la senyoria i en concret les que es justifiquen per tal de corregir comportaments reprovables de caire col·lectiu.

El lucre obtingut per l’arrendador de la taverna i el de la “*panaderiam*” es va disparar i va provocar una revolta dels habitants de Bunyol que reclamen el manteniment dels preus respectuosa amb la taxa vigent en temps de l’anterior senyor de la baronia, Pere Ferrandis (II). El guany del taverner havia estat tradicionalment de sis diners per quarter venut però l’actual arrendador, que té el negoci de poc temps ençà, està venent el vi a preus molt elevats de manera que es veuen obligats “*ad magnas baratas et usuras*”. El conflicte afecta de manera semblant la “*panaderiam quam emebat panaderium*” ja que aquest havia elevat els preus molt per damunt dels quatre diners per barcella “*de lucro*” com era l’antic costum ara no respectat. El rei Jaume II, que en aquell temps – març del 1314- governava directament el senyoriu, atén les demandes dels musulmans del lloc i ordena al seu batlle general que “*non permitatis per prefatos tabernarium et panaderiam vendere vinum nec panis in dicto loco de Bunyol nisi prout tempore quo dictum castrum erat nobilis antedicti*” i haurà d’impedir que “*per tabernarium et panaderiam prelibatos facere baratas cum*

de la reina Blanca del 1308.

sarracenis de Bunyol nec mutuare eisdem ad usuram aliquas peccunie quantitates".¹²³¹

Els problemes ocorreguts en la taverna de Bunyol en desembre del 1318 obligaren l'Infant a donar instruccions al seu procurador perquè "*in taberna nostra dicti loci ultra modum ludunt sarraceni et horis, nocturnis [...] ibidem bibendo romanent et ludendo*" i produeixen danys i conflictes de manera que calia prohibir la beguda després de la posta de sol i també, consegüentment, va ordenar la imposició de penes als infractors de cinc assots o 5 s. a més d'encomanar al seu procurador que "*in dicte taberne vendicione in condicione poni volumus et alia que discrecioni vestre ordinacionem et bonum statum dicte taberne [...] videantur*".¹²³²

Alguna situació conflictiva relacionada amb els comportament sexuals rau per sota d'un greu conflicte ocorregut a Setaigües. La gravetat es dedueix fàcilment per la quantitat de documents que va produir encara que l'estat dels suports i les tintes que recullen algunes circumstàncies i les complexes identificacions onomàstiques enterboleixen seriosament una interpretació definitiva dels esdeveniments. Tractarem d'esbrinar-ho, no obstant això, en un altre apartat ja que es veié implicat el batlle senyorial de Bunyol que, com veurem, va ser objecte d'una investigació que el va rellevar de l'ofici encara que en fou finalment absolt.

1231 ACA, CR, reg. n. 152, f. 282 r., València, 1 de març del 1314. El preu màxim fixat de venda del vi a Morella era el 1361 de 2 s. i 6 d. per quarter. L'intervencionisme sobre el preu del vi i la regulació d'aquest comerç va ser objecte d'un interessant treball recent. Veg. Enric GUINOT RODRÍGUEZ, "El mercat local de vi a la València medieval", a Emili Giralt (coord.), *Vinyes i vins, mil anys d'Història*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, vol. 1 p. 431-442. El cas de Morella p. 438. Sobre iniciatives desplegades per tal de garantir la qualitat del producte cal veure: Flocel SABATÉ i CURULL, "El ban del vi a Puigcerdà a la segona meitat del segle XIV", *Vinyes i vins...*, cit., v. 2, p. 299-314.

1232 ACA, CR, reg. n. 405, f. 33 r., Barcelona, 16 de desembre del 1318.

3.2.3.2. Abusos dels oficials i protecció dels vassalls: “car nós entenem que seria mirva de nostres drets e dan dels nostres moros”

Un altre aspecte interessant entre les resolucions senyorials en l'exercici jurisdiccional està constituït per les que procuren la protecció de les terres, dels béns dels vassalls i dels seus privilegis i el control del abusos dels oficials senyorials. Ja hem vist de quina manera els documents poblacionals de Xestalgar (1284) i el segon de Bunyol (1300) es justifiquen en bona mesura com a resultants d'una benvolent intenció dels senyors per tal d'apaivagar i resoldre certs conflictes derivats d'abusos dels alcaïds.

Precisament aquests dos exemples permeten Josep Torró proposar un interessant paradigma al voltant del paper desenvolupat pels oficials senyorials en la progressió intensificadora de les exaccions i extraccions de renda. Segons l'autor aquest i altres exemples “muestran el funcionamiento de un ciclo bastante típico” que comença amb una “vulneración progresiva” de les condicions inicialment previstes en els documents poblacionals de mans, precisament dels oficials que se segueix d'una amarga queixa davant del senyor denunciant els abusos. El cicle conclou amb un aparent arbitratge del titular del senyoriu que al temps que confina les extralimitacions dels oficials “consagra, al mismo tiempo, buena parte de las servidumbres establecidas de modo subrepticio” en profit del senyor mateix.¹²³³

Tot fa pensar, però, que la benvolença del baró ateny també dos altres aspectes que observen una certa complementarietat. Veritablement la frase continguda en un dels nostres documents sintetitza perfectament la idea: “car nós entenem que seria mirva de nostres drets e dan dels nostres moros”. Per una banda, i en l'ordre adient, la necessitat de vetllar pels drets senyorials i en segon lloc la interessada protecció d'un vassalls que han mostrat a bastament la seua capacitat de generar rendes. És evident que un comportament abusiu per

1233 Josep TORRÓ i ABAD, “Vivir como cristianos...”, cit., p. 24-25.

part dels alcaids o altres instàncies de l'aparat administratiu i judicial dels barons poden conduir a un límit perillós la capacitat de submissió dels camperols i posar així en risc la producció i el rendiment exactiu com hem pogut comprovar en el poc zel mostrat en el compliment de la prohibició de la crida de la "salà". A banda dels excessos dels alcaids adés recordats, n'hem pogut localitzar alguns altres casos de certa transcendència.

Hem vist adés el més que presumpte abús de l'alamí i cadí de Bunyol que havia assaltat, la casa, el llit i la dona del metge-barber d'aquell lloc a qui encara acusava d'intentar assassinar-lo. A Xiva, el lloctinent de l'alcaid del lloc, Jaume Claver, s'havia apropiat d'alguns dels béns confiscats per la cúria del comte que havien pertangut a l'alamí executat de qui després parlarem. La preocupació per vigilar els comportaments dels oficials senyorials i la distribució de les respectives responsabilitats no va evitar, però, que un d'ells aprofités la seua particular proximitat a l'escenari dels esdeveniments per a treure'n algun benefici suplementari. Jaume Claver, a qui després retrobarem encomanat per l'Infant per procedir al pagament dels deutes que havien sobreviscut al desgraciat alamí amb el patrimoni a ell confiscat, havia estat lloctinent de l'alcaid de Xiva, Guillem Serrà. Efectivament, en març del 1325, és a dir, un bon grapat d'anys després de la mort de l'alamí, el procurador va ser requerit per l'Infant perquè certifiqués si era cert, tal com li havia estat comunicat, que "*Iacobus Claver, absque alia concessione vel titulo per Nos vel alio loco nostri factis, tenet et possidet aliquos honores qui fuerunt Mahomet Abenxanell, alamini quondam de Xiva*". Una vegada fetes les indagacions i obtinguda la certificació "*eandem curie nostre clausam et sigillatam transmittere procuretis*" ja que havia estat precisament la cúria del comte l'òrgan encarregat de rebre el patrimoni confiscat.¹²³⁴

Paradigmàtic ens sembla també el conflicte protagonitzat per un altre alamí. Mahomet Taraçoní, alamí i cadí de Bunyol, després d'haver estat acusat d'haver comés adulteri amb la dona del *barbitonsoris* del lloc va acusar el

1234 ACA, CR, reg. n. 373, f. 74 v., València, 12 de març del 1325.

desgraciat marit enganyat d'haver-lo volgut matar. Un cas que ja hem explicat i que va suscitar la intervenció d'altres cadis en favor del de Bunyol.

L'Infant va desautoritzar la incautació d'alguns animals dels ramats d'alguns carnisers que peixien a Xiva. Anuncià a "En Guillem Serra alcayt del castell nostre de Chiva o al seu loctinent ... que Nos, de parts del senyor rey, havem atorgats [...] a·N Bernat Ballester e a·N Guillem Palma, carnicers de la ciutat de València, aquells cabrons que l'altre dia foren penyorats a ells en lo terme de Chiva perquè a vos deym e manam que a los dits Bernat e Guillem o a qui ells volran retats encontinent tots aytants cabrons com penyorats los foren en lo dit terme o si'ls cabrons no havets, satisfats los lur just preu per tal .. Nós açò havem a ells atorgat de gràcia com de dret ne de fur ne en nuyla altra manera tenguts non fóssem".¹²³⁵

A Setaigües comptem amb dos casos ben diferents que anaren de la mà en les anotacions dels registres de la cancelleria. Per una banda, les queixes dels habitants del lloc descontents amb la feina de l'escrivà que hi va posar l'Infant atenent una sol·licitud de la seua dona, la Infanta Teresa d'Entença. Per l'altra, el rebuig mostrat per certes actituds i comportaments del rector del lloc enfrontat amb el justícia.

Jaume de Ribes havia estat, efectivament, proposat per la Infanta i, en conseqüència, posat per l'Infant al cap de les escrivanies de Xiva, Bunyol i la resta dels territoris, encara que la de Xiva li va ser retornada en febrer del 1318 al titular que havia nomenat l'avi de la Infanta, Bernat Guillem d'Entença en l'any 1293, Martí Gil de Peralta, que brandava el seu antic nomenament com ja vam veure. Sembla, però, que Ribes mantingué la resta de les escrivanies ja que el trobem exercint a Setaigües on va ocasionar alguns maldecaps als habitants del lloc, tal com podem deduir d'un document emés poc temps després, en el mes de juliol del 1318. En ell, l'Infant, atenia els homes de Setaigües que es queixaven de la capacitat de dit Jaume de Ribes, escrivà que, com molts dels oficials

1235 ACA, CR, reg. n. 382, f. 109 v., València, 27 de febrero del 1318.

il·lustres dels comtes, fa servir un substitut ja que, com al·leguen els habitants, *“tenet in scribania predicta quamdam substitutum insufficientem, parcialem et corruptum et alias malam fidem et conversatores et inobedientem iusticie dicti loci”*. A banda, doncs, de la incompetència i de les greus acusacions de corrupció, l’ocupant efectiu de l’escrivania menyspreava el principal representant de la comunitat, el justícia del lloc. El procurador, Enric de Quintavall, rebé ordres estrictes d’investigar *“si dictus substitutus sufficiens est officio dicte scribannie et si diligenter, legaliter et obedienter se habet in eo vel non”* i, en tal cas, si les acusacions foren comprovades, *“a dicto officio ammovatis”* i per tal de resoldre el problema generat havia rebut també l’encàrrec específic que *“vos aliquem in dicto officio constituatis qui bonus et sufficiens videatur”*.

El mateix document inclou també una altra queixa dels de Setaigües adreçada al seu senyor perquè el *“rector ecclesie dicti loci, cum IIII nepotibus suis inibi degentibus, perturbant populum dicti loci ponendo inter eos, modis indebitis, litigia, rixas et contenciones et plura alia indebita committendo. Unde, cum Nos talia paci munire debeamus, mandamus et dicimus vobis quatenus notetis rectorem et eius nepotes predictos eis que, ex parte nostra, firmiter iniungatis ut a predictis desistant penitus. Alias, Nos, vel vos loco nostri, predicta tolerare non possetis et oporteret vos in his aliter providere et si rector et nepotes sui predicti, bono modo in loco ipso, vivere voluerint, alias interdicatis eis residenciam loci iamdicti vel aliter et indemnitati hominum predictorum provideatis iusto remedio ut noveritis faciendum”*.¹²³⁶

Prou més greu i transcendent fou la investigació oberta sobre el batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou, que tingué, a més, un greu conflicte amb un antic batlle de Setaigües, Ferrer Sunyer de Camarasa.

L’actuació del batlle del senyoriu de Bunyol, Jaume de Castellnou, va ser objecte d’una investigació per part de la cúria comtal en relació amb alguns problemes que degueren ser força importants, atesa la dimensió que assoliren

1236 ACA, CR, reg. n. 363, f. 34 r., Barcelona, 23 de juliol del 1318.

les diverses resolucions senyoriales i les energies desplegades tot al llarg d'un període de vora cinc anys. Diem "degueren" perquè el rastre documental que ens ha llegat en la cancelleria amb prou feines traspuja la dimensió vertadera dels que, pel que hom pot deduir, havien estat diferents i importants problemes.

La primera actuació registrada prové d'una ordre emesa pel comte al seu jutge, Jaume d'Arters, en desembre del 1319 per la qual li atorgava plens poders per intervindre i resoldre davant d'una controvèrsia suscitada per l'anterior batlle del senyoriu, Jaume de Castellnou, ja destituït, a resultes de la qual s'havia vist greument perjudicat l'anterior justícia de Setaigües, Ferrer Sunyer de Camarasa. Aquest Ferrer Sunyer s'havia adreçat al comte tot indicant-li que un veí de la localitat, Joan Aznar, l'havia acusat d'haver comés certs crims del quals, ell mateix, s'hauria fatxendejat algun temps enrere quan hi exercia el càrrec de justícia. La reclamació feta al senyor acusava, al seu torn, a qui havia estat batlle de Bunyol per haver estat l'instigador de les greus imputacions a ell fetes per Joan Aznar a qui també atribueix haver seguit les indicacions del batlle per tal d'aportar falsos testimonis que havien prestat falses declaracions en contra seua a resultes de les quals manipulacions li havia estat imposada una dura sanció de 500 s. Ferrer Sunyer denuncià així mateix que, a més a més, després d'aquella condemna, havia estat de bell nou perseguit per Pere de Sent Domí, "*tenens locum alcaydi Buniolis qui nunc est baiulus Buniolis et de la Foya*" ja que, segons diu, aquest oficial havia determinat que "*in loco predicto de Septem Aquis non patitur residere immo ut a dicto loco exeat infra ceterum terminum sibi expressum fecit, ut aseritur, mandamentum*". Aquesta nova mesura de pressió li havia ocasionat lògicament "*pluribus dampnis ... et expensis*" segons recorda l'ofés. Davant la súplica de Ferrer Sunyer, l'Infant va ordenar, com déiem, al seu jurisperit que procedira contra els falsos acusador i testimonis i que els obligués a satisfer la demanda i compensar els perjudicis ocasionats a Ferrer. També

haurà de permetre i protegir la residència de Ferrer a Setaigües i resoldre qualsevol acusació de crim que li hagueren atribuït.¹²³⁷

L'enfrontament entre Jaume de Castellnou i Ferrer Sunyer de Camarasa va forçar l'obertura, a principi de l'any 1320, d'un procediment d'investigació sobre les actuacions del primer. Una investigació que va resultar llarga i sobre un personatge que, tal com hom pot deduir d'alguna altra disposició senyorial, va comptar amb el suport del procurador del comte, Enric de Quintavall i algunes altres col·laboracions. Efectivament el comte es va veure obligat a exigir a aquest darrer oficial seu, poc temps després, que pagués sense dilació les despeses ocasionades al jutge a qui havia encomanat la investigació ja que es veia impedit de conduir-la adientment, *"ne defectu solutionis huiusmodi dicte inquisitione remaneant indecise"*. Sobre aquesta darrera qüestió, els entrebancs provocats pel procurador, l'Infant Alfons havia estat advertit per Martí Gil de Peralta, un significat habitant de Xiva que, com sabem, també hi va ser encomanat de l'escrivania.

El 24 de gener del 1320 una nova comunicació del comte es va dirigir al castell de Bunyol, el lloctinent del qual, Pere de Sent Domí, rebé un dur retret *"quia vos super hiis et aliis intromittitis vos de hiis que debent exerceri per iusticiam dicti loci"*. La influència i el poder de Ferrer Sunyer romanen intactes ja que el senyor adverteix que *"ad instanciam seu suggestionem predicti Ferrarii racione predicta vel alia non procedatis iniuste contra dictam universitatem vel singulares ipsius nec eos ad securitatem eandem prestandam indebite compellatis"*.¹²³⁸

En aquella mateixa data, el 24 de gener del 1320, una nova ordre va arribar a mans del procurador, Enric de Quintavall. En aquest cas explica el senyor que *"Intelleximus Ferrarium Sunyerii de Camerasia qui nunc est, ut dicitur,*

1237 ACA, CR, reg. n. 412, f. 51 r., Tarragona ("sub sigillo nostro secreto"), 28 de desembre del 1319.

1238 ACA, CR, reg. n. 364, f. 26 r., Lleida, 24 de gener del 1320.

in loco nostro de Bunyol quadam verba inhonesta renuere pertulisse contra tenorem cuiusdam litere nostre vobis directe ad instanciam concilii de Setaygües super negocio universitatis loci ipsius de Setaygües et rectoris ecclesie dicti loci et nepotum eiusdem, dixisse eciam, in loco de Xiva et alibi, plura verba iniuriosa, vituperium et opprobrium continencia contra universitatem predictam [...] universitate ipsa ad magnum dedecus et densum". Ordena perseguir les molèsties continuades de Ferrer Sunyer ("si inveneritis dictum Ferrarium comisisse vel pertulisse predicta sic debite puniatis") que s'escampen per tota la zona. L'Infant ha sabut, en aquest sentit, que "inter degentes in locis predictis eius sugestione, dissencionis et scandala suscitentur rancores procurantur et odia ex quibus peioribus actibus aditus creditur preparari. Propterea, volentes ut homines ipsi in tranquillo statu permaneant quiescentibus adversitatibus quibuscumque, dicimus et mandamus vobis quatenus, si dictus Ferrarius Sunyerii talis condicionis existat et talia procuret inter degentes ibidem, vos, sub certa pena vestro arbitrio imponenda, iniungatis eidem ut breviter loca predicta et eorum terminos exire procuret nunquam inibi rediturus".¹²³⁹ Tanmateix, l'ombra d'aquest estrany pesonatge encara va perdurar eixamplant un llarguíssim contenciós que el va enfrontar al batlle de Bunyol i que havia implicat totes les instàncies de l'aparat senyorial i, fins i tot, les poblacions de les localitats veïnes de Xiva i Bunyol.

La universitat de Setaigües va reclamar a principi de febrer del 1320 la protecció del comte perquè es veien greument perjudicats per certes actuacions del jutge encomanat de la investigació que, segons al·leguen, estava mediatitzat per Ferrer Sunyer. Alguns habitants del lloc s'havien vist obligats a fugir i els seus patrimonis van ser confiscats pel jutge i custodiats pel lloctinent de l'alcaid de Bunyol. El comte, atenent la queixa, va corregir al jutge Jaume d'Arters que "eorum emparando bona seu alias nullatenus agravetis".¹²⁴⁰

1239 ACA, CR, reg. n. 364, f. 26 r., Lleida, 24 de gener del 1320.

1240 ACA, CR, reg. n. 364, f. 25 v. - 26 r. , Lleida, 24 de gener del 1320. Jaume d'Arters

La manipulació i les pressions sobre els testimonis nodreixen el retardament del procés i preocupa el comte que adverteix *“cum in inquisicione que fuit contra dictum Iacobum de Castronovo quidam homo loci de Set Aygues renuat, ut intelleximus per literam ipsam, in posse Iacobi de Arteriis, testimonium proibere, asserendo iam deposuisse in posse Petri de Sent Domi, locum tenentis alcaidi de Bunyol, et ob hoc, ut dicitur, dicte inquisicionis proferendo retardat”*.¹²⁴¹ Més difícil seria esbrinar les raons del procurador per a dificultar les indagacions, de la intromissió del lloctinent d'alcaid de Bunyol o de l'estrany paper de l'escrivà de Xiva alertant la senyoria sobre les maniobres dilatòries.

Encara l'11 de maig el procurador rebé una nova ordre perquè pagués les despeses ocasionades per la investigació *“taliter quod ob defectum ipsarum expensarum dictam inquisicionem non oporteat retardari”*.¹²⁴² El mateix dia 11 el comte va escriure també a Bernat de Boxadors, l'alcaid de Bunyol, avisant-lo que *“quidam homo loci de Setaygues quem vobis nominabit Martinus Egidii de Peralta”* ha fugit i es dedica anant d'ací cap allà a difamant *“ne cogatur prohibere testimonium in inquisicionem quam fieri facimus contra Iacobum de Castronovo”* ordena que *“procuretis et faciatis si poteritis quod dictus homo capiatur tradendo Iacobi de Arteriis, iudici inquisicionis predictae”*. En termes semblants una nova comunicació fou emesa cap als oficials del rei en tot el regne de València.¹²⁴³

Com déiem ara, encara en el mes d'octubre del 1322, el comte d'Urgell va haver d'encarregar al nou procurador Guillem de Manresa que conclogués definitivament les inquisicions sobre Jaume de Castelnou que resultà finalment perdonat en el mes de maig de l'any següent. Els aclariments, encara que poc precisos, al voltant de les responsabilitats del batlle investigat, les trobem en el

fou nomenat pel comte per a la investigació: ACA, CR, reg. n. 364, f. 40 v., Lleida 5 de febrer del 1320.

1241 ACA, CR, reg. n. 419, f. 14 r. i v., Barcelona, 19 d'abril del 1320.

1242 ACA, CR, reg. n. 419, f. 15 r., Montblanc, 11 de maig del 1320.

1243 ACA, CR, reg. n. 406, f. 71 r., Montblanc, 11 de maig del 1320.

document de la seua absolució. L'Infant Alfons, sota el paraigua del socorregut recurs a la intermediació, va eximir a final de maig del 1323 el seu oficial de tota responsabilitat *“ad quorundam domesticorum nostrorum supplicationem”*. Tal com recull el document copiat en la cancelleria, Jaume de Castellnou havia estat *“acusatus de quibusdam nocibus vulneribus [...] de violencia cuiusdam mulieris et quod dederatis falsos testes contra Ferrarium Sunyerii tunc iusticiam de Siet Agües et eciam de quibusdam aliis quam plurimis excessibus contentis inquisicionibus predictis per mandato nostro contra vos factis per vos, ut asserebatur, comisis dum regebatis officium baiulie in loco de Bunyol tam pro domino rege quam pro nobis”*.¹²⁴⁴

El 26 de maig del 1323, el comte segueix el que sembla una via de pacificació, de perdó i restitucions. Escrigué al procurador Guillem de Manresa al voltant d'una altra confiscació de béns que s'havia produït *“ad instancian Ferrerii Sunyerii ceperitis Iohanne Scollarii et emparaveritis omnia bona eius”* ara finalment calia fer un canvi de rumb de manera que *“omnia bona dicti Iohannis tam per vos quam per alios sibi emparata et caplevatores et fideiussores per eum propterea datos protinus absolvatis”*.¹²⁴⁵

Encara un parell d'anys després romanien pendents alguns comptes relacionats amb aquell estrany conflicte de manera que l'Infant, en una de les poques ocasions en què hem pogut documentar la seua presència al senyoriu, subscrigué *“in castro de Bunyol”* una ordre adreçada al seu procurador per tal de disposar la restitució dels béns que reclamaven Miquel de Santa Lúnia i els hereus de Nadal Joan i Joan Aznar, habitants de Setaigües i que els havien estat confiscats pel justícia de Xiva. Recordem que Joan Aznar havia estat acusat per Ferrer Sunyer d'haver donat testimoni fals contra ell instigat per Jaume de Castellnou com vam veure al primer document, en desembre del 1319.

1244 La comanda a Guillem de Manresa a ACA, CR, reg. n. 371, f. 152 r. i v., València, 15 d'octubre del 1322. L'absolució de l'oficial a ACA, CR, reg. n. 389, f. 27 r., (“apud”) Port Fangós, 25 de maig del 1323.

1245 ACA, CR, reg. n. 389, f. 19 r., Port Fangós, 26 de maig del 1323.

L'ordre de restitució dels béns confiscats a Joan Aznar s'ha de complir ara sobre els seus hereus tot i que de bell nou apreciem una enigmàtica connivència del procurador, en aquest cas Guillem de Manresa que havia rellevat el cavaller de Quintavall, posant en pràctica una sospitosa dilació ja advertida per l'Infant que, algun temps enrere, havia ordenat al seu principal representant, el procurador mateix, que restituïra els béns als seus propietaris immediatament i ara li retreu que "*Vos mandatum nostrum predictum eis observare noluitis*". Davant aquesta nova súplica dels afectats insisteix novament l'Infant perquè procedisca a l'alliberament dels béns i, si existeix alguna causa que ho impedisca, que li ho faça saber.¹²⁴⁶

1246 ACA, CR, reg. n. 411, f. 71 v., ("In castro de") Bunyol, 28 de febrer del 1325.

3.2.3.3. Criminalitat: bregues, assalts i homicidis

En determinades ocasions la dimensió i concreció de l'acte violent roman dissimulada per la redacció recollida en els registres cancellerescs. Així, en novembre del 1322, els germans Torner que havien fugit dels dominis del comte trencant la promesa que havien emés per a ser provisionalment alliberats, esperaven sentència "*ratione quorundam excessium per eos inibi contra aliquos vicine Bunyol comisserunt*".¹²⁴⁷ Per causes en semblants termes expressades havia ordenat l'Infant en febrer del 1318 la protecció i defensa de Bertomeu de Pocasanc i als seus "companyons" a qui "alcuns moros nostres de Bunyol e de la Foya fan alguns greuges". El oficials de l'Infant reberen l'encàrrec que al dit Bertomeu "defenats e mantingats en son dret".¹²⁴⁸ En setembre del 1320 una ordre del comte dirigida al procurador i a l'alcaid i batlle de Xiva determinava la necessitat de protegir els habitants de Xiva Ramon i Domènec de les molèsties que els afecten i que havien motivat la seua demanda d'ajuda.¹²⁴⁹ A Xiva, en novembre del 1322, també el procurador havia d'oferir protecció de certs béns d'Elisenda Pascasi que havia heretat del seu germà, Jaume Pascasi, i que havien estat ocupats i recol·lectats per alguns homes del lloc.¹²⁵⁰

No podem tampoc esbrinar les circumstàncies que envoltaren la condemna de dos germans de Godelleta, Mafamet i Ali Abeax que "foren condempnats per barayla que hagren ab un moro de Bunyol". La multa imposada en juny del 1317 evidencia que la "barayla" degué ser agra ja que es va estimar

1247 ACA, CR, reg. n. 371, f. 230 r., Data il·legible, l'anterior: València, 15 de novembre del 1322.

1248 ACA, CR, reg. n. 404, f. 149 v., València, 28 de febrer del 1318.

1249 ACA, CR, reg. n. 365, f. 35 r., Saragossa, 1 de setembre del 1320.

1250 ACA, CR, reg. n. 371, f. 205 r., València, 9 de novembre del 1322.

inicialment en 300 s.¹²⁵¹ Encara més forta fou la sanció que recaigué sobre Çaat Alfaqui i el seu fill, Jucef, musulmans de Xiva en novembre del 1315. Pare i fill havien estat condemnats a pagar 700 s. per injúries –“*aliquorum verborum iniuriosorum*”- del primer a Jucef Elcendro i per les ferides ocasionades pel fill a “*Lupo Alarcan, sarraçeno de Bunyol*”.¹²⁵² Fins a 1000 s. va arribar la sanció imposada a Hametum Adelli, de Xiva, per haver ferit “*in facie*” un altre musulmà del lloc. Una forta quantitat que es van veure obligats a manllevar son pare Çaat Adelli i Ahamet Hubaquer.¹²⁵³

En una altre punt hem conegut ja alguns casos relacionats amb les imputacions i acusacions d'un comportament severament tractat que abocava els reus al caliu de la foguera, la sodomia.

L'assassinat és evidentment una transgressió també molt greu i no fa l'efecte que siga una manera de resoldre disputes molt extraordinària. Alguns casos que hem pogut conèixer degueren ser particularment alarmants ja que afectaven els oficials del senyor i protegits seus o personatges rellevants de les aljames que gaudien també d'un tracte preferent a mans del baró. Tracte preferent fins i tot quan ells són els criminals ja que Çaat Alfaqui i el seu fill, tots dos, van ser alamins de Xiva i obtingueren una important remissió, com després comprovarem.

Una resolució de la reina de gener del 1308 rebaixava la multa imposada pel seu batlle a Ali Vayxon que havia estat condemnat “*pro quibusdam vulneribus per ipsum Ali illatis Abrafim Avintaric, sarraceno de Bunyol de quibus mortus fuerit ut dicitur*”. Sorprenentment la rebaixa fou substancial tot i la gravetat del succés, més encara si recordem que el mort pertanyia a la família més important de l'aljama que gaudia del favor i la protecció de la senyoria des de feia anys, els

1251 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 r., Lleida, 3 de juny del 1317.

1252 ACA, CR, reg. n. 416, f. 121 v. - 122 r., Balaguer, 17 de novembre del 1315.

1253 ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 v., Balaguer, 17 de novembre del 1315.

Abentaric, de qui més endavant parlarem. Els 2.000 s. inicials de la sanció quedaren en només (!) 500 s.¹²⁵⁴

Una carta d'absolució emesa pel comte Alfons en novembre del 1315 a favor de Abzeyt Fuzey i Mahomat, fill seu, revela que havien estat inculpats per un assumpte també important, atés el preu establert per haver rebut el document de remissió, 1.300 s. Efectivament, la solidaritat del parentiu es mostra ben potent per fer front a reptes transcendents: en aquesta ocasió un pare i un fill a qui els era atribuïda la "*mortis Açmet Alauge*".¹²⁵⁵ Altres 600 s. van ser imposats a un altre col·laborador en l'assassinat: el musulmà de Godelleta Abraham Payla.¹²⁵⁶

La pena capital roman reservada per als delictes més greus i en alguns pocs casos l'hem poguda documentar. Particularment tràgica fou l'actuació del veí de Setaigües Sanç Esquerdo que fou detingut pels agents del rei i enviat a la reina Blanca en octubre del 1309. Les seues malifetes van començar, segons sembla, per una agressió a una dona ja que el relat de les ordres donades per la reina al seu procurador recull que "*violenter rem habuit cum uxore Petri Caldes*". Fou després citat pel jutge "*Guillelmi de Iaffero, iudicis curie dicti domini regis et locorum nostrorum regni Valencie*" encara que la resposta fou un nou desafiament ja que "*postmodum citatus comparere nolens*". La sentència era ja inevitable i va ser "*ad suspendium condemnatus*". No hi va haver prou amb la condemna o potser precisament per aquesta la reacció del malfactor fou engrandir els seus mèrits a la pena capital ja que procedí "*subsequenter perdicionaliter interfecit Petrum Caldes tunc baiulum nostrum dicti loci*". L'atreviment no tenia ja límits, havia assassinat el batlle que, tal com sembla, era el marit de la dona que prèviament havia violentat i encara s'havia burlat del

1254 ACA, CR, reg. n. 289, f. 37 r., València, 20 de gener del 1308. La reina al·ludeix a la intermediació de Jaume Peres de Sogorb per a justificar la remissió parcial de la multa.

1255 ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 r., Balaguer, 17 de novembre del 1315.

1256 ACA, CR, reg. n. 416, f. 30 v., Balaguer, 29 de juny del 1316.

procediment que per aquesta qüestió li havia estat obert per la justícia del rei i la reina. Atenent les recomanacions fetes pel monarca personalment, la reina ordena al procurador seu *“ut contra ipsum procedatis per excessibus per eum ut predictur comissis. Idcirco mandamus vobis quatenus contra dictum Sanccium procedere non tardetis ad conservacionem iusticie iuxta tenorem mandati per dictum regem litteratorie vobis facti”*.¹²⁵⁷ En l'homicidi del batlle va resultar també implicada inicialment, per haver, suposadament, donat consell i auxili en l'assassinat de Pere de Caldes, una altra dona anomenada Saurina a qui li va ser imposada preventivament una fiança de 100 mb. i la confiscació dels seus béns tot i que, arran d'una investigació posterior feta pel mateix jutge reial, Guillem de Jàfer, fou finalment absolta anys després, l'1 de març del 1314, i li van ser retornats fiança i béns ja que s'havia comprovat que *“te minime fuisse culpabilem”*.¹²⁵⁸

Ens podríem preguntar pel fet que el rei hagués enviat el reu a mans de la reina per a portar a cap el seu processament i li hagués donat ordres estrictes de la manera com havia de procedir en lloc d'haver resolt personalment la qüestió i haver ordenat el càstig corresponent. És cert que, com resa la datació tòpica del document, els monarques, tots dos, es trobaven al setge d'Almeria, però sembla que a la necessitat de portar a cap les investigacions pròpies demanades pel procediment s'afegia també la necessitat que la sanció previsible complís un dels principals efectes que calia esperar, l'exemplaritat. Les sancions, i molt especialment les més dures, a més d'ajustar-se a la dosi de venjança que corresponia a la gravetat de la transgressió que les causava estaven destinades a esdevenir una mostra de la dimensió i fermesa de la jurisdicció que les produeix.

Una exemplaritat que fou també exigida per Alfons, quan ja cenyia la corona, per tal de castigar el comportament d'una colla de musulmans de Xestalgar en un succés també marcadament greu. El grup format per Ubanum

1257 ACA, CR, reg. n. 289, f. 134 r., (“In obsidione”) Almeria, 27 d'octubre del 1309.

1258 ACA, CR, reg. n. 152, f. 279 v., València, 1 de març del 1314.

Abzeyt, Abeç Abceyt, Jaffar Abderramen i Abzeyt fill de Mahoma Abzeyt, entre els quals podem intuir també amb força l'existència de vincles familiars, havia estat capturat per l'alcaid del lloc, Arnau Sanç, perquè havien col·laborat amb Çayt Abjaval "*super extraccione per eum facta de Bernarda filia Bernardi Tolsani quondam existente in castro de Chestalgar*". La gosadia d'aquella aventura fou evidentment important ja que un d'ells "*castrum predictum depredaverat seu raubaverat*". Tot i que inicialment "*fuert sub certa pena dati ad caplevandum idoneis caplevatoribus*", sembla que per iniciativa pròpia de l'oficial a càrrec de la fortalesa, que havia, per cert, descurat el seu ofici, calia una resposta contundent. El rei Alfons, a qui podem imaginar prou astorat per la gravetat dels fets, "*cum talia non debeant absque correccione et pena debita pertransire*" va donar ordres a l'administrador de l'execució testamentària de Teresa d'Entença, Bernat Fuster, perquè "*contra dictos... inquiratis super predictis diligentissime veritate. Et si ipsos aut eorum aliquem in predictis culpables inveneritis, ipsos pena debita puniatis procedendo in dicto negocio contra eos prout de foro et racione fore inveneritis faciendam et negotii qualitas postulat et requirit taliter quod eorum pena sit aliis in exemplum*".¹²⁵⁹

Les complicitats en la comissió de comportaments delictius fan brollar a voltes mostres d'una solidaritat sorprenent més enllà dels casos en què hem comprovat la fermesa dels vincles familiars, sobretot entre els musulmans. La irritació de l'Infant Alfons que sura entre les línies d'una resolució seua produïda en setembre del 1320 havia estat causada per un esdeveniment singular. L'atac rebut per Alfonso Fernández de Cano va fer emetre una severa queixa per part de l'arquebisbe de Toledo, germà de l'Infant. El servidor del prelat travessava amb la seua família i alguns servidors el terme de Xiva quan va ser víctima d'un assalt que, a banda d'altres conseqüències que podem imaginar, va ocasionar també la mort d'un home seu. Els agressors, que anaven armats, havien estat alguns cristians i musulmans de Xiva que havien teixit una complicitat criminal. El jutge Guillem de Jàfer rebé ordres estrictes perquè "*volentes predicta, si vera*

1259 ACA, CR, reg. n. 548, f. 216 r., València, 7 de març del 1331.

sunt, correccione debita castigari, vobis comitimus et mandamus quatenus ad locum predictum personaliter accedendo procedatis ad puniendum illos in premissis culpabiles reperti fuerint rigide et firmiter".¹²⁶⁰ El relat no ens permet avaluar amb precisió els vertaders efectes finals d'aquella rigidesa i fermesa requerides per l'Infant del seu jutge en el tractament d'aquella perillosa complicitat entre membres d'ambdues comunitats, cristians i musulmans, habitants de Xiva.

Més sorprenent encara resulta el vincle solidari configurat entre un grup de musulmans de Xest amb l'alcaid d'aquest lloc que aleshores ensenyorejava el magnat Ximén Peris d'Arenós -o d'Andilla-. Ja hem comentat aquell terrible succés en què van ser assaltats pastors de Xiva i de Mançanera en una zona limítrofa entre les baronies de Xiva i Xest. Ens trobem ara reunit un grup indeterminat de musulmans de Xest, una baronia habitada majoritàriament per població autòctona musulmana, amb un oficial senyorial que devia ser cristià, com evidentment cal presumir, que els encapçala i els dirigeix. No podem tampoc obviar ací la confluència d'interessos que podem intuir entre l'amenaça que podien compartir els musulmans de Xest interessats a reclamar una zona disputada amb els habitants de la veïna baronia que, molt probablement, com hom pot deduir de les circumstàncies de la brega, era propícia per a péixer el ramat i la que havia de posar en guàrdia l'energia de l'alcaid i l'obligada defensa d'uns drets senyorials, que a ell atenia, severament requerits d'una delimitació fronterera sempre insuficient. Atacaren els de Xest un ramat dels homes de Xiva i els havien furtat una part dels animals. Els atacants havien maltractat el pastor que els cuidava i s'endugueren, arrencant-les, "*duas capas quas secum apportarunt*" d'ell i d'altres pastors de Xiva que s'hi trobaven en l'indret de l'assalt. No és la primera vegada que veiem un oficial senyorial, l'alcaid, encapçalant una colla de musulmans de la seua jurisdicció i atacant els musulmans veïns.

1260 ACA, CR, reg. n. 407, f. 10 v., Saragossa, 3 de setembre del 1320.

En aquella desgraciada contrada es trobava també un altre pastor que provenia de Mançanera a qui arravataven també una altra capa i unes defenses de les quals, pel que sembla, no pogué o no sabé fer-se'n servir. Es tractava de "*duas lorcias et tria tela*" que, com era d'esperar, acabaren també en mans dels malfactors.

Esperonat pel trencament oprobios de la protecció i el "*guidatici specialis*" que gaudien els habitants d'ambdós llocs, Xiva i Mançanera, el rei ordenava finalment a l'alcaid de Xest que tornara els béns i els animals apropiats indegudament pels musulmans del lloc al qual representava i amenaçava severament l'esmentat alcaid tot imposant-li un termini imminent d'una setmana per tal que restuís les malifetes. Haurà, en tot cas, de comparéixer "*personaliter in curia nostra*" i li adverteix encara, amb semblant severitat, que des d'aquell mateix moment el monarca procedirà per tal de proveir justícia "*vestri absentia non obstante et contumacia exigente*".¹²⁶¹

El càstig col·lectiu fou la resposta d'emergència per fer front a la malla solidària que encobria alguns actes delictius de certs musulmans de Xiva. El seu alcaid, Guillem Serrà, rebé el 24 d'agost del 1320 una ordre ferma del comte que havia estat informat del fet que alguns sarraïns de Xiva estaven fent molts robatoris entre ells. Quan el lloctinent de l'alcaid havia volgut procedir contra ells, els musulmans de l'aljama, per tal d'evitar-ho i excusar-los, havien al·legat que es tractava de sarraïns de fora del lloc. Ordena irritat el comte que accedisca ara l'alcaid seu al lloc i en cas que no pogués determinar la responsabilitat dels furts i comprovar si, com es temia, la intromissió s'havia esdevingut "*propter maliciam, aliame predicta*". En aquest cas "*ipsa bona que inveneritis depredata seu raubata fuisse inter sarracenos ipsos, faciatis integriter exsolvi per aliamam predictam, ipsam aliamam et eius bona ad premissa fortiter compellendo*".¹²⁶²

1261 ACA, CR, reg. n. 152, f. 163 r. València, 18 de desembre del 1313.

1262 ACA, CR, reg. n. 407, f. 10 v., Osca, 24 d'agost del 1320.

L'assalt casa del metge-barber de Bunyol va suscitar també una solidaritat protectora de rang entre els diferents cadis que intervingueren i que permeteren la seua absolució.

3.2.3.4. Les resolucions i l'aplicació de les penes

Precisament les multes i sancions imposades, les calònies, resultants de l'exercici jurisdiccional de la senyoria, representen un bon nombre de documents i constitueix una important font de rendes en el període que hem estudiat. Ja hem tingut ocasió de tractar amb sancions duríssimes que únicament el recurs de la remissió podien reubicar en paràmetres que estigueren a l'abast, no sense grans dificultats, dels condemnats.

Les sancions derivades de la impartició de justícia són habitualment estimades en forma de pena pecuniària encara que a vegades també trobarem càstigs corporals graduats en un nombre d'assots susceptibles també de ser redimits per una col·lecció de monedes com va succeir habitualment. Veurem de quina manera molt sovint les sancions numeràries també són objecte d'una rebaixa i ajornament per tal de garantir el flux cap als cofres senyorials encara que calga alleugerir-les perquè discòrreguen amb més fluïdesa i efectivitat. Aquestes atencions, interessades, encara que eficaces pel que sembla, són degudes a la "generositat" de l'Infant i, sovint, reben l'impuls complementari derivat de la intermediació d'alguna persona rellevant amb una capacitat major per a temperar el sever cor senyorial i l'estrident fermesa dels seus fuets que la que podia reunir qualsevol pobre infractor atemorit. Comprovarem aviat un bon grapat de documents que recullen un ventall ample de casuística, sancions, multes i "composicions". No mancaren, com ja hem tingut ocasió de comprovar, els múltiples conflictes derivats dels "atermenaments" que van ser significativament abundosos en un món que requereix de manera creixent de la necessitat d'assenyalar amb semblant energia i interès els límits de les terres, tant, si més no, com els de les rendes.

Tot i que, com ja hem explicat, tractem únicament amb la documentació emanada de la darrera instància -la intervenció directa del baró i la seua cúria-, alguns documents recullen el rastre del procediment recorregut. La població indígena, els habitants de les aljames, roman enquadrada, com és ben conegut

per a altres llocs i tal com recullen els pactes que coneixem a través de les cartes de poblament, per l'aplicació de la tradició legal islàmica. La Sunna i la Xària són aplicades pels cadis i només en cas de disconformitat cal el recurs al baró tal com hom pot deduir, per exemple del document del 7 de novembre del 1324 que recull el comportament reincident d'un musulmà de Xiva, Jaffer Gemila, que havia estat condemnat "*cuiusdam excessus per eum comissi in loco de Xestalcampo*" pels cadis de Bunyol i València per comissió feta pel baró de Xest, Eximén Peris d'Arenós. Havia estat "*sentencialiter condempnatus in dicto loco de Xest ad certum numerum flagellorum*" que no es van finalment executar ja que "*fuit datus ad manuevandam per certa peccunie quantitate*". Encara que li va ser imposada també la prohibició "*quod non intraret dictum locum de Xest*" el rufià "*maligno ductus spiritu... intravit dictum locum ac inibi quondam sarracenum indebite vulneravit*". Ara, l'Infant ordena que una vegada hagen estat fetes les comprovacions escaients li siga aplicada una pena exemplar.¹²⁶³

Alguns altres documents ens presenten el paper exercit pels cadis en la resolució de conflictes que afecten els musulmans. En el mes de març del 1325 veiem novament l'actuació dels cadis sentenciant actes comesos per musulmans. En aquelles dates l'Infant escriu al seu "*collectori generali redditum et iurium nostrorum*", Guillem de Manresa, atenent una súplica de dos musulmans de Xiva que havien estat sentenciats pel cadí de Bunyol i de la moreria de València a 110 assots. La sanció els havia estat imposada per haver ferit una jove del poble veí de Xest i ara al·leguen, en defensa seua, el fet d'haver estat prèviament vituperats d'haver comés sodomia; una atribució gravíssima que els podia haver comportat la pena capital, és a dir, la foguera. L'Infant en proposa la seua absolució en cas que aquesta acusació d'haver estat falsament incriminats fóra comprovada per l'oficial senyorial.¹²⁶⁴ Cal recordar en aquest punt el cas que ja

1263 ACA, CR, reg. n. 374, f. 149 r., Lleida, 7 de novembre del 1324. El mateix registre conté una segona còpia al f. 162 r.

1264 ACA, CR, reg. n. 373, f. 103 r. i v., València, 27 de març del 1325. Podem pensar que aquest darrer document té relació amb l'anterior encara que el mal estat del suport i la

vàrem tractar de l'alamí de Bunyol que va ser sorprès pel marit enganyat amagat en l'habitació conjugal. Un cas en què van intervindre fins a tres cadis diferents al llarg de la investigació.

La vigència de la llei islàmica i la corresponent observança per part dels oficials senyorials no va ser sempre respectada de manera que en maig del 1329 Alfons, ja coronat, hagué d'atendre una súplica que li havia dirigit l'aljama de Xiva. Els habitants del lloc es veieren impel·lits a la fugida a causa d'una important catàstrofe natural que degué arrasar els sembrats. El problema s'agreuja encara més per la reacció dels oficials de la baronia que encetaren una operació de càstig i persecució per tal d'evitar el despoblament i havien recorregut als maltractaments i, fins i tot, a les tortures. Unes actuacions que clarament contravingueren l'obligada i reconeguda vigència de la Sunna de la qual ja hem tractat. Aquest incompliment ve ser el motiu de la reclamació davant el baró que l'atengué expedint un privilegi de reconeixement de la seua vigència, tot recordant que era un dret que se'ls havia de respectar "*prout aliis sarracenis habitantibus in loco de Bunyol similiter observatur*".¹²⁶⁵

Encara que no hem trobat una correspondència precisa entre el nombre d'assots imposat i les diferents remissions a canvi de penes pecuniàries podem considerar a títol orientatiu algunes resolucions en aquest sentit. Ja coneixem, per exemple, la imposició de la pena de 5 assots als infractors que romangueren a la taverna de Bunyol després de la posta del sol tal com va establir el senyor en desembre del 1318. El càstig, en aquest cas, podia ser redimit amb el pagament de 5 s.¹²⁶⁶ També podem afegir la remissió concedida a Ali Nedamix i a la seua dona, musulmans de Bunyol, que inicialment havien estat condemnats a la dura

complexa lectura del text ens impedeix d'assegurar-ho. La intervenció de l'Infant respon a la súplica d'un "Jaffe, fillium [...] de Chiva et Ali Axarchi, sarracenos dicti loci" inculpats d'haver ferit Jaffia, filla d'un sarraí de Xest.

1265 ACA, CR, reg. n. 478, f. 261 v. - 262 r., València, 11 de maig del 1329.

1266 ACA, CR, reg. n. 405, f. 32 v. - 33 r., Barcelona, 16 de desembre del 1318.

pena de dos-cents assots i el terrible camí de l'exili que finalment va ser commutada per 50 s. i que reprendrem més endavant.¹²⁶⁷ En aquest cas, però, cal també considerar que la permuta s'haurà endolcit amb una reducció simultània de la sanció.

No són moltes les mencions a l'ús de la pena capital, com adés hem avançat, que sembla haver estat reservada únicament per a castigar crims de gran rellevància. A banda del cas abans descrit que tingué lloc a Setaigües i acabà amb una condemna a la forca, comptem també amb dues actuacions en què l'exercici jurisdiccional de la senyoria encengué sengles fogueres amb força determinació. Ambdós casos afecten figures molt rellevants de les comunitats que representen si més no en el cas de Xiva on va ser cremat el seu alamí. Aquell il·lustre representant de l'aljama, als primers anys del govern del jove comte d'Urgell, va ser acompanyat al cadafal per un bon grapat de musulmans de Xiva mateix i de Bunyol cosa que degué tenir un caire especialment exemplaritzant. Pel que hem pogut esbrinar, i suposar, va desfermar un moviment de solidaritat en forma de revolta com ara veurem i adés avançàvem. El segon executat, un musulmà de Xestalgar, va ser conduït a la foguera anys més tard i sembla que havia actuat ell sols proferint greus insults contra la tradició religiosa dels cristians que, per a desgràcia seua, va ser així considerada per l'alcaid del lloc, un dels pocs membres del dispositiu militar que eren els únics que podien sentir-se ofesos per les al·lusions a la fe cristiana enmig d'una comunitat absolutament islamitzada.

El darrer dia de desembre del 1316, l'alamí de Xiva havia estat agraiat pel comte Alfons amb "una jovada de terra en lo terme de que és qüestió entre Bunyol e Xiva en aquella part del dit terme que ell se voldrà". Ordena també al procurador que "fets-la-li mensurar e fets-li'n carta de terminació en la qual sien contengudes les affrontacions".¹²⁶⁸ La relació de l'alamí amb el seu senyor no

1267 ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 r., València, 29 de desembre del 1317.

1268 ACA, CR, reg. n. 382, f. 86 v., Alcolea de Cinca, 31 de desembre del 1316.

semblava tenir moltes complicacions i poc més d'un any més tard tornem a tenir-ne notícia. L'Infant es trobava a València el 6 de gener del 1318 quan va demanar a l'alamí de Xiva que "encontinent nos trametats los dits mil e cinc-cents sous per un hom a qui vós los puxats bé fiar" ja que segons reconeix "havem ací gran mester". El jove comte d'Urgell anuncia que en pocs dies partiria de València amb son pare el rei raó per la qual els requereix "en tal manera que demà que serà dimecres los hajam en València" i ho agraeix per endavant assegurant que "farets-nos-en gran plaer". Per tal de rescabalar l'alamí determina el comte que "de qualsque diners que siguen de Chiva per rahó de calònies o d'altres esdeveniments o per altra rahó vós retingats los dits mil e cinc-cents sous complidament".¹²⁶⁹ L'alamí de Xiva ha esdevingut ací creditor del senyor i l'amortització del préstec s'haurà de produir a càrrec d'una font d'ingressos que podem presumir generosa per poder complir la missió de restituir aquells 1.500 s. que demanà el baró.

Res no feia pensar que el beneficiari d'aquella donació i d'aquest tracte confident, Mahomet Abenxanell ("Maffumet Abinçanell" al text) es va veure implicat molt poc temps després, però, en un gravíssim incident que encengué alguna cosa més que les ires del seu senyor. La primera notícia de l'afer prové del mateix foli del registre i idèntica datació, el 31 de desembre del 1316, en el qual vam llegir la donació de terres que hem vist, que recull també una nova disposició del baró redactada en forma de carta de perdó i absolució adreçada precisament al fill de l'alamí, anomenat Fileyl. Segons podem llegir-hi, Fileyl havia estat inculpat de certs robatoris i especialment de "*quibusdam quantitibus tritici et panici qui furtive fuerunt abstracte de domo dicti patris tui*". El problema degué ser força greu i podem deduir que l'alamí gosà d'intentar inculpar el propi fill. És només una especulació, però. En tot cas el que podem assegurar, com aviat comprovarem, és que el mateix alamí, junt amb aquest fill seu i un altre fill seu també, acabaren responsabilitzats del robatori perquè diversos documents evidencien que van ser cremats, junt amb d'altres musulmans de Xiva per aquest

1269 ACA, CR, reg. n. 418, f. 30 v., València, 6 de gener del 1318.

i algun altre motiu que encara no hem pogut aclarir, tot i que en bona mesura podem relacionar l'afer amb aquella acusació que primerament havia recaigut sobre son fill.¹²⁷⁰ El 3 de juny del 1317 un nou document ens situa en la pista del fill de l'alamí ja que el procurador és avisat pel comte que havia rebaixat una multa a Asmet Alazrac "per ço con havia consentit al fill del alamí del dit loch qui emblà una quantitat de panís a son pare". El text no especifica qui era aquest Asmet ni res diu de Xiva encara que encaixa perfectament amb aquella remissió practicada a Filell, el fill de l'alamí de Xiva.¹²⁷¹

L'assumpte, com déiem, va generar alguns altres documents més. El 15 de gener del 1318 les indagacions estaven ja en marxa i el paper desenvolupat pels diversos oficials implicats requereix una clarificació. En aquest sentit, el procurador va ser avisat per la senyoria que no s'havia d'entremetre en les qüestions relacionades amb la confiscació dels béns dels acusats. Les actuacions havien estat desplegades "*contra alaminum de Chiva et quosdam alios sarracenos Buniolis et Chive*". Una vegada "*perfectis dictis inquisitionibus et examinatis in nostro consilio*" havia encomanat al seu fidel Ot de Montcada a qui "*mandavimus procedi contra culpabiles in dictis crimibus*" i a qui també "*ad partes dictorum locorum accedere ordinavimus iamdictos criminosos iuxta ordinacionem nostram et nostri consilii punituram*". Encara que no identifica amb claredat els fets, es fa servir una expressió ben contundent per calificar-los ja que "*dicta crimina tam atrocita et tam fortis nature sint que ipsis culpabiles puniri debent pena corporum et bonorum*". És ara, precisament en la confiscació dels béns del reus, que l'Infant presenta la figura del seu dispenser Francesc de Ferriol encarregat de "*omnia eorum bona tam mobilia quam sedencia capi et nobis reservari*" i insisteix al procurador que "*vos non intromittatis in aliquo set ipsum processum per dictum Francischum fieri permitatis*".¹²⁷²

1270 ACA, CR, reg. n. 382, f. 86 v., Alcolea de Cinca, 31 de desembre del 1316.

1271 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 v., Lleida, 3 de juny del 1317.

1272 ACA, CR, reg. n. 416, f. 100 v., Gandia, 15 de gener del 1318.

Un document comptable de l'1 d'abril del 1318 pel qual l'Infant ordena certs pagaments al seu dispenser Francesc de Ferriol i entre els quals es tracta de retribuir allò que els seus oficials "*expendidistis in toto tempore per quod fuistis in locis de Chiva et de Bunyol, racione inquisitiones facta contra alaminum de Chiva et alios quosdam sarracenos dictorum locorum qui fuerunt combusti, qui fuerunt expensi ultra triticum et quandam quantitatem avene que erant in castro Chive*". La compensació afectava al noble Ot de Montcada i a Guillem de Jàfer jutges de la curia del rei i a Enric de Quintavall, procurador de l'Infant, i fou estimada en 462 s.b.¹²⁷³

El procés degué ser força ràpid ja que un document del 23 de febrer del 1318 el procurador Quintavall va ser encomanat per l'Infant perquè "*possessiones seu hereditamenta que alaminus de Chiva et alii sarraceni nostri pridem ad mandatum nostrum tam de Bunyole quam de Chiva combusti habebant*". A banda de permetre'ns confirmar que l'execució s'havia ja produït, el text recull les ordres donades a l'oficial senyorial perquè procedisca a l'adjudicació dels béns confiscats als desgraciats reus. Les dimensions de la matança ritual degueren haver alleugerit la fam de rendes dels comtes amb els patrimonis confiscats però una altra conseqüència lògica de la tragèdia era també la pèrdua d'uns efectius que havien de ser, com més aviat millor, recuperats. Les "*possessiones seu hereditamenta*" dels executats s'uneixen a les "*terras de Urrea, termini de Chiva*" que amb anterioritat havien estat ja disposades per tal que poguera el procurador "*dari ad censum vel ad emfiteosi tradi per vos tam hominibus nostris quam extraneis cristianis et sarracenis*". Per una altra banda especifica el senyor que les "*terras eciam dictorum combustorum quondam tam de Bunyol quam de Chiva partiamini vel distribuatis dictis eorum filiis et aliis quibus et prout vobis visum fuerit expedite*".¹²⁷⁴

1273 ACA, CR, reg. n. 418, f. 41 r., Castelló de Farfanya, 1 d'abril del 1318.

1274 ACA, CR, reg. n. 416, f. 102 v., València, 23 de febrer del 1318. La utilització de l'adverbi llatí "pridem" suggereix un passat remot que no concorda bé amb el període transcorregut entre el document anteriorment comentat en què l'afer s'estava investigant. Si

Els béns confiscats als reus havien de fer front primerament a les reclamacions que branden els creditors de manera que l'Infant Alfons ordenava a Jaume Claver, tinent lloc d'alcaid de Xiva que pagués els deutes de l'esmentat Mahomet ja que "l'alamín ça enrera del dit loch, lo qual és estat cremat, ere obligat a algunes persones cristianes e moros del dit loch e altres estranyes en algunes quantitats de diners dels quals appar per cartes e per testimonis perquè a soplicació dels dits justícia e jurats, deym e manam a vós que us certificats de les dites coses e nós manam per la present al amat dispenser nostre En Francesch de Ferriol e que aquelles deutes que trobarets clarament, per cartes e per testimonis dignes de fe, que·l dit alamí deguts feu pagar breument segons que trobarets que sia faedor. En tal manera faem Nós e ell que d'aquesta rahó no ojam clams d'aquí avant".¹²⁷⁵ En un apartat anterior ja ens vam ocupar d'algun abús comés per aquest oficial senyorial Jaume Claver aprofitant-se d'una part dels béns confiscats al desgraciat reu.

L'execució de l'alamí va constituir una dura orgia de foc i carn ja que va anar acompanyat a la foguera, com déiem, per uns altres musulmans de Xiva i també de Bunyol. Igualment hem pogut constatar que les espurnes de la tragèdia encengueren una revolta dels seus partidaris. El 15 de juliol d'aquell any 1318 l'Infant havia rebut la queixa aspra de Pere d'Alber, veí de Xiva i arrendador del molí del lloc, perquè s'havia vist greument perjudicat per certes actuacions no especificades encara que relacionades amb la "*execucione iusticie factas in personas alamini et aliorum quorundam sarracenorum dicti loci (de Xiva) qui per aliquibus turpibus crimibus ab eis commissis fuerit (sic, per: fuerint) combust*". L'esmentat Pere d'Alber, es queixava que havia estat "*dampnificatus in molendinis dicti loci que sub certo tributo vel censu a nobis detinet arrendata*" i el

la lectura no fos tan clara hom podia pensar que es tractava de representar un altre de semblant "priedie" que ens conduiria al dia anterior al de la redacció de l'ordre del senyor.

1275 ACA, CR, reg. n. 363, f. 15 r., Castelló de Farfanya, 19 d'abril del 1318. Intentem triar una solució escriturària en el complex tractament amb l'onomàstica àrab dels nostres personatges.

procurador va ser encomanat pel comte Alfons perquè *“predicta diligenter videatis et cognoscatis et super eis decernatis quid fuerit faciendum et faciatis sibi emendam de dampnis que ipsius inveneritis non huiusmodi incurrisse prout inveneritis faciendum”*. Tot fa pensar que s’havien produït enfrontaments i que el molí senyorial es veié prefigurats als ulls i les pedres dels rebels com una accessible personalització del poder injust i cruel que havia manat encendre la foguera.¹²⁷⁶

Encara que ens falten algunes dades importants, la combinació de les informacions fragmentàries dels diversos documents permeten extraure algunes altres conclusions. Probablement, la primera de totes és que estem davant d’un conflicte les dimensions del qual sembla correspondre’s amb aquest important nombre, ben significatiu, de resolucions. Si bé una senzilla apreciació estadística ens convenç de la transcendència dels fets esdevinguts cal també considerar que fou molt important el nombre d’afectats i així ens és revelat per un nou document dels darrers dies de l’any 1318. Aquell 29 de desembre l’Infant validava els comptes aprovats pel seu dispenser que havia confiscat els béns de tots els immolats i havia procedit a liquidar les despeses ocasionades per la condemna. Es tractava de *“omnia bona mobilia et se movencia que fuerunt Mahome Abenxenell, alamini de Chiva, Fat Çalema, Abddeyla Xequeç, Hamet Aluçara, Hamet Alioreb, Abraffim [...] et Fileyl, fili dicti alamini, Hameti Abnexell fili eiusdem alamini et Mahomat Abdulaziz molineri de Bunyol, sarracenorum nostrorum Buniolis et Chive”*. Tot i que estàvem considerant una acusació de robatori ens trobem ara que la raó per la qual el baró havia manat erigir la foguera (*“comburī fecimus”*) resulta ser ara que *“erant crimine sodomitico increpati”*. Els béns dels desgraciats havien estat venuts públicament i valien 9.659 s. i 4 d. Després de pagar totes les despeses relacionades -custodia del bestiar de l’alamí, pagaments a les esposes, als notaris que havien inventariat els

1276 ACA, CR, reg. n. 363, f. 32 v., Barcelona, 15 de juliol del 1318.

béns confiscats- resten 8.860 s., 11 d. Amb aquest document valida els comptes del procediment .¹²⁷⁷

Tot i la liquidació practicada que hem vist, l'esposa de l'alamí, Mariam, encara trigà uns anys a recuperar el seu "assidach seu exovari" malgrat l'ordre expressa que el dispenser de l'Infant i a requeriment seu trameté al procurador perquè "*ex bonis que alaminus de Chiva seu eius filius que tenebant in villa de Bunyol et eius terminis quos, seu parte eorum, Mariam, sarracenam dicti loci, uxor iamdicti alamini, a se asserit pertinere*". ¿Tenia l'alamí béns a Bunyol? Molt probablement seria la vídua la que provenia d'aquell lloc veí i aquells béns haurien format part precisament del seu dot matrimonial. Li havia de ser entregat a la dona un valor equivalent als 220 s. i es faria constar ("*expressando in donacione*") que "*dicta bona usque ad dictam quantitatem duximus sibi tam per iure sibi in dictis bonis pertinere quam de gracia concedendos*".¹²⁷⁸ Veiem ara que la restitució s'acompanya d'un acte de "gràcia".

Aquesta nova mostra de "benignitat" que guarneix la justa restitució ordenada no va ser presa amb gaire energia pels oficials baronials que set anys més tard encara rebien una nova resolució emparant el dret de la vídua a gaudir dels béns que li havien estat reconeguts. La ineficàcia de l'aparat administratiu senyorial va obligar la dona a recórrer davant el comte al·legant una sentència que li era favorable i que havia pronunciat el cadí de Xiva. Així, l'Infant insistí al seu conseller Guillem de Manresa, a qui per un escrit anterior que inscriu que havia estat produït "*in castro de Bunyol*" el 28 de febrer del 1325, ja havia donat ordres precises, i li exigeix novament, en setembre del mateix any, que atenga la súplica de Mariam, esposa vídua de l'alamí de Xiva, i que pague dels drets i rendes de Xiva els 230 s. del seu "assidach sive exovari" que reclamava "*iuxta sentenciam latam per Machometum de Tarasona alcadium de Chiva*", i no ha

1277 ACA, CR, reg. n. 418, f. 72 r. i v., Barcelona, 29 de desembre del 1318.

1278 ACA, CR, reg. n. 418, f. 54 v., Barcelona, 22 de juliol del 1318.

estat executada, ordena ara el compliment efectiu de la sentència de manera immediata.¹²⁷⁹

A més a més, en febrer de l'any 1322, l'Infant havia rebut també una reclamació del capellà de Xiva, Miquel de Montsó, i de Guillema Abacaynuça, habitant del lloc, sobre uns deutes de Mahomat Abenxenellí que pretenen cobrar del patrimoni de "*dicto alamino et sarracenis quos comburi fecimus*" i "*cuius bona, curie nostre confiscata fuerunt*". En conseqüència, va ordenar al seu fidel Guillem de Manresa, procurador als "*castra*" de Xiva i de Bunyol, que atengués els possibles testimonis que pogueren aportar i que resolgués el pagament sobre els béns confiscats a l'alamí i als altres musulmans executats. Si s'escau haurà d'ordenar a Bernat Tolsà, "*de domo nostra*", dit pagament per la qual raó "*Nos enim per presentes vobis plenarie super hiis committimus*".¹²⁸⁰

A final de maig del 1322, l'alcaid de Xestalgar rebé indicacions del comte perquè vigilàs i comprovàs la denúncia arribada pel dispenser de la comtessa, Pere de Ribes, al voltant d'un musulmà del lloc que havia profés "*verba nefandissima*" sobre la Mare de Déu i li va manar que el cremés irremissiblement: "*igne combutatis et hoc aliquatenus non mutetis*".¹²⁸¹ La condemna semblava ja inevitable i les investigacions no trigaren a escorcollar les circumstàncies d'aquell greu incident. Uns quants mesos després resultà condemnat a la foguera, en aquest cas com acabem de llegir, la imputació aparentment s'havia produït per raons d'intolerància religiosa. L'1 de setembre d'aquell any, Guillem de Manresa, procurador dels comtes a les baronies de Bunyol i Xiva, rebé ordres de l'Infant Alfons perquè detingués i ordenàs cremar

1279 ACA, CR, reg. n. 375, f. 135 r., Saragossa, 26 de setembre del 1325. La valoració diferent de l'exovar pot explicar-se per alguna errada de l'escrivania.

1280 ACA, CR, reg. n. 387, f. 246 v., Saragossa, 9 de febrer del 1323. Aquesta Guillema és novament esmentada en document copiat a continuació encara que en molt mal estat. Tot i això podem encara llegir que hi és identificada com a muller de Guillem de Vilaragut. Idem reg., f. 247 r. de la mateixa datació.

1281 ACA, CR, reg. n. 385, f. 206 v., Lleida, 26 de maig del 1322.

Ali Algemeñí, sarraí de Xestalgar “*qui propterea captus est, apud locum predictum (Xestalgar) tradatis ipsum, incendio subponendo*”. Sembla que el reu havia intentat fugir i segons torna a especificar aquest document, havia ofés verbalment la mare de Déu, segons havia afirmat Bernat Tolosà, alcaid de Xestalgar i uns altres testimonis.¹²⁸²

Encara que s’aplica com a mesura preventiva en altres delictes greus, com és conegut, la imposició de la pena capital suposa correlativament la confiscació immediata dels béns del reu. És per això que a l’assassí del batlle de Setaigües li van ser confiscades, entre altres béns, 52 ovelles d’un ramat seu per part de l’alcaid del castell de Bunyol, Guiu de Xanesveres. Ho sabem per la reclamació que va plantejar davant el rei el seu germà Joan Esquerdo ja que, segons deia, la meitat del ramat confiscat era propietat seua. Així, el monarca, el 27 d’abril del 1312, es va adreçar al seu batlle general al regne de València, Bernat d’Esplugues, perquè obligàs l’esmentat alcaid de Bunyol a restituir el valor de les 26 ovelles que a Joan corresponien. Per tal de fer efectiu el pagament, ordena també el rei que del salari que rep Xanesveres per terços en Morvedre d’on és alcaid també, especialment del terç que començarà aviat en el mes de maig, li han de ser pagats 208 s. a raó de 8 s. per ovella.¹²⁸³

També coneixem ja el cas d’una altra veïna d’aquest lloc acusada d’haver col·laborat, suposadament, en l’assassinat del batlle de Setaigües. Encara que li havien estat confiscades les seues pertinences, anys després havia estat comprovada la nimietat de la seua contribució en la comissió del crim (“*te minime fuisse culpabilem in dicta nesce*”). Davant la súplica de la dona, el rei Jaume II, l’1 de març del 1314 l’absolgué de l’acusació i alliberà les fiances imposades i li restituí els béns que li havien estat empenyorats.¹²⁸⁴

1282 ACA, CR, reg. n. 386, f. 96 r. i v., Barcelona, 1 de setembre del 1322.

1283 ACA, CR, reg. n. 149, f. 167 v., València, 27 d’abril del 1312.

1284 ACA, CR, reg. n. 152, f. 279 v., València, 1 de març del 1314.

Les confiscacions de béns com déiem es deriven de la comissió dels delictes més greus. Ben aviat que l'Infant es féu càrrec de les seues baronies valencianes, el 8 d'abril del 1315, ordenava al seu procurador, aleshores encara identificat com a "*baiulo nostro in bonis que habemus in regno Valencie generali*" que anés personalment a Xiva per tal d'emparar-se dels béns dels musulmans que han assassinat un altre musulmà de Bunyol i han ferit greument altres de la seua mateixa localitat, Xiva. Els haurà de processar, detindre'ls i també s'haurà d'emparar dels seus béns i, finalment li haurà d'enviar les conclusions "*ut in hiis procedere possimus iusticia mediante*".¹²⁸⁵

Una altra sanció particularment greu era la pena d'exili que veurem també ben representada. Un dels poc casos que afecten la població cristiana de Xiva ens introdueix també un aspecte interessant del procediment sancionador: la intermediació (la "*intercessio*") que després reprendrem. Així, atenent els precs de la comtessa ("*ad preces inclite Infantisse Theresie*"), el comte Alfons va decidir alliberar el veí de la localitat, Bernat Eximeno, de l'amarga pena d'exili a què havia estat condemnat per haver atacat el justícia del lloc en març del 1325.¹²⁸⁶

Tot i que hem tractat amb un conjunt d'assumpes dels quals la cúria comtal i el propi comte s'han ocupat per tractar-se de temes particularment greus hi trobem també un ventall ampli d'intervencions relacionades amb molts altres conflictes, disputes i delictes menys greus encara que molt sovint reveladors d'una violència que sembla formar part de l'estratègia convivencial dels habitants d'aquestes terres.

El sistema punitiu es mou, com ha estat sovint estudiat i explicat, entre la venjança i la necessitat de reparar el bé damnificat i es materialitza de manera sistemàtica a través de la imposició de sancions econòmiques, les calònies, de les quals ja hem donat bona notícia en l'apartat corresponent a la fiscalitat. Com ara

1285 ACA, CR, reg. n. 416, f. 56 r., Cervera, 8 d'abril del 1315.

1286 ACA, CR, reg. n. 391, f. 30 v., València, 31 de març del 1325.

comprovarem una gran part de les resolucions emeses per l'aparat administratiu i jurisdiccional del senyor tracten d'acomodar la gairebé sempre inabastable dimensió de la sanció a la capacitat real atribuïda al sancionat per fer-hi front. Es tractava, per un costat, de garantir el cobrament efectiu i, per un altre, de preservar una disponibilitat suficient d'una mà d'obra sobre la productivitat de la qual es basteix el complex univers exactiu que garanteix un flux escaient cap a uns cofres senyorials sempre insaciabls i necessitats.

Així, la dura sanció imposada en juliol del 1316 al musulmà de Godolleta, Abraham Payla, que havia estat condemnat "per raó de la mort" d'Hamet Habenhaugia, un musulmà de Bunyol, va ser reduïda dels 600 s. inicials fins als 400 s., és a dir un terç del total, tot i que fou també obligat a acceptar el preu atribuït a l'esforç benefactor carregant-li l'import del "segell de la present letra" que minvava severament la dimensió real de la remissió parcial en haver quedat fixat en 100 s.¹²⁸⁷ Una bona quantitat de les remissions practicades giren al voltant d'aquest terç de l'import de la sanció inicial encara que trobarem algunes excepcions.

A la meitat va quedar reduïda a final de juny del 1316 la "fianceria que havia feyta a son fiyl" Çaat Adalyl un camperol de Xiva a qui li havia estat fixada primerament per valor de 400 s.¹²⁸⁸ Important fou també la reducció practicada al musulmà de Xiva Abdal·là Alaycar sobre la pena que li havia estat aplicada en haver estat sentenciat. L'Infant escrigué en maig del 1323 a l'alcaid del lloc per tal de fer-li saber que "*cum Nos per presente remiserimus Abdella Alaycar, sarraceno habitatori dicti loci de Xiva quadringentos solidos quos solvere cum ducentis açotis quos sustinuit ut dicitur condemnatus per sentenciam tenebatur*". Sembla, pel redactat, que la remissió només afectava a la part pecuniària de la dura sanció.¹²⁸⁹ El malfactor, inculpat de diversos crims, havia estat detingut pels

1287 ACA, CR, reg. n. 416, f. 30 v., Balaguer, 29 de juny del 1316.

1288 ACA, CR, reg. n. 416, f. 30 v., Balaguer, 29 de juny del 1316.

1289 ACA, CR, reg. n. 389, f. 18 v. - 19 r., ("apud") Port Fangós, 23 de maig del 1323.

oficials de Ximén Peris en la baronia seua de Xest i fou entregat a l'Infant que un any després encara havia de mostrar al baró veí la seua disposició a garantir que la tramesa del delinqüent no havia de perjudicar de cap manera els drets i els interessos del seu senyoriu de Xest: "*Immo ius quod habere habeatis in loco predicto, vobis salvum remaneat et illesum*".¹²⁹⁰

L'exili, com no podia ser de cap altra manera, era també intercanviable per una pena pecuniària o, com en aquest cas, per una carta de remissió que garantia l'absolució de la culpa i la reintegració al sistema productiu. Pocs dies abans d'acabar l'any 1317 el comte d'Urgell comunicava al seu batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou que "*Nos de speciali gracia remisisse Lupo Muça qui de furto [...] inculpatus fuit et Ali Muça eius fratri*". Els dos, musulmans de Bunyol, havien estat condemnats inicialment a l'exili. Ara han de pagar 200 s. com a carta absolutòria i els serà permès residir i recuperar les fiances dipositades: "*solventibus vobis loco nostri dictos ducentos solidos regalium Valencie quitios ... Luppum et Ali permittatis redire et stare in terra nostra et in locis nostris salve et secure*".¹²⁹¹ Ser fill de l'alamí també suposa alguns avantatges. L'absolució dictada per l'Infant Alfons a favor de Fillell, fill de Mahomet Abenxanell, alamí de Xiva, el lliurava inicialment de les acusacions de "*furtis*" i especialment de certes quantitats de blat i panís furtades de la casa de son pare i encara li oferia protecció. Com sabem, aquest afer es va després embolicar de manera extraordinària.¹²⁹²

Per algun incident important havien resultat "caplevats per rahó de la mora de Xàtiva" un grup de musulmans de làtova en febrer del 1318. El batlle de Bunyol els va haver de tornar les fiances excepte a "lo ferrer", ja que la resta van ser absolts per l'Infant.¹²⁹³

1290 ACA, CR, reg. n. 408, f. 67 r., Daroca, 22 de juny del 1324.

1291 ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 r., València, 29 de desembre del 1317.

1292 ACA, CR, reg. n. 382, f. 86 v., Alcolea de Cinca, 31 de desembre del 1316.

1293 ACA, CR, reg. n. 404, f. 149 v., València, 25 de febrer del 1318.

L'exili va ser el terrible complement de la condemna imposada pel cadí de Carlet al metge-barber de Bunyol de 120 assots, després d'haver estat acusat per l'alamí i cadí de Bunyol de voler-lo assassinar.¹²⁹⁴ En maig del 1323 "*ad suplicationem quorundam domesticorum nostrorum intercedentes per te*" absolgué l'Infant a Mahomet Abuzeit de la pena de 200 assots a què havia estat condemnat "*ratione pavasionis per te facte versus Façon, filia de Daybarava de Chiva*".¹²⁹⁵

El control del gra produeix altres sancions com ens mostren un parell de documents de finals de l'any 1317. Comunica al batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou, que ha rebaixat 50 dels 200 s. a què havia estat condemnat Cifien, sarraí de Bunyol, per "*calonia furti quod fecerat simul cum filio Ela [...] quadam quantitatem tritici de magasenus de Xiva*". Una mica menys explícita, en aquest sentit, és la reducció de 40 s. dels 120 s. que havia de pagar el musulmà de Macastre, Abrahim Miçnix, "*ratione ritxe*", és a dir, una brega de la qual no tenim més precisions.¹²⁹⁶ La multa pot haver estat imposada per haver participat en una baralla com la que tingueren en juliol del mateix any uns germans de Godelleta amb un musulmà de Bunyol "Com nós de gràcia especial hajam lexats Maffamet Abeax e Ali, germà seu, vehins de Godella, cent sous d'aquells CCC sous en què foren condempnats per barayla que hagren ab un moro de Bunyol, per ço dehim a vos e manam que·ls dits Maffamet Abeax e Ali, germà seu, pagans los romanents CC sous no·ls demanets més a avant per la dita rahó".¹²⁹⁷

En un altre document Alfons tramet al seu procurador que ha perdonat "a Asmet Alazrac la terça part d'aquells CC sous en què fon condempnat per ço com havia consentit al fill de l'alami del dit lloc (que no ha mencionat; és el fill de

1294 ACA, CR, reg. n. 371, f. 177 r. i v., València, 29 d'octubre del 1322.

1295 ACA, CR, reg. n. 389, f. 18 v., ("Apud") Port Fangós, 22 de maig del 1323.

1296 ACA, CR, reg. n. 382, f. 105 v., València 29 de desembre del 1317. Tots dos documents copiats al mateix foli.

1297 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 r., Lleida, 5 de juliol del 1317.

l'alamí de Xiva una vegada més?) qui emblà una quantitat de panís a son pare.
“Per ço deïm e manam a vós quels dits (*sic*) Asmet Alazrac, pagants les
romanents dues parts qui són cent trenta-tres sous e quatre diners no·ls
demanets més en avant per la dita rahó”.¹²⁹⁸

1298 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 v., Lleida, 5 de juliol del 1317.

3.2.3.5. Aspectes procedimentals: “intercessio”, composició i remissió

Un element singular d’aquesta darrera oportunitat que suposa el recurs davant la cúria comtal o davant el comte en persona és la intervenció de certs personatges que donen suport a la magnificència del baró. Els intermediaris intercedeixen en favor de certs recurrents i justifiquen algunes resolucions “benignes”. És una pràctica coneguda i molt estesa que anima a considerar-la com una vertadera funció específica i esdevé d’aquesta manera pràcticament un element més del procediment. Tenim la sensació que una rebaixa d’una condemna, un perdó parcial o total aplicat a un reu pot contribuir també a dissimular una feblesa impròpia i gens aconsellable del feudal de manera que permetia transferir una bona part de la responsabilitat en una altra persona.

Els protagonistes de la “*intercessio*” són, per una altra banda, personatges de certa rellevància, molt propers a la persona del baró i a voltes n’exerceixen algunes persones pertanyents a la casa dels comtes o del seu servei. Trobarem fins i tot alguns amb una sorprenent relació amb el deutor o el criminal que ens anima a considerar aquesta intermediació com una mena d’artifici procedimental com déiem a banda de constituir, com és ben conegut, un element persistent de la pràctica cancelleresca.

Ja hem vist abans que la intervenció atribuïda a la comtessa (“*ad preces inclite Infantisse Theresie*”) justificava l’absolució d’un veí de Xiva de la condemna d’exili que li havia estat imposada per haver ferit el justícia del lloc.¹²⁹⁹ En setembre del 1307 la remissió parcial de la multa imposada a dos fills de l’alamí de Bunyol fou atribuïda “*ad instanciam et preces nobilis Iacobi Petri, domini de Segorb*”.¹³⁰⁰

1299 ACA, CR, reg. n. 391, f. 30 v., València, 31 de març del 1325.

1300 ACA, CR, reg. n. 290, f. 18 v., Ricla, 23 d’octubre del 1307.

Amb intercessors menys il·lustres, l'Infant absolgué "*ad supplicacionem quorumdam domesticorum nostrorum intercedenciam*" Mahomet Abuzeit, un musulmà de Xiva que havia estat sentenciat a la duríssima pena de dos-cents assots en haver estat inculpat de l'atac a una dona del lloc.¹³⁰¹ Idèntic argument d'intermediació es féu servir per a perdonar el batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou, després d'una llarga i complexa investigació al voltant de l'exercici del càrrec.¹³⁰² Les franquícies reconegudes per l'Infant a Abdalà Riquello es van produir també amb la mediació de "*quorumdam domesticorum nostrorum*".¹³⁰³

L'Infant, per "*ad supplicacionem quorumdam domesticorum nostrorum, intercedentes per te Mahometi Abuzeit de Chiva*" el va perdonar d'haver agredit una dona de Xiva també i va ordenar a l'alcaid i als altres oficials que el respecten com si no hi hagués passat res.¹³⁰⁴ De semblant manera i amb el mateix argument li van ser reconegudes pel comte "*ad quorumdam domesticorum nostrorum instanciam*" diverses franquícies a l'alamí de Godelleta en l'any 1325.¹³⁰⁵

Una altre recurs molt habitual i conegut fet servir habitualment en la resolució dels conflictes de delimitació dels termes és la composició. Una pràctica que consisteix a fer partícips les parts en conflicte perquè troben punts d'encontre adduint per cadascuna d'aquelles els arguments tradicionals, és a dir, la documentació i els testimonis que forneixen el seu criteri amb les conegudes al·lusions a la tradició o al temps transcorregut sense memòria en contrari del que es vol certificar.

La memòria, com és ben conegut, és un element solvent en l'argumentari probatori. Ho vam comprovar en la negativa a tributar com feien els musulmans

1301 ACA, CR, reg. n. 389, f. 18 v., Port Fangós, 22 de maig del 1323.

1302 ACA, CR, reg. n. 389, f. 27 r., Port Fangós, 26 de maig del 1323.

1303 ACA, CR, reg. n. 391, f. 24 r., València, 19 de març del 1325.

1304 ACA, CR, reg. n. 389, f. 18 v., ("apud") Port Fangós, 1323, juny 11 kal

1305 ACA, CR, reg. n. 391, f. 23 r., València, 14 de març del 1325.

de Xiva, en març del 1325, quan havien adquirit terres franques dels cristians ja que al·leguen que se sustentava la seua oposició en el fet que es tractava d'un costum "*a tanto tempore citra quod memoria hominum in contratrium non existit*". L'argument va resultar efectiu i el senyor els va reconèixer l'exempció del pagament del quint de les collites que habitualment suportaven les terres conreades pels camperols musulmans.¹³⁰⁶ També la memòria atorga un suport definitiu a l'hora de determinar la ubicació d'uns mollons que es volen lligar als límits de les terres i les rendes que al senyor corresponen. Així, la determinació al voltant d'una de les fites que havia de partir els termes de Macastre i Dosaigües després de llargues dècades d'enfrontaments es bastia definitivament en febrer del 1335 tot tenint en compte que "per testimonis sia encara provat per trenta anys e per més, la qual prescripció bastaria entre presents e molt menor". Ací la força probatòria de l'antiguitat s'ha vist evidentment ultrapassada.¹³⁰⁷

Una modalitat particular d'aquesta pràctica és la designació que la senyoria fa de dos jutges o dues persones amb formació jurídica als quals correspon l'elaboració d'un veredicta que en cas de representar interessos contraposats o de palesar una incapacitat tossuda d'arribar a un acord seran finalment acompanyats d'un tercer jutge que de manera sumària decideix en favor de qualsevol dels contendents.

El llarg conflicte de delimitació dels termes desplegat entre Xiva i Sot havia significat un nou fracàs en la composició la responsabilitat de la qual havia estat atribuïda a dos cavallers de plena confiança del senyor, Gil Martinis d'Entença i Guillem de Manresa, fins al punt que el comte d'Urgell resolgué de fer intervenir un tercer componedor que, a diferència del anteriors, comptava, ara sí, amb coneixements jurídics. Es tractava del "*dilecto iudice curie nostre Arnaldo de Moraria*" i d'acord amb ell hauran de procedir de la següent manera: "*si vos ambo, simul cum dicto Arnaldo, concordare non possetis, dictus Arnaldus,*

1306 ACA, CR, reg. n. 373, f. 103 r., València, 20 de març del 1325.

1307 ACA, CR, reg. n. 488, f. 92 r. al 93 v., València, 21 de febrer del 1335.

cum uno ex vobis que cum eo concordare voluerit, predicta decernat". No tenim, malauradament, constància documental que aquell allau de controvèrsies sobre els termes haja trobat aquella "*pacem et tranquillitatem hominum predictorum*" que inquietava el baró que, de bestreta, havia anunciat "*precavere volentes periculis que inter eos possent propterea evenire*".¹³⁰⁸

També la prolongada controvèrsia sobre la frontera entre Xiva i Xest semblava esgotar la paciència del rei Jaume II que havia encomanat dos dels juristes de la seua cúria, Guillem de Jàfer i Jaume d'Arters, la recerca d'un lloc definitiu per als mollons que delejaven un pacte inabastable. Davant les dificultats observades i les previsibles, en cas que no fóra possible acordar els límits entre ells, ordenà finalment el rei que fóra un altre tercer home junt amb el mestre racional de la cúria règia els qui decidissen desdenyant tota possibilitat d'apel·lació: "*quod divisio que fiat per alterum virum et dictum Petrum Boyl tercio discordante vel absente obtineat firmitate omni appellacione remota*".¹³⁰⁹

Un altre aspecte que cal destacar és la discreció cercada en la resolució de certs conflictes com el que enfrontà a Xiva Bertomeu de Puigredó i Jaume de Ribes. El segell secret del comte emparava una ordre emesa de Bunyol estant que fou adreçada al seu procurador, Guillem de Manresa, perquè intervingués en la resolució de les disputes que els enfrontaven "*breviter, summarie et de plano, sine strepitu ne figura iudicii solum modo attenda veritate causarum predictarum*". Malauradament, no podem endevinar quins conflictes calia resoldre tot i que la prevenció mostrada pel comte en haver triat aquesta fórmula per a procedir a la tramesa de la seua resolució al procurador a qui atorga expressament la capacitat d'actuar "*plenarie vices nostras*" i la demanda

1308 ACA, CR, reg. n. 373, f. 124 r. i v., València, 10 d'abril del 1325.

1309 ACA, CR, reg. n. 154, f. 61 v., València, 18 d'abril del 1314.

contudent d'una actuació sumària revelen, si més no, l'existència d'alguns motius importants que les haurien de justificar.¹³¹⁰

Finalment, volem destacar un altre element procedimental, la reiteració en l'ús del qual, ens permet considerar-lo pràcticament com una fórmula ritual en la resolució de conflictes i en l'aplicació de les sancions. La remissió, i en algun cas aïllat l'ajornament, de les penes pecuniàries, com ja hem vist, fou una pràctica molt comuna. En certa mesura ens recordava el procés de fixació de les exaccions denominades "qüèsties" que hem analitzat en un altre apartat. Com en aquests casos, com vam veure, la remissió podia acompanyar-se d'una taxa per l'expedició de l'acreditació de la remissió. Al cap advertim que composició i remissió caminen de la mà conceptualment i sovint són la mateixa cosa. En tot cas, moltes de les composicions, que suposaren un important rendiment econòmic, les hem vistes en l'estudi de la fiscalitat.

En algunes ocasions es van perdonar, com hem comprovat en altres apartats, certes prestacions als habitants dels llocs afectats per inundacions i sequeres prolongades per tal de facilitar-ne la recuperació com era el cas de Xestalgar en els anys 1325 i 1329. Fins i tot l'arrendador de les salines d'aquest lloc obtingué una remissió parcial dels drets d'explotació a què s'havia obligat. És en l'àmbit de la impartició de la justícia, però, on trobarem un important seguit d'actuacions destinades a temperar sancions certament dures per tal de facilitar-ne la conversió en una font efectiva de renda complementària sense posar en perill la disponibilitat de la mà d'obra. En veurem ara alguns exemples.

La reina va perdonar 200 s. a Ali i Lop Abentaric, sarraïns de Bunyol, dels 500 s. que devien encara dels 1000 s. a què havien estat condemnats sentencialment per "*invasionis*" contra certs cristians en el terme de Bunyol, i

1310 ACA, CR, reg. n. 411, f. 72 (bis) r., ("In castro de") Bunyol, 28 de febrero del 1325.

Aquest Puigredó pot ser parent de l'Arnau de Puigredó de qui ja hem parlat i que apareix documentat en la Carta Pobla de Xiva del 1303. Per una altra banda, Jaume de Ribes, és un personatge controvertit que havia estat nomenat i desposeït de l'escrivanis de Xiva i titular de la corresponent de Setaigües, on va tenir també importants conflictes.

estableix ara que paguen els 300 s. restants en dos terminis: 150 s. en “*carniprivo*” pròxim i els altres 150 s. en la Pasqua de resurrecció.¹³¹¹ També van ser perdonats per l’Infant Alfons a Çaat Alfaqui i al seu fill Jucef, sarraïns de Xiva, 200 s. dels 700 s. a què havien estat condemnats per injúries del primer a Jucef Elcendro i per les ferides del fill a Lupo Alarcan, sarraí de Bunyol. Els restants 500 s. els hauran de pagar d’ací “*ad carneprivium proxime venturi*”.¹³¹²

L’Infant, en desembre del 1317, va perdonar a Nuzha, muller de Lopo Calfa, musulmà de Bunyol, 110 s. dels 210 s. “que dit Loppo devia pagar per calònia d’alcuns alguns excessos que havia fet” i per la qual li havia estat imposada una fiança. Ha decidit el comte ara que “la dita Nuzha, pagans los romanents 100 s., [...] no li demanets més a avant per la dita rahó”.¹³¹³ Aquell mateix any, el procurador Enric de Quintavall rebé ordres perquè exigís el pagament de 250 s. dels 350 s. a què havia estat condemnat Lupo, fill de Amet Abenlup, musulmà de Bunyol, ja que li havia perdonat 100 s. Inclou una carta anterior per haver-se perdut l’original.¹³¹⁴ L’oficial hagué també d’avenir-se amb Çahat Abdalay, camperol de Xiva, condemnat a pagar l’inabastable suma de 1000 s. ja que davant la dificultat per a fer front al pagament es veuria obligat a deixar el lloc.¹³¹⁵

En algun cas podem trobar també un ajornament del pagament fixat. Un altre document d’agost del 1327 estableix l’aplaçament del deute de 150 s. concedit a Mahoma de Athea imposat per una sanció.¹³¹⁶

1311 ACA, CR, reg. n. 290, f. 18 v., Ricla, 23 d’octubre del 1307.

1312 ACA, CR, reg. n. 416, f. 121 v. - 122 r., Balaguer, 17 de novembre del 1315.

1313 ACA, CR, reg. n. 382, f. 105 v., València, 29 de desembre del 1317.

1314 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 v., Lleida, 3 de juny del 1317.

1315 ACA, CR, reg. n. 382, f. 101 v., Balaguer, 4 d’octubre del 1317.

1316 ACA, CR, reg. n. 380, f. 59 r., Saragossa, 31 d’agost del 1327.

El batlle de Bunyol fou informat per l'Infant del fet que havia perdonat a Alí Nedamix i la seua dona els dos-cents assots i la pena d'exili a què havien estat condemnats, probablement pel cadí, tot i que després solament haurien de pagar 50 s. en el termini d'un any.¹³¹⁷ De semblant manera li van ser rebaixats els 800 s. que havia de pagar Çahat, fill de Çahat Alcurto, que es van quedar finalment en 650 s.¹³¹⁸ Fins i tot, li van ser retornats al musulmà de Xiva pel batlle del lloc a Juçeff Atalaxí 50 s. dels 150 s. que havia pagat per una condemna de "certs excessos", ja que li havien estat perdonats 50 s. després d'haver-los fet efectius. Els diners que li han de tornar han d'eixir "*ex coloniis dicto castro perventuris*".¹³¹⁹

La participació dels membres de les aljames en la resolució de conflictes la tenim també representada en diverses ocasions. Algunes ja les hem vistes en relació amb tasques fiscals o de càlcul de les collites. També sembla imprescindible la seua participació a l'hora d'avaluar els danys que demanen una reparació com vam veure també amb ocasió de les greus inundacions esdevingudes a Bunyol. Les conseqüències d'una intervenció en l'entorn del castell va provocar també l'actuació conjunta dels oficials senyorials amb la representació de la comunitat musulmana en Juny del 1320. En aquelles dates, l'Infant escrigué al seu alcaid de Bunyol, davant la queixa formulada per un musulmà del lloc la casa del qual havia resultat malmesa per unes obres en la fortalesa, i li va ordenar que "*ad extimacionem vestram et aliquorum sarracenorum dicti loci, in talibus expertorum, satisfaciatis dicto Hameto in notumento quod ex dicte opere suo hospicio evenire noveritis prout inveneritis faciendum videlicet ex quibuscumque directis penes vos immo vel in futurum existentibus racione officii supradicti*". Les obres havien estat fetes al castell "*in*

1317 ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 r., València, 29 de desembre del 1317.

1318 ACA, CR, reg. n. 391, f. 29 v., València, 27 de març del 1325.

1319 ACA, CR, reg. n. 391, f. 6 r., València, 6 de febrer del 1325.

*quadam calçada ipsius” i havien perjudicat la casa de Hamet Abdolaziz “est illatum cuidam hospicio suo non modicum notumentum”.*¹³²⁰

1320 ACA, CR, reg. n. 419, f. 17 v., (Data sense lloc encara que l'anterior i el següent estan datats a Lleida) Lleida, 4 de juny del 1320

3.3 La societat objecte de la jurisdicció: els bàndols de la solidaritat i la diferenciació social (perspectiva econòmica i d'origen)

De l'estudi de la conflictivitat podem també apropar-nos a la societat entesa com a objecte també de la jurisdicció. Ens hem trobat amb una societat diversa on han confluït indígenes i colons amb diferents tractaments fiscals, amb diferents formes d'entendre el món on viuen i que viuen diversos processos de transformació profunds, especialment els musulmans, és a dir, els contingents de població autòctona que pervisqueren i que, en el nostre cas, constitueixen la major part de la població de les baronies de Bunyol i de Xiva-Xestalgar. Tractarem ara d'esbrinar el teixit de les solidaritats i també els efectes que la feudalitat produeix damunt d'unes comunitats que podem presumir inicialment igualitàries fent emergir grups privilegiats.

Sintetitzava recentment Ferran Garcia-Oliver el seguit de transformacions que afecten el món andalusí "entre l'Ebre i el Segura" tot comprovant, una volta més, les apreciacions de Pierre Guichard al voltant de l'impacte de la conquesta i colonització del Xarq al-Àndalus. La xarxa de poblament, el paisatge rural i la tria dels conreus, la implacable malla de fronteres i mollons, la regulació de les activitats a *l'incultum*, les disputes nascudes del creixement i la diversificació, les picabaralles entre pastures i conreus, els diferents impactes del mercat dominat per les ciutats... configuren a la fi "una nova identitat de l'espai" que naixia així de la colonització feudal.¹³²¹ Moltes d'aquestes qüestions les hem vistes al llarg del nostre estudi reflectides en el seguit de disposicions i resolucions de la senyoria i en el ventall de confrontacions i disputes que han atret l'atenció de les diferents instàncies de l'aparat administratiu i judicial del baró o que han motivat la intervenció dels oficials senyorials o dels representants de les comunitats encomanats d'impartir justícia. Hi ha encara un aspecte que cal considerar en

1321 Ferran GARCIA-OLIVER, "L'espai transformat...", cit.

relació amb la visió global del senyoriu i que volem abordar. Les tensions generades per l'exercici jurisdiccional, les que antecedeixen i motiven els conflictes i les que segueixen i esdevenen la seua conseqüència, permeten un cert acostament a l'existència de llaços solidaris entre els principals protagonistes i el seu entorn viscut. També podem apropar-nos a la configuració d'una naixent diferenciació social al si de les comunitats sotmeses que s'afegeix a les diferències d'origen que de manera inevitable es derivava del procés de conquesta i la necessitat de consolidar nuclis de colonització que podien *a priori* considerar-se afins en alguna mesura enmig d'una població derrotada i forçada a acceptar condicions progressivament més difícils que podien fer presumir, per contra, una complexa i conflictiva resignació. El fet, però, és que algunes de les situacions que hem conegut revelen comportaments que ultrapassen aquest suposat repartiment de funcions.

La pertinença a una comunitat perduradora representa una instància dotada d'una fermesa especial a l'hora de configurar bàndols de solidaritat. Tot al llarg del nostre estudi hem tingut l'oportunitat de comprovar-ho. Paradigmàtica ens sembla la reacció de les aljames valencianes i, particularment, la de Bunyol-Macastre davant l'exigència d'un subsidi feta pel rei Jaume II preparant l'atac a Almeria del 1309 que havia provocat que "*sarraceni predicti sunt, occasione dicti viatici, in subleuta*". Els musulmans valencians s'oposaren a finançar una operació militar que desfermà entre ells un sentiment de solidaritat que, va obligar la monarquia aragonesa a desplegar una autèntica missió de propaganda política que, pel que sembla, no hi va tenir gaire èxit.

Revelador és també el comportament de l'aljama de Xiva en un context ben diferent. Els seus representants principals, protegien els membres de la comunitat que podien ser investigats en relació amb la persecució d'un seguit de robatoris que s'havien produït i que el comte decidí d'empaitar segons mostren les ordres donades a l'alcaid en agost del 1320. Segons recull el document, l'aljama s'havia oposat a les investigacions del lloctinent de l'alcaid tot al·legant "*quod dicti latrones non sunt de loco ipso*". El comte, tanmateix, intueix que es tracta en realitat d'un clar encobriment i adverteix a l'alcaid que "*si malefactores*

ipsorum furtorum inveneri non poterunt et hoc fiat propter maliciam aliame predictae” en aquest cas “*ipsa bona que inveneritis depredata seu raubata fuisse inter sarracenos ipsos, faciatis integre exsolvi per aliamam predictam, ipsam aliamam et eius bona ad premissa fortiter compellendo*”. Així la solidaritat desplegada per amagar els probables infractors que practica la representació de la comunitat dels musulmans de Xiva acaba responnent directament del valor estimat dels béns furtats.¹³²²

L’alamí, tot i que el podem considerar com un oficial més de l’aparat senyorial, a voltes ens ha deixat mostres del seu lligam amb l’aljama que representa. En l’any 1324, el comte intervingué par tal de forçar l’aljama i l’alamí de Xiva a fer front al pagament del delme senyorial a l’arrendador dels tributs del lloc que s’havia queixat per l’oposició presentada pels contribuents.¹³²³ La pressió senyorial conjunta afectant l’alamí i la comunitat revela una complicitat prèvia teixida en la resistència presentada front a l’arrendador.

Compartits devien ser els estímuls, per exemple, que reuniren els protagonistes de l’assalt sofert per Alfonso Fernández, de la casa de l’arquebisbe de Toledo que era un germà del comte Alfons en setembre del 1320. En aquella ocasió, mentre travessava “*cum familia sua infra terminos de Chiva*” va ser atacat per “*hominis nostris eiusdem loci, tam cristiani quam sarraceni*” que actuaven “*manu armata irruentes*”.¹³²⁴ Veiem així com autòctons i colons, musulmans i cristians, vassalls al cap del comte, coincideixen a encalçar apetències igualment compartides. A voltes podem també constatar la força dels llaços de parentesc que són evidentment una instància de solidaritat ben rellevant omnipresent en el territori del delicte. Repassarem ara un grapat de conflictes que ja hem vist.

1322 ACA, CR, reg. n. 407, f. 10 v., Osca, 24 d’agost del 1320.

1323 ACA, CR, reg. n. 374, f. 147 v., Lleida, 8 de novembre del 1324.

1324 ACA, CR, reg. n. 407, f. 10 v., Saragossa, 3 de setembre del 1320.

La nòmina dels acusats del gravíssim assalt al castell de Xestalgar esdevingut a començaments de l'any 1331 delata amb rotunditat l'existència d'una trama familiar certament agosarada. Ubanum Abzeyt, Abeç Abzeyt, Jaffar Abderramen i Abzeyt fill de Mahoma Abzeyt constitueixen una colla de malfactors l'onomàstica dels quals amb prou feines podria dissimular aquella condició.¹³²⁵ També actuen junts pare i fill, dos musulmans de Xiva, condemnats per haver ferit i injuriat dos altres musulmans de Bunyol. A Caat Alfaqui i al seu fill Jucef, els atacants, que se succeïren en el càrrec d'alamí del lloc, els va ser finalment rebaixada una duríssima pena de 700 s. a mitjan novembre del 1315 i en la mateixa data una sanció encara major, 1.300 s., serví per a "absoldre" d'un assassinat Abzeyt Fuçey i el seu fill Mahomat.¹³²⁶ El vincle familiar està també present entre els musulmans de Godelleta Maffamet i Ali Abeax que són germans i havien tingut una brega "ab un moro de Bunyol".¹³²⁷ Fins i tot, malgrat la precaució necessària en tractar amb l'onomàstica àrab, podem pensar que eren també parents de l'alamí d'aquell lloc que havíem transcrit com a Azmet Abcax.¹³²⁸ Eren també germans Lupo i Ali Muça, musulmans de Bunyol inculpats en desembre del 1317 també de cert robatori.¹³²⁹ Són uns quants casos representatius d'una fórmula que es repeteix significativament per palesar fins a quin punt la comissió del delicte apareix lligada als vincles de parentesc.

Els lligams que a vegades teixeixen els llaços d'origen van conduir a la macabra cerimònia de la foguera encesa a Xiva el 1318 una nòmina de musulmans de Bunyol i de Xiva, com ja vam veure.

1325 ACA, CR, reg. n. 548, f. 216 r., València, 7 de març del 1331.

1326 ACA, CR, reg. n. 416, f. 121 v. - 122 r., Ambdós documents estan copiats seguits al registre i amb idèntica datació: Balaguer, 17 de novembre del 1315.

1327 ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 r., Lleida, 3 de juny del 1317.

1328 Veg. el nostre text p. 657.

1329 ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 r., València, 29 de desembre del 1317.

Les complicitats més llampants, però, les trobem en la confluència d'un oficial cristià encapçalant un grup de musulmans per a portar a cap una escomesa. L'oficial reial que en nom del rei Jaume II estava a càrrec de la fortalesa de Xiva en novembre del 1314, l'alcaid, acompanyat d'uns musulmans de Xiva no només havien assassinat un altre de Bunyol sinó que encara s'atreviden a ferir alguns altres musulmans d'aquest lloc i també el saig de la cúria del vicegerent.¹³³⁰ Semblants característiques reveladores d'una complicitat també sorprenent tingué el paper desenvolupat per l'alcaid de la població veïna de Xest. Aquest oficial del senyor de Xest, Ximén Peris d'Andilla, que podem suposar que era cristià, fou acusat per la cúria del rei Jaume II d'haver induït i promogut l'assalt protagonitzat per un grup de musulmans del seu lloc contra uns pastors de Xiva i Mançanera en desembre del 1313.¹³³¹ En aquests casos la confluència d'interessos teixida entre la comunitat camperola i la representació dels poders baronials propers modelen un bàndol de solidaritat confegit entorn de les disputes que habitualment naixen d'un veïnatge que pugna per controlar uns recursos que poden haver començat a escassejar.

Un altre àmbit que permet també percebre la trama solidària de les aljames és, sense abandonar el camp dels comportaments reprimits, el paper desenvolupat pels capllevedors. "*Idoneis caplevatoribus*" col·laboraren, com hem vist, a alliberar sorprenentment la colla d'assaltants al castell de Xestalgarr.

Vicent Royo resumia per a la Vall de Pop en un període posterior, principis del segle XV, les interrelacions entre les comunitats camperoles, els vincles de solidaritat, les disputes i els escenaris que també hem tingut ocasió de percebre en el nostre estudi: "*De esta forma, la relación de los mudéjares del valle de Pop es igualmente intensa con los musulmanes del valle de Laguar, Xaló y Orba, y con los cristianos de Murla. Todos ellos frecuentan y comparten unos mismos espacios y esto contribuye a estrechar los vínculos de amistad y*

1330 ACA, CR, reg. n. 155, f. 163 v., Lleida, 12 de noviembre del 1314.

1331 ACA, CR, reg. n. 152, f. 163 r., València, 18 de desembre del 1314.

*solidaridad entre los vecinos de las distintas alquerías. Pero en la huerta, en la taverna y en el mercado también se acentúan los odios y tienen lugar las agresiones entre los vecinos de estas alquerías de la Marina. La fragmentación parcelaria y las transgresiones del espacio agrario, el exceso en el consumo de vino, los engaños y los fraudes en las compra-ventas, convierten a estos espacios de sociabilidad en los escenarios más habituales de los altercados diarios. Porque la violencia pauta el comportamiento cotidiano en el mundo rural valenciano, aunque en este caso la comunidad mudéjar y también la población cristiana actúan unánimemente y encubren a sus vecinos frente a la agresión procedente del tribunal de la Gobernación”.*¹³³²

La projecció del poder sobre el territori estructura i redefineix l'espai i basteix també un edifici administratiu al qual hem intentat acostar-nos. Els diferents càrrecs, procures i magistratures canalitzen, controlen i trameten les ordres, les sancions i les franqueses cap a les comunitats pageses. Hem assistit al procés de construcció de l'aparat executor del conjunt de tasques que garanteixen, al capdavant, el cobejat flux de rendes cap a la senyoria i mantenen un ordre adient. Els servidors encomanats de l'exercici d'aquestes tasques tenen procedències diverses. Sovint es tracta de personatges lligats estretament a la casa de l'Infant o del rei i també podem trobar membres de llinatges propers a la corona que gaudeixen d'una alta consideració i protecció. Així passa amb els procuradors generals i també amb els batlles i els alcaids i els respectius lloctinents. Els principals protagonistes els hem anat presentant al llarg del nostre estudi i hem comprovat també de quina manera l'aprofitament rendístic de les comandes de bona part dels titulars de les diferents magistratures ultrapassa l'efectiu exercici de la responsabilitat assignada. Lluny de poder trobar-los a peu de senyoriu els veiem compartint càrrecs simultanis en llocs molt distants. ¿què feia el sobreuiner dels Infants Roderic Sanç d'Aibar com a

1332 Vicent ROYO PÉREZ, "Violencia contra violencia en el mundo rural valenciano. Los mudéjares del Valle de Pop (1419)", *Actas del XI SIM (Teruel 2008)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 2009, p. 667-680. Veg., p. 679-680.

alcaid de la fortalesa de Macastre? El seu nomenament evidentment responia a quelcom semblant a una cessió de rendes més que no a una comanda militar. Ni tan sols estem en condicions d'assegurar que la mateixa condició de sobrecuiner fóra efectivament exercida per aquest personatge.

L'altre gran grup que completa l'edifici administratiu i jurídic de les baronies està, però, constituït per les instàncies representatives de les comunitats: justícies, jurats, els vells de les aljames, els cadis i els alamins que pertanyen a les comunitats que governen i en són membres. Aquesta condició es veurà lògicament condicionada per l'exercici d'aqueixa funció representativa mitjancera entre la població i el poder baronial. No seran, certament, uns membres més de la comunitat d'on provenen. La seua posició, l'accés a determinades instàncies i la protecció que els ofereix l'ombra del poder els permet d'assolir una posició diferenciada en relació amb els seus veïns. En algun cas que ara veurem podran constituir-se en autèntiques nissagues que es perpetuen en els càrrecs o que es veuen afavorides per un seguit de concessions, franqueses i donacions que evidencien una predilecció sorprenent.

Els protegits: Els oficials i els diferents càrrecs de les aljames obtenen, ja ho hem vist, moltes dignitats, franqueses, assignacions per part de la senyoria. Gaudeixen de privilegis que els permeten, per exemple, posseir ramats de certa importància que els asseguren oportunitats per integrar-se en circuits econòmics d'abast regional i fugir amb solvència del cercle d'autosuficiència en què es movia la resta de la comunitat a la qual pertanyen. Així vam comprovar que l'alamí de Godelleta rebé certes franquícies relatives al pagament de rendes i li va ser reconegut el dret a tenir un ramat de fins a cent caps de bestiar.¹³³³

En altres casos la franquícia correspongué a un conjunt de prestacions exigibles per la senyoria. Aquest va ser el cas del document estés per l'Infant Alfons el 19 de març del 1325 a favor del musulmà de Bunyol Abdalà Riquello que fou absolt per a tota la seua vida de tota prestació. L'abast de la franquícia

1333 ACA, CR, reg. n. 391, f. 23 r., València, 14 de març del 1325.

ateny *“omni questia, subsidio, pedagio, servitute vel alia exaccione regali vel personali vel alia qualibet quas nobis prestare teneamini tan racione possessionem et terrarum quam aliorum bonorum mobilium et immobilium quos habes et possides ubicumque infra iurediccionem nostram”*. Per assolir tan ampla mostra de generositat havia comptat l'estimat Abdalà amb la col·laboració i intermediació de *“quorundam domesticorum nostrorum”*.¹³³⁴

Entre tots aquests, cal destacar algunes nissagues que van gaudir d'un bon nombre de privilegis i que mostren també una particular adaptabilitat als càrrecs i evidencien també una capacitat singular per a perpetuar-se al front dels oficis que hi exercien. Exemples molt notables són els Abenbaxar de làtova, els Alfaqui de Xiva o els Taraçoní de Bunyol. Aquests darrers, en raó de l'abast competencial corresponent al seu ofici, estengueren la seua influència per altres indrets del regne. És també molt interessant atendre a la importància, perduradora també, del llinatge bunyoler dels Abentaric que gaudeixen igualment d'un bon nombre d'atencions, beneficis i donacions des de les darreries del segle XIII sense que se'ls pugua relacionar en aquest cas amb cap càrrec de responsabilitat ni cap comanda particular relacionada amb el govern de l'aljama o amb qualsevol tipus de servei als comtes. Algun membre d'aquesta nissaga, fins i tot, tingué ocasió de posar a prova les consideracions benignes del comte amb alguns comportaments delictius com ja hem vist i ara podrem recordar.

Les dades són més abundoses en els cassos de dos llinatges bunyolers: per una banda el dels Taraçoní (=Al-Taraçoní) que ha cridat l'atenció d'alguns historiadors i estudiosos i per una altra part ens ocuparem d'una nova nissaga fins ara desconeguda els Abentaric (=Ibn Tariq?).

1334 ACA, CR, reg. n. 391, f. 24 r., València, 19 de març del 1325.

Dues nissagues de Bunyol: Taraçoní i Abentariç

Com hem vist amb anterioritat, la documentació del senyoriu que hem pogut trobar recull la identificació d'un primer membre d'aquesta família, que endevinem ben poderosa, en l'any 1305.¹³³⁵ Entre els comptes de la reina Blanca de l'any següent, el 1306, que ja hem vist en altres ocasions, trobem la indicació que les rendes i la col·lecta del cabeçatge de Bunyol li havien estat entregades per l'alamí del lloc, Abrafim Taraçoní.¹³³⁶ Els registres de la reina contenen copiat el document del nomenament d'Abrafim en el càrrec d'alamí de Bunyol encara que presenta alguns dubtes importants quant a la seua datació. El text es troba inscrit entre altres documents del mes de gener del 1308 i al seu escatocol només podem llegir "*Valencie, VIII kalendis ianuarii anno, et cetera*". Deixant de banda el fet que la indicació que es tracta del període "calendas" es troba afegida i sobreescrita, trobem altres irregularitats més significatives. Per una banda l'expressió abreviada que tanca la datació crònica "*et cetera*", tot i no ser estranya, trenca la reiteració constant en la resta de documents del registre en què, per tal d'estalviar la redacció completa de la data, es fan servir fórmules com ara "*ut supra*" o "*quo supra*". Finalment el text presenta dues ratlles verticals a ambdós costats dins la caixa d'escriptura i per damunt del text escrit que representen una clara intenció de cancel·lació que s'acompanya amb la presència d'una paraula de dues síl·labes que a l'altura del mig del text i per fora del cos d'escriptura ens permet llegir "VA-CAT" distribuïdes les dues síl·labes a ambdós costats del text. Probablement el document copiat en aquell moment estava relacionat amb el temps del seu nomenament ja que el document abans presentat mostra que Abrafim actuava ja com a alamí de Bunyol en l'any 1306 de

1335 Només com a curiositat ressenyem que un Hamet Ataraçoní posseïa el 1238 unes quantes cases al barri entregat als homes de Terol que foren assignades a "R. Arandego". LLdR, n. 3691.

1336 ACA, CR, reg. n. 290, f. 22 r.-23 r., València 3 de desembre del 1307.

manera que, amb molta probabilitat, hom va considerar digna d'interés la còpia del seu nomenament en un registre de la reina amb el qual abans no comptava encara que la cancel·lació pot també representar, precisament, el fet que el nomenament es trobava ja copiat en un altre lloc. El tractament del text i les marques d'inseguretat que hem explicat respondria, al nostre parer, a la incertesa d'una anterioritat no coneguda encara que no gaire necessària en el moment de la còpia.¹³³⁷

Una primera prova de la importància de la família que tants membres havia d'aportar a l'elit local i, com veurem, també a l'àmbit del regne se'ns presenta en una operació econòmica prou significativa. El mateix Abrafim va adquirir per compra una vall anomenada Taybone dins del terme de Bunyol. L'adquisició s'havia produït de mans d'un personatge d'onomàstica cristiana, un tal Guillermo Peres d'Arguedes que pot ser un membre de la cort de Pere Ferrandis (II) com ja hem suggerit, i rebé la confirmació per part del comte el 27 de febrer del 1318. El document de confirmació explica que l'operació s'havia esdevingut el 3 de novembre del 1305 davant del notari Gener Rabaça.¹³³⁸ Aquesta al·lusió inserida ens permet reforçar la idea de l'antiguitat de la seua condició d'alamí de Bunyol.

La reina Blanca, atenent els serveis prestats pel mateix Abrafim Taraçoní, alamí de Bunyol, li va fer donació en abril del 1310 de les "*mensuras coligendi decimam grane, panis, lini, montadgo ville de Buinol, et de Yattava et d-Alberaex*" de semblant manera com fins aleshores feien els anteriors col·lectors d'aquests

1337 ACA, CR, reg. n. 289, f. 41 r., València, 25 de desembre. Sense any ("et cetera").

1338 ACA, CR, reg. n. 382, f. 109 v. - 110 r., València, 26 de febrer del 1318. Com sol ser habitual en aquestes confirmacions, el text recorda que la delimitació del territori afectat estava recollit en el document d'adquisició que ací malauradament s'estalvia, circumstància que ens impedeix, de moment, reconèixer el topònim.

drets senyorials. La donació és per tota la seua vida i s'hi ordena que siga observada pels oficials de la reina al senyoriu.¹³³⁹

Ja coneixem alguna de les aventures d'un nou membre de la família anomenat Mahoma Taraçoní que identificat al document com a "*alaminus dicti castris de Bunyol et foie eiusdem*" fou acusat d'adulteri per Azmet, que era el metge-barber del lloc, comés amb la seua dona.¹³⁴⁰

L'alamí gaudia d'alguns privilegis importants i entre aquells la franquícia sobre algunes possessions seues. El 23 de novembre del 1321, el senyor de Bunyol, el comte Alfons, escriu al seu procurador perquè certifique si havia de tindre la consideració de franca la terra del terme de Bunyol que reclama amb aquest caràcter Mahoma Taraçoní.¹³⁴¹

Dos anys després, el mateix Mahoma Taraçoní, en agraïment dels serveis prestats, fou nomenat per l'Infant amb el càrrec de cadí de totes les seues possessions al regne de València que incloïa les senyories de Bunyol i Xiva, i les d'Elda, Novelda i Asp. El document està datat el 12 de febrer del 1325 i s'hi descriu amb detall el seu àmbit territorial competencial.¹³⁴² Un document de l'època podem comprovar que també hi intervé en qualitat de cadí. El 28 de febrer "*in castro de Bunyol*" una ordre de l'Infant al seu procurador que atenguera una reclamació de Mariam, vídua de Mahoma Abenaxell, relativa al seu "*assidach seu exovari*" i això "*iuxta sententiam latam per Machometum de Tarasona alcadium de Chiva*" com ja vam veure.¹³⁴³

1339 ACA, CR, reg. n. 290, f. 109 v., València, 4 d'abril del 1310.

1340 Veg. l'apartat 3.2.4 "abusos dels oficials...", p. 711.

1341 ACA, CR, reg. n. 369, f. 133 v., Barcelona, 23 de novembre del 1321.

1342 ACA, CR, reg. n. 391, f. 4 r., València, 12 de febrer del 1325. Després de "Asp" el paper està trencat, no és segur que falte un altre topònim.

1343 ACA, CR, reg. n. 375, f. 135 r., Saragossa, 26 de setembre del 1325. La valoració diferent de l'exovar pot explicar-se per alguna errada de l'escrivania.

Alfons, que en setembre del 1329 havia ja adquirit la condició de rei i retenia l'administració de les senyories que corresponien al seu fill Jaume mentre creixia, va donar a Mahoma Taraçoni, cadí i aladí de Bunyol, uns solars on hi havia hagut abans cases per acréixer la seua pròpia residència. Es tractava de "*illus pacium seu terre spacium quarumdam olim domorum*" del qual ens indica les afrontacions de manera que el solar s'estenia "*ex una parte cum mezquita castrí predicti, et ex alia cum domibus tuis, et ex aliis partibus in viis publicis*". El rei li féu també donació de "*illas pecias terre, nunc heremas, quod consistunt in Fraxinali, termino dicti castrí quod vulgariter nuncupatur Bibnet et consueverunt excoli ab antiquo*". Segons els límits atribuïts, es tracta d'una finca propera a la frontera occidental del senyoriu amb Requena en una zona on ja posseïa algunes finques i que conserva el topònim encara viu de "El Fresnal".¹³⁴⁴ Vam trobar també, a final d'aquell mateix any i exercint com a aladí de Bunyol, Mahomat Taraçoni atenent les disposicions senyorials relatives a les conseqüències de les pluges que havien enderrocat algunes cases.¹³⁴⁵

Segons Febrer Romaguera, "Mahomat Altaraçoni" fou el primer cadí general sorgit de la normativa fixada per rei Benigne arran les corts del 1329 que tingué sota la seua jurisdicció "tots lochs del senyor rey que són en lo regne de València, o encara en qualsevol altres en los quals lo senyor rey ha juredicció o mer imperi". El seu nomenament correspongué al batlle general del regne de València, Arnau Çamorera, i tingué lloc en l'any 1336. Aquest mateix autor refereix també un cadí anomenat "Hamet Taraçoni" en una disposició del Cerimoniós del 1337, sense especificar-hi l'àmbit de la seua responsabilitat.¹³⁴⁶

1344 ACA, CR, reg. n. 479, f. 199 r., València, 17 de setembre del 1329.

1345 ACA, CR, reg. n. 479, f. 294 v., València, 23 de desembre del 1329.

1346 Manuel Vicente FEBRER ROMAGUERA, "Los Bellvís, una dinastía mudéjar de alcadíes generales", *III SIM (Teruel, 1984)*, Centro de Estudios Mudéjares, Terol, 1986, p. 277-290. Veg. p. 280-282.

Al segle XV perviu el llinatge com podem deduir de la notícia recollida per M. Carme Barceló: “*El juez islámico de Riba-roja, Azmet b. Abraham Iupiona redacta cartas ejecutorias entre musulmanes que el Baile General acepta sin necesidad de traducción; del mismo modo actúa en otras redactadas por el lugarteniente del alcadí de Buñol Mahomat Benhamer Açager o por el propio cadí Çelim Taraçoni, o por el de Xàtiva, Axir*”.¹³⁴⁷ Segons adverteix Manuel Ruzafa, aquest Celim o “Cilim Tarazoní” es va encarregar per ordre del nou rei Ferran I en l’any 1415 de vendre uns censals carregats sobre Bunyol, la nova propietat reial. Els Taraçoni formaven part segons aquest autor, d’una “trama familiar Abenamir-Taraçoni-Xupió” membres de la qual arrendaren en aquells anys les rendes de Bunyol.¹³⁴⁸ Encara a final d’aquest segle, el 6 de novembre del 1388, podem detectar l’activitat d’un “Mahoma Ataraçoni”, alamí de Bunyol.¹³⁴⁹

Les atencions amb la família Abentàric de Bunyol (Abentarech, Abentàric Avintàric en la documentació <Ibn Tàriq?), venen des dels temps en què Pere Ferrandis en fou senyor. Diversos documents registrats en l’escrivania de la reina Blanca d’Anjou testimonien la perpetuació d’aquesta consideració especial i ens permeten documentar l’antiguitat d’aquesta relació particular amb la senyoria

1347 Maria C. BARCELÓ TORRES, *Minorías islámicas ...*, cit.

1348 Manuel RUZAFÀ GARCÍA, “Los mudéjares de las comarcas...”, cit., p. 25. Els Abenamir eren una potent família originària de Benaguasil i els Xupió de la moreria de València.

1349 Manuel GRAU i MONSERRAT, “Musulmans als Ports de Morella (s. XIV)”, *Sharq Al-Andalus*, 7 (1990), p. 151-155. Veg p. 155. El doc. n. 27 diu “1388, 6 de noviembre. (Les Coves de Vinromà) : Pere Sarreal, mercader, veí de Les Coves de Vinromà, procurador de Pere d’Avinyó, miles, de Vilafranca del Penedés, juntament amb en Pere Ferrer, d’Albocàsser, anomenen procurador substituït a Bernat Abri, ciutadà de Tortosa, per a demanar a Mahoma Ataraçoni, alamí de Burriana, els drets que te al Regne de Valencia, en Père, Comte d’Urgell i vescomte d’Ager, que sumen 240 florins d’or d’Aragó. (AHM, Guillem Gaçull, 1386-89)”. Es tracta clarament d’una errada de lectura o de redacció perquè el comte Pere era senyor de Bunyol i no de Borriana.

en confirmar resolucions d'aquell cavaller. Com veurem, la predilecció pervisqué encara tot al llarg de la senyoria del comte Alfons.

Coneixem el document de Pere Ferrandis (I) per trobar-se inserit copiat en la confirmació de l'enfranquiment emés per la reina el 5 de febrer del 1308. La carta havia estat produïda el 6 de novembre de l'any 1275 des de Setaigües i en ella l'Infant reial recorda que les franquícies sobre deu tafulles de terra "*en las vegas de Bunyol*" li havien estat atorgades amb anterioritat a sa mare Axa d'Abentaric, circumstància que ens permet retrotraure la predilecció del senyor als voltants del seu inici en el govern de la baronia que li havia entregat el rei Jaume I, son pare, en la segona meitat del 1260. El 23 d'octubre del 1307 resolgué la reina que "*franquitate[m] concessam Mahometi Habentarich, quondam sarraceno de Bunyol, et cuidam sorori sue nomine Afuteyn*" que afectaven a "*decem tafulliis terre in vega dicti loci de Bunyol*" constituïdes per "*quadam plantacione vinee sito (sic) in loco vocato Turch*" i que havia estat reconeguda per l'antic senyor de Bunyol, Pere Ferrandis (I), siga observada i respectada en les persones de "*Hali et Luppo, filiis dicti Mahometi et predictae sarracene eiusdem sororis*".¹³⁵⁰

Per un altre document de la reina de l'any 1308 sabem que Mahomet Abentaric fou qui havia crescut el patrimoni amb aquesta plantació de vinya en el lloc de Turx i que, a més, comptava també amb una heretat en la muntanya.¹³⁵¹ Un altre membre de la família, Abrafim Abentaric, com ja hem vist, havia estat assassinat en circumstàncies que se'ns escapen pocs dies abans. Si més no en aquelles dates havia escrit la reina al seu batlle general al regne de València, Pons de Soler, per a donar-li certes ordres relatives a l'homicida "*pro quibusdam vulneribus per ipsum Ali illatis Abrafim Avintaric, sarraceno de Bunyol, de quibus mortus fuerit ut dicitur*".¹³⁵²

1350 ACA, CR, reg. n. 290, f. 18 v., Ricla, 23 d'octubre del 1307.

1351 ACA, CR, reg. n. 289, f. 43 v., València, 5 de febrer del 1308.

1352 ACA, CR, reg. n. 289, f. 37 r., València, 20 de gener del 1308. p. 730.

Amb un nou document expedit el 23 d'octubre del 1310, la reina ordena al seu batlle, Pons de Soler, que observe la franquícia que gaudia Mahomet Abentaric "*sarraceno de Bunyol*", que ha mort recentment, i la seua germana Afutein "*de decem tafulliis terre in vega dicti loci de Bunyol et de quadam plantacionem vinee sito (sic) in loco vocato Turch*". S'hi recull també que existia una carta d'enfranquiment feta per Pere Ferrandis (I) adreçada als dos germans i s'afegeix ara igualment l'extensió del dret confirmat que d'ençà afectarà també als fills de Mahomet, Ali i Lupo Abentaric. Aquesta disposició fou novament objecte de confirmacions posteriors. El rei Jaume II ho va fer per una ordre seua del 29 de maig del 1314 i en l'any 1318 l'Infant renovava una volta més els termes de la donació i franquícia.¹³⁵³

Aquest tracte de favor als fills del difunt no fou, tanmateix, incompatible amb la imposició de dures sancions amb ocasió de la realització d'alguna malifeta, tal com recorda un altre document del mateix dia que l'abans esmentat, el 23 d'octubre del 1310. Ali i Lop havien estat condemnats "*sentencialiter racione invasionis facte, ut dicitur, per dictum Luppum contra quosdam cristianos infra terminum dicti castri de Bunyol*". Tot i amb això, la intermediació de Jaume Pérez de Sogorb va permetre una remissió parcial de la pena imposada.¹³⁵⁴ Efectivament l'actuació de Lop no havia estat gaire exemplaritzant en oposar-se a l'actuació dels oficials de la reina brandant la seua espasa ("*ense evaginato*") quan a ell es dirigien per tal de retreure-li la seua responsabilitat sobre certs deutes. Després d'haver estat reduït i lliurat sota

1353 Jaume II a ACA, CR, reg. n. 154, f. 112 v., València, 29 de maig del 1314. L'Infant renovà la franquícia ACA, CR, reg. n. 382, f. 48 r., València, 29 de gener del 1318. Estranyament en aquesta darrera confirmació es parla del Mahomet que rebé la donació per part de Pere Ferrandis com si estigués viu i a ell mateix li fóra reconeguda la possessió i la franquícia.

1354 Aquest personatge, Jaume Pérez de Sogorb, havia estat, com abans hem vist, el protagonista d'una altra "intercessio" que fou al·legada per la reina Blanca en la remissió parcial del condemnat per haver assassinat el pare dels dos germans que ara resulten sancionats per un altre crim. Veg. la nostra nota n. 1254.

fiança, Lop va matar un frare de l'orde de Santa Maria del Puig de València –un frare mercedari- al terme de Requena i se'n dugué, les seues pertinences i un rossí. Les ordres de la reina davant de la gosadia del bunyoler de tan il·lustre família foren, tanmateix, contundents de manera que el batlle general seu al regne amb tota diligència havia de retindre'l a ell i els béns de què se n'havia apropiat i havia d'imposar-li una pena exemplaritzant que "*aliis sit ad terrorem*". Aquest altre document està datat el 7 d'octubre del 1310, és a dir, uns quants dies abans que el de la remissió pecuniària parcial que adés véiem de manera que deu haver estat la seua causa, si més no la que ateny un dels dos germans, malgrat algunes discordances sobre el lloc exacte de la malifeta ja que la remissió al·ludeix al fet que s'hauria produït "*infra terminum dicti castri de Bunyol*", mentre que el relat de l'homicidi del mercedari s'atribueix al terme de Requena.

1355

Ja hem comentat que el comte Alfons havia renovat les condicions de què gaudia la família en relació amb la seua heretat al lloc de Turx i acabem de veure algunes de les habilitats mostrades per Lop, el fill de Mahomet Abentaric, doncs bé, sorprenentment quatre anys després d'haver signat la confirmació, un 24 d'octubre del 1322, Alfons redactà una nova disposició per tal enfranquir el seu protegit Lop de la prestació de totes les servituds i de la sofrida per a tota la seua vida.¹³⁵⁶

1355 ACA, CR, reg. n. 290, f. 18 v., Ambdós documents es troben copiats al mateix foli i datats a Ricla, 23 d'octubre del 1307.

1356 ACA, CR, reg. n. 387, f. 161 v. - 162 r., València, 24 de novembre del 1322.

Conclusions

Els pilars del poder: renda i jurisdicció.

Investigar les bases econòmiques dels senyories de Bunyol i de Xiva-Xestalgar en la primera centúria del regne medieval de València ha estat un dels objectius principals de la nostra tesi doctoral. Tractàvem d'explicar la presència de llinatges molt importants i amb vincles molt estrets amb la Corona més enllà del típic recurs a l'avaluació d'una ubicació estratègica que no calia, tanmateix, menystenir.

La cronologia – primer terç del segle XIV- i el context polític on s'emmarca la part central del nostre estudi, que coincideix amb el regnat de Jaume II al front de la corona d'Aragó, i el fet que les senyories que estudiàvem estigueren en mans del segon fill del rei, l'Infant Alfons, feien també necessari l'estudi del procés de construcció d'un aparat polític i administratiu en què s'entrecruaven els assajos progressivament més decidits de la iniciativa reial en l'àmbit de la corona i la tradició rebuda del principal component del patrimoni governat per l'Infant, el cobejat comtat d'Urgell. Les tensions entre els poders i els conflictes derivats dels complexos perfils de les magistratures i de les atribucions i àmbits d'actuació adobaven indefugiblement un cultiu de disputes gairebé permanents tal com hem pogut també comprovar.

Un altre element decisiu per a entendre l'evolució d'aquest procés era, evidentment, el fet que tractàrem amb un territori recentment conquistat i incorporat a la Corona d'Aragó en unes condicions específiques. Articular la convivència de diferents poblacions, la indígena i la colonitzadora, que havien de compartir territoris i senyoria fent servir els seus particulars sistemes de creences, amb formes de conducció de la terra i percepcions de l'espai també diferents i que s'havien d'organitzar sota tradicions jurídiques distintes i governats per solucions administratives també diferents s'erigia també en una

font rica i diversa de conflictivitat que, al mateix temps, empenyia cap a una reestructuració dels vincles interrelacionals i dels llaços de solidaritat.

Així, a l'estudi de les fonts de la renda feudal i les formes d'extracció s'afegia l'estudi de la jurisdicció. Renda i jurisdicció són, en efecte, els dos pilars del poder de manera que calia esbrinar qui i com exerceix la jurisdicció i, evidentment, la contribució que des de l'exercici jurisdiccional podia nodrir les rendes senyorials.

¿Qui són el senyors? L'intervencionisme reial

La primera part de la tesi ens ha permès aprofundir en el coneixement d'un llinatge fonamental en la història de la Corona d'Aragó. Els Entença formen una nissaga que era molt coneguda i molts dels seus representants havien estat identificats profusament en els cercles més propers als diferents monarques des del llunyà segle XI. Alguns autors havien parat també la seua atenció en un llinatge tan destacat i tan complex, la reiteració onomàstica del qual ha confós insistentment els historiadors. Una de les primeres intencions era reconstruir en la mesura que fos possible el recorregut de la nissaga i l'altra i principal recollir i constatar els estrets vincles establerts entre diferents representants del llinatge i l'alta noblesa aragonesa i catalana així com els produïts amb el cim de la corona. Un dels cavallers Entença més destacats, el Berenguer d'Entença documentat en la segona meitat del segle XII i les primeries del XIII, es resisteix obstinadament a una correcta identificació i filiació malgrat el fet, que hem pogut comprovar a bastament, d'haver estat objecte d'importants comandes per part dels reis Alfons el Cast i Pere el Catòlic i d'haver contribuït amb la seua signatura a la validació registrada en una gran quantitat de diplomes reials; una mostra evident de la predilecció de què era objecte.

Una altre element interessant del nostre estudi del llinatge és el constituït per la transcendència del paper de les dones Entença en diverses ocasions i contextos. A la destacada figura d'Òria, comtessa de Pallars, que havia cridat

l'atenció de diversos autors, calia afegir dues dones més, que fidels a la persistent reiteració onomàstica, aspecte que comparteix l'estirp, com és ben conegut, amb altres llinatges senyalats, s'anomenen totes dues Jussiana d'Entença. A més del nom, comparteixen, com hem vist en el nostre estudi de la nissaga, la capacitat de transmetre patrimoni i onomàstica a la seua descendència a desgrat de la presumptament indiscutible preeminència dels respectius consorts i fins i tot de l'existència de germans mascles.

La primera Jussiana d'Entença, arran del seu matrimoni amb el comte Hug III d'Empúries, fou l'origen d'una branca decisiva per al nostre estudi ja que el seu segon fill, Ponç Hug, tingué tres fills que ens interessaven específicament. Dos fills mascles, Berenguer i Gombau i una dona, una nova Jussiana d'Entença. Aquesta nova Jussiana d'Entença aportà al seu matrimoni amb el montpellerí oncle de Jaume I dit Bernat Guillem l'apel·latiu "d'Entença" i tots dos donarien lloc a la branca catalana per un costat i als Entença de Xiva a través dels seus fills Guillem i Bernat Guillem respectivament. El germans d'aquesta Jussiana foren heretats pel rei Jaume I al regne de València: Berenguer amb les senyories de Xiva i Pedralba, i Gombau amb la de Torís. Més i millor conegut és el protagonisme assolit per l'esposa de l'Infant Alfons, Teresa d'Entença que hem estudiat a bastament i ara recordarem.

És precisament al regnat de Jaume I quan podem advertir de manera força evident la intervenció del monarca en relació amb la família sense que puguem descartar l'existència d'antecedents semblants en regnats anteriors. En primer lloc trobem el rei casant la segona Jussiana amb l'oncle del monarca, Bernat Guillem de Montpeller, a continuació apadrinant els dos fills d'aquest matrimoni una vegada mort el pare en la defensa del Puig: el petit orfe Guillem a qui va casar amb l'hereva del patrimoni Castellvell-Santmartí i encara col·locant un altre fill, Bernat Guillem, al cap de la senyoria Xiva com hem vist.

Sense deixar l'intervencionisme del mateix Jaume I hem seguit les passes del seu estimat fill Pere Ferrandis dotat per son pare amb la senyoria de Bunyol i casat amb una altra dona Entença, filla del senyor de Torís. Pere Ferrandis encara pogué guarnir la seua onomàstica amb una altra senyoria a l'Aragó, la baronia

d'Íxer, que sorprenentment hem pogut veure relacionada també amb els germans Berenguer i Gombau d'Entença, més exactament amb les seues respectives esposes.

Els llaços i els enllaços i l'omnipresent mà del rei en relació amb els nostres llinatges i les corresponents senyories han estat ben significatius. La creació de senyories "afins" constitueix ja des dels anys de l'ocupació de la taifa valenciana un senyal evident de la iniciativa reial que es veurà acrescuda al regnat de Jaume II. Encara més. La malla del parentiu abasta els territoris propers i el rei, que havia entregat el *castrum* de Bunyol al seu fill Pere Ferrandis, es va fer en una obaga operació amb Híjar/Íxer a l'Aragó que havia pertangut a les germanes Guillema i Elvira de Luècia casades amb els també germans Berenguer i Gombau d'Entença com dèiem. L'obra del monarca va culminar en aquest punt amb el casament adés recordat del fill seu amb Teresa d'Entença/Teresa Gombau, la filla dels senyors de Torís, Gombau i Elvira de manera que esdevenia Pere Ferrandis senyor d'Íxer, Bunyol i Torís.

Una altra prova de l'intervencionisme del monarca Conqueridor es dedueix de la constatació de la transmissió, encara no suficientment aclarida, de l'herència del Berenguer d'Entença de Xiva que trobem en mans del seu nebot Bernat Guillem algunes dècades després de la seua mort arran d'una més que probable actuació del rei. Ben significativa a aquests efectes va ser també la més que presumible intervenció reial en el llegat testamentari de Rodrigo de Lizana en reservar el monarca els *castra* de Bunyol i Macastre per dotar el seu fill Pere Ferrandis, tot deixant únicament Montroi en mans de l'Orde de l'Hospital, el destinatari inicial del llegat complet d'acord amb la donació pietosa del guerrer aragonés.

Hem constatat una nova mostra de l'intervencionisme reial, ara de la mà de Jaume II, en propiciar aquest la reunió de la baronia de Xestalgar amb el botí dels Entença de Xiva i, finalment, hem assistit al cim d'aquest conjunt d'actuacions en vinclar la configuració d'un ampli espai baronial amb l'adquisició del comtat d'Urgell. Una dècada reuneix dues dates definitives: la recompra de Bunyol feta el 1304 per a l'Infant Alfons i el pacte-compra del delejat comtat

d'Urgell materialitzat el 14 de novembre del 1314 casant l'Infant Alfons amb l'hereva pactada amb el darrer comte Ermengol, Teresa d'Entença, que com hem comprovat a més de Xiva i Xestalgar heretava, i aportava, un bon grapat de béns patrimonials que s'arrezeraven així a l'ombra del rei Just procedent de son pare Gombau i de sa mare Constança d'Antilló. Hem tingut ocasió també de apreciar les iniciatives desplegades pel rei per encerclar precisament el destí del patrimoni d'Antilló amenaçat per un segon matrimoni de Constança.

Tot plegat, i especialment les actuacions de Jaume II, s'erigeix en una mostra més d'una de les línies traçades per aquest monarca en l'empresa d'enfortiment del poder reial com ja havia refermat Flocel Sabaté en una síntesi recent sobre l'evolució de la corona d'Aragó a l'edat mitjana.¹³⁵⁷

Destaquem finalment la transcendència dels dos casaments de sengles dones Entença amb dos fills dels reis d'Aragó: Teresa Gombau amb Pere Ferrandis i Teresa d'Entença amb l'Infant Alfons. Un significatiu conjunt d'evidències que ens obliguen a caracteritzar aquests territoris com a centres d'alt interès per als titulars de la corona.

L'extracció de renda

Sense menystenir el valor afegit que per a la monarquia podia representar un territori fronterer amb el país veí, el regne de Castella, calia cercar alguna altra justificació definitòria de les atencions dels monarques sobre aquests territoris que podem constatar i que adés recordàvem d'acord amb el que platejàrem en la nostra introducció. L'objectiu era determinar el potencial rendístic de la zona, un potencial que s'havia de correspondre amb la proximitat i

1357 Pedro Andrés PORRAS ARBOLEDAS, Eloísa RAMÍREZ VAQUERO, Flocel SABATÉ i CURULL, *Historia medieval*, dins *Historia de España*, Istmo, Madrid, 2003, v. VIII. Hem atés particularment a l'apartat dedicat a la Corona d'Aragó, p. 237-449.

l'estima de dos grans llinatges amb vincles molt propers a la corona –Entença i Liçana- i amb la cura de dos Infants reials ben estimats –Pere Ferrandis i Alfons-.

A partir de les xifres registrades en les primeres exaccions conegudes practicades pel rei Jaume I hem comprovat que el territori castral de Bunyol-Macastre suportava imposicions comparativament importants. Xiva i Xestalgar, com hem vist, romangueren en mans de la noblesa i no hem pogut trobar informacions relatives al seu particular potencial rendístic en aquelles primeres dècades després de l'ocupació catalanoaragonesa. Probablement, el preu de les transaccions operades en la possessió de les nostres baronies que hem pogut documentar pot representar d'alguna manera aquest potencial tot i les reserves adients en tractar amb operacions de compravenda que poden amagar acords obacs.

Si recordem les xifres que es documenten en aquestes operacions relatives als nostres senyoriis registrades al voltant del canvi de segle ens trobem amb l'adquisició de Xestalgar feta pel rei Jaume II i la simultània transmissió al senyor de Xiva, el noble Bernat Guillem d'Entença ocorregudes, ambdues operacions, en l'any 1292 que suposaren un preu de 50.000 s. per la compra i la posterior venda. El mateix monarca, recordem, va adquirir el senyoriu de Bunyol en desembre del 1304 per tal de dotar el seu petit segon fill l'Infant Alfons per 400.000 s. Un paper rellevant en l'àmbit de les exaccions és el representat per les demandes de subsidis i qüestions practicades pel rei Jaume II i pel seu fill el comte Alfons. Les xifres que hem pogut documentar caracteritzen aquests territoris com una zona de primer ordre en el conjunt del regne quant al seu potencial exactiu.

La manca de dades seriades relatives a la producció i la productivitat no ens permeten disposar xifres concloents tot i que creiem haver pogut detectar algunes pistes clares que evidencien l'existència d'un volum de rendes important. Les xifres que hem pogut rescatar dels registres cancellerescs relatives a les demandes de subsidis i qüestions al llarg del primer terç del segle XIV confirmen aquelles primeres impressions procedents de les primeres dècades després de la conquesta jaumina. Comparativament hem pogut

comprovar que estem davant d'una de les principals aljames del regne valencià. No han faltat algunes proves de l'existència d'una pressió angoixant sobre un camperolat que es pot veure empès a fugir i amenaçar així de despoblar les baronies especialment quan hi concorrien els episodis climatològics adversos. Tampoc no han faltat algunes mostres de rebel·lió com vam constatar davant l'exacció practicada per Jaume II per nodrir la host adreçada a la guerra d'Almeria.

Quant a les bases productores de renda hem atribuït al subsector ramader, amb la complementarietat representada per l'aprofitament de les zones de pastura i l'obtenció de la sal, un paper molt rellevant en l'economia de la zona així com, per una altra banda, hem observat un paper també destacat a la producció de la grana. Tot plegat configura un espectre productiu en què l'explotació dels recursos naturals van complementar una agricultura més complexa d'avaluar fornida pels acostumats cultius mediterranis: els omnipresents cereals i el vi. Endevinàvem tanmateix una mena de subespecialització comarcal que es correspondria amb un important pes derivat de l'explotació del *saltus* a ponent corresponent amb la morfologia estructural més accidentada i un significat rendiment agrícola a llevant que inclouria els vessants de les serralades occidentals i les planes i suaus colines de la baronia de Xiva que encerclen l'Horta valenciana per ponent. Hem pogut també documentar algunes iniciatives senyoriales adreçades a la intensificació del poblament i a l'expansió de l'hidraulisme.

Paper destacat en la productivitat rendística de les baronies és el constituït per les calònies. Tot i la limitació evident que suposa l'estudi de la criminalitat comptant únicament amb un grapat de conflictes que han estat tractats a la cúria comtal hem pogut constatar la important dimensió de les sancions pecuniàries imposades que poden arribar a ultrapassar el valor de certes exaccions col·lectives així com la versatilitat del seu tractament per tal d'acomodar el compliment efectiu i així evitar la sotsobra o la pèrdua del contribuent i, al cap, d'un productor de futures rendes.

No abandonem aquest punt sense recordar la intensa i permanent lluita pel control de les rendes eclesials disputades per una senyoria sempre disposada a engrossir els seus cofres particulars a desgrat d'una feble xarxa parroquial i una seu episcopal insistent.

L'exercici del poder

Hem assistit en el nostre estudi a la configuració d'un aparat de poder en el govern de les baronies de Bunyol i Xiva-Xestalgar en el seu discórrer paral·lel al procés esdevingut en el cim de la monarquia aragonesa que de manera resumida podem sintetitzar en el pas de la delegació genèrica a l'especialització progressiva. De les primeres dècades hem consignat l'existència d'alcaids, també anomenats tinents, que actuen en l'àmbit baronial exercint una representació ampla quant a competències i àmbit geogràfic. Les mencions als batlles apareixeran acordades al ritme de desenvolupament de la magistratura batlliar an l'àmbit de la corona lligats a l'espectre competencial fiscal i també jurisdiccional rellegant els alcaids a l'activitat estrictament militar de les forteses. Els batlles són batlles de senyoriu i, en la baronia de Bunyol amb l'administració de la reina, com hem vist, apareixerà la figura del batlle general una magistratura ja consolidada algunes dècades enrere al si de la monarquia. Aquest batlle general esdevingué amb l'Infant procurador general com a representant general de la senyoria en tots el territoris sota el seu domini i, com hem comprovat, la seua preeminència s'erigeix per damunt d'un batlle al senyoriu de Bunyol i dels alcaids dels castells. Una solució particular afecta a la baronia de Xiva que presenta la magistratura dual d'alcaid i batlle repetida també a Xestalgar.

Aquesta especialització comportava també la multiplicació de subdelegacions de manera que els oficis i magistratures presenten progressivament un caire rendístic tal com advertia també Flocel Sabaté en diversos estudis sobre l'estructuració del poder medieval.

Encara que no hem pogut esbrinar una intervenció senyorial en la configuració dels poders locals en el cas de les poblacions cristianes, sí que constatem un control directe de l'aparat de les aljames i en concret en l'elecció dels alamins que se'ns presenten també com a membres d'unes elits emergents de les respectives comunitats. També en aquests casos veiem una atribució dual que reuneix el cadiatge i l'alaminatge, si més no en el cas de la principal aljama, la de Bunyol.

Contudent ha estat la constatació de l'ampli ventall de casuística relatiu a la conflictivitat relacionada amb aspectes ben diversos des de la delimitació de les terres i per tant de les jurisdiccions i per tant del control de les rendes, fins a les disputes competencials. Efectivament els requeriments continus a la fixació dels mollons invoquen la necessitat de controlar l'aprofitament de les aigües, de les pastures i fins i tot de l'abast de l'*incultus* per a la provisió de la grana. Les fronteres jurisdiccionals són també una porta oberta a la transgressió i un mur protector i acollidor.

Per una altra banda, hem parat la nostra atenció damunt dels conflictes competencials consubstancials a un procés de configuració de magistratures naixent i requerit de noves delimitacions així com a la cerca dels imprecisos límits de l'alta jurisdicció o la convivència de sistemes jurídics i tradicions procedimentals llunyanes corresponents als contingents poblacionals colonials i autòctons. Paper destacat mereix, creiem, l'evidència d'advertiments seriosos i contundents cap a les intromissions dels oficials reials provinents d'una reina Blanca i d'un Infant Alfons avesats a refermar la dimensió del seu poder baronial envers els representants de la font primigènia del seu propi poder, el rei, espós i pare respectiu.

L'anàlisi de l'exercici de la jurisdicció ens ha permés disposar també d'alguns elements d'interés i ens ha acostat a reconèixer aspectes del funcionament de la societat. Malgrat la limitació adés novament recordada del fet d'haver pogut comptar exclusivament amb una part de la casuística arribada a la més alta instància, la senyoria, podem ara tractar d'extraure algunes conclusions. En primer lloc i en concordança amb la gravetat dels assumptes ja

hem avançat l'enormitat de l'import numerari d'algunes sancions i la necessària adaptació –o acostament- a la capacitat econòmica de l'encausat per tal d'assegurar-ne la percepció. En tot cas sembla clar el volum significatiu que l'aportació de les calònies representava en el conjunt de les exaccions senyorials. Recordem també que les al·lusions a càstigs corporals que hem registrat han resultat gairebé sempre com a conseqüència de la seua permuta per una sanció pecuniària.

Només uns pocs casos van ser objecte de la pena de mort encara que algun especialment cruel i estrident com ara la foguera que consumí un grapat de musulmans de Bunyol i de Xiva junt a l'alamí d'aquest darrer lloc. Presumim també altres fatals tractaments mal dissimulats darrere de fórmules com ara el requeriment que foren aplicats 'càstigs exemplars' i altres expressions semblants. En efecte, la cerca de l'exemplaritat pareix ben evident que fou determinant a l'hora de triar la pena de mort per damunt d'altres sancions més rendibles econòmicament.

L'estudi dels comportaments punibles ens ha ofert, com dèiem, l'oportunitat de constatar les diverses solucions que es basteixen per tal de conformar vincles solidaris i col·laboracions una mica sorprenents. I això, tant per a la comissió del crim com per a la resolució de la sanció.

Finalment, ens hem acostat al procés de diferenciació social esdevingut al si de les aljames on hem vist configurar-se nissagues potents i duradores entre les quals destaca per la seua transcendència en el conjunt del regne la estirp dels Taraçoni de Bunyol.

Universitat de València

Facultat de Geografia i Història

Departament d'Història Medieval

Les senyories valencianes dels comtes d'Urgell. Les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar entre el 1238 i el 1327. Renda i jurisdicció

Manel Pastor i Madalena

Tesi doctoral

Tom II

CO-DIRECTORS DE LA TESI

Dr. FLOCEL SABATÉ i CURULL (Universitat de Lleida)

Dr. ENRIC GUINOT RODRÍGUEZ (Universitat de València)

Estudis de doctorat:

programa "Societats Econòmiques i Culturals a Europa
des de l'Edat Mitjana fins a la Revolució Francesa"

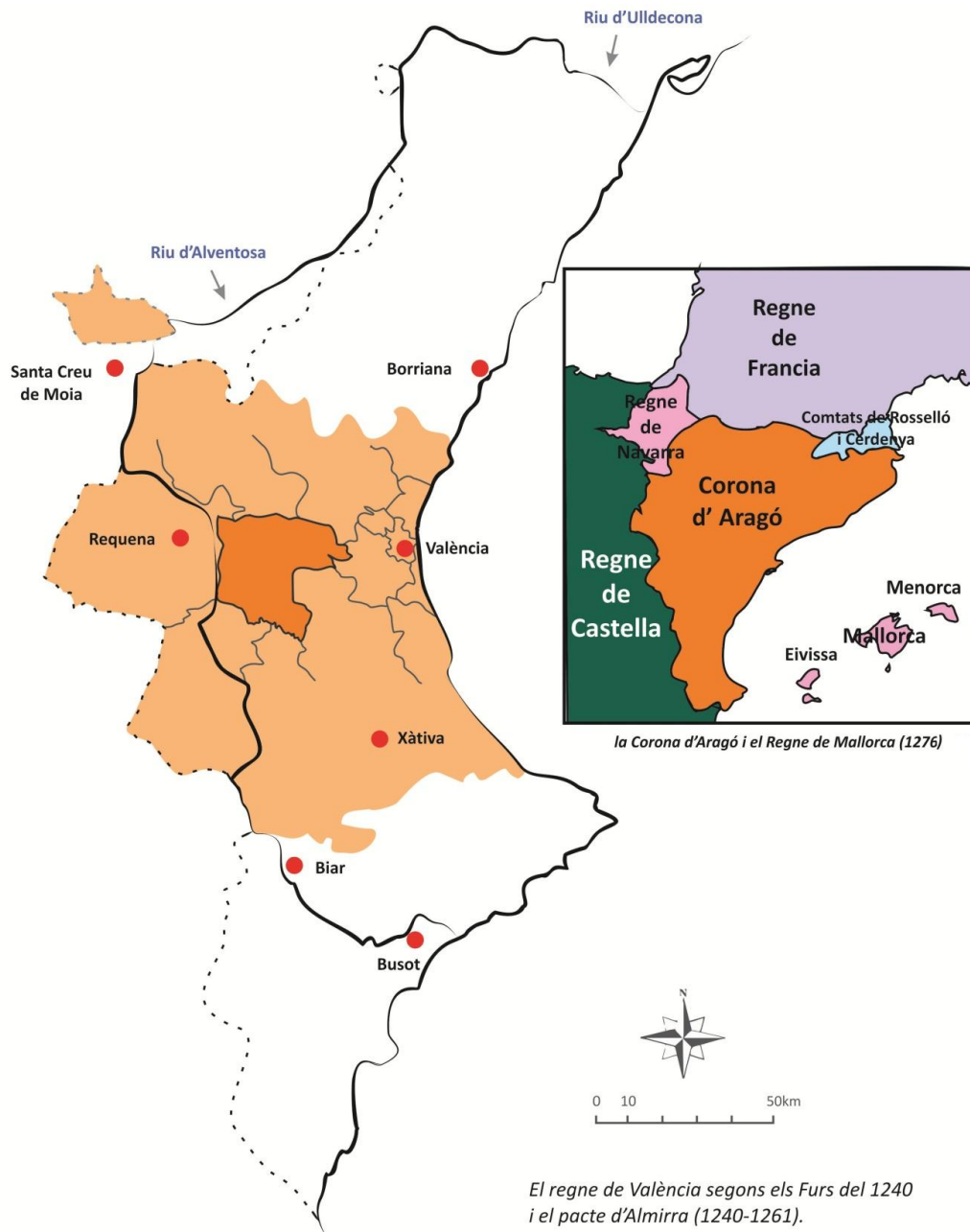
Índex

Tom II

Mapes	5
Apèndix documental	13
Regests	15
Normes de transcripció	37
Documents	39

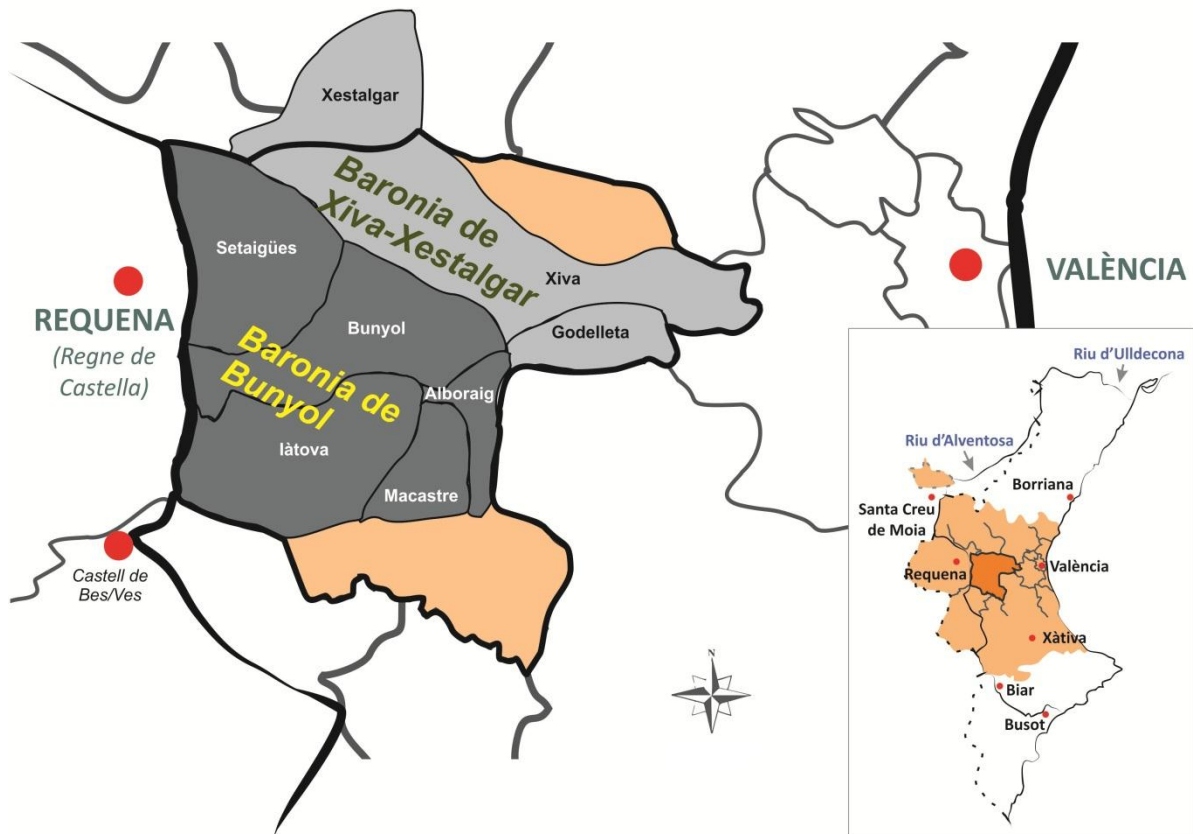
Mapes¹

Mapa n. 1: Les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar en la Corona d'Aragó

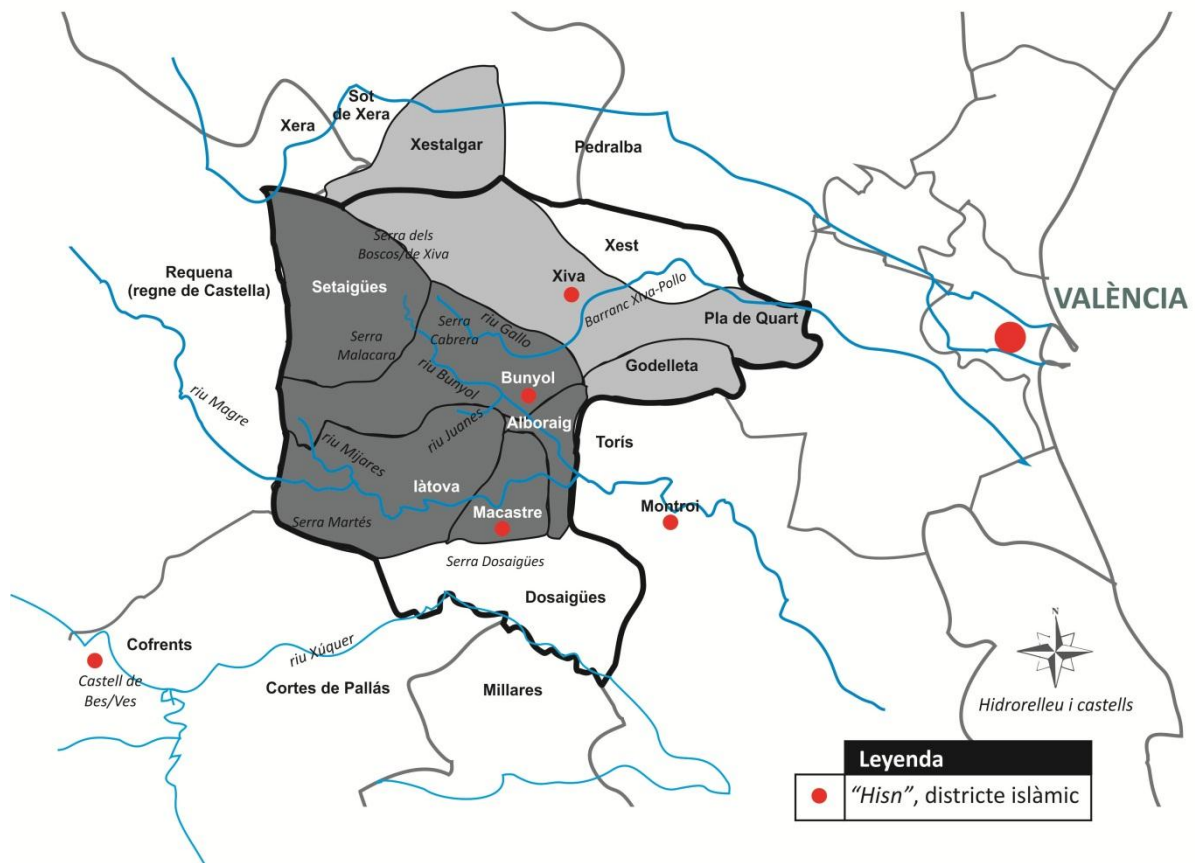

1 Elaboració pròpia en col·laboració amb Beatriz Marín

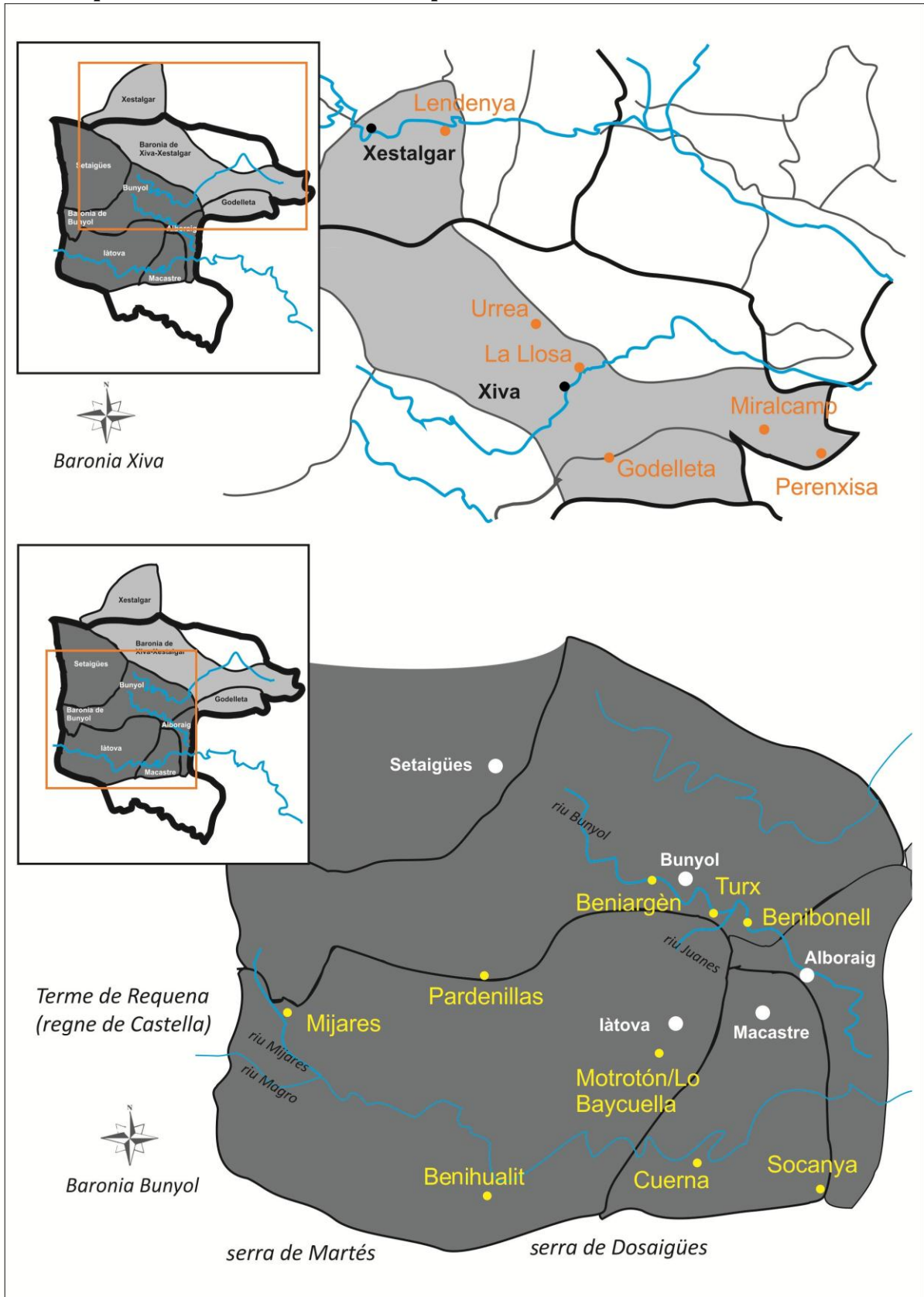
Mapa n. 2: Composició de les baronies

Mapa n. 3: Referents geogràfics i districtes islàmics

Mapa n. 4: Localització dels llocs poblats

Apèndix documental

Hem procedit a una selecció dels documents que hem fet servir al llarg del nostre estudi de manera que puguen representar diferents aspectes entre la diversitat temàtica que hi hem abordat. La presentació, l'hem organitzada seguint un ordre cronològic. D'acord amb aquest criteri editem tots els texts poblacionals per la seua especial transcendència tot i que alguns d'ells han estat publicats parcialment amb anterioritat. Incorporarem noves còpies que hem pogut localitzar i afegim també la carta pobla medieval de Xestalgar del 1284 que era desconeguda i que ja vam publicar per la nostra part fa uns pocs anys en el treball d'investigació corresponent a l'obtenció del DEA. Veurem també alguns documents que considerem semblantment significatius com són els nomenaments dels oficials senyorials així com d'altres relatius als diferents espais de conflictivitat interinstitucional, territorial o de significació criminal derivats de la convivència que comunament conclouen amb la imposició de sancions o la seua remissió parcial o total. La recaptació de rendes i la imposició d'exaccions diverses es veuran també representades i també la donació de rendes o heretats als col·laboradors i afectes al poder senyorial.

Regests

1. 1238, juny, 18. Setge de València

El rei Jaume I fa donació de l'alqueria de Xestalgar a Rodrigo Ortiz i als seus successors.

2. 1241, desembre, 5. (Sense lloc)

El bisbe i el capítol de València signen amb Berenguer d'Entença un acord de repartiment del delme relatiu a Xiva i als seus termes.

3. 1260, octubre, 6. València

Acord sobre la venda del delme de Bunyol i Riba-roja signat entre el bisbe i el capítol de València i el senyor dels llocs i termes respectius, Pere Ferrandis.

4. 1275, abril, 15. Lleida

Jaume I confirma la possessió de Torís a Teresa Gombau, filla de Gombau d'Entença.

5. 1280, maig, 11. València

Pere el Gran faculta Berenguer de Conques per a demanar al jutge Pere de Costa els documents refets que s'havien perdut on constaven els drets del domini i la potestat reial relatius al castell, vila i terme de Xiva.

6. 1281, juny, 15. València

Pere el Gran ordena a l'alfaquí i al batlle que prohibisquen l'obtenció de sal a Xelva i Xiva i els seus termes.

7. 1284, desembre, 27. Alcosser

Carta de poblament de Xestalgar atorgada per Sança Roís de Vareia, vídua d'Artal de Huerto i senyora del lloc.

8. 1286, abril, 8. València.

Martí Roís de Foces/Martín Ruiz de Foces, senyor de Xestalgar i Jaspert de Botonac, bisbe de València, que juntament amb el capítol de la seu valenciana és senyor de Xulella, procedeixen a l'amollonament de la frontera comuna.

9. 1289, març, 2. Saragossa

El rei Alfons el Liberal ordena al justícia de València que impedisca que els homes de Xiva siguen empenyorats per haver-se oposat al rescat d'un home del lloc capturat pels de Requena il·legalment.

10. 1289, octubre, 20. Montsó

El rei Alfons el Liberal atorga protecció i guiatge als mercaders provinents del regne de Castella que hauran de vindre al regne de València i al d'Aragó passant per Bunyol i Xiva i que puguen tornar a les seues terres amb productes excepte els que estiguen prohibits.

11. 1295, juny, 30. València.

Martí Roís de Foces i la seua dona, Eva d'Entença, vénen al rei Jaume II el castell i la vila de Xestalgar per 50.000 s.v.

12. 1296, agost, 20. València.

El rei Jaume II vén Xestalgar a Bernat Guillem d'Entença, representat pel seu procurador, Sanç de Laçano, alcaid de Xiva, per 50.000 s.v.

13. 1298, maig, 18. Barcelona

Jaume II ordena al seu procurador en el regne de València, Jaume de Xèrica, que faça respectar el dret al·legat pels homes de Xestalgar a la seua possessió del Camp de Farsiterg.

14. 1303, desembre, 9. València

Jaume II escriu al batlle i als jurats i justícia de Xiva i els ordena entregar al procurador seu al regne de València els béns indegudament confiscats a un

musulmà que pretenia dur a Castella una certa quantitat de safrà i altres béns prohibits ja que no era competència seua sinó de l'oficial reial.

15. 1304, maig, 12. Osca

Jaume II comunica al justícia, als jurats i als prohoms de València que, per demanda de Gombau d'Entença, havia enfranquit els habitants de Xiva del pagament de lleuda, peatge, portatge, mesura del pes, passatge, ribatge i altres. També ho fa saber al batlle general del regne de València, Bernat de Libià.

16. 1304, novembre, 28. València

Jaume II, a petició de Gombau d'Entença, concedeix la celebració d'un mercat setmanal a Xiva i ofereix protecció als participants.

17. 1304, desembre, 21. València

Jaume II fa donació dels *castra* de Bunyol i Macastre i els llocs de Setaigües, Alboraiç, làtova i Motroton al seu fill l'Infant Alfons.

18. 1305, juny, 12. Barcelona

Jaume II, comunica al batlle general del regne de València i als oficials encomanats de les 'coses vedades' que ha autoritzat Guillem Serrà per traure fora del regne una certa quantitat de peix i pegunta.

19. 1305, setembre, 4. Barcelona

El rei Jaume II ordena al seu tresorer Pere de Boil que dels diners demanats a les aljames musulmanes de València procedisca a liquidar un deute contret amb Enric de Quintavall.

20. 1305, desembre, 23. Saragossa

El rei Jaume II ordena al seu procurador al regne de València que entregue a l'alcaid de Macastre els 1000 s. que li són deguts per la tinença del castell malgrat el fet que les rendes del lloc són retingudes per Sans de Loris per un deute de l'anterior propietari del senyoriu, Pere Ferrandis (II).

21. 1308, gener, 20. València

La reina Blanca confirma un privilegi de Jaume I de juny del 1254 que perdona els musulmans de Bunyol i els renova les condicions de poblament que hi tenien fins aquell moment.

22. 1308, gener, 22. València

La reina Blanca confirma el privilegi signat el 10 d'abril del 1300 pel seu antecessor en la baronia, Pere Ferrandis d'Íxer (II), senyor de Bunyol, que atenia les queixes de l'aljama al voltant de diversos aspectes relacionats amb les condicions del poblament.

23. 1308, gener, 29. València

La reina Blanca confirma el document poblacional atorgat el 29 de juliol del 1266 per Pere Ferrandis, fill i lloctinent del rei Jaume I al regne de València, a l'aljama musulmana procedent del castell de Bes a qui assigna les seues alqueries de làtova, Millares, Turx, Cuerna, Pardenillas i La Bacolla, que pertanyen al terme de Bunyol.

24. 1308, febrer, 3. València.

La reina Blanca, estén una nova carta de poblament en condicions semblants a les de la primitiva als musulmans del terme del castell de Macastre, perquè l'havien perduda com a conseqüència de la guerra.

25. 1308, febrer, 5. València

La reina Blanca comunica al batlle general seu al regne de València, Pons de Soler, i a l'alcaid de Bunyol que han de respectar la franquícia de la prestació de la sofrà reconeguda a un musulmà del lloc per l'anterior posseïdor de la senyoria, Pere Ferrandis (II).

26. 1308, febrer, 5. València

La reina Blanca confirma una donació d'unes terres a Bunyol feta per Pere Ferrandis (I) en l'any 1275.

27. 1308, març, 13, València

La reina Blanca confirma una disposició del rei Jaume II del dia anterior ordenant als musulmans de la Foia de Bunyol el pagament de les primícies al rector de Bunyol.

28. 1308, maig, 25. València

Jaume II ordena al batlle general de la reina al regne de València, Pons de Soler, i als alcaids de Bunyol i Macastre que obliguen els habitants a entregar les primícies als rectors de les esglésies que el bisbe haurà de proveir convenientment.

29. 1308, desembre, 25. València

La reina Blanca nomena Mahomat Taraçoni com a alamí de Bunyol.

30. 1309, març, 16. Barcelona

La reina Blanca ordena al seu batlle general al regne de València que revise i resolga sobre la provisió i el manteniment de les fortaleses dels llocs sota la seua jurisdicció habitats per musulmans.

31. 1309, abril, 3. Barcelona

La reina Blanca ordena al seu batlle general, Enric de Quintavall, que entregue els 500 s. del violari que té assignat Jaumina de Canelles al seu fill Guillem Serrà que acompanya el rei al setge d'Almeria.

32. 1309, maig, 11. Barcelona

El rei Jaume II dóna instruccions al seu batlle general al regne de València perquè procedisca conjuntament amb el batlle de la reina amb prudència en relació amb l'exacció demanada per a la campanya d'Almeria a les aljames perquè s'hi han revoltat.

33. 1309, juny, 7. Barcelona

La reina Blanca ordena al seu batlle general al regne de València que col·labore amb el batlle del rei en la recaptació del subsidi ordenat pel monarca per a la campanya d'Almeria encara que haurà de procedir amb precaució per l'ambient revoltat de les seues aljames.

34. 1309, octubre, 26. Setge d'Almeria

La reina Blanca ordena al seu batlle general que execute sense dilació la sentència de mort recaiguda sobre l'assassí del batlle de Setaigües.

35. 1310, febrer, 7. València

Jaume II encomana la tinença i custòdia de les cases i la fortalesa de Macastre al ciutadà de València, Jaume Soguer.

36. 1310, octubre, 6. Barcelona

La reina Blanca demana al seu batlle general que intervinga i castigue severament un musulmà de Bunyol que es va resistir, armat, a la seua detenció per un oficial senyorial i encara, després d'haver estat alliberat sota fiança, va assassinar un monjo al terme de Requena.

37. 1310, octubre, 29. Barcelona

Anotació que recull la confirmació del rei Jaume II feta en favor de Guiu de Xanesveres sobre la tinença del castell de Bunyol que exercia en nom de la reina que ha traspassat recentment. Li reconeix també el dret a percebre 3000 s. en concepte de 'retinença' tal com abans percebia.

38. 1312, setembre, 22. Barcelona

El rei Jaume II retreu a l'alcaid de Bunyol la intromissió en les competències del batlle.

39. 1313, març, 12. Montblanc

Jaume II ordena al batlle general del regne de València, Bernat d'Esplugues, que faça endreçar el molí de Setaigües i impedisca al batlle del lloc exigir als veïns el pagament de la mólta del gra ja que es veuen obligats de moldre a Bunyol i paguen així dues moltures.

40. 1313, desembre, 18. València

Jaume II ordena a l'alcaid de Xest la restitució dels béns confiscats a uns pastors de Xiva i de Mançanera que havien estat assaltats per musulmans de Xest amb la seua complicitat i li ordena comparéixer immediatament davant la cúria del rei.

41. 1314, març, 1. València

El rei Jaume II absol una dona de Setaigües de les acusacions que havien estat contra ella formulades al voltant d'una suposada col·laboració en l'assassinat del batlle de Setaigües.

42. 1314, novembre, 11. Lleida.

Cartes nupcials entre l'Infant Alfons, fill segon del rei Jaume II, i Teresa d'Entença.

43. 1314, novembre, 12. Lleida

Jaume II ordena al vicegerent de la procuració de detenir provisionalment les investigacions obertes pel batlle general del regne de València al voltant dels crims comesos per l'alcaid de Xiva i altres musulmans del lloc a Bunyol pels quals fets també havia resultat nafrat un saig de la procuració.

44. 1314, novembre, 15. Balaguer

L'Infant Alfons nomena Bernat Vidal batlle de Xiva i dels seus termes amb el salari acostumat.

45. 1315, febrer, 8. Lleida

L'Infant Alfons nomena el seu camarlenc Guillem Serrà com a alcaid i batlle de Xiva i el seu terme.

46. 1315, febrer, 9. Lleida

L'Infant Alfons mana al batlle de Xiva executar una ordre seua per la qual havia donat a Berenguer Anglés, de l'escrivania del rei, 10 jovades de terra al lloc de Miralcamp, en el terme de Xiva, tal com havia ordenat al seu antecessor en el càrrec que havia mort sense haver-ne formalitzat l'entrega.

47. 1315, març, 8. Balaguer

Els Infants Alfons i Teresa entreguen un heretament situat al pla de Miralcamp en el terme de Xiva a l'escrivà del rei Berenguer Anglés.

48. 1315, març, 15. Balaguer

L'Infant Alfons nomena Enric de Quintavall com a batlle general seu en relació amb els béns que posseeix al regne de València.

49. 1315, abril, 1. Balaguer

L'Infant Alfons recorda que el rei ha ordenat a Guiu de Xanesveres, alcaid del castell de Bunyol, entregar la fortalesa i que preste a l'Infant jurament d'homenatge i al batlle reial Bernat d'Esplugues que no s'entremetés en la percepció de les rendes. Insisteix ara l'Infant al batlle del rei al regne de València que permeta rebre les rendes de Bunyol a Enric de Quintavall a qui ha erigit com a batlle general seu.

50. 1315, abril, 23. Manresa

L'Infant Alfons nomena Jaume de Castellnou com a batlle de Bunyol i els seus termes.

51. 1315, maig, 1. Moià

L'Infant Alfons constitueix Enric de Quintavall com a procurador seu als llocs que posseeix al regne de València.

52. 1315, maig, 13. Barcelona

L'Infant Alfons nomena Jaume Soguer com a alcaid de Macastre.

53. 1315, maig, 29. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que impedisca conrear terres del terme de Setaigües a persones que no hi tinguen la seua residència.

54. 1315, juny, 12. Barcelona

L'Infant Alfons constitueix una procura especial en favor d'Enric de Quintavall perquè intervinga en procediments judicials al senyor atenents.

55. 1315, octubre, 1. Barcelona

L'Infant Alfons, a prec de Pere de Ribes, de la casa de la Infanta Teresa, nomena Jaume de Ribes al cap de l'escrivania de Xiva, Bunyol i la Foia i també de Setaigües.

56. 1316, maig, 1. Tarragona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador Enric de Quintavall que comprove i certifique si la confecció d'albarans i el salari corresponent corresponia al batlle, Guillem Serrà, que havia reclamat ja que la comanda de l'escrivania feta a Jaume de Ribes hi incloïa també aquesta feina.

57. 1316, maig, 15. Alcolea de Cinca

L'Infant Alfons assigna una retribució de 1000 s. anuals pel seu ofici de procurador a Enric de Quintavall.

58. 1316, octubre, 13. Alcolea de Cinca

Ordena l'Infant Alfons al seu batlle i alcaid de Xiva, Guillem Serrà, que aculla i defenga un blanquer de València que ha estat expulsat de la ciutat per un conflicte.

59. 1316, novembre, 20. Saragossa

L'Infant Alfons ordena al seu procurador, Enric de Quintavall i als batlles dels seus llocs al regne de València que responguen de les rendes davant de Francesc de Ferriol a qui ha constituït en dispenser seu.

60. 1316, desembre, 31. Alcolea de Cinca

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que entregue a l'alamí de Xiva una jovada de terra en la zona en disputa entre Bunyol i Xiva.

61. 1317, maig, 30. Lleida

Comunica l'Infant Alfons al seu procurador la reducció d'un terç de la sanció imposada a un musulmà de Xiva.

62. 1317, juny, 3. Lleida

L'Infant Alfons comunica al seu procurador que ha rebaixat la pena imposada a dos germans de Godelleta que tingueren una brega amb un musulmà de Bunyol.

63. 1317, juny, 3. Lleida

L'Infant Alfons comunica al seu procurador la reducció de 2000 s. dels 5000 s. inicialment demanats en concepte de qüestia als seus homes de Bunyol.

64. 1317, juny, 12. Lleida

L'Infant Alfons ordena al seu justícia de Xiva que restituisca els béns corresponents al seu dot reclamats per una vídua del lloc i la protegisca en el seu dret.

65. 1317, juliol, 15. Balaguer

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que atenga la queixa dels veïns de Setaigües que, per manca d'aigua al molí seu, es veuen obligats a fer servir el molí de Bunyol i el batlle els obliga a satisfer dues vegades la mólta.

66. 1317, juliol, 28. Lleida

L'Infant Alfons requereix del seu procurador l'entrega urgent dels 3000 s. que exigeix als homes de Bunyol després d'haver-los rebaixat la demanda inicial de 5000 s.

67. 1317, desembre, 29. València

L'Infant Alfons canvia per una sanció de 50 s. la condemna de 200 assots a una parella de musulmans de Bunyol que els havia estat imposada per haver mantingut relacions sexuals abans del matrimoni.

68. 1317, desembre, 31. València

L'Infant Alfons nomena Abraham Ambexar com a alamí de làtova.

69. 1318, gener, 2. València

L'Infant Alfons fa entrega d'unes terres a Macastre a l'alcaid del lloc, Jaume Soguer.

70. 1318, gener, 2. València

L'Infant Alfons concedeix a Jaume Soguer, alcaid de Macastre, unes terres que inclouen una vinya anomenada La Carrasca en el terme d'aquell lloc.

71. 1318, gener, 15. Gandia

Demana l'Infant Alfons al seu procurador que no s'entremeta en relació amb la comissió feta al noble Ot de Montcada per tal d'executar l'alamí de Xiva i altres musulmans d'aquest lloc i també altres de Bunyol així com en la comanda feta al dispenser Francesc de Ferriol que haurà de fer-se càrrec dels béns a ells confiscats.

72. 1318, febrer, 23. València.

L'Infant Alfons confirma la carta de poblament de Setaigües atorgada el 17 de novembre del 1260 per Berenguela Fernández i el seu fill Pere Ferrandis, fill també del rei Jaume I, senyors ambdós de la baronia de Bunyol.

73. 1318, febrer, 23. València

L'Infant Alfons confirma el document de Bernat Guillem d'Entença del 1303 pel qual atorga carta pobla als cristians que habitaven el terme castral de Xiva.

74. 1318, febrer, 23. València

L'Infant Alfons confirma el privilegi signat per Pere Ferrandis (I) en l'any 1297 i que havia estat anteriorment confirmat per la reina Blanca el 1308 sobre la prohibició del joc de daus.

75. 1318, febrer, 23. València

L'Infant Alfons confirma el privilegi emés el 1304 per Gombau d'Entença modificant algunes condicions del poblament als musulmans de la vila de Xiva i de les alqueries del seu terme: Godelleta, Xestalgar i Perenxisa.

76. 1318, febrer, 23. València

L'Infant Alfons revoca el nomenament de Jaume de Ribes al cap de l'escrivania de Xiva i l'entrega a l'antic titular que ha reclamat fent valdre el nomenament que en favor seu havia fet Bernat Guillem d'Entença en l'any 1293.

77. 1318, febrer, 26. València

L'Infant Alfons dóna al seu porter, Pere de Rocafort, unes terres a Bunyol amb un cens de 10 s. anuals.

78. 1318, febrer, 26. València

L'Infant Alfons confirma l'adquisició feta el 1305 per l'alamí de Bunyol de la vall de Taybone dins del terme de Bunyol al seu anterior posseïdor, Guillem Péreç d'Argedes.

79. 1318, febrer, 27. València

L'Infant Alfons, fa donació al seu batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou, de l'heretat de Benibonell i del secà de Forata al terme de Bunyol tot imposant un cens de 20 s. anuals.

80. 1318, febrer, 27. València

L'Infant Alfons ordena a l'alcaid de Xiva que torne uns animals o rescabale els carnisers de València a qui els havien estat empenyorats.

81. 1318, març, 1. València

Jaume II comunica als seus oficials les franquícies que ha reconegut als habitants de Bunyol, Setaigües, Macastre, làtova i Alboraiç.

82. 1318, abril, 18. Castelló de Farfanya

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que faça respectar les franquícies reconegudes a Bernat Dalmau del lloc de El Castellar en el terme de Xiva.

83. 1318, abril, 18. Castelló de Farfanya

L'Infant Alfons tramet al batlle seu de Bunyol ordres relatives al control de la recollida de la grana i d'una carta per a Jaume de Xèrica.

84. 1318, abril, 19. Castelló de Farfanya

L'Infant Alfons ordena al lloctinent de l'alcaid de Xiva que pague els deutes de l'alamí que ha estat executat.

85. 1318, abril, 19. Castelló de Farfanya

L'Infant Alfons ordena al batlle de Bunyol que exigisca el quint de les collites que els musulmans de làtova fan en terres de Bunyol i Macastre.

86. 1318, juny, 8. Castelló de Farfanya

Teresa d'Entença, esposa de l'Infant Alfons i comtessa d'Urgell, ratifica la delimitació dels termes dels castells de Xiva i Xest realitzada pel rei Jaume II per sentència pronunciada en el palau reial de València el 7 de gener del 1318.

87. 1318, juliol, 15. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que investigue els danys ocasionats en els molins de Xiva com a conseqüència dels aldarulls provocats per l'execució de l'alamí i altres musulmans del lloc que han perjudicat l'arrendador dels artefactes.

88. 1318, juliol, 23. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que atenga les queixes dels homes de Setaigües respecte de l'escrivà del lloc i el rector de la seua església.

89. 1318, juliol, 23. Barcelona

L'Infant Alfons comunica al dispenser seu la remissió del pagament del cens anual corresponent a una vinya de Setaigües.

90. 1318, juliol, 23. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que no obligue als musulmans de Bunyol a pagar els 600 s. anuals que reclama el rector del lloc en concepte de primícies fins que no arriben a un acord l'Infant i el bisbe o sentencie el jutge que hi ha nomenat.

91. 1319, abril, 9. Barcelona

L'Infant Alfons ordena la remissió de l'import de l'arrendament del molí de Macastre pels perjudicis soferts per l'arrendatari per la sequera i altres problemes.

92. 1319, desembre, 28. Tarragona

L'Infant Alfons comunica al seu jurisperit Jaume d'Arters la queixa rebuda de l'antic justícia de Setaigües perquè li ha estat atribuït un assassinat amb una acusació falsa i amb testimonis també falsos contra els quals haurà de procedir.

93. 1320, gener, 24. Lleida

L'Infant Alfons atén la queixa dels seus homes de Setaigües i ordena al jutge Jaume d'Arters que deixi de causar greuges i empenyorar els béns dels habitants del lloc.

94. 1320, gener, 24. Lleida

L'Infant Alfons, atenent les queixes de la universitat de Setaigües, ordena al lloctinent de l'alcaid del castell de Bunyol que no interferisca en les competències del justícia d'aquell lloc.

95. 1320, gener, 24. Lleida

L'Infant Alfons ordena la intervenció del seu procurador per detindre les discòrdies esteses per Xiva i Bunyol per Ferrer Sunyer de Camarasa arran dels conflictes suscitats a Setaigües.

96. 1320, abril, 19. Barcelona

Ordre de l'Infant Alfons al procurador perquè facilite els interrogatoris i pague les despeses per tal d'agilitzar el procés obert contra el batlle de Bunyol.

97. 1320, maig, 11. Montblanc

L'Infant Alfons exigeix al seu procurador que pague les despeses de les investigacions obertes sobre el batlle de Bunyol perquè no s'hi produïsquen retardaments.

98. 1320, juny, 13. Lleida

L'Infant Alfons indica als arrendadors de les rendes de Xiva que han de respondre davant el dispenser de la Infanta Teresa a qui ha assignat la percepció d'aquelles rendes.

99. 1320, setembre, 2. Saragossa

L'Infant Alfons demana informació al procurador seu sobre les persones que estiguen sent perseguides per oficials del rei i es troben dins de les seues baronies de Xiva i Bunyol. Els haurà de permetre residir-hi mentre resol definitivament, encara que vigilarà que no hi cerque recer cap altre fugitiu.

100. 1320, setembre, 3. Saragossa

L'Infant Alfons encarrega al jutge Guillem de Jàfer que investigue i castigue severament els culpables de l'atac armat sofert per un capellà de Toledo i la seua família que travessaven el terme de Xiva. Els agressors hi van matar un membre del seguici.

101. 1321, gener, 8. Osca

L'Infant Alfons comunica al batlle i als homes de Bunyol i la Foia que ha assignat a la Infanta les rendes de la baronia encara que es reserva la percepció de qüestions i la imposició de penes en assumptes criminals que no siguen substituïts per penes pecuniàries.

102. 1321, març, 17. Lleida

L'Infant Alfons autoritza el seu porter Miquel Peris de Calataiud que pugui comprar terres dels musulmans a Xiva que conrearà en condicions de franquícia.

103. 1322, gener, 8, Tortosa

El rei Jaume II ordena a l'alcaid de Xàtiva que entregue a l'Infant Alfons un musulmà seu de la Foia de Bunyol que hi havia capturat fugint cap a Granada.

104. 1322, febrer, 8. València

L'infant Alfons encomana al jutge de València Jaume d'Artes que resolga el conflicte entre un ciutadà de València que havia heretat alguns béns en el terme de Xiva que han estat ocupats indegudament.

105. 1322. març, 9. Terol

L'Infant Alfons regula el consum de sal de les salines de Xiva i Xestalgar per part dels seus vassalls.

106. 1322, octubre, 15. València

L'Infant Alfons encomana al seu nou procurador que resolga definitivament la investigació sobre el batlle de Bunyol.

107. 1322, octubre, 29. València

L'Infant Alfons escriu al cadí de València i li demana que acudisca a Bunyol per tal d'investigar un greu conflicte derivat d'un probable abús exercit pel cadí d'aquest lloc.

108. 1322, novembre, 4. València

L'Infant Alfons renova a Pere d'Aliaga, habitant de Torrent, el permís que havia atorgat a son pare l'anterior senyor de Xiva, Bernat Guillem d'Entença, per a extraure llenya i espart del terme de Xiva on té casa i ofereix protecció especial per part del rei i de l'Infant a ell i a la seua família.

109. 1322, novembre, 11. València

L'Infant Alfons ordena a l'alamí de Bunyol reclutar 100 homes d'armes per a la campanya de Sardenya.

110. 1322, novembre, 26 (o 27). València

L'Infant Alfons tramet al seu procurador la decisió seua d'atendre la queixa rebuda del rector de Bunyol per l'oposició dels musulmans a entregar-li les primícies de les terres que conreen malgrat una resolució anterior del rei que els hi obligava.

111. 1323, febrer, 9. Saragossa

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que, fetes les comprovacions, procedisca al pagament de certs deutes de l'alamí de Xiva que havia estat executat.

112. 1323, març, 14. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que no obligue als musulmans de Bunyol i la Foia a entregar les primícies que reclama el rector.

113. 1323, març, 18. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que protegisca l'alamí de Bunyol que havia estat acusat de cometre adulteri amb la dona d'Azmet, *barbitonsoris* del lloc, ja que després d'haver estat absolt pel cadí d'Elx l'agreujat barber ha resolt de recórrer.

114. 1323, maig, 22. Portfangós

L'Infant Alfons comunica a l'alcaid de Xiva i altres oficials seus la remissió de la pena de dos-cents assots imposada a un musulmà del lloc que havia atacat una dona.

115. 1323, maig, 25. Portfangós

L'Infant absol de tots els càrrecs al seu antic batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou.

116. 1323, maig, 26. Portfangós

L'Infant ordena al seu procurador que allibere el béns confiscats a Joan Escolar.

117. 1323, maig, 28. Portfangós

L'Infant Alfons ordena a Guillem de Manresa, procurador als castells de Bunyol i Xiva, que els musulmans de Xiva que adquireixen heretats dels cristians s'han de comprometre a fer front als mateixos drets a què estan obligats per altres terres seues.

118. 1324, juny, 5. Setge de Càller

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que desitisca de la seua iniciativa de proveir amb ballesters i armes el castell de Xiva. Per una altra banda li ordena també que tinga en consideració l'exempció del pagament de l'herbatge que havia reconegut als ramats del seu conseller Pere de Boil. Finalment adverteix fermament que pague l'assignació corresponent a Guillem Serrà per la batllia i l'alcaidia de Xiva i un violari assignat a la mare d'aquest oficial sobre les rendes del lloc.

119. 1324, agost, 21. Barcelona

L'Infant Alfons nomena Guillem de Manresa com a col·lector general de totes les seues rendes del comtat d'Urgell, vescomtat d'Àger i dels llocs que té als regnes d'Aragó i València.

120. 1324, setembre, 18. Barcelona

L'Infant Alfons demana informació al seu procurador al voltant dels litigis oberts amb els Ferrandis d'Íxer en relació a les primícies de la baronia de Bunyol.

121. 1325, febrer, 12. València

L'Infant Alfons nomena Mahomat Taraçoni com a cadí de Bunyol i de la Foia, de la vall d'Elda, de Novelda i Asp.

122. 1325, febrer, 28. Bunyol.

L'Infant Alfons retreu al seu procurador l'incompliment de la seua anterior ordre de tornar els béns confiscats a certs habitants de Setaigües i li exigeix que explique la negativa i procedisca al desemparament dels béns sense cap retardament.

123. 1325, febrer, 28. Bunyol

L'Infant Alfons demana a son pare, el rei Jaume II, que notifique als arrendadors de les rendes de Xiva que les terres que un musulmà del lloc ha adquirit de cristians estan sotmeses únicament al pagament de delme i primícia i no al quint que paguen els musulmans.

124. 1325, febrer, 28. Bunyol

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que procedisca a resoldre de manera sumària els conflictes que enfronten dos veïns de Xiva.

125. 1325, març, 6. València

L'Infant Alfons, junt amb la Infanta Teresa, reconeix el préstec de 73.000 s. rebut del seu conseller, Bernat de Libià, per a la campanya de Sardenya que es comprometen de tornar en vuit mesos junt amb una altra quantitat que li deu el rei. Empenyoren

els Infants al creditor com a garantia el castell de Xiva, els habitants del qual li hauran de prestar l'homenatge degut.

126. 1325, març, 20. València

L'Infant Alfons ordena als arrendadors del drets de Xiva que respecten el dret dels musulmans a tributar com els cristians del lloc per les terres d'aquests que hagen adquirit.

127. 1325, abril, 29. València

L'Infant Alfons ordena el pagament acordat amb Bernat de Libià de 3000 s.b. per haver retardat la recuperació del *castrum* de Xiva a ell empenyorat.

128. 1325, maig, 6. Xelva

L'Infant Alfons mana a l'alcaid de Bunyol que retenga dels béns d'un musulmà del lloc els diners necessaris per tal de satisfer un deute seu que reclama un musulmà de Xelva per valor de 266 s.

129. 1326, desembre, 31. Terol

La Infanta Teresa ordena al seu procurador que modifiqui el curs de les aigües del riu Guadalaviar a Xestalgar per tal de posar en regadiu algunes heretats que després haurà d'entregar a cens amb cinc anys de franquícia inicial.

130. 1327, novembre, 28. Montblanc

El rei Alfons el Benigne ordena al seu batlle general al regne de València que no interferisca en la recaptació de les rendes de Xiva i Bunyol, ja que romanen empenyorades en mans del bisbe de València. Haurà, tanmateix, d'intervindre en cas que foren arrendades.

131. 1329, març, 29. València

El rei Alfons el Benigne confirma una donació anterior de la seua esposa, Teresa d'Entença, al porter reial Guillem de Pertusa, de certa quantitat de forment carregada sobre les rendes de Bunyol i La Foia.

132. 1329, maig, 3. València

El rei Alfons el Benigne autoritza a la universitat de Xiva la modificació d'un camí públic els límits del qual havien estat alterats per causa d'una construcció en un lloc denominat El Prat, en el terme d'aquesta localitat.

133. 1329, maig, 3. València

El rei Alfons el Benigne reconeix a l'aljama musulmana de Xiva la possibilitat de comprar pa i vi lliurement.

134. 1329, maig, 11. València

El rei Alfons el Benigne ordena el cessament de les persecucions i tortures imposades als musulmans de Xiva a qui els serà respectada la vigència de la Sunna tal com hom fa amb els de Bunyol.

135. 1329, juny, 17. València

El rei Alfons el Benigne confirma un document seu atorgat a favor de la seua parenta Castellone, esposa de Manuel d'Entença, pel qual assignava a les rendes de Xiva el llegat testamentari deixat a ella per la Infanta Teresa.

136. 1329, juliol, 4. València

El rei Alfons el Benigne revoca el nomenament fet al seu porter, Ramon de Besaldú, a qui havia encomanat la tinença i batllia de Xestalgar, ja que correspon la facultat de fer-ho als marmessors dels testaments dels Entença que administren les rendes dels llocs de Mançanera i Xestalgar i n'hi tenen la potestat.

137. 1329, setembre, 13. València

El rei Alfons el Benigne recorda als seus oficials de Macastre i a l'alamí del lloc l'obligació d'entregar a Guillem de Pertusa els 10 caf. de blat que cada any té concedits i que hauran de portar a la seua casa a València.

138. 1329, setembre, 15. València

El rei Alfons ordena el pagament d'una indemnització a l'arrendador dels molins de Xiva i de Godelleta perjudicat perquè els propietaris dels masos del terme,

incomplint el compromís fixat en l'arrendament, no n'han volgut fer ús i s'han negat a pagar la corresponent moltura.

139. 1329, setembre, 17. València

El rei Alfons el Benigne fa donació a l'alamí i cadi de Bunyol d'un solar junt a la mesquita del lloc, i unes terres en el Fresnal, anomenades Bibnet, en el terme de Bunyol on li autoritza l'edificació de cases.

140. 1329, octubre, 24. València

El rei Alfons el Benigne ordena la col·laboració en la resolució d'un conflicte de termes entre el de la ciutat de València i els corresponents de Xiva, Perenxisa i Godelleta d'acord amb el que havia acordat amb els jurats i prohoms de la ciutat en la cort general que s'hi celebrava.

141. 1329, desembre, 23. València

El rei Alfons el Benigne tramet al seu alcaid de Bunyol les ordres perquè atenga i resolga els efectes de les greus inundacions que han afectat als habitants del lloc i als musulmans que hi havien arribat per poblar la zona.

142. 1330, novembre, 11. València

El rei Alfons el Benigne autoritza a Enric de Quintavall la conducció de les aigües sobrants del mas del Prat i del barranc de Pudies i altres barrancs, per regar el seu mas de Lo Castellar, en el terme de Xiva i que puga exigir una contribució proporcional als camperols de Miralcamp o d'altres que se'n pogueren beneficiar.

143. 1331, gener, 11. València.

El rei Alfons el Benigne ordena al seu batlle general al regne de València que arrende les rendes de Xestalgar al membre de la seua cambra, Francesc Vigorós, pel mateix preu que hi hagen oferit uns altres proposants.

144. 1332, desembre, 11. València

El rei Alfons el Benigne redueix a la meitat els 3000 s. de qüestia que anualment han d'entregar els musulmans de Bunyol i de la Foia per la situació de pobresa i les males collites relacionades amb la sequera patida.

145. 1333, agost, 18. Monestir de Poblet

El rei Alfons el Benigne encarrega al seu batlle general al regne de València, Guillem Serrà, que li envie algunes fruites.

146. 1333, setembre, 18. Lleida

El rei Alfons el Benigne fa donació del mer imperi de Xiva al seu fill Jaume, comte d'Urgell, tal com l'havia rebut de son pare, el rei Jaume II. Jaume d'Urgell havia rebut la baronia pel testament de sa mare, la Infanta Teresa d'Entença, els antecessors de la qual i antics senyors de Xiva, no hi exerciren aquella jurisdicció.

147. 1334, febrer, 21. València

El rei Alfons el Benigne confirma una sentència pronunciada per Pelegrí de Montagut sobre un plet de límits dels termes de Bunyol i Dosaigües.

148. 1335, abril, 6. València

El rei Alfons el Benigne comunica al seu fill Jaume, nou comte d'Urgell, la decisió d'assignar les rendes de Bunyol a la reparació de les fortaleses de Bunyol, Macastre i Setaigües.

149. 1336, agost, 27. València

El rei Pere el Cerimoniós confirma un privilegi atorgat per Jaume II el 1298 a favor de Gombau d'Entença perquè els homes seus de Xiva i Xestalgar puguen vendre la sal de les salines d'ambdós llocs lliurement.

150. 1344, maig, 14. Peralada

Testament de l'Infant Jaume, comte d'Urgell i fill segon del rei Alfons el Benigne i de la Infanta Teresa d'Entença. És també senyor, entre altres, de les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar i hi institueix hereu universal el seu fill Pere.

Normes de transcripció

1. L'ús de majúscules i minúscules s'ha regularitzat.
2. Hem fet servir majúscula en el cas del "Nos" majestàtic.
3. Hem reduït les consonants inicials dobles i mantingut les interiors de paraula.
4. Els interlineats, els hem restituïts al text tot fent constar en nota a peu la ubicació a l'original.
5. Els passatges de difícil lectura deduïts pel context, els de lectura dubtosa o que manquen al text original per oblit del copista apareixen entre claudàtors []. Els que no hem sabut restituir pel mal estat dels documents apareixen entre claudàtors amb punts suspensius: [...] on tres punts suspensius representen l'espai estimat d'una paraula o un fragment de paraula.
6. Hem indicat entre parèntesis els (*sic*) i les representacions gràfiques dels signes notariais, senyoriais o reials amb la corresponent especificació (senyal reial/signe notarial/creu). Amb la indicació "(blanc)" representem un espai preparat per a contenir un *signum* no realitzat.
7. Els passatges cancel·lats als documents s'indiquen en nota a peu.
8. En els textos llatins s'ha regularitzat l'ús de la u i de la v, a l'igual que el de la i i la j. En allò referent a c i t davant de "i", s'ha optat per emprar preferentment la c. Fem constar, però, l'exempció contemplada amb l'onomàstica escrupolosament respectada sense adaptacions llevat l'ús de majúscules i la reunió de dos components onomàstics com ara "Castronovo" en lloc de "Castro Novo".
9. Hem tractat de resoldre la diversitat observada en les realitzacions escripturàries de les consonants dobles normalitzant-les d'acord amb el tractament clàssic com ara : Comitimus/comittimus>committimus o comisis>commissis.

10. Les unitats monetàries s'han catalanitzat en els documents en romanç: sous per solidos, lliures per libras. S'ha actuat d'igual manera amb el numeral millia, substituït per mil.
11. Hem indicat el canvi de full únicament en els documents llargs afegint una barra vertical seguida entre claudàtors de la xifra de la numeració i la precisió si es tracta del *recto* o el *verso* així: |[12 r.]
12. La *iussio* que sempre apareix anotada al final del text justificat a la dreta l'hem transcrita al final del nostre text en un paràgraf independent.
13. Hem desfet les aglutinacions afegint un punt volat “.” en els texts llatins i també als texts en romanç llevat el cas que permeteren la substitució per l'ús de l'apòstrof. Hem regularitzat a la normativa catalana actual el tractament dels pronoms enclítics fent ús del guionet i els apòstrofs en els textos en català.

Documents

1

1238, juny, 18. Setge de València

El rei Jaume I fa donació de l'alqueria de Xestalgar a Rodrigo Ortiz i als seus successors.

Barcelona, BC, ms. 2067, f. 13 r.²

Ed.: M. Pastor i Madalena, *El cartulari de Xestalgar...*, cit., doc. n. 1.

*Carta de donació feta per lo senyor rey en Jacme a-n Rodrigo Ortiç e als seus de la alqueria de Xestalgar*³

Noverint universi quod nos Iacobus, Dei gracia, rex Aragonum et regni Maioricarum, comes Barchinone et Urgelli et dominus Montispesulani, per nos et omnes successores nostros, damus et concedimus, per hereditatem propriam, francham et liberam, vobis, Roderico Ortiç et vestre posteritati sive progeniei, imperpetuum, alqueream *de Gestalgar* iuxta *Xullella* cum pratis, pascuis, erbis, aquiis, lignis, furnis et molendinis, terris, terminis, introitibus, exitibus et suis pertinenciis universis a celo in abissum, ad habendum, tenendum, possidendum, expletandum, et ad dandum, vendendum, impignorandum, alienandum et ad omnes vestras vestrorumque voluntates⁴ et cuicumque volueritis perpetuo faciendas, exceptis clericis et iuribus religiosis.

Datum in obsidione Valencie, quatuordecim kalendas iulii era millesima CC^a LXX^a sexta.

Sig(*senyal reial*)num Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum et regni Maioricarum, comitis Barchinone et Urgelli et domini Montispesulani.

2 *Cartulari de l'Alqueria de Xestalgar*, Biblioteca de Catalunya, ms. 2067. Barcelona.

3 A l'original encapçala el text a mode de títol.

4 Precedit de "volentates", expuntuat.

Huius rei⁵ testes sunt: Ferrandus, infans Aragonum, Guillelmus de Montechateno, Raymundus⁶ *de Liçana*, Petrus Cornelii, Guillelmus Romei.

Sig(*signe notarial*)num Guillemoni scribe qui, mandato domini regis pro domino Berengario, Barchinone episcopo cancellario suo, hanc cartam scribi fecit loco, die et era prefixis.

5 Segueix cancel·lat : sunt.

6 La lectura és molt clara encara que deu tractar-se de “Rodericus”.

1241, desembre, 5.

El bisbe i el capítol de València signen amb Berenguer d'Entença un acord de repartiment del delme relatiu a Xiva i als seus termes.

València, ACV, Pergamins, perg. n. 1084.

In Christi nomine, pateat universis quod Nos, Ferrarius, miseracione divina episcopus Valencie, et totum capitulum Valencie, habito diligenti consilio et tractatu et consideratis terre condicionibus et circumstanciis universis, quia ius percipiendi decimas quod in laicum cadere non potest, dare non possumus, per Nos et omnes successores nostros, damus et concedimus vobis, Berengario de Entenza et successoribus vestris, in perpetuum, beneficium et in feudum, terciam partem fructuum decime a nobis recipiende in castro quod vocatur Xiva et in terminis et pertinentiis suis seu in aliis locis que habetis in episcopatu Valencie vel in antea, Deo dante, in episcopatu nostro habebitis, et duas reliquas, nobis et ecclesie nostre, libere retinemus. Et est sciendum quod decima predicta debet deduci non tantum de decima set de omnibus que vos habebitis a sarracenis illius castri aliquo iusto vel consueto modo sive hoc habueritis ex consuetudine sarracenorum seu christianorum, qualibet fraude et dolo exclusis. Si, vero, contigerit quod predictum castrum popularetur de christianis, deducatur fideliter decima de castro supradicto et suorum terminorum et pertinentiarum de omnibus decimabilibus blado, scilicet, vino et oleo et molendinis et furnis et aliis omnibus terre et arborum fructibus et ceteris omnibus de quibus decima dari debat; eciam, de animalibus, caseis et lana, de qua decima fiant tres partes : unam quarum, vos habeatis, per manus baiuli nostri, in feudum perpetuum et nos, libere, duas partes. Insuper, retinemus corpora meschitarum et cimiteria et, ad opus capellani ibidem pro tempore servientis, domum et ortum competens et quod, ex tunc ex quo a christianis populatum fuerit, recipiat capellanus parrochialis a nobis instituendus primicias et alia sicut in episcopatu Valencie recipient ceteri capellani. Predictam autem terciam partem decime, ut superius dictum est, damus et concedimus vobis et vestris in beneficium perpetuum et in feudum, tali pacto et condicione

ut predicta habeatis et teneatis, per nos et ecclesiam, in beneficium et in feudum, sicut melius potest dici et intelligi, ad vestrum vestrorumque profectum et sitis inde nostri fideles et legales vassalli et defensores et ecclesie nostre et teneamini facere, pro hiis, fidelitatem et hommagium nobis et successoribus nostris et hoc, idem, successoribus nostris, successores vestri, facere teneantur.

Et Nos, Berengarius *de Entenza* predictus, supradicta omnia, universa et singula, libenti animo amplectentes, concedimus et approbamus supradicta omnia sub condicionibus supradictis, faciendo vobis et ecclesie hommagium et fidelitatem pro omnibus supradictis. Damus, insuper, vobis, domine episcopo, pro omnibus possessionibus quondam ad meschitas pertinentibus, unam iovatam seu pariliatam francham et liberam in predicto castro in secano et intelligatur ad anno (*sic*) veterum⁷ sicut in terris veteribus.

Actum est hoc nonas decembris anno Domini M^o CC^o XL° primo.

Sign(*signe*)um Ferrari, episcopi Valencie et prepositi Tarrachone. Sig(*signe*)num Arnaldi Piquarii, sacriste Valencie. Ego Iohannes Capelles, canonicus Valencie, subscribo.

Sign(*creu*)um Berengarii *de Entenza* qui hoc firmat et laudat et firmari a testibus rogat. Sig(*creu*)num Gombaldi *de Entenza*. Sig(*creu*)num Petri Ferriz. Sig(*creu*)num Huxova Alamani. Sig(*creu*)num Martini *Periz de Loriz*, testium.

Guillelmus Gaucerandi, publicus notarius Valencie, (*signe notarial*) hec scribi fecit die et anno prefixis.

Sig(*creu*)num magistri Martini, archidiaconi Valencie.

7 Al ms. "ad anno" (*sic*) seguit de "vet" amb signe abreviatu final '3' que hem resolt com a "veterum"

3

1260, octubre, 6. València

Acord sobre la venda del delme de Bunyol i Riba-roja signat entre el bisbe i el capítol de València i el senyor dels llocs i termes respectius, Pere Ferrandis.

València, ACV, Còdexs, ms. 399, perg. 2370.

Composicio facta cum domino Petro *Ferrandiç*, super decima *de Buynol* et *Ribaroya*.⁸

Noverint⁹ universi quod Nos, frater Andreas, divina miseracione episcopus Valencie, et totum capitulum eiusdem, credentes condicionem ecclesie Valencie propter hoc facere meliorem, habito super hoc, inter nos, diligenti consilio et tractatu, per nos et successores nostros, vendimus vobis, Petro Ferandi (*sic*), filio incliti regis Aragonum, omnibus diebus vite vestre, tantum omnes fructus decimarum que ecclesia valentina habet, percipit, habere et percipere debet in *Bugnol* et in suis terminis, et in *Ribarroga* et in suis terminis, a sarracenis dictorum locorum, tantum precio trecentorum solidorum regalium Valencie, quos nobis, vel cui mandaverimus, solvatis in pace, annis singulis, in festo Natalis Domini. Retinemus, tamen, decimam omnium christianorum qui ibi habitant vel de cetero habitabunt et decimam omnium animalium que ibi pepererint, de qua vos debetis percipere terciam partem ratione milicie. Post dies vero vestros, volumus quod dicta decima omnium fructuum et animalium, nobis et successoribus nostris, plenarie revertatur quam, ex tunc, non intendimus eam vendere. Insuper, retinemus et volumus quod, nisi solveritis nobis, vel cui mandaverimus, dictos denarios, annis singulis, in dicto festo, possimus Nos, auctoritate nostra, pignorare et omnes bestias vestras in Valencia, vel alibi ubi eas invenerimus, et omnia bona vestra et distringere vos et bona vestra per censuram ecclesiasticam vel secularem aut per utramque, et vos non defendatis ea nec defendi ab aliquo faciatis. Ad hec autem, ego, dictus Petrus Ferandi (*sic*), per me et omnes meos, dictam decimam dictorum locorum a vobis, venerabile

8 Encapçala el text a mode de títol.

9 Al marge esquerre: “per censuram ecclesie vel secularem”.

domino episcopo valentino et capitulo eiusdem, omnibus diebus vite mee, precio trecentorum solidorum solvere in pace, ut superius dictum est, obligando, ad hec, me et omnia bona mea ubique, et laudo, aprobo et concedo omnia universa et singula supradicta, promittens observare et in aliquo non contravenire per me nec per aliquam interpositam personam.

Quod est actum Valencie, II° nonas octobris anno Domini M^o CC^o sexagesimo. Sig(*creu*)num fratris Andree, episcopi antedicti, qui hoc laudo et firmo. Sig(*creu*)num Petri Ferrandi predicti, qui hoc firmo.

Testes sunt inde: Petrus Roderici *de Corella*, Guillelmus de Porciano et Arnaldus de Romanino.

Sig(*signe notarial*)num Arnaldi *de Iacca*, publici notarii Valencie, qui hoc scripsit de notulis Guillelmi *de Iacca*, notarii Valencie, quondam patris sui, die, loco et anno superius assignatis.

1275, abril, 15. Lleida

Jaume I confirma la possessió de Torís a Teresa Gombau, filla de Gombau d'Entença.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 20, f. 240 r.

Per¹⁰ Nos et nostros, recognoscimus et confitemur in re veritate vobis dompne Taresie Gombaldi, filie Gombaldi *de Entenza*, quondam, et uxor Petri Ferrandis, filii nostri, quod Nos olim dedimus dicto patri vestro suis imperpetuum castrum *de Toris* situm in regno Valencie quod vos et dictus maritus vester posidetis hodie et tenetis. Et, secundum quod, ex parte vestra coram nobis, proponitum et dictum fuit, vos, instrumentum donacionis, quam dicto patri vestro feceramus, de dicto castro non potestis modo aliquo invenire cum asseritur, ad instanciam et supplicacionem vestram, Nos, Iacobus, Dei gracia, rex predictis, per Nos et nostros, cum presenti carta perpetuo valitura, laudamus et donamus noviter et concedimus ac confirmamus vobis, dicte dompne Taresie Gombaldi et vestris imperpetuum, castrum *de Toris* predictum, cum terminis suis omnibus, sicut affrontat cum termino *de Buynol* et cum termino *de Amacasta* et cum termino *de Aмонтroy* et cum termino *de Xiva*. Ita videlicet, ut vos et vestri et quem vel quos volueritis, vos et vestri¹¹ habeatis, teneatis et possideatis dictum castrum cum afrontacionibus et pertenenciis ac terminis suis omnibus, heremis et populatis, et cum aquis, lignis et pascuis ac erbatico, et cum hominibus et mulieribus, tam christianis quam sarracenis, ibi habitantibus et habitaturis, exercitibus et cavalcatis ac redempcionibus eorumdem et cum redditibus, exitibus et proventibus, questiis, ademprivis, çofris et almagramis, monetatico ac aliis redditibus et iuribus vestris omnibus ad vos in dicto castro et terminis suis seu ad ipsum castrum spectantibus seu debentibus spectare et cum introitibus et exitibus suis, et melioramentis factis et faciendi, et cum

10 Encapçala un text afegit per dos mans posteriors. La primera "Donacio castri de Torres" seguida d'una molt més tardana que afegeix "in regno Valencie".

11 Sic, repetit el subjecte.

omnibus [eciam] et singulis que Nos, in eo castro, dum nostrum erat, habebamus seu habere poteramus aut debebamus qualibet racione, et ad dandum, vendendum, impignorandum ac alienandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates inde vobis et quibus volueritis vos seu vestri penitus perpetuo franche et libere faciendas sine aliqua nostra et nostrorum retencione prout vos et predicti pater et maritus vester ipsum castrum usis hodie tenuistis sicut melius et utilius dici et scribi potest ad vestrum et vestrorum bonum et sincerum intellectum. Mandantes, *et cetera*.

Datum Ilerde, XVII° kalendas madii anno Domini M^o CC^o LXX° quinto.

1280, maig, 11. València

Pere el Gran faculta Berenguer de Conques per demanar al jutge Pere de Costa els documents refets que s'havien perdut on constaven els drets del domini i la potestat reial relatius al castell, vila i terme de Xiva.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 48, f. 18 v.

Nos, Petrus, *et cetera*, facimus et ordinamus atque constituimus certum et specialem procuratorem nostrum vos, Berengarium *de Conches*, ad petendum coram Petro Coste, iudice nostro regni Valencie, reparacionem fieri illius iussi seu instrumentorum iurium ac dominii et potestatis, quae omnia Nos habemus et habere debemus in castro et villa ac terminis *de Chiva*, regni prefati Valencie, quod instrumentum in veritate est perditum, ita quod nos illud habere nec invenire possumus ullo modo. Dantes et concedentes vobis, in predicta petitione reparacionis iussorum seu instrumentorum predictorum, plenarie locum nostrum et quod possitis, loco nostri, subire et iuramentum et omnia alia facere quod nos facere possemus ullo modo, promittentes habere ratum, *et cetera*.

Data Valencie, V^o idus madii.¹²

Simul Petro *de Costa*.

12 Prenem l'any del document anterior.

1281, juny, 15. València

Pere el Gran ordena a l'alfaquí i al batlle que prohibisquen l'obtenció de sal a Xelva i Xiva i els seus termes.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 49, f. 115 r.

Fideli alfaquino nostro [Yuse et] baiulo Valencie, salutem et gratiam, noveritis Nos intellexisse¹³ quod in *Xelva* et in *Xiva* et terminis suis fit sal in nostrum periudicium et eiam contra forum Valencie. Quare, mandamus et dicimus vobis quatenus, visis presentibus, prohibeatis istud ex parte nostra et prohiberi faciatis in predictis locis et aliis regni Valencie. Volentes quod, ab illis qui contra fecerint et dicto sale usi fuerunt, penam per nos impositam super hoc faciatis, sine remedio aliquo, extorquere.

Datum Valencie, XVII° kalendas iulii.

Raimundus Escorne.

13 Precedit cancel·lat de: intelleximus

1284, desembre, 27. Alcosser

Carta de poblament de Xestalgar atorgada per Sança Roís de Varea, vídua d'Artal de Huerto i senyora del lloc.

Barcelona, BC, ms. 2067, f. 15 v.-17 r.

Ed.: M. Pastor i Madalena, *El cartulari de Xestalgar...*, cit., doc. n. 5.

*Carta de la població de Xestalgar.*¹⁴

V¹⁵. Conoscan todos presentes e por venir como yo dona Sanxa Roíç de Vecaya¹⁶, muyler que fue al honrado don Artal de Vuerto¹⁷, veendo et entendendo que muytas contentas s'esdevenen entre senyores et vasallors¹⁸ algunas vezes ac verso del senyor ab los vassallos algunas vezes a tuerto del senyor o de sos vassallos¹⁹ o per alcaydes que demandan más algunas vezes que no manda ell senyor e cerquan achaquins e yo, por toller varalla e contenta e duptanta, a pregarias de tota l'aljama de Chestalgar e a suplicación d'els, quiero e mando a don Guillem de Montanyana, capellán mío, que scriva todas las cosas que l'aljama de Chestalgar deven fer al senyor e han usado de fer e que las especifique todas cadaunas por sí aquesta. Et otrosí que y²⁰ meta e scriva todas las libertas que yo lis fago e atorgo por²¹

14 A l'original encapçala el text a mode de títol.

15 Al marge esquerre.

16 Creiem que per error del copista hi cal cercar "Vareya".

17 Al ms. "duerto".

18 "vassallos", al ms. vassallors.

19 "vassallos", al ms. vassallors.

20 Precedit de "que ye" cancel·lat.

mi e por los míos.

Porque²² yo he entendido e trobado de verdat que en todo el río de Guadalaviar ningún senyor no prende el terç del dieçmo de sos vassallos de ren que ellos cuyllan, por esto, yo, dita dona Sanxa Ruiç, a pregarias de la avantdita aljama lexo et defenesco por mi e por los míos el terç del dieçmo a sempre a la aljama de Xestalgar, sacado el terç del deçmo de las cabanas el qual retengo por al senyor sots tal condició e covinença lexo el terç del deçmo: que los moros mesuren e contenen tot el pan o lino o otras cosas a una man d'entró que tot sea contado o mesurado, dando como y tocará al senyor so²³ part aluego, e de la part que fincará al moro que pague la deçma e la primicia segunt que y tocará al vispe ni al capellán de Xulella, retinendo sí el moro por assí el terç que·l lexa el senyor.

Encara²⁴ quiero e mando e atorgo por mí e por los míos que los moros puedan comprar e vendre tot l'albar sacada e per sacar e las vinyas plantadas e por²⁵ plantar entre ellos, no deffazendo cabomasso, en la qual vendida que ellos farán me retengo fadiga e el deçmo de los dineros que y darán al senyor.

Quiero²⁶ e atorgo que·l primer fruyto que haurán en lo campo que novellamentre sacarán o plantarán que los aya el moro quitio e que no do ren al senyor. Encara²⁷ quiero e mando e atorgo que los moros de Xestalgar puedan²⁸ créxer en la vega [[16 r.] quanto ellos créxer hi podrán a totas partes vuertos d'ermos o ramblas segunt que ellos que ben verán ni que proveyto sea e el senyor d'est dia adelant por est acreximent ni meyllora que

21 Ací "por", desenvolupat, està sobrescrit sobre la mateixa preposició reduïda "per/por" que apareix cancel·lada.

22 Al marge esquerre, per mà posterior "primer capítol, del terz (sic) del delme".

23 Sic, per "sa".

24 Al marge esquerre "II" indicant el capítol segon.

25 Sic: "por" desenvolupat.

26 Al marge esquerre "III" indicant el capítol tercer.

27 Al marge esquerre "IIII" indicant el capítol quart.

28 "puedan", al ms puuedan.

ellos hi farán no lis cresca la peyta de los dineros ne las puveda²⁹ suguiar nunca e la meyllora el acreximento que el moro hi fará que sea del moro e el senyor que no la'l parta ni la'l puveda³⁰ tóller.

Encara queremos que los moros de Xestalgar puedan laurar e estaliar per tot el término, sacado en Lo Pinar, e tota ren que el moro estaliara que sea suyo dando al senyor su setén.

Estas³¹ son las rendas e los usages que dan e han usado de dar l'aljama de Xestalgar al senyor:

Primeramente³² dan de peyta CC e XL e cinco sueldos³³ e tres dineros con el campo que fo del Calafat que ne Mahomat Galip[...]r no fo soguiat e contámoslo por³⁴ quatre taúlas de rambla³⁵.

Ítem³⁶ dan de la Vega, de las vinyas e de los vuertos el quinto de todo lo que y cullirán e de garrofas el quinto los vuertos e las vinyas segunt qué valria el quinto, alfaracéyalas el alcayt con l'alamí e con los viellos.

Ítem³⁷ dan de Landeyna los qui allá querrán star el sisén e si star no y queren que den el quinto al senyor. Ítem³⁸ dan de Collalbar el setén.

29 "puveda", al ms. puueda.

30 "puveda", al ms. puueda.

31 Al marge esquerre per mà posterior: "rendes e çofres del senyor".

32 Al marge dret: "peyta ordinària, pàgasse en gener".

33 "sueldos", al ms. soueldos.

34 Sic, desenvolupat "por".

35 "rambla", al ms. ramblla.

36 Al marge dret: "dels orts, de les vinyes e garroferes".

37 Marge esquerre: "dret de l en denya" (=Lendenya?).

38 Marge esquerre: "seté del albar".

Ítem³⁹ el forno e el molino atréudalos⁴⁰ el senyor el primer dia de janero por quanto ell más porá e han li a moler el pan e a cozer a menos de molnura e de puxa que non da el senyor.

Ítem⁴¹ dan de cada cassada cinco peons o cinquén dinero por peón. Et si el senyor ovisse menester más peons an li a d'ajudar a este precio cinquén dinero.

Ítem⁴² dan en janero, de cada cassada, una gallina e una espaella, o dan per gallina VI dineros o per espaella quatre dineros qual quire que el senyor querrá e si ell, senyor, ha mester gallinas deuen la'l dar per VI dineros e crabrito⁴³ per XVIII dineros e si menos val que se'n avinga con el moro segunt que porá valer el cabrito.

Ítem⁴⁴ dan de cabres⁴⁵ e de colmenas doblen dinero de la cabeça o de la colmena.

Ítem⁴⁶ dan los ballesteros e los caçadores al senyor el deçmo de la caça e dan por cervo VIII dineros e por cerva IIII dineros.

Ítem⁴⁷ dan alforra de cada persona I almut de paniç en janero tota persona que aya de dos anyos adalant.

Ítem⁴⁸ dan el deçmo del fascal e atréudasse en el mes de janero.

Ítem dan de arrova de lino que venda en Chestalgar a hombre forano I dinero per

39 Marge esquerre: "dret de forn e molí".

40 Al ms. una «a» sobrescrita dalt de la «a» de la paraula.

41 Marge esquerre "dret de jornals".

42 Al marge esquerre per mà posterior "dret de gallines e spalles e cabrits".

43 Sic.

44 Al marge esquerre per mà posterior "dret de cabres e colmenes".

45 cabres, al ms. crabres.

46 Al marge esquerre per mà posterior "dret dels ballesters de mont".

47 Al marge esquerre per mà posterior "dret d'alffora I almut de paniç en gener".

48 Al marge dret per mà posterior "delme del fascar, dret del li que's ven, dret de ous".

arrova.

Ítem dan al senyor VIII ovos por un dinero.

Ítem⁴⁹ dan al senyor una almaxia de las bodas e quando lo moro farà bodas ell o la mora, que prenda de tres almaxias el moro o la mora la mexor e de las dos que fincarán que·n prenda |[16 v.] el alcayt qualque querrá pendre de aquellas dos almaxías.

Ítem⁵⁰ dan alcaydia del kafiç I almut e de L manos de lino I mano, sacada deçma e primicia.

Ítem⁵¹ dan I dinero de cabra o de ovella que vendan a forano, de mulo o de mula XII dineros, de vaca de bue o de asno dan quatre dineros et non plus.

Ítem⁵² dan per çofra cada uno que debe adaguar e maxar e espadar éll el lino que toca al senyor segunt que dará cada moro de so⁵³ collita e levar lo a València cadauno. Et otrosi lo pan que haurá dado cadauno de su heredit.

Ítem⁵⁴ façen cadauno çofra de leyra e d'agua al castell quanta mester haurán los que·stan en el castell.

Ítem⁵⁵ vendeman la vinya e carrían las uvas e lavan los truyllares e encuban el vino quando han lavada⁵⁶ las cubas e las tenaylas.

Ítem⁵⁷ dan çofra de hombres e de bestias segunt el senyor haurá mester cadauna por

49 Al marge esquerre per mà posterior "dret de les almexies".

50 Al marge esquerre per mà posterior "dret d'alcaydia I almut per cafiz e del li".

51 Al marge esquerre per mà posterior "dret del mancuz".

52 Al marge esquerre per mà posterior "çofres del li e del blat".

53 Sic, per "sa".

54 Al marge esquerre per mà posterior "çofra de lenya e d'aygua al castell".

55 Al marge esquerre per mà posterior "çofra de vendemar la vinya".

56 Sic.

57 Al marge esquerre per mà posterior "çofra d'hòmens e bèsties a obs de senyor".

sí a-dar, e carreyan la sal de las⁵⁸ salinas al castell.

Ítem a-l a dar sino traye bestia e daça que dé un dinero e si leva bestia e para que dé dos dineros e si vende valent de⁵⁹ un besant que dé per cada besant III dineros.

Ítem⁶⁰ si se va ningún moro a otro logar per morar allá tot quanto ell lexa, seent e⁶¹ movent es⁶² del senyor e podelo dar o vendre ell senyor, lo que lexa el moro.

Ítem⁶³ las calongas son todas del senyor e que las pleyteen los moros con él, o con so alcayde al maior que porán.

Ítem⁶⁴ retine el senyor por assí el pinar que nengún no y tall ni caçe a menos de sa volentat del termen de Peraula⁶⁵ d'entró al Algar, e esto es tot vedado que no y caçe ninguno a menos de voluntat del senyor soç pena de X sueldos, caçar e taylor, perdende la caça e la fusta.

Ítem⁶⁶ el senyor toda vía que pode vender el mont segunt que es usado per quanto ell podrá.

Ítem⁶⁷ las putas si viuen an se a devenir con el senyor e que y sean quanto al senyor placirá, pocco o muyto quanto que starán.

58 Sic. Al marge esquerre per mà posterior "çofra de portar la sal de les salines".

59 Afegit sobrescrit.

60 Al marge dret per mà posterior "dret del moro qui s'absenta del loch".

61 "e", al ms a.

62 Afegit sobrescrit.

63 Al marge esquerre per mà posterior "dret de calònies".

64 Al marge esquerre per mà posterior "devesa del pinar, de caça e de fusta".

65 També podem llegir "Paraula". Sembla clar que intenta representar Pedralba/Petralba, localitat veïna de Xestalgar.

66 Al marge esquerre per mà posterior "dret de vendre l'erbage del terme".

67 Al marge esquerre per mà posterior "dret de las (*sic*) putes".

Ítem⁶⁸ l'aljama que mantengan el forno e el molino todos tempos e molan so pan e coçan segunt que han usado, avinéndose del treudo del molino e del forno con el senyor segunt que es dito desuso.

Ítem⁶⁹ cada moro que adobe sos casas quanto ell mejor podrá.

Ítem⁷⁰ mande el senyor que tot moro que sacará madera del río que vala XII dineros que l'alcaide que será por tempo que-l dé dos dineros e, si el senyor a obs⁷¹ haurá la fusta, que la prenda por a ssí al castell e, si no, que sea alçada en l'alquería e, si alcún moro haurá mester aquest fust u otro, ssi yes, que l'alcaide dé al migó⁷² el fust al moro o quantos mester n'aurá, si-n tine l'alcaide de fustes, doblen dinero el fust, meténdelos lo moro los fustes en obra de sos casas e, si aquell moro qui sacará el fust lo haurá mester, que lo aya per sí a obs de sos casas.

Ítem quire e manda el senyor que l'alcaide que y será que no dé ni venda ni prenda fusta per atro loguar ni moro neguno soç pena de XL sueldos.

Ítem quire e manda el senyor que l'alcaide e los moros defendan la vega e los vuertos quanto ellos podrán assí que sea proveyto d'ellos e del senyor.

Ítem⁷³ enprestan los moros ropa al senyor quando |[17 r.] viene⁷⁴ cadauno por su a·dar.

E yo dona Sanxa Roiç de Varenya⁷⁵ avantdita todas stas cosas dessusso ditas e scritas

68 Al marge esquerre per mà posterior "l'aljama deu posseir forn e molí".

69 Al marge esquerre per mà posterior "que adoben les cases los moros".

70 Al marge esquerre per mà posterior "fusta que's trau del riu".

71 "a obs", al ms. obos, amb una lletra raspada al davant.

72 "al migó", al ms. almigo. Hem entés l'equivalent actual "al millor" i hem optat per deixar així el text.

73 Al marge esquerre per mà posterior "çofra de roba per al senyor".

74 Al text "vine" amb la "e" afegida sobrescrita.

75 Creiem que es tracta d'una errada del copista. El topònim deu ser "Vareya".

firmito e atorgo pregando a Martín Roiç, fillu mío e d'En⁷⁶ Artal de Vuerto⁷⁷, que sto firme e atorgue e que meta lo senyal e so siello; e mando a don Guillem, capellán mío, que sta carta sicolle con mi siello por tal que más firme sea e que nunca yo en esto contraventré ni fará contravenre en nenguna manera.

E yo Dafamet Fainan, alamin de Chestalgar, e Aladrac e Celim, veylos de Chestalgar, por nós e por tota l'aljama de Xestalgar, esto todo avantdito e scrito atorgamos e firmamos per nós e por toda l'aljama de Xestalgar e nunquas contravenir en ren de sto per nós ni por⁷⁸ nenguna persona nunca.

Testimonios son de sto: don Arnau Mayal, alcayde de Carlet, e don Domingo Ferrero, alcayde de Xestalgar, e Jucef Albenaxar, alamin d'Alcuçer, e Montcacet Abenalí.

La qual cosa fon feta en Alcucer⁷⁹, dia de Sent Iohan Evangelista en el mes de decembre en l'anno de nostre senyor de mil e CCº LXXXº e quatro.

E yo, don Guillem de Montanyana, por mandament de dona Sanxa Roiç avant dita, esto escriví e la siellé con el siello d'ella acostumnada en presencia de los anteditos testimonios, con la esmenda que es en la XXª octava línia: *del mancuç de la venda del bestiar grosso e menudo*.

76 Precedit d'un altre "de" repetit.

77 Al ms. "duerto".

78 Aquesta preposició apareix ací desenvolupada "por" i en la frase anterior "per". Hem optat per desenvolupar ací totes les reduccions fent servir la forma "por" atenent el context lingüístic ja que considerem que l'alternància amb "per" pot atribuir-se al copista, potser millor avesat a un context català.

79 La lectura és ben clara. Deu tractar-se del mateix lloc d'on era alamin Jucef Albenaxar (Alcuçer) que podem identificar amb una de les alqueríes de la Ribera del Xúquer propietat de la família: Alcosser.

8

1286, abril, 8. València.

Martí Roís de Foces/Martín Ruiz de Foces, senyor de Xestalgar i Jaspert de Botonac, bisbe de València, que juntament amb el capítol de la seu valenciana és senyor de Xulella, procedeixen a l'amollonament de la frontera comuna.

Barcelona, BC, ms. 2067, f. 17 r.-18 v.

Ed.: M. Pastor i Madalena, *El cartulari de Xestalgar...*, cit., doc. n. 6

Carta de la divisió dels térmens de Xulella e de Xestalgar.⁸⁰

Noverint universi, cum⁸¹ contencio seu controversia olim esset orta inter reverendum patrem et dominum Iaspertum, divina clemencia episcopum Valencie, per se et capitulum Valencie, ex una parte, et dompnum Martini Roderici de Focibus, dominum *de Xestalgar*, ex altera, occasione termini seu limitacionum castri *de Xulella* et termini seu limitacionum castri *de Xest Algar* et tandem prefatus dominus episcopus suo nomine et nomine eciam ecclesie et capituli Valencie et successorum suorum et dictus dompnus Martinus⁸² Roderici de Focibus, per se et omnes⁸³ heredes et successores suos, vitatibus judiciorum amfractibus et ut partatur ipsorum laboribus et expensis et escandalis, damnis et injuriis que olim occasione dicte contencionis seu controversie pervenerunt, imminebant et possent evenire et imminere eciam in futurum, considerantes, eciam, dicti dominus episcopus et dominus Martinus Roderici quod, ex huiusmodi, amicabili composicione ipsis et cuilibet eorum et eciam ecclesie Valencie magna et evidens utilitas, quies pax et tranquillitas provenit et

80 A l'original encapçala el text a mode de títol.

81 Precedit cancel·lat de: quod.

82 Precedit cancel·lat de: Rodericus.

83 Precedit cancel·lat de: omnibus.

nascitur provenire ad pacem, concordiam et amicabilem compositionem spontanea voluntate in hunc modum concorditer |[17 v.] pervenerunt videlicet:

Quod limitaciones dictorum castrorum *de Xulella* et *Xestalg* et terminorum suorum sint perpetuo esse in quodam magno podio quod est supra locum qui dicitur *Torrosa* versus castrum *de Pedralba* et vocatur podium *Ahiex* est quedam fita sive moione pena sive rupe que est subtus *talayam*⁸⁴ maiorem quem est supra *El Cabeço* et illa rupis sive pena pretenditur versus castrum *de Pedralba* et descendunt fite sive moioni a recta linea per serram sive *La Loma* inferius recte subtus dictam fitam sive moionem⁸⁵ superiorem que est in dicta pena sive ruppe. Et sic descendunt moioni sive fite recte per medium de *La Loma* predicta inferius usque ad barranchum et prout vertentes limitant sive decrevunt de hac *Loma* superius dicta versus *Xestalg* est terminum sive de termino *de Xestalg*. Et prout decernunt sive limitant vertentes de dicta *Loma* versus castrum *de Xulella* est terminum sive de termino *de Xulella* et pretenduntur dicti moioni de dicto barrancho usque *al Castellar* veterem qui est *de Torrosa* videlicet in solo de orta dicti loci *de Torrosa* et dictus moionus sive fita pretenditur recte ad alium moionum sive fitam que est in podio vocato *Alcanxuela* et iste moionus sive fita *de Alcanxuela* pretenditur recte ad alium moionum sive fitam que est supra in podio vocato *Alcana de Benacre*. Et iste moionus *de Alcana de Benacre* pretenditur recte ad alium moionum qui est in loco vocato *Gardicapra* iuxta semitam qua itur *de Xestalg* ad *Torrosam*. Et iste moionus *de Gardicapra* pretenditur recte ad alium moionum qui est in quadam rupe parvula que est iuxta *el barranquello* vocatum *Nucil Almomi*. Et iste moionus *de Nucil Almomi* pretenditur recte ad alium moionum qui est supra⁸⁶ *el somo del Piquo de la Serra* que vocatur *Pelma*. Et vertentes de hac serra que vocatur *Pelma* prout illa serra pretenditur ille videlicet que sunt versus *Xestalg* est terminum sive de termino *de Xestalg*. Et que sunt versus castrum *de Xulella* est terminum sive de termino *de Xulella*. Et in capite dicte serre vocate *Pelma* prout dicta serra in longo pretenditur versus rivum est

84 Precedit de "talyam" cancel·lat amb expuntuació.

85 "moionem", al ms. moion.

86 Precedit al ms. de "in loco vocato Gardicapra iuxta" cancel·lat.

quidam molonus⁸⁷ in quodam picco unius pene sive rupis et iste moionus pretenditur recte ad alium moionum qui est en la *loma* sive *serra* vocata *Xufanellos*. Et iste moionus de *Xufanellos* pretenditur recte ad alium moionum qui est en la *loma del Cabeço* fontis vocate fons de *Murriel*. Et iste moionus de la *loma del Cabeço* fontis vocate fons de *Murriel* pretenditur recte ad alium moionum qui est in alia *loma* sive *socost* qui est in antea in aspectu rivi. Et iste moionus qui est in aspectu rivi pretenditur recte ad alium moionum qui est subtus quandam penam sive rupem parvula in solo *del Cabeço* vocato *Espargayra* versus partem *del Algar* |[18 r.] qui est ultra dictum rivum et *algar*⁸⁸ vocatur Gardahacim et iste *algar*⁸⁹ est de termino sive infra terminum de *Xulella*. Et iste moionus qui est in solo *del Cabeço de Espargayra* subtus dictam penam parvulam pretenditur recte ad alium moionum qui est supra in podio *del collado* quod vocatur *Xerales* et in medio istius moioni de *Xerales* et moioni qui est in solo *del cabeço d’Espargayra* est quidam moionus qui pretenditur recte moiono cooperto⁹⁰ ad predictos duos moionos de *Xerales* et *d’Espargayra* in planicie videlicet qui est supra rivum versus *Xeralos*⁹¹ ad radicem ruppis prout pretenditur recte ad moionum predictum *del collado de Xerales* et in isto moiono qui est in capite podii de collo superius dicto qui vocatur *Xerales* et terminantur et limitantur termini de *Xulella* et de *Xest Algar*. Quosquidem moionos⁹², fitas sive limitaciones tam dictus dominus episcopus, nomine suo et capituli Valencie, quam dictus dompnus Martinus Roderici confessi fuerunt ad invicem ita esse et debere esse perpetuo.

Volentes insuper et concedentes partes predicte nominibus quibus supra quod sarraceni de *Xest Algar* possint annuatim perpetuo venari in termino de *Xulella*. Et sarraceni de *Xulella* annuatim perpetuo venari in termino de *Xest Algar* videlicet annuatim a prima die mensis novembris usque ad primam diem mensis februarii proximo subsequentis exceptis

87 Errada, per "moionus".

88 Creiem que ací "algar" és un nom comú; arabisme amb el significat de "cova".

89 Id. nota anterior.

90 En la doble "o", la segona sembla cancel·lada.

91 Sic. per "Xerales" que és la forma habitual al text.

92 Sic., per "moiones".

tamen boalariis sive devesis. Ita tamen quod sarraceni qui venabuntur in loco non proprio de supradictis teneantur dare de vanacione quam in illo loco alieno de predictis venabuntur decimum domino seu alcaydo loci ubi venati fuerint. Voluerunt eciam et concesserunt partes predictae quod dicti sarraceni *de Xulella* et *de Xestalgar* possint venari in loco alieno de predictis sub illa forma, condicione et cum consimilibus retibus et laucis et gignis quibus sarraceni loci alieni venati fuerint, exceptis tamen ut predicatur devesiis et boalariis qui prohibiti fuerint sarracenis loci proprii. Concedentes eciam partes predictae adinvicem nominibus quibus supra quod sarraceni qui voluerint venari in loco alieno de predictis conveniant se cum alcaydo loci ubi venari voluerint vel cum locum eius tenente antequam venantur et si sarracenis qui venati fuerint in alieno termino de predictis videretur quod alcaydus vel tenens locum eius de loco ubi venati fuerint, petierit ab ipsis sarracenis extraneis dictorum locorum plusquam a sarracenis sui loco non habuerit de venacionibus quam alaminus loci ubi sarraceni extranei de predictis venati fuerint et veteros sive seniores eiusdem loci teneantur iurare et per iuramentum dicere veritatem quot dictus alcaydus loci proprii habuerit a suis sarracenis de venacione illius temporis et quod pro totidem teneatur ille alcaydus vel tenens locum eius dare venaciones sarracenis extraneis predictorum locorum [[18 v.] et non ultra quamquidem pacem, concordiam seu amicabilem compositionem rata dictus⁹³ dominus episcopus nomine suo et nomine capituli Valencie et successorum suorum et dompnus Martinus Roderici nomine suo et suorum adinvicem solemniter promiserunt ratam et firmam semper habere atque tenere et in aliquo non contrafacere vel venire nec eciam facientibus vel venientibus consentire per se vel per alios de iure vel de facto aliqua racione.

Quod es actum Valencie, VI° idus aprilis anno a nativitate Domini M^o CC^o octogesimo sexto.

Ego laçpertus, episcopus Valencie, subscribo. Ego Bernardus de Vilamarino, archidiaconus Valencie, suscribo. Ego Iacobus de Albalato, sacrista Valencie, subscribo. Ego Arnaldus⁹⁴ de Rexaquo, archidiaconus Xative, subscribo. Ego Raymundus *de Bellestar*,

93 Repetit al canvi de línia "dictus".

94 Al ms. "A."

decanus Valencie, subscribo. Ego Dominicus Mathei, canonicus Valencie, subscribo et hoc sig(*signe*)num facio. Ego Olmarius Mascharelli, canonicus valentinus, subscribo. Ego Andreas de Montesono, canonicus Valencie, subscribo. Ego Geraldus de Albalato, canonicus Valencie subscribo. Ego Guillelmus de Molleto, canonicus Valencie subscribo. Ego Bernardus de Auclato⁹⁵, canonicus Valencie, subscribo. Ego Blasius Eximini de Arenosio, canonicus Valencie subscribo. Ego Bernardus de Monte Alac⁹⁶, canonicus Valencie, subscribo. Ego Geraldus de Albalato ad preces magistri Radulfi, canonici Valencie, loco [suo] subscribo. Ego Poncilianus Garrige, canonicus Valencie, subscribo. Ego Iacobus de Moura, canonicus Valencie, subscribo.

Sig(*signe notarial*)num Guillelmi de Acrimonte, notari publici Valencie, qui mandato partium predictorum hec scripsit cum supprascripto in XVIII^a linea ubi dicitur *et gignis* et clausit loco, die et anno prefixis.

95 També pot ésser "Auclaco".

96 Amb signe abreviatu: "Alatus"?

1289, març, 2. Saragossa

El rei Alfons el Liberal ordena al justícia de València que impedisca que els homes de Xiva siguem empenyorats per haver-se oposat al rescat d'un home del lloc capturat pels de Requena il·legalment.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 81, f. 47 r.

Iusticie Valencie:

intelleximus quod aliqui homines *de Requena* ceperunt Arnaldum *de Puyredon*, vicinum *de Ochiva (sic)* in treuga que tunc erat inter homines dictorum locorum et quod Eximinus *de Ferrera*, ex[tra Valenciam], emit ipsum contra inhibitionem sibi factam ex parte alcaidi et dictorum hominum *de Ochiva (sic)* ne ipsum emerit cum esset captus in treuga et eundem competebant pro treugua ab hominibus *de Requena* cum quem dictus Eximinus ipsum emerit, ut asseritur, non obstante inhibitione predicta et captum eundem duxerunt pro sua redemptione apud Chivam, alcaydus predicti loci retinuit dictum captum propter quod, ut intelleximus, dictus Eximinus intendit pignorare homines *de Chiva*.

Quare, mandamus vobis quatenus si erant non permittatis homines *de Chiva* pignorari occasione predicta et, si qua pignora facta sint, super hiis, ea, incontinenti, restitui faciatis ipso Arnaldo parato existente, *et cetera*.

Datum Cesarauguste, VI° nonas marcii.

Stephanus de Al[...], mandato [...]

1289, octubre, 20. Montsó

El rei Alfons el Liberal atorga protecció i guiatge als mercaders provinents del regne de Castella que hauran de vindre al regne de València i al d'Aragó passant per Bunyol i Xiva i que puguen tornar a les seues terres amb productes excepte els que estiguen prohibits.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 80, f. 71 r.

Nos Alfonsus, *et cetera*, guidamus et asecuramus omnes homines mercatores venientes de regno et iurisdiccione regis Castelle, videlicet per terris *de Concha* et *de Requena* ad terram nostram Aragonum et Valencie cum omnibus rebus seu mercaturis suis et stare in terra nostra Aragonum et Valencie et redire cum mercibus, quas secum ducent vel portabunt. Ita quod ipsi possint venire cum mercibus apud Castellam salve, pariter et secure. Salvo, tamen, quod non extrahant de terra nostra aliquas res prohibitas. Ita tamen quod inveniendo de terra nostra [transeant cum] suis mercaturis predictis per loca *de Xiva* et *de Buynol* et non aliunde. Mandantes universis officialibus quod predictis mercatoribus, venientibus *de Castella* ad terram nostram Aragonum et Valencie ac existentibus et [redeuntibus] apud Castellam, cum⁹⁷ mercaturis suis predictis per loca predicta nullum impedimentum, *et cetera*. Immo providerant, *et cetera*. Ipsis solventibus *lezdás* et pedagia et alia que solvere habent prout, *et cetera*.

Datum in Montesono, XIII° kalendas novembris.

97 Precedit cancel·lat de: ad terram nostram Aragonum.

1295, juny, 30. València.

Martí Roís de Foces i la seua dona, Eva d'Entença, vénen al rei Jaume II el castell i la vila de Xestalgar per 50.000 s.v.

Barcelona, BC, ms. 2067, f. 18 v.-21 r.

Ed.: M. Pastor i Madalena, *El cartulari de Xestalgar...*, cit., doc. n. 7

*Carta de venda feta per en Martin Roiç de Foces al senyor en Jacme del castell e vila de Xestalgar.*⁹⁸

VII⁹⁹. Noverint Universi quod ego, Martinus Ruicii de Focibus, nomine meo proprio et nomine procuratorio dompne Eve *d'Entença*, uxoris mee, cuius¹⁰⁰ procurator sum cum publico instrumento firmato et concesso, non coactus vel seductus nec, per errorem aut dolum, compulsus nec, in aliquo ab aliquo, circumventus nec errans inferto, sive in jure, nec vi nec dolo, fraude, calliditate seu aliquo malo ingenio, per aliquem seu aliquos, inductus, sed gratis et spontanea voluntate e a toto iure meo et dicte uxoris mee certificatus, per me et omnes meos, vendo, concedo, trado, et quasi trado vobis illustrissimo domino Iacobo, Dei gracia, regis Ara-|[19 r.]-gonum, Sicilie, Maioricarum, Valencie, et comiti Barchinone, licet absenti tanquam presenti, et Bernardo Columbi, procuratori vestro presenti et nomine procuratorio et eciam auctoritate specialis mandati pro vobis recipienti, et notario infrascripto loco vestri a me legitime stipulanti et recipienti et vestris imperpetuum, per vestrum proprium, franchum et liberum alodium, ab omni onere debitorum et alia inquietudine penitus expeditum, castrum et villam *de Xestalgar et Algar et Penna de Xestalgar* que quondam nominari solebat *Pena de Xulella*, cum fortitudinis eiusdem castri.

98 A l'original encapçala el text a mode de títol.

99 Amb una tinta més clara (¿roja?) al marge esquerre.

100 Interlineat damunt d'un altre "cuius" cancel·lat.

Quod castrum est situm in regno Valencie, cum domibus, campis, vineis, terris cultis et incultis, heremis, populatis¹⁰¹ et cum¹⁰² montibus, silvis, nemoribus, devesiis, venacionibus, pratis, pascuis, erbaticiis, ribaticiis, fontibus, estagnis, viveriis, pexeriis, resclausis, asudiis, aquis, cequiis, aqueductibus et reductibus, arboribus fructiferiis et infructiferiis, molendinis, furnis, sofris, almagramis, alfardis et cum censibus, quartis, quintis, tributis, laudimis, faticis et firmamentis ipsorum censualium et firmamentis iuris et iusticiis civilibus et criminalibus, questis, cenis, exercitibus, et cavalcatis et redempcionibus eorundem et cum hominibus et feminis ibidem habitantibus et habitaturis cuicumque legis et condicionis sint vel fuerint et cum iurisdiccionibus omnibus terminis iuribus et pertinenciis ac plenis dominis dicti castri quocumque modo causa vel racione michi et dicte uxori mee pertinenti.

Quodquidem castrum et villa terminentur et confrontantur cum termino *de Xiva* et cum termino *de Xulella* et cum termino *de Pedralba* et cum termino *de Sot*¹⁰³ quod est Egidii Roicii *de La Ori*¹⁰⁴. Iamdictum itaque castrum et villam *de Xestalgar* et *Algar* e penna *de Xestalgar* que quondam nominari solebat *Pena de Xulella*, cum fortitudine eiusdem castri quod est situm in regno Valencie cum domibus, campis, vineis, terris cultis et incultis, heremis et populatis, et cum montibus, silvis, nemoribus, devesiis, venacionibus, pratis, pascuis, erbaticiis, ribaticiis, fontibus, estagnis, viveriis, pexeriis, resclausis, asudiis, aquis, cequiis, aqueductibus et reductibus, arboribus fructiferiis et infructiferiis, molendinis, furnis, sofris, almagramis, alfardibus et cum censibus, quartis, quintis, tributis, laudimis, faticis, et firmamentis ipsorum censualium et firmamentis iure et cum iusticiis civilibus et criminalibus, questis, cenis, exercitibus et cavalcatis¹⁰⁵ et redempcionibus eorundem, et cum hominibus et feminis ibidem habitantibus et habitaturis, cuicumque legis et condicionis sint vel fuerint, et cum iuris-|[19 v.]-diccionibus, terminis, iuribus et pertinenciis ac plenis dominis dicti castri quocumque modo, causa vel racione michi et dicte uxori mee pertineant, universis et singulis

101 "populatis", al ms. pupulatis.

102 Al ms. seguit per error de "dom".

103 Sot, al ms. Set.

104 "de La Ori": ha d'esser "de Liori" o "de Lihori".

105 Seguit al canviar de línia per "tibus" cancel·lat.

per omnia loca vobis et vestris perpetuo pro francho et libero alodio vendo, concedo, trado et quasi trado, nominibus quibus supra, precio videlicet quinquaginta mille solidorum monete regalium Valencie, que omnia numeracione continua in pura et approbata pecunia a vobis habui et recepi et¹⁰⁶ ad totam nostram voluntatem inde bene vestri paccatus sum.

Renuncians scienter peccunie predictae non numerare sive precii predicti non habiti et non recepti et doli et excepcioni etiam doli et accioni in factum et conditioni sive causa et beneficio etiam minoris precii et duplicis deceptionis et iuri illi quod subvenire deceptis ultra dimidiam partem iusti precii et omni alii cuilibet iuri contra hec venienti. Et si forte hec vendicio predicta amplius modo valet aut in posterum valebit precio supradicto totum illud quantumcumque sit vel fuerit ex mera liberalitate mea et donacione propria et irrevocabile habita inter vivos, nominibus quibus supra, dono, remitto, diffinio et absolvo.

Renuncians quantum ad hec legi dicenti donacionem factam inter vivos ex causa ingratitude posse revocari et libelli oblacioni et beneficio appellacionis et omni proferimento iuris et omni alii cuilibet iuri contra hec venienti. Et si forte dicta donacio excederet summa centum morabatorum vel solidorum, donacionem per singulas quantitates inter partes divido quousque quelibet donacio veniat ad summam centum morabatorum vel solidorum et non amplius ut sit nulla egeat insinuacione et per inde sint sic et valeat ac si de universa quantitate vel de singulis quantitatibus esset facta insinuacio et coram iudice ordinario. Nunc igitur predictum castrum et villam *de Xest Algar* et *Algar* et Penam *de Xest Algar* que quondam nominari solebat Penam *de Xulella* cum fortitudine eiusdem castri ut predictur scienter ex omni meo meorumque iure, posse, dominio, et tenedone ac corporali possessione nominibus quibus supra ehicio et extraho et in vestrum et vestrorum ius, posse, dominium et tenedonem ac veram liberam et corporalem possessionem vestro pleno iure ut in rem vestram propriam cum testimonio huius publici instrumenti induco et pono speciali de presenti.

Et incontinenti constituo me predictum castrum et villam *de Xest Algar* et *Algar* et Penam *de Xest Algar*, iura, proprietates et ser-[20 r.]-virates eorumdem vestro nomine

106 Interlineat.

possidere et quasi possidere donec de predictis plenam et liberam apprehenderit¹⁰⁷ possessionem et quasi quam liceat vobis apprehendere auctoritate vestra propria licencia mei vel dicte uxoris mee¹⁰⁸ seu curie vel alterius iudicis minime expectata seu requisita. Et ex causa huiusmodi vendicionis, dono, trado, cedo atque mando vobis nominibus quibus supra totum locum meum et dicte uxoris mee et omnia iura, voces, acciones et rationes ipsius et meas reales et personales ordinarias et extraordinarias utiles sive mixtas que et quas ego vel dicta uxor mea habemus et habere debemus seu consequi possumus in predictis vel pro ipsis aliqua ratione vel causa.

Quibus locis, vocibus, vicibus, accionibus et racionibus, realibus et personalibus, utilibus et directis, variis sive mixtis, possitis vos et vestri uti et experiri in curia et extra curiam aut in iudicio vel extra iudicium quemadmodum ego vel dicta uxor mea facere possemus ante huismodi vendicionem, donacionem et cessionem. Instituens inde vos, nominibus qui supra, ex dicta causa vendicionis, donacionis et cessionis ut in rem vestram propriam actorem dominum et potentem ad faciendum de predictis vestram libere voluntatem. Ita que, ex nunc sicut ex tunc et ex tunc sicut ex nunc, habeatis vos et vestri predictam vendicionem cum omni suo melioramento facto et faciendo, teneatis, possideatis et in pace perpetuo expletetis ad dandum, vendendum, impignorandum, obligandum, alienandum, excommutandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates inde penitus et perpetuo faciendas prout de re vestra propria francha et libera sicut melius, plenius, sanius ac utilius potest dici, scribi et intelligi ad commodum et salvamentum vestri et vestrorum perpetuo.

Promittens, et bona fide conveniens, quod predictum castrum in totum vel partem non est venditum, datum, impignoratum, obligatum alienatum sive submissum alicui vel aliquibus nisi tantummodo vobis et quod ego vel dicta uxor mea non fecimus sive diximus neque de cetero faciemus, consentiemus seu eiam ymmachinabimus aliquid propter quod presens donacio seu aliqua eius pars minus unquam valeat sive impediri possit contradici vel in aliquo revocari. Immo, promitto, nominibus quibus supra, predictam vendicionem cum

107 "apprehenderit", al ms. apprhenderit. Està precedit d'un altre intent cancel·lat on llegim: "apprenh".

108 "mee", al ms. me.

omni suo¹⁰⁹ melioramento facto et faciendo vobis et vestris perpetuo pro franco et libero alodio defendere et salvare et facere habere, tenere et possidere quiete, potenter et in sana pace contra omnes personas conquerentes vel aliquis perturbantes ad forum Valencie et tenere vobis et vestris perpetuo nominibus qui supra de firma et legali eviccionem et ab omni damno ac eciam¹¹⁰ interesse. Ita quod, si forte questio aliqua vel demanda in totum vel partem [[20 v.] huius vendicionibus vobis vel vestris ab aliquo sive ab aliquibus aliquo tempore fieret vel moveretur¹¹¹ tam per obligatione libelli vel alio quocumque modo ut maiori vel minori, incontinenti facta michi denunciacione vel non facta seu expectata denunciacione quam¹¹² denunciacionem ex pacto speciali et expresso in hoc contractu apposito vobis remitto et non obstante foro Valencie dicenti quod si vendicio evinceretur emptoribus quod ante quam evincatur debeant denunciare venditoribus ut in dicto foro continetur meis propriis missionibus et expensis in quacumque curia et loco duxeritis eligendum, promitto me nominibus quibus supra ante vos et vestros ponere in iudicio vel extra iudicium et pro vobis et vestris respondere et satisfacere et vos et omnia bona vestra et vestras perpetuo. Inde ab omni damno, gravamine, missione interesse et expensa penitus custodire. Et ipsam litteram, questionem, controversiam, libellum et omnem causam in me suscipere nominibus quibus supra et in eadem causa et ipsius rei defensione me offerre et in causa, causis tam principalibus quam appellacionum sistere.

Quousque per diffinitivam sententiam a qua ulterius appellari non possint fuerint terminare vel vos si velitis per vosmet possitis dictas causas agere vobis et vestris tamen super hoc eleccione servata. Remittendo vobis et vestris, nominibus quibus supra, per specialem pactum necessitatem denunciacionis et appellacionis et si vos dictis causis tractare eligeritis et super eviccionem pronunciarum contigerit contra vos vel bona vestra et aliquas missiones vel expensas feceritis damna, gravamina ac interesse sustinueritis seu aliquid a vobis vel vestris evictum fuerit sive diminutum de vendicione predicta totum illud

109 Al ms. preedit de "suo" cancel·lat.

110 Al ms. repetit.

111 Preedit de "monebitur" cancel·lat..

112 Preedit de "quam den" cancel·lat.

quantumcumque sit vel fuerit vobis et vestris nominibus quibus supra restituere et emendare promitto confestim voluntati vestre volo etiam et expressum concedo, nominibus quibus supra, vobis, dicto domino regi, et vestris quod non possum dicere vel modo aliquo allegare quod facta fuerit iniuria si dicta vendicio aut aliqua eius pars evicerentur a vobis aut quod vestri vel vestrorum culpa seu negligencia sit evictum aut per iudicis inpericiam immo si contra vos vel bona vestra super eviccione lata fuerit sententia postquam michi vel dicte uxori mee fuerit denunciatum seu etiam non expectata denunciacione quam vobis remitto ut superius dictum est totum illud vobis et vestris ad integrum quicquid vel quantum evictum fuerit sive diminutum de vendicione predicta restituam et solvam in damnis et interesse. Et hec ex pacto speciali et expresso in hoc contractu apposito |[21 r.] nominibus quibus supra duxi vobis promittendum et credatur inde vobis solo vestro simplici verbo nullo alio probacionis genere requisito. Et pro hiis, omnibus et singulis, sic complendis et firmiter attendendis, salvandis et defendendis, obligo scienter vobis et dicto procuratori vestro pro vobis et notario infrascripto loco iure a me legitime stipulanti et recipienti et vestris omnia bona mea et etiam, auctoritate predicta, omnia bona dicte uxoris mee, omnia¹¹³ mobilia et inmobilia, ubique habita et habenda.

Et ad cautelam dono vobis fideiussorem salvitatis Bernardum de Serriano, consiliarium vestrum qui mecum et sine me predictam vendicionem cum omni suo melioramento facto et faciendo vobis et vestris perpetuo pro francho et libero alodio salvare et defendere teneatur ad forum Valencie. Quam fideiussionem ego, dictus Bernardus de Sarriano, libenter facio et concedo vobis dicto illustri domino regi et vestris super omnibus bonis meis, mobilibus et immobilibus, ubique habitis et habendis, que ad hec scienter et caute in posse et manu notari infrascripti loco vestri a me legitime stipulanti et recipienti una cum dicto procuratore vestro obligo de presenti.

Quod est actum Valencie, pridie kalendas iulii anno Domini M^o CC^o nonagesimo quinto.

Sig(*creu*)num Martini Ruicii de Focibus. Sign(*creu*)um Bernardi de Sarriano, militis, fideiussoris predictorum qui hec concedimus et firmamus.

113 Seguit de "bona mea" cancel·lat.

Testes huius rei sunt: Bartholomeus Tareboni, Bartholomeus Natalis, Michael *de Valencia*, Alvarus Jordani et Petrus d·Orrius, milites.

Sig(*signe notarial*)num Iannuari Rabaçie, notari publici Valencie, qui hec scribi fecit et cum litteris suprapositis in tercia linea ubi dicitur *et Algar*, clausit loco die et anno prefixis.

1296, agost, 20. València.

El rei Jaume II ven Xestalgar a Bernat Guillem d'Entença, representat pel seu procurador, Sanç de Laçano, alcaid de Xiva, per 50.000 s.v.

Barcelona, BC, ms. 2067, f. 21 v.-23 v.

Ed.: M. Pastor i Madalena, *El cartulari de Xestalgar...*, cit., doc. n. 8.

[21 v.]

*Carta de venda feta per lo senyor rey en Jacme al noble en Bernat Guillem d'Entença del castell e vila de Xestalgar.*¹¹⁴

VIII¹¹⁵. Noverint universi quod nos, Iacobus, Dei gracia, rex Aragonum, Maioricarum, Valencie et Murcie ac comes Barchinone, gratis et ex certa sciencia et a toto iure nostro certificati penitus et instructi, per nos et omnes nostros successores, cum testimonio huius publici instrumenti suo robore valituri, vendimus, concedimus, tradimus et quasi tradimus vobis, nobili viro Bernardo Guillermi *de Entença*, licet absentis tanquam presentis, et Sancio *de Laçano*, militi, alcaido *de Chiva*, procuratori vestro presentis et auctoritate specialis mandati pro vobis et ad opus vestri et nomine procuratorio vestro recipienti et notario infrascripto una cum dicto procuratore vestro a nobis legitimi stipulanti et recipienti et vestris, imperpetuum, per vestrum proprium, franchum et liberum alodium et omni onere debitorum et alia inquietudine penitus expeditum, castrum et villam *de Xestalgar* et *Algar* et Penam *de Xestalgar* que quondam nominari solebant Penam *de Xulella* et turrem et alchaream *de Lendenyna* et campum¹¹⁶ vocatum *de Farsiterg* et campum vocatum *de la Pera* cum domibus, campis, vineis, ortis, terris cultis et incultis, eremis et populatis, et cum

114 A l'original encapçala el text a mode de títol.

115 Al marge esquerre.

116 "campum", al ms. captum.

montibus, silvis, nemoribus, devesis, venacionibus, pratis, pascuis, fontibus, stannis, vineriis, pexeriis, pisqueriis rivorum et estagnorum et cum furnis, molendinis, asudis, resclausis, aquis, cequiis, aqueductibus et reductibus, arboribus fructiferiis et infructiferis et cum censibus, quartis, quintis, tributis, laudimis, faticis, sofris, almagramis, alfardis, monetatico et cum iusticiis civilibus et criminalibus, exercitibus et cavalcatis et redempcionibus eorundem et cum adempriviis et cum salinis et vendicione salis ipsarum salinarum prout nos habemus ac nobis pertinent et pertinere debent et cum tercia parte decime et cum hominibus et feminis ibidem habitantibus et habitaturis cuiuscumque legis, valoris seu condicionis fuit vel fuerit et eciam cum plenis dominiis et iuribus et pertinenciis nobis et nostris in predictis locis et terminis suis competentibus et competituris. Quosquidem castrum et villa *de Xestalgar* et turris et alcharea vocata *de Landenya* et campus vocatus *de Farsiterg* et campus vocatus *La Pera* confrontantur et terminantur cum termino *de Chiva* et cum termino *de Sot*, quod est Egidii Ruici *de la Hori* et cum termino *de Petralba*. Et predictus locus est locus terminatus et quod loco terminato ipsum vobis et vestris vendimus et tradimus perpetuo.

Iamdictum itaque castrum et villam *de Xestalgar* et *Algar* et Penam *de Xestalgar* que quondam nominari solebat Penam *de Xulella* turrem et alchream *d'Alendenya* et campum vocatum *de Farsiterg* et campum vocatum *de la Pera* cum domibus, campis, vineis, ortis, terris cultis et incultis eremis et populatis et cum montibus, silvis, nemoribus, devesis, venacionibus, pratis, pascuis, fontibus, estagnis, vineriis, pexeriis, pisqueriis rivorum et estagnorum et cum furnis, molendinis, asudis, resclausis, aquis, cequiis, aqueductibus et reductibus, arboribus fructiferiis et infructiferis et cum censibus, quartis, quintis, tributis, laudimis, faticis, sofris, almagramis, alfardis, monetatico¹¹⁷ et cum iusticiis civilibus et criminalibus, exercitibus et cavalcatis et redempcionibus eorundem |[22 r.] et cum adempriviis et cum salinis et vendicione salis ipsarum salinarum prout nos habemus ac nobis pertinent et pertinere debent et cum tercia parte decime et cum hominibus et feminis ibidem habitantibus et habitaturis cuiuscumque legis, valoris seu condicionis fuit vel fuerit et eciam cum plenis dominiis et iuribus et pertinenciis nobis et nostris in predictis locis et terminis ac pertinenciis suis competentibus et competituris quoquomodo vobis et vestris

117 "monetatico", al ms. monedatico.

perpetuo per franco et libero alodio vendimus, concedimus, tradimus et quasi tradimus precio videlicet quinquaginta mille solidum monete regalium Valencie de quibus confitemur habuisse et recipisse a vobis numerando de presenti triginta mille solidos. Et in¹¹⁸ solucione et satisfaccione viginti mille solidum vendedistis et alienastis nobis et nostris ad imperpetuum castrum et alchaream *de Alfandegella* quod est in regno Valencie et quia super dicto precio dictorum triginta mille solidorum necnon eciam super vendicione et tradicionem dicti castri et alcharee *de*¹¹⁹ *Alfandegella* a vobis bene paccati sumus et contenti voluntati nostre. Renunciamus scienter precii predicti non habiti et non recepti ut supradictum est et doli et excepcioni eciam, doli et accioni in factum et condicioni sine causa et beneficio eciam minoris precii et duplicis decepcionis¹²⁰ et iuri illi quod subvenit deceptis ultra dimidiam partem iusti precii et omni alii cuilibet iuri contra hec venienti. Et si forte hec vendicio predicta modo plus valet aut valebit parum vel plurimum in futurum totum illud quantumcumque sit vel fuerit ex mera liberalitate nostra et donacione propria et irrevocabili habita inter vivos damus, renunciamus et diffinimus et absolvimus.

Renunciantes quantum ad hec legi dicenti donacionem factam inter vivos ex causa ingratitude posse revocari et libelli, oblacioni et beneficio appellacionis et omni proferimento iuris et omni alii cuilibet iuri contra hec venienti. Et si forte dicta donacio excederet summam centum morabatinorum vel solidorum donacionem dividimus per singulas quantitates inter¹²¹ partes quousque quelibet donacio venieret ad summam centum morabatinorum vel solidorum et non amplius ut sic nulla egeat insinuacione et pro inde sit et valeat ac si de universa quantitate vel de singulis quantitatibus esset facta insinuacio et coram iudice ordinario nunc igitur predicta omnia et singula cum terminis iuribus et pertinenciis suis ut predicatur scienter ex omni nostro nostrorumque iure, posse, dominio et tenedone ac corporali possessione ehicimus et extrahimus et in vestrum et vestrorum ius, posse, dominium et tenedonem ac veram et liberam et corporalem possessionem vestro

118 "in", al ms. ini. Cancel·lada una «i» llarga final.

119 "de", al ms. et.

120 "decepcions", al ms. repetit.

121 "inter", al ms. in tot.

pleno iure ut in rem vestram propriam, cum testimonio huius publici instrumenti [[22 v.] inducimus et ponimus specialiter de presenti et incontinenti constituimus nos predicta omnia et singula iura proprietates et servitutes eorundem vestro nomine possidere et quasi donec de predictis plenam et liberam apprehendentis possessionem et quasi quam liceat vobis apprehendere auctoritate vestra propria licencia nostri vel curie seu alterius iudicis minime expectata seu requisita. Et ex causa huius vendicionis damus, tradimus, concedimus atque mandamus vobis totum locum nostrum et omnia iura, voces, acciones et rationes nostras, reales et personales, ordinarias et extraordinarias, utiles sive mixtas que et quas habemus et habere debemus seu consequi possimus in predictis vel per ipsis aliqua ratione vel causa.

Quibus locis, vocibus, iuribus, accionibus et racionibus, realibus et personalibus, utilibus et directis, variis sive mixtis possitis vos et vestri uti et experiri in curia et extra curia aut in iudicio vel extra iudicium quemadmodum nos facere possemus ante huiusmodi vendicionem, donacionem et cessionem. Instituentes inde vos ex dicta causa vendicionis, donacionis et cessionis ut in rem vestram propriam actorem dominum et potentem ad faciendum de predictis vestram libere voluntatem. Ita quod ex nunc sicut ex tunc et ex tunc sicut ex nunc habeatis vos et vestri predictam vendicionem cum omni suo melioramento facto et faciendo teneatis¹²², possideatis et in pace perpetuo expletetis ad dandum, vendendum, impignorandum, obligandum, alienandum, excommutandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates inde penitus et perpetuo faciendas prout de re vestra propria, francha et libera sicut melius, plenius, sanius ac utilius potest dici, scribi et intelligi ad commodum et salvamentum vestri et vestrorum perpetuo mandantes cum testimonio huius publici instrumenti hominibus et feminis dicti loci, presentibus et futuris, quod vos et vestri in verum dominum dicti loci et terminorum suorum habeant, obediant et cognoscent et iura vestra vobis salvent et delliberent ac teneantur vobis in fidelitate, legalitate, naturalitate fide et hommagio quemadmodum nobis tenebantur ante confeccionem huiusmodi instrumenti. Nos enim ex certa sciencia et consulte ipsos homines et eorum bona

122 Segueix cancel·lat "et expletetis".

ab omni fidelitate, legalitate, naturalitate, fide et hommagio absolvimus et liberamus nunc et semper et in vos et vestros transfferimus de presenti.

Promittentes, per nos et omnes nostros, predictam vendicionem, cum omni suo melioramento facto et faciendo, vobis et vestris, perpetuo, per francho et libero alodio, defendere et salvare et facere, habere, tenere et possidere quiete, potenter et in sana pace, contra omnes personas conquerentes vel aliquis perturbantes, ad forum Valencie. Et tenemur inde vobis et vestris perpetuo de firma et legali eviccionem et ab omni damno ac eciam [[23 r.] interesse. Ita quod si forte questio aliqua in totum vel partem huius vendicionis vobis vel vestris ab aliquo sive ab aliquibus aliquo tempore fiet vel moveretur tam per oblacionem libelli vel alio quovis modo re maiori vel minori incontinenti facta vobis denunciacione vel non facta seu expectata denunciacione quam denunciacionem ex pacto speciali et expresso in hoc contractu appposito vobis remitimus et non obstante foro Valencie dicenti quod si vendicio evinceretur emptoribus quod antequam evincatur debeant denunciare venditoribus ut dicto foro continetur nostris propriis missionibus et expensis in quacumque curia et loco et duxeritis eligendum promittimus nos ante vos et vestros ponere in iudicio el extra iudicium et pro vobis et vestris respondere et satisfacere et vos et omnia bona vestra et vestrorum perpetuo inde ad omni dampno, gravamine, missione, interesse et expressa penitus custodire et ipsam licitem, questionem, controversiam, libellum et omnes causam in nos suscipere in eadem causa et ipsius rei defensionem nos offerre. Et in casua causis tam principalibus quam appellacionum sistere quousque per diffinitivam sentenciam a qua ulterius appellari non possit fuerint vel vos si velitis per vosmet possitis dictas causas agere vobis et vestris tamen super hoc eleccione servata. Renunciantes vobis et vestris per specialem pactum necessitatem denunciacionis et appellacionis. Et si vos dictas causas tractare elegeritis et super eviccionem pronunciare contigerit contra vos vel bona vestra et aliquas missiones vel expensas feceritis dampna gravamina ac interesse sustinueritis seu aliquis a vobis vel vestris evictum fuerit sive diminutum de vendicione predicta totum illud quantumcumque sit vel fuerit vobis et vestris restituere et emendare promittimus confestim voluntati vestre.

Volumus, eciam, et expressum concedimus vobis, dicto emptori et vestris, quod non possimus dicere vel modo aliquo allegare quod facta fuerit iniuria si dicta vendicio aut aliqua eius pars evinceretur a vobis aut quod vestri vel vestrorum culpa seu negligencia sit evictum aut per iudicis impericiam, immo, si contra vos vel bona vestra super eviccione lata fuerit sententia postquam nobis fuerit denunciatum seu eciam non expectata denunciacione quam vobis remittimus, ut superius dictum est, totum illud vobis et vestris ad integrum quicquid vel quantum evictum fuerit sive diminutum de vendicione predicta restituemus et solvemus cum damnis et interesse. Et hoc ex¹²³ pacto speciali et expresso in hoc contractu apposito vobis duximus promittendum et credatur inde vobis vestro solo sacramento quod ex nunc sicut ex tunc vobis deferimus et per delaco habeatur sine testibus et alia probacione.

Et pro hiis omnibus et singulis sic complendis et firmiter attendendis, [[23 v.] salvandis et defendendis¹²⁴ obligamus scienter¹²⁵ vobis et dicto Sancchio *de Laçano*, procuratori vestro presenti et auctoritate specialis mandati pro vobis recipienti, et notario infrascripto loco vestri a me legitime stipulanti et recipiendi et vestris omnia bona nostra mobilia et immobilia ubique habita et habienda possent semper intelligantur esse apposita ad commodum et utilitatem vestram ac si hic specialiter essent scripta. Et si qua apposita sunt que per cavillationem alicuius vel nimiam iuris subtilitatem vobis vel vestris obesse possent tamquam pro non appositis habeantur obscura vero vel ambigua siqua sunt hic apposita vestro vestrorumque interpretacionis arbitrio committentur. Et ad maiorem firmitatem damus vobis, fideiussores salvitatis, Bernardum de Sarriano et Berengarium de Vilarioacuto¹²⁶, milites consiliarios nostros, qui insolidum ut fideiussores nobiscum et sine nobis predictam vendicionem cum omni suo melioramento facto et faciendo vobis et vestris perpetuo per francho et libero alodio defendere et salvare teneantur ad forum Valencie.

123 "ex", interlineat.

124 Precedit cancel·lat de "custodiendis"

125 Seguit cancel·lat de "ad hec".

126 Vilarioacuto, al ms. Vilariocuto.

Quam fideiussionem nos, dicti Bernardus de Sarriano et Berengarius de Vilarioacuto¹²⁷ in nos suscipimus et libenter facimus et concedimus super omnibus bonis nostris mobilibus et immobilibus ubique habitis et habendis que ad hec scienter et caute vobis et dicto Sanccio *de Laçano*, procuratori vestro presenti, et auctoritate specialis mandati pro vobis recipienti et notario infrascripto loco vestri a vobis legitime stipulanti et recipienti et utrique insolidum obligamus de presenti.

Quod est actum Valencie, terciodecimo kalendas septembris anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo sexto.

Sig¹²⁸(*creu*)num Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum, Maioricarum, Valencie et Murcie ac comes Barchinone. Sig¹²⁹(*creu*)num Bernardi de Sarriano, fideiussoris. Sig¹³⁰(*creu*)num Berengarii de Vilarioacuto fideiussoris predictorum qui hec concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt: magister Raymundus de Ponte, episcopus Valentinus, Bernardus Columbi et Poncius de Solerio, cives Valencie.

Testes fuerunt vocati et rogati scripcioni et addicioni tercię partis decime et vendicionis salinarum et salis¹³¹ prout superius est expressum que omnia fuerunt apposita in hoc instrumento de mandato domini regis pridie kalendas septembris et anno quo supra Berengarius de Finestris, civis Barchinone, Bernardus Columbo, civis Valencie, et Michel de Valencie.

Sig(*signe notarial*)num Ianuarii Rabaçe, notari publici Valencie, qui hec scribi fecit et cum litteris rasis et emendatis in sexta linea ubi dicitur *confrontantur et terminantur* et in nona linea ubi dicitur *et clausit loco die et anno prefixis*.

127 Vilarioacuto, al ms. Vilariocuto.

128 Sig-, al ms. S-

129 Sig-, al ms. S-

130 Sig-, al ms. S-

131 Precedit cancel*lat de: saliiis

1298, maig, 18. Barcelona

Jaume II ordena al seu procurador en el regne de València, Jaume de Xèrica, que faça respectar el dret al·legat pels homes de Xest Algar a la seua possessió del Camp de Farsiterg.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 111, f. 205 v. i 206 r.

Viro nobili et dilecto Iacobo, domino *de Xerica*, procuratori regnorum Valencie et Murcie, vel eius locum tenenti in dicto regno Valencie, *et cetera*. Ex parte hominum *de Chest Algar* fuit coram nobis expositum quod ipsi sunt in possessione partis cuiusdam campi vocati *Fachittierç* et quod aliqui turbant et inquietant ipsos seu raubare intendunt super possessione sua, indebite et iniuste, propter quod, fuit nobis humiliter supplicatum quod debemus eis, super hoc, de iure remedio providere. Qua supplicatione admissa, vobis dicimus et mandamus quatenus predictos homines *de Chest Algar* manteneatis et defendatis in iure in possessione qua, iamdictis ipsis, est de parte campi predicti et non permittatis eos, ab aliquo vel ab aliquibus, super possessione sua inquietari, seu, eciam, perturbari, ipsis facientibus suis querelantibus iusticie complementum.

Datum Barchinone, XV° kalendas iunii anno predicto.

1303, desembre, 9. València

Jaume II escriu al batlle i als jurats i justícia de Xiva i els ordena entregar al procurador seu al regne de València els béns indegudament confiscats a un musulmà que pretenia dur a Castella una certa quantitat de safrà i altres béns prohibits ja que no era competència seua sinó de l'oficial reial.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 258, f. 34 r.

Fidelibus suis, baiulo, iusticia et iuratis Chive, *et cetera*, intelleximus quod quidam vicini vestri occupaverunt et receperunt çafranum et quadam alia bona prohibita exportari que quidam sarracenus ad partes Castelle de partibus regni Valencie transferrebat, que quidem res sunt vobis confiscate et quod nolulistis dictas res restituere procuratorii regni Valencie cum eratis per ipsum litteratorie requisiti. Quare, vobis dicimus et mandamus quatenus, visis presentibus, prefatas res eidem procuratori, vel cui voluerit loco sui, restituatis et restitui integre faciatis, post ponita omni mora et ipse omni de iure particione dictis vicinis, qui dictas res occupasse dicuntur satisfaciet compoto [...] et alia mandamus per presentes dicto procuratori quod vos inde et bona vestra compellat fortiter et districte.

Datum Valencie V^o idus decembris.

Petrus de Moriello misit expediendam.

1304, maig, 12. Osca

Jaume II comunica al justícia, als jurats i als prohoms de València que, per demanda de Gombau d'Entença, havia enfranquit els habitants de Xiva del pagament de lleuda, peatge, portatge, mesura del pes, passatge, ribatge i altres. També ho fa saber al batlle general del regne de València, Bernat de Libià.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 202, f. 134 r.

Iusticie, iuratis et probis hominibus civitatis Valencie, cum Nos, ad supplicacionem et preces nobilis viri Gombaldi *de Entença*, enfranquiverimus et franchos, liberos et immunes fecerimus universos et singulos homines habitantes et habitaturos in loco *de Chiva*, nobilis predicti, sito in regno Valencie, et eos ac bona sua imperpetuum per omnia regna, terras et loca dominacionis nostre, tam per terram quam per mare et quaslibet aquas dulces, ab omni pedagio, *leçda*, portatico, mensuratico, penso, passagio, ribatico et alio quolibet usatico novo et veteri statuto et statuendo. Ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus franquitatem et immunitatem predictam observetis et teneatis dictis hominibus *de Chiva* ut in privilegio ex inde per Nos ipsis facto videbitis continere.

Datum Osce, IIII° idus madii anno predicto.

Guillelmus Agustini, mandato domini ipsi.

Simile fuit missa Bernardus de Libiano, baiulo regni Valencie generali, et alii cuicumque baiulo generali eiusdem regni qui per tempus fuerit.¹³²

132 Seguit cancel·lat de: fidelibus suis custodibus rerum prohibitarum et aliis officialiis nostris ad quos presentes pervenerint.

16

1304, novembre, 28. València

Jaume II, a petició de Gombau d'Entença, concedeix la celebració d'un mercat setmanal a Xiva i ofereix protecció als participants.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 202, f. 180 r.

Nos, Iacobus, Dei gracia, rex Aragonum, *et cetera*, ad humilem supplicationem nobilis Gombaldi *de Entença* nobis factam, concedimus quod, de cetero, sit mercatum qualibet septimana in die mercuris, in villa castri sui *de Xiva*, sita in regno Valencie. Ita quod omnes venientes ad ipsum mercatum veniant salvi et securi, cum omnibus rebus suis et mercibus quas secum detulerint in veniendo, stando ac, eiam, redeundo sic quod non pignorentur, marchentur, detineantur seu capiantur culpa crimine vel debitis alienis nisi sint malefactores seu banniti aut principaliter vel fideiussorio nomine obligati, nec, eiam, in hiis casibus quando sint debitores vel fideiussores. Nisi prius de ipsis fatica inventa fuerit de directto, hanc autem graciam et concessionem facimus sine iuris periudicio alieni. Mandantes per presentes universis officialiis et subditis nostris presentibus et futuris quod presentem concessionem nostram firmam habeant et observent et faciant observari, ut superius continetur, et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant, aliqua racione.

Datum Valencie, IIII° kalendas decembris anno Domini M^o CCC^o quarto.

Bernardus de Aversone mandato regio facto per Gondisalvum Garsie.

Signum (*creu*) Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum, *et cetera*.

Testes sunt: Raimundus, Valencie episcopus cancellarius; Iacobus Petri, Guillelmus de Montecatheno, Iacobus *de Xerica*, Guillelmus de Cervilione.

Fuit clausum per Bernardum de Aversone.

1304, desembre, 21. València

Jaume II fa donació dels castra de Bunyol i Macastre i els llocs de Setaigües, Alboraiç, Iàtova i Motroton al seu fill l'Infant Alfons.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 202, f. 193 v. i 194 r.

In Christi nomine, noverint universi quod Nos, Iacobus, Dei gracia, rex Aragonum, Valencie ac comes Barchinone, affectantes divina savente gracia inter natos nostros, sic suis temporibus, regia sollicitudine providere quod eorum qualibet provisione paterna contentus suo fratri maiori, primogenito nostro, qui regnaturus est post Nos, concorditer honorem debitum et reverenciam exhibebit, idcirco, ex certa sciencia nostra, damus et concedimus vobis inclito et carissimo nato nostro infanti Alfonso tanquam bene merito et nobis gracioso, et vestris, imperpetuum pro beneficcio paterno et in feudum honoratum, sine aliquo servicio, ad usaticum Barchinone et consuetudine Catalonie, castrum nostrum *de Bunyol*, castrum nostrum *de Macasta* et loca *de Set Aguas*, *de Hatava*, *de Alborach* et *de Montorton*, cum hominibus et feminis cuiuscumque legis, status et condicionis existant in dictis castris et locis et quolibet eorum habitantibus et habitaturis, cum redditibus, exitibus, proventibus et esdevenimentis eorum, cum introitibus, egressibus, terminis ac universis pertinenciis eorumdem locorum et cuiuslibet eorum, cum iurisdiccione civili et cum mero et mixto imperio et alia qualibet iurisdiccione et omnibus aliis et singulis iuribus nobis in eis et quolibet ipsorum pertinentibus et pertinere debentibus tam ex causa empccionis quam inde fecimus a nobili Petro Ferdinandi, filio nobilis Petri Ferdinandi, quondam, quam aliis causis, racionibus vel modis. Que si quidem castra et loca cum aliis premissis et singulis que vobis donamus situata sunt in regno Valencie, in diocesi ecclesie valentine.

Hanc autem donacionem et concessionem facimus vobis et vestris imperpetuum de hiis omnibus et singulis sub hac tamen condicione et forma quod vos et vestri perpetuo castra alia premissa que vobis donamus, teneatis et possideatis in feudum honoratum ut predictum est sine aliquo servicio ad consuetudinem Catalonie et usaticos Barchinone pro

nobis et herede seu successore nostro uno post alium qui rex fuerit Aragonum e Valencie. Et donetis, eciam, vos et vestri, irati et paccati, nobis et dicto heredi et successori nostro in dicto regno Aragonum et Valencie, quandocumque et quocienscumque inde fueritis requisiti, potestatem de dictis castris *de Bunyol* et *de Macasta*, tam pro ipsis quam aliis premissis locis. Nec de aliis predictis locis singulariter dare teneamini potestatem nisi forte de novo alium vel alios fortitudines construxeritis vel construi feceritis in podio *de Montorton* predicto vel aliis locis infra terminos dictorum castrorum et locorum. Ipsius vero fortitudinis seu fortitudinum si quas noviter ex tunc feceritis vel fieri feceritis in dicto loco seu podio *de Montorton* vel in aliis locis infra terminos dictorum castrorum et locorum, tradere et dare, irati et paccati, nobis et heredi seu successori nostro predicto, vos et vestri, potestatem teneamini quando et quociens inde fueritis requisiti. Igitur salvo nobis et dicto heredi seu successori nostro, retencionibus supra et infra notatis, habeatis, teneatis et possideatis ac explectetis vos et vestri imperpetuum predicta castra et loca ad vendendum, donandum, alienandum et obligandum, et ad omnes vestras vestrorumque voluntates inde libere faciendas, salvis tamen nobis et dicto heredi seu successori nostro fatica, laudamio et aliis quibuslibet iuribus nobis in premissis competentibus prout competent et debent competere nobis et aliis omnis alodiariis in Catalonia pro quibus feuda honorata tenentur.

Mandamus vosque, per presens privilegium nostrum, universis et singulis habitatoribus dictorum castrorum et locorum, presentibus et qui per tempore fuerint, quod, vos et vestros, salvis nobis et heredi et successori nostro predicto retencionibus supradictis, habeant, teneant pro domino eorum et, vobis et vestris, pareant, obediant et respondeant de omnibus hiis et singulis de quibus, ante huiusmodi donacionem et concessionem nostram, nobis parere, obedire, respondere et satisfacere tenebantur. Vosque, eciam, et vestri, sicut Nos antea poteremus, possitis ipsos et eorum singulos ac bona eorum compellere ad premissa.

Mandamus insuper procuratoribus, baiulis, iusticiis ceterisque officialibus et subditis nostris qui nunc sunt et qui per tempore fuerint quod hec, omnia et singula, teneant et observent et observari et teneri faciant inviolabiliter et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant aliqua racione. In cuius rei testimonium et cautelam huic privilegio bullam nostram plumbeam iussimus apponendam.

Datum Valencie, duodecimo kalendas ianuarii anno Domini millesimo CCC^o quarto.

Signum (*senyal reial*) Iacobi, regis Aragonum et Valencie ac comitis Barchinone.

Testes sunt: Iacobus Petri, Raimundus *de Cardona*, Bernardus de Sarriano. Raimundus, Valencie episcopus et cancellarius; Rogerius *de Lauria*, ammiratus, Guillelmus Galcerandi de Cartiliano, Bernardus de Canelle, milites.

Fuit clausum per Bernardum de Avarsone (*sic*).

Bernardus de Aversone mandato domini regis visa per eum.

Predicta carta, mandato regio Bernardi Aversone [... ...], tradita fuit domine regine.

1305, juny, 12. Barcelona

Jaume II, comunica al batlle general del regne de València i als oficials encomanats de les 'coses vedades' que ha autoritzat Guillem Serrà per traure fora del regne una certa quantitat de peix i pegunta.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 202, f. 222 v.

Procuratori et baiulo generali regni Valencie nec non custodibus rerum prohibitarum et aliis officialibus eiusdem regni ad quos presentes pervenerint, *et cetera*, noveritis Nos, de gracia, concessisse et dedisse licenciam Guillelmo, filio Iacomine, domestice illustris domine Blanche regine Aragonum, consortis nostre carissime, quod possuit extrahere, seu extrahi facere, de civitate et regno Valencie centum sportas piscis sive pegunte et ipsas deferre ad quascumque partes voluerit exceptis partibus sarracenorum. Quare, vobis dicimus et mandamus quatenus, dictum Guillelmum vel quem ipse voluerit loco sui, de dicta civitate et regno Valencie, dictas C sportas pegunte extrahere, et, ad quascumque partes voluerit deferre, exceptis partibus sarracenorum, sine molestia et impedimento aliquo, permittatis. Caventes ne, pretextu huius concessionis, alie res prohibite de dicto regno aliquatenus extrahantur, presentibus post mensis sex¹³³ minime valituris et in extraccione dictarum C sportarum pegunte penes vos retinendis.

Datum Barchinone, pridie idus iunii¹³⁴ anno predicto.

Petrus Martini mandato regio facto per Bernardum de Aversone, cui mandavit dominus rex.

133 Interlineat damunt del text cancel·lat: duos.

134 "pridie idus iunii" interlineat damunt del text cancel·lat: [...] kalendas aprilis.

1305, setembre, 4. Barcelona

El rei Jaume II ordena al seu tresorer Pere de Boïl que dels diners demanats a les aljames musulmanes de València procedisca a liquidar un deute contret amb Enric de Quintavall.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 295, f. 19 r.

Fideli thesaurario suo Petro Boyl, salutem et gratiam, dicimus et mandamus vobis quatenus, de denariis quos nunc exigi fecimus, pro subsidio, ab aliis sarracenorum regni Valencie, solvatis et tradatis dilecto militi nostro Enrico de Quintavalle, vel cui voluerit loco sui, decem mille solidos Barchinone in solucione usque ad concurrentem quantitatem illorum viginti mille solidorum que per curiam nostram debentur eidem et, in quibus solvendis, illustris domina Blanca, regina Aragonum, carissima consors nostra, obligata existit et, facta solucione, recuperetis presentem litteram cum apocha de soluto. Et, nichilominus, solucionem quantitatis predictae decem mille solidorum sibi faciatis in dorso carte seu littere quam dictus Enricus habet de debito supradicto, sic, quod, de ipsa solucione, clare possit constare.

Datum Barchinone, II° nonas septembris anno predicto.

Guillelmus Augustini mandato regio facto per Romeum Gerardi.

1305, desembre, 23. Saragossa

El rei Jaume II ordena al seu procurador al regne de València que entregue a l'alcaid de Macastre els 1000 s. que li són deguts per la tinença del castell malgrat el fet que les rendes del lloc són retingudes per Sans de Loris per un deute de l'anterior propietari del senyoriu, Pere Ferrandis (II).

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 270, f. 61 r.

Iacobus, et cetera, nobili et dilecto Gombaldo *de Entença*, procuratori regni Valencie vel eius locumtenenti, salutem et dileccionem dicimus et mandamus vobis quatenus, de peyta seu redditibus *de Amacasta*, faciatis dari et solvi, dilecto nostro Garssie Luppi de Roda, vel cui voluerit loco sui, mille solidos regalium per retinencia castri dicti loci *de Amacasta*, non obstante quod Sancius *de Loriç* recipiat redditus dicti loci *de Amacasta* in solutum eorum que sibi debentur per nobilem Petrum Ferdinandi *de Ixar*, cum retenciones castrorum pro aliis assignacionibus sint solvende.

Datum Cesarauguste, X^o kalendas ianuarii anno predicto.

Idem.¹³⁵

135 La *iussio* anterior: "Petrus Martini mandato regio"

1308, gener, 20. València

La reina Blanca confirma un privilegi de Jaume I de juny del 1254 que perdona els musulmans de Bunyol i els renova les condicions de poblament que hi tenien fins aquell moment.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 289, f. 38 v. i 39 r.

Noverint universi quod Nos, Blanca, *et cetera*, vidimus quoddam privilegium nobis ostensum per aliamam sarracenorum *de Bunyol* super quibusdam franquitatibus et inmunitatibus concessis eisdem sarracenis per illustrissimum dominum Iacobum, Dei gracia, regem Aragonum, quondam, avumque domini nostri, nunc regis Aragonum, cum suo sigillo appendicio sigillatum et super quibusdam eciam serventibus et condicionibus quas dicti sarraceni eidem domino regi et successoribus suis facere tenebantur. Quodquidem privilegium erat factum in arabico cuius tenorem Nos inspici, legi et in romancium per sapientes translatores examinari et trasladi fecimus de arabico in latinum per cancellariam nostram. Cuiusquidem privilegi verba sunt hec:

En nombre de Dios piadoso e perdonador e de sos santos. Est es privilegio franchament gracioso fetcho de mandamiento de nostre senyor don Jayme, por la gracia de Dios rey d'Aragón e de Malorches e de Valencia, e comte de Barcelona e d'Urgell, e senyor de Montpesler, conforte Dios son mandamiento, e en nome e en valor e honramiento su ajuda de agradable gracia, mandando e atorgando a todos los moros de Bunyol, e recíbalos en su asseguramiento e en su perdón. E que sean salvos en las personas e en los algos, e moradores ellos e los que dellos vendrán todos tiempos en Bunyol e sus términos sabidos e pertinencientes al dicho lugar¹³⁶ de Bunyol. E que sean habitadores en lus cases e en lures

136 Interlineat.

terras ben así como nunca migor¹³⁷ stuvieren en el tiempo pasado, ante que sallissen (sic) los moros de la terra, salvament e segura en persenonas (sic) e en averes. E que mantengan lur ley en todos sus mandamientos, e encara en casamientos e en descasamientos, e en todas sus maneras. E que sea l'Alcadí que los jutgara, e l'Alamí d'ellos, aquell qui ellos eslieran. E que fagan la regla de lur ley publicament en fer lures oraciones e en abezar lures fillos lur lienda, menos de contraria ni empremia sobre ellos. E que sean tenidos de dar a la parte del dicho senyor, que Dios mantenga, un dezmo de todos los fruytos que tierra levará, de todos los granos que en tierra nascen e crien, e de los arbores, excepto parrales de los olmos, que les serán franchos, e las ortaliças, levado de las que vendrán. E que paguen la atzaque sabida entre los moros, es a saber, una cabeça de XL cabeças de ganado lanar e cabriu, e de las colmenas pobladas d'abellas. E que seyan tenidos de pagar la pecha al dicho senyor, axí com la pagarán todos los moros de su senyoría del regno de Valencia. E que non more nengún cristiano entre ello (sic), senes lur voluntat. E que no seya preso testimonio de cristiano sobre ellos sino con moro fiel e de crer. E que pagen al alcayt del castello un almut de trigo, un almut de panizo e una mana de lino de cada casa, cadanyo en su tiempo. E que los sian tollidas todas forças e agraviamientos.

E les donaciones que fueren dades a les mesquitas. que sean así tenidas les mesquitas así como en tiempo de moros. E toda vía qu-escapare cativo moro de donquiere e ribare en Bunyol nenguno no aia poder por ninguna manera sobre ell, mas que sea francho E que sean todos los dichos moros sots gracia del dicho senyor que Deus mantenga. E que todos aquellos moros que foren del dicho lugar de Bunyoul (sic) e son absentes, que vengan salvament e segura e que sean recibidos e entrados sots aquestz seguramientos e gracias. E que nengún moro non sea puyado a la presón del castello, dando fianças a l'Alcayt de su persona, por complir lo que ell veniere de pena ho d'otra cosa. E quando que ribaran algunos de Buynol (sic) a morar entre ellos, que los sea tornada su heredit e su algo, do quiere que seya, menos de ninguna messión que'l coste. E los que quieren ir e salir a tierras de moros que lo fagan salvament, menos de embargamiento, e que puedan vendre su (sic) heredades e sus algos com ellos querrán a moros de su condición. E que no fagan açofra sino al senyor Rey

137 Interlineat.

o a aquell qui hi sería por ell. E mandamos a todos aquellos qui aquesto privilegio veur an barones, oficiales que lo segan en todo e por todo, como dicho es, e no-l contravengan en ninguna cosa de sus condiciones. Encara manda el dicho senyor que nenguno no sea francho de no fer açofra com sos vizinos ensemble. Item, que no pagen de emo de sement de lino. Item, que se ereden entre ellos los unos a los otros.

Scrita fue en Valencia, el mes de junio, Era de los moros DCLII anyos.

Signum (*senyal reial*) Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum, Maioricarum et Valencie, comitis Barchinone et Urgelli, et domini Montispesulani, qui predicta omnia laudavit et firmavit.

Unde nos, Blanca, regina predicta, volentes eisdem sarracenis et successoribus suis ipsum privilegium, franquitates et alia in eo contenta in omnibus et per omnia observari, ipsum privilegium et condiciones omnes in eo apponitas per Nos et successores nostros et de expresso assensu et voluntate predicti domini regis, viri nostri carissimi, de certa sciencia, laudamus, confirmamus et approbamus. Mandantes per presentes baiulo nostro generali in regno Valencie, alcaydiis et baiulis ipsius loci *de Bunyol*, presentibus et futuris necnon et aliis officialibus et subditis domini regis et nostris presentibus et futuris quod presentem concessionem et confirmacionem nostram firmam habeant et observant et faciant ab omnibus inviolabiliter observari. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram sigillo assueto apendicio iussimus sigillari.

Data ut supra.

1308, gener, 22. València

La reina Blanca confirma el privilegi signat el 10 d'abril del 1300 pel seu antecessor en la baronia, Pere Ferrandis d'Íxer (II), senyor de Bunyol, que atenia les queixes de l'aljama al voltant de diversos aspectes relacionats amb les condicions del poblament.

Barcelona, ACA, CR, reg. 289, f. 39 v.-40 v.

Noverint universi quod Nos, Blanca, *et cetera*, vidimus quasdam petitiones seu gravamina¹³⁸ illata sarracenis loci¹³⁹ *de Bunyol* per alcaydos et baiulos dicti loci *de Bunyol* assensa nobili Petro Ferrandi, filio nobili Petri Ferrandi, quondam, domini *d'Íxar* et *de Bunyol* quequidem petitiones seu gravamina subsecuntur

Anno Domini M^o CCC^o, *día domingo que es de la Resurrección del nuestro senyor Jhesuchristo, X días en la entrada del mes de abril, plegada toda l'aljama de los moros de Bunyol apareció ante el noble Pero Ferrándeç senyor de Íxar e senyor de la dita aljama, en la vila sua de Bunyol, en la plaça cerqua l'alfóndega de la dita villa sua de Bunyol, e demandaron e pedieron por mercé, humilmente al dito senyor suyo que él los deynase (sic) atorgar e seguir aquestos capítols que se siguen:*

Primerament, nos, todos moros de la dita aljama, demandamos a vos, dito senyor nuestro, que mantengades en nuestro dreyto e açuna, segunt que dize el nuestro privilegio, el qual nos fiço el rey don Jayme, vuestro abuelo, e segunt que nos lo mantevo vuestro padre, a qui Deus perdone¹⁴⁰.

Ítem, senyor, mostramos a vos que nos no solíamos dar roppa al alcayde ni a otro ninguno, salvo quando vuestro padre venía, que la podían tomar los omes por las casas. E asi

138 Correcció amb cancel·lació parcial de: gravamentmina

139 Precedit del text cancel·lat: lad.

140 Precedit del text cancel·lat: perdone.

queremos que quando vos vengades la puedan tomar los vuestros homnes; e aoras tóma las nos l'alcayt, por que vos pedimos mercé que vos, no seyendo (sic) en la vila, que no demos roppa al castiello, que ya levándola al castiello seno ent perde.

Ítem, senyor, quando venía vuestro padre podía tomar la galina por seys dineros, a esta raón quantas mester ent ovisse, e así podredes tomar quando vos vingades. E non eramos tenido de darlas a ningún otro, salvo a vuestro padre e a vos agora. E tómannos en algunos otros, vos no seyendo en la villa, por on vos pidimos mercé que tengades por bien e que mandedes que vos no siendo en la villa que no nos tomen las galinas por el dito precio, e que las podamos vender por quanto nos más podamos.

Ítem, otrosí senyor, nos no somos tenidos de levar civera al molino con nuestras bestias, ni otra guisa, porque toda la çofra compramos e, algunas vegadas, homnes del alcayt toman nos las bestias por levar e traer la farina del molino. Por ont, vos pedimos por mercé que tingades por bien de vedar aquesto e que non siamos tenidos de fazer aquesto.

Ítem, otrosí, senyor, nos havemos a levar el dazmo del pan que de nos salle a Valencia i Algezira o a Xátiva, o a otro logar comarcado do se vendiere, a nuestra mesión, onde vos pedimos mercé que el otro pan que aquí se plega así como de Siet Aguas e de Yàtava, que nos ni los nuestros non siamos tenidos de levar aquel más que los otros¹⁴¹ vuestros vassallos por loguero o menos de loguero.

Ítem, otrosí, senyor, nos no devemos dar a vos dos pechas, la una por sant Johan e la otra por sant Miquel, e senyor venien nos en tiempo presurado, por que nos pedimos mercé que estas nos cambiedes e que sean la una de las dichas a mediado agosto, e la otra a mediado noviembre, e vos no perdriedes nada e a nos escusárades logros que damos a los judíos.

Ítem, senyor, hay algunos de nuestros viçinos que los fiço mercé vuestro padre, a qui Deus perdone, que los fiço franchos e los dio de lo suyo, e por aquella franchesa se nos escusan que no quieren pagar con nos de las mesiones del común de la villa, por que vos

141 Interlineat.

pedimos, por mercé, que tingades por bien que no se nos escusen a pagar las mesiones que seran feytas a proveyto comunal¹⁴² del común de la villa.

Ítem, otrosí, vos pedimos mercé de los términos, que non tomen los unos de los otros término d-elos, mas cada uno que sia contente de su término e que nos confirmedes esto.

Ítem, otrosí, senyor, vos pedimos mercé de la agua que vene al castiello (sic) que quando la taylla¹⁴³ por regar e menguan los homnes del alcayt, axaqueannos teniendo turto (sic) o non teniendo tuerto, e pendreannos, por onta on vos pedimos, por mercé, que esto vededes a l'alcayt, e que tengades por ben que no nos pendren, mas quando falliçire, que lamen al exortin e que tomen la dixa auga, que axi¹⁴⁴ se solia façer.

Ítem, otrosí, senyor, christiano non deve comprar casa ni heredar entre nos, e agora van comprando, por ent vos pediemos mercé que nos confermedes que christiano nenguno non poda comprar entre nos, segont que dito es.

Ítem, senyor, Nos somos tenidos de dar la lexe toda de la villa al castiello un día en la setmana, e a vos ésto non aprofeca nenguna cosa nin a vos es nenguna renda, e a nos es dampno, e quando vos hi siades podedes tomar la dita lexe quanto queredes, por on vos pediemos mercé que vos, non sendo en Bunyoll, que nos atorguedes que no siamos tenidos de dar la dita letxa (sic) al alcayt.

Hont nos, Pero Ferrandiz, senyor d'Ixar e vuestro, vistas e oydas e entendidas las ditas demandas por vos a nos feytas, e aquellas diligentment examinadas, e avido conseyllo de savios, querendo dezcender a la vuestra humil suplicación así como bon senyor yes tenido e deu facer a bonos vasallos e leyaes, de bon coraçón e de agradable volentat, por nos e por los nostres atorgamos a vos, todos los moros de Bunyol, presentes e venideros, todas las sobre dexas demandas e quadauna d'elas por sí e quenta ellas ni alguna d'elas en algun tiempo non venir ante totas e observar vos les en todo e por todas cosas las ditas demandas. Mandant por la present carta a todos los alcaydes e oficiales nuestros qui son e qui por

142 Precedit del taxt cancel·lat: del comun

143 Seguit de la mateixa paraula repetida que fou cancel·lada: taylla

144 Precedit cancel·lat de: sr.

tiempo seran, que la dita gracia e privilegio caten e observen a vos e a los vuestros, segunt que dicho es en todo e por toda. E a mayor fermeça e seguredat nuestra e de los nuestros, mandamos ent seer feyta esta present carta a todos tiempos valedera, siellada con el nuestro siello pendent acostumbrado en testimonio de todas las sobreditas cosas.

Testimonios fueron presentes don Pero Sánxiz de Sant Vicent, cavaleiro, e don Jayme de Luch, ciudadano de Saragoça, e Gamet Alfafar, alamin de Amacastar, e Mahomet Aben Baxar alamin de Jàtava.

E yo, Martí Exeméneç de Patiellas, escrivano del dicho noble, que a todas las ditas cosas present fue, e de mandamento suyo esta carta con la mi propia manu scrivié e con el siello del dito noble senyor Pero Fenrándiz lo siellé, el día e el ayno (sic) antedixo.

Unde Nos, Blanca, regina predicta, concessionem predictam factam eisdem sarracenis per predictum nobilem Petrum Ferrandi, iuniorem, super dictis in iuris vel gravaminibus non inferendis dictis sarracenis contra tenorem privilegiorum ipsorum, laudamus et approbamus atque concedimus ipsis sarracenis que super predictis vel aliis non fiat eis aliquid gravamine contra tenorem privilegiorum per predictos nobiles confirmatorum et per Nos aprobatorum. Mandantes per presentes officialibus nostris presentibus et futuris in dicto loco *de Bunyol* que contra predicta privilegia per nos confirmata ipsos gravare¹⁴⁵ aliquatenus non attemptent. In cuius rei testimonium presentem [cartam nostram]¹⁴⁶ cum nostro assueto sigillo apendicio iussimus sigillari.

Datum Valencie XI^o¹⁴⁷ kalendas februarii anno quo supra (sic).¹⁴⁸

145 Precedit del text cancel·lat: gravde.

146 Manca a l'original.

147 Precedit del text cancel·lat: XIII°.

148 La datació completa es troba repetida al manuscrit.

1308, gener, 29. València¹⁴⁹

La reina Blanca confirma el document poblacional atorgat el 29 de juliol del 1266 per Pere Ferrandis, fill i lloctinent del rei Jaume I al regne de València, a l'aljama musulmana procedent del castell de Bes a qui assigna les seues alqueries de làtova, Millares, Turx, Cuerna, Pardenillas i La Bacolla, que pertanyen al terme de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. 289, f. 37 v. i 38 r.

Noverint universi quod Nos, Blanca, *et cetera*, vidimus quoddam privilegium nobis ostensum per aliamam sarracenorum castri *de Bes* super quibusdam franquitatibus et inmunitatibus concessis eisdem sarracenis per nobilem Petrum Ferrandi, dominum d'Ixar, quondam, cum suo sigillo apendicio sigillatum et super quibusdam, eiam, servitutibus et condicionibus quod dicti sarraceni, eidem Petro Ferrandi et successoribus suis, facere tenebantur. Quodquidem privilegium erat factum in arabico et in romancio, videlicet, una linea in arabico et alia in romancio, cuius tenorem Nos inspici, legi et corrigi (*sic*) seu examinari atque comprobari fecimus, arabicum cum latino, in nostra cancellaria, cuiusquidem privilegii verba sunt hec:

Manifiesta cosa seya a todos quantos esta carta verán, presentes e esdevenidores, como nos, don Pero Ferrándiz, fillo del noble rey d'Aragón e tenient lugar suyo en el regno de Valencia, por nos e por todos los nuestros, atorgamos a todos vos, aljama del castiello de Bes, y a los vuestros que siades salvos e seguros en vuestras personas e vuestros bienes en qualque logar los ayades ne'n seyan en la tierra del senyor rey d'Aragón y en la nuestra. Encara atorgamos a vos que non siades tenidos a nengunas personas de negunos (sic) malifícios que ayades feytos tro al dia d'uy. Encara atorgamos e damos a vos por heredades las alcherías quales son en término de Bunyol, ço es a saber: Hiátava, e Cuerna, e Pardinellas,

149 El text no ofereix la datació tòpica que hem deduït dels textos propers del registre.

e Millares, e Lo Baycuela, e Turga. E que vosotros siades tenidos de poblar e de laurar aquellas con regadivos e con secanos e con todos albuales de qualquiere linyatge se seyan.

E del día adelant que siades franchos e quitios entro a dos annos complidos del día que esta carta fue feyta. Encara atorgamos a vos que ayades cada uno de vosotros sendas fanecadas de tierra (sic) por a ortos, franchos e quitios. E d'esta donació sobredita retenemos por a nos e a los nuestros X jovadas de tierra en l'alchareya de Turyg, a fer a nuestras voluntades, e que y podamos fer torre. E retenemos a nos el juicio de muerte e de sangre, que sia a nuestra voluntat. E aquestas donaciones ayades vos e los vuestros por nos e por los nuestros en todos tiempos por fierme.

E pasados los dos annos avanditos seyades tenidos de dar, vos e los vuestros a nos e a los nuestros por todos tiempos, la quinta part de todos los bienes que tierra lieva e de todos albales de qualque natura seyan; e el dieçmo de la grana collida; e de quascuna cabeça de cabras e de ovelas e de carneros II dineros cada anno; e otrosí, de cada casa d'abiellas, I dinero. E seyades tenidos de dar a qualque alcayt será, un almudo de paniço, e un almut de trigo, e una manyna (sic) de lino, todos aquellos que espleyto cullirán.

E que seyades tenidos de moler en el nuestro molino de Bunyol y en el nuestro forno. E que siades tenidos de pagar el moravadí de monedatge. E que seyades tenidos de fer a nós hueste e cavalcada, segunt los de Bunyol. E que non seyades tenidos de dar a nós alfarda, ni almagra, ni gallina, ni espalda, nin (sic) ovos, ni alfetra, ni logera de casas, ni açoqen, nin cena, ni redemció de bodas, ni non seyades tenidos de filar, nin sofrá a laurar en nuestras vinyans (sic), ni dar dieçmas ni primicias ni el besant aquel [que] dan en el Regno de Valencia los moros por cabeças, nin vuestras bestias non puedamos aenprar. E atorgamos a vos que seyades jutyados segunt vuestra ley e vuestra çuna en vendas y en compras, y en matrimonios. E ningún no pueda iutgar sobre vosotros sino segunt çuna de Mahomet. E nengún non seya preso por malificio d'otri, si ell culpa non avia.

E atorgamos que Mahomet Aben Abello e Çuleyma Aben Abello, e Mahomet Aliami que seyan pobladores con vos en los avandictos logares, ellos faziendo cumplimento, así como uno de los pobladores.

E nos, avandictos pobladores, atorgamos e prometemos que seremos buenos e leyaes a vos, senyor avandito, e a los vuestros, e atrendremos (sic) la (sic) dictas covinças (sic) segunt que de sobre es scrito. E nos, avandito don Pero Ferrándiç, pregamos e mandamos a todos aquellos qui esta carta verán, caveros e honrados ombres, e bayles e justicias e a todos los otros oficiales del regne de Valencia, que aquesta carta avant dita tengan por firme e observen e en nengunas cosas contra aquesta non vengan.

Esto fue feyto en Conцентania, IIIIº kalendas augusti, anno Domini Mº CCº LXº sexto.

Testimonios son d'aquesto don Gonçalbo Ferrandes, don Martín Enequen, don Pero Lópeç de Bolert¹⁵⁰, e don Domingo Marqués, don Pero Michel e don Rodrigo, capellán de Cocentania (sic).

E yo, Gil de Fuentes, scrivano del damunt dito don Pero, que por mandamiento suyo aquesta carta scrivi.

Unde Nos, Blanca, regina predicta, volentes eisdem sarracenis et successoribus suis privilegium, franquitates et alia in eo contenta in omnibus et per omnia observari, ipsum privilegium et condiciones omnes in eo apponitas, per Nos et successores nostros, de certa sciencia et de expresso assensu et voluntate domini regis, viri nostri carissimi, laudamus, confirmamus et approbamus. Mandantes per presentes baiulo nostro generali in regno Valencie, et alcaydiis, baiulis *de Bunyol* presentibus et futuris nec non et aliis officialibus et subditis domini regis et nostris presentibus et futuris quod presentem concessionem et confirmacionem nostram firmam habeant et observent et faciant ab omnibus inviolabiliter observari. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram cum nostro sigillo assueto apendicio iussimus sigillari.

Data XIIIº kalendas februarii anno quo supra.

150 Precedit del text cancel·lat: Bolret

1308, febrer, 3. València.

La reina Blanca estén una nova carta de poblament en condicions semblants a les de la primitiva als musulmans del terme del castell de Macastre perquè l'havien perduda com a conseqüència de la guerra.

Barcelona, ACA, CR, reg. 289, f. 42 r. i v.

Noverint universi quod coram nobis, domina Blanca, Dei gracia, regina Aragonum, comparaerunt (*sic*) sarraceni castri nostri *de Amagasta*, asserentes quod privilegium quod abuerunt (*sic*) tempore populacionis sue super usibus et consuetudinibus suis et super iuribus, eciam, ac servitutibus que et quas dominis suis tenebantur et consueverant dare, amiserunt tempore guerre et nullum super predictis privilegium habeant ad presens, supplicaverint nobis, ad quam dictus locus *de Amacasta*¹⁵¹ pertinet ex empçione per Nos facta de ipso loco, ut nostrum privilegium eis concedere deberemus, tam super consuetudinibus et usibus que habuerunt et habent, quam, eciam, super iuribus et servitutibus que dominis dicti loci et nobis tenentur, et hucusque debeant facere ac consueverunt quoquomodo. Unde Nos, eorum supplicacionibus inclinate, aliame sarracenorum dicti loci et successoribus suis, concedimus per presens privilegium nostrum quod habeant, ipsi sarraceni et sucesores eorum, illas bonas consuetudines et usus quas et quos usque modo consueverint habere et uti in dicto loco et, eciam, quas habent sarraceni *de Buynol*, videlicet, in iudiciis suis et açunis, in hereditatibus vendendis et emendis, et aliis contractibus eorum et eciam in matrimoniis et casamentis suis faciendis. Et quod in omnibus aliis iudicentur per alaminum et alcaydi eo modo quo iudicantur et iudicari debent sarraceni *de Bunyol*. Et eciam intendo legem suam et *abeçando* et docendo filios suos sicut predicti sarraceni *de Buynol*. Servicia autem et iura que Nos et sucesores nostros debemus percipere et habere in sarracenis dicti loci *de Macasta*, et que expresse retinemus nobis,

151 Comprovem les diferents formes de representar el topònim.

predicti sarraceni dederunt nobis in scriptis sicut ea consueverunt dare et solvere et sunt ea que sequuntur:

In primis, tenentur et consueverunt dare et solvere, supradicti sarraceni, nobis, decimam omnium fructuum quos terra producet.

Item, tenentur dare primiciam ipsorum fructuum.

Item, tenentur dare, eciam, pro quolibet kaficio bladi de rigadivo, unum almutum per alcaydiam. De blado vero que procreatur in sicano non consueverunt solvere nisi decimam.

Item, de uvis, octavam partem.

Item, nil tenentur dare de ficibus siccis vel viridibus.

Item, quod tenentur et debent solvere pro peyta annuatim, mille solidos regalium, videlicet, medietatem in mense augusti et aliam medietatem in mense novembris.

Item tenentur dare et solvere annuatim per *çofra*, pro qualibet domo in qua habitetur homo perfecte etatis, quinque solidos.

Item, per gallinis et ovis, duodecim denarios pro qualibet domo.

Item, tenentur dare tota aliama pro spatulis alietum (*sic*)¹⁵², viginti solidos annuatim.

Item, tenentur solvere pro furno tota aliama centum et octo solidos ita quod, dominus loci teneat furnum conductum.

Item, tenentur solvere quolibet dictorum sarracenorum pro qualibet mayore (*sic*) capra unum denarium annuatim.

Item, solvent pro culmena apium populata, unum denarium.

Item, decimam partem venacionum quorumlibet montium.

Item, habent franquitatem quod donaciones facte mezquite sunt franche de omnibus quod nihil tenentur prestare pro ipsis.

Item, habent franquitatem quod possunt aportare vinum, undecumque quilibet eorum, ad opus domus sue sine aliqua contradiccione taberne.

152 Per: arietum

Unde Nos, Blanca, regina predicta, concedimus dictis sarracenis et eorum successoribus quod ipsis, dantis et solventibus nobis et successoribus nostris imperpetuum omnia et singula supradicta et alia, si qua debe[r]ant seu consueverunt solvere vel facere aut Nos debeamus habere in eis, nichil aliud petetur vel exegatur ab eis per Nos et successores nostros, aut locum nostrum tenentes, baiulos, alcaydos vel quoscumque alios officiales et subditos domini regis ac nostros, presentes et futuros, nec graventur per eos in aliquo contra concessionem nostram predictam. Immo, volumus quod, eis et successoribus suis, per Nos et successores nostros, predicta omnia et singula firmiter imperpetuum observentur. In cuius rei testimonium, presens privilegium cum nostro sigillo appendicio assueto iussimus sigillari.

Quod est actum Valencie, tercio nonas februarii anno quo supra.

1308, febrer, 5. València

La reina Blanca comunica al batlle general seu al regne de València, Pons de Soler, i a l'alcaid de Bunyol que han de respectar la franquícia de la prestació de la sofra reconeguda a un musulmà del lloc per l'anterior posseïdor de la senyoria, Pere Ferrandis (II).

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 289, f. 44 r.

Fidelibus suis Poncio de Solerio, baiulo nostro in regno Valencie generali, et alcaydo *de Bunyol* presentibus et futuris salutem, *et cetera*. Cum nobilis Petrus Ferrandiç, quondam, dominus *de Ixar*, per suam cartam enfranquiverit Mahomet Açayd, sarraceno *de Buynol (sic)*, in tota vita sua quod non teneatur dare çofram simul cum aliis sarracenis *de Buynol*, prout in ipsa carta vidimus contineri, ideo, volumus ac vobis mandamus quatenus dictum Mahomat non compellatis nec compelli per aliquem permittatis ad prestandum aliquid pro *çofra* in tota vita sua contra tenore carte predicti nobilis Petri Ferrandi.

Datum Valencie, ut supra.

1308, febrer, 5. València

La reina Blanca confirma una donació d'unes terres a Bunyol feta per Pere Ferrandis (I) en l'any 1275.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 289, f. 43 v.

Blanca, *et cetera*, universis officialibus et subditis domini regis et nostris presentibus et futuris ad quos presentes pervenerint, salutem et gratiam. Noveritis Nos vidisse quandam cartam franchitatis concessam Mahometo Abentarich et Afuteyn, sorori eius, sarracenis *de Bunyol*, per nobilem Petrum Ferrandiç, dominum *de Yxar*, quondam, in pergameni scriptam et, suo sigillo apendicio, sigillatam cuius tenor talis est:

Conoçida cosa sea a cuantos esta carta verán ni oyrán como nos, don Pero Ferrándeç, fillo del noble rey d'Aragón, por gran e bien querença que Nos a tii(sic), Mahomet Abentarich, e a Futeyn, ermana tuya, fer queremos, damos e atorgamos, a entreamos e a cadauno por sy, X tafullas de terra en las vegas de Bunyol las quales Nos, ya en tiempo passado, a vuestra madre, por nombre dona Axa d'Abentarich, dado ovyemos e ella, por libertad e franqueza nuestra, ella possedió aquellas e, assy, damos Nos a vos, sobredito Mahomet e a tu ermana Futeyn, las dictas X tafullas e aquella platación (sic) de vinya que tu feyta as en la vila de Bunyol, el qual logar¹⁵³ es apellado Turch. La qual vinya afronta, de la una part, en la vinya de García Péreç de Peralta, e de la otra part, en el ryo e aquella heredad que tu as en el mont, dins tal forma que las dictas X tafullas e la plantación de la dicta vinya, con la heredad del mont, queremos que ayades amos ensemble e cada uno de vos en toda la vida vuestra francha e quita e liura de todo servicio, sacado de huest, de cavalcada, fuerça, de peyta, de pedido, de çofra e de toda servitud que a Nos ni a los nuestros por aquellas ni por raçón de las personas nuestras fer deviésedes, ni nos a vos demandar podiéssemos por nenguna raçón o manera, e, asy, aquellas posederes [plan]tades con árvoles, con entradas, con exidas, e con

153 Interlineat.

todas pertinencias e milloramientos en aquellas feytos e por fer por qualquiere manera. E por¹⁵⁴ que esta carta más ferme sea mandamos la seellar con el nuestro siello de cera colgado. E en la seysena lynea hyan sobrescripto “en dos logares”.

Testimonios d’esto son: don Guillem Pereç d’Arguedas e Alfonso d’Ayvar.

Data en Siet Augas, VI días andados del mes de noembre anno Domini Mº CCº LXXº Vº.

Unde Nos, Blanca, regina predicta, volentes ipsam franquitatem in suo robore permanere, ideo, volumus et vobis dicimus et mandamus quatenus predictam franchitatem, eisdem per dictum nobilem concessam, ut superius est expressum, observetis et observari penitus faciatis et in aliquo non contraveniatis aliqua racione vel causa. In cuius rei testimonium presentem confirmationem nostram cum nostro sigillo apendicio assueto iussimus sigillari.

Quod est actum Valencie, nonas februarii anno quo supra.

154 Precedit de “que” cancel·lat.

1308, març, 13, València

La reina Blanca confirma una disposició del rei Jaume II del dia anterior ordenant als musulmans de la Foia de Bunyol el pagament de les primícies al rector de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 289, f. 51 v.-52 r.

Fidelibus suis Poncio de Solerio, baiulo nostro generali in regno Valencie, et alcaýdis locorum nostrorum *de Bunyoll, de Jatava, d'Alborax et de Macasta*, salutem, *et cetera*, noveritis nos vidisse quandam litteram vobis directam sub forma que sequitur:

Iacobus, Dei gracia, rex Aragonum, Valencie, Sardinie, Corsice, comesque Barchinone ac sancte romane ecclesie vexillarius, ammiratus et capitaneus generalis, fidelibus suis Poncio de Solerio, baiulo illustris domine Blanche, regine Aragonum, carissime consortis nostre, nec non alcaýdis locorum *de Bunyoll et de Macasta*, salutem, *et cetera*, exposuit conquerendo coram nobis, Petrus Sunyer, rector ecclesie dicti loci *de Buynoll*, quod sarraceni locorum predictorum contradicunt, in dampnum et periudicium ipsius rectoris, dare et solvere eidem primiciam quam, iuxta convenienciam olim initam inter illustrissimum dominum regem¹⁵⁵ Iacobum, bone memorie, avum nostrum et venerabilem fratrem¹⁵⁶ Ferrarium, olim¹⁵⁷ episcopum Valencie, dare et solvere tenentur eidem super que, eciam, contra nobilem Petrum Ferdinandi, quondam, tunc dominum dictorum locorum, et pro Petro Mathei, tunc rectore dicte ecclesie, quedam fuit sententia¹⁵⁸ lata super restitutione facienda dicto rectori de eo quod dictus nobilis, ex dicta primicia, receperat a sarracenis dictorum locorum, de quibus conveniencia et sententia predictis in cancellaria nostra extitit fides.

155 Interlineat.

156 Interlineat.

157 Interlineat.

158 Interlineat.

Quiapropter, ad supplicacionem dicti rectoris vobis dicimus et mandamus quatenus quisque vestrum compellatis sarracenos degentes seu habitantes in iurisdiccione vobis commissa, scilicet dictorum predictorum, ad dandum et solvendum dicto rectori primiciam supradictam integriter, prout ipsam, iuxta convenienciam dicti domini regis Iacobi, dare tenentur et superius est expressum.

Datum Valencie, III° idus marcii anno Domini M^o CCC^o septimo.

Quiapropter, volumus ac vobis mandamus quatenus compellatis et compelli faciatis sarracenos degentes seu habitantes in iurisdiccione vobis commissa, scilicet locorum predictorum, ad dandum et solvendum dicto¹⁵⁹ rectori primiciam supradictam integriter prout in littera predicta per dictum dominum regem vobis missa laciis continetur.

Datum Valencie III° idus marcii anno quo supra.

Similiter Andreas de Albalato.

159 Segueix cancel·lat: rege.

1308, maig, 25. València

Jaume II ordena al batlle general de la reina al regne de València, Pons de Soler, i als alcaids de Bunyol i Macastre que obliguen els habitants a entregar les primícies als rectors de les esglésies que el bisbe haurà de proveir convenientment.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 205, f. 164 r.

[Dilectis nostris] Poncio de Solerio, baiulo in regno Valencie [...] pro illustri domina Blacha, regina Aragonum, carissima consorte nostra, [necnon] alcaydis locorum *de Bunyol* et *de Machasta* qui nunc sunt et [quibus] per tempore fuerunt, salutem et gratiam. Quia, iuxta quandam ordinationem factam olim per dominum regem Iacobum, clare memorie avum nostrum, in locis in quibus ecclesie ordinantur in diocesi Valencie, capellanes ipsarum ecclesiarum habere debent primicias illorum locorum in quibus ipse ecclesie sunt constructe et in castro *de Bunyol* et in quibusdem aliis locis eiusdem termini et in locis, eciam, *de Septem Aquis* et *de Machasta* sunt ecclesie ordinate vel debent ordinari et [...] per venerabilem episcopum Valencie. Volumus ac vobis mandamus quatenus rectori ipsarum ecclesiarum seu duobus capellanis qui dictas ecclesias servant¹⁶⁰ prout decet faciatis primicias dari et exsolvi per habitatores seu degentes in dictis castris et locis et eorum terminis prout fieri debet et consuetum est in locis aliis¹⁶¹ ipsius diocesis Valencie, compellendo ad hoc habitatores seu degentes in dictis castro et locis prout fuit faciendum. Volumus insuper quod, nomine nostro, [requiratis] dictum episcopum quod ecclesias ipsorum locorum faciat deser[vir]i et idonee prout debent taliter [quod s]int ad servicium Dei et remedium animarum predicti regis et successorum suorum.

160 Precedit cancel·lat: servessent

161 Interlineat.

Datum Valencie, [...] kalendas iunii anno predicto.¹⁶²

Guillelmus Augustini ex petitione provisa.

162 El document anterior fou datat amb la fórmula “VIII kalendas” que hem fet servir amb aquest igualment per trobar-se la xifra corresponent en un fragment trencat del suport.

1308, desembre, 25. València

*La reina Blanca nomena Mahomat Taraçoni com a alamí de Bunyol.*¹⁶³

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 289, f. 41 r.

Blanca, [Dei gracia], *et cetera*. Considerantes de fide et legalitate tua¹⁶⁴ Abrafim Taraçoni, sarraceni *de Buynol*, comendamus atque concedimus tibi officium alaminatus loci *de Buynol* ita quod tu sis alaminus dicti loci *de Buynol* et quod ipsum officium teneas et exerceas bene et fideliter quamdiu nobis placuerit et quod habeas et percipias per salario et labore tuo illud quod alii tenentes ipsum officium consueverint percipere et habere. Mandantes per presentes alcaydo et baiulo dicti loci *de Buynol* presentibus et futuris quod te habeant in alaminum et insuper mandamus sarraceniis ipsius loci quod tibi respondeant tamquam alamino de omnibus prout aliis tenentibus ipsum officium consueverunt respondere.

Datum Valencie, VIII° kalendas¹⁶⁵ ianuarii anno quo supra.

163 El text presenta alteracions que mostren que fou cancel·lat: conté dues ratlles verticals paral·leles una a cada costat tallant un parell de centímetres la caixa d'escriptura i a més, a l'altura del mig del text i per fora de la caixa d'escriptura hom pot llegir dividida a ambdós costats la paraula VA-CAT.

164 Precedit del text cancel·lat: tui.

165 Interlineat.

1309, març, 16. Barcelona

La reina Blanca ordena al seu batlle general al regne de València que revise i resolga sobre la provisió i el manteniment de les fortaleses dels llocs sota la seua jurisdicció habitats per musulmans.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 290, f. 72 r i v.

Fideli suo Enricho de Quintavalle, baiulo, *et cetera*, pervenit ad audienciam nostram quod castra et fortitudines locorum nostrorum dicti regni Valencie, ubi sarraceni commorantur, non sunt stabilita nec custodita per alcaydis ut decet, et, propter¹⁶⁶ defectum stabilimenti seu custodie dictorum castrorum imineat periculum atque dampnum, nedum ipsis castris, set eiam toti regno Valencie antedicto. Idcirco, vobis, expresse, mandamus quatenus, statim visis presentibus omnibus pretermisissis, accedatis personaliter ad castra et fortitudines locorum *de Bunyol, de Macasta, de Madrona et de Gallinera* et aliorum locorum ubi sarraceni commorantur et videatis et recognoscatis stabilimentum et custodiam eorumdem, providendo ac provideri faciendo, per alcaydos seu tenentes, ipsa castra et fortitudines circa¹⁶⁷ defensionem et tuicionem ac custodiam eorumdem, taliter, quod nullum periculum inde possit modo aliquo eveniri. Significantes vobis nichilominus, si forte alcaydos dictorum castrorum vel [alium] alterum, circa custodiam dictorum castrorum fore inveneritis negligentis, ut super custodia predictorum castrorum possimus aliter ordinare.

Datum Barchinone, XVII° kalendas aprilis anno quo supra.

166 Segueix cancel·lat: hoc.

167 Segueix cancel·lat: castra.

1309, abril, 3. Barcelona

La reina Blanca ordena al seu batlle general, Enric de Quintavall, que entregue els 500 s. del violari que té assignat Jaumina de Canelles al seu fill Guillem Serrà que acompanya el rei al setge d'Almeria.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 290, f. 74 r.

Dilecto Enricho de Quintavalle, baiulo, *et cetera*. Cum dompna Iacomina de Canellis, nutrix incliti infantis dompni Alfonsi, carissimi filii nostri, supplicavit nobis quod, illos quingentos solidos regalium Valencie quos ipsa, ex concessione nostra, recipit anno quolibet ad violarium, super redditibus castri *de Bunyol*, solvi faciamus Guillelmo *Serra*, filio suo, quod presenti anno de quibus possit se parari ad eundum cum domino rege in presenti exercitu quem facere intendit, idcirco, volumus ac vos (*sic*) rogamus quatenus dictos D solidos mutuetis nobis vel manulevetis ab aliqua persona ipsosque solvatis, loco dicte dompne Iacomine, predicto filio suo vel cui voluerit loco sui. Quoniam Nos, si predictam Iacomine mori contigerit infra annum presentem sive non, volumus quod, vobis aut cui dictos D solidos manulevaveritis, fiat satisfaccio in eisdem de ipsis redditibus, prout prefate Iacomine consueverit fieri satisfaccio in eisdem.

Datum Barchinone, tercio nonas aprilis anno quo supra.

1309, maig, 11. Barcelona

El rei Jaume II dóna instruccions al seu batlle general al regne de València perquè procedisca conjuntament amb el batlle de la reina amb prudència en relació amb l'exacció demanada per a la campanya d'Almeria a les aljames perquè s'hi han revoltat.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 326, f. 5 r.

Iacobus, *et cetera*, fideli suo Bernardo de Spelluncis, baiulo regno Valencie generali, salutem et gratiam, intelleximus quod, propter exactionem quam pro nobis factam racione viatici quod facere dispossimus, concedente domino, contra regem Granate, aliamis sarracenorum Valencie et aliorum locorum regni ipsius, tam que Nos quam que domina Blanca, regina Aragonum, carissima consortis nostra, tenemus in ipso regno posse oneri scandalum non modicum et iactatur, eo quia sarraceni predicti sunt, occasione dicti viatici, in subleuta. Cumque Nos, ut exaccio predicta fiat utilius, provideremus ut fiat per vos et dilectum nostrum Orrigum de Quintavalle, baiulum dicte regine, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus vos, unacum dicto Orrigo, ad faciendum dictam exactionem insimul procedatis prout ambobus utilius et melius videbitur faciendum inter alias nunc dictis al[iamis] exponere poteritis et referre quo modo nobis gratantur servient in exhibicione dicte exaccione et quo modo hoc negociium vergit ad bonum statum ipsarum aliamarum, que, facta adquisicione regni Granate, in regno nostro liberius et securius permanebunt sicque procedatis cum dicto Orrigo, ad dictam exactionem faciendum, sub forma superius expressata. Nos, enim, ipsi Orrigo, per presentes, tradimus in mandatis ut simile vobiscum intersit in facienda exaccione premissa.

Datum Barchinone, V^o idus madii anno Domini millesimo CCC^o nono.

Bernardus de Aversone, mandato regio.

1309, juny, 7. Barcelona

La reina Blanca ordena al seu batlle general al regne de València que col·labore amb el batlle del rei en la recaptació del subsidi ordenat pel monarca per a la campanya d'Almeria encara que haurà de procedir amb precaució per l'ambient revoltat de les seues aljames.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 289, f. 118 v.

Blancha, *et cetera*, dilecto suo Enricho de Quintavalle, baiulo nostro, *et cetera*, salutem et dileccionem, cum dominus rex ordinaverit quod Bernardus de Speluncis, baiulus generalis per eodem domino rege in dicto regno, una vobiscum provideat circa exactionem subsidii quod dominus rex habere intendit ab aliamis sarracenorum dicti regni in auxilium expensarum presentis armate, idcirco, mandamus et dicimus vobis quatenus sic caute et diligenter provideatis in exactione dicti subsidii una cum dicto Bernardo de Speluncis quod predicti sarraceni qui iam sunt in subleuta non graventur ultra modum nec scandalum aliquod possit inter eos suscitari, exponendo eisdem intencionem prefati domini regis et nostram qualiter processus huiusmodi negotii fit ad bonum statum et securitatem eorum et tocus regni predicti.

Datum Barchinone, VII° idus iunii anno predicto.

1309, octubre, 26. Setge d'Almeria

La reina Blanca ordena al seu batlle general que execute sense dilació la sentència de mort recaiguda sobre l'assassí del batlle de Setaigües.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 289, f. 34 r.

Dilecto suo Enricho de Quintavalle, baiulo, *et cetera*, salutem et dileccionem. Cum dominus Rex, captum, ad vos misserit Sanccium Esquerdo, vicinum *de Set Aygües*, qui violenter rem habuit cum uxore Petri Caldes et, postmodum, citatus comparere nolens, fuit, ut dicitur, per sentenciam Guillelmi de Iaffero, iudicis curie dicti domini regis et locorum nostrorum regni Valencie, ad suspendium condemnatus et, subsequenter, perdicionaliter, interfecit Petrum Caldes, tunc baiulum nostrum dicti loci, mandaveritque, vobis, idem dominus Rex, per litteras suas, ut contra ipsum procedatis per excessibus per eum, ut predicatur, commissis. Idcirco, mandamus vobis quatenus contra dictum Sanccium procedere non tardetis ad conservacionem iusticie, iuxta tenore mandati per dictum dominum regem litteratorie vobis facti.

Datum in obsidione Almerie, VI° kalendas novembris anno predicto.

1310, febrer, 7. València

Jaume II encomana la tinença i custòdia de les cases i la fortalesa de Macastre al ciutadà de València, Jaume Soguer.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 234, f. 59 r.

Nos¹⁶⁸, Iacobus, et cetera, confidentes de fide et legalitate vestri Iacobi Soguer, vicini Valencie, tradimus et comendamus vobis, quamdiu nobis placuerit, custodiam domorum seu fortitudinis *de Macasta* ita quod vos teneatis, pro nobis, domos ipsas seu fortitudinem, concedentes vobis quod habeatis et recipiatis, pro labore vestro et custodie ipsarum domorum, trecentos solidos regalium Valencie, anno quolibet, ac, eciam, quatuor kafficia frumenti et alia quatuor kafficia panicii que aliqui tenentes et custodientes ipsas domos consueverunt recipere et habere a sarracenis eiusdem loci, que recipiatis per manus baiuli nostri seu alimini eiusdem loci. Mandantes, itaque, baiulo nostro regni Valencie generali presenti, et qui per tempore fuerit, quod dictos CCC solidos det et solvat vobis, dilecto Iacobo, anno quolibet, et, eciam, dicta octo kafficia frumenti et panicii, ut supradicitur, quamdiu de nostra perceptit voluntate. Concedimus, insuper, vobis, dilecto Iacobo, dum nobis placuerit, tabernam loci *de Macasta* ubi vinum vendatur per vos, vel quem volueritis loco vestri, prout est fieri consuetum. Mandantes dictis nostris officialibus quod predicta vobis observent, prout superius continentur.

Datum Valencie, VII° idus februarii anno Domini M^o CCC^o decimo.

Petrus Munioni mandato regio.

168 Al marge esquerre: [... ...] que Infantis Alfonsi est [dom]ini, et [ho]nor de Bunyol [ubi] est dictum [castru]m de Macasta.

1310, octubre, 6. Barcelona

La reina Blanca demana al seu batlle general que intervinga i castigue severament un musulmà de Bunyol que es va resisitir, armat, a la seua detenció per un oficial senyorial i encara, després d'haver estat alliberat sota fiança, va assassinar un monjo al terme de Requena.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 289, f. 173 r. i v.

Blanca, *et cetera*, dilecto Enricho de Quintavalle, baiulo nostro in regno Valencie generali, salutem et dileccionem. Ad nostrum pervenit auditum quod, cum baiulus noster *de Bunyol* vel eius locum tenens compellerent seu compellere vellent Luppum Abentarich, sarracenum dicti loci, ad instanciam quorundam debitorum suorum, idem Luppus, dominacioni non deferens, contra dictum baiulum, ense evaginato, irruit et temere se defendit, captus quia propterea extitit et datus postmodum ad caplevandum pro certa peccunie quantitate. Et, nichilominus, prefatus Luppus quemdam monachum seu fratrem ordinis Sancte Marie de Podio Valencie interfecisse, ut dicitur, in termino *de Rechena* et apportasse secum quemdam roncinum¹⁶⁹ et res alias monachi supradicti. Unde cum crimina huiusmodi remanere non debeant impunita, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus contra dictum Luppum diligentissime inquiratis procedendo contra eumdem [tam] per capcionem persone sue quam per occupationem bonorum et alia prout inveneritis¹⁷⁰. Et, si culpabilem inveneritis in predictis, eundem, pena debita, puniatis taliter quod dictus Luppus non gaudeat delinquisse et quod pena eius sit aliis ad terrorem.

Datum Barchinone, pridie nonas octobris anno Domini M^o CCC^o decimo.

169 Sobrescrit sobre el text cancel·lat: sarracenum.

170 Interlineat des de: procedendo.

1310, octubre, 29. Barcelona

Anotació que recull la confirmació del rei Jaume II feta en favor de Guiu de Xanesveres sobre la tinença del castell de Bunyol que exercia en nom de la reina que ha traspasat recentment. Li reconeix també el dret a percebre 3000 s. en concepte de 'retinença' tal com abans percebia.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 234, f. 58 r.

Post¹⁷¹ mortem domine regine, pro qua Guido de Chanesveres tenebat castrum *de Bunyol*, dominus Rex dimisit ei, seu commisit sibi, castrum ipsum *de Bunyol*. Ita quod, mandavit ei solvi, per retinencia ipsius castri, eam¹⁷² quantitatem quam consuevit ei dari pro retinencia ipsius castri de qua certificavit Orrigo de Quintaval, qui erat baiulus generalis in regno Valencie pro dicta domina regina, quod erat trium mille solidi regalium Valencie. Et, super dicta retinencia solvenda, fuit scriptum Bernardo de Speluncis, baiulo generali dicti regni per litteram datam Barchinone IIII° kalendas novembris anno Domini M^o CCC^o decimo.

Guillelmus Luppeti mandato regio facto per Bernardum de Segalari.¹⁷³

171 Al marge esquerre: Bunyol [quod domi]ni Infantis Alfonsi [est].

172 Interlineat.

173 Al marge dret hi ha un text que diu: "Bunyol, que Infantis Alfonsi est".

1312, setembre, 22. Barcelona

El rei Jaume II retreu a l'alcaid de Bunyol la intromissió en les competències del batlle.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 240, f. 84 v.

Iacobus, *et cetera*, dilecto suo Guidonis de Canes Veres, alcaido *de Bunyol*¹⁷⁴ salutem, *et cetera*. Iam alia scripsimus vobis¹⁷⁵ de factis seu negociis sarracenorum dicti loci *de Bunyol* et terminorum eius, ad officium baiuli ipsius loci spectantibus, vos intromittere nullatenus deberitis ne, super eis, dicto baiulo ullum obstaculum seu impedimentum faceretis, set tamen intromitteretis vos de facte alcaidie vobis commisse. Verum, cum intellexerimus quod vos, deducendo mandatum nostrum predictum, in contemptum non vultis desistere quia intromittatis vos de factis et negociis dictorum sarracenorum sic quod nuper cum dictus baiulus cepisset quondam sarracenum qui inculpabatur quod adulterium comisserat cum quadam sarracena contra *çuna* sarracenorum et, ex officio suo, mandasset ipsum poni et custodiri in catena in castro *de Bunyol* ubi reponuntur capti, vos, auctoritate vestra, in delegacionem officii baiuli supradicti, ipsum sarracenum, irrequisito dicto baiulo, dedistis ad caplevandum videlicet quod non existeret [...] set iret libere per castrum predictum de quo de vobis nec immerito admiramur. Quia prefato, vobis expresse dicimus et mandamus quatenus, a talibus et similibus desistendo, de aliquibus negociis dicte baiulie minime intromittere vos curetis set ipsum baiulum uti officio suo libere permittatis, taliter quod iura nostra baiulie predictae, ob culpam vestram, non minuantur in aliquo set valeant per ipsum baiulum illibata servari, alias nobis plurimam displiceret.

174 Seguit d'un text cancel·lat: et terminorum eius ad officium baiuli ipsius loci pertinentibus.

175 Segueix cancel·lat: quod.

Datum Barchinone, decime¹⁷⁶ kalendas octobris anno predicto.

[Guillelmus Luppeti] mandato regio, facto per Petrum Marti.

176 El numeral de les calendes presenta una part malmesa davant de la paraula "decimo" que impedeix determinar amb seguretat la data crònica.

1313, març, 12. Montblanc

Jaume II ordena al batlle general del regne de València, Bernat d'Esplugues, que faça endreçar el molí de Setaigües i impedisca al batlle del lloc exigir als veïns el pagament de la mólta del gra ja que es veuen obligats de moldre a Bunyol i paguen així dues moltures.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 151, f. 153 v.

Iacobus, et cetera, fideli suo Bernardo de Speluncis, baiulo regni Valencie generali, et cetera. Ex parte hominum *de Set Aygues* cum querela expositum coram nobis quod, cum in ipso loco sit molendinum et cum indigeat aqua, continue molere non possit et quod, insuper, molendinum, propter aparamenta et necessaria que non habet, non est aptum ad molendum, propterea, oporteat homines dicti loci ire ad molendum bladum eorumdem apud *Bunyol*, baiulus *de Setaygues* exigit et recipit ab ipsis hominibus multuram de blado quod deferunt ad molendum ad dictum locum et, hac racione, ipsos pignorat et compellit in magnum eorum periudicium et gravamen, et, sic, ipsi homines solvunt et habent solvere pro blado suo duas multuras et, ideo, quod eorum parte fuit nobis humiliter supplicatum ut deberemus eis, super hoc, de oportuno remedio providere. Quare, supplicacione predicta benigne admissa, dicimus et mandamus vobis quatenus, si est ita, non permittatis dictos homines, hac de causa, pignorari vel compelli. Immo, pignora vel quiquid receptum est ab ipsis, premissa racione, faciatis restitui eisdem providendo nichilominus super aparamentis et necessariis dicto molendino *de Setaygues* sic quod dictum molendinum condirigatur tali modo quod ipsi homines molere valeant in eodem.

Datum in Montealbo, IIII° idus marcii anno Domini M^o CCC^o XII°.

[Bernardus Maioris] ex petitione provisa.

1313, desembre, 18. València

Jaume II ordena a l'alcaid de Xest la restitució dels béns confiscats a uns pastors de Xiva i de Mançanera que havien estat assaltats per musulmans de Xest amb la seua complicitat i li ordena comparéixer immediatament davant la cúria del rei.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 152, f. 163 r.

Iacobus, *et cetera*, fideli alcaido castri seu loci *de Xestallcamp (sic)*, salutem et gratiam, ex conquestione pro parte tutoris nobilis Teresie, filie nobilis Gombaldi *de Entença*, quondam, nobis facta, percepimus quod sarraceni dicti loci *de Xestelcamp*, seu aliqui ex eis, de mandato seu assensu vestri, invadentes quendam cabanam bestiarum hominum loci *de Chiva*, spectantis ad nobilem Taresiam (*sic*) supradictam, raubarunt, et secum abduxerunt, quendam partem ipsius bestiarum et, verberantes, pastorem ipsius bestiarum abstulerunt violenter ei, et cuidam alii pastori dicti loci *de Chiva*, duas capas quas secum apportarunt et, insuper, abstulerunt Micheli Rabada, pastori *de Mançanera*, quendam capam, duas lorcias et tria tela eo quia ducebant bestiarum versus terminum *de Chiva* per quosdam terminos de quibus questio ventilatur. Que omnia facta fuisse, asseruntur, indebite et iniuste ac contra tenorem, etiam, in conceptum protectionis et guidatici specialis nostri sub quibus, sub certa pena in eis apponita, bona dicte nobile Taresie constituta existunt. Quapropter, volentes, ut convenit, circa hec debite providere, vobis dicimus et mandamus quatenus iamdictum bestiarum occupatum et alias res predictas ablatas, visis presentibus, absolvi et restitui faciatis.

Nos, enim, si vos vel dicti sarraceni querelas aliquas, super predictis, habetis, a dictis hominibus *de Chiva*, vel aliis predictis, faciemus inde fieri breviter quod iusticia sua debet. Iniungentes vobis, expresse, ut infra XV dies, post instans festum Nativitatis Domine,

compareatis personaliter in curia nostra, hostensurus de iure vestro, et reponsurus super dictis invasionibus, ac facturus quod iusticia sua debet quem terminum vobis peremptorie assignamus. Alias, ex tunc, procederemus et procedi faciemus in predictis prout iusticia sua debet, vestri absentia non obstante et contumacia exigente.

Datum Valencie, XV° kalendas ianuarii anno Domini M^o CCC^o XIII°.

Guillelmus Augustini mandato regio facto per Petrum Boyl.

1314, març, 1. València

El rei Jaume II absol una dona de Setaigües de les acusacions que havien estat contra ella formulades al voltant d'una suposada col·laboració en l'assassinat del batlle de Setaigües.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 152, f. 279 v.

Nos, Iacobus, Dei gracia, rex Aragonum, *et cetera*, attendentes te, Saurinam, vicinam *de Setaygües*, fuisse coram fideli nostro Guillelmo de Iaffero, iudice curie nostre, acusatam quod dederas consilium et auxilium in nesce perpetrata in dicto loco in persona Petri *de Calders* et quod tu, racione dicte accusationis, centum morabatinorum dederas, nunc, autem, Nos, habita diligenter a dicto Guillelmo de Iaffero de omnibus supradictis plenaria certificatione, invenimus te minime fuisse culpabilem in dicta nesce. Ideo, ad supplicationem per te, dictam Saurinam, nobis humiliter factam, te et bona tua, et fideiussores per te ex inde datos, racione dicte accusationis, et eorum bona, cum presenti carta nostra duximus absolvendos. Mandantes per presentem cartam nostram universis et singulis officialibus nostris presentibus et futuris quod predictam nostram absolucionem firmam habeant et observent prout continetur superius et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant aliqua racione.

Datum Valencie, kalendas marcii anno Domini M^o CCC^o XIII°.

Bernardus Iordanii mandato nostro facto per Guillelmum de Iaffero, iudicem curie.

1314, novembre, 11. Lleida

Cartes nupcials entre l'Infant Alfons, fill segon del rei Jaume II, i Teresa d'Entença.

Barcelona, BC, ms. 2067, f. 33 v.-35 v.

Ed.: M. Pastor i Madalena, *El cartulari de Xestagar...*, cit., doc. n. 11.

*Cartes nubcials fetes entre l'alt Infant n'Amfós, segon nat del molt alt senyor en Jacme, de bona memòria Rey d'Aragó, e la molt noble na Teresa d'Entença.*¹⁷⁷

XI.¹⁷⁸ In nomine Domini nostri Iesuchristi. Noverint universi quod nos Theresia, filia communis nobilis Gombaldi d'Entença, domini de Alcolegia, quondam, et domine Constancie, quondam uxoris eiusdem Gombaldi, libenti animo et espontanea voluntate, cum consilio, consensu et assensu venerabilis domini Elvire de Anteyllo, Dei gracia, abatisse de Casves, tie nostre, et nobilium domini Guillelmi d'Entença et dompni Guillelmi de Montecateno, dompni Guillelmi de Angularia¹⁷⁹, dompni Poncii de Ripellis, dompni Othoni de Monthecateno et dompni Raymundi Bernardi de Ripellis, consanguineorum seu atinencium nobis in linea parentele et aliorum eciam amicorum nostrorum, necnon voluntate et auctoritate venerabilium Guillelmi de Vallessenicii, secriste, et Petri de Ahivar, prepositi sedis oscensis, tutorum nostrorum et exequorum espondaliorum testamentorum dompni Gombaldi, patris nostri, et dompni Bernardi Guillelmi d'Entença, avi nostri, damus, offerimus atque tradimus nos ipsam in uxorem legitimam per verba legitima de presenti vobis, inclito domino infanti Aldefonso, Dei gracia, comiti Urgellensis et vicecomiti Agerensis, filio secundo genito

177 A l'original encapçala el text a mode de títol.

178 Al marge esquerre.

179 Precedit cancel·lat de "M".

illustrissimi domini Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum, et vos, gracia procreande sobilis¹⁸⁰ in maritum nostrum ducimus et recipimus legitime seu virum iuxta divinum preceptum et ordinacionem sacrosancte romane Ecclesie ac estatutum et damus, tradimus et assignamus vobis, pro exoario seu dote ad consuetudinem huius terre, omnes et singulas villas seu villaria, possessiones, castra, loca, hereditamenta, predia tam rustica quam urbana et herema¹⁸¹ et populata et alia quecumque bona inmobilia, cum militibus et vasallis et omnibus¹⁸² hominibus et |[34 r.] feminis ibidem habitantibus et habitaturis imposterum, et omnibus iuribus aliis et pertinenciis in eisdem bonis contentis et constitutis et constituendis, et cum omnimoda iurisdiccione, dominacione ac dominiis nostris spectantibus et pertinentibus nobis seu expectare vel pertinere debentibus quoquo iure et modo quas et que nos habemus in regnis et terris Aragonum et Valencie tam pro testamento predicti patris nostri quam eciam iure nostro, salvus tamen et exceptis condicione seu condicionibus, substitutione seu substitutionibus, vinculo seu vinculis, solucione seu solucionibus faciendis et quibuscumque aliis in testamentis seu ultimis voluntatibus nobilium, quondam, dompni Bernardi Guillelmi *d'Entença*, avi, quondam, nostri et predicti, quondam, patris nostri contentis, appositis et insertis. Et signanter salvis vendicione seu vendicionibus loci *de Xestalgar*¹⁸³ situati in regno Valencie, quiquidem locus, tam ex testamento dicti patris nostri quam ex concessione regia postea subsequita, remanet ad vendendum necnon locorum vocatorum *Muçqui, Soridon e Gorriça* et cuiusdam hereditamenti *de Açagra*, situatorum in regno Navarre per spondalarios patris et avi nostri predictorum faciendis quod complendis et exequatandis ordinacionibus in testamentis seu ultimis voluntatibus predictorum avi et patris nostri et quod complendis omnibus aliis que in ipsis testamentis dependent seu *acnetxa (sic)* sunt eisdem testamentis illis videlicet que ad huc remanent ad complendum.

Et volumus quod omnia bona predicta habeatis, teneatis, possideatis seu eciam expletetis toto tempore vite vestri, dompni Alfonsi, una nobiscum durante inter nos

180 Sic, per "subolis".

181 Al ms. "herencia" creiem que per error del copista.

182 Seguit de "militibus" cancel·lat.

183 Xestalgar, al ms. X Cest Algar: estrany intent de resoldre el topònim de Xestalgar.

matrimonium, et possitis vos, domine inclite Aldefonse, de ipsis bonis et ipsis licite uti sicut de rebus exoarii seu dotalibus uti decet. Salvus tamen, ut predictum est, et exceptis, locis et bonis predictis que remanent ad vendendum et omnibus et singulis condicionibus et aliis superius expressatis super quibus omnibus predictis est expressa condicio atque pactum quod, non obstantibus matrimonii oneribus per vos sustinendis, exequutores seu espondalarii predictorum avi et patris nostri teneant, compleant, et observent seu compleri et observari faciant omnia et singula supradicta et quod possint vendiciones locorum facere supradictas et, nichilominus, teneant omnia predicta loca et bona michi quod dote seu axoario assignata iuxta ordinationes seu ultimas voluntates predictorum avi et patris nostrorum tamdiu quousque eorum testamenta per eos seu aliorum eorum fuerint completa et exequutioni debite demandata seu eciam exsequata |[34 v.] vel quousque inter illustrissimum dominum Iacobum regem, partem vestram et vos, dominum Aldeffonsum, et predictos exequutores super premissis aliter fuerit ordinatum.

Post obitum vere nostrum Theresie supradicte est expressa condicio atque pactum quod omnia predicta bona qua in dote damus et assignamus sint et remaneant filio seu filiis ex vobis et nobis communiter procreatis si nobis dicte Teresie supervixerit prout nos inter dictos filios de eisdem bonis duxerimus (*sic*) ordinandum iuxta ordinationem seu testamenti predicti patris nostri et in ea casu retinemus nobis quod de dictis bonis possimus testari et disponere usque ad quantitatem quinquaginta mille solidorum jaccensium, et nostras alia de eisdem facere voluntates. Et, si forte quod absit contigerit nos decedere nullis estantibus seu superviventibus filiis ex nobis ambobus communiter procreatis, in hoc casu, retinemus nos, dicta Teresia, quod possimus de dictis bonis dotalibus ordinare vel alia meas facera voluntates. Et ubi nos, de dictis bonis, non ordinaremus aliqua vel forte ordinare non possimus, volumus quod predicta bona nostris pertinentibus revertantur, iuxta contenta in testamento patris nostri superius nominati.

Est insuper expressa condicio atque pactum quod, si contingat nos, dicta Teresia, prius mori quam vos, prefactum inclitum dominum Aldeffonsum, quod vos non teneatis nec possitis tenere viduitatem in locis et bonis superius contentis et nunc vobis in dote seu exoario assignatis nec eciam in illis que nobis de cetero adquirentur. Immo, omnia predicta bona sint et remaneant salva et integra et sine aliquo onere debitorum et cuiuslibet

contractus et obligationis per vos contractorum nobis et successoribus et proximoribus nostris ut superius est iamdictum.

Simili modo, nos, predictus infans Aldefonsus, Dei gracia, comes Urgellensis et vicecomes Agerensis, de voluntate, consilio et assensu predicti domini Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum, patris nostri, voluntate gratuita, ducimus et recipimus vos, nobilem Teresiam supredictam, filiam communem predictorum nobilium Gombaldi *d'Entença* et Constancie, uxoris eiusdem nepotemque Ermengaudi quondam comitis Urgellensis, in nostram uxorem legitimam et consortem per verba legitima de presenti et gracia procreande sobolis (*sic*) nos ipsum vobis tradimus in maritum legitimum ac legalem ut lex Christi precipit et in sancta Dei ecclesia est estatutum sub omnibus et singulis modis et formis et pactis et quibuscumque aliis superius expressatis. Et recognoscimus et in veritas confitemur vobis, nobili Teresie supradicte, nos habuisse et recepisse a vos predictam dotem seu exoarium sub modis et formis et omnibus et singulis supradictis. Et inde paccati sumus plenarie et contentu re-[35 r.]-nunciantes scienter excepcioni non recepte et non habite dotis predicte et accioni infactum et doli et omni alii iuri et auxilio repugnanti et quia dos data sponsalium habere meretur iuxta Catalonie conservanciam.

Idcirco nos, Alfonsus, comes predictus, damus et assignamus vobis, dicte nobili Teresie uxori nostre, in sponalicio vestro, centum mille solidos jaccensis pro quibusquidem centum mille solidis obligamus vobis, dicte nobili Teresie uxore nostra, castra et loca *de Castellione et de Tartareu et de Osse* situata infra vicecomitatum Agerensis cum redditibus et suis iuribus universis. Quequidem castra et loca vobis pro esponsalicio obligata post obitum nostrum teneatis, habeatis et expletetis, potenter et in pace pascifice et quiete, in tota vita vestra, cum filiis et sine filiis, et cum omnibus militibus et vassallis et cum omnibus hominibus et feminis ibi habitantibus et habitaturis, districtu et omnimoda iurisdiccione, dominiis et dominacionibus et cum omnibus redditibus, fructibus, exitibus et proventibus et pertinenciis universis tamdiu quousque de predictis centum mille solidis vobis in esponsalicio assignatis, vel cui volueritis, fuerint integre et plenarie satisfactum faciendo interim fructus vestros et eos in sortem vestri esponsalicii minime computando.

Post mortem vero vestram, predicti centum mille solidi vobis pro esponsalicio assignati nobis vel nostris successoribus revertantur. Ita tamen volumus et concedimus vobis,

dicte nobili Teresie uxori nostri, quod, si vos, infra annum post mortem nostram, volueritis seu elegeritis habere de predicto sponsalicio per nos vobis assignato quinquaginta mille solidis iaccensis ad vestras voluntates inde faciendas, quod eos habeatis et vobis dentur seu successoribus vestris solvantur per heredes et successores nostros ad faciendum inde vestras omnimodas voluntates antequam desemparetis et reddatis predicta castra et loca et de residuis quinquaginta mille solidis predicti esponsalicii nil habere vel petere debeatis nec retinere possitis loca vobis pro dicto saponsalicio assignata.

Volumus, eciam, et concedimus ac ordinamus, de voluntate, consilio et assensu illustrissimi domini Iacobi, patris nostri, quod totus comitatus Urgellensis et totus vicecomitatus Agerensis et tota alia terra et omnia castra et loca eciam et iura omnia que nobilis Ermengaudus, bone memorie comes Urgellensis, voluit et mandavit vendi illustrissimo domino regi, patri nostro predicto, et que ipse dominus rex et manumissoribus dicti comitis Urgellensis quo emit et postea nobis dedit, sint et remaneant post obitum nostrum filio vel filiis masculis ex vobis et nobis communiter procreatis, si nobis supervixerint |[35 v.] prout inter ipsos duxerimus (*sic*) ordinandum predicta obligacione dicti esponsalicii et omnibus eciam tangentibus semper salvis.

Si vero filia vel filie ex nobis et vobis dicta Teresia nate fuerint maritentur honorifice sicut docet. Et in casu premissis nos possimus testare et ordinare de bonis nostris predictis ad voluntatem nostram usque ad quantitatem decem mille librarum iaccensis.

Quod est actum in civitate Ilerdensis, III° idus novembris anno a nativitate Domini M^o CCC^o quartodecimo.

Sig(*creu*)num Teresie, filie quondam nobilis Gombaldi *d'Entença*. Sig(*creu*)num Elvire de Antyello, Dei gracia, abatisse *de Casves*. Sig(*creu*)num nobilis Guillelmi *d'Entença*. Sig(*creu*)num Guillelmi de Montecateno. Sig(*creu*)num Guillelmi de Angularia. Sig(*creu*)num Poncii de Ripellis. Sig(*creu*)num Othoni de Montechateno. Sig(*creu*)num Guillelmi¹⁸⁴ Raymundi de Ripellis. Sig(*creu*)num Guillelmi de Vallesenicii, sacriste. Sig(*creu*)num Petri *de Ahivar*, prepositi sedis oscensis. Sig(*creu*)num Alfonsi, Dei gracia, comitis Urgellensis, mariti dicte nobilis Teresie. Sig(*senyal reial*)num Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum predictorum, qui

184 Precedit del text cancel·lat: Raymundi

hoc concedimus et firmamus firmiterque rogamus. Sig(*creu*)num nobilis Filipi de Celuça. Sig(*creu*)num nobilis Raymundi de Ripellis. Sig(*creu*)num nobilis Ambrosi de Ripellis. Sig(*creu*)num nobilis Guillelmi Raymundi de Montecateno. Sig(*creu*)num nobilis Guillelmi de Cervaria. Sig(*creu*)num Petri Martiniç de Vergo. Sig(*creu*)num venerabilis Gondisalvi Garcie. Sig(*creu*)num venerabilis Bernardi de Fenollario. Sig(*creu*)num venerabilis Vitalis *de Villanova* de domo dicti domini regis testium.

Sig(*signe notarial*)num mei Arnaldi de Gerunda, publici notari Balaguerii et per totam terram et iurisdiccionem domini regis Aragonum qui hoc scribi feci.

1314, novembre, 12. Lleida

Jaume II ordena al vicegerent de la procuració de detenir provisionalment les investigacions obertes pel batlle general del regne de València al voltant dels crims comesos per l'alcaid de Xiva i altres musulmans del lloc a Bunyol pels quals fets també havia resultat nafrat un saig de la procuració.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 155, f. 163 v.

Iacobus, *et cetera*, nobili et dilecto Bernardo de Crudiliis, gerenti vices procuratoris in regno Valencie pro inclito infante Iacobo, *et cetera*, salutem, *et cetera*. Cum Nos per vos supersederi velimus super petitionibus quas fidelis noster Bernardus de Speluncis, baiulus regni Valencie generalis ac procurator noster fisci, movet, seu movere intendit, contra sarracenos *de Xiva* occasione nescis cuiusdam sarraceni *de Bunyol* et quorumdam vulnerum et percussionum, per ipsos sarracenos *de Xiva* illatorum, cuidam sagioni curie vestre, et quibusdam sarracenis dicti loci *de Bunyol*, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus alcaydo *de Xiva* et sarracenis qui culpabilis extiterunt in premissis, assecurantibus primitus ydonee in posse vestro de stando iuri coram vobis super predictis contra predictos alcaydum et sarracenos, supersedeatis procedere donec, de nobis, aliud receperitis mandamentum.

Datum Ilerde, pridie idus novembris anno Domini M^o CCC^o XIII°.

Bernardus [...] mandato regio facto per Vitalem de Villanova.

1314, novembre, 15. Balaguer

L'Infant Alfons nomena Bernat Vidal batlle de Xiva i dels seus termes amb el salari acostumat.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 51 r.

Nos, infans Alfonsus, illustrissimi domini regis Aragonum filius, Dei gracia, comes Urgelli et vicecomes Agerensis, confidentes de industria et legalitate vestri, Bernardi Vitalis, de camera iamdicti domini regis, committimus seu comendamus vobis baiuliam nostram loci *de Chiva* et terminorum suorum, ita quod vos ipsius baiulie officium teneatis, regatis, bene et legaliter, et exigatis et recipiatis et conservetis omnia iura et omnes redditus, exitus et proventus ipsius baiulie, prout per alios baiulos dicti loci *de Chiva* sunt exigi et recipi consueta. Mandantes, per presentem cartam nostram, universis et singulis hominibus, in dicto loco degentibus ac infra dictam baiuliam constitutis, quod vos, pro baiulo nostro dicti loci *de Chiva*, habeant et teneant, vobisque pareant et obediant, prout aliis baiulis loci predicti parere et obedire actenus consueverunt et debent. Volumus, insuper, ac vobis concedimus quod vos, dum officium predictum exerceritis, habeatis, pro vestro salario et labore, quolibet anno, id quod est haberi, per alios baiulos, assuetum. Hanc autem concessionem et commissionem durare volumus dum de nostre fuerit beneplacito voluntatis.

Data Balagarii, XVII° kalendas decembris anno Domini M^o CCC^o XIII°.

1315, febrer, 8. Lleida

L'Infant Alfons nomena el seu camarlenc Guillem Serrà com a alcaid i batlle de Xiva i el seu terme.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 54 r.

Nos, Infans¹⁸⁵, *et cetera*, de fide, legalitate et industria vestra, fidelis camerari nostri, Guillelmi Serrani, plenarie confidentes, committimus sive comendamus¹⁸⁶ vobis castrum nostrum *de Chiva*, situm in regno Valencie, tenendum et custodiendum, pro nobis, bene et legaliter, ad forum Aragonum, dum nobis placuerit, nec non et baiuliam loci *de Chiva* predicti et terminorum suorum, ita quod vos sitis alcaydus dicti castri et baiulus loci iamdicti et terminorum suorum ipsiusque baiulie officium teneatis et regatis, bene et legaliter, et exigatis, recipiatis et conservetis omnia iura nostra et omnes, eciam, redditus, exitus et proventus ipsius baiulie, prout dicte alcaydie et baiulie, per alcaydum et baiulum castri et loci predicti et terminorum eius, teneri, custodiri ac regi predictaque iura ac dicti redditus, exitus et proventus exigi, recipi et conservari sunt actenus assueta.

Mandantes per presentem cartam nostram univeris et singulis hominibus in dictis castro et loco *de Chiva* et eius¹⁸⁷ terminis constitutis quod vos, dictum Guillelmum et non alium, pro alcaido dicti castri et baiulo dicti loci et terminorum suorum, habeant et teneant vobisque pareant, hoberiant et respondeant prout aliis alcaydis et baiulis predictorum castri, loci et terminorum parere, hoberire consueverunt seu eciam respondere. Volumus, insuper, quod vos, dum dictum castrum et dictam baiuliam tenueritis, habeatis et percipiatis, anno quolibet, dum ea vos, ut premititur, tenere nobis placuerit, id quod per baiulum et alcaydum

185 Interlineat: "Nos, Infans" damunt del text cancel·lat: De Nos.

186 Segueix repetit: sive comendamus.

187 Seguit del text cancel·lat: eciam

castri et loci predictorum est et haberi et percipi consuetum. Et in testimonium premissorum presentem cartam nostram vobis fieri nostroque sigillo pendentis sigillari iussimus dum¹⁸⁸ de nostro fuerit beneplacito duraturam.

Data Ilerde, VI° idus februarii anno Domini M^o CCC^o XIII°.

Bonanatus de Petra mandato domini comitis facto [...] consiliariis.

188 Interlineat.

1315, febrer, 9. Lleida

L'Infant Alfons mana al batlle de Xiva executar una ordre seua per la qual havia donat a Berenguer Anglés, de l'escrivania del rei, 10 jovades de terra al lloc de Miralcamp, en el terme de Xiva, tal com havia ordenat al seu antecessor en el càrrec que havia mort sense haver-ne formalitzat l'entrega.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 109 v. i 110 r.

De Nos, *et cetera*, al feel nostre en Guillem Serrà, batle de Chiva¹⁸⁹ o a son loctinent¹⁹⁰, salut e gràcia, com Nos aiam dades e atorgades al feel nostre en Berenguer Anglés, de casa e de la scrivania del dit senyor rey X jovades de la miylor terra qui sie en Lo Plan de Quart en terme de Chiva e haguésem manat per altra letra nostra a·N Bernat Vidal, ça enrere batle del dit loch, que al dit¹⁹¹ a·N Berenguer Anglés o a qui el volria en son loch mesuràs de la (*sic*) les dites X jovades de la miyllor que hi fos, ço és a saber, prop lo loc apelat de Miralcamp e mesurades aqueles en continent ne mesés en possessió lo dit Berenguer o a qui el volria. E·l dit Berenguer agués tramesa la dita carta al dit batle e·l dit batle sie pasat d'aquesta vida, axí que la dita letra no li fo presentada. Per esta rahó volem, e a vos deïm e manam, que, encontinent, mesurets al dit Berenguer, o a qui el volrà en son loc, les dites X jovades e, aquel a qui el volrà ne metats en possessió de les dites limitacions nos certifiquets

189 Precedit cancel·lat: Ch.

190 Interlineat: "o a son loctinent".

191 Interlineat: "al dit".

segons¹⁹² que en la dita letra que anava al dit Bernat Vidal, la qual volem que recobrats e [veurets ésser] contengut.

Data Ilerde, VI° idus februarii anno predicto.

192 Segueix repetit: segons.

1315, març, 8. Balaguer

Els Infants Alfons i Teresa entreguen un heretament situat al pla de Miralcamp en el terme de Xiva a l'escrivà del rei Berenguer Anglés.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 112 v. i 113 r.

Nos, Infans, *et cetera*, et Nos, Theresia, eiusdem domini Infantis uxor per eandem comitissa Urgelli, volentes vos, fidelem nostrum Berengarium Anglesii, de domo et scribania predicti domini regis, [ob vestri merita] gracia prosequi et favore, per Nos et nostros, gratis et ex certa sciencia, damus et de speciali gracia vobis et vestris imperpetuum concedimus, per proprium, liberum et franchum alodium, decem iovatas terre in termino loci *de Chiva*, in plano, videlicet, suptus (*sic*) locum vocatum *Miralcamp*, sicut ofrontantur (*sic*) dicte decem iovate, ex una parte, cum manso Bernardi de Claperiis qui fuit Mathi (*sic*) Calonge et, ex alia parte, cum cetero mollone per quem dividitur termini *de Chiva* et *de Quart* et, de alia parte, cum monte *de Penxisa* (*sic*) et, ex reliqua parte, cum itinere per quem itur apud Godallam. Hanc autem donacionem et consessionem (*sic*) facimus [ex certa] sciencia per Nos et nostros in vobis, dicto Berengario Anglesii et vestris, imperpetuum, pure et absolute et sine, de predictis, aliquid condicione [et] retencione, decem iovatas terre sicut afrontantur superius per proprium et liberum ac francochum (*sic*) alodium ad expletandum sive colendum, meliorandum, habendum, tenendum et possidendum ac alienandum sic voluntatis et alias vestras et vestram voluntates libere perpetuo faciendum tamquam de re vestra propria cum [omne] melioramento quod ibi, vos vel vestri, faceritis, sicut melius potest dici et intellegi, ad vestrum vestrasque salvamentum et bonum ac [sin]cerum intellectum, inducentes vos, cum hac presente carta vestra (*sic*¹⁹³), de predictis X iovatis terre, in corporalem possessionem ad faciendum in vestras voluntates ut superius contentatur. Promittentes vobis quod ipsas X iovatas terres, cum omni melioramento quod vos vel vestri ibi faceritis, faciemus vos, et

193 Per "nostra".

vestros vel quos volueritis, habere, tenere et possidere pacifice, imperpetuum, contra cunctas personas per propria liberis et franchum alodium ut superius [spre]ssatur. Mandamus, igitur, per presentem cartam alcaydo, nuilo (*sic*¹⁹⁴) et alamino, ceterisque officialibus et hominibus loci *de Chiva* ac aliis officialibus nostris presentibus et futuris quod huiusmodi concessionem et gratiam nostram firmam habeant, teneant et observent et non contraveniant nec aliquem contravenire (*sic*) permittant aliqua ratione. In cuius rei testimonium presenti publico instrumento sigilla nostra appendicia iussimus aponenda.

Quod est actum in castro civitatis¹⁹⁵ Balagarii, octavo idus marcii anno Domini M^o CCC^o quarto desimo (*sic*).

Testes Galcerandus de Turre; Bernardus de Ponte, consilarii dicti domini comitis, et Petrus Bravo, ostiarius domine comitisse superius spresate.

194 Per "baiulo".

195 "civitatis" a l'original.

1315, març, 15. Balaguer

L'Infant Alfons nomena Enric de Quintavall com a batlle general seu en relació amb els béns que posseeix al regne de València.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 54 v. i 55 r.

Nos, Infans, *et cetera*, confidentes de fide, legalitate et industria vestri, dilecto nostro Enrici de Quintavalle, cive Valencie, committimus vobis officium baiuli generalis omnium locorum et terrarum et aliorum bonorum nostrorum que habemus et habere debemus in regno Valencie. Et vos, in eisdem locis, terris et bonis, baiulum generalem constituimus cum presenti, dum de nostre fuerit beneplacito et voluntatis, dantes [et conce]dentes vobis liberam potestatem regendi et administrandi baiuliam generalem predictam, et omnia que ad regimen et [ad] administracionem dicte baiulie generalis spectant et spectare possunt et debent seu poterent ac debebunt. Et, specialiter, vendendi redditus, proventus et exitus nostros et exhigendi, recuperandi et recipiendi precia ipsorum [et] audiendi et recipiendi compota et raciones a baiulis *de Bunyol, de Chiva* et aliorum locorum que habemus in dicto regno, presentibus et futuris, et albanina (*sic*¹⁹⁶), super ipsis compotis et racionibus, et apocham vel apochas faciendi. Et ordinandi, faciendi et administrandi, in dictis nostris locis, omnia alia et singula quecumque baiulus generale domini regis in regno Valencie facere et ordinare et amministrare potest et debet in locis que idem dominus Rex habet in dicto regno seu, eciam, consuevit. Promittentes Nos habere rata et firma perpetuo omnia et singula que per vos, dictum baiulum nostrum generalem, super predictis et singulis predictorum et circa eorum dependenciam, facta fuerint sive gesta ac, eciam, ordinata.

Mandantes universis et singulis baiulis et aliis officialibus et subditis nostris quod vos, vel quem vel quos volueritis, pro baiulo generale predictorum locorum habeant et teneant dum nobis, ut predicatur, placuerit ac vobis, seu cui seu quibus volueritis, pareant, obediant

196 Per "albarani".

et respondeant de predictis atque aliis pertinentibus dicto officio sub pena nostre gracie et mercedis. Promittimus insuper vobis, dicto Enrico, quod, audito vestro computo et ipso legaliter comprobato, faciemus vobis instrumentum vel instrumenta absolucionis et liberacionis ad utilitatem vestram, prout vobis necessarium videbitur ac, eciam, oportunum. In cuius rei testimonium presentem litteram nostram vobis fieri et nostro sigillo assueto iussimus roborari.

Data Balagarii.¹⁹⁷

197 El text careix d'altres elements en la datació. Fem servir la corresponent al document següent copiat al registre datat també a Balaguer ("idus marcii M^o CCC^o XIV°") ja que l'anterior al nostre fou datat a Lleida.

1315, abril, 1. Balaguer

L'Infant Alfons recorda que el rei ha ordenat a Guiu de Xanesveres, alcaid del castell de Bunyol, entregar la fortalesa i que preste a l'Infant jurament d'homenatge i al batlle reial Bernat d'Esplugues que no s'entremetés en la percepció de les rendes. Insisteix ara l'Infant al batlle del rei al regne de València que permeta rebre les rendes de Bunyol a Enric de Quintavall a qui ha erigit com a batlle general seu.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 55 r.

Infans, *et cetera*, dilecto nostro Bernardo de Spelluncis, baiulo regni Valencie generali, salutem et dileccionem, cum illustrissimus dominus rex predictus mandet per suam litteram Guidoni *de Chenesveres*, alcaido castri *de Bunyol*, ut veniat pro tradendo nobis castrum predictum et pro ipso hommagium faciendo; mandet, eciam, per aliam litteram vobis quod, deinde, de redditibus, exitibus et proventibus et aliis iuribus ad dictum castrum¹⁹⁸ et eius terminos spectantibus seu pertinentibus, vos non intromittatis, immo, ea omnia, et, specialiter, terciam mensis madii proxime venturam, permittatis per Nos, vel illum quem Nos ad id ordinaverimus, recipi et colligi prout in ipsa littera videbitis contineri. Idcirco, rogamus et requirimus vos quatenus, de predictis, vos deinde non intromittatis, immo, ea omnia et, specialiter, terciam madii proxime venturi, permittatis per Nos recipi libere vel per dilectum nostrum Enricum *de Quintavalle* quem in baiulum generalem omnium bonorum nostrorum que habemus in regno Valencie assignavimus, prout in littera dicti domini regis lacius continetur. Mandetis, eciam, ex parte domini regis, omnibus et singulis hominibus in dicto loco *de Bunyol* et eius terminis degentibus, quod, de quibuscumque redditibus, exitibus et proventibus et aliis iuribus predictis et, specialiter, de dicta tercia madii, respondeant

198 Seguit cancel·lat de: pertinentibus.

iamdicto Enrico *de Quintavalle* pro nobis vel alii quem ad hec duxerimus ordinandum, absolvendo ipsos a dominio domini regis et ab omnibus, eciam, in quibus eidem domino regi et vobis pro eo, essent astricti vel tenerentur, aliqua racione.

Datum Balaguarii, kalendas aprilis anno domini M^o CCC^o XV°.

1315, abril, 23. Manresa

L'Infant Alfons nomena Jaume de Castellnou com a batlle de Bunyol i els seus termes.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 v.

Nos, Infans, *et cetera*, confidentes¹⁹⁹ de fide et legalitate et industria vestri, Iacobi de Castronovo, de domo nostra, committimus vobis officium baiulie *de Bunyol* et terminorum suorum ac vos in baiulum loci et terminorum predictorum *de Bunyol* constituimus cum presenti et vos, itaque, teneatis et regatis dictum baiulie officium bene et legaliter dum nobis placuerit, et exigatis, colligatis, recipiatis et conservetis omnes redditus, exitus et proventus et omnia, eciam, alia iura nostra dicte baiulie spectancia seu pertinencia quoque modo. Mandantes per presentes universis et singulis hominibus dicti loci et infra eius terminos habitantibus quod vos pro baiulo eorum habeant et teneant, vobisque respondeant, pareant et obediant prout baiulo dicti loci parere et obedire consueverunt ac, eciam, respondere. Pro vestro, autem, salario et labore, habeatis et recipiatis id quod per alios baiulos loci predicti est haberi et recipi consuetum. In cuius²⁰⁰ rei testimonium presentibus nostrum sigillum iussimus aponendum.

Datum Minorise, IX° kalendas maii (*sic*) anno Domini M^o CCC^o XV°.

199 Interlineat.

200 Precedit cancel·lat de: qui.

1315, maig, 1. Moià

L'Infant Alfons constitueix Enric de Quintavall com a procurador seu als llocs que posseïx al regne de València.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 56 v. i 57 r.

Nos, Infans, *et cetera*, confidentes de fide, legalitate et industria vestri, dilecti nostri Enrici *de Quintavalle*, militis, constituimus et ordinamus vos procuratorem nostrum generalem in omnibus locis et bonis [et] terris que habemus in regno Valencie, dantes et concedentes vobis plenam et liberam potestatem regendi et administrandi officium procuracionis predicte et omnia que, ad regimen et ad administracionem dicte procuracionis, spectant et spectabunt aut spectare possunt et debent seu poterunt et debebunt et, specialiter, vendendi redditus et exitus nostros et exhigendi, recuperandi et recipiendi precia ipsorum et audiendi et recipiendi compota et raciones a baiulis *de Bunyol* et *de Chiva* et aliorum locorum que habemus in dicto regno, presentibus et futuris, et albarani super ipsis compotis et racionibus et apocham seu apochas faciendi et, generaliter, ea omnia faciendi q[ue Nos] facere possemus personaliter constituti, promittentes nos habere rata et firma perpetuo omnia et singula que per vos, dictum procuratorem nostrum, super predictis et singulis predictorum et circa eorum dependencia, facta fuerint sive gesta ac, eciam, ordinata.

Mandantes universis et singulis baiulis et aliis officialibus et subditis nostris quod vos pro procuratore nostro in locis predictis habeant et vobis, et cui seu quibus volueritis, pareant, obediant et respondeant de predictis atque aliis pertinentibus dicto officio sub pena nostre gracie et mercedis. Promittimus, insuper, vobis, dicto procuratori nostro, quod, audito vestro computo et ipso, legaliter, comprobato, faciemus vobis instrumentum vel instrumenta absolucionis et liberacionis ad utilitatem vestram prout vobis necessarium fuerit et videbitur ac, eciam, oportunum. In cuius rei testimonium presentem litteram nostram vobis feiri et nostro sigillo assueto iussimus roborari.

Data Mediliani, kalendas madii anno XV°.

1315, maig, 13. Barcelona

L'Infant Alfons nomena Jaume Soguer com a alcaid de Macastre.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 57 v.-58 r.

Nos, Infans, *et cetera*, cum presenti carta nostra, tradimus et committimus vobis, Iacobo Sogerii, civi Valencie, domos seu fortitudinem loci *de Macasta*, siti in regno Valencie, scilicet, *en la Foya de Bunyol*, tenendas et custodiendas pro nobis dum de nostre fuerit beneplacito voluntatis. Vos, itaque, ipsas domos seu fortitudinem teneatis et custodiatis pro nobis bene et legaliter, prout ipsas, pro domino rege, tenere consuevistis seu, eciam, custodire. Concedentes vobis quod, pro vestro labore, habeatis et percipiatis a sarracenis dicti loci, per manum, tamen, procuratoris nostri locorum et bonorum que in regno Valencie habemus vel alimini dicti loci, CCC solidos regalium Valencie et III^{or} kaficia tritici et III^{or} kaficia panicii, anno quolibet, prout per vos²⁰¹ hec sunt recipi consueta. Mandantes per presentem cartam, procuratori nostro locorum et bonorum nostrorum predictorum presenti et qui per tempore fuerit, quod vobis, dicto Iacobo vel cui loco vestri volueritis, exolvat annis singulis dictos CCC solidos et dicta III^{or} kaficia tritici et quatuor kaficia panicii ut superius continetur. Concedimus, insuper, vobis [quod] possitis tenere, dum nobis placuerit, in dicto loco, tabernam in qua possitis vos, seu quem volueritis pro vobis, vendere vinum sarracenis, prout est fieri consuetum. Mandantes procuratori nostro iamdicto et quibuslibet aliis officialibus nostris, presentibus et futuris, quod predicta omnia firma habeant, ut superius sunt expressa et non contraveniant seu aliquem contravenire faciant vel permittant.

Data Barchinone, III° idus maii (*sic*) anno Domini M^o CCC^o XV°.

201 Seguit cancel·lat de: habet.

1315, maig, 29. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que impedisca conrear terres del terme de Setaigües a persones que no hi tinguen la seua residència.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 58 v.

Infans, *et cetera*, dilecto procuratori nostro in locis et bonis que in regno Valencie habemus, Enrico *de Quintavalle*, militi, salutem et dileccionem, intelleximus quod aliqui sunt qui habent terras et possessiones in loco *de Setaygües* qui in dicto loco non resident neque domum populatam tenent qui, si in dicto loco residenciam facerent seu domum tenerent, ut predicatur, populatam, locus predictus melioraretur in non modica quantitate. Quare, volumus ac vobis dicimus et mandamus quatenus iniungatis, pro parte vestra, quibuscumque inibi terram seu possessionem tenentes, quod teneant ibidem domum suam populatam vel inibi residenciam faciant personalem, alias, interdicatis eisdem uti terris seu possessionibus antedictis.

Datum Barchinone, IIII° kalendas iunii anno predicto.

1315, juny, 12. Barcelona

L'Infant Alfons constitueix una procura especial en favor d'Enric de Quintavall perquè intervinga en pocediments judicials al senyor atenents.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 60 r. i v.

Nos, Infans, *et cetera*, cum hoc publico instrumento, vicem epistole gerenti, constituimus et ordinamus certum et specialem procuratorem nostrum vos, Enricum de Quintavalle, militem, licet absentem tamquam presentem, ad omnes lites seu causas que, pro nobis seu pro parte nostra, movere habeant seu, eciam, iam sint mote, contra quascumque personas cuiuscumque status vel condicionis existant et ad defendendum vos in partem nostram et litem seu lites, tam per Nos quam contra Nos, motas et movendas per quascumque personas, nostro nomine, suscipiendum super omnibus iuribus et accionibus, ac defensionibus nostris, ita quod, tam in iudicio quam extra, possitis accionibus et defensionibus nobis competentibus, uti, agere et experiri, ponere, excipere, replicare, triplicare, testes producere, contra dicta testium adverse partis dicere, de calumpnia vel veritate dicenda et alterius generis iuramenta in anima nostra prestare, renunciare, concludere sentenciam vel sentencias, tam interlocutorias quam diffinitorias audire et, ab eis, si neccesse fuerit, appellare, appellatos petere, appellacionem vel appellaciones prossequi in arbitrum vel arbitros, cum pena vel sine, compromittere, componere, transigere, procuratorem vel procuratores substituere ante litem contestatam et post, et eos revocare, prout vobis expediens videatur.

Et omnia et singula alia facere et administrare in predictis et circa predicta que verus et legitimus procurator facere potest et debet, et que qualitas negotiorum requisierit et que Nos facere possemus, si personaliter interessemus, et que, eciam, posse facere quicumque legitimus procurator.

Insuper, volentes vos, dictum procuratorem nostrum, illum vel illos quem vel quos, ad premissa, substitueritis, relevare ab omni onere satisfaciendi, promittimus vobis, dicto procuratori nostro, licet absenti, per firmam et legalem stipulationem in posse infrascripti notarii tamquam publice persone stipulantis et recipientis, nomine vestro et illorum quorum interest vel interesse poterit, iudicatum solvi, cum suis clausulis universis, fideiubentes in hiis quod vobis, apud notarium infrascriptum, sub bonorum nostrorum omnium ypoteca.

Nos, enim, committentes vobis, super premissis, omnibus et singulis, plenarie vices nostras et, super ipsis, vobis generalem administracionem et liberam concedentes, habemus, de presenti, ratum, gratum et firmum quicquid per vos vel illum seu illos quem vel quos substitueritis ad premissa actum, gestum vel procuratum fuerit, in eisdem et nullo tempore revocabimus. Et, ad maiorem ipsorum firmitatem, iuramus per Deum et eius sancta IIII evangelia, *et cetera*, premissa omnia et singula semper, ut predicatur, firma habere et servare et nullo tempore revocare presensque publicum instrumentum per infrascriptum notarium nostrum fieri iussimus nostroque sigillo appedicio sigillari.

Quod est actum Barchinone, pridie idus iunii anno Domini M^o trecentesimo quintodecimo.

[Testes] Galcerandus de Curte, Francischus *Ça Sala*, consilarii, et Guillelmus Serrani, camerarius maior domini comitis antedicti.

1315, octubre, 1. Barcelona

L'Infant Alfons, a precés de Pere de Ribes, de la casa de la Infanta Teresa, nomena Jaume de Ribes al cap de l'escrivania de Xiva, Bunyol i la Foia i també de Setaigües.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 122 v.

Nos infans Alfonsus, *et cetera*, ad humilem supplicacionem per fidelem nostrum Petrum de Ripis, de domo nobilis dompne Teresie, Dei gracia, comitisse Urgelli, carissime consortis nostre, nobis facta et ex pluribus graciosis serviciis per dictum Petrum nobis et eidem consorti nostre exhibitis et que nobis et sibi cotidie exhibere non cessat, cum presenti carta nostra, damus et concedimus vobis, Iacobo de Ripis, fratri dicti Petri, scribanias castrorum et locorum nostrorum *de Chiva, de Bunyol, de la Foya, de Setaigues* et terminorum suorum, tenendas et regendas per vos bene et legaliter, dum vobis fuerit vita comes. Volentes et concedentes vobis quod vos scribatis et conficiatis omnes scripturas publicas et privatas que in dictis locis et eorum quolibet fuerint construhenda, conficiatis et scribatis eiam omnia albarana omnesque alias scripturas que oportuerit confici et scribi illis personis que ligna vel *espart* a quocumque ex terminis dictorum locorum abstrahent sive tradent [...] recipiatis salarium quod ipsis dari et solvi eorum scriptoribus assuetum²⁰² vos²⁰³ vero teneamini, dum scribanias predictas tenueritis, scribere absque salario scripturas nobis seu dictis officialibus nostris in locis predictis necessarias prout per scriptorem dictarum scribaniarum ea sunt fieri assueta pro quibus scriptis habeatis et percipiatis provisione per scriptorem dictorum locorum recipi consueta.

Mandantes per presentem cartam nostram officialibus nostris et hominibus universis et singuls dictorum locorum qui nunc sunt et qui per tempore fuerint quod dictam

202 El text comprés entre "conficiatis et scribatis eiam..." i "...assuetum" es troba interlineat tot al llarg de dues línies d'escriptura.

203 Seguit enclític cancel·lat: que.

concessionem nostram observent et firmam habeant et quod contra eam²⁰⁴ non veniant nec aliquem contravenire permittant aliqua racione dum vobis, ut predicto, fuerit vita comes. In cuius rei testimonium presentem cartam inde fieri iussimus et nostro sigillo appendicio roborari.

Data Barchinone, kalendas octobris anno Domini M^o CCC^o XV°.

204 Seguit cancel·lat de: concessionem nostram [...].

1316, maig, 1. Tarragona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador Enric de Quintavall que comprove i certifique si la confecció d'albarans i el salari corresponent corresponia al batlle, Guillem Serrà, que havia reclamat ja que la comanda de l'escrivania feta a Jaume de Ribes hi inclouia també aquesta feina.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 404, f. 17 r.

Infans Alfonsus, *et cetera*, dilecto procuratori nostro Enrico *de Quintavalle*, militi, salutem et dileccionem, intelleximus per dilectum camerarium nostrum, Guillelmum Serrani, quod Iacobus de Rippis, racione concessionis per Nos facte de scribania *de Chiva* et albaranis, ut in carta nostra de dicta donacione inde facta lacius continetur, recipit salaria per dictis albaranis, quod quia, dicta albarana et quadam alia, pertinent ad dictum Guillelmum et non ad ipsum Iacobum, quod quia, dicta donacio, in eius [perjudicium, factum] fuit cum contrarium sit in usum. Quia propter, Nos, volentes super hiis certificari ea et providi ut iustum fuerit, ita tamen quod, si secundum tempus preteriri usum ad dictum Guillelmum pertinent, albarana predicta ea non intendimus dicto Iacobum concessisse, vobis dicimus et mandamus quatenus de predictis vos certificetis ad plenum et, habita super hiis certificatione diligenti, si inveneritis dicta albarana esse consueta fieri per dictum Guillelmum, eadem per ipsum fieri permittatis et non per Iacobum antedictum.

Datum Tarrachone, kalendas madii anno Domini M^o CCC^o XVI°.

1316, maig, 15. Alcolea de Cinca

L'Infant Alfons assigna una retribució de 1000 s. anuals pel seu ofici de procurador a Enric de Quintavall.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 28 r.

Nos, infans Alfonsus, *et cetera*, attendentes Nos, cum carta nostra, comitisse vobis, dilecto nostro, Enrico *de Quintavalle*, militi, officium procuracionis nostre locorum que in regno Valencie habemus, nec in dicta carta vobis ad misionem aliquam assignasse, concedimus vobis quod, pro salario et labore vestro dicti officii, habeatis et percipiat, anno quolibet, dum ipsum officium tenueritis, mille solidos regalium Valencie ex exitibus et proventibus locorum districtus officii supradicti. Concedentes (*sic*) vobis quod, ex quibuscumque directiis ex dictis exitibus et proventibus ad manus vestras proventuris, positus ipsos mille solidos, pro anno preterito et per sequentes, eciam, dum dictum officium tenueritis, ut predicti, penes vos et ad opus vestri, licite, retinere cuicumque, pro nobis, vestrum computum auditis nichilominus, iniungentes ut dictos mille solidos quos, racione predicta, vobis retinueritis, in vestro compoto recipiat et admittat.

Datum Alcolegie, idus madii anno Domini M^o CCC^o XVI°.

1316, octubre, 13. Alcolea de Cinca

Ordena l'Infant Alfons al seu batlle i alcaid de Xiva, Guillem Serrà, que aculla i defenga un blanquer de València que ha estat expulsat de la ciutat per un conflicte.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 404, f. 53 r.

De Nós *et cetera*, a·N Guillem Serrà, alcayt e batle de Chiva e a son lochtinent, salut e gràcia. Com per l'excés de·N Michel [...] sie exiylat en Pere Martí, blanquer, veín de la dita ciutat que no gos ésser ni estar en la terra del senyor Rey e Nos vuylam que·l dit Pere Martí que sie e estie el, e tot ço del seu, en ço del nostre, per ço, a vos deïm e manam que·l damont (*sic*) dit Pere Martí e tot ço del seu acuyllats en lo dit loch *de Chiva* e encara·l defenats el e tot ço del seu en ço del nostre contra tothom qui mal ni dan li volgués fer, el, emperò, estant apareylat de fer dret en poder nostre a tothom qui clams hagués d'el.

Datum Alcolegie, III° idus octobris anno Domini M^o CCC^o XVI°.

1316, novembre, 20. Saragossa

L'Infant Alfons ordena al seu procurador, Enric de Quintavall i als batlles del seus llocs al regne de València que responguen de les rendes davant de Francesc de Ferriol a qui ha constituït en dispenser seu.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 86 v.

De Nos, *et cetera*, a l'amat procurador nostre N'Anrigo de Quintavayl, cavayler, e als batles e altres oficials nostres dels lochs que en lo regne de València havem, als quals la present letra vendrà, salut e dilecció, com Nos, confiats de la leyaltat e de la sufficiència del feel nostre en Francesch Ferriol, de casa nostra, hayam comanat a ell l'offici de la dispenseria nostra, ab carta nostra segeylada ab segell pendent nostre, segons que en aquella pus largament és contengut. Per ço, volem e a vos e cascun de vos expressament dehim e manam que totes rendes, esdevenimens e altres drets nostres qualque sien, responau a ell o a qui ell volrà e a ell obehescaz en totes coses e per totes, no contrastant negun altre manament que de Nos hayats haüt.

Datum Cesarauguste, XII° kalendas decembris, anno Domini M^o CCC^o XVI°.

1316, desembre, 31. Alcolea de Cinca

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que entregue a l'alamí de Xiva una jovada de terra en la zona en disputa entre Bunyol i Xiva.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 86 v.

De Nos, Infant, *et cetera*, a l'amat procurador nostre N'Anrigo de Quintavayl, cavaller, salut e gràcia, fem-vos saber que Nos havem atorgada de especial gràcia a Mafumet [Abinçanell, alamí] de Xiva, una jovada de terra en lo [terme] de què és qüestió entre [Bunyol e Xiva] en aquella part del dit terme que ell se volrà, perquè a vos dehim e manam que regonegats si en aquell loch que ell vos dirà en lo dit terme Nos li porem donar la dita jovada de terra sens perjudici de nengú e, si trobats que puxam [fer, no] faent perjudici a nengú, fets-la-li mesurar e fe[ts]-li'n carta de [termin]ació en la qual sien contengudes les afrontacions.

Data Alcolegie, pridie kalendas ianuarii anno Domini M^o CCC^o XVI°.

1317, maig, 30. Lleida

Comunica l'Infant Alfons al seu procurador la reducció d'un terç de la sanció imposada a un musulmà de Xiva.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 v.

De Nos, *et cetera*, a l'amat N'Anrigo de Quintavall, procurador nostre, salut e dilecció, com Nos, per gràcia special, haiam lexats a Asmet²⁰⁵ Alazrac la terça part d'aquells CC sous en què fon condemnat per ço com havia consentit al fill de l'alami del dit lloc qui emblà una quantitat de panís a son pare, per ço, deïm e manam a vos que·ls dits (*sic*) Asmet Alazrac, pagants les romanents dues parts qui són cent trenta-tres sous e quatre diners no·ls demaneu més en avant per la dita rahó.

Datum in Ilerda, III° kalendas iunii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

205 Seguit cancel·lat de: Alazarc.

1317, juny, 3. Lleida

L'Infant Alfons comunica al seu procurador que ha rebaixat la pena imposada a dos germans de Godelleta que tingueren una brega amb un musulmà de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 r.

Nos, infant N'Amfós, del molt alt senyor rey d'Aragó fill, *et cetera*, a l'amat procurador nostre N'Anrigo de Quintavall salut e dilecció, com Nos, de gràcia especial, haiam lexats Maffamet Abeax e Ali, germà seu, vehïns de Godella, cent sous d'aquells CCC sous en què foren condempnats per barayla que hagren ab un²⁰⁶ moro de Bunyol, per ço dehïm a vos e manam que·ls dits Maffamet²⁰⁷ Abeax e Alí, germà seu, pagans los [romanents] CC sous no·ls demanets més a anant per la dita rahó.

Data llerda, III° nonas iunii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

206 A l'original: "l"

207 Interlineat damunt del text cancel·lat: homes

1317, juny, 3. Lleida

L'Infant Alfons comunica al seu procurador la reducció de 2000 s. dels 5000 s. inicialment demanats en concepte de quèstia als seus homes de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 93 r.

De Nos, Infant, *et cetera*, a l'amat procurador nostre N'Anrigo de Quintavall, salut e dilecció, com Nos de especial gràcia hajam lexats als hòmens de Bunyol dos mil sous [d'aquells] cinc mil sous que vos los demanats per Nos per quèstia, per ço deïm a vos e manam que·ls dits hòmens de Bunyol e de la Foya, pagans los romanents tres mil sous, no·ls demanets pus enant per la dita rahó, mas demanats·los cent sous que deuen a la nostra scrivania per preu del segell de la present letra.

Datum Ilerda, III° nonas iunii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

1317, juny, 12. Lleida

L'Infant Alfons ordena al seu justícia de Xiva que restituisca els béns corresponents al seu dot reclamats per una vídua del lloc i la protegisca en el seu dret.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 404, f. 105 r.

De Nos, Infant, *et cetera*, al feel nostre En Bernat Pelicer, justícia de Chiva, salut e gràcia, per part de Na Ramona, muler que fo d'En Pere Ximenis de Thovia, deffunct, és estat denant Nos proposat que là, en temps de son matrimoni e del dit En Pere Ximenis, obligà a aquella tots los seus béns, hon, com lo dit En Pere Ximenis sia mort, e²⁰⁸ na Ramona no sia stat satisfeyt (*sic*), en tot ho en partida, de aquella dot, e après la mort d'aquel romanguesen alçcuns (*sic*) béns siens e movens los quals foren del dit Pere Ximenis sitiats en loch de Chiva e en lo terme d'aquell, els quals, los dit marit e muller en temps de la lur vida tenien e posayen (*sic*). E anaprés (*sic*) aquella Ramona aquels béns tench e posseyy per son dret axí com a béns obligats a si per la sua dot, el justícia ladonchs del dit loch de Chiva, a requisició e manament del noble Bernat de Cruylles adonch (*sic*) tinent loch de procurador del regne de València, gitàs de feyt e sens conaguda (*sic*) de dret e de fur la dita Ramona de possessió dels dits béns e en posseció (*sic*) d'aquels mes de feyt, com de dret fer no pogués, Na Plaçensa, muller d'En lacme Pasqual o procurador d'aquella, per rahó de compra la qual afferma si haver feyta de la cort del dit loch la qual cosa diu ésser feta, la dita Ramona, en gran perjudici e en gran greuga (*sic*) seu, per so (*sic*) supplica a Nos, la dita Ramona, que li deguésem proveyr de remey just e convinent. On Nos, la sua supplicació rehebuda, com nuylla persona no dega ésser gitada de possessió sens coneguda de dret, e la conexensa s'esguart a Nos e a nostres officials e no al tinent loch de procurador ne a altre, per so (*sic*) a vos deym e manam que, si axí és, so (*sic*) és, que de possessio dels dits béns sia gitada sens coneguda de aquel qui conéxer ne devia, que lo y tornets encontinent e en aquela la deffenats e la mantinguats

208 Seguit per error de: e aquella.

poderosament entró que sia conegut del dret de les parts, en tal manera faent que, en falta de justícia, la dita Ramona no aga a Nos recórrer altra vagada (*sic*).

Datum Ilerde, pridie nonas iunii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

1317, juliol, 15. Balaguer

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que atenga la queixa dels veïns de Setaigües que, per manca d'aigua al molí seu, es veuen obligats a fer servir el molí de Bunyol i el batlle els obliga a satisfer dues vegades la mólta.

Barcelona, ACA, CR, reg. 404, f. 118 r.

De Nos, infant Alfons, del molt alt senyor rey d'Aragó fill, *et cetera*, a l'amat procurador nostre Enrigo de Quintavall [salut] e dilec[ció], per part dels homes de VII Aygües és estat denant Nos proposat que'l batlle de Bunyol força a pagar multura o dret en lo molí de VII Aygües a aquells qui [volen] molra (*sic*) al molí de Bunyol la qual cosa segons que dien los convé a fer, per ço, car el molí de VII Aygües no ha cumpliment d'aygua, per què és estat soplicat a Nos, per part lur, que y devéssem provehir en manera que no aguessen a pagar dues multures e que, ço en què [més] són estats cobrats per lo dit batlle, lus fessen retre. E Nos, per esta rahó, havem ordonat e us manam que vos anets personalment²⁰⁹ al dit molí de VII Aygües, e regonegut lo molí e oyides (*sic*) les rahons del batlle e dels prohoms de dit loch, façats, sobre les dites coses, ço que segons fur ne rahó trobarets faedor. E, si trobats que, a tort, los homes forçats lo dit batlle a pagar re per la dita rahó, fets los retre encontinent, en tal manera faent que sí nengunes de les dites parts no sia fet tort.

Datum Balagarii, idus iulii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

209 Segueix cancel·lat: ad.

1317, juliol, 28. Lleida

L'Infant Alfons requereix del seu procurador l'entrega urgent dels 3000 s. que exigeix als homes de Bunyol després d'haver-los rebaixat la demanda inicial de 5000 s.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 418, f. 18 r.

De Nos, *et cetera*, a l'amat procurador nostre N'Anrigo de Quintavall, salut e dilecció. Com Nos, ab letra nostra data en Leyda *III nonas iunii* de l'any dejús scrit, lexàssem als homes de Bunyol dos mil sous d'aquells [V] mil sous reals que havem manat a vos que demanàssets a ells per Nos, en axí que ells no fossen tenguts pagar sinó los romanents III mil sous e que aquells haguessen liurats a vos per tot lo mes de juliol, e ara, per algunes rahons, los dits diners sien a Nos molt necessaris, per ço, vos dehïm e us manam que, encontinent, deliurets a l'amat dispenser nostre, En Francesch Ferriol, per ell a·N Simó Forest, porter nostre, los dits III mil sous. E, si per aventura vos encara cumplidament no havets cuylits de los dits diners, pregam-vos que·ls hi prenets del vostre e d'açò nos farets agradable sevy e grair-vos-o hem molt.

Datum Ilerde, Vº kalendas augusti anno Domini Mº CCCº XVIIº.

1317, desembre, 29. València

L'Infant Alfons canvia per una sanció de 50 s. la condemna de 200 assots a una parella de musulmans de Bunyol que els havia estat imposada per haver mantingut relacions sexuals abans del matrimoni.

Barcelona, ACA,C, reg. n. 382, f. 106 r.

Nos, infans Alfonsus, *et cetera*, fidei nostro Iacobo de Castronovo, baiulo *de Bunyol*, salutem et gratiam, noveritis Nos, de speciali gracia, remississe Ali Nedanix et uxor eiusdem illos ducentos²¹⁰ acotes et exilium ad quem condempnati fuerunt [quia antea] contractum erat matrimonii se carnaliter cognoverunt, ita, videlicet, quod solvan[t] [in nostra curia] huiusmodi quinquaginta solidos infra unum annum a [die date presentis littere] continue numerandum. Quia, propter, vobis dicimus et mandamus²¹¹ quatenus dictos [Ali et uxor sua solventibus] vobis, loco nostri, dictos quinquaginta [solidos²¹²] ab eis racione [predicta ...] exigatis. [Im]mo, ipsos, redire et esse et stare in omnibus et singulis loc[is nostris], permittatis, salve et secure et [alias] eis observetis et observari facia[tis ...] gratiam supradictam.

Datum Valencie, [IIII°] kalendas ianuarii anno Domini [M^o CCC^o XVII°].²¹³

210 Seguit cancel·lat de: solidos.

211 Interlineat "et mandamus".

212 Manca a l'original.

213 L'any i el nombre de les calendes no es poden llegir per l'estat del suport i el deduïm dels documents propers.

1317, desembre, 31. València

L'Infant Alfons nomena Abraham Ambexar com a alamí de làtova.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 93 v.

Nos, Infans, *et cetera*, attendentes te, Abraham Ambexar, sarracenum *de Yateva (sic)*, esse, inter alios sarracenos dicti loci, sufficientem ad exercendum officium alaminatus dicti loci, constituimus te alaminum dicti loci *de Yateva*, ita quod dictum officium teneas et regas bene et fideliter ut alaminus dicti loci debet facere et tenere.

Mandantes per presentes procuratoribus, baiulis et aliis officialibus nostris, presentibus et futuris, necnon sarracenis in dicto loco habitantibus et habitaturis quod te, et non alium, pro alamino dicti loci habeant et teneant quamdiu de nostro fuerit beneplacito voluntatis. Tu, vero, habeas et percipias pro tuo salario et labore id quod per alios dicti loci alaminos est haberi et recipi consuetum.

In cuius rei testimonium, presentem litteram nostram fieri nostro sigilli iussimus sigillari.

Data Valencie, II° kalendas ianuarii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

1318, gener, 2. València.

L'Infant Alfons fa entrega d'unes terres a Macastre a l'alcaid del lloc, Jaume Soguer.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 v.

Infans, *et cetera*, dilecto procuratori nostro, Enrico de Quintavalle, salutem et dileccionem, noveritis Nos, de speciali gracia et in remuneracionem plurimum serviciorum per fidelem nostrum Iacobum Soguerii, alcaidum *de Macasta*, nobis exhibitorum, concessisse eidem Iacobo [Soguerii] et suis, perpetuo, illud trocium terre quod est prope predictum locum *de Macasta* in quo [... ...]esse vinna qua vocabatur *de la Carrasca*, quod trocium terre sibi dederimus libere et absque censu et aliqua alia retencione, tributu seu alterius servitutis. Quia, vobis dicimus et mandamus quatenus, de dicta donacione, faciatis fieri memorato Iacobo publicum instrumentum in quo de affrontacione ipsius habeatis mencio specialis.

Datum Valencie, IIII° nonas²¹⁴ ianuarii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

214 Precedit cancel·lat de: kalendas.

1318, gener, 2. València

L'Infant Alfons concedeix a Jaume Soguer, alcaid de Macastre, unes terres que inclouen una vinya anomenada La Carrasca en el terme d'aquell lloc.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 106 v. i 107 r.

Noverint universi quod Nos²¹⁵, Alfonsus, illustrissimi, et cetera, propter plura et [grata] servicia per vos, fidelium Iacobum Soguerii, alcaidum *de Macasta*, nobis exhibita et que cotidie exhibetis, gratis et ex certa sciencia, per Nos et nostros presentes et futuros, damus et concedimus vobis, predicto Iacobo [Soguerio], perpetuo, quoddam trocium terre quod est in termino ville predicte *de Macasta* in quo [complectum] esse vinea vocata *de la Carrasca* sicut terminatur in tenedone et in vico per q[uem] itur *de Macasta a Valencia* et cum vinea et terra filiorum de Xova et cum *l'almarjal* sarracenorum de [Macasta] [et cum mon]tanea herema et cum terra *de Bonyl* et cum terra *de Fut Fileyl*. Predictum itaque trocium terre, sicut affrontatur superius, damus et concedimus vobis, dicto Iacobo et vestris, perpetuo franc[a et libera] ab omni censu et agravio seu alia servitute, ad dandum, vendendum, im[pignorandum et alias quo] modo libet alienandum quibuscumque personis cuiuscumque legis, status [gradus aut condicionis] existant, exceptis militibus atque sanctis, et alias omnes vestras vestrorumque potuerunt [voluntates inde] faciendas, sicut melius et plenius dici et intelligi potest, ad vestrum vestrorumque [bonum et sincerum] intellectum. Promittentes vobis, dicto Iacobo et vestris, per Nos et nostros, [predictam] donacionem et concessionem [semper] gratas et firmas habere et eas, nullo tempore, [revocare nec] revocari facere vel permittere [...] gratitudinis vel alia de causa, iure, foro, racione et consuetudine quibus omnibus et [in premissis] singulis renunciamus [scienter et expresse].

Mandantes, per Nos et nostros, universis et singulis officialibus nostris et nostrorum presentibus et futuris, quod donacionem et concessionem nostram huiusmodi firmas

215 Segueix cancel·lat: Iacobus.

habeant et observent et faciant ab omnibus inviolabiliter observari, et contra eas non veniant vel aliquem ve aliquos contravenire faciant, consentiant seu permittant aliqua racione. In cuius rei firmitatem et testimonium, presens instrumentum publicum per infrascriptum notarium fieri et vobis tradi iussimus, nostri sigilli apendicii munimine roboratum.

Quod est actum in civitate Valencie, VIII° idus ianuarii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

[Sig]num Infantis Alfonsi, *et cetera*.

Testes huius rei sunt: nobilis Otho de Montechateno; Bernardus de Ponte, consilarii domini comitis predicti, et Enricus *de Quintavalle*.

1318, gener, 15. Gandia

Demana l'Infant Alfons al seu procurador que no s'entremeta en relació amb la comissió feta al noble Ot de Montcada per tal d'executar l'alamí de Xiva i altres musulmans d'aquest lloc i també altres de Bunyol així com en la comanda feta al dispenser Francesc de Ferriol que haurà de fer-se càrrec dels béns a ells confiscats.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 416, f. 100 v.

Infans, *et cetera*, dilecto procuratori nostro, salutem et dileccionem, bene scitis qualiter contra alaminum *de Chiva* et quosdam alios sarracenos Buniolis et Chive inquiri fecimus super aliquibus turpibus crimibus de quibus fuerant inculpati, nunc, vero, perfectis dictis inquisitionibus et examinatis in nostro consilio, mandavimus procedi contra culpabiles in dictis crimibus, ut invenimus faciendum, sicque nobilem Othonem de Montecatheno ad partes dictorum locorum accedere ordinavimus iamdictos criminosos iuxta ordinacionem nostram et nostri consilii punituram. Quia, vero, dicta crimina tam atrocia et tam fortis nature sint que ipsis culpabiles puniri debent pena corporum et bonorum, ordinavimus omnia eorum bona, tam mobilia quam sedencia, capi et nobis reservari per dilectum expensorem nostrum Francischum de Ferriol quem ad dictas partes mittimus de hiis plenarie informatum. Quia propter, tam dicto nobili Othoni quam vobis, expresse, dicimus et mandamus quatenus de processu in bonis predictorum criminosorum faciendo per eundem Franciscum, ut premittitur, vos non intromittatis in aliquo set ipsum processum per dictum Francischum fieri permittatis.

Datum Gandie, octavodecimo kalendas februarii anno Domini millesimo trecentesimo septimodecimo.

1318, febrer, 23. València.

L'Infant Alfons confirma la carta de poblament de Setaigües atorgada el 17 de novembre del 1260 per Berenguela Fernández i el seu fill Pere Ferrandis, fill també del rei Jaume I, senyors ambdós de la baronia de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 44 v.-46 r.

Ed.: Edició parcial a CPG, doc. n. 120.

Noverint universi quod Nos, Infans, viso quodam translato publico tenoris qui sequitur:

Decimo kalendas septembris anno Domini M^o CC^o [LX^o²¹⁶] primo. Hoc [est]²¹⁷ translatum, bene et fideliter, sumptum a quodam publico instrumento populacionis *de Septem Aquis*, sigillato sigillo cereo dompni Petri *Ferrandiç* pendente, [non] cancellato nec [viciato] seu in aliquo abolito, cuius series tal (*sic*) est:

In Dei nomine et eius gracia, ad honorem omnipotentis Dei et eius genitricis Marie et ad fidem Domini nostri Ihesuchristi augmentandam, nos, dompna Berengaria Ferrandi et Petrus Ferrandis, filius noster et filius incliti regis Aragonum, consulte et expressa sciencia, per nos et successores nostros, damus et stabilimus et tradimus ad bene populandum et meliorandum, vobis, Michaeli Petri *de Portaguerra*, et vestris et aliis triginta populatoribus et suis imperpetuum quos vos eligere et ponere volueritis in eadem, quandam villam nostram nomine *Septem Aquis*, sitam in termino *de Bunyol*, castro nostro, assignatam namque villam cum terminis, aquis, rivis, fontibus, cequis ad rigandum, arboribus fructiferis et infructiferis, venatibus, piscacionibus, heremis el populatis, silvis, montibus, introitibus et exitibus, et

216 Falta a l'original la representació de les desenes, contrastat amb còpies posteriors. Veg. l'article nostre "Siete Aguas, 750 años...", cit.

217 Manca al text original.

breviter cum omnibus iuribus et pertinentiis suis sive cum iuribus, vocibus, accionibus realibus et personalibus nobis ibidem competentibus vel competituris, et sicut melius dici vel intelligi potest, ad vestrum vestrorumque commodum et salvamentum. Estabilimus et tradimus, ad bene populandum et meliorandum, vobis et vestris et allis populatoribus et suis imperpetuum, quos vos eligere et ponere volueritis ibidem, excepta tamen turre quam ad opus nostri retinemus. Tali siquidem condicione, quod vos, dictus Micheal Petri et vestri, imperpetuum habeatis palacium quod affrontat in domibus Romei, alia parte in via, alia parte in cequia, alia parte in porta ville, franchum et liberum ad vestram voluntatem faciendam. Et eciam habeatis, vos et successores vestri et dicti XXX populatores et successores sui quos vos iam eligistis seu posuistis aut eligitis seu ponetis ibi loco nostro, et nomine et voce que vobis ad hoc cedimus sive damus domos, ortos, vineas et hereditates prout²¹⁸ per vos vobis metipso et aliis populatoribus predictis iam assignavistis seu dedistis aut assignaveritis seu dederitis franchas et liberas, ad habendum, tenendum, possidendum et explectandum, et eciam ad dandum, vendendum, impignorandum, alienandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates cuicumque volueritis libere faciendas, exceptis militibus atque sanctis.

Retinemus namque et servamus nobis et nostris, imperpetuum, dominium et fidelitatem ita quod vos, predictus Michael Petri et vestri et alii XXX populatores et sui, quos vos iam ibidem eligistis seu posuistis aut eligitis seu ponetis, sitis perpetuo fideles homines nostri et vassalli et retinemus et servamus nobis et nostris causas civiles et criminales et iurisdictionem, et exercitus et cavalcatas, et peytas sive questias, et redempciones pro exercitus et cavalcatas, et, eciam, furnos et molendina pro quibus omnibus, vos et vestri et dicti XXX populatores et suis, perpetuum teneamini nobis et nostris facere, solvere et paccare prout solvitur et paccatur et est consuetum facere in civitate Valencie preter causas civiles et criminales, et exercitus et cavalcattas²¹⁹ et redempciones pro eis, et peytas, et

218 Interlineat

219 Seguit del text cancel·lat per repeticíó: \et redempcionem pro eis (interlineat)/ et eciam furnos et molendina pro quibus omnibus vos et vestri et dicti trigintam populatores et sui perpetuum teneamini nobis et nostris facere, solvere et paccare prout solvitur et paccatur et est consuetum facere in civitate Valencie. Preterea, causas civiles et criminales, et exercitus et cavalcattas.

colonias, et questias, et furnos, et molendina, nichil aliud nobis et nostris unquam facere seu stare teneamini [vel] prestare.

Excludemus et extrahimus a vobis et vestris, imperpetuum, omnes alios foros et consuetudines preter foros et consuetudines valentinas, quibus solis utamini in omnibus causis civilibus et criminalibus, et exercitiis et cavalcatis, et redempcionibus pro eisdem, et peytis sive questiis, et furnis et molendinis.

Promittimus namque vobis et convenimus quod faciemus vobis et vestris et dictis trigintam populatoribus et suis imperpetuum dictam villam nomine Septem Aquas, semper salvare, facere, habere, tenere in sana pace, et possidere ad forum Valencie contra omnes personas. Volentes et concedentes quod possitis laborare et panificare terminum usque ad ramblam *de Bunyol*, et usque ad terminum *de Chiva*, et usque ad terminum *de Sot*, et totum terminum nostrum de parte *de Requena*. Insuper, promittimus vobis quod defendemus vos et bona vestra et protegamus et iubemus tanquam homines nostros et fideles vassallos. Et pro dictis omnibus et singulis adimplendis obligamus Nos vobis et omnia bona nostra ubique.

Ad hec autem ego, predictus Michael Petri *de Portaguera*, pro me et meos, dictam villam ad bene populandum et meliorandum recipio a vobis predictis dominis meis, dompna Berengaria *Ferrandiç* et Petro *Ferrandiç*, filio vestro et illustrissimi domini regis Aragonum, et devenio fidelem hominum vestrum et vasallum, et facio vobis obedienciam et fidelitatem, et promitto vobis et convenio quod in populandum dictam villam et dividendum eam bene et fideliter me habere, et quod faciam dictos triginta populos fieri homines vestros fideles et vassallos, et, a quolibet, nomine vestro et voce et pro vobis fidelitatem [accipiam] et hommagium manibus et ore.

Quod est actum Valencie, XV° kalendas decembris anno Domini M^o ducentesimo sexagesimo.

Sig(*creu*)num domine Berengarie *Ferrandiç*. Sig(*creu*)num Petri *Ferrandiç*, predicti. Sig(*creu*)num Michael Petri *de Portaguerra*, qui hec concedimus et firmamus.

Sunt inde testes: Lupus *Ximenes de Perancisa*, miles; Ferrandus Alamani; Iohannes Dominici, et Stephanus *de Moriello*.

Postea vero quarto idus decembris eodem anno, Michael *Menaguerra* predictus recipio predictus recipio²²⁰ et eligo populos et recipio ad dictam villam nomine Septem Aquas populandam, videlicet, Michaelem Petri, filium meum, Petrum Cathalanum, in duas hereditates; Guillelmus *de Sancta Linea*; Arnaldum *de Sancta Linea*; S[tephanum] *Oriol*; Dominicum *Toledol*; Arnaldum *Cathalan*; Petrum *Vidal*; Petronem *de Iacca*; Petrum *Loret*; Guillelmum *Çaturre*; Petrum *Çaturre*, fratrem eius; G[uillelmum] *Çaturre*; Dominicum *de Villafrancha*; Yvanyes *de Sancta Maria*; Romeum *de Oriol*; Iohannem, filium eius: Martinum *Loret*; Bertrandum *de Oriol*; Clementem *de Arcanyan*; Iohannem, filium Iohannis *de Ferrandiç*; Guillelmum *Françeç*; Andream *de Bellestar*; Iust *de Iacca*: Guillelmum *de Orta*: Guillemonem, fratrem eius; Domenicum *Venrell*; Arnaldum Mathei, et cum duabus hereditatibus quas ad opus mei retineo, sunt inter omnes populos dicti triginta et unus.

Sunt inde testes: Petrus *Remiriz*, Petrus *Ortiz*, milites; Eximinus *Çapata*, habitator Xative.

Sig(*signe notarial*)num Guillelmi *de Iacca*, publici notarii Valencie, qui hiis omnibus interfuit et scripsit de voluntate omnium predictorum, loco et anno superius nominatis.

Sig(*signe notarial*)num Guillelmi *de Ra[ba]ça*, notarii publici Valencie. Testes translati huius. Sig(*signe notarial*)num Bernardi de Balagario, notarii publici Valencie. Testis sig(*signe notarial*)[num]²²¹ Arnaldi *de Iacca*, publici notarii Valencie qui hoc translacione bene et fideliter ab originali suo traslatavit et firmiter comprobavit, die et anno ut supra.

Quia nunc pro parte dictorum hominum nobis fuerit humiliter supplicatum ut, cum originali instrumentum forme predictae ammissum fuerit tempore quo locus predictus de Septem Aquis barrigatus fuerit, dignemur translato predicto fidem adhibere et id si²²² originale predictus haberetur confirmare et facere observari. Idcirco, supplica[cione] ipsorum benigniter inclinati, cum hoc instrumento publico laudamus, approbamus et confirmamus dictis hominibus de Septem Aquis et singulis ex eis presentibus et futuris omnia et singula in

220 Sic, repetit.

221 Manca al text el segon component: -num.

222 Precedit del text cancel·lat: ne.

dicto translato contenta prout melius ea indulta sunt et in suprasumpto translato quod ut originali suum valere volumus continetur prout eis usi fuerunt, et eciam nunc utuntur. Et mandantes per presens instrumentum universis et singulis officialibus nostris presentibus et futuris quod confirmationem huiusmodi [tenea]nt et observent et faciant ab omnibus observari neque eidem contraveniant vel aliquem contravenire permittant aliqua racione.

In cuius rei testimonium presens instrumentum publicum per notarium infrascriptum fieri iussimus nostroque sigillo appendicio sigillari.

Quod est actum Valencie, VII° kalendas marcii, anno predicto.

Signum [*blanc*] Infantis, *et cetera*.

Testes: nobilis Otho de Monthecatheno et venerabilis Bernardus *de Boxados*, consiliarius et maiordomus, et Enricus *de Quintavalle*, procurator domini comitis [antedicti].

1318, febrer, 23. València

L'Infant Alfons confirma el document de Bernat Guillem d'Entença del 1303 pel qual atorga carta pobla als cristians que habitaven el terme castral de Xiva.

Barcelona, ACA, CR, reg. 382, f. 55 r.-56 v.

Ed.: edició parcial a CPG, doc. n. 235

Noverint universi quod Nos, Infans, *et cetera*, attendentes infrascriptum privilegium for[e indu]tum per nobilem virum Bernardum Guillelmi d'Entencia [circa] vobis [presentis] populatoribus [ville]²²³ *de Chiva* cum instrumento publico sigillo pendenti dicti nobili sigillato tenoris qui scribitur:

Sepan todos los que esta present carta verán como Nos, Bernardo Guillem d'Entença, filio que fue del noble don Bernardo Guillem d'Entença, no en ninguna cosa forçado ni enganado, más de grado e de cierta sciencia e de mi direyto certificado, e con conseyo e voluntat expressa del noble don Gombalt d'Entença, hermano nuestro, por mí por todos nuestros successores, presentes e venideros, a honor de Dios e de la sua santa madre Santa María, e de la fe cathólica acréxer, donamos e atorgamos e enensem deliuramos bien poblar, laurar e millorar a vos, Domingo del Mas, justicia, e [...]quen, e Miquel de Segura, e Bernardo Pellicer, e Pere Comejot, jurados de Chiva, e Pere del Mas, e Berenger Querol, e Miquel Gort, e Bonanat de l'Om, e Guillem de Vallobar, e Arnau de Vallobar, e Pere Lópeç, e García Almarraque, e Martinet de Concabella, e Pere Bonet, e Arnau Benet, e Folces de Maylola, e Michel Lópiç, e Martín Gil de Peralta, e lacme Pere, e Michel Maestre, e Andreu Colomera, e Arnau de Puigredón, e Pere Xeméneç de Tovía, e Andreu de Camarasa e Johan Maestre, e Johan de Campos, e Thomás de Losela, e Paschual Martíneç, e a toda la universidat de los christianos de la villa nuestra de Chiva, e a los vuestros por todos tiempos, la villa nuestra de Chiva como dito es desuso, con aquella Losa sitiada en el regno de Valencia,

223 Interlineat: ville.

la qual havemos e haver devemos por su[cces]sio, del dito noble don Bernardo Guillem, padre nuestro. E assí assignada la dita villa de Chiva, con aquella losa e con las alcareas, ravales, plans, mons, fonts, cases, paximents, herbas, hiermos e poblados, garrigas, campos, vinnas, puertos, ortales, casales, termens e dreytos pertinentes al dito castello de Chiva e a la villa de Chiva, devientes en qualque manera o en qualquier dret. E con los árboles de qualsequiere manera que allí son o serán, con ayguas, cequias a regar, e entradas e exidas, e con todos los dreytos, voces. acciones reales, personales a Nos en aquell lugar pertanyents e pertányer devenentes, assí como millormient dezir e entender se puede a todos [...] e a los vuestros salvamient establimos, donamos e atorgamos e, a present, liuramos a ben plantar, cultivar e laurar a vos, sobreditos pobladores, e a los vuestros por todos tiempos, assí que vos siaç e habitedes e estagades en la dita villa de Chiva, e tingades en aquella misma cada uno de vos casa vuestra poblada, e las heredades laurades a costume de buenos lauradors. E ayades aquellas franchas e [liberas], e que non siades tenidos a Nos ni a los nuestros d'aquellas algún cenç, servici, agrari o usage establecido o a establecer, fer ni donar. Retenemos empero, que vos e los successores vuestros siades tenidos por todos tiempos a Nos e a los successores nuestros fer huest e cavalgada, o donar redempción por aquellas, de la qual huest o cavalgada fagades como dito es desuso. Retenemos los fornos e los molinos, e todos los pleytos civils e criminals, los quals sian jutgados e terminados según fuero e costumne de Aragón. E d'aquí avant sian ne gitados todos altres fueros e costumes, exceptos fueros e costumnes d'Aragón, de las cuales usedes en todos los pleytos vuestros, por los cuales tots, ço es a saber, huest e cavalgada, e redempción por aquellas, los fornos e los molinos, e los pleytos civils e criminals. nenguna cosa d'aquí adelant a Nos ni a los nuestros fer, donar o pagar ne siades tenidos, sino a tanto quanto desuso es escrito e declarado, como Nos vos absolvemos de altre usage, çens, luysme e fadiga, agrari, servici que a vos e a los vuestros por todos tiempos, de nuestra pura franqueça solvem, sobre todo aquellas donaciones feyta a los cavaylleros. E retenim la Vega, com la quantía edificada en aquell lugar mismo así como en aquella terminada e fitada, ço es a saber, del huerto d'en Pax aval, así d'on puya la carrera de Perancisa entró a la carrera que va ves Valencia. E que los sarracenos en aquell loch habiten o habitans pusquen tenir las lurs besties e fer aquellas espletar los mons, fontes e ayguas e paximentos, así como vos devets.

Prometem encara més, e convenim tota la villa nuestra por nompne Chiva, con aquella Losa por todos tiempos, [...] fer, aver, tener e en sana paç possedir a buen fuero de Aragón, contra todas personas. E por todas aquestas cosas quiscunas per sí, tenir e complir generalment obligam a vos, todos nuestros bienes onquieren que sean en todo lugar. Ítem, prometem e convenim vos e tots los vostres bens guardar e deffendre e ajudar en todas cosas e por todas cosas, como nuestros omnes liales. Ítem, e queremos que las cartes que sean stadas feytas en el dito lugar nuestro de Chiva a fuero de Valencia no tenguen en su força e d'aquí adenant sian feytes a fuero e a costumpne de Aragón.

Testimonios son d'esto presentes don Pere Enegues de Ruedua (sic), e don García Pérez de Castallya, caveros, e don Juhan de Juneda e don Sancho Pomar, vecinos de Alcolea.

Feyto fue esto día domingo, IIII días entrados en março, anno Domini millesimo CCC^o secundo.

Yo don Fortunyo de Caxal, notario público de Alcolea, qui por mandamiento de Bernat²²⁴ Guillem, fillyo que fue de don Bernat Guillem, varón noble, esta carta escrivíe con les letras sobre scrivia en la primera regla on dice noble, e su siello de cera hy mytie e sinal costumnado hii pose (signe notarial).

[Q]uia, pro parte homines christianorum ville predicte *de Chiva* nobis humiliter supplicatum extitit ut privilegium predictum, prout eo usi fuerunt et utuntur, confirmare et observari facere dignaremur. Idcirco, supplicacioni ipsarum benigniter inclinati, cum presenti publico instrumento, per Nos [et nostr]os, laudamus, approbamus et, ex certa sciencia, confirmamus [quod christianis omnibus] ville Chive presentibus et futuris, predicta omnia et singula quod iamdictum nobilem, Bernardum Guillelmi, quondam, predictis hominibus indulta seu concessa et inserto instrumento contenta et eorum singula si tamen et prout eis vel [...] aliquibus usi fuerunt et prout melius et plenius nunc utuntur. Mandantes per presens instrumentum publicum universis et singulis officialibus nostris presentibus et futuris quod predicta omnia et

224 o "Bernardo"

singula [que] per Nos confirmata sunt superius, observent et faciant ab omnibus²²⁵ observari nec hiis [contradicant] vel aliquem seu aliquos contravenire faciant vel permittant aliqua racione. In cuius rei testimonium presens instrumentum publicum per infrascriptum notarium fieri iussimus nostri sigilli pendentis robore communitum.

Quod est actum Valencie, septimo kalendas marcii anno Domini M^o²²⁶ CCC^o XVII°.

Signum [infanti] Alfonsi, *et cetera*.

[Testes]: nobilis Otho de Monthechateno et venerabilis Bernardus *de Boxadors*, consiliarius et maiordomus, et Enrico *de Quintavalle*, procuratori domini comitis antedicti.

225 Seguit de text cancel·lat: inviolabiliter.

226 Apareix a l'original repetit el numeral "M".

1318, febrer, 23. València

L'Infant Alfons confirma el privilegi signat per Pere Ferrandis (I) en l'any 1297 i que havia estat anteriorment confirmat per la reina Blanca el 1308 sobre la prohibició del joc de daus.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 58 r. i v.

Edicions:

[a] Edició parcial M. Pastor i Madalena “En Bunyol, martes XI dies andados...”, cit.

[b] M. V. Febrer Romaguera “Derecho común, fueros y estatuto islámico delos mudéjares...”, cit.

Noverint universi quod Nos, Alfonsus, *et cetera*, visa quadam carta pergamenea sigillo pendentis illustrissime domine Blanche, recolende memorie regine Aragonum, matris nostre, sigillata cuius series sic se habet:

Nos, Blanca, Dei gracia, regina Aragonum, fidei suo Poncio de Solerio, baiulo nostro generali in regno Valencie, et universis aliis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris ad quos presentes pervenerint, salutem et gratiam. Noveritis Nos vidisse quoddam privilegium concessum per nobilem Petrum Ferrandi, dominum *de Ixar*, cum suo sigillo appendito sigillatum, omnibus sarracenis quos habebat in dicto regno Valencie cuius tenor talis est:

Nos, don Pero Ferrández, senyor de Íxar, arrogaria de las aljamas nuestras del regno de Valencia, per Nos i per los nuestros presentes e esdevenedores, queremos e establimos que nengún moro de la juredicció nostre del sobredito regno non sean usados [por] jugar a nengún iuego (sic) de dados en alfóndegas ni en nengunos otros lugares de la nuestra tierra ni en²²⁷ nengún²²⁸ otro lugar. E qualquiere o qualesquieres

227 Seguit del text cancel·lat: que.

moros o moras vasallos nuestros que trobados hi fueren ni provado les fuere que jugaven, mandamos a todos los alcaydes nostros que aquell que contra este mandamiento nuestro verrá²²⁹ le sean dados sin nengún remedio cinquanta açotes de pena. E porque este sea firme e valedo mandamos en façer esta carta nuestra segellada con el nuestro siello pendient.

Data en Bunyol, martes, XI° dies andados del mes de junyo anno Domini M^o CC^o XC^o septimo.

Ideo, volumus ac vobis dicimus et mandamus quatenus predicta omnia in ipso privilegio contenta eisdem sarracenis observetis et observari²³⁰ penitus faciatis et in aliquo non contraveniatis, aliqua ratione vel causa.

Datum Valencie, XIII kalendas februarii anno Domini M^o CCC^o septimo²³¹.

Quia pro parte aliamarum predictarum nobis fuit humiliter supplicatum ut predictum privilegium concessum per dictum nobilem et per predictam dominam reginam confirmatum [aprobari et] servari facere dignaremur, idcirco, supplicacione ipsorum benigniter inclinati, cum presenti instrumento publico, laudamus, approbamus et confirmamus privilegium predictum et contentum in eo, prout melius et plenius per dictum nobilem concessum fuit et per dictam dominam reginam confirmatum et in supra inserta carta plenius continetur, sic nec et prout eo usi fuerunt et prout eiam nunc utuntur.

Mandantes, per hoc idem instrumentum publicum, omnibus et singulis officialibus nostris presentibus et futuris, quod approbacionem et confirmacionem nostras et huiusmodi teneant et observent et teneri et observari faciant sinceriter nec hiis contraveniant vel aliquem seu aliquos contravenire faciant vel permittant aliqua ratione. In cuius rei testimonium presens instrumentum publicum per infrascriptum notarium fieri iussimus, nostri sigilli pendentis robore communitum.

228 Seguit del text cancel·lat: moro de la juredicció nostra del sobredicto regno.

229 Interlineat sobre el text cancel·lat: vendrá.

230 Seguit del text cancel·lat per repetició: penitus faciatis.

231 Precedit del numeral cancel·lat: XVII.

Datum Valencie, septimo kalendas marcii anno Domini M^o CCC^o septimodezimo
(*sic*).

Sig(signe)num Infantis Alfonsi, illustrissimi domini regis Aragonum filii, Dei
gracia, comes Urgelli et vicecomes Agerensis predicti, qui hec laudamus et firmamus.

Testes huius rei sunt: Otho de Montecatheno et venerabiles: Bernardus *de*
Boxadors, consiliarius et maiordomus, et Enricus *de Quintavalle*, procurator domini
comitis antedicti.

1318, febrer, 23. València

L'Infant Alfons confirma el privilegi emés el 1304 per Gombau d'Entença modificant algunes condicions del poblament als musulmans de la vila de Xiva i de les alqueries del seu terme: Godelleta, Xestalgar i Perenixisa.

Barcelona, ACA, CR, reg. 382, f. 56 v.-57 r.

Edicions:

a) M. V. Febrer Romaguera, "Perenixisa...", cit., doc. n. 2

b) edició parcial a CPG, doc. n. 238

Noverint universi quod Nos, Infans, *et cetera*, visa quadam carta pergamenea sigillo pendenti nobilis viri Gombaldi *de Entencia*, quondam, sigillata tenoris qui sequitur:

Sean todos quantos aquesta carta verán como Nos, don Gombalt d'Entença, fillyo del noble don Bernat Guillem d'Entença, damos e enfranquimos a los moros de Chiva, de Chestalgar, de Godella e de Peranchisa indequiera que Nos los ayamos en el regne de Valencia, casas, heredades. possessiones e qualquiere otros eredamientos que los ditos moros ayen en los ditos lugares, a vender, enpenyar e fer todas sus proprias voluntades, moros con moros, non menguando nengún dreyto a Nos, segunt que de part de yuso escripto se contenexe, faciendo a Nos el quinto de los dineros de las vendas de los eredamientos que se farán en el regano, e el quinto de las vendas de las casas, e del uytено de las vendas de los eredamientos del sechano. Encara faciemos gracia a los pobladores que verrán e se haliarán en lo sechano de los nuestros²³² logares sobreditos, que sean franchos de todas cosas, salvado que paguen a Nos al veyteno (sic)²³³ del pan, e sierven a Nos uest e cavalcada cada que Nos menester lo

232 Seguit de text cancell·lat: sechanos.

233 per "uyteno".

auremos. Encara façemos gracia a los moros de Godella que laurarán el eradamiento (sic) de Paretos, que no sean tenidos de pagar el quinto, pagando diesmo e primiçia. E a major francheça vuestra facemos poner nuestro siello pendent en aquesta carta, e si por aventura negunas cosas menguan en aquesta carta que proveytosa sean al senyor e menguan a ellos que si entiendan ben assí como si por puestas hy fuessen.

Testimonios son d'aquesto don Pero Martíneç Godor, mayordompne del noble don Gombalt d'Entença, e don Guillem de Ressa, alcayde de Chiva, e don Pero de Vallcarçal, rector de la esgleya de Presinyena.

Feyta fue die intitulus III días andados en el mes de deçiembre en l'anno de Mº CCCº e IIIº.

Quia nunc, pro parte sarracenorum nostrorum²³⁴ Chive et aliorum locorum predictorum fuit nobis humiliter supplicatum ut donacionem et franquitatem per dictum nobilem eis, ut premittitur, factas confirmare et observari facere dignaremur. Idcirco eorum supplicacioni benigniter inclinati, cum presenti instrumento publico laudamus, approbamus et confirmamus iamdictis sarracenis Chive, *de Chestalgar, de Godella et de Perenchisa* et singulis ex eis, tam presentibus quam futuris, donacionem et franquitatem, prescripte forme prout melius et plenius eisdem a dicto nobile sunt indulte et in super inserta carta laciis continentur si, tamen, et prout eis usi fuerunt et eciam nunc utuntur. Approbamus nichilominus et confirmamus omnibus iamdictis sarracenis forum, çunam et [us]ancias prout aliis sarracenis²³⁵ regni Valencie observantur. Mandantes per hoc instrumentum universis et singulis officialibus nostris presentibus et futuris quod aprobacionem et confirmacionem nostras huiusmodi firmiter teneant et observant et faciant ab omnibus observari nec hiis contraveniant vel aliquem seu aliquos contravenire faciant vel²³⁶ permittant aliqua racione. In cuius rei testimonium, presens instrumentum publicum per infrascriptum notarium fieri iussimus nostri sigilli pendentis robore communitum.

234 Interlineat damunt del text cancel·lat: de.

235 El text "forum, çunam et usancias prout aliis sarracenis" es troba interlineat entre "iamdictis sarracenis..." i "...regni Valencie".

236 Interlineat: faciant vel.

Quod est actum Valencie, VII° kalendas marcii anno Domini M^o CCC^o [XVII°].

Infans, *et cetera*.

Testes huius rei sunt: nobilis Otho de Montechateno et venerabiles Bernardus *de Boxadors*, consiliarius et maiordompnus, et Enricus *de Quintavalle*, procurator comitis antedicti.

1318, febrer, 23. València

L'Infant Alfons revoca el nomenament de Jaume de Ribes al cap de l'escrivania de Xiva i l'entrega a l'antic titular que ha reclamat fent valdre el nomenament que en favor seu havia fet Bernat Guillem d'Entença en l'any 1293.

Barcelona, ACA, CR, reg. 382, f. 52 v.

Noverint universi quod Nos, infans Alfonssus (*sic*), et cetera, visa quadam²³⁷ carta pergamenea, sigillo pendentis, nobili Bernardi Guillelmi de Ntencia (*sic*), quondam, sigillata tenoris qui sequitur:

Sepan todos como Nos, don Bernat Guillem de Entença, damos a vos, Martin Gil de Peralta, toda la scribania, que es ni seer deve, de Chiva de todos los vuestros días. La qual scrivanía sobredita vos damos franca, quita e deliur[ada] por façer a todas vuestras voluntades. E porque sia más firme e más valerosa, damos vos esta present carta, segellada con nuestro siello pendent.

Testimonios son d'esta present carta: Sandelaçano, alcayt de Chiva e don [Clemen] Péreç de Sant Martín, cavalleros.

Feyta fue en Chiva, XII° kalendas agosto anno Domini M^o238 CC^o XC^o tercio.

Quia vos, dictus Martinus Egidii, supplicastis nobis humiliter ut dictam scribaniam quam nunc tenebat, ex concessione nostra, Iacobus de Rippis, vobis confirmare et restituere dignaremur, ideo, recognito in nostro consilio, dictam scribaniam, ex donacione dicti nobili, ad vos et non alium pertinere, revocantes per presens instrumentum publicum concessionem per Nos factam iamdicto Iacobo de Rippis de scribania predicta, eandem restituimus et confirmamus vobis, dicto Martino

237 Interlineat damunt del text cancel·lat: dicta.

238 Segueix cancel·lat: CCC.

Egidii, ad [vitam vestram], prout melius per dictum nobilem vobis concessa fuit et in super inserta carta lacijs continetur.

Mandantes, per hoc idem instrumentum, omnibus et singulis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris, quod restitutionem et confirmationem nostras huiusmodi firmas habeant et observent et faciant observari nec hijs contraveniant vel aliquem contravenire permittant aliqua ratione. In cuius rey (*sic*) testimonium, presens instrumentum publicum vobis inde fieri iussimus per infrascriptum notarium et sigillo nostro appendito roborari.

Quod est actum Valencie, septimo kalendas marcii anno Domini M^o CCC^o septimodecimo.

Signum (*signe*) Infantis Alfonsi, *et cetera*.

Testes huius rei sunt: nobilis Otho de Montecatheno et venerabilis Bernardus *de Boxados*, consiliarius et maiordomus et Enricus *de Quintavalle*, procurator domini comitis antedicti.

1318, febrer, 26. València

L'Infant Alfons dóna al seu porter, Pere de Rocafort, unes terres a Bunyol amb un cens de 10 s. anuals.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 108 v. l 109 r.

Noverint universi quod Nos, infans Alfonsus, *et cetera*, propter plurima, grata et accepta servicia per vos, fidelem portarium Petrum *de Rochafort*, nobis exhibita et continuo exhibita et que continue exhibetis, [gratis] et ex certa sciencia, per Nos et nostros, damus et, ad infrascriptum censum, vendimus vobis, dicto Petro, et vestris, in perpetuo, illam peciam terram sitam in termino castri nostri *de Bunyol* quod vocat *La [P]enya Vela* cum introitibus et exitibus et pertinentiis suis, et cum arboribus cuiscumque generis sint et omnibus eiam melioramentis per vos seu vestros aut quos volueritis inibi faciendum. Sic[ut] afrontat dicta pecia ab una parte cum duabus peciis terre Luppi *Abentarec*, sarraceni dicti loci, et ex alia parte²³⁹ cum monte usque viam per quam itur de Bunyole ad Turis et ex alia parte cum peciis terre Hameti *Alfitre* [et], sarraceni dicti loci, et ex alia parte versus iter publicum Chive, cum terris [...] *Abdalay*, sarraceno loci predicti.

Hanc autem donacionem et concessionem ad infrascriptum censum facimus vobis, dicto Petro et vestris, perpetuo ad habendum, tenendum et possidendum pacifice nec non ad dandum, vendendum, impignorandum seu quovis modo alienandum quibuscumque personis exceptis militibus atque sanctis, sicut melius dici potest et intelligi, ad salvamentum et bonum intellectum vestri et vestrorum. Et [ex causa] huius donacionis et ad censum concessionis cedimus vobis et vestris omnia loca, iura, voces et acciones reales et personales, utiles et directas et alias quascumque que nobis competunt et competere possunt et debent in predictis et contra quascumque personas et res racione [eorum]. Quibus locis, iuribus, vocibus et

239 Interlineat.

accionibus supradictis, possitis vos et vestri et quos volueritis uti, agere et experiri in iudicio et extra iudicium quemadmodum Nos possemus ante huiusmodi donacionem et censum concessionem. Vos, vero, et vestri tenamini dare nobis et nostris, per predictis que vobis damus, decem solidos regalium Valencie, semper anno quolibet in festo nativitatibus Domini, censuales. Salvamus, tamen, nobis et nostris in predictis laudemium et fatica XXX dierum secundum forum Valencie [per quos], si in nobis fatigati fueritis, liceat vobis et vestris, transactis ipsis XXX dies, dare seu alienare predicta quibuscumque volueritis exceptis dum militibus atque sanctis. Promittentes vobis, dicto Petro et vestris, per Nos et nostros predictam donacionem et ad dictum censum concessionem²⁴⁰ semper ratas et firmas habere et eas nullo tempore revocare seu revocari facere vel contravenire aliquo iure, foro, racione vel consuetudine contra hec repugnantibus, quibus omnibus et eorum singulis renunciantes specialiter et expresse.

Mandantes per Nos et nostros, universis et singulis officialibus nostris et nostrorum presentibus et futuris, quod donacionem et ad dictum censum concessionem huiusmodi firmas habeant et observent et faciant ab omnibus inviolabiliter observari et contra eas non veniant vel aliquem vel aliquos contravenire faciant, consentiant vel permittant aliqua racione, vobis, tamen, et vestris solventibus nobis et nostris predictum censum decem solidorum dicte monete in termino supradicto. [In cuius] rei firmitatem et testimonium, presens instrumentum publicum, per infrascriptum notarium, fieri et vobis tradi iussimus nostri sigilli appendicii munitum roboratum.

Quod est actum Valencie, IIII° kalendas marcii anno²⁴¹ Domini M^o CCC^o XVII°.

240 Seguit cancel^olat de: huiusmodi.

241 Seguit cancel^olat de: predicto.

1318, febrer, 26. València

L'Infant Alfons confirma l'adquisició feta el 1305 per l'almí de Bunyol de la vall de Taybone dins del terme de Bunyol al seu anterior posseïdor, Guillem Péreç d'Argedes.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 109 v.-110 r.

Noverint universi quod Nos, Infans Alfonsus, *et cetera*, attendentes te, *Abraham Attaraçoni*, alaminum nostrum *de Bunyol*, emisse a Guillelmo Petri *D'Argedes*, quondam, vallem vocatam Taybone, sitam in termino dicti loci, per franchum alodium prout in instrumento publico inde confecto auctoritate Ianuarii Rabacie notarii Valencie III nonas novembris anno Domini M^oCCC^o quinto, dicte vallis affrontacionis et vendicionis ipsius modus et precium largius continetur. Volentes ideo [dictum] Abraham prosequi gracia et favore ad supplicacionem humilem tui, gratis et ex certa sciencia, per nos et nostros, concedimus tibi dicto Abraham et tuis quod vallem predictam vocatam Taybonem sicut in instrumento predicto affrontata est et eam emisti, possitis tu et tui vendere, dare, impignorare et alio quomodolibet alienare cuicumque seu quibuscumque personis cristianis et allis cuiuscumque legis vel condicionis existant, exceptis militibus atque sanctis quocumque iure, foro, racione et consuetudine [tunc] prohibente, nunc et perpetuo quiescente.

Nos, enim, quascumque vendiciones seu alienaciones tu vel tui de dicta valle feceritis, gratas habebimus et firmas, easque mandabimus observari id eciam successores nostri facere teneantur. Tamen retinemus nobis et nostris in hiis [vel aliis empcionibus], vendicionibus seu alienacionibus quas de predicta valle feceritis [tu et] tui [nostri] et nostrorum remaneat integre semper salvum, ita quod quarumcumque vallis [pre]dicte poss[essionem] [ut predicatur] dare et tradere vobis et vestris semper quiquid pro ea tu non existens alaminus [...] teneremini tribuere sive dare. In cuius rei

testimonium presens instrumentum publicum, per subscriptum notarium, tibi fieri et tradi ac sigillo nostro pendenti iussimus sigillari.

Quod est actum Valencie, IIII° kalendas²⁴² marcii anno Domini M^o CCC^o septimodecimo.

Signum (*blanc*) Infantis, *et cetera*.

Testes²⁴³ Enricus *de Quintavalle*, procurator domini comitis, et Iacobus de Castronovo, baiulus *de Bunyol*

242 La xifra de les calendes sembla estar precedida per un altre signe il·legible que només pot ser “X” o “V”.

243 Seguit del text cancel·lat: Nobilis Otho de.

1318, febrer, 27. València

L'Infant Alfons, fa donació al seu batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou, de l'heretat de Benibonell i del secà de Forata al terme de Bunyol tot imposant un cens de 20 s. anuals.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 108 r. i v.

Noverint universi quod Nos, Infans, *et cetera*, propter plura, grata et accepta servicia, per vos, fidelem nostrum Iacobum de Castronovo, baiulum *de Bunyol*, nobis exhibita et que exhibetis cotidie incessanter, gratis et ex certa sciencia, per nos et nostros, damus et, ad infrascriptum censum, concedimus vobis, dicto Iacobo et vestris, perpetuo, hereditatem *de Benibonell* que est in termino castri nostri Bunyolis cum suo secano vocato *Forata*, cum omnibus iuribus hereditamento predicto pertinentibus et pertinere debentibus, et cum introitibus et exitibus, et cum omnibus pertinentiis suis, cultis et heremis, in montibus et planis, et cum arboribus cuiuscumque generis sint et cum aquis et cequis, fontibus ad regandum dicto hereditamento pertinentibus et debentibus pertinere²⁴⁴.

Sicut terminatur predicta hereditas *de Benibonell*: ex una parte, in *barrancho de Turch*, et, ex alia parte, cum rivo qui de[s]ce[n]dit *de Bunyole* et, ex aliis partibus, cum monte sicut scindit *cequia de Formocayna* [subtus] viam superiorem per quam itur ad *Macasta* et sicut descendit dicta cequia usque in dicto rivo. Et dicta *Forata*²⁴⁵ constituta est per secano terminatur, ex 1^a parte, in rivo [quo v]enit *de Raqena* et, ex alia parte, in quodam barranco vocato arabico *Fanadach Racana* et, ex aliis partibus, cum monte.

244 Segueix un text cancel·lat per haver repetit el paràgraf. : et cum introitibus et exitibus, et cum omnibus pertinentiis suis cultis et heremis, in montibus et planis, et cum arboribus, cuiuscumque generis sint et cum aquis et cequis, fontibus ad regandum.

245 Segueix la frase "que dicte hereditatis de Benibonell", copiada erròniament.

Hanc, autem, donacionem et concessionem, ad infrascriptum censum, facimus vobis et vestris, perpetuo, cum omnibus melioramentis per vos et vestros inibi faciendis, ad habendum, tenendum et possidendum, paciffice, nec non ad dandum, vendendum et impignorandum seu quovis modo alienandum quibuscumque personis, exceptis militibus atque sanctis, sicut melius, *et cetera*.

Et, ex causa huius donacionis et ad censum concessionis, cedimus vobis et vestris omnia loca, iura, voces et acciones reales et personales, utiles et directas, et alias quascumque que nobis competunt et competere possunt et debent in predictis et contra quascumque que nobis competent et competere possunt et deberent in predictis, et contra quascumque personas et res racione eorum quibus iuribus, *et cetera*, possitis, vos et vestri et quos volueritis, uti, *et cetera*, quemadmodum nos possemus ante huiusmodi donacionem et ad censum concessionem. Vos, verum, et vestri teneamini dare nobis et nostris, per predictis que vobis damus viginti solidos regalium Valencie, semper, anno quolibet, in festa Nativitatis censuales. Salvamus, cum nobis et nostris, in predictis locis, loysmum et faticam XXX dierum, secundum forum Valencie, per quos, si non [a] nobis faticati fueritis, liceat vobis et vestris, transactis ipsis²⁴⁶ XXX diebus, vendere seu alienare predicta quibuscumque volueritis exceptis dum taxat militibus atque sanctis.

Promittentes vobis, dicto Iacobo et vestris, per Nos et nostros, predictam donacionem et, ad dictum censum, concessionem, semper gratas et firmas, habere et eas, nullo tempore, revocare seu revocari facere vel permittere aliquo iure, foro, racione vel consuetudine contra hec repugnantibus quibus omnibus et eorum singulis renunciamus expresse.

Mandantes, per Nos et nostros, universis et singulis officialibus nostris et nostrorum, presentibus et futuris, quod donacionem et, ad dictum censum, concessionem huiusmodi firmas habeant et observent et faciant ab omnibus inviolabiliter observari et contra eas non veniant vel aliquem vel aliquos contravenire faciant, consentiant seu permittant, aliqua racione, vobis, tamen, et vestris solventibus

246 Interlineat damunt del text cancel·lat: dictis.

nobis et nostris predictum censum XX solidorum in termino supradicto. In cui rei²⁴⁷ firmitatem et testimonium presens instrumentum publicum per infrascriptum notarium fieri et vobis tradi iussimus nostri sigilli appendicii munimine roboratum.

Quod est actum Valencie, IIII° kalendas marcii anno predicto.

Signum (*signe*) Infantis Alfonsi, *et cetera*.

Testes sunt: Nobilis Otho de Montecatheno; venerabiles²⁴⁸: Bernardus *de Boxadors*, consiliarius et maiordomus, et Enricus *de Quintavalle*, procurator domini comitis supradicti.

247 Seguit del text cancel·lat: testimonium

248 Interlineat.

1318, febrer, 27. València

L'Infant Alfons ordena a l'alcaid de Xiva que torne uns animals o rescabale els carnissers de València a qui els havien estat empenyorats.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 109 v.

De Nos, *et cetera*, al [amat] nostre En Guillem Serra, alcayt del castell nostre de Chiva o a son loctinent, salut e dilecció, fem vos saber que Nos, de parts del senyor rey, havem atorgats de retre a·N Bernat Ballester e a·N Guillem Palma, carnicers de la ciutat de València, aquells cabrons que l'altre dia foren penyorats a ells [en²⁴⁹] lo terme de Chiva, per què a vos deym e manam que a los dits Bernat e Guillem, o a qui ells volran, retats, encontinent, tots aytants cabrons com penyorats los foren en lo dit terme o, si'ls cabrons no havets, satisfats-los lur just preu per tal [car] Nos açò havem a ells atorgat de gràcia [com] de dret ne de fur ne en nuyla altra manera tenguts non fóssem. E salvam a Nos, per la present letra, que per açò no sia feyt ne puxa ésser perjudici a Nos ne als nostres per a avant en nostre dret, ans nos romanga tots temps salva. E retem vos d'ells la present letra a cautela de la cort.

Data Valencie, III° kalendas marcii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

249 Manca a l'original.

1318, març, 1. València

Jaume II comunica als seus oficials les franquícies que ha reconegut als habitants de Bunyol, Setaigües, Macastre, Iàtova i Alboraiç.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 164, f. 264 v. i 265 r.

Iacobus, *et cetera*, fidelibus baiulo nostro regni Valencie ac lezdariis, pedagogariis et aliis officialibus nostris ad quos presentes pervenerunt, salutem, *et cetera*, cum Nos privilegiis nostris nuper enfranquiverimus universos et singulos homines cuiuscumque legis et condicionis existant, habitatores in locis *de Bunyol* et *de Setaygues* et *de Macasta*, *de Ayatava*, *de Alboraiç* et in tota Foya, alcareis et mansis ac locis honoris *de Bunyol* et, eiam, in loco *de Xestalgat* et in universis et singulis alcareis termini sui, per universa et singula loca dominacionis nostre, tam per terram quam per mare, ab omni videlicet pedagio, *leçda*, portatico, mensuratico, penso, passagio, ribatico et alio quocumque usaticho, novo et veteri, statuto et statuendo, prout in ipsis nostris privilegiis laciis continetur, et intellexerimus quod aliqui ex vobis per presenti anno franquitatem predictam renuitis dictis hominibus observare, ex eo quia pedagia, *leçdas* et alia iura nostra predicta per eos qui ipsa emerint recipiuntur, idcirco, volentes quod franchitas supradicta iamdictis hominibus inconcusse servatur, vobis dicimus et mandamus quatenus, non obstante quod pedagia, *leçda* et alia iura nostra vendita sint ad unum plu[resque] annos, observetis et observari faciatis, iamdictis hominibus, franquitatem iamdictam, iuxta dictorum privilegiorum continenciam et tenorem, recipiendo in computo nostro dictis emptoribus partem, prescriptos quos enfranquivimus in predictis, contingentem, si ad id inveneritis, nos teneri.

Datum Valencie, kalendas marcii anno Domini M^o CCC^o XVII°.

Franciscus de Bastida mandato regio.

1318, abril, 18. Castelló de Farfanya

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que faça respectar les franquícies reconegudes a Bernat Dalmau del lloc de El Castellar en el terme de Xiva.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 363, f. 15 r.

Infans, *et cetera*, dilecto procuratori nostro locorum que in regno Valencie habemus, Enrico *de Quintavalle*, salutem et dileccionem, pro parte Bernardi Dalmacii, civis Valencie, fuit expositum coram nobis quod [h]omines nostri ville *de Chiva* compellunt dictum Bemardum, indebiter, ad contribuendum cum eis in peytis et aliis exaccionibus pro hereditamento seu loco vocato *Lo Castelar*, contra tenorem franchitatis quam inde habere se asserit cum publico instrumento, ac in suum magnum periudicium et gravamen, unde fuit, pro parte ipsius Bernardi, humiliter supplicatum sibi super hiis de competenti remedio provideri.

Quare, dicta supplicacione admissa, vobis dicimus et mandamus quatenus, vocatis evocandis, et viso dicto instrumento, et auditis racionibus partis [utriusque], si inveneritis eundem Bernardum franquitates habere, gaudere iamdictam ipsam faciatis a dictis hominibus observare nec ipsum, ab eis, permittatis, contra ipsam et eius usum, in aliquo agravari. Si tamen id aliter foro²⁵⁰ inveneritis non permittatis per eum predictis hominibus, super hiis periudicium irrogari. Immo, ipsos in eorum iure et possessione plenarie defendatis et, [indudente] vero dicta [persiquicione], per neminem permittatis super hiis alio modo [...].

Datum in Castilione Farffanie, XIII° kalendas madii anno Domini M^o CCC^o XVIII.

250 Interlineat.

1318, abril, 18. Castelló de Farfanya

L'Infant Alfons tramet al batlle seu de Bunyol ordres relatives al control de la recollida de la grana i d'una carta per a Jaume de Xèrica.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 405, f. 9 r. i v.

De Nos, Infant, *et cetera*, al feel nostre en lacme de Castellnou, batle de Bunyol, salut e gràcia, fem-vos saber que havem reebuda letra de les aljames dels moros nostres dels lochs de la Foya de Bunyol en què·ns fan saber que vos duptats de fer a ells les cartes testimonials de la franquea a ells atorgada per lo senyor rey per tal car en Jacme de Ribes diu que ell les deu fer segons lo nostre atorgament, perquè us fem saber que Nos no havem atorgat al dit Jacme ne a altre ne volem [...]ho que·ls façen nul hom [sinò] batle de Bunyol, perquè us manam que vos façats als dits moros les dites cartes quant que per ells ne siats request. E encara·ns fan saber les dites aljames que·ls moros d'En Bernat Colom entren en nostra terra per culir la grana e que dien que han licència nostra, perquè us fem saber que·ls dits moros del dit En Bernat Colom ne altres estranys no·n han licència ne atorgament de Nos, ans vos manam que no·ls en donets dret, ans ho vedets expressament car Nos entenem que seria mirva de nostres drets e don (*sic*²⁵¹) dels nostres moros. Encara fem saber que us trametem l letra qui va al noble En Jacme de [Xèri]ca que us enviï per [...] Piquer e Abdayla Abineyda e, axí, vos trametets-la-li e dats-hi bon recapte.

Data in Castilione Farffanie, XIII° kalendas madii anno Domini M^o CCC^o XVIII°.

251 Per "dan".

1318, abril, 19. Castelló de Farfanya

L'Infant Alfons ordena al lloctinent de l'alcaid de Xiva que pague els deutes de l'alamí que ha estat executat.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 363, f. 15 r.

De Nós, infant N'Amfós, *et cetera*, al feel nostre en Jacme Claver, tenent loch d'alcayt en Chiva, salut e gràcia, entés havem per letra del justícia e dels jurats del dit loch que-l alamí ça enrera del dit loch, lo qual és estat cremat, ere obligat a algunes persones cristianes e moros del dit loch e a altres estranys en algunes quantitats de diners de les quals appar per cartes [e] per testimonis, perquè, a soplació dels dits justícia e jurats, deym e manam a vos que us certifi[quets] de les dites coses, e Nós manam, per la present, a l'amat dispenser nostre, En Francesch de Ferriol²⁵², que²⁵³ aqueles deutes que trobarets clarament per cartes e per testimonis dignes de fe que-l dit alamí degués, faç pagar²⁵⁴ breument de ço que li provendra dels deutes que [... ..] alamí²⁵⁵ segons que trobarets que sia faedor. En tal manera faén vos e ell²⁵⁶ que d'aquesta rahó no ojam clams d'aquí avant.

Datum in Castilione Farffanie, XIII° kalendas madii anno Domini M^o CCC^o XVIII°.

252 Interlineat: "e Nós manam per la present a l'amat dispenser nostre En Francesch de Ferriol"

253 Precedit cancel·lat: E.

254 Interlineat "faç pagar" substituïnt el text cancel·lat: paguets.

255 Interlineat el text: "de ço ... alamí".

256 Interlineat: "faen Vós e ell".

1318, abril, 19. Castelló de Farfanya

L'Infant Alfons ordena al batlle de Bunyol que exigisca el quint de les collites que els musulmans de làtova fan en terres de Bunyol i Macastre.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 405, f. 9 v.

De Nos, Infant, *et cetera*, al feel nostre en Jacme de Castellnou, batle de Bunyol ho altre qualque per temps ho será, salut e gràcia, deym vos e us manam que forçets los moros de Yathava que han terres ho possessions en terme de Bunyol e de Magasta a pagar a vos lo quint de tots esplets ho fruyts de totes les dites terres e possessions que han en lo terme dels dits lochs de Bunyol e de Macasta en tal manera fa[çats] que, per negligència de vós, no us perdam nostre dret.

Datum in Castilione Farffanie, XIII° [kalendas²⁵⁷] madii anno Domini M^oCCC^o XVIII°.

257 Manca al text original.

1318, juny, 8. Castelló de Farfanya

Teresa d'Entença, esposa de l'Infant Alfons i comtessa d'Urgell, ratifica la delimitació dels termes dels castells de Xiva i Xest realitzada pel rei Jaume II per sentència pronunciada en el palau reial de València el 7 de gener del 1318.

València, ARV, Pergamins Reials, n. 139.

Noverint universi quod Nos, dompna Theresia, illustris domini infantis Alfonsi uxor et, Dei gracia, comitissa Urgelli et vicecomitissa Agerensis, certificata plenarie super divisione et limitacione terminorum castrorum *de Chiva* et *de Chestelcamp* facta per dominum regem inter dictum dominum maritum nostrum, nomine nostro, et nobilem Eximenum Petri *de Arenoso*, ideo, cum testimonio huius publici instrumenti, per nos et nostros, laudamus, aprobamus et perpetuo confirmamus sentenciam et pronunciacionem latam seu factam per dictum dominum regem super dicta divisione et limitacione, prout in eadem sentencia, que fuit lata in regali Valencie dicti domini regis, septimo idus ianuarii anno Domini millesimo CCC^o septimo decimo, plenius debetur et notatur. Promittentes, bona fide ex certa sciencia et consulte, predicta et omnia in dicta sentencia contenta semper habere rata et firma et nunquam in aliquo contravenire seu aliquem contravenire facere vel permittere ullo modo. Ad cuius rei memoriam mandamus inde fieri presens instrumentum nostro sigillo appendicio communitum.

Quod est factum in Castilione Farffanie, sexto idus iunii anno Domini millesimo trecentesimo octavo decimo.

Signum domine Theresie, illustris domini infantis Alfonsi uxoris et, Dei gracia, comitisse Urgelli et vicecomitisse Agerensis predicte, que hoc laudamus concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt : Franciscus Columbi et Vitalis *de Almenar*, iudices domini comitis antedicti.

Signum nostri Bonanati de Petra, notari publici per totam terram et dominacionem serenissimi domini regis Aragonum, auctoritate eiusdem qui predictis interfui eaque scribi feci et clausi in die et anno prefixis.

1318, juliol, 15. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que investigue els danys ocasionats en els molins de Xiva com a conseqüència dels aldarulls provocats per l'execució de l'alamí i altres musulmans del lloc que han perjudicat l'arrendador dels artefactes.

Barcelona, ACA, CR, reg. 363, f. 32 v.

Infans, *et cetera*, dilecto procuratori nostro, Enrico *de Quintavalle*, salutem et dileccionem, oblata nobis pro parte Petri *d'Albero*, vicini Xive, suplex petitio continebat quod, cum pro exequcione iusticie factas in personas alamini et aliorum quorundam sarracenorum dicti loci qui, per aliquibus turpibus crimibus ab eis commissis, fuerint combusti, fuerit dictus Petrus, et sit, dampnificatus in molendinis dicti²⁵⁸ loci que, sub certo tributo vel censu, a nobis detinent arrendata, dignaremur sibi, de dicto dampno, emendam facere competentem. Quare, vobis dicimus et mandamus quatenus predicta, diligenter, videatis et cognoscatis et, super eis, decernatis quid fuerit faciendum et faciatis sibi emendam de dampnis qui ipsius inveneritis racione huiusmodi incurrisse prout inveneritis faciendum.

Datum Barchinone, idus iulii anno predicto.

258 Segueix text cancel·lat: aliis.

1318, juliol, 23. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que atenga les queixes dels homes de Setaigües respecte de l'escrivà del lloc i el rector de la seua església.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 363, f. 34 r.

Infans, *et cetera*, dilecto procuratori nostro, Enricho *de Quintavaylle*, salutem et dileccionem, pro parte hominum loci de Septem Aquis, fuit expositum coram nobis quod Iacobus de Rippis, scriptor dicti loci, tenet in scribaniam predictam quamdam substitutum insufficientem, parcialem et corruptum et alia male fidem et conversacionis et inobedientem iusticie dicti loci. Quare, fuit nobis, pro parte dictorum hominum, humiliter supplicatum ut, super hiis, dignaremur eis de competenti remedio providere.

Nos, itaque, vobis dicimus et mandamus quatenus recognoscatis si dictus substitutus sufficiens est officio dicte scribannie et si diligenter, legaliter et obedienter se habet in eo vel non. Et, si inveneritis preponita omnia nobis per dictos homines esse verum vel aliqua totindem (*sic*), ipso, a dicto officio, ammovatis et faciatis quod dictus Iacobus [de²⁵⁹] Rippis alium substitutum sibi constituet in eodem quot, si facere noluerit, volumus quod vos aliquem in dicto offici[o] constituatis qui bonus et sufficiens videatur.

Praeterea, fuit²⁶⁰, pro parte dictis homonium (*sic*), ponitum coram [nobis] quod rector ecclesie dicti loci, cum IIII^{or} nepotibus suis inibi degentibus, perturbant populum dicti loci ponendo inter eos, modis indebitis, litigia, rixas et contenciones et plura alia indebita committe[ndo]. Unde, cum Nos talia paci munire debeamus, mandamus et dicimus vobis quatenus notetis rectorem et eius nepotes predictos eisque, ex parte

259 A l'original: et.

260 Interlineat.

nostra, firmiter iniungatis ut a predictis desistant penitus. Alias, Nos, vel vos loco nostri, predicta tolerare non possetis et oporteret vos in his aliter providere et, si rector et nepotes sui predicti bono modo in loco ipso vivere voluerint, alias, interdicatis eis residenciam loci iamdicti vel aliter et indemnitati hominum predictorum provideatis de iusto remedio ut noveritis faciendum.

Datum Barchinone, X^o kalendas augusti anno Domini M^o CCC^o XVIII°.

1318, juliol, 23. Barcelona

L'Infant Alfons comunica al dispenser seu la remissió del pagament del cens anual corresponent a una vinya de Setaigües.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 418, f. 54 r.

Infans, *et cetera*, dilecti expensori nostro Francischo *de Ferriol*, salutem et dileccionem, noveritis Nos, de speciali gracia, remissimus Sancchio Lupi *de Falces*, vicino loci Septem Aquarum, censum anni presentis cuiusdam vinee sue qua habet in termino dicti loci. Quare, vobis dicimus et mandamus quatenus mandetis ex parte nostra baiulo nostro *de Bunyol*, vel alii dicti census collectori, quod sensum (*sic*) dicti, presentis anni vel proximo venturi, non exigit ab eodem vosque illud, sibi, in compoto admittatis.

Datum Barchinone, X^o kalendas augusti anno Domini M^o CCC^o XVIII°.

1318, juliol, 23. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que no obligue als musulmans de Bunyol a pagar els 600 s. anuals que reclama el rector del lloc en concepte de primícies fins que no arribi a un acord l'Infant i el bisbe o sentencie el jutge que hi ha nomenat.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 363, f. 33 v.

Infans, *et cetera*, dilecto procuratori nostro in regno Valencie²⁶¹, Enricho de Quinta Vaylle, salutem et dileccionem, pro parte aliame sarracenorum nostrorum *de Bunyol* fuit expositum coram nobis quod rector ecclesie dicti loci petit ab eis illos sexcentos solidos quos annuatim ab eis, racione primicie, percipere consuevit. Unde, cum dictus rector posuerit negocium questionis que est inter ipsum et sarracenos predictos, racione dicte primicie, in manu et posse Petri *de Villarrasa*, legum doctoris, quem Nos, ad requisicionem dicti rectoris, sibi duximus assignandum, nunc quia intellexerimus ipsum rectorem, causam predictam, non velle proseguire nec, ab ea, penitus, desistere seu, cum dictis sarracenis, componere super ea, ideo, ad supplicacionem dictorum sarracenorum, vobis dicimus et mandamus quatenus eisdem non compellatis seu compelli permittatis ad dandum in hoc casu dicto rectori DC solidos supradictos, volumus, enim, quod dictus rector, causam predictam²⁶² proseguatur coram dicto iudice vel cum dictis sarracenis componat ad certum quid sibi annuatim perpetue, racione dicte primicie, tribuendum.

Datum Barchinone, X^o kalendas augusti anno Domini M^o CCC^o XVIII°.

261 Interlineat: "in regno Valencie".

262 Seguit del text cancel·lat: por.

1319, abril, 9. Barcelona

L'Infant Alfons ordena la remissió de l'import de l'arrendament del molí de Macastre pels perjudicis soferts per l'arrendatari per la sequera i altres problemes.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 382, f. 140 r.

Infans Alfonsus, *et cetera*, dilecto procuratori nostro Enrico *de Quintavalle*, salutem et dileccionem, ad[venit] nostram presenciam *Açmet Algarbi*, sarracenus noster *de Bunyol*, et exposuit coram nobis quod, cum [ipse] emerit, anno proximo preterito, molendinum nostrum *de Macastar*, propter magnam siccitatem et alium defectum, in dicti anni et in dicta empcione non modicum dampnum passus, quare, supplicavit nobis, humiliter, [...] dictus *Açmet* ut, super²⁶³ solucione precii empcionis iamdicte, gratiam sibi facere dignaremur. Quare, supplicacioni ipsius benigniter inclinati, vobis dicimus et mandamus quia, de defectum anni predicti et eius veritate instruccione prius habita, tale dicto *Açmeto* faciatis gratiam et remissionem quod in dicta [... amittere] vel multum dampnificari minime videatur. Id enim discrecioni vestre committimus per presentes.

Datum Barchinone, V^o idus aprilis anno Domini M^o [CCC^o XIX°]²⁶⁴.

263 Seguex cancel·lat: empcione.

264 Manca a l'original.

1319, desembre, 28. Tarragona

L'Infant Alfons comunica al seu jurisperit Jaume d'Artes la queixa rebuda de l'antic justícia de Setaigües perquè li ha estat atribuït un assassinat amb una acusació falsa i amb testimonis també falsos contra els quals haurà de procedir.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 412, f. 51 r.

Infans Alfonsus, illustrissimi domini regis Aragonum primogenito et eius generalis procurator, comes Urgelli et vicecomes Agerensis, discrete Iacobo de Arteriis, iurisperito Valencie, salutem et dileccionem, adiens nostram presenciam Ferrarius Sunyerii, vicinus loci *de Septem Aquis*, proposuit coram nobis quod Iohannes Aznar, vicinus dicti loci, ad induccionem et consilium Iacobi de Castronovo, olim baiuli Bunyolis, acusavit dictum Ferrarium, diu est, super aliquo crimine quod ipsum Ferrarium, tenendo officium iusticiatus de Septem Aquis, asseruit commisisse. Quia, dictus Iohannes, ad instigacionem dicti Iacobi, produxit plures falsos testes contra dictum Ferrarium, propter quorum falsam deposicionem, idem Ferrarius fuit in D solidos condempnatus. Quod quia, nunc, eo quare ipse Ferrarium, dictos falsos acusatorem et testes, prosequitur per viam iusticie tenens locum alcaydi Buniolis, qui nunc est baiulus Buniolis et *de la Foya*, ipsum Ferrarium, in loco predicto *de Septem Aquis*, non patitur residere, immo ut a dicto loco exeat infra certum terminum sibi expressum fecit, ut asseritur, mandamentum [...] ²⁶⁵ idem Ferrarius, ut asserit, pluribus dampnis affectus est et afficitur et expensis.

Quare fuit nobis per [memoratum] Ferrarium humiliter supplicatum ut super hiis dignaremur sibi de oportuno [remedio] providere. Nos, vero, eius supplicacioni benigniter inclinati, vobis dicimus et mandamus quatenus, super predictis, contra dictos acusatorem et falsos testes et alios eorum cons[titutos] faciendum fuerit, procedatis puniendo culpabiles prout iure qualitatem [.... ...] eorum culpe de foro et

265 Interlineat damunt del text cancel·lat: alique.

ratione inven[er]itis faciendum nec [minus] per ipsos quos in hiis [culpab]iles inven[er]itis, faciatis satisfieri dicto Ferrario in omnibus dampnis et expensis per ipsum [propter] eorum [culpam vel fraudem] factis vel sutentis vel faciendis aut sutinendi et prout de foro et ratione fuit faciendum. Et nichilominus ipsum Ferrarium esse et morari permittatis et faciatis permitti in dicto loco *de Septem Aquis* nisi propter aliquam aliam causam ipsum ab inde eiectum invenitis quod premissam. Si vero ob aliquid crimine vel maleficium aut aliam iustam causam a dicto loco ipsum intellexeritis fore expulsum id revocari [omnino] faciatis. Immo, prout de foro faciendum fuerit, contra ipsum procedatis puniendo eum prout de foro et ratione inveneritis faciendum. Nos, enim, super hiis committimus vobis per presentes plenarie vices nostras.

Datum Tarrachone, sub sigillo nostro secreto, V^o kalendas ianuarii anno Domini millesimo CCC^o XIX°.

1320, gener, 24. Lleida

L'Infant Alfons atén la queixa dels seus homes de Setaigües i ordena al jutge Jaume d'Arters que deixi de causar greuges i empenyorar els béns dels habitants del lloc.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 364, f. 25 v. i 26 r.

Infans²⁶⁶ Alfonsus, *et cetera*, fideli nostro Iacobo de Arteriis, iurisperito Valencie, *et cetera*, pro parte universitatis hominum loci *de Setaygues* fuit expositum coram nobis quod vos, ad instanciam Ferrarii Sunyer, gravatis eosdem, contra forum et rationem, super depositionibus faciendis coram vobis per aliquem ex eisdem super quibusdam de quibus eos interrogatis contra Iacobum de Castronovo faciendo illos propterea supponi questionibus et alia comminando et preteriendo eosdem ob quod Iohannes Aznar, ipsius loci vicinus, [...] quorum ipsarum dicitur affugisse, vosque emparasse eidem bona sua quam[vis] in posse locum tenens alcaidi nostri *de Bunyol* ut fertur super eis testimonium prohib[ue]rit veritati. Quare, supplicacioni nobis facte pro parte universitatis predicte, condescendentes benigne, vobis dicimus et mandamus quatenus ipsis homines vel eorum aliquem super hiis vel aliis contra foro vel rationem aponendo eos questionibus vel eorum emparando bona seu alia nullatenus agravetis, nostrum sit exequendo mandatum quod homines ipsi iterare, [intrare], adire presenciam non ceperantur.

Data Ilerde, IX° kalendas februarii anno Domini M^o CCC^o XIX°.

Guillelmus Coperii ex petitione provisa.

266 Al marge esquerre: sine precio, mandato domini Infantis.

1320, gener, 24. Lleida

L'Infant Alfons, atenent les queixes de la universitat de Setaigües, ordena al lloctinent de l'alcaid del castell de Bunyol que no interferisca en les competències del justícia d'aquell lloc.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 364, f. 26 r.

Infans²⁶⁷, et cetera, fideli suo Petro de Santdomi, tenenti locum alcaydi nostri castri de Bunyol, et cetera. Oblata nobis pro parte universitatis hominum de Setaygues peticio continebat quod, ad instanciam Ferrarii Sunyer de Camarasia petentis, sibi, per universitatem ipsam que [illum], ut asserit, detinet in reguardo securitatem prestari, vos, contra iusticiam universitatem eandem et singulares eius, multipliciter agravatis et, ad sugestionem ipsius Ferrarii, sic procedetis et procedi facitis contra ipsos quod dampna plurima minus debite patiuntur. Quodque vos super hiis et aliis intromittitis vos de hiis que debent exerceri per iusticiam dicti loci. Cum autem nobis fuerit supplicatum super hiis per Nos de opportuno remedio provideri, eapropter vobis dicimus et mandamus quatenus, ad instanciam seu sugestionem predicti Ferrarii, racione predicta vel alia, non procedatis iniuste contra dictam universitatem vel singulares ipsius nec eos ad securitatem eandem prestandam indebite compellatis, permittatis, eciam, dictum iusticiam²⁶⁸ iuxta forum et de illis nullatenus intromittere vos curetis cum utilius eidem iusticie in exercendis per eum periudicium irrogari habendo [vos] sic super eo quod universitas ipsa vel eius stipulatos contra mandatum huiusmodi non graventur vobisque non habeamus scribere super eo.

Datum Ilerde, IX° kalendas februarii anno Domini M^o CCC^o XIX°.

Guillelmus Coperii ex petitione provisa.

267 Al marge esquerre: [sine] precio [mandato] domini Infantis.

268 Segueix interlineat: uti hiis quibus uti debet et illa exercere per eum que fieri et exerceri debent per iusticiam.

1320, gener, 24. Lleida

L'Infant Alfons ordena la intervenció del seu procurador per detindre les discòrdies esteses per Xiva i Bunyol per Ferrer Sunyer de Camarasa arran dels conflictes suscitats a Setaigües.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 364, f. 26 r. i v.

Infans²⁶⁹ *et cetera*, dilecto suo Enricho *de Quintavalle*, procuratori Bunyolis et Xive ac pertinenciarum eorum, *et cetera*, intelleximus Ferrarium Sunyerii *de Camerasia* qui nunc est, ut dicitur, in loco nostro *de Bunyol* quadam verba inhonesta renuere pertulisse contra tenorem cuiusdam littere nostre vobis directe ad instanciam concilii *de Setaygües* super [negocio] universitatis loci ipsius *de Setaygües* et rectoris ecclesie dicti loci et nepotum eiusdem, dixisse eiam, in loco *de Xiva* et alibi, plura verba iniuriosa, vituperium et opprobrium continencia, contra universitatem predictam [sic ...] universitate ipsa ad magnum dedecus et d[e]nsum. Quo circa volentes ut de premissis dictus Ferrarius qui talia non verum presumere penam subeat quam meretur, vobis dicimus et mandamus quatenus si inveneritis dictum Ferrarium commisisse vel pertulisse predicta sic debite puniatis eumdem quod ceteris auferatur materia [similia] presumendi. Et quia, dictus Ferrarius, talis, ut audivimus, condicionis [existit] quod, inter degentes in locis predictis, eius sugestione, dissencionis et scandala suscitentur, rancores procurantur et odia, ex quibus [peioribus] actibus, aditus creditur preparari. Propterea, volentes ut homines ipsi in tranquillo statu permaneant quiescentibus adversitatibus quibuscumque, dicimus et mandamus vobis quatenus, si dictus Ferrarius Sunyerii talis condicionis existat et talia procuret inter degentes ibidem, vos, sub certa pena vestro arbitrio imponenda, iniungatis eidem ut, breviter, loca predicta et eorum terminos exire procuret nunquam inibi redditurus.

Datum Ilerde, IX° kalendas februarii anno Domini M^o CCC^o XIX°.

269 Al marge esquerre: sine precio, mandato domini Infantis.

Guillelmus Coperii ex petitione provisiva.

1320, abril, 19. Barcelona

Ordre de l'Infant Alfons al procurador perquè facilite els interrogatoris i pague les despeses per tal d'agilitzar el procés obert contra el batlle de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 419, f. 14 r. i v.

Infans *et cetera*, dilecto procuratori nostro in tenenciis castrorum Bunyolis et Chive, Enricho *de Quintavalle, et cetera*. Cum, ut per litteram Martini Egidii *de Peralta* percepimus, vos, absque mandato nostro, nolitis exsolvere sumptus qui necessario habent fieri in inquisitionibus quod per Iacobum de Arteriis, Valencie iurisperitum, de mandato nostro finuit, contra Iacobum de Castronovo et alios quosdam. Nosque velimus ut sumptus ipsum solvantur per vos ne, defectu solutionis, huiusmodi dicte inquisitione remaneant indecise. Propterea, vobis dicimus et mandamus quatenus sumptus ipsos, de directis nostris penes vos existentibus, exsolvatis, recipiendo apocha de hiis que pro inde duxeritis exsolvenda.

Et cum in inquisitione que fuit contra dictum Iacobum de Castronovo quidam homo loci *de Set Aygues* renuat, ut intelleximus per litteram ipsam, in posse Iacobi de Arteriis testimonium proibere, asserendo iam deposuisse in posse Petri de Sent Domi, locum tenentis alcaydi *de Bunyol*, et ob hoc, ut dicitur, dicte inquisitionis profe[ren]do retardat. Ideo, volumus et vobis mandamus quatenus, tam dictum hominum *de Set Aygues* quam alios terre nostre qui necessarii fuerint ad proibendum testimonium in premissis, faciatis personaliter in presencia prefati Iacobi de Arteriis exhiberi et in eius posse deponere super eis. Mandamus, eciam, per presentem, dicto Iacobo de Arteriis quod testes ipsos recipiat et in inquisitionibus ipsis procedat cum diligencia iuxta traditam sibi formam.

Datum Barchinone, XIII° kaledas madii anno Domini M^o CCC^o XX°.

Guillelmus Coperii mandato domini Infantis.

1320, maig, 11. Montblanc

L'Infant Alfons exigeix al seu procurador que pague les despeses de les investigacions obertes sobre el batlle de Bunyol perquè no s'hi produïsquen retardaments.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 419, f. 15 r.

Infans et cetera, dilecto Enrico de Quintavalle, procuratori nostro in loco de Bunyol, et cetera, dicimus et mandamus vobis quatenus, de redditibus et iuribus nostris penes vos existentibus, provideatis in expensis necessariis in inquisitione que, de mandato nostro, fit contra Iacobum de Castronovo, baiulum dicti loci de Bunyol, taliter quod, ob defectum ipsarum expensarum, dictam inquisitionem non oporteat retardari recipiendo apocham de hiis que propterea duxeritis exsolvenda.

Datum in Monte Albo, V^o idus madii anno predicto.

Bernardus de Fonte mandato domini Infantis.

1320, juny, 13. Lleida

L'Infant Alfons indica als arrendadors de les rendes de Xiva que han de respondre davant el dispenser de la Infanta Teresa a qui ha assignat la percepció d'aquelles rendes.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 419, f. 18 r.

Infans *et cetera*, fidelis suis emptoribus seu arrendatoribus redditum loci *de Chiva, et cetera*, cum Nos, cum alia carta nostra, concesserimus et assignaverimus, inter *cetera*, redditus dicti loci inclite domine Theresie, comitisse Urgelli, carissime consorti nostre, ideo mandamus et dicimus vobis quatenus de toto precio dictorum redditum repundeatis integre fideli nostro Petro de Rippis, expensario dicte domine consortis nostre vel cui voluerit loco sui, soluta tamen retinencia dicti castri et violaris inibi assignatis²⁷⁰. Et hoc nullatenus mutetis.

Datum Ilerde, [...] idus iunii anno predicto.²⁷¹

Eximinus Garsie ex alia.

270 Interlineat des de "soluta" fins a "assignatis".

271 No hem pogut llegir el numeral que precedeix "idus".

1320, setembre, 2. Saragossa

L'Infant Alfons demana informació al procurador seu sobre les persones que estiguen sent perseguides per oficials del rei i es troben dins de les seues baronies de Xiva i Bunyol. Els haurà de permetre residir-hi mentre resol definitivament, encara que vigilarà que no hi cerque recer cap altre fugitiu.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 407, f. 10 r.

Infans et cetera, dilecto suo Enrico de Quintavalle, procuratori nostro in honore de Bunyol et de Chiva, et cetera. Cum Nos certificari velimus de personis banitis per officiales locorum domini regis, habitantibus in locis nostris dicti honoris de Bunyol et de Chiva, ideo, vobis dicimus et mandamus quatenus, visis presentibus, habita per vos diligenti certificatione de banitas predictas nec non de causis quibus baniti sunt, informetis Nos, vestris litteris, clare et liquide super eis; interim vero, donec nobis ipsam certificationem miseritis et aliud a nobis in mandatis receperitis, permittatis ipsos banitos esse et morari in dictis locis nostris ut antea faciebant. Preterea, velimus ut amodo alios banitos per officiales locorum domini regis, preter illos qui nunc ibi sunt, permittatis esse vel morari in locis predictis. Immo, [nostro] tinenti faciatis publice preconizare in eisdem locis ne quis bannitus per dictos officiales locorum domini regis, preter illos qui iam ibi sunt, sub spe nostra veniat per salvando se in locis ipsis quod, si fecerit, capietur, suis demeritis puniendus.

Datum Cesarauguste, IIII° nonas septembris anno predicto.

Bernardus de Fonte mandato domini Infantis.

1320, setembre, 3. Saragossa

L'Infant Alfons encarrega al jutge Guillem de Jàfer que investigue i castigue severament els culpables de l'atac armat sofert per un capellà de Toledo i la seua família que travessaven el terme de Xiva. Els agressors hi van matar un membre del seguici.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 407, f. 10 v.

Infans *et cetera*, dilecto nostro Guillelmo de Iaffero, iurisperito Valencie *et cetera*, cum per litteram reverendo in Cristo patris Iohannes, Tholetani archiepiscopi, nostri fratris carissimi, nobis missam ad nostrum auditum pervenit quod nuper *Alfonso Ferdinandi de Cano*, predictae ecclesie rectorem, de domo dicti fratris nostri, transeuntemque cum familia sua infra terminos *de Chiva*, homines eiusdem loci, tam cristiani quam sarraceni, manu armata, irruens in eum quedam et hominem occidunt ac in²⁷² eum et eius familiam innumeros et enormes excessus, indebite, commiserunt, idcirco, volentes predicta, si vera sunt, correccione debita castigari, vobis commissimus et mandamus quatenus, ad locum predictum personaliter accedendo, procedatis ad puniendum illos qui in premissis culpabiles reperti fuerint, rigide et firmiter, prout de foro Aragonum ad quem locus ipse²⁷³ populatus est, fuerit faciendum. Nos, enim, in hiis vobis, de presentes, committimus vices nostras.

Datum Cesarauguste, III° nonas septembris anno predicto.

Bernardus de Fonte mandato domini Infantis facto per Sancium Sancii.

272 Segueix cancel·lat: eius.

273 Interlineat damunt del text cancel·lat: est.

1321, gener, 8. Osca

L'Infant Alfons comunica al batlle i als homes de Bunyol i la Foia que ha assignat a la Infanta les rendes de la baronia encara que es reserva la percepció de qüestions i la imposició de penes en assumptes criminals que no siguen substituïts per penes pecuniàries.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 419, f. 42 v.

Infans et cetera, fidelibus suis baiulo et hominibus de Bunyol et de la Foya, salutem et dileccionem. Nos, cum alia carta nostra [ut in ea plenius continetur], dederimus, concesserimus et assignaverimus [inter cetera ...] domine Theresie [carissime consortis nostre] comitisse Urgelli, pro sumptibus [...] et domus sue, omnes redditus, exitus, proventus, colonias et qualibet alia iura loci predicti de Bunyol et de la Foya et terminorum et pertinenciarum suarum ita quod dicta domina comitissa per baiulos et alios officiales suos quos in dicti [loci] [quoscumque voluerit, posset] ponere et remove, habeat, colligat et recipiat omnes redditus et proventus, exitus, colonias et alia iura loci iamdicti de Bunyol et de la Foya et omnium terminorum et pertinenciarum ipsius, exceptis questiis et serviciis que nobis retinemus faciatque [...] [in luttigie] civile per dictos suos officiales in dicto loco plenarie exerceri, [salvis et] retentis nobis cognitione et punicione criminum.

Ita, tamen, quod, si pro ipsis crimibus contigerit penas infligi pecuniarias vel super eas compositionem fieri, [dicta] domina comitissa, vel eius baiulus pro ea, habeat et recipiat [omiam pecuniam] que ex ipsis crimibus vel pro eis contigerit pervenire. Idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus prelibate domine comitisse, et baiulo seu officialibus eius, pareatis et obediatis in omnibus ac, eciam, attendatis respondeatisque sibi, vel cui voluerit, de omnibus redditibus, proventibus, exitibus, coloniis et aliis iuribus supradictos prout superius continere, vosque, dictus baiulus, desistatis procedere pro nobis officium baiulie predictae, permittendo in vestro officio illud quem dicta domina comitissa constituerit super eo.

Datum Osce, VI° idus ianuarii anno Domini M^o CCC^o XX°.

Bernardus de Fonte ex alia.

Similis fuerunt facte baiulo et hominibus de Albalato [et] baiulo et hominibus de Albesia.

1321, març, 17. Lleida

L'Infant Alfons autoritza el seu porter Miquel Peris de Calataiud que pugui comprar terres dels musulmans a Xiva que conrearà en condicions de franquícia.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 384, f. 62 v. i 63 r.

Nos, Infans, *et cetera*, cum presenti carta concedimus vobis, Michaelis Petri de Calataiubi, fidei portario nostro, quod in terminis castri nostri *de Chiva* possitis emere in Vega ipsius, a sarracenis loci eiusdem, unam iovatam terre ad panem apte et, in locis aliis terminorum ipsorum, videlicet, aut in Vega ipsa, aut in secano ubi id regere poteritis, aliam iovatam vinee ita quod ipsas terre et vinee iovatas, quas emeritis a sarracenis ipsis, habeatis et teneatis vos et vestri et, de eis, possitis vestras facere voluntates neque Nos, vobis, vel sarracenos (*sic*) a quibus emeritis iovatas ipsas possimus aliquam petitionem facere nec demanda eo quia prohibitum est de foro quod bona sedencia sarracenorum per cristianos emanantur. Et, ut gaudeatis beneficio gracie [prioris], volumus ipsas iovatas quod vos et vestros haberi teneri ac possideri franchas, quitas ac liberas ab omni servitute nobis et nostris perpetua faciendam. Mandantes per presentem alcaydo, baiulo ac aliis officialibus et subditis nostris quod presentem concessionem nostram vobis observent et faciant inviolabiliter observari. In cuius rei testimonium presentem cartam vobis fieri et sigillo nostro appendicio iussimus communiri.

Data Ilerde, XVI° kalendas aprilis anno Domini M^o CCC^o XX°.

Guillelmus Coperii mandato domini Infantis facto per Franciscum *de Ferriol*.

1322, gener, 8, Tortosa

El rei Jaume II ordena a l'alcaid de Xàtiva que entregue a l'Infant Alfons un musulmà seu de la Foia de Bunyol que hi havia capturat fugint cap a Granada.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 221, f. 157 v.

Iacobus *et cetera*, fideli nostro baiulo Xative vel eius locum tenenti, salutem *et cetera*, cum intellexerimus, ex significacione nobis facta per inclitum infantem Alfonsum, carissimum primogenitum et generalem procuratorem nostrum, quod, inter alios sarracenos ad partes regni Granate, absque solis iuris prestacione, confugientes quos vos cepistis, captus extitit per vos quidam sarracenus suus Foye *de Bunyol* vocatus *Açmet*, et vos, ipsum *Açmet*, pro cuius recuperacione idem Infans nobis scripsit, baiulo suo *de Bunyol* restitui volumus, idcirco, vobis dicimus et mandamus quod, visis presentibus, sarracenum predictum, si inveneritis ipsum fuisse, dicti Infante, predicto baiulo *de Bunyol*, confessum, tradatis et deliberetis, omnia difficultate remotus.

Datum Dertusa, sexto idus ianuarii anno Domini M^o CCC^o XX° primo.

1322, febrer, 8. València

L'infant Alfons encomana al jutge de València Jaume d'Arters que resolga el conflicto entre un ciutadà de València que havia heretat alguns béns en el terme de Xiva que han estat ocupats indegudament.

Barcelona. ACA, CR, reg. n. 367, f. 20 r.

Infans²⁷⁴, *et cetera*, fidei suo Iacobo de Arteriis, iurisperito Valencie, *et cetera*. Constitutus in nostra presencia Bartholomeus *de Guardia*, civis Valencie, exponit coram nobis quod eidem, ex successione parentum suorum, pertinent quidam honores et possessiones in termino *de Chiva* quos et quas, ut asseritur, quidam de dicto loco sibi tenent indebite occupatos. Quia circa causam et causas que inter [dictum] Bartholomeum, ex una parte, et quoscumque alios et singulos vertuntur vel verti speratur, ex altera, racione dictorum honorum et possessionum, vobis committimus per presentes mandantes vobis quatenus, vocatis evocandis, dictas causas audiatis easque, breviter et de plano ac sine debito ac de foro fuerit faciendum, terminetis maliciis et difugiis omnibus pretermisissis. Nos enim super hiis committimus vobis per presentes plenarie vices nostras.

Datum Valencie, VI° idus februari anno predicto.

Valentinus de Petra ex petitione provisa.

274 Al marge esquerre: "Sine precio quia [pauper]"

1322. març, 9. Terol

L'Infant Alfons regula el consum de sal de les salines de Xiva i Xestalgar per part dels seus vassalls.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 385, f. 135 v.

Infans²⁷⁵, *et cetera*, [dilectis] et fidelibus suis, universis et singulis, habitatoribus, tam cristianis quam sarracenis, locorum nostrorum *de Bunyol, de la Foya, de Chiva et de Chest Algar, et cetera*, cum Nos, intendentes circa commodum et melioramentum dictorum locorum nostrorum *de Chiva et de Chestalgar*, ordinaverimus et velimus quod, deinde, vos et vestrum quemlibet accipiatis et, prout in aliis locis emeritis, ematis sal in locis nostris predictis *de Chiva vel de Chest Algar*; et, si sal in dicto loco *de Chiva* defaceret, accipiatis et ematis ipsum in loco predicto *de Chestalgar*, sic, quod sub pena X solidorum Barchinone nobis solvendorum per annum quemlibet per qualibet vice quam contrafeceritis teneamini, deinceps, accipere et emere sal [in] dictis locis nostris *de Chiva vel de Chest Algar* et non alibi ordinaverimusque et velimus quod, vendentes dictum sal [...]antur ipsum dare et non vendere pro illo precio pro quo sal venditur in civitate Valencie vel aliis locis convicinis, sic, quod a [vobis] seu²⁷⁶ vestrum quolibet non recipiant amplius pro precii ipsius salis quam in civitate predicta vel aliis locis convicinis recipitur et est recipi consuetum.

Ideo, vobis et vestrum cuilibet, dicimus et mandamus quatenus, deinde, sub dicta pena, non recipiatis, ematis vel recipi seu emi faciatis sal in aliis locis nisi, tamen, ut pre[dicitur], in locis nostris predictis *de Chiva et de Chestalgar*. Mandantes similiter quibuscumque vendentibus omnis sal quod non recipiant, a vobis seu vestrum quolibet, pro precio ipsius salis, amplius quam recipitur in dicta civitate vel locis aliis

275 Al marge esquerre a la meitat del text: "Sine precio, mandato domini Infantis facto per Iacobum de Castellar, scriptorem.

276 Interlineat damunt del text cancel·lat: vel.

convicinis et, alias, per presentes mandamus baiulis nostris locorum ipsorum ex quilibet infra baiuliam sibi commissam, si vos vel vestrum quilibet contrafeceritis, exhigat seu exigi²⁷⁷ faciat, a vobis et vestrum quolibet, pro parte curie nostre, penam predictam pro qualibet vice quam contrafeceritis, alio mandato a nobis minime expectato. Et, ut [predicta] vobis melius innotescant, ea, per predictos baiulos et eorum quemlibet, in dictis locis, preconizari publice, volumus et iubemus.

Datum Terolii, VII° idus marcii anno Domini M^o CCC^o XXI°.

Berengarius de Raiadello ex petitione [provisa].

277 Interlineat damunt del text cancel·lat: exhigi.

1322, octubre, 15. València

L'Infant Alfons encomana al seu nou procurador que resolga definitivament la investigació sobre el batlle de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 371, f. 152 r. i v.

Infans *et cetera*, fideli suo Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro et inclite infantisse domine Theresie, consortis nostre carissime, in locis *de Bunyol* et *de Chiva*, *et cetera*, cum Nos, inquisitionem factam contra Iacobum de Castronovo et quosdam alios super baiulia *de Bunyol* quam dictus Iacobus rexit et super quibusdam in quib[...] deliquisse dicuntur vo[lentes omnia] secundum iusticiam termin[are] [...], ideo, committimus et mandamus quatenus resumatis processibus super hiis habitis, quos, per quemcumque ipsorum detentorem, vobis tradi iubemus [perquisitionem] ipsam de consilio alicuius parati quo vobis videbitur si prefecta non est preficiatis et prefectam determinetis sentencialiter prout iuxta ipsius merita noveritis faciendum. Nos, enim, revocantes de presenti quamcumque commissionem alicui alii inde factam, committimus vobis super hoc plenarie vices nostras.

Datum Valencie²⁷⁸, idus octobris anno Domini M^o CCC^o XX° II°.

Bo[nanatus] de Petra mandato domini Infantis.

278 Segueix repetit el topònim: Valencie.

1322, octubre, 29. València

L'Infant Alfons escriu al cadí de València i li demana que acudisca a Bunyol per tal d'investigar un greu conflicte derivat d'un probable abús exercit pel cadí d'aquest lloc.

Barcelona, ACA, CR, reg n. 371, f. 177 r. i v.

Nos Infans *et cetera*, *Façano*, alcadio sarracenorum Valencie, *et cetera*, querula insinuacione *Hameti Habeauge*, barbitonsoris sarraceni loci nostri *de Bunyol*, percepimus, quod [cum] ipse vellet intrare domum suam quam habet in dicto loco et Focey, uxor sua, [fenens] ostium, ipsius domus clausum nol[uit] [...] dictum ostium aperire set demum ipse, intrantem domum predictam, invenit²⁷⁹ [...] ²⁸⁰ lectum cuiusdam camere ipsius domus *Mahomet Taraçoni*, sarracenum alcadium dicti loci, absconsum, qui ibi, ut visisset per personam, [intraverat] per adulterio vel alio meleficio committendo. Verum, cum, ob verecundiam per dictum alcadium propterea passam, idem alcadius postea acusasset dictum *Hamet*, asserens quod idem *Hamet* volu[er]it interficere eundem alcadium, et [...] propter potenciam quam dictus alcadius habet ac corrupcione precio vel alia, fec[er]it eundem *Hamet* condempnari per alcadium *de Carlet* in CXX *açots* et, inde, ad exilium perpetuum, prout in dicta sententia continet. Et supplicaverit nobis quod, super tanta sibi facta iniuria in predictis, tam per dictum alcadium de Carleto quam per dictum *Mahomet*, dignaremur sibi de competenti remedio providere. Ideo, vobis dicimus et mandamus quod, vocatis evocandis ac accedendo personaliter ad dictum locum *de Bunyol*, de predictis cognoscatis eaque fine debito terminetis, prout de racione et *çuna* sarracenorum fuerit faciendum. Nos, enim, super hiis, vobis committimus plenarie vices nostras.

Datum Valencie, IIII° kalendas novembris anno Domini M^o CCC^o XX° II°.

279 Segueix cancel·lat: infra.

280 Interlineat il·legible.

Berengarius de Raiadello mandato domini Infantis facto per Guillelmum
[Serrani].

1322, novembre, 4. València

L'Infant Alfons renova a Pere d'Aliaga, habitant de Torrent, el permís que havia atorgat a son pare l'anterior senyor de Xiva, Bernat Guillem d'Entença, per a extraure llenya i espart del terme de Xiva on té casa i ofereix protecció especial per part del rei i de l'Infant a ell i a la seua família.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 386, f. 150 r. i v.

Nos²⁸¹, Infans, et cetera, attendentes nobilem, quondam, Bernardum Guillelmi de Entencia concessisse, cum quadam littera sua, Miquelo d'Aliaga, quondam, patri tui, Petri de Aliaga, habitatoris de Torrent, quod posset stradere ligna et espart in termino castri, tunc sui, de Chiva, ad opus domus dicti Michelis. Et recepisse et constituisset ipsum et uxorem suam, matrem tuam, et te, dictum Petrum, in comanda sua et custodia speciali. Ideo, ad quarumdam domesticorum nostrorum supplicationem, volente te, dictum Petrum, gaudere simili gracia et, eciam, ampliari, concedimus tibi quod possis stradere ligna et espart, ad opus domus tue, in termino supradicto, et nichilominus constituimus te, uxorem et familiam tuas sub regia et nostra proteccionem et custodia speciali, sic quod nullus, de gracia vel amore dominum regis vel nostrum, confidens audeat te, vel uxorem, au (sic) familiam tuas capere, impedire aut pignorare culpa crimine vel debito alienis nisi, tamen, in ipsis, tu vel ipse uxor et familie tue essetis principaliter vel fideiussorio nomine obligati nec eciam in hiis causibus nisi in quantum forus fieri hoc permittit [...] tamen eciam, ipsis facientibus querelantibus vestris iusticie complementum.

Mandantes per presentem cartam alcaldis, baiulis et iusticiis dicti castri et aliis omnibus et singulis officialibus et subditis domini regis et nostris, presentibus et futuris quatenus concessionem dictorum lignorum et esparte necnon proteccionem

281 Al marge esquerre: [sine] precio [mandato] domini [Infantis] facto [per Bar]tholomeum de [...].

huiusmodi observent ac faciant observari. Si quis, autem, contra ipsius proteccionis formam venire presumpserit, iram et indignacionem regiam et nostram ac penna quingentorum aurorum se noverit incursum, dampno illato primitus plenarie restituto. In quorum testimonium presentem [cartam]²⁸² tibi fieri iussimus nostro sigillo appendicio communitam.

Data Valencie, pridie nonas novembris anno Domini millesimo CCC^o XX° secundo.

Bonanatus de Petra mandato domini Infantis.

282 Manca al text del registre.

1322, novembre, 11. València

L'Infant Alfons ordena a l'almí de Bunyol reclutar 100 homes d'armes per a la campanya de Sardenya.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 394, f. 68 r.

De Nos infant Namfós, *et cetera*, a l'almí de Bunyol, *et cetera*, com Nos vuylam que cent servens d'aquexes partides sarrayns bons d'armes vagen ab Nos²⁸³ en aquest nostre viatge de Sardenya, per ço, deym e manam a tu que, encontinent, los dits servens procurets dels quals rebreu feeltat que vagen ab Nos en lo dit viatge e que·s [enro]len en la nostra armada aquells dies e loch los quals Nos assignarem. E Nos darem-los acreximent e sou axí com los altres servens qui van ab Nos en lo dit viatge els farem bé e merçé. Tu, emperò, significa-nos d'aquí a festa de Nadal prop vinent so (*sic*) que auràs fet e procurat sobre les dites coses.

Data in Valencia, III° idus novembris anno predicto.

Valentinus de Petra, mandato domini Infantis.

283 Interlineat: "ab Nos".

1322, novembre, 26 (o 27). València

L'Infant Alfons tramet al seu procurador la decisió seua d'atendre la queixa rebuda del rector de Bunyol per l'oposició dels musulmans a entregar-li les primícies de les terres que conreen malgrat una resolució anterior del rei que els hi obligava.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 372, f. 11 v. i 12 r.

Infans, *et cetera*, fidei suo Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro in honoris *de Chiva et de Bunyol* vel alii qui per tempore fuerit aut eius locum tenenti, *et cetera*, expositum fuit nobis, pro parte rectoris dicti loci *de Bunyol*, quod sarraceni, possessiones seu hereditates habentes in termino loci predicti, maliciose ac indebite et contra mandatum domini regis contentum in quadam eius carta inde facta, contradicunt dare primicias rectori prefato de dictis hereditatibus seu terris quas excolunt in termino dicti loci. Verum, cum Nos viderimus cartam domini regis predictam, sigillo regio pendenti munito, in qua ordinavit et mandavit primicias dari integre rectoribus ecclesiarum locorum predictorum [...] per sarracenos in eis habitantes pro possessionibus quas ibi excolunt, Nos, quia [omnes] deceat ordinationes et mandata dicti domini regis observare, [ideo], supplicante nobis rectore prefato, vobis dicimus et mandamus quatenus, sarracenos predicti loci *de Bunyol* et *de la Foya*²⁸⁴, ad dandum integre rectori prefato primicias per terris quas excolunt in termino dicti loci²⁸⁵ et, sine aliquo contradictu, coercione [debita] firmiter compellatis.

Datum [Valencie], [...] kalendas decembris anno Domini M^o CCC^o XXII°.²⁸⁶

Guillelmus Coperii mandato domini Infantis facto Guillelmum de [...].

284 “de la Foia” interlineat damunt d’un text cancel·lat il·legible.

285 Interlineat damunt d’una paraula cancel·lada il·legible.

286 No es pot llegir la xifra de les calendes que en els documents propers oscila entre “V” i “VI”.

1323, febrer, 9. Saragossa

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que, fetes les comprovacions, procedisca al pagament de certs deutes de l'almí de Xiva que havia estat executat.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 387, f. 246 v.

Nos Alfonsus *et cetera*, fidei suo Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro in castris *de Chiva* et *de Bunyol*, salutem et graciam, cum Michael *de Montçó*, capellanus, et Guillelma *Abateynuça de Chiva* asserant eis deberit aliqua debita per Mahometum *Abenxenelli*, alaminum Chive, quondam, cuius bona, curie nostre confiscata fuerunt namque inde testes produxerint in posse Bernardi Pellicerii, olim iusticie Chive, quorum dicta [omnia sub] sigillo fidelis scriptori nostri Valentini *de Pera* ducimus transmittenda, idcirco, vobis committimus et mandamus, si prefati Michael et Guillamona plures testes producere voluerunt super dictis debitis, coram vobis eis recipiatis et, postea, habita cum peritis deliberacione summaria super dictis ipsorum testium quos recipieris et recepti iam fuerunt, ut predicatur, si inveneritis ipsa debita deberi dictis Michelis et Guillamone, eisdem, per fidelem nostrum Bernardum Tolsoni, de domo nostra, de hiis qui, ex commissione nostra recepturus est de debitis qui dicto alamino et sarracenis quos comburi fecimus dum dum debebantur, resolvi protinus faciatis. Nos, enim, per presentes vobis plenarie super hiis com[ittimus vices nostras].

Datum Cesaraugusta, V^o idus februarii anno Domini M^o CCC^o XX° secundo.²⁸⁷

287 Segueix la iussio il·legible per l'estat del suport.

1323, març, 14. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que no oblige als musulmans de Bunyol i la Foia a entregar les primícies que reclama el rector.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 372, f. 154 r.

Infans, *et cetera*, fidei suo Guillelmo de Minorisa, procuratori honoris castrorum *de Bunyol* et *de Chiva* vel eius locum tenenti, *et cetera*, pro parte sarracenorum castri *de Bunyol* et *de la Foia* fuit coram nobis humiliter intimatum quod rector ecclesie iamdicti castri exigit, contra forum et contra consuetudine hactenus observatas, a dictis sarracenis primiciam de omnibus bonis que per iamdictis sarracenis colligantur in loco et terminis dicti loci *de la Foia* quequidem primicia, per dictos sarracenos et eorum antecessores, rectori iamdicti castri *de Bunyol* de dictis bonis dari non fuit nullo tempore, ut asseritur, usitata nec ad eam prestandam, ut asseritur, iuxta forum et regni observanciam, sunt astricti.

Quiapropter, ad eorundem humilem supplicationem, vobis dicimus et mandamus quatenus si est [ita], iamdictos sarracenos vel aliquem ex ipsis, ad dandum primiciam de dictis bonis eidem rectori vel alicui alii persone, minime compellatis aut compelli per aliquem vel aliquos [nichilominus] permittatis.

Datum Barchinone, II° idus marcii anno predicto.

Iacobus de Castelleto mandato domini Infantis.

1323, març, 18. Barcelona

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que protegisca l'almí de Bunyol que havia estat acusat de cometre adulteri amb la dona d'Azmet, 'barbitonsoris' del lloc, ja que després d'haver estat absolt pel cadi d'Elx l'agreujat barber ha resolt de recórrer.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 372, f. 154 v.

Infans, et cetera, fideli suo Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro in castris de Chiva et de Bunyol, et cetera, expo[nitum] coram nobis Maphametus Ataraçoni, sarracenus et alaminus dicti castris de Bunyol et Foye eiusdem, quod, cum Azmetus, sarracenus barberius dicti loci, acusasset ipsum Maphametum de adulterio commisso per eum, ut asserbat dictus Azmetus, cum uxore ipsius Azmeti, fuit assignatus iudex, per vos super hoc, *Alí Aben Gerfuyula*, alcadius Elchi qui per sententiam suam absolvit, ut asseritur, dictum Maphametum ab excessu predicto et quod, non obstante quod dicta sententia in rem transiverit iudicatam, dictus Azmetus, tacita veritate, litteram commissionis a nostra [curia] obtinuit magistro Façani super negocio antedicto. Quo circa, ad supplicationem dicti Maphameti [qui] timet preterea capi et alia indebite agravari, vobis dicimus et mandamus expresse quatenus, si dictam sententiam in rem iudicatam transivisse, inveneritis ex tunc prefatum Maphametum contra formam eiusdem sentencie capi vel alia indebite agravari [minime] permittatis.

Datum Barchinone, XV° kalendas aprilis anno [predicto].

Valentinus de Petra mandato domii Infantis facto per Petrum Despenis.

1323, maig, 22. Portfangós

L'Infant Alfons comunica a l'alcaid de Xiva i altres oficials seus la remissió de la pena de dos-cents assots imposada a un musulmà del lloc que havia atacat una dona.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 389, 18 v.

Nos, Infans, et cetera, ad supplicationem quorumdam domesticorum nostrorum, intercedentes per te, Mahometi *Abuzait de Chiva*, remitemus et relaxamus tibi illam penam ducentorum açotorum in quibus condempnatus fuisti racione pavasionis²⁸⁸ per te facte versus *Façon*, filiam *de Aybarava de Chiva*, volentes et concedentes quod contra te racione predicta nullatenus procedatur posseque infra dictum locum et alia loca nostra esse et morari absque metu pene predictae sicuti faciebas ante quam condempnatus existes pro predictis. Mandamus, itaque, per presentem, alcaido *de Chiva* et aliis officialibus nostris quod contra te, racione predicta, nullatenus procedant. Te, tamen, faciente conquerentibus de te civiliter iusticie complementum. In cuius rei testimonium hanc cartam nostram tibi inde fieri iussimus nostro sigillo pendenti munitam.

Data apud Portum Fangos, XI° kalendas iunii anno predicto.

Guillelmus Coperii mandato domini Infantis facto per Sancium Sancii Munionis.

288 Segueix el text cancel·lat: *perte*.

1323, maig, 25. Portfangós

L'Infant absol de tots els càrrecs al seu antic batlle de Bunyol, Jaume de Castellnou.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 389, f. 27 r.

Nos infans Alfonsus, illustrissimi domini regis *et cetera*, attendentes Nos dudum [...] Iacobum de Arteriis qui per alios mon[... ..tit] vos, Iacobo de Castronovo, cive Valencie, [...] eo videlicet quia fuistis accusatus de quibusdam nocibus vulneribus [...] violencia cuiusdam mulieris et quod dederatis falsos testes contra Ferrarium Sunyerii, tunc iusticiam *de Siet Agües*, et, eiam, de quibusdam aliis quam plurimis excessibus contentis inquisitionibus predictis, per mandato nostro contra vos factis, per vos, ut asserebatur, commissis dum regebatis officium baiulie in loco²⁸⁹ *de Bunyol* tam pro domino rege quam pro nobis, [idcirco], ad quorumdam domesticorum nostrorum supplicationem, cum presenti carta nostra, diffinimus et relexamus vobis, dicto Iacobo de Castronovo, omnem penam civilem et criminalem et omnem aliam quamlibet remittimus quod contra vos et bona vestra possemus facere, inflingere seu movere, racione predicta, ita quod sive in predictis culpabilis fueritis sive non [... ..] non possitis, per Nos sive nostros, capi, detinere, seu in aliquo contraveniri. Immo, sitis, ex inde, vos et bona vestra perpetuo absolutus, sicut melius dici et intelligi potest, ad vestrum commodum et bonum intellectum nobis, tamen, parato existente facere de vobis querelantibus civiliter debitum iusticie complementum. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram fieri, sigillo nostro appendicio, iussimus communiri.

Datum apud Portum Fangos, VIII° kalendas iunii anno predicto

Bernardus Iordanii mandato domini Infantis facto per Petrum Boyl, consiliarium.

289 Interlineat.

1323, maig, 26. Portfangós

L'Infant ordena al seu procurador que allibere el béns confiscats a Joan Escolar.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 389, f. 19 r.

Infans, *et cetera*, fideli suo Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro in locis que habemus in regno Valencie, salutem *et cetera*, cum vos, ad instanciam Ferrerii Sunyerii, ceperitis Iohanne Scollarii et emparaveritis omnia bona eius, ideo, ad supplicacionem dicti Iohannis, vobis dicimus et mandamus quatenus, visis presentibus, omnia bona dicti Iohannis, tam per vos quam per alios sibi emparata, et caplevatores et fideiussores per eum propterea datos protinus absolvatis, ipso, tamen, parato existente facere de se querelantibus debitum iusticie complementum.

Datum apud Portum Fangos, VII° kalendas iunii anno predicto.

1323, maig, 28. Portfangós

L'Infant Alfons ordena a Guillem de Manresa, procurador als castells de Bunyol i Xiva, que els musulmans de Xiva que adquireixen heretats dels cristians s'han de comprometre a fer front als mateixos drets a què estan obligats per altres terres seues.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 389, f. 43 r.

Infans, et cetera, fidei suo Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro in castris nostris de Bunyol et de Chiva, salutem et gratiam, cum, ut percepimus, sarraceni castris predicti de Chiva emerint et²⁹⁰ cotidie emant honores et possessiones a christianis eiusdem castris de quibus non pres[ta]nt illa jura que ipsi sarraceni, pro aliis suis possessionibus et honoribus, prestare tenentur, intendentes quod ipsos honores franchos modo quo dicti christiani e[os] tenebant et ipsi teneri debebant, hocque redundet in dampnum et periculum nostrum cum sarraceni iamdicti, pro omnibus suis honoribus quocumque modo ad ipsos [pervenerint], circa jura, teneant, sine distincione, prestare, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus dictos sarracenos compellatis ad prestandum, pro dictis honoribus quos emerunt seu emint, ipsa eadem iura que pro aliis suis honoribus prestare sunt assu[etos].

Datum apud Portum Fangosium, V^o nonas²⁹¹ iunii anno Domini M^o CCC^o [XXIII°].

[Gondisalvus] Garssie (*sic*) mandato domini Infantis facto per Petrum de Rippis.

290 Segueix el text cancel·lat: habeant.

291 Creiem que hi ha una errada ja que amb la quinta nona de juny estaríem en les calendes i que havia de dir el text: kalendas. Així ho fem servir per a la nostra datació crònica.

1324, juny, 5. Setge de Càller

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que desistisca de la seua iniciativa de proveïr amb ballestes i armes el castell de Xiva. Per una altra banda li ordena també que tinga en consideració l'exempció del pagament de l'herbatge que havia reconegut als ramats del seu conseller Pere de Boil. Finalment adverteix fermament que pague l'assignació corresponent a Guillem Serrà per la batllia i l'alcaidia de Xiva i un violari assignat a la mare d'aquest oficial sobre les rendes del lloc.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 420, f. 39 r. i v.

Infans²⁹², et cetera, fideli nostro Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro in locis que habemus in regno Valencie, salutem et graciam. Dilectus camerarius noster, Guillelmus Serrani, nobis exposuit quod, cum nuper diceretur, sarracenos Granate se parare pro invadendo terras domini regis, vos missistis ad castrum Chive aliquam commitivam ballistariorum pro defensione castri eiusdem quodque petitis satisfieri per dictum Guillelmum Serrani, in salario et provisione ipsorum et in sumptibus eciam factis in reparacione ballistarum et quorundam aliorum arnesiorum dicti castri, sane, cum nichil per predictis a dicto Guillelmo peti vel haberi volumus, mandamus vobis quatenus ab ipsorum petitione totaliter desistatis et, si proinde contra ipsam ad aliquid processistis, id protinus revocetis.

Intelleximus, eciam, per dictum Guillelmum, quod Arnaldus Catalani, quondam, recepit comptum a dicto Guillelmo super redditibus et iuribus castri iamdicti et noluit ei recipere in compoto quingentos solidos Barchinone quos emptores dictorum reddituum penes vos retinuerant ex herbagio, racione alicuius quantitatis bestiarum Petri Boil, quondam, consiliarii nostri, non habuit dictos quingentos solidos [omnino] dictus Guillelmus solvete quamvis ipse assereret sicut verum est et nobis constat quod

292 El marge superior esquerre, fora del cos del text, inclou l'anotació "facto mandato domini Infantis"

dictus Petrus de Boyl obtinuerat a nobis gratiam quod omnia sua bestiarum pascerentur libere et sine prestacione herbagii in toto termino dicti castri. Cum igitur, ex quo, dictus Petrus gratiam ipsam a nobis obtinuerat, rationi non conveniat ut dicti quingenti solidi solvi debuerint per Guillelmum predictum. Ideo, vobis dicimus et mandamus ut, si verum est, dictum Guillelmum ipsos D solidos exsolvisse, ipsos incontinenti, ex hiis que penes vos sunt ratione officii iamdicti, restituatis et tradatis eidem vel cui voluerit loco sui.

Preterea, dictum est nobis per memoratum Guillelmum, quod pridem, quando Petrus de Ripis, pro congregandis et deferendis nobis aliquibus pecunie quantitibus, in regno Valencie fuit, noluit sustinere quod procurator dicti Guillelmi sibi retineret illos CCCC solidos qui constituti sunt per Nos Guillelmo predicto, ratione officii baiulie castri protacti sibi commissis, immo ipsos pro parte nostre curie indebite occupavit. Verum, cum Nos salarium predictum sibi indeficienter exsolvi velimus, mandamus vobis quod, incontinenti, si ita est, ex quibuscumque directis nostris penes vos existentibus, restituatis et solvatis eidem Guillelmi vel cui voluerit CCCC solidos supradictos. Ceterum, mandamus vobis expresse ut violarium per Nos concessum dilecte nostre Iacomine de Canello, matri dicti Guillelmi, quod super redditibus et iuribus dicti²⁹³ castri assignandum duxerimus, eidem Iacomine suis terminis faciatis infallibiliter solvi et, sine diminutione aliqua, iuxta carte (*sic*) quam inde habet continencia et tenorem demum cum retinencia castrorum per omnibus sint solvende. Volumus, vobisque firmiter percipiendo, mandamus ut retinenciam dicto Guillelmo Serrani, alcaido dicti castri, pro castro eodem assignatam solvetis eidem vel cui voluerit per tandas vel terminos ad eam statutos, reiecta mora et dilacione qualibet, ac etiam, contra dictum taliter faciendo si obicci defectus aliquid sanistri castro iamdicto nullatenus valeat imminere in premissis omnibus itaque vos taliter habere currens quod dictus Guillelmus de vobis itineris pro his vel eorum aliquo nobis conqueri non cogatur.

Data in obsidione castri Callari, nonas iunii anno Domini M^o CCC^o XXIII°.

Bonanatus de Petra, mandato domini Infantis.

293 Segueix repetit: dicti.

1324, agost, 21. Barcelona

L'Infant Alfons nomena Guillem de Manresa com a col·lector general de totes les seues rendes del comtat d'Urgell, vescomtat d'Àger i dels llocs que té als regnes d'Aragó i València.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 390, f. 157 v. i 158 r.

Nos, Infans, *et cetera*, considerantes de fide et legalitate et industria vestri Guillelmo de Minorisa, de domo nostra, committimus vobis quod, loco et nomine nostro, exigatis, levetis et recipiatis ab omnibus officialibus nostris et aliis personis locorum omnium comitatus Urgelli et vicecomitatus Agerensis et locorum, eciam, omnium que habemus in regnis Aragonum et Valencie, omnes redditus, exitus, proventus et iura et alia qualibet competencia vel proveniencia nostre curie vel imposterum in eisdem. Ita, quod vos predicta exigatis, levetis et recipiatis, bene et fideliter ita quod nobis conservetis, et, camere nostre, tradatis vel cui mandaverimus lo[co nostri]. Mandantes, tenore presentis carte nostre, universis et singulis vicariis, procuratoribus, iusticiis, baiulis et aliis officialibus nostris locorum predictorum, quatenus vobis, vel cui volueritis et non alii, pareant²⁹⁴ et respondeant super eis.

Committimus, eciam, vobis, dicto Guillelmo, quod, una cum magistro rationali curie nostre vel eius locum tenentes, [au]diatis et recipiatis compota ab omnibus et singulis officialibus antedictis, mandantes dicto magistro rationali quod, una vobiscum et non sine vobis, compota recipiat de predicti, [mandantes], insuper, vobis, dicto Guillelmo, quod positus, nomine et pro parte nostra, vendere in encanto publico, ut moris est, plus oferentibus, [omnes] redditus, exitus et [pro]ventus et alia iamdicta et, de dictis vendicionibus, [in iusticia, facere, eciam insuper,] regere et administrare que [ea, prout] valitata nostre curie, noveritis convenire.

294 Precedeix cancel·lat: repu.

Nos, enim, committentes vobis super premissis plenarie vices nostras, promittimus observare et nunquam revocare quemcumque per vos actum vel gestum fuerit. In cuius [rei], *et cetera*.

Datum Barchinone, XII° kalendas septembris anno predicto.

Bonanatus de Petra mandato domini Infantis.

1324, setembre, 18. Barcelona

L'Infant Alfons demana informació al seu procurador al voltant dels litigis oberts amb els Ferrandis d'Íxer en relació a les primícies de la baronia de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 374, f. 107 r. i v.

Infans, *et cetera*, fidelibus nostris Guillemo de Minorisa, de domo nostra, et Arnaldo Ça Morera, iurisperito Valencie, salutem et gratiam, cum venerabilis frater Petrus Ferdinandi, de ordinem predicatorum, nobis supplicaverit quod, a petitione quam, nomine nostro, facitis contra eius filium, racione decimarum castri *de Bunyol*, desisti totaliter faceremus cum se asserat ad id nobis minime teneri ex quibusdam racionibus coram [nobis], ex parte ipsius, [presentatis], nosque, de causis quas Nos habemus contra ipsum quibus mea iusticia ad causam, demandam seu petitionem predictam per vos certificari velimus, ideo, vobis dicimus et expresse mandamus quatenus, visis presentibus, in causas et raciones quas intendatis super hiis nos habere, transmittatis nobis, sub vestris sigilliis inclusas, ut, visis ipsis causis seu racionibus, possimus super predictis secundum iusticiam providere.

Datum Barchinone, XIII° kalendas octobris anno Domini M^o CCC^o XX° quarto.

Clemens de Salaviridi mandato [domini] Infantis facto per Guillelmum [...].

1325, febrer, 12. València

L'Infant Alfons nomena Mahomat Taraçoni com a cadí de Bunyol i de la Foia, de la vall d'Elda, de Novelda i Asp.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 391, f. 4 r.

Nos Infans, *et cetera*, confidentes de legalitate tua, Mahometi Taraçoni [...] *de Bunyol*, attendentes quoque servicia per te nobis [serviando] nostra negocia existen[ente *de*] *Bunyol* exhibita, volentes te propterea prosequi gracia [et amore] committimus sive [commendamus] tibi officium alcadi totius Foye *de Bunyol* et locorum vallis Elle et Novelle, *de Aspe* et aliorum locorum nostrorum que nunc tenemus et habemus et in quibus sarraceni nunc [ha]bitant in regno Valencie ad regendum, tenendum et exercendum pro nobis dic[tum officium] ad colligendum et procurandum iura nostra dictorum locorum [prout per vos sunt] colligi et recipi consueta, dum de nostre beneplacito voluntatis [fuerit] [et non ultra]. Ita, quod cum sis alcadius dictorum locorum et iudices et dividas contradicciones atque questiones dictorum sarracenorum et cognoscas de eorum delictis per te et substitutos [que] idoneos [utique] et suficientes prout per alios alcadios dictorum locorum est fieri assuetum et habeas illud salarium [ex] predicto officio quod per alios alcadios consuetum est recipi et non ultra. Mandantes per presentem cartam nostram, alcaidis, baiulis, ceterisque officialibus nostris [dictorum locorum] presentibus et futuris quod te per alcadius dictorum locorum habeant et teneant dum de nostra processerit voluntate. Mandamus eciam per eandem omnibus sarracenis [nostrorum locorum et terminis eorundem] quod pareant et obediant atque respondeant tibi dum dictum officium teneas de [omnibus] hiis de quibus alcadis dictorum locorum consueti fuerunt [actenus] respondere. In cuius rei testimonium presentem cartam tibi fieri iussimus et sigillo nostro apendicio communiri.

Data Valencie, pridie idus februarii anno Domini millesimo trecentesimo vicesimo quarto.

Bonanat de Petra mandato domini Infantis.

1325, febrer, 28. Bunyol.

L'Infant Alfons retreu al seu procurador l'incompliment de la seua anterior ordre de tornar els béns confiscats a certs habitants de Setaigües i li exigeix que explique la negativa i procedisca al desemparament dels béns sense cap retardament.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 411, f. 71 v.

Infans²⁹⁵ Alfonsus, *et cetera*, fideli nostro Guillelmo de Minorisa, procuratori nostro in regno Valencie, *et cetera*, oblata in audiencia nostra pro parte Michelis de Sancta Linea ac heredum Natali Iohanes et Iohannis Aznarii, habitatorum loci *de Set Aygües*, suplex peticio continebat quod, occasione questionis seu cause que monebatur inter Iacobum de Castronovo, ex una parte, et Ferrarium Sunyerii, ex altera, [fuerint] Micheli et heredibus supradictis eorum bona per iusticiam Xive emparata et quod licet postmodum per Nos vobis mandatum extiterit ut emparam predictam totaliter revocare faceretis, vos, mandatum nostrum predictum, eis observare nolulistis, quare, fuit nobis humiliter supplicatum per Nos eos de remedio iusticie providere. Quia, supplicacione admissa, vobis dicimus et mandamus quatenus bona predicta, iuxta mandatum per Nos vobis factum, desemparari faciatis predictis supplicantibus ne aliqua iusta causa oponi fuerit que obsistat de qua, si opponita fuerit, per vos cognosci volumus, vocatis evocandis, breviter, summarie et de pla[no], eamque fine de[bito termi]nari prout de foro et racione fuerit faciendum. Taliter faciendo quod dicti supplicantes ob [defectum] iusticie ad nos iterato recurrere non cogatur.

Datum in castro *de Bunyol*, II° kalendas marcii anno predicto.

Lupus de Contut mandato domini Infantis.

295 Al marge esquerre: "Solvit X solidos Barchinone".

123

1325, febrer, 28. Bunyol

L'Infant Alfons demana a son pare, el rei Jaume II, que notifique als arrendadors de les rendes de Xiva que les terres que un musulmà del lloc ha adquirit de cristians estan sotmeses únicament al pagament de delme i primícia i no al quint que paguen els musulmans.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 411, f. 72 r. (bis).

A la vostra reial magestat de Nos, molt alt e poderós senyor Infant N'Amfós, humilment besant [vostres mans e] vostres peus, [sopplegan] demostre Maffumet Lop, moro nostre, habitador del castell de Xiva, que com ell, senyor, aia comprada una pesseta de terra d'un cristià del dit castell e de que la pesseta de terra, senyor, no sia tengut de donar sinó dècima e primícia segons que acostumat és senyor de XL anys ensà, e ara, senyor, los arrendadors del dit castell li fassen pagar dècima e primícia e quint de la dita pesa de terra, emperò, clama mercè a la vostra reial magestat lo dit Maffumet Lop que us plàcia menar per letra vostra a los dits arrendadors que no forsen de pagar lo dit Maffumet quint de la dita pesa de terra sinó dècima e primícia segons, senyor, que acostumat és.

Que Deus, senyor, vos do vida bona e us mantenga per molts anys en aquella.²⁹⁶

296 El text careix de cap datació. Fem servir la corresponent del següent document: "In castro de Bunyol, sub sigillo nostro secreto, II° kalendas marcii anno Domini millesimo CCC^o XX° quarto.

1325, febrer, 28. Bunyol

L'Infant Alfons ordena al seu procurador que procedisca a resoldre de manera sumària els conflictes que enfronten dos veïns de Xiva.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 411, f. 72 (bis) r.

Infans Alfonsus, illustrissimi domini regis Aragonum primogenitus eiusque generalis procuratori ac comes Urgelli, fideli procuratori nostro in regno Valencie, Guillelmo de Minorisa, salutem et gratiam, causam seu causas que vertuntur seu verti sperantur inter Bartholomeum *de Puigredó*, vicinum *de Xiva* agentem, ex una parte, et Iacobum de Rippis, habitatorem dicti loci defendentem, ex altera, super diversis causis et rationibus per dictum Bartholomeum contra dictum Iacobum motis seu movendis, vobis, per presentes, ducimus [committendas], mandantes vobis quatenus, vocatis evocandis, causas predictas audiatis easque fine debito terminetis, prout de foro et ratione fuerit faciendum, breviter, summarie et de plano, sine strepitu ne figura iudicii, solum modo, attenta veritate causarum predictarum. Nos, enim, super premissis, vobis, per presentes, committimus plenarie vices nostras.

Datum in castro *de Bunyol*, sub sigillo nostro secreto, II^a kalendas marcii anno Domini millesimo CCC^o XX° quarto.

1325, març, 6. València

L'Infant Alfons, junt amb la Infanta Teresa, reconeix el préstec de 73.000 s. rebut del seu conseller, Bernat de Libià, per a la campanya de Sardenya que es comprometen de tornar en vuit mesos junt amb una altra quantitat que li deu el rei. Empenyoren els Infants al creditor com a garantia el castell de Xiva, els habitants del qual li hauran de prestar l'homenatge degut.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 427, f. 4 r.-5 r. (2^a num).²⁹⁷

Noverint universi quod Nos, infans Alfonsus, *et cetera*, et Nos infantissa Theresia, eiusdem domini Infantis consors et comitissa Urgelli, confitemur et recognoscimus debere vobis, dilecto consiliario nostri dicti domini Infantis, Bernardo de Libiano, militi, septuaginta tres mille solidos monete Barchinone de terno ex causa mutui per vos, gratis et bono amore, de ipsis nobis facti ad opus, videlicet, galearum quas nunc armari facimus Valencie et mittere intendimus feliciter, annuente Domino, apud Sardiniam cum nobili Francisco Carroçii, amiranto domini regis et consiliario nostro dilecto, unde quia omnes dictos LXXIII [mille] solidos²⁹⁸ monete iamdicte a vobis plenarie et ad nostram voluntatem habuimus et recepimus numerando.

Idcirco, Nos, ambo et utrique nostrum in solidum, renunciantes excepcioni quantitatis predicte non habite et non numerate et doli ac infactum, promittimus, per firmam et legitimam stipulacionem in posse notari infrascripti recipientis et stipulantis nomine omnium illorum quorum intereret, intererit ac interere potest et poterit²⁹⁹, ipsos LXX III mille solidos|[4 v.] Barchinone exsolvere, vel exolvi facere, vobis, dicto

297 Còpia al reg. n. 420, f. 146 v.-147 v.

298 Error del copista que hauria d'haver escrit "mille". A l'original "solidos solidos" repetit. He corregit fent servir la còpia existent ressenyada en la nota anterior.

299 Restituït el fragment textual a partir de la còpia esmentada (ibidem): "omnium illorum quorum intereret, intererit ac interere potest et poterit"

Bernardo, vel vestris aut cui seu quibus volueritis, sine omni dilacione et excepcione et sine omni damno et missione vestri vel ipsos, bene et complete, intus civitatem Valencie, hinc ad VIII menses, a die confeccionis huius carte, continue numerandos. Promittimus, eciam, eodem modo, Nos, dicti coniuges et utrique nostrum insolidum, solvere, vel solvi facere, vobis, dicto Bernardo, vel cui aut quibus volueritis, simul cum quantitate predicta, septem mille solidos vobis debitos per curie domini regis cum tribus litteris quas nobis restituistis queque fuerunt in nostra cancellaria per cautela curie laniato. Et, si forte contingeret vos, vel vestros in hec causam habentes, missiones aliquas facere pro tarditate solucionis quantitatum predictarum ultra terminum predictorum VIII mensium, ipsas, de nostro proprio, promittimus facere resarciri super quibus vestro solo et simplici verbo tradi volumus, iuramento vel aliquo probacionis genere minime requisito, pro quibus complendis, obligamus Nos, ambo et utrique nostrum, vobis, dicto Bernardo, nomini vestro et vestrorum aut quorum volueritis, omnia bona nostra mobilia et inmobilia ubique habita et habenda.

Et pro meliori securitate et firmitate predictorum, obligamus specialiter vobis et eis, vobisque dicto Bernardo in pignus tradimus castrum nostrum *de Chiva* cum eius villa et alchareis, terminis et pertinenciis universis, volentes et concedentes quod vos et vestri, vel cuicumque a vobis vel eis causam habentes in dicto debito, teneatis dictum castrum *de Chiva* cum predictis omnibus nec non cum hominibus et feminis eius potenter et pacifice tantum et tamdiu donec in dictis quantitibus que sunt in summa LXXX mille solidos et in expensis per vos faciendis, ut predictur, fuerit vobis, vel vestris aut cui seu quibus volueritis, integre satisfactum.

Ita, quod vos possitis in dicto castro alcaydum constituere et, in villa, alcareis terminis eius, baiulum et alios officiales ponere quos volueritis et ipsos mutare quociens vobis videbitur et securitati dicti castri et bono regimini predictorum noveritis convenire et prout, eciam, Nos possemus. Retinemus, tamen, nobis et nostris et volumus quod vos, vel quicumque detentor alius dicti castri pro vobis et vestris, decetero respondeatis et responderi faciatis de redditibus, exitibus et iuribus castri iamdicti emptori vel emptoribus qui ipsos emerunt a nobis per illud tempus per quod et prout secundum formam arrendacionis de ipsis eis facte debet ei vel eis de ipsis redditibus responderi lapso autem tempore arrendamenti vel vendicionis eis facte de

dictis redditibus vos ipsos per dictos vestros officiales colligi et nobis conservari fideliter faciatis et de ipsis teneamini nobis vel nostris respondere vel cui voluerimus et reddere rationem.

Volumus, tamen, quod vos vel vestri habeatis, per labor administracionis predictorum, predictis octo mensibus, tres mille solidos Barchinone quos, ex predictis redditibus, exitibus et iuribus penes vos, positus vos vel ipse licite retinere ipsosque per quoscumque receptorem compotum a vobis alia volumus admitti |[5 r.] in compoto tenore presentis carte pariter et iubemus.

Et, si forte dictum castrum ex obligatione huiusmodi ultra dictos VIII menses tenueritis, habeatis per sallario IIII mille solidos annuales quos vobis ut prediximus possitis retinere quique vobis in compoto simile admittantur et ultra hec alcaydus et baiulus quem in dicto castro posuistis habeat et percipiat de dictis redditibus exitus et iuribus ea omnia que per alcaydum et baiulum sunt recipi consueta.

Mandamus itaque, cum hac eadem carta, Guillelmo Serrani, alcaydo nostro in castro predicto, quod, in continenti, castrum ipsum vobis, dicto Bernardo, vel cui volueritis, tradat. Nos, enim, cum ipsum vobis tradiditur, dictum Guillelmo inde quitium appellamus ac si ipsum vobis personaliter tradidisset namque absolvimus ab omni hommagio, fidelitate et alia quavis obligatione quibus racione castri iamdicti nobis modo aliquo teneretur.

Mandamus, eciam, omnibus hominibus cuiuscumque legis, status vel condiciones sint in dictis villa et alchareis vel alibi infra terminos dicti castri commorantibus, ut vobis hommagium faciant, vel cui volueritis, de parendo et respondendo vobis et vestris aut cuicumque causa vestri vel vestrorum tamquam eorum dominis donec vobis fuerit satisfactum plenarie in predictis.

Nos, enim, cum hac eadem carta, absolvimus, ex nunc ut ex tunc, quantum ad hec dictos alcaydum et homines ab omni hommagio et fidelitate quibus pro dicto castro vel eius racione nobis modo aliquo teneretur, salva, tamen, nobis et nostris proprietate eiusdem satisfacte autem per Nos vel nostros aut alium pro nobis vel ipsis in omnibus antedictis castrum ipsum ad Nos et nostros, sine ulla dilacione, libere revertatur.

Actum Valencie, pridie nonas marcii anno Domini M^o CCC^o XX° IIII°.

Testes: nobiles Arnaldus Rogerii *de Pallars*, Guillelmus *de Entença* et Raimundus *de Boil*, consilarii dicti domini Infantis.

Sig(*creu*)num Infantis, *et cetera*. Sig(*creu*)num Infantisse, *et cetera*.

1325, març, 20. València

L'Infant Alfons ordena als arrendadors del drets de Xiva que respecten el dret dels musulmans a tributar com els cristians del lloc per les terres d'aquests que hagen adquirit.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 373, f. 103 r.

Infans, *et cetera*, fidelibus suis arrendatoribus reddituum et proventuum nostrorum loci *de Xiva*, salutem et gratiam, pro parte Mafometi Lop, sarraceni *de Chiva*, fuit coram nobis propositum conquerendo quod ipse emit, in termino dicti loci, a quodam cristiano tria³⁰⁰ trocia terre eo quod, secundum antique consuetudine in dicto loco servata, a tanto tempore citra quod memoria hominum in contrarium non existit, ipse non tenetur solvere nisi decima et primicia per terra predicta et quod vos, contra dictam consuetudinem, exigitis, seu exigere intenditis, ab eodem Mafometo iurium de dicto trocio terre quod redundare asseritur in dampnum et periudicium ipsius. Quare ad supplicacionem ipsius nobis humiliter factam, vobis dicimus et mandamus quatenus dictum Mafometum non agravetis in aliquo contra consuetudinem predictam. Immo eandem consuetudinem sibi inviolabiliter observari faciatis omnino.

Datum Valencie, XIII° kalendas aprilis anno Domini M^o CCC^o XX° III°.

Lupus *de Concut* mandato domini Infantis.

300 Interlineat damunt del text cancel·lat: quadam.

1325, abril, 29. València

L'Infant Alfons ordena el pagament acordat amb Bernat de Libià de 3000 s.b. per haver retardat la recuperació del 'castrum' de Xiva a ell empenyorat.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 421- 14 v. i 15 r.

Infans *et cetera*, fideli nostro Simoni de Palaciolo, scriptori tabule armate nostre Valencie, salutem et graciam. Cum Nos fecerimus dilecto consiliario nostro Bernardo de Libiano cartam recognicionis debiti in quantitate octuaginta mille solidos regalium de quibus vobis tradere debuit septuaginta tres mille solidos et quod residuos septem mille solidos recuperata fuissent albarana seu carte usque ad ipsam quantitatem de hiis que per curiam domini regis debebantur eidem, nosque, per predictis octuaginta mille solidos, vendicionem sibi fecerimus de castro nostro *de Chiva*, facta nobis³⁰¹ per eum instrumento permute quod, si infra duos annos ei solverimus quantitatem dictorum octuaginta mille solidorum teneatur³⁰² nobis, per eadem quantitatem, vendere dictum castrum et quia redditus dicti castri iam erant venditi, concesserimus dicto Bernardo dare tres mille solidos nisi, usque ad VIII menses, recuperaverimus dictum castrum. Idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus, de directis tabule predicte in posse vestre existentibus, detis et solvatis dicto nostro consiliario, vel cui voluerit, tres mille solidos antedictos et, facta solucione, presentem ab eo recuperetis litteram cum apocha de soluto.

Datum Valencie, tercio kalendas madii anno Domini M^o CCC^o XX° V^o.

Idem.³⁰³

301 Interlineat.

302 Precedit cancel·lat de: teneamu.

303 La "iussio" remet al document anterior on podem llegir "Lupus de Contut mandato domini Infantis facto per Guillelmum [...]".

1325, maig, 6. Xelva

L'Infant Alfons mana a l'alcaid de Bunyol que retinga dels béns d'un musulmà del lloc els diners necessaris per tal de satisfer un deute seu que reclama un musulmà de Xelva per valor de 266 s.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 411, f. 72 v.

De Nos, Infant, *et cetera*, a l'amat nostre l'alcayt de Bunyol e a son loch tinent, salut e dilecció. Comparech denant Nos Hamet Çaat, sarrahí de Chelva, e proposà clamant denant Nos que Abdalla Humeyt, sarrahí del dit loch de Bunyol, li és tengut e obligat axó com afermança de Matheu Garç[és], alcayt de Montroy, en doents sexanta VI sous de Barcelona ab carta pública e, jatsia açò [per] moltes vegades l'aja request que la dita quantitat ab les messions, dans e interesse li degués pagar segons que ab la dita carta li era tengut e obligat, açò no ha curat fer, per què, a supplicació per part del dit Hamet a Nos humilment fecha, a vos dehim e manam que, del béns del dit Abdallà, façats pagar e satisfer al dit Hamet en la quantitat damunt dita ab los dans e messions e interesse segons que trobarets que·l dit Abdallà al dit Hamet sia tengut e obligat e de rahó se deja fer, en tal manera que·l dit Hamet aja compliment de justícia.

Data en Chelva, sub nostro sigillo secreto, II° nonas madii anno predicto.

Luppus de Concut mandato domini Infantis.

1326, desembre, 31. Terol

La Infanta Teresa ordena al seu procurador que modifiqui el curs de les aigües del riu Guadalaviar a Xestalgar per tal de posar en regadiu algunes heretats que després haurà d'entregar a cens amb cinc anys de franquícia inicial.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 427, f. 22 r. (2ª num.).

Infantissa, *et cetera*, dilecto consiliario prefati domini Infantis, Guillelmo de Minorisa, salutem et dileccionem, cum Nos, pro melioramento loci *de Chestalgar*, velimus ut vos faciatis, sive construhi faciatis, unum alveum per quem aqua que discurrit per rivum *de Godalaviar* possitis recipere per irrigandis quibusdam honoribus et possessionibus qui heremes existunt in dicto loco, ipsosque honores et possessiones, populatoribus vel aliis dicti loci, in emphiteosi [concedere] valeatis, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus predictam aquam [recipiatis] prout melius potueritis et, cum ipsam aquam habueritis per rigandis dictis honoribus, vos, ipsos habentes et posseentes, populatoribus vel aliis nomine nostro, assignetis ad certum tributum sive censum, necnon, ipsi populatores, pro eo, ut melius circa laboratorem dictarum possessionum sive honorum intend[ere], per quinque annos, si vobis videbitur, a prestacione dicti censo, quitios appelletis et, super predictis, circa melioramenti dicti loci intendatis, prout vobis videbitur, ad utilitatem curie nostre.

Datum Turoli, pridie kalendas ianuarii anno Domini M^o CCC^o XX° sexto.

Idem³⁰⁴.

304 La "iussio" remet al document anterior on no es pot llegir.

1327, novembre, 28. Montblanc

El rei Alfons el Benigne ordena al seu batlle general al regne de València que no interferisca en la recaptació de les rendes de Xiva i Bunyol, ja que romanen empenyorades en mans del bisbe de València. Haurà, tanmateix, d'intervindre en cas que foren arrendades.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 548, f. 187 v.

Alfonsus *et cetera*, consiliario nostro Iohanni Scribe, baiulo regni Valencie generali vel eius locum tenenti, salutem et gratiam. Cum inclita infantissa domina Theresia, coniux nostra, memorie recolende, de assensu et voluntate nostra, voluerit et ordinaverit in suo ultimo testamento quod omnes redditus et proventus qui pervenerint ex locis *de Xiva* et *de Bunyol* sint pro execucione sui testamenti predicti facienda et complenda, qui redditus colligi et recipi (*sic*) debent, tam per episcopum valentinum, qui tenet loca predicta pignori obligata, quam per exeutores testamenti predicti aut per illum vel illos quos ipsi deputaverint ad predictos redditus colligendos, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus redditus seu proventus predictos minime recipiatis seu, eciam, colligatis, nec colligi seu recipi per aliquem faciatis. Verumtamen, si episcopus et exeutores iamdicti vel illi qui pro ipsis receperint seu collegerint (*sic*) redditus et proventus predictos voluerint ipsos redditus vendere seu attributare, volumus quod vos, dictus baiulus, seu vester locum tenens, intersitis vendicione vel attributioni de predictis redditibus faciende.

Datum in Montecalbo, IIII° kalendas decembris anno Domini M^o CCC^o XX° septimo.

Luppus *de Concut* ex parte rex.

1329, març, 29. València

El rei Alfons el Benigne confirma una donació anterior de la seua esposa, Teresa d'Entença, al porter reial Guillem de Pertusa, de certa quantitat de forment carregada sobre les rendes de Bunyol i La Foia.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 478, f. 182 v.

Nos, Alfonsus, *et cetera*, considerantes inclitam infantisam Theresiam, consortem nostram carissimam, memorie recolende, subscriptam concessionem fecisse vobis, Guillermo de Pertusia, de domo nostra, cum carta sua continencie subsequentis:

Nos, Infantissa Theresia, incliti domini Infantis Alfonsi consors ac comitissa Urgelli, attentis meritis tui, Guillelmi de Pertusia, serenissimi domini nostri domini Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum, portarii, quibus personam tuam volumus favore prosequi gracioso, idcirco, cum presenti carta nostra, concedimus et assignamus tibi, ad vitam tuam, quinque kafficia frumenti ad mensuram Valencie, habenda et percipienda, anno quolibet, per te vel alium quem volueris, in festo sancti Michelis mensis septembris, super redditibus, exitibus, proventibus et iuribus nostris locorum *de Bunyol et de la Foya*. Mandantes per presentem cartam nostram fideli procuratori nostro, Guillelmo de Minorisa, nunc procuratori nostro inibi constituto, et qui per tempore fuerit vel eius locum tenenti, quod, de dictis quinque kafficiis bladi, tibi, vel cui volueris loco tui, respondeant eaque portari faciant ad domum tuam Valencie, nostris sumptibus et expensis, annis singulis, in dicto festo dum vixeris ut est dictum de redditibus memoratis, recipiendo a te apochas de hiis que tibi propterea duxerint exsolvenda. Mandantes cuicumque ab eis comptum recepturo ut quicquid per dictum baiulum vel alium, seu alios eius nomine, persolutum tibi fuerit, racione predicta, in comptum accipiat et admittat ipso tamen exhibente eis apochas supradictas. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram tibi tradi iussimus sigilli nostri appendicii robore communitam.

Data Barchinone, VI° kalendas octobris anno Domini M^o CCC^o XX° secundo.

Et fuerit nobis per vos, dictum Guillelmum de Pertusia, humiliter supplicatum ut concessionem predictam confirmare de benignitate regia dignaremur. Idcirco, supplicatione vestre grato concurrentes affectum, concessionem iamdictarum laudamus, aprobamus, concedimus ac, eiam, confirmamus volentes quod vos, in tota vita vestra, habeatis, in dicto termino festi sancti Michaelis, dicta quinque kafficia frumenti ex redditibus, exitibus, proventibus et iuribus dictorum locorum *de Bunyol* et *de la Foya*. Mandantes procuratoribus seu baiulis dictorum locorum presentibus et qui per tempore fuerint quod, solvendo quicquid vobis de preterito tempore debeatur ex tritico supradicto, deinde, concessionem predictam in tota vita vestra, ut predicatur, curent inviolabiliter observari. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis fieri iussimus, sigillo nostro appendicio communitam.

Data Valencie, IIII° kalendas aprilis anno Domini M^o CCC^o XX° nono.

Franciscus *de Bastida* mandato regio facto per Guillelmum Serrani, camerarium maiorem.

1329, maig, 3. València

El rei Alfons el Benigne autoritza a la universitat de Xiva la modificació d'un camí públic els límits del qual havien estat alterats per causa d'una construcció en un lloc denominat El Prat, en el terme d'aquesta localitat.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 479, f. 20 r.

Nos³⁰⁵, Alfonsus, *et cetera*, intellecto quod, propter constructionem factam de hospitali vocato *del Prat* quod est constructum infra terminum loci *de Xiva*, plurima ac diversa [te]rmina comista fuerunt et nunc, eiam, committuntur et, eiam, inibi collocantur ob id, habitantibus in dicto loco *de Xiva*, dampna non modica et scandala subsequuntur.

Idcirco, volentes, prout decet, predictis scandalis et indemnitatibus habitantium in dicto loco *de Xiva* ac pro bono statu ipsius loci salubriter providere, ad supplicationem vestri, proborum hominum dicti loci *de Xiva*, volumus ac vobis, universitati dicti loci, concedimus quod, de cetero, iter superius dicti loci mutetur et abtetur (*sic*) ac apropiatur versus dictum locum *de Xiva*, sic quod, itinerantes per dictum iter, habeant per ipsum locum *de Xiva*, de cetero, pertransire.

Mandantes, per presentem cartam nostram, universis et singulis officialibus nostris, presentibus et futuris, quod presentem concessionem nostram observent et faciant inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem seu aliquos contravenire permittant, aliqua racione.

In cuius rei testimonium et robur perpetue firmitatis, presentem cartam nostram vobis inde fieri iussimus, nostro pendenti sigillo³⁰⁶ munitam.

Data Valencie, V^o nonas madii anno Domini M^o CCC^o XXIX°.

305 Al marge esquerre: “[pre]sentem cartam [re]cepit [Guillemus] Serrani et curia”.

306 Segueix el mot “pendenti” repetit.

Signum Alfonsi, Dei gracia, regis Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice ac comitis Barchinone.

Testes sunt: reverendus dominus Iohanes, patriarcha alexandrinus; Raymundus, episcopus valentinus; Bernardus de Sarriano, Petrus *de Xerica*, Blasius *Maça de Villamexant*.

Berengarius *Sala* mandato regio facto per Guillelmum Serrani camerarium.

1329, maig, 3. València

El rei Alfons el Benigne reconeix a l'aljama musulmana de Xiva la possibilitat de comprar pa i vi lliurement.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 478, f. 262 v.

Nos, Alfonsus, *et cetera*, ad supplicacionem sarracenorum aliame loci *de Xiva*, tenore presentis carte nostre perpetuo valiture, concedimus vobis, dictis sarracenis, quod, de cetero, vos et vestri successores, imperpetuum, possitis emere et recipere, ad vestre libitum voluntatis, franche et libere, panem et vinum a quibuscumque personis malueritis et vobis placuerit nec teneamini stringamini deinceps predicta emere aut recipere a ceteris personis aut locis. Immo, ut predicatur, possitis, ubilibet, absque contradiccione nostra et officialium nostrorum, predictos panem et vinum emere et eis uti ordinatione aut consuetudine quacumque in aliquo non obstante. Mandantes per presentem cartam nostram universis et singulis [officialibus] nostris presentibus et futuris quod presentem concessionem nostram, firmam habentes, eandem observent et faciant per quoscumque, inviolabiliter, observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant, aliqua racione. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis inde fieri iussimus nostri sigilli³⁰⁷ pendentis³⁰⁸ munimine roboratam.

Data Valencie, quinto nonas madii anno Domini M^o CCC^o XX° IX°.

Signum Alfonsi (*blanc*), Dei gracia, regis Aragonum, *et cetera*.

Testes sunt, Raimundus, episcopus valentinus; Petrus *de Xerica*; reverendus dominus Iohannes, patriarcha alexandrinus; Bernardus de Sarriano, Blasius *Maça de Vergua*.

307 Interlineat.

308 Segueix cancel·lat el text: sigillo.

Fuit clausum per Berengarium Salvatoris, scriptorem domini regis.

Berengarius Salvatoris mandato regio facto per Guillelmum Serrani,
camerarium.

1329, maig, 11. València

El rei Alfons el Benigne ordena el cessament de les persecucions i tortures imposades als musulmans de Xiva a qui els serà respectada la vigència de la Sunna tal com hom fa amb els de Bunyol.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 478, f. 261 v. i 262 r.

Nos, Alfonsus, *et cetera*, quia vos, sarraceni aliame loci *de Xiva*, nobis humiliter supplicastis ut, cum vos, iuxta çunam vestram et forum in ipso loco observatum, non debeatis poni, per aliquibus delictis, questionibus aut tormentis, et aliqui officiales nostri, a modico tempore citra, contra dictum forum et çunam, quosdam torquerunt sarracenos, vobis, pro bono statu et reformatione dicti loci quo propter inundaciones aquarum et impositionem dicti tormenti nisi per Nos graciose succurratur ad dispopulacionem deveniet, concedere dignaremur ut deinceps in dicto loco *de Xiva* et eius termino quivis sarracenus aut sarracena, contra dictam çunnam et forum non posit tormentis ac questionibus subintrare. Idcirco, volentes vestris supplicacionibus favorabiliter inherere ob hoc ut dictus locus suscipiat incrementum, tenore presentis carte nostre perpetuo valitura, concedimus vobis, dicte aliame et singularibus eiusdem, quod de cetero ullo unquam tempore aliquis sarracenus aut sarracena in dicto loco et eius termino habitans non possit, contra çunam iamdictam, per Nos seu officiales nostros vel successorum nostrorum poni questionibus aut turmentis nec prout de foro et iuxta çunam predictam fieri debebant. Immo, volumus quod deinceps observetur vobis et unacumque vestrum, perpetuo, iamdictam çunam prout aliis sarracenis et habitantibus in loco *de Bunyol* similiter observatur. Mandantes per presentem cartam nostram universis et singulis officialibus nostris et successorum nostrorum presentibus et futuris quod, predictam gratiam et concessionem nostram firmiter observando, contra eam non veniant nec aliqui contravenire permittant, aliqua racione. In cuius rei testimonium et robur perpetue firmitatis, presens privilegium nostrum vobis inde fieri et sigilli nostri pendentis munimine iussimus roborari.

Datum Valencie, quinto idus madii anno Domini M^o CCC^o XXIX°.

Berengarius Salvatoris mandato regio facto per Guillelmum Serrani, camerarium.

Signum (*senyal reial*) Alfonsi, Dei gracia, regis Aragonum, *et cetera*.

Testes sunt: reverendus dominus Iohannes, patriarcha alexandrinus; Raimundus, episcopus Valencie; Bernardus de Sarriano, Petrus *de Xerica*, Blasius *Maça de Vergua*.

Fuit clausum per Berengarium Salvatoris, scriptorem domini regis.

1329, juny, 17. València

El rei Alfons el Benigne confirma un document seu atorgat a favor de la seua parenta Castellone, esposa de Manuel d'Entença, pel qual assignava a les rendes de Xiva el llegat testamentari deixat a ella per la Infanta Teresa.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 479, f. 51 v.

Nos, Alfonsus, *et cetera*, attendentes quod Nos iam ante quam pervenissemus ad picem (*sic*³⁰⁹) regie dignitatis feceramus vobis, dilecte nostre Castellone, uxori quondam Manuelis *de Entença*, assignacionem violarii infrascripti cum carta nostra, sigillo pendenti munita, cuius series sic se habet:

Nos infans Alfonsus, illustrissimi domini regis Aragonum primogenitus eiusque generalis procurator ac comes Urgelli, attendentes inclitam infantissam Theresiam, bone memorie consortem nostram, legasse in suo ultimo testamento vobis, dilecte nostre Castellone, uxoris Manuelis *de Entença*, quondam, mille quingentos solidos Barchinone vobis, anno quolibet, exsolvendos dum vobis fuerit vita comes, et quia, pro ipsam Infantissam non fuerunt assignatus locus vel redditus aliqui super quo, vel quibus, dictos mille quingentos solidos habere possetis, supplicastis nobis ut ipsos mille quingentos solidos nobis assignare deberemus super aliquibus redditibus locorum nostrorum. Nos, vero, dicta supplicatione admissa, quia plurimum vobis tenemur prefactis serviciis per vos dilecte Infantisse impensis (*sic*), assignamus vobis dictos mille quingentos solidos super redditibus et aliis iuribus loci nostri *de Chiva*, mandantes, cum presenti, amministratori generali redditum et proventuum nostrorum necnon alcaido castri *de Chiva* et alii dictos redditus et alia iura nomine nostro recipienti quod vobis omnis singulis per tria³¹⁰ tercias, dum vixeritis, dictos mille quingentos solidos Barchinone, non expectato a nobis alio mandamento, tribuat et

309 Per "apicem".

310 Interlineat.

exsolvat, recuperando a vobis, anno quolibet, apocham de mille quingentos solidos supradictis. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram nobis inde fieri iussimus nostro sigillo munitam.

Data Cesaraugusta, pridie nonas novembris anno Domini M^o CCC^o XX° VII°.

Idcirco, legatum predictum per predictam Infantissam vobis factam, assignationem per Nos inde vobis factam et omnia et singula cum carta suprainserta contenta, laudamus, approbamus ac, etiam, confirmamus. Mandantes per presentem cartam nostram amministratori nostro predicti ac alcaido dicti castri *de Chiva* et alii dictos redditus et alia iura, nomine nostro recipienti, quod contentam superius teneant et compleant atque observari faciant, ut superius continentur. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram inde fieri iussimus nostro sigillo appendicio munitam.

Data Valencie, XV° kalendas iulii anno predicti.

Bertrandus de Vallo mandato regio facto per vicecancellarium.

1329, juliol, 4. València

El rei Alfons el Benigne revoca el nomenament fet al seu porter, Ramon de Besaldú, a qui havia encomanat la tinença i batllia de Xestalgar, ja que correspon la facultat de fer-ho als marmessors dels testaments dels Entença que administren les rendes dels llocs de Mançanera i Xestalgar i n'hi tenen la potestat.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 548, f. 196 v. i 197 r.

Alfonsus, *et cetera*, fideli portario nostro Raimundo de Bisulduno, vel cuicumque pro eo tenenti seu custodienti castrum et baiuliam loci *de Chestalgar*, salutem et gracam, pro parte religiosi et dilectorum nostrorum fratris Guillelmi Iorneti, confessoris, et Berengarii de Raiadello, scriptoris nostrorum, exequutorum testamentorum nobilem virorum Bernardi Guillelmi et Gombaldi *de Entencia*, quondam, fuit expositum coram nobis quod, cum ipsi, ut exequutores dictorum testamentorum, teneant obligata, ad execucionem dictorum testamentorum faciendam, loca *de Mançanera* et *de Chestalgar* cum illis iuribus et prout ea³¹¹ tenebant Guillelmus de Vallseniu, quondam, sacrista, et Petrus *Ayvar*, quondam, prepositus Osce, manumissores testamentorum predictorum et ipsi manumissores, quondam, consueverint ponere alcaydos et baiulos in dictis locis, Nos, qui alcaydiam et baiuliam loci predicti *de Chestalgar* vobis, ad vitam, dederimus de facto hoc de iure facere non potuimus absque ipsorum exequutorum et manumissorie predicte periudicio manifesto, ob quod, supplicarunt nobis ut, donacionem et concessionem, per nos vobis factam in eorum periudicium, de predictis alcaydia et baiulia, revocare dignaremur illas sibi quibusvis dandas de benignitate solita dimittendo. Verum, cum Nos certificati invenerimus quod predicta spectant ad manumissoriam iamdictam donec testamenta ipsa completa fuerint et quod Bernardus Tolosani, quondam, alcaydus et baiulus loci predicti ipsa officia habebat ex concessione manumissorum

311 Interlineat.

predictorum, nosque ipsam concessionem de predictae minime vobis facere potuimus de iure.

Ideo, volumus vobisque dicimus et mandamus quatenus, incontinenti, visis presentibus, tradatis et deliberetis castrum ipsum *de Chestalgar* iamdictis executoribus vel cui voluerint, necnon dimittatis officia ipsa, videlicet, alcaydie et baiulie loci predicti *de Chestalgar* danda per ipsos executores donacione et concessione predicta vobis de eis, ut predicatur, facta quam presentibus revocamus in aliquo non obstante. Nos, enim, absolvimus vos ab hominagio si quod nobis, pro predicto castro, fecistis, quod non credimus, cum pro domo plana teneritis ipsum. In hoc, autem, nullam moram apponatis neque a nobis mandatum aliud spectetis.

Datum Valencie, IIII° nonas iulii anno Domini M^o CCC^o XX° nono.

Bartholomeus de Podio mandato regio facto per Lupum *de Concut*, tenentem locum thesaurarii.

1329, setembre, 13. València

El rei Alfons el Benigne recorda als seus oficials de Macastre i a l'alamí del lloc l'obligació d'entregar a Guillem de Pertusa els 10 caf. de blat que cada any té concedits i que hauran de portar a la seua casa a València.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 479, f. 195 v.

Alfonsus, *et cetera*, fidelibus suis baiulis, alcaydis et alaminis loci *de Macasta*, salutem *et cetera*, cum fidelis de domo nostra, Guillelmus de Pertusia, ex [parte]³¹² nostra et nobilis Petri³¹³ Ferdinandi *de Ixar*, quondam, concessionibus habeat et habere et percipere debeat, annuatim, quamdiu sibi fuerit vita comes, decem kaficia tritici ad mensuram Valencie super dicto loco *de Macasta*, prout de concessionibus ipsis constat clarius per cartas nostras et dicti nobilis et ipsius sigillis appendicis communitas, ideo, volumus vobisque expresse dicimus et mandamus quatenus iamdicto Guillelmo, vel cui voluerit loco sui, predicta decem kaficia tritici detis atque tradatis, annis singulis, quamdiu vixerit, et dari et tradi, absque difficultate qualibet et more dispendio, faciatis ipsaque sibi, ad domum suam apud civitatem Valencie, deferatis seu faciatis deferri cum hoc sibi, de certa sciencia et de speciali gracia, duxerimus concedendum. Et hoc aliquatenus non mutetis.

Datum Valencie, idus septembris anno Domini M^o CCC^o XX° nono.

312 Manca a l'original.

313 Interlineat.

1329, setembre, 15. València

El rei Alfons el Benigne ordena el pagament d'una indemnització a l'arrendador dels molins de Xiva i de Godelleta perjudicat perquè els propietaris dels masos del terme, incomplint el compromís fixat en l'arrendament, no n'han volgut fer ús i s'han negat a pagar la corresponent moltura.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 548, f. 197 r.

Alfonsus, *et cetera*, venerabili et religioso fratri Guillelmo Iorneti, confessori nostro et executori ultime voluntatis inclite Infantisse Teresie, bone memorie, coniugis nostre, salutem, *et cetera*. Licet, ad instanciam Roderici, molendinarii, dilecto camerario nostro³¹⁴ maiori, Guillelmo Serrani, alcaido castri *de Xiva*, mandatum fecerimus per litteram nostram continencie subsequentis:

Alfonsus, Dei gracia, rex Aragonum, *et cetera*, dilecto camerario suo, Guillelmo Serrani, alcaido castri *de Xiva* vel eius locum tenenti, salutem, *et cetera*, Rodericus³¹⁵ Rosselli, molendinarius, sua nobis supplicacione humili demonstravit quod ipse emit redditus molendini dicti castri *de Xiva* et *de Godella* diversis temporibus ad novem annos a baiulis dicti loci sub condicione, tamen, quod omnes persone que morantur in mansis termini dicti castri tenerentur molere blada sua in dicto molendino ac solvere multuram Roderico predicto. Cum antedictae persone, in ipso molendino, blada sua, dicto tempore, non molerint seu multuram aliquam exsolverint set alique earum convenerint cum Roderico predicto et, ex hoc, idem Rodericus, qui pauper [est], sustinuerit plures sumptus et dampna, idcirco, cum iam, ante quam pervenissemus ad apicem regie dignitatis, vobis, de premissis, scripsimus, ad supplicacionem dicti Roderici nobis exhibitam, vobis iterato dicimus et, expresse, mandamus quatenus, visis presentibus, compellatis dominos ipsorum mansorum ad satisfaciendum dicto

314 Interlineat.

315 Segueix el text cancel·lat: molendinarii.

Roderico in eo in quo sibi tenentur, racione predicta, procedendo super hiis cum dictus Rodericus, ut premittitur, sit pauper, breviter, summarie et de plano, sine strepitu et figura iudicii ac maliciis omnibus pretermisissis.

Datum Valencie, X^o kalendas iunii anno Domini M^o CCC^o XX° nono.

Quia, tamen, nunc, dicto negocio in nostra curia plene discusso, invenimus quod illud quod dictus Rodericus debebat habere de dicta multura quodque summam centum³¹⁶ octuaginta novem solidos regalium Valencie ascendat, ut nobis constitit per certificationem dicti Guillelmi Serrani, debet solvi sibi de directis manumissorie Infantisse predictae. Idcirco, vobis dicimus et mandamus, expresse, quatenus, de directis manumissorie dicte Infantisse, tribuatis et solvatis, seu tribui et solvi faciatis, dicto Roderico Roselli, vel cui voluerit loco sui, dictos centum octuaginta novem solidos regalium, et, facta solutione, recuperetis seu recuperari faciatis ab eo litteras nostras quas, super hoc, habet et presentem, cum apocha de soluto, ut dicta manumissoria servetur indemnis. Et hoc non differatis cum dictus Rodericus sit inops et non habeat de quo vivat.

Datum Valencie, XVII° kalendas octobris anno Domini millesimo CCC^o vicesimo nono.

Petrus Martini mandato regio facto per Guillelmum Serrani, camerarium.

316 Interlineat.

1329, setembre, 17. València

El rei Alfons el Benigne fa donació a l'alamí i cadí de Bunyol d'un solar junt a la mesquita del lloc, i unes terres en el Fresnal, anomenades Bibnet, en el terme de Bunyol on li autoritza l'edificació de cases.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 479, f. 199 r.

Nos³¹⁷, Alfonsus, et cetera, volentes te³¹⁸, *Mahomat Atharazoni*, alcaldi (sic) et alaminum castri *de Bunyol*, gracia prosequi et favore, cum presenti carta nostra, damus et concedimus, tibi et tuis, perpetuo absque, tamen, iure periudicio alieni, illud pacium, seu terre spacium quarumdam, olim, domorum quod affrontat: ex una parte, cum mezquita castri predicti et, ex alia, cum domibus tuis et, ex aliis, partibus in viis publicis.

Damus, insuper, ac tibi concedimus ac tuis imperpetuum, absque alterius periudicio, illas pecias terre, nunc heremas, que consistunt in Fraxinali termino dicti³¹⁹ castri, que vulgariter nuncupantur *Bibnet* et consueverunt excoli ab antiquo. Que pecie terre affrontat cum quibusdam prediis tuis et *de Abdeyla Fumeyt*, sarraceni *de Bunyol* et, ex altera, cum termino *de Reqena* et, ex aliis, cum montaneis termini dicti castri.

Ita, videlicet, quod tu, in dicto pacio terre, hedifices hospicium sive domos et dictas pecias terre panifices et excolas et ea omnia meliores et teneas sicut tu et alii sarraceni tenent in ipso castro et terminis suis similes domos et predia et facias, sive prestes, nobis pro eis illa servicia atque iura quod tu vel ceteri sarraceni, pro similibus, nobis debetis facere seu prestare et prout in dicto castro est fieri consuetum.

Hanc autem donacionem et concessionem facimus tibi et tuis perpetuo de

317 Encapçalat per títol de mà posterior "Mahomat Atharazoni, alcaldi castro de Bunyol".

318 Interlineat.

319 Interlineat

premissis sicut melius dici et intelligi potest ad tuum commodum et tuorum et bonum et sincerum et sanum, eciam, intellectum. Liceatque, tibi et tuis, premissa et singula dare, vendere et alienare tibi cons[imi]libus et tuorum, salvis nobis iuribus et serviciis consuetis.

Mandamus per presentes alcaydo et baiulo dicti castri et aliis officialibus nostris quod premissam donacionem et concessionem nostram firmam habeant et observent te in premissorum possessionem indu[bita], et premissa et singula tibi servent et faciant inviolabiliter observari.

In cuius rei testimonium presentem cartam nostram tibi fieri et sigillo maiestatis nostre appendicio iussimus communiri.

Data Valencie, XV° kalendas octobris anno Domini M^o CCC^o XXIX°.

Signum (*blanc*) Alfonsi, Dei gracia, regis Aragonum, *et cetera*.

Testes sunt: [Raymundus], Valencie episcopus; Iacobus, dominus *de Xerica*; Otho de Montecatheno, Petrus *de Xerica*, Periconus Galcerandi *de Pinos*.

[Fuit] clausum per Dominicum *de Biscarra*, scriptorem.

Dominicus *de Biscarra* mandato regio facto per Guillelmum Serrani, camerarium maiorem.

1329, octubre, 24. València

El rei Alfons el Benigne ordena la col·laboració en la resolució d'un conflicte de termes entre el de la ciutat de València i els corresponents de Xiva, Perenxisa i Godelleta d'acord amb el que havia acordat amb els jurats i prohoms de la ciutat en la cort general que s'hi celebrava.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 480, f 71 v.-72 r.

Alfonsus, *et cetera*, religioso fratri Guillelmo Iorneti, confessori nostro, ac dilecto et fidelibus suis Guillelmo Serrani, consiliario nostro ac baiulo regni Valencie generali, necnon Guillelmo de Minorisa, civi Valencie, salutem, *et cetera*, iurati et probihomines civitatis Valencie, ad plenam informacionem habendam super termino civitatis ipsius, super quibus controversia vertitur inter ipsos et aliquos alios habeant neccesaria documenta subscripta que, racione manumissorie inclite Infantisse Theresie, consortis nostre, bone memorie, sub conclave tenetis in domo fratrum minorum civitatis predictae vel alibi, idcirco, vobis et vestri cuilibet dicimus et mandamus quatenus de instrumentis empcionum seu proprietatum locorum *de Xiva, de Perenxisa et de Godella*, copiam publicam et autenticam si voluerint exhibeatis iuratis eisdem, et nichilominus eis prestetis auxilium et favorem quia possint producere testes cristianos et sarracenos dictorum locorum et terminorum ipsorum qui super hiis que sciunt super facto mollonis *del Murtear* qui alia vocatur *Curiacaçim* et in aliis mollonibus seu fixiis prohibeant coram iudicibus quibuscumque testimonium veritati et hoc nullatenus differatis cum, in tractatibus curie generalis quam nunc in civitate Valencie celebramus, promiserimus dictis iuratis compleri facere supradicta nec in premissis dubitetis quia actum est taliter inter Nos et dictos iuratos quod per premissis nullum dampnum iuri nostro seu incliti infantis Iacobi, filii nostri carissimi, poterit evenire.

Datum Valencie, IX° kalendas novembris anno Domini millesimo CCC^o vicesimo IX°.

Idem.³²⁰

320 La "iussio" del document anterior recull la fórmula "Bonanatus de Petra mandato regio".

1329, desembre, 23. València

El rei Alfons el Benigne tramet al seu alcaid de Bunyol les ordres perquè atenga i resolga els efectes de les greus inundacions que han afectat als habitants del lloc i als musulmans que hi havien arribat per poblar la zona.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 479, f. 294 v.

Alfonsus, *et cetera*, fideli nostro Berengario Gomir, alcaydo castri *de Bunyol* salutem, *et cetera*, ad nostram audienciam noveritis pervenisse quod plures, ex sarracenis dicti loci quorum domus seu hospicia propter aquarum diluvium anno proxime preterito in dicto loco adveniencium dirute seu demolite fuerunt, et quidam alii sarraceni qui ad dictum locum venerant populatum et stacionem non [in]veniunt seu, eciam, mansionem ob quod, nisi per nos aliter provideretur, ad loca alia, causa populandi, ibidem se transferrent dictusque locus ex eo suscitetur detrimentum, ideo, ind[empn]itati dicti loci providere volentes ut melius augeatur, volumus vobisque dicimus et mandamus quatenus vos, [una]cum Mahoma Taraçoni, alamino dicti loci, detis, assignetis et concedatis, dictis sarracenis, propter diluviam dapnam passis, ac dictis populatoribus ceterisque hospicia non habentibus, ad populandum, ortum³²¹ nostrum baiulie dicti loci, confrontatum cum cequia maiori loci ipsius et quasdam pecias terre et ortos predicto orto contiguas, facta inde primitus extimacionem legitimam, ad cognicionem dictorum sarracenorum iuratorum ipsius ville, et satisfacto dominis dictorum ortorum sive peciarum terre, iuxtam dictam extimacionem de redditibus et iuribus nostris dicte ville assignando, ipsis parva, prout vobis ambobus melius visum fuerit faciendum, de quibusquidem concessionibus, eis, instrumenta publica circa dictas concessiones neccesaria fieri faciatis.

Volumus, eciam, ut, quasdam domos dirutas seu pacium ipsarum domorum quae seu quod confrontantur cum operatoris platea dicti loci, Mahomat Bendumex,

321 Interlineat.

ferrario loci iamdicti, modo similis, concedatis. Nos, enim, donaciones seu concessionones iamdictas, cum per vos, ut premittitur, facte fuerint, ratas habebimus atque firmas.

Datum Valencie, X^o kalendas ianuarii anno Domini M^o CCC^o XX° nono.

Guillelmus de Pulcrovicino mandato regio facto per Guillelmum Serrani, camerarium maiorem.

1330, novembre, 11. València

El rei Alfons el Benigne autoritza a Enric de Quintavall la conducció de les aigües sobrants del mas del Prat i del barranc de Pudies i altres barrancs, per regar el seu mas de Lo Castellar, en el terme de Xiva i que puga exigir una contribució proporcional als camperols de Miralcamp o d'altres que se'n pogueren beneficiar.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 482, f. 39 r. i v.

Nos, Alfonsus, *et cetera*, attendentes nobis datum fuisse intelligi quod, in termino castri *de Chiva*, amittitur sive perditur multa aqua, videlicet, aqua exiens *de Prato* et *de Barrancho de Pudies* et de quibusdam aliis barranchis dicti termini. Sic quod, ex ea, nullum alicui evenit commodum seu perfectum. Ea propter certifficati plenarie de predictis ut castrum predictum et eius termini melioventur et ut vobis, Enrico *de Quintavalle*, militi et consiliario nostro dilecto, qui aquam ipsam propriis sumptibus ducere intenditis apud mansum vestrum vocatum *Lo Castellar* quem habetis in terminis dicti castri aliquod, ex aqua ipsa, commodum subsequatur, damus et, graciose, concedimus vobis, Enrico *de Quintavalle* predicto et vestris, imperpetuum aquam ipsam, ita quod vos et vestri possitis, libere et absque impedimento alicuius, accipere et duci facere aquam predictam ad dictum mansum vestrum et, ex ea, possessiones vestras, quas ibi habetis, franche et libere, irrigare et alias inde vestras facere voluntates, sine, tamen, iure periudicio hereditariorum qui hucusque suas irrigarunt possessiones in termino dicti castri.

Verum, tamen, si vos vel vestri per tempore tantam affluentiam aque ab inde extraxeritis quod, absque dampno vestro, posset sufficere vel in aliquo adiuvere hereditariis *de Miralcampo* vel aliis de termino dicti castri, et ipsi hereditarii, de iamdicta aqua, suas vellent irrigare possessiones, liceat eis, dum, tamen, vobis exsolvant primitus per solidum et liberam vel alias ad noticiam alcaydi castri predicti presentis vel qui per tempore fuerit, partem in sumptibus quos in cequia et aliis, racione aque predicte, duxeritis faciendos. Remanente semper vobis et vestris aqua

predicta sic quod, ex ea, possitis per aliis irrigare et alias inde vestras quociens vobis placuerit facere voluntates. Et quod, in casu, eciam, quo eam necessariam non habueritis et dicti hereditarii ex eadem irrigent, vobis remaneat imperpetuum quadam fila que ad dictum mansum vestrum vadat continue seu discurrat.

Mandantes per presentem cartam nostram alcaydo predicto presenti vel qui per tempore fuerit ceterisque officialibus et subditis nostris presentibus et futuris vel eorum loca tenentibus quod, donacionem et concessionem nostram, huiusmodi vobis et vestris observent perpetuo et, ab omnibus, faciant inviolabiliter observari et non contraveiant nec aliquem contravenire permittant aliqua racione. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram³²² inde fieri iussimus, nostro sigillo pendenti munitam.

Data Valencie, III° idus novembris anno Domini M^o CCC^o XXX°.

Berengarius de Raiadello mandato regio facto per Guillelmum Serrani, camerarium maiorem.

322 Interlineat.

1331, gener, 11. València.

El rei Alfons el Benigne ordena al seu batlle general al regne de València que arrende les rendes de Xestalgar al membre de la seua cambra, Francesc Vigorós, pel mateix preu que hi hagen oferit uns altres proposants.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 534, f. 44 r.

Alfonsus, *et cetera*, dilecto consiliario et camerario nostro maiori, Guillelmi Serrani, baiulo regni Valencie generali, salutem et dileccionem. Cum Nos redditus loci *de Xestalgar* quos ad presens subastatis et attributare intenditis pro parte nostre curie, Francisco Vigorosii, de camera nostra, per vos attributari velimus, idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus dicto Francisco, firmante et dante vobis totidem precium per eisdem redditibus quemadmodum quisque alius offerat atque firmet eosdem attributetis eidem. Et hoc nullatenus immutetis.

Datum Valencie, sub nostro sigillo secreto, tercio idus ianuarii anno Domini M^o CCC^o XXX° primo.

Petrus Petri Sarnes mandato domini regis.

Predicta littera non fuit expedita.³²³

323 Al marge esquerre al final del text.

1332, desembre, 11. València

El rei Alfons el Benigne redueix a la meitat els 3000 s. de qüestia que anualment han d'entregar els musulmans de Bunyol i de la Foia per la situació de pobresa i les males collites relacionades amb la sequera patida.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 485, f. 275 r.

Nos, Alfonsus, et cetera, quia vos, aliama sarracenorum castri *de Bunyol* et eius Foye, nobis plurimes ac diu est supplicastis quod, cum vos, tam propter sterilitates invalescente in castro et Foya predictis quam eiam decimam et primiciam quas a nonnullis annis, citra de mandato nostro, ecclesie exsolvere habuistis preter aliam decimam quam nobis exsolvit et exolvere tenemini, quam, eiam, alia, ex causis multiplicibus siccis, et fueritis, mole debitorum et pauperitatis, oppresi, adeo quod consumpti estis totaliter et destructi nisi vobis, per nostre magestatis clemencia, succurratur, dignaremur super hiis de competenti remedio providere. Nos, itaque, quia de premissis certificati fuimus, condescendentes supplicacioni vestre benigne compacientes quia inopie vestre necminus indemnitati dicti castri volentes ut convenit providere³²⁴, tenore presentis, vobis, medietatem ex tribus milibus solidos regalium Valencie quos, racione questie, anno quolibet, nobis exolvitis et exolvere tenemini et debetis, graciose, ducimus remittendam ac, eiam, relaxandam, quamdiu de nostro beneplacito processerit voluntatis, ita quod non exolvatis seu exolvere teneamini nobis, racione dicte questie, annuatim preterquam mille quingentos solidos eiusdem monete.

Mandantes per presentes, alcaydo et procuratori ac baiulo nostris dicti castri presentibus et qui per tempore fuerint, quatenus vobis, dicta aliama, exsolvente nobis anno quolibet dictos mille quingentos solidos dicte monete racione questie supradicte, a vobis non exigant amplius hac de causa. [Quia immo] concessionem et relaxacionem

324 Interlineat des de "Nos, itaque..." fins "providere".

nostram huiusmodi firmam habeant et observent et faciant ab aliis inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant, aliqua ratione, quamdiu nobis placuerit, ut est dictum. In cuius rei testimonium presente vobis fieri iussimus sigillo nostro pendenti munitam.

Data Valencie, III° idus decembris anno Domini M^o CCC^o XXX° secundo.

Clemens de Salaviridi mandato domini regis.

1333, agost, 18. Monestir de Poblet

El rei Alfons el Benigne encarrega al seu batlle general al regne de València, Guillem Serrà, que li envie algunes fruites.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 534, f. 3 r.

N'Anfós, per la gràcia de Déu, rey d'Aragó, de València, de Sardenya e de Còrsega, e comte de Barchelona, a l'amat conceller (*sic*) e cambrer nostre en Guillem Serrà, batle general del regne de València, o a son lochtinent, salut e dilecció, manamvos que, vista la present, nos trametats una somada de bellas taronjas e de bells limons ab alguns bels [p..rs] en qualque loch Nos siam. E açò no aia falla ni tarda en ninguna manera.

Dada en lo Monastir de Poblet, sots nostre segell secret, dimecres XVIII dias (*sic*) d'agost. En l'any de nostre senyor M^o CCC^o XXX° III°.

Clemens de Salaviridi mandato regio facto per Bernardum de Boxados, consiliarium.

1333, setembre, 18. Lleida.

El rei Alfons el Benigne fa donació del mer imperi de Xiva al seu fill Jaume, comte d'Urgell, tal com l'havia rebut de son pare, el rei Jaume II. Jaume d'Urgell havia rebut la baronia pel testament de sa mare, la Infanta Teresa d'Entença, els antecessors de la qual i antics senyors de Xiva, no hi exerciren aquella jurisdicció.

Barcelona, BC, ms. 2067, f. 62 v.-63 v.

Ed.: M. Pastor i Madalena, *El cartulari de Xestalgar...*, cit., doc. n. 15.

Carta de donació del mer imperi de Xiva³²⁵ feta per lo senyor rey n'Amfós al Infant en Jacme.³²⁶

XVIII.³²⁷ Noverint universi quod nos Alfonsus, Dei gracia, rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice ac comes Barchinonem, attendentes castrum seu locum *de Chiva* in regno Valencie situatum³²⁸, cum terminis iuribus et pertinenciis suis pervenisse ad ius³²⁹ dominium |[63 r.] et proprietatem vestri incliti ac carissimi filii nostri infantis Iacobi, comiti Urgelli et vicecomiti Agerensis, ex successione inclite infantisse dompne Theresie, consortis nostre matrisque vestre memorie recolende, que inter alia vobis castrum et locum predicta legavit in suo ultimo testamento et cui castra et loca ipsa pertinebant tamquam filie et heredi nobilis quondam Gombaldi *de Entença*, patris sui, et que dictus quondam nobilis Gombaldus in castro seu loco ipso merum imperium non habebat nec ipsum inibi poterat exercere nec per consequens successor eius, nos ipsum merum imperium ab illustrissimo domino Iacobo, rege

325 Segueix cancel·lat "e de Xestalgar".

326 Encapçala el text a mode de títol.

327 Al marge esquerre acompanyat per mà recent amb "[20]".

328 Precedit cancel·lat per "situatam".

329 ius, al ms. "iurs".

Aragonum recolende memorie patre nostro, procuravimus nobis dari, qui de ipso mero imperio nobis perpetua, fecit donacionem cum carta sua ut in ea laicius continetur.

Ideoque volentes vos, dictum Infantem Iacobum, paterno ac regio favore prosequi graciose, per nos et nostros, cum presenti carta nostra, gratis et ex certa sciencia, damus atque³³⁰ concedimus vobis et vestris, perpetuo donacione pura et irrevocabili inter vivos, merum imperium supradictum ita quod vos et vestri de cetero habeatis in dicto castro et eius terminis merum imperium supradictum ipsumque inibi exerceatis et exercere possitis per vos vel officiales vestros quoscumque plene et libere absque impedimento quocumque prout nobis ex causa donacionis predicte aut alia pertinet aut debet modo quolibet pertinere ipsumque merum imperium et eius exercitium in vos et vestros, dominos dicti castri et loci, auctoritate presentis donacionis et concessionis nostre plenarie transferentes prout melius, plenius potest intelligi atque dici.

Mandantes per presentem cartam nostram procuratori nostro eiusque vices gerentibus aliisque officialibus nostris presentibus et futuris quod hanc donacionem et concessionem nostram firmam habeant et observent et faciant inviolabiliter observari ut superius continetur et non contraveniant nec aliquem seu aliquos contravenire permittant aliqua racione. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis fieri iussimus, bulla nostra plumbea communita.

Data Ilerde, XIII° kalendas octobris, anno Domini M^o CCC^o tricesimo tercio.

Provisa. A.

Sig(*senyal reial*)num³³¹ Alfonsi, Dei gracia, regis Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice ac comitis Barchinone.

Testes sunt: Arnaldus, ilerdensis episcopus. Arnaldus, urgellensis episcopus, Guillelmus de Angularia, Raymundus Cornelli, Raymundus de Ripellis.

Sig³³² |[63 v.] sig(*signe notarial*)num³³³ Bartholomei de Podio, scriptoris dicti domini regis qui de mandato eiusdem hec scribi fecit et clausit.

330 atque, al ms. adque.

331 Al ms. Signum(*senyal reial*)num.

1334, febrer, 21. València

El rei Alfons el Benigne confirma una sentència pronunciada per Pelegrí de Montagut sobre un plet de límits dels termes de Bunyol i Dosaigües.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 488, f. 92 r.- 93 r.

Nos³³⁴ Alfonsus, Dei gracia, rex Aragonum, *et cetera*, tenore presencium notum fieri volumus universis quod, cum, olim, inter universitatem hominum castri *de Bunyol*, ex parte una, et universitatem hominum loci de Duabus Aquis, ex altera, super terminis, videlicet, ipsorum locorum, fuisset materia contencionis exorta, Nos, quia, dilectus consiliarius et camerarius noster Guillelmus Serrani, cui cognicionem et decisionem ipsius [questionis] prius commisseramus, aliis nostris occupatus negociis, circa premissa, intendere seu [vaccare] nequivit. Ideo, negocium et eius divisionem, dilecto nostro [Pelegrí]no de Monteacuto, per nostras ceteri tenoris litteras, duximus committendum. Qui, vigore dicte commissionis [...] [[92 v.] premissis procedens, processit ad ferendam sentenciam prout in [processu] originalis vidimus con[tinetur] et ex illo [ipsam sentenciam] [...] iussimus subinferii, cuius continencia noscitur est talis:

On jo, En Pelegrí de Montagut, jutge damunt dit, vista la comissió a mi feta per lo senyor rey e vist com de volentat de les parts seguen la dita comissió lur plagu(t) esser tratant a difinir lo contrast de [ter]mes que és entre la universitat de Bunyol e la universitat de Dues Aygües.

Vist a uyll lo contrast dels dits termes diligentment entre los altres lochs lo puig o mont lo qual, la una e l'altra part, apellava Cayrol, lo qual mont la universitat de Bunyol dehia que era de partiment de termens entre Bunyol e Dues Aygües [...] les

332 Sic. Per error al començar un *signum* que no hi cap.

333 Al ms. "signum(*signe notarial*)hum".

334 Encapçala el text de mà molt posterior: "Inter universitatem castri de Bunyol de parte una et universitatem hominum loci de duabus aquis ex altera".

vertens del dit mont e la universitat de Dues Aygües dehia que ans era dins terme de Dues Aygües e que lo castell de Cervera era molló entre Dues Aygües e Bunyol, segons que en la requesta de la una part e de l'altra pus largament és contengut.

Vist encara tot ço, que la una ni l'altra part han confessat en juhí denant mi.

Vista la deposició dels testimonis per la una e per l'altra part produyts.

Vista una sentència donada entre les aljames dels moros de Dues Aygües e de Macasta produyta per la universitat de Bunyol.

Vist tot ço que la una part ne l'altra han volgut [d]ir ni allegar davant mi.

Deus aven (sic) davant mos ulls, e los quatre sants evangelis davant mi proposats, per tal que mils puscha juçgar egualtat, aut acort e deliberació diligent ab l'onrat en Pere Bereguer, savi en dret de València, lo qual a mi pres per assessor e·l present cas.

Atenen que provat és, davant mi legítimament, per testimonis dignes de fe, e per tals que deposen seguons la natura del fet e per molt més que la universitat de Dues Aygües, que lo mont apellat Cayrol és de partiment del terme de Bunyol e de Dues Aygües; que els vertents del dit mont ves les parts de Dues Aygües són de terme de Dues Aygües e les vertents ves Bunyol són del terme de Bunyol. E d'allí va al Cabeç del Arcal en lo qual solia aure un molló. E d'allí va tro al collado que és sobre lo Castell de Cervera, tro a la penya pus prop del Castell mas a la altra cingla desús lo dit Castell, e d'aquí avant entró a aquell loch que donà sentència En Rigo de Quintavall. E que un puig, en lo qual solia ésser un molló antich que és prop dues sendes, la una que va a Torís e l'altra a Macasta e que el dit puig és de partiment del terme de Macasta e de Dues Aygües e d'aquí davalla per lo Cabeç del Foscar de la Vella, e d'aquí va tro al de partiment dels tèrmens de Dues Aygües e de Torís tro a un loch que és apellat el Perlon e a Romana. E axí com verten les aygües ves Macasta.

E que, longament, la universitat de Bunyol, per vint e dos anys s[egu]ons que la part de la universitat de Dues Aygües ha atorgat, ha posseit Maçil Çucayna, e les dites terres per terme de Macasta e per testimonis sia encara provat per trenta anys e per més, la qual prescripció bastaria entre presents e molt menor. E açó, no tan solament per testimonis donats per la part de Bunyol, mas encara per los testimonis donats per

la universitat de Dues Aygües, los quals testimonis no són reprovats, atenen que per aquell que prova pus largament sa possessió sobre contrast de tèrmens e que per son terme aurà posseya alguna terra e loch deu ésser donada sentència, per tal, sentencialment, pronunciam lo dit Mont de Cayrol ésser de partiment de tèrmens entre los tèrmens de Bunyol e de Dues Aygües. En axí que los vertens del dit mont ves Dues Aygües sien del terme de Dues Aygües³³⁵ e los vertens ves lo³³⁶ terme de Bunyol e d'allí avant, seguons que damunt és contengut, sien posats mollons.

E axí, que los vertens dins los dits tèrmens e limitacions ves Bunyol e Macasta e los laurados de Ma[çi]l Çucayna sien de terme de Bunyol e de Macasta. E les vertens, axí com damunt és affrontat e limitat, ves terme de Dues Aygües sien [tenguts] per terme de Dues Aygües.

E la Foya de Benihaulit, la qual és en ves Bunyol e los [de Du]es Aygües la han ten-|[93 r.]-guda e possehida per [títol] de [compra], seguons que és atorgat per la part de Bunyol, la qual Foya juçge que sia dels de Dues Aygües axí com han tengut tro ací. E encara la [Can]yadella laurada que és sobre lo Barranch de Catanilles la qual lauraren hòmens de Dues Aygües. E encara [una peça] de terra laurada que és entre abdues les sendes que va, la una a Torís e l'altra a Macasta, la qual laura un moro de Dues Aygües apellat El Cada.

E les dites terres e [posesiones], seguons que dit és damunt, [jutge] per tèrmens als dits lochs de Dues Aygües e al loch de Bunyol e de Macasta en la manera que damunt és dit.

E com la part de la universitat de Dues Aygües hagués e haia penyorades dotze cabeçes de moltons, seguons que per aquella és stat confessat denant mi, per tal, man, aquelles, a la part de Bunyol restituir e en aquelles restituïdores sentencialment condempne la part de Dues Aygües.

E com la part de la universitat de Dues Aygües aia fallit en provar los fruyts per aquella demanats en guisa que li deguessen ésser restituïts, per tal, la universitat de

335 Interlineat: "sien del terme de Dues Aygües"

336 Interlineat.

Bunyol de la dita rahó absolve. E pos a la universitat de Dues Aygües calança perdurable. De les messions, emperò, del present pleyt, la una e l'altra part absolvu com cascuna part haia hauda justa rahó de pledexar.

Lata sentencia en lo dit loch on era contrast de tèrmens entre Bunyol e Dues Aygües, diyous que era comptat undecimo kalendas ianuarii anno Domini millessimo CCCº XXXº quarto, presentes les dites parts.

Testimonis foren de la dita sentència: En Lorenç Peguer, prevere, e En Ferrando Pèreç, saig, En Martí Ninet, aventurer, Abdulmelch el Jebudi e Phamet Aluayar, Çaat Maymo, Abrahim Abeniunit, moros de Torís.

A qua quidem sententia, cum per partem alcaydi, alamini et seniorum aliame de Dues Aygües ad Nos appellatum fuisset, Nos, ad relevandum partes laboribus et expensis sententiam supradictam et processum a quo descendit necnon appellacionem ab illa, ut predicatur, interiectam, facta de premissis omnibus relacione plenaria presentibus partibus, per dilectum vicecancellarium nostrum, Arnaldum de Moraria, in nostro consilio sollicite recognosci solertur, discuti et examinari fecimus diligenter. Sane, cum invenerimus ipsam sententiam quo ad cause merita iustam esse, et est defectu processus vel sollempnitatis omissione iusticiam ipsius sentence qua veritate fulcitur variari vel iuste impugnari, coram nobis qui talem defectum supplere possumus et solam debemus concernere veritatis esenciam non debere. Idcirco, suplentes ex regie plenitudinem potestatis omnem ipsius processis defectum et quamlibet sollempnitatem omissam, sententiam ipsam ut iustam, veram et equam volumus illesam et in concussam manere ac firmitatem perpetuam obtinere ipsam quia ad ubriorem cautelam, laudamus, rautificamus et approbamus ac, ex certa sciencia, confirmamus, imponentes adversanti [quod] parti scilenium sempiternum.

Mandantes, cum presenti carta nostra, alcaydis, alaminis, senioribus et universitatibus predictorum locorum necnon iusticiis, baiulis ac universis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quod dictam sententiam, tamquam in rem iudicatam transactam, observent inviolabiliter et faciant futuris temporibus observari et non contraveniant nec aliquem contravenire permittant aliqua racione. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram inde fieri a sigillo nostro pendenti iussimus communiri.

Data Valencie, nono kalendas marcii anno Domini M^o CCC^o XXX° quarto.

Dominicus *de Biscarra* mandato regio facto per vicecancellarium.

1335, abril, 6. València

El rei Alfons el Benigne comunica al seu fill Jaume, nou comte d'Urgell la decisió d'assignar les rendes de Bunyol a la reparació de les fortaleses de Bunyol, Macastre i Setaigües.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 545, f. 94 v.

Alfonsus, *et cetera*, inclito infanti Iacobo, nato nostro carissimo, comiti Urgelli et vicecomiti Agerensis, salutem, *et cetera*, cum expediat, fili carissime, quod castra locorum *de Bunyol, de Macasta* et de Septem Aquis reparentur omnino proptereaue intendamus ordinare quod dilectus consiliarius et camerarius noster, Gillelmus Serrani, recipiat precium reddituum dictorum locorum convertendum per eum in operibus supradictis, idcirco, volumus, fili carissime, ac vobis mandamus quatenus precium reddituum dicit loci *de Bunyol*, nunc, per fidelem nostrum Periconum *Marti*, magistrum rationalem curie incliti infantis Petri, carissimi primogeniti et generalis procuratoris nostri, de nostro mandato venditorum in aliis usibus preterquam in dictis operibus nullatenus convertatis.

Datum Valencie, VIII° idus aprilis anno Domini M^o CCC^o XXXV°.

Bernardus de Podio mandato regio facto per Bonanatum de Petra.

1336, agost, 27. València

El rei Pere el Cerimoniós confirma un privilegi atorgat per Jaume II el 1298 a favor de Gombau d'Entença perquè els homes seus de Xiva i Xestelgar puguen vendre la sal de les salines d'ambdós llocs lliurement.

Barcelona, ACA, CR, reg. n. 859, f. 225 r.

Nos, Petrus, *et cetera*, visa quadam carta serenissimi domini Iacobi, dive recordacionis regis Aragonum, avi nostri, eius sigillo pendenti munita, cuius series sic se habet:

Noverint universi quod Nos, Iacobus, Dei gracia, rex Aragonum, Maiorice, Valencie, comesque Barchinone ac sancte Romane Ecclesie vexillarius, ammirantus et capitaneus generalis, attendentes plura, grata et accepta servicia per vos, nobilem virum et dilectum nostrum, Bernardum Guillelmi *de Entiença*, consanguineum nostrum, antecessoribus nostris et nobis exhibita et que exhibere quotidie non cesatis, idcirco, per Nos et nostros, concedimus vobis, dilecto nobili et vestris successoribus, quod possitis, de cetero, vendere seu vendi facere sal salinarum locorum vestrorum *de Chiva et Chestelgar (sic) et Maçanera* in quibuscumque locis terre et dominacionis nostre vos et vestri volueritis. Mandantes per presens privilegium procuratori regni Valencie, nec non baiulis, merinis, portariis, collectoribus, et universis aliis officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quod permittant, de cetero, sine aliquo impedimento et contradiccione, homines vestros locorum predictorum et eorum quolibet vendere sal dictarum salinarum in locis terre et dominacionis nostre in quibus ipsum sal vendere voluerint. Mandamus insuper eisdem officialibus et eorum cuilibet quod emptoribus dicti salis nullum, super empcione ipsius, impedimentum vel contrarium faciant nec fieri ab aliquo seu aliquibus fieri permittant. Immo, concessionem nostram predictam observent et faciant inviolabiliter observari et non contraveniant nec aliquem contavenire permittant aliqua racione.

Datum in portu de *Palamors*, XIII° kalendas iulii anno Domini M^o CC^o nonagesimo octavo.

Signum (*blanc*) Iacobi, Dei gracia, regis Aragonum, *et cetera*, ut supra.

Testes sunt: Raimundus, episcopus Valencie; Petrus Cornelii, Sanctius de Antilione; Ermengaudus, comes Urgellum; Gombaldus *de Entença*.

Sig(*blanc*)num Guillelmi de Solanis, dicti domini regis scriptoris, qui, mandato ipsius, hec scribi fecit et clausit loco, die et anno prefixis.

Idcirco, cartam insertam superius et omnia in ea contenta, tenore presentis carte nostre, laudamus, approbamus, ratificamus ac, ex certa sciencia, confirmamus prout in ea melius et plenius continetur. Mandantes per presentem procuratori regni Valencie eiusque vices gerentibus, necnon baiulis, portariis, collectoribus, ceterisque nostris officialibus et subditis nostris presentibus et futuris quatenus laudacionem, approbacionem, ratificacionem et confirmacionem nostras huiusmodi firmas habeant et observent et faciant ab aliis inviolabiliter observari et non contraveniant aliqua racione. In cuius rei testimonium presentem cartam nostram vobis inde fieri iussimus sigillo nostro pendentem munitam.

Data Valencie, VI° kalendas septembris anno Domini M^o CCC^o XXX° VI°.

Bernardus de Torrente mandato regio facto per vicecancellarium.

Signum (*blanc*) Petri, Dei gracia, regis Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comitisque Barchinone.

Testes sunt: (*blanc*) frater Alfonsus Petri, magister ordinis Calatrave; (*blanc*) Jaufridus Gilaberti de Crudiliis; Raimundus, Valencie episcopus (*blanc*); Vitalis *de Villanova*, comendator Montisalbani; Petrus Ferdinandi *de Vergua*.

1344, maig, 14. Peralada.

Testament de l'Infant Jaume, comte d'Urgell i fill segon del rei Alfons el Benigne i de la Infanta Teresa d'Entença. És també senyor, entre altres, de les baronies de Bunyol, Xiva i Xestalgar i hi institueix hereu universal el seu fill Pere.

Barcelona, BC, ms. 2067, f. 41 v.- 48 r.,

Ed.: M. Pastor i Madalena, *El cartulari de Xestalgar...*, cit., doc. n. 16

*Testament del alt senyor inffant en Jacme, comte d'Urgell.*³³⁷

XIII.³³⁸ In Christi nomine. Noverint universi quod nos infans Iacobus, illustrissimi domini Alfonsi, bone memorie regis Aragonum filius, Dei gracia, comes Urgelli et vicecomes Agerensis, pensantes recta consideracione quod quia nullus in carne positus mortem evadere potest nichilque morte certius et incertius hora mortis existit vigilare nos decet divina sapiencia informati ut antequam hora que nescitur adveniat dum favente divina clemencia in nobis viget corporis sanitas, sensus plenitudo heretur memorie consistit integritas mentemque regit rem nos et nostra iuxta recte voluntatis propositum sit disponamus feliciter et prudenter ad laudem et gloriam divini nominis et salutem anime nostre et comendo subditorum nostrorum ac bonorum que |[42 r.] habemus ordinacionem salubrem pro omnipotenti Deo a quo nostre ordinacionis et status rependet auctoritas dignis valeamus operibus complacere. Idcirco et per Dei gratiam, in pleno sensu et integra memoria, persistentes moti ex causis premissis, ordinamus, concedimus et facimus presens testamentum nostrum in quo voluntas nostra et comitatus ac vicecomitatus predictorum et terrarum ac aliorum locorum, bonorum et iurum nostrorum dispositio valeat reperiri.

In primis igitur salvatori nostro domino Iesu Christo et gloriosissimi virgini Marie, matri eius, corpus nostrum et animam comendamus et eligimus sepulturam

337 Encapçala el text a mode de títol.

338 Al marge esquerre.

nostram in monasterio minorissarum quod construhi iubemus in civitate Balaguerii ut inferius continetur. Verumtamen si monasterium ipsum, tempore obitus nostri, constructum non fuerit, volumus quod, in hoc casu, corpus nostrum sepeliatur intus ecclesiam domus fratrum minorum Ilerde cum habitum beati Francisci. Constituto vero monasterio minorissarum predictarum ossa nostra ad dictum monasterium portentur et translantur in ecclesia eiusdem et ponantur in tumulo sive monumento quod inibi ante translacionem huiusmodi per manumissores nostros infrascriptos fieri volumus prout eis videbitur.

Post hec facimus, constituimus et ordinamus certos et speciales manumissores nostros et exeutores huius testamenti nostri seu ultime voluntatis: reverendum in Christo patrem Iacobum, divina providencia Ilerdensis episcopum, Garsia de Sancto Paulo, rectorem ecclesie civitatis Balaguarii cum ipsius ecclesie rector fuerit et in ipsa civitate suum foveat domicilium, Iacobum de Alosio, Bernardum de Camporrellis, Guillelmum *Servent*, legum doctorem et Bernardum de Castillione, civem Balagarii quos quanto possumus carius rogamus quod, si nos mori contigerit antequam aliud faciamus testamentum, ipsi vel etiam tres ex eis, cum consilio fratris Bernardi Fusterii de ordine minorum, confesoris nostri si et dum conventualis fuerit domus fratrum minorum Ilerde, Tarrage vel Cervarie³³⁹ et ipso fratre Bernardus defuncto vel non existente conventuali in aliqua de dictis domibus fratrum minorum cum consilio guardiani dicte domus fratrum minorum Ilerde qui nunc est vel qui per tempore fuerit vel etiam duo ex dictis manumissoribus cum consilio dicti fratris Bernardi si et dum conventualis fuerit in aliqua de dictis fratrum minorum domibus vel etiam ipso fratre Bernardo defuncto vel non existente conventuali in aliqua de dictis domibus cum consilio guardiani dicte domus fratrum minorum Ilerde qui nunc est vel qui per tempore fuerit, exequantur hoc nostrum ultimum testamentum seu hanc nostram voluntatem prout inferius ordinatum invenerint.

Volentes et ordinantes quod pecunia ad huiusmodi seu ultime voluntatis deputanda administretur iuxta ordinacionem dictorum manumissorum nostrorum et sub forma predicta per dictum Bernardum de Castillione et ipso sublato de medio per

339 Precedit i cancel·lat "Cerva".

illum quem dicti manumissores ad hoc duxerint eligendum. Subsequenter enim ordinamus, volumus et mandamus quod omnes iniurie et debita nostra in quibus teneamur quovis modo seu causa solvantur [[42 v.] et restituantur per dictos manumissores nostros de bonis nostris prout vera apparuerint et probari potuerint per instrumenta, cartas sive litteras nostro sigillo sigillatas, aut albarana nostra vel albarana scriptoris porcionis domus nostre sive per testes aut alia legitima documenta de plano sine diffugiis et malicia et sine strepitu et figura iudicii sola facti veritate attenda et alia prout forus anime id requirat. Accipimus autem de bonis nostris pro remedium anime nostre decem mille libras Barchinonem quas per dictos manumissores nostros dari et distribui volumus et iubemus ut inferius continetur. De quibusquidem decem mille libris dimittimus conventui fratrum minorum Ilerde ad opus operis dicte domus quingentos solidos Barchinonem dicti vero fratres teneantur facere absolucionem anno quolibet simili die qua obierimus super monumentum nostrum dum corpus nostrum in ecclesia dicte domus fuerit tumultatum alia translato dicto corpore iuxta ordinacionem nostram iidem fratres teneantur eam facere in illo loco in quo dictum nostrum corpus tumultatum erit ante translacionem predictam.

Item legamus conventui monialium minorissarum civitatis Ilerde ducentos solidos Barchinonem qui eis solvantur et dentur die quo corpus nostrum tumultabitur, eas rogantes quod, ipsa die et alia, orent ad Deum pro anima nostra.

Item legamus operi dictarum minorissarum mille solidos Barchinonem. Item legamus conventui fratrum predicatorum civitatis Ilerde quos habeant pro pietancia die qua tumultabimur rogantes ut orent pro anima nostra centum solidos Barchinonem.

Item legamus conventui domus fratrum sancti Augustini civitatis Ilerde quos habeant per pietancia die qua corpus nostrum tumultabitur centum solidos Barchinonem.

Item legamus operi monasterii dictorum fratrum sancti Augustini dicte civitatis vel pro redempcione censualis cui tenentur quingentos solidos Barchinonem.

Item legamus conventui fratrum beate Marie de Carmelo eiusdem civitatis quos habeant die que corpus nostrum tumultabitur pro pietancia centum solidos Barchinonem.

Item legamus fratribus beatissime Trinitatis civitatis Ilerde quos habeant pro pietancia die qua dictum corpus nostrum tumulabitur quinquaginta solidos Barchinonem.

Item volumus et mandamus die qua tumulabitur corpus nostrum predictum dentur per dictos manumissores nostros pro anima nostra amore Dei mille solidos Barchinonem de quibus dentur orfanis maritandis comitatus Urgelli et vicecomitatus Agerensis et aliorum locorum nostrorum quingenti solidi et residui quingenti solidi dentur pauperibus verecundantibus terre nostre ut predicatur et eciam dentur per dictos manumissores nostros ultra dictos mille solidos dicta die ducenti solidos Barchinonem³⁴⁰ pauperibus qui palam hostianti amore Dei elemosinas |[43 r.] querunt.

Item legamus conventui fratrum predicatorum civitate nostre Balagarii quos habeant aut pro pietancia die qua corpus nostrum tumulatum seu translatum fuerit in monasterio minorissarum quod in eadem civitate construhi volumus centum solidos Barchinonem.

Item legamus fabrice ecclesie domus dictorum fratrum predicatorum civitatis Balagarii viginti quinque mille solidos Barchinonem sub hac tamen condicione quod dicti fratres de dictis viginti quinque mille solidos teneantur construere seu construhi facere in dicta ecclesia in loco ydoneo unam capellam sub invocacione sancte Trinitatis in altari cuius capelle teneantur celebrare perpetuo qualibet die missas duo fratres perbisterii quorum altera pro anima nostra et parentum nostrorum et nobilis viri Ermengaudi, quondam comitis Urgelli, celebret et altera pro anima *d'En Puig*, clerici quondam quem in Barchinona suspendi fecimus cum ad id iuxta absolucionem papalem inde obtentam teneamur. Et qualibet die eciam dicti fratres post missam maiorem pro anima nostra teneantur facere absolucionem solempnem diebus festivis exceptis.

Item legamus rectori et presbiteris ecclesie civitatis Balagarii pro anniversario quod faciant anno quolibet pro anima nostra simili die qua obierimus centum solidos Barchinonem censuales quos per dictos manumissores nostros in loco ydoneo emi volumus et iubemus.

340 Seguit cancel·lat "palam".

Item volumus et mandamus quod si probi homines dicte civitatis Balagarii infra spacium quinque annorum a die obitus nostri in antea computandorum construent seu construhi facient in alio loco seu augmentare notabiliter ecclesiam beate Marie de Almatano dicte civitatis dicti manumissores nostri eo tamen dent et solvant et dare et solvere teneantur fabrice ipsius ecclesie tres mille solidos Barchinonem qui infra quatuor annos post obitum nostrum persolvantur.

Item legamus³⁴¹ hospitali pauperum civitatis Balagarii predicte mille solidos Barchinonem pro pannis lectorum ad opus pauperum emendis.

Item volumus et mandamus quod infra unum annum a die obitus nostri in antea computandum et continue subsequentem dentur, per dictos manumissores nostros de dicta peccunia, duo mille solidi Barchinonem amore Dei et pro anima nostra videlicet orfanis maritandis quingenti solidi et pauperibus verecumdantibus quingenti solidi et pauperibus elemosinam palam et passim pro Deo querentibus mille solidi illis tamen qui fuerint comitatus et vicecomitatus predictorum et alterius terre nostre qui per dictos manumissores nostros eligentur. Item legamus operi ecclesie de Pontibus quingentos solidos Barchinonem qui post obitum nostrum infra duos annos persolvantur.

Item legamus operi pontis Albesie qui solvantur post obitum nostrum infra duos annos quingentos solidos Barchinonem. Item legamus operi ecclesie beate Marie Castillionis Farfanie qui solvantur post obitum nostrum infra duos annos quingen-|[43 v.]-tos solidos Barchinonem.

Item legamus fabrice ecclesie Beate Marie de Parellis mille solidos Barchinonem qui infra unum annum post obitum nostrum exsolvantur.

Item volumus et mandamus quod ecclesia vocata *Sancta Maria de la Çuda* sita in castro nostro Balagarii reparetur per dictos manumissores nostros, reparacioni cuius ecclesie legamus duos mille solidos Barchinonem nisi Nos in vitam nostram illam duxerimus reparanda. In quaquidem ecclesia volumus construhi et hedificare³⁴² altare

341 Repetit "legamus".

342 Segueix cancel·lat "altera".

beate Marie quod nunc in ea est quoddam altare sub invocacione sancte Barbere et sancte Agate.

Item volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros viginti solidos iaccensis in loco ydoneo de quibus dentur perpetuo anno quolibet clericis qui intererunt vesperis, complete et misse que fieri debent in vespere et festo sancte Barbere decem solidos et residui decem solidi clerici qui intererunt vesperis complete ac misse que celebrari debent vespere et festo sancte Agate predicte quorum viginti solidi distributionem fieri volumus per rectorem qui fuerit ecclesie Balagarii in parte Ageris.

Item legamus fabrice ecclesie Menargiarum qui infra duos annos³⁴³ post obitum nostrum persolvatur quingentos solidos Barchinonem.

Item volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros censuale necessarium duabus lampadibus altera quarum ardeat die et nocte coram altari Beate Marie predicte *de la Çuda* et altera coram altari Sanctarum Barbare et Agate predictarum. Volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros censuale in loco ydoneo ad opus unius lampadis que ardeat continue die ac nocte ante altare beate Marie *de Servoles*.

Item volumus et mandamus quod duo cerei ardeant qualibet die ante altare beate Marie de Monteserrato dum missa maior celebrabitur in eodem et pro predictis cereis inibi tenendis et ardendis volumus emi per dictos manumissores nostros in loco ydoneo centum solidi Barchinonem censuales qui solvantur et dentur anno quolibet sacriste ecclesie eiusdem prima die augusti.

Item legamus cuilibet heremitarum montanearum Montisserrati qui tempore obitus nostri vivent pro eorum vestitu triginta solidos Barchinonem.

Item volumus et mandamus quod dictos manumissores nostros instruhi et fieri in castro nostro *de Bunyol* quedam capella sub invocacione Beate Marie et pro provisione capellani dicte capelle volumus emi ducentos quinquaginta solidos Barchinonem censuales qui emantur infra regnum Valencie in loco ydoneo ad

343 annos, al ms. anno.

cognitionem dictorum manumissorum nostrorum cuius capelle ius patronatum esse volumus illud qui dominus fuerit dicti castri.

Item volumus et mandamus emi per dictos manumissores infra dictum regnum Valencie censuale necessarium ad opus huius lampadis que ardeat nocte dieque ante altare dicte capella et unius cerei qui ardeat qualibet die dum capellanus dicte capelle missam celebrabit in dicto altari videlicet |[44 r.] ab initio prefacii misse usque³⁴⁴ corpus Christi sumatur.

Item volumus emi per dictos manumissores nostros decem solidi Barchinonem censuales pro una lampade que ardeat nocte dieque ante altare beate Marie capella castri *de Chiva*.

Item volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros quatuor lampadas argenti ponderiis octo marcharum argenti que ponantur ante altare beate Marie Montisserrati.

Item volumus et mandamus per dictos manumissores nostros emi unum calicem ponderis duarum marcharum argenti cum quo celebrentur missa in altari ecclesie sancti Martini *Valldolsera* qui calix mutatur ad ecclesiam antedictam rectori seu capellanis eiusdem.

Item volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros unum calicem cum patena de autarum ponderis duarum marcharum argenti qui detur capellano beate Marie de Pilario Cesaruguste ut cum eo celebretur missa in altari eodem.

Item legamus fratribus sancte Eulalie loci nostro Acrimontis qui eis dentur die obitus nostri amore Dei pro pietancia rogantes ut die ipsa et alia pro nostra anima ad Deum orent, centum solidos Barchinonem. Item legamus operi ecclesie Sancte Eulalie predicte ducentos solidos Barchinonem.

344 usque, al ms. ubi.

Item volumus emi per dictos manumissores nostros octo³⁴⁵ mille solidos iaccensis censuales pro una lampade que ardeat nocte dieque ante altare beate Marie de Colobor.

Item volumus emi per dictos manumissores nostros unum calicem argenti cum patena deauratum ponderis duarum marcharum argenti qui detur comendatori domus sancti Anthoni valle Cervarie et celebrentur misse cum eodem in altari sancti Anthoni predicti.

Item legamus conventui fratrum minorum domus dicte ville Cervarie pro pietancia, rogantes ut orent ad Deum pro anima nostra centum solidos Barchinonem.

Item legamus conventui fratrum minorum domus Tarrege pro simili pietancia centum solidos Barchinonem.

Item legamus operi ecclesie Undecim Mille Virgimun Cervarie predicte centum solidos Barchinonem.

Item legamus conventui minorissarum sancti Danielis civitatis Barchinonem quos habeant pro pietancia et orent ad Deum pro anima nostra centum solidos Barchinonem.

Item volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros unum pannum aureum de *marromach* qui detur per eos et ponatur supra vel ante monumentum corporis beate Eulalie civitatis Barchinone.

Item volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros unum pannum aureum de *diaspre* qui detur et ponatur supra vel ante monumentum sancti Narcisi civitatis Gerunde.

Item volumus et mandamus dari et solvi per dictos manumissores nostros di-
|[44 v.] -lecto consiliario nostro Michaeli Petri *Çabata* pro quodam libro suo quem penes nos retinuimus mille solidos Barchinonem.

Item volumus et mandamus solvi per dictos manumissores nostros Raymundo Vinaderii, legum doctori, in quibus tenemur centum solidos Barchinonem.

345 Sembla una xifra exorbitant 8.000 s. encara que no sabem quina alternativa proposar.

Item volumus dari et solvi per dictos manumissores nostros preposito Minorisse in quibus sibi tenemur quinquaginta solidos Barchinonem.

Item legamus operi monasterii Franquesiarum mille solidos Barchinonem.

Item volumus solvi abbati monasterii de Balneolis presenti in quibus sibi tenemur triginta solidos Barchinonem.

Item volumus et mandamus emi per dictos manumissores nostros in loco ydoneo censuale necessarium ad opus quatuor cereorum quorum cereorum quilibet sit ponderis quindecim libre ceree de quibus duo ardeant qualibet die ante altare beati Petri monasterii Ageris et alii duo ante altare beate Marie monasterii Bellipodii videlicet a principio prefacii misse maioris usque Corpus Christi per celebrante dictam missam summatur et in die sancti Petri per totam missam ardeant ante altare predictum sancti Petri et in festo sancte Marie mensis augusti ante dictum altare beate Marie monasterii Bellipodii predicti.

Item volumus et mandamus dari per dictos manumissores nostros quinque mille solidos Barchinonem qui distribuantur per eos inter pauperes verecundantes et alios qui palam et passim elemosinas querunt cum eos racione concessionis quam fecimus civitati Balagarii de impositione inibi inponenda, solvi et dari volumus.

Item ordinamus, volumus et mandamus quod per dictos manumissores nostros construhatur et hedificetur in civitatis nostra Balagarii, in loco ydoneo, quoddam monasterium monialium³⁴⁶ minorissarum quod monasterium et ecclesiam eiusdem fiant cum parietibus terre et argamassa et arcubus lapideis et cohopertis³⁴⁷ fusteis queque in ecclesia dicti monasterii construhantur tria altaria videlicet altare maius sub invocacione Anunciacionis beate Marie et aliud sub invocacione sancti Francisci et sancte Clare et aliud sub invocacione sanctorum Ludovici³⁴⁸ et Anthonii ordinis minorum. Volentes et ordinantes quod in monasterio ipso sint tresdecim domine moniales cum abatissa earumdem que portent, habeant et teneant similem ordinem

346 Precedeix cancel·lat "monili".

347 cohopertis, al ms. cohoperitis.

348 Ludovici, al ms. Ledovici.

regulam et habitum quemadmodum tenent habent et portant moniales monasterii minorisarum civitatis Ilerde. Volentes et eciam ordinantes quod per manumissores ipsos emanent patua necessaria ad opus ecclesie et monasterii predictorum empcioni quarum patuorum volumus dari et solvi per dictos manumissores nostros quinquaginta mille solidos Barchinonem. Volumus et eciam ordinamus quod per dictos manumissores nostros emanent censuaria in locis idoneis ad cognitionem eorum infra comitatum et vicecomitatum [[45 r.] predictos vel in loca regalibus necessaria ad provisionem monialum et abatisse predictarum videlicet centum quinquaginta solidos Barchinonem pro provisione abatisse et cuiuslibet monialum predictarum et sexaginta solidos Barchinonem cuiuslibet predictarum pro earum vestitu quodque instrumenta que de empcionibus censuaria predictorum fient, tradantur abatisse et monialibus antedictis per manumissores nostros predictos.

Ordinantes et volentes quod sepultura nostra sive monumentum nostrum fiat in predictae ecclesie dicti monasterii. Item quod dictum monumentum ab uno latere aperte dicte ecclesie ostendatur et videatur et ab alio latere aperte dicti parietis ecclesie respondeatis versus claustrum valeat inspicere et videri a volentibus illud inspicere et videre. Volumus ac eciam ordinamus quod dicte abatisse et moniales orent ad Deum et gloriosissimam Virginem, matrem eius, et sanctos ac sanctas Dei pro anima nostra et omnibus parentum et predecessorum nostrorum et celebrari faciant pro eis officia defunctorum tribus diebus perpetuo in qualibet septimana videlicet diebus lune, mercurii et veneris et diebus ipsis absoluciones facere solemnes pro animabus³⁴⁹ predictis. Item volumus et eciam ordinamus emi per dictos manumissores nostros quingentos solidos Barchinonem censuales in loco idoneo ad cognitionem eorum qui dentur duobus presbiteris videlicet ducenti quinquaginta solidi cuiuslibet eorum pro provisione et vestitu eorum, qui presbiteri deserviant in missis celebrandis et aliis divinis officiis ut fieri debeant in monasterio antedicto si et prout dicta abatisa cum eius conventum duxerint ordinandum.

Et predicta omnia et singula, debitis et iniuriis exceptis, volumus exequi et fieri de pecunia quam pro anima nostra accipimus ut superius continetur.

349 Sic.

Item volumus et mandamus quod solutis legatis et aliis superius expressatis et per nos pie ordinatis dentur per dictos manumissores nostros abatisse et conventui monialium prediccatorum pro ornamentis altariorum predictorum et pro emendis libris ad faciendum et legendum divina officia in monasterio predicto quatuor mille solidos Barchinonem si vero de peccunia predicta pro anima nostra accepta aliquis superaverit illud quantumcumque sit per dictos manumissores nostros ad cognitionem eorum distribui volumus et iubemus. Si vero non suficerit ad predicta de bonis aliis nostris suppleatur de aliis eciam bonis nostris cuilibet dictorum manumissorum nostrorum pro onere manumissorie predicte duos mille solidos Barchinonem.

Item volumus emi per dictos manumissores triginta solidos iaccensis perpetuo censuales in loco ydoneo ad cognitionem manumissorum ipsorum de quibus dentur anno quolibet rectori et clericis ecclesie Balagarii |[45 v.] pro anniversario quod annis singulis faciant et facere teneantur quintam diem introhitus mensis octobre et si feriata fuerit sequenti non feriata pro anima Eximini Petri *d-laneç*, cuius corpus in cimiterio dicte ecclesie iacet, quindecim solidos iaccensis et residui quindecim solidi dentur abatisse et conventui minorissarum dicte civitate Balagarii anno quolibet pro anniversario quod quolibet anno faciant et facere teneantur dicta die pro anima defuncti predicti.

Item legamus Bernardo Guillelmi *d'Entiença* filio Poncii Ugonis *d'Entiença* tres mille solidos Barchinonem.

Item legamus Lupo de Antilione de domo nostra duos mille solidos Barchinonem.

Item legamus³⁵⁰ *Pardo de la Casta* duos mille solidos Barchinonem.

Item legamus Petro Oliverii, coquo nostro, sexcentos solidos iaccensis.

Item legamus³⁵¹ *Andree Fresch* coquo inclite dompne comitisse consortis nostre sexcentos solidos iaccensis.

350 Segueix repetició "Item legamus".

351 Segueix repetició "Item legamus".

Item legamus Constancie domicelle dicte comitisse filie noblis Raymundi de Ripellis, quondam, decem mille solidos Barchinonem.

Item legamus Agneti filie Bernardi *de Guardia*, quondam, Sclaremonde filie Bernardus de Camporrellis, Margarite, filie Guillelmi *de Conques*, quondam, Brunissendi, filie³⁵² Berengarii *de Conques*, domicellabus dicte comitisse, cuilibet eorum tres mille solidos Barchinonem.

Item legamus Teresie, Filie Poncii Ugonis *de Entença*, quondam, in auxilium maritandi octo mille solidos Barchinonem. Et si ipsa Theresia ordinem intrare voluerit in hoc casu legamus sibi tres mille solidos Barchinonem tamen.

Item legamus Iacobo, Iohanni et Sanccio filiis Elvire Martini nutricis nostre videlicet dicto Iacobo duos mille solidos Barchinonem et cuilibet dictorum Iohannis et Sanccii mille solidos Barchinonem.

Item legamus Ana *Solana* et *Solanete* filiis Petri *Sola* et Ana *Rabaça* de camara dicte comitisse cuilibet earum trecentos solidos Barchinonem.

Item legamus pedisecis dicte comitisse que tempus in eius servicio erunt tempore obitus nostri cuilibet earum ducentos solidos Barchinonem.

Item legamus Laurencio *Foguet* de domo nostra centum solidos iaccensis de violario quos ei assignamus dum vixerit in et super redditibus castri de Montefalcona.

Recognoscimus tamen quod egregius vir Bernardus, comes Comenge et vicecomes Turensis, quondam, pater inclite dompne Cecilie consortis nostre predicte, promisit nobis dare, et pro dote et nomine dotis ipsius, triginta quinque mille liberas Barchinonem solvendas nobis certis terminis sub modis et formis in instrumentis dotalibus inde factis, positis et insertis de quibus nichil hactenus nobis extitit exsolutum. Est tamen certum quod recepimus nomine interesse prime solucionis trescentos scudatos auri volentes quod si contingat [[46 r.] nos decedere ante dicte dotis totalem solucionem quod dicta instrumenta dotalia restituantur dicte dompne comitisse, nostre consortis, cum ad aliud eidem non teneamur. Si vero in vita nostra dictam dotem receperimus vel eius partem id quod recipere non contigerit restitui

352 filie, al ms. fie.

volumus et iubemus dicte dompne comitisse, consorti nostre, cum deodario sibi promisso per nos constituto pro rata quantitatis dicte dotis solute. Disponimus eciam quod si in casu solute dotis vel partis eius interesse nobis promissum deberetur quod illud deduceretur de quantitate dicte dotis solute et restituende.

Item legamus dicte domine Cicilie, consorti nostre, omnia vasa argenti et alia universa eidem constante matrimonio per quoscumque sive per Nos sive per alios nostri contemplacione donata et eciam vestes omnes et apparamenti lecti et camere et insuper omnia ornamenta capelle sue. Retinemus tamen nobis coronam quam sibi fecimus tempore solempnizacionis matrimonii predicti. Predicta que damus et legamus sibi si caste vixerit et sine viro alio volumus quod omnia predicta que sibi legavimus et donavimus ad heredem nostrum infrascriptum penitus revertantur. Et quod de hoc dicta consors nostra nisi proles communis nobis et sibi succederet in bonis nostris caucionem idoneam prestare teneatur cum dicta legata sibi tradetur predicte autem domine legamus et dimittimus pro alimentis et aliis sibi necessariis quamdiu caste vixerit et sine viro redditus fructus exitus et³⁵³ proventus³⁵⁴ castrorum et locorum nostrorum de Alcolegia et de Algerre quos iam sibi pro alimentis et aliis predictis assignandos duximus cum codicillo per nos facto in possessione notarii infrascripti firmato quem codicillum et contenta in eo ratificamus et eciam approbamus et ea penitus volumus exequi et compleri prout in eo lacius continetur. Preterea, si contingat dictam dominam Ceciliam, consortem nostram, esse pregnante vel in posterum impregnari et ex ipso pregnatu³⁵⁵ unum filium masculum post mortem nostram vel nobis viventis nasci, eidem filio masculo iure institutionis dimittimus *Alcolegia* et loca *de Oso, de Albalato Ripparie de Cinqua, de Rafals et de Castro Follito ac de Mançanera, de Xestalgar, de Xiva et de Bunyol* cum hominibus et feminis habitantibus et habitaturis in eisdem ac cum eorum alchareis, terminis, iuribus et universis pertinenciis eorum et eciam cum mero et mixto imperio el alia iurisdiccione quacumque. Et eciam legamus sibi baronia Antillionis cum omnibus et singulis locis eiusdem, cum terminis, pascuis et universis iuribus eiusdem prout Nos predicta tenemus, possidemus eciam et

353 et, interlineat.

354 Segueix cancel·lat "et".

355 Precedeix cancel·lat "prenag".

habemus et habere debemus et in eis ipsum filium heredem instituimus, dictus autem filius in vexillo et armis teneatur portare [46 v.] et facere insignia generis *de Entença* prout ea domina mater nostra portabat et faciebat et deferat insignia nostra per *la orla*.

Si vero duos filios masculos postumos vel nobis viventibus de eadem domina nasci contingat, ei quem primo nasci contingeret dimittimus iure institutionis loca et baroniam predictam, secundo vero dimittimus iure institutionis quadraginta mille solidos Barchinonem et ingrediatur aliquem ordinem approbatum.

Si vero unicus filius masculus et unica filia postumi vel nobis viventibus nascantur, filio masculo dimittimus Alcolegiam baroniam et alia loca predicta iure institutionis, filie vero dimittimus viginti mille liberas Barchinonem iure institutionis. Si vero plures filii vel filie postumi vel nobis viventibus nascantur nobis ex dicta dompna dimittimus cuilibet eorum qui ultra dictum numerum fuerint iure institutionis in ipso casu videlicet cuilibet masculo quadraginta mille solidos Barchinonem et quod egrediantur ordinem approbatum filiabus vero scilicet prime filie quindecim mille liberas Barchinonem, secunde autem decem mille liberas dicte monete, tercie vero et cuilibet aliarum que nate fuerint dimittimus iure institutionis decem mille solidos Barchinonem et quod intrent ordinem monialium approbatum et eciam duos mille solidos Barchinonem de violario cuilibet earumdem ingredientium ordinem antedictum.

Omnia vero bona nostra videlicet comitatum Urgelli et vicecomitatum Agerensis et loca *de Algerre* et *de Montefalcone* ac feudi Balagarii et alia bona quem habemus prout ea plenius habemus ac eciam possidemus seu ad nos spectare nosciuntur aut debent, dimittimus egregio Petro, filio communi nobis et dicte domine Cicilie, eumque heredem nobis universalem instituimus. Si vero idem Petrus, nobis viventibus, decesserit, filio legitimo masculo ex se ex carnali matrimonio procreato eumdem filium eius nobis heredem insituimus. Si vero contingat dictum Petrum filium nostrum vel eius filium qui nobis heres fuerit succedere in regno Aragonum in eo casu dictum comitatum et vicecomitatum et alia que sibi dimittimus relinquimus secundo scilicet primo nascituro masculo. Si vero dictum Petrum heredem universalem infra pupillarem etatem vel post absque liberis quandocumque decedere contigerit

substituimus sibi primo ex nunc nobis nasciturum si fuerit sane mentis alium sequentem nasciturum masculum in ordine geniture. Si vero dictum Petrum heredem et alios masculos filios nostros infra pupillarem etatem vel post quodcumque absque liberis decedere contigerit substituimus eis et cuilibet eorum videlicet in baronia Antillionis, locis Alcolegie, *de Oso, de Albalato, de Raffals, de Castrofollito, de Mançanera, de Xestalgar, de Chiva, de Bunyol, d'Algerre, de Montefalcono* et in feudo Balagarii [[47 r.] quod emimus a nobili Poncio de Rippellis filiam nostram ex nunc nascituram alia ipsa deficiente infra pupillarem etatem vel alia quodcumque absque liberis sequentem nascitura iuxta ordinem geniture, tunc viventem.

Predicti vero comitatus et vicecomitatus, in casu quo filios masculos non habuerimus sed tamen filias, revertantur excellentissimo domino Petro regi Aragonum, fratri nostro vel heredi eius universali regi Aragonum et comiti Barchinone iuxta condiciones et retenciones appositis in donacione nobis facta per serenissimum dominum Alfonsum, bone memorie regem Aragonum patrem nostrum, de comitatu et vicecomitatu predictis si tamen secundum ius et iusticiam servande sint et non aliter. Ita scilicet quod in casu quo reverti debeant eidem domino regi, dicte filie nostre honorifice maritentur iuxta earum decenciam de bonis dictorum comitatus et vicecomitatus.

Et si contigerit nos decedere sine filiis et filiabus vel ulterioribus a nobis per rectam lineam descendentibus instituimus heredem universalem dictum dominum regem Petrum fratrem nostrum si tunc vixerit alia instituimus heredem filium eius primo nasciturum vel filium eius aliud descendentem masculum qui rege fuerit Aragonum. Et si filium vel filios masculos dictus dominus rex tunc non habuerit instituimus heredes nostros filias eiusdem³⁵⁶ domini regis. Et si dictus dominus rex vel filii eius masculi vel feminis nobis non supervixerint instituimus nobis heredem universalem dominam Constanciam, reginam Maioricarum, sororem dicti domini regis et nostram. Si tunc vixerit alios eius filios masculos legitimos exceptis dictis comitatu et vicecomitatu qui in dictis casibus ad dominum regem Aragonum, quicumque sit, cum suis oneribus revertantur seu verti debeant iuxta retenciones predictas.

356 Segueixen per repeticio "filias eiusdem". Apareix cancel·lada només la primera paraula de la repetició, és a dir, "filias".

Si autem dictus heres noster aliis masculis vel feminis nobis non nascentibus vel nascentibus et nobis superviventibus vel liberi eius masculi ex legitimo et carnali matrimonio procreati decesserat infra pupillarem etatem vel quodcumque sine liberis ex legitimo et carnali matrimonio procreatis substituimus eidem heredi dictum dominum regem Petrum, fratrem nostrum, et liberos eius masculos vel feminas. Si tunc vixerint alioquin substituimus dicto heredi nostro dominam Constanciam reginam Maioricarum, sororem nostram, vel liberos suos masculos. Predictis vero casibus quibus Nos vel dictus heres noster sine liberis utriusque sexus decesserimus et locus restitutioni domini regis vel filiorum suorum fuerit volumus et ordinamus et, sub hac condicione, insitucionem et substitutionem predictis de ipsis facimus quod si dictus dominus rex frater noster vel liberi eius nobis vel dicto heredi nostro per modum declaratum³⁵⁷ successerint teneantur antequam integre adipiscant³⁵⁸ possessionem hereditatis manumissoribus nostris predictis dare et realiter tradere ultra onera suprascripta triginta mille libras Barchinonem quequidem quantitas |[47 v.] distribuuntur suis casibus per dictos manumissores nostros inter nostros domesticos et servitores et dicte dompne comitisse, consortis nostre, vel nostrorum et eius liberorum iuxta status et merita cuiuslibet et orfanos maritandas et captivos redimendos ac in aliis piis causis ad arbitrium manumissorum predictorum. Simili honeri dandi triginta mille libras Barchinonem supponemus dictam dominam Constanciam sororem nostram et liberos eius si locus fuerit substitutioni eorum et cuiuslibet ipsorum iuxta superius anotanta.

Et, si dominus Rex predictus vel eius liberi aut domina Constancia vel eius liberi succedentes nobis vel filiis nostris in dictis casibus contra voluntatem dictorum manumissorum nostrorum et contra presentem ordinationem adepticerentur possessionem dicte hereditatis aut aliquam violenciam vel iniuriam facerent in predictis, ipsos privatos esse volumus hereditate predicta et eam devalui volumus pauperibus Iesu Christi et in eo casu ipsos pauperes heredes universales instituimus. Et si plures filios masculos habuerimus in dictis casibus et quemlibet eorum serventur institutiones et substitutiones superius iam facte et per modum in eis declaratum in

357 Precedeix cancel·lat "declaracionis".

358 adipiscant, al ms. adeptiscant.

quibus eos ad invicem substituimus heredes pupillariter, vulgariter et per fideicommissum. Si vero omnes dicti filii nostri masculi sine liberis ex legitimo et carnali matrimonio procreatis decesserint, substituimus ultimo morienti filiam nostram si unica fuerit et omnes si fuerint multe et eas ad invicem substituimus pupillariter vulgariter et per fideicommissum, exceptis dictis comitatu et vicecomitatu in quibus servetur ordinatio per dictum dominum genitorem nostrum facta in donacione per eum de eisdem nobis facta cum suis omnibus si servanda fuerit iuxta superius annotata.

Et si dictus dominus rex vel ei liberi vel dicta domina regina Maioricarum vel eius liberi masculi nobis non supervixerint vel si supervixerint et sine liberis eximo et carnali matrimonio procreatis decesserint, substituimus ultimo ipsorum morienti pauperes Iesu Christi cum onere quinquaginta mille libris Barchinonem que dividantur inter domesticos et servitores nostros et dicte dompne comitisse qui nobis supervixerint vel inter liberos eorumdem et orfanos maritandas et pauperes verecundantes ad arbitrium et cognitionem dictorum manumissorum nostrorum.

Denique assignamus et instituimus dictam dominam Ceciliam consortem nostram in tutricem et curatricem filiis nostris et suis communibus nato et nascituris que personas et bona eorum regat et administret quamdiu caste vixerit et sine viro.

Hoc est autem nostrum ultimum testamentum quod valere volumus iure testamenti vel ultime voluntatis et si non valet valebit ut iure testamenti valeat saltim iure codicillorum vel alterius cuiuslibet ultime voluntatis.

Quod est actum |[48 r.] in loco de Peralada, pridie idus madii anno Domini M^o CCC^o quadragesimo quarto.

Sig(*creu*)num nostri infantis Iacobi, illustrissimi domini Alfonsi bone memorie regis Aragonum filii, Dei gracia, comitis Urgelli et vicecomitis Agerensis testatoris predicti qui predicta concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt vocati et rogati nobiles: Berengarius de Ripellis, Simo(n) de Miro et venerabilis Raymundus de Coponibus, Berengarius de Coponibus, Bernardus de Lavinaria, milites; Bernardus *de Boxadors*, cuius est castrum *de Boxadors*; et Berengarius Vives, dicti domini Infantis cancellarius.

Sig(*signe notarial*)num mei Bernardi de Corronibus, notari publici per totam terram et dominacionem illustrissimi domini regis Aragonum, auctoritate eiusdem qui predictis interfui hecque scribi feci, cum superposito in XXI^a linea ubi legitur *decem solidos* et cum raso et emendato in ultima linea dicti testamenti ante lineam appositionis testium ubi scribitur *nostri et clausi*.